

کابل سلطان پان

پوری او دویم قوی

لیکوال:

مونٹ ستوارت الفسٹن

ژباړه:

پوهاند محمد حسن کاکړ

نصر الله سوبمن

د افغانستان اسلامي امارت
د پوهنې، کلتور او اطلاعاتو
د وزارت له خوا
د کتاب پراختیا د نېټې

د کابل سلطنت بیان

لومړی او دویم ټوک

(بشپړ متن)

ليکوال

مونتې سټو ارټ الفنسټين

ژباړن

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ

نصرالله سوبمن

دانش خپرندویه ټولنه

ځانگړنې:

د کابل سلطنت بیان (لومړی او دویم ټوک)

مونت سټوارټ الفنسټن

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ او نصر الله سوبان

دانش خپرندویه ټولنه

۱۳۸۷ ل ۲۰۰۸ م

۱۳۹۰ ل ۲۰۱۲ م

۱۰۰۰ ټوکه

ذبیح شفق

د کتاب نوم

لیکوال

ژباړونکي

خپرنډوی

دویم چاپ

درېیم چاپ

چاپ شمېر

کمپوزر

چاپ او کمپیوټر ځای

د دانش خپرندویه ټولنې تخنیکي څانگه

WWW.danishpress.com

د خپرنډويې ټولنې يادښت

(د کابل سلطنت بيان) د انگرېز څېړونکي او تاريخپوه مونت سټورانټ
لفټننټ اثر دی، چې د افغانستان د تاريخ او سياسي پېښو په اړه کړه او
پوره څېړنه ده.

لفټننټ له هغو انگرېزي څېړونکيو څخه يو دی، چې د افغانستان په
اړه يې ژورې څېړنې کړې دي؛ خو د لفټننټ توپير له نورو سره په دې
لږ دی، چې له هر ډول شخصي او هېوادني تعصب څخه يې د خپلې
يکښې لمن پاکه ساتلې ده او د حقايقو په روښانولو کې يې له پوره
ښتېنولۍ څخه کار اخيستی دی، چې دده د څېړنې په علمي او کړه کېدو
لږ يې مرسته کړې ده.

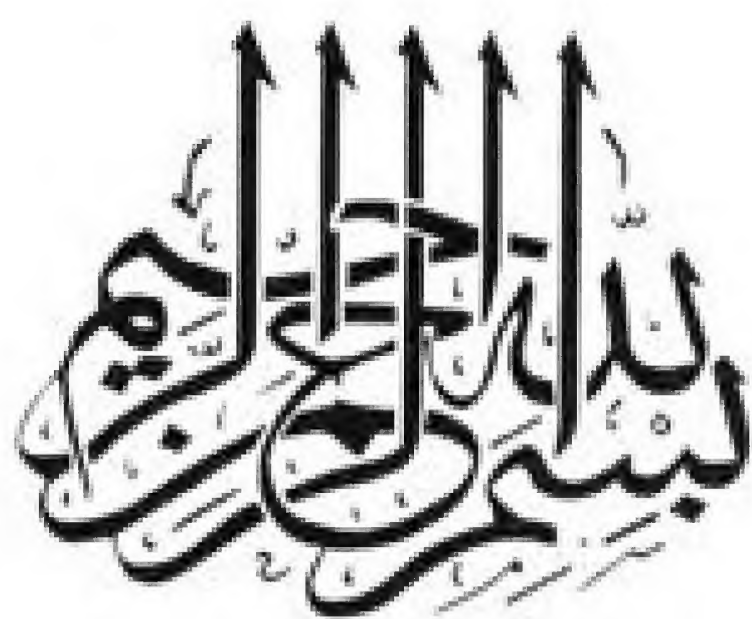
(د کابل سلطنت بيان) د هغو څېړونکيو او تاريخپوهانو لپاره لا هم يو
نلی او کړه ماخذ دی، چې د افغانستان په اړه څېړنې کوي.
دانش خپرنډويه ټولنه، چې له ډېرو کلونو راپدېخوا د هېواد د فرهنگي
و ادبي ماني د وړانې شوې برخې په بيا رغونه بوخته ده، وياړي، چې دا
هم تاريخي اثر په نوې بڼه له سره چاپوي.

خدای جل جلاله دې وکړي، چې ددې ارزښتناک تاريخي اثر نوی
چاپ د نویو او ځوانو څېړونکيو لپاره د نویو علمي لارو په پرانستلو کې
مرسته وکړي.

موږ يې په همدې هيله خپروو!

درښت

دانش خپرنډويه ټولنه

فهرست

د خپرندويې ټولنې يادښت	۰
د ژباړن سرريزه	الف
سرريزه	۱

لومړی کتاب

لومړی څپرکی	
د افغانستان موقیعت او بریدونه	۸۹
دویم څپرکی	
د افغانستان غرونه	۱۰۱
درېیم څپرکی	
د افغانستان سیندونه	۱۱۵
څلورم څپرکی	
د افغانستان طبیعي او سیاسي وېش	۱۲۸
پینځم څپرکی	
د افغانستان اقلیم - باران	۱۳۶
شپږم څپرکی	
د افغانستان ژوي، نباتات او ګانونه	۱۵۶

دویم کتاب

لومړی څپرکی	
د پښتون نسب او پخوانی تاریخ	۱۵۹
دویم څپرکی	
د پښتون ملت څانګې او حکومت	۱۷۰
درېیم څپرکی	
ودونه، د ښځو حال، جنازې او نور	۱۸۹
څلورم څپرکی	
د پښتو معارف، ژبه او ادب	۱۹۸
پینځم څپرکی	
دین، مذهبي فرقې، ملایان، او هام او نور	۲۰۸
شپږم څپرکی	
مېلمه پالنه، د داپه ماری، عادتونه او نور	۲۳۱
اووم څپرکی	
د پښتو ځویونه، عادتونه او کرکټر	۲۳۶
اتم څپرکی	

۲۵۹.....	د ښارونو د اوسېدونکيو شخصيت. عادتونه او اخلاق	نهم خپرگی
۲۷۱.....	د اشرافو سلوکونه. عادتونه او کرکټر	لسم خپرگی
۲۹۴.....	کاروانونه	يوولسم خپرگی
۳۰۲.....	د کابل کروندگري	دولسم خپرگی
۳۱۳.....	تاجک. هندکيان او د افغانستان نور اوسېدونکي	تاجک. دويم ټوک
۳۲۷.....	د برو درانيانو خانگړنه	لومړی خپرگی
۳۶۶.....	دويم خپرگی	دويم خپرگی
۳۷۹.....	د ختيځ قومونه	درېيم خپرگی
۳۸۶.....	د غربي قومونه	غربي قومونه
۴۲۵.....	د غلزيان او کابل ښارونه. وردگ او کاکړ	مخلورم خپرگی
۴۵۱.....	د لويديځ پښتانه. درانيان د کندهار ښار تيرين او بريدځ	پينځم خپرگی
۴۵۶.....	د غلزيان. د غزني او کابل ښارونه. وردگ او کاکړ	شپږم خپرگی
۴۷۰.....	د شپږم خپرگی	ناصر
۴۷۹.....	د ناصري خپرگی	مخلورم کتاب
۴۸۲.....	د ولايتونه	ولايتونه
۴۸۵.....	د دويم خپرگی	دويم خپرگی
۴۹۱.....	د ايساق او هزاره گان	ايساق او هزاره گان
۴۹۶.....	د درېيم خپرگی	درېيم خپرگی
۴۹۸.....	د هرات	هرات
۴۹۹.....	د مخلورم خپرگی	مخلورم خپرگی
۵۰۰.....	د پښتانه	پښتانه
۵۰۱.....	د پينځم خپرگی	پينځم خپرگی
۵۰۲.....	د بلوچستان او کوزستان	بلوچستان او کوزستان
۵۰۳.....	د شپږم خپرگی	شپږم خپرگی
۵۰۴.....	د برست. ملتان. ليد او نور	برست. ملتان. ليد او نور

۴۹۶..... کشیر

پنځم کتاب

لومړی خپر کی

۵۰۰..... پاچا اختیارات

دویم خپر کی

۵۰۶..... حکومت اداره

درېیم خپر کی

۵۰۹..... لایتي وېش

څلورم خپر کی

۵۱۱..... برباد

پنځم خپر کی

۵۱۴..... رضا او غارندوی

شپږم خپر کی

۵۱۷..... نظامي تاسیسات

ووم خپر کی

۵۲۵..... مذهبي تاسیسات

لومړۍ ضمیمه

۵۲۷..... کابل د سلطنت تاریخ د درانیو د پاچایي له پیل راهیسې

دویمه ضمیمه

۵۹۶..... ښاغلي دوري بیان

درېیمه ضمیمه

۶۱۵..... ځینو گاونډیو ملکونو بیان

څلورمه ضمیمه

۶۳۲..... برونه او سیندونه

خراسان سیندونه

۶۶۴..... بیرمند یا هیلند

۶۶۵..... ناشرود

---..... رنگ

---..... راه رود

۶۶۶..... پل مالان یا د هرات سیند

د ژباړن سرچینه

په دغسې سرچيزې کې لومړی پخپله د مونت سټورټ الفنسټن Mountstuart Elphinstone او د دغه کتاب او د هغه د ژورنگوالي په اړه يو څه وړل کېږي. وروسته د هغو ټکيو يادونه کېږي، چې ژباړونکيو يې په ژباړه کې د هغو رعايت کړی دی.

الفنسټن پر ۱۷۷۹ کال د سکات لينډ په کمبر لينډ کې زېږېدلی و. څنگه چې دده پلار د څه وخت لپاره د ايدنبېره د بنار د رئيس مرستيال و، الفنسټن د خپلې لومړۍ ځوانۍ شپې ورځې په سکات لينډ کې تيرې کړې. يو څو کاله يې د ايدنبېره د بنار په يوه لومړني ښوونځي کې ليک لوست وکړ. وروسته په کن سنگټن کې په يوه ښوونځي کې شامل شو. خو مخکې له دې چې زده کړه يې سرته رسولې وي د خپل پلار له مړينې وروسته له خپل مشر ورور سره د ختيځ هند د شرکت مامور مقرر شو او پر ۱۷۹۶ کال کلکتي ته ورسېد. په هندوستان کې الفنسټن يوځای بل ځای رسمي وظيفې لرلې. خو د ماموريت ډېره موده يې د مرهټه هندوانو د واک په لور ښارونو لکه بمبېي او پونه کې تېره کړه. په پونه کې يې د څه وخت لپاره د مرهټيانو د واکمن يا پيشوا په دربار کې د هستوگن نماينده په حيث دنده ترسره کوله او د پيشوا په ضد يې په يوه جنگ کې عملاً برخه واخيسته او په ډېرو لږو سورو عسکرو سره يې د مرهټيانو د واکمن شيواجي راو لښکرو ته چې دده د لښکر په پرتله څو واړې زيات وو، ماتې ورکړه. د مرهټه د ملي نهضت که څه هم دغه وخت مخ په خپور او دغه انحطاط هغه وخت پيل شوی و، چې احمد شاه دراني پر ۱۷۶۱ کال د پاني پټ په ميدان کې هغوی ته ډېره سخته ماتې ورکړې وه او د دوی هيلې يې د ټول هندوستان د نيولو لپاره شنوې کړې وې. دوی په هندوستان کې سره له دې هم د يوه ستر ځواک حيثيت لاره او په دې ډول د الفنسټن له خوا د دوی ماتې په ټول هندوستان کې د انگرېزانو د پرمختگ لپاره لاره هواره کړه او له هغه وروسته د دوی پرمختگ چټک شو.

الفنستېن په ۱۸۰۸ کې په دې مامور شو، چې د افغانستان له واکمن شجاع الملک سره داسې یو تړون لاسلیک کړي، چې مقصد یې د فرانسې د ناپلیون بونا پارت د هغو خطرونو شننول وو، چې د افغانستان له لارې هند ته متوجه وو.

نو الفنستېن د یوه لوی هیئت په مشرۍ د ۱۸۰۹ کال په پسرلي کې پېښور ته، چې هغه وخت د درانیو پاچایانو یو مرکز و، ورسېد او له شه شجاع سره یې په همدغه غرض یو تړون هم لاسلیک کړ، چې وروسته به یې یادونه وشي. وروسته له هغه الفنستېن تر ۱۸۱۹ پورې خپله وظیفه په پونده کې اجرا کوله، چې په هغه کال کې د بمبې گورنر مقرر شو او تر ۱۸۲۶ پورې یې دغه وظیفه اجرا کړه. په دغې مودې کې ده یو لړ قوانین وایستل او په بمبې کې یې د عصري معارف بنسټ کېښود. دا هغه مهال و، چې په افغانستان کې کورنۍ شخړې په توندۍ روانې وې، پاینده خپلي سردارانو د خپل مشر ورور وزیر فتح خان له مړینې وروسته د سدوزیو د پاچایۍ د ډنگولو لپاره هلې ځلې کولې او همدا چې دغه مقصد یې ترسره شو، په خپلو منځو کې یې د تاج او تخت په سر خپرې ولگولې او افغانستان په دې ډول د عمومي انحطاط او سیاسي تجزیې په لور روان و. په هر حال الفنستېن له ۱۸۲۷ څخه تر ۱۸۲۹ پورې په ځینو اروپایي هېوادونو لکه یونان، ایتالیا، او فرانسې کې وگرځېد، بیا له ۳۳ کالو مسافری نه وروسته خپل هېواد ته ستون شو. هلته یې د عمر پاتې موده په کلو او بانډو کې تېره کړه، چې په ۱۸۵۹ کې د اتیا کالو په عمر مړ شو.

لکه چې مخکې وویل شول، الفنستېن له منظم تحصیل څخه محروم و، خو ده دغه نیمګړتیا د نورو وتلیو کسانو په څېر په خصوصي مطالعې او لوست سره بشپړه کړه. دی په څو ساحو کې ښه مشغول و، د نورو ارستو کراتو په شان یې تل ښکار کاوه، خو د هغوی او د استعماري مامورانو پر خلاف د خپلې رسمي وظیفې په څنگ کې یې د مرګ تر ورځې خصوصي مطالعې ته دوام ورکړ. د لرغوني یونان او روم له اثارو سره یې خاصه مینه لرله، د فرانسې د انقلاب په باب یې لوستنې کولې او د هغه له عمومي اصولو سره علاقمند و. عربي او فارسي یې تر دې حده زده کړې وه، چې له هندي او دري ادبیاتو (د حافظ او خیام اشعارو) څخه استفادې وکړي او خپله ذهني او فکري غذا د هوراس، فرانس بیکن، دیوید هیوم، شیلی، حافظ، خیام، تیصور او بابر په اثارو کې ولټوي او په دې ډول خپل نظر ښه وسیع کړي او د یوه استعماري مامور د برلاسی له احساس نه ځان ازاد کړي او نور ولسونه تر زیاتې اندازې د هغوی د ثقافت له لارې وپېژني.

د برتانيې د استعماري مامورانو په قطار کې ښايي الفنډن لومړنی کس وي. چې هم يې د استعمار د ماني په جوړولو او ټينګولو کې عملاً څه برخه لرلې وي او هم يې د نورو ولسونو د ښې پېژندنې لپاره د دوی په فکري نړۍ کې، لکه څنگه چې د دوی په ادبي شاهکارو کې يې انعکاس کړی دی، ثبوتلی وي او بيا يې هغه نړۍ ته معرفي کړي وي.

الفنډن درو درو په خپلو مطالعاتو کې دومره ډوب شو، چې په پای کې يې لکه څنگه چې مو وليده، خپل ماموریت پرېښود او د ټول هندوستان گورنر جنرالي يې هم ونه منله. کله څه هم څو ځله لده څخه د هغه د منلو غوښتنه وشوه، داسې يې هم د اشرافي القابو له منلو نه چې په انگلستان کې تر اوسه هم معمول دي، ډډه وکړه، البته داسې مثالونه ډېر دي، چې واکمنو په عين واکمنۍ کې په ځان کې د جاء طلبۍ احساس وژلي او له حاکميت نه يې لاس اخيستی دی، خو د الفنډن دغه کار په داسې حال کې چې د برتانيې امپراتوري په ټولې نړۍ کې خپره وه، خاص اهميت لري. وېل کېږي چې له پېښور څخه دده ناکام سفر په ده کې د جاء طلبۍ احساس ورپېښه، دا هغه وخت و، چې په افغانستان کې د کورنيو شخړو او ديسو په نتيجه کې د ملک سياست وچ د تورې او زور په قوت ټاکل کېده، يوه واکمن پايلله او بل وگټله او بايبللی له يوه پخواني او پانده واکمن زمان شاه سره پردېس شو. د الفنډن د شخصيت ډېر ښه معرف ممکن هغه وينا وي، چې ده په ۱۸۱۶ کې کړې ده. دا هغه وخت و، چې دی د خپلو درو زرو سورو د مرسته وړ د پيشوا په شپږ ويشت زرو سگرو په يوه جنگ کې بريالی شو. وينا يې دا وه: «ما پخپله داسې گېله چې موږ ته د جنگ بايللو چانس ډېر دی، خو په پای کې موږ د جنگ په ميدان کې يواځې پاتې شو او لمر په غرغړو شو.»^۱ د افغان داخلي سياست په الفنډن کې ممکن ددغسې يوه پياوړې احساس په توليد کې برخه لرلې وي، خو دده د ژوند له پېښو څخه څرگندېږي، چې هغه افکار او خيالات چې ده د شرقي او غربي ادبياتو له لارې جذب کړي وو، په ده باندې يې څوڅه اغېزه لرلې دي.

هغه څه چې موږ افغانانو لپاره د خاص اهميت وړ دي، هغه پېښور ته دده په مشرۍ د يوه لوی ديپلوماتيک هيئت سفر دی، چې د هغه ډېره غټه دايمي نتيجه دغه کتاب دی.

د نولسمې پېړۍ له پيله د نړۍ تر لومړۍ نړيوالې عمومي جگړې پورې، چې اروپا د سياسي قدرت له نظره نږدې د نړۍ مرکز گرځېدلې و، افغانستان او نور

^۱ د الفنډن د ژوند پېښو د تفصيل لپاره وگورۍ د ملي بيوگرافي قاموس، د اکسفورډ پوهنتون.

ملکونه له هغو پېښو څخه نېغ په نېغه یا غیر مستقیم ډول اغېزمن کېدل، چې په اروپا کې پېښېدلې. یو له هغو پېښو څخه چې اروپایي دولتونه یې په یوه یا بل ډول سره وپېژول، د فرانسې انقلاب و، چې د هغه په اثر په فرانسې کې پخوانی نظام په یوه نوی نظام بدل شو. یوې طبقې واکمني بایلله او بلې یې ځای ونیو او د دغه لوی اوښتون یو لوی محصول په داسې حال کې چې نوی نظام لا پوره ټینګ شوی نه و، چې د ناپلیون یونایټد اسټیټد او مطلقیت د فرانسې د انقلاب په ایډیالوجۍ کې دومره ونښت، چې د انقلاب ایډیالونه یعنې برابري، وروړي یې له یاده واپستله او د نورو ولسونو په لاندې کولو پسې شو. دده یوه پروژ، دا شوه، چې د عثماني ترکیې، قاجاري فارس په مرسته هندوستان ونیسي او انګرېزان تېري ویاسي. د همدغه مقصد لپاره یې د مې په لسمه په ۱۸۰۷ کې جنرال ګارډن (General Gardane) د فارس پاچا ته له دغه هدایت سره واستاوه.

«هندوستان ته د فرانسې د شلو زرو لښکر استلو په حال کې به دا مرسته وکړي، چې موږ د فارس د مرستیالو لښکرو په اصلي شمېر خپل شو، چې له دغې یوه لښکر سره به ملګري شي او په خاص ډول لکه څنګه چې پاس یې یادونه شوې، د هغو د ځای په ځای کولو او د وړاندې تګ د لارو او لښکر استلو لپاره د ضروري حیاتي موادو او د اویو ځایونو په باب پوره معلومات حاصل شي. البته دا هم لازمه ده، چې د ځمکې د پامه وړاندې تګ لپاره د هر مساعد موسم معلوم کړی شي.»

«مګر ښایي چې جنرال ګارډن یواځې دغې ټکو ته ځان منحصر نه کړي، بلکې ښایي چې هرومرو له مرسته وروسته هم لاره ولري او څومره چې په مثبت او واضح ډول کېدای شي، دی ښایي د ملاتړ او تشویق هغه درجه څانګه معلومه کړي، چې دغه هیئت به یې په هندوستان کې د ځان کړي.»

((په پای کې ښایي جنرال ګارډن دغه حقیقت هر نه کړي، چې زموږ لوی مقصد د فرانسې، عثماني ترکیې او فارس ترمېنځ د یوې درې ګوني اتحادیې قایمول او د هندوستان په لور د ځان لپاره د یوې لارې ایستل او د روسیې پر ضد د مرستیالو لښکرو غوښتل دي.))

د دغې پروژې عملي کېدل که څه هم ناشونی و، خو څنګه چې انګرېزان په هندوستان کې پردېسي فاتحان او له هندوستانې خلکو څخه په وېره کې وو، د هغې په ضد یې په متقابلو دفاعي ترتیباتو لاس پورې کړ، له دغو عملي څخه یو هم دیپلوماتیک فعالیتونه وو، چې د هغو پر بنسټ سیاسي پېلاوي د پنجاب د سکاټو پاچا رنجیت سنگ، د افغانستان واکمن شاه شجاع الملک او د فارس قاجاري دربار

تهران ته واستول، د هیئتو د مقصد یو او هغه دا چې د دغو ملکونو د واکمنو په مرسته او اتحاد د فرانسې د احتمالي خطر مخه ونیول شي.^{۱۱}

د افغانستان دربار ته د پلاوی مشر الفنسټن وټاکل شو. دی له ډېرو مرستیالو او ډېرو اروپایي سوغاتونو او روپیو سره د ۱۸۰۹ په فیروزي کې پېښور ته ورسېد او د مارچ په پنځلسمه (د حوت په شپاړسمه) له شاه شجاع سره یې په دربار کې ولیدل.

جان کې لیکي: «د شرقیایي د اشکالو په باب د نظر اختلاف د انګلیس د سفیرانو هر کلي یو غه وخت اوه، خو په یو لږ وختو کې په دې موافقه وشوه، چې شاندار مراسم دې د مارچ په پنځسمه په ځای شي. شخړه وخت چې دغه ورځ راوړسېده، دوی (انګریزانو) هغه پاچا ولید، چې تر وروستۍ ورځې پورې یې له ظاهري عظمت سره مینه لرله، دی په دغسې یوه تخت ناست و، چې په نازکو هلایي ورکو پوښل شوی و، تاج یې په سر و، د مرغانو ښکلي بڼې یې په تاج ټومیلې وې او ډېرې قیمتي جامې یې په ځان وې، جواهرات یې له ورايه څلېدل او په هغو کې د کوه نور العاس په ښکاره و.»^{۱۲}

دا هغه وخت و، چې شاه شجاع له خپل رقیب درود محمود میرزا او وزیر فتح خان څخه د هېواد په لویدیځ کې په سخته اندېښنه کې و او د بهرني سیاست پړوا یې چندان نه ساتله، سره له دې هم د دې یوه خاص ملاقات کې الفنسټن ته وویل، چې دی شخصاً دې ته حاضر دی، چې د دوی پیشنهاد ومنې او ښکاره یې کړه، چې د خدای رضا په دې کې ده، چې انګلستان او کابل په یوه دایمي اتحاد کې سره یو شي.^{۱۳} په دغه وخت کې هندوستان ته د فرانسې خطر له مینځه تللی و او د الفنسټن پلاوی خپل لومړنی اهمیت له لاسه ورکړی و او الفنسټن ته د هندوستان د گورنر جنرال لارډ منټو په نوي هدایت کې ویل شوي وو، چې په هغه حال کې چې د شاه شجاع له خوا د مشخص تعهداتو غوښتنل ضروري شي، کوم هغه کومک چې اړه وي له خوا ده ته د هغه وعده ورکوله کېږي باید وسلو، نظامي ځیرو او توپونو ته منحصرې شي نه د لښکرو استولو ته.^{۱۴} سره له دې هم له ناپېسته ځیرو اترو وروسته د الفنسټن او شاه شجاع تر مېنځ یو تړون لاسلیک شو، دا لومړی تړون و، چې د افغانستان او یوه اروپایي هېواد تر مېنځ لاسلیک شوی، خو په دغه تړون کې

^{۱۱} فارمن، لومړی جلد ۱۸۲۸-۱۸۲۲، د لېسټر د پوهنتون خپرونه، کال ۱۹۹۷، مخونه ۱۱-۱۲.

^{۱۲} جان کې، د افغان د جګړې تاریخ، لندن ۱۸۵۱، لومړی ټوک، ۸۷۰ مخ.

^{۱۳} پورتنی ماخذ، ۸۷ مخ.

^{۱۴} د جان کې په لاسلیک شوي کتاب، ۸۵ مخ.

هم لکه په ځينو وروستيو معاهدو کې چې د برتانيې او افغاني واکمنو ترمنځ امضا شوې وې، افغاني واکمن تېر اېستل شو، دغه تړون په دغسې يوې غلطې جملې سره پيل شوی، چې گواکې فرانسه او فارس د افغانستان پر ضد سره يو شوي دي، خو حقيقت دغه نه و. په دغه تړون کې برتانيې له افغانستان سره تعهد وکړ، چې د دغسې اتحاد د څښې کولو لپاره په کلکو اقداماتو لاس پورې کړي. برتانيې ژمنه وکړه، چې د دغه کار د ترسره کولو لپاره مالي لگښت تر خپلې وسې پورې په خپله غاړه واخلي. د تړون په نورو مادو کې د دواړو دولتونو ترمنځ د دوستۍ ذکر وشو او وليکل شول، چې «نيمايي د بېلتون د سوال د دورې ترمنځ لري شي او د دې نيمايي په هېڅ شان د يو بل په چارو کې گوتې ونه وهي او نيمايي د کابل پاچا هېڅ فرانسوي ته اجازه ور نه کړي، چې دده په قلمرو کې ننوځي.»^۱ په عين حال کې شاه شجاع د خپلو لويو دورانيزو سره اړانو په ذريعه هڅه وکړه، چې د خپل رقيب ورور په مقابل کې مالي مرسته ترلاسه کړي، خو په دې کې موفق نه شو، سره له دې هم د هيت په مقابل کې دده په سلوک او تگلاره کې کوم تغيير رانغی، ترڅو هېڅ د جون په مياشتې کې بېرته روان شو. د دې ورځې وروسته له هغه دغه تړون په کلکته کې د گورنر جنرال له خوا هم لاسليک شو، خو د چا خبره د هغه د قلم رنگ لا وچ شوی نه و، چې شاه شجاع په نمله کې ماتې وخوړه او واکمني يې د شاه محمود په نفع بایلله. له دې پېښې سره د پېښور تړون هم د تل لپاره له اعتباره ولوېد، خو د هيت يوه دايمي نتيجه همدغه کتاب دی، چې دلته يو څه بحث پرې کېږي.

د القسطنډيې په هيت کې ملکي ماموران، انجينران، د سروې متخصصان او نظامي منصبداران شامل وو او بيا دده او سورو همکرو سره يې ټول شمېر څلور سوه تنو ته رسېده. دا هيت په دوو لحاظو سره دوسره لوی رااستول شوی و. يوه دا چې انگرېزانو غوښتل، چې د افغانستان پاچا چې د هغه نفوذ په هندوستان کې ښه څپور و، تر تاثير لاندې راولي، هيت د همدغه منظور لپاره په پېښور کې دوسره پيسې ولگولې، چې په کلکته کې يې انگرېزان حيران کړل.

بله دا چې انگرېزانو غوښتل د همدغه هيت په ذريعه د افغانستان د حکومت او ولسونو په باب اطلاعات ترلاسه کړي، هيت د خپل توقف په شپې مياشتنۍ موده کې په دې کار بريالی شو. د القسطنډيې د اطلاعاتو منابع مختلف وو. د پخپله دقيقې مشاهدې وکړې، البته دې په ټول افغانستان کې ونه گرځېد او يواځې په پېښور کې يې شپې مياشتې تېرې کړې، خو پېښور د درانيو پاچايانو د دويم مرکز په هيت دغسې يو لوی ښار گرځېدلی و، چې هلته د هر قوم او ولس عادي او ممتاز

^۱ جان کن، د افغان د خپله تاريخ، لندن، لومړۍ نوبت، ۵۹ مخ

خلک اوسېدل او الفستېن د دغو ډلو له افرادو سره اوږدې ليدنې کتنې وکړې، چې د هغو په نتيجه کې تر دې حده له پښتنو سره علاقمند شو، چې يوه ډله پښتانه يې له خان سره کليکتې ته بوتلل او په هغو کې کسېگر، ملايان او شاطران هم شامل وو. دده د معلوماتو بله منبع دراني سره اړان وو، ده له دوی په تېره له ملايانو سره په رسمي او خصوصي ډول ډېرې مرکې او مجلسونه وکړل، مېلمستياوې يې ورته ورکړې او مېلمستياوو ته يې لار او په دې ډول يې هم په خپله د دوی تگلارې مطالعه کړل او هم يې معلومات ترېته حاصل کړل.

د الفستېن بله اطلاعاتي منبع صغيران وو، ده د افغانستان لرې او نژدې سيمو ته رپورټ چيان واستول. د هغه وخت کافرستان او هزاره جات چې د نورو په منځ خلاص نه و، هم دده له پامه ونه غورځېدل. ليکلي شوي اشار دده د کتاب بله منبع تشکيلوي. چې په هغو کې يې آيين اکبري، بابرنامه، ملفوظات تيموري، د فرشته تاريخ، د ابن حوقل او کروشنسکي اشار، انگرېزي او فرانسوي سياحتنامې، پرهان قاطع، فرهنگ ابراهيم شاهي، تاريخ مرصع، د خوشال خټک ځينې اشار او داسې نور ډېر مهم دي. هغه ليکنې چې تر هغه وخته د بنگال په اسياسي جوړنال کې د افغانستان په باب شوې وې، هم دده له نظره تېرې شوې دي. خو دا نه ده معلومه چې ده به له هغو رپورټونو نه استفاده کړې وي، چې د ختيځ هند د شرکت له خوا د افغانستان په باب شوې وې. او د فارسي د تقويم په نامه په يو لړ مجلداټو کې جمع شوي او د درانيو د دورې په باب تراوسه هم يوه ډېره مهمه منبع گڼله کېږي.

له راغونډ شويو اطلاعاتو نه الفستېن د دوو هدفونو لپاره استفاده وکړه، يو يې د خپل حکومت لپاره يو مفصل راپور برابر کړ او بل يې هغه کتاب دی، چې د لوستونکيو مخې ته پروت دی. له يوه مرغه تراوسه پورې چا دده له رپورټ څخه عملي استفاده نه ده کړې. په دغه رپورټ کې احتمال لري هغسې اطلاعات او موضوعات وي، چې په کتاب کې نه وي، ممکن رپورټ يې تر کتاب نه لا مفصل او جامع وي او د يوه تحقيقي مونوگراف د ليکلو لپاره يوه ښه موضوع شي.

په کتاب کې له منابعو او اطلاعاتو څخه د الفستېن د استفادې طرز ساده او محيطي نه دی، هسې نه ده چې ده د يوې موضوع په باب تش اطلاعات سره نښلولي او د انگلستان د يوه مورخ کالنگ وړه په الفاظو «د بياني او سرين» تاريخ يې کښلي وي او يا يې د يوه ژورنالېست او جذباتي ليکوال په حيث ښکاري. جوړوونکې ليکنې کړې وې.

په دغه کتاب کې الفستېن د يوه مدقق عالم په شان ځان اوچت کړی دی، په دې چې دی د خپلو اطلاعاتو ثقه توب ته ځير شوی، ټول يې چاڼ کړي او هغه يې ترېته

غوره کړې دي، چې دده په نظر سم او مهم ښکاره شوي دي. د کومو په باب چې دی پوره متیقن نه و او ورته مهم پرمختلې هغه یې له منبع، راوي او خپلې تبصرې سره ذکر کړې دي. په دې ډول ده هغه څه ته چې د هر علمي اثر بنسټ تشکیلوي، توجه کړې او په دې ډول یې خپل اثر باوري او مستند کړی دی. خو دی د علمي اثر په دوهم پړاو کې چې هغه له اومو موادو او معلوماتو څخه د یوه منطقي ترکیب او طرح جوړول دي، پوره بريالی نه دی راوتلی. په ځینو برخو کې ده اطلاعات په مربوطو ځایونو کې په دغسې ډول نه دي ځای شوي، چې یوه پوره منطقي طرح او واحد ترېنه جوړ شوی اوسي، مواد په ډېرو برخو کې اومه او د رپورت په شکل ښکاري، خو دغه ښکېلیا په هغه څه سره جپړه شوي. چې اتفاقي توب ورته وایه شي. په بشري علومو کې په تېره په تاریخ کې پوره اتفاقي توب تراوسه لیدل شوی نه دی. ممکن یوه ورځ دغسې وشي خو هغه اوس یو ایدېال دی، سره له دې هم انسان اوس د دغسې بصیرتونو ځانونه گرځېدلی او د پلټنې دغسې لارې یې ایستلي دي، چې په هغو سره علم له پرویا ګند، تلقین او عندي لیکنو څخه په واضح ډول بېلېدلی شي. البته د الفنسټن په وخت کې انسان د پوهې دغسې سطحې ته جګ شوی نه و، خو هغه شرایط چې د هغو په رڼا کې الفنسټن خپل دغه کتاب لیکلی، ده د لیکنو له اتفاقي توب سره یې مرسته کړې ده. په هغه وخت کې د افغانانو او انګرېزانو ترمنځ تصادمات پېښ شوي نه وو، دواړه ولسونه له یو بل نه لرې پراته وو او د دوی حکومتونو د بېلو بېلو دلاېلو له مخې د یو بل دوستي غوښتنه او د انګرېز حکومتی عمالو ځان دېته اړ لیده، چې د افغانستان جامعه، ولسونه، دولتي تشکیلات، تاریخ او ثقافت څنګه چې وو، هغسې رېپژنې، چې په راتلونکي کې له افغانانو سره موثق پرځورد وکولای شي. الفنسټن د یوه شخص په توګه د دغه مقصد لپاره شاید تر نورو ښه غوره و، لکه څنګه چې ده په ژوند لیک کې ښکاره شوه، الفنسټن تر یوه استعماري مامور نه زیات عالم و، ده په ۴۷ کلنۍ کې چې د پخې ځوانۍ او قدرت او جاء طلبۍ وخت دی، دولتي قدرت پرمېنود او خپلو مطالعاتو ته یې د مرګ تر ورځې دوام ورکړ. په بل عبارت د الفنسټن د دغه علمي میلان په سبب ده، لیکنې د افغانستان په باب له شخصي رجحاناتو څخه خلاصې دي او ده زیار ایستلی دی، چې خپلې لیکنې د تجربې مکتب یا امپیرسیزم (Empiricism) په بنا وکړي، چې علم له انساني ذهن څخه دباندې د موادو او حقایقو په استناد یو منطقي ترکیب او طرح ګڼي او مشاهده او د مشاهدې موضوع یو له بل نه بېل بولي، سره له دې هم داسې باید ونه ګڼل شي، چې د الفنسټن ټولې لیکنې به هرومرو د افغانانو په خوښه او ذوق وي، ده خپل کتاب په اصل کې د کره کتونکیو اروپایي

لومړنيو لپاره کېږي. له دې امله انتقادي، مگر متوازن دي. انگرېزان په عمومي ډول د خپل ولس په باب هم همدغسې انتقادي ليکنې کوي. دا د دوی د کولتوريو، ځانگړتياو، خو هغه اثتيا، چې په عمومي ډول د افغانستان په باب د الفنډن له کتاب څخه حاصلېږي، مساعد ده.

د الفنډن د کتاب يو بل خصوصيت جامعيت دي. په دغه اثر کې هم حکومتې تشکيلات څېړل شوي او هم د جامعي ټولې ډلې لکه درباري اشراف او سرداران، ځانان، محکومان، دهقانان، زراعتي بزگران، اجوره کاران، شپانه، ښځې، کبکړ، د دوی له سلوکونو، لوږو، کورونو، ژبو، ثقافتونو او تاريخ سره بيان شوي دي. د افغانستان ولسونه په قومي لحاظ هم شرح شوي دي.

انسان په دغه اثر کې د خپل چاپېريال په ارتباط مطالعه شوی، په عين حال کې څنگه چې پخپله الفنډن په يوې قوي طبقاتي ټولنې کې پيدا شوی و او له طبقاتي مفکورو سره اشنا وو، په خپل دغه اثر کې يې د افغاني جامعي طبقات هم لې و ډېر شرح کړل، نو په دغه اثر کې د افغانستان د سدوزيو د دورې سياسي، اقتصادي، اجتماعي او کلتوري تصوير کښل شوی دی. دا تصوير البته عمومي دی، خو دا هغه تصوير دی، چې په هيڅ ژبې کې د معاصر افغانستان په باب په دغسې جامعيت سره نه دی کښل شوی. تر الفنډن نه دمخه يو څو نورو اروپايانو لکه کروشنکي، جان هان وي، جارج فوسټر، ډورن او ډوري هم ليکنې کړې. خو دغه ليکنې يا سياحتنامې دي يا په خاصو موضوعاتو پورې اړه لري، خو دا بايد وويل شي، چې په دغه کتاب کې څومره چې د شرقي افغانستان په باب معلومات شته او ډېر دي، د نورو سيمو په باب څومره نه دي.

د الفنډن کتاب لومړی اثر دی. چې افغانستان يې لويديځي نړۍ ته ورپېژندلی دی، په خاص ډول دغه اثر. په تېره د الفنډن رپورټ لکه څنگه چې ډرمبي يې يادونه وشوه، د افغانانو او انگرېزانو ترمنځ د لومړي ځل لپاره د بېلتون ډېوال له مينځه يووړ. الفنډن شايد لومړنی انگرېز وي، چې له اباسين څخه دې خوا سيمو کې يې د انگرېزانو د فعال کېدو سپارښتنه کړې وي او په شعوري يا غير شعوري ډول يې له معاصر غربي تمدن، په تېره د هغه له نظامي او استعماري اړخ سره، د افغانانو د اشنا کېدو لاره خلاصه کړې وي، خو دلته دا هم بايد وويل شي چې همدغه الفنډن د گورنر جنرال لاره ولسي هغه سياست سخت محکوم کړی و، چې په ۱۸۴۸ کې په افغانستان باندې د انگرېزانو په تېري منځې شوی و.

د الفنډن کتاب د افغاني ټوپ، ثقه ټوپ او جامع ټوپ په وجه ددې سبب شوی، چې په افغانستان باندې د وروستيو غربي ليکوالو، په تېره انگرېزي ليکوالو له

تعصب نه د کي ليکنې تر زيات حده پي تاثيره شي. افغانستان په نولسمې پېړۍ کې انگليسانو ته دغسې حيثيت لاره، لکه چې ورتنډام په هاضري پېړۍ کې امريکايانو ته لرلی دی، نو د جېراني ځای نه دی، چې په افغانستان باندې زېږت وپېر کتابونه او رپورتونه تهيه شوي دي او د مولفانو په قطار کې هنري رالنسن، والټر بيليو او چارلز مک گريگر د تعصبي او عندي ليکنو په سبب وپېر مشهور دي، د دغو ټولو ليکنو په مقابل کې د الفستېن کتاب د يوه کلاسيک اثر په شان تل د هندوکش د غره په څېر دروند درېدلی دی.

الفستېن په درې کلونو کې خپل نوټونه په پوټي کې تنظيم او تصنيف کړل. کتاب لومړی پر ۱۸۱۵ کال، وروسته بيا پر ۱۸۱۸ کال په يوه ځانگړي جلد کې چاپ شو. دغه چاپونه وپېرې ښکلي او منقوشي ټابلوگانې هم لري او له دې امله يې د يوې تاريخي ټوټې په حيث ارزښت هم پيدا کړی دی. په ۱۹۶۵ کې کله چې زه د لندن په پوهنتون کې په زده کړه بوخت وم، د افغانستان په ياد مې کتابونه لټول. يوه ورځ په يوه پلورنځي کې د الفستېن د ۱۸۱۸ په يوه جلدي کتاب پېښ شوم. د هغه بيه شپېته انگريزي پونډه ښودل شوې وه (هغه وخت يو پونډه دوه سوه او شل افغاني و، چې د کتاب ټوله بيه دغه دياتدي ديارلس زره افغاني کېده). چې هغه د وروستيو دوه جلده کتابونو د يې په نسبت نږدې شپاړس گړته وپېر و.

د پلورنځي له مدير نه مې په وپېر تعصب سره ددغې لوړې بېي پوښتنه وکړه. هغه راته په ډاډه ژبه وويل، چې: "د کتاب دغه چاپ له متن نه سوا يو تاريخي څيز گرځېدلی او وپېر شوقين لري." په رښتيا هم په بله ورځ هغه کتاب هلته پاتې نه و.

په هر حال، د افغان او انگليسي له لومړي جنگ وروسته چې د خپلې خاورې د ساتنې په برخه کې د افغانانو قهرماني قربانو ته ثابت شوه او دوی د وخت يو وپېر قوي استعماري طاقت يانې برتانيې ته په ډراماتيک او بې ساري ډول ماتې ورکړه. د الفستېن د کتاب لپاره هم تقاضا شديده شوه، وروسته له هغه دغه کتاب څو ځلې په دوو ټوکو کې راووت او زموږ د پېړۍ په دغو څو وروستيو کلونو کې دغه اثر دوه ځله د دوو بېلو خپرونکيو له خوا خپور شو او ښايي ټولې نسخې يې زرگونو ته رسېدلي وي.

دغه کتاب بايد وپېر دمخه تر دې په پښتو او دري اډول شوی وي. څه وخت چې څو کاله دمخه په کابل کې د پښتو څېړنو بين المللي مرکز پرانېستل شو، د هغه آمر ډاکټر عبدالحکيم هلالي له ما څخه د دغه کتاب د پښتو کولو غوښتنه وکړه. له ښه مرغه د افغانستان د علومو اکاډمۍ په تاسيس سره د هغه د ترجمې کار جدي وگڼل شو. هغه و چې له مقدمې سره د کتاب لومړۍ برخه د ښاغلي پوهيالي نصرالله

سویمن له خوا په پښتو واپول شوه او دویمه او درېمه برخه یې ما ترجمه کړه. موږ دواړو کوښښ کړی دی، چې په ترجمې کې امین اوسو او مفهوم له روانۍ نه قربان نه کړو. سره له دې هم یوځای بل ځای په تېره په مذهبي برخې کې ځینې ټکي او جملې او یو دوه ډلې برخې حذفې شوي دي. مگر هیڅ برخه یې تحریف یا مسخ شوې نه ده. سربېره پردې د مولف د ځینو ټکو په باب موږ په پای لیکونو کې تبصرې هم اضافه کړي دي. هیله ده چې د کتاب دویم ټوک هم ژر ترجمه او چاپ شي. د پښتو څېړنو د بین المللي مرکز له رییس ښاغلي ډاکټر دولت محمد لودین نه مننه کوو. چې د کتاب ترجمه یې سر تر پایه اوستلې او د ځینو برخو او ټکو په باب یې گټورې نظریې راکړي. چې ځینې یې په تشکر سره منل شوي دي.

ډاکټر محمد حسن کاکړ

شهر شاه پنه - کابل

د تلې ۳۰ مه، ۱۳۵۸

سریزه

د هیئت د تیاري په باب

پر ۱۸۰۸م کال کې د بریتانیا حکومت پاریس ته د جنرال گاردون له سفارت او نورو څرگندونو دا ښکاره شوه، چې که قرآن په آسیا کې د جگړې کولو لټه وکړي، په هند کې بریتانوي حکومت دا غوره بولي، چې د کابل پاچا ته یو هیئت واستوي او دغه کار ماته وسپارل شو.

څنگه چې جوته ده، د کابل واکمن ډېر مغرور دی او داسې گڼل کېده، چې د اروپایي ملتونو په باب ښک نظر لري. پرېکړه وشوه چې دا هیئت پوره پرتیمین وي او په دیلي کې دې د هغه د لوازمو لپاره وړ ترتیبات ونیول شي. د دغه هیئت د پراېولو لپاره تګ، افسران او پوه گان انتخاب شول. دغه لاندیني گان د سفارت په هیئت کې وو:

ریچارد سترېچي (سکرتر)

فریزر، اوآر، ټي الکزاندر د ختیځ هند د کمپنۍ له ملکي مامورینو څخه (مرستیالان)

میک ورټر د بنگال د موسسې څخه (جراح)

بدر گه کروونگی قوماندان دا وو

د بنگال د بومي پلویو عسکرو د شپږم کنډک له دویم ټولي څخه کپتان پیتمن.

سروي کروونگی دا وو

د بنگال د بومي کمپنۍ له پینځم کنډک څخه دویم بریدمن مکارتنی د سپرو

بدر گه والو عسکرو قوماندان او د بنگال د انجینرانو له ټولګي څخه دویم بریدمن تیگل.

له بدر گه والو سره دغه افسران هم یوځای وو.

د لسم کنډک له لومړي ټولي څخه کپتان راپراو، دویم بریدمن هاریس توپچي.

د ۲۲ کنډک له دویم ټولي څخه دویم بریدمن کنگهم، د شپږم کنډک له دویم ټولي

څخه دویم برید من راس، د یوولسم کښک له لومړي ټولي څخه دویم برید من ایروین، د یویم کمپنی له شپږم کښک څخه دویم برید من فترگیرالد، د ۲۳ کښک له دویم ټولي څخه دویم برید من جه کوبه.

له هیئت سره یو شمېر بدرگه وال افراد چې د یویم سپرو عسکرو له پېنځم کښک او یوه ډله نور یې له شپږم کښک څخه (سل تنه افراد) چې ټول دوه سوه تنه پلي او سل تنه غیر منظم سپاره کېدل، د یوه ټولي په څېر ملګري شول.

ترتیبات چې پای ته ورسېدل، هیئت د ۱۸۰۸م کال د اکتوبر د میاشتې په دیارلسمه له ډیلي څخه وغوځېد، له ډیلي څخه تر کانونه پورې چې نېږدې سل میله واټن لري، د یادونې وړ ځکه نه ده، چې تر نوموړې سیمې د بریتانیا واکمني پراخه شوې وه. که څه هم دلته کرښه بده نه وه، خو دومره بس ده، چې وویل شي دغه سیمه ښکته ده. کانونه ته په رسېدلو سره موږ د بیدیا لومړۍ ښې ولیدې او هغو ته موږ د پلټنې د احساس په هیله وو. له دغه ځای څخه درې میله وړاندې موږ ښکته شو، غونډ یو ته ورسېدو، دا غونډې لومړۍ په یو ټو پټې ښکاري، وروسته د پرېندو او لوڅو ښکو ځانګړې (خالصې) خړې یا دلی وې چې یو په بل پسې د سمندر د څپو په څېر ښکارېدې. په مخ پاندي یې یادو شو داسې ښې پرې ایښې وې لکه واوره چې ښوړېدلې وې. د هغو د پاسه د سړکوټو کرښې لیدل کېدې، چې د ژویو په تګ سره جوړې شوې وې، خو له دغو لارو پرته زموږ آسونه تر څنګانه په ښکو کې څښېدل.

له کانونه څخه زموږ لېږدېدل د اکتوبر د میاشتې په ۱۲ نېټه پیل شول او ورو ورو د قبیلې پولې (برید) له سیمې څخه ووتو او د شیخاوتي سیمې ته داخل شو (د شیخاوتي نوم د راجپوتانو د یوې لوتمارې قبیلې له نامه څخه چې دا ځای یې استوګنځی دی، په دا سیمه ایښودل شوی دی). هر څومره چې موږ وړاندې تللو، دا سیمه هم بیدیا کېدل. د اکتوبر په ۲۲ نېټه د سینګانا (Singana) ښکلي ښار ته وتوتلو، دغه ښار په ښار له ډېرو جوړ او د یوې غونډې په لمن کې شپې سوه فوټه لوړ پروت دی.

په دغه ښار کې موږ د شیخاوتي د قبیلې له مشر راجا او بی سنگ سره د پېژندګلوي کتنه وکړه. دوی سنگ په ځان ورکوټی او سترګې یې غټې وې، چې د تریاکو د کارولو له امله سړې ښکارېدې. ده خپله ږیره پورته خوا ته کېږه او تر دواړو غوږو یې اړولې وه، چې د ده څیره یې وروړونکې ګرځولې وه، کالي یې ساده، قپېدل او کېږه یې د خپلو وطنوالو په څېر زېږه او شول وو، خو دی ډېر مودب و او برتانویانو ته یې درناوی څرګند او.

ما څو ځله دی ولید، خو هر وار د تریاکو او برنډي د کارولو له امله یې څنڅه او ښه ښکارېده. په حقیقت کې د ټولو شیخاوتي سردارانو هم همدغه حال و او ټول

له تر ټاکو سره نشه او روږدي وو. په نتیجه کې دوی یواځې د مطلقې نشې او په حال کېدو (له نشې څخه خلاصېدل) وټلې ترمنځ د معاملي لپاره وړ دي. له سینگانا نه تر جونجوانا پورې په دوو منزلو (دسو) کې راوړسېدو. جونجوانا ډېر ټیټلی او مسور ښار و. په هر ځای کې یې باغونه او دښې وې، چې په پیدیا کې ډېرې ښې ټیټکارېدې. ددغه ځای د مشرانو شمېر پنځه تنه او هر یو یې ځانته کلا لري او کله چې په ولسي کارو کې د مرکې اړتیا وي، دوی دلته راټولېږي. په دغه ځای کې ما څلور شینخاووتي مشران ولیدل او دوی ټول ساده خلک وو. په دوی کې یو تن شام سنگ نومېده. چې نرم سړی و او ښه سلوک یې لاره، خو د ځینو نورو په سترگو کې د تر ټاکو ښې ښاني څرگندېدلې. ددغه ځای ټول مشران سره د تړه ژامن وو او داسې ټیټکارېدل، چې له یو بل سره په ډېر صمیمیت ژوند کوي، خو موږ لا له دغې سیمې پوره نه و ووتلي، چې داسې وړېدل شام سنگ درې تنه نور راجاگان په یوه مېلمستیا کې ووژل، داسې چې له هغو یې لومړی په خپل لاس په چاره وواحد*.

په شگو کې تر یوه نیم منزله وروسته له جونجوانا څخه د جوړو د سیمې په لور روان شو، د شینخاووتي سیمه مو ټوله شاته پرېښودله، د جوړو سیمه له شمال څخه تر سویل پورې اتیا میل اوږده ده. سور یې تر اوږدوالي له څه کم دی. ددغې سیمې سویل ته د جیپور د راجا دومنیون پروت دی او ختیځ ته یې د بریتانیا د حکومت له خوا ټیټل شوي ځمکې (مقیوضات) لوبد یخ ته یې د بیګانیر ځمکې او شمال له بد یخ ته یې د باتیانو په نامه لوټمار خلک وو، چې په پیاده، تلو سره به یې لوټماري ترسره کوله. دوی د پیاده، لوټماري او د لیرې او چټکو یرغلونو له لامله ډېر زیات مشهور وو. ددغه ځای شمال ته د هریانا سیمه پرته ده، چې جارج توماس پکې سختې شخړې کړي دي. که څه هم دا ځای د پیدیا په څنډه کې پروت دی، خو بیا هم ډېر مسور دی، چې نوم یې هم له شین والي (هریانا - شنه ځمکه) څخه اخیستل شوی دی.

دغه راز دا ځای د څارویو په لرلو، چې په وښو پټو سیمو کې روزل کېږي، د زمرو په درلودلو چې پکې پیدا کېږي او د خلکو د مې انې او آزادۍ خوښولو له لامله ډېر مشهور دی. دا سیمه اوس د برتانویانو لاس ته و غلې ده. په خپله شینخاووتي نومي سیمه شگلن میدان دی، چې دلته او هلته ډېر ښې غونډۍ پکې لیدلې کېږي، لږې اوبه لري او په تارو ډول خړوب کېږي، سره له دې هم دا سیمه څو لوی ښارگوټي لري، لکه سیکور، فتح پور، کهاټري او گوده.

* ښایي دغه راپور باید هم اللغة امیز وي، ځکه د کلونو تودز له څرغندونو په ډاگه کیږي. دې اوسې سیمه

په دغو شکلونو ځمکو کې د بایل (Baahol)، کورسل (Kureel) او پوګ (Phookal) لوی پوتې په تېره بیا درشولو او شینشویې ته ورته پوتې هم لږ و ډېر لیدل کېږي. دغو پوتو او وینو بیدیا ته بل ډول بڼه ورکړې وه.

شیکاوتیان د جیپور راجا ته نظامي مرسته او باج ورکوي، د همدغه حکومت د مرستې په پرکټ و، چې لږ څه پخوا درې خپله اوسنۍ سیمه د کیامخانیو څخه چې اوسنۍ هندي قوم دي، په زور ونیوله. د شیکاوتی سیمې ته څو میله هغې خوا ته موږ د بیګانیرو د راجا سیمې ته ننوتلو. دغه راجا ځایي د راجپوتانو د نورو پښو تنو شهزادگانو څخه ډېر سې ارزښته وي. د جیپور او جادپور راجاګان د ښایسته او پخوا دولتو مشران دي. د اندیپور د راجا کم شوی قدرت ښایي د ده د لور شان او د هغه درناوي له لامله، چې ده ته قبول کېږي، له کم ارزښتی څخه ژغورل شوی وي، خو د بیګانیر او جیسل میر د راجاګانو سیمې یواځې د اوسېدو وړ دي، نو ځکه د وګړو او طبیعي شتمنۍ له پلوه کمزوري دي. د بیګانیر د راجا بودیجه یواځې پنځوس زرو (۵۰۰۰۰) پوندو ته رسېږي، مګر څرنگه چې دغه راجا خپلو لښکرو ته د معاش په ځای ځمکې ورکوي، ده وکولای شول، چې دوه زره سواره او اته زره پلي عسکر ولري. دغه راز پښخه دېرش (۳۵) توپونه یې په توپخانه کې ساتلي وو. سره له دې، چې زما له راتګ نه دمخه یې ماتې خوړلې وه او تاوانونه یې ګاڼلي وو، خو بیا هم دده د دربار ډول ښودله. چې دده حکومت ډېر کمزوری نه دی. د شیکاوتی په لور دده سرحدي سیمه او په پای کې دده د سیمو په لوسې برخه کې چې موږ ورته ورسېدو، د چورو ښار پروت و، چې ښایي دده په قلمرو کې دریم ښار اوسي. دغه ښار چاپېریال له پراخه او خوار شاوخوا څخه پرته یونیم میل ته رسېده. سره له دې چې د برینو غونډیو په منځ کې پروت و، بیا هم ښایسته ښکارېده. کورونه یې چوترې لري، ټول کورونه او د ښار دېوالونه دواړه له سپینو او سوچه خټو او یا چوټي څخه ښکلي جوړ شوي وو، دا خاوره ډېره پسته او د سپین پوږ په څېر ټوټه ټوټه کېږي او ځای په ځای ورسره چرته شیل (Shell) ګڼوي.

^۱ پوک یو ډېر شین بوټی دی، چې څلور یا پنځه لویه لورې پکې نه لري، ښاخونه یې تمکین وړي، لښتې لري، چې په دغه وروستی برخه کې وړي یا دښکې هم لري. دغه وړي تر لښتو پسته او له شپږم څخه ډک دي. دغه بوټي کلان هم کوي، چې بوټیان یې خوري. د دانو د پټو کې په صخ کې یې مغز او تخم هم شته. دا بوټی د اوسانو لپاره ښه خواړه دي، ځکه په سډیا کې د اوبو د کموالي او اوږدې تندي سره مقاومت کولای شي. دا بوټی لومړی د کانونه په لوبڅ کې ولیدل شوی او د شکلونو څخه په ټوله تڼاره کې مو تر متراکو کیدل

دا ډول خواړه د پیدیا په ځینو برخو کې د سترو بوټو په څېر پیدا کېږي. د چورو مشر د بیکانیر راجا ته د یوه بشپړ رعیت په ځای ورسره تړلی یا باج ورکونکي مرستندوی گڼل کېږي.

که د شیکاووتي سیمه له هغې منطقي سره، چې د شیکاووتي د لویديزې سرحدې کرښې او بهاولپور ترمنځ د ۱۸۰ میلو په اوږدوال پرته ده، پرتله کړو، نو شیکاووتي د هغې په وړاندې داسې برېښي، چې د پیدیا نوم به ترې ایسته شي (یا تې هغه سیمه چې د ۱۸۰ میلو په اوږدوالي د شیکاووتي په لویديز کې پرته ده، تر شیکاووتي ډېره صحرايي او شگلنه ده. ژباړن) ان یواځې وروستی سل میله ځمکه یې د خلکو، اوبو او بوټو څخه خواره برېښي. له شیکاووتي څخه تر پوگول (Pogul) پورې مزل، چې ټول ۱۸۰ میله واټن کېږي، د ډېرو شگلنو غونډیو او ناوو په منځ کې ترسره شو. ددغه ځای غونډۍ کټ مټ د سمندرګي په غاړه په یادو سره جوړ شویو غونډیو ته ورته دي، یواځې په دې توپیر چې ددغه ځای د غونډیو لوړوالی ډېر او له شلو څخه تر سلو فوټو پورې دی، ویل کېږي چې دوی د بادو د ځپزې له امله خپلې بڼې او موقعیتونه (ځای) بدلوي. داسې څرگندېږي، چې په اوږدې کې له هغونه اوښتل په زیاتو برخو کې د شګو د نږدېدو د توپان له لامله خطرناک دی، خو کله چې ما دغه غونډۍ ولیدې (د ژمي په وخت کې) داسې برېښېدلې، چې ډېر ثابت او زیات پایښت لري، ځکه پوک (Fluke)، بابل (Babul) ییز (Hair) او چوچوب (Jujub) اغزو بوټو تر څنګ یو ډول نور وانه ورباندې شته شوي وو، چې ټولو داسې بڼه ورکړې وه، چې کله کله شني او ژرغونې لیدل کېدلې، ددغو ډېرو شگلنو او پړنده غونډیو په منځ کې کله کله سړۍ له کلي سره هم مخامخ کېږي، کورونه یې گړدۍ پوسې څپری دي او تپت دیوالونه او مخروطي ډوله بامونه لري او د جوارو د وږې دلی په شان برېښي، ددغو کلیو کورونه د بوټو له ډنډرو او اغزیو څخه جوړ شوي دي، ددغو کورونو په شاوخوا کې د اغزیو احاطې جوړې شوي دي، چې یو کور له بل څخه جلا کوي او دا اغزي دومره وچ دي، چې که په یوه خونه کې اور ولگېږي، نو ټول کلی به په پېنځو دقیقو کې ایره کړي.

ددغو خواړو کلیو په شاوخوا کې د کروندو څو وږې ټوټې شته، چې د باران او پرځې شاڅکو ته اړې دي، په دغو کروندو کې د پاتلي یا بوخوار ډولونه او باجرا (Bajra) یا (Holcuspicatus) چې ډېر لږ حاصل کوي، کول کېږي. سره له دې، چې وروستني وانه په زیاترو شندو ځمکو کې په ښه شان لویږي، خو دلته په ډېر کم او سره هر ټوټې یې له بل څخه څو فوټه لیرې وده کوي. شاګان زیاتره ژوو او درې سوه فوټو ته رسېږي ان مایو ولید، چې ۲۴۵ فوټه ژوره الی یې درلود، ددغه

زیات ژوروالي سره سره د غینو څاگانو قطر یواځې دریو فوټو ته رسېده، هرې یوې څا په پرې لېږې اوبه درلودې. د دوو غوايانو په پېکار اچولو سره کېدای شول چې د یوه څاه ټولې اوبه په یوه شپه کې واپستل شي. اوبه یې مالګینې او ځنجاګ یې زیاتېښونکې دي. د څاه اوبه له رالېستلو وروسته په داسې ډنډو او څیرو ځایو کې تشوي، چې تر شاوخوا یې ټي تاو دي. کله چې زموږ ډله (هیټ) یوه کلي ته ورسېده، نو معلومي یې دا ډول یو ډنډ له څښلو وروسته وچ کې، څاګانې په تیږو ګرد چاپېره ښکاري دي. یوې خلک خپل څاګان په تختو سره پوښي او دغه تختو په سر شګې کوټه کوي، خو په دې توګه د ډنډونو له سترګو پټ شي. په دغه سیمه کې هندوانې ډېرې اوبه لري، دا ډېره د هیښتیا خبره ده، چې په دغه ډېره وچه او بید یایي سیمه کې د هندوانې له عادي ډنډو او تانګو څخه داسې هندوانې پیدا کېږي، چې درې یا څلور فوټه محیط لري.

هندوانې ګرل کېږي او ښایي چې یو کرنیز (زراعتي) زیار هم وغواړي. خو د دوی بوټي تیت و پرک دي او داسې برېښي لکه چې وحشي ښي شوي وي.

ټول اوسېدونکي یې جتان او پاسني پارګي (طیقه) یې د راتهوراچپوتان دي. جتان په ونه تیت او تور پوستکي لري، له غیرو څخه یې خواړي او بې وزلي برېښي. په داسې حال کې چې راجپوتان غښتلي، پوځي یې بوڅي او یهودي ډوله غیږي لري. دوی ډېر کیرجن او لټ دي او زیاتره یې د تریاکو د استعمال له امله ښه وي.

غوی او اوبان ددغې سیمې غوره خواړي دي، چې د ګلو په غیر ساتل کېږي او د سپرلي او بارو ډلو لپاره یې کاروي ان په یوې کې هم ترې کار اخلي. صحرايي موږګان په پوګول کې خورا بې شمېره او د یادوني وړ دي. دا ډول موږګان د خپل شمېر له پلوه د یادوني وړ دي، نه د تنې له امله. په دغه کله ځمکه کې بې شمېره غارونه جوړوي. دا په حقیقت کې د سپرو لپاره تر شګو هم زیاتمن دي، دغه موږګ (Squirrel) د لکۍ په پای کې د ریښتانو یوه غوټه (ګېډي) لري او ډېر ځله د کانګارو (Kangaroo) په څیر ټیغ کېږي، چې د مخ پښې یې یو په بل راتېږي شوي دي. دا موږګ د جرمورا (یو ډول موږګ ډوله حیوان) سره توپیر نه لري. خو له وړوکی او په تګ کې ټولې پښې په کار اچوي. دا حیوان نه یواځې په بید یایي سیمو کې شته، بلکې د جمنالویديغ خوا ته په ټولو شګانو ځمکو کې لیدل کېدای شي، ښکرو غرڅه (ګوزن) ګوره خړیا وحشي خړه هم په دغه بیدیا کې لیدل کېږي.

چې د جاپ (Jab) په کتاب کې د هر څه بیان شوي دي. دا څه زیاتره وخت یواځې وي، خو په ځلو کې هم لیدل کېږي. دا حیوان تر څه کچر ته زیات ورته دي، مگر د بشې له مخې څرگندل کېدای شي. دا څه نه یواځې د هر ډارن او بې زړه دي، بلکې د چاپکۍ له پلوه د هر غوره برېښي. په چاپکۍ ځفاسته، چې د هغه ځانګړتیا ده، کولای شي خورا تیز آس هم شاته پرېږدي.

ګیدړې هم په دغه سیمه کې پیدا کېږي. که څه هم دغه ګیدړې زموږ له ګیدړو څخه وېرې دي، خو د هند تر ګیدړو اوږدې دي. د شا رنگ یې نسواري وزمه او زموږ د ګیدړو په څیر دي، خو د پښو او ګیدړې رنگ یې تور او کله کله سپین وي. د دغو رنگونو او نسواري ترمنځ بېلوونکې کرښه خورا څرګنده ده او داسې برېښي لکه چې یو ډول یې تر خپتې پورې په تور رنگ کې ټنه ایستل شوی وي او بل ډول یې داسې، چې په سپین رنگ کې تر خپتې رنگ شوی وي.

له پوګول څخه تر بهاولپور پورې د سلو میلو په اوږدوالي یوه صحرايي سیمه خوره شوې ده، چې د منځ خاوره یې دېره کلکه او د لاندیني ځمکې په نسبت متیښه (کلکه) ښکاره کېدل. کله چې زموږ آسونه له دغې ځمکې څخه تېرېدل، نو له ځمکې څخه یه داسې یو غږ پورته کېده، لکه چې آسونه په تختو باندې روان وي. د دغې سیمې په ځینو ځایونو کې وېرې غونډۍ د ریګونو د ښوېدلو او لیږدېدلو له امله منځ ته راغلې وې. د دغو غونډۍ یو پر سر ځینې ټوټې لکه سپانده، پوک (Phok) او لاتا (Lana) (داسې یو ټوټه دي، چې له سوځېدو وروسته الکل ترې لاس ته راځي). لیدل کېدل، دغه بیدیا له زیاتو ټوټو څخه بې برخې وه، ان له دوو څاګانو او د مویګور له ډنډ څخه پرته دلته نه اوبه وې او نه د استوګنې ځایونه لیدل کېدای شوای. په دې ډول د بهاولپور تر شپاړس میلو پورې بې د کاروان له لارې بلې خوا ته موږ ونه کړای شول، چې لا شړ، ځکه همدا لار چې موږ پرې روان وو، د سفر د اسانتیا یواځینۍ لاره وه.

دا هم چو ته ده، چې له داسې وچې او بیدیا څخه چې ما یاده کړه، تېرېدل څه اسان کار نه و. موږ له لومړي سر څخه د بیدیا د تېرېدو لپاره ترتیبات نیولي وو او له دې ترتیباتو سره په ګټوند کې اوښان په کړا و نیول شول، چې اوبه او نورې اړتیاوې یوځای او په دې ډول زموږ د اوتیانو شمېر شپږ سوو ته ورسېد او له دوی سره دولس

^۱ وحشي څره چا ازاد واستوان يا چا د وحشي څرو ونړوي سستې کړې بېديا مي د نړۍ کور او شنه او بې کټې ډالۍ مي د هغو استوګنځۍ وګرځول. د ښار له کټې کولنې څخه کرکه کوي او د چلوونکي چپې ته هېڅکله پاملرنه نه کوي. د نړۍ لمنې يې تر ځای نو په څره يوه شنه ځای پېمې څخه او پلټنه کوي.

یا دیارلس پیلان هم وو. د اوبو د لېږدولو لپاره موږ د ژبو او غږ کوڅه استفاده وکړه. دغه راز مو ځینې سترګې، چې د غوايانو له څرمنو څخه جوړ شوي و، له ځان سره واخیستل. دا ډول ۲۴ ستر مین لوبې چې یواځې له دوو څخه یې د اوبو بار بشپړ کېده هم د سفر د تجهیزاتو په لړ کې زموږ سره وو. په دغو لوبو کې د ژبو په نیت اوبه ښې خوندې کېدلې. له بلې خوا په هغو کې د اوبو خوند هم نه خرابېده. دا ډول لوبې ډېر د هندي سپاهیانو لپاره جوړ شوي و. د څارویو د اوبو کولو په برخه کې موږ اوښانو ته ډېره پاملرنه، نه کوله ځکه دا لوی حیوان د تندي په مقابل کې بې ساری مقاومت او حوصله لري.

هغه ښځې چې زموږ سره په هیئت کې شاملې وې، د لوړېدو بند د راجستان د بیدیاو د ناوړو شرایطو له امله په چور کې تم او بېرته له ساتندویانو سره واستول شولې او زموږ زیات شمېر نوکرانو ته هماغه وخت اجازه وشوه، چې بېرته لاړ شي. خو دا کار زموږ د پاتې نوکرانو په خدمت کې موږ ته زیاتوالی رانه و. ځکه له دوی سره د بیابانو د دوسره ډېره پیدا شوې وه، چې د هرې ډلې سړي د شلو او ډېرشو تنو په شمېر هغه وخت تېښتل، چې موږ دوسره لیرې شوي وو، چې دوی ته بېرته تلل به ناممکنه وګرځېدل.

دغه راز د یوټي د قبیلې د لوتماړۍ او د بیکانیر په سیمه کې د شخړو پیل کېدل هغه عوامل وو، چې د هیئت ستونزې یې لا پسي زیاتې کړې. په دې ډول دې ته اړ شو، چې د شیخاووتي په سیمه کې سل تنه سپاره او پنځوس تنه پلي پېش خدمتان له ځان سره ملګري کړو. دغو خدمتګارانو د کاروان اوږده لیکه څارله.

دا ټول تیاري چې بشپړ شول، د اکتوبر د میاشتې په ډېرشمه نېټه د چور له سیمې څخه وخوځېدو او شیخاووتي ته تر رسېدلو پورې به د شپې له مخې مو منزل ګاوه. په اکثر ډول مو د ورځې په دوو یا درېو بجو وړې بارول، خو زموږ منزل ډېر وخت نیوه او زموږ د اوږده کاروان وروستی برخه د شپې تر دالو او یا یوې بجې پورې د څېمو ځای ته رسېدله. په ډېرو وختو کې موږ خپل ټاکلی منزل ته ناوخته رسېدلو. یو یا دوه واړه موږ مخکې له دې چې خپل پړاو ته ورسېږو، د ورځې رڼا خپره شوې وه. زموږ منزلونه به ډېر اوږد وو، ډېر اوږد منزل مو شپې ورځت میله او لږه منزل به مو پنځلس میله و. سره له دې هم زما ملګري له اوږده منزل څخه دوسره ستومانه، نه پرېښېدل.

کله چې به کاروان سره نږدې شو او د اوښانو کې به سره ونښتله، نو اوږد والی یې دو میلو ته رسېده. هغه لاره چې موږ ورباندې تللو، د غونډیو له امله ډېره ګډه وېره وه. د تګ لاره دوسره نرۍ وه، چې که دوه اوښان به څنگ په څنگ سره ودرېدل، نو لار به بشپړه پټېدله، خو که یو اوښ به ګرځېد په لار کې ودرېد، نو پټې یې

هر ورو په ريښو کې د واوړو په څېر نشو تلې، يانې د لارې پلنوالي ډېر لږ و او کاروان د يوې ليکې په څېر ورباندې تگ کاوه، که د کاروان په سر کې به لږه گډوډي راغله، د کاروان تر پايه پورې دا حالت اوږدېده، يانې که د کاروان د سر اوښ به ودرېد، نو د کاروان ليکه تر پايه پورې درېدله، له بلې خوا د کاروان د سر اوښ له پاتې اوبانو څخه دومره گرندې تلای نشو، ځکه د سر اوښ حرکت د شاه اوښ د تگ تابع و، که داسې نه وای، نو د کاروان ليکه شلېدله او يوځای کول يې گران وو.

ددې لپاره چې د کاروان کې له يو بل څخه وشلېږي، نو يو ډول علامه د (ډول) په وهلو سره څېړېدله، چې د هغې په اوږدلو سره به کاروان خپل تنظيم ساته يانې کله چې به د ودرېدلو نېټه په ډول کې وغږول شوه، نو ټول کاروان به په يو ځل ودرېد، له بلې خوا د کاروان په سر کې وخت په وخت يوه شپېلۍ غږول کېدله، خو د کاروان د شا کسان د کاروان جهت او طرف تعقيب کړای شي، د شگړو زياتوالي له لامله زما ملگري او عمله ډېر سترې شول او موږ دې ته اړ شو، چې د پليو لپاره په نوبت او وار سره اوبان د سپرلۍ لپاره وټاکو، هر اوښ د دوو تنو پليو د سپرېدو لپاره شو، دغه راز موږ د ناروغو کسانو لپاره د اوبانو کجاوې درلودې، د لارې په اوږدو کې يو ډول يې گټې اغزي شته شوي وو، چې د تگ په وخت کې يې کاروان ته زيان رساوه، خو سره له دې هم ددغو اغزيو تخم د هيئت د خوراکي شيانو په څېر او وايښه يې د خوراک لپاره گټور وو، د اوبو لږوالي زموږ ستر کړ او گټل کېده، خو سره له دې هم د هندوانو شته والی په دغه دښتي سيمه کې زموږ لپاره د تشې د ماتېدو غوره نعمت و، د هندوانو خوړل ته يواځې د تشې د ماتېدو سبب گرځېده، بلکې د هيئت شاملو کسانو روغتيا ته يې هم گټه رسوله، سره له دې، چې پرله پسې ستر تياوې د تاوړه اوبو څښاک او د هندوانو زيات خوراک ددې سبب شو، چې زيات کسان په يو ډول کمزورېدو او اسهال اخته شي، دغه ډول ناروغۍ په ځينو کې دومره زيان ښونکې شوې، چې موږ د مجبورييت له مخې په رنځ اخته دېرش تنه په ناټوسر (په بيکانير کې يو وړوکی کلي) کې پرېږدو، په نتيجه کې د بيکانير په هېواد کې د يوې اوونۍ په تېرېدو سره موږ څلوېښت تنه له لاسه ورکړل، دغه راز د شپې او ورځې د تودوخې توپير په دغه سيمه کې د مېرمنې د زياتوالي لپاره تاوړه شرايط برابر کړل ان انگريزي خوانان د شپې د يخنۍ څخه په عذاب وو، کله چې به شپه شوه، دوی خوښ و چې اوږ بل کې او څائونه ورته تاوده کړي.

د ورځې تودوخه دومره زياته وه، چې ان موږ به په سهار کې لمر د لومړۍ شغلې په څېرېدو او راځنلو سره راوښتېدلو او تر لمر پرېوتلو پورې په تياره کې

ايشيدلو.

دا هم بايد ووايو، چې اروپايان د بيديا د ناروغيو سره مخامخ نه شول، زموږ يواځينۍ شکايت د سترگو پر سوب و.

بيکانير ته موږ په زاتلو کې له لږو پېښو سره مخامخ شو، دوه واړه موږ د يرغلگرو او لوټمارو ډلې وليدلې، خو زموږ په مال باندې يې حمله ونه کړه، دغه راز ځينو خلکو خپله لاره ورکه کړه او د يوې يا دوو ورځو لپاره په بيديا کې سرگردانه وو، دوی ته ددې خطر و چې کې د شاوخوا نږدې کليو او استوگنځيو ته د کومک او رهنمايۍ لپاره ورشي، چې کليوال دوی ته لارو ښيي په مقابل کې به د بيديا اوسېدونکي د خپل ځان له ويري هغوی وېشتل او يا يې شړل. په دې ډول د بيکانير په لاره کې موږ له يو شمېر ستونزو سره مخامخ وو.

بالاخره د ثوابر د مياشتې په پنځمه نېټه موږ د يوې رېجاړې لارې په منځ کې د بيکانير د يوه ښار د ډوالونه او برجونه وليدل. دغه ښار په صحرايي سيمه کې يو ډېر باعظمته او ستر ښار و، چې د بيديا بته يې بل ډول اړولې وه. کله چې موږ خپل ټاکلي تم ځای ته ورسېدلو، نو په کمپ کې دا مباحثه پيل شوه، چې ايا ډيلي ستر ښار دی او که بيکانير؟ په هر صورت له يوې څه آشنایۍ او بلدي وروسته دا سوال حل شو. دا ښار د يوه ښکلي پاڅه برجداره دېوال په واسطه چاپېر (احاطه) شو و، د دېوال په اوږدو کې هندي کنگري هم ځای شوې وې. په دغه ښار کې ځينې لوږې ماڼۍ چې يوې يې جگ برج او په يوه کڅ کې پنځه کلا درلوده، ودانې شوې وې. ددغه ښار ښايسته کورونه په شتو ونو کې پټ وو. د بيکانير د ښار ښايسته يواځې د ښار په دننه کې و، بلکې د ښار څخه بهر ښايسته کورونه ودان شوي وو.

په دغه وخت کې بيکانير د پېنځو بېلو لښکرو تر يرغل لاندې راغی. ددغو لښکرو په لړ کې يو هم د جود پور د راجا لښکرو، چې شمېر يې ۱۵۰۰۰ تنه تکر، سپاهيان وو او ددغه ښار څو ميلو ته يې ځانونه رارسولي وو، يوه بله ورته نظامي قوه هم د ښار څو ميلو ته رانږدې شوې وه. نور لښکرو هڅه کوله، چې د بېلو بېلو لارو څخه د بيکانير د ښار د نيولو لپاره ځانونه راورسوي^۱ يوه ډله مست او ډاډونکي اسان خوشې شوي وو، چې ددغه ښار د شاوخوا سيمو چې پکې د بيکانير غونډې يو ښار پروت و، فصل، کښت او کرسي لوټ کړي. له بلې خوا د بيکانير راجا د خپل پايتخت په لس ميلۍ کې ټولې څاگانې د خاورو نه ډکې کړلې، څو دښمن د اوبو له پلوه تنگ شي.

^۱ دا پر تلخ په هغه وخت کې وشو، چې د بيکانير راجا په هغه جگړه کې مداخله وکړه، چې د جودپور او جيمپور د راجايانو تر منځ د اوښي پور د شهادت کې د واده کولو لپاره روانه وه.

دغه حالت زموږ د هیئت لپاره ناوړه شرایط برابر کړل او موږ په دې فکر کې وو، چې که په یوولسو ورځو کې له دغه ځای څخه ځانونه وباسو، بختور به وو.

په دغه وخت کې د دښمنو ډلو ترمنځ شخړې پیل شوې، د بیګانیر سره تېږې د یرغلګرو عسکرو یو کوچنی لښکر د بیګانیر د راجا د لښکرو له خوا د ماتې سره مخامخ شو. یوه ډله یرغلګر د ختیځ له لوري څخه د ښار په خوا راډیځه شول او غوښتل یې، چې له یوې ډلې سره د دښمن په مقابل کې ځان یو کړي، خو د راجا لښکرو مات کړل. په دغو جګړو کې زیات خلک ووژل شول او یو زیات شمېر نور یرغلګر په بریالیتوب سره ونیول شول. ددغې جګړې ننداره زموږ له کمپ څخه په کېدله او زما یوه تن ملګري دا حالت په ښه شان داسې بیان کړ:

په یوه ځای کې یوې ډلې یو غویس دمخه کړی و او څغلاوه یې، په بل ځای کې ځینو کسانو یار کړې کړاچې روانې کړې وې، دلته په آس یوه سپاره یو نیول شوي اوبښ د نېزې په سر چوڅو، په هغه بل ځای کې پېنځلسو یا شلو غوایانو یو توپ په شگو کې په ګراره کښولو. د راجا یوې ډلې عسکرو په پیلو پیلو برخو کې له خپل ځان سره لوټمار یرغل مل نیول او په خوښۍ او د بریالیتوب په روحیې سره یې د ځان سره روانول.

په هین وخت کې دواړو دښمنو ډلو پرله پسې زما څخه غوښتنه کوله، چې د دوی په ګټه په جګړه کې برخه واخلم، د جودپور جنرال پر ما ټینګار کاوه، چې د ده څېمې ته د لاسم او له ده سره د راجا په ضد په میدان کې وروانګم، دغه جنرال یواځې دا راته ښودلای شول، چې که هرومرو دده ملاتړ ونه کړم او له دغه کار څخه سر وغورځوم، نو دا عمل به زما په زیان تمام شي، خو له بلې خوا راجا دا توان درلود، چې زموږ د څارویو غوراګي شیان چمتو او یا یې معطل کړي او د کډوې پر سر یې د یوه کتونکي په ګومارلو سره، چې هغه شاه زموږ په واک کې راګړي، یواځې یوه ورځ موږ ته لې، ناارامي هم ونه ښودله، په داسې ترڅ کې چې زموږ واک په بشپړه توګه دده په لاس کې و، خو دغه ډول څارنه د یوه اعتراض په ترڅ کې له منځه ولاړه او اوبه هر چیرې په نوبت سره تر لاسه کېدلې، څنگه چې موږ د سفر لپاره اوبه زېرمه کولې، نو مجبوراً یې یو تن څارونکی زموږ پر سر ودراره، خو د هیئت د دوی یا درېو ورځو د تم کېدلو په وخت کې دلته اوبان د اوبو له څنگلو څخه منع کړې.

په بیګانیر کې زموږ د استوګنې وخت په پیلو پیلو شیانو تېر شو، په لوري سر کې یو زیات شمېر محلي خلک زموږ د کمپونو خواته راغلي او راټوټل او زموږ ننداره یې په هیبتیا سره کوله. په کمپ کې ګټه ګوټه زیاته وه، دوی ته له هر څه نه زموږ څیرې او زموږ حالت د جېراتیا وړ و، دغو محلي خلکو سپنۍ جاسي اغوستې وې، خو رښتیا یې د نورو هندیانو څخه یو څه پیل وو، دوی په راجپوتی

بڼه خپلې غټې غټې لوبگۍ پر سر وې، زموږ له ډلې څخه یو شمېر د ښار لوري ته ولاړل، دلته په دوی باندې زیات خلک راټول شول او دوی ته یې په خپراتیا کتل. یوه ډله نور له ښار څخه بهر ووتل، خو ډېر ژر سترې شول، ځکه له ښار څخه لږ څه بهر شاړه پیدا د عربستان د پیدا په څېر لیدل کېدل. د ښار شمالي خوا ته داسې یو څه ښکاره کېدل لکه یوه دره چې ځنګل په کې ولاړ وي. د بېکانیر په ښار کې ډېر په نړۍ پورې شی د خوږو اوبو یو کوهی و، چې د راجا د کلا په تل کې ایستل شوی و. دغه کوهی (غاه) درې سوه فوټه ژوروالی او له پېنځلسو څخه تر شلو فوټو پورې یې اړت والی (د قطر اوږدوالی) درلود. څلور یو کې په یوه وار وراچول کېدلې او هره یوه یې یوې جوړې غوايانو را ایستله. کله چې به یو کې په یوه وار اوبو ته ورواچول شوې، نو د اوبو سره د لگېدو په وخت کې به یې د ټوپک په غیر غېږ ګاوه، زموږ زیات وخت له راجا سره په کتنه تېر شو او دده د مانی په دنده کې مو سوه خبرې اتري کولې. راجا زما څېمې ته په داسې ډول راغی، چې د عسکري قواوو څو ټولګې د لازي په دواړو غاړو کې ولاړ وو او د کمپ له لمنې څخه زما د څېمې تر لمنې پورې یې دده درناوی او ساتنه په ځای کړه. دی د خلکو په اوږدو د یوه تخت پر سر زما کمپ ته راوړسېد، دده تخت یوې پخې ښکلې څوکۍ ته ورته و، د نوموړې راجا په منځ کې یوه ډله ډانګچیان چې په لاسو کې یې د سپینو زرو امسارې نیولې وې، روان وو. ددغې ډلې د امسارو په سر کې یوه گردۍ غوټه وه او ټولو خپلې امسارې له سره څخه اړچتې په هوا کې چورلولې، دغه راز په راجا پسې زیات شمېر اروان وو، دی پر مسند (یو ډول تخت چې د بالښتونو څخه جوړ وو) باندې کېناست، دده پر سر یوه چترې او یا داسې ستر سایه وان (چتری) وه، چې سور رنګ یې درلود او له بغل نه جوړ شوې وه. دغه چتری په څلورو نقره یې مستو باندې دده پر سر درول شوې وه. راجا یوه ګډۍ زموږ سره په بېلو بېلو موضوعاتو باندې خبرې اتري وکړې، د نورو خبرو په ضمن کې د بریتانیا د پاچا د عمر او زموږ د هېواد د آب او هوا په هکله پوښتنې وکړې. دغه راز دده زموږ د هېواد د وګړو سیاسي ژوندون وپوښته، د د انګلستان او فرانسي ترمنځ د اړیکو په باب خپل معلومات او پوهه څرګنده کړه، دده له ملګرو نه یوه زما څخه پوښتنه وکړه، چې آیا د هیئت راتګ به زموږ د جګړې په هکله له مقابل ملت سره نه وي؟ د راجا او دده درباریانو سوځاتونه کېښودل شول، خو له هندي رسم سره سم وروسته دغه سوځاتونه ځای پر ځای پرېښودل شو.

راجا صورت سینګ یا هغه سړی، چې موږ یې پورته بیان وکړ په ونه ښه جګ او څېره یې یوه ښکلې هندي ته پاتې کېدله. دی تورې وروزي او توره پیره (د ژبې له منځنۍ برخې څخه پرته) او اوږده پزه لري. دی راجپوت ښکاره کېد، او د ښکلې منځ

او د خوشحال او خندان حالت خاوند و. دی په حقیقت کې یو ډېر زړور او ظالم شهزاده گڼل کېږي. راجا په دې تورن دی، چې ده خپل یو مشر وروړ زندانې کړی او د هغه پر خای پر تخت ناست دی. دا هم ریښتیا ده، چې ده هغه استازی چې د هندوستان د وزیر له خوا د کابل پاچا ته استول شوی و، وواژه. سر پېر، پر دې غرنګه چې دی په خپلو مذهبي چارو ډېر ټینګ دی او خپل خوراک په هغه ډول کوي، چې د مذهب له خوا یې سپارښته شوې ده، نو خپل پیروان یې د یوه والي او بزرګ په ډول گڼي.

بله ورځ زه دده لیدنې ته د یواځیني ځل لپاره هلته لاړم. په دغه وخت کې زه دده دریم زوی له خوا چې که څه هم ماشوم و، دعوت شوی وم او هغه د دغه مقصد لپاره د گڼو خلکو سره استول شوی و. د راجا کلا ډېره ښکلې وه، د دغه کلا پر سر ډېر کورونه وو، چې موږ ته یې د کلا د برجونو او مورچلونو تر منځ د توپیر په برخه کې شک پیدا کړی و. د هغې پلن والی د یوه مربع میل څلورمې برخې ته رسېده، د کلا گرد چاپېره د ډېرشو قوتو په جنگ والي یو دېوال او یوه ښايسته وچه وړانګه راگرځېدلې وه. دا ماڼۍ په پنځوانۍ بته یو ډېر خپراوونکی تعمیر و، چې په هغې کې له څو دریایو (زیږو) څخه د پورته کېدلو وروسته دربار ته ورسېدلو.

دربار د څو نو په منځ کې خای درلود، وروسته له سلو گامو موږ داسې یوه خای ته ورسېدلو، چې هلته یو ډېرین سالون جوړ شوی و. د سالون چټ د ښکلو ستونو په واسطه ولاړ و. د دغه سالون په منځ کې راجا تر چترې لاندې پر تخت ناست و، دا دربار له هر څه نه چې ما پخوا لیدلی و، توپیر درلود، هغه کسان چې د دربار شاوخوا ته ولاړ وو، له نورو هندوستانیانو څخه یې توپیر درلود او زیاتره یهودي څیرې درلودې او غټې لونګۍ یې پر سر وې. د راجا او دده درباریانو لونګۍ په ښايسته رنگونو ښکلې شوې او په بشپړه توګه د جواهراتو نه ډکې وې.

راجا په داسې حالت کې ناست و، چې لاسونه یې د قولادې ډال پر سر ایښي و، دغه ډال گرد چاپېره په الماسو او یاقوتو سینګار شوی و. وروسته له یوې مودې راجا وړاندیز وکړ، چې له دغه سالون څخه بلې خونې ته د تودوخې له لامله ولاړ شو او په خلوت کې وغږېږي. د سالون تر څنګ یوې ښايسته خونې ته وتړتلو، چې دېوالونه یې ښايسته پلستر شوي او د گچ په شان څښل. د دېوالونو پر مخ زیږتې شیان لیدل کېدل، دروازې د چیني اطللس (ساتن) د پردو په واسطه پټې شوې وې. په دغه خونه کې موږ د هنديانو په څېر کېناستلو او راجا په ویشا پیل وکړ. هغه وویل، چې موږ د ډیلي د پاچا تر لاس لاندې وو (ډیلي اوس د موږ په لاس کې دی) ما غوښتل چې هلته لاړ شم او د خپلې خپلوانکۍ غوښتنه ترې وکړم، خو دی په دې وخت کې ونیول شو او زما راتګ ته موقع پاتې نه شوه. راجا په دغه ویشا پسې د کلا

د کلیو (کونجیو) راوړلو غې وکړ، کلي راوړل شوې او ماته یې ټینگار وکړ، چې کلي له خان سره واخلم. خو ما ونه منل. په دې چې دغه واک موږ نه درلود، وروسته له زیاتې لاثجې او خبرو کلي پرته راجا واخیستلې، له خو شیبو وروسته یوه ډله تخیدونکې ښځې راننوتلې او په نڅا یې پیل وکړ او تر هغه وخته، چې موږ هلته ناست وو، د نڅاوو او مشدرو محفل تود و.

په پای کې موږ د نواب پر په شپاړسمه شپه له بیکانیر څخه وغوښتو، په لومړیو دوو شپو کې موږ له یوې داسې سیمې څخه تېر شو، چې په طبیعي جوړښت کې یې له لیدل شویو ځمکو څخه توپیرونه درلودل او زموږ سړي له دریم منزل وروسته دومره ستړي شوي وو، چې موږ غوښته چې یوه ورځ تم شو، چې د دوی سترتیا ووځي، خو په دغه وخت کې د بیکانیر د راجا بدرگه وال موږ د یرغلګرو له څو غرنګندو حرکتونو څخه خبر کړو. د پیدا څو یرغلګرو او لوتمارو قبیلو دې ته اړ کړو، چې د شپې په ځای د ورځې له خوا سفر چاري وساتو، نو په دې ډول د کالیو او مالونو ساتنه په ښه شان ترسره کېدای شوه.

د حرکت د وخت د دغه بدلون په نتیجه کې د نواب پر په نولسمه نېټه د بهار په دوو بجو د تگ نڅاره وړنگول شوه. خو متعکې له دې چې زموږ اوبه او نور ټول شيان برابر او چمتو شي، د ورځې رڼا خپره شوې وه او له څلور ورښت میله مزله څخه وروسته چې په پوځل کې خپل ټاکلي ځای ته ورسېدو، تیاره وه، دا ټوله سیمه له موج لرونکیو ریګي غونډیو څخه جوړه شوې وه، چې ځینې غونډۍ پکې ډېرې جګې وې. زموږ سړي په ټوله ورځ کې د اوبو لپاره په کړاوو کې وو. په پوځل موږ په یسې ډېرې ښې اوبه پیدا کړې. دغه اوبه له باران څخه لاس ته راغلې وې او په پاکو ډنډو کې داسې غونډۍ وې، چې پر سړي ګوټيزي ودانۍ او دېوالونه یې له پخو خښتو او چوڼي څخه جوړ شوي وو. په دغه ځای کې څاګانې (ګریبان) هم وو، چې اوبه یې مالګینې وې، خو د روغتیا لپاره زیانمنې نه برېښېدلې. د پوځول څاګانې دومره ژورې نه وې او هر یوه عمق د بیکانیر د څاګانو تر نیمایي پورې رسېدل.

د نواب پر په شلمه ورځ مو په دغه ځای کې د اوبو د چمتو کولو لپاره تېره کړه، زما لپاره دا ورځ یو ښه فرصت و، خو ددغې سیمې په هکله معلومات راغونډ کړم، که زه وکولای شم، چې خپل لوستونکیو ته د شګو د لوړو غونډیو مفاهیم څمکې، د کلي له ډکرو او خنډو څخه جوړې شوې کوډۍ او کوډلې، د کلا د خټو هغه دېوالونه چې ځمکه یې بادونو وې و او مخ په نږدېدو وو او د شګو سمندر د شینلې له کړم اثر نه پرته چې ددې سیمې پاتې برخه یې تشکیلوله، تمثیل او وړاندې کړم، ښایي چې هغه به هم لکه ما غونډې د هغو خلکو په اړه، چې یوه داسې غم لري بیا بیا یې استوګنې لري او هغې ورسې ته، چې په ژوندانه کې دوی ته ور په برخه ده، خبران

پاتې شي.

د نومبر په یو ویشتمه نېټه د ورځې په اوږدو کې مو مزل وکړ او زموږ مزل لومړی
لس یا دولس میل په هغو ښارونو کې و، چې پاس یې شوي. له دې مزل نه وروسته
موږ سختې میدانې سیمې ته ورسېدو. له هغې سره سم چې د ښار له غونډیو څخه
پورې وتو، د لارې په سوږ او ارتوالي کې زموږ اوبان د دولسو یا پنځلسو په
شمېر په یوه لیکه په حرکت کې وو او زموږ بهیر په زیاتې چټکتیا سره په تللو
پیل وکړ. کاروان په ډېره چټکۍ سره د کلکې ځمکې پرمخ روان و. دا ځای تر
ښکلنو ځایونو په غوره توګه جېرانونو کې و. د دغې لارې په اوږدو کې موږ د بهاول
خان له افرادو څخه یو تن ولید، چې خپله لار یې ورته کړې وه. نوموړي سړي په
هغو اوبانو پسې، چې د راجپوت لوتیارو خلکو تېښتولي و، دوه ورځې تېرې کړې
وې، چې د اوبانو د پله په پیدا کولو سره د اوبانو ځای وروښي، خو بې له نتیجې
په پیدا کې سرگردان و او د دوو ورځو راهیسې یې اوبه اوږدې هم نه درلودل. ډېر
سترې او ناتوانه شړي و، موږ دې په اړین سپور کې او یو ځله اوبه اوږدې مو ورکړه،
له تیارغونې څخه مخکې موږ د بهاول خان یو سلو پنځوس تنه عسکر، چې په
اوبانو سپاره وو، ولیدل. بهاول خان د کابل د سلطنت د یوه ختیځ ایالت مشر او
حکمران ګڼل کېده. په هر یوه اوبې باندې دوه تنه توپکوال (قتیل لرونکي توپک)
سپاره وو، دوی راوپاندي شول او په دریو یا څلورو کرنو باندې د سلامې لپاره
وږېدل. د دوی اوبان د اسونو په څېر تر ادارې لاندې راتلای شول. دا ډول اوبان
ډېر ښکلي او جېرانونو کې وو او غوره بڼه یې درلودله. د دغه ټولې مدثر یو پید وړ
چې اوت کالي یې اغوستي وو، په کالیو کې یې د سرور و تهنه پورې او یوه لنډه
توپي، چې تاج ته ورته وه، پر سر وه. نوموړي په یوه ښکلي، چاپک، وړوکی او
پاسته اوبې چې څلېدونکې زین یې درلود او د جلب دواړه مزی یې له پزې سره وصل
کېدل، سپور و. دده په خبرو باندې زما ملګري په ډېره سختۍ سره پوهېدل. ده موږ
ته د اوبو د لېږدولو لپاره سل اوبان چمتو کړل، چې څلور سوه ژي یې له موجګو
څخه بار کړي وو. دغه راز زموږ د څښاک لپاره ده څلور د زېرو مرتبانونه له اوبو ډک
کړي وو. په مرتبانو کې د خان مهر هم وهل شوی و. موږ له پوځول څخه شپږ وېشت
میله لرې کمپونه ژرړونه درول. موږ د هیپاسیس د مرتبانونو اوبه په ډېر غوند
وڅیښلې او له نورو خلکو سره مو په ډېره مینه لیدنه کتنه وکړه. نه یوازې له نورو
خلکو سره یوځای کېدل، غوند ورو، بلکې د نوي ځمکې لیدل هم ډېر په زړه پورې

و.

د نومبر په دوه ویشتمه نېټه موږ د موجګو په لور دېرش میل واکړه. له
غرمې وروسته تودوخه ډېره زیاته وه، خو موږ په عادي ډول په لوڅ برشم میدان

باتلې واپول. خو خپلو ملګرو ته یو څه د څښاک اوبه او یو څه استراحت ورکړه. د ورځې په تېرېدو سره موې ته له موجدګور څخه د اوبو په سل ګونو ژي راوړسېدل. په موجدګور کې بهاول خان زموږ د استقبال لپاره یو شمېر افسران چمتو کړي وو. د مازېګر خوا ته زیاتره کسان د یوه اوږده جهیل په ښکاره کېدو سره چې څو څو ټاپوګان هم پکې ښکاره کېدل، چېرېان شول څو څنګه چې ددغې سیمې له طبیعي بڼې سره زما ملګري اشنا نه وو. نو زیاتره وریل. چې هغه جهیل دی. یواځې یوه ملګري دا حالت نه مانه، ځکه دا یواځې یوه غولونکې اویا سترګې پتوونکې پدید وه. چې په فرانسوي کې ورته میراژ او په پشتو کې ورته سراپ وایي. ما داسې تصور وکړ، چې دا د اوبو پخار یوه نرۍ سره ده. چې د هند په زیاتره تودو سیمو کې لیدل کېدای شي. څو کله چې موې څمکې ته وکتل، نو ځمکه ډېره متیننه. کلکه او وچه وه او د پخار د پیدا کېدو سبب نه ښکاره کېده. ددغه میدان پرمخ بوتې شته وو. چې په تیت او پرک ډول په یوه او بل ځای کې په ګڼه توګه شته شوي وو. ددغو پوتو په لړ کې سپانده یوه ښه نمونه ګڼل کېږي. په هغه برخه کې. چې دا واښه او بوتې شته دي. داسې معلومېږي چې ښایي اوبه وي. که دا منظره له منځني حد څخه تر پایه وکتل شي. د سراپ بڼه په پرلپسې توګه لیدل کېږي.

زه ددې هڅه نه کوم. چې ددغې منظرې په هکله څه محاسبه وکړم او پوه شم. خو یواځې دا یادوم چې دا ډول منظرې په پرتو، وچو او خواړو او اوارو ځمکو کې لیدل کېدای شي. د لمر موقعیت او د کتونکي درېدل دغه غولونکې بڼه (د مادي موجودیت نشتوالی) ښکاره کوي. په لومړي سر کې ما دا فکر وکړ، چې دلته به زیاته تودوخه له دغې بڼې سره مله وي. خو وروسته مې هغه په امان کې هم ولیدله. چې د تودوخي اندازه تر انګلستان اوچته نه وه.

د لمر پرپوتو خوا ته موږ د موجدګور لوړ ډېرال او برجونه ولیدل. د ښار د دروازې په مخ کې یوه ښایسته او لوړ جومات او یوه ګونبزه لرونکې مقبره ودان شوي وو. د مقبرې ګونبزه په رنگینو او ښکلیو کاشیو سره جوړه او ماته وریل شول. چې د فارس د امام زاده ګانو ګونبزو ته ورته ده. له تیارغوني له څه وروسته دلته راوړسېدلو او له کلا سره نږدې مو کمپوټه ودرول. دا کلا ډېره ګوچنۍ او کمزورې ښکاره کېدله. دلته د اوبو د اخیستلو لپاره دوه ورځې پاتې شو. د بهاول خان دیوان (ښایي نهاینده وي. ژباړن) او یو بل افسر دواړه هندوان وو. درېیم سړی د ملتان له ملایانو څخه و. چې ژبه، کالي او کړه وړه یې د فارسیانو په څېر وو. ان هندوانو هم په خپلو خبرو کې د فارسي اصطلاحات کارول او دیوان زیاتره د یوه هندي په فارسي ملا په څېر په ځای ښکاره کېده. د نوا مېر په پېنځه ورځته تېرېدله دغه ځای څخه وځو کېدلو او د بیه یا دوه څاګانو ته د رسېدو لپاره مو اووه ورځت

میله واټن وواهه. د لارې په اوږدو کې مو یو ستر میراژ (سراب) چې یوه جهیل او یا دریاب ته ورته و، ولید. په دغه لار کې مو یو ښکلی او کوچنی برج هم ولید. داسې وویل شول چې دا ځای د پناه وړونکیو لپاره جوړ شوی و. په تېره بیا هغه لاروي او مسافر خلک، چې له صحرايي لوتیارو څخه په ویره کې دي، نو هرومرو به دلته راتلل. په دغه سیمه کې ځینې وچ شوي بوټي د میوسا اراییکا په نوم هم لیدل کېدل. د لارې په اوږدو کې ځینې شیان، چې پايي ونې دي، هم کتل کېدای شول.

د نومبر په شپږ ویشتمه نېټه د ورځې له خوا وخورېدو او د دولس میلې واټن په اوږدو کې مو د بیدیا وچ غولۍ، ښکلنې او وچې غونډۍ تر شا پرېښودې، خو له دغه واټن وروسته داسې ځای ته ورسېدلو، چې په هغه کې د ونو په څېر ځینې شیان تر سترگو کېدل. کله چې له څه نږدې شو، د ونو په موجودیت پاندې مو باور پیدا کړ. ورپسې مو د پره چاپکۍ داسې ځای ته ځانونه ورسول، چې هلته بیدیا پای ته رسېدلې او کروندې پیل شوې. د ښکرو د خلاصېدو د کړنې په اوږدو کې قطارونې ولارې وې، شاته یې سمسور پټې او یاغونه ښکاره کېدل. د تازه اوبو څاګانې او ځای په ځای کورونه تر شاوخوا راتاو شوي وو. دلته زراعتي بڼه پرمختلې او خاورې ډېرې څړې وې. له ټولو شیانو څخه مخکې مو یوه څا ولیدله، چې د پارسي څرخ په واسطه یې اوبه را ایستلې. د راپورته شویو اوبو اندازه په هره گړۍ کې ډېره زیاته وه. د دغه ځای ونې په تېره د گز (یو ډول اوبښته) ونې ډېرې ښکلې او زړه وړونکې پرېښدلې. د پېنځو اوونیو تر سفر وروسته مو دغې ښايسته او آبادې سیمې ته راغلو او ټول شیان مو د ته غوره ښکارېدل. په بهاولپور کې مو یو نیم میل تر ډېرالونو لاندې مزل وواهه او د لارو په اوږدو کې گڼ شمېر خلک زموږ د نندارې لپاره په حیرانتیا ولاړ وو، له بلې خوا دوی ته مو د هم په تعجب سره کتل.

د بیدیا اوسېدونکیو او د دغو خلکو ترمنځ په عادت کې ډېر توپیر و. دا خلک په تنه قوې او تورنځن وښتان یې درلودل. د دوی ډیرې اوبې او د سر وښتان یې لوی وو. په دې ډول دوی د بیدیا تر وگړیو څپه معلومېدل. د لونگیو په ځای یې غولۍ په سر کې وې. د دوی ژبه په پشپړه توګه د پوهېدلو لپاره چمتو نه و. آن زما هندوستانی ملګري هم ورباندې نه شول پوهېدای.

جامې یې ښکلې او د عاداتو له مخې پارسیانو ته ورته وو. له غو کړچنیو ویاړو څخه تېر شو او د وړو کروندو په شاته پرېښدلو سره د هیاسین غاړو ته ورسېدلو. د دغه دریاب سور او غاړو زه مایوس کړم، خو یوې ویاړې ته چې د سکندر پېرې یې لېږدولې وې، یې له دلچسپۍ څخه کتل کېدلای نشوای.

یوه ورځ وروسته د هیست د ښه راغلاست او درناوي لپاره بهاول خان له څلور پښت

میله لرې ځای څخه راوړسېد، په حقیقت کې له هغه ځایه چې موږ دده سرحد ته ور ننوتلو، دده مینه او مهرباني له موږ څخه ونه سپېدلله او تر هغه وخته، چې دده له هیواد څخه بهر وتلو، په لطف کې یې یې حده وپېژانله هم راغللو. دغه شان له پاملرنې څخه یې یې برخې هم نشو. دده مېلمه پالنه د هیڅ والي و نه وه او د سند د دریاب تر غاړو یوړې د هغه له خوا پرله پسې د مینې او پاملرنې څېر راوړسېده، په نتیجه کې ویلای شو چې دی د یوه ډېر ځوانخوږې، پوه او مدیر شخص په څېر له موږ سره په خپله مینه کې وچلېد. په دې ډول تر پایه یې خوشحاله وساتلو. په لومړي سر کې موږ هغه ته د سوغاتونو په برابرولو او ټاکلو پیل وکړ، په دې هیله چې دده د حرص په مقابل کې پرله پسې مبارزه وکړای شو او هغه ته ځواب ورکړو. دا کار موږ د هند په زیاترو برخو کې له شرایطو سره سم کړی و، خو په دې ژر پوه شو چې له یوه کړ او سره به هر ورسو مخامخ شو. هغه دا چې بهاول خان له مذاکرې پرته د هېڅ شي اخیستلو ته تیار نه دی. دغه راز دی تر هغه سرحد په خپله خپلواکۍ او استقلال جدي ولاړ و، چې زموږ لپاره د قبلم له و نه و. هغه ورځ چې دی راوړسېد اتیا پسونه، سل پوځي اوډه او داسې نور خوراکی شيان یې موږ ته راواستول. بله ورځ نوموړي خان سل کاسې خوږې غوښې، د نارنجو یو زیات شمېر ټوکرې، لس کڅوړې بادام او مییز او پېنځه کڅوړې (امیاشې) چې په هر یوه کې یې زر روپۍ (یو سلو شل روپۍ معادل) وې، چې پر خپلو مزدورانو یې ووېشم، راولېدل. د پالنې په دې وروستي مهال یې له لاسه تلل شوندي شوم، خو معذورم چې دې مهال په دې شرط چې د خان نوکران له ما نه هم دغه رنگه پوه والی ونی.

د نوامبر په نهه ویشتمه نېټه مستر ستر اچي او کپتان راپر له خان سره کتنه وکړه. دوی په ډېره خوښۍ له خان څخه راستانه شول او ښکاره یې کړه، چې له دوی څخه یې ښه استقبال وکړ. دغه شان دما دغو دوو تنو استازو د خان له مېلمه پالنې او مودبانده وضعې څخه یې حده ستاینې کولې. دده په خبرو اترو کې تر ټولو غوره ټکی دا و، چې هغه د کابل د پاچا ډېر صفت او تعریف کاوه، خو ده ورپسې چې هغه یې هېڅکله لیدلی نه دی. هغه د کابل له واورو څخه ډېره ښکاره کړه او همدارنگه د بیابان د یوه اوسېدونکي په څېر یې خان دومره یې ارزښته ګاڼه، چې د هغه لوی واکمن (د کابل پاچا) سره د کتنې وړتیا نه لري.

د دسمبر په لومړۍ نېټه بهاول خان دما څخه یې ته راغی. دی داسه نرم مزاجه، د ورین تندي خاوند او مهربانه سړی و، هر یې له پېنځه څلوېښتو څخه تر پنځه سوه کلو پوړي اټکل کېده. هغه سپین ککړی، چې د سرو زرو غوټې (تڼۍ) یا توپه یې یې درلودلې، اڅوښتي وو. د ککړۍ پرمخ یې خاډر و، چېم ګڼه ګلډوزي از زړي بافت شوی و. دده پرمه د زرتاره ټولې ده، چې پر شاړخوا یې ورپېښه لوبګۍ

په گرازی سره پېچل شوې وه. دده شپږ تنه سړي کېناستل او شور یې ولاړ وو. دغه ټوله ډله په ښاپېسته جامو ښکلې شوې وه. زموږ خبرې د هند او انگلستان په شاوخوا کې وې او تر هغه وخته اوږدې شوې، چې خان وویل: ناوخته شوی دی.

د دسمبر په دویمه ورځ زه دده لیدنې ته لاړم. کوشې او لارې په انتهایي درجه له خلکو څخه ډکې وې. د خونو پر پامونو هم زیات شمېر هندو ارجیان زموږ لیدلو ته ولاړ وو. موږ د خلکو له مېنځه داسې تېر شو، چې لاره یې موږ ته خوشې کړې وه. د ډېرو خلکو د تعجب ښې مو ولیدلې، زیاترو په ډېره چوپټیا سره د هیبتیا په حال کې زموږ تداره کوله. خان په ډېره ښکلې کوټه کې چې کسان ډوله کړي یې درلودلې، په داسې حال کې موږ ومنلو چې یوه ډله خلک یې گردچاپېره په پاکه پارسي غالي باندې په ښه ترتیب ناست وو. هغه له ټولو رعایاوو سره په آزاده توگه خبرې کولې. هغه وویل، چې: ما تر اوسه پاچا لیدلی نه دی او که خدای کول هېڅکله به داسې ونه شي. زه صحرايي سړی یم او خوښ یم، چې تر پایه په دغه سیمه کې د هوسۍ ښکار وکړم او هیله من یم، چې په دریارو پسې ونه گرځم. «خان ماته یو داسې عجیبه دیوالی ساعت وښود، چې ډېر ښه ښکلی جوړ شوی و، دا دده یوه تن رعیت جوړ کړی و. د ساعت د ماشین او سترو لاندې څنگ لیدل کېده. دغه راز ساعت په یوه طلايي صندوق کې چې دواړه مخونه یې له پندې شیشې څخه جوړ شوي وو، ایښودل شوی و او پکې ساتل کېده. همدا شان خان یو ښکلی ټوپک چې په بهاولپور کې جوړ شوی و، ماته وپاڼه او ورپسې یې دوه ښکلې بازان، څو تازیان، دوه آسونه (یوه یې طلايي او بل یې جلا لرونکي کیزه درلودله) یوه ډېر ښکلی قتیله (پلټه) لرونکي ټوپک، چې مینا لرونکي و او د باروتو (دارو) یو گودی هم ورسره و او څو د کالیو او ټوکرانو ډک پتوسونه یې راگړل. دغه ټول سوغاتونه د بهاول خان د مېلمه پالنې په لړ کې شمېرل کېږي.

د دسمبر په څلورمه ورځ مو حرکت وکړ. بهاول خان د خدای پامانی د کتنې لپاره زموږ اړخ ته یوه خیمه راواستوله. په داسې ترڅ کې چې د کاروان وروستی برخه د هیپاسیس له دریاب څخه د تېرېدلو په حال کې وه. هغه یو تن میخانیک چې ساعت یې جوړ کړی و، هم ماته راوښود. دغه راز بهاول خان زه یو شمېر دیني پوهانو او علماوو (د محمدي مدرسي ښوونکیو) ته وروپېژندلم. وروسته له هغه دی له مېتر سټراچي او ما سره له خیمې بهر په یوه غالي کېناست او هلته مو په بشپړه توگه پر زیاترو موضوعاتو خبرې وکړې. ده له خپل وس سره سم ماته ډېر معلومات او مشورې راگړلې. ده خپلې خبرې په دې پای ته ورسولې، چې هغه د خراسان لومړی فرد دی، چې له موږ سره یې ملاقات وکړ. بهاول خان هیله څرگنده کړه، چې دده یادگار به د اشنایي د اوږدولو لپاره ساتو. موږ په ډېره خواشینی سره له دغه

بېل شو. دی یو ډېر آزاد طبیعت او مهربانه سړی و. چې زموږ د اقامت په وخت کې یې له رسمیاتو او مراسمو پرته ډېر نیک سلوک کاوه. ده مهربانه خبره درلودله او په هره وینا او څرگندونه کې یې د مینې او ملګرتیا نښې لیدل کېدلې. لنډه دا چې ده شخصیت ډېر اوچت و. د استوګنې په وخت کې موږ د بهاولپور د ښار شاوخوا ځایونه له نږدې ولیدل او د طبیعت د مناظرو تداره مو کوله. د ښار محیط څلور میله او د ډېوالونو په دننه کې د اموګنې باغونه لیدل کېدل. کورونه له اوسو څښتو جوړ او څاورینې چوټرې یې درلودلې. د ښار ډېوالونه ډېر نری او له خټو جوړ شوي وو. بهاولپور د لونگیسو، ورستمینو، کمریندو او پتکیو د جوړولو له پلوه د یادونې وړ دی. د دغه ښار او شاوخوا ټول اوسېدونکي جتان او بلوڅان دي. چې د محمدي دین پیروان گڼل کېږي. په بهاولپور کې تر نورو ولایتونو زیات شمېر هندوان و. دا حال هیئت د خپلو تېرېدو په وخت کې ولید. افغانان دلته د خارجیانو په څېر مېشت وو. د هیپاسیس دریاپ شاوخوا څلور یا پنځه میله څمکه له خړو او خټو څخه جوړه شوې وه. له دې کبله ډېره څریه او پسته وه او په سپرلۍ سره له هغې نه تېرېدل گران وو. د دغې څمکې ځینې برخې ډېرې ښې کړوندې درلودې. خو ځینې نورې برخې یې د گز په گڼو ونو پټې وې. چې په هغو کې نرخوگ، غرغه، وحشي بټي (قاز)، جنگي مرغیان لکه مېږ، زړکې، فلورېگن او داسې نور ښکاري مرغیان هم د سیند په غاړو کې ډېر دي. د هیپاسیس دریاپ غاړې دلته ډېرې کپې وېږي او د دریاپ اوبه غږې دي. کله چې اوبه چان او صافې شي، نو څوند یې ډېر شي. په دغه ځای کې دا دریاپ گارا بلل کېږي او د وروښاخو (ښانې هیپاسیس یا پیار او هیو دريوس یا ستلج) له ګلابدو څخه منځ ته راغلی دی.

هیئت د دسمبر په پنځمه نېټه د هیپاسیس دریاپ له ښې غاړې څخه وڅوڅېد او د دغې میاشتي په یوولسمه نېټه د اوریا میله واټن تر وړلو وروسته ملتان ته ورسېدو. د دغې لارې په لومړیو پنځو یا شپږو میلو کې بیا هم څمکې وچې، شگلنې او غواړې برېښېدلې. یو ټي لې او په تیت او پرک ډول ښکاره کېدل. ورپسې سلاسي د غونډیو په لغتو او شاوخوا کې یې شمېره ښاپسته پټې ولیدل شول، چې غنم، پنبه او ټیپېر (منگړېټي) په ډېره مستۍ پکې شنه شوي وو. دلته یو زیات شمېر لویې او ژورې ویاړې په پرله پسې توګه زموږ مخې ته راغلې او د دغه سفر په ټول واټن کې له دغه شان کړوندو او لویو ویاړو سره مخامخ کېدلو. له دې امله داسې وویل کېدای شي، چې دا سیمه ډېره پخه زراعتي بڼه لري. څمکې له دې، چې ملتان ته ورسېږو، د بهاول خان له خوا پنځه ویش اوښان زموږ د مرستې لپاره راواستول شول. دغه مشر د خپلو اوښانو له لامله ډېر نامتو و. ځینې یې د خپلې استفادې لپاره ساتل او تل به یې په ښکار کې له ځان سره دغه اوښان درلودل. اوښان په

صحرایي سیمو کې په عمومي توګه ډېر په کارېږي. په تېره بیا په اوږدو سفرونو کې د ښې یادونې وړ شمېرل کېدای شي. د بیکانیر د راجا یو مشر وژس، چې ما ورسره سینګانا کې وکتل، همدغه وخت کې له بیکانیر څخه (د یو سل و پېنځه او یا میلو په یوه واټن) په اوښ باندې په درېو ورځو کې راغلی و. زما ملګرو د اوښانو له سورلي سره ډېره مینه درلودله. په تېره بیا له اندوس څخه د اوښتلو په وخت کې د هیشت ملګري د ساعت تېرې لپاره هم په اوښانو سپړېدل. د اوښانو سپړلي او څخاسته هېڅکله رېږوونکي او ناوړه نه برېښېدل. د ملتان ښار یا آیسین سیند په ګینه غاړه کې څلور میله لیرې پروت دی. ددغه ښار محیط له څلور نیمو میلو څخه زیات اندازه کېدای شو. له ښار څخه ګرد چاپېره یو ښکلي ډېوال، چې څلور پښت او پنځوس فوټه جگوالی یې درلود، راتاو شوی و او د یوې ټاکلې فاصلې نه وروسته یې برجونه درلودل. په دغه ښار کې په یوه جگ ځای باندې یوه نظامي کلا (چوټی) او څو ښکلي مقبرې جوړې وې. په تېره بیا دوه مقبرې یې چې د جګو ګونیزو لرونکي او ښایسته مږین شوي وې، د یادونې وړ دي. د ګونیزو څښتنې هم ډېرې ښکلي او ځلانده برېښېدلې. له دې امله له لیرې څخه یې یوه برېښنده بڼه نیولې وه. ملتان د خپلو ورېښمو او عالیو له پلوه ډېر نامتو دی. څرګند ځالی یې له فارسي عالیو سره پرتله کېږي. نو کیفیت یې دویمې درجې ته راټیټېږي. د ملتان تر شاوخوا سیمه او هېواد ډېره مسوره وه او څرګندې ځاورې یې لرلې. کروندې د څاګانو په سربېره ښې اوبه کېدلې. د ملتان خلک د بهاولپور وګړو ته ورته وو. یواځې دوسره توپیر موجود و، چې په دغه ځای کې زیاتره نارینه داسې برېښېدل لکه چې له فارسيانو سره یې اختلاف کېږي وي. سره له دې هم جلاوالی یې په منځ کې موجود او زیاتره د اسانو سوار کاران وو. هیشت نولس ورځې په ملتان کې پاتې شو. زما ملګري په هره ورځ د ملتان په شاوخوا کې د ښکار لپاره له اوو یا اتو بجو څخه تر درېو یا څلورو بجو پورې په ویشلو، ښکار یا د یازونو د ښکار لپاره وتل. نو په دې ډول موچ ته ددغې سیمې د کتلو او مشاهده ډېر ټیډ چانس په لاس راغلی و. د ملتان ځمکه هواره او خاوره یې ډېره ښه وه، خو زیاتره کلي او یا د کلیو ډېره برخه وړېجاړه او د کنډوالو په څېر وه. دغه راز ددغې مسوري او پراسي زراعتي سیمې د خرابیدو ځینې نورې ځینې هم لیدل کېدلې. سره له دې هم ددغې ځمکې نیمایي برخه تراوسه پورې کرل کېدله او د اوبو لګولو غوره وسیله یې فارسي شرنوښه (اوت) ګڼل کېدل. د ملتان زراعتي تولیدات غنم، ارژن (ږدن)، پنبه (مانوچ)، تېپر، ګازري او نیل وو (یو ډول پوتی چې نیلې رنگ ځینې باسي. ژباړن) او د راز (نکه نیم

(Narm) او خرما ونې د پیپل (Peepul) له ونو سره هغې او دغې خوا ته لیدل کېدلې.

د دریاب د غاړې غیر زراعتي ځمکه د تمارسک Tamarisk (غز) په ګڼو ونو پټه شوې وه. د دغو ونو په منځ کې وې (د شلو قوتو په جنگوالي) هم ځای په ځای ولاړې وې. د دریاب له غاړې څخه لم څه لیرې لوڅه ځمکه نظر ته راتله، چې په تیت او پرک ډول بوټي په تېره بیا اوږده غوټه غوټه (ګډۍ ګډۍ) وایه او یو څه د خرما ونې خورې شوې وې. د جنگي مرغانو پیل پیل ډولونه پیدا کېدل، ژمور د استوګنې په وخت کې د ملتان هوا ډېره په زړه پورې وه، د لمر څټو پر مهال د تودوڅي ډېره ګڼه درجه ۲۸ وه، د شپې به پر څه اوږدله، غوږ د ورځې هم څه ناڅه توده وه.

ژمور په دې ډول په ملتان کې د اوږدې مودې لپاره د اوسیانو د پېرودلو او کراکولو د ضرورت له کبله او ... دغه راز مو دلته د کابل د پاچا مېلمه پال^۱ په هیله او هم د پاچا په هکله د معلوماتو د پیدا کولو لپاره زیاتې ورځې تېرې کړې. مېلمه پال ددې لپاره استول کېده، چې موږ د افغاني قبیلو سیمو ته تر ننوتلو وروسته بدرګه کړي، همدا شان په ملتان کې مو له هندوستان څخه راوستلي اوسیان له ملتاني اوسیانو سره بدل کړل. د سپاهیانو لپاره د تودو جامو چمتو کول او د هیئت د زیات شمېر ملګرو لپاره د اسانو رانیول بل فعالیت و، چې ددغې سیمې له عادات سره سم مو ترسره کړ.

ژمور د تم کېدو د وخت لویه پېښه ددې ولایت له ګورنر سره ژمور کتنه وه. ددغه نامتو حکمران نوم سر فرار خان و، څرنګه چې د هند په سیمه کې یې حکومت و، د ثواب لقب یې درلود، دی په خټه د سدوزیو د شاهي قبیلې په افغاني ګورنر پورې تړلی و، خو پلرونه یې ډېر پخوا په ملتان کې مېشت او خپل آري مشخصات یې په زیاته اندازه له لاسه ورکړي وو. دی د هیئت په رسیدو سره ژبته زیات اندېښمن شو او ددغه خبر په اورېدو یې د بې باوري او بدګوماني حالت غوره کړ، له دې امله یې د ښار دروازې ژمور په منځ وتړلې او هېڅ یوه سړي او یا زما بدرګه والو ته د ننوتلو اجازه نه وه، خو په هغه صورت کې چې چا به اجازه نامه ښکاره کړه، نو ښار ته یې د ننوتلو امکان درلود، دغه راز هغه د خپل ګارډ یا محافظینو شمېر دوه اړه زیات کړ او موږ له یوې کره منځ څخه واوږېدل، چې دوه په دربار کې جرګه والو په دې ټکي

^۱ Mela Azadarchia

^۲ Ficus Religiosa

^۳ هغه لمر او منځپان چې پاچا به له خپلې خوا به د مېلمه د ټپه راغلاست لپاره لېږه، په لېږه د هغه

مېلمه لپاره چې شاه به د زیاتې پاملرنې لرونکې ورته کوله

باندې چې هیئت به یوازې د گډوډۍ لور ته وهڅوي او یا به له پاچا نه ددې ځای پرېښودل خپل ځان ته وغواړي. دې خبرې اتري وکړې. سره له دې هم سرفراز خان مرافقه وکړه، چې د دسمبر په پېنځلسمه نېټه له ماسره وگوري. له دې امله مایوه ستره خېمه دده د بدرگې لپاره ودروله. د خیمې یو لوری خلاص و او د ننوتلو له ځای څخه د شلو گزو په اوږدوالي دوه نري ټوکران د خیمې په منځ کې وغوړول شول او په دواړو غاړو یې یو شمېر چېر اسیان، چې ځانگړي کالي یې اغوستي وو، ودرېدل. ددغې ډلې د لیکې تر شا نور کارکوونکي هم ولاړ وو. په دې ډول د مېلمنو ننوتلو لپاره د خیمې تر څولې پورې یو شل متري دالان جوړ شو. د خیمې په لور غځېدلې سرگ باندې هم د عسکرو لیکه ولاړه وه. مستر ستر اچي د ملتان والي (سرفراز خان) د ښه راغلاست لپاره لاړ او ورسې لیدل. چې نوموړی په یو سپین آس باندې چې د سرو زرو لومونې (براقه) یې درلودل. سپور او افسران او درباریان یې په اړخ کې له سترو پېرغونو سره لیدل کېدل. له دوه سره دوه سوه سواره او درې زره پلې عسکر هم بدرگه وو. د ښه راغلاست او ملاقات گڼې گونې او د کتنې یې نظمې د مستر ستر اچي له خوا له هر څه څخه د زیاتې یادونې وړ دي. گورنر ستر اچي ته له فارسي دستور سره سم هر کسې ووايه دوی دواړه یو ځای د خیمې لور ته راوړان شول. کله چې دوی خیمې ته نږدې راوړسېدل، نو گڼه گونډه، فشار او یې نظمې زیاته شوه. په ځینو برخو کې د افرادو تر منځ اغ و ډب وشو او د یوه بل مخې ته ودرېدل. په بل ځای کې سپاره لاندې ولوېدل. مستر ستر اچي هم نږدې و. چې ځمکې ته گوزار شي. خو په رڼې او خواړې یې ځان تېښگ کړ. کله چې دوی د خیمې شاوخوا ته وړاندې راغلل، نو لاره یې ورکه کړه او د سپرو د کرښې منځ ته یې په داسې گړندیتوب وروډانگل، چې د بېرته ستنېدلو توان یې نه درلود. ځکه چې د تیارېدو لاره ورکه شوه. نو په دې ډول د خیمې دپه لور د خلکو څپه وغوځېدله او د چېر اسیانو له تیت او پرک شوه. پښې پاکوونکي غوړېدلي ټوکران څیرې او تر پښو لاندې شول. د خیمې پرې د زیات شدت له مخې بې ځایه شول او نږدې وو. چې ټوله خېمه دموږ په سر راوړلېږي.

د خیمې په دننه کې ازدحام دومره زیات شو، چې سلاسي یې تیاره جوړه کړه. والي او دده لس تنه ملگري کېناستل. پاتې کسان وسله وال افراد وو. گورنر دا ډله د خپل گارډ په څېر ټاکلې وه او بل هدف یې نه درلود. والي د لنډې مودې لپاره کېناست. خو په دغه وخت کې یې په ډېره بیه تسبیح (تسبی) اړولې او ماته یو یې څو ځله د (ښه راغلاست، ډېر ښه راغلاست) کلمې تر هغه حده تکرار کړلې، چې څو یې کولای شول. په پای کې یې دا ودرېل، چې گڼې گونې دا ورسره پیدا کوله. چې زحمت او کړ او رامنځ ته کړي. له دغې څرگندونې وروسته هغه بېرته سټون شو.

سرفراز خان دېر ښايسته ځوان سړی و. هغه فارسي ډوله کالي اغوستي وو، پر سر يې خولي او د خولي په شاوخوا يې د شال لونگۍ تاو کړې وه. ده په روانه فارسي خبرې کولې.

ده د ملگري تندرست، ښکلي او د کتنې وړ افغانان وو. دې اکثره يې ښې جامې اغوستې وې، خو د دوی په لباس کې کوم تنظيم او ترتيب نه ليدل کېده، په همدغه مازيگرزه هم د والي کتنې ته ورغلم. دې په خپل يوه باغ کې د سترې چترې لاندې په يوه چوټره (تيراس) کې ناست وو.

ده شاوخوا کې يوه ستره ډله په ښه نظم سره ناسته وه. د دوی په څيرو کې تر هندي آري اوسېدونکيو پيل څرگندېدل، خو د فارسيانو په شان په قاخرو جامو پټ نه وو. سينگاري يې نه درلود. نوباب (Nobab) (ښايي ثواب وي. ژباړن) (سرفراز خان) اوس له هر ډول خطري څخه خلاص او اجتماعي و او په زياتو برخو کې متونکي پرېښېده. کوم وخت چې موږ په ملتان او د ملتان په گاونډيو سيمو کې وو، له ما سره پاچا د هر کاره. باشي. مرستيال ملا جعفر سيستاني يا خبريال او نورو زياتو کسانو کتنې کولې. له يوه تن سره زما معامله د ملتان د دربار د مشخصاتو د څرگندولو لپاره غوره ده، چې ياده شي. د ثواب تره سکندر خان يوه ورځ زما له کمپ سره نږدې ښکار کاوه. احوال يې راولېږه. چې ده درې ترڅوگان په لومه کې بند کړي او هيله يې څرگنده کړه. چې زه هم په دغه ښکار کې برخه واخلم. ما دا غوره وگڼله، چې معذرت وړاندې کړم، خو يو محلي ځوان (آري اوسېدونکي) مې له يوه مودبانه پېغام يو څه يادولو (د ټوپک دارو) او يو دوږين سره هغه ته واستاوه. په بدل کې سکندر خان يو بې ساری آس او يو ښکار شوی ترڅوگ زما په رڼا راولېږل. له دې امله هر څه سم وو. خو دوه ورځې وروسته سکندر خان زما سوغات پرته راواستاوه او هيله يې وکړه، چې دده آس پرته ولېږم. چې ده ته له انگرېزانو سره د معاملي د توره کبله د پټد يا د اعدام خطر و.

د دسمبر په شپاړسمه نېټه موږ د آسيسين چې دلته چناب بلل کېده، غاړو ته وخوځېدلو (مخکې له دې چې دا درياب دلته راوړسېږي. د هايداسيس او هايدراوتس اوبه له خان سره راوړي) موږ د دسمبر په يوويشتمه نېټه له درياب څخه واوښتو (زموږ پارونه څو ورځې له موږ څخه مخکې واول شول). له دغه ميدان څخه موږ لومړی ځل د افغانستان غرونه وليدل. دا غرونه لويديځ خوا ته په ډېره فاصله سره ليدل کېدل او هرومرو د سليمان د غرونو يوه برخه يې جوړوله. چې د غرونو دا لړۍ د ډيره غاړې خان په شمال لويديځ کې له ملتان څخه اوريا اوريا تيا ميله لرې پراته وو. بالاخره موږ خپل د اوريا ورسايل پشپېر کړل، د کندهار په لور د سفر د کړاو په هکله مو يو شمېر پلانونه جوړ کړل، خو په دغه وخت کې مو

واوړېدل. چې شاه د کابل په لور روان شوی دی، له دې امله موږ خپل منزل او تنگ لاره د دسمبر په ۲۹ نېټه بیا ونیول او له یوې درې بیدیا څخه په تېرېدلو پیل وکړ. دغه بیدیا له شماله تر سویل پورې ۲۵ میله اوږده وه، خو سوریې په دغه ځای کې دومره لږ و، چې په دوو منزلو کې ترې پورې وتو. له بلې خوا له شمال څخه د سویل خوا ته یې پېچلومی درلود. دا هم باید ووايو، چې دغې بیدیا د اتدس او هایداسیس دریاپ ترمنځ هېواد دغه برخې ټولې پټې کړې وې. چې ددغو سیندو اوبو څو ویولای نه شوي، دا بیدیا د اوج (Doch*) له عرض البلد څخه چې پکې د دواړو دریایونو څړوبې شوې ځمکې سره یوځای کېږي، پیل او د مالګې تر غرو پورې خوره شوې ده. د څړوبې شوې ځمکې خاوره داسې بریښېدلې، چې له بیدیا څخه د سیندو او د هغو د غرمو غاړو په وسیله راپېله شوې وي. موږ دغې سیمې ته چې د آسیسین دریاپ لویډیځ خوا ته په څو میلې کې پرته وه، ورغوتلو، د بیدیا او ذراعتي ځمکې ترمنځ بېلوونکې کرښه په ښکاره توګه لیدل کېدلې، زموږ په شاوخوا کې شگلنې غونډۍ او کوچني بوټي (Burs او Pluke) خواره وو. دا ډول نباتات هم په زیاته اندازه نه وو او زموږ د خاورو د اړتیا خوراک یې هم چمتو کولای نشو.

ددغه ځای غونډۍ د بیدیا تر غونډیو ټیټې وې، خو رنگ یې څر وو، داسې چې هغرایي غونډۍ سور وزمه ژرې بریښېلې، ددغې سیمې اوبه هم مالګینې غونډې وې. په دویم مارش کې موږ د سند دریاپ (اتدس) غروپ شویو ځمکو ته ورسیږو او د دسمبر د یو دېرشمې ورځې په سهار ما، مستر سټراچي او بریدمن مکارټني درې واړو ددغه نامتو سیند د غاړو لیدل پیل کړ. له موږ سره په اوبو سپور یو لاریښود (ژباړن)، څو تنه سپاهیان او درې یا څلور تنه مزدوران، چې په اوبانو او آسانو پارو وو، مل شول.

موږ له یوې غرمې ځمکې او خاورې تېر شو، چې په هغې کې اوږده واښه او یو ډول ونې چې دلو (بید) ته ورته وې. په ښه شان لیدل کېدلې. دغه راز داته ځای په ځای کړوندې او پټې معلومېدل، چې د سیمې مسوورتیا یې لا پسي زیاتوله. ورځ څمه پوره او آسمان له ورېځو ډک و. کله کله د باران ځاڅکي وږېدل. تر غرمې وروسته شپو پورې یو تند او سوړ باد چلېد، د ټولې لارې په اوږدو کې غونډۍ په ښکاره توګه لیدل کېدلې. طبیعت ښکلې بڼه نیولې وه، له لیرې څخه مو درې لږې غرونه سترګو ته راټلل، وروستی لږې چې ډېره جګه وه، ډېر ځله د ورېځې له لامله

* اوج Doch یوځای دی او دغه عرض البلد چې له دغه ځای څخه تیرېږي، د اوج عرض البلد په نامه

په دې شک کې ولويدو. چې آيا دا جگوالی په رښتيا غرونه دي او که ورپېڅي؟ کله مو چې غونډيو ته کتل د ورپېڅو غټې غونډارې يې پرمخ راغلې او شمالي خواوې يې زموږ له سترگو پټې کړې. لويديځ خوا ته د غونډيو منځنۍ برخې ورپېڅو نيولې وې. په دې ډول څوکې او تل يې په ښه شان ليدل کېدل. بله ورځ ورپېڅي تېرې شوې او هوا صافه وه. د غرونو او غونډيو سروته سپينو واوړو پټه کړې وه. کله چې سيند ته نږدې واوړېدو، نو ډېر خوشحاله شو. خو چې غاړو ته يې نږدې شو، دوسره زيات اغېزه يې راپاندې ونه کړه.

اندس د خپل مشهور نوم او د هغه زړه راښکون په څنگ کې. چې له دې کبله يې پيدا کوي، چې د هند سرحدې کرښه يې جوړه کړې ده. په ځاني ډول او هم د هغو لوړو غونډيو له کبله، چې ددې ځای د شا انځور يې جوړاوه، ډېر پرتمين و. سره له دې هم ددغه انځور په ليدلو سره يو څه خواشينی شو. هغه دا چې د سيند په منځ کې يوه غونډۍ داسې پرته وه، چې اوبه يې په دوو برخو وېشلې. نو له دې لامله د اوبو د جريان اغېزه يې خرابه کړې وه. زموږ د درېدو له ځای سره نږدې په سيند کې نورې غونډۍ او د شگوموړې هم څرگندېدلې، د سيند اوبه تر څوکو او ژبو رسېدلې وې او په ډېر ژوروالي او مستۍ سره روانې وې. د سيند په غاړه موله يوه آري وگړي (د سيمې اصلي اوسېدونکي) سره خبرې اترې وکړې. زموږ ژباړن له دغه سړي سره مفاهمه پيل کړه. د دوی خبرې موږ ته ډېرې عجيبه وې او په ډېره دلچسپۍ سره مو واوړېدلې. د سيند پورې غاړې ځمکې پلوڅي خلکو د استوگنې لپاره غوره کړې وې. په داسې حال کې چې نږدې غرونه د يوې زوړې قبيلې، چې شيرواني نومېدل، د استوگنې لپاره ټاکلي وو. د غرونو په يوه بله څنډه کې ځينې خلک او کلي وو. چې موږ يې له نامه سره بلد نه وو او يواځې د نقشي له مخې مو ورپسره اشنايي درلوده. ترجمان هم په دې اړه کومه پېژندگلوي نه درلودله. هغه څه چې موږ درک کړل دا وو چې له غرو څخه هغې خوا ته ځينې عجيبه وحشي او نوي شيان شته. هيله مو وکړه چې يوه ورځ يې ليدنې ته لاړ شو او په هغو کې پلټنه وکړو او خپل معلومات بشپړ کړو.

د لومړي ځل لپاره موږ اندس له اوډو ډاکوټ (Oudou da Kot) څخه وليد. له دغه ځای څخه د کاهيري Kahirree تر گورډر، پېنځه اويا ميله واټن و. چې د سيند او بيدا تر منځ يې پيلوونکې کرښه جوړوله. د ښکار په وخت کې به کله چې د سړک لويديځ لور ته ولاړ وو، نو د سيند څنډو، ښاخونو او لنډو شگړو د غزونو او يا ډيلو (نيزارياتي) په گډون تگ لې څخه له څنډه سره مخامخ کاوه. کله چې به ښي خوا ته ولاړ وو، نو شگلنو غونډيو وار په وار زموږ وېره له بيدا څخه زياتوله. نو فکر مو کاوه چې بيا بيدا ته ننوتلو، سره له دې هم په دغه برخه کې په ډېر زيار سره زراعتي

ځمکې چمتو شوې وې. چې په هغو کې ډېر ښه غنم، اوريشي، منگريتي (شلغم) او پنبه (مالوچ) ليدل کېدل. د پټيو په گردچاپېر کې د بوټو او يا د ولو (بيد) د ښاخونو يوه کتاره تاوه شوې وه. دغه راز کله کله د کلکو پوزيو په واسطه پټي چارچاپېره بندېدل. ددغې سيمې کورونه له پورتيو موادو څخه جوړ شوي تر نظر راتلل. د کورونو تر اړخ سوږ د کرنې د ځايونو د پاکوالي په ليدلو چې د هندوستان پر خلاف ډېر پاک وو، هک پک او اريان پاتې شو. دغه ځايونه په ډېره منظمه توگه چاپېره (احاطه) شوي او په هر يوه کې داسې دروازي کېښول شوې وې، چې هر يوه يې له دريو څلورو لرگو يا ميلو څخه جوړه شوې وه. په دغه راز محوطه کې د سرو ډيران (انبار)، د څارويو لپاره يې سيوري او داسې نور شيان موجود وو. د لاسي زمبلونو ليدل او څارويو ته منگريتي ورکول زمونږ لپاره نوي شيان وو، چې مو وليدل. د سيند د غاړې ودانيو زمونږ پاملرنه ځانته واړوله. دا ډول کورونه د کلکو ستونو (متو) يا (پايو) پر سر له ځمکې دوولس يا پېنځلس فوټه جگ جوړ شوي وو. داسې راته وويل شول چې دا کورونه ددې لپاره جگ اباد شوي، چې د سيند د اوبو د لوړېدو (طغيان) له لامله خلکو ته په هغه وخت کې پناه ورکړي. چې اوبه په دواړو غاړو کې لس يا دولس کاسه (Cass) (کروه) (شل يا څلورويشت ميله) ځمکه لاندې کوي.

ددغې سيمې خلک ډېر مدني او ډېر کم وړو څښتن وو. د دوی څيرې د ملتان او بهاولپور تر خلکو ډېرې ښکلې او آرامې برېښېدلې. هر څومره چې د شمال خوا ته تلو، نو په هماغه اندازه د وگړو پني او طبيعي جوړښت د اصلاح خوا ته نږدې کېده. خو چې گوډز ته ورسېدو. د وگړيو کالي ډېر سم او ښکلې وو ان د سهيل خوا ته هم خلکو سپين او يا شنه تخي او زده کالي اغوستي وو. د بدن کومه برخه يې لوڅه نه برېښېدله. دوی د پيرې او د ښه عادت او درنښت له پلوه د هند د سولويانو په څېر څرگندېدل. دلته خلکو نسواري څم وزمه کړتې، چې له وړيو جوړې او ښه جسييت يې نه درلود. اغوستي وې او شمالي لوري کې دا ډول جامې ډېر عموميټ لري. هلته ټولو خلکو رنگ لرونکې جامې، نيلې، سړي او يا چارخانه جامې اغوستلې. د لونگيو په ځای يې ورېښمينې خولې په سر وې. چې دا ډول خولې د ويلزي تېږيو څخه ليرې نه وې او دومره ښايسته نه معلومېدلې. زمونږ تم ځايونه زياتره په سترو کليو کې وو، ددغو کليو په لې کې يو هم د ليا دغه په نامه بلل کېده، چې دا نوم يوه ولايت ته هم ورکړل شوی و. دا کلي په خواره ځمکه کې آباد شوي او پېڅخه سوه کورونه يې درلودل. په هر يوه کلي کې زيارتونه د هماغو زيارتونو غونډې وو، چې پخوا مو ليدلي وو. په دغه لې کې تر ټولو ښکلې زيارت د محمد راجان زيارت د يادونې وړ دی. دا زيارت په هغه کلي کې دی، چې په همدغه نامه يادېږي. دا زيات

په اته غنډيزه توگه څلور پوښ وده ان شوی او په مخ يې ښکلي او رنگينې خښتې لگول شوي دي.

د لومړي پوړ په هره يوه غنډه او کوچ کي يو برج او په سر يې منار جوړ شوی او ډېره په زړه پورې بڼه يې نيولې ده. دغه زيارت ډېر نامتو او د کتنې وړ شيان لري. چې په پرله پسې توگه ليدل کېږي.

د غدراز په بايد هغه جگه غاړه ياده کړم، چې د ليا له شمالي پړاو نه تر گودره پورې زموږ د لارې په ښي لوري غځېدلې وه. داسې ويل کېدل، چې دا غاړه يو وخت د سيند خټيزه غاړه وه او ددې ځای څرگنده بڼه له دې څرگندونې سره سمون نېسي. په ليا کې له ما سره دوه دراني سپاره مل شول او دا لومړی وار و، چې ماته ددغې کتنې موقع په لاس راغله. دوی دواړه د سيمې د گورنر (والي) له خوا رااستول شوي وو، خو ما خپلې منطقي ته بدرگه کړې. دغو کسانو اوږدې ښې لستونو کړتې چې غنډې يې چرمي وې، اغوستي وې، يو تن يې ډېر ښايسته او جگه پوزه يې درلوده، څيره يې په عمومي توگه ډېره په زړه پورې وه. دويم ملگري يې په رنگ تور او څيړه بڼه يې درلودله. ددغه سړي پر سر د قره قلې خواوې د فارسيانو په دود ليدل کېدله، خو د فارسيانو په پرتله لږه ټيټه وه. په داسې حال کې چې لومړي تن د يوې خولې په سر ورسېمینه لونگۍ پيچلي وه. دواړه سړي ډېر مدني او د جدي پاملرنې څارندان وو. د غدراز ما په ليا کې د شاه يو فارسي ملگري او يو ځوان هندو، چې د مدد خان ديوان ورو و، وليد. دغه هندو سره له دې چې د افغانانو په څېر کالي يې اغوستي وو، خو خپل اصلي علايم يې هم ساتلي وو. د ټولو څيړو په لړ کې ماته دا ډېره په زړه پورې وه، چې دغو خلکو د حکومت او داخلي شخړو په هکله ډېرې ازادې او ښکاره خبرې کولې. ددغو خلکو په څنگ کې چې په ښار کې مو ورسره ليدنه وکړه، ځينې نور خلک زموږ کتنې لپاره ډېر لېوال وو او موږ ته دا موقع په لاس راغله، چې له دغو وگړيو سره وگورو او د دوی په هکله څو ټکي څرگند کړو، ځينې وخت زموږ سره د تگ په لار کې يو شمېر خلک په تېره بيا ځينې سپاره مله کېدل. يا دا چې له کلي څخه به دوه يا درې تنه زموږ د ليدنې لپاره راځو کېدل، دا کسان زياتره په اسپه سپاره او پيهان په يې تر شاه خلاست، اوږدې تيزې به هم ورسره وې.

دوی ډېر مدني برېښېدل، زموږ د ليدلو نه خلکو ته په ذهن کې عجيبه خيالات پيدا کېدل، دوی زموږ د دين او ملت په هکله معلومات نه درلودل، موږ يې کله سيدان، کله مغول او ان هندوان گڼلو.

څينو خلکو داسې باور درلود، چې له موږ سره په پکسونو کې ستر ټوپک شته او يا دا چې دوی تصور کاوه، چې موږ يو ډول ځانگړي کوچني صندوقونه لرو، چې

ګولای شو دغه سند وقله منطلق او د هر یوه په وسیله نیمايي ډله خلک یې له دې، چې موږ ژوبل شو، ووژنو، ځینو نورو فکر کاوه، چې موږ مړه شيان ژوندي ګولای شو، په بله وینا یې ما موجوداتو ته ما پر ګولای شو، په ولس کې داسې کیسې جاري وې، چې موږ په ملتان کې د لرګي یو پسه ته ما ورکړې او ژوندي کړې مو دي، ورپسې دغه پسه مو په یو سړي خرڅ او پېرودونکي تر هغه وخته، چې د پسه خوړلو ته یې اقدام کړی نه و، نه پوهېده چې رښتیا پسه له لرګیو جوړ دی او که له غوښې څخه؟ خو کله چې د غوښې خوړلو ته یې رجوع وکړه، نو پوه شو چې د پسه اصلي مواد څه شي دي؟.

د اندس له ګودر سره مو د سکانو یوه ډله سوداګر ولیدل، چې د امان ته د یو ډول طبیعي یوټو مدر (Madder) د راښوولو لپاره تللي وو، دغو سکانو د افغاني قبایلو په اړه وویل، چې دا خلک په ما پرو باندې مهربان دي او په خپلو کړو وړو کې ډېر پاک او سپېڅلي دي، خو د دغو قبیلو په لږ کې وزیر یو څه ساده او بې رحمه وگړي دي او له نورو څخه توپیر لري.

د جنوري په اوومه نېټه د کاهیری په ګودر کې له اندس څخه واوښتلو. د اندس اصلي بهیر او اوبه یو زر اولس گزه پلني بهېدلې، خو له دغه اصلي جریان څخه څو ښاخونه پیل او له هغو څخه یو یې په دوه سوه پنځوس گزه پلنه څمکي کې بهېده، له دریاب څخه په یوه پلنه او سوروره پیړۍ کې، چې د نېتر له لرګیو څخه جوړه وه، تېر شو، د دغې پیړۍ ظرفیت له دېرشو څخه تر څلوېښتو تنو (Tons) پورې رسېدلای شو، زموږ اوښان ګونډه کړې شول (څلور واړه پښې یې کټ وکړل) او د نورو مالو په څېر مو پیړۍ ته وغورځول. آسونه مو هم په پیړۍ کې پورې وېستل، یواځې هاتیان پخپله په اوبو کې لاهو او د لامبو په وسیله یې خپل ځانونه پورې غاړې ته ورسول، چې د دوی ګمېدل په اوبو کې مې د سند د خلکو د هیښتیا سبب شول، ځکه امکان لري، چې د دغه ځای خلکو دمخه فیلان په سترگو لیدلي نه وې. له ګودر څخه تر ډېره اسماعیل خان پورې پېنځه دېرش میله واټن و، د دغې فاصلې اوږدو کې جگ ګڼ یوټي او اغزي شته شوي وو، چې په منځ کې یې هر ډول جنگي مرغیان او حیوانات له زرکو څخه نیولې تر څوگانو او پرانګانو پورې لیدل کېدل.

دلته کرښه ډېره پرمختللي او ښه وده یې کړې وه، خو سره له دې هم د ساحې له مخې یې دومره پراختیا نه درلودله او په پرمختنه او خاورې ډېرې څړنې او حاصل غیزې پرېښېدلې، له دې پلوه د سیندوڼو په وسیله څړنې شوې څمکي او هېوادونه ډېر نامتو او غوره ګڼل کېږي.

د جنوري په یوولسمه نېټه د اسماعیل خان دیرې ته ورسېدلو او د دغه ایالت له حکمران فتح خان نومي سړي سره، چې په خټه بلوڅ و، وغوږېدو او د پېژندګلوی

کتنه مو ورسره وکړه. نوموړي حکمران د محمد خان مرستیال گڼل کېده. محمد خان د پاچا له خوا د (لیا) د سیمې غوندي د ډېره اسماعیل خان اداره کولو لپاره ګومارل شوی و. فتح خان له برمه ډک کالي اغوستي وو او د یوې ډلې پلیمو افرادو، چې خوارې جامې یې اغوستې وې او یو شمېر سپرو کسانو چې هغوی هم په خوارو اساتو سپاره او په اوږدو تېزو مسلح وو، له خوا بدرگه کېده. ده او د هغه بدرگه والو د خپل څښتن د ستروالي ستاینه وکړه. دغه راز دوی د خپل واکمن د شلو چونیو، یو شمېر توپونو او څلوېښتو پښانو چې شپه ورځ د توپونو د مردکیو په جوړولو لگیا وو او داسې نور موضوعاتو یادونه او تعریف وکړ. فتح خان د ورځې په اوږدو کې شپې بوتله کابلې داین (یو ډول شراب) او دوه د عسرو ډوگلي (بوتلونه)، چې په ختیځ کې ډېر نامتو او له گلابو څخه جوړ شوي وو او د بیدي مشکو په نوم یادېدل، د سوغات په توګه راوپېرل. په اسماعیل خان ډېره کې تقریباً یوه میاشت د هېلمه پال لپاره ټال شو.

د ډېره اسماعیل خان وړوکی ښار له اتدس څخه د سلو مترو په لېرې والي د کجورې (خرما) په یوه ګڼ څنګل کې پروت دی. د ښار محیط یو نیم میل او ترې تاسو شوی دېوال له اوسو څښتو څخه جوړ شوی و. نو په زیاترو برخو کې ښک او زیاتمن برېښېده. د ښار اوسېدونکي زیاتره بلوڅ گڼل کېدل. سره له دې یو شمېر افغانان او هندوان هم دلته مېشت وو. وروستی ډلې په ښار کې یو عبادتځی درلود.

د سیمې ولس بلوڅان او جټان وو، چې د دریاب د مخامخ غاړې اوسېدونکيو سره یو شان برېښېدل. موږ دلته د دامان زیات شمېر افغانان ولیدل، چې ګڼو وېښتان یې لرل. دوی لویې لوتګې پر سر او د پسونو د پوستکي چپني (شاید پوستین وي، ژباړن) یې اغوستي وې. ځینې او عادي بڼې یې درلودې. خو په ګڼو وېرو او عاداتو کې ډېر پاسته او مهربان وو، زموږ د کمپ په شاوخوا کې به زیاتره وخت د سپرو ډلې چې له لیرې خایونو څخه زموږ د لیدنې لپاره راغلي وو، ولاړې او په ډېره هیبتیا به یې زموږ پېژندګلوي ترلاسه کوله.

دلته زموږ د کمپ په شاوخوا کې د گرځند شپږو کېږدي او زیاتې رمې په یوه پراخه تارو، کې خوري شوي وې. له رسېدو یوه ورځ وروسته ددغو شپږو خواته ولاړ و، څو له یوه سره خبرې اتري وکړو. په دوی کې موږ یو تن چې په قیام خروټی و، زموږ د کتنې لاندې راغی. خروټی د ټولو پوښو قبیلو په لې کې ډېر تړوه او شول برېښي. د دوی د کېږد یو او کمپ په لور مو لس میله واټن په سپرلي سره روانه. دلته دوی د یوې داسې کلکې او مټینې ځمکې په مخ، چې د بوټو د Laurel او Kurral په نامه بوټي په واسطه پټه وه، مېشت وو. په ښکاره توګه ددغې ځمکې

خواړې غړېږي وي، خو ورته پاملرنه شوې نه وه. د لارې په اوږدو کې مو یو شمېر افغانان ولیدل، چې د پنځوسو په شاوخوا کې د اوبسانو یوه ګله یې د ډیرې خوا ته روانه کړې وه. د اوبسانو په لړ کې یوه یې سپین رنگه درلود او سترګې یې شنبې (آسماني رنگه) وې.^۱ دغو افغانانو په فارسي او هندوستانی خبرې کولای نشوي، دوی ډېر مدني خلک وو، سپین اوبښ یې تر هغه پورې چې زموږ آزمونه بشپړ نه وه، درولی و. دوی موږ ته خپلې تورې راوښولې، په ډېره مینه مو ورته وکتل، خلک د دغو تورو موټي له هندي او فارسي تورو څخه جلا پېژندل. دا خلک د هغه هېواد او سیمې له وګړو سره چې لږ څه مخکې مو ولیده، ورته وو، یواځې په دومره توپیر چې یو څه ماهر او ښکلي ښکاره کېدل. بالاخره د لس میله واټن تر وهلو وروسته کمپ ته ورسېدو، کمپ په ډاډروې توګه درول شوی و او خیمه یې له نسواري شپې څخه جوړه وه، چې د دوو نېغو ستو په وسیله جګه درول شوې وه. د کېږدې د دوو نېغو (عمودي) ستو په سر یوه افقي (پرته) ستون ګلګه شوې وه. د کېږدې دېوالونه د اغزیو په واسطه احاطه شوي وو. زموږ په لیدو د دوی هیښتیا وپارول شوه او د دوی له لمر څخه یوه سړي، چې په هندوستان کې یې شپې ودځې تېرې کړې وې، په هندوستانی ژبه له ماته پوښتنه وکړه، چې تاسو څه شي دي خوا ته راوستلې؟ په خپلو ملکونو، کانپور (Kanpur) او لکنهو (Lucknow) او نورو ښایسته جایونو باندې بیا (قانع) نه شوی؟ ما په ځواب کې ورته وویل: موږ د ملګرو په څېر دلته راغلي یو او د پاچا لیدو ته روان یو، تر دې خبرې وروسته سلاسي دوی ته گران شولو او د دوی صمیمیت مو ترلاسه کړ.

د کېږدو زیات شمېر خلک زموږ په شاوخوا راغونډ شول، د ماشومانو شمېر زیات او ټول یې ښکلي او تندرست وو، نجونو بوټي پوزې درلودې او تر هغه غایه، چې ما ولیدي، یهودي ډوله ښې یې درلودلې، نارینه په عمومي توګه تور وو، خو ځینې یې ډېر ښکلي او روغ رمت ښکارېدل. یو ځوان سړی په خاص ډول زموږ مخ کې ودرېد او په چرپه خوله او هیښتیا سره یې غیر غیر وکتلو. ده، ښه او غیره یوه آیرلنډي ګروندگر ته ورته وه. دغو سړیو په اکثر ډول جګې پوزې او تپتې ونې درلودې، ځینو یې نسواري وړینې غټې ګرتې اغوستې وې، خو زیاترو یې سپین نخې تپوکران لرل، دوی ټولو سپین پټکي پرمرو، خو داسې پېژندل چې ډېره موده یې پریمینځلي نه وې. ددغه پوړنده خلکو نارینه د ښځو په هکله ډېر زیات کینه گرانده معلومېدل، نارینه، ښځې او ماشومان زموږ په شاوخوا کې راغونډ شوي

^۱ دغه اوبښ زموږ د هیئت یوه زلمي راوړ او تر هندوستان پورې یې له خان سره بوت، هلته یې چانه سوخت وړکې په پای کې زه خبر شوم، چې په لندن کې یې د نندارې لپاره نندارتون ته راوستلې و.

په گرتیو یې لاسونه راټپرول، د اسونو رکاږونه یې د ازمویښې لپاره کتل او په ډېره هیڅتیا یې د آس په زمین باندې د توپانچو څرپدلي کڅوړې خلاصولې، خو دوی هېڅکله د اذیت لپاره کوم کار نه کاوه. دوی له پښتو څخه پرته په بله هېڅ یوه ژبه گړېدلې نه شول. د دوی عادات ډېر مدني او په ډېره خپلواکه او آزاده توگه یې د توکو او صمیمیت پخه څرگندوله ماته دا معلومه شوه، چې دلته دوی درې هیاشتي تیرې کړې وې او دوه نورې میاشتي یې هم دلته مالونه پورول، خو ددغې مودې له تېرېدو وروسته اوږې غوښتي ته رسوي. دوی وریل هغه ځای د داسان په نسبت ډېره لوړه او باندې سیمه ده، سره له دې، چې له عا سره زیات شمېر افغانان او انگرېزان د دوی د محاورې په هره خبره او اړونده پوهېدل، خو زه پخپله ډېر لږ ورباندې پوه شوم. په بله وینا سره له دې چې زما ملگری هر ډول خبرې راته ترجمه کولې، خو بیا هم زه ډېر لږ پوهېدم.

منځکې له دې چې له ډېرې څخه روان شو، زما له ملگرو څخه دوه تنه یانې مستر فریزر او القتشت (دویم بریدمن) هاریس له کمر او څخه په یوه ډک سفر ووتل. د دوی مقصد دا و، چې یوې ټوکی ته چې تخت سلیمان نومېږي، وځيږي. تخت سلیمان یا د سلیمان تخت یوه څوکه ده، چې د عیسی د خلکو د عقایدو په اساس د نوح (ع) پسرۍ له توپان څخه وروسته هلته ډرېدلې ده. دوی په یوه لوڅ میدان کې تر دوو ورځو سفر وروسته پېچومې ته ورسېدل. په دغه ځای کې له څلور میله پېچومو وهلو وروسته د ډیر اوښد په نامه کلي ته ورسېدل. دا ځای د یوې وېرې قبیلي میانخېل (Meeunkhal) ستر مرکز بلل کېږي. دا یو ښایسته وړوکی ښار او د یوې سړې وینالې په غاړه له غره څخه شپږ میله لیرې پروت دی. دوی ته ددغه ځای د مشر د ورور له خوا، چې نوی له ښکار څخه راغلی و، ښه راغلاست وریل شو. یو ښځورست او ښایسته ځوان سړی و، چې لمخه منځلې (یو څه ژرې) جامې یې اغوستې وې، خو کالي یې په ځان کې جوړ او ښه معلومېدل. لښدې او د غشيو کڅوړه یې په شا او د سوی ډوله حیوان نېغه لکۍ یې په لنگۍ سر پرې تړمېلې وه. دوه ښکلې تازیان هم ورپسې روان وو. هغه له مېلمنو او ښا اشنا خلکو سره ښه ستړې مښي کوله. د دوی د څېمې ملگرو ته د غرمې د ډوډۍ حواله ودرېده. ده دا هم ښکاره کړه، چې دده ورور په د دوی ډېره پالنه او هرکلی وکړي، خو د خپل وړ له دلو ته یې د دوی د تگ په اړه ډېر تیشگار و نه کړ. د غرمې په شاوخوا کې ډېر ښه پلو او د پسه د لم یوه ټوټه په قایو کې راوړل شول، چې خپله دوی ورسره لته، کړي. بله ورځ سهار عمر خان ددغه ځای مشر د څیمې خوا ته راغی، څو شپې دیا باندې ولاړ و. څوکه د هیات ډلې کالي اغوستل، نو وروسته له دې چې دوی ملیس شول، دې څیمې ته ورننوت، دی یو ډېر

ښایسته، روغ روست، څه کم دېرش کلن ځوان و، چې توره غټه لوبگي يې په سر او سپک شنه چپته يې اغوستې وه. د چپتي له لستونو سره تودې د ورېښمو کړنې د تېر پر مخ لیدل کېدلې، دوه خوی ډېر پوست او د ډېر ښه نورمال عادت څښتن و.

وروسته له دې، چې دوی سره معرفي شول، ده هیئت ته وویل، چې د دوی د راتګ په وخت کې د قوم په منځ کې له یوې ډلې سره په لاسچاړه اخته وو. نوموړي مشر له هیئت څخه وغوښتل، چې هغه ته په دغه کڅاله کې سلا ورکړي ان له دوی نه یې هیله وکړه، چې دده د بریالیتوب لپاره یو تاويز هم ورکړي. په دغه وخت کې چې ډیر اوښد کې* وه، دوه تنه سواره زلمیان له دوو ډیرو تنو هندوستانیانو سره، چې دوی هم ورپسې په آسونو سپاره وو او په لاره تلل، ناڅاپه د سلیمانخېلو د قوم یوه ناشنا او نامعلوم سړي یو هندوستانی د لوڅي چپي په پڅه خوا درې چپي وواحد. ددغې پیښې لامل معلوم نه شو، ځکه افغانانو یواځې په پښتو خبرې کولې. په بله ژبه نه پوهېدل. عمر خان پخپله په کابل کې ښه فارسي زده کړې وه، ځینې ملایان هم د فارسي په یو شمېر لغتونو پوهېدل. عمر خان هڅه کوله چې ژموږ ډاله له دې سفر څخه منع کړي، ځکه چې دا ډېر خطرناک سفر و، چې په دې هڅه کې بریالی نه شو. داسې لارې چارې یې پیدا کړې، چې دوی دده له خپلو دښمنانو څخه یانې شیروانیانو څخه چې د دوی په سیمه کې د سلیمان تخت څوکه پرته وه، په امن کې وساتي. عمر خان د هیئت ملګري په داسې کالیو کې پټه کړل، چې د سیمې له خلکو سره یې توپیر نه درلود او داسې یې ورکړه، چې ټول هندوستانیان شاته پرېږدي او بیا نو دوی د غرو لوري ته وغوځېدل. هیئت د غره داسې ځای ته ورسېد، چې هلته د نښتر ګڼې ونې (په شمالي لحنو کې) ولاړې وې، دغه راز دلته د پوډین په ډول (ښایي د ګرانیت ډبرې وې) ډبرې پرېمانه پر تې وې. په شاوخوا کې زیات شمېر کوچنۍ خوږې (درې) خوږې شوي او هره یوه له بلې څخه د یوې نرۍ ژۍ (پوله، موږه او یا غوندې) په واسطه بېله له په دغو خوږو کې روڼې او پاکې اوبه جاري وې. هغه لار او پیچلومي چې هیئت ورباندې روان و، ډېر کوچنۍ کینې او سارپېچي و. ان په غره کې د لس میله واټن له وړلو وروسته بیا هم څو کې ته تختل درې ورځي نور سفر هم غوښته. له بلې خوا دوی په دې پوه شول، چې د غره څو کې ته تلل د واوړې له لاله امکان نه لري. ددغو ټکو په نظر کې نیولو سره هیئت دې ته اړ شو، چې پرته راوګرځي، ځکه له خپل اصلي ستر هیئت سره ژر یوځای شي. دوی یوه شپه د شیروانیو په کلي کې پاتې شول، شپه یې په یوه ټیټه چونګه (ښایي دا ډول خوږې د اوږې د موسم د تېرولو لپاره په غره کې جوړې شوي وې ژباړن) کې چې د

غولي يوه برخه يې ژوره شوې وه. تېره کړه. د کلي اوسېدونکيو دوی ته دوی او غوښه ورکړه. خو د غوښې غوند دوسره خراب و. چې دوی څنګه ورياندي ونه کړه. غوښې يې په ورو د يگو کې ايشولې وې (ښايي پخې شوي نه وي. ژيان) د غولي د رڼا کولو لپاره دوی د سېر د ونې غوړ لږګي (ايسړې) لګول. چې رڼا يې لږ او د ډيوې په څير لګېدله او زيات غوړ يې شاوخوا ته توی وړ (د دغو لږګو له غوړو څخه رنځې يا ژړنه جوړوي. ژيان) دوی د ډير او بند نه پرته ستانه شول او د دغه ځای د مشر له کتنې او هغه ته له سولغا تونو ورکولو وروسته د خپل اصلي کمپ په لور وخوځېدل. دوی د عمر خان د مهربانيو ستاينه وکړه. دغه راز دوی د عمر خان د مخالف گوند د يوه مشر د پاملرنې له کبله خوش شول.

د ستندلو په وخت کې کله چې دوی د يوه زاړه کلي له کنډوالو څخه اوښتل، نو په دغه وخت کې دوی هکې نيزې وليدلې او اوه تنه سپاره د دوی مخې ته وړاندي راغلل. د دغو زلميانو نه مخ کې يو تن و اوله نيکه مرغه دوی د عمر خان له خوا استول شوي لارښوونکي و. دا ډله د مشر د وراره په مشرۍ د لارې څارلو لپاره په مورچل کې ناست وو. د داسې مشر هم د نورو زلميانو په گډون هلمه پالونکي برېښېده. خو دا ځوان ټولګي د مشر د وراره مېلانه وو. نو څنګه چې خپل ځانونه يې بشپړ خپلواک تصور کړل، داسې تصميم يې ونيو، چې د قوم له سيمې څخه د وتلو په وخت کې د هيئت مالونه لوټ کړي. سره له دې چې د مشر له خوا استول شوي لارښوونکي ډله دې ته وهڅوله، چې هيئت ته کوم زيان ونه رسوي، سلاسي ورسته د هيئت په غړو باندې د يوه تن پلي له خوا غې وښو. چې ودرېږي، خو هيئت پرته له کومې پاملرنې خپل تگ ته دوام ورکړ. داسې ځای په ځای په ځمکه ولوېد او خپل ټوپک يې د هيئت په لور په څخه (نښه، نشاني) کړ. په تېره دده د ټوپک نشان په مستر هاريس پراېر شو. دلته بيا هم لارښوونکي منعکس ټوپ وکړ او هيئت يې له کومې ناوړه پېښې څخه اصلي کمپ ته راوړسېد. د ډير او بند ځينې خلک څه وخت وروسته کمپ ته راغلل او د هيئت د هغو غړيو له خوا يې، چې ورسره کتنه يې کړې وه، تود هرکلی وشو.

د جنوري په پای کې د محمد خان له خوا دا خبر راوړسېد، چې په يقيني توګه پاچا د پېښور په لور خوځېدلی دی. دغه راز ده دا هم سوې ته جوته کړه، چې د رتبې والا يوسفی تر رسېدو پورې ملا جعفر سيستاني داه له خوا سوې ته موقوف شو دی، چې له هيئت سره يوځای شي. د دربار څو تنو استازيو او غړيو له تگ راتګ څخه وروسته ملا جعفر راوړسېد او د حرکت د پيل لپاره مو ځانونه چمتو کړل. ملا جعفر په خپله آرې سيمه کې د ښوونځي سرښوونکي و. چې څه موده وروسته دربار ته د خپلې شتمنۍ د ښه کولو لپاره راغی. ده د سوداګرۍ په برخه کې يو څه مهارت

درلود او زیاتې پیسې یې په لاس کې درلودې. له سرتېري څخه په استفادې کولو سره یې د پاچا خوښه داسې حاصله کړه، چې د پاچا د بد مرغي او غرو ته د تېښتې په وخت کې یو څه جواهرات له هغه څخه وپیرودل او په دې ډول یې پاچا خوشحاله او ځان یې شتمن کړ. په دغه وخت کې دی سره له دې، چې د یو عادي سوداگر چارچلند یې لاره، بیا هم د پراختیازات یې درلودل. دی یو غټ پوځ سړی، هوښیار، چالاک او ټوکنی و. خو یو څه اندازه قهرجن او تند خوږه هم پرېښوده. د دې په لارښوونه مړی د فیروزي په اوومه نېټه له پسره اسماعیل خان څخه وغوښتلو. د دغې لارې په اوږدو کې د دریاب مخکښ ځای په څیر گنې ونې شې شوي وې. کله چې موږ د مارش (تگ) د پای ته رسېدو ځای ته نږدې شو، د فارسي یا دراني آسانو یوه گله مو د لارې په سر ولیدله. د پسر ژر وپوهېدو، چې سل اسان د شاه له خوا له یوه مکتوب سره موږ ته رااستول شوي دي. له دغو آسانو سره ټول عسکري افراد په فارسي ډوله کالیو پټ، جامي او پوتونه یې رنگینه او د پسه له پوستکي تېټې خولې یې (ښايي قره قلبي وي ژباړن) پورې دي. د دوی د آسونو زینونه د پړانگ په پوستکي او نورو موادو پوښل شوي وو. دغه راز دغو افرادو یو ډول ځانگړي ټوپک (Matchlock) او داسې تورې درلودې، چې موټي یې فارسي ډوله برېښېدل. د دغو عسکرو له لږ څخه ځینو یې غریبن لرونکي غټ خولې ټوپک، چې کنډاقونه یې کمر پټي وو، هم له ځان سره درلودل. د دغو ټوپکو میلې نرۍ او سپینې وې. چې په کمر بند پدې یې تړلې وې. په عسکري توگه دا ډله د پسر منظمه او چاپسته لیدل کېدله. کله چې د خپل تم ځای ساحې ته ورسېدو نو دوی د کچو وشل پاره مېوه، د کابل انگوړو او مټي موږ ته راوېښل. مازدیگر د هغې څیمې لور ته، چې رماله کمپ څخه نږدې سل گزې وړاندې درول شوې وه، ولاړم خو د پاچا له خوا رااستول شوي اعزازي کالي لاس ته راوړم. څیمه له مهمو کسانو څخه وگه وه او داسې په درناوي ولاړ وولکه چې په خپله اعلی حضرت هلته حاضر والوسي. ما ته لارښوونه وشوه، چې کالیو ته په درناوي خپل ځان ټیټ کړم، ورپسې یو ژرې ډوله څلېدونکي قبا (چپنه) چې د ساتن (د اطلس ټوکر) لیکې یې درلودې، راگډله او راته وویل شو، چې پاچا پخپله دا جامي اغوستي دي. یو شال زما د ټوپک په شاوخوا، اتاو او د پاچا لیک په هغه کې وټرېل شو. یو بل دسمال د کمر بند لپاره راته تقدیم شو. ټولو حاضرینو یوه لنډه دعا وکړه، دغه کالي او شالونه د پسر یا ارزښته او قیمتي وو.

بله ورځ له یوې داسې سیمې څخه چې د تیږې ورغې په شان وه، واوښتو او ښکېلي غمکي ته ورسېدو. له دغه ځای څخه له تېرېدو وروسته د یو مارپور Baharpoor کلي ته راغلو. دا کلی له دیرې څخه د پسر لې کوچنی و، په دغه شپه د پسر د نجات بازار وروڼه، چې ورځ شوه نو سلیمان غرونه د مورې ایلو ته واړوله. ځکه تر

يوې اوونۍ پورې دغه غرونه په لږ وخت او زمونږ له سترگو نه پناه وو، خو په دغه ورځ په خلاند، توگه زمونږ په منځ کې ليدل کېدل، د هوا صاف والي او د زياتي واورې اوږدېدلو دوی نږدې او تر پنخوا جنگ غرگندول، موږ په شگلنه ځمکه کې روان وو، خو د خپل تم خای دغه تيت و پرک غونډیو ته ورسيږو.

زمونږ کمپ د پونيالا Puncella کلي ته نږدې په يوه سموره او ښکلي ځمکه باندې چې د عربي نیکلس Felis منظره يې انځورولای شوه، ودرول شو. دغه خای يوه شگلنه ناو وه، چې له شاوخوا يې پان لرونکي غونډۍ چاپېره شوې وې او د يوې کوچنۍ ويايي په واسطه غرو بېدله، هرې خوا ته تيت و پرک د خرما گڼې وې او د جوارو شنه پټې برېښېدلې، پخپله کلي هم د خرما وڼو د گڼې ځنگل په منځ کې د يوې غونډۍ تر اړخ پروت و. له دغه خای څخه کوچنۍ ويايي راوتلې او د گڼو وڼو په مغارو (سنگرو) کې يې جريان درلود. د دغه کلي اوسېدونکي بلوچ او شيخان وو، چې دا وروستۍ ډله د عربي له اولادې څخه گڼل کېدله، دوی زمونږ ځينې ملگري او خلک ولوتل او ځينې نور يې بشديان کړل، سره له دې، چې له دوی سره د آشنايي وروسته دا لاتجه او لوتباري ختم شوه او موږ د خپلو مالو د ساتنې په هکله يوه ساتونکي ډله د دوی له منځ څخه جوړه کړه، خو بيا هم دوی زمونږ اوسان غلا کړل او له دغه خای څخه د وتلو وروسته يې د هيئت ځينې بې درکه شوي کسان يې هم لوت کړل.

د سفر نور څلورېشت ميله واټن مو د لازگي Largee ناوې د پاسه، چې که څه هم له اندس څخه يواځې د يو لږ غونډيو په وسيله جلا کېږي، خو داسې شگلنه او وجه ځمکه وه، چې موږ دې ته اړ وو، چې د پيدا په شهر اوږه له جان سره ولېږدوو. تر دغه خايه پورې هم د افغاني شپږو څيمې چې د مروتو په قوم پورې مربوطې وې، ليدل کېدلې، دغه خای هم په دغه قبيله تړلی گڼل کېده، له دوی ستري کوونکيو غوڅېدونو (مارشونو) وروسته له دغې ناوې څخه ووتلو او يوې څړسې او مسوړې سيمې ته، چې قطر يې پېنځه دېرش ميله اټکل کېده، ووتو. دغه سيمه يو داسې ميدان و، چې تر شاوخوا يې غرونه راټاو شوي او د اندس درياب يې په منځ وېشلی و، په دغه ورځ موږ د گورم Korum (گورمه) د سيند د پاسه خپل کمپ ودراره، دا سيند پراخه، خو اوږه يې ژورې نه وې، د اوږې په موسم کې په ډېره چټکۍ سره بهېږي. له دغه خای څخه موږ د کله باغ يا قره باغ د ميدان په اوږدو کې درې غوڅېدونې (مارشونې) ترسره کړل، دغه سيمه د عيسی خپلو په قبيلې پورې تړلې وه. د دغه خای خاورې څړسې او په ډېره پراخه اندازه تر کرنې لاندې راغلې وې، د اوبو لگولو لپاره ډله داسې ويايي وې، چې څلور فوټه يې سور او په همدغه کچه ژورې بهېدلې، د دې سيمې خلک تور رنگه وو، نو ځکه موږ د دوی د ملت د نورو خلکو

گومان ورباندې ونه کي. په داسې حال کې، چې هبله سر درلوده، چې هماغه ټول وگړي په وي. دوی د فارسيانو پر خلاف هنديانو ته ورته وو، سره له دې هم دا خلک د سر د اوږدو او گڼو ويشتانو، پير او د لونگيو د سستو ولونو له امله د روسي ټلې (هندوانو) نه بېلېدای شول او د خپلواکه سپېڅلو عقايدو او زېږتوب نه پلوه د افغاني بڼې ښکارندوی وو. دوی ډېر ناوړه لوبغاړان وو، چې زموږ ځينې اوسان او د پاچا له خوا استول شوي آسان يې ونيول، خو د دوی طبيعي او عادي ځوی ډېر مدني او پوهنتن، زه د دوی سادگۍ او برابري ته ډېر اړ شوم. سره له دې چې ددغې قبيلې خلک شتمن او پرمختللي دي، بيا هم دومره ښکلا خوښي نه دي. د دوی يوه مشر چې زموږ يې بدرگه کولو، ډېرې ساده جامې اغوستې وې او په ځوی کې دومره ساده و، چې د قبيلې له عادي وگړيو څخه يې توپير نه درلود.

د عيسی خپلو په سيمه کې مو د درانيو سردار موسی خان الکوزي، چې د پاچا له خوا رااستول شوی و، وليد او ددسره مو خبرې اتري وکړې. دی زموږ د لارښوونې او بدرگې لپاره راغی. په ونه جگ او څوړپ مړی و، خو ډېره ښکلې پټه يې درلودله. ډېره يې ښايسته او زرين کالي يې د ښو شالو سره اغوستي وو. توره او نور شيان يې دسره زړه په اوبو جوړ شوي وو. آسان يې ښه او لوموڼي (آس گانده) يې ښکلې او څلېدونکې پرېښېده. ښکلې تورساتې يې د اسونو په زیتونو کې تومبلې وې. د تورساتو د لاستې په مخ باندې د زمریانو د سر څيره په دسره زړه جوړه شوې وه. سره له دې چې د ښې له متې څلريشت تنن سم ته پرېښېده، خو شپېتو څلو ته نږدې و. ده په دښتو او ډېر تير شخړو کې گډون کړی او د خپل گوند او ټولگي له خوا د سردارۍ مقام ته د يوه افتخار په شرح کې رسېدلی و. موسی خان په خپل ټول هېواد کې گرځېدلی او د زياتې مودې لپاره په کشمير کې اوسېدلی دی. ده د کشمير ډېره ستاينه کوله، په تېره ددغه ځای د جنسي خونديتوب په اړه يې مبالغې کولې. ماته يو ډېر ژوندی او سړمت مړی وپرېښېد او په کېږ ورو کې ډېر ښاغلی و. له ده سره څلور يا پېنځه سوه په آسانو سپاره وو، چې په کالموک دست Calmik Dast يا کالموک پورې مربوط و. بدرگه کېدل سره له دې هم په عسکري يونيفورم ملېس پلټی او گندک په دوی کې نه ليدل کېده. دغه راز له موسی خان الکوزي سره د ښځو او ځټکو د قبيلو مشران، د توره باج، ښار د مشر په گډون ملگري وو. دغه روسي مشر ساده او د غريو په څېر يې ټوله ټولنې پرېښېده. ددغو هر يو مشر ځای او سيمې ته به چې ورسېدل، تر زيات شمېر ولسي پوځ (مېلشه) په زموږ مخې راوستل کېد، او د پېښور تر ټولې پورې په دغه ټول بدرگه شو.

کله باج يا غنډ ځای، چې مړو له غراي او غيالي سيمې څخه د توره راغېد، يوه لږه شريخ شوې، د انداس د راپاڅېدو غرونو د ښار له لاطفه په يوه توره سيمه را

کې چې اوبه یې ډېرې ژورې دي، سره غونډېږي او سور یې درې سوه پنځوسو مترو ته راځيسته او په یوه ژوره تنګنا کې جریان مومي. د دریاب دواړو لخواو غرونه په ناڅاپي ډول (تقریباً عمودي ژباړن) راتیټ (خوږ) غوړیا هم ډېر نری او ریونده (ګرنگ لرونکې او یا د خوړ خوا ته مایله ژباړن) وه، نو له دې امله درانده بار شوي اوبان دریاندې تلای نشول. ددې لپاره چې له دغه ګډوډ څخه بچ شو، نو اته ویشت پېړۍ موده باروتو د وړلو لپاره وګومارلې، ددغه غاښي په لومړۍ برخه باندې د کله باغ کلي سر څوړند برېښېده، کله باغ د یوې غونډۍ یا غره په منځ ودان شوی او هره کوڅه د ګاونډۍ کوچني څخه هسکه شوې وه، ما داسې تصور وکړ، چې د توتلو لپاره به یې هوا بامونه وسیله وي، یانې له لاندې خونې څخه پاس ته ختل به د بامو له لارې وي (له لاندې څخه کوچني نه معلومېدلې) کله چې ددغه کلي په تل کې تېرېدو، ډېر منځ پورته موده خوشو ګرګۍ او برنډې ولیدلې، چې زیات شمېر کلیوال د تداري لپاره ولاړ وو.

د کله باغ د کلي تر شا سړک د جامدې مالګې د ګان له لامله پرې شوی او د همدې معدن د ګرنگ او یا نښو، لای لاندې پای ته رسېدلی و. ددغه ګان مالګه ډېره سړچه، روڼه او کلکه وه، په ځینو برخو کې ګډه چیرې وګ، پټ او یا سره ګرځېده نو وای، نو د بلور په شان به لیدل کېده. د مالګې تره له سیند څخه په ځینو ځایونو کې سل فوټه هسکه وه، په هغو برخو کې چې د ډبرو له بیخ څخه د مالګې چینې راوځي او د څمکې په منځ له سپین او ډېر څلاند، قشر څخه، چې د یوې پردې په څیر خور شوی دی، تېرېږي، ټوله نیمه په تېره بیا د کلي شاوخوا برخه د وینې په شان سره طبقه پټوي، دغه طبیعي پدید، د مالګې د ډبرو تدار، د اندس څپانده سیند، چې په دغه ځای کې د کلي له منځ څخه د جګو غرونو په منځ کې روڼ او مست بهېږي، ټول داسې په زړه پورې منظري جوړوي، چې ساری یې ډېر لم پيدا کېږي، موږ د کنډو (غاښي) تر شا خپل کمپ د یوې نرۍ درې په خوړ کې ودراره، دلته تمډې د مالګې ستر ګټونه د غټو بلاکو په څېر داسې پراته وو، لکه چې په ګان کې دنده پراته وي. د مالګې دغه تېرې هند او یا خراسان ته د لېږدولو لپاره تیارې وې. د کله باغ کتنې تر یوې اوونۍ پورې موږ ځانته راګاږلی شو، خو د باران او د سیلاب له ویرې څخه پاتې نه شو، ځکه بیا یې په دغه ځای کې په زموږ ټول کمپ د سیلاب راتلو له لامله له منځه تللی او سیند ته توی شوی وای.

د لږوړۍ په شپاړسمه نېټه په دره کې منځ پورته وڅوځېدو، هر څومره چې پورته ختلو هومره دره تنګېدل، له اووه میله مزله وروسته یوه ګاپه، ګین پېچومي ته ورسېدو، چې لاره ډېره نری او په یوه داسې تنګي کې ختله، چې په ډبرو ځایونو کې زموږ اوبان په ډېر ګډوډ سره تېرېدلای شول، دلته د دواړو خواوو تېرې نږدې سل

قوت ته لوړې شوې وې. دغه لاره د درېو یا څلورو ميلو په اوږدوالي په تدریجي ډول لوړېده، خو د دواړو خواوو د ډبرو او اسمان څخه پرته مو بل هېڅ شی لیدلای نه شول. بالاخره سم په سمه سر لورې (پېچومې) زیات شو او د دواړو غاړو غونډۍ په تدریج سره ټیټې او مایلي شوې. د یوه ریونده سړک او لارې له تېرېدو وروسته د کنډو سرته وختلو. د دغه ځای تداره اوس موږ ته داسې ښکاره شوه، چې په بشپړه او پېساري توګه وحشي، شوله او له استوګنې څخه وتلې وه. موږ د غره په ډېره لور، برخه باندې ولاړ او لاندې زیات شمېر لوڅې او پرې شوې څوکې د دغه غره د لورۍ په نورو برخو کې لیدل کېدلې. دغه راز موږ له ورايه هغسې درې ولیدې، چې مخکې مو پکې خپل تګ ترسره کړ. دلته د شمال خوا ته نور جنگ غرونه هم معلومېدل، چې په اوږد پټه وو. موږ ته اندس سیند وښودل شو، چې د یوې ډرې وړالي په څېر د دغه جنگ غره له سر څخه برېښېده. په دواړو غاړو یې لوګی هم څرګندېده او راته ورېل شول، چې دا د مکد Makedon د ښار د ځمکې نښه ده. نور ځایونه هم راته په ګوته شول، خو د شاوخوا د غونډیو او تاوو د ګډوډ تیا له لامله مو کوم څرګند اثر او فکر په ذهن کې پاتې نه شو. له دغې نقطې څخه مو په سر خور خپل منزل پیل کړ. خو لاره ډېره ریونده او ټیټه جګه وه. دلته مو د لومړي ځل لپاره غرنۍ او وحشي زیتون (ښوون) ولیدل. موږ په داسې یوه ګوګ کې خپل کمپ ودراره، چې غرونو ته مخامخ او له مخکې تم ځای څخه یې اتلس میله واټن درلود. دغه ځای یې چټمه (چینه) باله، چې د ځینو ناڅرګندو او شادرو شرايطو له لامله یې تازه او پاکې اوبه لرلې. دغه راز دلته ډېرې ښې ګټورې خاورې وې، چې بارکیانو Barika (یوه شوله قبیلې) د کرنې لپاره ټاکلې وې. دا سیمه او غرونه هم په دوی پورې تړلي وو. مخکې له دې چې تم ځای ته ورسیږو، ډېر سخت باران ودرېد. د باران د اوږدلو په وخت کې مې ملا جعفر ولید، چې د یو کلک امڅي چینه یې په ځان اچولې او تر سر پورې یې ځان پکې پټ و. ان د آس تر لکۍ پورې غوره شوې او د یوې غیسې په څېر معلومېدل. دده تر شا پېش خدمت و، چې قلیان یا چلم یې په بګسونو پورې ټینګ تړلی او بیا یې د آس په زین پورې لکه د توپانچي کڅوړه تړلې وه. دغه راز د خدمتګار د آس د خپټې لاندې د تودولو لویسي ځوړند او د باران د اوږدو سره سره یې سپرغۍ کولې.

باران ټوله شپه دوام وکړ او تر بل سهاره پورې ددې امکان لې و، چې منزل وکړای شو. سره له دې د خوراکي او ضروري شيانو د کموالي له لامله دا ضروري برېښېده، چې وځوځېږو. نو ددې مجبورت له مخې بیا په سفر روان شو. د لارې په منځ کې د غرو منځ ورېځو پټ او سختو اوږښتو او د غورو سیلاوونو غمجنه تداره پیل کړه. زموږ لاره د ریوده غاښي له منځ څخه تېرېدل. دلته منځ په خور د مالګې د سیلابي

خوږ د تنګي لور ته ولاړ و. سلاب په ډېر قوت سره روان و، سره له دې چې موږ خپل غاړوي تر غرمې پورې بارولو ته چمتو کړل، خو د شپې تر ناوخته پورې مو دوسره وګرځول. چې د سیلاب او د ډېرو ترمنځ پراته ځای ته هر یو خپل ځان ورسوو. یانې له لومړي تم ځای څخه مو یو نیم میل منزل کېږي و. زمونږ زیات شمېر ملګري ټوله شپه او د بلې ورځې تر غرمې وروسته تر دوو بجو پورې باران او سړو کې لالهاڼده او سرگردانه ګرځېدلي او بالاخره راوړسېدل. ددغه مزله په اوږدو کې ځینې اونیان مړه شول او بارکیانو* ته ددغې ګډوډۍ او د هیبت له ویجاړۍ څخه دا موقع پیدا شوه، چې زمونږ په مالونو یرغل وکړي. د بلې ورځې په اوږدو کې هم دروند باران له اوږدو څخه ونه درېد.

د فبروري په نولسمه نېټه سهار د الصر څخه په وخت هوا مناسبه وېرېښېده او په اوو بجو مو خپل سفر پیل کړ. دغه شپه سیلاب درېدلی او د خوږ تل (دغه ځای چې سیلاب بهېږي) د یوه ښه سړک په څیر څرګندېده، هوا صافه او د غره ننداره زړه راښکونکې او دلچسپه وه. د مزله د لارې په اوږدو کې له یوه وار څخه زیات تیز بهېدونکي سیلاب په خوږ باتدې، چې ژوروالی یې د تېرېدو لپاره سم و، تېر شو. د خوږ په غاړه مو موسی خان ولید، چې له موږ څخه مخکې د فبروري په شپاړسمه دې خوا ته راڅوځېدلی و. خوراګي او خسروزي شیان خلاصېدو ته نږدې وو، نو ځکه نه وپاتېدې او نه شاته تللې شو. دغه راز دده په څېمه کې د غریو ترمنځ شخړه وشوه او څو تنه ژوبل شول. ځینې ملګري لاندې پېول شوي وو، څو د سیلاب د لامبو په وسیله پورې وځي، خو دوی بېرته خپلې غاړې ته یې له کومو تلفاتو راوړسېدل، ورپسې موږ په غرو او غونډیو کې په مخ ولاړو. دوه ریونده غاښي مو ووهل، چې له وروستي ګڼو څخه په تېرېدو سره مالګین Malgeen ته ورښکته شو. دغه په زړه پورې او مسوره دره دوولس میله اوږده او پینځه میله پراخه او مسوړه وه، د شاوخوا غونډه په تېره بیا د شمالي او لویدیځه لارې په واورو پټه وه، عسکري افراد او د بارونو یو برخه تر الصر پېرېو تو پورې راوړسېدل، په دغه وخت کې غیر راغی، چې زمونږ د ګاروان په شا باتدې برید شوی دی، له دې امله خپل ځینې سپاره او یو څه د شاله خوا استول شوي کښک مو ساتنې لپاره هغې خوا ته ولېږل او مخکې له دې، چې کومه شاوړه پېښه او یا زیان ورسېږي، هلته ورسېدل، سره له دې ډېر ناوخته و او یوه ډله سپاهیان د غاښي لوري ته لاړل، چې د بارونو تېرېدل له کښو څخه وځاري، بل سهار موږ ټول سره راغونډ شو او دا توان مو پیدا کړ، چې یوه ورځ له ډېر سخت او غمجن سفر څخه وروسته هر دسره استراحت وکړو، سپاهیان او بدرګه وال د هوا له

خراپوالي سره سره درې ورځې له منظمو او سمو غوږو څخه یې برخې وه. دا هم ډېره عجیبه وه، چې دغو سپاهیانو د داسې سختو سړو (سره له دې چې یخ نه و درېدلې) زغم وکړ، چې ان اروپایان هم دې ته اړ شول، چې د باران د اورېدو په وخت کې شپه او ورځ په خوشحالي سره پټ لرونکي پوستونه واخوتل.

د قبرورۍ په یوویشته نېټه بیا وخوځېدو او د یوه ټیټ ډبرین غاښي له اوښتو وروسته د شادي خپلو سیمې ته ورکښته شو او د دوی له یوه مهم کلي څخه واوښتو. دا کلي په یوه ډېره ښکلي ځمکه باندې د ونو په منځ کې پروت دی. د توسیند، چې د یوې ښکلي دورې په منځ کې ګرندی جریان لري، د کلي له اړخ څخه تېرېږي. دا دوه مخ پورته د یوې لنډې فاصلې وروسته په واورو پټو غرو باندې پای ته رسېدلې ده. دلته د لارې په سر زیات شمېر افغانان ولاړ وو او خپلو یې موټر ته ښه راغلاست وویل. دوی ټول د مدني عادات څښتنان وو. موټر د دوی په نامه ستر کلي سره نږدې کمپ ودراره او په همدې ځای کې مو د ښځو د قبیلې مشر له زوی سره چې عمر ځان نومېده، ولیدل او د دسره مو خبرې وکړې. له دسره اوه یا اته سوه تریک لرونکي وسله وال کسان، چې نیلي جامې یې اغوستې وې، هم مله وو. دغه ځای د کوهات په میدان کې چې یوه ګردۍ سیمه ده او قطر یې شل میله کېږي، پروت دی. کوهات د میداني سیمې شاوخوا غرونه ډېر ښکلي او د لیدلو وړ ګڼل کېدای شي، له بلې خوا د غرونو غنډ برخه چې د کوهات له ښارګو څخه پورته لوړوالی لري، په واورو پټه ده. دغه پرته او میداني سیمه ډېره سمبوره او په ښه شان اوبه کېږي. ددغې سیمې د ځمکې په منځ لاندې او باندې ګڼې ونې شنې شوي دي، اوبه او هوا یې په زړه پورې او د کوهات د ښار په ارتفاع پر ابر غرونه او غونډۍ له واورو څخه بې برخې دي. په بله وینا د کوهات په ټیټه او هواره برخه کې کله کله په کلو کې هم څوک واوره نه ویني. د کوهات له ښار څخه له غنډ پورته لمنې هم د واورې د دوام مخه نیسي او ژر پکې ویلي کېږي. د کوهات ښارګو ته بله ورځ ورسېدو، دا ښار ډېر ښکلی او پاک و، یوه چرني هم دلته په یوه مصنوعي غونډۍ باندې پرېښېده، چې ددغې سیمې د واکمنۍ ګټلو په شخړو کې ورانه شوي وه. زموږ د تم کېدو په وخت کې ډېر په ندرت سره پکې استوګنه لیدل کېدای شوه. د ښار له اړخ څخه د روڼو او پاکو اوبو یوه ریاله تېرېدله، چې له درېوو چينو څخه یې اوبه راتللي، دغه اوبه لومړی پلا په یوه ښه کې چې د ځیري لپاره جوړ شوي و، تولیدي او بیا له دغه حوض څخه کښته بېدللې، ښه دومره زیات ټیټ ته پرېښېده، ددغو چينو اوبه په اوږې سرې او په ژمي تودې وې. د سیمې مشر موږ د چينو د کتلو لپاره هغې خوا ته بوتلو، ورپسې یې د میاناري لپاره ډېر ښه کوچ، شیدې، هګۍ او شات په پرېښانه اندازه راته کېښودل. دغه راز نوموړي مشر د مومیا یوه قطی سوغات راګډه، دا ډول

موميلا (موسلايي) هغه ډول موسلايي وه، چې (موميلايي معدني) يا کاني موسلايي گڼل کېږي. دا له يو ډول ډبري څخه، چې په اوبو کې ايستول کېږي، جوړېږي. کوم وخت چې د ايستلو په نتيجه کې د پوډر په شکل واورې، په سريسي غوړ راتولېږي او د سکرو غوندي تور او وچ کېږي. په ختيځ کې دا يوه نامتو دوا ده، چې د پرهاړو او د بدن د چاودو يا ماتو برخو د رغولو لپاره په عجيبه او سحر اميزه توگه پکارېږي. دلته مو يو باغ وليد، چې زياته خوشحالتيا يې راوښخبله، بيا هم ښايي د دغه باغ دننه راتلونکيو نباتاتو او جذابيت يوه برخه په باغ کې د انگرېزي او نورو بوټو ليدل وو، چې له هغو څخه د اوږدو مودو راهيسې د هند په اقليم کې ليرې پراته وو. د باغ ښکلا تر هغې هم زياته وه، چې موږ سلاسي ليدله، ځکه وتو پاتې نه درلودې او نوې يې غوټې کړې وې. دغه ښايسته باغ د هغې ويايي په غاړه، چې پورته بيان شوه، واقع شوی و. باغ د بوټو په چارگي احاطه شوی او د دغو بوټو په لړ کې په خپل سرشته شوي نباتات لکه د تورو دانو لرونکي بوټي (دا ډول بوټي توري وېرې دانې لري) (سپنگور) وانه او د توت د کورنۍ يو ډول بوټي، چې د توت په څېر مېوه لري، هم شمېرل کېدای شول. د دغو ونو په منځ کې د شفتالو او آلو ونو غوټې سپرلې او گلان يې کړي وو. دغه راز د زېرو ولو (مجنون بيد) او (چنار) پاتې شني شوي وې. ښي او داسې زياتې نورې ونې هم په باغ کې ليدل کېدلې، خو د پاتو او ښاخونو شته کېدو وخت يې لا راغلې نه و، نو له دې امله پېژندل يې آسانه، نه برېښېده.

په دغه باغ کې ښي شمېره تاکونه وو، چې د بوټي پنډوالی يې د سري د لينگيو (لنگيو) سره يو شان او په ونو کې تاو شوي او خټلي وو، له دې لامله داسې معلومېدل چې په خپل سر شنه شوي او وحشي وي. د پليو لارې او روونه په يو ډول شنو ونو، چې انگرېزي وښو ته ورته وو، پټې شوې وې. د نوي کال په دغو شنو پستو ونو او مرغې کې ځينې وچ وانه هم ليدل کېدل. نو له دې لامله له انگرېزي ډوله بوټو سره اړيکې لري. دغه راز دلته شوتلې يو ډول هرزه بوټي، چې دانې يې مرغان خوښوي (Chickweed)، پرهاړ پاتې (ژوب يا ژانده) (Rib-grass) ژبې گلان (Dandelion) (ښايي د خوړچ بوټي وي ژباړن)، (Common dock) او ځينې نور انگرېزي ډوله بوټي برېښېدل. موږ دلته يو ډول مرغې وليد، چې سايرې ته ورته و، دا شان يو پل د ساري مرغۍ په غټوالي سره هم ښکاره شو، چې ډېرې ښکلې ټنګې يې لرلې، د سر او وړو څخه پرته چې تور ښکې يې درلود، نورې برخې يې ډېرې ښکلې او سري وې.

ځينو ملگريو فکر وکړ، چې دوی يو ډول مرغی (Thrush) او تور ټنګې مرغان ليدلي دي. نامتو بيدې مشکو هم په باغ کې يو ډول ونه درلودله، چې هغه يو ډول ولي ته

ورته وه، زه په دې جبران شوم چې بیدي مشک په له دغې والې غنجه لاس ته راغې. د والې گلان ژبې او ډېر خوشبویه وو. مچۍ له دغو گلونو سره ډېره مینه لري، دا ونه په بریتانیا کې د پام په نامه یادېږي.

د فیروزی په دروېشته نېټه له کوهاتې غنجه وخورځېدو او د درېسو میلو واټن وروسته د یوه لوی غره غاښي ته راوړسېدو. پېچلومی یا هغې لارې چې په کوتل یا غاښي کې پورته ختله، یو نیم میل اوږدوالی درلود، سره له دې چې دغه لار ډېره کپه، کینه او کولېچي یې زیات وو، خو بیا هم ډېره زیونده او پرله پسې په غټو ډبرو ختلو او پښې مو ورباندې لگېدې، د څارویو لپاره په دغو ډبرو باندې سربېره تگ کول هم د جبرانی وړ گڼل کېده. موږ له موسی خان سره یوځای پورته ولاړ و، کله چې د غاښي سرته وختو، نو ټول د اوشانو د راتېرېدو په هیله او انتظار دلته کېناستو. د پنځېو ځینې مشران او د موسی خان د والې یو شمېر درانیان هم له موږ سره یوځای شول. ورپسې خانانو د غرمې د ډوډۍ پیشنهاد وکړ، چې زموږ له خوا تایید شو. دوی د ډوډۍ د سترخوان وغوړاوه او د چرگاتو سړې غوښې او وچې ډوډۍ ورباندې کېښودل شوې. ټولو په ډېره مینه ونه، وانځیستله او په داپړوي توگه گړد چاپېر کېناستو. په لاسو مو ډوډۍ خورل پیل کړل. د ډوډۍ له خورلو وروسته مو چیلیم داسې وڅڅکولو، چې د خلقي یا گړۍ ملگرو په لاس یو بل ته سره تېر کړ. په دغه کار پسې مو بیا خپل منزل پیل او د درې په لور ورنیځته شو. دا ناره یا دره پېنځه سوه متره پراخه وه او د خیبر په قوم پورې مربوطه وه. خیبریان هم د لوټیاري هادي دي^(۱) او د دوی دا خوی د مسټر فوسټر Mr. Foster^(۲) له خوا ډېر ژر بیان شوی دی. موږ د خپلې لارې په اوږدو کې د دغو لوټیاريو خلکو یو شمېر کسان ولیدل، خو زموږ مالونه په ډېره ښه توگه وساتل شول او دوی ته د یرغل لار خلاصه نه شوه. دغه ورځ مو د زرغون خپلو په کلي کې توقف وکړ، دلته غوره ټکۍ دا دی، چې غرونه او غونډۍ ډېر جگ او درې ډېرې ژورې دي. تر دې اندازې چې سړي کوونکيو د ټکنده غرمې په وخت کې هم ونه کړای شول، چې لمر وړني او د سیمې کتنه وکړي.

بله ورځ سهار د وخته موږ خپل منزل بیا پیل کړ او د غو ټکلیو منظرو له لیدو او

^(۱) خیبریانو ته د لوټیاري نسبت وړتوان، معمولاً د باندنيو موافقو ته خوا شوی. ښایې دا له هغه معمول څخه هراړ وې چې خیبریان له خیبر څخه د لوړو خلکو د تېرولو په غرض د پلرلې په نامه یو څه اخلن ژباړن.

^(۲) هغه کړنه او ډېره، چې له خیبریانو څخه په زېږون او یا فکرونو کې پیدا شوې وه، د مسټر فوسټر په هغه شرحونو کې چې د یوه ارمېني په خټه یې ښکاره کړې، ښه تعین کېدای شي. یو ارمېني چې کابل ته د تگ په لار کې پېښور ته رسېدلی و، داسې یې وویل چې هغه د خیبریانو له ډلره د ملتان له خوا له تلو شو او سفر یې له اوتیس اوږد کړ ښایې ددې په ځای چې په یوولسو ورځو کې د دوی په سیمه کې له خطر څخه ډک د تگ وکړي. ښایې ښه وگڼه چې د ملتان له لارې په هغه هفتو کې لار نشي

تېرېدلو وروسته د درې خولې ته ورسېدو. په دغه وخت کې مو له ليرې څخه د غرونو يوه پراخه لړۍ وليدله، چې په اوږدو پټه وه. ورپسې ډېر ژر د دغو غرونو پېسارۍ پرېم او د جنگوالي تداره څرگنده شوه. موږ له لارښوونکي څخه دا معلومات لاس ته راوړل، چې دا د هندوکش د غرونو يوه لړۍ ده. دا يې هم وويل، چې د دغو غرونو تر شا سملاسي کاشغر، بدخشان او تار تاري پراته دي. په دغه وخت کې موږ د درې په خوله کې له يوه کوچني زاړه برج سره يو زيات شمېر وسله وال څيبريان پياوړېدل. چې په يوه غونډۍ باندې ناست وو او د اوښانو تېرېدو ته يې لېواله کتل. موسی خان له خپل ځان سره يو شمېر آسان ودرول او له موږ څخه يې وغوښتل، چې له برج څخه د مالونو د تېرېدو پورې په برج کې ودرېږو. هلته لاړو، په دغه شېبه کې ټول څيبريان له موږ سره يوځای او يو موټي غونډې گډ شول. مشران يې په يواځېني توگه پورته راغلل او د سوځات غوښتنه يې وکړه. موسی خان ورته په ځواب کې وويل، چې د ټولو مالونو او هر شي له تېرېدو وروسته کمپ ته راشي او هلته به مو غوښتنې بشپړې کړو. په دغه ترتيب باندې دوی داسې پرېښېدل، چې موافقه به ونه کړي. دغه حالت ماته په کابل کې د يوه عجيب سيستم او کړو وېړو او عاداتو فکر راگړي يانې چې دغه ښکاره لوټمار د سوځات لپاره څنگه پورته راغلل او غوښتنه يې وکړه. بله دا چې څنگه موسی خان د زړشو وسلو او قيمتي کاليو سره يې له کوم ملاتړ څخه د دوی په منځ کې چې ټول وسلې او توپک لري، کېناست او سملاسي يې د دوی غوښتنه ونه منله.

اوس موږ د پېښور هوار ميدان ته ورغوتو او دلته مو درې ميله نور منزل له غرمې وروسته وکړ، چې د بده بيري کلي ته نږدې تم شو او خپل کمپ مو ودراره. دا ځای له ښار څخه شپږ ميله لرې دی.

تر دې شپې ما ونه غوښتل چې د خپلو مذاکراتو په هکله له چا سره تماس ونيسم. ځکه دا کار د پېښور له وگړيو سره زما ناسته ولاړه څرگندوي، چې په نتيجه کې به د هيئت په هکله د دربار نظريات واوړي. په بله وينا له خلکو سره د هيئت ځانگړی تماس او راشه درشه به د مذاکراتو اسرار ښکاره کړي او دربار ته به دا ونښي. چې هيئت په پټه له خلکو سره اړيکې پيدا کړي، نو ښايي چې درنښت يې په دربار کې کم شي.

له کندهار څخه د پېښور په لور تر حرکت وروسته د هيئت په اړه معلومات حاصل کړل. په لومړي سر کې د سفارت په سويه دغه هيئت په ډېره زياته بې باورۍ او تعصب سره تلقی شو. د کابل پاچا په هند کې تل د ټولو ناراضو خلکو مرجع او منبع گڼل کېده. ده ته د ټيپو سلطان د وزير اتحاد يې او نورو مسلمانانو له خوا چې هغوی به زياتره له مرهټيانو او موږ سره جنگ درلود، پرله پسې شکايتونه

ورلپېل کېدل، په وروستیو وختونو کې پخپله هوالکار هم چې یو مرستی و، زموږ په ضد د قوی مرستې د غوښتنو لپاره هغه ته یو سفارش واستاوه.

د پنجاب راجا رنجیت سنگ، چې خپل ځان یې د پنجاب پاچا باله، د دوو سترو قدرتونو (انګرېزانو د کابل سلطنت) ترمنځ د خبرو اترو او مذاکرو پیل کېدلو څخه خورا په وېره کې ولوېد. ځکه دواړه یې د خپل ځان اصلي او طبیعي دښمنان شمېرل. رنجیت سنگ هڅه وکړه، چې د کابل پاچا په هره ممکنه وسیله، چې وي په دې قانع او راضي کېږي، چې د انګرېزانو پلانونه په دې سیمه کې د زیانونو او دسیسو اچولو وروښولې. په بله وینا ده، خبرې په له موږ (انګرېزانو) سره د دواړو ډلو په زیان تمامې شي. د ملتان او سند حاکمانو ټولو د هیئت په اړه د پاچا په زړه کې شک اچولی و. دغه حاکمان په دې وېره او تصور کې وو، چې انګرېزان به د دوی تر واک لاندې سیمې او ولایت امتیاز (مالیه او نور) د خپل دولت او امپراتورۍ په ګټه ترلاسه کړي. نو تر هغې اندازې چې دوی یې امکان درلود، د هیئت ناکامي یې غوښتله. په همدې وخت کې دراني سردارانو هم له هیئت سره د یووالي او تړون په هکله مخالفت درلود. ځکه په دې ترتیب د پاچا قدرت لا پسې پیاوړی کېده او د دوی درباري نفوذ او اړیکو کراس ته زیان اوښت. پاچا پخپله هم په دې فکر او شک کې و، چې موږ (هیئت) به د دوی له نننیو اختلافاتو څخه ګټه واخلي. په بله وینا انګرېزان به د کابل سلطنت له کشالو څخه پخپله ګټه تاوړه استفاده وکړي او د هغه یوه برخه به پخپله امپراتورۍ پورې وتړي. پاچا ته د هیئت د بې ساري بزم او شوکت په هکله ځینې مبالغه آمیز خبرونه لا دمخه رسېدلي وو. دغه راز ده ته د ډېرو قیمتي سوغاتونو په اړه، چې هیئت درلودل یو څه وېل شوي وو، دغو اوازو د ټولو شيانو دمخه پاچا دې ته راضي کړی و، چې هیئت په دربار کې ونډې او په ډېر درناوي سره ورته به راغلاست ووايي. کله چې د هیئت او یا سفارت مامیت پاچا ته جوت شو، نو له خپلې بې یارۍ سره سره یې په زړه کې دا هیله روزله، چې ګوندې له هیئت څخه به زیاته ګټه واخلي یانې د هغه څه نه چې یې پخوا فکر کاوه، یو څه ورته خوشبین و. سره له دې هم خپله بې اعتمادۍ یې له ځان څخه لیرې نه کړه. د پاچا د نسبي خوشبینۍ په ترڅ کې د دربار هر یوه وزیر ته دا هدف او موضوع پیدا شوه، چې په مذاکرو کې د تنظیم او لارښوونې واک حاصل کړي.

په دربار کې دوه ګوندونه او ډلې وې. د یوې ډلې مشر اکرم خان و، چې دی یو لوی دراني سردار او ریښتینی ضدراعظم و. بله ډله د پارسي ژبو وزیرانو ډله وه او له پاچا سره یې د خپل ګوند په ګډون ډېرې ځانګړې او نږدې اړیکې درلودې او د پاچا په التفات یې تکیه لرله. دوی یو پټ نفوذ او اقتدار درلود، چې دا اقتدار به یې کله کله د اکرم خان پر ضد کاراوه. د دوی مشر میر ابرالحسن و، دغې وروستۍ ډلې

د هیئت په هکله له مخکې نه معلومات لاس ته راوړل، نو یې ونغوښتل چې د مهمانداری (مېلمه پالنې) په برخه کې ترتیب او تنظیم د دوی په واک کې وي، خو سره له دې هم تر اوسه دا معلومه نه وه، چې په دې اړه چې به په چا باندې اعتماد وشي، پارسي ژبو وزیرانو زیار وېست، چې ماته دا ونښي چې پاچا له اکرم خان او نورو دراني لویانو سره حسد لري او هیله یې لرله، چې د خپلو خاصو استازو په واسطه له موږ سره وغږېږي، اکرم خان راته د خپلو سړیو د یوه تن په لاس پیغام راوړېده، چې دی د هیئت ښه غواړي، دا یې راته ښکاره کړ، چې له موږ سره په خبرو کې مامور شي، خو ویلي یې و چې که چېرې ده ته برخه ورته کړل شي، نو بیا به هرڅه چې دلته یې وشي، د هیئت په برخه کې به یې ونه سپموي، له دغه وخت راهیسې اکرم خان په ډېره صمیمانه او طبیعي توګه له موږ سره چلند کاوه او هېڅکله یې په موږ دا ټینګار نه کاوه، چې د مقابلې ډلې څخه ده په برخه کې څه پټ کړم، بلکې په ډاګه یې ویل چې له ده سره هېڅ یوه خبره د پارسیانو له ډلې څخه پټه ونه ساتم، ده غې هیلې او نیکې روږې له مخې چې اکرم خان ښکاره کړ، د هیئت یې او وارخطایي یې ورکړه، د سفارت د رسېدو په وخت کې اکرم خان د کشمیر په لور وغوځېد، زما زیاتره مشکلات او خنډونه ده په مرسته مخکې له مخکې له منځه وړل شوي وو.

موږ له یوې ګډوډې او وارخطایي وروسته چې د خپل هرکلي د ډول له کبله مو درلوده، د قبروري د میاشتې په پېنځه ویشتمه نېټه د پېښور ښار ته ورننوټلو. ښار ته د ننوتو په وخت کې زیات شمېر خلک ټول شوي او ګڼه ګوڼه یې جوړه کړې وه، د سړک دواړه غاړې ګڼ شمېر خلکو نیولي او یو شمېر نور ونو ته غتلي وو، چې زموږ د تېرېدو ننداره وکړي، کله چې ښار ته ننږې شو، نو د خلکو ازدحام نور هم زیات شو، خو هېڅکله موږ ته څنم نه ګرځېدل او کړاو یې راته نه پېښولو. په بله وینا له خلکو څخه دومره زیات په عذاب نشو، ځکه د پاچا له خوا رااستول شوي سپاره هرې خوا ته په فعالیت لګيا او وګړي یې د لارې له مخ څخه شړل، دغو سپرو په ډېره چټکۍ سره خلک له ګڼې ګوڼې څخه منع کول او ډېر ځله یې د متروکو په وهلو سره وګړي شاته تېبول. یوه سړي زموږ پاملرنه په ځانګړې توګه ځان ته راګښته، هغه یوه جګه مخروطي ډوله خولۍ، چې سور رنګ یې درلود، په سر کې وه، د خولۍ په لاندې څنډه باندې یې ګرد چاپېره یوه ګوښې لرونکې ټوکر تاو شوی او پکې د پټکې سپینه جوله ټوپېل شوې وه، ده د پوستکي لثم، ګرتس یا جاکټ، تور پتلون او نسواري بوټونه درلودل، په ونه جګ نری او غیر عادي څېره یې لرله، دغه راز پوزه یې جګه، غړۍ یې ډډه او ښه یې ژوندۍ او پاروونکې بریښېدلې، دا سړی پر یوه ښایسته غوړمه آس سپور او د اوږد وړ کاپو او ناز سره

یې په ډېره ژبه توگه خفاسته کوله له ده سره په لاس کې یوه اوږده نېزه، چې څوکه یا سر یې نه درلود، لیدل کېدله او په یوه جنگ او تېز غېږ سره یې په خلکو چيڅي ويلي او له لارې څخه د گوښه کېدو امر یې ورکولو. ده نه یواځې د سرک له منځ څخه خلک شړل، بلکې هغې خوا ته د غونډۍ او غوږې په سر ناستو وگړو باندې، چې په ډېره غوسه کې برېښېدل هم آس وروځلولو. هرې خوا ته چې به خفاست، نو هغه لوری په له خلکو څخه خالي کېده. دی رسول دېوانه (لهوڼی رسول) نومېده. دی د یوه زړور او تکړه عسکر په څېر نامتو و، خو یو څه گنوه سوداګر او غیر عادي خوی یې درلود. ورپسې دی د هیئت له زیاتو ملګرو سره اشنا او مینه یې ورسره درلوده او خوشحاله و. ده په انګرېزي خول (تاج) په سر او د سواره نظام په یونیفورم په یې ځان چمتو کړ او ډېر ورسره ژبه برېښېده. دا وخت د ښار منځ ته ننوتلو او سم کونه ډېر تنګ شول، تر دې حده چې د نندارچیانو تبصرې مو اوږدېدلې، د دوی څرګندونې د هیئت د تېرېدو او له ییز تګ په هکله د دوی د هیئتیا ښکارندوی وې. موږ په کراره تګ کولو او کتوشکیو راته ستړې مښي کولې او ښه راغلاست یې وړل، خو سره له دې جمعیت او گټه گورنه ډېره زیاته وه موږ نشو کولای چې په جوت ډول د ټولو کتنه او ننداره وکړو، بالاخره هغې غونډۍ ته چې منو ته چمتو شوي وه، ورسېدلو. دلته د یوه اپارتمان لوري ته رخصایي شو. چې غالی او لمشي پکې غوړول شوي وه. موږ د دغه فرش په سر په پارسي دود کېناستلو او مسلکي مو مښي ته د شیرینیو (د شلې او نور خواړه) پتنوسونه کېښودل شول. په دغه غوړیدو او شیرینیو کې نقل او د شربت لپاره قند یوه ټوټه د پتنوس په منځ کې اېښه وه. شوي وه. مسلکي وروسته زموږ مېلمه پال لارښوونکي دا حس کړ، چې دموږ استراحت ته اړتیا لرو، نو له غونډۍ بهر شو.

اوس موږ دې ته وزگار شو، چې خپل استوګنځی له نږدې څخه تر ګټې او آزموینې لاندې ونیسو. دغه غونډۍ د پاچا د ابداریاشي (مترخانه سامان) له خوا په داسې وخت کې جوړې شوې وې، چې دی له څه وخت وروسته د اغتشاش او اړ و دوږ خوا ته ولاړ. دغه غونډه سره له دې، چې په پوره ډول جوړه شوې نه وه، ډېره مناسبه او نوره گڼل کېدله له بلې خوا په ممتازو کسانو باندې د دوی د استوګنې په وخت کې دلته په زوړ کورونه اباد شوي وه، د دغو شرایطو په نظر کې نیولو سره هغه غونډه، چې زموږ د استوګنې لپاره ټاکل شوې وه، بده نه وه.

زموږ ټول استوګنځی او غونډۍ د اوسو خښتو یوې څلور کونجه احاطه چا پېره کړې وه. د دغې مربع ډوله احاطې په منځ کې یو بل څلور ضلعي جگ دېوال له غونډو څخه تاو شوی و. د احاطې او دغه دېوال تر منځ ساحه په څو پټیو او انګړو وېشل شوې وه، چې په یوه انګړ کې یې یو وړوکی باغ و. په دغه بڼه کې کوچنۍ ونې، د

گلپو پوتې، د شپو گل او نور گلان پرېښېدل، د منځنۍ مریخ یا لعلور ضلعې جگ
 دېوال په منځ کې ساحه د یوه جگ دېوال په واسطه په دوو انگړو وېشل شوې وه، چې
 د هر یوه انگړ، یوې ورستی غنډې ته یو کور ودان شوی و. هر کور دوه غټې
 د لمریزې، چې جگوالی یې د کور له جگوالی سره یو شان و، درلودل، د دهلېزو
 دواړو غاړو ته زیات شمېر کوچنۍ کوتې په دوه پوړیزه توگه داسې جوړې وې، چې
 د حیثو مخ، د لمریزې ته و، یو انگړ یوازې یوه خونه په دغه بڼه درلودله، په داسې
 حال کې چې د بل انگړ د یو نورې خوند هم د اشان اپارتمانونه نیولې و، د دغه دریم
 انگړه خونو ټولې کېدې، په ورسیو باندې چې له ساده لرگیو څخه جوړې شوې وې،
 مجهزې لیدل کېدلې، له دغو ورسیو څخه هوا او رڼا کوټو ته ننوتله، په داسې حال
 کې چې له بهر څخه د کوتې دنتۍ برخه ورڅخه نه معلومېده، د دواړو انگړو د خونو
 په زیاترو کوټو کې نغري او یا د اور ځایونه موجود وو، تر ټولو څخه زموږ زیاته
 پاملرنه د دغو کورونو د برخانو څانګه وایوله، چې د اوږې له تودوخې څخه د ژغورلو
 لپاره جوړې شوې وې، د هر کور لاندې یوه زیرخانه وه، چې یوه یې د پره پراخه او
 بیا پسته پرېښېده او له پخو حیثو او گچو څخه جوړه شوې وه، بله یې هم په دغه
 شان د خونې د تعمیر په څېر لویه او د دهلېزو ته یې نږدې وه، د دهلېزو په
 اوږدو کې دوه پوړیزه اپارتمانونه او نورې داسې لیدل کېدلې لکه، چې د ځمکې نه
 د څخه پورته ودانې شوې وې، د ځمکې لاندې د اټوله ماڼۍ او زیر زمینی په پوره
 نه تم ګډه د سغو پراخه و ستر نیمه، تر کیو په واسطه، چې د ځمکې له منځ څخه د
 ځمکې لاندې ماڼۍ په پایله یې برخه کې جوړې شوي وې، روښانه کېدل، د هغې زیر
 زمینی چې زه یې بیان کړم ګار نیستلې و، خو کله چې جوړه شوې وای نور رنگ
 اخیړی، او تمه یې د خونې د پاستۍ برخې په څېر وای، نو د دهلېزو په منځ کې
 به یې یوه خوا د لویو دښوولو لپاره لرله، دغه اپارتمانونه د ژېړو ماڼۍ او یا (له
 ځانې) په نامه بلل کېدل، د پیښور خوا او نېستمن خلک هم دا ډول ژېړو ماڼۍ
 ځانونو ته جوړوي، خو دا ډول (ته ځانې) لري شمال لویډیځ ته د هوا د معتدل والي
 له لامله نه لیدل کېږي، په تود هوا کې زه پخپله په زیر زمینی کې کېناستم، چې د
 روغتیا او طبیعي برابرو لپاره یو شان پرېښېده، په بله ویاړم، موږ کې طبیعت
 هم د او هم د روغتیا لپاره وېر ګڼل کېدله.

د رسیدو په ورځ پاچا ماینام د پښتانه خوا ته راوړاوه، چې د ژباړو لپاره غوښت
 شول، ورپسې مو انگړیزې خوراګو ته په زیاتو روغتیو کې لگېد، خو سره له دې هم
 پاچا د دوی استولو ته دوام ورکړ او د سهار، قریبې او د شپې له خوا یې د دوو زرو
 تنو لپاره (دا شمېر د سفارت د ګډون کورنیکو تر شمېر اوښت) خوراګې شیان
 چمتو کول، دغه راز د فیلاتو او نورو څارویو تر څانګې یې د دوی سر ته راوړل او

خوراكي مواد را لېږل. ما چې د پاچا په اړه د يوې مياشتې په پای کې د شيان اندازه کړل، نو بې له تکليفه نه پرېښي. د دغو جلا جلا لگښتونو او مصارفو توزیع دده د مېلمه پالنې ښکارندوی ده. تر رسېدو وروسته چې د رتبې والا يو شمېر کسانو سره چې پخپله او يا د پاچا له لورې څخه راغلي وو، خبرې اترې او ملاقات وکړ، ما زياتره وخت د اکرم خان له ورور شېر محمد خان او د همدغه وزير له ديوان ميرزا يې خان سره د زړه خوا له درلودنه دوی دواړه د هيئت او سفارت د ښه راغلاست لپاره راغلي وو. دغه راز زموږ مېلمه پال يانې مير ابو الحسن خان زما زياته مېلمه پالنه وکړه. نوموړی پارسي نژاده او دده کورنۍ د زيات وخت راهيسې په کابل کې مېشته شوې وه. دی پخپله د يوه عسکر له رتبې نه (رپورټونو ښودل چې ان د يوه دروي يا غياط له رتبې نه) د صندوق دار باشي (يا د کاليو ساتونکي او قولر آغاسي) (د گارد قوماندان) ته په سلسله راجگ شوی او يو وخت د پېښور گورنر هم و. مير ابو الحسن خان د پره ښکلې څېره او سره غمبوري (بارخوگان) لړل، خو ونه يې تپته، خو يې کمزوری او خوی يې د پر پوست او مطيع برېښېده، نو ځکه په لومړي سر کتنه کې دېر تکړه راته معلوم نه شو، خو وروسته په دې پوه شوم، چې دی د خپل ملت د پرناسټو او عالي سړي او دده په څېر په ساده گس کې هېڅ يو پارسي نژاده موندل کېدای نه شو.

پېښور ته له رسېدو وروسته تر يوې اوونۍ پورې له پاچا سره مو د پېژندگلۍ کتنه ونه کړای شوه، ځکه په دغه وخت کې زموږ د ورپېژندنې يا معرفت د ښه په هکله يو څه کتاله پېښه شوې وه. د سفيرانو منډل په دربار کې د دغه زمانې ښې چې ځينو وزيرانو وکړ، تر يوې اندازې بې دليله ورپېښېدل. په تېره ځينو وزيرانو د دربار وضع د قارس او د ازبک تارتاري د پاچاهانو له خوا استول شوي سفيرانو او ان د پاچا د ورور په اړه څرگنده کړه. دوی وويل، چې کوم سفير چې پاچا ته ورپېژندل کېږي، لومړی پلا يې دوه منصبداران په دواړو متو او غږيو کې تينگ نيسي او د پاچا مخامخ ځای ته يې بيايي، هلته پاچا له يوې جگې کړکۍ څخه خپل مخ ښکاره کوي، سفير په دې وخت کې زياته فاصله وړاندې غږلي، په ټاکلي ځای کې يوه شېبه تم او د پاچا لپاره دعا کوي، ورپسې بله منډه اخلي او دا پلا هم پاچا ته د خير لاس پورته کوي. د يوې بلې غفاستې وروسته پاچا غږ کوي، چې خلعت (يو ډول کالي)، په دغه کلمه پسې د (چتشين getsheen) ترکي کلمه د دولت د يوه منصبدار نه چې (ليري شه يا څه) مانا ورکوي، اورېدل کېږي يانې په دې ډول يو خلعت (ښکلې جامه) د شاه له خوا هغه سفير ته، چې کتنه ورسره نه شوایي، ورکول کېږي او د دربار نه يې باسي. په دې ډول سفير تر هغه وخته پورې چې پاچا د خصوصي کتنې لپاره په رسمي توگه خپلې خلوت گاه ته وټه شوایي، نه شي کولای

چې پاچا ورشي.

ټول شيان په پای کې برابر او موږ د مارچ په پېنځمه نېټه په ډله ییزه او رسمي توګه د پاچا د صانې په لور وځوځېدو. موږ د یوه میل درې په څلور برخې واټن د کوڅو په منځ کې روانه او د څخه تېر شو. په دغه لار کې د ځونو په کمر کېو او بامونو کې زیات شمېر خلک او تعداد چیان د لیدنې لپاره سره ټول شوي او زموږ سیل یې کاوه. بالاخره د ګلا پاسانې لاندې خالي ځمکې ته ورسېدو، چې هلته پاچا استوګنه درلودله. دلته د هغې غونډۍ چې د پاچا ګلا پرې پرته وه، په خوا کې زیات شمېر خلک سره راغونډ او دا ځای یې داسې ډک کړی و، لکه چې په تیاتر کې د تعدادي لپاره خلک ناست وي. کله چې موږ هغې دروازې ته، چې پاچا د موزیک باند سرود غپاره، ورسېدو نورانه وځوځېدل شول چې خپل زیات شمېر ساتونکي تر څپې پرېږدو او دلته پکار وو، چې موږ د خپلو ټولنو او ترمېتو شوقونه پس کړو. کله چې دغه مدخل ته ورشو تلو. تر له اسانو کېښته او د سل ګامه واټن تر وړلو وروسته په یوه پورې لرونکې ژینه باندې پورته وځتلو او یوې نرۍ اوږدې کوتې ته شوو، چې دلته یو سل و پنځوس کسه په لیکه سره د ډېوال په لورېدو کې په یوه سم ترتیب او خاص نظام سره ناست وو. دغه کوټه کشیک خانه یا د ګارډ خونه بلل کېده، دا د دوسره بیا پسته کوټه نه پرېښېدله او اوس نه ترمیم څخه وتلې وه. په منځ باندې یې د خالیو او لمخیزو فرش غوړول شوی و. موږ د کوتې پورته خوا ته رهنمایي شو او دلته یو شمېر سړي، چار، چار، داسې یې اغوستي وې، معلاسي زموږ په نږدې کېدو سره پانګېدل. په دې ته وخت کې یوه تن چې ډېر عالي شخصیت او د ډېرم ځوانه و، موږ ته ښه راغلاست ووايه. دا سړی وروسته وپېژندل شو، چې د پاچا امام او یا د ديني مؤسسو مشر و. ده په ډېر درناوي له ما سره روغبړ وکړ او په عادي توګه له ښه راغلاست او پوښتنې وروسته یې زه کېښولم. ماته مخامخ د دربار اشرف او ستر شخصیتونه، چې ځينو یې په جواهراتو سره مزین شوي خولۍ په سر او جوغي یې د خولې د پاسه ټوټې وې، ناست وو. یو څه لاندې نور ګسان چې ځینې پارسيان او ځینې نور یې دره تیان پرېښېدل، ځای پر ځای وو او له څه نور کېښته له پېښور سره نږدې غرنیو سیمو قیلولي، شران لیدل کېدل. نیاسي لاندې یو شمېر داسې خلک وو، چې عجیبه خولۍ یې په سر او دا ډله په دربار کې د ټول د مزاحېدو، و په څېر استخدام او جلا ډول لیاست نه یې درلودل.

دوی په عصومي توګه نور او سره وو، خو د دوی د پیلو پیلو وسواسي کورونکيو خبرو بشپړه تشریح مناسبه نه برېښي. په دوی کې سلیقه لږه وه او ښه اغېزه یې نه شوه شیندلای.

اعام یا مذهبي مشريو ډېر خوش طبیعته سور سپین سړی و، چې بې لستونو
شال ډوله کالي يې اغوستي وو. د جامو څوکو يې د پوستکي ليکي لرلې او د عادي
او عام سړي په څېر پرېښده، عمر يې د څلورېښتو کالو په حدودو کې و، ده د ديني
مباحثو په پيل کولو سره موږ ته خپل ځان نور هم ښه وپېژاند. ده د عيسوي دين د
پېلو پېلو مذاهبو په باب پوښتني وکړې، دغه راز د خپل دين فرقې يې هم بيان
کړې. موږ ته مخامخ له څه ليرې د کورنۍ په هغه څاره باندې يو ښاپېسته سړی په
ښکليو جامو کې ناست او په انگلستان کې د تعليماتو د څرنگوالي، د پوهنتونونو
شمېر او په هغو کې د ديني علومو د تدريس په اړه يې پوښتني وکړې، له ځواب
اورېدلو وروسته يې بيا هيله وکړه، چې د نجومې سيستم په اړه يو څه توضيحات
ورکړو، خو په دغه وخت کې چاوش باشي (Chauws-Bashie) راتنوت او څو کلمي
يې وويلې، چې په هغو سره د امير ابوالحسن خان او دده زوی څخه پرته نور ټول
ناست کسان پاڅېدل او په ده پسې ولاړل. له دې نه مخکې مو هم نه يواځې يو وار،
بلکې څو واره د سپرو د گړۍ په څېر او ازونه واورېدل، چې په حقيقت کې د گارد
عسکرو د پوتونو د اوسپنو پوندوله وهلو ته پيدا شول. دا ډله افراد د پاچا د راتگ
په مناسبت دده د سلامۍ لپاره، د چاوش باشي په واسطه چمتو شوي وو، کله چې ده
دا مراسم بشپړ کړل، نو په مخفاسته سره موږ ته بېرته راغی، موږ د څو شپږو لپاره په
کيشيک خانه کې پاتې شو، دا وخت مير ابوالحسن خان په څېرو اترو پوځت
وساتلو، ده زموږ په اړه ډېر غوره حقايق، چې دمنځه ورباندې نه پوهېده، لاس ته
راوړل، دې په دې فکر کې و، چې کلکتې په انگلستان کې ده او اوس دا ورته جوتنه
شوه، چې د هيئت ښاغلي په هندوستان کې له انگرېزي والدينو څخه پيدا شوي
دي، بالاخره چاوش باشي زموږ خوا ته راغی او په ډېر گړاو سره يې زموږ نومونه
لست کړل، خو د نومونو په ليکلو کې دومره ستړی او اندېښمن شو، چې لست يې په
ډېره مايوسۍ پرېښود او په دغسې عجيبه نومونو پوهېدل يې گران وشمېرل، په
دې وخت کې يې د مراسمو په هکله موږ ته توضيحات راگېرل او ورسې ويل، چې په
ډېره مودبانه توگه بايد مراسم ترسره شي، څو ځله يې په دې ټينگار وکړ، چې له
پاچا سره د معرفي په وخت کې خپل نومونه راته په غوږ کې ورو ورو تکرار کړي.
وروسته هغه موږ مخ پورته رهنمايي کړه، له يوې دروازې څخه تېر شو او يو ډول
پښو پاکوونکيو توکرانو په مخ پاس خوا ته وختلو، چې ناڅاپه د دربار ستړي
خونې ته ورغوتلو، ددغه انگړه پورتنې لور ته مو پاچا په يوه هکله ماني کې
وليد.

د پاچا ماش او دربار اوږد مستطيل شکله وه او جگ ډېوالونه يې لرل، چې په

منځ یې د سپړونو انځورونه رسم او رنگ آمیزې شوي وو. د دېوالونو په منځ کې یو
خوځې او فواري پرېښېدلې. د هر یوه دېوال په اوږدو کې د پاچا ساتونکي افراد
(گارد) درې قطاره ولاړ وو او د شاهي ماڼۍ او انګرې په بېلو بېلو ځایونو کې د
دولت درباري منصبداران له پاچا څخه د خپل مقام او رتبې په اساس نږدې او لرې
درېدلې وو. د انګرې په وروستی څنډه کې یوه چگه ماڼۍ ولاړه وه. چې لاندینۍ پوځ
یې یواځې یو پوځ دېوال و. چې د طاقتونو په څېر یې منځ ښکلی شوی، کمر کې او
دروازې یې ته درلودلې. د دغه لاندې پوځ پر سر یو بل پوځ داسې جوړ شوی و. چې
چټک یې د سترو او مراکشي ډوله طاقتونو په واسطه ټینګ ساتل کېده. دغه پوځ د هر
زیات ښکلی کړل شوی و. په منځني طاق کې پاچا د سرو زرو او مرصع ستر تخت
باندې کېناست. د پاچا څېره له برمه ډکده او شاهانه لیدل کېدله. دده ټول کالي او تاج
د جواهراتو د برېښ له لامله پټک کاره او شغلي ترې ختلې. پاچا د تخت له اړخ سره
ولاړ و. کسانو (مړيې هلکان غلام بچه) له سرو څخه پورته ناست وو. دده تر
شاوخوا سړي، مړيې هلکان، چې د خاښانو زامن او په دربار کې د زده کړې عملي
تعلیم لپاره ساتل کېدل (ښار) ټول غلي او ارامه ولاړ وو او دا ډله دده د کېناستلو
په ساتون کې یواځې خلک وو. د پاچا په ښکاريه کېدو سره موږ ټولو ټوپی له سره
اېسته او په ډېر تعظیم سره مو سرونه ورنه ټیټ کړل. ورپسې مو خپل لاسونه دده ته
د دعا کولو په هیله پورته ونيول. پسې د فواري خوا ته وړاندې شو. دلته خاص
باشي ژموږ نومونه له کوم لقب او درناوي څخه پرته قرائت کړل او په دې جمله، چې
«دوی له اروپا څخه د سفیرانو په څېر تاسو اعلیٰ حضرت لپاره راغلي دي. ستا
بلادې په ما ولګېږي»^۱ خپلې خبرې پای ته ورسولې. پاچا په ځواب کې په ډېر لږ
او کم ښکېدونکي اواز وویل: «په غیر راغلی»^۲ په دغه راغلاست پسې مو بیا دده ته د
خیر دعا وکړه. دا مراسم بیا تکرار شول. چې ده موږ ته د افتخاري کالیو هدایت
وړکړ او په دې توګه موږ درناوی وشو. تر دې وروسته د دربار منصبدارانو په ترکی
ژبه یو څه وویل. چې په هغې سره د هر لوري څخه یوه ډله عسکر قطار شول او
سلاسي له دربار څخه بهر ته ووتل. د لار په کلک او ډېرین منځ باندې د دوی د
بوټونو کرپا د دوی د زغرو له شرنگهار سره یوځای غوږو ته راتله.

په افرادو باندې ناره یا غېټو نور دوه واړه تکرار شو او له هرې یوې ناري سره یوه
ډله افراد له دربار څخه ووتل. په څلورم غېټ باندې خاندان هم ووتل او په ترتیب سره
وږېدل. یواځې یو محدود شمېر کسان دلته پاتې او هغو ته امر وشو، چې وړاندې

^۱ دغه ډول دعاګانې معمولاً د پاچاهانو لپاره کېدلې. دده راز ترخونو پارسیانو هم په دې څېر مان پاچا د

تل لپاره ژوندون موسې^۲ دعاګانې درلودې

راشي. پاچا هم په دغه وخت کې په ډېر شاهانه ډېر تم له تخته پورته شو. په داسې حال کې چې په دور تلو (مړيې هلکانو يا غلام بچه گانو) باندې يې تکیه درلوده. د باندې خوا ته يې گامونه کېښودل او زموږ له سترگو څخه پنا شو. غوښتل شوي خاتان هم په همدې توگه ولاړل. په داسې حال کې چې موږ د زینې پیڅ ته، چې په قیمتي غالیو فرش وه، وړاندې شو. دلته موږ د خاتانو تر کتار پدېلو پورې تم شو. ورپسې محلاسي پورته او دغه سالون ته ورتوتلو. چې پاچا اوس هلته په یوه نسبتاً کوچني تخت باندې دروازي ته مخامخ ناست و.

موږ د کتار په ډول ودرېدو او د کابل پاچا زموږ د پاچا په اړه پوښتنه وکړه او بیا یې د گورنر جنرال د روغتیا پوښتنه وکړه. بیا یې په مفصل ډول زموږ د سفر په اړه پوښتنې وکړې او هیله یې وکړه، چې د دواړو خواوو ملتو ترمنځ دوستي او ملګرتیا دې پیاوړې او زیاته شي. دغو ټولو پوښتنو ته ما لنډ ځوابونه ورکړل. د سفارت غړیو او ښاغلیو ژبه او مستر ستر اچي دې ته پرېښودلو، چې له پاچا سره نږدې کېږي. نو ځکه دوی لږ څه شاته شول. امام او منشي باشي (مشر او لومړي سکرتر) موږ ته څیرمه ودرېدل. نور خاتان د سالون د یوې غاړې په اوږدو کې ولاړ لیکه شول. دا وخت د گورنر جنرال فارسي مکتوب د منشي باشي له خوا په ډېره خوږه ژبه او څرگنده توگه ولوستل شو. پاچا ډېر روځ ځواب ورکړ او له انګلیسي ملت سره یې دوستي اعلان کړه. ده زما هر ډول خبرو اترو ته تیاري وښودله او د یو کلک تړون هیله یې وکړه. وروسته نه دې، چې ما دغه ته ځواب ورکړ. نو محلاسي یې خبرې او موضوع واورلې او زموږ د سفر په اړه یې ځینې پوښتنې پیل کړې. دغه راز زموږ د آري هېواد په اړه یې سوالونه طرحه کړل. کله چې دې په دې پوه شو، چې د انګلېنډ او کابل اقلیم یو شان او سره ورته دی، نو یې وویل چې طبیعت هم دواړې پاچاهۍ سره یو کړي دي. د دوستۍ په اړه یې خپل یوازې ښا څرگند کړ. وروسته ما پوښتنه وکړه، چې د اعلیحضرت خوجه ده، چې په دغه موضوع او معامله باندې دا وخت رسیدګي وکړو. د وخت په اړه دغه په ځواب کې ماته وویل، چې ته پخپله د مساعد وخت په اړه سلا وکړه او د غني پر بنسټ به له ما او یا ستا له خوا انتخاب شویو وزیرانو سره مفاهمه وکړو. وروسته ما د هیئت او سفارت د اهدافو په اړه پرله پسې توضیحات ورکړل، چې اعلیحضرت ورته په ډېره عاقلانه او مسیحانه توگه ځواب ورکړ. له دې وروسته ژه له پاچا څخه رغبت او له دربار څخه راستون شوم.

د کابل پاچا ډېر چاپسته سړی او گټه توره پوره یې درلودله. څیره یې غنم رنگه او عمر یې د ډېرشو کلو په شاوخوا کې و. دده د څیرې تشریح ډېره په ژبه پورې او له امتیاز څخه ډکه وه. دده غږ ډېر محال او خطاب یې شاهزاده غوندې و. په لومړي سر

کې موږ دا تصور وکړ، چې ده د جواهراتو زخړه افروستي ده. خو کله چې موله نږدې ورته وکتل، دا فکر غلط او دده رښتیا نې لاس و. چې شين رنگ يې درلود او د اوږدې کړتۍ يا شړۍ په غيږ يې په منځ د سر زړو او کریمه ډبرو ستر گلان برېښېدل. په دغو گلانو سربېره دده په ټټر د العاسو داسې يوه زخړه وه، چې د واورو په غيږ يې شکل درلود. د همدې گانې په شان يې د هر وړاندې په سر يو پېښول (گانه) ليدل کېده. د څنگلو د پاسه يې په مټ باندې د زړو دوه وېشې تړلې وې. دغه راډ د بدن په بېلو بېلو برخو کې يې نور جواهرات برېښېدل. د يوه وېشې (لاس بند) په منځ يې د کوه نور نامتو العاس، چې د نړۍ ډېر ستر العاس دی^(۱) ليدل کېده. ده د مرغلو ستر امېل، چې يو په بل پري شويو تسمو په څېر برېښېده، په ځان کې و. داسې (امېل) ست او څرېدونکې اچول شوی و. تاج يې نهه انچه جگ و. د اروپايي پاچايانو په شان مزین شوی ته و. خو په ظاهري توگه ټول داسې ليدل کېده، چې له قيمتي او کریمه موادو څخه منځ ته راغلی دی. دا تاج د پخوانيو او لرغونو تاجونو په څېر څلېده، چې د وړانگو تر شا يې د ارغواني پخمل څوکي برېښېدلې. د لښتو يا خونديو (گواشوړه، پوپک) کوچنۍ څانگې داسې برېښېدلې چې له تاج څخه غځول شوي دي. د تاج ټول خصوصيات ډېر پېچلي او سترگې برېښوونکې وې. چې په ټولو باندې پوهېدل او تشرېح کول له امکان څخه ليرې وې. تخت په يو ډول توکر باندې، چې په مرغلو سره ښکلی شوی و پوښل شوی او په هغه باندې يوه توره راخوړنده او د جواهراتو يوه ډېره اعلا هم پکې ليدل کېدل. د پاچا د کېناستلو کوټه هرې خوا ته خلاصه او د څلورو جگړو ستونو په واسطه ټينگه شوې وه. په منځ کې يې د مرمر د ډبرو يوه قواره هم وه. د کوټې غولۍ په ډېره عالي عالي باندې فرش و. چې د څنډو گرد چاپېره يې د ورېښمیتو او زرتارو د توکر نړۍ گلداره غيږه (ټوټه) د ځانانو د درېدو لپاره تاو شوې وه. له سالون څخه ننداره کول ډېر په زړه پورې گڼل کېدل.

لاندې خوا ته يو ستر بن و. چې پکې هر ډول ونې په تېره د سبرونې ولاړې وې. د ونو تر شا يو شين چمن او څلېدونکې ويالې ليدلې کېدلې. دا ټول باغ او چمنونه د تورو غرونو په منځ کې، چې ځينې يې په واورو پټې وې، محدود شوي وې. کله چې له پاچا څخه راستون شوم، نو د کيشيکه ځاني خوا ته يې بوتلم، دلته د هيئت ټولو ملگرو د وياړنې شتمن او قيمتي کالي افروستي وې.

په پورتني بيان کې زه زياتره هغه لور ته متوجه وم، چې په مراسمو کې غوره او څلېدونکې برېښېده. منځ کې له دې، چې دا خبرې پای ته ورسوم، ښايي ښکاره کړم.

^۱ د ناور نير سفرونو په کتاب کې Taver. Travels د هغه انځور وگورئ

چې ځينو شيانو (په تېره د پاچا بڼې او څېرې) زما هيله مندي او پاملرنه زياته كړه. چې نور شيان ورڅخه شاته خای لري. دا ټول شيان د دولت د برياليتوب د ښکاره کولو نښه نه شمېرل کېږي. بلکې په بدل کې دا پراخه پاچاهي وړاندوونکي څرگندوي.^(۱)

د کابل د دربار عمومي تشریفات هغسې، چې ورو بیان شول. ورپسې ما فرصت درلود چې له پاچا سره په نږدې لیدنو کتنو کې د دربار د مراسمو نور ډولونه، چې پاچا ترسره کول، وگورم. پاچا هيله كړې وه، چې له ما او مستر سترېجي سره په ځانگړې توگه په یو اپارتمان کې وگوري. چې په سراگلنيو پورې یې اړه درلوده او څرنگه چې دا هغسې خای نه و، چې پر دیو ته ورته په معمول ډول د تللو اجازه وي. نو موږ ته وویل شول. چې د شپې له خوا دغه خای ته له لږو کسانو سره راشئ. له دې لامله موږ د مهماندار ژوی د بالاحصار خوا ته رهنمایي کړو. بالاحصار د هغه خای (دربار) مخامخ لوري ته پروت دی. چې زموږ تشریفات پکې په خای شول. کله چې د غونډۍ تل ته ورسېدو، هغه کم شمېر کسان چې تر دغه خایه له موږ سره ملګري وو، هدایت پاتې شول او موږ په یوه نرۍ پکې (پټه) لرونکې زینه (پسه) باندې پورته وختلو. د شپې د تیاري له لامله زموږ رهنما په ډېره سختۍ سره د زینې لاره وموندله. ددغو پکېو په سر یوه کوچنۍ کوټه د ماڼۍ لور ته خلاصه شوه. دلته موږ یو شمېر هندي ساتونکي (گارد) ولیدل، چې د انګریزي سپاهیانو په څېر جامې یې اغوستې وې، دا ډول اندازه او منظره بیا ما هېڅکله ونه لیدله. ورپسې له بېلو بېلو انګرېزونو څخه چې ساتونکي پکې ولاړ وو، تېر شو. دغه راز پورته خوا ته له څو زینو (پسو) څخه، چې لږه اندازه رڼاوې واوښتلو. چې د یوې نرۍ او اوږدې کتاره لرونکې زینې لاندې یوې تیاري کوټې ته، چې د انتظار لپاره وه، راوړسېدو. دلته مو یو شمېر کسان د میر ابو الحسن خان په گډون ولیدل، چې ځینې یې ناست او ځینې د

۱ کله چې موږ په کشمیکه خانه کې ووا و پاچا ته زموږ سوغاتونه د ماڼۍ په لور یووړل شول، د هغو افسرانو چې د هغوی په امر دا سوغاتونه وړان کیدل. خرمخ دومره زیات و چې هېڅ شی ورته رسېدلی نشي. دوی هغه اوجان چې د ا سوغاتونه ورباندې استول شوي وو، له خارج سره وساتل او د سورلي هغه څلور اوجان چې په لطف سره ماڼۍ ته شولې وو. ونيول. نوی د پهلوانان د دوی په تمېله کې لوبه کول او په جدي توګه یې ښکار وکړ. چې هغه دوه تنه انګریزي مزدوران چې د پاتکي د ساتلو لپاره استول شوي وو. ددغو سوغاتونو په یوه برخه کې وکینل شي. د هغو ټولو سوغاتونو په لړ کې چې پاچا ته واستول شول. یوې جوړې عالي لوبانچو دا لوبانچې د کورنۍ سپهر Grand Signior لوی مشر لپاره جوړې شوې وې او دسره موسیقي سلمان نه ډېر خوشحاله شو. دغه راز د زموږ ورېښمینو جرنیو سمېو ته پاملرنه واوښتله او د یو څه نورو لپاره یې پېغام راولېږه. چې په هغو سره دی ډېر خوښ شو.

پیشخدمتانو په څپر د خپل بادار په دالان کې ولاړ وو. یو څه وخت وروسته یو ښکلي سلیس شوی سړی راغی او موږ یې د پاچا لور ته وبللو. په یوې کم سوري کتاره لرونکې ژبې پورته وختلو او یوې وړې کوټې ته ننوتو. دا کوټه په یوه ډېره ښکلي ورېښمینه خالي فرش و او شاوخوا یې په عالي توگه رنگ آمیزې شوې وه. ورپسې د همدې کوټې په څپر له نورو کوټو او لارو څخه تېر شو. د ټولو کوټو د روزې په گلداره او ښایسته پردو پټې وې.

دا پردې له داسې ورېښمنو توکرانو څخه جوړې شوې وې. چې په مخ یې انځورونه او گلان کښل شوي وو. ټولې کوټې لږې روښانې او خالي وې. یواځې په یوه کوټه کې د پاچا قلیانچې (چلم دار) د دېوال په یوه ټاټیبه کې ناست و. بالاخره د یوې پردې په چگولو سره مو یوه داسې کوټه پیاوړتله. چې ډېره رڼا وه او دلته پاچا پکې ناست و. د پاچا کوټه ډېره ښایسته او مستطیع کوچنۍ استوگنځۍ (اپارتمان) وه. چې یوه معرأب لرونکې او د لښدۍ په څپر کې یې درلودله. دا کرکې د کوټې له پاتې غولي څخه څو انچه جگه او له همدې ځای څخه کوټه په دوو او یا درېو مترو (متر) وېشل شوې وه. پاچا د کرکې منځنۍ برخې ته برابره داسې ناست و. چې ددغه ځای په شپږو گونجو کې یو یو تن مریس هلک پاچا ته مخامخ لاس په نامه ولاړ و. موږ د کوټې لاندینۍ خوا کې ستونو ته ننوږي کښاستلو. امام موږ ته څپرعه میر ابو الحسن او درې تنه نور زموږ شاته دېوال ته مخامخ ودرېدل. د پاچا یې لستونې شال په زر تارو گلدوزي شوی او څنډې یې په ډېره ښایسته توگه په جواهراتو ښکار شوي وې. دده تاج له هغه څخه چې مو لومړی ځل ولید، ډېر توپیر درلود. دا وار یې یوه جگه تویې وه. چې د لاندینۍ خوا گردچاپېرې د تور یخمل په یوه ټوټه باندې د جواهراتو پراخه څنډه راگرځېدلې وه. په داسې حال کې چې د مخکینۍ برخې په مخ یې یو له برمه ډک پول پرېښېده. له دغې برخې څخه د سرو زرو او جواهراتو دوی نری لښدۍ ډوله شیان د اروپایي تاجونو په څپر راوتلي او ښخ جگ شوي وو. د پاچا کوټې ته د ننوتلو په وخت کې موږ خپل سرونه پاچا ته د درناوي لپاره ټیټ کړل. پاچا تر ښه راغلاست وړیدو وروسته وویل. چې تاسو ته مې غیر لېوالتی و. چې په خپلو منځو کې به په ډېره ازاده او ښکاره توگه خبرې اترې سره کوو. ورپسې یې هیله څرگنده کړه. چې په پېښور کې به د استوگنې په وخت کې خپه شوي ته یاست. ده په خواشینۍ سره دا هم زیاته کړه. چې دی د هیئت د رسیدو په وخت کې دلته نه و. پاچا د خپل هېواد د برترۍ او پراخوالي په اړه ځینې شیان بیان کړل. خو دده خبرې امام تعقیب کړې او د ښکلاوو په اړه یې څه ورباندې زیات کړل. وروسته امام د پاچا تر راګرځېدو لاندې هر ولایت دده په

مستعمرو (دومنیونو) کې یاد او د هر یوه ستاینه او لمانځنه یې وکړه. د امام په لور
غې او ویشا باندې پاچا موسکې شو او ورسې وریل، چې دا خبرې له خپل هېواد سره دده
مینه او لورینه څرگندوي. ورپسې هغه دا هیله ښکاره کړه او ورسې وریل، چې موږ
(هیئت) به د کابل او د هغه مربوطې سیمې، چې اوس دده خپلې گڼل کېږي، وگورو.
ده وروسته د هغو تخایونو په اړه، چې ما لیدلي وو، ځینې پوښتنې وکړې او ورپسې
یې مستر ستر اچي ته وریل، چې زه په دې پوه شوم، چې ته پارس ته تللی یې، نو
یې له هغه څخه د پارس په اړه څو سوالونه وکړل. ددغو خبرو اترو په ترڅ کې دده
مړيې هلک د اعلیحضرت چلم راتنه اېست، ما هېڅکله داسې مجلل او ښکلی شی نه
ولیدلی. دا د سرو زرو څلنده چلم و، چې زیات جواهرات پکې لگول شوي وو.

د تمباکو ځای د کوترې په غټوالي سره د تاووس څپره درلوده، چې ښکې یې د
جواهراتو او مینا لرونکې وې. شپه ډېره ناوخته شوه، چې په دغه وخت کې امام موږ
ته د تللو او بېرته ستنېدلو اشاره وکړه. په راغلي لاره بېرته وگرځېدو او رخصت شو.
په شپه کې ښار ډېر آرام او هر لور ته چوپه چوپتیا خوره وه. له پاچا سره ژموږ
خبرو اترو راباندې ډېره ښه او خونديزه اغېزه وکړه. د ختیځې نړۍ په پاچاهانو کې
داسې یو پاچا ډېر کم پیدا کېږي. ده څومره د یوه ښاغلي عادات درلودل او څومره
زیات یې خپل برم ساته، په داسې حال کې چې دی یواځې په مهمانی او لطف مین
و او په ډېره ډېره ښه توگه یې ژموږ عزت کاوه.

له پاچا سره د پېژندگلۍ د کتنې تر بشپړېدو پورې د هیئت ښاغلي له یوه وار
څخه پرته، چې د تفریح لپاره یوې خوا ته لاړل، په نورو وختونو کې ځای په ځای و
او کوم چېرې په سیل ونه وتل. خو کله به چې له پاچا سره د کتنې موده خلاصه شوه،
نو له هغې وروسته به د پېښور د سیمې د لیدلو لپاره څو ساعته په سهار او
ماز دیگر کې گرځېدلو. دغه راز موږ د ښار پیلو پیلو برخو ته د ورسره معرفي شویو
لویو کسانو د غوښتنې د ترسره کېدو لپاره لاړو. په دې ډول د پېښور او د هغه له
شاوخوا سیمې سره ډېر ژر بلد شو.

د پېښور ښار تقریباً په یوه داپروي میدان کې، چې قطر یې پېنځه ډېرش میله
کېږي، پروت دی. له ختیځې وېرې برخې څخه پرته له دې ښار نه غرونه چاپېره شوي
دي. شمال خوا ته یې هندي قفقاز او د سويل لور ته یې د سفید کوه غرونه
او څوکې په څرگنده توگه برېښي. شمالي برخې د کابل سیند د درېو څانگو په
واسطه وېشل کېږي. خو د دریاب دا ښاخونه له میدان څخه د وتلو په وخت کې بیا
سره یوځای کېږي. دغه ډول دا ځای د یارې او بدینې د رودونو په واسطه اوبه کېږي.
دا دواړه رودونه له غرونو څخه راوتلي او د کابل دریاب ته ورگډېږي.

کله چې موږ د سارچ په میاشت کې د پیښور سیمې ته ننوتلو، نو په دغه وخت کې د غرو سرونه په واورو پټ وو. په داسې حال کې چې د لاندې میداني سیمو مخ شتو مرغو او گڼو وانیو نیولی او هوا ډېره په زړه پورې وه.

زیاترو ونو پانې کېږي وي او له سړو څخه خلاصې وي. په دې ډول د لیدني لپاره یې رنگارنگه او او په زړه پورې تنډاره برابره کېږي وه. د دوو اونیو په تېرېدو سره یې شمېره باغونه او تیت او پرک ونې په پاتو پټې شوې. دغه حالت داسې تازه گڼي او خلا پیدا کړه. چې د هندي موسم په پرله پسې اوږدې کې هېڅکله لیدل کېدای نشي. د پیښور په پرته سیمه او میدان کې ډېرې ریالي بهیږي، غاړې یې د غزاووالو په گڼو ونو پټې دي. په دغه سیمه کې باغونه هرې خوا ته خواره شوي، چې په هغو کې گیلان، شفتالو، مڼې، ناک، بهی او د انارو ونې پرېځانده وي. د غرونو تر هغې اندازې نه، چې زه مخکې شاهد وم. زیاتې غوټې غوړولي او گلان یې کېږي وو. په غیر زراعتي برخو کې گڼ پاسته شینلي، چې له انگلېنو څخه پرته مو په نورو غایونو کې ساری ونه ولید، د ځمکې په مخ غرگندېدای شول. د پیښور هواره او میداني سیمه په ډېره بشپړه توگه تر کرنې لاندې وه او زیات شمېر ریالو او کاتالونو یې اوبه برابرولي. د دغه ځای د اړت والي په اندازه په بله یوه سیمه کې دومره زیات شمېر وگړي نه لیدل کېدل. لغتښت مکارتنې له یوه لوړ ځای څخه د دوه ډېرشو کلیو اندازه واخیستله. چې ټول محیط یې څلور میلو ته رسېده، کلي ډېر ستر، پاک او ښکلي وي او ټول په ونو پټ برېښېدې. د دغو ریالو د پاسه د لرگیو او غښتو پلونه جوړ شوي وو، چې د هر یوه په دواړو وروستیو څنډو کې کوچني برجونه د تزیین او ښکلا لپاره اباد شوي وو. د پیښور د پرتمې میداني سیمې زیاتره ونې توت او یا نوري میوه لرونکې ونې وي. د خرما له څو ښکلیو باغونو څخه پرته نورې جگې ونې د پیپل او غزو ونې گڼل کېږي. چې دا وروستی ډول ونې تر ډېرشو یا څلوېښتو فوټو پورې د لته جگوالی درلود. د دغو ونو پانې د سړو ونې په غیر وي او ډېرې پټې برېښېدلې. څنگلونه یې ډېر گڼ او ونې دومره پکې سره نږدې وي، چې تپه توره تیاره یې جوړه کېږي وه، پخپله د پیښور ښار په یوه شاهواره ځمکه باندې ودان و، محیط یې له پنځو میلو څخه زیات او د وگړو شمېر یې یو لک تنو ته رسېږي. کورونه یې له غښتو (اکثراً اوسې څښتې) څخه د لرگو په چوکاټونو (سنبونو) جوړ شوي دي. دا کورونه په عام ډول په درې پوړیزه توگه جوړ شوي وو. د دغو کورونو د لاندیني پوړ په زیاته برخه کې هټې وي. سړکونه او کوچني معمولاً تنگي وي. ځکه په دغو غایونو کې عرابه لرونکي گاډي نه تلل، نو کوچني ډېرې نرۍ وي. سړکونه او کوچني تر یوې اندازې پاڅه او مخ باندې یې ډېرې هوارې خو دغه

پنځه شوي برخه له دواړو غاړو څخه د منځ خوا ته ژور شوي، ریونده او تویه وه. په دې توگه سړي کونډ هم شوي او غیر مستريح پرېښېدل. په ښار کې دوه یا درې وريالي بېلو بېلو برخو ته بېېدلي او ان دلته هم ولسي او توتان یې په غاړو کې ولاړ وو. د وريالو په منځ پلونه تړل شوي وو، خو هېڅ یو یې د لوی یادونې وړ هم نه گڼل کېږي.

د پېښور په ښار کې ډېر جوماتونه جوړ شوي وو، خو دا جوماتونه او نورې عامه ودانۍ د یادونې وړ نه دي. یواځې بالاخصار او یسو ښکلي کاروانسرای پکې استثنایي گڼل کېدای شي. بالاخصار په یوه غونډۍ باندې د ښار شمالي خوا ته پروت او دومره زیاته کلکه او پنځه ماڼۍ نه ده، خو یو څو ښکلي سالونونه لري، چې د شاوخوا په زړه پورې او غټو باغونو ورته رومانتیکه بڼه ورکړې شوې ده. په بله وینا دغه دالانونه په دغو رومانتیکو منظرو باندې ښکلي او ښایسته پرېښېدل. څنگه چې بالاخصار د پاچا یواځې موقتي استوگنځی و، نو له دې لامله اوس زیات له پامه لوېدلې و. شمال خوا یې ډېره غوره بڼه ښکاره کوي، خو که د ښار له ډېر نږدې غاړې څخه ورته وکتل شي، نو د خرابوالي او زموږتیا غوره ښې څرگندوي. د ځینو لویانو غوښتې ډېرې غټې او له برمه ډکې وې، خو ډېرو کمو اشرافو دلته کورونه درلودل.

د پېښور اوسېدونکي هندي منځا لري، خو په پښتو او همدغسې هینکس (هینکو) خبرې کوي، دغه راز دلته نور ډېر قومونه مېشت دي، د پاچا د راتگ په وخت کې پېښور ته زیات خلک راتلونکي، له سهارنۍ سېرلي او گرځېدو څخه د ستنېدو په وخت کې موږ ته ډېره ښه موقع وه، چې د خلکو غونډېدل او گټه گوټه وگورو. د سهار د لومړیو ساعتونو په وخت کې، چې موږ خپل گرځېدل پیل کول، سړي کونډ او کولځي خالي او پکې چوپه چوپتیا وه، خو د راستنېدو په وخت کې د خلکو ټولېدلو او ازدهام دغه چوپتیا ماتوله او چاپېریال کې به شور ماشور پیل کېده. له امر څخه لږ مخکې خلک د سهار د لمانځه لپاره په جوماتونو کې غونډېدل، کله چې به لمونځ وشو، نو وروسته به یو کم شمېر په کوڅو کې د جاورو کولو او د خوند د منځ د پاکولو لپاره جوتېدل. دغه راز په همدې شېبه کې ځینې لویان د دریاز په لور په آس سپاره او له خپلو لاسو یا دولسو تلو توکرانو سره هغې خوا ته تلل، مږدوران په ډېره چټکۍ په پښو منظم، غلی او چوپ روان وو، یواځې د دوی پښو له کپېا څخه پرته نور څه هم ترې نه خوت، کله چې موږ د ښار په لور ستانه شو، نو د خلکو گټه گوټه زیاته او د هر یوه قوم نارینه له بېلو بېلو کالیو سره څرگندېدل، په دغه وخت کې دوکانونه ټول خلاص وو، وچې مېوې، چارمغز او نور مغز باب، ډوډۍ، غوښې، ساقدار، بوت، نور بوتونه، زیتونه، د لوښو او توکرانو

بند لونه، فلزي سامانونه، تيارې جامې، پوستينونه، کتابونه او داسې نور شيان د دوکانونو په مخ کې ليکه ايښودل شوي او يا د هتيو په چت پورې په چنگکوټو کې راخوړند وو. د ښار د ډېرو ښکليو دوکانونو په لاس کې د ميوو د غرځولو دوکانونه وو (په دې دوکانونو کې منې، خټکې، آلوچې او ان نارنجان سره له دې چې په پېښور کې کم دي، ليدل کېږي او دا مېوې په زياتو اندازه هندي مېوو سره يوځای او گډې ايښودل شوې وې) او په هوتلونو کې هرڅه په خاورينو لوښو کې خوړل کېدل او دا لوښي داسې رنگ شوي وو، چې د چيني لوښو غوندې ښکارېدل، په کوڅو کې داسې خلک وو، چې د سبو او مستو د غرځولو نارې به يې وهلي، يو شمېر نورو خلکو چرمي کڅوړې (ژي يا غم کې) له اړيو څخه ډکې په شا گرځولې او د خپلې مشاع اعلان يې د يوه برنجي گيلاس او پيالې په کړنگولو سره کاوه. دوی يو گيلاس يا پياله اوبه په يوې وړې او ادنی روپۍ سره لارويو ته ورکولې. له دې سره يوځای د ښار د گريو سپينې لونگۍ، غټې تورې، سپينې او يا آبي چپني او د ځينو نورو د پسه د پوستکي چپني ليدل کېدلې. پارسيانو او افغانانو وېښې ښواري اوږدې کرتۍ يا شړۍ او يا بي لستونې اوږدې چپني د پسه د پوستکي او د رنگه ورېښمو خولۍ استعمالولې. ځيريانو مزرينې څپلۍ او ساده کالې، چې د دوی د غرونو فضايي څرگندوله، درلودل. هندوانو د خپل ملت ځانگړي مشخصات او دودونه او د هېواد د خلکو له اوږدو بربرو او جامو سره يوازې گرځولې و. هزاره گان ته يواځې د پوستکي او يا وړيو د مخروطي توپيو، چې د څنډې شاوخوا يې حاشيه او چرمه درلودله، له دې لامله غوره وو، بلکې د غټو مخونو، کوچنيو سترگو او د بربري د لږو رښتانو له پلوه ځانگړي پرېښېدل، چې په مقابل کې د بربري رښته په ښار کې د هر يوه بل په مخ ليدل کېدای شول او د سينگار ښه وه. د خلکو په منځ کې لږ شمېر سپينې بوکره لرونکي ښځې، چې بوکرې يې اوږدې او تر پښو يې رسېدلې، هم څرگندېدلې. دغه راز د پاچا عمله د عجيبه خوليو او جلا خوی سره، چې د دوی د طبقي ښکارندوی وه، د خلکو په منځ کې جوتهېده، کله به د وسله الو سپرو يوه ډله افراد په لاره تېرېدل. د دوی د آسمانو د نعلونو لگېدل د پاچه سرک په منځ او د ملونو شرنگهار داسې څپونه او کرپا پيدا کوله، چې هرې خوا ته يې د دوی د څرگندېدو اواز خپرول. ځينې وخت، چې به پاچا بهر ته وت، نو کوڅې به د پليو او سپرو افرادو او د يو يو کان (کاوه، کو) لرونکيو اوبښانو چې سره اوښته رپيدونکي پېرغونه يې وړل، بندېدلې او په ټولو وختونو کې بارشويو کاوه او کوهان لرونکيو اوبښانو (غټ دروند وژنه يا ختري بېر اوښان، چې اوږدې وړې لري) خپل تگ په گراوه سره د کوڅو په منځ کې ترسره کاوه. دغه راز د سرک په منځ کې اته او يا لس

کچرې په یوه کړۍ کې یو په بل پورې تړلې لیدل کېدلې، چې له کاره وروسته د ستړیا د کمولو او غولو وچولو لپاره په کراره اړخ په اړخ تلې. په داسې حال کې چې د دوی څښتن او ساتونکي به د کوچني په غاړه د خوراک او یا اجوره یې چلم څکولو. په خاطر یو څه تم کېدل، ددغې گڼې گونې په منځ کې موږ یې له کومې څرگندونې او پام څخه تېرېدو. یواځې موږ ته د لارو یو سلام اچول او د درناوي په نامه سر کېښته کول د یادونې وړ دي او یا دا چې د سوالگرو مرسته غوښتل، چې موږ ته به یې د فرنگي ځانانو خطاب کاوه او موږ به یې دې ته رابللو، چې ژوند فاني دی او خیرات ورکول ابدی پکارېږي، دا به یې هم را په یادول، چې زموږ لپاره مرسته دوی ته ډېر شي دی.

ډېر ځله دا پېښ شوي دي کله به چې ماشوم له کړۍ څخه ولیدلو، نو نارې به یې کړې، چې اپ، فیرنگی او سره به د کور ټول کوچینیان او ښځې د کړۍ کیو منځې ته ودرېدل او تر هغو به یې څیر کتلو، چې څو به ورڅخه غاړه پې شو.

ددغې سیمې په سر کونو باندې په ندرت سره زیات شمېر خلک لیدل کېدل، خو کله کله د هغو سپرو له لامله چې د وینو لپاره په ډله ییزه توګه وتل او پکې یوه تن به فارسي یا پښتو نورو ملګرو ته ستړې ویلې، په سر کونو کې به ګڼه ګوښه پیدا کېده. په دغه سیمه کې دا ښه ډېره رواج وه، چې د ټیټې طبقې له یوه سړي سره د کتنې په وخت کې به هغه باز په لاس کې نیولی او ښکاري یې به ورپسې روان و. ډېر ځله مو ښکاريان ولیدل، چې په لور یو او سترو غنمو کې یې مېزان (پتیران) نیول، دوی به د پټې په یوه څنډه کې جال ټینګ کړ او د پټې له بلې خوا به د دوی ټنډه یوه پړې سرونه ونيول او ورو ورو به یې د جال خوا ته د غنمو په منځ کش کاوه، په نتیجه کې د غنمو د ښورېدو له لامله مېزانو د جال په لور ځغاستل، جال ته به چې ورسېدل، نو به پکې بند شول. دا وخت به ښکاريان سلامي ورته رارسېدل.

هغو ښکاريانو، چې دا ډول ښکاري یې کاوه، شمېر یې ډېر زیات و.

د سیمې د وګړو ښه سلوک او تهذیب تر هر څه زیات و، موږ زیات وخت باغونو ته بلل کېدو او په هر کلي کې به هر سړي، چې ولیدو، نوښه راغلاست یې راته وایه، ډېر ځله د هیئت له ښاغلیو څخه دوی غوښتل، چې د یوه کوربه په څېر هغوی ته د ورتګ افتخار وروبخښي، ځینې وخت به دغو مېلمه پالونکیو خلکو د سفارت د غړیو د آسونو ملونه تر هغو ټینګ نیولی وو، چې له دوی څخه به یې د

* المغان له بار او ښکار سره ډېره زیاته مینه لري. پاچا پخپله د نورو عامه وګړو په څېر له باز سره علاقه درلوده او په دې ښکار به بهر ته ووت. معمولاً له ده سره به په دغه وخت کې باز په لاس او یو تن ملګري به ورپسې روان و.

را تلونکې ورځې د سپاناري وعده تر لاسه کړه او ان د وعدي د تېنگار لپاره به دوی د هیئت له غړیو سره لاس په لاس کې ورکې (یاني قول به یې ورسره وکړ).^(۱)

د سیمې له طبیعت څخه، چې راګاپنې او تدارې یې په زړه پورې او یې ساري توګه زیاتې شوې، دا امیدواري حاصلېده، چې پکې به هر ورسره لاسه سادې او خاصو (ځانګړو) خلکو سره مخامخ شو او د دوی تر منځ به کړه وړه ویشو. نو داسې تصور کېدای شو، چې سهارنې دله ییز سفر ونه او لنډې ګرځېدنې ډېرې په زړه پورې او خوشحاله وګڼل شي. زموږ ماژيګرټي سپرلی او ګرځېدل هم له دې څخه لږ په زړه پورې نه پرېښېدل. دا وخت به موږ د ښار د شاوخوا باغونو خوا ته ولاړو، د طبیعت آراموالی او بډاییتي ته به مو په ډېر په زړه پورې توګه او اریاتیا کتل. په داسې حال کې چې موږ د هوار میدان له لمر څخه خوند اخیست. په مقابل کې د شاوخوا جګو، ټکلیو او تورېختو غرونو په سرباران او واورې او توفانې ورځې څرګندېدلې. باغونه د مانیو او تعمیرونو په واسطه لا زیات سینګار شوي او ښایسته شوي وو. په تېره بیا د مسلمانانو د زیارتونو ګومېزو ورته ځانګړې او غوره څېره ورکړې وه. د دغه طبیعت په شوره شیانو کې یو لور او پراخه تعمیر و،

^۱ لاندینۍ څرګندونه دلته ټول مېلېستیا وو او سر ګرمیو په لړ کې ده، چې د هیئت ځینو ښاغلیو د یوه

هند په څېر لیکلې او د لکلمې په اخبارونو کې یې نشر کړې ده.

ټاکل شوي ورځ راوړسېدله او موږ د خپلې وعدي ترسره کولو لپاره کلي ته ولاړو. دلته ځای د وګړیو مشر په ډېره دوستانه توګه زموږ هر کلي وګړي او د توت د ونو په یوه په زړه پورې باغ کې، چې تر لاندې یې د پامه روانه وه، ومنل شوو او د یو شمېر ګټورو په منځ چې سلاډ پورې ورباندې هوار وو، کېناستلو. د کلي زیات شمېر خلک هم راسره ګرځېدو چې په ګټورو کېناستل.

موږ یو ساعت د پامه په اړه سره خبرې وکړې. دلته راز د هېواد حاصلاتو او نورو موضوعاتو په حلقه سره وغږېدو. دوی له موږ څخه وغوښتل، چې د ښکار لپاره بهر ته ولاړ شو، خو د زیاتې تودوخې له لامله دغسې سر ګرمۍ ته حاضر نه شو. کله چې د بهر په اړه خبرې پیل شوې، نو د کلي سرتوونکي او عا یو په بل پسې د حافظه شعرونه او بوالې د سندرې په څېر وویل. دا منظره په عمومي توګه ډېره په زړه پورې، عجیبه او خوشحالوونکې وه. د کلي سرتوونکي ډېر خپرت او هوښیار و، عا به یواځې په اعانت سره ټوکې کولې. بلکې دوی پرته پسې د یو او بل په خبرو کې سره لوبدلې او یو بل ته یې وار نه ورکاوه. کله چې سپاناري لپار شو، نو د ټولنو حوصلې ته لاړو، دلته ډېر عالي پلو او ښې شیدې برابرې او په ډېره خوندوره توګه مو ټولې وځوړله. موږ ښار ته په ډېره خوښۍ سره له دغه ځای او وګړیو څخه راستانه شو، وخت مو خوښی تیر شو، دوی سره مو وعده وکړه چې بیا به کوم سهار دلته راشو او له تاسو سره به ښکار وکړو. دلته راز دوی ته به د مرغانو د ښکار کولو فریقه ورزده کړو. د لارې په اوږدو کې عا یو سیمې رږې سړی ولید، چې هغه د پاتې پټ په جګړه کې له احمد شاه بابا سره برخه اخیستې وه. لومړې سړي د ځمکې، مټر او اګرې د ښارونو په پرتلونو باندې وچاې کاوه. دې پېنځه نوي کلن و، په سترګو یې ښه لیدل کولای شول او تر لاسه پورې یې خالونه او ښایسته ښه وو.

چې غنډې يې په يو شمېر برخو باندې پای ته رسېدلې وې. ما تصور نه کاوه، چې له نېدې څخه د لرې په غېږ به دا ماتي ستره ښکاره شي، خو له نېدې څخه هم په هماغه شان له پر مه ډکه څرگندېدل. دغه باغ لرونکې ماتي يو وخت ډېره ځلانده او د تشد اړې وړ وه او د يوه پارسي نجيب سړي په واسطه، چې عليحردان خان نومېده، جوړه شوې وه. نوموړي سړي له ذيلي څخه تر مشهد پورې ملک بشپړ کړی (فتحه کړی) و او دده په وياړ او يادگار دغه ځای منځ ته راغلی و. ځينې نور د يادونې وړ مذهبي ځايونه او زيارتونه ددې لپاره جوړ شوي وو، چې تر يوې مودې پورې قبرونه پکې وساتل شي. په بله وينا دا ډول ساختمانونه د مړو شويو کسانو د غوره توب له لامله اباد شوي نه وو، بلکې د دوی د قبرونو د خوندي ساتلو په هيله آباد وو.

نامتو امپراتور بابر د پېښور د شاوخوا سيمې له طبيعي ښکلاوو او رنگونو څخه په ډېره خوښۍ او مستۍ گڼېږي او داسې يادونه يې کوي، چې پکې د غاتول او نورو وحشي گلان د مرغزو په شاوخوا کې شنه شوي او دا گلان برېښوونکي رنگونه او ښکلا لري. ددغه نامتو او پياوړي مؤلف (بابر) يادونې ډېرې سمې او ورته په درنه سترگه گورم. دا اعتراف بايد وکړم، چې دده په تشرېحاتو کې مې د بدلولو هېڅ شی ونه ليد، خو ددغو شتمنيو او عالي منظرو د يادونو نيمگړتيا د زېږو گلانو (Dandelion) او نورو هرزه بوټو په زياتولو سره زما په نظر بشپړه او جبران کېدای شي. دا ډول وائېد او گلان په انگلستان کې زيات دي، د گلاب د گلانو پرېماني هم د يادونې وړ او په ما باندې يې ښه اغېزه وکړه. په دغه وخت کې مې داسې يو سوالگر او د غريبې څيرې او کاليو لرونکی هلک ونه ليد، چې لاسونه يې په دغو گلانو ډک نه وو. په ښونو کې زينتيا هم هر ډول گلان پرېمانيه او په يوه ډېره عالي سليقه سره تنظيم شوي وو. ددغو باغونو په لړ کې يو هم، چې په پاچا پورې يې اړه درلوده او د پېښور ډېر ښکلې ښو و، د نمونې په توگه شرحه کېږي، چې د پاتې ښونو په اړه ددغې څرگندونې پر بنسټ قياس وشي.

دغه باغ، چې اوږد مسطيل شکله دی، د شاه زمان د ښو په نامه يادېږي. د بالاحصار د سويلي خوا ځينې ښکلې تعميرونه او غونډۍ يو برخه، چې د بالاحصار ماتي ورياندې ولاړه ده. په دغه ښو کې شاملېدای شي. ددغه باغ شاوخوا د ډېوال په واسطه چاپېره شوې ده. د شمال لوري يې چې له ونو ډک دی له پاتې برخې څخه جلا او په غېږ منظمه توگه پروت دی، نور پاتې باغ د اېروې ښو لري او د سړکونو او لارو په واسطه جلا شوي دي، چې دا سړکونه د باغ په منځ کې يو بل سره قطع کوي. هغه سړک، چې له ختيځ څخه د لويديځ پورې ايستل شوی دی، د سېر او چارونې په متناوبه توگه له پر مه ډکو قطارو په غېږ ولاړې دي. دا سړک د پليو درې لارې او د

گلانو دوه اوږده پټې (کور، گي يا کياري) لري. په دغو کور، گيو کې د کوکنار بوټي کرل شوي وو. ددغې پلې لارې ختيز لوري د توتلو دروازي سره پای ته رسېږي. په داسې حال کې چې په لويديزه وروستۍ غنډه کې يې يوه ښکلې مائې ده. چې يو دالان او دوه اپارتمانونه لري. د هغې په اوږدو کې چې له شمال څخه سويل ته غي، هم د سېر او چنار ونې ولاړې دي. چې ترې لاندې د سرو، سپينو او ژېړو چيني ډوله د گلابو بوټي په ډېره گڼه توگه کرل شوي دي. دغه راز دلته سپين او ژېړ يا سپين گل لرونکې سيستوس (Syring) او نور گل لرونکي بوټي، چې ځينې يې ما په انگلستان او يا هند کې ليدلي او ځينې نور يې راته نوي وو، څرگندېدل. ددغه سړک په وروستۍ شمالي غنډه کې هم هغې ښکلې مائې، چې ما پورته بيان کړه، ولاړه وه. ددغې لارې او سړک پليو لارو ترمنځ شپږ اوږد، يو په بل پورې تړلي ډولونه داسې جوړ شوي وو، چې په پرله پسې توگه يې اوږه د غروبي په غېر يوه او بل ته توپېدلې. دا ډولونه د باغ په منځنۍ نقطه کې په يوه ډنډو کې کې پای ته رسېږي. ددغه ډنډو کې په منځ کې يوه دوه پوړيزه ښکلې د اوږې ودانۍ ولاړه او گردچاپېره يې فواري تار شوي وې. دغه راز په يوه ليکه سره پورته د ټولو ډنډو په منځ کې فواري ليدل کېدلې. د ټولو فوارو شمېر شپږ نوي ته رسېده. چې په باغ کې د تم کېدو په ورځ ټولي فعالې وې. دغه فواري د اوږې د تودوغي په زياتوالي سره ډېرې په زړه پورې گڼل کېدای شوې. له ډنډو او د سړکو د غاړو له ونو څخه پرته د باغ په نور تل کې پرېمانه مېوه دارې ونې ولاړې وې، چې ډولونه يې هغې چې ما يو څه مخکې ياد کړل. د پېښور د نورو مېوه لرونکيو ونو په څېر وو. ځينې مېوه دارونې ډېرې گڼې وې، چې په غرمه کې يې د امرود انگې نه پرېښودلې، چې ځمکې ته تېرې شي. له دې امله په زړه پورې سور سيوري او ښايسته گوښه يې برابروله. موږ پرېخړ (سهار او غرمې ترمنځ وخت) په دغه گوښه او يو څه په اوږنۍ مائې کې تېر کړ. د غرمې ډولۍ مو په دغه ودانۍ کې له پرېمانه کباب شويو غوښو سره وخوره. تر ډولۍ وروسته يوې کوتې ته د دمي کولو لپاره ولاړ. دلته عالي او لمخني غوږول شوي او له کپناستلو وروسته يو څه مېوه راته راوړل شوه. په دغه گوته کې مو د ډېوالونو په مخ د اشعارو په لوستلو ځانونه بوخت کړل. دغه پارسي شعرونه ځينې د پاچا په اوسنيو رښتنيو حالاتو باندې تطبيق کېدل او ځينې نور يې په غېر مستقيمه توگه د بوخت په بې ثباتۍ پورې ويل شوي وو. تر غرمې وروسته په درېو بجو د چکر لپاره بهر ته ووتلو. هغه سړک او واټ، چې له امر ختيځ څخه لويديځ ته کښل شوی و او دواړه غنډې يې چکو غرو ته نږدې وې، ډېره په زړه پورې ننداره يې درلودله. په داسې حال کې چې د شمالي او سويلي

نقطو ترمنځ سړک د آسیایي هغو باغو په نسبت، چې ما لیدلي وو، هرڅه زیات درلودل. د بالا حصار لاندې ودرېدو. دا خوا یې ډېره ښکلې وه. نو اړوند لمر د لگېدو په واسطه سړک ګاډه. د لمر وړانګې د وڼو بوټو او ګلاتو په منځ ځلېدلې. په داسې حال کې چې بلې خوا د دغه ځای په نسبت تور سیوري غوره کړې و (پاشي د بالا حصار هغه خوا چې د باغ لوري ته مخامخ نه وه) ودانۍ او تعمیرونه له باغ سره ډېر شتمن، روښانه او مناسب پرېښدل. تر شا سیمه ډېره شنه، سموره او ځای په ځای پکې مومي مومي او یا جلا جلا وني لیدل کېدلې (ورپسې جنگو غرونو دغې منظري ته ډېر ښکلې انجام ورکړې و) دا غرونه په څو ځایونو کې په یو له بل څخه وېشل شوي او په زیاته اندازه پیل پیل تتر رنګونه او شکل بندې یې ښکاره کوله. په باغ کې له چکر او گرځېدو وروسته له هغه کسانو سره یوځای شو، چې زموږ د تفریح پر مهال زموږ د څارنې لپاره ګومارل شوي وو.

دوی د یوه ښه سره نږدې ناست او د خپلو لاسو په غېښتولو سره یې ځانونه ساره کول. له دوی سره له یو څه خبرو اترو وروسته د لمر لوېدو نه لږ مخکې له باغ څخه ستانه شو.

د هغو لیدنو کتنو په اړه، چې له موږ سره وشول او یا موږ د نورو د لیدلو لپاره لاهو، توضیحات یې بې شمېره او یادول یې خوا وهونکي دي. په دغو وختونو کې زما د مشاهداتو نتایج به په بل ځای کې ښکاره شي. زما دوه ټکه غوره ملاقات کورنګي میرزا ګرامسي خان او ملا بهرمن وو. لومړی تن د یوې سترې رتبې والا شریف سړي زوی او په هندوستان کې یې وخت تېر کړی و. له دې لامله زموږ له رواج او دود سره په ډېره ځیرکۍ او پاملرنه اشنا و. دی هندوستان ته له دې لامله شړل شوی و، چې ده له شاه محمود سره په ځانګړې او فامیلې توګه اړیکې درلودې. ګرامسي خان د اکرم خان په مرسته له هندوستان څخه راستون او په دې مکلف شو، چې په خپلو کړو وړو کې محتاط وي. ځکه تر دغه وخته دی له پخواني ګوند سره، چې په ریښتیا ټوګه ورسېږي تړلی و، په ارتباط تورن و. ده په هندوستان کې د استوګنې په وخت کې د اروپایي ملتونو د وېش په اړه داسې عجیبه معلومات لاس ته راوړي وو، چې ډېر لږ شمېر افغانان ورباندې پوهېدل ان د نوموړي میرزا د اروپایي تاریخ داسې پېښې په یاد وي، چې چا په هندوستان کې هم اورېدلې نه وې. یوه ورځ ما د خپل هېواد د سمندري واکمنۍ او تفوق په اړه د ځینو پلټنو او ملاقاتو د راغليو کسانو د هیښتیا لپاره وویل، چې له ۱۷۴۵ کال راهیسې زموږ په ملت کې کوم اړ و دوړ او اغتاشاش نه دی شوی. نو میرزا په موبکا سره راته وویل، چې تا د امریکا جګړه هېره کړه. وروسته یې په ډېر جدیت پوښتنه وکړه، چې

د فرانسوي جنگي بهرنیو په مقابل کې ولې تاسې د بهرنیو بیه لوړ بوتله او د دې کار علت څه و؟ په داسې حال کې چې تاسې د مستعمرې واګمنۍ په اړه د لوړتیا څرګندونه وکړه.

دغه ښاغلی دا وخت په کابل کې د دولت منشي باشي یا سکرترو، ملا بهرمن د زده کړې په برخه کې ډېر زیارګڼی سړی او په رښتیا سره د تیوغ څاوند و. د علم لاس ته راوړلو ته یې نه ماتېدونکې تنده درلودله. دی د میتافزیک او د هېواد په اخلاقي پوهنو کې د ډېر برلاس څاوند او متبحر سړی و. ملا بهرمن د ریاضیاتو زده کړې ته ډېر لېواله او زیاته مینه یې ورسره لرله. دغه راز ده سانسګریت (یوه ژبه ده، چې دده هېواد والو یې نوم هم نه و اوريدلی) د دې لپاره مطالعه کوله، چې د هندي زده کړې او پوهې خزاني برخیره کړي. زموږ د ملاقات کوونکیو په لړ کې نور ملایان هم وو، چې ځینې پوه، ځینې یې تش په نامه ملایان، ځینې د بیستان (هغه خلک چې خدای مني، خو په پیغمبرانو او نورو دیني مسابو بارو نه لري، ژباړن)، ځینې نور خلک مسلمانان او یو شمېر داسې ملایان هم وو، چې د صوفیانو په روحاني طریقه کې ډوب وو. دغه راز زموږ د خوشحالی لپاره یو شمېر شاعران هم راتلل، له دوی سره د ایلچي (ستې) او یا د نورو فرهنگي ځوانینو (اروپایي ځوانانو) په اړه یادونې موجودې او دا ډول خطابه به په پرله پسې توګه دوی له یوې اوبلې څخه نقلولې، چې دا په حقیقت کې د دوی د ځانګړیو کارونې ګڼل کېږي. زموږ د ملاقات کوونکیو په لړ کې د پېښور د شاوخوا سیمو قبیلوي مشران د درناوي وړ، ځینې دراني یا پارسي سوده اګران، ټیټ رتبه دریاران او د لویو ځوانانو استازي هم شامل وو. په دغو خلکو کې ډېر د منشي او خبرو وړ ګسان پیدا کېدل، چې ما له هغو سره د خبرو په ترڅ کې ډېر سیمه ییز معلومات لاس ته راوړلای شول. هغه سیمه وضع او امتیاز، چې موږ له خلکو سره د کتلو په وخت کې درلود، زموږ په اړه د عصومي تعجب د شتون په اړه د خلکو لېواله هڅې زموږ د لیدنې لپاره او بالاخره زموږ له ازادۍ څخه د ګټې اخیستلو په هیله زیات شمېر خلک له هرې خوا څخه د کتنې لپاره راتلل، چې ډېر ځله موږ د هغوی د شمېر د زیاتوالي له لامله دا توان نه درلود. چې ورسره وګورو، زموږ دروازي د عامه او ټیټې طبقې د زیات شمېر خلکو له خوا ډکې او دې ته اړ شو، چې د پاچا دوه تنه ګاپرچیان (ساتونکي) هلته ودرېږي، چې خلک دروازي ته ډېر راښکته نشي.

د هغو ګسانو په لړ کې، چې زه یې ملاقات او لیدنې ته ورغلم، یو هم د ډېرې یادونې وړ نامتو پیر (ولي) و، چې شیخ عوښ نومېږي. پاچا او صدر اعظم به په ډېر ځله د نوموړي پیر لیدنې ته ور تلل، تر هغو چې ده به په تکرار سره دوی ته د

کېناستلو امر ونه کړ. دوی هېڅکله نه کېناستل. زه ددغه پیر د لیدنې لپاره د هغه کوچني باغ ته ولاړم. کله چې نژدې فاصلې ته ورسېدو، نو یوه ډله د ښايسته کالیو درلودونکي خلک مې ولیدل. دوی ته د سلام لپاره هغې خوا ته تلیم، چې په دغه وخت کې یوه سړي راته ښه راغلاست وړايد. چې په هغې سره زما پاملرنه واوښته او یو سپین پری سړی مې ولید. چې د کار یگرانو په څېر یې زړې جامې اغوستې وې. داسې برېښېده چې په باغ کې یې کوم خای کیندلی وي. دا هماغه پیر و. پاتې کسان د چگور تپو والا سړي وو. چې د درناوي له لامله په یوه لیرې واټن کې ولاړ وو. ددغو کسانو له لږ څخه د پخواني وزیر وفادار خان زوی او د ملکې ورور هم و. شیخ مور په داسې لوټو باندې کېږلو، چې نوې اړول شوې وې. ده له مذهب څخه پرته تورو ډېرو موضوعاتو باندې په زړه پورې او مناسبې خبرې وکړې. نو مورې شیخ ماته ورپیل. چې د پېښور له خلکو څخه مې واوړېدل، چې له تا څخه په ډېر ټینګار او پستی سره سوځاتونه غوښتل شوي دي^۱. سره له دې هم ده د پاچا ډېره ستاینه وکړه. ده پرته له دې چې ځانته د یوه پیر او مقدس سړي څېره ورکړي، ډېرې روانې او په مینه یې خبرې کولې. ده هېڅ ریا ښکاره نه کړه. یواځې دومره یې وویل، چې له بده مرغه په کور کې څه نه لرم. چې د غرمې لپاره یې تاسو ته درکړم. پېشنهاد یې وکړ، چې مور کوم هوټل ته ولېږي. چې هلته د غرمې ډوډۍ لپاره له ده سره مېلمانه شو. یو بل ډېر نامتو ملنګ هم و، خو ده په لیدنه بریالی نه شوم. ځکه داسې ویل کېدل، چې هغه دنیا پرېښودلې او په بشپړه توګه په عبادت او تفکر لګیا دی. ماته ته د پیسو یوه غټه تحفه ورواېله. هیله مې ورڅخه وکړه چې دا پیسې د سخاوت له مخې ده ته استول شوي دي او هم ددې لپاره، چې پاچا ته دوعا وکړي. خو ده دا پیسې په بشپړه توګه ټولې مستردې کړې، پرته له پیسو یې پاچا او ماته دوعا وکړه. دغه راز زما د پاملرنې له لامله یې د مننې یو پیغام راواستاوه.

زه اوس دې ټکي ته راځم، چې د دولت کړه وړه په دربار کې تر کتنې لاندې ونیسم. چې هغه زما د کار جریان وښيي.

شاه شجاع الملک په خپل میرني ورور شاه محمود باندې هغه وخت بریالی شوی و، چې شاه محمود د یوه عامه اړودوې او اغتشاش په نتیجه کې معزول شو. زما د راتګ په وخت کې دده د سلطنت شپږ کاله تېر شوي وو. د سفارت له رسېدو یو کال مخکې هغه د خپل یوه وزیر ناڅاپي اغتشاش مات او له هغې وروسته داسې معلومېده، چې ده خپل سلطنت ډېر پیاوړی کړی و. زما له راتلو نه لږ مخکې شاه

^۱ د افغانيانو د راتګ په وخت کې دربار ته ځینو مشرانو او درباریانو دده سوځاتونه لوټ او یو څه یې په زور د هغه له مردورانو څخه واخیستل. دلته شیخ هم دغو حالاتو ته اشاره کوي. ژباړن.

محمود د بارکزيو قوم مشر فتح خان په مرسته د خپل تاج او تخت د نيولو لپاره يوه کمزورې هڅه کړې وه. پاچا په لويديز کې د اړ و دوړ د ماتولو لپاره په خپله لومړنۍ لټه کې بريالی شو او له خپلو طرحو څخه ډېر مطمئن پرېښېده. خو د هغه سوقيات د پېښور ختيځ لور ته د اکرم خان په ناڅاپي لېږلو سره بله بڼه درلودله. په کشمير کې دده د يوه ياغي وزير زوی د لښکرو په مقابل کې اکرم خان د زياتو قواوو مشر هغه لور ته ولېږه. خو کشمير د ياغي وزير د زوی له خوا ونيول شو.

د اکرم خان له روانېدو څخه لږ څه وروسته داسې اوازې خپرې شوې، چې قندهار د شاه محمود له خوا ونيول شو. دغه خبر په لومړي سر کې ډېره اندېښنه پيدا کړه. خو وروسته د لويديځ له لوري د سمو راپورونو په رارسېدو سره دغه تشوېش له منځه ولاړ. په همدې وخت کې له اکرم خان څخه هره ورځ پېښور ته د هغه د پرمختګ او برياليتوب خبرونه رارسېدل. په پېښور کې ټولو داسې گومان کاوه، چې کشمير به د شورشيانو له لاسه ووځي او شاهي لښکر به بېرته راوگرځي يا دا چې په لويديځ کې د اړ و دوړ او شورشيانو د تيت و پرک کېدو سره سم به د کشمير لښکر هم پېښور ته حاضر شي. خو دغه ټولې هيلې شتمې او د اپريل په ۲۲ مه نېټه د اکرم خان د لښکرو د بيخي ماتې او له منځه تللو خبر ور ورسېد.

دغه وزير (اکرم خان) د مظفر اباد د غرونو په مشر (متوالي) باندې د زيات باور او ډاډ اټکا درلودله او د تجهيزاتو او لارښوونې برخه په هغه پورې تړلې وه. خو په عين وخت کې د نوموړي مشر (متوالي) سرکښ غرور او حرص ددې لامل شو، چې د اکرم خان غوندې ډېر زيات مهمه سړی غپه او سپک کړي. د اکرم خان د ټول پوځ امنيت ددغه مشر په لاسو کې ورکېل شوی و.

ددغو اشتباهاتو اغېزې ډېر ژر د خوراکي موادو او تجهيزاتو په لېوالتۍ کې حس شوې. خو اکرم خان اوس وروستی معبر ته رسېدلی و او يواځې د ډېوالو او برجو په واسطه يې له خان څخه دفاع کوله، چې احتمالا له هغو څخه هم ژر وشړل شو. په دې ډول لويديځ نيازمنډ پوځ د خپلې بقا لپاره د سمسوري درې په مدخل باندې زور واچاوه، چې دغې روحيې يرغلګر افراد لا پسې ژوندې کړل. سره له دې هم اکرم خان د متوالي تشويق ته غوږ کېښود. هغه دا چې د غرونو نوموړی خان به اکرم خان ته داسې يو معبر او د تېرېدو لاره وښيي، چې د دښمن پوځ په اړخ کې وي او دښمن ورباندې پوه نه شي.

له دې لامله لښکر د يوې ګندې له مخ څخه د درې لور ته واوښت او مخ پورته حرکت يې وکړ. غلجايي او خيبري پليو افرادو د غرونو د دواړو خواوو څارنه او امنيت ترسره کولو. سره له دې دښمن د دوی په خوځېدو خبر او لېږدېدنه يې کشف

شوه، د دوی پلي زيات وو او دغه خوا ته تر فشار لاندې راغلل. له پلي خوا داسې رښتياڼې خبر او يا اقواء هم وه، چې د دوي پاسنۍ برخه د سختې واړې له لامله بنده شوي وه. اکرم خان اوس خپل پاور له لاسه ورکړې او يوه ورځ په دره کې پي له خوراكي موادو او تجهيزاتو پاتې شول. دغه راز د دښمن تر ضربې او ټو لاندې و، خو د فاصلي د ليرې والي له امله دده لښکر ژوبل نه شو. خو په څنگ کې پي دده د قواوو د روحي کمزورۍ او د ماترياتو د بېابلو لار او اړوله. ددغو شرايطو له لامله زيات شمېر افراد له لښکر څخه وتښتېدل او ددې په څنگ کې د متوالي خيانت اکرم خان زښت زيات ووېراوه. سره له دې، چې دې په لښکر کې ډېر محبوب و، بيا هم په دې وډار شو چې وبه نيول شي او د کشمير مشرتابه پي لاس ته لري وپاري. له پلي خوا د کشمير د مشر د پلار وژنه او رسوايي هم دده له لاسه شوې وه، نو ډېر زيات د هم او ډار لاندې راغی. په نتيجه کې پي فيصله وکړه، چې له ميدان څخه وتښتي. له دې لامله د لښکر ټولو مشرانو د شپې په اوږدو کې پوځ پرېښود او جلا جلا هر يوه د تېښتي او خلاصون د لارې خوا ته مخه وکړه. د غرونو او کنډونو له لارې پي تېښته غوره کړه، د مظفراباد نه د تېرېدو مخکې د اکرم خان ډېر مشران ملگري د متوالي د غرنیو لوتمارو خلکو له خوا لوټ شول. اکرم خان پخپله هم محاصره شو. خو د لوتمارو په منځ کې پي د سر زړو د سکو په وېشلو سره خان خلاص او د دوی په تيت و پرگ کېدو سره پي قرار وکړ. بالاخره دې له اندوس څخه واوښت او اکوړې کلي ته راوړسېد، دلته پي د پخواني جلال او غرور په څېر پرته له کوم لېوالي نه هرکلی وشو. د اکرم خان په گډون د لښکر د مشرانو په تېښته سره د لښکر يو شمېر افرادو خپلي وسلې کېښودلې او تسليم شول او يوې ډلې د غرونو له لارې د خپلو مشرانو په څېر د تېښتي لاره ونيوله، خو زياتره د خپلو بادارانو په سرنوشت اخته شول.

د اکرم خان د ټول لښکر له جعلي څخه يواځې دوه زره تنه پي وسلې، پلي او تقريباً لوڅ پېښور ته راوړسېدل. سره له دې چې ددغې ماتې مصيبت زيات و، خو په پېښور کې د هغې د لومړي ځل اوازې خپرېدنه مبالغه امېزه وه. داسې ويل شوي وو، چې ټول لښکر له منځه تللی، اکرم خان ورک او دد خان تښتېدلی دی، په دغه وخت کې د کابل نيول کېدل او د شاه محمود د پرمختګ رښتياڼې خبر راوړسېد. له دغه خبر سره دغه راپور هم علاوه شو، چې د شاه محمود ځيښي طرفدار قبايل، چې له پېښور سره گاونډي اوښدل، هم دې ته چمتو شوي دي، چې په مجرد د خبرولو سره دوی د شاه محمود په ملاتړ حرکت کوي. د يوې ډلې گولي د پيل په څېر لښکري راغونډې شوې، داسې اقواء وه، چې پاچا خپل قيمتي جواهرات لېږلي او له

ښار څخه د تېښتو په حال کې دی. حقیقت دا دی، چې په دغه وخت کې داسې یوه شپه نه وه، چې په هغې کې یو سړی د سهار نه مخکې په اړو دور او د اغتشاش په نه پیل کېدو باور وکړي. زموږ وېره د مهماندو په غرگند اعتراف او لیک سره په دغه وخت کې لا زیاته شوه. بېلګه پال موږ ته خبر راګر، چې د عمومي گډوډ تیا د پېښېدو په وخت کې به په موږ باندې ځیریا او نور لوټماران پرته له کومې معطلۍ پر غل وکړي، خلکو د موضوعاتو په حالت باندې په ښکاره توګه خبرې کولې، خو هېڅوک داسې نه ښکاره کېدل، چې په رښتیا اغتشاش او انقلاب پېښ شوی وي. بالاخره دا وېره او گډوډ تیا له منځه ولاړه او معلومه شوه، چې دښمن په کابل کې پاتې شوی دی. دا هم جوتنه شوه، چې دوی په خپل منځ کې په اڅ وڅپ لګیا دي. اکرم خان هم راګرځېدلی و او د کشمیر ټوټې ټوټې شوی لښکر یې بیا سره راغونډ کړ. دغه راز ځینې هغه افراد، چې د کشمیر له جګړې څخه په پېښور کې پاتې وو، د یو شمېر نورو افرادو په گډون یې خپل پوځ پیاوړی کړ. د پاچا بڼه او حالت تر اوسه پورې امید ښوونکی نه برېښېده، ځکه هر څه په پېښور پورې تړلي و او پاچا له دې پلوه کمزوری ګڼل کېده. زیاترو مشرانو د دغه نیمګړتیا او زیان سلاسي جبران وکړ، خو له شمېر لویانو د دغه کار سره پوره مینه درلودله ان اکرم خان چې د پاچا په ډېرو سختیو کې یې مرسته کوله او په دې پوهېده، چې جګېدل او لوېدل یې له خپل باډار (پاچا) سره تړلي دي، هم دا وخت د خپل حرص له لامله بیخي روڼد شو او د خپلو زیاتو غزانو او شتمنیو له ورکولو څخه یې، چې له پلار څخه ورته پاتې وې، ډډه وکړه او له پاچا څخه یې ځان یو څه گوښه کړ. د دغه نامي مشر وزیر کرکتر او دا شان خاصیت د پاچا د کمزورۍ لوی عامل و، سره له دې، چې اکرم خان په سیاسي هڅو کې یو څه نیمګړی و، خو ان ډډه دښمنانو هم دا منله، چې دی د زیاتې زوړتیا څښتن دی. دی په علایقو کې ډېر مهربان او صادق، په ژبا ریښتونی، د عدالت کلک څارونکی او په کړو وړو کې په بشپړه توګه صاف او سم و، خو له بلې خوا فوق العاده حریص کیرجن، نیولی (تړیو تندي) او د بدګومانی خوی یې درلود. دغه راز ځان ستایونکی، په خپلو ملګریو باندې قهرجن، احترام کلک غوښتونکی او د نورو د بری او نفوذ په مقابل کې سخت گیر و.

له اکرم خان سره د خبرو اترو په وخت کې دا راته جوتنه شوه، چې ده ته منسوب ټول ښه صفات په رښتیا سره پکې موجود وو. نوموړی ډېر غټ او قوي هیکله سړی و، چې په ونه له شپږو پوټو څخه زیات لیدل کېده. ښه یې نیولی او په ظاهره توګه یې چوپټیا ته طبیعي میلان درلود، سره له دې دا حالت یې واوښت او په ډاګد سره یې د خپلې ماتې په اړه خبرې وکړې. دغه راز ده د خپل شکست عامل د لښکر په

منځ کې ټکي ونښودله. په همدې شان د ځينو نورو په زړه پورې موضوعاتو په اړه يې توضیحات ورکړل. ده عادي کالي اغوستل او د ساده غوی څښتن و. له اکرم خان سره په لښکر کې ټول دراني مشران راستانه شوي وو او ما له دوی سره ليدني کتنې ترسره کړې. د دوی له ډېره په زړه پورې او خوندوره وه. دوی په عمومي توگه د ښکار، پاڅیولو، اسانو او وسلو په باب خبرې وکړې. دغه واز د هندو انگليشم او په او هوا او تولیداتو په اړه يې له مانه وپوښتل. په بدل کې يې د خپل هېواد د هوا حالات او تولیدات راته بیان کړل. ځينې وخت دوی لنډې کيسې کولې او يا د هغو وقایعو او پېښو په اړه. چې دوی پخپله پکې شامل وو. حکايتونه کول. د ليدنو کتنو په وخت کې زموږ او د دوی ترمنځ سوځاتونه هم تبادله شول. ما دراني ځانانو ته د هندي او اروپايي مصنوعاتو شيان واستول. په بدل کې دوی آسان، سپي او بازان ماته وېشل.

د دغو مشرانو او ځانانو له رسېدو مخکې او د ناوړه خبر اوږېدو وروسته کابل ته د تگ په لار کې يو هندو په يوه غاښي کې ونیول شو. چې ورسره جوخت يوراپور په پېښور کې غېور شو. په راپور کې ويل شوي وو، چې هغه زما له خدمتگارانو څخه دی او د شاه محمود په عنوان مې ده ته مکتوبونه ورکړي دي. چې هغه کابل ته يوسي. نو په دې وسيله مې شاه محمود په پېښور باندې د يرغل لپاره تشويق کړی دی. چې د بالاحصار د تصرف او د شاه شجاع د نيولو لپاره اقدام وکړي. له دغې کيسې سره داسې آواز هم غېره شوي وو، چې پاچا په دغه ټکي باندې زموږ شتمنۍ لوټوي. په نتيجه کې د ښار ټول وگړي پارېدلي او په ښار کې ښکته، پورته ځغاستل، وسلې يې اخيستلي او خپل ټوپک يې پناکول. زموږ له دروازو سره زيات شمېر خلک ډېر ژر راغونډ شول. د سفارت ټول ښاغلي په سالون کې دا وخت د مېلمنو د ښه راغلاست لپاره ولاړ وو. خو کپتان پيتمان د ساتونکيو شمېر دوه چنده زيات او د دفاع لپاره يې نور تدابير ونیول. په عين زمان کې ملا جعفر او زما نور ملگري په ډېره راوړسېدل. زيات تحريک او گنگوسي په شاوخوا کې حس کېده. دغه موضوعات په خپل اوج کې وو، چې اکرم خان زما د ليدني لپاره راتلونک او داسې اټکل شوه، چې لمسېدلي خلک به نور زيات هلته راغونډ نه شي.

نور داسې د يادونې کومه پېښه ونه شوه، چې په دغه ځای کې يې راوړو. يواځې د جون په څلورمه نېټه له هيئت او سفارت سره اړوندو عسکرو د پاچا د زېږېدنې د گليزې په وياړ تحرين وکړ. په دغه وخت کې اکرم خان او د نورو ټولو ستررتيو والا کسان حاضر وو. هغه ځای چې دا تمرينونه پکې ترسره کېدل، د کوچنيو غونډيو په منځ کې يو وړوکی شين چمن و، چې د لږ شمېر گانو لپاره پکې ځای پرېښوده.

په دغه وخت کې پاچا په دې لگيا و، چې يو لښکر سره راغونډ کړي، د هغو عسکرو له جملې څخه چې په کشمير کې نيول شوي وو، زياتره برخه خوشې کړې شول او بېرته پېښور ته راستانه شول. د دغو بېرته راغليو کسانو له لاسه څخه نيمایي يې بې وسلې او پلې وو، په داسې حال کې چې پاتې برخه يې د کشمير له حکمران څخه ډېر خوښ او داسې معلومېدلې، چې د پاچا په نسبت هغه ته ډېر مایل دي. لښکر زياتره ناراضه وو، مشران له اکرم خان څخه متنفر وو، ټول افراد د رسوايي او بد مرغي له امله غمجن وو او د خپلو استحقاقونو د لږې رسېدنې له امله خراشيښي وو. دوی خپله قهرجنه بڼه او طبيعت ډېر لږ بدلولو او په گوڅو کې د هيئت له غړيو سره په ډاگه يوځای کېدل او د اکرم خان غندنه يې کوله او ان په دغه دغه سپکونه کې يې له پاچا څخه هم ډډه نه کوله.

په رښتيا سره د اکرم خان درنښت کم شوی ان د پاچا په نظر کې هم د خپل موقف بيا پللی و. مير ابوالحسين خان کله کله دا هيله ښکاره کوله، چې د اکرم خان د ليرې کولو توان په پيدا کړي او د چارو لارښوونه به مدد خان ته وسپارل شي. دغه تغيير د پاچا پر جرگې هم بې اغېزې پاتې نه شو. په دغه جرگه کې د جرگه والو قبيلوي مشرانو نظريات د ډيرې پاملرنې وړ وو، خو په دغه وخت کې هېچا ډېر زيات نفوذ نه درلود. په نتيجه کې د دوی مباحثې په کومې پرېکړې نه ختمېدلې او اکثره وخت به په يوه او بل باندې په تور لگولو سره پای ته رسېدلې. بالاخره تصميم ونيول شو، چې د کابل په لور حرکت وشي او د پاچا د خپلو د ايستلو لپاره امر ورکړل شوی و. هغه وخت چې د امام له خوا وټاکل شو، د ټوپک يو ډز شوی و. چې له هغې سره سم د پاچا منزلت هم درول شوی و، منزل نما يوه څلور کنجه ستن وه، چې جنگوالي يې ډېرش فوټه او تر شاوخوا يې له تات سره ټوټه په ځانگړې توگه تاو شوي وه. په پاسني څوکه يې د سپينو زرو غټه پنډوسکه پرېښېده. منزل نما د کمپ وهلو د ميدان د غرگندولو لپاره يوه ښه گټل کېدله، ورپسې د پاچا خېمه دباندې راوتلې او درول شوې وه. چې په هغو کې ډېره ټاپسته زياته اوږده او ډېرش فوټه پراخوالی يې درلود. دا خېمه د لرگينو چوکاټونو په واسطه جوړه شوې او په منځ کې يې په پيلو پيلو رنگونو د تات ټوټې پکار شوې وې، چټ يې گلابي رنگه او د څلورو ستنو په واسطه ټينگ شوې و. د هرې ستنې په سر کې د سپينو زرو يو پنډوسکی برابر شوی و. د دغې خيمې تر شا نورې وړې خيمې هم وې، چې د مالوچو د پوال ترې تاو شوي و.

د دغې خيمې په شان دوه خيمې تل له پاچا سره لېږدول کېدلې. په دغه خېمه کې د لرگيو يوه دوه پوړيزه خونه وه، چې ستر کار يگرانو په يوه ساعت کې دروله.

ښار کې شورماشور گڼه و او د بالاحصار د عاينې لاندې يو شمېر عسکر په کمپونو کې ځای په ځای شوي وو. په کوڅو کې سوارو زياتې گڼه گونډه جوړه کې وې، که نه نو د ښار آرامي دومره زياته د اغلال سره مخامخ کېدلای نه شوه. بالاخره پاچا د خپل کمپ خوا ته وغوځېد، د بریتانيا د حکومت پالېسي دا نه وه، چې د چا په کورنيو شخړو کې برخه واخلي، نو له دې لامله دا پېکار و، چې يو ځای وټاکو او له هغې نه هيئت پرته ستون شي. ټولو وزيرانو هم دا غوره وبلله، چې په داسې بحراني او له کړ او څخه ډکو وختونو کې په پېښور کې پاتې نه شو، اکرم خان هغه پلان، چې موږ د يوسفزيو غرونو ته په شا شو، رد کړ او تر مطالعې وروسته يې امر وکړ، چې موږ دا ټک په چوڼۍ کې ځای ونيسو، ځکه دا ځای په هر ډول خطرناک وخت کې خوندي گڼل کېده، دا هم ونه منل شو او داسې وټاکل شوه، چې د ختيزو سرحدې کورنو خوا ته چېرې، چې د پاچا کهول هم استول کېده، لاړ شو، دا پلان ترتيب شو او موږ د جون په دولسمه نېټه د پاچا د کمپ خوا ته د خدای پاماني لپاره ولاړو کوڅې ډېرې ډکې او گڼه گونډه له هر وخت څخه پکې زياته وه، دلته موږ يو شمېر ښه سپاره او اعلي اسان وليدل.

د پاچا څېمې په يوه باغ کې د ډنډ تر غاړو ودرېدې، چې گردچاپېره له خټو جوړه شوې سوپه ترې تاوه وه. د ډنډ زياته برخه غټې خټې ونيوله، په داسې حال کې چې د دربار د لويو خاناتو څېمې د ډنډ په دوو نورو برخو باندې په دې ترتيب ودرول شوې، چې د پاچا ښې لاس ته د لويو درباريانو او کيڼ لاس ته د کوچنيو ځای و. څلورمه غاړه د پاچا څېمې ته مخامخ خلاصه وه، چې پاچا هغه سړک وويني، چې په دواړو غاړو يې د ساتونکيو (گارډ) ډله ولاړه وه. داسې سړک د باغ له عمومي دروازې د حوض تر غنډې پورې غځېدلی و، موږ د يوې فرعي دروازې له لارې ښې ته راښتوتلو او د ډنډ په ښې غاړه د لويو خاناتو په گډون د پاچا په وړاندې ودرېدلو. کله چې موږ دلته وو، د دېښمن څوکو ډلې راغلې او په پرله پسې توگه پاچا ته وروپېژندل شوې. دغه کسان پاچا ته د دوعا کولو ته وروسته پرته په څټ کېدل، د هرې يوې دوعا په پای کې ساتونکيو (گارډ) امين وويل، کله چې ددغو کسانو کار خلاص شو، نو له موږ څخه وغوښتل شول، چې پاچا ته نږدې ورشو، له موږ سره يو ځای اکرم خان او مدد خان هم ملگري شول. وروسته پاچا ماته په خطاب کې وويل، چې موږ په هرومرو له داسې يو نارام حکومت سره اشنا نه وو لکه چې دی يې اوس لري، سره له دې، چې ده په ډېره سړه وضعه له موږ سره په خبرو کې برخه واخيستله، خو بيا هم هيله يې نه لرله چې په داسې ناصالحه او نارام وخت کې موږ له خان سره مله کړي، نو يې له موږ څخه وغوښتل، چې د سرحد کوم ځای ته ستانه شو او بيا هلته دا

فیصله وکړه. چې آیا له ده سره یوځای شو او که هندوستان ته لاړ شو؟ هره یوه لار چې موږ ته مناسبه وي، هغه غوره کړو. د خبرو اترو په لړ کې پاچا د برتانوي ملت په اړه ښه ټکنې څرگند کړل او هیله یې څرگنده کړه، چې دی به موږ ګندهار او هرات ته کوم وخت له ځان سره بوځي. کله چې پاچا خپلې خبرې بشپړې کړې، نو ورپسې اکرم خان، مدد خان او د پاچا امام پاچا ته په خطاب کې څو ویناوې وکړې او د هغه د څرګندونو په تایید یې ځینې مطالب بیان کړل، دغه راز دوی د برتانوي حکومت د نظامي برلاسي، عدالت او وفادارۍ په اړه خپلې خبرې اوږدې کړې او دغسې خلکو سره تړون او یووالی یې د دواړو خواوو په ګټه وپালে. په دغه غونډه کې د پاچا د یوې سړې ساده ټوټې جگه تړپې په سر وه، چې پر لاندینۍ څنډه یې د تور بڼمل یو ټوکر راتاو شوی و. په دغه څولۍ باندې جواهرات نه لیدل کېدل، مخې ته یې په یوه بالښت باندې امسا، توره او لنډ تړپک (ګارابین) ایښودل شوي وو. له ده سره په خپمه کې زیات کسان وو او هر یوه په وار سره په ده باندې پیوزې (پکۍ) واخه، د دوی په لړ کې میر ابرو الحسن خان هم لیدل کېده. پاچا ښایي د دماغې تشویش او تودوځي له لامله خوار او رنځور برېښېده.

دوه نورې ورځې مو هم له اکرم خان او نورو کسانو سره د خدای پامانۍ کتنې درلودې، چې بالاخره مو د جون په غواړلسمه نېټه مازیګر د اندس لوري ته خپل تګ اعلان کړ. اوس د پاچا کارونه ډیر ښه برېښېدل، هغه یو ډیر ښه لښکر چمتو کړ او دې ته تیار و، چې په دښمن باندې وروډانګي، دده د دښمنانو په منځ کې اختلاف پېښ شوی و، فتح خان د دربار په منځ کې خپل سیال (شاء محمود، ژباړن) تر تاثیر لاندې نیولی او دا کار ددې لامل شو، چې د درانیانو د دوو سترو قبیلو ترمنځ یې باوري او ځانګړي منځ ته راوړي. له دې لامله ټولو ګوندونو د شاء شجاع د بریالیتوب اټکل یقیني شمېره او په خپله دعوا کې یې دی موفق وګاڼه. د خلکو له دوعا هم دا نتیجه اخیستل کېدله، ځکه د شاء شجاع عدالت او نرمي په خلکو کې ډېره مینه پیدا کړې او دی ورته ګران و.

موږ لومړی د چمکنې کلي خوا ته، چې د پېښور په څلور میلې کې پروت دی، حرکت وکړ، دا سیمه ورو ورو غیر مسکوني شوه او ځای پر ځای د پليو کوچنۍ ډلې لیدل کېدلې، دغو خلکو به چې یو سړی یواځې ولید، ښو به یې لوټ کاوه. داسې برخې ته دلته ورسېدو، چې د لوټ‌کارو ډلې زیاتې او دوی زیات شمېر بار کېږي او ښان له هغه ځای څخه تېرول، چې به کمپ ته یې له څښتن او ساتونکي څخه روان وو. د هیئت محاسب خپل یو کچر، چې یو ښه شال او د زرو پونډو په ارزښت افغاني روپۍ پرې بار وې، شاته پرېښود. کچر خپل کچر والا ناڅاپه پر ځمکه

و غورځاوه او يې سده شو، ورپسې دغه کچر د نندارچيانو د ټولنې خوا ته وروخفاست او خپل بار ازښته بار يې واچاوه. چې سلاسي د تماشگرو له خوا ولوتل شو.

د جون په پنځلسمه نېټه مو خپل تگ پيل کړ، زموږ د کاروان ليکي د يو شمېر زياتو بارو وټکيو کچرو او يابوگانو له لامله بل ډول بڼه ونيوله. دغه راز يو غوښه آسان چې ځيني تش او ځينو يې سواره درلودل، له موږ سره يوډل کېدل. د پارسي، اوزبکي ملوتو او زينوټو پکارول، د هندي ملگرو په لوړو طبقو کې د شالونو او بوتونو استعمال او يو شمېر هغو خلکو، چې په بېلو بېلو مهارتونو يې موږ بدرگه کولو (دوی ځيني پېښوريان او يا ځيني نور پارسيان وو) د کاروان بڼه اړولې وه. هغه خلک، چې له ښار څخه زموږ د مرستې لپاره راوتلي وو او د هندي ورځي په اوږدو کې يې هم خپله ملگرتيا له موږ سره وساتله. زياترو يې دا غرگندوله، چې موږ ته پاملرنه لري. خو ددې په څنگ کې دوی له موږ نه د سوغاتونو د غوښتلو ټينگار کاوه، چې په دې ډول د پېښور د لوړې طبقې له خلکو پرته نور ټول ډېر زيات حريص گڼل کېدای شي. ددغې ورځې سفر مو د غز په گڼو ونو کې تېر کړ.

د جون په شپاړسمه نېټه له ځنگل څخه ووتلو او د مرغو په يوه پراخه ميدان کې مو خپل تگ ته دوام ورکړ.

په دغه جگه (فرشي وايي) کې يواځې يو ډول ټيټ پوتې، چې افغانانو ورته غوز او پارسيانو ورته خارشترې ويل، ځای په ځای ليدل کېده. دغه پوتې په انگليسي پټونو کې په ونو کې د ويل (ظالم - شرير ژباړن) په نامه يادېږي.

موږ خپل کمپ په يوه داسې په زړه پورې ځای کې ودراره، چې د کابل سيند يې څنگ ته په پېده، د ځمکې مخ په شوو ونو پټ او د ونو څانگو وړاندې سيوري کې وه. دغه راز د ونو ښاخونه د درياب خوا ته خړند برېښېدل، د کابل درياب په دغه ځای کې څلور سوه متره سوړور دی. په دغه ځای کې زموږ پر مخامخ غاړې باندې د نوشهره Nushahra کلي ليدل کېده. يو زيات شمېر يوسفزيان زموږ د ليدنې لپاره له سيند، راپورې وتل، ددغې ورځې سپېده، چاوده، ډېره اوږده او زما جدي پاملرنه يې ځان ته راواړوله. له دغې اوږدې سپېده، چاودې سره د ورځې اوږدوالی يوه هندي مسافر ته ډېر عجيبه غونډې څرگندېده، د شپې په ډېرو بجو او پېنځلس دقيقو سپېدې وچاودې (د جون شپاړسمه نېټه) مو د پېنځو بجو او لسو دقيقو پورې لمر راونه خوت.

د کابل درياب په اوږدو کې دويم کوچ مو د اکوړې کلي پر لور پيل شو. د کلي د خټکو د قوم يو غوره ځای او اصف خان يې مشر بلل کېده. اصف خان او د قوم نورو

سترو کسانو له موږ سره وکتل.

اصد خان د ډېر احترام وړ سړی و، ښایسته کالي یې اغوستي وو او د زیات شمېر کسانو له خوا یې بدرگه کېدله.

دده نور ملگري سپین ږيري کسان وو، چې زیاتې شخړې رنګې او یا توري جامې یې اغوستې وې، دوی ښکلې غیږې، اوږدې ږیرې او د درنښت وړ ښې درلودې.

د پورتني کلي وروسته زموږ لاره په داسې ځای کې وه، چې د کابل دریا ب یې شمال او غرونه یې سویل ته پراته وو. غرونه او دریا پورته د نوشهر، په برخه کې دوسره سره نږدې شوي وو، چې یواځې زموږ د کمپ درولو لپاره یې یوه ټوټه خټکه درلودله.

د جون د اتلسمې ورځې په اوږدو کې د اندس دریا ب ته ورسېدو، غونډۍ د کابل سیند ته ډېرې نږدې شوې، له دې لامله موږ مجبور شو چې له هغو څخه واوږو، د غونډیو او غرو د الړۍ له هغو غرو سره اړیکه لري، چې موږ د کوهات تر اړخ له هغو څخه تېر شو.

زموږ د مالونو د ساتلو لپاره په کندو کې د خټکو د قوم څارونکیو مرسته وکړه، چې د څیړیانو له لوبغاړۍ وژغورل شو. د خټکو دغه څارونکي په کندو کې تابه دار او د کوهات له خټکو سره یو شان وو، له څوکې څخه مو د شمال خوا ته د اندس دریا ب د بخار د کلکې طبقې او ټوټې (ورېڅ) په منځ کې ولید، چې د څو ښاخو (چینل) په څېر بهېده او موږ هغه غرونه، چې دریا ب پکې روان و، په سختۍ سره ددغو ورېځو له شا څخه لیدلای شول، د هغې غونډۍ په تل کې، چې موږ ورباندې ولاړ وو، د کابل دریا ب د هغه له دوو ښاخونو سره یوځای کېده. د دریا پونو د یوځای کېدو په نقطه کې زیاتې ډېرې وې، چې د دواړو دریا پونو اوبه په ډېره تندۍ سره ورباندې لگېدلې او له هغو څخه ډېر په زړه پورې نږدې پورته کېدل. له دې وروسته دریا پونه سره یوځای کېدل او د یوې ژورې او ترۍ وړانې په شان د غرونو په منځ کې بهېده. د اټک کلا هم له دغه ځایه لیدل کېده. له غونډۍ څخه د کښته کېدو وروسته مو دغه ځای ته مخامخ خپل کیمپ ودراره.

د اندس دریا ب دلته دوه سوه شپېته متره پلن لیدل کېده، خو د زینت ژوروالي او زیات گڼندیتوب له لامله یې د پلن والي دا عدد دوسره زیات سم نه برېښي، د دواړو څارو ډېرې یې توري او د اوبو د لگېدو د فشار په واسطه پورې شوي وې، نو ځکه د تور مرمر په شان خپلېدلي او تل داسې برېښېدلې لکه چې لنډې وې. د ډېرو تر اړخ سپینه شگه هم لېږدوله کېده، د سیند په منځ کې د جلالیه او کمالیه په نامه نامتو ډېرې هم وې، خو هغه گرداب چې د هغه په اړه مو زیات څه اوريدلي وو، په

دغه موسم کې دومره ډېر د غضب وې ته لیدل کېده.

د اټک کلا د اندس دریاب په کیڼه غاړه باندې د یوې غونډۍ په سر ولاړه وه. دا چوټۍ د متوازي الاضلاع په څېر بنا شوې. چې کوچنۍ ضلعه (هغه چې له سیند سره موازي برېښي) څلور سوه متره اوږدوالی لري. په داسې حال کې چې نورې یې دوه واړه له دغې غونډې څخه اوږدې گڼل کېږي. ددغې دېوالونه له تراشل شوي ډبرې څخه جوړ او سره له دې، چې ځای یې ډېر ټکلي انځور جوړوي، خو په سړي یې یوه شنه غونډۍ ځانګړتیا لري. چې یواځې یو څوړ د دوی دواړو ترمنځ بېلوونکې کرښه منځ ته راوړي. په دې ډول کلا د غونډۍ په لمن کې ځای نیسي. د کلا منځنۍ برخه او د درېواړو درېوالو تر څنګ برخې د مخامخ غاړې څخه لیدل کېدای شي. د اټک کلي چې یو وخت یې ډېر نوم لاره. اوس وران شوی څرگندېده.

په هغه کلي کې چې موږ کمپ ودراره. ډېر وړوکی و. چې د یوې چوټۍ له لامله ځانګړی معلومېده. داسې ویل کېدل، چې دا کلا د نادر شاه په واسطه جوړه شوې ده. دغه کلي ته د خټکو د څلو پخوانیو مشرانو له خوا یوه ناوړه (سیفون) جوړه شوې وه، چې د شاوخوا څمکو په څرېولو کې یې مرسته کوله.

د دریاب د اوبو له تېز بهیر سره سره دلته پورې په دومره چټکۍ سره پورې وتلي، چې تراوسه پورې موږ له نورو سیندونو څخه په دغه شان تېر شوي نه وو. دغه راز موږ یو شمېر خلک ولیدل، چې له سیند څخه تېرېدل او یا د غوړي په پېسول شویو ژبو (خیگانو) باندې په اوبو کې لاهو او بلي خوا ته پورې وتل. په خیگانو باندې داسې کېداسې، چې دواړه پښې یې ترې تار او د بدن نیمایي برخه به یې هم په اوبو کې ډوبه وه او په دې ډول دوی د سیند نه پورې وتل. دغه ډول آلات د امو دریاب په برخه کې د سکتور له زمانې راهیسې استعمالېږي.

موږ له سیند څخه د جون په شلمه نېټه پورې وتلو او له کلا څخه تېر شو. هند ته د تګ وتلو په اړه موږ ته د راسره ملګریو افغانانو له خوا هرکلی وشو. موږ په اټک کې دوه ورځې تم شو او د شاوخوا مشرانو له موږ سره وکتل.

د دغه ولایت حکمران یو ټاټلی او د درنیت وړ درانی وو چې د خراساني کالي او څېره یې لرله. خو ددغې سیمې اوسېدونکي درانیان او یوسفزایان ددغو قبیلو زیاتره اوسېدونکي اووه نسله پخوا دلته میشت شوي وو) چې د هندیانو په څېر برېښېدل او هماغه شان کالي یې اغوستي وو. یوه هندي سړي زما زیاته پاملرنه واپوله. دی د اټک د سربل خټیزو غریبو سیمو کې د کاترماتو (Khatmat) په هندي قبیلې پورې مربوط و. دی ډېر تور او اوږده پریړه یې لرله. دده څېره ښه وه. چې زیږه وي. ډېره حیاناکه او ساده ښه څرگندوله. کالي یې خپرن. لونګی یې لښه او

په عجيبه توگه يې پېچلې وه. کله چې کيناست پسره يې داسې ونيوله لکه په لاواتير (Lavaur) کې د اسکارپوت نومي يهود (Iscaurit) انځور، چې ښکاره شي.

په اتهک کې د درېسې شپې د تم کېدو په دوران کې تودوخه ډېره زياته وه. د مېوې د کمپ سويلي خوا ته د غونډيو په سر گرم او تند باد چلېده او سهار د درېو او څلورو بجو ترمنځ ترما ميټر د تودوخې درجه د فارنهایت ۹۶ ونيوله.

له اتهک نه تر حسن ابدال ه غو درې پرله پسې مزلونه وکړل. لومړی غوڅېدنه د چچ د ميدان په اوږدو کې ترسره شوه. دلته ځمکه هواره او يواځې هغې خوا ته کوچنۍ غونډۍ، چې کلې يې په سر پراته وو، ليدل کېدلې. ددغې سيمې ټولې ځمکې د غصو کړوندو ټپولي وې. دوه نورې غوڅېدنې د موج لرونکې لوړې ژورې ځمکې په امتداد وشوې. چې په ژورو ځمکو او کنډو کې معمولاً ژور غوړونه منځ ته راغلې وو. دا سيمه په عمومي توگه وچه او له کړوندو څخه تشه وه. دغه ځای ورو ورو د هندوستان سيمو ته ورته کېده، چې هغې او دې خوا ځای ځای ولې غرگندېدلې. وگړي سلاسي بدل شول. په سلو کې يوه گليوال هم په پارسي خبرې کولای نه شوي. افغانانو ورو ورو د پښتو ژبې استعمال له لاسه ورکړې و. دا خلک ډېر ساده او دومره ناپوه وو، چې ماتراوسه هېڅ ليدلې نه وو. زه يې په ليدلو ډېر حيران شوم. له اتهک نه زما سره ډېوران او حسن ابدال د سيمې مشر ملگرتيا وکړه. نوموړی شعر حبيب خان نومېده. له ده سره سل تنه په آسانو سپاره بدرگه وال سړي وو، چې په هندي ډوله کاليو پټه وو. سپينې لونگۍ او د مالوچو تلټک (پرستن) ډوله کرتۍ يې اغوستې وې. د تورو موټي او د اسانو اسباب او لوازم يې هندي وو. بوټونه يې نه لرل. غوړوی ټولو غرمينه زغري او د زغرو کميسونه اغوستي او اوږدې نيزې يې له ځان سره ولې. له هندوستانيانو څخه دوی په خپلو ساده عقايدو او اوږدو پيرو سره بېلېدل. د دوی څيرې په عمومي توگه ځانگړې پرېښېدلې. ددغو ټولو هندي علامو په منځ کې د حسن ابدال درې موټ ته د شاته پاتې شوي سيمې خاطره بيا راپه يادوله.

دا سيمه په ټولو دورو کې د خپل بڼاست له لامله ډېر نامتو او کشمير ته د سترو مغولو د کلنۍ لېږدېدنې په وخت کې د استراحت ډېر مناسب ځای گڼل کېده. په دغه سيمه کې بل داسې هوسا او د عياشۍ لپاره د شوکت نه ډک مناسب ځای ليدل کېدای نه شو. د هندوستان بارانونو انځيزې اوس دلته رارسېدلې وې او دغه ځای ته يې په زړه پورې پسته او ځانگړې هوا ورکړې وه. دغې سړې شوې هوا موږ ددغې سيمې له ښکلاوو څخه خوندي اخیستلو ته نور هم مایل کړه. دغه راز دلته

داسې یو باغ و، چې په بشپړه توګه د کوهات بڼه سره یو شان ګڼل کېدای شي. د دغه باغ تر اړخ د حسن ابدال زیارت و، چې د سیمې نوم هم له دغه څخه نیول شوی دی. دغه زیارت د یوې څلور څخه یزې احاطې په منځ کې جوړ شوی او د تعمیر یوه برخه یې د مرمر ډبرو پوښلې وه. دا شان د احاطې په غولې کې د سیر دوه ډبرې چې ګڼې وې وې هم لیدل کېدلې. ابدال، چې د حسن لقب و، په پښتو کې په ساده لېونې او مست مانا کېږي. نوموړی د کندهار نامتو پیر او هلته د بابا ولي په نوم شهرت لري. دوه میله وړاندې سلطنتي باغ پرېښېده، چې دا وخت د ریجاړېدو خوا ته تللی و. د دغه باغ په هرڅه کې د خواشینۍ ښې څرګندېدلې. ځکه د هغه پخوانۍ برم او خلا اوس ډېره لږه پاتې وه او دوسره اغېزناکه نه پرېښېدله. په دغه بڼه کې ځینې ستر ډنډو کې هم وو، چې د غونډو یو له پاکو اوسو څخه و ګڼدل. دغه راز ځینې زاړه تعمیرونه هم لیدل کېدای شول (د هغو په لړ کې یو یې ډېر ظریف او غوره ګڼل کېږي). دلته موږ د وروستني ځل لپاره داسې چارونه ولیدل، چې د لویدیزو بڼو د ښکلا یوه په ژبه پورې ښه سمېدل کېږي.

داسې پرېښېدله چې د کابل پاچاهي د سرنوشت تر معلومېدو پورې په هیئت هرومرو په حسن ابدال کې پاتې کېږي، خو ځنګې له دې ماته داسې اوامر راوړسېدل، چې برتانوي ولایاتو ته په شاهانه شو. په دې اړه موږ پاچا ته هم خبر لېږلې و. سره له دې هم دا ضروري وه، چې د اعلیٰ حضرت ځواب ته انتظار وباسو، له بلې خوا دې ته هم اړ وو، چې له سګانو سره د خپل تېرېدو په اړه لاندې حل و فصل کړو. ځکه په لومړي وار سګانو زموږ تېرېدل د دوی د سیمې له منځ نه ونه منل. دغو مساپلو ته لاس ورځي څنګ پدل پکار وو، په دغه موده کې ما د شاوخوا له زیاتو مشرانو سره وکتل. دغه راز د کاکړیانو سلطان له خوا یو لیک او یوه زیاته اندازه انګور، چې دده په سیمه کې په طبیعي توګه پیدا کېږي، راوړسېدل. کاکړیان له دې لامله زیات نامتو دي، چې دوی د سترو مغولو په منځ کې زیات څنګونه او کړاوونه پېښ کړل. دوی یو وخت د اندس او هیداسپس تر منځ سیمه په لاس کې لرله، خو وروسته د سګانو له خوا مغلوب او واکمني یې له منځه ولاړه، دوی تر اوسه پورې لوړ نظامي برم او حیثیت درلود.

دغه راز ملا جعفر، چې د پاچا له حرم سره اټک ته راغلی و، له ما سره یې وکتل. ملا جعفر ته امر شوی و، چې د پاچا د عملیاتو او چارو د ریجاړېدو په وخت کې حرم د سګانو سیمې ته وتښتوي.

لږه موده وروسته د پاچا ځواب ژر راوړسېد، له سګانو سره هم لاندې حل شو، او زه دې ته چمتو شوم، چې خپل تګ اعلان کړم، چې یوه شپه مې په هیڅکله سره د

پاچا د حرم د ډومبنيو خېمې يا پيش خانې په اړه واورېدل. چې زمونږ کمپ خوا ته راتېږدي شوي دي. دا ښه ښه ونه گڼل شوه. ډېر ژر ورپسې دا خبر خپور شو. چې پاچا ماتي خورلې ده.

بله ورځ د دولتي چارو په اړه لوی بدلون ښکاره شو او په دغه خبر ياندي په يقيني توگه باور کېدای شو. د پاچا ټوله ډله او جگړن تيت و پرک او ونيول شول. له بلې خوا دده هغه دشمنان. چې ورڅخه د قيام هيله نه کېدله. دا وخت ټول وپارېدل او دده په ضد يې بلوا جوړه کړه.

ملا جعفر د همدغي ورځې په اوږدو کې راوړسېد او د پاچا له خوا يو مکتوب يې راوايستلو. په دغه مکتوب کې ويل شوي وو. د پاچا لښکرو په ډېره وفاداري په جگړه کې عمل وکړ. خو دده بيا هم ماتي وخوړه. بل دا چې فلانې او فلانې مشر روغ رست خلاص شوي دي. نو ځکه خوندي ځای ته د حرم د سپارلو او رسولو په لټه کې بايد وسه ونه سپمول شي. داسې چې د پاچا لښکري هغه وخت. چې په غرونو کې يې اوږد مزل او جگړه کوله. د فتح خان د يوې وړې قوې له خوا ورياندي يرغل وشو. د پاچا له دغه پوځ سره مالونه هم لېږدېدل. پاچا او اکرم خان د لښکر شاته روان وو. خو اکرم خان سملاسي زغره په خان کړه او له سلو يا دوو سوو څخه لږ کسانو په حدودو کې ورسره د جگړې مخامخ ځای ته وځوځېدل. خو دده له همدغو کسانو څخه خان وړاندي کړ او دوی يې شاته پرېښودل. دده له رسېدو نه وړاندي غليم بريالي شوی و. خو اکرم خان سره ددې هم د فتح خان لوري ته وړاندي ولاړ. خو دغه نامي شخصيت له سخت مقاومت وروسته ډېر ژر مغلوب او همدلته ووژل شو. پاچا غرونو ته وتښتېد او له هغه ځايه د کندهار په خوا ولاړ. چې هغه ښار ونيسي. خو په دغه هڅه کې هم ناکام شو. دوه ځله وروسته يې هم دا لټه وکړه او دوه واره يې پېښور ونيو. خو اوس بيا د تبعيد په حال کې اوسېږي.

د جولای د څلورمې نېټې د ناوړه خبر له اوږدو وروسته سهار مو خپل مزل بيا پيل کړ. د پخواني ترتيب شوي پلان له مخې د حرم کمپ لور ته ولاړو. چې له مير ابو الحسن خان څخه خدای پاماني واخلي. دغه کمپ زيات شمېر احاطې درلودې. چې د ټاټ له ټوټو څخه جوړې شوې وې. دغه راز د اوښاتو يو زيات شمېر کچاوې يا لړۍ ټکړۍ مو وليدلې. چې د ښځو د سفر لپاره يې چمتو کړې وې. د خان تر ځای پورې مو زيات واټن د هغو له منځه وړاوه. تر هغه اندازې. چې ما فکر کاوه. حسن خان هغو مړه غمگين نه پرېښېده. ده د پاچا د خواشينيو او سکانو له خوا د حرم د منلو بې باوري په اړه په ډاگه موضوعات غږگند کړل. موږ له هغو سره په ډېره غمگينۍ خدای پاماني وکړه او ترې راستانه شو. خپل مزل مو پيل کړ او د ناوې له

سويلي غونډيو څخه واوښتلو. په دې ډول د کابل پاچا له دويمونو (مستعمرو) څخه مو ځانونه تېر او يوې نوې ځمکې ته ورتوتلو. دا سيمې په حقيقت کې په سکانو پورې تړلې وې.

کله چې د سکانو له کرښې څخه د دوی سيمې ته ننوتو، نو د دوی له خوا سلاسي راته ښه راغلاست وويل شو. له دغې شپې وروسته بيا موږ د درانيانو ژبه او کړه وړ، د خلکو په منځ کې ونه ليدل. سره له دې، چې په سرحدې کرښه باندې د سکانو په ليدلو باندې خوښ شو او ليدل يې په زړه پورې وو، خو وروسته د دوی له هغو خلکو سره مخامخ شو. چې ژبه يې په بشپړه توگه نااشنا وه او د هغوی ساده او نارسيدلو کړو وړو فهمين کړو. دوی لوڅ لغم پرېښېدل. چې د عاداتو له مخې له هغو هندوستانيانو سره چې موږ ليدلي وو، ورته نه معلومېدل. په بله وينا سره له دې، چې موږ ته د هندوستانيانو په څېر ښکاره شول. خو هغوی ته ورته شمېرل کېدای نه شول. د درېو پرله پسې غوڅېدنو او مزلو وروسته راولپنډۍ ته راوړسېدو. دغه مزلو په اوږدو کې موږ له يوې داسې څېر زراعتي او شاپي ځمکې څخه تېر شو، چې پراخه او ژورې ناوې پکې ځای شوې وې. د دويم مزل په دوران کې موږ د غرونو او غونډيو له داسې برخې څخه تېر شو، چې که په لومړي سر کې شوکت غوښتونکيو او په جلال مېنو امپراتورانو د دغو غونډيو په سختو ډبرو کې يوه لاره جوړه کړې نه وای. نو اوښتل په ورځنۍ گران وو، دغه سړک د يوه ميل درې په څلور برخې اوږدوالۍ درلود او د شتو کلکو ډبرو په واسطه يې مخ پوښل شوی و، دا لار تر اوسه پورې په ډېره ښه توگه ترميم شوې گڼل کېدای شوه او د تگ لپاره مناسبه وه.

د راولپنډۍ ښار پر يوه ښايسته ځای ودان شوی او يو ستر پرتقوسه ښار گڼل کېږي. د دغه ښار کورونه زياتره جگ چو تره (برنده) لرونکي جوړ شوي دي. دا ښار د لويديځ اتلس له ښارونو سره ډېر ورته و، د شاوخوا سيمې يې ډېرې زياتې زراعتي او ارتي پرېښېدلې، چې پکې تيت و پرک غونډۍ پرتې وې. دلته شپې ورځې پاتې شو، چې د خپل وړاندې تگ په اړه له رنجيت سنگ څخه اجازه واخلو. په دغه ښار کې مو زيات شمېر سکان وليدل، چې د مدنيت خوا ته نږدې او هېڅکله ډېر څپه او بې خوښه نه معلومېدل. دوی جگ او نري وو، خو بيا هم قوي ليدل کېدای شول. د دوی څېرې هم ډېرې چنگيالۍ او زړورې پرېښېدلې، دوی ډېر لږ کالي په ځان وو. لينگي، نيسايي ورنونده، مټې او بدنونه يې (نيسايي پورته تنه يې په بدن کې لوبه وي. ژباړن) لوڅ پرېښېدل. په اوږو باندې يې ستر څاډرونه په ښکېدونکي او ست ډول اچولي وو. لونگي يې دومره غټې نه وې، خو جگي يې ټومبلې او په مخکې برخه کې يې ولونه تاوړتاو شوي وو. د دوی ډبرو، سر او بدن ويښتانو هېڅکله د بيادې

منځ لیدلې نه دي یا دا چې قیچې ورباندې لگېدلې نه ده.

دوی په محاذي توگه ماشه یې تریک او غشي له ځان سره درلودل، خو له غشو سره یې مینه زیاته او ښه وسله گڼل کېده، چې د دوی په لاس یو ښه غشي او د غشيو گلداره کڅوړه په اوږه نه وای، له چا سره یې ملاقات کول نه غوښتل، د دوی خبرې زیاتره په پنجایي ژبه وې، خو کله کله په هندوستاني هم گډېدل، خو زه پرتله له یوه ترجمان څخه د دوی په خبرو هېڅکله نه پوهېدم، له فارسي سره په بشپړه توگه اشنا نه وو، سره له دې چې درانیانو د دوی سیمه څو ځلې نیولې وه، بیا هم دوی له دغه نامه سره بلدیت نه درلود، دوی په عمومي توگه ځانونه خراساني بلل، خو کله به یې په خلطی سره ځانونو ته د قلجیانو نوم ورکاوه، د راوړندۍ مشر جیوان سنگ نومېده، چې د پنجاب له سترو کسانو څخه شمېرل کېدای شو، نوموړی زما لیدنې ته راغی، دی ډېر پوست سړی و، له نورو ملگريو څخه په ښه خوی او حمیده صفت بېلېده، له ده سره مل ملگري ټول په غیر منظمه داپروي توگه کښامتل.

دوی ټول د موقف له مخې یو شان پرېښېدل، یوه ورځ زما یوه خدمتگار له دغه سردار (جیوان سنگ) سره د مایام په ډوډۍ حاضر شو، دغه خدمتگار د ډوډۍ په سر دوه نیم سوه تنه نور پهلوانه هم ولیدل، چې زیاتره دده له خوا مستقیماً د افرادو په څېر استخدام او هره ورځ یې له ده سره په ډوډۍ خورلو کې برخه اخيسته، کله چې ما له ده سره د کتنې غوښتنه وکړه، نو دا وخت دی او دده ټول ملگري یې سده او نیښه وو، خو د غرمې وروسته په څلور بجو د دوی له خوا احوال راغی، چې له یېښې خلاص شوي دي او موږ یې په یوه وړه لوگي لرونکې خوند کې، چې د باغ په منځ کې ودانه وه، ځان ته ومنلو، دده ملگري کسان د پخوا په شان گډوډ ناست وړان په هغه شپه کې چې جیوان سنگ زموږ د روغېم لپاره لا ولاړ و، چې ملگريو یې په کښاستلو پیل وکړ، موږ په راوړندۍ کې وو، چې د شاه حرم د شاه زمان سره یو ځای په موږ پسې راوړسېد، د جولای په لسمه نېټه مو له شاه زمان سره وکتل، دده لیدنه موږ ته د پاچا له کتنې څخه لږه په زړه پورې نه وه، دی یو وخت په هند او پارسی کې ډېر نامتو او د غټ اعتبار خاوند پاچا و، دی په یوه وړه څېمه کې، چې غالي او لمشي پکې هوار وو، په یوه ښکلي ارت کوچ باندې ناست و، موږ دده په وړاندې تر هغه وخته ودرېدو، چې ده له موږ څخه د کښاستلو هیله وکړه، دده جامې ساده او بې لستونې ارت کوټ یې په ځان و، چې په منځ یې پارسي ډوله گلدار وربښمین ټوکر ایښودل شوی و، په سر یې ارته توره لنگی او څیره یې ډېره شاهانه وه، کله چې دی موږ ولید، څلورېشت کلن معلومېده، دده غږ او حرکت په کره توگه شاه شجاع ته ورته وو، خو تر هغه جنگ او منظم اوږد منځ او ښکلي پیر یې درلودله.

دده څېره په هېڅ ډول یو ځای نه پاتې کېدله. سره له دې چې سترگې یې ډېرې ژولې وې. خو بیا هم تورې پرېښېدلې او دده څیرې ته یې تازه گڼې ښخه کله چې په چا ورسره څیرې کولې. نو خپلې تورې سترگې به یې هغې خوا ته وروگرځولې. سره له دې هم دده څیره غمجنه او له خپلگان څخه ډکده وه. کله چې موږ کېناستلو. نو زیاته چوپتیا به څپمه کې خور، شوه. خو ده پخپله دا چوپتیا ماته کړه او د خپل ورور د بند مرغیو په اړه یې خبرې پیل کړې. دا یې وویل، چې دی هغه زموږ سره د کتنې او پاملرنې په اړه وژغوره. که نه نو ده دا کار غوښته. ده ورپسې د حالاتو په اړه یو څه وویل او د دغو شرایطو د بدلون هیله یې ښکاره کړه. ده څرگنده کړه، چې دا ډول ماتې د ټولو پاچاهانو په برخه دي. ده د ځینو شاهزادگانو په برخه چېراتوونکي تاریخي انقلابونه بیان کړل. په تېره بیا د گوند تیمور په اړه یې یو څه ښکاره کړل. که ده د اسیا ټول تاریخ بیان کړی وای. نو بیا به یې هم پکې د خپل ځان په څېر بې بخته څوک نه وای ښودلای. دی په داسې ملک کې. چې دوه واره یې نیولې و. روند. له تخته غورځېدلی او شل شوی و.

د جولای په دولسمه نېټه موږ له راولپنډۍ څخه خپل مزل پیل کړ او له لسو مزلو وروسته د هایډاسپس غاړې ته ورسېدو. لومړي شپږ مزلونه او غوڅېدنې په هغه ډول ځمکه کې ترسره شوې. چې موږ پورته څرگنده کړه یانې زیاتره شنه او د سیلاب د بهېدو او خوړو د شتون له لامله ځای په ځای ژوره پرې شوې وه. دغه راز داسیمه د اندس او هایډاسپس ترمنځ د ټولې ځمکې په څېر د ډېر ښه نسل د انسانو پورته گانو وریاندې د انسانو گلې پوولې. ختیځ خوا ته پرته برخه یې تر نورې پاتې ځمکې ډېره زراعتي پرېښېدله. په لومړي مزل کې د سوان په نامه ویاړي څخه واوښتلو. د ویاړي اوبه د اس تر گېډې پورې رسېدلې. چې ډېر ځله د زیات تېزوالي له لامله وریاندې پورې وتل له خنډ سره مخامخ کېدل. زموږ زیات شمېر اوښان اوبو یوړل. پاتې څلور مزلونه په داسې سیمه کې ترسره شول. چې زیاتره غرنۍ او غونډۍ پکې د هغه ځای په څیر خورې وې. چې موږ وړاندې بیان کړ. شمالي جگ غرونه او غونډۍ ډېر ځله د ورېځو له لامله زموږ له سترگو نه پټېدل. خو کله کله چې به ښکاره شول. نو به له ورېځو څخه ډېر پورته معلومېدل. د اندس او هایډاسپس ترمنځ ټول مزل یو سل شپېته میلو ته رسېده. چې دا برخه د دغې سیمې ډېره سخته ځمکه گڼل کېږي. زموږ د تېرېدو په لار کې سختو بارانونو کړاونه لاهم زیات کړل. یو وخت د هیئت د ځینو ښاغلیو (د وروستي گار په گډون) اړیکې د ویاړي نه د تېرېدو په وخت سلاسي له موږ څخه وشکېدې. په لومړي سر کې ویاړي ته د گډېدو په وخت کې یو قوت ژورې اوبه هم د دوی په مخ کې نه وې. خو د تېرېدو په

حال کې د وريالي اوبه ناڅاپه زیاتې شوې، چې د دوی د تېرېدو په مخ کې غنم او له موږ څخه یې اړیکې پرې شوې. په دغه وخت کې زه په یسره کښته راغلېم، خو کله مې چې وريالي ته وکتل، نو اوبه یې په یوه دقیقه کې لس فوټه جگې شوې او بار کېږي اوښان یې له محان سره اخیستې او ډوب کېږي وو. له دغه سیلاب څخه هېڅ شی زورور نه و، په داسې قوت سره روان و، چې د سندرگي په غېږ یې څپې وهلې او د وريالي په دواړو غاړو باندې د موږ په شان جنگ شوی او د کرومندل د ساحلي څپې په دود برېښېده.

په غرنیو سیمو کې زموږ لارې او له داسې سیلاب لرونکیو ځایونو او خوږو څخه تېرېدل، چې پورته بیان شول، په لېو غرنیو برخو کې هم د افغانستان د غرنیو ځایونو او ځایونو په شان زموږ کړ اوونه همدغسې وو او هېڅکله له هغو څخه کم نه ښکارېدل. په یوه تنگه دره کې یوې ډلې سکانو، چې غرونه یې نیولې وو، هیئت ودراره او په موږ باندې یې د خطې کولو خبرداری ورکړ. دغو لوتمارو سکانو یرغل دا شان وښود، چې لومړۍ به په هیئت باندې ډیرې ورغړوي او پسې به په توپکو حمله وکړي. د دوی د گواښ په مقابل کې هماغسې ځواب ورکړل شو، په بله وینا د هیئت او د دغو لوتمارو ترمنځ نښته پیل شوه، خو دا جگه، د هغو سکانو له خوا، چې له هیئت سره یې ملګرتیا کوله، ودرول شوه. له بده مرغه په دغه اڅ وډ کې یو تن په دره کې مړ او ښاغلی کپتان پتمان د یوې ډلې سپاهیانو په مشرۍ غره ته د ختلو په وخت کې په مټ باندې ووېشتل شو.

له راولپنډۍ څخه د دویم مزل په اوږدو کې داسې ځای ته راوړسېدو، چې هلته یوه ډېره غوره ماڼۍ ښکاره شوه. دا ودانۍ چې له باندې څخه پېنځلس میله لرې پرته وه، نه یوازې د دغې سیمې غوره ودانۍ شمېرل کېږي، بلکې ښایي زموږ په ټول سفر کې د هغې ساری ونه لیدل شي. دغه ځای ته له رسېدو وروسته یوه ورځ مو وغوښتل، چې د دغې ماڼۍ تداره وکړو، خو د سخت اورښت له لامله پاتې شو. څنگه چې موږ دغه ځای ته نږدې وو نو میجر ویلفورډ دا تصور وکړ، چې دا به د ټکيلا سیمه وي. له دې لامله یوې ډلې تصمیم ونيو، چې د هغه ښار د کنټرول و لیدلو لپاره ونوځېږي. د غلوښت میله راتن په تاوېدو سره موږ د کاکړیانو داسې ښارونه ولیدل، چې یو څه یې د سکانو له خوا له منځه تللي وو او یو څه نور زاړه یې مسلمانانو خپلې وو. دلته مو یوه یا دوه کاروانسرایونه هم ولیدل، چې رباط بلل کېدل. دغه راز دلته مو د یوې داسې ستنې په اړه، چې څلور کونجه یې درلودل او سر یې هرم شکله و، یو څه واورېدل. د دغې مټې اوږدوالی یا جگوالی پنځوس یا شپېته فوټه و او له یوې ټوټې ټیټې څخه جوړه شوې وه. دا ستن په راجې نومي

ځای کې ولاړه وه، د ډېر لیرې والي له لامله موږ ونه کولای شول، چې ورسې ورسو، سره له دې هم دلته مو داسې زړې کڼه والي ونه لیدلې، چې له ټکسیلا سره د اړیکې په برخه کې یې ادعا وشي. بالاخره پسې مو یوه داسې غوره ماڼۍ وموندله، چې په لومړي سر کې مو یواځې د یوې گومبزي گومان ورباندې وکړ، خو کله چې ورته ورسې شو، نو د یوې غونډۍ په سر یوه پخه ودانۍ راته ښکاره شوله. د غونډۍ له څوکي څخه د ماڼۍ تر څوکي پورې جگوالی اړیا فوټه او محیط یې داسې پرېښېده، چې یو سلو پنځوس گامه دي. د ودانۍ شاوخوا له کلکو ډبرو له ټوټو څخه جوړه شوې ده، چې په ډبرو کې یې د ټوټو کلک شوي مواد د شکر د کوچنیو ټوټو په ګډون لیدل کېدای شول. د باندني مخ ټوله برخه یې له پورته ډول ډبرې څخه قالب او جوړه شوې وه، دا ډبرې ډېرې هواري تراشل شوې او ټوله بهر خوا داسې پرېښېده، چې همدا ډول هوار مخ لري، خو سره له دې هم ځینې په دغه ډول بشپړې شوې نه وې او یا دا چې قالبونه یې پایلنت لوبدلې وو. د دغه ودانۍ ټوله نڅه په آسانۍ سره برسېره شوه، د دغې لورې ودانۍ د تل خوا ته ځینې پلنې زینې غځول شوې وې، د تل گردچاپېره داسې څېره (د لرګي او خټو ټوټه، چې د ډېوال په مخ تاوېږي، ژباړن) گرځېدلې وه، چې په مخ یې څلور کونجه ستني د څلورو فوټو په جگوالي او له یوې او بلې څخه د شپږو فوټو په لیرې والي جوړې وې. د دغو مټو سرونه پراخه او له ماڼۍ څخه گردچاپېره تاو شوې نرۍ ټوټې ګلدار یا جعبه لرونکي لرګي (شرپه) د ساتلو لپاره یې مرسته کوله. په دغه نرۍ ګلداره ټوټه باندې مری هم لګول شوې وې او مازي کرښې پکې لیدل کېدلې. د پاسني زینې له لومړي پاتکي څخه د ګلداره ټوټې تر پاسني څوکي پورې جگوالی اووه او یا اته فوټو ته رسېدلای شو. له دغې برخې وروسته د تعمیر ډېوال کسورۍ شوی او د یوې کوچنۍ کړکۍ نه، چې یو یا دوه فوټه پلنې وه، په تېرېدو سره همودي پورته شوې او دغه همودي ډېوالونه شپږو فوټو ته رسېدل. له کړکۍ څخه یو فوټ پورته یوه نرۍ ټوټه، چې له ډبرو څخه جوړه او له ډېوال څخه لږه راوتلې وه، لیدل کېدله. د دغه ډېوال په پاسني سر باندې یوه ګلداره نرۍ غیږه یا ټوټه راوتلې پرېښېده، چې له هغې وروسته د ماڼۍ گردوالی پیل کېږي. د ډېوال د مخ ډبرې درې نیم فوټه اوږدې او یو نیم فوټه پلنې وې او په داسې ترتیب یو په بل ایښودل شوې وې، چې یواځې وروستۍ څنډې یې لوڅې لیدل کېدې شوې، د ماڼۍ سر اوږ او له هغې څخه د ډیوالو تاداونه لیدل کېدل. د ماڼۍ بام او پاسني برخې د یوولسو گامو په اوږدوالي او پینځو گامو په سوريو ساحه څرګندوله، چې د هغې درېیمه برخه د قطعه کوونکي ډېوال په واسطه پرې شوې وه. د دغې ماڼۍ د بڼې په شان په ټول هند کې هېڅ پیدا کېدای نشول، زیاتره

ملګريو دا مانې په بشپړه توګه یوناني تصور کوله. په ریښتیا سره دا ودانۍ د اروپایي ماڼیو په څېر په یوناني معمارۍ سره داسې جوړه شوې وه، لکه چې اوس اروپایان د دغې سیمې په یوه لیرې برخه کې د آري اوسېدونکیو د ناز ماڼیو معمارانو په واسطه یوه ودانۍ جوړه کړي. د دغه ځای اصلي اوسېدونکیو دغه ودانۍ ته د مانیسیولا تپې نوم ورکړی او وایي، چې دا ځای د خدایانو په واسطه جوړ شوی دی.^(۱۲)

د مانې په شاوخوا کې زیاتې ونې او بوټي ښه شوي وو، چې په هغو کې د هندي انځر یوه ښکلې ونه هم لیدل کېدل.

مخکې له دې، چې هایداسپس ته ورسیږو، له سوې سره د روتاس د نامتو چوټۍ د لیدلو نظر موجود و، خو دا ځای ډېر لیرې و. مجبور وو، چې اصلي لاره پرېږدو او د جلم د عادي جالې پر ځای پېنځلس یا شپاړس میله لاندې لاړ شو او بیا پورې خوا ته ځان تېر کړو. د روتاس په اړه موږ دومره پوه شو، چې د یوې وړې غونډۍ په سر یوه کلکه ګلا ده.

د هایداسپس له سیند څخه د جلالپور په برخه کې د پېنځو ورځو له تېرېدو څخه وروسته، چې له دوه ویشتې نه تر شپږ ویشتې پورې یې دوام وکړ، تېر شو. د سیند د دواړو غاړو څمکو توپیر زما جدي پاملرنه واړوله. د ګیټې خوا څمکه د هندي میدانونو ټول مشخصات او ښې درلودې، په ریښتیا چې دا برخه د بنگال په

^{۱۲} ساغلی ارښکین په ۱۸۴۱ کل کې د بهمن د مېنې په ورځونو په یوه مقاله کې داسې جقاره کړه، چې دا مانې د بودا په غېلانۍ پورې اړه لري. دا نظریه وروسته په سمه توګه ثبوت ته ورسېدله. دغه ودانۍ په ۱۸۳۰ کل کې د رنجیت سنګ په یوه عسکري جنرال جیوالتیرو پوراً له خوا ددې لپاره پرانستل شوه، چې د مقدسو شیانو د خوندي په څنګه کې جېمې پخوانۍ په زړه پورې سټې هم پیدا کړي. ددې په هڅه، ذوق او وسیع نظر سره دا کشفیات خپاره شول، چې په نتیجه کې یې ډېر ژر د نورو سیمو د پلټنې لپاره لار هواره کړه. د ساغلی جېمې او ډاکټر مارلین هانز برکېر په جدي فعالیت او مقاومت سره د هندوکش او کابل دریمه ترمېخ ته کابل څخه تر هایداسپس پورې څو دغه ټول غونډۍ بیانېدلې شوې. ډیره زړه مکه په هغو چاپېر کې پیدا شوه، چې د هغو نېټه دویم تر یویم ویرات ته چې له میلاد نه یوه پېړۍ وړاندې و، رسېږي او وروستی یې د حسرو پرویز زمانې ته، چې شپږمه میلادي پېړۍ کېږي، رسېدلای شي. له دې امله د ټولو جوړېدل ددغو دوو نېټو ترمنځ اټکل کېدلای شي.

په لویدیځ کې تر پېښور پورې د ښې اصطلاح غونډۍ او یا زلمې ته ویل کېدلای شي. هابېسولا دغه غونډۍ په څېرمه پروت کلي دی. ددغه غونډۍ رسالې په پوه کې دما تر لارښوونې لاندې وشوه، خو سنج یې د هیڅه هم بېلو بېلو ښاغلیو برابر کړ، چې له ما سره د هابېسولا ليدنې ته په هغه ورځ ولاړل. په داسې شرایطو کې د لږ سموالي هیله هم کېدلای نه شي، خو له رسالې څخه عمومي اېلېا اخیستل زما په فکر سم کېدل کېږي.

څېر هواره او غریبه وه او له هغې سره یې زیات ورته والی څرگند او ده په داسې حال کې چې د دغه دریاب یې غاړه د مالګینو غونډیو لری نیولې وه. دا ډول غونډۍ موږ په کله باغ په میحه کې لیدل او هماغسې غیره او وحشي قضا یې څرگندوله. یا دا چې که له ختیځ څخه یو مسافر دغه سیمې ته ننوځي، نو هر وروسته به د هغې په اړه د ویرنګې او ډارونکې څرگندونې الهام ورته وشي. دغو غونډیو هماغه سور رنگ ساتلی و. چې دغه موږ ورڅخه تېر شو. دا غونډۍ د سیند غاړې ته رسېدلې او دلته په تاپوګانو وېشل شوې وې. چې د دوی دغې بڼې د پنځوانیو لیکوالو لیکنې یې ښکاره کولای شوې. دا ځای د کورنټوس هغه بیان، چې د هایداسپس د دریاب د دغې برخې د پورو د جګړې په اړه یې لیکلی، ښه څرگندوي. چې د هیئت زیاتو ښاغلیو هغه وخت چې د دغه رپوټ پراګرافونه لوستل، داسې په شوق راغلل، چې په رښتیا هماغه ځای د دوی د سترگو وړاندې پروت دی.

له هایداسپس څخه تر تېرېدو وروسته موږ خپل منزل ته د پنجاب په اوږدو کې د جولای له شپږ ویشتمې نېټې نه د اګست تر (۶۹) نېټې پورې دوام وړکې. د دغې برخې په اړه زما سفر زیات تفصیلات نه غواړي. د لاهور تر لویدیځ پورې انګرېزي ښاغلیو پلټنې او لیدنې کړې دي او سرچان مالګم د سکاتو پېژندګلوی په اړه بشپړ معلومات وړاندې کړي دي. چې دا ډله تر ټولو نورو اوسېدونکیو ډېر غوره ډول لري.

د پنجاب د مسورتیا او د خاورو د څلورب والي په اړه زموږ جغرافیه پوهانو لږې مبالغه آمیزې څرگندونې کړي دي. د دریاب له غاړې سره څېرمه ځمکو څخه پرته نور ټول پنجاب د هندوستان له برتانوي ایالاتو سره نه برابره وي او ان تر ښګال هم کېږي. په داسې حال کې چې جغرافیه پوهانو پنجاب له ښګال سره ورته ښودلی دی. په هغو ځایونو کې چې زه تېرېدم، خاورې ښګلنې او هېڅکله څړسې نه وې. داسې معلومېده چې له غونډیو سره نږدې ځمکه لم څه ښه ده. خو دسویل خوا ته خرابه ګڼل کېدای شي. که چېرې له هایداسپس څخه ختیځ خوا ته پنجاب په څلورو برخو ووېشو، نو دوه لومړۍ برخې چې هایداسپس ته نږدې دي، تر ډېرې اندازې څېر ځایونه ښکاره کوي. چې پکې د غوايانو او مېښو ګلې پوول کېږي. په داسې حال کې چې ليرې ختیځ خوا ته یې تر هایداسپس او ستلج پورې دوه نورې برخې یوه اندازه زراعتي دي. خو بیا هم زیاته برخه یې شاړه ګڼل کېږي. د دې لومړۍ برخې بشپړې هوارې دي، خو د دې وروستۍ برخې موج لرونکې او رېښه پرېښي. د هایداسپس ختیځ خوا ته یو غونډۍ هم نه معلومېږي او د بابل له تپت نسل ونې څخه پرته نورې ونې پکې نشته. په عمومي توګه باید ووايو، چې دلته درېمه برخه ځمکه هم تر کرنې لاندې راغلې نه ده. خو سره له دې هم یو زیات شمېر کلي او یو څو ستر ښارونه پکې لیدل کېږي.

ښارونه تر ډېرې اندازې د وېجاړېدو خوا ته تللي دي. امرتسر د سکاتو یو مذهبي او مقدس ښار دی، چې د پرمختګ په حال کې لیدل کېده، له بېلې خوا دا ښار د سکاتو د ملي جرګو مرکز ګڼل کېږي. په مقابل کې یې لاهور چې په پېړۍ د وړاندېدو خوا ته روان وو، د جوماتونو د مرمر لرونکیو منارو او ګومېزو، دچوټي د جګو د پوالوښو د شالیمار دېسې د ګڼو چوټرو، د جهانګیر د ښکلې مقبرې او د بې شمېره وړو قبرونو او عبادتځایونو له لامله، چې د ښار په شاوخوا کې وو، ډېره نامتو او تراوسه پورې د یادونې او په زړه پورې برم څرګندوی بلل کېدای شي.

کله چې موږ د ختیځ خوا ته په مخ ولاړو، نو وګړي ورو ورو هندوستانیانو ته ورته کېدل. د دغه برخې زیات شمېر اوسېدونکي جتان او ورپسې هندوان وو، که څه هم سکان په اقلیت کې وو. خو بیا هم دوی د دغسې سیمې واکمنان او باداران ګڼل کېدل. ډېر ځله موږ د خپل اوږده مزل په اوږدو کې ان له یوه سک سره هم نه مخامخ کېدلو او دوی هېڅکله له پاتې وګړو سره په جمعیت کې تناسب ښکاره کولای نه شو. کله چې له هایداسپس څخه واوښتلو، نو د سکاتو خوی او کره وړه پرله پسې د خړوالي خوا ته لاړ، په تېره بیا په سیاسي لحاظ دوی غمجن برېښېدل، ځکه سکان طبعاً خوشحاله، بې اعتنا، ماشوم ډوله، د ښکار شوقمن، له شرابو او فسادو څخه وزګار او تورکمار خلک دي. سره له دې، چې په ۱۸۰۵ کال کې رنجیت سنگ د پنجاب له څو مشرانو څخه یو مشر و، خو په دغه وخت کې ټول پنجاب په ده پورې تړلی و او زموږ د تېرېدو په وخت کې ده له ټولو سکاتو څخه د مشرۍ او واکمنۍ مقام ګټلی او د پنجاب د پاچا لقب یې موندلی و. د رنجیت سنگ ختیځې خوا ته لاس لاندې ملکونو د انګرېزانو تر ملاتړ لاندې ولایتونو سره ګډې سرحدې کرښې درلودې. ده د کمزورو ګاونډیو ملکونو په نیولو کې هغه پالیسي نیولې وه، چې د هغې له مخې یې د سکاتو مشران هم په یوه خاصه قوه او مهارت سره په موفقانه توګه ځان ته تسلیم کړي وو. د ستلج نه په اوښتلو سره موږ د لودیاتې په نامه برتانوي سیمې ته ورسېدلو او له دغه ځایه هیئت مخامخ د بېلې خوا ته پرمخ ولاړ او د دوه سوه میلې واټن تر وهلو وروسته بېلې ته ورسېدو.

لومړی کتاب

لومړی څپرکی

د افغانستان موقعیت او بریدونه

دا گرانه ده، چې د کابل د ټولواکي حدود وټاکو، یو وخت د کابل تر واکمنۍ لاندې سیمې له سره نندارې شولې د طول البلد شپاړس درجې پراخوالی درلود، چې دا اندازه له ویلي څخه تر مشهوره پورې یو سل و پنځوس میله وه او د کسپین له سمندرګي څخه یې هم هندو مره واټن درلود، پراخوالی یې له اکسوس (آمو) څخه دیارس تر خلیجه پورې غځېدلې وه، چې په دې واټن کې ۱۳ درجې یا ۹۱۰ میله واټن راځي.

غو وروسته په دغه ستره امپراتوري کې د پسر کمښت راغی او د حکومت دغه ځپل شوی حالت د پاچا د قدرت له تطبیق څخه ان په هغو سیمو کې هم نیسي، چې لا یې هم تر واکمنۍ لاندې دي. په ناښایسته حالت کې زه باید پخپله د آسیایانو ازموینه غوره کړم، هغه دا چې د پاچا حاکمیت په هغو ټولو سیمو کې موجود وي، چې هلته دده په نامه خطبه لوستل کېږي او هلته سکه دده په نامه وي.^(۱)

ددغې څرګندونې له مخې د کابل د اوسنۍ پاچاهۍ لویدیزه سرحدې کرښه له هرات څخه د طول البلد له ۶۳ درجو کرښې څخه پیل او په ختیځ کې د کشمیر تر ختیځ سرحد پورې طول البلد ۷۷ درجو ته رسېږي. لویدیځ خوا ته د اتلس له خولې څخه پیل او د شمالي عرض البلد د ۳۷ درجو پورې تر اکسوس غځېدلې ده.

د طول البلد او عرض البلد دغو کرښو ترمنځ ټوله سیمه د کابل په پاچا پورې

^(۱) خطبه د مسلمانانو د مذهبي مراسمو یوه برخه ده، چې په هغې کې د پاچا نوم هر ورو یا دیري او دودا ورته کوي. په خطبه کې د شاهزاده نوم یادول او په جاري روڼو کې د هغه نوم کتل، په ختیځ کې د واکمنۍ د پېژندلو ډېره پخوانۍ لار کبل کېږي.

تر لاس نه ده، وروسته به دا څرگنده شي. چې ددغې سیمې له جعلي څخه چې ده تر واکمنۍ لاندې گڼل کېږي. زیات وگړي یې اطاعت کوي، خو دا اطاعت یواځې تښت په نامه دی.

ددغې پاچاهۍ ختیځ خوا ته هندوستان پروت دی. چې د سند کیڼې غاړې او کشمیر هم پکې شامل دي. د سويل خوا ته یې بجایې زړه نازړه وویل شي. چې د پارس خلیج پورې رسېږي. لویديځې خوا ته یې د ټول سرحد په اوږدو کې یوه پیدیا غنځېدلې ده. شمالي سرحد یې د ختیځ قفقاز غرونه جوړوي. دغه راز د لویديځ برید (سرحد) په مېنځ کې هم دا غرونه برخه لري. د آمو سیند دلته سرحد منځ ته راوړي او حدود ټاکي. زمور د وروستیو نقشو^۱ د نوم ایښودلو له مخې په دغه هیواد کې افغانستان او مجستان (سیستان) د خراسان او میکران له یوې برخې سره، بلخ له ترکستان او گیلان سره کیوتور (Kutur)، کابل، کندهار، سند، کشمیر د لاهور له یوې برخې او د ملتان له زیاتو سیمو سره شاملې دي.

ددغې پاچاهۍ د وگړیو ټول شمېر له خوارلسو میلونو څخه لږ گڼل کېدای شي. دغه احصایه د هیئت یوه ټاټولې د پلنوالي او د پیلو پیلو ولایتونو د وگړیو د پرتله کولو څخه ټاکلې ده. له دغې احصایې څخه ټول اوت بیابانونه مستثنی گرځول شوي وو. له کشمیر څخه پرته په نورو ټولو سترو سیمو کې د وگړیو شمېر په یوه مربع میل کې له سلو تنو څخه نه دي اټکل شوي او کله کله (لکه د هزاره وو په ټوله سیمه کې) په یوه مربع میل کې هغه یواځې اته تنه شمېرل شوي وو. هغه بیلا بیل قامونه، چې د کابل په پاچاهۍ کې اوسېږي. د نفوسو له ټول شمېر سره په لاندې ډول ونډې لري:

افغانان: ۴۳۰۰۰۰۰

بلوڅان: ۱۰۰۰۰۰

د تاتارانو ټولې ډلې^۲: ۱۲۰۰۰۰۰

د پارسي ژبې غوږدونکي د تاجیکانو په ګډون: ۱۵۰۰۰۰۰

هنديان (کشمیریان، جتان او نور): ۵۷۰۰۰۰۰

متفرقه کامونه: ۱۳۰۰۰۰۰^۳

د کابل د تشریح په اړه زما د څرگندونې زیاته برخه په د افغانستان په اړه وي.

^۱ اېروستاتس انصیا

^۲ زما په تصور داسې څرگندېږي. چې په دغا، سدران، کبر، د لند، او تاتارانو شمېر ډیر لږ ښودل شوی

دی

^۳ لیکونکي ددغو پاسپور ارقامو مندرج ښودلي نه دي. له دغه احتمال چې دقیق به نه وي. ژباړن

غور زه په لومړۍ د ټول سلطنت خاکه او چوکات څرگند کړم او څرنگه چې دا هم امکان لري، زما د کتاب لوستونکي به ددې هېواد له شاوخوا هېوادونو سره اشنا نه وي. نو په دې توګه به دوی ددې توان پیدا کړي، چې د سلطنت پریښودنه (حدود) وپېژني یا ددې لپاره، چې په ضمني ډول ددې هېواد ګاونډي هېوادونه هم یادېږي، نو ښایي زه د آسیا د هغې برخې په اړه، چې د سلطنت پکې پروت دی، لنډ معلومات وړاندې کړم.

که چېرې موږ د پنگال له ختیځ څخه تر هرات پورې د هندوستان او کابل له دواړو سلطنتونو څخه تېر شو، نو به د شمال خوا ته هرومرو د غرونو یوه لړۍ، چې تل په سپینو واورو پټه ده، په دغه ټول واټن کې ووينو، له دغو غرونو څخه ددغو ټولواکيو (پاچاهيو) ستر دریا بوته سرچینه اخلي.

د لړۍ له پرام پوترا (Buranputra) څخه پیل او د شمال لویديځ لور ته تر کشمیر پورې غځېدلې ده. ددغې برخې په اوږدو کې دا غرونه د ګاونډیو اریا ورسره څېرمه پرتو سیمو د آري اوسېدونکيو له خوا د هماليا په نامه یادېږي، له کشمیر څخه ددغو غرونو ټول لوري د هندوکش تر واورېني څوکي پورې، چې تقریباً د کابل په شمالي لوري کې پروت دی، له څه د سويل لویديځې خوا ته کېږي، له دغې څوکي څخه وروسته د لویديځ په لور ددغو غرونو جګوالی کېږي او دایمي واورې پرله پسې خپل ځای له لاسه ورکوي، دلته دا غرونه د یو له هغو غرونو په منځ کې، چې له کابل څخه تر هرات پورې خواره شوي دي، ورک کېږي. په دغه برخه کې د نوموړې لړۍ سور د عرض البلد له دوو درجو څخه زیاته برخه نیسي. له دغو زیاتو غرونو څخه یوه لړۍ د لویديځ لور ته خپره شوې او تر هغه ځایه، چې څرګنده ده، تر پارس (ایران، ژباړن) پورې رسېږي. په دې شرط چې د پخوانیو لیکوالو نظریې په دغه برخه کې په نظر کې ونه نیسي. ځکه مخکښو (قدماوو) دا غرونه، چې مې دمخه بیان کړل، د کسپین د سمندرګي په لویديځ کې د قفقاز په څو ګه پورې نښلول^۱ له کشمیر څخه د هندوکش تر لوېې څوکي پورې ټوله لړۍ د همدې څوکي

^۱ په ایران دریم کتاب له وحشم خبر کړی کي دادي عبارت ددغو غرونو څخه اورځواکي به څرګند کړي، چې نصیب یې یوازینی دی غره ده کړی دی دغه سیمه به دې ټول یاد شوي من ګله چې اسکندر د قفقاز د غره لسم نه رامن، من د هراتي ټول پوهان دا طایفه ګندهار په ټاکنو کي کي ارسطو بولوس ویلي دي چې د قفقاز غرونه د آسیا د نورو غرونو په شان ګله دي، خو دا غرونه په زیاتو برخو کې په نېره بیا په دې برخه کې لوڅ دي. د لړۍ ډیره زیاته غځېدلې او ویل شوي چې د ناورین څو ګه چې پامېلیا Promphila له سیلیسیا (Sylisia) څخه جلا کوي او همدارنګه نور لوڅ غرونه، چې د قفقاز د غرونو له نامه څخه په جلا جلا نومونو سلیري او دا نومونه د بېلو بېلو علومو له خوا، چې د نورو سیمو ورسره سمونه پورې دي، اخیستل شوي دي، هم په قفقاز پورې اړه لري. ددغو غرونو په باره

په نوم (هندوکش) یادېږي.

تر دې وروسته د هرات د طول البلد تر کرښې پورې دا غرونه د آري اوسېدونکيو په منځ کې کوم عمومي نوم نه لري. نو زه باید هغه د پاراپامیزوسي^(۱) په نامه چې اروپایي جغرافیا پوهان یې هم بولي، یاد کړم. خو که څه هم هغه غرونه چې ما بیان کړل، له سويل څخه داسې پرېښي چې د هندوستان او کابل ترمنځ طبیعي برید جوړوي. خو موږ به هرومرو له څه زیات د شمال خوا ته د غره هغه لړۍ تر کتنې لاندې ونیسو. چې په هغه کې دغه هیوادونه پراته او طبیعي وېش یې پای ته رسوي. دغه راز د دوی د سترو دریابونو د پری لري سرچینې هم په هغو کې موندل کېږي. زموږ ځمکه پوهان یو له غرونه د موږ تاغ تر نامه لاندې راولي. چې په شمالي خوا کې د همالیا له وروستی شمال ختیځې څنډې څخه پیل او د همدغه غرو شمال خوا ته په موازي توګه پراته دي او د ختیځ طول البلد تر (۶۷) درجو پورې رسېږي. د کابل هیشت د پلټنو په لړ کې ددغو غرونو د دې لړۍ د اندازې لړۍ برخه په تېره کړه، چې یوه وړه برخه وه. بریدمن مکارتنې دا غرونه له اوسو څخه د لیه یا لداخ له لوریدخ نه وړاندې تعقیب کړي نه دي. خو پاتې ښودل شوی اوږدوالی یې اټکلي دی. نو له دې لامله سره له دې، چې د شته والي اثبات یې کولی نشم. خو شک کولو ته هم دلیل نه لرم. نو ځکه دا برخه به په همدغه ډول ومنم او د موږ تاغ تر نامه لاندې به یې راولم.

سره له دې چې دا غرونه تر هندوکش په یوه جګه ځمکه باندې ولاړ دي. خو بیا هم له تل څخه یې لوړوالی او یا بنایي د څو ګو بشپړوالی یې تر هندوکش ټیټ وي او ددغو غرو اندازې ته به ونه رسېږي. د اندمن دریاب د موږ تاغ د غره له سويلي برخې څخه سرچینه اخلي او د همدغه نقطې شمالي خوا ته د غره په شمالي لمن کې نورې اوبه راوتلي. چې د چینې ترکستان خوا ته بهېږي.

ددغو غرونو د دواړو خواوو د هیوادونو بریدونه د دریابونو د بهېدو له مخې په نښه شوي دي. خو تر هغې اندازې چې ماته غر ګنده ده. د شمالي خوا لمن په تدریجي توګه لاندې خوا ته ټیټېږي او ناڅاپي انقطاع پکې نه راځي. په داسې حال

زياتې څرگندونې د همدې ليکوال د پينځم کتاب په دريم او پېنځم څپرکي کې او يا د پلټنې د طبيعي تاريخ د پينځم کتاب په ۲۷ څپرکي کې موندل کېدای شي.

^(۱) د دې لپاره چې لرغونو ليکوالو ورته دا نوم ښکاره کړی نه دی. خو زه د اساسي لپاره دا نوم ورکوم. لريان دغې بولي لري ته دا نوم احيصل. ځکه سترابو ډير زيات لنډيز ورته ورکړی او يواځې ددغو غرو هغې برخې ته چې له اندسې هاسين سره نږدې دي. دا نوم ايښودلی دی. داسې معلومېږي چې د وارو ليکوالو پاروپاميژانې علت هغې سيمې ته منسوب کړې. چې د کابل په ختيځ کې او د کابل دريات شمالي لوري ته پرته ده. ۱۸۴۸.

کې چې د موزتاغ^۱ سویل خوا ته یوه جگه هواره ځمکه، چې د هندوکش او د همالیا په وسیله ولاړه ده، لیدل کېږي. له دغې ځمکې وروسته د غرونو سلاسي سرخوړې، د هندوستان د میدانو او یا د کابل د دومیونو د شمال ختیځ خوا ته پیل کېږي.

د پورتني جگې سطحې منځنۍ پلن والی نږه ۲۰۰ میلو ورځېږي. خو لکه چې مخکې مو وویل، د لداغ طول البلد له کرښې نه ختیځ خوا ته معلومات نه لرم. د دغې جگې سطحې په ختیزه برخه کې د تبت پراخه سیمه پرته ده. په داسې حال کې چې لویدیځ خوا ته یې کوچني تبت او کاشغر پراته دي. دا دواړه غرنۍ سیمې دومره پراخوالی نه لري. د دغه وروستۍ سیمې شمال لویدیځ لور ته د پامیر جگه میداني سیمه پرته ده. پامیر او کاشغر دواړه د لویدیځ د یو لړ غرونو په واسطه، چې له موزتاغ څخه تر هندوکش پورې غځېږي، چاپېره شوي دي. نو په دې ډول د موزتاغ لاندې سويلي جگه سطحه د لویدیځ له خوا کلکه شوې ده.

سره له دې، چې دا غرونه د لوړوالي له پلوه تر هندوکش ټیټ دي، خو بیا هم د ټول کال په اوږدو کې یې څوکي په واورو پټي وي. په بله وینا د دغو غرونو څوکي له موزتاغ سره تر یوځای کېدو پورې دایمي واورې لري. د ختیځ طول البلد د ۷۱ درجو په شاوخوا کې دا غرونه له هندوکش څخه جلا او تر موزتاغ پورې له ختیځ څخه د شمال په لور غځېږي. موزتاغ یو لړ غرونه دي، چې له شمال څخه د سويل لور ته هواره شوي او ډېر لږ شمالي څنګ یې د هغه سرک په وسیله، چې له قوکان (Kokan) څخه تر کاشغر پورې ځي، پری شوي او دا برخه هم د همدغو غرونو د لړۍ دوام څرګندوي. په دغه برخه کې دا غرونه تر مخکتنۍ برخې له تبت او یوانې په سختو فصلونو کې واوره د اوږې په پیل کېدو سره هم په مخ لیدل کېدای شي. له دغه سرک څخه له څه د شمال خوا ته جاګزارت (Jagzart) پیل شوی دی. له دې وروسته زما (معلومات) بشپړ پای ته رسېږي، سره له دې چې هغه د مایبیریا او چینې تاریخي ترمنځ برید ټاکنې، له یلې خوا دغه وروستۍ بریدي لړۍ (سرحدې لري) د هغو اوسو وچې ارکټیک (شمالي منجمد بحر) په خوا ځي او هغه، چې د تاریخي په لور بهېږي، بېلونکې کرښې منځ ته راوړي.

زموږ نقشي هغې سلسلې ته، چې له موزتاغ څخه تر هندوکش پورې غځېږي، د

^۱ دا نوم او اصطلاح په ترکي کې د یخ غونډۍ څرګندوي او لږ تر لږه د دغو غرونو یوې برخې ته. چې د یارګند او لاک ترمنځ لارې سره نژدې پرته ده، استعمال شوي او په همدغه ځای کې د کنډل په وسیله منځ ته راغلې ده. دا لار او په تېره بیا یوه ځانګړې څوکه یې چې د نوموړې پورتنۍ سرک له لارې پرته ده، په ترکستان کې د قراقورم په نوم یادېږي.

بیلور تاغ (Belurtagh) نوم ورکړی دی. د بیلور تاغ یا (په ورېځو پټ غرونه) د ترکي منحرف او اړول شوي بڼه ده. څرنگه چې زه په کوم بل عام نوم خبر نه یم، چې د ترکستان خلک په هغه کې یو نوم دالری یاد کړي، نو له دې لامله به زه دالری په ځینو لږو حالاتو کې د بیلور تاغ په نامه یاد کړم.

بیلور تاغ د خپلواک ترکستان او چيني ترکستان ترمنځ بیلوونکې سیاسي کرښه جوړوي. دغه راز دا غرونه ددغو دوو سیمو ترمنځ طبیعي سرحد جوړوي او د هغو اوبو د وېش له لامله یې دواړو ته جلا جلا طبیعي بڼه ورکړې ده. په بله وینا دا غرونه د دواړو سیمو د اوبو بهیرونه له یو بل څخه بیلوي او د دواړو اوبو او سیندونه ترې سرچینه اخلي.

زه د غرونو د هغو لږو پد اړه، چې له بیلور تاغ څخه د ختیځ خوا ته غځېږي، څه نه پوهېږم خو لویدیځ خوا ته ترې څو بناخونده جلا شوي دي. چې د هغو ترمنځه له پرتو درو سره د قراتګین (Kuratageen) شفتان، واخی "او درواز غرنۍ سیمې پرتې دي. هغسې چې هندوکش د بدخشان سوريې خوا نیولې ده. دغه شان پورتنیو لږو د هغه شمالي خوا کې چاپېره کړې دي. ددغو لږو د اوږدوالي او موقعیت په اړه لږ معلومات لرم، خو یواځې یوه لږې سیمې داسې برېښي، چې لویدیځ لور ته تر سمرقنده پورې نژدې غځېدلې ده. دا غرونه د هندوکش شمال ته غوره لږې جوړوي. خو ددغو غرونو ترمنځ دریاوونو او سیمو او یا د کسپین سمندرګي او بیلور تاغ ترمنځ ځمکې په اړه یو څو ټکي باید څرګند کړم.

ما د جاګزارت دریا ب منبع یو څه وړاندې وینودله. دغه سیند د لویدیځې خوا شمال لوري ته خپله لار ساتلې، چې د یورانل په جهیل کې تر توپېدو پورې دغې بڼې ته پایښت (دوام) ورکوي. دغه سیند د لویدیځ شمال لوري ته د یورانل په جهیل کې تر توپېدو پورې خپله مجرا یا تگلوري ساتي.

د آمو سیند د پوشتي خور Pamshurkhor له نږدې سیمې څخه چې د بیلور تاغ یوه جگه څوکه ده او د بدخشان په ډېرو وړاندې شمالي سیمه کې پرته ده، پیل کېږي.

د طول البلد تر ۶۳ درجو پورې ددغه سیند تګ لاره د لویدیځ خوا ته ده. خو له دغه خایه وروسته هغه تر یورانل جهیل پورې شمال لویدیځ لوري غوره کوي. د جاګزارت د دریا ب د منبع د شاوخوا په نیمه سیمه کې کوچني قرغیزان استوګنه

* واخی یا واخیان له وځ Wukh څخه د ان. او ما د جمنې ښو په کټولو سره چې په پای کې ورسره یوځای کېږي. منځ ته راغلی دي مارکوپولو دا سیمه. ووکلی Wukh او این خولن وکلی Wukhsh بولي د مارکوپولو مارسلن Marselen او د این خولن لوسیلی Dushela وکوري IATA

کوي. خو له هغې برخې نه چې دا سیند له غرو څخه هوارې ته تنوغي، د ختیځ طول البلد تر ۶۶ یا ۶۷ درجو پورې دواړه غاړې یې د مرغاني اړیکې ټولواکي نیولي دي. دغې ټولواکۍ ته د هغې د مشر د استوګنځي په نامه خوند هم وایي. د ختیځ طول البلد له ۶۶ درجو څخه لویدیځ خوا ته د دغه سیند شمالي غاړې لومړۍ مرغیزیانو او ورپسې قزاقیانو ډکې کړې دي. چې دا دواړه لرغوني قبایل پورته ملتونه گڼل کېږي. د ختیځ طول البلد له ۶۶ درجو څخه لویدیځ خوا ته سوريي غاړې یې یوه پیدا ده. چې سوريي لویدیځ خوا یې غوره کړې او د خراسان تر مکتوني سیمې پورې اوږدوالی لري. د دغې پیدا پلن والی تر پیر مومي. خو د خلربیت درجو عرض البلد په شاوخوا کې یې پراخوالی او هه برخې مزل ته رسېږي. په دغه ځای کې دا پیدا بخارا او اورگنج (ارگنج) (Orange) اړیکې ټولواکۍ له یو بل څخه جلا کوي. چې لومړۍ ټولواکۍ یې د کسپین په غاړه کې پرته ده او بله یې د آمو، پیدا او د پیلور تاغ د لومړنۍ سیمې ترمنځ پرته ده. د دغو ټولواکیو بڼه په تېره بیا د بخارا ځانګړتیاوې (مشخصات) د پیدا په شپږ دي، چې په زیاتو برخو کې یې په پیل پیل پراخوالی سره خړسې واحې خورې شوي دي. د پیلور تاغ لویدیځ او د آمو شمال خوا ته ټوله سیمه د ترکستان په نامه یادېږي. دا نومونه د پیلور تاغ تر ختیځه پورې خواره شوي او له دې لامله، چې د وګړو ژبه ترکي ده، نو ځکه ورته دا نوم یادوي. خو ځکه وخت چې ماته د دې سیمې د وېش په اړه وخت پیدا شو، نو زه به دا برخه چیني ترکستان وینوم او هغه بل ترکستان به پخپله ترکستان یاد کړم. په دغو سیمو کې تاریخي نوم څوک نه پېژني.

د آمو او پاراپامیروس غرونو ترمنځ سیمه سره له دې، چې د کابل ټولواکۍ یو ولایت دی، باید له ترکستان سره ګډه شي (ځکه د هغې اوسېدونکي زیاتره ازبکان دي) د دې سیمې په ختیځ کې بدخشان پروت دی او له شمېر وګړي لرونکې سیمې، چې د شبرغان په لوریدیزه څنډه کې ورسره ګډېږي، په خراسان کې شامله ده. د دغې سیمې لوړوالی او لمنې د آمو خوا ته تیتېږي. که څه هم دا سیمه وړه ده، خو زیات شمېر د اړه شهزاده نشین دولتونه پکې پراته دي. له بلې خوا دا برخه په غرو، هوارې، جبي او پیدا سره پیلیدلای شي. زموږ جغرافیه پوهان دا ټوله برخه د دغه ځای د نامتو ښار (بلخ) په نامه یادوي. دا نوم دومره سم نه بریښي، خو تر هغې اندازې، چې زه پوهېږم بل یو داسې عمومي نوم د دغې سیمې لپاره نشته او زه به

* دا په غوره وای، چې دغې سیمې ته د بالقریا نوم استعمال شوی وای. سره له دې چې د باحتر نوم هم له دغې کلمې څخه پاتې دی بیا هم اوسنۍ یواځې په کتابونو کې استعمالېږي. نور یادول به له منځه تللي دي.

ښايي دغې سيمې ته دا نوم په پرله پسې توگه ياد کړم، چې په دې ډول به زما څېړنه د شمالي هندوکش پداره پای ته ورسېږي.

د هندوکش او هماليا (جنوب سره جوخت لگېدلي سيمې داسې غرو پټې کړي دي، چې د همدغو سترو غرونو په پرتله ټيټ او له هغو سره غبرگ غځېدلي دي. په دې ډول په هغو سيمو کې چې دا لړۍ پرته دي، ډېرې غرنۍ او ځيېږې پټې څرگندوي. په دغو غرنیو سيمو کې آسام، بوتان، نيپال، کامان (Kamoon) او سرينگر (Sireenuggar) منځ ته راغلي دي. په هغه ځای کې چې دا ستر غرونه (هندوکش او هماليا) لوريديزې خوا ته گرځي، ټيټ غرونه ورڅخه لرې دي. د کشمير لويه ناره له دې لامله د دواړو ترمنځ پرته سيمه جوړوي. د کشمير سويل لوريدیځ خوا ته داسې غرنۍ سيمه پرته ده، چې د پنجاب شمالي برخې يې نيولي (احاطه) کېږي او ددغې وروستۍ برخې اړه له همدغو غرنیو سيمو څخه راوځي. د پنجاب له پېنځو سيندونو څخه چې اړه پکې بهېږي، د هايداسپس سيند په يواځينۍ توگه له کشمير څخه تېر شوی او د شمالي خوا له ډېرو لرو غرونو څخه سرچينه اخلي. د کشمير لاندې غرنۍ سيمه ده، چې هلته د هندي نسل بېلابېل راجاگان استوگنې لري. د پنجاب ميدانونه او هواړې سيمې له يوې ډېرې برخې پرته په سکانو پورې اړه لري. د پنجاب له سويل څخه شگلني دېستې پيل او د کوچ خلیج د سرحد پورې پراخوالی مومي.

دغه بیدیا، چې له ختيځ څخه لوريدیځ ته څلور سوه ميله پراخه پرته ده، په زياترو برخو کې له وگړيو څخه خالي پرېښي او په ځينو برخو کې يواځې ټيټ و پرک کلي او د کرنې ځمکې لري. که ددغې سترې بیدیا توله برخه شگلني غوندې ونه گڼو، نو بيا هم زياته برخه يې له دغه ډول غونډيو او خاورينو کلاکو ميدانونو څخه جوړه شوې ده. دغه ميدانونه وچ او بې گټې گڼل کېدای شي. ددغې بیدیا شمالي څنډې، چې د آسيين غاړې جوړوي، په برابره توگه غرنۍ او حاصل خېزه دي.

ختيزه خوا يې د هند له ښو کرنيزو ځمکو سره گډېږي، په داسې حال کې چې سويلي خوا يې له سمندر څخه د کوچ د سيمې په وسيله پېله شوې ده. لوريدیځې برخې به يې د اباسين د غېلو پر مهال وڅېړم. د اباسين سيند هند او هغه سيمې سره پېلوي، چې زه به يې وروسته وگڼم.

اباسين (انډس) د هندوکش له غرو* سرچينه اخلي، چې دا ځای د عرض البلد د

* دا چې هندوکش د سند يا انډس (اباسين) سيند لپاره سرچينه جوړوي، دا به سمه نه وي، بلکې دا سيند د هماليا له سويلي لمنو څخه راوتلی دی.

پېنځه دېرشو (۲۵) درجو او طول البلد له ۲۲ درجو له ټکي سره برابر دی. دا سیند لومړی د سويل لور ته غي او بيا يې د سويل لوریديز خوا غوره کړې ده. بالاخره په سمندر کې توپېږي. د اندس سیند (اباسين) د هندوستان او کابل ترمنځ طبيعي سرحد جوړ کړې دی.

خو سره له دې هم په حقيقت کې دا ټول درياب د کابل ټولواکي په ولاياتو کې بهېږي او ټول په کابل ټولواکي پورې اړه لري. اندس تر کله باغ او يا د عرض البلد تر ۳۳ درجو او اوو شانيو پورې په غرنیو برخو کې بهېږي، خو له دغې نقطې څخه د عرض البلد تر ۲۹ درجو پورې دا درياب يو حاصل خيز ميدان، چې کرنه پکې دومره زياته ده، په دوو برخو وېشي. ددغه څاربه ميدان ختيځ ته بيدا او لويديځ ته يې د سليمان غرونه پراته دي، چېرته چې د شمالي عرض البلد د ۲۹ درجو په شاوخوا کې د سليمان غرونه پای ته رسېدلي دي. په دغه ځای کې د اندس ميدانونه د لويديځ لور ته غځېدلي او نوي پولې يې منځ ته راوړي دي. دلته د شمال خوا ته يې يولې غونډۍ، چې له ختيځ څخه د لويديځ په لور اوږدوالی لري، پرته دي. دغو غونډيو د سليمان غرو له ټپي خوا څخه پراختيا موندلې ده. د ميدانونو لويديځ خوا ته د کلات جگه سطحه، سويل ته يې سمندر او ختيځ ته يې اندوس پروت دی. د ميدانونو دا برخه د سند په ايالت کې گڼېږي (د سند ايالت د عرض البلد له ۳۱ درجو څخه پيل او تر سمندر پورې رسېدلی دی او د سند دواړه غاړې يې نيمولي دي). ددغه ميدانونو لويديځه برخه يوه جغرافيايي سيمه جوړوي، چې د اکبر په زمانه کې يې ورته سيورس تان (Seewistan) نوم ورکاوه. اوس دا ځای په ښه توگه د کچي (Cutchee) او يا (Catch Gandawa) کوچ گنداوا په نامه پېژندل کېدای شي، خو څنگه چې دا دواړه نومونه سړي په شک او خطا کې غورځوي، نو زه به ددغه ځای لرفوشي نوم ته غاړه کېږم. دغه ميدان تپه او هوا يې توده ده، په ډېرو ځايو کې حاصل خيزې ځمکې لري، خو په ځينو ځايونو کې د اوبو له پلوه خوار دي. د سليمان غرونه* د بيلور تاغ د وروستۍ سويلي څوکي له نږدې څخه، چې له هندوګش سره گڼېږي، پيل شوي دي او د هندوګش د غرونو له سويلي څانگو سره نښتي پرېښي. ددغو غرونو عمومي لوري د سويل خوا ته دی او په همدې لوري باندې د عرض البلد تر ۲۹ درجو پورې دوام لري.

* لري اوسېدونکي ددغو غرونو لپاره عام نوم نه لري او تقريباً هيڅ يو نوم يې داسې نشته، چې په هر ځای کې ورته خلک بلدنيا ولري. ځوې سليمان يا د سليمان غرونه يواځې په کتابونو کې ورته ذکر کېږي، سره له دې هم دا نومونه ددغو غرونو د لويديځو برخو غونډيو د څرگندولو لپاره په ځينو کتابونو کې ياد شوي دي.

د سلیمان له غرونو څخه ختیځ خوا ته درې لړۍ غځېدلې دي، چې له هغو څخه دوه یې له اندس څخه اوږې، د دغو لړیو موقعیت د عرض البلد د (۲۴) او ۳۲ درجو ترمنځ شمېرل کېدای شي.

د سلیمان غرو د پای ته رسېدو له نقطې یانې د عرض البلد له ۲۹ درجو څخه یو لړ غونډۍ د لویدیځ لور ته خوري شوي دي، چې د کلات تر لورې سطحې پورې دوام مومي.

د کلات لور، سطحه خورا زیات لوړوالی لري او د ۶۴ او ۶۷ درجو ختیځ طول البلد او ۲۶ درجو، ۳۳ ټانیو او دېرشو درجو، پېنځلس و تیتو (۲۵) ټانیو شمالي عرض البلد د کریمو ترمنځ ساحه یې پته کېږي ده. دا سطحه د جالوان (Jallawan) او سهروان (Schravan) ولایات، د کلات ناحیه چې د سیستان په ګډون د کابل سلطنت (ټولواکي) پورې مربوط ولایت بلوچستان د دومیونونه جوړوي، منځ ته راوړي. د بلوچستان زیاتره اوسېدونکي بلوڅان ګڼل کېږي. د کلات لور، سطحه هرې خوا ته غرنۍ او شنه ده. د دغې جګې سیمې جیګه برخه د شمال خوا ته د کلات نوم شهزاده نشین پایتخت سره پرته ده. په همدې جیګوالي سره یې یوه وړه برخه له سیستان سره هم لیدل کېږي. چې د جیګې سیمې د تل او سمندر ترمنځ پرته ده. د دغې جیګې سطحې په سر لړۍ لویدیځه خوا کې یو لړ غونډۍ او میدانونه دي، چې د مکران سیمه پکې شاملېږي او د شمالي عرض البلد ۲۶ او ۲۸ درجو ترمنځ پراختیا مومي. د مکران شمال ته د مالګې بیدیا پرته ده، چې د هغې وروستی ختیځه څنډه د جګې سطحې د لویدیځ دېوال لاندې ځای خوره کوي. د دغې بیدیا شمال ختیځه څنډه ټیایي په کمزوري ګومان سره د ختیځ طول البلد د ۶۴ او ۶۵ درجو کریمو ترمنځ وګڼو، چې په دې ډول د شمالي عرض البلد تر ۳۰ درجو پورې ورسیږي. له دغه عرض البلد وروسته دا به ګرانه وي، چې د هغې پولې وټاکل شي. دغه دښته د سیستان له کوچنۍ سیمې سره لګېدلې ده او تر هراته پورې نږدې د پښتنو د اوسېدلو له سیمې سره هم پوله لري، چې له هغه ځایه بیا د استوګنې وړ سیمه پیل کېږي او د یوې نرۍ وچې په څېر له دغې دښتې څخه تر جاګزات پورې پراختیا مومي. دا سیمه په ځینو برخو کې غونډۍ لرونکې او په ځینو نورو برخو کې شگلنه او وچه ده، نو له دې لامله په ډېر مشکل سره داسې ویل کېدای شي، چې دا سیمه دښتې سره جلا کوي.

ټیایي د بیدیا څنډې په ترڅ کې وروسته داسې وېرېږي، چې ورته د بیدیا بڼه ورکول او ټول په دوه غره خوره نه وي. په ځینو ځایونو کې دا بیدیا د مېشت شویو سیمو وخوا ته د رومي، له بلې خوا د هلمند سیند څارې، چې د سیستان د جهیل په

لور له بیدیا څخه تېرېږي، ډېرې څړنې او د کرنې وړ دي.

زه اوس کولای شم، چې د افغانانو د هېواد پېچلي حدود وگاپم. شمال خوا ته یې د هندوکش او پارپامیزاد غرونه پراته دي^۱، د اندس سیند د دغه هېواد ختیځه پوله د خپل بهیر په اوږدو کې جوړه کړې او تر هغه ځایه، چې دا سیند غونډیو (هغه غونډۍ چې پاس یې شوي او د کلات سیمه جوړوي ژباړن) ته نږدې کېږي، افغاني سرحد هم ورسره دوام لري. په بله وینا دا پوله د سیند په اوږدو کې د سویل خوا ته د عرض البلد د ۳۲ درجو او ۴۰ ثانیو پورې اوږدوالی لري. د اندس سیند په ټیټه ځایه میداني سیمه کې د (۳۲) درجو او ۴۰ ثانیو عرض البلد لاندې سویل خوا ته د بلوچستان برخه ده، چې بلوڅ پکې مېشت شوي دي. سره له دې هم د سلیمان غرونه د فرعي څانگو په ګډون له هغو سیمو سره جوخت د دغو غرونو په لمنه کې پراته دي. په افغانانو پورې اړه لري، هغه غونډۍ چې مخکې یادې شوي او د سیستان پوله ټاکي، د افغانانو د هېواد سویلي سرحدې ګرځي. جوړوي د دغو غرونو په شمال کې پر ټي افغاني سیمې په لومړي سر کې د سلاسي لویدیځ لور ته دومره پراختیا نه لري، چې د کلات تر جیګر سطحې پورې ورسیږي.

خو له څه پاس د شمال خوا ته افغاني سیمه له دغې جګې سطحې څخه لویدیځ خوا ته اوښتي، چې بیدیا ته رسېږي او دغه دښته د هغې شمال لویدیځه سرحدې ګرځي جوړوي. دا په ګرانه وي، چې د دغې ډېر منظمې سرحدې ګرځي په باب پوره معلومات وړاندې شي، خو یواځې دومره امکان لري، چې د دغو سرحدې ګرځو په عمومي څېړنه کې د هغو ترمنځ د پرتو سیمو په اړه یو څه مفکوره لاس ته راوړل شي. دا سیمې د جګوالي، اقلیم، خاورې او حاصلاتو له پلوه یوه تریلې ډېرې جلا او توپیر لري. زه په اوس دا هڅه ونه کړم، چې دا سیمې په جلا توګه وڅېړم، خو دومره باید ووايم، چې د سلیمان غرو لویدیځ خوا ته د افغانستان خاوره تر ګاونډیو سیمو جګه پرته ده. هندوکش، چې د هغه شمالي دفاعي سترګه دی، د بلخ له ټیټو او پرتو سیمو څخه ډېر جګ او دغه هواره ځمکه ورته لاندې معلومېږي. دغه راز د ختیځ خوا ته هم د اندس سیمه په هماغه اندازه ورته ډېره ټیټه ده او د هغه ختیځې ځایې وړاندې جګې درېدلې دي. سویل خوا ته دا هېواد د سیستان تر سیمې جګ پروت دی، په داسې حال کې چې د بولان ژوره ڼاوه په سویل لویدیځ کې د هغه او د بلوچستان ترمنځ غځېدلې ده، د دغه هېواد لمنې ورو ورو د لویدیځ لور ته له بیدیا سره یوځای کېږي. مخکې تر دې، چې دغه خاوره په شمال لویدیځ کې د

^۱ داسې ښکاري چې د افغانانو د هېواد د حدودو په اړه د لیکونکي معلومات پوره دقیق نه دي، لکه چې

په بله هم د دغې موضوع پېچلتوب له اشاره کوي. ژباړن.

پاروپاميزاد غرو ته ورسېږي. غرنۍ بڼه له لاسه ورکوي. د کلات جگه سطحه هم
ښايي ددغې برخې. چې ما پورته بيان کړه. يوه برخه وي خو دا هواره سيمه چې د
بيديا لور ته غځېدلې ده. د پولان درې په گډون چې پلورونکي گرځېده ده. له پاستۍ
څمکي څخه گوښي شېرل بديسي سم وي. افغانان د خپل هېواد لپاره يو نسومي نوم
نه لري. خو د افغانستان نوم چې ښايي د لومړي ځل لپاره په پارس کې استعمال
شوي وي^۱. يواځې په کتابونو کې ښکارېږي او ددغه ځای اوسېدونکي ورسره
نااشنا نه دي. نو ځکه زه به په راتلونکيو بحثونو کې دا نوم او د هغه سرحدونه اوس
وښودلای شم. د ۶۸ درجو او ۳۰ ثانيو طول البلد لويديځ ته پراخه سيمه. چې د
مقرر په استقامت برابره پرته ده. د هغې سيمې برخه ده. چې د خراسان د نامتو
ايالت په نامه هم يادېږي. د خراسان پاتې برخه. چې (حدود يسي د آمو سيند او هغه
بيديا چې دا سيند پکې بهېږي. د سالت بيديا او کسپين ترمنځ ټاکل کېږي) په
پارس پورې اړه لري. کرمان. چې يو وخت په خراسان کې و. د سيستان په شان
اوس هم غالباً پکې راتلای شي.

^۱ د الفستق په وخت کې د ټولو هغو حارو لپاره. چې د پنبو پاڅولونو تر واکمنۍ لاندې وې. د
خراسان. افغانستان. پخوانيو. اړوه نومونه کارېدل او يو ځانگړی نوم چې د ټولو دغو سيمو لپاره. چې
د عامو خلکو له خوا به ملغولې شوي وې. نه استعمالېده (لارڼ)

دویم څپرکی

د افغانستان غرونه

یو څخه مخکې مې د هندوکش د سترو غرونو عمومي لوري او پروتوالی وپلوسه. دغه راز د دغو غرونو لاندې (سویل خوا ته) تپه غرونه مې د ختیځ په لور تر اندس یا اباسین پورې څرگند کړل. زه په اوس د افغانستان د هغې ځانګړې برخې سپړنې ته دوام ورکړم، چې شمالي لوري یې احاطه کړې دي.

له اندس څخه د طول البلد تر ۷۱ درجو پورې دا غرونه (هندوکش ژباړن) لوریديځ پلو ته امتداد لري، خو له دغې نقطې څخه وروسته د هغو لوري ته څرګندېږي. که یو سړی دغو غرونو ته له سویل څخه وګوري، نو د هغو څوکي په داسې ورته ویرېښي، چې ګوندي دده لور ته یې په زیاته اندازه ګوپوالی موندلی، خو زموږ معلومات په دغه برخه کې شکمن دي، چې ایا په رښتیا دغسې ګوپوالی لري او که دغه اصلي غرونه د لوریديځ لور ته خپله لاره او سمت ماتي او یواځې کوم شاخ د سویل خوا ته ترې بېلېږي یا دا ستر غرونه په دغه برخه کې د بیلور تاغ غرونو په وسیله پرې شوي دي او په هغه ځای کې، چې بیلور تاغ له دغو غرونو سره نښلي، نو مخامخ خوا یې یو څه ګوپوالی مومي.

له اندس څخه تر دغه ګوپوالي پورې ددې غرونو په اړه پوره معلومات لرم او دا غرونه مې له پېښور څخه څو میاشتې په پرله پسې ډول لیدلي دي.

د غرونو د دغې برخې څرګندونه به د دغې سترې لړۍ د وروستۍ برخې لپاره یوه مفکوره برابره کړي. د ۱۸۰۹ کال د فبرورۍ د میاشتې په ۲۷ نېټه د پېښور هواري او میداني سیمې ته په داخلېدو سره شمال خوا ته د غرو څلور جلا لړۍ لیدل کېدلې، ډېرې تېټې لړۍ یې واورې ته درلودې. د دویمې لړۍ پر څوکو واورې پر تېټې وې، دغه راز د درېیمې لړۍ تر نیمايي پورې واورې رانېکته شوې وې.

څلورمه لړۍ د هندي قفقاز اصلي غرونه دي، چې مخ یې په دایمي واورو او کنگل پټ شوی او د باکتریا او د هند له سرحدونو څخه په څرګند توګه لیدل کېدای

شي، دغه شان د تارتاري له ډېرو لږو سيمو څخه پرېښي. دا غرونه مو د لومړي ځل لپاره له سل ميلي واتن څخه وليدل، خو که غونډۍ زموي د تگ په لاره کې نه وای، نو کېدای شول چې له ډېر ليرې واتن څخه هم دا لړۍ ووينو^۱. له بلې خوا دا بايد ووايم، چې په ښکاره خو دا غرونه ډېر نږدې پرېښېدل ان د دوی موږې او گوگوند په څرگنده توگه پرېښېدل، دغه ډول څرگندېدنه چې د روڼ والي او چټک والي سره له ليرې واتن څخه سترگو ته راتله، ډېره په ژبه پورې او څرگنده اغېزه يې کوله. دغه واورې لرونکې لړۍ د لوږوالي له پلوه په ټولو برخو کې يو شان نه دي. په ځينو يو کې يې په ډېر جگوالي او پراخوالي سره څوکې ختلي دي، د غرونو دا برخې او څوکې داسې شري نه دي، چې په يوه نقطه باندې پای ته ورسېږي، بلکې د غرونو له تل څخه په هېښونکي غټوالي او برجسته توگه ښکې وتلې دي.

ددغو غرونو هېښونکي جگوالی، د هغو د لوږو څوکو برم او توپيرونه، هغه پيل پيل ملتونه چې دا غرونه ويني او همدا شی د دوی يو ځای کولو وسيله پرېښي، لنډه دا چې وپرونکي پرله پسې ځانگړتيا او گوښی توپ، چې ددې ځای په دايمي واورينو برخو کې واکمني لري، ټول هغه غېزونه دي، چې ذهن د هېښتيا او تحسین خوا ته بيايي او په هېڅ ژبه سره يې دغه ټولې ځانگړتياوې بيانېدلای نه شي. ددغو څوکو په لړ کې د يوې لوږوالي د پريښ من مکارتنې له خوا اندازه شوی و او داسې ښکارېده، چې ۲۰۴۹۳ فوټه به وي، که دا کچه سمه وي، نو د هندوکش د څوکو لوږوالي د انډس (Andes) تر غرونو زيات دی. هغه اندازه، چې پريښ من ورسې (Vachell) د «اسيايي پلټنې» په يوولسم ټوک کې ښودلې، دا څرگندوي چې د هاليا تر غرونو د هندوکش جگوالی لا هم زيات پرېښي. د هندوکش لوږوالی يې له شکه ډېر زيات وي، ځکه چې د جون په مياشت کې هم موږ ددغې لړۍ په کومه برخه کې د واورې لوږوالی ونه ليد، په داسې حال کې چې په دغه وخت کې تر هالمپتر د پېښور د ناوې تودوخه د فارنهایت ۱۱۳ درجې ښودله.

د هندوکش د فرعي لړيو لوږوالی له اصلي سلسلې څخه د هغو د واتن د لړوالي په پرتله لږېږي يانې هر څومره چې له اصلي لړۍ څخه يې فاصله ليرې وي، په هماغه اندازه يې جگوالی کمېږي. د هندوکش د اصلي لړۍ ډېرې جگې برخې لوڅې او له نباتاتو څخه خالي دي، خو لږې او د فرعي لړيو ټولې برخې يې په وښو پټې دي، سره له دې چې له هوارې سيمې نه يواځې درې لړۍ بېلې بېلې ښکاري. خو که له سوډي ورته وکتل شي او يا دا چې مخکې له دې، چې د واورو مورو ته ورسېږو،

^۱ د انډس (Andes) يا هاليا غرونه مې د ۱۵۰ ميلې واتن څخه وليدل، خو زه پلور لرم چې له ۲۵۰ ميلې واتن څخه هم ليدل کېدای شي.

ښايي چې له ډېرو نورو لږو څخه هم تېر شو. د لومړۍ او دويمې لړۍ ترمنځ يوه هواړه ميداني سيمه ده او ښايي چې ډېرې لورې لري هم د تنګو او زياتو لوړو ډبرو په واسطه يوازې بل څخه جلا شوي وي. دا سيمه تر هغه ځايه پورتنۍ لري سره پېلوي. خو د زياتېدونکي زېږوالي او ناهوارۍ له لامله په غرګند ډول ته ښکاري او د لږو ترمنځ توپير د زياتو غرونو د ښکارېدلو له لامله له منځه ځي.

د اصلي لړۍ له موړې څخه درې څانګې جلا شوي او ښي اړخ ته تر ټيټو غرونو پورې غځېدلې دي. لومړۍ ښاخ له انډس سره نږدې دی او د تور بيلي (Torbalila) په مخامخ نقطه کې پای ته رسېږي. بله څانګه يې ډېره پراخه او چګه ده، چې د ايلم Ailam په نامه يادېږي. دا ښاخ له لومړي څخه د بوټير د ناوې په وسيله جلا شوی دی. درېيم ښاخ له ايلم څخه د سوات د ناوې په وسيله پېل شوی دی. د پنځګورۍ ناوه له شمال لورېدو څخه د سوات ناوې ته ورګرځي. دغه وروستۍ لړۍ تر نورو ډواړو ښاخو ډېره پراخه ده او د سويل خوا ته درېره اوږده غځېدلې، چې د سپين غره له تل سره چې د سليمان غر وروستۍ شمالي برخه ده، لګېدلې ده.

د هندوکش ددې فرعي لړۍ چګوالۍ لږ دي. خو ډېره زېږه، ستوځه او ګرنگ وزمه شمېرل کېدای شي. دغه غرونه د نينټرو او خنځوړو په ونو پټ او د اتمانخېلو قبيله پکې مېشت شوي ده. ددغه ښاخ او سويلي غاښي ترمنځ د باجوړ ټيټ او تود اواز ميدان پروت دی.

له يوې غرګندونې څخه داسې انگېرل کېدای شي، چې دا ټيټې غونډۍ او غرونه د سوات په برخې پورې تړلي دي. په دغه سيمه کې د غرونو د پاسه څلور مياشتې واوړه د کال په اوږدو کې پرته وي. د غونډيو او غرو سروڼه لږې ونې لري، خو لغني يې د نينټرو، څېړيو او څنگلي ښووانو (زيتون) په ونو پټې دي. ددغو غرنيو برخو په ښکتنۍ برخه کې ډېرې زياتې ښکلي وږې درې شته، چې پاکي او رڼې اوږه پکې بهېږي او ډېره په زړه پورې هوا لري. ددغو ناوړو په غاړو پرېمانه مېوې او گلان شته، چې په وحشي توګه د زياتو ډولونو او بشپړې وږې سره لويېږي. په دغو غرونو او غونډيو کې ډېر زيات ښکلي سرخس (هغه پاسته بوټي چې تخم او گلان نه لري او بند بند ډنډر لري) او يا هم دغه بوټي ته ورته نباتات ليدل کېږي. نور پاسته بوټي په تېره بيا په ډېرو ښادې د ښاپسته خزو (Mosses) پرېمانه مرغۍ ددغې سيمې طبيعي ښکلا زياتوي. د اصلي او سترې درې په منځ کې د سوات سيند بهېږي او د دغې ناوې مسور او کسوره ميدان اوږه کوي، چې په کال کې ترې دوه واړه حاصلات لاس ته راځي. په دغه ميداني حاصل خېزه سيمه کې ډول ډول غلې دانې کېږي. د کېنول شوو مېوې دارو ونو په څنګ کې بې شمېره د توتانو او

چنارو (Plane) ونې هم لیدل کېدای شي، د پونیو غونډۍ او غرونه هم د سوات غرنیو برخو ته ورته دي. دلته یو زیات شمېر کوچنۍ درې سره یوځای شوي او یوه ستره ناوه یې جوړه کړې ده. په دغه لویه ناوه کې د پورندو (Burrundoo) ویاله د سویل ختیځ خوا ته بهېږي. د پونیو ناوې نری او د سوات د درو په څېر زیاتې اوبه نه لري. نو له همدې لامله دومره زیاتې مسورې او حاصل خېزې گنل کېدای نه شي.

زه اوس هغه جوت کوپوالې ته راځم، چې د هندوکش له سویل څخه لیدل کېږي او د لویدیځ خوا ته له باجوړ نه پاس او جگ پروت دی. دغه کوپوالې د هندوکش د ډېرو نږدې برخو او ښاخو په گډون د نورستاني خلکو د استوگنې ځای گنل کېږي. دا خلک ډېر عجیبه او په زړه پورې وگړي دي. د دوی سیمې ته غتل د سختو گم‌نگو، ژورو او نریو گوښو له لارې په وېره، ترهه تر سره کېدای شي، چې ډېر ځله له غره څخه د ډېرو د رغېدو په وسیله زیاتونه ورسېږي. د ډېرو رغېدل د باران، باد، وژو او وحشي حیواناتو له لامله، چې د گم‌نگو د پاسه غري، صورت نیسي. نورستانيانو په یوه په زړه پورې مسوره نقطه کې، چې سور یې کم او نری ده، استوگنه غوره کړې او په زیاته اندازه انگور تولیدوي. د دغه ځای زیاتره برخې د واورې په ذریعه پټې شوي دي. د نورستانيانو سیمه د هندوکش د دغه کوپوالې لویدیځه زاویه نیسي او لا هم لویدیځ خوا ته د غرونو مسورې (ژي) یې تر پاراپامیزوس (پاروپامیزاد) غرو پورې نیولې دي.

هغه غرنۍ سیمه، چې د هندوکش د سویلي څیرمه (فرعي) ټیټو غرونو څخه جوړېږي، ډېره نری او زېرمه ده. په تېره بیا دا حالت د سویلي کوپوالې په نقطه کې ډېر څرگند لیدل کېږي او هم دغه ځای دی، چې واورې لرونکي غرونه سلاسي د جلال اباد ټیټې سیمې ته راگېسته شوي دي. کله چې د هندوکش اصلي لړۍ د کوپوالې وروسته بیا خپل لویدیځ پلو غوره کوي، نو ورسره جوخت څیرمه غرونه خپل پراخوالی او نښې د هغو په تل کې څرگندوي. ورپسې دا غرونه د کوهستان یا د کابل جگه سیمه او غرنۍ برخه جوړوي، چې پکې زیات سیندونه بهېږي. دا سیمه تر سوات هم ډېره زیاته په زړه پورې گنل کېدای شي.

د دغو درو طبیعي بڼه په دغه ځای کې تر هغو ښه څرگندېدای شي، چې زه هغه سیمه او برخه چې دا ټول سیندونه ورته راوتلي، څرگند نه کړم. دا د کابل سیند ناوه ده. چې د هندوکش سویلي کوپوالې د سلیمان له غرونو څخه جلا کوي. دا ناوه د یو لږ پرلپسې سوړو او غونډیو له غوڅېدلو څخه منځ ته راغلې ده. د دوی ترمنځ پراخوالی اوس په ځینو ځایونو کې ۲۵ میلو ته رسېږي.

دا دره ختیځې خوا ته د غونډیو په واسطه احاطه شوې ده، چې پرله پسې له

یوې لړۍ غرونو څخه د بلې خوا ته دوام لري. سره له دې هم که د غونډیو له پسرې تېټې ارتفاع څخه وکتل شي، نو کېدای نه شي چې د غرونو د لړۍ دوام له هغو څخه وروستو، د دغو غونډیو لړۍ د یخ خوا ته د جلال اباد هوا میدان پروت دی. له دغه ځای څخه د لړۍ یخ لور ته سیمه ورو ورو غرني. پټه غوره کوي، چې که څه هم گنده مگ د سوريې سیمو او یا د صلیحان د غرونو او غونډیو په مقایسه په هواره برخه کې پروت دی. خو د جلال اباد په پرتله په غره کې پروت ټینګاري. د کابل سیند د پورته یادې شوې سیمې په منځ کې بهیږي لکه چې وړاندې مې هم وویل. په دغه برخه کې د کباب سیند ټول مرستیالان او ناوې خپلې اوبه اصلي سیند ته تړیږي. د دغو سیندونو په لړ کې لومړی د کوټ ناو ده، چې د باجوې لړۍ یخ خوا ته پرته او په هغه کې د تاشقار سیند خپلې اوبه د کابل سیند ته رسوي. د کوټ د لاتدینې برخې هوا ډېره توده ده. په داسې حال کې چې پاسني برخه یې په یو لړ تنګو درو کې پای ته رسېږي.

د دغو تنګو درو له لړ څخه زیاته یې شمال لړۍ یخ خوا ته یانې د کوټ غره (Cimind) راوړیښو څو کو خوا ته کېږي شوي دي. په کوټ کې یو ډول خلک مېشت دي، چې د دیگران په نامه یادېږي او ژبه یې وروسته وڅېړم.

له کوټ څخه شل میله د لړۍ یخ خوا ته د مندرور (blundmor) په برخه کې د الینګار سیند د کابل له سیند سره گډېږي. د الینګار سیند داسې یوه ناو جوړوي، چې په پاسني برخه کې دوه نورې درې داسې ورسره تېلي، چې د (۷) عدد پټه غوره کوي. ختیځه دره یې د الینګار او لړۍ یخه یې د الیشنگ په نوم یادېږي. دواړه درې د شلو میلو په اوږدوالي د غرونو په منځ کې پرتې دي. دغه درې د جلال اباد (و الفستین مقصد د تنګرهار پاسني برخه ده. ژباړن) میداني سیمې په گډون د لغمان سیمه منځ ته راوړي. الینګار یوه پراخه ناو ده، چې غلځي پکې مېشت دي. د دغې درې پاسني برخه د کوټ (Cimind) خوا ته کېږي. دلته هر ډول غلې لاس ته راځي. د دغې درې په نښې او کیڼه خوا کې ډېرې تنګې ناوې راوتلي، چې ځینې یې یواځې د نریو څوکو په واسطه د کوټ له ناو څخه جلا کېږي. الیشنگ یوه نری ناو ده، چې په اوږدو کې یې تنګې (غرعي) درې لږې لیدل کېږي. دا ناو د مسلمان شوو نورستانیانو د استوګنې ځای ګڼل کېدای شي. په بله وینا دلته هغه نورستانیان اوسېږي، چې خپلې پخوانۍ عقیدې یې له لاسه ورکړې دي.

د اوزبکین (Dardistan) کوچنۍ دره، چې غلځي پکې مېشت دي، د لغمان لړۍ یخ ته پرته ده، چې ورپسې د تګاو درې خوله د کابل سیند ته په هغه برخه کې وتلي، چې د پنجشیر سیند د کابل له سیند سره یوځای کېږي. د تګاو دره له

دغو یادو شویو درو څخه اوږده گڼل کېدای شي، چې په لاندینۍ برخه کې یې ساپی اوسېږي (ساپی د افغاني قبیلو په لړ کې یو جلا او خپلواکه قوم دی، چې زه به ښایي وروسته وخت ولرم، چې یاد یې کړم) خو پاستنۍ برخه نرۍ او دومره زیاته حاصل خبره نه ده. په دغو ځایونو کې زیاتره کوهستاني تاجک ژوند کوي.

ددغو درو خولې په هماغه تناسب، چې لویډ یخې خواته دي، لوړې دي په تېره بیا د اوزبکین او تګاو درو خولې په ډېره ښه اندازه تر نورو لوړې برېښي او د کابل اقلیم لري. له دې لامله کله کله دا درې د کابل په کوهستان کې^(۱) چاپېرې^(۲)، په داسې حال کې، چې په سمه او ښتیاڼۍ توګه د کابل د کوهستان په سیمه کې یواځې د پنجشیر، نجراب او غوربند درو خولې د قرعې درو په ګډون راځي. د څیرمه (قرعې) درو په لړ کې ډېرې غوره یې سټجن (د نجراب او پنجشیر ترمنځ) او دورنامه، صالح او اولنگ او د پنجشیر او غوربند ترمنځ ګڼل کېږي. تر کوهستان لاندې د سویل خواته د ګوهدامن سبور میدان د هندوکش د لمنو په منځ کې پروت دی.

د پارو پامیزین لړۍ، چې د کوهستان لویډ یخې برخې څخه چاپېره شوي، له ختیځ ته تر لویډ یخ پورې د ۲۵۰ میلو په اوږدوالي او له شمال څخه تر سویل پورې د ۲۰۰ میلو په سور غوره شوي ده. په دغه ټوله ساحه کې داسې ځیرانوونکي غرونه پراته دي، چې ډېر خاص څرګند او غوره معلومات هم نه شي کولای، چې هغوی سم څرګند کړي او سره له دې، چې دا ځای د ایساګو او هزاره وو د استوګنې سیمه ده، خو تګ او راتګ ورته ګران دی. په دې اړه ګړه جغرافیایي معلومات لاس ته راتلای نه شي.

په دې برخه کې به دا څرګنده شي، چې دلته د هندوکش لړۍ هغومره لوړې نه دي، چې د دغو غرونو ترمنځه، چې چاپېر ترې پراته دي، اوچت ښکاره شي او د دایمي واورو لیکې پکې ولیدل شي. ددغو غرونو ختیځه نیمایي سیمه هزاره وو نیولې ده، دا برخه ډېره سمه، زړه او پرېښه برېښي، چې هواري نقطې یې له څه کرل کېږي. د غونډیو لمنې یې ډېرې ریونده او له پوټو څخه لغې دي. د غرونو په لویډ یخه نیماي برخه کې ایساګو مېشت دي، سره له دې چې دا برخه یې څه پراخه ناوې لري او په ښه ډول کرل کېږي، خو بیا هم تراوسه پورې دا سیمه خواره او وحشي برېښي، ددغو غرونو شمالي برخه ښځ په ښځه د بلخ د ولایت د هوارو دښتو خواته ټیټېږي،

^۱ د تاجک نوم ټولو هغو افغانانو ته، چې په فارسي ژبې خبرې او لره ژبه یې خبرې دي، ورکول شوی دی.

^۲ ښایي د کابل کوهستان څخه به یې د کابل غرونه مفصل وي، نه دا چې د کوهستان سیمه وښيي (زبان).

^۳ د اوزبکین او تګاو درې د ختیځ لوري له درو سره پرتله شوي دي. (زبان).

چې ددغې خوا پېچومس (مخ په لور، ۱۱۰۰) له سويلي پېچومي څخه زيات دی، يواځې په لويديځ او سويل لويديځ کې پرعکس احتمال زيات لري^۱. په شمال لويديځه خوا کې دا غرونه ورو ورو د بېد يا په څنډو کې په ميدانونو کې ورگډ کېږي.

ددغې ټولې سيمې د غرونو ډډې د لويديځ خوا ته کېږي دي. د سليمان غرونه د سفيد کوه يا سپينو غرو تر نامه لاندې چگړو څخه پيل کېږي. د سفيد کوه يا سپين غر نوم له دې لامله پرې اېښودل شوی دی، چې دا غرونه تل په سپينو واورو پټ دي^۲. سپين غر د هندوکش د وتلي برخې په جنوب کې ولاړ دی او له هغه غره څخه يواځې د کابل د سيند د وادي (تاوې) په واسطه پيل شوی دی. له دغې درې څخه د سپين غر غرونه په ريوته توگه پورته شوي او په دغه برخه کې رغېدونکي پېچومي لري. دا غرونه د اتمانخېلو د غونډيو او تورو قرعې لريو په واسطه له هندوکش سره لگېدلي، چې د کابل د سيند له يوې خوا ته بلې خوا ته غځېدلي دي او په ځينو ځايونو کې د اوسو د تېزوالي سبب گرځېدلي او څړويي يې جوړ کړي دي. ددغې اړيکې له لامله د سليمان غرونه هندوکش او ان کېدای شي چې د بيلوت تاغ د لړۍ دوام يې وپولو، خو سره له دې هم دا به ډېره ښه وي، چې د سليمان غرونه په جلا توگه يوه لړۍ وگڼل شي. له سفيد کوه وروسته د سليمان غرونو ډېرې جگړې موري د سويلي برخې سويل ختيځې خوا ته ځي او د هريوب (اصل يې آريوب دی، ژباړن) سره نږدې د ځاځيو له سيمې څخه تېرېږي. ددغه ځای په سويلي دوولس ميلو کې د کرمي سيند دا غرونه پريکړي او خپله لار يې پکې ايستلې ده. وروسته بيا دا غرونه د سويل خوا ته وړاندې تللي او د څدرانو غرنۍ سيمه جوړوي، چې داته له ۳۳ درجو شمالي عرض البلد څخه جنوب خوا ته اوښتي دي. له دې ځای څخه وړاندې ددغې لړۍ موقعيت او د مورو لار ښکلا کېږي. د څدرانو له سيمې نه مخ په وړاندې د هغو تگ لار او ان دوام د زياتو پوښتنو وړ دی، خو لکه چې دا يقيني ده، هغه جگړې غونډۍ او غرونه، چې له کائي گرام څخه تر ارگون پورې مسافرين په دوو ورځو کې ترې اوړي، په يو کلک گومان سره هماغه لړۍ ده. داسې هم انگېرل کېږي،

^۱ د الفنتين تحليل په دغه برخه کې سم نه دی. ځکه د هندوکش شمالي پېچومس له سويلي څخه لږ دی او يا په بله وينا د شمالي خوا لسمې په تدریجي توگه د بلخ خوا ته پېچېږي. نه دا چې په سغاسي او نېغ په نېغه ډول ژباړن.

^۲ افغانانو د سفيد کوه په نامه غرونه، سپين غر غرونه بولي، چې لومړۍ نوم پارسي او دويم يې پښتو دی. چې هماغه مانا ورکوي. دا بايد ووايم، چې ما د خبرو اترو په وخت کې له افغانانو سره د پارسي ژبې عبارت او کلمې کارولي، په داسې حال کې چې دوی به هرومرو پښتو کلمې کارولې.

چې له د سويل خوا ته وړاندې د گومل د کيښې غاړې غرونه هم ددغې لړۍ دوام دی. دا هم يادوي ده، چې له خدرانو څخه تر گومل پورې يوه غرنۍ سيمه ده، چې د خترو څنگونو پرې سيوري کېږي او د وزيرو غرنیو خلکو لپاره پناگاه شمېرل کېږي. له گومل وروسته د سليمان د غرو موقعيت او لار ييا ښکاره شوي او د شيرانيو او زمریو په سيمه کې دوام لري. دلته د عرض البلد ۲۹ درجو ته رسېږي او داسې ښکاري، چې پای ته رسېدلي ده، سره له دې چې د سليمان د غرونو لوړوالی تر هندوکش ډېر لږ دی، خو بيا هم د يادونې وړ دی. د سليمان د غرو ډېره جگه برخه په حقيقت کې د هغو د پيل کېدو په ځای کې ليدل کېږي. سپين غر د کال په اوږدو کې په واورو پټ وي، خو ددغو غرونو نورې برخې د پسرلي تر پای ته رسېدو وروسته واوره نه لري* (مقصد يې د سليمان غرونه دي. ژباړن) سره له دې هم ددغې لړۍ هغه ځايونه، چې د سويل خوا ته د شمالي عرض البلد د ۳۱ درجو سره پراته دي، د ژمي په اوږدو کې واوره لري، چې په داسې تيزت عرض البلد کې د ذکر وړ لوړوالی يو ثبوت دی.

د سليمان د غرونو هغه برخه، چې وزير پکې مېشت دي، ښايي له شاوخوا سيمو څخه د هماغو سيمو په اندازه لوړه وي، چې په خدرانو پورې اړه لري، خو بشپړ لوړوالی يې لږ دی. ځکه چې ددغو غرو لمنې د سويل خوا ته ډېرې تېټې شوي دي. د وزيرو د سيمې په سويلي برخه کې دا غرونه د گومل سيند په وسيله پرې شوي او په دغه ځای کې يې جگوالی په دواړو سيمو کې لږ دی، خو د شيرانيو په سيمه کې يو ځل بيا لوړ شوي او د کسې جگ غر يې جوړ کېږي دی. ددغه غره جگه څو که د سليمان تخت په نامه يادېږي. دغه جگه څو که چې د سليمان د لړۍ هسکه نقطه ده، د کال په اوږدو کې درې مياشتې په واورو پټه وي او په شاوخوا غرونو کې تر دوو مياشتو پورې پایښت مومي. د زمریانو سيمه په يقيني توگه د کسې غره د زياتو برخو په شان هسکه ده، خو زه له دغې تقضي څخه د سويل خا ته د غره نور جگوالی په هکله قضاوت نه شم کولای او داسې وسایل نشته، چې د هغو له مخې ددغې سويلي سيمې ځانگړتياوو او جگوالی په برخه کې ترې استفاده وکړم.

د افغانستان له سويلي پړيدو کرښې څخه د شمال په لور د گومل تر سيند پورې د سليمان له غرونه تر هغو ټوټو څمکو پورې، چې د اندس (اباسين) په ښې څپاره کې پرته دي، خوړوالی او تېټېدنې يې ډېرې زياتې او سملاسي دي. په بله څپاره کې يې که څه هم سر څوړي همداسې برېښي، خو بيا هم هغومره د پاملرنې وړ نه ده، د سليمان د غرونو د لړيدیځ خوا برخه تر ختيځې برخې ډېره جگه ده.

* له دغې څرگندونې څخه داسې څرگندېږي، چې افغانستان د سطحه کوه يا سېچن غرونه د سليمان د

د گورسل د سیند شمال خوا ته د سلیمان د غرونو د لوریدو یخ او ختیځ په دواړو خواوو کې یو لږ تیت و پرک تیت غرونه او غونډۍ خورې شوي دي، خو تر هغه ځایه چې زه تصور کوم، د ختیځې خوا مخ په خورې تېټېدل کت مټ د لوریدو یخې خوا د تېټېدلو غونډۍ ورو ورو او په تدریجي ډول دي، په لوریدو یخه خوا کې میداني او پرته سیمه همکې شوې، چې د غونډیو له لخوا سره ددغې برخې د نورو زیاترو ځایونو په څېر، چې د سربل خوا ته پراته دي، یو ځای کېږي.

د سلیمان د غرونو په ختیځه برخه کې دوه نورې کوچنۍ لړۍ هم شته، چې د سلیمان د لړۍ په ختیځه برخه کې د افغانستان له جنوبی سرحدونو څخه پیل او لږ تر لږه دروغزي تر عرض البلد (۳۲ درجې او ۲۰ دقیقې) پورې غځېدلې دي.

د فرعي سلسلو په لړ کې لومړۍ یې تر آرو غرونو یو څه تیته ده، دویمه لړۍ یې تر لومړۍ فرعي لړۍ لا پسې تیته شوې او ددغې او لومړۍ فرعي لړۍ ترمنځ ځمکه زما په تصور زیږه ده، خو د شیراونیو قبیلې خلک پکې کښت کوي.

دغه ټولې لړۍ د هغو وادي گانو په واسطه دوه ځایه شوې، چې د لوریدو یخې خوا له لورو برخو څخه غځېدلې او د داسان خوا ته وریالې ترې بهېږي، خو نورې وریالې له اصلي لړۍ څخه پیل کېږي او په هغو وادي گانو کې بهېږي، چې کورنۍ لړۍ یې دوه برخې او نیمايي کړي دي.

سلیماني لړۍ داسې ښودل شوې ده، چې له کلکو تورو ډبرو څخه جوړ شوې دي، بله لړۍ یې په برابر کلک والي له سرو تپو څخه منځ ته راغلې ده، خو ډېره تیته لړۍ یې له ماتېدونکيو خړو شگلنو ډبرو (سیند ستون) څخه جوړه شوې ده، ددغو ټولو غرونو سره بریده دي، خو د جگې لړۍ له مني او ډډې په گټو ځنگلونو په تېره بیا په نښترو پټې دي او نورې یې د زیټونو په ځنگلونو باندې پټې دي، د ډبرې تیتې لړۍ زیاتره برخې لرغې دي، یواځې په ځینو څوگونو کې یې گڼ ځنگلي بوټي او ونې غوږگندېدای شي، زه به اوس ځینې هغه وړې غونډۍ وڅېړم، چې له هغې ستړې لړۍ څخه چې اوس وڅېړل شوه، د ختیځ او لوریدو یخ په لور خورې شوې دي، لومړۍ یې د سربل خوا څخه راوپاندې شوې او داسې یوه سلسله ده، چې د راغزي (Rughzee) شمال خوا ته معلومېږي او پونیالي ته (Puniallee) ته غځېدلې ده.

دغه ښاخ ریونده، څیس او بریده دي او له یوه ځای څخه پرته، چې هلته غر نیمايي شوی په نورو برخو کې په لږه اندازه د تېرېدو وړ بریښي، د غونډیو دا څانگه د ۹۰۰ فوټو په جگوالي د یوه سخت گړنگ له اړخ سره، چې د پونیالي کلي ته هڅامخ پروت دی، پای ته رسېږي. ددغه لړۍ ټول اوږدوالی له شپېتو میلو څخه اوږې، خو سره له دې هم د یادونې وړ دی، ځکه چې دا برخه د اندس او د هغې غرنۍ

سیمې، چې اوس په یې ذکر کړم، بیه او سرحد جوړوي. بله لړۍ چې نیایې د مالګې د غره په نامه په یادېږي، د سپین غره له سویل ختیځې برخې څخه راوتلې او سویل ختیځ لوري ته غځېدلې او د تېرې ⁽¹⁾ Iccov له سویل څخه تر گلده باغ پورې دوام مومي. دلته دا غرونه او غونډۍ له اندس څخه اوږې او د پنجاب په څیښو برخو کې یې پراختیا غوره کړې ده. دا لړۍ د هایداسیس په نښې غاړه د جلال پور په برخه کې پای ته رسېږي. په هغه اندازه، چې دا غرونه د سلیمان له آرې لړۍ څخه لرې کېږي، په هماغه اندازه یې جگوالی لېوالی مومي. دا لړۍ له وروستۍ لړۍ څخه پراخه او جګه ده او په زیاته اندازه مالګه لري. چې د هغې په پیلو پیلو برخو کې په ځانګړې لار تېرې راپاتل کېږي. ددغو غرونو په ختیځه خوا کې د مالګې یوه نسواري ډوله تپه ده، چې د هندوستان خوا ته ډېرل کېږي. دا ډول مالګه د لاهوري مالګې په نامه یادېږي. شمالي خوا ته درېیمه لړۍ د سفید کوه له ختیځ څخه په مستقیمه توګه د اندس خوا ته خوره شوې ده. که څه هم له دغه سیند څخه اوږې، خو تر شاه یې دومره زیاته د ختیځ لور ته نه تېرېږي. څرنګه چې دا لړۍ د خپل تګلوري په اوږدو کې د عرض البلد د ۳۳ او ۳۴ درجو ترمنځ موقعیت لري، نو زه ورته د شمالي عرض البلد ۳۴ درجو لړۍ نوم ورکولای شم. دغه لړۍ تر نورو یادو شویو لړیو ډېره جګه ده او سره له دې، چې درې یې پراخه دي، خو بیا هم ورڅخه تېرېدل ګران برېښي. دغه راز دا لړۍ د نورو لړیو په شان کله چې د ختیځ خوا ته ځي، نو لېوالی یې پرله پسې لږ کېږي. خو ختیځ خوا ته تر ګوهات پورې ددغې لړۍ په څو ګو باندې د پسرلي په زیاتو وختو کې هم واورې لیدل کېدای شي او ان په هغو برخو کې چې د اندس په لوري دي، هم د ژمي په فصل کې لږه اندازه واوره ورېږي. ددغې لړۍ جګې برخې د نیشرونې او تپې لمني یې د زیټون (ټون) ونې لري.

د شمالي عرض البلد د ۳۴ درجو د لړۍ او د مالګې د لړۍ ترمنځ یو لړۍ میدانونه او ناوې شته، چې د خټکو او ښکېلو په نوم پورې اړه لري. دغه میدانونه او ناوې د اندس خوا ته ښکته شوي او مخ په خوري ځي. خو یو لړۍ غونډۍ دا ډاګونه له اندس څخه جلا کوي. دغه غونډۍ له شمال څخه د سویل خوا ته اوږدوالی مومي. ددغې برخې په شمالي برخه کې د مالګې غرو او پونیالي ترمنځ د ډورو، ښو، شیتکو (Shutuk) او عیسی خپلو درې د سلیمان له غرو څخه د اندس خوا ته لکه د زینو غونډې ښکته کېږي. د همدې برخې په سویل کې د بروتو غونډۍ او ناوې د لاډګي (Lard) د ښتې او وچې درې په ګډون پرته دي. دغه وروسته ناوې له اندس څخه د یو لړۍ غونډیو په وسیله، چې د پرش میله اوږدوالی لري، جلا کېږي.

⁽¹⁾ په نقشه کې دا لړۍ د تېرا د غره په نامه یادې شوې ده. ۱۸۳۸

له دغو درېو لړيو څخه هغه ټيټې لړۍ تېرېږي، چې له شمال څخه جنوب ته غځېدلې دي، چې دوه لړۍ يې د هماغو لړيو دوام گڼل کېدای شي، چې مخکې يادې شوې، چې د سليمان غرونو سره موازي دي، د دېو سيمه له پشو، بشو له عيسۍ خپلو او لارگۍ له مروتو څخه جلا کوي، چې پخپله له دوی نه هم بېلا بېلې لړۍ داسې تېرې شوې دي، چې د غونډيو د شبکې غونډې د کښت او کر له ميدانونو نه تار شوي وي، ښکاري، درېو لړيو ځانگو ترمنځه هېڅ يو واټن داسې وادي گانې گڼل کېدلای نه شي، چې سم په سمه او بې له غوڅ شوو برخو وي، د فرعي غرو په څنگ کې، چې د دوی له ښې گوټ څخه تېرېږي، دا درې د اصلي لړۍ (د سليمان غرونه) څخه د راوتليو برخو په واسطه په ځانگړي ډول لويديځې خوا ته خپېږي کېږي او لوړې ژورې پيدا کوي، ددغو راوتليو خپو تياوو په لړ کې هېڅ يوه يې دومره زياته د يادونې وړ نه برېښي ان که د دوی په اړه بشپړې غرگندونې (معلومات) او مفکورې هم ترلاسه شوې وای بيا هم يادونې يې ضرور نه دي، څرنگه چې د مالگو لړۍ د څلور دېرش درجو لړۍ، هغه ټيټې لړۍ، چې د کابل په وادي کې غځېدلې دي، ټولې د سپين غر له ختيځې خوا څخه راوتلي او وار په وار له هغه غره څخه کېږي نو د جلا کېدو په دغه برخه کې هم يوه غرنۍ سيمه منځ ته راغلې، چې د څلورو قبيلو استوگنې جوړوي او دا څلور واړه د خيبريانو تر عمومي نوم لاندې راځي.

هغه لړۍ چې د سليمان له غرو څخه لويديځ لور ته خپري دي، د هغه سلسلو په پرتله، چې مخکې يادې کړې، يو څه گرانې او څپرل يې اسانه، نه دي.

زه به داسې اټکل وړاندې کړم، چې زما خپل معلومات راته لارښوونه کوي، ښايي دا اټکل سم نه وي خو امکن لري، چې بشپړ حقيقت ته نږدې وي، چې په داسې حالت کې به ددغې سيمې د جوړښت د بيانولو په برخه کې مرسته وکړي.

هغه ځمکه، چې د کابل د سيند د ناوې، د غرنۍ عرض البلد، د کابل طول البلد او سليمان غرونو ترمنځ پرتله ده، ډېره غرنۍ سيمه گڼل کېږي، چې پکې ځينې سترې درې هم ليدل کېدای شي، زه نشم گولای ددغې غرنۍ سيمې د غرو ځانگړي ښکاره کړم، خو ښايي د غرو له آري لړۍ سره يو شمېر نورې په دغه سيمه کې موازي خوري شوي وي، بيا هم په باوري توگه هغه غرونه، چې د کابل او غرنۍ ترمنځ له سړک سره نږدې پراته دي، د يوې نرۍ ناوې په وسيله د پاروپامزين له غرونو څخه جلا شوي دي، ددغو غرونو اوسه لويديځ لور ته د هغه ناوې په خوا بېږي، چې سړي يوه شپه وړاندې ياده کړه.

د څيرمه (فرعي) غرونو لومړۍ لړۍ، چې هاته ډېره معلومه ده، د سليمان آړ غرونه د سرقضي (اصل يې سروه دي) په ختيځ او يا شمال ختيځ کې شاته پرېږدي

او د نوموړي سیمې له شمالي برخې څخه اوړي. دا لړۍ د گومل دریا په لوریدونکې غاړې په اوږدو کې د سویل خوا ته خوره شوې ده. دغه سلسله د حصی (Alunivac) له لوریدونکې اړخ څخه تېره شوې او دواړه سیمې له کتواز څخه جلا کوي. له دغې سیمې وروسته د دغې لړۍ دوام مغلشوش کېږي. خو یوه لړۍ غرونه چې په همدغه سمت او کرښه باندې دوام لري او د سویل خوا ته لیدل کېږي، ښایي د همدغې لړۍ امتداد څرگند کړي.

د پورتنۍ لړۍ سویل خوا ته درې نورې څېرمه (فرعي) لړۍ د سلیمان د آرو غرونو په لوریدونکې کې شته، چې یادونه یې دومره زیاته د ارزښت وړ نه برېښي. له دغو لړیو څخه یوه یې سرفه له ارگون څخه جلا کوي، بله یې دواړه له شمال څخه تېرېږي. په دغو لړیو کې هېڅ یوه یې له گومل څخه نور هم د لوریدونکې لور ته خښلې نه ده.

زه د هغو غونډیو په اړه، چې د سلیمان له غرونو څخه د گومل سیند په سویل کې خوري شوي دي، خاص معلومات نه لرم. ان د هغو غونډیو په اړه، چې د افغانستان په لوریدونکې خوا کې پرته دي، تر دې نوموړیو لړیو هم لم اطلاعات په لاس کې لرم. یو له غونډۍ چې د کلات د جگې سطحې په وروستۍ شمالي څنډه کې پیل شوي دي، داسې به برېښي، چې د شمال ختیځ خوا ته د غلزیو د سیمې تر برید پورې پراخه شوي دي. بله وینا د شمالي عرض البلد کرښې تر ۳۲ درجو پورې رسېږي. دا غونډۍ لومړۍ د شورایک او پشین سیمې له یو بل څخه جلا کوي او د خپل دوام په دغه برخه کې د سپین تیږې په نامه یادېږي. وروسته د کوژک او خواجه عمران په نامه د پشین شمالي پوله جوړوي. پسي د توبه نوم اخلي او په همدې نامه سیمې له منځ څخه تېرې شوې دي. د دغو غونډیو ډېره شمالي برخه د گل ناری په نامه غاښې دی. چې د ارغسان د ناوې په ختیځ کې پروت دی او د ترکاني له غرو څخه دومره زیات لیرې نه دی.

زه په ښایي دغه ټوله لړۍ، چې مو پورته یاده کړه، د خواجه عمران تر نامه لاندې یاده کړم. ځکه دا نوم د یو عمومي نوم په توګه غوره ګڼل کېږي. د غونډیو او غرونو دا لړۍ ډېره پراختیا او پلن والی لري. خو جیګوالی او سرخوړي یې لږ دي. واوره یواځې د لنډ وخت لپاره د سپین تیږې Spren Taizhe په برخه کې لیدل کېږي، خو د شمال ختیځ خوا ته د واورې اوږدېدل په کمال کې تر ډېرو میاشتو پورې وي.

یوه بله لړۍ داسې ښکاري، چې له لوړې سطحې څخه په هغه برخه کې جلا شوې. چې همدا اوس مه یاده کړه. دا لړۍ د ختیځ خوا ته خوري شوي او د پشین سویلي

پوله یې جوړه کړې ده. دغه راز دا لړۍ پشین له شال (کویتي) څخه جلا کوي. ددغې لړۍ هغه برخه، چې د جگې سطحې سره نږدې ده، د ماسایلوغ په نامه یادېږي او په مرکزي برخه کې د تاگاتو په نامه یادېږي. غرنګه چې دا ددغې لړۍ په منځنۍ برخه کې جګ ځای دی، ښایي له دې لامله د تاگاتو نوم په ټوله سلسله باندې ایښودل شوی وي. له هغه ځایه، چې دا لړۍ د جگې سطحې څخه جلا کېږي، په یواځینۍ توګه ټول اوږد والی یې ژه پنځوس میله د ختیځ خوا ته تعقیبولای شم. خوله بلې خوا دا هم باید ووايم، چې دا لړۍ له یوې بلې سلسلې سره یوځای شوې او وروسته د کاکړو له سیمې څخه اوږي، چې په دې توګه اوږدوالی یې له هغې اندازې څخه، چې مایاد کې په زیات ډول د یادونې وړ وي، دا لړۍ ډېره خپره، ریونده او تر شاوخوا غونډیو جګه برېښي. ځکه په دغه لړۍ کې د نورو شاوخوا لړیو په پرتله اوږه تر ډېر وخت پورې پایښت مومي.

د کلات د جگې سطحې څخه بله لړۍ د خار لیکې په نوم له کلات څخه د شمالي عرض البلد د ۳۰ درجو سره نږدې پیل شوې او د ختیځ لور ته د ختیځ طول البلد د کرښې تر ۶۷ درجو پورې غځېدلې ده. دا لړۍ د بیدو له (Bidu) جګ میدان د میستان ټیټې او توډې سیمې څخه جلا کوي.

د غونډیو یوه لړۍ د وروستۍ یادې شوې سیمې د پاسه د شمالي عرض البلد د ۲۹ درجو کرښې سره جګه شوې، چې د افغانستان سویلي پوله جوړوي. د ختیځ طول البلد ۶۸ درجو وروسته یوه ساحه د سلیمان تر څرو پورې، چې د شمالي عرض البلد د ۲۹ درجو ترمنځ پرته ده، زیات شمېر غرونه او غونډۍ لري، چې زیاتره یې په هغو لړیو کې دي، چې له ختیځ څخه لویدیځ ته ځي او دا ساحه یې ډګه کړې ده. دا سیمه په ډېرو ځایو کې په تېره بیا په ختیځ خوا کې زیات شمېر میدانونه او ډاګونه لري. ددغې سیمې په لویدیځه برخه کې تر ټولې نورې سیمې زیات شمېر جګ غرونه او لړۍ دي، چې شمال او سویل خوا ته غځېدلې او پورتنۍ یادې شوې څېرمه (فرعي) لړۍ له یو بل سره نښلوي. ددغو لړیو شتون ددغه حقیقت له مخې ښه څرګندېږي، چې سیوتاداغ (Sioutadagh) او توبه (Toba) له ژوب څخه د داسې لړۍ غرونو په وسیله جلا شوي دي، چې اوږدوالی یې د لورا (Lora) سیند تر سرچینې یانې توبې پورې رسېږي. لا هم د سویل خوا ته په هماغه خوا د کنډ (Kand) نوم یو جګ غر دی، چې شمال څخه د سویل خوا ته اوږد پروت دی. له دغه غره سره ورته د غرونو نورې مورې هم په همدې سمت خوري شوي، چې د چیري (Chiri) (د کنډ سره سویل کې) او توپر (Tupper) (د چیري په سویل کې) په برخو کې سره نښلې. دغه راز یوه جګه سلسله د شال او ډور (Dander) ترمنځ د سړک په کینه ځایه خپره شوې

او د پورته یادې شوي سیمې (چیرې او کتد) تر برید پورې په ریښتیني توګه د افغانستان ددغې برخې د اوبو جریانونه وېشي. هغه ویاړي، چې په دغو لویو کې راوځي ځینې یې د لویډ یخ او ځینې نورې یې د ختیځ خوا ته بهېږي. یواځې دوه لږې غرونه له یادولو څخه دلته پاتې دي، چې یوه یې له پاراپامیزین (پاروپامیزاد) سره نږدې د قره باغ په سویل کې پیل د ترنگ سیند د کیڼې غاړې سره موازي د ختیځ طول البلد د کرښې تر ۶۷ درجو پورې خوره شوې ده. بله لږې د لومړۍ لږې له پای څخه پیل او د ختیځ خوا ته دوام لري. دغه لږې لویډ یخ لور ته د سور غر او ختیځ خوا ته د تور کاني په نامه یادېږي. ددغو دوو سټیو دوو لږو غرونو په یادولو سره زه فکر کوم چې د افغانستان غوره غرونه ټول بشپړ یاد شول.

درېم څپرکی

د افغانستان سیندونه

افغانستان د غېلي پراختیا برابر د یوه هېواد په پرتله ډېر لږ شمېر لوی سیندونه لري، له اندس څخه پرته په ټول هېواد کې داسې کوم بل سیند نشته، چې د کال په زیاته موده کې د پورې وتلو امکان ونه لري. ددې سیندونو ډېر لوی شمېر ډېر گړندی بهیر لري او سره له دې، چې اکثر وختونه دا سیندونه په توندۍ راښکته کېږي، خو ډېر ژر وچېږي. ددغو سیندونو اهمیت هم په دې لامل، چې اوبه یې د اوبو لگولو له لامله د مقصد لپاره پرله پسې جلا کېږي، کم شوی دی ځکه د دوی اوبه د اوبو لگولو له لامله ډېر ځله له بل سیند سره تر گډېدو پورې رسېدلای نه شي او تشېږي. په افغانستان کې د ټولو سیندونو په اړه دا لیدل کېدلی شي، چې د هغو په خوله کې اوبه د سرچینې سره یوشان ته وي یانې د سیند د اوبو اندازه، چې له غره څخه راوځي د اوبو اندازه وار په وار زیاته کېږي. د سیند د اوبو اندازه چې د ځمکو د غړوبولو لپاره برابرېږي او هغه څنډونه، چې دا سیندونه د مساپرانو د تگ په لار کې اچوي، یواځیني عوامل دي، چې دا سیندونه مهم گرځوي او د هغو اهمیت جوتوي. د اندس سیند په یواځینۍ توگه په هر وخت کې د پېرې چلولو لپاره وړ دی، خو سره له دې هم له هغه څخه په دغه برخه کې دومره گټه نه اخیستل کېږي.

د اندس سیند د اوږدوالي او د اوبو د هغې اندازې له پلوه، چې سمندر ته یې رسوي، باید د نړۍ د لومړي مقام له سیندونو څخه وگڼل شي. ددغه سیند اوږدوالی له سرچینې څخه تر سیند پورې ټول په ریښتیني توگه معلوم نه دی، خو تر (۳۵۰) میله نږه شوي دي او داسې دلایل هم شته، چې اټکل وکړو چې اوږدوالی یې له دې څخه ډېر زیات دی. د اندس سیند مرستیالان هم پخپله د اروپا له سترو سیندونو

څخه په اوږدوالي کي کم نه دي. د دغه ستر سیند (اندس) سرچینه تراوسه پوري په رښتیا کي توگه نه ده ټاکل شوې. د اندس سیند د سرچیني پاستی بهیر (جریان) یواځي د تبت د یوه واره کلي یاني دراس (Dras) سره نږدې اړخ کي په نښه کېدای شي. دغه ځای دویم بریدمن مکارتي د ۷۶ درجو او ۴۸ دقیقو طول البلد او ۳۵ درجو او ۵۵ دقیقو عرض البلد کرښو سره برابر ښودلای دی. په دغه نقطه کي سین له شمال ختیځ لوري څخه ښکاره کېږي. خو له دغه ځای څخه پورته جریان یي نه دی پېژندل شوی. په دغه برخه کي د دراس د پاسه د اندس آر بهیر (اصلي جریان) سره یوه کوچني ناوړه گڼه پوي، چي د تبت د روداک (Hodak) له سیمي څخه دوه سوه پنځوس میلو په واټن ټاکل کېدای شي. د اندس سیند د کوچني تبت له پلازمیني (پایتخت) لداخ (Ladakh) سره نږدې تېرېږي. له دغه ځای وروسته د لداخ په نامه نومول شوی دی. له دغه ښار سره نږدې له اندس سره یو وړوکی سیند له شمال لوري څخه گڼه پوي، چي د ښاغلي مکارتي په گومان دا مرستیال سیند د سري قل (Surial) له جهیل څخه راوتلی دی. دغه راژماته د فرغانې یوه ازبک د سیند د سرچیني په اړه وویل، چي د موژتاغ (Muztagh) د کنگلو له یوې برخي څخه یو سیند راوځي. د دغه سیند بهنگ (جریان) د لداخ قریبار پورې ماه وښپړه. خو د لویديځ خوا د کوم یوه بل غوره مرستیال او یا شاخي گڼه بدل یي څرگند نه کړل. دده له څرگندونو دا جوتېږي، چي د اندس سیند سرچینه د کنگلو هماغه برخي گڼل کېږي، خو زه فکر نشم کولای چي دده څرگندونې له دویم بریدمن مکارتي سره پتله شي. خو بیا هم د داسي یو معني او کرکجن ټکي په اړه څرگندونه بهي گټي ده.

ښاغلي مکارتي په دې خبره ډېر خواشیني و، چي هغه د سیند سیند د سرچیني د پیدا کولو توان ونه موند، خو که موږ د هغو سیمو، چي دا سیند افغانستان ته له ننوتلو څخه مخکي پکي بهېږي، د لارو وړاندوالي ته پام وکړو، دده د هغه بري په اړه چي د سیند د تگلوري د معلومولو په چارو کي ورپه برخه شوې، د سیند د ډېري لري سرچیني په پیدا کولو کي دده د ناتوانۍ په نسبت به ژموږ د اریاني لپاره ډېر

۱ که د نوبو ژوروالي او د سیند د اوبو ټاپمي شتوالی په پام کي ونه نیسو، نو د هایداسپس هایدراوس Hydraotes او هایدروس سیندونه د اوږدوالي له پلوه تر راون Rhone سیند وړاندې دي. د هیپاسیس Hypasis اوږدوالی د ایل Elbe له سیند څخه څلوېښت میله زیات ښی، دل شوی یا دا چي هیپاسیس تر راین یواځي میله لنډ دی. د کاشکار Kashkar سیند تر یوه Po ایل میله لوړ دی. د ایپسین، کورمي، کومل او سوات سیندونه له پایمز سیند څخه په اوږدوالي کي کم نه دي. په داسي حال کي چي دا سیندونه د اناس سیند ډېر وړه مرستیالان گڼل کېدای شي.

دلايل وي.

د مکارتنې کشف او ترگندونه، چې د لاداک سيند په اړه يې وکړه، د زياتې پاملرنې او دلچسپۍ وړ گڼل کېږي. دده د معلوماتو يو شان والی د ۱۸۰۸ کال له هغسې پلټنې سره، چې پرېدمن وب (Webbe) د سيند سيند په اړه ترسره کړه، دا ښکاره کوي چې دا دواړه ښاغلي په خپله ترگندتيا او پوهه کې پياوړي او د بشپړ واک خاوندان دي.

پخوا داسې فکر کېده، چې د لاداک سيند د گنگا، د سيند له غوره ښاخو څخه يو ښاخ دی او دا نظريه د يوه ستر واکمن او د پوهې خاوند ميجر راینل Major Renell له خوا تايي شوه. خو دغه تکړه او پوه جغرافيه دان هم پخپله دغه نظريه کې د لاماس Lamas او پي. تيفناتلر P. Tiefentaller اشتباهات تکرار کړي او په دغه نتيجه کې يې ځان قانع کړی دی. کپتان رابر او ښاغلي وب دواړه ددې مقصد د ترسره کولو لپاره ولېږل شول، چې د گنگا سرچينه معلومه کړي. دوی دواړو دا کار ترسره کړ او د گنگا سيند سرچينه يې پيدا کړه. ددغه سيند سرچينه د هغې پخوانۍ ښودل شوې سرچينې په خلاف، د هماليا د سويل ختيځې خوا ته کښته پرته ده.*. په بله وينا ددغو دوو ښاغلويو د پلټنې په نتيجه کې دا ښکاره شوه، چې د گنگا سيند سرچينه د لاداک سيند نه دی، بلکې له هغې څخه ډېره تېټه د هماليا سويل ختيځه ډډه کې موقعيت لري. اوس نو دا ثابت شوه، چې د لاداک سيند په گنگا کې نه توپيرې او تر هغه وخته پورې، چې ښاغلي مکارتنې په دغه اړه غېږنه کړې نه وه، ددغه سيند د بهېدلو او توپېدلو لار معلومه نه وه. خو کله چې مکارتنې خپله پلټنه بشپړه کړه، نو يې وښودل چې دا سيند د انډس سيند ته په سرچينه کې د راوس ته نږدې گډېږي^(۱). له درانس څخه وروسته د انډس سيند خپله گوښې مجرا په يوه غرنۍ سيمه کې تعقيبوي. په دغه ځيې، او ليرې سيمه کې د مساپرينو تگ او راتگ ډېر لږ دی. ښاغلي مکارتنې ته دا خبرتيا، چې ده پرې استناد هم کړی و، په برخه وه، چې له درانس څخه کښته له انډس سيند څخه يوه شاخه جلا شوې او اوږه يې د کشمير په لور بهېږي. دغه ښاخ د کشمير له منځ څخه تېر شوی او د هايداسيس اصلي سيند يې منځ ته راوړي. سره له دې، چې د سيندو دا ډول بدلوالی په هوارو هېوادونو او پرتو سيمو کې پېښېږي، لکه چې د گنگا په برخه کې هم دا ډول بدلېدل رښتيا دي، خو بيا هم بايد ووايو چې دا ډول عمل په گړنديو سيندونو،

* د اسيايي پلټنې په يوولسم ټوک کې ددغو دووينو د سفر بيان وکړی.

^۱ داسې ويل شوي دي چې امکان لري هغه اوږه چې د مانسارور Mansarwar له جېل څخه دا جېل د

لاداک سيند په سويل کې پروت دی، راوځي. ښايي د انډ سيند اصلي جريان او لويه وکېنل شي.

په تېره بیا هغه سیندونه چې په غرنیو سیمو کې بهېږي، یو څه غېر ممکن برېښي. د دغه حالت په نظر کې نیولو سره کله کله موږ داسې سیندونه وینو، چې د ډېرشو ټاپوگانو په واسطه جلا کېږي او کله چې دا ډول وېش منځ ته راشي، نو دا د سیمې د پنځ (طبیعت) له مخې په همدغه شان دوام مومي. د مالیایي Mullacc په برخه کې کله چې د اندس سیند د هندوکش لارې له منځه تېرېږي، نو د شمال لورید یخ له لوري د اباسین په نامه کوچنی سیند ورسره یوځای کېږي، دغه سیند د یوسلو شلو میلو په لیرې والي سره له شاوخوا غرونو څخه سرچینه اخلي، د دغه سیند شاوخوا اوسېدونکيو افغانانو په گومان سره د اندس اصلي سیند گڼل کېږي. د اندس سیند وروسته له دې، چې د پنځوسو میلو په واټن سره د هندوکش له تېټو لمنو څخه د تورپلې سیمې ته رسېږي، له هغې وروسته هواري او ارټي ځمکې ته ننوځي. دلته داسې دغه میداني سیمه کې خپرېږي او له زیات شمېر ټاپوگانو څخه تارېږي.

له پورتنۍ ځای څخه څلورېشت میله کېښته له اتهک سره نږدې د کابل گړندی سیند له اندس سره یوځای کېږي، ورپسې سلاسي سلیماني لارې د فرعي ښاخو منځنۍ برخې ته داخلېږي. د دغو سیندونو د اوبو گډېدل ان په هغه وخت کې چې اوبه ډېرې تېټې او لږې وي، بیا هم مخکې له دې چې غرونو ته ننوځي، د ډېرو په منځ کې څپې او گرداوونه په زیاته اندازه جوړېږي او یو ډول غوټې تړې خپري، چې د سمندر څپو ته ورته دي، خو کله چې داسې د واورې د ویلي کېدو له لامله مست او اوبه یې ډېرې شي، نو په دغه وخت کې ډېر ستر گرداوونه جوړوي، چې غرمبا یې په ډېرو لیرې فاصلو کې هم اورېدل کېدای شي. دغه گرداوونه ډېر ځله پېړۍ اړوي او یا یې له ډېرو سره وهي، د اندس سیند، چې په پرته میداني سیمه کې ډېر زیات پلن دی، د اتهک په برخه کې یې سور درې سوه مترو ته راغونډېږي ان داسې کله چې د غونډیو او غرو منځ ته ننوځي، نو له دې څخه یې هم پلن والی کم شوی او نری کېږي. له اتهک څخه پېنځلس میله لاندې د نیلاب له کلي سره یې عرض دومره لږ دی، چې ان داسې هم ویل شوي چې په لاس ډېره تړې اړي. خو په دغه ځای کې ډېر زیات ژور او گړندی روان دی، له نیلاب څخه د قره باغ تر سیمې پورې د لغرو غونډیو له منځ څخه کوږ وېر تېرېږي. د قره باغ په برخه کې د مالګې له غره څخه په یوه ژوره رڼه او آرامه ریاله کې د هغه اوبه جریان مومي، له دغه ځای څخه د سمندرګي تر لارې پورې له کومې وقفې او انقطاع سره نه مخامخ کېږي یا دا چې نور بیا په غرونو او غونډیو کې ډېر بند پاتې کېدای نه شي. له دې وروسته داسې د سربل خوا ته په یوه پراخه او ارته ځمکه کې بهېږي او په زیاتو څانګو جلا کېږي، چې په زیاتره

برخو کې پرله پسې بیا گډه او یا وېشل غوره کوي، خو ډېر لږ پېښېږي، چې د هغه ټولې څانگې بیا سره یوځای او یو واحد جریان منځ ته راوړي.

له اوج (Duch) سره تړېدې د پنجنه Punjoud سیند له اندس سره گډېږي. دا سیند د پنجاب د سیندونو له یوځای کېدو څخه منځ ته راغلی دی. که څه هم د دغه سیند اوبه هم ډېرې دي، خو د گډېدو له ځای څخه پورته که له اندس سره پرتله شي، نو ډېر وړوکی پرېښي او ورسره مقایسه کېدای نه شي. له دې وروسته د اندس سیند د سویل لوریدنځ خوا ته جریان مومي او د زیات شمېر ښاخو په څېر یې اوبه د عربي خلیج خوا ته تښتېږي. له غرو څخه کښته اندس د خپل تگلوري په اوږدو کې دواړه غاړې پرله پسې تخریبوي او خپله مجرا بدلوي او دغه راز دا سیند د خپل بستر د شاوخوا تمکني او سیمه ترڅو میلو پورې ډوبوي*. زه په ښایي په دغه ځای کې د

* څرنگه چې د اندس سیند د سرچینې په اړه بیان اعلان شوی و، نو په همدغه وخت کې ماته د ډیلي یوه پوه لري اوسېدونکې میر عزت الله له خوا یوه مجله راوړسېده، چې د جغلفي مور کړنلارې د هېئت د ټولې د اسونو د ساتنې او څارنې د هدف له خوا تشویق شو، چې لار لاري سیمې ته سفر وکړي او هغه ډلې موضوع امکانات وڅېړي. چې د بنګال د سواره پوځ لپاره اسونه پیدا کړي. نوموړي سړي له کشمیر څخه لاندې او له هغه څخه وروسته پارکند ته ولاړ. لاندیني بیان د هغو سیندونو په اړه، چې دی ترې پورې وتلی و د مجلې په بېلا بېلو برخو کې راغلې دي.

په مالدین کې Malayan، یوځای دی چې د کشمیر له ښار څخه څلورینت کاله یوه پیمانه ده، چې په هند کې استعمالېږي نو له یوه نیم میل څخه تر درېو میلو پور واکمن څرګندوي. ژباړن: د شمال ختیځ لور ته پروت دی. د سیند اوبه یو څه د کشمیر لور ته یوه برخه د لیت لور ته بهېږي. هغه اوبه چې د کشمیر خوا ته جریان مومي، د سند په نوم یادېږي. دا نوم ددغې ناوې په ټوله برخه کې په همدې شان غولېږي شوی دی. په ځانګړې بڼې چې د لیت خوا ته نږومي. په همدغه نوم لیت، سره شعرت لري. دغه سیند تر پېشکام Pishkam د عزت الله د لارې په سر یو کلی و، چې د مالدین شمال ختیځ خوا ته ډېر ژر کاسه ليري پروت دی. پورې شمال ختیځ پلو تعقیبوي. له دغه ځای څخه وروسته دا سیند لویدیځ سمت غوره کوي او د کوچني لیت له منځ څخه لوري او د مظفر آباد لاندې بهېږي. په دغه وروستي ښار کې یې په همدې نامه سره یادوي. له مظفر آباد څخه یو کلاس (class) کښته نوموړی سیند د کشمیر سیند پورته د سند په نوم یاد شو. سره یوځای کېږي او د پنجاب په سیمه کې جریان پیدا کوي. ددغه د جیلم Jelum یا بیهار Behar هایداسپېن نوم غوره کوي. نو ځکه دا سیند کیشن کټکات Kishen Kuma هم گڼل کېږي، چې جغلفي مکاتې هغه ناسې تصور کړی، چې کواکې له اندس څخه جلا شوی دی، چې دا خبره نو نگرېه دومره زیاته د تعجب وړ نه برېښي او دا څرګندوي، چې د لومړي هایداسپېن پیل او د دویم اندس، سیند بستر دومره سره نږدې دی. له پېشکام څخه د شمال ختیځ خوا ته شل کاسه ليري د خلیج Khellich لاس پروت دی، چې دلته د لومړي ځل لپاره عزت الله ځان د لاندې سیند ولید او د هغه په اړه یې لاندیني بیان کړې دی. له خلیج کلي څخه دوه کاسه راندې د یوه سړک په کښت لپاره باندې کتلې دي، چې نوموړی سیند د اټک سیند اندس، ته ګډېږي. دغه سیند له شمال ختیځ څخه راوتلی او د سویل لویدیځ لور ته جریان مومي، داسې ویل کېږي چې دا سیند د شایوګ Khayouk ددغه سیند سرچینه د لیت او پارکند ترمنځ ده. له سیند سره یوځای شوی او د یوسفزیو، سر Bheer او نور نول Farouk له سیمو څخه لوري او د اټک له کلا څخه پورته د کابل سیند ته لویېږي. دغه

هغو سیندونه په اړه، چې له اندس سره له ختیځ خوا څخه ګډېږي، څه ونه وایم ځکه په دې اړه ښاغلي مکارتي بشپړ معلومات وړاندې کړي دي.^(۱)

هغه سیندونه، چې له لویدیځ څخه له اندس سره یوځای کېږي، یو مې لې وړاندې ایاسین په نامه یاد کړی دی بل سیند چې له لویدیځ څخه له اندس سره ګډېږي، د کاشقار Kashi-kara سیند دی، چې له پشتهي چار څخه Poshukhar پیل کېږي، پشتهي خار د یلوټ تاغ یوه څوکه ده، چې د اکوس سیند سرچینه هم پکې ده. د کاشقار سیند د نوموړې څوکې له بلې وې څخه راوتلی او د آمو (د اکوس

سیند دلته کوم حاکمون نوم نه څرګندوي، خو د سان يو ۵۵۵ Poo په نامه یادېدلی شي، چې په تېلي ژبه کې ستر سیند ته دا نوم اخلاق کېږي. میر عزت الله له خلیج څخه دا سیند تر لاداکه په لږ ۱۰۵۱ پورې تعقیبه کړې دي، چې دا وروستی ځای د نوموړي سیند په ښې تیاره باندې موقعیت لري. د د لارډي په لور دا خار په لاداکه باندې د مکارتي په پرله ډېر زیات د سولې خوا ته څرګندوي او په نتیجه کې د هغه له اصلي او ځانې ځای سره ډېر لرې اړه شوی دی. خو د عزت الله ځان مشاهده د نیلمېرې الې په وسیله ترسره شوې ده، ځکه د اسطرناب الې د پشتهي له امله دا ځای د شمالي عرض البلد له ۳۷ درجو او طولیت دقیقو سره برابر شوی، چې د مکارتي له محاسبې څخه نور هم د شمالي لور ته نور ښکاره کېږي. له دې څخه میر عزت الله د پارګند لور ته وړاندې ولاړ اتلس کاله تیرې د شمال ختیځ خوا ته یې د شاپوګ سیند ولید. نوموړي د دغه سیند لار د خاندان khumdaen کنګل تر شاه تعقیب کړه او د قراقروم د موړې لاندې د هغه تر سرچسې پورې یو مخ ولاړ، چې دا ځای د لې شمالي کنګل تیري او دا واک یې د سرګ په لورډو کې په پېچلسو غارونو ګډې پای ته ورساوه. میر عزت الله د خاندان کنګل د قراقروم د غرونو د یوې برخې په څېر بیان کړی نه دی، بلکې هغه یې په پلا توګه د کنګل یو غر ګڼلی دی، چې قراقروم ته له رسېدو نه دوه مېله غرنۍ مخکې یې هغه د سرګ ګڼې لارې ته لیدلی دی. دا کنګل د دوه سوه کاله په پراخوالي د بالتي Nahi له تبت څخه تر Surik Kul سوريګه قل پورې لورډوالی لري. عزت الله د قراقروم د غرونو په اړه څه نه وایي او دا نه ښکاره کوي، چې دا غرونه په زیاته اندازه ښکته دي. خو پراخې ددای لوري څنګ د سړو او ګوښه کوټ په اړه پېرودونکي بڼه بیانوي. دا سیمه د لې او پارګند تر منځ لرې ورځني منزل ګوازي، چې ځنګل برخې ته سړی ورځپوړي د پارګند سیند سرچینه له شاپوګ څخه د یوې موړې په واسطه جلا کېږي او له پارګند څخه اتلس مېله، مېله لیرې سولې ختیځ سمت ته پرته ده. دا ښکاره ده، چې د عزت الله څرګندوالي په بشپړه توګه د مکارتي له یادښت سره سمون خوري، یوازي دوهه توپیر لري، چې نوموړي د شاپوګ سیند سرچینه د سوريګه قل په جېل کې نه بولي، بلکې د مور تاغ په غرو کې یې ګڼي. یو بل غوره اختلاف د دوی په څرګندونو کې په اتلس سره د سمون لپاره شوی. میر عزت الله د دراس د کلي له منځ څخه تېر شوی دی، چې د هاتین شمال ختیځ لور ته شپږ کاله واټن لري. دلته عزت هېڅکله د لاداکه سین ګډېدل ته اندس سره نه لوري. په داسې حال کې چې مکارتي ددغو سیندونو ګډېدل ته دراس سره نږدې ښکاره کړي دي. د عزت الله لیکنې څخه دا هم جوتنه شوې ده، چې هغه کله چې د دراس له سولې څخه واوښت، نو یې د لاداکه سیند ولید چې پرته له دې چې خپله لار بدله کړي، له خلیج څخه په تېرېدو سره هم په جین استقامت د سولې خوا ته روان دي. نو له دې لامله دا به ډېره اټکلي وي، چې صافلی مکارسي د پورتنیو سیندونو لاداکه او سند، ګډېدل ته دراس څخه کښته ښودلي دي. ددغه فصل په اړه نورې یادونې دسریزي په نتیجه کې

وګوري ۱۸۳۸

طبعه وګوري

سیند) څخه د بیلور تاج د یوې لړۍ په وسیله، چې د همدې سیند ښی غاړه تر هندوکش پورې تعقیبوي، چلا شوي دي. د کاشقار په کیڼه غاړه باندې د کاشقار سیمه پرتله ده، چې د سیند نوم هم له هغې څخه اخیستل شوی دی. کله چې کاشقار له هندوکش څخه تېرېږي، نو ښی خوا ته یې هغه راوتلې (برآمدګي) پرتله ده، چې ډېر ځله مې مخکې یاد کړله. د دغه سیند په کیڼه غاړه باندې یو لږ غرونه پراته دي، چې له راوتلې سره موازي برېښي، سره له دې چې دا غرونه ډېر جګ دي، خو بیا هم دایمي واورې ورباندې نه لیدل کېږي. دا سیند د سترو غرونو لاندې په یوه ډېره غرنۍ سیمه کې په ډېر ګرندیتوب او شدت سره د کابل سیند د ناوې په لور بهېږي. زه د مخکینۍ څرګندونې په تایید د کابل ناوې په هکله دا ویلای شم، چې د کابل په ختیځه خوا څو سیندونو سره یوځای شوي دي. دوه ډېر غوره یې له هندوکش څخه راوځي او د پنجشیر او غوربند په ناوې کې بهېږي، چې د سیندونو نومونه یې هم له دغو سیمو څخه اخیستل شوي دي. دا دواړه سیندونه د کابل شمال کې سره یوځای شوي او تر باریکاب Baurickab پورې سوريې پلو غوره کوي. یو بل سیند ګی، چې له نوموړو سیندونو څخه کوچنی دی، د غزني له لویديځې خوا څخه راوځي او د کابل په ختیځه خوا کې له یوه بل واړه سیند سره، چې د پاراپامیزین له یوې لړۍ څخه، چې د بابا غرونه یې بولي، سرچینه اخلي، یوځای کېږي. دغه وړوکی سیند د کابل له منځ څخه تېرېږي او د هغه نوم د کابل په ټول سیند باندې اېښودل شوی دی.

هغه ټول سیندونه، چې پورته مې یاد کړل، د باریکاب په برخه کې سره یوځای شوي او د کابل سیند جوړوي. دغه سیند په ډېره چټکۍ د ختیځ په لور جریان موندلی او د دواړو غاړو د فرعي سیندونو په ګډېدو سره یې، چې له غرو راوځي، اړیه زیاتېږي. له جلال اباد سره نږدې په کامه کې د کاشقار (ګونډ) سیند له کابل سره ګډ شوی او د ختیځ خوا ته د هندوکش د کوچنیو غرو په منځ کې خپله لار تعقیبوي، چې دلته زیات ګرداوونه او خړوبې منځ ته راوړي.^(۱)

کابل سیند کله چې د پېښور هوارې او میداني سیمې ته ننوځي، نو دلته د هغه جریان شدت په ښه اندازه کمېږي، خو بیا هم ورته ګرندی ویلای شو. دلته دا سیند په څو ښاخو باندې وېشل کېږي، خو د هغه دوه ښاخیز سیند د ګډېدو له امله، چې د پنجګورې او سوات له درو څخه راوتلې، بیا سره یوځای شوي دي. له اټک سره نږدې

^۱ سره له دې، چې له جلال اباد څخه خلک د لږکیو په تخته باندې، چې د سیند په وسیله په ډېره ښه ساري چاپکي او ګرندیتوب ځي، راټخته کېږي، خو بیا هم په دغه حالت کې د چرونو او د جریان شدت یې له پاته زبانه څخه بل څن شمیر کېدای نه شي او هغه باید یوه خطرناکه زمين چلونه وګڼو.

له اندس سره د گډېدو نه لږ مخکې یې ټولې اوبه بیا سره گډېږي.

د کابل سیند د اندس په پرتله ډېر وړوکی او په زیاتو برخو کې د وچ فصل په اوږدو کې ترې پورې وتل اسانه دي.

د اندس سیند هم د ۱۸۰۹ کال د ژمي په وروستیو وختونو کې د شاه شجاع د لښکرو د پورې وتلو په مخ کې د کابل له سیند سره د گډېدو له خای څخه پورته کوم ختم پېښ نه کې او ټول ترې پورې وتل. خو دا کار یوه معجزه گڼل کېدای شي، چې د پاچا د بخت له لامله ترسره شوه. له اندس سیند څخه دا ډول تېرېدل له غرونو څخه نیولې تر سمندرګي پورې ما اوږدې نه دي، چې څوک ترې "پورې وتلي وي".

له اټک څخه لاندي له اندس سره د تو The په نامه اوبه او نورې وړيالې یوځای کېږي. چې هېڅکله د سیند نوم درلودلای نه شي او تر اسحاق خېلو پورې دا ډول اوبه یې له کوم غوره نوم څخه ورتویږي. په اسحاق خېلو کې د کورمې سیند ورسره گډېږي. د کورمې اوبه د سلیماني غرو تر شا د آریوب په برخه کې راوځي او د ختیځ په لور د سلیمان د لړۍ په یوه ژوره ناو کې تر باراخېلو Barrakhal پورې په همدې استقامت جریان مومي، خو په دغه وروستی سیمه کې د سویل لور ته کوچ شوی او تر هغو چې له اندس سره یوځای کېږي، په همدغه لور (جهت) خپل تگ ته ادامه ورکوي. دا سیند له کاکلوالا Kagalwala سره نږدې له اندس سره یوځای شوی دی. دلته یې اوبه ډېرې پلنې بهیږي، خو ژوروالی یې لږ گڼل کېدای شي.

ددغه سیند په جنوب کې یواځیني سیند، چې د اندس (سند) په لور روان دی. د گومل سیند شمېرلای شو، چې دا سیند هم له اندس سره ډېر ځله نه گډېږي، ځکه اوبه یې د دامان په شمالي برخه کې د کرنې په چارو کې لگول کېږي. نو له دې امله اندس ته رسېدلای نه شي، خو په هغو وختونو کې چې اوبه یې د بارانو په وسیله ډېرې شي، سیند ته تویږي.

د گومل سیند د سرقضي (اصل سرونه ده، ژباړن) په سویل کې له دورچلي Duurchell سره پیل او داسې بریښي، چې لومړی د سویل لویديځ خوا ته ځي. وروسته سلاسي د سویل لور ته ګرځي او تر دوماندي Domundee پورې همدغه سمت تعقیبوي. په دغه ځای کې له گومل سره د مومي Mummye او کوندور

* د جلالې برن A. Burnes له څېړندونې څخه داسې بریښي، چې د اندس سیند له کډوونکو څخه پاتې نه ډېرو ناوړه پېښو او خطرونو سره سره د تېرېدو وړ دی. پخپله دی هم د ۱۸۴۲ کال په مارچ کې له ډېر خطر سره پرې اوځتی دی. په دغه تېرېدنه کې د سگنو د یوه مشر اووه لښه سپاره، چې له دې سره یې په تېرېدو کې مرسته کوله، په سیند کې لاغې او اوبو کښته یوړلې، یو سړی او دوه اسانې له دغه شمېر څخه ژوب شول. لومړی ټوک، ۷۵ مخ ۱۸۴۸.

Coandnore اوبه، چې د تیرو Teerwa له شاوخوا څخه سرچینه اخلي، یوځای کېږي. له دغې سیمې وروسته د گومل سیند سمته د ختیځ خوا ته تاو شوی او تر سیرماغا Sirmauga پورې همدا جهت لري. په دغه وروستی برخه کې د ژوب سیند ورسره گډېږي. د ژوب سیند تر گومل لږ وړوکی او د پورشور Barsore په ختیځ کې د کند Kund له غرونو څخه سرچینه اخلي او د ژوب په سیمه کې جریان مومي. چې د همدې سیمې نوم ورباندې ایښودل شوی دی. له سیرماغا څخه لږ څخه د ختیځ لور ته د گومل سیند د سلیمان غرو ته ننوځي او دلته یې په غرونو کې خپله لار پرانستلې ده. ورپسې له راشري Raghree څخه اوبې او د دولت خېلو او گنډاپوریو سیمې غزويږي.^(۱)

د گومل سیند لومړۍ برخه ټوله په غرنۍ سیمه کې ده، چې په شاوخوا کې یې غیر سکوني سیمې پرتې دي. دا سیند هر چېرې د تهرېدو لپاره چمتو دی، خو که اوبه یې د باران په وسیله زیاتې شي، نو په دغه وخت کې ترې اوبتل گران دي، خو د اوبو د وېروالي موده یې لنډه او ډېر ژر بیا لږې کېږي.

د زیرگاني Zirknee، دیر اوښد، جودوا Choudwa او وهوا Wuhwa په برخو کې له سلیمان غرو څخه پیل پیل سیندونه راوتلي دي. دا ټول سیندونه په ناوړه کې جریان مومي او دوه وروستي سیندونه په بشپړه توګه د سلیمان غرونه پرېکوي. له دغو سیندونو څخه یو یې د سپوستا Spusta او بل یې د موسی خېلو له سیمو څخه د سلیمان غرو په لورید یخ کې سرچینه اخلي، دا دواړه سیندونه هغه وخت، چې د باران په وسیله یې اوبه زیاتې شي، نو سیند ته ځانونه رسولای شي.

د افغانستان له سترو سیندونو څخه د هلمند یا ایتماندر Eymander سیند دی، چې د پاراپامیزین له ختیځې سوري یانې له غرو څخه د کابل په لورید یخه شل یا دېرش میلی کې سرچینه اخلي. دا سیند په پاسنی برخه کې د دوه سوه خیلو په اوږدوالي په غرنیو ځمکو کې بهېږي. له دغه واټن وروسته د درانیانو پراته او زراعتي میدان ته ننوځي. سره له دې هم په دغه برخه کې د هلمند سیند ټوله ځمکه نه غزويږي او ډېر ژر بیا ته رسېږي. دا ډول دښتې هلمند تر هغه ځای پورې، چې سیستان ته رسېږي. تعقیب کوي. د هلمند غېرمه ځایې او تر یوه اویا نیم میل

^۱ هغه نقشه، چې ډاکټر هونې برگر Dr. Hunsberger نوموړی د ۱۸۴۳ کال د مې او جون په مياشتو کې له ډیر لوېد، څخه تر کابل پورې سفر کړی دی، کېږي. داسې څرګندوي چې د گومل سیند، چې ډېر سم نو په دغه ډول په نقشه کې تر لونده چینه Tinda Cheena پورې ایستل شوی دی د نور چلې په برخه کې سرچینه نه اخلي، بلکې له دې برخې څخه څلویښت په پنځوس میله د لویدیځ لور ته راوځي. د کلنې د اسیاسي ټولنو مجله، درېم ټوکه، ۱۷۵ مخ، ۱۸۴۸.

پورې نږدې څمکې د هغه د اوبو له برکته ډېرې غړې او زیاتره برخې پکې په ډېره زیاته اندازه تر کرني لاندې راغلي دي. د هلمند د سیند په ټول بهیر کې د پورې وتلو امکان شته. سره له دې هم د هلمند سیند یو غوره سیند گڼل کېدای شي ان په وچ فصل کې د هغه ژوروالی له غرونو څخه د تېرېدو په ځای کې ډېر ژور دی. د واورو د ویلي کېدو په وخت کې د سیند اوبه ډېرې گرندی او ژورې گڼل کېږي. د هلمند ټول اوږدوالی څلور سوه میله شمېرل شوی دی. د زیات شمېر سیندونو په لړ کې چې ځای په ځای ورسره یوځای کېږي، یو هم هغه سیند دی چې له سیابند Savabund څخه د اتیا میلو په اوږدوالي راوتلی او له گرشک څخه خوارلس میله پامس له هلمند سره گډ شوی دی.

ارغنداب د هزاره د غرونو په برخه کې د کندهار په شمال ختیځه اتیا میله کې د هلمند اصلي سیند د سویل خواته روان دی. د ارغنداب مسیر، چې د هلمند په سویل کې پروت دی، له کندهار څخه څو میله وړاندې د گرشک په برخه کې له هلمند سره یوځای کېږي. ارغنداب د دراتیانو ډېره غریبه سیمه مسوره کړې ده. په ژمي کې دا سیند ډېر وړوکی دی، خو کله چې د غرو واورې ویلي شي، نو په دغه وخت کې یې اوبه ډېرې ژورې او گرندی بهېږي. د پلن والي له لامله ارغنداب هېڅکله له یو سل و پنځوس مترو نه اوښتی نه دی.

خاشرود د هرات په سویل او سویل ختیځه نوي میله کې په ساخیر Saakhir کې پیل شوی دی. دا سیند د یو سل و پنځوس میله واټن تر وهلو وروسته د گرمیر د خان نشین Khanneshin په برخه کې له هلمند سره یوځای کېږي. دا سیند ډېر گرندی او تر ارغنداب لوی دی.

قرا رود له پورتني سیند سره نږدې سرچینه اخلي او یو ډېر غوره سیند گڼل کېدای شي. دا ښکاره نه ده، چې دا سیند د سیستان جهیل ته رسېږي او که په شگړو کې له منځه شي، خو په دواړو حالتونو کې دا څرگنده ده، چې د هغه اوږدوالی له دوه سوه میلو څخه لږ دی. د ترنک سیند له مقر سره نږدې سرچینه اخیستې او د سريل لویدیځ لور ته د کندهار په لور سرک په امتداد جریان مومي، بیا وروسته د لویدیځ لور ته ګوپ شوی او د کندهار له سویل څخه تېرېږي او د کندهار د ښار په لویدیځه پینځه رشت میله کې له ارغنداب سره گډېږي. ترنک په عمومي توګه داسې ښکاري، چې په پرته او هواره سیمه کې جریان لري. نو د ګرندی توپ له لامله دومره غوره نه برېښي. د کندهار په سویل کې له ترنک سره د ارغنداب سیند یوځای شوی دی. دا سیند له کافرچاه Cau Firchah سره پیل او د ارغنداب له سیمې څخه اړي او له دې سیمه د ارغنداب نوم هم ورته ورکړل شوی دی. دا سیند د ګرندی

سیلابي سیند ښه لري او د دوو یا درېو ورځو پورې ژور او زیاتې اوبه لري. د کابل په نورو زیاترو وختونو کې یې تل وچ او له اوبو څخه خالي وي. لږ څه کښته له ترنک سره د شوراندām Shorundaam او دورې Doree ښکلي ټاپوې ګڼل کېږي. چې دا دواړه د رباط له شاوخوا څخه راوتلي دي. د دغو مرستیالو اوبو په ګډېدو سره ترنک بیا هم د سیمې د وچ والي له لامله ډېرې لږې اوبه لري او کله، چې له ارغنداب سره یوځای کېږي. د یوې وېرې وړالي په څېر برېښي.

د لورا سیند د ګنډ په قرو کې له توبې Tutubey سره پیل شوی او د پور شور له لارې د پشین خوا ته ځي. دلته د سیند د سورخاب Sourkhab هغه اوبه، چې له کرنې څخه زیاتېږي، له ځان سره ګډوي. د سورخاب وړوکی سیند د ژوب سیند له سرچینې سره نږدې د ګنډ په قرو کې پیل شوی دی. ورپسې دا سیند (لورا) د سپیند تازي Spren Taizheh د غرونو له یوې تنګې درې څخه د شورابګ خوا ته لوري، دلته د لورا سیند په دوو څانګو وېشل کېږي. خو د همدې سیمې په لویدیځ کې دواړه ښاخونه یې بیا سره یوځای شوي دي. دا سیند په گرمسیر کې د چوغې Choghay سره نږدې ټول له منځه ځي. د لورا سیند دوه سوه میله اوږدوالی لري او پلن والی یې هم زیات دی. خو ژوروالی یې لږ او په یوه وخت کې د یوې اونۍ څخه زیات د پورې وټو په منځ کې خنډ نه اچوي. د دغه سیند غاړې د پشین په برخه کې ډېرې جګې او په اوبو لګولو کې ترې کار اخیستل کېدای نه شي. خو په شورابګ کې یې غاړې ټیټې او په اټکلي توګه د هغه ټولې اوبه هم دلته په کرښه کې ګارول کېږي*.

هغه سیند، چې پخوانیو وروڼو اوځس وبل او په اوبه کې پیل کېږي، په ډېر کمزوري ګومان سره یې د افغانستان سیند ګڼلای شو. دغه سیند د اوبه په برخه کې له پاراپامیزین غرو څخه سرچینه اخلي^(۱) او له هرات څخه تېرېږي. د اوځس سیند د یوه واټن لپاره د افغاني او پارسي خراسان په منځ کې لویدیځ لور ته جریان موندلی او ورپسې د شمال خوا ته خپل سمت بدلوي. دلته تر یوه واټن وړوسته د اکسوس کینې خوا ته په پیدیا کې خپل بهیر پرمخ بیایي او په شګر کې

* د ښاغلي کونولي Mr. Conolly له سفرنامې څخه داسې څرګندېږي، چې د لورا په نوم دوه سیندونه شته، چې یو یې هغه دی چې پورته یې بیان کړ، بل یې له سیراب سره د کونولي په سویل کې پیل او له شادېزي Shaddezy څخه تر تېریدو وروسته لومړي سیند ته ګډېږي. ښاغلي کونولي دا هم اورېدلي، چې پورتنی سیندونه تر ګډیدو وروسته د شورابګ له منځه لاړي او د پشین په لویدیځه یو سل د شل میلو کې یوه جیل ته رسېږي. دویم ټوکه ۱۲۸۰ مخ ۱۸۳۸

^۱ د اوځس یا هریرود سیند په اوبه کې نه پیل کېږي، بلکې د بابا له غرو څخه د اوبه په لویدیځه خوا میلت کې سرچینه اخلي. (ژباړن)

ورکېږي. دا سیند د سروې او مشهد ترمنځ تېرېږي. غوزه د هغه ددغې ګڼتني برخې په اړه معلومات نه لرم. دا سیند ډېر پخوا هریرود بلل کېده. خواوس ورته پارسیان او افغانان پل مالان او ازبک ورته تجند Tejend وایي^(۱).
سره له دې، چې په افغانستان کې نور زیات سیندونه د هغو سیندونو په اندازه،

د اکسوس په لور د هرات سیند تل د انویلي D. Anville دا مني او وایي. چې لویه یې اکسوس ته رسېږي. خو دا تریات رینل Kennell په مقابله توګه داسې ښودلې. چې د سویل خوا ته د سیستان خورې ته ننوځي او د انویلي خبره ردوي. دا سوال د زیات اهمیت وړ دی. ځکه یوه جګه خټکه د لویو د یوې بېلوونکې کړنې په څېر د اکسوس په لور او یا د پارس په خوا لویه سره وېشي. دا جګه خټکه د پارلمېزین غرونه له تاوروس Taurus او تورو لویدیځو غرو څخه جلا کوي. په دغه موضوع باندې د موهن لال Minhan Lal لیدنې کتنې زیاته رڼا اچوي. خو څنګه چې د موهن لال کتاب په اټکل کې ډېر تاذر دی. نو ما د هغه په مضامینو باندې ښکار وکړ. چې په هغو کې دا اټکل شوی دی. چې نوموړي په هرات کې اووه میاشتې تېرې کړي او سیند یې ډېر ځله لیدلې دی. ددغه معلوماتو له مخې هغه په ټاټکه وایي. چې د هرات سیند اکسوس ته لویږي. ۱۹۳۰ مخ. خو هغه ددغه عمومی ادعا په څنګه کې ځینې نور د اړوندت وړ خصوصیات باندې په ۲-۲ مخ کې هغه وایي. چې پوزه کنړخانه Puzh Kallier Khanek د سویل لویدیځ خوا ته د سیند په کرښه غاړه ولاړه ده. دی د کتاب په ۲۲۲ مخ کې دا څرګندوي. چې د هرات سیند د هرات له سویل څخه لوري لاندېنې بیان هغه مشهد ته د راګرځېدو په حال کې ورکړی دی. هغه مخکې له دې. چې لوړېږي او ورسېږي. له سیند څخه واوښت. د کتاب ۱۹۱ مخ. نوموړی له سیند څخه د یوه پل په وسیله په لمرېوال Tejmal کې د یوه ریاد په لور. چې د سیند په ښځه غاړه پروت و. واوښت. بله ورځ هغه بیا هڅه وکړه. چې له سیند څخه تېر شي. خو بریالی نه شو او له هغه ځایه بېرته د پله لور ته راستون او له پله څخه پورې وت او سیند په کښه لمره باندې د کافر کلا Kaa fir Kella په لور ولاړ. له دغه ځایه د جسام او معصود آباد خوا ته راتلې او بیا وروسته یې له دې. چې له کوم سیند او یا ځایي څخه ولاړي. مشهد ته ورسېد. نوموړي بیا له هرات څخه د غراه په لور د تګ په لار کې له شهاب Shahbad څخه وروسته یوه ډېر جګه لمانځي ته راغی. له هغې وروسته نوموړی د رودکر Rudgur او اندرګند سیندو ته راوړسېد. دا سیندونه د هلمند په لور. چې د سویل خوا ته دي. بېږي. ۱۹۸ مخ. له دې لامله دا جګه موږه او غرونه دا سیندونه سره جلا کوي او لکه چې ده ویلي دا غرونه په پنجاب کې پنځه څانګان خان Panl Dahan Khan غرو ته. چې د خاګې د کلو له لامله لغاتل کېږي. ورته دي. له لږ شکه پرتو دا غرونه. چې موهن لال بیان کړي او د جام او کاف په منځ کې خواره شوي. هماغه شان ریونده. ګرنگه لرونکي او یا نشیبه دار او د خاګې یو ټکور ګان لري. ۲۲۹ مخ.

دا ښایي هماغه غرونه وي. چې د طرح آباد Farukhabad او نورېوالي حیدري Tourhati Hyderi ترمنځ په ډېر کړاو سره نوموړی تړې اوښتی وي. ۲۰۰ مخ. دغه راز دا هماغه غرونه دي. چې ګېتان کرسټي Christie د چلسار Chisar او ټولشي Oshy ترمنځ لږ څه د لویدیځ خوا ته د خپل تګ لارې په ښي غاړه کې لیدلې دي. چې د شمال لویدیځ په لور خواره شوي دي. د پولنجر سفرونه ۲۱۹ Pottinger's Travels Pottinger's Travels مخ. ښایي دا غرونه د نیشاپور خوا ته لودي تللي وي او هغه سیند. چې د مشهد په لور ځي. وېشلې وي. له مشهد وروسته دا سیند د پل ابریشم Pader Abreshm په نوم سیند جوړ کړی دی. ۱۸۳۸

چې ماتراوسه بیان کړل، شته غوزه دې ته اړتیا نه لرم، چې تر هغو چې سترو سیندو ته د مرستیال په څېر ارزښت ونه ټاکل شي او په همدې شان نور مشخصات ونه لري، تر کتنې لاندې ونیسم.

له دې لامله یواځې هغه سیندونه د یادونې لپاره پاتې دي، چې د افغانستان یواځینې جهیل جوړوي. په دې هېواد کې مې یواځې ددغه جهیل نوم اورېدلی دی، د سلیمان په غرو کې د سرفضي له شمال څخه د پورتني Pultsee جلگه Jilga او نور واړه سیندونه راوتلي او د جهیل په لور بهېږي، نوموړی جهیل د غزني په سویل لودیځه خوا کې پروت دی.

ددغو وړو سیندونو په لړ کې د یوه دیاسه سلطان محمود د غزني د ښار د شاوخوا د اړتیا وړ اویو لپاره یو ښه جوړ کړی و، خو دا بند د افغانستان یوه پخواني پاچا له خوا مخکې له دې، چې د غزني امپراتوري ماته کړي، له منځه ولاړ او خراب شو. د نورو وړو سیندونو په څنگ کې، چې د جهیل په لور بهېږي، یو یې د سویل له خوا راځي، چې د گواشتا Gwashtra له برخې سره نږدې سرچینه اخلي، د جهیل ټول اوبه په گډه سره د درې یا څلور میلو قطر په اندازه وچ فصل کې، لري. په داسې حال کې چې په لاندو فصل کې ددغې اندازې دوه واړه ساحه نیسي. د جهیل اوبه مالګینې دي، ځکه ځینې وریالې چې له هغه سره گډه پوي، مالګینې اوبه لري. دا جهیل د آب استاده په نامه یادېږي، چې په پیښور کې یې مانا ولري اوبه دي.

خلورم خپرکی

د افغانستان طبيعي او سياسي وېش

د انډس ميداني سيمه له سمندر څخه تر سونگور Sonzor پورې په سنده کې شاملېږي. د دغه وېش په لړ کې هغه برخه، چې له سمندر څخه تر شکارپور پورې پراختيا مومي، د سندیانو د استوگنې ځای دی. چې د يوه آري واکمن تر ادارې لاندې ده. خو د کابل پاچا ته ياج ورکوي. دغه ځای اوس په عمومي توگه د انگرېزانو له خوا سنده بلل کېږي. خو ښايي په ډېر خاصه توگه د کښتني سند نوم ورته ورکړل شي. له شکارپور څخه تر سونگور پورې (د شکارپور په گډون) کېدای شي، چې پاسني سند يې وگڼو. د سنده هغه برخه، چې د انډس درياب په لور يېځ کې پرته ده. د بلوچو د استوگنې سيمه جوړوي او د شکارپور په شمالي برخه کې له يوې ډرې ټوټې څخه پرته نوموړې ټوله سيمه د کابل پاچا د تر واکمنۍ لاندې اداره کېږي. له سونگور څخه پاس د سليمان د لړۍ تر ختيځ شاوخوا پورې د دامان سيمه ده. د مالګې د لړۍ سويلي غونډۍ او هغه ميدانونه او ناوې، چې دا غونډۍ ترې تاوې شوي، په زياته توگه د دامان په سيمه کې راځي. د سونگور په شمالي برخه او د انډس له ښي غټې سره په لگېدلي ميداني سيمه کې بلوڅ مېشت شوي دي. چې دا سيمه له دامان څخه توپير کېږي او په بلوڅي يا هندوستان کې د مکلواو Muckelwand نوم ورکړل شوی دی. دامان يواځې د غرونو او غونډيو لخوا ته ويل کېدای شي. چې د دامان اصلي مانا هم لمنې دي. د دامان سويلي برخه کې د ستوريانو Stoorcaunes قبيله مېشته ده، چې ورپسې د شمالي لور ته يې بابريان Baubars (مټاخېل)، گندهاپورې، دولت خېل او مروت پراته دي. د وروستۍ قبيلې (مروتو) په شمال او د دامان په وروستۍ څنډې په امتداد نورې پښتني قبيلې د خوست، ډورو او اسحاق خېلو په سيمه کې خورې شوي دي. د سليمان د غرو په برخه کې په همدغه امتداد ژمري، شيرواني، ورير او خدران اوسېږي.

توري او ځاڅي په يوه ژوره ناره کې، چې د کورمې درياب د سليمان په غرو کې

چوپړه کړې ده. مېشت شوي دي. د مالګې د لږې او د شمالي عرض البلد د کرښې د ۴۲ درجو ترمنځ یو لږ غرونه او ناوې پرته دي. چې په هغو کې د بنګینو او خټکو کامونه ژوند کوي. وروستی کام د مالګې د لږې سویلي برخو ته خور شوی او د مکد په شاوخوا کې ان له اندس څخه هم اوږې. د عرض البلد د ۴۲ درجو کرښې د غرو په شمالي برخه کې د پیښور پراخه او مسور میدان پروت دی. چې د کابل سیند یې خړوبوي. ددغه میدان ختیځې خوا ته اندس سیند چاپېره کړی دی. ددغه خواب او مسور میدان سویل ختیځه وړه خټکو نیولې ده. په داسې حال کې چې شمالي برخه یې په یوسف زیو پورې اړه لري. دغه راز دغه وروستی کام هغه غونډی، چې ما د بونیر، سوات او پنجګوري تر نومو لاندې ذکر کړې، هم د استوګنې لپاره غوره کړې دي. ځینې یوسفزي د اندس ختیځ خوا ته هم خواره شوي دي. د پیښور د میدان په پاتې سیمه کې ځانګړې کامونه مېشت دي. چې غالباً پیښور د قبايلو تر نامه لاندې یادېدلای شي.

د پیښور د پرته سیمې لویديځه خوا داسې فرعي غرونه نیولې، چې له هندوکش څخه تر سفید کوه پورې اوښتي دي. ددغو غرونو سویلي برخه، چې لوڅه او بریده ښکاري، د مومندو په کام پورې اړه لري. په داسې حال کې، چې شمالي برخه یې د صنوبر په وړو پټه او د اتمانخېلو کام پکې مېشت شوی دی. د غونډیو دغو لږو په لویدیځ کې د باجوړ اړته ناوې پرته ده. چې تر پنجګوري پورې امتداد لري. د باجوړ سیمه د هندوکش د سویلي راوتلې برخې ختیځې خوا ته پرته ده. په بله وینا دغه راوتلې برخه باجوړ په لویدیځ کې ددغې سیمې پر سر ولاړه ده. د پیښور د پرته سیمې په لویدیځ کې د کابل سیند ناوې پرته ده. چې د هغې ختیځه برخه پیښور څخه لږ لويه برېښي او لویدیځه برخه یې د سلیمان د غرو د لویدیځو سیمو په شان جګه پرته ده. د کابل سیند د کیڼې غاړې ملکونه او سیمې یو څه وړاندې بیان شول او د هغو اړیکې له هندوکش سره څرګندې شولې. ددغه سیند د ښې غاړې په سیمو کې لومړۍ د خیبریانو سیمه ده. چې ورپسې د لویدیځ خوا ته لیرې د جلال اباد غورب (حاصل خېزه) میدان پروت دی. د جلال اباد لویدیځ خوا ته د گندمک سیمې پرته دي، چې دا برخې د غرنۍ سیمې په ګډون د کابل له میدان څخه د خیبریانو تر ملک پورې خوري شوي دي. دا ټوله سیمه چې د سویل خوا ته یې سیند، سپین غر او شمالي ته یې د کابل سیند میدان چاپېره کوي، د تنګهار او یا تنګهار* په نامه یادېږي. د کابل کوhestان وړاندې بیان شو داسې مو وویل چې د

* دا کلیمه پاتې تنګهار د نهو د سهندو د راوتلو مانا ورکوي: تنګ په پښتو کې ٩ نهه او نهه سیند ته وايي.

هغه په سویل کې د کابل میدان پروت دی. هر چا چې، دا سموره سیمه لیدلې، نو په زړه پورې یې گڼلې دی. د کابل شمالي خواته د کهستان یوه برخه او لویدیځ ته یې د پارا پامیزین غرونه پراته دي او د کابل سین ناوه د تنگهار او لوگر غونډۍ د سلیمان له لړۍ سره لگېدلې. په ختیځ کې یې پراته دي. د کابل سیمه سویل خواته یوې اوږدې ناوې سره لگېدلې ده چې د غزني خواته خپري او زیاته برخه یې دور د گرېښتني قبیلې نیولې او د هغوی استوګنځۍ گڼل کېدای شي. ددغې ناوې په لویدیځه خوا کې د پارا پامیزین سلسله او د ختیځ خواته یې د سلیمان د غرو پېيلې څانګې پرتې دي چې په هغو کې یو شمیر درې هم لیدل کېږي. ددغو درو په لړ کې غوره یې د لوگر ناوه یا دره، سپیګه، خروار او زړمل گڼل کېدای شي. لومړۍ درې درې د غزني سین خواته ګډې شوې دي، خو وروستی یې د آب ایستاده خواته درومي.^(۱)

داسې Mumme د غرو په لویدیځ د گوشتي Ghwastich په شمال. د غزني په سویل او د مقر د طول البلد په ختیځ کې ټولې اوبه او سینونه ددغه جهیل خواته جریان مومي. له دې امله هغه سیمه چې په دغه حدود کې پرته ده، یوه ژوره او د ډنډ په څېر مخکې جوړې چې غونډۍ پکې نه شته او د یوه لوړ میدان په جګه برخه کې د نسبتا حاصل خېزې مخکې په شان منځ ته راغلې ده. په دغه څانګړي طبیعي برخه کې ډېرې وړې سیمې شته چې د سویل له خوا په ترتیب سره گوشته کتواز، مایبولاک Mybolak شلګر، غزني او ناني Nauner یا دولای شو.

د آب ایستاده د حوزې او د مقر د طول البلد د لویدیځ خوا سیمې تر منځ کوم ټاکل شوي حد نشته، داسې چې وروستی سیمه د لویدیځ خواته نوره هم تېته شوې ده.

هغه ځمکه چې د مقر د طول البلد لویدیځ لور ته تیتیمې، د خواجه عمران د غرونو او پارا پامیزین د غرونو تر منځ پرته ده ښایي دا برخه د ارغستان او ترنک ناوو بېله کړې وي. دغه راز ددغو دوو ناوو تر منځ جګه برخه هم په دغه وېش کې شاملېږي. لومړۍ ناوه دومره زیاته اړته نه ده او شمال لویدیځ لور ته کېږه شوې ده، دغه راز دومره زیاته غوړېده (حاصل خېزه) نه بریښي. په دغه دره کې درانیان مېشت شوي دي چې د درې ترخولې یعنې ترکندهاره لیدل کېدای شي. ددغې ناوې سویل

(۱) داسې بریښي چې القستون د لوگر دریاب په لور برخه وېشي چې په هغه کې د خروار اوبه خپله د لوگر اصلي اوبه جلا کوي په داسې حال کې چې د لوگر سین له سرچینې څخه تر کابله پورې یو سین شمېرل کېدای شي. له بلې خوا د لوگر سین سرچینه چې وردګ پکې مېشت دي، د غزني سین یې بولي چې دا هم سمه نه بریښي. (ژباړن).

ختیځ خوا ته یوه غونډه لرونکې او رښو پرته ده چې تر شورایک پورې پراختیا لري. د ارغستان او ترنگ منځ سیمه د مقر او تورکاني د غرونو څخه منځ ته راغلې ده. دغه راز هغه میدانونه چې دغو غرو چاپېر کړي، هم په دغه سیمه کې راتلای شي.

د ترنگ د ناوې ټولې غوړې له مقر څخه د غلڅو تر کلاته پورې سویل لویه یخ لوري ته غرگندېږي. خو ددغې طبیعي ویشني د لرې شمالي برخې نه پرته دا غوړې داسې یو معمولي لوړوالی لري، چې د تیت او پرک غونډیو په ګډون یې یو ټپاند میدان ګڼل کېدلای شي. دا ځای هم بشپړ وچ او بې ثمره نه دی او په هغه کې داسې ځایونه شته، چې په ښه توګه تر کرنې لاندې راغلي دي. خو په عمومي توګه یې وچ ګڼلای شو. ځکه زیاته برخه یې د وچوالي له لامله بې ګټې او شته پاتې ده. دغه راز دا سیمه له ونو څخه بې برخې شمېرل کېږي. په دغه څېر زراعتي ځمکه کې په زیاته اندازه واړه بوټي لیدل کېدای شي، چې د سونګ او یا د اویانو د خوراک لپاره ترې ګټه اخلي. خو دا باید ووايو چې دا ډول بوټي د هندوستان په څېر دومره ګڼ او په ځنګلي توګه نه پرېښي، بلکې ځای په ځای شته شوي دي. د ترنگ د ناوې پلن والی شپېتو میل ته رسېږي. په داسې حال کې چې د درې د لومړۍ برخې اوږدوالی چې ما بیان کړ، تر دې واټن له څه زیات دی. په دغه ناو کې غلجیان مېشت دي.

د ارغنداب سیند د غلجیو د کلات له شمالي خوا غرونو څخه راوځي. له دغه سیند څخه تر هلمند پورې یوه قرنۍ سیمه پرته ده، چې شمالي خوا یې د پاراپامیزین غرو ته رسېږي او د سویل لوري یې د کندهار عرض البلد سره نږدې پای ته رسېدلی دی. دغې سیمې سویلي برخه شته او بې ثمره ده. په پاتې برخه کې یې چې د خاکریز، لام او ښایي ځینې نورې سیمې پکې شاملې وي، حاصل خېز میدانونه د غونډیو تر منځ شته، چې بادام او نورې ونې پکې لیدل کېږي.

د کندهار شاوخوا سیمه ډېره حاصل خېزه او په ډېر لوړ کچ تر کرنې لاندې راغلې ده. خو له څه د کندهار سویل خوا ته د ځمکې حاصل خېزې کمه شوي او که له دې څخه د لویديځ خوا ته نور هم ولاړ شو، نو د حاصل خیزې اندازه ډېره لږه کېږي. په دې ډول له کندهار څخه د هلمند سیند د کیڼې غاړې په لور بشپړه ډېسته مخې ته راځي. د هلمند سیند دواړه غاړې حاصل خیزې او سمورې دي. چې د گرمیر سیمه یې منځ ته راوړي ده. د هلمند د ناوې ختیځ او لویديځ حدود د بیدیا په واسطه احاطه شوي دي او د سویل خوا ته یې د سیستان سیمه پرته ده. په داسې حال کې چې د شمال خوا ته یې د درانیانو سیمه پرته ده. چې د ګرځک لاندې د هلمند په غاړو پراختیا مومي. دا سیمه او د ګرځک د شاوخوا ځمکې د هلمند له

سیند سره نږدې ډېرې حاصل خېزه گڼل کېږي. د سیند له خواې څخه لږ لیرې دا سیمه شگلنه ده، خو بیا شمېرل کېدای نه شي. د هلمند سیند په امتداد، پورته د هغه پرېني غاړه د زمیند اور مسوره او شتخند سیمه پرته ده، چې د شمال خوا ته یې د پاراپامیزین غرونه چاپېره شوي دي. د نغدر از دغې سیمې په حدود کې په پاراپامیزین پورې تړلې ځینې غونډۍ هم لیدل کېږي، دغه ښه او مسوره سیمه له هلمند څخه لوریديځ لور ته څلور پښت یا پنځوس میلې لیرې والی غوره کوي. د زمیند اور شمال لوریديځ خوا ته د پاراپامیزین غرونو په تل کې د سیابند Seralahund سیمه پرته ده، سره له دې، چې دا سیمه حاصل خېزه او په ښه توګه خړوبدای شي، خو بیا هم په لږه اندازه کښت او کر پکې هم کېږي او په زیاته اندازه د ورشو لپاره کارول کېږي.

د سیابند په سویل لوریديځ او د قراه په ختیځ کې پرته سیمه کله، چې له غونډیو څخه لیرې کېږي، نو زیات وچ والی پیدا کوي او په همدې بڼه تر ډېرې اندازې دوام مومي، چې په بیدیا کې پای ته رسیږي.

قراه یو غوره ښارګی دی، چې د شاوخوا سیمه یې ډېره مسوره او حاصل خېزه ده، خو دا ډول مسورې ځمکې دومره زیاته پراختیا نه لري، له دې لامله پنځېله قراه او د شمال او یا سویل خوا ته نورې سیمې یې د حاصل خیزۍ له پلوه داسې برېښي لکه چې د یوه بې گټې او وچ ډاګ په منځ کې، چې مسور ټاپوګان وي، سره له دې هم باید ووايو چې د قراه د سیمې دښتي ځمکه داسې نه ده، چې د حاصل خیزۍ توان نه لري، نو له دې امله که اوبه پیدا شي، د تولیداتو لپاره ډېره چمتو بلل کېږي.

له قراه څخه شل میلې شمال ته موږ یو لږ غرونه ولیدل، چې د پاراپامیزین له لږې څخه د پارسي غراسان په لور خوا ته شوي دي. ددغو غرونو په منځ کې د سبزوار یا اسفیزار (اوسنی شین ښار - ژباړن) مسور میدان پروت دی. ددغه ځای د شاوخوا غرونه په ځنګلونو پټ لیدل کېږي.

مخکې له دې چې هرات ته ورسیږو، یوه داسې لغړه او بریښه سیمه مخې ته راځي، چې د یوه اوت میدان په منځ کې پرته ده او شاوخوا یې جګو غرونو چاپېره کېږي ده. ددغې سیمې حاصل خېزي په پیلو پیلو برخو کې توپیر مومي او په یوه شان نه څرګندېږي.

له سیابند او سبزوار څخه پرته په هغه ټوله سیمه کې چې له غلجني کلات څخه تر هرات پورې مې پیاوړه، درانیان مېشت دي (دا قبیلې په پښتني قبیلو کې مقرر، قبیلې شمېرل کېږي) ددغې لغړې د سویل خوا ته میلان لري. کندهار او د هغې

لوريدیځ خوا ته ځمکې ددغې سیمې په پورې تړنې برخې جوړوي. په پله وینا د نوموړې سیمې پورتنۍ ځمکې (کندهار او لوريدیځه برخه یې) د سلیمان د لړۍ له هغو ټولو ځایو څخه، چې د غرو لورید یځ ته یې بیان کړل، پټې دي خو دا باید ووايو، چې کندهار او د هغې لورید یځه سیمه د سلیمان د غرو له ختیځ میدانو څخه د پره جگه برېښي.

د غرنۍ شاوخوا ته په راستنېدو سره موږ ته دا راڅرگنده شوه، چې زړمل له سرفضي څخه د سلیمان د لړۍ د یوې څانګه غرو په واسطه پله شوي ده.

سرفضه، اورگون او واته داسې بیان شوي دي، چې د گومل لور ته په تدریج سره کښته کېږي یانې گومل ددغو ځایو سویلي خوا چاپېره کړې ده، دغه راز دا سیمې د سلیمان د غرو لورید یځ لور ته خورې شوي، چې د گومل سیند پاسنۍ برخې ته رسېږي. دا ځای ددغو سیمه لورید یځه پوله جوړوي. پورتنۍ درې سیمې د سلیمان د غرو د ښاخو په واسطه جلا شوي دي. دا سیمې د ورو میدانو په څېر د غرونو په منځ کې منځ ته راغلي او شاوخوا یې په ونو پټه شوي ده. دغه درې واړه ځایونه جګ او ماره ملکونه دي، خو دا شرایط ددغو سیمو په سویلي برخو کې له لیدل کېږي. سرفضه د غلجیو د ګام د غروتو په قبیلې پورې اړه لري. دغه راز د اورگون د میدان یوه سویلي برخه د سیروبه Seroba په نامه هم د دوی په ځمکه کې راځي. پخپله په اورگون کې نورمولیان (یوه فارسي ژبې قبیله) مېشت دي، په واته کې یوه افغاني قبیله د ستانیو په نامه اوسېږي. د واته تر شا سیمه کې د ممې Mummy غرنۍ سیمه پرته ده، چې د غرو لمنې یې د گومل خوا ته کړې دي. د ممې له لورید یځ څخه هماغه لړۍ تېره شوې، چې د سرفضي له لورید یځ څخه اوږي، نو په دې ډول دا ښاخ ممې له آب ایستاده څخه په لورید یځ کې جلا کوي.

د ممې په سویلي غرو کې د اوژد Dazleh کنډور Counalour او داسې نورې درې پرتې دي. دغه راز په دغه ځای کې دوچینه Doecheena تورو کفر Turakghur او نور میدانونه شته، چې د گومل په لور ختیځ ته کښته شوي دي. ددغو میدانونو په لورید یځ کې یوه جگه سطحه پرته ده، چې د لورید یځ لور ته میلان لري. ددغې جګې سطحې شمال لورید یځه برخه د خواجه عمران په غرو باندې ټینګه ولاړه ده. دلته د کافرچاه صالح Sauleh یا سون Yesson سیوناډانګ Secuna Daug او توبه په نوم سیمې موقعیت لري. د بورشور دره له دغې جګې سطحې څخه د پشین خوا ته راتیټه شوې ده. دغه راز دا ناره د توبې په سویل کې هم تېرېږي. بورشور یوه حاصل خېزه ناره ده، چې د لورا سیند یې اوبه کوي. د پشین سیمه ټیټه ده، خو تر کندهار یې جگوالی زیات دی. دا ځای یوه میداني

سیمه ده. چې دومره زیات حاصل خیزه شمېرل کېدای نه شي. د پشین سویل ته د شال سیمه موقعیت لري. چې له پشین څخه د تاکاتو Takatow غرو په واسطه جلا شوي ده. د شال سیمه تر پشین لور. خو تر مستونګ Maoshung پېته څرګندېږي. مستونګ یو میدان دی. چې د کلات د چګې سطحې لاندې په لوړه یخه خوا کې پروت دی. سره له دې. چې په شال کې زیات افغانان اوسېږي. بیا هم شال او مستونګ دواړه د کلات د پلوڅي سردار تر ادارې لاندې دي. دا دواړه ځایونه ډېر حاصل خیزه دي. خو له شال څخه ځمکه ورو ورو د خارلاکي Khurakay خوا ته ځکه شوې او کله چې غرو ته رسېږي. نو وچوالی مومي. د هوا وچوالی دا هم ثابتوي. چې دا سیمه سره له دې. چې د سویل خوا ته په سیستان باندې لوړه شوې ده. خو بیا هم دومره ډېر لوړوالی نه لري.

د خارلاکي او شال ترمنځ پریښودل سیمه د ییلو له دښتې یا د سپره میدان په نامه یادېږي. زه دا گومان کوم. چې ددغې دښتې او شال د غرو ختیځ خوا ته یو لم دوام لرونکي غرونه دي. چې د تسوپر Tsuper او چري Chire له لارې ګنډل کېږي. ددغو غرو ختیځ ته مې یو لم غرونه او غونډۍ بیان کړې. چې د سلیمان غرو په خوا د ختیځ لور ته خواره شوي دي. دا لړۍ د افغانستان د وروستي سویلي سرحد ګرځي جوړه کړې ده. ددغو لړۍ او ورپسې غرونو ترمنځ د زاواري Zowari د ناوړه او د تال جوتیالي Tal Joutialy پرته سیمه موقعیت لري. دا وروستي سیمې په یوه ډېر اړت ډاګه چې د اندس په څېر له متې خاورې د څخه جوړ شوی دی. پرته دي. زاوړه تر تال جوتیالي نژدې ده. خو دواړه یې حاصل خیزې ګڼل کېږي. دلته د سپینو ترینو د قبیلې یوه پټه ژوند کوي. سپین. ترین. پشین هم په لاس کې لري.

ددغو سیمو په شمال کې د بوري Bore په نامه یو پراخه میدان. چې تر مخکینیو میدانونو ډېر اړت دی. موقعیت لري. د بوري Bore سیمه د یو ډول غونډیو په واسطه له مخکینۍ سیمې څخه جلا شوې ده. چې ډېرې اوبه لري او حاصل خیزه ده. دغه راز په شمال کې دغه میدان ځینو نورو غونډیو. چې ښایي د تاکاتو دوام وي. چاپېره کړې او له نورو ورو ګم حاصله او ځینو سیمو څخه یې جلا کوي.

ددغې سیمې په شمال کې د ژوب Zhob ملک پروت دی. چې دا ملک د هغه نامتو سیمه له پلوه. چې دا سیمه غروېږي. مسور شوی دی. ژوب یوه مختلف

ډګر په پښو کې میدان ته وايي او سیوتا د ګاکرو د قبیلې یوه څانګه. چې په دغه میدان کې ژوب کوي.

الشکله سیمه ده، چې ډول ډول خایونه پکې لیدل کېږي. خو په عصومي توگه تر کرنې لاندې ده، د ژوب د سیمې ځینې برخې غرنۍ او یو شمېر غونډۍ هم لري. په داسې حال کې چې ځینې نورې یې سپېره میدانونه لري، د ژوب سیند د پاسه داسې میدانونه شته، چې د غز په ونو او بوټو پټ دي. د ژوب شمال لویديځ خوا ته د نیمسوري Kalishwari سیمه پرته ده، چې د یوې درې په څېر د هغو غونډیو لاندې چې د سیمونډا ډاگ جگه سطحه ټینګوي. څرګندېږي، د ژوب شمال ختیځه خوا د گومل سیند لور ته خلاصه شوې ده، د ختیځ خوا ته یې د سلیمان غرو لاندې غرنۍ سیمه موقعیت لري، چې د هغې په وروستی شمالي برخه کې د شیراویانو د قبیلې یوه څانګه د هارپال Harpal په نامه ژوند کوي. د هارپالیانو لاندې د باهریانو یو ښاخ اوبیا وروسته کاکم اوسېږي. چې دا وروستی ډله په ځینو خایونو کې له بلوچو سره ګډ دي، دا مې دمخه بیان کړه، چې د یوري او تال چوتیالي له کندهار سره یو شان جگوالی لري، له یوري وروسته سیمه ورو ورو د شمال خوا ته هلکه شوې او د ژوب د سیمې تر سرحد پورې دا حالت ساتي، خو وروسته بیا د گومل سیند لور ته د لوړوالي لې شوی او سیمه ټیټېږي. د گومل نری ناوه سره له دې، چې د شاوخوا غرونو غونډیو په منځ کې ژوره برېښي، خو بیا هم د اندس له میدان څخه ډېره جگه ګڼل کېږي او د کندهار په پرتله هم لوړه بلل کېدای شي. د کاکم د سیمې هغه برخې، چې غرونه نږدې دي، په ختیځه او لویديځه څنډه کې تر منځنۍ برخې جګې څرګندېږي، خو بیا هم زیاته ارتفاع د لویديځې څنډې خوا ته لیدل کېدای شي.

پېنځم څپرګۍ

د افغانستان اقليم - باران

غرنگه چې په انګلېنډ کې وټفوي بارانونه د کال په اوږدو کې اورېدې او په زیاترو آسیایي هېوادونو کې هغه لیدل کېدای نه شي. نو د دغو ځایونو د اقلیمي حالت د کتنې او آزمویښې لپاره لومړۍ مشخصه او ځانګړې لار داده، چې د فصل او موقوته یا نوبتي بارانونو کتنې اندازه وڅېړو. د دغه اورښت له لامله د کرنې چارې ترسره او په زیاترو هېوادونو کې د تودوخې درجه او د فصلونو بدلېدل په زیاته اندازه په دغو حالاتو پورې مخامخ اړه لري.

د یادونې وړ فصل هغه فصل دی، چې په هند کې د جنوب لویدیځ مونسون په نامه یادېږي. دا ډول مونسوني فصل له افریقا څخه د مالي تر ټاپو وړمې پورې پراختیا مومي. سویل لویدیځ مونسوني بارانونه د عرض البلد د ټاکلو کړنو په منځ کې پراته هېوادونه د کال په اوږدو کې د څلورو میاشتو لپاره تر لاند بل لاندې راولي. په سویلي هند کې دا مونسون د جون په لومړۍ سر کې ښکاره کېږي. خود شمال خوا ته یې پیل له دې نېټې څخه یو څه وروسته دی. د دغه مونسون نږدې کېدنه د ورېځو له هغو خورو لږ څه څخه جوتېږي، چې د هند له سمندر څخه جګېږي او د هېواد د شمال ختیځ لور ته مخ په وړاندې ځي او ځمکې ته، چې نږدې کېږي، نو پنډوالی او توروالی یې هم زیاتېږي. په دې ډول له یو څو ګواښمنو ورېځو څخه وروسته اسمان په ماڼامیو کې یوه رېږونکې څېره نیسي او په عمومي توګه د شپې له خوا مونسوني باران پیل کېږي. مونسون له سخت توپان او تندر سره یوځای څرګندېږي. د دغه حالت سختوالی د هغو کسانو لپاره، چې یواځې په معتدله سیمو کې یې هغه لیدلای وي، دومره زیات دی، چې تصور یې هم کولای نه شي. دغه مونسون له سختو او تندو بادونو سره یوځای پیل او په نتیجه کې یې لوی سیلاوونه منځ ته راځي. د یو څو ساعتونو لپاره پرله پسې تالنده او برېښنا له

کومې وقفې پرته دوام مومي، تالنده کله کله یواځې اسمان رڼا او له افق سره نږدې ورپېڅې ښکاره کوي. په خټو وختونو کې بیا دېرې لیرې غونډۍ جوتوي او د تالندې په ګرځېدو سره بیا دا ټول شیان په تیارو کې ورکېږي. کله چې په یوه شېبه کې ناڅاپه بیا راڅرګنده شي، نو د پرک او پرله پسې روښنایۍ له لامله یې د شاوخوا نږدې شیان د رڼا ورځې په څېر ښکاره کېږي، په دغه ټوله موده کې د شاوخوا لیرې ځایونو د تالندې څرهار غوړیو ته راځي او هېڅکله نه درېږي. یواځې هغه وخت چې په نږدې ځای یوه ناڅاپې تالنده او پرېښا ولګېږي، نو د لرې ځایونو د تالندې څرهار د یوې لنډې شېبې لپاره ورک کوي، د نږدې ځایو تالنده دومره ستر غږ لري، چې ان د پرېسې حبه زړه هم په نادره توګه د هغه له وېرې څخه نه خلاصېږي. * بیا له تالنده او تندر توقف مومي او هېڅ شی نه اوږدېدل کېږي. یواځې پرله پسې بارانونه او د ډکو سیندونو اوبه دوام مومي، بله ورځ یې بیا یوه خواشینې کوونکې تشداده وي، د باران اوبه لا هم، توندۍ د ځمکې مخ ته راګڼته کېږي او د شنو او ښېرازو ګروندو مخ له نظره پټوي.

د سیندونو اوبه زیاتې او څرې ګرځي او د خپل بهیر په اوږدو کې ټول جارګي. څپري او د ګروندو هغه پاتې خاشي، چې د سیند په تل کې د وچ موسم په جریان کې ترې پاتې وي، له ځان سره وړي او ټول بل ځای ته وړي.

دا حالت تر څو ورځو پورې جاري وي، چې وروسته بیا آسمان شین کېږي او طبیعت خپل مخ ښکاره کوي او داسې پرېښي لکه چې په ګرمو ګوډو او جامدو سره دا حالت راغلې وي. له مونسونې توپانو څخه مخکې د سیندونو له تل څخه پرته د بوټو پاتې په ندرت سره لیدل کېدای شي. د آسمان شین والی نه یواځې د یوې ټوټې ورپېڅې له لامله ګډوډېږي، بلکې هواله ګرد څخه ډکه وي، چې دا حالت پخپله د لرې شیانو د لیدلو د څېر پر تیا لپاره کافي دی او لمر، چې په اسمان کې ښه پورته شوی نه وي، تر هغو داسې تټ او بې رنگه پرېښي لکه چې په مخ یې څرې پرته وي. ورپسې داسې تود او سوځنده تند باد د بټۍ د تار په څېر الوځي او په خپل بهیر او تګلوري کې هر شی لکه لرګی، اوسپنه او شور جامد مواد (سخت شیان) تودوي ان په میوري کې هم په همدغه شان تودوالی چلېږي. دغه راز له مونسون څخه لږ

* هغه خلک چې زیاته موده یې په هند کې ژوند کړی وي، د دغو تالندو او تندر عظمت هم ورته لې کېږي او ورسره عادت نیسي، خو سره له دې هم کله کله د تالندې څر دومره اوچت شي، چې د لرې اوسېدونکیو زړونه هم لرزوي او پرته له انېزې څخه یې نه پرېږدي. ماته یوه ښاغلي چې څه موده مالا یار کې و (یو ولایت دی، چې په هغه کې د تالندې سختوالی او د مونسون توندوالی تر نورو ځایونو خاص امتیاز لري) داسې وویل، چې د تندر او تالندې یوې ګریز د یو زیات شمېر انسرانو چوپټیا د یوې شېبې لپاره منځ ته راوړه او د دوی د ډلې د زیاترو رنگونه زېر اوبښي وو.

ځمکې د دغو تود بادونو پر ځای یوه دوپېڅنه او آرامه هوا رامنځ ته کېږي، خو کله چې د توپان لومړنۍ تودندوالی پای ته ورسېږي، نو په دغه وخت کې د ټولې ځمکې منځ ناڅاپه په ښو وینو او پستو مرغو پټېږي، سیندونه ډک او په کراره خپل تکرلوري ته دوام ورکوي، هوا چې او په زړه پورې وي، آسمان بل ډول او منځ یې په ورېځو سینګار شوی ښکېږي. د دغه بدلون او اوښتون اغېزې د ټولو ساکنو موجوداتو په زېږونه کې څرګندې وي، دغه حالت په اروپا کې یواځې داسې تصور کېدای شي لکه چې د سخت ژمي په منځ کې ناڅاپه د پسرلي تازه هوا وچلېږي او هرڅه په خپلې وځکې توگه ډگر ته راوځي له دغه وخت وروسته د باران اورښت لږ او په وقفوي توگه وي او دا حالت تر یوې میاشتې دوام کوي، له یوې میاشتې وروسته باران بیا په خورا زور سره پیل او د جولای په میاشت کې تر آخرې اندازه پورې سخت والی مومي.

د درېیمې میاشتې په اوږدو کې بیا د لېږدو خوا ته درومي، خو سره له دې هم باران په ښه قوت سره اورېږي، په سپتمبر کې اورښت په پرله پسې توگه له منځه ځي او د دغې میاشتې په پای کې پېڅې درېږي، په دغه وخت کې باران له تندر او تالندې څخه پرته په معتدله توگه ځمکې ته راځي.

د هند په زیاترو برخو کې مونسون دغه حالت لري، سره له دې هم یوڅه توپیر پکې لیدل کېدای شي، لوی توپیر د مونسون د پیل وروسته کېدل او د باران د اورښت د اندازه لږوالی دی، چې له سمندر نه منځ ته وچه راګوزېږي، هغه سیمې، چې زموږ د اوسنۍ څېړنې موضوع ګرځېدلې ده، د مونسون له هوا څخه د هند په نسبت لږه استفاده کوي او د سمندر هوا پکې په هماغه قوت نه چلېږي، نو له دې لامله اغېزې یې په لرې ځایو کې لکه کندهار دومره لیدل کېدای نه شي، له دغې قاعدې څخه یواځې د افغانستان وروستۍ شمال ختیځه څنډه سوا ګڼل کېدای نه شي او د دغې هېواد په دغه ځای، چې له سمندر څخه ډېر لرې پروت دی، د مونسوني هوا اغېزې د هندوستان په څېر شمېرل کېږي او په فوق العاده توگه له ختیځ څخه ځان ډلته له یوه اوږده واټن وروسته را رسوي، چې له سمندر څخه دا فاصله د کندهار په پرتله زیاته ده، د مونسون په برخه کې دا ډول بې قاعده کې او ګډوډي په لاندې ګرځو کې څرګندولای شو، داسې لیدل کېږي کله چې ورېځې د هند د سمندر د اوبو له پراسه منځ ته راشي، نو د سویل لویه یخو بادو له لامله د ځمکې پر منځ حرکت کوي، د کابل سلطنت زیاته برخه په هغه برخه کې پرته ده، چې د افریقا او عربستان د وچو بادو (الیزود) تګلوری له هغه څخه اوږي، یواځې دا بادونه د نري سمندر کې (د عربو سمندر کې) تبخیرونه د دغه هېواد (افغانستان) سویلي ساحلي سیمو ته د

عربستان د سویلي کرښو په څېر رسېږي، چې ساحه یې ډېره وړه او د سمندر د ساحل تر شا ډېر ژر له منځه ځي یا دا چې د سمندر له ګاونډیټوب څخه نه اوږي. هند د افریقا د پناه تر شا د ختیځ لور ته لرې پروت او مونسوني بادونه په پراخه پیمانه یې له غنډه د هغه د خاورې په منځ چلېږي، مونسوني اغېزې په طبیعي ډول د سمندر له ساحلي سیمو سره نږدې ډېرې زیاتې وي. له دغه ځای وروسته د مونسوني اورښت پراخه لمن د ځمکې په منځ خوره او ټول لنډېل له یوه اوږده واټن وروسته له لاسه ورکوي، په بله وینا د مونسون لنډې کتلې د ځمکې په منځ د پرلپسې اوږدې فاصلې تر وهلو وروسته ځای په ځای د بارانو سبب ګرځي، نو په دې ډول یې لنډېل کېږي. له دغې څرګندونې دا نتیجه اخلو، چې د مونسوني اورښتونو اغېزې په ټولو هیوادونو کې له سمندر څخه په نږدې والي یا لرې والي پورې اړه لري، په دغه برخه کې یواځې جګ غرونه مستثنی ګڼل کېدای شي، ځکه لورې برخې او غرونه د ورېځو ټوټې ځان ته راګاږي او د هغو د اوبو زیاته اندازه د باران په څېر استحصالوي، چې په دې ترتیب غرونه د شاوخوا ځمکې لپاره پرېمانه اوبه چمتو کوي یانې که په عادي توګه مونسوني ورېځې له یوې سیمې څخه واوړي، نو دوه ډېره د اورښت سبب نه ګرځي لکه په غرنیو سیمو کې چې د خپلو اوبو زیاته اندازه له لاسه ورکوي.

د ورېځو یا بادونو په منځ کې غرونه داسې یو څنډ اچوي، چې د زیاتې پاملرنې او کتنې وړ شمېرل کېدای شي، سویل لویدیځ مونسون د سمندر د پاسه خپل طبیعي مسیر تعقیبوي، سره له دې چې ځمکې ته له رسېدو نه وروسته د دغه مونسوني بهیر بدلېږي، خو په هند کې د هغو عصومي لوري داسې برېښي، چې د شمال ختیځ خوا ته میلان پیدا کوي. په دې توګه دا مونسوني کتلې د دغه تاپو وزمې (هند) په منځنیو او لویدیځو برخو کې خپل لنډېل تشوي. هغه ولایت چې د هند په شمال ختیځ کې دی له مونسوني اورښت څخه په ځانګړې توګه استفاده کوي، هغه بادونه، چې مونسوني اورښتونه د هند دغې برخې ته رسوي، لومړی د سویل لویدیځ* لارې د بنگال د خلیج په منځ وچې ته راځي او خپل مسیر ته تر هغو دوام ورکوي، چې د هماليا او یا هغه غرونه چې د دغو سترو غرو په سویل کې پراته دي، د هغه مخه نیسي او هغه یې د شمال لویدیځ لور ته ګرځوي. نو له دې لامله د هماليا په سویل لویدیځه پورتنۍ سیمه کې د دا ډول بادونو چلېدل اصلاً له سویل ختیځ څخه ګڼل کېږي او دا له هماغه لوري نه دي، چې په بنگال کې زموري د واکمنۍ

* د سویل لویدیځو بادونو د منځ ته راتلو لامل یو جلا بحث غواړي او زما له موضوع سره، چې د کابل د سلطنت د اوږنیو بارانونو بیان دی، اړیکې نه لري. د دغه مقصد لپاره دوه ډېره باید ووايم، چې د دغه باد د چلېدو ساحه تر هغه حده چې یې غواړو، په عمومي توګه ښودل شوې ده.

ایالتونه، خپل بارانونه ورڅخه اغېلي، خو کله چې دا بادونه ډېرې لږې سويل لويديځې برخې ته ورسېږي، نو د هندوکش غرونه يې مخې ته راځي، دلته يې هغه يو خپل بيا دغه غرونه نيسي او ددې غرونو د مسير په اوږدو کې لويديځ لوري ته تر هغې پورې ځي، چې د هندوکش د وتلې برخې (Projection) او د سليمان له لړۍ سره مخامخ کېږي او هغه لوري ته يې د وړاندې تلوو مخه نيسي او بيا کم تر کمه هغه ورېځې ترې ستوي، چې له خانه سره يې راځيستي وي.

ددغو مونسونې بادونو درول په غرنيو سيمو کې، چې ورسره د ورېځو کتلې يوځای لېږدول کېږي، پر پيلو پيلو سيمو جلا اغېزې شيندي، له سمندر سره نږدې، چې د ورېځو تودې ډېرې پندې او زياتې اوږه لري، نو يوه برخه رطوبت يې له سمندر سره نږدې غونډيو او شاوخوا ځمکو کې کښته کېږي او يوه نوره برخه يې د شمال لويديځ خوا ته خپله لمن پراخوي، خو يوه برخه چې له لومړنيو غونډيو او غرونو (هماليا) څخه واورې، سلاسي د تبت خوا ته ځان رسوي او هلته د باران د اوږدو سبب گرځي. د کشمير په عرض البلد کې چې ورېځې په زيات ډول تشې شوي وي، دا وروستۍ اورښت ډېر لږ اغېزمن ليدل کېږي، په دې ډول هغه لږې ورېځې، چې له سويل ختيځ څخه د شمال لويديځ پر لور ته ځانونه رسوي، د اوبو يوه برخه يې د هماليا د غرنۍ سيمې سويلي غونډۍ او لمنې ځان ته راګاږي او يو څه يې د افغانستان په لور خپل تګ ته دوام ورکوي، چې په کمه اندازه ددغه هېواد غرنيو سيمو په تېره بيا د کشمير ناوې ته رسېږي، هغه مرطوبې کتلې، چې د افغانستان غرنيو سيمو ته ځانونه رسوي، د پرله پسې اشباع له لامله يې اوږه تشې او ددغه هېواد غرنيو برخو ته يې يوه کمه اندازه اوږه پاتې کېږي، چې په دې ډول يواځې د غرنۍ سيمې اوږه چمتو کوي او د غرونو په تل کې پرتو سيمو ته يې دومره اغېزې رسېدلای نه شي.

پورتنۍ څرګندونې بنايي دغه لاندېني حقايق وڅېړي او يا لږ تر لږه به دغو حقايقو ته اړيکه وېشي، د مالا بار په ساحل کې سويل لويديځ مونسون د مۍ په مياشت کې پيل کېږي او هلته ډېر توند وي، خو وروسته د ميسور Mysore په برخه کې ډېر (معتدل) برېښي او د کرومښل ساحل، چې لويديځې غاړې يې غرنيو سيمو نيولي دي، له دغه مونسونې هوا څخه تر ډېرې اندازې يې برخې گټل کېږي، له دغه ځايونو څخه د شمال خوا ته مونسون د جون په لومړنيو ورځو کې پيل کېږي او دلته يې لوندوالی تر ډېرې اندازې لږ شوی وي، يواځې په هغو ځايونو کې چې ورسره نږدې غرونه پراته وي او يا سمندرګی ورته څرمه موقعيت ولري، توندوالی يې هماغسې زيات وي او په دغو ځايونو کې د اورښت اندازه ډېره لږه او په زيات

مقدار سره اوبه ځمکې ته رسېږي. له دېلي سره نږدې دا مونسوني هوا د جون تر پایه پورې نه لگېږي، دغه راز دلته د اورښت اندازه تر کلکې او بېبې پورې ډېره کښته ده. د پنجاب په شمال کې له غونډیو او غرونو سره نږدې اورښت زیات او د دېلي په پرتله ډېر برېښي، خو د پنجاب سویلي برخه چې له سند او یا شمال غرونو څخه لیرې ده، ډېر لږ باران پکې اورېږي. هغه سیمې، چې د کشمیر لاندې پرتې دي او یا دا چې د هندوکش د کوپوالي یا راوتلي برخې په تل کې (پخلی Pukhlee پوټیر او سوات) موقعیت لري، ټولې له دغه بارانونو څخه خپله ونه، ترلاسه کوي. له دغو ځایونو څخه وروسته د لویدیځ په لور د اورښت اندازه کمېږي، په سوات کې د اورښت موده یوې میاشتې ته راټیټېږي، چې په دغه موده کې ورځې او بارانونه په وقفوي توګه دوام مومي، په همدغه میاشت کې (د جولای د میاشتې په وروستۍ برخه او د اګست په پیل کې) مونسوني هوا په پېښور، بنګور او د خټکو سیمو کې ورځې او بارانونه منځ ته راوړي، دغه ډول اغېزې د کابل سیند په ناوه کې ډېرې لږې حس کېږي او د لغمان تر شا هغې خوا نه دوسره پراختیا نه مومي، خو په باجوړ، پنجکوره (د هندوکش د سویلي کوپوالي یا راوتلي برخې لاندې برخه) د کالرو په سیمه کې، چې د سویلي کوپوالي یا راوتلي برخې په سر پرته ده او تیرا کې چې د تخت سلیمان په کنج او د دغې سلسلې په خټیکو ښاخو کې موقعیت لري، د سویل لویدیځ مونسون اغېزې ډېرې ژورې او د کالني اورښت زیاته اندازه هم په دغه مونسون پورې تړلې ده. په دغه مرطوب فصل کې د ځایو او توریو په سیمه کې هم اورښت د هغو ګرد بادو له لامله، چې د شمال له لوري راځي، صورت نیسي، خو زه پوره معلومات نه لرم، چې ایا هغه اورښتونه چې په ښو او د هغې په شاوخوا سیمو کې اورېږي، د همدغو ګرد بادونو نتیجه ده، یا دا چې د سویل لویدیځ مونسون منظمې او مخامخ اغېزې دي، د پشپړ او منظم مونسون اغېزې د لویدیځ خوا ته د مکران تر وروستۍ سرحد پورې لیدل کېدای شي، خو دا په دوسره اسان نه وي، چې د دغه مونسون شمال لویدیځ لوري اغېزې په ژوره او وښتیاوې توګه وټاکل شي، زه د هغې کرښې تر شا چې د کلات د جګې سطحې شوراېک، پښین او ژوب د سیمو له شمالي برخو څخه د ګرمې دریاب سرچینې پورې اړي، معلومات نه لرم او نشم کولای چې د مونسون اغېزې دلته بیان کړم، سره له دې دا باید ووايم، چې د هغې کرښې په سویل لویدیځه برخه کې د مونسوني اورښت اندازه په بېلو بېلو سیمو کې توپیر مومي. د کښتني سند د پاسه مونسوني ورځې په لږ څنډه سره اړي، خو دا مونسوني مرطوبې کتلې په پاستني سند او د دامان په سیمه کې د زیات اورښت سبب ګرځي، سره له دې دا بارانونه د دغو ځایونو کلني

غوره او درنده بارانونه شمېرل کېدای نه شي، په مکران ولسي کي له سختدرې ساحل سره سمون ورپېښي د غرونو د موجودیت له لامله ټکني کېږي، نو په دې ډول په دغو سیمو کي د هند په شان د زیات باران او اورښت لامل کېږي، په سیستان کي ښايي د مونسونې اورښت اندازه د پاسني هند او د امان په شان وي. په پوري کي یواځې یوه میاشت ورپېښي او باراني هوا لیدل کېدای شي. ښايي په ژوب کي دا ډول شرایط لري، دغه شان امکان لري، چې ددغې کرښې په اوږدو کي یواځې لږ څه باران ورپېږي، خو کله چې موږ له دغه ځای څخه د شمال خوا ته پرمخ ولاړ شو، نو د اورښت اندازه ډېره لږه او دغه هم په وختوې توگه سره وي.^{۱۱}

د بارانونو دویم پړاو په ژمي کي پیل کېږي، خو په دغه وخت کي د اورښت بڼه یواځې د باران په څېر نه وي، بلکې کېدای شي چې د واورې شکل هم ولري، چې دا د ... شو دغې په درجې پوري تملي ده، که هوا توده وي، باران او که سره وي، نو واه به پېږي، ژمني اورښتونه د اندس په ټولو لویډینو سیمو تر هلېځپوټ ... ۱۱ ۱۰ پوري صورت نیسي. دا ډول بارانونه او یا واورې د سويل لویډینو ... په پرتله کرنې ته ډېر اهمیت لري، یواځې په ځینو خاصو سیمو کي په استثنایي توگه د مونسون په پرتله غوره نه برېښي، په رښتیا د هغو سیمو لپاره، چې زه به یې یادې کړم دغه فصل د زیات اهمیت وړ شمېرل کېدای شي ان په دغه فصل کي ژمني اورښتونه په هند کي هم څرگندېږي، خو یواځې کرښې ته نږدې دوي یا درې ورځې جریان مومي ښايي په هند کي دغه ژمني اورښتونه د کرنې لپاره گټور وي، خو تل په هغو باندې اټک نه شي کېدای.

په هغو ځایونو کي چې د ژمي اورښت د واورې په څېر وي، نو دا حالت د کرنې لپاره ډېر زیات د اهمیت وړ گڼل کېدای شي، خو په هغو سیمو کي چې د باران په دود وي، نو له پسرليو بارانونو څخه یې ارزښت ډېر ټیټ وي. د پسرلي اورښت د اندازه لپاره د اوږدو وخت د مناسب والي نه پلوه جبران کېږي.

پسرلي اورښتونه په بېلو بېلو وختونو کي دیوې ټاکلې مودې لپاره پایښت مومي لکه په ځینو سیمو کي چې پېنځه لس ورځې او په ځینو نورو برخو کي تر یوې میاشتې لیدل کېدای شي. پسرلي بارانونه افغانستان، ترکستان او ټولې هغه سیمې نیسي، چې زه به یې غرو مرو یادې کړم: هند په زیاترو برخو کي هم دغه ډول بارانونه په همدې فصل کي ورپېږي، چې د یوې مودې لپاره د تودو یادونو

زده هیله کوم، چې پورتنۍ وړکړل شوې معلومات په سه بڼه ولري، خو زه ددغې تیوري پلوی نه یم، که چیرې ما دا فکر کړي نه وی، چې دا معلومات له حقایقو سره اړخ لگوي، نو د هغه له ښکاره کولو څخه به مې ډډه کړې وای.

مختیوی کوي، خو د دغو اورښتونو اغیزې په کرښه کې ډېرې لږې دي. په نورو ټولو سیمو کې پسرلني بارانونه د کرنې په برخه کې د ډېر غوره اهمیت وړ شمېرل کېږي، ځکه دا اورښتونه په داسې وخت کې پیليږي، چې زیاتره زراعتي نباتات د ځمکې په منځ یوې ټاکلې نمو ته رسېدلې وي، داسې ویل کېږي، چې ژمنې او پسرلني اورښتونه دواړه له لویدو یخ څخه دغو سیمو ته رارسېږي.

د افغانستان اقلیم په ټولو برخو کې یو شان نه دی او له یوې سیمې څخه د بلې سیمې ته په شرق العاده توګه توپیر مومي، دغه اختلاف تر یوې اندازې د عرض البلد په توپیر پورې اړه لري. د سیمو ترمنځ اقلیمي تغیر او توپیر ډېر زیات د لوړوالي په پیلو پیلو اندازو پورې اړه لري یانې د ارتفاع له تغیر سره سم اقلیم هم بدلون پیدا کوي. دغه راز په دغه هېواد کې د بادونو چلېدل هم په اقلیم باندې ډېرې غوره اغیزې شینډي. ځینې بادونه د اوږې لرونکیو غرونو په منځ لګېږي، ځینې نور د اوږې په فصل کې تودوالي او په ژمي کې سوړوالي مومي. کله چې دوی د بیدیاو ویا له ډېرو سترو وچو سیمو څخه تېرېږي، نو په اوږې کې دلته د ځینو سیمو هوا د نورو مرطوبو ملکونو د وچو په واسطه تازه کوي، خو ځینې سیمې په تېره بیا دغه ځایونه، چې شاوخوا یې غونډې پرتې وي، له دغو بادونو څخه بې برخې ګڼل کېدای شي.

زه په لومړۍ د پېښور د سیمې تودوخه بیان کړم، ځکه له دغه ځای سره د افغانستان د نورو ځایونو په مقایسه اشنایي لرم. کله چې د پېښور اقلیم وڅېړل شي، نو له دغه څخه به د یوه معیار په څېر د دغه هېواد د نورو په اړه استفاده وکړم او د دغې سیمې آب و هوا به د افغانستان له پاتو برخو سره پرتله کړم.

پېښور په هوار او تیت میدان کې پروت او له ختیځ څخه پرته په نورو ټولو خواوو کې یې غونډې او غرونه لیدل کېږي، نو له دې لامله هوا یې ډېره دوپه او محصوره ده او تودوخه په زیاته اندازه جګېږي. د ۱۸۰۹ کال په اوږې کې، چې یو پوست او نرم اوږې ګڼل کېده، د تودوخې درجه په یوه لویه څپه کې چې په مصنوعي توګه یو څه سره شوې وه، د فارنهایت ۱۱۲ یا ۱۱۳ درجو ته جګه ختلې وه، چې دا تودوخه دهند د ډېرو تودو سیمو غونډې لور ده. د پېښور د اوږې تودوخه دهند په څېر دوامداره نه وي، بلکې وړېسې د سارې ژمي په راتلو سره سلاسي دا حالت تغیر کوي او هوا ډېره راګڼته کېږي، لاندینی بیان په پېښور کې د فصلونو یو بل پسې راتګ څرګندوي.

ژمبوړ هیشت د ۱۸۰۹ کال د فبرورۍ د میاشتې په ۲۲ مه نېټه د پېښور میداني سیمې ته راننوت، په دغه وخت کې د شپې هوا سره وه، خو د ورځې تودوخه ډېره په

زړه پورې او منونکې گڼل کېدله او زیاته توده نه وه. په لمړیا د شپې او ورځې په هره برخه کې یې نېسي اغېزې درلودې. د مارچ د میاشتې تر اتمې نېټې پورې سهار به هرومرو د ځمکې مخ سپین بختې برخې او یخ نیولې وو. خو ددغې میاشتې په نیمايي کې د لمروړانگې د سهار په اتو بجو کې په زړه پورې نه وې او تاوړه لگېدلې. تر دې وروسته هوا ورو ورو مخ په تودېدو شوه او د لمرو تودوالي ډېرې جگې اندازې ته ورسېد. خو د پرله پسې اوربختونو له لامله هوا ډېره تازه کېدله او د مۍ د میاشتې تر لومړۍ هفتې پورې دا حالت چارې ویاښي سیوري ښه په زړه پورې ساره او هوا د باران له امله چن والی څرگند او د مۍ د میاشتې له لومړۍ اونۍ وروسته هوا ډېره گرمه او ان بادونه هم په همدغه شان تاوړه شول. پېښور ته ژمون په رسېدو سره پسرلنیو بوټو د تېر کال په وچو ونو کې په شنه کېدو پیل کې و. په دغه وخت کې ځینو مخکې شنه کېدونکیو ونو غوټې کرې وې. خو زیاتې پاتې تریږدونکې ونې تر اوسه پورې لوڅې او له پاتې څخه پرندې پرېښدلې. دغه شان د پسرلي نږدې کېدل هم ډېر په بېرۍ راوړان وو. د مارچ د میاشتې په لومړۍ اونۍ کې د شفتالو او الوچو د ونو غوټې په سرلو شروع کې وې. مېنې، بهي او د توتانو ونو د مارچ د میاشتې په دویمه اونۍ کې غوټې نیولې وې. ددغې میاشتې د پای ته رسېدو نه مخکې ټولو ونو په بشپړه اندازه پاتې کې وې. د اپرېل په لومړیو وختو کې اوربشو وېي ایستلي او د مۍ د میاشتې په لومړۍ اونۍ کې یې رپېل پیل کېدل. تر دغه وخت وروسته تودوخه زیاته شوه او ډېر ځله به ډېر سختې اندازې ته اوچته شوه. د جون د میاشتې تر لومړیو وختو پورې نه یواځې ورځ، بلکې شپه هم ډېره توده وه. ددغې میاشتې په اوږدو کې د شمال لویږیخ تاوړه بادونه د یوې داسې سړې هوا په واسطه بدل شول، چې په سهار کې به د یخۍ له پلوه نارامه قضا غوړېدلې وه. خو د ورځې په جریان کې ډېره په زړه پورې شمېرل کېدله. د هوا سوږوالی دومره زیات دواحدار پاتې نه شو او د جون تر درېیمې نېټې پورې، چې موږ له اندس څخه تېرېدلو، تودوخه ډېر زیات جگوالی ته ورسېدله. د پېښور په پرته او اواره میداني سیمه کې تر وروستۍ ورځې پورې ډېر سخت تاوړه بادونه له سویل څخه دغې سیمې ته چېدل. د پېښور له میدان څخه د وتلو نه مخکې، بادونو سمته له سویل څخه د شمال ختیځ لور ته واوښت او هوا ددغو بادونو په پیل کېدو سره په زړه پورې توگه سړه شوه. له دغه وخت وروسته موږ په دې پوره شو، چې د جولای د میاشتې تر نیمايي پورې به هوا مخ په تودوالي لاړه شي. تر دغې نېټې وروسته له ختیځ لوري څخه ساره بادونه پیل او ورپسې سړه هوا ورځې راڅرگندې شوې. د سپتمبر د میاشتې د وروستۍ نیمايي برخې هوا

داسې سره غوندي شوه، چې په ژمي کې یې گڼل یې ځایه نه دي او ورپسې نور میاشتې پرلپسې سړې شوې او تر فبرورۍ پورې دغه حالت دوام وکړ، ان په ژمي کې دومره زیات دواحداره ساره نه و، سره له دې چې په دغه وخت کې به د شپې او یا په سهار کې کتلل او پرځه د ځمکې په مخ برېښېدل، خو بیا هم د لمر په راختلو او له څه چکېدو سره به له منځه تلل او واوره یوازې د یو سپین ږیری په یاد را تلله، چې دلته کوم وخت ورېدلې وه، د ځینو هندي پوتو او نباتاتو پانې د ټول کال په اوږدو کې شنې پاتې کېدې. څرنگه چې زما استوگنځی لیرې دی، نو نشم کولای چې د هیئت د ښاغلیو ورځني یادداشتونه، چې د ترعامیتر په واسطه یې ثبت کړي، لاس ته راوړم خو یوازې داسې تصور کوم، چې ددغه ځای (پېښور) ډېره لوړه تودوخه په سیوري کې د فارنهایت ۱۲۰ درجې او ډېره ټیټه درجه یې په کال کې ۲۵ درجو ته راښکته کېږي. دا باید ووايو، چې د ۱۸۰۹ کال اوږدې په دغه ځای کې ډېر سوړ گڼل شوی دی، نو زه فکر کوم، چې له شکه پرته به د پېښور هر کال هوا په اوږدې کې تر هندوستان معتدله وي، په داسې حال کې چې ددغه ځای ژمي ډېر زیات سوړ دی. هغه زړه نظریه، چې ماته د پېښور او هند د اقلیم له پرتله کولو څخه لاس ته راغله، هېڅکله هغه سړي ته چې د افغانستان واکمنۍ د لوړېدو څخه برخې سړې هوا سره روږدې وي، نه څرگندېږي. د کابل او کندهار هغه آري اوسېدونکي، چې له پاچا سره پېښور کې وو، ټولو په گډه له زغم څخه زیاتې تودوخې په مقابل کې فریادونه او کوکي کولې، دوی په دې اړه ځینې نور شعرونه، ټوکي او متلونه راڅیستلي وو، خو ددغې سیمې د هوا په اړه ناوړه نظر ذهن ته ورسوي.

د افغانستان د نورو سیمو تودوخه ددغه هېواد په شمالي برخو کې د ارتفاعاتو د توپیر او شرایطو له امله په متفاوته توگه گڼل کېدای شي یانې د سیمو د ارتفاع د بدلون له پلوه د هرې سیمې هوا جلا بڼه لري او له بلې سیمې څخه توپیر مومي. د ټیټو برخو هوا توده ده، منځنۍ ارتفاع لرونکې سیمې معتدله هوا لري او د چکو سیمو اقلیم سوړ دی، خو په عمومي توگه ویلای شو چې د افغانستان آب و هوا د هند په څېر دومره زیاته توده او د انگلستان په شان دومره سړه نه ده.

د تودوخې ډېره لوړه او ډېره ټیټه اندازه د لغمان د اقلیمي څېړنې په برخه کې، چې د پېښور لوړېدو څخه پورته دی، څرگندېدای شي. د کابل د سلطنت په ټولو برخو کې ددغه ځای په شان اقلیمي تغیرات نشته، ځکه د تودوخې دا ډول تغیرات په یوه وړه ساحه کې د زیاتې هیڅیتیا وړ برېښي، په تېره بیا د هغې سیمې (پېښور) په پرتله، چې ما د نمونې لپاره ټاکلې وه، ډېر توپیر څرگندوي. د اوږدې د فصل د زیاتې تودوخې په وخت کې د جلال اباد میداني سیمه له زغم څخه بهر دوېجنه او

توده وي، نو په دغه وخت کې سپين غر خپل سر پورته کوي او د دايمي واورو تاج يې په سر وي. د جلال اباد له ميداني سيمې څخه له څه د شمال خوا ته ډېرې نږدې غونډۍ په دغه وخت کې سرې دي او ډېرې ليرې يې په واورو پټې دي. د لغمان په لويديځ کې د کابل جگه سطحه له ساړه اقليم څخه خوند اخلي او د پاسته اوړي له امله يې په منځ واښه شته شوي وي. د هوا دا ډول توپيرونه د هغو مساپرانو او سيلانيانو لپاره، چې د يو ډول هوا درلودونکې سيمې څخه راغلي وي، د هينښتيا يوه پخه او غوره موضوع جوړوي. امپراتور بابر د کابل ختيځ ته د خپل لومړي سفر په اړه د تبصرې په ترڅ کې هغه ناڅاپي بدلون، چې په ده باندې يې ډېره اغېزه وکړه، په لاتند ډول داسې بيان کړی دی، دی وايي:

«ما دمخه تاوده اقليمونه او يا هندي سيمه ليدلې نه وه، کله چې زه غاښي ته ورسېدم، نو ما بله دنيا وليده. پوتې، ونې، مرغان، ژوي او د قبيلو خلک ټول راته شوي وواژه هيڅ پاتې شوم.»

د برو درانيو د سيمې سويل خوا ته په راگرځېدو سره د بنو سيمه برېښي، چې د پېښور په څير توده ده. د اسحق خېلو سيمه ښايي تر دې هم توده وي، خړست او د دود سيمې چې تر بنو هسکې دي، نو هوا يې نسبتاً سره معلومېږي.

د هرو تېو سيمه سره له دې، چې له غونډيو او ميدانونو څخه منځ ته راځي بيا هم ټوله په يوه شان توده گڼل کېدای شي. د دغه ځای ميدانونه تقريباً ډېر تاوده دي او د اوړي د تودوخې له امله چاود شوي څرگند پړي ان د لارگي Largev سيمه د جنوري په مياشت له سوړوالي څخه بې برخې وه.

د دامان ژمي ډېر په ژړه پورې او د هندوستان تر هرې برخې سره دي. په دغه وخت کې دلته په سهار کې گنگل او پرځه معمولاً پرته وي. په ۱۸۰۹ کال کې تر مامېتر د دغه ځای هوا په ژمي کې د سپيده چاودې په وخت کې د يخ نيولو له نقطې څخه يو څه لاتدي درجې شودلې. د دامان اوړی ډېر تود او له زغم څخه جگ گڼل کېږي. ما د دامان له خلکو څخه اورېدلي، چې دوی په هند کې هېڅکله د دامان په څير ناوړه هوا حس کړې نه ده، دلته د شپې د تودوخې درجه تر ورځې يو څه کيښته وي. د دامان اوسېدونکي له ویده کېدو څخه مخکې مجبور دي، چې خپل کالي په اوبو لاندې کېږي. دغه راز تر خپل اړخ د اوبو يولو لوی لوبې کېږي، چې د شپې په اوږدو کې د تندي له امله په کم او اخته نه شي. د سليحان د غرنیو سيمو هوا د ارتفاع په تغيير سره توپير مومي، دا سيمې په عمومي توگه سرې دي، خو دا حالت د شمال خوا ته ډېر ښه ليدل کېږي. د موازي لړيو تر منځ پر تې سيمې تر دامان بې څه سرې دي. د هند تودوخه له دامان سره تقريباً برابره ده، هر څه مړه چې د سويل خوا

ته لاړ شو، تودوخه زیاتېږي، چې له سمندر سره نږدې د سمندري وېموا له لامله بیا تودوالی نرمي غوره کوي. سیستان یوه ډېره توده سیمه ده او سېوی ¹ Suvay ښایي د کابل په سلطنت کې ډېره توده سیمه وي. تېل چوتیالی او زاوړي ² Zawuree په هېڅ شان د سېوی په څیر توده نه دي. د پوري هوا د ټول کال په اوږدو کې ملایمه وي، دلته د ژمي سوډوالی د پېښور په ډول دی، خو اوړی یې د پېښور په پرتله یو څه تود دی، د ژوب په اړه یواځې گومانې غږېدلای شم، خو باید دا ووايم چې دغه ځای تر پوري له څه سوډ گڼل کېږي. که موږ له سیستان څخه د خراسان په لور پورته راځو، نو د هغو سیمو لویدیځ ته، چې پورته موبیان کېږي، یې ډوله Herowach تر پښین هم سوډ ښکاري، خو شورابک ³ Shorabuk چې تر پښین ټیټ پروت او له بیدیا سره یې څنډې نښتي دي، تود اقلیم لري، دلته واوره هېڅکله نه اورېږي، خو د چارگیو او ولاړو اوبو مخ یخ نیسي. دغه سیمه (شورابک) په اوړي کې ډېره توده او ښکې یې دومره گرمېږي، چې په لوڅو پښو وړاندې تگ امکان نه لري. د پښین شمال ته د توبه غرونو پرتي دي، چې د احمد شاه بابا د اوړي استوگنې پکې و. د دغو غرونو او غونډیو (توبه) هوا له پښین سره د نږدې غرونو په ګډون د هغې غرګندونې له مخې، چې د نورو غرونو او غرنیو سیمو د هوا په اړه مې وړاندې بیان کړه، یو شان ده. یانې دلته د سیمې هوا د غرنیو برخو د ارتفاع له مخې ټاکل کېدای شي. هغه غرونه، چې د کاکړو د سیمې په لویدیځ کې پراته دي او له پورتنیو غرونو (توبه او پښین) سره نښلي، هم د دغه اصل تابع بلل کېږي. یانې د سیمو ارتفاع تر پیر هوا هم بدلوي. کله چې له پښین څخه د شمال په لور لاړ شو، تر هغو چې کندهار ته رسېږو، هوا په ترتیب سره تودوالی مومي. د درانیو سیمه د شمال خوا ته په عمومي توګه معتدله بریښي، خو د سویل لور ته توده، ده بیا هم ښایي د دغه ځای هوا په هېڅ یوه برخه کې د پېښور هوا په څېر توده نه وي. څرنگه چې د درانیو په سیمه کې د کندهار د شمالي برخې په شان د پاراپامیزین د غرو یوه برخه شته، نو ځکه ژمی یې ډېر سوډ او اوړی یې ډېر تود گڼل کېږي. د زميند اوړي سیمه، چې تقریباً د دغو غرونو په سویل کې موقعیت لري، د ښې او په زړه پوري هوا درلودونکې ده. د درانیو د سیمې په ډېره پورته شمالي برخه کې یانې له هرات سره نږدې د ژمي سوډوالی ډېر زیات دی. اوړی یې ښایي هم تود وي، ځکه هوا د شمال لویدیځو دایمي بادونو په واسطه نه تازه کېږي. په سیزوار یا اسفیزار ⁴ Isfizar کې، چې د هرات په سویل کې پروت دی، داسې ویل کېدای شي چې تر

¹ ما د سېوی په اړه داسې یو څه اورېدلي، چې پارسیان یې نورو ډېرو تودو سیمو ته هم استعمالوي

لکه ((ای خدا چون سېوی داشتی چرا دوزخ ساختی))

پېنځو میاشتو پورې د واورې اورېدل دوام مومي او ټولې اوبه کنگل وي. یواځې د سیند اوبه چې گرندی دي او جگې کېږي، داسې نه وي، په دغه ځای کې د واورې تودوخه ډېره جگه او ان کله کله یادونه هم تاوده وي.

د هلمند په کښتنې برخه کې د گرمسیر سیمې نوم د اقلیم له تودوالي څخه اخیستل شوی دی. کندهار توده هوا لري او په ژمي کې واوره پکې نه اورېږي. دلته د ریالو په غاړه نازک یخ د غرمې نه مخکې ویلي کېږي. د کندهار د واورې هوا ډېره توده او د تودو یادونو لگېدل هم غیر معقول نه برېښي. له خاورو او گرد سره یوځای تاوده او زیان پېژونکې یادونه (سيموم Semum) دلته پېژندل کېږي. سره له دې هم د کندهار هوا دومره ناوړه نه حس کېږي او په عمومي توګه د دغه ځای اقلیم د روغتیا لپاره مناسب شمېرل کېدای شي.

که له کندهار څخه د ختیځ لور ته لاړ شو، نو د هوا تودوخه ورو ورو کمېږي. په مقابل کې د ژمي سوډوالي ګام په ګام زیاتوالی مومي او د غلځیو په کلات کې واوره ورېږي او تر ډېرې مودې پورې پاتې کېدای شي. دلته ډېر ځله د ترنګ سیند اوبه دومره زیاتې کنگل شي، چې سړی ورباندې خټلای شي. دا باید ووايو، چې کلات د ترنګ د ناوې په ډېره تېټه برخه کې پروت دی. د ترنګ د ناوې په سوريي جگه برخه کې د هوا سوډوالي د افغانستان د نورو برخو په شان زیات برېښي. د عبدالرحیم گلایي په برخه کې درې میاشتې واوره پرته وي او په ټوله دغه موده کې ریالي داسې کنگل وي، چې داس په سوريي په یخ باندې سړی تېرېدلای شي. د ترنګ ناوې په مخ پورته برخه کې سوډ بالاخره د غزني هواي برخې ته رارسېږي. چې دا ځای د کابل د سلطنت په لاس لاندې توابعو کې ډېره سړه میدانې سیمه شمېرل کېدای شي. د غزني د سړیت زیاتوالی دومره زمیات دی، چې ان د دغه ځای د ګاونډیو سړو سیمو اوسېدونکيو ته هم سخت برېښي. د ژمي په زیاته موده کې د دغې سړې سیمې اوسېدونکي په ډېره نادره توګه له خپلو خونو څخه وځي او دغه ټوله سړه دوره د ګور په منځ کې تېروي او د غزني په ښار کې داسې لیدل شوي، چې د پسرلني اعتدال وروسته ډېره زیاته واوره د ځمکې په مخ کوټه (انبار) شوي وي. داسې روایات خپاره شوي دي، چې د غزني ښار دوه واره د واورې د ډېر اورښت له امله وړان شوي او ټول اوسېدونکي ترې لاندې شوي. د غزني د ښار د سوريي خوا سیمې اقلیم د دغه ښار په پرتله یو څه ملایم او پوست معلومېږي. په کټواړ کې د ډېرو میاشتو لپاره دومره واوره پرته وي، چې په کلک شوي مخ باندې یې سړی په واوره کې بې له ښخېدو څخه سفر کولای شي. د دغه ځای ریالي په ژمي کې ټولې کنگلې او د دغه فصل په یوه برخه کې ان بار کېږي او ښان هم ورباندې تېرېدلای شي.

د اوږي تودوخه په دغه غای کې (غزني او شاوخوا سیمې یې) د انگلستان په شپږ هم لوړه نه غي او په کال کې یوازې یو وار کروندې پیل کېږي. د غروتو په سیمه کې سوږوالی تر دې هم زیات دی. دغه راز د سلیمان د غرونو په لړۍ کې د پرتو تورو سیمو تودوخې تر دې هم ټیټه ده، خو که د دغو سیمو د سویل خوا ته لاړ شو، نو سوږوالی یې کمېږي. د غزني د ښار شمال خوا ته د هوا سړیت بیا هم له او دغه حالت د کابل تر شمال یانې د کوهدامن او کوهدستان پورې دوام کوي، چې دلته یو غل بیا د هوا سوږوالی د زیاتېدو خوا ته غي یانې هر غومره چې له کوهدامن او کوهدستان څخه د هند وګش د غرونو لمنو نه پورته جګېږي. په هماغه اندازه سوږوالی ډېرېږي. کابل پخپله له غزني څخه ټیټ پروت دی او په شاوخوا یې فونډې تاو شوي دي. داسې برېښي، چې د ژمي له یخۍ څخه دومره زیات تر اغېزې لاندې نه راځي. سره له دې، چې د کابل ژمي دومره سوړ نه دی بیا هم د انگلېش په پرتله سخت معلومېږي. د دغه غای اوږی تر انگلېش ډېر زیات تود او دومره هوا ګرمه وي. چې خلک نه غواړي د ورځې له امر سره په دغه فصل کې مخامخ شي. د فصلونو ترمنځ د توپیر زیاتوالی او ژر ژر راتګ د دغې سیمې د وګړو په عاداتو او کړو وړو باندې ژوره اغېزه کړې ده. دلته په ژمي کې ټول خلک په وړشو جامو کې پټ وي. په ځینو ځایونو کې خلک د کراستي (لمشي ډوله کالي) د پاسه په عمومي توګه د پسه د پوستکي ستر کوټونه، چې ښه خوړ (اش) ورکړل شوي وي، افوندي، دغه ستر کوټونه (لوی پوستيونه، ژباړن) د تنۍ خوا ته اوږدې او پیرې وړې لري. د کابل اوسېدونکي د غونډو په منځ کې اوږدې او زیاتره د منقلو تر اړخ داسې پیدېږي، چې د دوی پښې او د بدن برخې د پسه د داسې پوستکو په واسطه پټې وي (ښايي غټې پرستې وي، چې د سندلی د پاسه په ژمي کې اچول کېږي. ژباړن) چې منقل د پاسه اچول کېږي نو په دې ډول د منقل تودوخې چا پېره او دنده غونډې ساتي. دوی په ډېره نادره توګه له غرونو څخه هغه وخت وځي، چې ډېر ضرور کار یا تجارتی معامله ولري یا دا چې ځوانان یې د لېوانو د ښکار لپاره په واوره کې بهر ته ځي. خو کله چې پسراني اعتدال واورې، نو واوره سلاسي ویلې او له منځه ځي. د ځمکې په منځ نوي واښه شنه کېږي، غوتۍ غټې او ډېر ژر د گلانو په پښه بدلون مومي او هر چېرې پرېمانه گلان لیدن کېږي. د کابل اوسېدونکي په دغه وخت کې له کلیو څخه دیاندي د کار او یا ساتېری لپاره ډلې ډلې وځي. د ژمي کالي لیرې او په غای یې د چیت یا پومبه یې نرم ټوکړان افوندي. د کابل خلک په دغه وخت کې زیاتره د ونو لاندې او یا په ازاده فضا کې د شپې پیدېږي. نوروز یا د کال نوي کېدل د دغو سیمو د خلکو د ډېرې زیاتې خورشعالي وخت ګڼل کېږي، خو پارسیان د دغو

لرغونو ميلو او جشونو په اړه ځينې کيسې حضرت علي ته، چې د دوی مذهبي ټولگي ساتندوی گڼل کېږي، نسبت ورکوي. په داسې حال کې چې د مقابل لوري مسلمانانو په منځ کې دا ډول نکلونه د پاملرنې او اعتبار وړ نه شمېرل کېږي. يواځې دوی د نوروز ميله د طبيعت د ښکلا د بيا پيل کېدو په مطابق نمانځي، ځکه په دغه وخت کې د خوشحالي او کار موسم پيل کېږي، نو د دغه طبيعي اوښتون په رڼا د دوی جشونه او ميلې جوړېږي.

د افغانستان د يادونو په اړه کېدای شي، زه ووايم چې په ټول خراسان او ترکستان کې ۱۲۰ ورځې زورور او توند بادونه له شمال او شمال لويديځ لوري چلېږي. دا يادونه د اوږدې په نيمايي کې پيل او د هغو شروع او دوام د دغو سيمو د آري اوسېدونکيو له خوا په ډېره اعتباري او سمه توگه محاسبه کېږي. په ټول افغاني هېواد کې عادي بادونه له لويديځ لوري څخه گڼل کېدای شي. د آري خلکو په منځ کې دا يادونه معمولي ده، چې لويديځ بادونه ساړه او ختيځ بادونه تاوده وي. داسې هم ويل شوي دي، چې ختيځ بادونه ورځني راوړي او لويديځ بادونه د هغو محسوس (ورځني او رطوبت، ژباړن) ترې راټوپوي او يو ډول ويایي باد، چې سيموم *Souffles* يې بولي، د دغه هېواد په ټولو تودو سيمو کې پېژندل شوی دی.

دغه باد کله کله د پېښور په ميدان او پرته سيمه يا چور او د کابل سيند په تاوه

"د کابل د اقليم د څېړندويو په برخه کې زه د اميرانو مېر له يادونو او تبصرو څخه ډډه کولای نه شم، ځکه ډډه ليدنې او کار نه يوازې د دې لپاره غوره دی، چې دا د يوه اميرانو ليکنه ده، يا دا چې د هغه ليکنې د ساده کي نه پلوه خنکې څرگندوي. بلکې ډډه د معلوماتو په سموالي پورې د يادونې وړ برېښي. ده د دغو سيمو په اړه چې يې نيولې دي، ښې څېړندويې په دې ډول د کابل په اړه وايي: "په دغه ځای کې تودې او سړې سيمې ډېرې سړه نردي پرې دي. له کابل څخه د يوې ورځې سفر کولو سره داسې يوې سيمې ته رسېدای شو، چې خپلکله ولورې پکې نه لورېږي يا دا چې له دغه ځای څخه داسې يوې سيمې ته په دوو ساعتو مزلې سره رسېږي، چې هلته په ډېر قدرت سره ولورې ويایي کېدای شي. هوا په زړه پورې ده او په اوږدې کې سړي يې له پوستېن څخه بيده کېدای نه شي. د پسه د پوستکي چغه داسې برېښي چې اميرانو د کابل د لورې اقليم د شپې سړتيا په اړه لږ څه مطالعه کوي. په زمين کې سړه نه دي، چې ولورې ويایي ده. خو بېلار د دوه ربات نه دي. سمرقند او تارېس *Tarais* د اقليمونو له پلوه پاموړ دي. خو له کابل سره پرتله کېدای نه شي. د ساړه اقليم سړي لکه انکور، امار، زردکيو، مني، بغي، شفتالو، ناک، ښو، بادام او چارمېز پرېکته دي. د چيري او مالو هېره کسان په کابل کې اوسېن ډېره عامه ده. په کابل کې ما تجربه يوه چري هم پلورې کيږي. او په دغه شان لويه شوه. هغه وخت چې زه لسم ډېره په پوهنتون کې وه، تاريخ او ستورن په زياته اندازه له عصيان څخه راځي. زه د دې سمه شوم چې په کابل کې ښې واکمن شي او داسې نور."

له کابل څخه د کابل ولايت نه دی. بلکې په هغه وخت کې د کابل لږ واکمنې لاندې سيمې ته اشاره

کابل لېږي ژباړن

کې چېرې، سيموم د درانيو د سيمې په سویل او ان په شمال کې پېژندل شوی دی. خو په عمومي توگه په سړو اقلیمو کې پېژندل شوی. داسې ویل کېږي، چې دا باد پرته له بریندو او سپرو سیمو څخه په بل ځای کې نه لگېږي او هېڅکله په یوه وخت کې له غوړ دقیقو څخه زیات دوام نه مومي. د هغه راتېدې کېدل د یوه ځانگړي بوی په واسطه برسرېر کېږي او دغه بوی هغه سړي ته، چې ورسره بلد وي، پوره اگاهي ورکوي، چې خپل ځان خوندي ځای ته ورسوي او تر هغه چې دا باد پینځې تېرېږي. ځان گوښه وساتي، که څوک په دغه باد کې گیر پاتې شي، نو په عمومي توگه د سملاسي مړینې سبب گرځي. زیانمن شوی سړی ېې سده لوړې او له خولې پرې او غوړو څخه ېې وینې جریان مومي. د دغه باد له پلوه د ناروغ سړي ژوند کله کله د یوه قوي اسید په تطبیق سره له مرگ څخه بچ کېږي یا دا چې خپل ځان په اوبو کې اچولو سره له دغه ډول ناروغۍ څخه خلاصوي. په هغه سیمو کې چې سموم زیات وي، وگړي هورې زیاته خوري او کله چې په اوړي کې له کوره دباندې وځي، نو په شونډو او پزه باندې هم هورې موري. په دې ډول د سموم له زیان څخه ځانونه ساتي. داسې ویل شوي، چې دغه باد د تېرېدو په وخت کې ونې چپه کوي. د هېواد په ځینو برخو کې د لېوانو، سپرو او سورلنډیو (گیدرانو) لېوني کېدل هم دغو بادونو ته نسبت ورکول کېږي.

که چېرې د دغه ټول هېواد اقلیمي بڼه او خاصیت خلاصه کړو، نو افغانستان باید یو وچ هېواد وگڼل شي، چې د ورېځو، باران او لږو تر لږې اغېزې لاندې راځي. د بیلو بیلو سیمو منځنۍ تودوځې له انګلېنډ څخه ډېره او له هند څخه لږه ده. دلته د اوړي او ژمي د تودوځې توپیر ان د شپې او ورځې ترمنځ له پورتنیو دوو هېوادونو څخه زیات دی. که د دغه هېواد د خلکو د قوت اندازې او فعالیت له مخې قضایات وکړو، نو باید څرگنده کړو، چې د افغانستان په ډېرو برخو کې اقلیم د بشري موسمي لپاره مناسب او د صحت لپاره ښه شمېرل کېدای شي. خو که حقایق وگورو نو دا شکمنه ناروغتیاوې دلته ېې شمېره نه دي او د نورو هېوادونو په څېر زیانمنې گڼل کېږي. تبې او ملاریا په مني کې زیاتې دي. دغه راز په پسرلي کې هم حس کېږي. زکام ډېر زیان بشونکی وي. په تېره بیا په ژمي کې ډېر مضر شمېرل کېږي. ملایان او سیدان په ډېرو لږو سیمو کې د کوي خالونه وهي بیا هم دا ناروغۍ زیات کسان وژني. د سترگو ناروغۍ زیاته ده. دا د افغانستان غوره ناروغتیاوې بلل کېږي.

شپږم خپرکی

د افغانستان ژوي، نباتات او ګانونه

زه په هېڅکله دا ادعا ونه کړم، چې ددغه هېواد چې زه یې په اړه څه لیکم، د ټولو ژويو په اړه به پوره شرحه وړاندې کړم. یواځې هغه لږ شمېر به یې یاد کړم، چې د هغوی په اړه مې څه اورېدلي دي، خو دا مسؤولیت په غاړه اخیستلی نه شم. چې ددغه شمېر په نسبت چې یاد کړي مې دي، زیات شمېر مې پرېښي نه وي.

سره له دې، چې زمري په پارس کې دېر زیات عمومیت لري، په دې وروسته وختونو کې دغه شان په همدغه اندازه په گجرات کې GUZERAT او د ډیلي په شمال لوریدځه برخه کې یانې هریانا Haryana کې هم موندل شوي دي. په افغانستان کې دېر نادر اولې پیدا کېدای شي، ما یواځې د کابل د شاوخوا غرنیو سیمو په برخو کې د ژمریانو په اړه اورېدلي دي، دلته دوی د افریقایي ژمریانو په پرتله دېر واره او کمزوري دي ان زه شکمن یم، چې دا ژمریان دي او که نه.

پرانګان د سلیمان د لړۍ په زیاتو تختیځو سیمو کې موندل شوي دي، چې پیښو پرانګ یې دېر عمومیت لري. دا ژوي د افغانستان د دېرو ځنګلي ارونې لرونکیو برخو په منځ کې لیدل کېدای شي.

لیوان، کوپان (گفتار)، شغالان، گیدې او سریان هر چېرې زیات دي. د سړو سیمو د ژمي په اوږدو کې هغه وخت لېوان دېر خطرناک او ویرونکي وي، چې په ګله ییزه سره راغونډ شي، نو په دغه حالت کې دېر ځله څاروي دارې او خوري او ان ګله ګله په سړیو هم یرغل وروړي. کوپان هېڅ لکه په ګله ییزه توګه ښکار نه کوي، خو ځینې وختونه په پورتنۍ توګه هم په یوه غوايي باندې یرغل کوي. کوپان او لېوان تل د پوتو لپاره ستر زیان پېښوي، سریان په کابل کې د پلورلو لپاره ساتل کېږي او دوه یې په یوه روپۍ وړکوي (خرڅېږي).

یوان (خرسان) په ټولو ځنګلي غرونو کې دېر پیدا کېږي، خو دېر لږ له خپل محل او سمې څخه دباندې تګ راتګ کوي، یواځې د ګټیو په وخت کې چې دوی

یې له کښت سره میښه لري، د کروندو خوا ته راگابل کېږي. دا یې مان (خرسان) دوه ډوله دي، یو یې د هند تور خرمن بل یې ککړ سپین یا نسبتاً ژېړ رنگی خرمن بلل کېږي.

وحشي نر یې مان (خرسان) په پارس او هند کې زیت ډېر دی. خو په کابل کې کمیاب دي او داسې چې وحشي خړه به د درانیو، گرمسیر او کندهار د سهیل (جنوب) د ریگستان په سیمو پورې محدود دي. د هوسیو ډېر ډولونه، چې لوی گوزي هم پکې راځي، په ټولو غرونو کې پیدا کېږي. خو ښکروو غرنه پکې کم او په پیداوو کې پیدا کېږي. په ختیځو غونډیو کې وحشي پسونه او وزې ډېرې دي. د هوسیو ډېر غرگند ډول هغه دی، چې زه فکر کوم په پارس کې یې پوزن (Pauzen) بولي. دغه هوسی د هغې د ښکراڼو د اندازې او د هغې د بیا پیاوړتیا له پلوه د یادوني وړ ده، خو د بدن د یو له پلوه د منلو وړ نه ده. ولې خلک داسې گروهه (عقیده) لري، چې دا ډول هوسی د مارانو په خورلو ژوند تېروي او د ریشو سور Vindoor د لوبیا په اندازه یوه کلکه ستن رنگې ماده د هغې د بدن په ځینو برخو کې پیدا کېدای شي، چې د مار چیچلو لپاره بشپړ علاج (درمان) دی.

په یادو شویو ژویو سرېره یواځې هغه چې ما اورېدلي د شکون، زېږګي، بیزوگانو (چې وروستی ډله یې یواځې د افغانستان په شمال ختیځه سیمه کې پیدا کېږي) موږ کیرانګ Mungoses او له وحشي سپوڅخه عبارت دي. غاترې یواځې په کشمیر کې پیدا کېږي. ټولوک (پاچا) یو څو پیلان لري، خو ټول له هند څخه راوړل شوي دي. دغه ژوي او گرگند د ټولوک د واکمنۍ په هېڅ گوټ کې هم نه شته.

اس تر ټولو اهلي ژویو د مخه د پام وړ دی. د افغانستان په واکمنۍ کې د کتنې وړ شمېر آسان روزل کېږي او د هرات آسان یې ډېر ښکلي دي. ما یو دوه لیدلي، چې د عربي آسانو غوندې یې لوړه ټوټه (څپره) درلوده. د هندي آسانو ښه نسل، چې تازي (Tazee) نومېږي، په پو او دامان کې موندل کېږي او دغه ډول ډېر ښه آسان د هیداسپیس او اندس ترمنځ سیمو کې روزل کېږي. خو عمومي ډول د افغاني واکمنۍ آسان د بلخ د ولایت نه پرته، چې هلته ښه او ډېر دي، هومره د یادوني وړ ښه والی نه لري. سره له دې، چې د ټېوگانو ډېر پیاوړي او گټور نسل، چې یابوگان (Yabooks) بلل کېدل، دلته شته خو بیا هم وروسته پاتې برېښي. په تېره بیا د بامیانو ټېوگان ډېر کمزوري دي. له دوی څخه د بگیو په لېږدولو کې کار اغېستل شوی او کولای یې شوای، چې درانه پارونه یوسي، خو د غاترو غوندې د سخت او پرله پسې کار توان نه لري.

له غاترو (کچرو) څخه په هند کې لږ کار اخیستل کېږي او په هغو ځایونو کې چې شته ډېرې ونګرې دي. په داسې حال کې چې د پنجاب په لویدیځ کې ځینې ښې غاترې موجودې دي. د انډس (سند) غاترو لاتراوسه پورې خپل ښه ارتوب (اصلیت) ساتلی دی. هر څومره چې د لویدیځ خوا ته درومو، اصلاح او معمولی پایښت مومي، خو بیا هم د انګلېنډ غاترو ته ځان نه شي رسولای (مساوي کېدای نه شي). دغه کتنې کټ مټ د څرو په اړه هم د تطبیق وړ دي. څره د سرو او نورو مالونو د وړو راوړلو لپاره عمده وسایل شمېرل کېږي، چې له یوې سیمې نه یې بلې ته وړي. سرېره پر دې بازارونو ته د تولید شویو موادو وړل هم د دوی په واسطه ترسره کېږي.

له اوبانو څخه په عمومي ډول د مالونو په وړلو راوړلو کې کار اخیستل کېږي. یو کوهان لرونکي اوبان هر چیرته شته، خو زیاتره په شگلنو او وچو بیدیانو کې موندل کېږي. دغه لوړ او له پښو جگ اوبان په هند کې ډېر دي. باختري اوبن (چې زما په اند په ترکیه کې د (اوزري I zher) په نامه یادېږي، ډېر لږ پیدا کېږي او زه گومان کوم، چې ددغه اوبن نسل به د جاګزارتس (Javart) سیحون یا سیر دریا تر شا سیمې قزاق څخه راوړل شوي وي. دا ډول اوبن لږ تر لږه تر نورو درېیمه برخه ټیټ دي. ډېر متحمل (زغم لرونکي) او په بیرو تورو وړو پوښل شوي. د یو کوه (کومي) لرونکيو اوبانو دوه کوه (کومي) لري، د بندتي (Bendite) اوبن، چې د خراسان په سهیل لویدیځه کې پیدا کېږي، وروستني یاد شوي اوبن ته ورته دي. خولکه یو کومي لرونکي اوبن غونډې جگ ښکاري ان داسې، چې دغه وروستی ډول د خراسان یو کوه لرونکي اوبان د هندوستان تر اوبانو ټیټ او زغم لرونکي دي.

میښي، چې له تودو او لنډو سیمو سره مینه لري، طبیعتاً کمیابې دي، بیا هم د هېواد (افغانستان) په هر گوټ کې موندل کېږي.

غوايي د کابل په ټوله واکمنۍ کې د بلخ له سیمې پرته، چې هلته آسان ډېر دي. د یوې (قلبي) لپاره استعمالوي. دغه ډول غوړي د هند له غوايو سره د کو (کوپان) له پلوه ورته والی لري، خو په نورو ډېرو اړخونو کې تر هغه په ټیټه درجه کې راځي. غوايي د هندوستان د راجپوت له سیمې څخه، چې د هند د ډېرو ښو غوړو (غوايانو) سیمه ده، راوړل شوي دي. ټیایي د گوجرات یا گزیرات (Guzerat) غوايي په دې حساب کې رانه شي (مشتنا دي). د سیستان د جهیل له شاوخوا او د ځینو غرګندونو له مخې د کاکړستان (د کاکړو له سیمې) څخه پرته بل چیرې دغو یو ګلي نه ساتل کېږي. له پورته، قبیلو سره شتمني، پسونه دي او له هغو څخه هغه

ډول، چې په فارسي يې د ميه (Bumalia) بولي، زيات شمېر جوړي. د دوی لمان يو قوت پلن او ټول له وازدې ډک دي. دغه ډول پسونه په نورو اړخونو کې انگليسي پسونو ته ورته دي او دواړه د هند تر پسونو ډېر ښکلي او ښه دي. د هندي ډول (پسونه) چې خاړه (چاغ) لمان نه لري، يواځيني ډول دی، چې په سند او سيستان کې پيدا کېږي.

وړې د هېواد په ټولو غرنیو سيمو کې پيدا کېږي او بې له شکه په اوارو سيمو کې کيميايي دي. ځينې ډولونه يې د يادونې وړ جنگ او عجيب گناه واده ښکړونه لري.

د افغانستان سپي په دې اړي، چې يې يادونه وشي، غم (ايمان) سپي ډېر ښه سپي دي. دغه سپي په زيات شمېر په تېره بيا په پوښه تېرونو کې، چې له ښکار سره ډېر ترلي دي، روزل کېږي. هغه څه چې ډېر زيات د يادونې وړ گڼل کېږي، ښکاري سپي دي چې زموږ له سپيو سره په ښه (څيره) او ماعيت کې يو ډول او شمېر يې لږ دی. خو بيا هم زه په کره توگه نه شم ويلای، چې د سپو د شل په له کومه راوړل شوی وي. دا سپي خندي (Khundee) بلل کېږي. ما دوه سپي درلودل، چې يو يې ډېر ښلی و او يو بل ښاغلی هم يو سپی درلود، چې د هر هېواد د خلکو په خوښ شوي وای.

پيشوگانې لږ تر لږه اوږدې وړې لرونکي ډول يې، چې بوراک (Borak) يې بولي، هم د پام وړ دي. دا پيشوگانې په زياته پيمانه بهر ته استول کېږي او په هره سيمه کې د پارس د پيشوگانو په نامه يادېږي. سره له دې هم په هغه هېواد کې چې دغه پيشوگانې يې په نوم نوملي دي، دومره ډېرې نه ليدل کېږي او په لږه اندازه يا ان هېڅکله له هغه ځای څخه بهر ته استول شوي نه دي.

يوه ساده احصائيه (شمېر څېړنه) ښايي د هغو الوتونکیو لپاره کافي وي، چې زه يې کولای شم راپه ياد يې کړم. گوريټي (عقابان) دوه يا درې ډوله دي. بازار ډېر ډولونه لري، تر ټولو ښه يې بانډ ده، چې لوی غم، لنډ وړی مرقه دی. په پارسي يې بازار بولي او په ترکي ژبه کوزيل (Kuzil) ورته وايي، چې زما په گومان هماغه گوشاک (Gushak) وي. شاهين، چې تر بانبو (بازونو) لوړ الوځي، هر څومره چې جگړې ښه ښکار کوي، Chirk چې غرڅه ښکار کوي او په سړي ښکلي او تر هغه مهاله يې ستوي، چې ښکاري تازي سپي پسې راوړسپي او داسې نور ډېر ډولونه بازار، کب خوړونکي مرغۍ (Cherub)، ډينگ (کومول) چې د نيونو غوښتنه ورسره نه شته او لگ لگ ښکاري هم ډېر دي. همدا شان وحشي هيلی او تاز (Geese)، تو (Swans)، زرکې او ريښخ (کرک) او يو ډول الوتونکي، چې پارسي

وټونکي او پښتو وټونکي (افغانان) يې کبک Cubk بولي او هندیان يې د غونډيو چيکوري Hill Chikore بولي او تر هغه ځايه، چې زه پوهېږم په اروپا کې لا تراوسه په هماغه لرغوني يوناني نوم پورتې رچ (Portridge) باندې يادېږي. يو بل وړوکى وټونکى، چې سوزي Sousee نومېږي، له دغه وروستني ياد شوي وټونکي سره ورته والى لري. له افغانستان پرته مې بل هيڅ چيرې د دوى په اړه څه اورېدلى نه دي. کوتري، کارگان، مرغى (چوڅکي) او داسې نور د هېواد په ټولو سيمو کې پيدا کېږي. کوتري، کارگان، مرغىان په ټولو سيمو کې عموميت لري. کوکو (قمرى)، کوتري گيايي دي او کاغى (گپکد) Muggies چې په هند کې يې نه پېژني، د افغانستان په سره لږ و هوا پورې منحصرې (تړلي) دي. په داسې حال کې چې طاووسان چې په هند کې ډېر دي، دلته يواځې لکه د انگلېش د طاووسانو په اهلي شوي توگه پيدا کېږي. طوطيان او ميناکانې (Coracias Indica) يواځې په ختيځ کې ليدل کېدای شي.

خزندگان دومره د يادونې وړ نه دي، ماريان يې ډېر ځله بې ضرره دي، د پېښور لېمان د دوى د کچې (اندازې) او زهرو له پلوه مشهور دي. سره له دې هم زهر يې بيخي کم او يا هيڅ وژونکي نه دي. ما د هېواد (افغانستان) د کبانو په اړه څه نه دي اورېدلي. نهنگان (تماح گان) بيخي نشته. گشپان د شمشيو غونډې ډېر دي.

د ملخو متر سيلونه په پرله پسې توگه نه ليدل کېږي. په داسې حال کې چې لږ څه وچکالي، چې په خراسان کې احساس شوې، د هندو ملخو د ويجاړونو او وړانکارو ښکارندويي کوي. غالبوزي (مچى) په دغو سيمو په تېره بيا د سليمان د غره لږې کې ډېرې دي. خو يواځې په کشمير کې روږدې شوي دي. غوماشي يې د هند د غوماشو په پرتله لږ ازاروونکي دي. د سيستان غوماش يې بيا ډېر خطرناکي دي. د سيمې خلک مجبور دي د بنگال د خلکو غونډې مچرې (د غوماشو لپاره جالې) استعمال کړي او په همدې توگه دغه موجوده او يا يو ډول د بېبې مچ کله کله اسان دومره سخت چيچي، چې له درده مړه شي.

دغه لا ډېره مشکله ده، چې د ژويو غونډې د نباتاتو په اړه هم يوه څرگندونه وړاندې کړو. هغه هم که له طبيعي تاريخ سره د کوم اشنا شخص له خوا ونه کتل شي، نو دا راز بيان به گران وي. د هغو زياتو وټو له جملې څخه، چې په اروپا کې نه دي پېژندل شوي او په هند کې ډېرې دي، د سليمان د لږې په ختيځه څنډه، کې بيخي لږ دي او ښايي په لوړېدې څنډه، کې خولا بيخي نه وي يا له بلې خوا زموږ ډېرې اروپايي وټې په افغانستان کې شته او زموږ ډېرې ښې مېوې د هغه هېواد په بېلا بېلو برخو کې په وحشي ډول موندل کېږي. همدا راز دغه وټې په پټونو او مېوه

لرونکيو بانځو کې هم موندل کېږي. ډېرې مشهورې غرنۍ ونې يې د سرو (Pines) بېلا بېل ډولونه دي. چې د هغو له ډلې څخه يو هم د جغوزي ونه د هغې د غوتيو له پلوه، چې تر Artichoes (يو ډول اغزن بوټی چې غوتې يې د سابو په څېر خړول کېږي) لويه نه ده، د يادونې وړ برېښي او زړې يې د پستې ژړو ته ورته دي. دوه ډوله څېرې (چې يوه يې د بوټيو هانوله خوا د کوريرکس پيلوت * (Quercus) (Horn) په نامه ياد شوي) د سېروني او يو ډول نورې سترې ونې د دغو غرونو آري نباتات دي، چې د غوزانو او وحشي ژيتون په څېر ليدل کېږي. لويديځې غونډۍ د ونو په واسطه پټې دي او يو ډول د خړولو وړ د تورو مرچو دانو ته ورته مېوه لري. چې شنې يا خټک Shore يې بولي. گومان کوم، چې په دغو غونډيو کې بيرچ (Birch) (يو ډول بوټی) عوالي (Holly) (يو ډول بوټی چې سره اوښه مېوه کوي)، Hazel او ماسټي Mastich يو ډول ونه، چې کنجد Kunjad يې بولي او په پښتو کې يې لويستی او په فارسي کې يې وسک (Wisk بلله) هم شته. همدارنگه د پستې وحشي ونې په هندوکش کې کېږي (لوړېږي). په هوارو سيمو کې ډېر مشهور توت او والې چې موږ د جرانگو (مجنون بید)، خرمايي او دوه نور ډولونه، چې د اصلي اوسېدونکيو له خوا د سرو ولو او شتو ولو په نامه يادېږي، هم مشخص (لای شو) گڼل کېږي. سپيدار هم لکه سيا، چرب (Sachob) پوره (Purra) بلخک (Balkhuk) او زرونک (Zurung) چې ما هېڅکله نه دي ليدلي او ددې وس مې هم نه دی موندلی، چې له شرحې څخه يې پوه شم. په هوارو ځمکو کې ډېر دي.

دغه راز ډېر بوټي هم د يادونې وړ دي. Barberry يو ډول اغزن بوټی، چې ژرې او سره گلان کوي او د ډول (ښکلا) لپاره په کورونو کې ايښودل کېږي. کاروندا (Karunda) (کارسيا کاروندا Carissa Carnuna) او نور بوټي، چې د غوړ وړ مېوي کوي، لکه املوک Umbak، گورگوري Gaurgureh او داسې نور د وحشي انگورو په څېر په غونډيو کې ډېر دي. خوله ټولو گلبوتو څخه ارغوان ښکلي دي، چې که څه هم دغه نوم کټ مټ د ريډي د گل لپاره هم راځي، دومره لوړېږي چې کېدای شي د ونې تر عنوان لاندې يې راولو.

انگليسي گلان، گلاب، ياسمن، کوکټار پوپي (Poppies)، نرگس، يو ډول سبل هياسنتس (Hyacinths)، شيندي وزمه گل يا د ريډي په شان گل Stock او نور په پټونو کې شته او ډېر يې په وحشي توگه دي. نور بوټي به له دې وروسته د دوی د ځای د شرحې سره ذکر شي.

* ما ټول نباتي نومونه هغه وخت راځيستي دي، چې د ډاکټر هنټرز هندوستاني ډيکشنري د کتلو فرصت مې درلود.

زه لېواړ يم. چې د کانونو لپاره یو ځانگړي څیر کې اختصاص کړم، دې ته په پام کولو سره چې ما یې یواځې یو لږ شمېر درلودل او د مستر ایروین له رپورټ څخه مې راڅیستې دي. په لاندې دوو بابونو کې یې ډېر زیات مدیون يم.

داسې برېښي. چې سره زړ په افغانستان کې نه پیدا کېږي. خو یواځې هغه وریالې. چې د هندو کش له لمرې څخه راپېلېږي. داسې نه دي. د یو ډول سابه وزمه سرو زرو په اړه کیسې شته. وایي چې د یوسفزو په سیمه کې تولید شوي دي. پس له ښځه له هغو ښځو څخه راپورته کېږي. چې د دغو وریالو په واسطه په کروندو کې غورځول شوي دي. سپین زړ په ډېره لږ اندازه په کافرستان (نورستان) کې پیدا کېږي. یا قوت په بدخشان کې لاس ته راځي. خو د هندو کش په افغاني لمن کې موندل کېدای نه شي. په داسې حال کې چې د لاجوردو ټول ډول ډول ډول کاشفېر سیند د پامه سیمو کې موقعیت لري او د چترال او یوسفزو ترمنځ پراته دي.

د سرپو او انټیموني (Antimony) (یو ډول کیمیاوي عنصر دی) کانونه د اپریدو او هزارجات په سیمو کې شته دي او یواځې سرپ په پورتنۍ ښځو، شینوارو، کاکړو، هزاره وو، ایماق همدارنگه د بلخ په ولایت کې هم پیدا کېږي. د وزیرو په سیمه کې اوسپنه او د هغو د څېرمه غونډیو په څېر موندل کېږي. چې په هغو ځایونو کې د مسو آثار هم شته دي. سلفر په بلخ او سیستان کې پیدا کېږي. د مالګې د ستر ځای یادونه هم نیايي د شي: مالګې ډېرې په بلخ کې پیدا کېږي. خو په خراسان کې بیا له حوضونو او ډنډونو څخه لاس ته راځي. د مالګې نسوره په هر ځای کې له مالګې څخه جوړېږي. زمج پتکړی (زنج) یا Alum په کالاباغ کې له خټو څخه چاڼوي. وارېمیشت (Orpiment) په بلخ او هزاره جات کې پیدا کېږي.

د ج. کاکړ زیاره

دویم کتاب

د افغانستان د اوسېدونکیو په عمومي څرگندونې

لومړۍ خپرکۍ

مقدمه

د پښتنو نسب او پخوانی تاریخ

هغه څرگندونې، چې ما د پښتنو^(۱) د ملک کړې دي، د سیمو د زیاتې تنوع په اثر، چې شرح په یې وشي او ان د ګاونډیو سیمو د اختلاف له لامله ګران شوی دی، هېڅ هم هغه خلک، چې په دغه ملک کې اوسېږي، ډول ډول دي او د هغو اختلافاتو له لامله، چې د دوی د مختلفو قامونو په حکومت، سلو ګونو، کالیمو او کپو کې واضح دي، ماته ګرانده، چې هغه ستر خصوصیتونه انتخاب کړم، چې ټول یې په ګډه سره لري او کوم چې ټولو پښتنو ته یوه څرګنده ملي ځانګړتیا ورکوي. دغه مشکل په دغه واقعیت سره نور هم ډېر شوی، چې ټول هغه معیارات چې دوی له ټولو ګاونډیو څخه بېلوي، په هېڅ وجه عین هغه نه دي، چې د اروپایانو په نظر کې په یې له دغسې یوې مقایسې څخه د دوی په سیمه کې غلبه ولري. هغه آزادي چې دوی د شرق له ملتونو څخه په زیاته اندازه بېلوي، ممکن د یوه انګرېز په نظر د انارشي او حاکمانه قدرت یو مخلوط وېرېښي او د مېړانې هغه صفتونه، چې دوی له خپلو ګاونډیو څخه هکړي ممکن د هغه په نظر نږدې د معکوسو عیبونو سطحې ته راګوزشي، نو په دې ډول د دوی وضعې او سیمې د پوهېدلو لپاره به دا کومک

مولف په ټول کتاب کې پښتانه په افغانانو سره یار کړي دي. (ژباړن)

وکړي، چې د دوی هغه اړخونه بیان شي، چې دوی به یې له انګلستان څخه د یو، سیاح تګ او له هندوستان څخه د یو بل ګرځندوی ته ښیي، که یو څوک له انګلستان څخه د پیټنر ملک ته بهي له دې، چې د ترکیسي فارس او تاتاري له ملکونو څخه تېر شي، ولېږدول شي، دی د طبیعي او لوړ ولیدل شو، دینتو او هغو غرو په لیدلو سره، هک چران شي، چې تل له واورو نه ډک دي، دی به ان د ملک په ګڼل شوي برخه کې د ډېرو غرونو او شاوخوا ځمکو یوه طبیعي مجموعه کشف کړي، چې نه احاطې لري او نه په ونو سره سینګار شوي او د پېړۍ چلولو ګانالو، لویو سړکونو او د بشري سخت زیار او عمران له ټولو سترو او استادانه محصولاتو څخه عاري وي. دی به یو څو ښارونه وويني، چې هغه هم له یو بل څخه لیرې پراته دي او دی به پېژنده د داسې مساپرخانو (Inns) یا نورو واحتي اسانتیاوو لپاره په لټه کې وي، چې یو مسافر یې ان د لویې برتانیې په ډېرو طبیعي او ابتدايي برخو کې هم مومي. سره له دې هم دی به کله کله د ځینو هوارو او د رود د زیاتوالي او ابادۍ په وجه ډېر غوښ شي، چې هلته به اروپایي مصنوعات د سوځنده سیمې له محصولاتو سره یوځای وويني، ده ته به دغسې ملک په سترګو ودرشي، چې په داسې سخت زیار او تمیز سره پکې کار شوی دی، چې له بل هیڅ ځای څخه به وروسته پاتې نه وي.

دی به وګوري، چې ددغه ملک اوسېدونکي به د کپه دیو په لور په رمو، ګلو پسې روان وي یا به په دغسې کلیو کې سره غوټه شوي وي، چې منظم هوار بامونه او د خټو ډېوالونه یو بشپړ نړۍ انځور لنداري ته پېدي، دی به لومړی د دوی ځمکو او ان زېږو څېرو، د دوی په لمر سوځېدلو مخونو، د دوی اوږدو پېرو، د دوی ارتو کالیو او د دوی د پوټکو نه جوړو ارتو پوستيرونو ته چران شي، کله چې دی د دوی په ټولنې کې تنوځي، دی به د عدالت منظمې محکمې یا د هیڅ شي محکمه لکه د منظم پولیس په څېر په سترګو وند ويني. دی به د دوی د ملکي موسسو بې ثباتۍ او تغییر ته په تعجب شي، ده ته به مشکله وي، ددې درک وکړي چې یو ملت څنګه په دغسې بې نظمۍ سره ژوند کولای شي او دی به د کفو په حال افسوس وکړي، چې دوی څنګه مجبور شوي، چې خپلې شپې او ورځې په دغسې یو ډګر کې تېرې کړي او د هغوی ذهنونه د دوی د ناخوښو شرایطو له لامله د قریب او تشدد، چور، غولولو او انتقام لپاره روژل شوي دي. سره له دې هم دی به ارومرو د دوی د جنګي او لوړ روح، د دوی د مېلمه پالنې او د دوی د زېور او ساده شخصیت او سلوک ستاینه وکړي، چې هغه نه د یوه مدني فرد په مطیع توپ او نه د یوه سترو، چې په زېم، توب پکې لیدل کېږي او ممکن دی ډېر ژر د دوی په ډېرو خاصیتونو کې، چې ده په نظر بد راغلي، ډېرو ښکېلو لومړني آثار کشف کړي.

خو له هندوستان څخه یو انگرېز سیاح په دې پروښو سترگو دوی ته وگوري، دی په دوی د ملک په ساره اقلیم سره خوښ شي، د هغه په طبیعي او تازه منظري سره به وغوړېږي او د خپل ملک د ډېرو محصولاتو په لیدلو سره به مسرور شي. لومړی به دی د ځای په ځای نفوسو د لېوالتی له لامله او وروسته د خلکو په ښکاره کېدو سره چیران شي، چې دوی هغو ملاتړ کي متین دي په داسې حال کې چې نیمایي ځانونه یې لوڅ دي، خو تور رنگه وړین کالي یې په وقار او سترگی سره اغوستي او ځانونه به په نسواري رنگه پوستینونو کې یا د پسه پوټکو څخه جوړ په یو څپ توکر کې تار کړي دي.

دی به د دوی قوی او فعال شکلونه، د دوی سخت زیار او تشبث، د دوی مېلمه پالنه، سنگیني او لذت ته په ټیټ نظر کتل، چې د دوی په ټولو عاداتو کې ښکاره دي، وستایي او تر ټولو زیات، دی به د هغوی د سنجيې ازادي او اثر ژي وستایي، په هندوستان کې به ده دغسې یو ملک شاته پرې ایښی وي، چې هلته هر حرکت له حکومت یا د هغه له نمایندگانو څخه نشات کوي او هلته خلک په مطلق ډول په هېڅ پسي روان دي، مگر دی به دلته ځان، د دغسې یوه ملت په منځ کې ومومي، چې د حکومت کنترول پکې ډېر لږ دی او داسې ښکاري چې دلته هر سړی په خپلو خواهاشاتو پسي روان دی او تر قید او کنترول لاندې نه دی، دی به د ژوند د دغه طرز توپاني ازادي په منځ کې په هغې اسانۍ او مصونیت غوسه وغوري، چې د هندوستان وضع او ان د هغه د اوسېدونکیو سستي او بې زړه توپ د هغه ملک ډېرو برخو ته دا ځواک ورکوي، چې ست او لټ اوسي، دی به د طبیعت او هنر ډېر محصولات په سترگو ودرشي، چې په هندوستان کې نشته، خو په عمومي ډول ده ته به جوتې شي چې دلته د ژوندانه قانون لږ پرمختللی دي او د هندوستان ډېر ښکلي شيان وجود نه لري، په عمومي ډول ده ته به د نړیو شیانو اتباء ښه په زړه پوري وي او که څه هم دی به ددې احساس وکړي، چې دوی یې له دې چې د یوه ابتدایي ملت زېږوالی یې له لاسه ورکړی وي، په هغو عیبونو اخته دي، چې ټول اسیایان یې په مشترک ډول لري، سره له دې دی به یې د نورو خلکو په پرتله، چې ورسره آشنا شوي دي، ښکونکاره وگڼي او دې ته به مایل وي، چې دوی ته د علاقې او مهربانۍ په سترگه وگوري او د خپل احترام یوه برخه له دوی نه هېڅ دریغ نه کړي.

دا به هغه انتباهات وي، چې یوه اروپایي او یوه هندوستانی سیاح ته به له پېښو سره د عادي اختلاط په وجه پیدا شوي وي، څه وخت چې دوی د هغوی د سیاسي قانون په پوهېدلو پیل وکړي، دواړه به د هغه ظاهري تناقضاتو او اختلافاتو او هغه اتحاد ته، چې د توپاني ازادۍ او پوره ستم یوه مجموعه ده،

هېڅ شې، خو دی په لومړۍ ممکن د عمومي حکومت استبدادي ادعاګانو ته اړ وروسته دیموکراتیکې ازادۍ ته، چې د قامونو په حکومت غلبه لري، زیات جبران شي.

اوس په کوښښ وکړو، چې که د پښتنو د موجود حال او تاریخ د خاص تحقیق په رڼا کې ځینې خصوصیتونه، چې دغو دور انځور وښودلې په زړه پورې نه شي او ځینې ظاهري تناقضات رڼه نه شي، خو په دغو ټولو څرګندوتو کې باید دا په یاد ولرل شي، چې که څه هم ما کوښښ کړی دی، دوی په هغه معیار سره اندازه کړم، چې په اروپا کې په تطبیق وومومي، سره له دې هم هغه لومړنۍ او ډېره طبیعي عطیه، چې په هغې سره ما د دوی د سچې تخمین کړی دی، له هندي او فارسي ګاونډیو سره د دوی یوه مقایسه وه.

د پښتنو د ملت نوم^۱

د پښتنو د نامه اصل، چې اوس په ډېر عام ډول سره د هغه ملت لپاره استعمالېږي، چې زه یې اوس په بیانولو پیل کوم، پوره یقیني نه دی، خو ممکن دا نوم نوی اوسي. دا نوم یانې افغان پخپله پښتنو ته د فارسي د ژبې له لارې راغلی دی. د دوی خپل نوم د خپل ملت لپاره پښتون دی، جمع یې پښتانه کېږي. بر درانیان^۲ دغه نوم په پختانه یادوي، چې ممکن د پټان نوم، چې په هندوستان کې دوی په دغه نامه یادېږي، له هغه نه راوتلی وي.

عربان دوی سلیمانې بولي، خو دا هیڅ معلومه نه ده، چې دوی په دې نامه څنګه یادېږي، چې دوی د سلیمان په غرو کې اوسي یا دا د هغه چا نوم و، چې د عربانو د حملې په وخت کې د دوی مشر و او یا په هغو حالاتو پورې ارتباط لري، چې د دوی

^۱ مولف پښتانه یا عمومي ډول د ملت (Nation) په نامه یادوي، نه د قوم، ملیت یا ولس په کلمو سره ژباړن.

د افغان کلمه نوې نه ده، په دې چې هغه د سانسکرت د اسوغانه *Asughana* یا اسواګا *Asvaka* د کلمې فارسي شوی یا عربي شوی شکل دی. اسوه غاڼه له (دور) برخو نه جوړه ده (اسوه، اوغاڼه) لومړنۍ یې د (اس) او دویمه یې د (ځای) مانا ورکوي. په دې ډول اسوغاڼه د اسوتو ملک کېږي. په پهلوي یا منځني فارسي کې د ایګان *Aikan* او اوګان *Avagan* په بڼه راغلي او دري ویونکي وګړي یې اوس هم د اوغان په ډول ادا کوي. د تفصیل لپاره وګورئ، د غزنویانو امپراتوري د پوزورت تالیف، د ادبیره د پوهنتون خپرونه ۱۹۶۳، ۱۳۱ مخ.

احمد شاه دراني د شرقي افغانستان پښتانه قومونه لکه یوسفزي، یتیمي، خټک، اپریدي، شینواري او نور په دغه نامه یاد کړي وو، ژباړن.

د فرضي نسب يانې له يهوديانو څخه راوتلی دی^(۱). دوی د خپل ملک لپاره کوم عمومي نوم نه لري، خو کله د افغانستان فارسي نوم په کاروي، ډاکټر ليدن (Dr. Leyden) د پښتونخوا نوم په دغه مفهوم سره استعمالوي، خو ما پخپله هيڅ اورېدلي نه دي. کله د سرحد نوم هم په دغه مفهوم سره استعمالېږي، خو په هغه حال کې د هغه هوارې پکې نه راځي، چې د سليمان د غرونو په ختيځه خوا کې واقع دي. دا کلمه په حقيقت کې د فارسي کلمې نه سوا، چې مانا يې يو سوې ملک دی، بل څه نه دي. هغه نوم، چې په ډېر عام ډول سره د ټول ملک لپاره د هغه د اوسېدونکيو له خوا استعمالېږي، خراسان دی، خو څرگنده ده چې ددغه نوم استعمال درست نه دی، ځکه له يوې خوا د پښتنو د ملک ټولې برخې د خراسان په حدودو کې نه راځي او له بلې خوا د هغه ولايت په زياته برخه کې پښتانه، نه اوسېږي^(۲).

زه د پښتنو د لرغوني تاريخ په اړه ډېر معلومات په لاس کې نه لرم، د دوی د اصل او نسب په اړه د دوی خپل روايت ماته يوه افسانه ښکاري، نو زه به هغه څو حقايق دلته راوړم، چې د خارجي مورخانو په آثارو کې پيدا کېږي. زه به لومړی په دغه کار لاس پورې کړم او وروسته به هغه روايتونه راوړم، چې دوی پخپله رايستلي او اختراع کړي دي^(۳).

ټول روايتونه په دې موافق دي، چې پښتانه په ډېرې لرغونې زماني کې د غور په غرنۍ سيمه کې اوسېدل او داسې ښکاري، چې دوی لا پخوا د سليمان غرونه خپل کړي وو. د سليمان غرونه په خپل پراخ مفهوم سره د افغانستان ټول جنوبي غرونه په غېم کې نيسي، داسې ښکاري، چې دوی د تاريخ فرشته په قول هم په نهمې پېړۍ کې د افغانستان په شمال ختيځ غرونو کې ځای نيولی و تر هغه

^۱ اوس دا پوره جوتنه شوې، چې پښتانه د يهوديانو او نورو غير اريايي نسب څخه نه دي، خو دا نظريه په پخوا وختونو کې په ډېرو آثارو کې ليدل کېږي. ژباړن.

^۲ په ځينو انگرېزي کتابونو کې مې ليدلي دي، چې د پښتنو ملک دروه په نامه يادېږي. دا هغه کلمه ده چې په پنجابي کې د غره مانا ورکوي او يواځې يو څو پښتنو ته د هغو کتابونو له لارې معلومه ده، چې په هندوستان کې ليکل شوي دي.

^۳ په عربي او فارسي تاريخونو کې ددغو خلکو د قدرت په اړه په يوې دقيقې څېړنې سره ممکن نور معلومات هم ترلاسه شي او هغه به ممکن موږ په دې قادر کړي، چې د دوی د مملکت تاريخ د سلطان محمود غزنوي له وخت نه راپه دې خوا ومومو، خو د ضروري کتابونو موندل مشکل دي او پيدا کول يې ممکن ډېر وخت ونيسي. څنگه چې زه به له دې وروسته مجبور شم، چې د آسيا په تاريخ کې ځينو حقايقو ته رجوع وکړم. زه له دغې موقع نه په استفادې سره اعتراف کوم، چې ددغې موضوع د ليکوالو په اړه معلومات نه لرم، خو زما معلومات د يو څو تنو هغو ليکوالو په آثارو پاتې دي، چې د دوی آثار په انگرېزي يا فرانسوي ترجمه شوي دي، تر هغو له معلومات چې يواځې د افغانانو په اړه دي، د يو څو پښتنو او فارسي ليکوالو له آثارو څخه اخيستل شوي دي.

وروسته: د دغه لیکوال په قول داسې ښکاري، چې دغه ملت د ساماني عربي کورنۍ تابع و. داسې ښکاري چې پښتو د محمود او د نورو غزنوي پاچایانو د لښکرو زیاته برخه او ممکن هم مهمه برخه تشکیل کړې وي. خو هغوی چې د غور په غرو کې اوسېدل خپله ازادي خوندې کړې وه او شاید د خپل پاچا له خوا اداره کېدل، چې د دغه نسب له ضحاک څخه تر یوه اوږده لړۍ پاچایانو پورې رسېده. ضحاک (Zahak) د فارس د پخوانیو پاچایانو له جملې څخه و. دغه شجره چې میړ خوند کېږي ده او فرشته تاییده کړې، لږ تر لږه مشکوک ښکاري، خو دا یقیني ده، چې د غور شاهزادگان د پټون قام ته منسوب وو او د دوی کورنۍ ان په یوولسمې پېړۍ کې هم اوږد تاریخ لاره، داسې ښکاري چې غور، فیروز کوه او هم بامیان د دوی لوی ښارونه وو. د غور پښتو د دین په اړه مختلف روایتونه راوړل شوي دي. د ځینو په عقیده دوی له محمد سره تړاو لري، مگر د وروسته د پسر ژر د اسلام دین ومانه. په داسې حال کې چې نور وایي دوی په لسمې پېړۍ کې هم د بتانو عبادت کاوه. د بامیان له بتانو او سحر څخه معلومېږي، چې د دغه ملک اوسېدونکي په یوه وخت کې د بودا پیروان وو. دغه خلک د سلطان محمود غزنوي په وخت کې د یوه شاهزاده له خوا اداره کېدل.

* د سامانیانو حاکمه کورنۍ عربي نه، بلکې محلي وه. ژباړه.

بامیان تر اوسه هم چې د کابل په شمال لویدیځ کې پروت دی، د حکومت مرکز دی. فیروز کوه خپل نوم ممکن فیروز کوهي ایالتو ته ورکړی وي او د دوی د استوګنې د ځای له موقعیت څخه ښکاري، چې هغه باید د هرات په ختیځ کې واقع اوسي، خو غوراته دې دې چې ټول یې د پاراپامیزاد د غرونو په لمنو کې پراته دي. دا معلومه نه ده، چې د دغو دریو کوم یو د غوري پاچایانو مرکز دی. لومړنۍ یې د بلخ جنوب ختیځ ته پروت دی، دویم یې د غزني په شمال لویدیځ کې واقع دی او درېیم یې د فراه په شرق کې دی. د ځینو نظریاتو له مخې، چې ما له ځینو خلکو نه اورېدلي دي، د غوري پاچایانو مرکز درېیم و، زه هم له دغو نظریاتو سره په کلکه موافق یم. زما دغه نظر د دې هرېبلوټ H. Herbelot د مقالې (غیاث الدین) په یوې فقرې باندې، چې د هغې په اساس د غور یوه پاچا دې ور او گرمسیر Haver amil Kermesir چې غور له هندوستان څخه یې لوی لاندې کړی و، نو دا ملکونه باید حتماً د غور ختیځ ته پراته وي، ځانګړې چې H او K په درې کې په یوه توري ادا کېږي، په دې کې څه شک نه پاتې کېږي. چې لومړی یې گرم سیر Kermesir یا گرم سیر Kermesir دی او بله کلمه یعنې Haver یې ممکن د داور Haver یا زمین داور Pameri Haver ګاونډۍ سیمه وي. ممکن هغه نږدې مشابهت چې د درې د دال H او دې H ترمنځ شته دی، ددغې تیروتنې سبب شوی وي چې نورو ختیځ پوهانو هغه په دقت سره نقله کړي ده دا هم یقیني ده، چې اوس د داور Haver او گرم سیر Kermesir کلیمې ته موندلې کېږي. د دریو توراتو څخه یواځې هغه چې فراه ته نږدې واقع دي، د گرم سیر او داور Haver په لویدیځ کې واقع دی. په نتیجه کې ویل کېدای شي، چې یواځې د دغه غور په دغو منطقو سره له هندوستان څخه بېلېدای شي.

چې نوم يې محمد و او هغه د سلطان محمود له خوا مغلوب او بندي شو. د هغه اولادې د دولسمې پېړۍ تر نيمايي پورې د غزنوي کورنۍ له خوا ډېر زېږونه وگالل. چې دوی په وسلې لاس پورې کړ او د غزنوي پاچايان يې مغلوب او له تخت نه کوز کړل او هغه ټکلي پايتخت يې وسوخواوه او له خاورو اېرو سره يې برابر کړ. له هغه وروسته دوی د خپلې امپراتورۍ په ارتولو پسې شول او ورو ورو يې د کابل موجود سلطنت، هندوستان، بلخ، بدخشان او د خراسان يوه لويه برخه تر خپل حاکميت لاندې راوستله. له هغه وخت نه د بابر تر حملو پورې، چې د درېو پېړيو يوه دوره وه، د پښتنو پيلو پيلو کورنيو په يو څه وختي سره په هندوستان باندې حکومت کاوه. خو د غور د کورنۍ د قلمرو هغه نورې برخې دمخه د خوارزم پاچا لاندې کړې. چې له هغه څخه چنگيز خان ونیولې او د سوري قبيله اوس په داسان کې يو څو کورنيو ته رسېږي.^(۱)

داسې ښکاري، چې پښتنو د چنگيز خان د اولادې، د تيمور او د هغه د اولادې د حکومت په وخت کې خپله آزادي په غرونو کې ساتلې ده او د بابر په وخت کې له ټولو خارجي قدرتونو سره يې څه ارتباط نه وي لرلی. بابر، چې تيمور له نسب څخه او د سترو مغلو نيکه و، د کابل په نيولو سره چې د مرگ تر ورځې يې مرکز و^(۲) خپله دوره شروع کړه. دده د مرگ په وخت کې کابل دده د يوه زوی کامران تابع و. په داسې حال کې چې هغه بل زوی همايون يې شېر شاه سوري له هندوستان څخه وشاړه. شېر شاه په هندوستان کې د پښتنو حکومت تاسيس کړ.

خو ډېر يې دوام ونه کړ. په پای کې د تيمور کورنۍ په کلکه په هندوستان کې په واک راغله، د امپراتورۍ مرکز له کابل نه دېلي ته نقل شو او د افغانستان هوارې سيمې د هندوستان او د فارس د امپراتورۍ تر منځ ووېشل شوې. خو غرونه يې د هېڅ يوه تابع نه وو.

د اتلسمې پېړۍ په پيل سره د پښتنو يو قوم غلزيو يوه داسې امپراتوري جوړه

^۱ سره له دې هم داسې ښکاري چې دوی په موقتي ډول خپلې علاقمې بېرته ترلاسه کړې وې. ځکه د چنگيز خان له مرگ نه نږدې سل کاله وروسته محمد سام غوري د هغه فاتح د يوه لمسي په مقابل کې له هرات څخه دفاع کوله (دې اوښون خلورم ټوک ۵۱۵ مخ) او تيمور په شپاړسمې پېړۍ کې د غياث الدين بن معزالدين غوري ذکر کوي. چې خراسان، غور او غرجستان يې په تصرف کې و (تيموري ملفوظات، ۱۴۵ مخ) سام، غياث الدين او معزالدين ټول د غور د اصلي کورنۍ قاميلي نومونه دي. (۱۸۳۸).

د بابر د مړينې په وخت (۱۵۳۰) کې کابل دده مرکز نه و، بلکې ډيلي يې مرکز و، ژباړون

کړه. چې ټول فارس پکې شامل و او حدود یې لوید یخې خوا ته د روسیې او ترکیې تر اوسنیو امپراتوریو پورې رسېده. خو پخپله د افغانستان یوه برخه د هغوی تابع وه. نادر شاه افشار دغه کورنۍ ښکته کړه او د افغانستان بهرې برخې یې د فارس تابع وگرځولې. د هغه تر مړینې وروسته د افغانستان اوسنۍ پاچایي جوړه شوه. چې د خپل معراج په وخت کې د کسپین د بحیرې له غاړو نه د جمن تر سینده پورې او له آمو لخواه د هند تر بحره پورې غلبدلې وه.

د پښتنو په اړه د دغو حقایقو له عمومي یادونې نه وروسته، چې ټول یې په معتبرو تاریخونو کې راغلي دي، اوس د هغه څه ذکر کوو چې پخپله پښتانه یې د ځان په اړه وایي، هغه څه چې دوی یې د خپل اصل او نسب په اړه وایي. د پام وړ دي او د یوه نومیالي ختیځ پوه پاملرنه یې لا د وختد ځانته اړولې ده. دوی په دې عقیده دي، چې دوی له یوه افغان نه پیدا دي او دغه افغان د ارمیا (Irmia) یا برخیا (Berchia) زوی و، چې هغه د ساول (Saul) د اسرئیل د پاچا زوی و. د دوی د ملت ټول تاریخونه له ابراهیم سره د یهودو تر معاملي وروسته تر اسارت پورې شروع کېږي، داسې ښکاري چې د دغو معاملو په اړه د دوی روایتونه د نورو مسلمانانو له روایتونو سره سرخوړي او که څه هم دغه روایتونه له بې قیده خیالي ټکو سره ګډ شوي دي، اساساً له مقدس کتاب (انجیل) سره موافق دي. دوی وایي، چې د افغان یو څو زامن وروسته له بندي توب نه دغو وغړو ته کډه وکړه او نور یې د عربستان د مکې شاوخوا ته لاړل.

دا روایت تراوسه له احتمال نه لیرې نه ښکاري. دا معلومه شوې ده، چې له دولسو قامونو څخه لس یې د یهودو ملک یا جودیا (Judea) ته د دوی د وروڼو له ستندو څخه وروسته په ختیځ کې پاتې شول او دغه فرضیه، چې پښتانه د دوی له نسل څخه دي، په آسانه او طبیعي ډول سره د یو قام ورګ کېدل او د بل قام شروع کېدل شرح کوي. د کیسې وروسته برخه په دغه حقیقت سره تایېده شوې، چې یهودیان په عربستان کې د حضرت محمد ﷺ په وخت کې په شمېر کې زیات وو او یوه ستره څانګه یې د خیبر په نامه یادېده، خیبر اوس هم که د کوم پښتون قوم نوم نه دی، په افغانستان کې د یوې علاقې نوم دی. دا نظر قوي ښکاري او ممکن صحیح وي، خو کله چې په دقت سره تر مطالعې لاندې ونیول شي، ښکاره به شي چې هغه یواځې په یوې څېرې معنې بڼا دی او ان دغه معنی هم په ډېرو تناقضاتو او بې ثباتیو کې پېچلې ده.

د پښتنو د شجرې او نسب په اړه د پښتنو مورخان وايي، چې د اسرائيل اولاد هم په دغو راوهم په عربستان کې د خدای د وحدت په اړه خپل علم او د خپلې مذهبي عقیدې سوچه والی وساته او د پېغمبرانو د وروستي او ډېر ستر پېغمبر يانې د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم په ظهور سره د غور پښتنو د خپلو عربي وروڼو بلنه ومنله. خالد د وليد زوی د عربستان پښتنو مشر و. دی د سوريې په فتح کولو سره ډېر مشهور شوی و، دوی د قيس چې وروسته د عبدالرشيد په نامه ياد شو، په مشرۍ له رښتینې عقیدې سره د مرستې کولو په غرض مارش وکړ، د عربستان تاريخ پوهان معکوساً د خالد نسب د خپل د ملت له يوه ښه معلوم قام څخه پيدا بولي او د پېغمبر د اصحاب، يا انصارو په اړه له خپل لست نه د قيس نوم حذف کوي او د پښتنو د مرستې د موضوع په اړه بالکل چوپ دي. ان پښتانه تاريخ پوهان که څه هم وايي، چې د عربستان د لښکر استلو په وخت کې د پښتنو شمېر ډېر و او دا چې که څه هم له يوې اشارې چې دوی يې حضرت محمد ته نسبت ورکوي، معلومېږي چې دوی ډېر دغه په خپلې خاصې ژبې خبرې کولې، سره له دې هم په يوه بل ځای کې وايي، چې د دوی ټول ملت د هغه قيس له نامتو اولادې څخه پيدا شوی دی، چې په پورته ذکر شويو جنگونو کې قوماندان و.

که چېرې کوم بل دليل ته اړتيا وي، چې د دوی دغه برخه تاريخ رد کېدای شي، هغه په خپله د پښتنو مورخانو له خوا وړاندې شوی دی. دغه مورخان وايي چې سال (Saul) د ابراهيم له پنځه څلوېښتم پښت څخه او قيس د سال له اوه دېرشم نسل څخه و، له دغو دوو روايتونو څخه لومړنی يې له مقدسو کتابونو سره مخالف دی او د دريم حساب په قرار ۳۷ نسله د شپږ سوه کالو په اوږدو کې راغلې دي^{۱۱} که چېرې موږ په دغو حقايقو کې دا اضافه کړو، چې سال د ارميا (Erimia) يا برکيا (Berchia) په نامه زوی ته لاره او دا چې که د پښتانه په نامه د هغه د لمسي موجوديت ومنل شي، د هغه په زوږات کې د دغسې طايفې د مشر (Patriarch) نوم پاتې شوی نه دی او که چېرې موږ هغه آسانه عقيدې، په نظر کې ونيسو، چې د هغه په قرار ټول پردې ملتونه داسې روايتونه غوره کوي، چې د دوی په تاريخي توپ دلالت کوي، په دې حال کې موږ مجبور يو له يهوديانو نه د پښتنو نسل د روميانو په قطار کې وشمېرو او د برتانيويانو نسبت له تروجانيانو (Trojans) او د

^{۱۱} دغه شمېر له تاريخ شهر شاهي څخه اخيستل شوی دی. په تاريخ مرصع کې دغه شمېر تر دې هم لا ډېر دی، خو په دې کتاب کې د ابراهيم او يعقوب تر منځ د پنځه څلوېښتو نسلونو ذکر ذکر شوی دی.

آیرلینډیانو نسل له ملیزیانو (Melians) یا له پراښتو (Armenians) څخه وگټو.^(۱)

دغه موضوع ویلیام جونز (William Jones) دوان سي ټارټ (Anastase) د ترجمې په اړه (آسیایي تحقیقات - دویم ټوک - تلورمه مقاله) په یوې سیمې کې تر بحث لاندې نیولې وه. دغه پوځ عالم دې ته متعایل دی. چې دغه فرضي نسب په لاندې څلورو دلیلونو تقویه کړي.

دوه لومړي دلیلونه د ارسارت (Arsacid) له نامه سره د هزاره (Harard) د نامه ورته والي څخه راوتی دي ارسارت د هغه ملک نوم دی. چې داس دراز (Arad) په قول یهودانو ورته پناه وړې وه. خو دغه دلیل چې اساساً قناعت پښتوکی نه و. په دغه حقیقت سره رد کېږي چې هزاره هغه ملت دی. چې هغوی په دې نږدې وختونو کې د افغانستان دغه سیمه نیولې ده. خپل نوم یې پرې ایښی دی. دویم دلیل په هغه روایتونو پنا دی. چې په متن کې یې ذکر شوی دی او د فارسي ژبو مورخانو له لیکنو نه راوتی دی. دا دلیل ممکن له دغو روایتونو نه راوتی وي او هېڅکله د اعتبار وړ نه دي. درېیم دلیل د پښتنو او یهودانو د نومونو په ورته والي پنا دی. خو پښتو دغه نومونه ممکن له عربو څخه اخیستلي وي لکه چې نورو مسلمانانو هم دغسې کړي دي. لرغوني نومونه د یهودیانو له نومونو سره هېڅ راز اړیکې نه لري.

آخرنۍ دلیل یې د پښتو او کلدی ژبو په فرضي مشابهت پنا دی. چې د هغه په اړه په لوستونو کې تفاوت وکړي. د پښتو او یهودیانو په عاداتو کې شاید د مشابهت ډېر ټکي موجود وي. خو دغسې ورته والی د هغو ملتونو په منځ کې معمول دی. چې د تکامل په عین پړاو کې وي او که دغه مشابهتونه د هويت اثبات وگڼل شي شاید دا ثابت شي. چې تاتار. اعراب. جرمنان او روسان یو اوسي. له یوه نه زیاتو اروپایي لیکوالو دا هم ویلي. چې پښتانه له یوه قفقازي قام څخه دي او په خاص ډول له ارمنیانو څخه پیدا دي. پښتانه تر هغه ځایه. چې د قفقاز نوم پورې تعلق لري. تراوسه هم په همدغه مشهور غره کې اوسي (مقصد هندوکش دی) خو له دې نه مقصد دا وي. چې دوی د کسپین د بحیرې لویدیځ ته پراته وو. شواهد یې هېڅ تایید نه کوي. پخپله دوی ته د دوی ارمني نسب بالکل نامعلوم دی. که څه هم چې دا خبره مقام د ارمنیانو په خوا کې اورېدل کېږي. ارمنیان داسې کیسه کوي. چې پښتانه ددې لپاره چې له هغو اوږدو روزو څخه ځان خلاص کړي. چې د دوی مذهب فرضي کړې وي. مسلمانان شول. تاریخ له دې کیسې سره دومره مخالفت لري. چې حاجت یې ذکر نه شته دی. (داسې داته اضافه کړم. چې ما د ارمني ژبې یو شمېر کلمي د پښتو له کلدی سره پرتله کړي دي او دې کلمې ته رسېدلی يم. چې د دواړو ژبو ترمنځ ما هېڅ ډول ورته والی پیدا کړی نه دی. یو وخت مې یوه مشهور ارمني عالم ته د پښتو لغتونه واورول. دغه عالم که څه هم په دې ټینګ وو. چې پښتانه له ارمنیانو څخه پیدا شوي دي. بالاخره یې وویل چې ده ددغه دور ژبه ترمنځ کوم شریک لفظ پیدا نه کړ. د نورو قفقازي ژبو په اړه ما دغسې فرضیت پیدا نه کړ. چې د نږدې دوه نیم سوو کلمي د گرجستان له

ژبې ته د پښتو له معادلو کلمو سره پرتله کړې او د دوی ترمنځ یې هېڅ مشابهت ونه موند، نو زه کوم دلیل نه لرم چې پښتانه له لومړنیو قفقازیانو سره تړلي ونیسیم. یواځې یو جرمني سیاح چې نوم یې له ما نه هیر شوی دی، چې هغه پښتانه چې ده په تېرې پېړۍ کې لیدلي و، له قفقازیانو سره مړیو، دي، دا وینا هېڅ د منلو نه ده.

د فرشته په قول قیس د هاشم زوی او حنیف د قیس زوی په خراسان کې د عربانو دوه لومړني قوماندانان وو (د پرگز ترجمه، لومړۍ ټوکی، ۳ مخ). دی دا هم وایي، څرنگه چې خالد د عبدالله زوی له دې نه وېرېده، چې عربستان ته بېرته ستون شي، د سلیمان په غرونو کې یې استوګنه جوړه کړه او خپله لور یې یوه نوي مسلمان شوي پښتون مشر ته په نکاح کړه (ایضاً، ۵ مخ). ممکن ددغو لیکنو په اساس وي، چې د قیس او خالد نومونه پښتو لیکوالو ته ور په زړه شوي وي او دی د لومړي ځل لپاره په دې فکر شوی اوسي، چې خپل قوم د حضرت محمد سره تړلی وي. قوم ته په منسوبولو سره اقتدار وکړي، زه باید داته ووايم، چې د پښتون هېڅ لرنونې نوم د عربو او یا یهودانو له پخوانیو نومونو سره هېڅ راز مشابهت نه لري. د پښتو څلورو لویو څانګو نیکونه سړبن، غرغښت، بېټی او کرله (Kurich) یا کوراني (Kuramnei)، کاکړ او نور نور د دوی دغه نورې څانګې لکه یوسفزي، محمدزي، سلیمان خیل او هغه نورې څانګې، چې نومونه یې له عربي او عبراني څخه وتلي دي، ډېر تازه دي. د څارکوف پروفیسر دورن (Dorn) چې یې د پښتو تاریخ ترجمه کړې او ډېر علمي یادښتونه یې پرې زیات کړي دي، هغه نظریات یې څو څو واړه تر بحث لاندې نیولي دي، چې د پښتو د نسب په اړه دي او هغه دا ردوي: اول له قبطیانو څخه، دویم له یهودانو څخه، درېیم له گرجیانو څخه، څلورم له ترکانو څخه، پنځم له مغولو څخه، شپږم له ارمنیانو څخه او د هغو نظریاتو ذکر یې په صحیح ډول سره کړی، چې وایي پښتانه د اندوسیټي (Indo Scythian)، مادانو (Mithian) فارسیانو او هنديانو له نسل څخه دي. ددغو ټولو نظریو په مطالعې سره دې دغې معقولې نتیجې ته رسېدلي دي، چې پښتانه د خپلو سیمو له حدودو او ورشپېرۍ غرونه هغې خوا کوم بل ملک یا قوم ته نه منسوب کېږي.

دويم څپرکی

د پښتون ملت ځانگې او حکومت

هر څومره چې د پښتون ملت د شجرې او ان د قيس عبدالرشيد د شتوالي په اړه شک او تردید وشي، بيا هم ټول پښتانه شجره ليکونکي هغه ته رجوع کوي او په همدغو شجره ياندي د دوی د قامونو داخلي حکومت او وېش اتکا لري. څنگه چې د دوی هر قوم ځان ته خاص حکومت لري او په خپل ذات کې يو پوره کامنولټ جوړوي، ښه به دا وي چې د همدغو کامنولټ پيدايښت او اوسنی حال تر ګټې لاندې ونيسو او دا کار پخوا له هغه وکړو، چې دوی د يوه مشترک واکمن تر حکومت لاندې د يوه دولت يا يوه کانډريشن په حيث مطالعه کړو. د قيس له څلور زامنو سرين، غرغښت، بيټني او کرله څخه د پښتنو څلور ځانگې پيدا شوي، چې تر اوسه هم د دوی په نومو يادېږي. پښتني قامونه د همدغو څلورو پلرونو له روزات څخه منځ ته راغلي او هر يو يې د نېدې نيکه په نامه يادېږي، که د پښتنو نسل له يوه نيکه څخه وګڼو، ددې احتمال شته، چې تر هغو چې د يوه فاميل قري لې وو، دوی ټولو د خپل مستقيم نيکه تر حاکميت لاندې ژوند کاوه او کله چې د دوی شمېر زيات شو هغه څلور ځانگې سره بېلې شولې او هر ځانگه يې د تر ټولو مشرې ځانگې تر مشرۍ لاندې وه، خو کله چې دوی په يوې پراخې ساحې کې خپاره شول او د همدغې مشرې ځانگې قبيلې له يو بل څخه لرې شوې، د دوی اړيکې کمزورې شوې او هر قوم د خپل خاص مشر تر حاکميت لاندې پاتې شو او له شريک نيکه څخه جلا شو، هغه پخواني څلور ګوني وېش اوس له استعمال نه لورېدلی دی او يواځې د قامونو په شجره کې يې ذکر کېږي.

د ولس حکومت

دغه قامونه تر زياتې اندازې له يو بل نه بېل دي (هر يو ځانته خاصه ساحه لري) تر اوسه هم دوی د پلازواکۍ حکومت لري. لکه دمخه چې ورته اشاره وشوه، هغه پرئيسپ چې دوی د هغه په اساس زما په نظر سره پيل شوي دي، اوس هم په دوی

کې جاري دي. هر قوم په څو پېلو خانګو سره وېشل شوی او دغه خانګې په هغو قامونو کې، چې د وګړيو شمېر يې زيات شوی او سره تیت شوي وي، سره پيلي شوي دي او هر یوه خانله د یوه مستقل مشر له خوا اداره کېږي. سره له دې هم دوی خپل ګډ نوم او د ویش او منافعو د اشتراک مفهوم نه ساتلی دی.

د ولس نوم یا د ټول قام یا د دغو خپلواکو خانګو یوې خانګې ته راجع کېږي. داسې ښکاري چې دغه کلیحه د خپلوانو د کانتولت مفهوم لري. یو ولس په خانګو سره وېشل کېږي. هر یوه یې خائنه خپل مشر لري. چې هغه د ولس د مشر تابع دی. دغه خانګې بیا هم سره وېشلې شوي او دغه عملیه نوره هم تکرارېږي (څه نا څه د یوه ولس د حجم له مخې) چې د دوستۍ، فرعي وېشنه یوازې یو څو کورنۍ په غېږ کې ونیسي. هر فرعي وېشنه خانله مشر لري او هغه د هغه وېش د مشر تابع دی. چې فرعي وېشنه یې یوه خبره ده.

د دغو خانګو هر یوه خاننه خاص نوم لري. چې د هغې د نوم دې نیکه په نامه یادېږي.^(۱)

"دا لیکنه به په یو جدول سره، چې د غلزیو یوه خانګه او حکومت ښیي څه واضح شي، خو ښایي دا په یاد ولرل شي چې که څه هم د لرغوني قامیل مشر تراوسه هم د ټولو غلزیو مشر دی او همدا شان واره خپلونه هم خانله مشران لري، سره له دې هم د ځینو منتخبو خانګو غړي له یوه بل نه بېل شوي دي او اوس یو ګډ مشر نه لري. لکه د پیران (Pirani) او ایزوب (Izob) خپلونه چې یې نه لري. د دوی حکومت به په یو مثال سره وښودل شي او زه به د سلیمان خېلو د یوې خانګې باندې عیسی خېلو مثال ذکر کړم، چې په جدول کې په دغې علامې (۱۱) سره په ښه شوی دی. البته د عیسی خېلو هر کورنۍ د خپل مستقیم مشر له خوا اداره کېږي. هر لاس یا دولس فامېلونه د یوه ګډ نیکه له خوا اداره کېږي، که چېرې هغه ژوندی وي او که مړ وي، د هغه د نیانده له خوا اداره کېږي. د دغو څو فامېلونو مشران د سپین وېرو په نامه یادېږي. هر لاس یا دولس مشران د یوه ګډ پلار یا د یوه محل مشر له خوا چې هغه د دوی د مشترک نیکه نیانده دی، اداره کېږي چې د دوی یو څو شمېر یو فرعي وېش تشکیلوي، چې هغه د دوی د ټولو غړیو د نیکه د نیانده له خوا اداره کېږي او هغه د ملک یا مشر په نامه یادېږي. څو فرعي وېشونه یو وېش جوړوي، چې اداره یې د پخوا په شان ده. له څو وېشو نه یو خپل جوړېږي، چې په عیسی خېلو کې د هغه مشر اوس اوس عبدالله خان دی. له عیسی خېلو او شپې نورو خپلونو څخه د احمدزیو طایفه (Lan) جوړه ده، چې هغه د خانان خان له خوا د احمدزیو د نیانده په حیث، چې هغه د دوی مشترک نیکه و، اداره کېږي. له احمدزیو او نورو طایفو څخه اسماعیل زې جوړ دی، خو دوی د یوه مشترک مشر تر ادارې لاندې نه دي او د اسماعیل زې د قامیل مشر یا له پاده اېستل شوی او یا نه منځه تللی دی. د اسماعیل او د پیچ (Pich) له زامنو څخه سلیمان خپل جوړ دی، چې مشر یې احمد خان د سلیمان د نیانده په حیث دی. په اوسني حال کې د اریوب (Aryob) کورنۍ، چې له سلیمان خېلو او علي خېلو نه جوړه ده، مشر نه لري. دا شان پیران مشر نه لري، چې له هغه نه اریوب او نور پیدا دي، خو اسماعیل خېلو او علي خېلو او د نورو و طایفو مشران.

د غلجيو د قبيلې شجرې

د غلجي قبيلې مشر (عبد الرحيم)

پوران			توران		
مشر ته لري			مشر عبد الرحيم		
ارچوب	موسى خېل	توغى	هو تنكي	مشر ته لري	موسى خېل
مشر ته لري	مشر ته لري	مشر شهاب الدين	مشر عبد الرحيم	مشر ته لري	مشر ته لري
عظمي خېل	اندې				
سلیمان خېل	مشر لاني				
مشر احمد	توري				
	مشر هيصر				
	سغاک				
	مشر احمدان				
السايعين دي					
مشر ته لري					
بهر					
قيصر					
احمدزي					
مشر خانان خان					
سلطان					
عبد الرحيم					
دوسر					
موسى خېل	پحسى خېل	پوران خېل	غلار الدين	مردوف خېل	بابكر خېل
مشر خانان	مشر عبد الله	مشر سليمان	مشر وده	مشر احمد	مشر فضل
خان			مړندال شو		

چې د همدې ډول تشکيل شوي دي. ټول د عبدالرحيم خان مشر توبه مني. چې هغه د ټول غلزي قام د مشري طايفې مشر دی.

له خپلو لوستونکيو نه هيله لرم. چې له دې وروسته شه وخت. چې د پښتنو له سترو وېشو څخه گټه هم. زه به يې د قامونو (Clans) په نامه يادوم او شه وخت. چې د يو قام له اجزاوو څخه څيرې کوم. لومړنۍ وېش يې د طايفې (Tribe) په نامه يادوم. چې هغه لکه پورته له يوې طايفې. خپلونو او نورو څخه تشکيل دي. خو کله چې زه ددغو وېشونو څخه د يوه مستقل هېئت په حيث بحث کوم. هغه د ولس په نامه يادوم او اجزا به يې د طايفو. خپلونو او نورو په نامه يادوم. دا ذکر د هغه ارتباط له مخې دی. چې دوی يې هغه ولس ته لري لکه څنگه چې وروستۍ د يوه قام په حيث دی. خپل د عربي خپل نه چې مانا يې يوه ډله يا مجموعه ده. راوتی دی او (زې) چې زياتره د قامونو. طايفو او کورنيو نومونو پسې د لاحقې په حيث راځي. د زوی مانا ورکوي. لکه څنگه چې ميک (Nac) د سکاټلنډ پاتو له خوا د لاحقې په توگه استعمالېږي. د ملک اصطلاح چې د يوه قريې وېش مشر ته راجع کېږي. له آره عربي ده او د پاچا مانا لري او مشر زما په خيال د عربي د مشر د کلمې چې مانا يې مشاور دی. تحريف گڼل کېږي.

دا هره يوه څانگه په خپل وار سره په نورو وړو څانگو وېشل شوې. چې په سر کې يې جلا مشران دي او همدغه څانگې بيا په نورو وړو څانگو تر کورنيو پورې وېشل شوي دي او لکه چې د اسحق خېلو په برخه کې مو ذکر کړه، ټولې له يو بل سره د تابعيت په يوه لړۍ کې واقع دي.

خان

د يوه ولس مشر د خان په نامه يادېږي، خان تل د ولس ډېرې لرغونې کورنۍ څخه انتخابېږي.

دغه انتخاب په ډېرو حالاتو کې په پاچا پورې اړه لري او پاچا په خپله خوښه يو خان معزولي او په ځای يې د هغه يو نژدې خپلوان ټاکي. په ځينو ولسونو کې خان د خلکو له خوا انتخابېږي، په دواړو حالاتو کې د مشرتوب اصل ته پور څخه توجيحه کېږي، خو تر هغه زيات سن، تجربه او سجيده په نظر کې نيول کېږي. دغه نه ټاکل شوي ځای ناستي د ډېرو شخړو سبب کېږي، څه وخت، چې خان ومري، د هغه دوه يا ډېر زامن او ورېرونه په قام کې د گوند د پيدا کولو په لټه کې کېږي او يا په وفادارۍ او يا اعانتې سره پاچا راضي کوي او يا وزيرانو ته يې بډې مني. وروسته له هغه، چې د خان ځای ناستی هم وټاکل شي، ناکامه کاندید هم خپلو فعاليتونو ته دوام ورکوي، کله کله خو ډېر په تدرت سره د ولسونو يوه برخه له هغه سره پېله شي، زياتره وخت دی په دربار کې خپلو دسيسو ته دوام ورکوي يا په خپل ولس کې جنگ ته پکې وهي او په دې جنگ کې دی کله د يوه بل مخالف قام له خوا حمايه کېږي. په ملت کې د کورنيو جگړو په دوران کې د ولس د مشرتابه لپاره هغه ناکام کاندید د تخت او تاج له مدعي سره يوځای کېږي او د کاميابۍ په صورت کې بيا قدرت ته رسېږي.

د تابع وېش مشر تل د پخواني فاميل د غړيو له خوا انتخابېږي، له ټولو ښکته فرعي وېش له دې اصل څخه مشتق دی، په دغه وېش کې د مشرتوب تفوق طبيعي دی. په دې چې يو زوړ سړی د لسو يا دولسو کورنيو مشر دی، چې هغه د هغه له زامنو، ورېرونو او لمسيانو څخه جوړې دي.

جرگه

د يوه ولس داخلي اداره د ځانسانو او د وېشونو مشرانو د شوراگانو په لاس وي، دغه شوراگانې د جرگو په نامه يادېږي، خان د سترې جرگې مشرتوب په غاړه لري او جرگې د ولس د سترو څانگو له مشرانو څخه جوړې وي. هر خان د خپلو وېشونو د مشرانو جرگه رابولي، ورپسې دغه وېشونه خپلې جرگې هم کوي او د ډېرو فرعي

جرگو خبرې یا د خپلو افرادو په احساساتو، چې د دوی تر ادارې لاندې دي، خبروي یا ددې قدرت لري، چې هغوی دې ته راضي کړي، چې د دوی نظریات ومنې.

خان په ورو موضوعاتو کې یا په عاجل حال کې به د جرگې له مشورې نه عمل کوي، دغه جرگه په ورته حالاتو کې به د هغو جرگو له مصلحت نه د خپل نظر اظهار کوي، چې تر هغې لاندې دي، خو په مهمو چارو کې هغه وخت، چې شرایط مساعد وي، پخوا له دې چې کومه فیصله وشي، د ټول قام احساسات یقیني کېږي.

د حکومت سیستم، چې ما په گوته کې، زیاتره وخت لکه د لاندې شرایطو په اثر وربخاړېږي، چې یواځې کله کله په ټول قوت سره په خای پاتې وي، نو ځکه ددې لپاره چې د هرې یوې قبیلې څرگندونه وشي باید یو داسې مادل ولټول شي، چې د قامونو ټول حکومتونه په هغه بشا دي، ممکن داسې یو حالت ونه موندل شي، چې هلته د واکونو په لړۍ کې چې باید له خان څخه د کورنیو تر مشرانو پورې اوږدې وي، کومه کرۍ ورکه نه اوسي^۱ یوه طایفه، خپل یا کومه څانګه به له دې، چې خپلې اړیکې له پورتنیو سره شلوي، زیاتره په خپلو داخلي چارو کې آزادېږي، تر دې حده چې هغه د یوه ولس د کومې څانګې په حیث یا تابع وي یا له ولس څخه مستقل وي.

د خان قدرت

کله کله د قام ټول اساسي قانون هم اپوته شي، په ځینو نادرو حالاتو کې خان په خپل سر او مستبد شي او به له دې، چې له هغو جرگو سره چې دده تر لاندې وي، مشوره وکړي، عمل کوي او په دې پسې نور واره مشران هم هماغه دریغ غوره کوي، خو ډېر ځله مشران له یاده اېستل کېږي او هر فرعي وېش، هره محله او ان هر قامیل په پورتنیو مشرانو باندې د خپل اتکا کرۍ شلوي او د خپلې گټې یا خوښې پر بنسټ عمل کوي.

دغه وروستی نیمګړتیا د یوې موقتي ادارې په ټاکلو سره رفع کېږي، دی چې د خپلو استعدادونو په اساس ټاکل کېږي، یو راز دیکتاتور دی، چې د جنگ په حال یا نورو حالاتو کې چې د هغه لپاره دي، انتخاب شوی دی، ډېر واک لري، خو کله چې دده د ماموریت دوره پای ته رسېږي، دی بیرته د یوه عادي وګړي حال ته ګرځي. ښه به دا وي، چې د هغو شرایطو ذکر وکړو، چې د مشرانو د واک اندازه وپورې اړه لري.

خان په هغو قامونو کې، چې پاچا ته تابع وي، د شاهي مالیاتو په تحصیل سره او د ملیشي د ساتلو په ماموریت سره او همداراز د هغو معاشونو یا موجدو په

^۱ په دې ډول په بهرني بیان شوي شجرې کې د بوران د زمانو او د ازوب د زمانو مشران نه شته دي.

اغیستلو سره، چې له دغسې وظیفو سره تړلي دي، زیات نفوذ پیدا کوي. دده شخصي سببه دده قوت او نفوذ په زیاته اندازه متاثره کوي. د شتمنۍ لرل چې دی په هغې سره کولی شي نوکران وساتي او د ولس مشرانو ته وظیفې وسپاري، دده قدرت ډېر وي. له بلې خوا په هغه حال کې، چې دده قیام وړوکی وي یا د هغه د اوسېدلو وړ ځمکې تنگې وي، د ټولو وېشو مشران وایي چې که لوی زیاتره په یوې جرگې کې سره ټولېږي، دا جرگه، چې د ټول ولس قوت سره جمع کوي، هېڅکله د یوه خان تر کنټرول لاندې نه شي، څنگه چې خان په خپلې کورنۍ کې یو قوي رقیب لري او څنگه، چې د قیام یوه ناراضه څانگه د بېلېدو او له بل کوم ولس سره د یوځای کېدو وسایل په لاس لري او څنگه چې داسې شرایط ډېر دي، چې خلک د جگړې ماری او زیان په لوړ بیایي، دا ټول ددې سبب کېږي، چې د خان صلاحیت محدوده شي. په عمومي ډول دا د یادوې وړ ده، چې هغه قومونه چې په زیاته اندازه د پاچا تر نفوذ لاندې وي، په زیاته اندازه خپل خان ته تابع دي، که څه هم، چې په دغه اصل کې ځینې واضح استثنائات شته دي. پښتانه په خپل مشر پورې تړلي نه دي.

د پښتنو قبیلوي احساسات په ټولو قامونو کې د غرنیو خلکو د احساساتو په خلاف، نظر دې ته چې په مشر پورې اړه ولري، په خپل ولس پورې اړه لري او که څه هم خان د دوی په نظر کې د یوه اداره چې مفهوم لري، چې د ټولنې د خیر لپاره ټاکل شوی وي او دا په یقیني ډول د یوه طبیعي او پلارواکۍ مشر له مفهوم سره سم دی، سره له دې هم هغه مخکنۍ انګېرنې په دوی کې تل ډېرې پیاوړې ښکاري، په دې اساس د ژوند او مرګ قدرت، چې د غرنیو ملکونو د مشرانو له خوا عموماً تطبیقېده او دا هغه وخت و، چې قبیلوي احساسات ډېر قوي وو، یو پښتون خان یې په ډېر قدرت سره په اختیار کې لري او دا یواځې کله کله پېښېږي چې د خان شخصي منافع یو قیام دې ته اړ کړي، چې په داسې کار لاس پورې کړي، چې د دوی له گټې یا عزت سره مخالفت ولري.

په جنوب ختیځ کې د غلزیو نه لیر لږید یخ پښتانه له خپلو وطنوالو سره ښخې نه لري^{۱۱} خو په ختیځ کې به داسې قام ډېر لږ وي، چې د تاوده جنگ او یا د سارۍ جنگ په حال کې نه وي. دوی زیاتره په خپلو منځو کې پاییدونکي دښمنۍ لري، خو تر هغو چې ځینې شرایط دغه دښمنۍ ونه پاروي، په ښکاره له نښتو اړي او دا

^{۱۱} واضح ده، چې د واکمنۍ په سر د غلزیو او دراتو جنگ له هغو وړو ښخو وڅخه توپیر لري، چې پاس ورته اشاره شوې ده.

حال کله کله په څو کلونو کې نه پیښېږي، د دوی یو څو نور قامونه لکه یوسفزي هېڅکله په سولې کې نه وي.

داخلي نظامي تاسیسات

هغه قامونه، چې کله کله جنگونه لري (په داسې کې په زیاته اندازه پیښېږي) له نورو سره په موخې ډول اتحادیه جوړوي او د ټولو متحدو قامونو جرګې په یوې قوت کې سره ټولېږي، چې د عملیاتو پلاټونه سره منسجم کړي او یا د سولې شرطونه تر مطالعې لاندې ونیسي. هغه قامونه، چې په جنگونو کې ډېر اخته وي، زیاتره دایمي اتحادیه جوړوي لکه په بر درانیو کې گارو Garro او سامل Samal او په غوږت کې د سپین او تور گوندونه. هغه جنگونه په دواړو خواوو کې د چور او لوټ د وړو ډولونو په بڼه تیار کوي، خو کله چې موضوع مهمه شي، ځان او جرګه دولس ټول جنگي مېړونه رابولي. هغه قامونه، چې په جنگونو کې لږ برخه اخلي، رضاکاران راغواړي او هر څوک، چې وسله لري ورته راځي. هغه قامونه چې کله کله جنگونه کوي، په هغو کې هر بالغ سړی خدمت کولو ته اړ دی او یوسفزيو چې د دایمي جنگونو په اثر د جنگ سیستم راپستلی دی، د هرې قلیې ځمکې په سر د یوه پیاده عسکر او د دوو قلبو ځمکو په سر یو سپور عسکر راغواړي. په عمومي ډول شرم ددې مخه نیسي، چې یو څوک دې له حاضرېدونکو سره وغږوي، خو په هغو قامونو کې چې زیاتره په جنگونو بوخت وي، جریمه هم حواله کېږي. په دې ډول د خلکو لورې، خو بې ترتیبه ډلې سره غونډېږي. له غوغا نه ډکې شخړې واقع کېږي، یو، خوا یې له ډېرو سړو ورکولو ته ماتي خوري او فاتحان د خپلو دینمنو ځمکې خرابوي او جنگ یې کوي او جنگ هغه وخت له سره شروع کېږي، چې مغلوبان یا د تورې ځایستلو قدرت پیدا کړي او یا ممکن یو نوی محرک یې سبب شي، لښکرې نږدې ټولې پیاده وي او مشران په جنگ کې لکه د سولې په حال کې د قوماندانۍ دریځ ساتي، جنگي مېړ ته معاش نه ورکول کېږي، خو په ځینو قومونو کې که یو آس ووژل شي، ځواند ته یې له هغو پیسو نه قیمت ورکول کېږي، چې یا د جریمو او یا په قوم باندې د مالیاتو له لارې ټولې شوي وي.

داخلي حکومت

دا رواج په شمال ختیځ قومونو کې جاري دی، دوی په حقیقت کې هغه یواځیني قومونه دي، چې مالیات ورکوي ان په دوی باندې هم مالیات یواځې هغه وخت حواله کېږي، چې د کوم اجتماعي هدف لپاره پیسو ته ضرورت پیدا شي، ددغو پیسو اندازه د ضرورت له مخې ټاکل کېږي او هغه پیسې، چې په دې ډول ټولېږي،

په دقیق ډول یواځې په اجتماعي هدف لگېږي. ماته داسې مثالونه هم معلوم نه دي. چې ځان په د ځان د گټې لپاره له خپل ولس نه مالیه ترله کړې وي. خو په هیایه وړ پاندي منظمه مالیه. په هندوانو باندې جزیه او هغه محصولات. چې له هغو تجارتی مالونو څخه اخیستل کېږي. چې د یوه ولس له ملک نه تېرېږي. په دغو حالاتو کې ځان ته د تحصيل کړې وي. د دوی لومړیو تحصیلاتو بیان په وروسته راځي. په عمومي ډول د دغو تحصيل د افرادو له خوا کېږي. خو په تجارتی مالونو مالیات که څه هم کله کله په ټول ولس باندې ویشل کېږي. د ځان جېبونو ته ځي. هغه یواځې د هغو ولسونو له خوا ایښودل کېږي. چې د هر لږ د پاچا تر ادارې لاندې وي. دغه ولسونه کله کله د مالیاتو ټاکلې اندازې لري او کله کله له سوداگرو سره جغه وهي. په دغه حال کې داسې گڼل کېږي. چې سوداگر گواکې محصول تادیه کوي یا دا چې ددې لپاره. چې له چور او لوټ نه وژغورل شي. له ولس سره روغه کوي.

په ټول ملت کې به د هر لږ داسې کوم تېر پیدا شي. چې د ملایانو د ساتلو او د مېلمنو د منلو لپاره. هېڅ ډول ترتیبات ونه لري. خو هغه طریقې چې په هغې سره د دغه مقصد لپاره پیسې ټولېږي. وروسته به بیان شي.

په ټول ملک کې محمدي شریعت د عمومي قانون په حیث جاری دی. هغه د ولس په مدني چارو کې هم تطبیقېږي. خو د دوی خاص قانون او هغه چې د دوی د داخلي حکومت په جزایي چارو کې استعمالېږي. د پښتونولي عرف او رواج دی یا د پښتنو پښتونولي د عرفي قانون هغه ابتدایي سیستم دی او په داسې اصولو بنا دی. چې فکر کېږي د مدني حکومت له تاسیس نه دمخه یې غلبه لرلې وي.

شخصي انتقام

دا نظر. چې دا د هر یوه انسان حق او وظیفه ده. چې عدالت پخپله وچلوي او د هغو نارواوو انتقام واخلي. چې په ده کېږي. په هېڅ وجه په پښتنو کې له منځه نه ځي او د ټولنې هغه حق. چې ان د افرادو معقول جذبات کنټرول کړي. د شوه نارواوو پوښتنه وکړي او جرمونو ته جزا وټاکي. تراوسه هم په دوی کې په ناقص ډول پېژندل شوي دي او که پېژندل شوي هم نه وي. یواځې کله کله د خلکو په فکر کې وي. دغه رواج باید هغه وخت شروع شوی وي. چې حکومت نه شو کولی افراد حیا په کړي. په دغسې حالاتو کې دغه رواج نه دا. چې باید گټور وبلل شي. بلکې حتی ضروري هم دی. خو دغه رواج د پښتون ملت په کړو کې رېښه لري او که څه هم د هېواد په دېرو برخو کې عدالت بنایي په نورو لارو حاصل شي او که څه هم ملایان هر چېرې د نږدې انتقام اخیستلو په ضد تبلیغونه کوي او د حکومت له خوا منع

شوی دي، خو تر اوسه هم د خلکو په نظر دا قانوني، روا او ان د افتخار وړ ګڼل کېږي، چې د انتقام اخیستلو طرز پخپله وټاکي. هغه څوک، چې ظلم پرې شوی وي، په متجاوز باندې د ژور پور اخیستلو مستحق ګڼل کېږي، سترګه د سترګې او غاښ د غاښ په بدل کې او داسې نور که متجاوز د هغه د نیولو ځواک نلري، ممکن خپل پور د هغه له کوم خپلوان څخه واخلي. په ځینو حالاتو کې ممکن دی د هغه د قام له هر یوه کس څخه خپل بدل واخلي. که چېرې ده ته د بدل اخیستلو چانس په لاس ور نشي، ممکن خپل پور اخیستل په ګلرونو وختوي، خو دا ېې ننگي ده چې پور اخیستل له یاده وباسي او یا ترې صرف نظر وکړي او ده په خپلوانو او ځینې وختونه ان ده په قام باندې دا فرض ده، چې په انتقام اخیستلو کې له هغه سره مرسته وکړي.

البته بدل، چې په دغه ډول سره اخیستل کېږي، نوي شخړې راپیدا کوي، جنګونه دایمي کېږي او دغسې شخړې په ځینو حالاتو کې له پلار څخه زوی ته تر ځوانانو پورې انتقال کوي.

د دغه سیستم لیرې اغېزې د قتل تشویق کوي. چې تر ډېر او ېې دحمې ورسره ملګري وي. داسې هم دغسې اغېزې ټولنه لېږوي او غېږي ېې د هېچان او ویش له صحنو سره روږدي کوي، دا حال ممکن د افغانستان زیږو قانون ایستونکیو ته معلوم نه شي، خو هغه خطرونه او ېې نظم، چې له هغو څخه پیدا کېږي، حتماً ېې ټول خلک حس کوي، نو دا ده چې په هر قوم کې د فعالیت د محدودولو لپاره ځینې اقدامات کېږي. په ځینو ولسونو کې د شخړو فیصله کېدل روغې جوړې او تشویقولو ته پرېښودل کېږي او د قام مشر او نور لویان تل خپل زور پرې اچوي، خو که چېرې دغه وسایل په دې موافق نه شول، چې متجاوز دې ته اړ کېږي، چې تاوان ورکړي او یا مظلوم دې ته تشویق کېږي، چې هغه وېشي، ټولنه مظلوم ته اجازه ورکوي، چې خپل پور پخپله واخلي. په نورو قومونو او په واقع کې په ډېرو قومونو کې ټولنه تر هغه لا په جدي ډول مداخله کوي او سر زوری دې ته اړ کوي، چې د هغې پرېکړې ته غاړه کېږدي او یا له ولس نه روغې، خو په ډېرو دغسې فیصلو کې یواځینې هدف دا دی، چې دواړه خواوې سره پخلا شي او د موجودو نارامیو مخه ونیول شي. نه ددې فکر چاته روغې، چې وروسته له هغه چې مظلوم قانع شوی دی، ټولنه تاوانې شوې وه، یا ټولنه ددې حق لري، چې د عبرت لپاره جزا وټاکي^(۱)، خو

^۱ د کیسې دغه نظریات په اسلامي شریعت کې هم مراعات کېږي، ځکه چې حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د خپلو وطنوالو د فکر او شاید د خپل فکر په مطابق هم د قاتل جزا الوان د جزا ورکولو خوښه یا د هغه پینل ېې

په ځينو حالاتو کې ځان يا مرګه خوږيا تره ځان (دا په هغو ولسونو کې ډېر رواج لري، چې مشري يې قوي وي) نه يواځې متجاوز دي ته اړ کوي، چې د مظلوم رضا حاصله کړي، بلکې په هغه سريزه د دولت لپاره جريمه هم خواله کوي.

قضايي جرګې

ټولې جزېي محاکمې د يوې جرګې په وړاندې عملي کېږي، چې له ځانانو، ملکاتو، يا مشرانو څخه متشکلې وي او ملايان او ان تر هغو پدې ښکته درجه کې مجرب او اغېزمن کسان ورسره مرسته کوي. ددې قضيه د کلي د جرګې له خوا يا د تمام د هغو څانګو له خوا حل کېږي، چې دغه قضيه پکې پېښېږي، قضيه د هغوی د اهميت په قرار لوړو مقاماتو ته وړاندې کېږي، چې په تنظيم شويو ولسونو کې تر نورو جدي قضيه د ځان او د خپلونو د لويانو په وړاندې تر محاکمې لاندې نيول کېږي، خو په هغو قومونو کې چې په کمزوري ډول اداره کېږي، هر څانګه په پيل ډول عمل کوي^۱، جرګه په عمومي ډول د محل د مشر له خوا بلله کېږي، خو په ډېرو قومونو کې هر هغه څوک، چې د غېټوب لپاره وړ وي، کولای شي چې جرګه راوبولي او په ډېرو قومونو کې په جرګې کې له شاملېدو څخه سرغړول جريمه لري.

څه وخت، چې د جرګې ټول غړي سره غونډه شي، دوی ټول پر سپرو خاورو کېښي او د جرګې د سرسري تر يوې لندې دعا وروسته د پښتنو د پښتو يويت وايي، چې مطلب يې دا دی: «پېښې ټولې د خداي له خوا وي، خو انسان ته اجازه شته ده چې په هغه کې فکر وکړي» وروسته بيا د دعو اگر کيسه اورېدل کېږي او که چېرې د هغه دفاع له هغې سره توپير ولري، شاهدان غوښتل کېږي او ترې پوښتنې کېږي، چې ټول حقايق برسېره شي، که چېرې لکه څنګه چې ډېره عامه ده، متهم په حقايقو اعتراف وکړي، خو د خپل حقانيت لپاره دلاپل راوړي، جرګه د موضوع په اړه تحقيق کوي او وروسته د هغې په اړه مناسبه پرېکړه کوي، د هر جرم لپاره ټاکلې جزا شته، يواځې په ډېر درانيو کې ټاکلې جزا نشته او په دوی کې جزا د جرګې له خوا ټاکل کېږي.

د يوه معين ټاوان په مقابل کې د مقتول خپلوانو ته پرې ايښې وي، په داسې حال کې چې ده په عاقلانه ډول د هغه پر جرم د قضاوت حق له هغوی څخه وانځيست، او قاضي ته يې انتقال کړ.

^۱ پښتونولي د مدني حقوقو د النفاذ لپاره په هغه پر نسيب عمل کوي، چې هغه په جزايي فيصلو کې مراعات کېږي، که يو سړی په يوه بل چا دعوا ولري د هغه يواځيني علاج په دې کې دی، چې د خپل پورې لويه، اس يا بل مال ونيسي او تر هغو يې وساتي، چې د دعوا فيصله وشي، خو پښتونولي اوس په مدني قضيو کې تقريباً بالکل ترک شوې ده، چېرته چې قاضي او يا د هغه نايب موجود وي، قضيه هغه ته ورله کېږي، په کوم ځای کې چې د دولت دغه ماموران نه وي دعوا د ملايانو له خوا د محمدي شريعت په اصولو فيصله کېږي.

جزا تېل د عامو خلکو په مخ کې د پېښې غوښتنې او د پوره تسلیم په شکل وي. په مهمو قضیو کې د مجرم له فامیل څخه یو شمېر ځوانې نېغونې مظلوم سړي او د هغه خپلوانو ته په واده ورکول کېږي.^{۱۱}

څه وخت، چې یو مجرم د هواګر ته تسلیم کېږي او هغه ته د بدل اغېستلو انتخاب ورکول کېږي، له هغه نه یوه لویه تداره جوړوي، خو په دې هر څوک پوهېږي چې دی باید د جرګې له هیلي سره موافقه ولري او ټاکل شوی تاوان ومنې، چې له هغه وروسته دواړه خواوې د معمولي سلام وعلیکم په ویلو سره یو بل ته تر غاړې وځي او یوه بل کړه مېلمه کېږي. په ډېرو قامونو کې دغه روغه د زړه له کومې او بادواغې وي، که چېرې متهم د پرېکړې له منلو نه غاړه وځي وي، ځینې قومونه دغه موضوع تر آخره رسوي او یوه اړخیزه *Harsh* فیصله کوي، خو نور قومونه یا دغه یاغې سړي جرګې ته راګډوي، یا ملایان ورته استوي او سپکوي یې، یا یې مالونه چوروي او له ولس څخه یې شړي، همدغه وضع له هغه چا سره هم کېږي، چې هغه د دوی له پرېکړې نه سرغړوي او دوی زیاتره مدعي ته ددې واک ورکوي، چې له متهم څخه ټاکلی تاوان واخلي، څه وخت، چې تاوان ټاکل کېږي، یا څه وخت چې هغه د جرګې له خوا له حد څخه زیات ټاکل کېږي، دوی تل مظلومي خوا ته ددې قناعت ورکوي، چې د تاوان له نیمايي څخه تېر شي.

زه اول جبران شوم، چې رامنځته شوه چې جرګې کله کله د یوه متهم د جرم د معلومولو پر ځای زیاتره په هغو حالاتو قضاوت کوي، چې ولسي متهم په دغسې جرم لاس پورې کړی دی. په همدې ډول جرګې زیاتره د هغه تاوان په ټاکلو غوښتي، چې دی یې باید دغسې بلي مظلومي خوا ته ورکړي، خو ورو ورو هغه دلاېل راپکاره شول، چې د زور چلولو اعمال ولسي نیایي کله کله پټ کړل شي.

پښتولي یوه کس ته ددې حق ورکوي، چې د هغو ظلمونو بدل واخلي، چې په ده شوي وي او د پښتنو نظر دا د ټنګ او عزت یو ټکی ګرځوي، چې دی باید خپل دغه حق تثبیت کړي. نو په دې ډول د پټولو ټولې غوښتونې او موچیات له نظره غورځول

دا رواج د عادي ونور ځای نيسي. په لومړینو پښتنو کې د یوه قتل په بدل کې دولس ځوانې نېغونې ورکول کېږي، چې شپې یې له خپلو میراثي مالونو او شپې یې یې له هغو نه وي په عامه خلکو کې د هرې نجلۍ برخه شپېته روپۍ (یا اووه پونډه اولس شلنگه) ده، چې نیمايي یې جنس وي. د یوه لاس یوه غوږ یا پوې پزې د غوځولو په بدل شپې پنځې ټاکل شوي دي. د یوه غاښ د اېستلو په بدل کې درې پنځې، له وچلې څخه د پورته پرهار په بدل کې یوه پنځه، له وچلې څخه د ښکته پرهار په بدل کې یوه ښه رڼه په هغه حال کې چې د پرهار جوړېدل یو کال وخت ونيسي، او واره جرمونه په تسلیم یو دغه عوېد له سره جبران کېږي، په ختیځو پښتنو کې په دغسې معاملو کې د پنځو شمېر لږ دي، خو د پښتو مقدار زیات وي. په دوی کې په عمومي ډول تاوان لږ وي، د پنځو په بدل د پښتو مقدار ټاکل دي او هغه کس، چې دغسې تاوان ورته ورکول کېږي، ممکن پخپله خوښه یې واخلي.

کېږي. خو په هغه حال کې چې یوه خوا دوسره معقوله وي، چې په خپلې علامتې، اعتراف وکړي او له بلې خوا ددې لپاره، چې د هغه عزت ثابت شي، شهرت ورکول وړته لازمي وي، ددغې موضوع په اړه د پښتنو نظریات د تن په تن د جنگ د رواج په اړه ژمنوې (انګلیسانو) د ملت د حقو د ذهیتونو مثال کېدای شي، چې هغه یواځې د انفرادي انتقام یو سخاوتمنده او ښه تنظیم شوی طرز دی.

په عمومي ډول دغه قضایې جرګې ښې ګټورې مؤسسې دي او په ډېرو حالاتو کې د زغم وړ افراطي توپ مراعات کوي، که څه هم چې د ملګرتوب او دښمنۍ نفوذ پکې لیدل کېږي او ممکن کله کله واسطه او ان بدې پکې تاثیر ولري. طبیعي ده، چې یو څوک به داسې وګڼي، چې د دوی بحثونه ښې نظم او له شور و زوږ نه ډک وي، خو ماته معلومه شوه، چې حال زیاتره دغسې نه دی او په ځینو قومونو کې جرګې ښې منظمې او باوقاره وي او یوازې هغسې ابتدایي بلاغت پکې لیدل کېږي، چې د دوی د وطنوالو ښه اېسي.

جرګې په ځینو حالاتو کې د ځان د زیات قدرت له لامله ښې لزومه کېږي او په نورو حالاتو کې د خلکو د قانون د نه مراعاتولو په سبب پالکل هېڅ شي، سره له دې هم څه وخت، چې یو ډېر ژورور ځان مجبور شي، د یوه قوي متهم موضوع فیصله کړي، د جرګې بلل ښه بولي، دی په دراتيو قومونو کې چې مشري به پاچا په صلاحیت عمل کوي او د هغه د قوت ملاتړ ورسره وي، هم دا غوره او اسانه ګڼي، چې د یوې جرګې په سلا او مشوره کار وکړي، دغه وروستی حال په ټولو موضوعاتو او همداراز د جرمنونو د محاکمې په اړه په غور کولو کې تطبیقېږي، خو په کومو ځایونو کې چې جرګې پوره رواج هم لري، ټول جرمنونه د فیصلې لپاره وړته نه محول کېږي، یوې جرګې ته شکایت ورل تل د ضعف یو ښکاره اعتراف بلل کېږي او په نتیجه کې له هغې څخه، چې خپل حق په زور حاصل کړل شي، له د عزت وړ وي، نو په یوه ولس کې د مقام والا سړی او قوي کسان (پاتې هغه څوک چې ډېر خپلوان لري) تل دې ته تیار نه دي، چې له خپلې سپکاوی څخه تېر شي او له پخلا کېدو سره موافقه وکړي، خو په هغه حال کې چې ګډه په دواړو خواوو کې سره برابر شوي وي، دا موضوع تر هغه ځایه پورې تعقیبېږي، چې مظلومه خوا د پخلا کېدو لپاره حاضر نه وي، که څه هم چې موضوع ده پخپله جرګې ته وړاندې کړې وي، په ډېرو قومونو کې جرګه تر هغو مداخله نه کوي، چې شکایت وړته نه وي شوی او په ځینو قومونو کې تر هغو چې دواړه خواوې په دې راضي شي، چې فیصله یې وشي، خو په نورو قومونو کې کله چې محلي مشران یوه جدي جرم نه ځیر شي، جرګه راپورته او دواړه خواوې وړته حاضر وي.

په جدي موضوعاتو کې لکه د قتل تورن له ملک نه فرار کوي. خو که دې دې ته تیار نه وي، چې خپل قوم پرېږدي، په هغه خطر پوره خبر دی، چې په قوم کې له پاتې کېدو څخه پیدا کېږي او فیصله یې دا وي، چې ځان تسلیم کړي او له هغه کس نه چې ده پرې ظلم کړی وي، بښنه وغواړي. په دغه حال کې دې د کوم مغرور کور ته په نتواتي ځي او له هغه څخه د شفاعت هیله کوي او بښنه یې غواړي. د پښتو د رواج له مخې نتواتي کوونکي یواځې کله کله شپږل کېږي او د هغه چا په کور کې چې دی نتوتی وي، ځان مجبور ویني، چې موافقه وکړي، دی د عزت ځینې نور کسان یو غوړملایان او سیدان غرنووي او ټول له تورن سره په گډه د مظلوم کور ته ځي، اوس نو دا ټول کسان نتواتي کوونکي شپږل کېږي او څنگه چې د دوی تردید نه کېږي، که مظلوم سړی دې ته حاضر نه وي، چې روغه وکړي، پخوا له دې چې دوی د هغه کور ته ورسېږي، هغه یا له خپل کور څخه وځي او یا ځان پټوي، کله چې دی موندل شي، مجرم په کفن کې ورته ځان ښکاره کوي او یوه پرېنده توره خپل دښمن ته ورکوي او ورته وايي: چې ژوند مې ستا په لاس کې دی، په عین حال کې ورسره سپین بریږي او ملایان د التماس حالت غوره کوي او د هغه لپاره د بښنې غوښتنه کوي. پایله دا شي چې هغه مظلوم سړی تورن بښي او تاوان مني.

دغه پورتنی بیان د دغسې یوه قومي ولس په اړه دی، چې یواځې له خپلو قومي عناصرو څخه متشکل وي یا نه، که قوم نه وي، خو که څه هم دا د جامعي ډېر عام شکل دی هغه له استثنااتو او اختلافاتو خالي نه دي. د یوه قوم دوه خپلونه ممکن په هغه یوه کلي کې واوسېږي او په دغه حال کې که څه هم هر خپل یې خائله یو مشر لري، دوی په گډه سره جرگې کوي او کټ مټ غسې کوي، چې گواکې دوی یو خپل اوسي.

رسمونه او رواجونه

کله چې یو خپل خپل ولس پرېږدي، ممکن په بل خپل کې ومنل شي، دا د پښتو د مېلمه پالنې د قوانینو یوه برخه ده، چې په دغسې حالاتو کې بهرنیو ته خاصه پاملرنه کېږي، دوی هغو قومونو ته، چې ورسره یوځا کېږي، ځمکې ورکوي، د هغوی مشر ته په رسمي جرگه کې ښه مقام ورکول کېږي او د هغه قوم د خپلو په داخلي چارو کې آزادي ساتي او د هغه ولس له افرادو سره، چې دوی ورسره اوسي، برابر موقف لري. دوی د هغو د عین قوانینو تابع او له عین امتیازاتو نه برخمن وي او که کوم ولس کې، چې منل شوي وي، د هغه په جنگونو او اتحادیو کې داخلېږي، دوی که څه هم د هغه قوم نوم ساتي چې دوی پکې پیدا شوي دي، خو د یوه وخت لپاره خپل ټول سیاست هغو سره شلوي. سره له دې هم کله کله دوی خپل اصل ولس

ته مراجعه کوي او که ددغو ولسونو ترمنځ جنگ پېښ شي. له دوی نه دا نه غوښتل کېږي. چې دوی د یوه یا د بل پلوي وکړي. په لوړیدو پخوا پښتنو کې حال دغسې دی. خو په ختیځو پښتنو کې دوی ځان مجبوره کوي. چې له هغه ولس سره مرسته وکړي. چې ېې اختیار کړي وي. دغسې خپلونه چې په نورو ولسو کې ېې ژوند اختیار کړي وي. په شمېر کې له ولس نه ډېر کم دي.

هغه افراد. چې له خپل قوم نه پېزاره کېږي او هغه ېې له دي. چې خپلې ځمکې خرڅې کړي. پرېږدي. په ډېرو حالاتو کې. په هغو ولسونو کې منل کېږي له کوم سره. چې دوی غواړي ژوند وکړي. دوی ته ځمکې ورکولې کېږي. خو هغه کسان چې خپلې ځمکې خرڅوي او له غریبي نه خپل قوم پرېږدي. د همسایه وو په قطار کې راځي. چې اوس به ېې بیان وشي.

همسایه

په هر ولس کې ډېر داسې کسان ژوند کوي. چې په اصل کې پښتانه دي. خو دوی همسایه گان دي. دوی په جرگه کې ځای نه لري. خو هغه خپل چې دوی پکې اوسېږي او هغه کسان. چې دوی ورپورې تړلي دي او ددوی د گټور څار کوي.

د هر چا لپاره دا د پټ سوال دی. چې د خپلو همسایه گانو محافظه وکړي او په نتیجه کې د دوی دریځ د ولس تر اصلي غړيو څخه لږ څه ښکته دی.^(۱)

هغه پښتانه چې له غریبي څخه خپل ولس پرېږدي او په یوه بل ولس کې ژوند غوره کوي. د همسایه وو په حیث دسره سلوک کېږي. خو له خپلو غړيو نه له دوی سره ډېر ښه سلوک کېږي. د گټه اپوريو په قوم کې د همسایه گانو. بلوچانو او نورو قومونو شمېر د گټه اپوريو له قوم څخه ډېر زیاتې کوي او زما په خیال. چې دوی د هغه قوم نوم په ځان پدې او ټول امتیازات ېې د ځان کوي او دغه قوم ته له همدې لامله پیغورونه ورکول کېږي. په عمومي ډول د همسایه گانو شمېر د ولس شمېر نه ډېر لږ وي او په ځینو قومونو کې همسایه گان له لویو لارو څخه لیرې یواځې کله کله لیدل کېږي. همسایه گان په عمومي ډول ځمکه نه لري. ددغسې کامنولټو یوه مجمرعه لکه څنگه چې ېې ما بیان وکړ. د پښتنو ملت تشکیلوې او په عمومي ډول یا نېدې په کلي ډول د یوه مشترک واکمن د لوړ قدرت په لرلو سره یو دولت ترېنه جوړېږي.

په درانیو کې. چې زه د یو ښو څانګونو په اړه خبر یم. یو ېې هم هغه جنګ دی چې یوه همسایه ته د ضرر رسولو څخه پېدا شوی و. د یوه نورې مشر هندو همسایه د یوه بل مشر کلي ته تللی و. د بېرته راتلو په وخت کې د یوه درېیم سړي له خوا په دې پلټه ونيول شو. چې دده په مشر باندې ېې یو و. هغه دواړه مشران سره یو شول او په هغه ېې حمله وکړه. چې همسایه ېې نیولی و. سړي وشول او دا لازمه شوه. چې د کندهار غايب دغه موضوع فیصله کړي.

د پاچا قانوني واک

پاچا د دراني قوم يو طبيعي مشر دی او دغه قوم په ټول ملت کې تر ټولو زېور، په شمېر کې تر نورو ډېر او تر نورو ښه مهذب دی. خو نورو قومونو د پاچا صلاحيت د حقو علتونو په اثر منلی دی. چې اوس به يې شرحه وشي.

پاچا د دغه صلاحيت له مخې په ټول ملک باندې عمومي نظرات لري او د ټولو د دفاع په غرض په هر قوم باندې د لښکرو يا پيسو يا د دواړو د ټاکلو اندازه تحصيل کوي. خو ټول ملت کله کله په يوه روح سره تحریک کېږي او د يو ولس د عمومي گټې پر خلاف دغه پاملرنه تر زياتې اندازې د خپلو گټو په لور جلیوي. د ښارونو شاوخوا ځینې هوارې سیمې، د افغانستان زیاتره برخې، چې يواځې تاجکان پکې اوسي او د دولت ټول باندیني ولايتونه پوره د پاچا تر واک لاندې دي. پاچا په دې ډول کولی شي له قومونو څخه په مستقل ډول عايدات ولري او بې د هغوی له مرستې نه پوځ وساتي. د دغو حالاتو په نتیجه کې ده، چې د پاچا او د ملت د منافعو ترمنځ يو څه توپیر شته او تر هغه زیات د هغه د حقوقي واکونو په اړه د نظریو اختلاف لیدل کېږي.

د پاچا دویاريان او ملایان ټول په دې تړنگ دي، چې پاچا د ټولو حقو واکونو څښتن دی، چې د اسيا يو واکمن يې لري. په داسې حال کې چې د قومونو خلک دې د ډېرو محدودو امتیازاتو واکمن گڼي. دغه اختلاف د پاچايي صلاحيت په واقعي تطبیق کې بیا پسته اختلاف تولیدوي.

د حکومت شگلونه

د دراني قوم حکومت په پاچا ولاړ دی. که څه هم چې په عمومي ډول دی ان دلته هم مجبور دی، د خپلوئو د مشرانو د نظریو مراعات وکړي. دی د هوارو سیمو قامونو او لویو ښارونو ته نژدې قومونو په داخلي اداره کې هم مداخله کوي، خو دی بې له دې نه چې تر هغو څخه زیات د دوی په دنیو چارو کې گوتې ووهي. په دې قناعت کوي، چې د پوځ د مېرو ونډه ترې واخلي او له نورو څخه پيسې حصول کړي. البته کله چې عامه امنیت په خطر کې وي، دده غوښتنې ډېرېږي.

يو یا دوه قومونه دده له حکومت څخه مستقل دي، دلته نه ښايي د شاهي حکومت په اړه اوږد بحث وشي. خو د پاچايي په اړه به چې د هغه په اړه پوره معلومات شته، یو لنډ بحث وشي. چې د لوستونکي لپاره راتلونکي موضوعات داسې روښانه وي، چې د هغو په اړه پخپله ښه قضاوت وکولی شي.

ماته داسې ښکاري، چې د ولسونو د جمهوري ډوله حکومت نه پرته د پښتو د ملک حال په پخوانیو زمانو کې د سکاټلینډ له حال سره ښه ورته دی. په دواړو

دولتونه کي په ښارونو او ښارو ته ښېدې سیمو باندې د پاچا مستقیم قدرت. د ښېدې خپلونو ښې ثباته اطاعت او د لیرې قامونو استقلال. له دریار سره د ډېرو ښېدې اشرافو ډله او قدرت او له پاچایي سره د ټولو سترو خاندانو ښېدې اړیکې یو له بل سره دومره ډېرې ورتنه دي، چې د دراني حکومت د خصوصیت د پوهېدلو لپاره به د دغسې مشابهت په نظر کي نیول ښه مرسته وکړي.

د دغسې سیستم عیونه ښه واضح دي او کله چې موږ په تفصیل سره هغه انارشي او ښې نظامي، چې ډېر ځله د قومونو د جمهوري ډوله حکومت نتیجه وي، په نظر کي ونیسو، موږ ممکن هغه سعادت چې له هغه نه پیدا کېږي، لږ وگڼو او داسې فرض کړو، چې دغه ملک به له ښه انتظام او آرامۍ څخه، چې د مطلقه پاچایي محصول دی، ډېره گټه واخلي. که څه هم دغه پاچایي ان د اساسي اصولو په اساس ولاړه وي، خو څومره چې ما د پښتنو د ریښتیني حال په اړه معلومات ترلاسه کړي دي، تر هغې اندازه په دې عقیده ټینګ شوی یم، چې دغسې یوه فرضیه غلطه ده.

د قومونو د داخلي حکومت ښېگڼې

موږ ممکن په ډېرې اسانۍ سره د یوه لیرې پاچا د مامورانو ازاروونکي مداخلې د نشتوالی، د ښېگڼو او داسې هم د هغه فساد او ظلم نشتوالی ښه قدر وکړو، چې په اسیا کي له دغسې مداخلې څخه تل را ولاړې وي. موږ هېڅکله باید د گډوډۍ او خطرونو په منځ کي چې زموږ پاملرنه به اړومرو ځانته راوگرځوي، د خپل اساسي قانون په اړه د پښتو تایید او ملاتړ له نظره ونه غورځوو او داسې هم موږ ته باید د دوی کسب او علاقه، د ازادۍ حس او د ځان مهم بلل، چې له یوه ملي حکومت څخه پیدا کېږي، که څه هم دغسې حکومت په ابتدایي ډول جوړ شوی وي او د دوی زړورتوب، ذکاوت او د سنجي لوړوالی، چې دغسې شغلونه او دغسې آزادي یې اړومرو تحریک وي، له نظره نه غورځوو^(۱).

پښتانه پخپله د خپلو موسسو په ازاد روح غورېږي. هغه پښتانه، چې په لږه اندازه تر پاچایي واک لاتدي ژوند کوي، د خپلې آزادۍ په اړه غره دي. هغه پښتانه چې د پاچا تر حکم لاتدي دي (که څه هم دوی هغسې تر ظلم لاتدي نه دي لکه د شرق نور هیوادونه چې دي) دغسې ازادي ستایي او په دې خوښ دي، چې تقلید یې وکړي. دوی ټوله زیار باسي، چې په دې عقیده اوسي چې ((ټول پښتانه سره برابر دي)). که څه هم حال دغسې نه دی او هېڅکله نه و، سره له دې هم له دېته د دوی هیلې او نظریې غم گندېږي. ما یو وخت د میانپلو د قوم یوه ډېر ذکي بوډا ته د یوه قومي پاچا تر حکم لاتدي د یوه آرام او مصنون ژوند ښېگڼې د دوی د دغه ولسي سیستم د گډوډۍ، خطرونو او قتلونو په ځای وریادي کړې. هغه بوډای په ډېرې گرمۍ سره ځواب را کړ او د مطلق قدرت په ضد یې په لوړ لواز سره وویل چې ((موږ په بې اتفاقي راضي یو، موږ له خطرونو سره راضي یو، موږ په وینو تویولو راضي یو، خو موږ به هېڅکله په یوه بادار راضي نه شو.))

يوه بله شته قايده، چې د پښتون له اوسني سيستم څخه پيدا ده، دا ده چې که څه هم په دغه سيستم کې لږ څه بې نظمۍ گانې شته، هغه د عمومي انقلابونو او مصيبتونو په مقابل کې چې د اسيا په مطلقو هېوادونو کې په کثرت سره موندل کېږي، د يو موثره مصونيت ضمانت کوي. په فارس يا هندوستان کې د يو ظالم پاچا تاثيرات د هغه د ملک په هرې برخې کې احساس کېږي او هغه داخلي جنگونه، چې د يو پاچا تر مړينې وروسته پېښېږي، هغه ملک اړوي له مصيبت او بې نظمۍ سره مخامخ کوي. د ملک يوه برخه اوسېدونکي د جنگي لښکرو له بې رحمۍ او بې قيد اعمالو د مصيبت سره مخامخ کېږي او نور اوسېدونکي نږدې هغه اندازه له هغې گم وړي څخه ضرر وړي، چې د حکومت له پټگيدو نه، چې تر هغو پورې بې عمومي امنيت ماته، پيدا کېږي، نتيجه دا شي، چې يو ظالم حکمران يا د تخت په سر جنگي، مملکت د ضعف او انحطاط په لور بيابې او پخوا له دې، چې د دغه حال پوره جبران وشي، د يوه بل ورته مصيبت په بيا پېښېدو سره د بهير او سمون مخه نيول کېږي.

دغه ضعف برخلاف په افغانستان کې د قومونو داخلي حکومت د خپل هدف لپاره داسې ښه تضمينونه لري، چې د پاچاهي حکومت هغه تهايي بې نظمۍ گانې هم نه شي کولای، د قومونو د حکومت د خپل کارو له طرز نه واورې يا د خلکو ژوند گم وړ کېږي، يو شمېر ښه منظم شوي او د لوړې روحۍ جمهوريتونه ددې لپاره تيار دي، چې د کوم مستبد واکمن په مقابل کې له خپل زېرمه ملک نه دفاع وکړي او په يوه داخلي جنگ کې د يوې خوا د کمزورو کونښونو په مقابل کې ودرېږي، په دې اساس که موږ د دغو دوو ملکونو حال سره پرتله کړو، موږ به دا کشف کړو، چې په فارس کې د شلو کلونو تر ارامۍ وروسته وضع مخ په خورې ده، په داسې حال کې، چې د افغانستان وضعه په مترقي ډول خپل بهير ته، چې د دولسو کالونو د داخلي جنگ په موده کې بې ساتلې وه، دوام ورکوي. په دغه ملک کې نوي کارېزونه تل جوړېږي او شاري ځمکې تر اوبو لاندې کېږي، که په واقع کې هغه ته او لويو لارو ته نږدې ښارونه او سيمې مخ په خورې دي، ددې علت ښکاره دی او هغه دا دی، چې هغه د تخت د مدعيانو د قدرت او دوی د لښکرو د چور په مخ خلاص دي، خو ان که موږ دا وښو، چې د پښتون موسسات د اسيايي ملکونو د لاتوي حکومتونو د موسساتو په نسبت ضعیف دي، موږ مجبور يو په دې اقرار وکړو، چې هغه مواد او اجزاء چې دوی بې د يوه عقلاني قانون په جوړولو کې په کاروي، د هغو نورو تر بشاصرو او اجزاو ډېر بهتر دي. هغه نور ملتونه نظر له ښه حکومت نه له بد سره ډېر روږدي شوي دي. دوی ټول دې ته مجبور کېدلی شي چې خپلې ټولې قواوې په هغومره وخت کې،

چې د دوی د سیمو د لاندې کولو لپاره لازمي دي، د یوه مستبد ملاتړ لپاره وټولې کړي. ممکن دا کار پېړۍ پېړۍ ونیسي، چې د هندوستان یا د چین غلامانو ته په حکومت کولو کې برخه ورکړه شي. خو که په پښتنو کې داسې یو پاچا راولاړ شي، چې د خپل رعیت په متحد کولو کې کافي تیځ ونیسي. دی به لږمه د یوه ښه حکومت په تنظیمولو باندې اټکا وکړي. داسې چې له هغه نه به د یواځینې وسیلې په حیث د خپل مقصد او طرح د ترسره کولو لپاره کار واخلي. یو عادي پاچا ممکن د زور له لارې د قومونو د لاندې کولو لپاره هاند وکړي، خو یوه پښتون پاچا (احمد شاه) دغه راز لادمنځه کشف کړو، چې د ټولو ګاونډیو ملکونو د لاندې کولو لپاره دومره قوت ته اړه نه شته لکه هومره چې دده د خپلو وطنوالو د مطیع کولو لپاره ضروري دی.

د پښتو د حکومت د ښه والي په منظور

په دې ډول یو پاچا لکه هغه، چې ما په نظر کې نیولی دی، ځان مجبور ویني لکه اوسنی پاچا چې ځان مجبور ویني^(۱) خپل کړه د ځانانو له اعمالو سره متوافق کړي او د دغه ضرورت احساس وکړي، چې د ټولو مشایع په نظر کې ولري، دا ټول به دوی دې ته راوبولي، چې خپل ټول بحثونه یوې عمومي جرګې ته وړاندې کړي. دغسې یو ترتیب به د دوی د داخلي حکومت په ذوق برابر او له هغه رواج سره متوافق وي. چې پاچایي اوس له درانیو سردارانو سره د هغه مراعات کوي. داسې هم د دغه ترتیب له مخې به د اشرافو یوه شورا، چې هم به له خلکو او هم به له پاچا سره که څه هم ډېر نږدې له پاچا سره، تړلې وي، جوړه شي. په ډېرو ولسونو کې خاتان د ملکاتو له مشورې پرته، چې هغوی مجبور دي په خپل وار د خپلو خپلوانو رضا حاصله کړي. نه مالیات حواله کوي او نه په عمومي کارونو لاس پورې کوي. پاچا ممکن زیار وپاسي، چې ځانان پیاوړي کړي او د هغوی له لارې له ناراضه خلکو څخه د ضرورت وړ څیزونه او عسکر ترلاسه کړي، خو تر هغو چې دی نظر دي ته چې پاچایانو تر اوسه په لاس کې لرل، له زیاتو وسایلو نه کار واخلي. دده کوښښ په ممکن چندان نتیجه ورته کړي او که چېرې دی عمومي او حقیقي مرستې ته د امید سترګې ولري. هغه باید حتماً د موجود سیستم په چوکاټ کې دنده او د ملت په راضي کولو سره حاصله شي. په دې ډول له ځانانو څخه به غوښتل کېږي لکه چې هم دا اوس هم غوښتل کېږي، چې خپل قومونه تشویق کړي، چې له عمومي غواښدو سره مرسته وکړي. دوی به د خلکو ناپوهي د دغه ملي ضرورت لپاره یوه مانع وګڼي، چې هغه څه چې اوس یې حکومت ته ورکوي، په هغه کې زیاتنې ومني. په یقین سره دا به یو

^(۱) د شاه شجاع په وخت کې د درانیو مشرانو له مشورې نه بهر په هېڅ کار لاس نه پورې کېده.

غیر طبیعي مصلحت نه وي، چې قومونه په دې راضي شي، چې له خپلو ډېرو هاقلو ملکاتو څخه یو یا دوه د نمائندگانو په حیث دربار ته واستوي، چې هلته د اجتماعي چارو حقیقي حال معلوم کړي، په دې ډول به یو جرگه جوړه شي، چې هر غړی به یې د خپلو موکلینو سره ډېر نږدې ارتباط ولري او دې به د حقو له خوا د دوی د طبیعي او موروثي مشر په حیث گڼل کېږي، دوی به د دغسې خلکو نمائنده گي کوي، چې حقو به خپلو مشرانو ته په درنه سترگه گوري او په دې به ښه هادي شوي وي، چې بحث وکړي او هغه اقدامات رد یا تایید کړي، چې د دوی مشران یې پیشنهاد کوي، د قومونو له ملېشا نه به یو داسې لښکر جوړوي، چې د باندني تېري کوونکي په مقابل کې به ته ماتې خورونکي وي، په داسې حال کې چې پاچا به داسې قوه ونه لري، چې د خپل رعیت د عمومي اتحاد په مقابل کې یو، شپېده هم ټینگار وکولای شي.

یو ډېر جزبي تغییر، چې راوړل کېږي هغه به هم په گډه د جرگو او قاضیانو له خوا وي او قاضیان به، چې د پاچا له خوا ټاکل کېږي، د قضایي چارو د اجراء لپاره ډېر ښه مناسب وي. هغه حکومت چې په دې ډول منځ ته راځي د داسې یو حکومت په شان به وي، چې د ملت د سعادت او لوړولو لپاره به داسې ښه مناسب وي، چې څنگه یې فکر کېږي.

دا و هغه خوښوونکي خیالات، چې موږ د هغو موادو په کتنه سره بیان کړل، چې د پښتنو حکومت ترېنه جوړ دی، خو یو له سوچ به موږ په دې قانع کړي، چې گومان نه کېږي دغسې خیالات عملي شي، د گاونډیو مطلق نظامونو مثال او هغه نظریات، چې د کابل دربار لا دمخه ترېنه اغیستي دي، ددې هیلي د ترسره کېدو پوره مانع گرځي، چې پاچا دې دغسې طرح عملي کړي، نن داسې دلیل هم موجود دی، چې د هغه په رڼا کې ویل کېدای شي هغه ټولني، چې د پښتون ملت پرې تقسیم دی، دننه په ځان کې د دفع او بې اتفاقي اصل تعبتي لري. دا اصل له حد ته ډېر قوي دی او غلبه پرې نه شي کېدلی، خو د دغسې قوت په استعمال سره، چې په داسې حال کې، چې هغه ټولې یې په یو واحد ځان کې سره متحدې کړي، د هرې برخې خصوصیتونه به دې وړې کړي او له منځه به یې یوسي^(۱).

د هندوستان په کلیوالي حکومت کې داسې ښې نښانې شته، چې د پښتنو د ولسونو له موجود سیستم سره ورته والی لري. د هندوستان د کلیوالي حکومت هغه بقایا، چې د لوېديځې دورې له فشار سره سره پاتې دي، تراوسه هم د حکومت له بې نظمۍ څخه د خلاصون لپاره لاره هواروي او د دغسې یوه مشکل د حل لپاره لاره برابروي، چې په مرکزي هندوستان کې باید حتماً ټول سیاحان ورسره مخامخ وي او هغه د دغه ملک د ځینو برخو غوښتونکي حال دی، چې معلومېږي ټول حکومت له هغه څخه ډډه کوي.

درېم څپرکی

ودونه، د بنځو حال، جنازې او نور

پښتانه خپلې ښځې په بیه اغلي. اسلامي شریعت دغه رواج پېژندلی دی^{۱۱} او د آسیا په زیاترو برخو کې هم دغه رواج جاري دی ان په هغو ملکونو لکه چین کې هم چېرته، چې اسلام نه شته دی^{۱۲}. په پښتنو کې د ښځې بیه د زوم د حالاتو په تناسب فرق کوي. د دغه رواج تاثیر دا دی، چې ښځې که څه هم په عمومي ډول له هغو سره نه سلوک کېږي، تر یوه حده پورې د ملکیت په حیث گڼل کېږي. یو میره کولی شي خپله ښځه بې له دې چې کوم دلیل ورته وټاکي، طلاقه کړي. خو ښځه خپل میره ته طلاق ورکولی نه شي، هغه حق لري د قوي دلیلونو له مخې د قاضي په مخ کې د خپل طلاق غوښتنه وکړي. خو دا کار په واقع کې کله کله پېښېږي، که میره مړ شي او ښځه یې پاتې شي او هغه بیا بل میره وکړي، د میره خپلوان یې هغه پیسې بیرته اغلي، چې په هغې ورکړل شوې دي. لکه څنگه چې د ورور کونډه وکړي، د هغې کونډې د لیور له پاره دا یو لوی سپکاوی دی، چې د هغه له رضایه غیر یو بل څوک له هغې سره واده وکړي. سره له دې هم کونډه په دې نه مجبورېږي، چې د خپل میل په خلاف بیا واده وکړي او که هغه واده ولري، دا ښه گڼل کېږي، چې سر ورته سپین کړي.

د پښتنو په ټول ملک کې معمولاً د ښځې لپاره د واده عمر غوارلس، پښتخلس یا شپاړس او د نارینه لپاره اتلس او شل دی. هغه نارینه، چې د ښځو د ولور ورکولو وړ نه لري، تر څلور ریشتر کالو پورې جړه پاتې کېږي او پېغلي کله کله تر پښځه ریشتر کالو پورې په کور کې ناستي وي. له بلې خوا شتمن کسان کله کله د بلوغ د

^{۱۱} داسې ښکاري، چې مولف مهر او ولور سره یو گڼي او په دې فکر دی، چې ولور هم شرعي دی. په داسې حال کې، چې ولور د پښتنو د عرف معصوم دی او شریعت یې نه مني. ژباړن،
^{۱۲} د دغه کتاب د تالیف په وخت کې په چین کې اسلام موجود و، اوس هم موجود دی، ژباړن.

سښته د مخه واده کوي. د ښار خلک هم د وخته واده کوي او شرقي پښتانه د پښتخلس کلنو هلکانو لپاره دولس کلنې نجونې وډوي او ان کله کله چې په وده کې یې وي. تر هغو دمخه هم ورته واده کوي. لویږ یخ پښتانه هلکانو ته تر هغو، چې پخې خوانې ته نه وي رسېدلې او پوره یې نه وي رسېدلې. واده نه کوي. په غلزیو کې د واده سښ تر هغو هم وروسته دی. د هېواد په ټولو برخو کې هغه سښ چې په هغه کې هر هر فرد واده کوي. دده په هغه استعداد پورې اړه لري. چې د ولور پیسې ورکړي شي او د کورنۍ ژوند تامین کړي. په عمومي ډول نارینه په خپل قوم کې د ننه واده کوي. خو پښتانه زیاتره تاجکي او ان فارسي واندې پخې کوي. دغسې وډونو ته په هېڅ ډول په بد نظر نه کتل کېږي. خو څنگه چې لور ورکول د تحقیر علامه گڼل کېږي. د لور مقام خاوندان او ټول درانیان نه غواړي خپلې لورې د کوم بل قوم نارینه وو ته په واده ورکړي.

په ښارونو کې نارینه د نجونو د لیدلو موقع نه لري او چوپړ کول په عمومي ډول د مساحتونو په اساس ښایي وي. کوم وخت، چې یو نارینه د کومې خاصې نجلۍ په فکر شي یا یوه ښځینه خپلوانه یا کوم گاونډی د هغې کور ته استوي، چې هغه ورشي او د هغې په اړه ورته معلومات ورکړي. که دی په دغو معلوماتو خوښ شو، هغه رېباره ښځه د نجونې د مور خوښه معلوموي او دوی معلوموي، چې د هغې کورنۍ خپلې کولو ته متعایلله ده که د هغې د کورنۍ خوښه وه، هغه رېباره په واضحو الفاظو سره خپل پېشنهاد کوي او د یوه ښکاره پېشنهاد لپاره ورځ ټاکي. په هغه ورځ د هلک پلار له یوې ډلې نارینه وو خپلوانو سره د نجلۍ د پلار کور ته ځي. په داسې حال کې چې د ښځو یوه ورته ډله د نجلۍ مور گره ځي او پېشنهاد وړاندې کوي. خواستگار یوه گوته، یو شال یا څه نور موغاتونه خپل اینده نجلۍ ته وراستوي او د هغه پلار د نجونې له پلار څخه هیله کوي. چې د هغه زوی د نوکر په حیث ومني. د نجونې پلار په مبارک دې وي. سره ځواب وايي. وروسته شیرینی گانې راوړل کېږي او بیا د درنې دعا او یا د قرآن شریف له څو آیتونو لوستلو او نورې جوړې ته د خیر تر دعا وروسته دواړه خواوې په شیرینۍ خوړلو پیل کوي. د نجلۍ پلار هلک ته یو څه موغات ورکوي او تر هغه وروسته هلک او نجلۍ یو بل ته په نامه شوي بلل کېږي. پخوا له دې، چې واده وشي، ښایسته وخت تېرېږي. ددغه وخت په اوږدو کې د نجلۍ خپلوان د جهیز په جوړولو لگیا وي. چې هغه په عمومي ډول د کور یو څه سامان، قالینې، لوښي، اوسپنیز او برنجي سامانونه او گانې وي نوم په عین حال کې د خپلې ښځې د ولور په پیدا کولو کې وي. چې هغه تل د هغه تر وږي لور وي. داسې هم دی د یوه کور د برابرولو لپاره او هر هغه څه تهیه کولو

لپاره. چې د یوې کورنۍ د جوړولو لپاره ضروري دي. اقدام کوي. که زوم غریب اوسي ددغو غیزونو برابرول. یو کال یا دوه کاله نیسي. خو که شتمن وي. دغه موده له دوه درېیو میاشتو څخه نه اوږې. د پښتنو د واده مراسم د فارس د خلکو له مراسم سره دومره ورته دي. چې دلته یې یواځې یو لنډ بیان کفایت کوي^(۱).

د واده وثیقه د قاضي له خوا لیکل کېږي او د ښځې او نارینه له خوا ورسره موافقه کېږي. د دوی د خپلوانو رضا په دغه وثیقې کې شرط نه وي. د قرار د شرایط د ښځې لپاره د طلاق او یا د هغې د مېړه د مرګ په صورت کې ترتیبات برابرېږي. دواړه خواوې او دغه راز قاضي او دده صلاحیت لرونکي شاهدان پرې امضا کوي. له هغه وروسته د هر ژر ناوې او زوم لاسوند او پښې په هغو نګرېزو سره سرې کوي. چې په ټولو آسیایي ملکونو کې ښځې او نجوان هلکان یې د ښایسته کېدو لپاره په کاروي. په راتلونکي مازېګر کې ناوې د خپل آینه د مېړه کور ته په وړا سره وېل کېږي. یوه ډله سازنده گان او نڅا کوونکي او د دواړو خواوو خپل خپلوان. گاونډیان او کلیوالان ورسره ملګري وي. دوی په آسونو سواره په خلکو کې دمنځه درومي. د ټوپکو ډزې کوي او توري سره شرنگوي. څه وخت چې ناوې کور ته ورسېږي. خپل مېړه ته ورسپارل کېږي او ټولو گډون کوونکیو ته دوی ورکول کېږي. د هېواد په اطراف کې واده هم په همدغه ډول سره وي. خو څنگه چې ښځې په اطرافو کې پټې نه وي او د ښځو او نارینه وو ترمنځ په ناسته ولاړه باندې قیود له دې د هلک او نجلی جوړه کېدل د دوی د میلان په وجه وي او د ټولو مخکښو مذاکرو لپاره ضرورت نه پیدا کېږي. ان یو زوړ مښین کولی شي چې خپله مینه یې د هغې د مور پلار له رضا نه ترلاسه کړي. داسې چې په یوې مناسبې موقع کې یا د هغې د وښتنو نه یو څه پریکړي یا د هغې پورنۍ پټ کړي او یا په هغې پورنۍ ونجوړي او هغه په خپل نامه شوې ښځه اعلان کړي. دغه کارونه چې باید د نجلی په رضا سره شوي وي. هر بل خواستگار له دې نه منع کوي. چې د هغې خواستګاري وکړي او پلار او مور یې دې ته تشرېقوي. چې خپله لور د هغې اعلان شوي مښین ته په نامه کړي. خو څنگه چې دغه کارونه مښین د ولور له ادا کولو څخه ژغورلی نه شي او څنگه چې هغه ممکن د هغې د خپلوانو له خوا سپکاوي وگڼل شي. تل له هغو څخه کار نه اخیستل کېږي او څه وخت. چې د مور او پلار راضي کول ممکن نه شي. دېره عامه لاره چاره دا شي. چې هلک له نجلی سره وتښتي. دا کار د نجلی کورنۍ دېره پاروي او هغه د خپل یوه غړي قتل په حیث ګڼي او په دېر جدیت سره د نجلی په پیدا کولو پسې کېږي. خو د هغې پیدا کول اسان نه وي. ځکه چې هلک او نجلی

^۱ د تفصیل لپاره وګورئ د فرانکلن شیراز ته نظر.

د کوم بل قوم په ملک کې نشواتې کوي او له حفاظت څخه ډاډه وي. د پښتنو دا رواج دی، چې د هر مېلمه تشواتې او تر هغه زیات د هر مظلوم او عارض تشواتې ومني.

په یوسفزیو کې هېڅ نارینه خپله خپله نجل لیدلې نه شي، خو تر هغو چې د واده ټول مراسم پای ته ورسېږي. په ډېرو درانیو کې د په نامه کېدلو او د واده د وخت په منځ کې ډېر شرطونه شته، چې باید پوره شي څېنې زومان له خپلو ایښده خسرانو سره ژوند کوي او خپله ناولې لکه څنگه، چې یعقوب د راشل (Rachel) خدمت وکړي، له هغو سره د خدمت په مقابل کې گټې یې له دې، چې خپل نجل ولیدلې شي، خو نور پښتانه، ایماق، هزاره گان د فارسي خراسان اوسېدونکي او ان تاجیکان او په دغو ملکونو کې ډېر هندوان پېل پېل رسمونه لري او زوم پټو لیدنو کتنو ته اجازه ورکوي، چې هغو ته چغل بازی وایي. په دوی کې همدا چې هلک او نجلۍ سره په نامه شول، هلک د غله په شان د شپې د نجلۍ کور ته ننوځي، د نجلۍ مور یا د هغې نه دې پښتینه خپلوانې له هلک سره په دې کار کې مرسته کوي، خو داسې گڼل شوي ده، چې باید د نجلۍ له خوا نارینه له دې کار څخه هېڅ خبر نه شي او دوی دغه کار ته په سپک نظر گوري، هلک د خواشې له خوا د خپل نجل د کوتې په لور هدایت کېږي او دوی ټوله شپه د پل سهار تر اولو شپو پورې یواځې وي. هر راز آمیزش پوره یې شرط او قیده خبرې اتري او ان ښکلول او د معصومو ازادیو ټول انواع روا گڼل کېږي، خو وروستی لورینه باید نه وي او مېنډې دواړو ته پېل پېل د هغه په ضد کلکه مبارزې کوي، خو څنگه چې طبیعت تر دغسې تصابحو څخه ډېر قوي دي، واده د نامشروعې مینې او د مشکلاتو په اثر شروع شي ان داسې مثالونه هم راوړل کېږي، چې څه وخت چې ناولې د مراسمو تر پای ته رسېدو وروسته مېړه ته سپارل کېږي، دوه یا درې واړه ورسره ملگري وي، خو څنگه چې له هغې څخه یوه لورید اقتضاح جوړېږي، دا کار یواځې کله کله پېښېږي. دغه رواج ان د لوړ مقام په خاوندانو کې هم پېښېږي، پاچا هم کله کله د نیمې شپې د چغل بازی ماجرگانو ته ځان سپاري.

شریعت د څو پنځو کول روا بولي، د خلکو ډېر زیات شمېر نه شي کولی له دغې اجازې نه استفاده وکړي. شتمن کسان په حقیقت کې له شرعي حد څخه چې په یوه وخت کې د څلورو پنځو کول دي، تجاوز کوي او په هغه سربېره د غلامانو او کنیزو داسې ساتي، خو غریب کسان په یوې پنځې کولو قناعت کوي. د منځنیو طبقاتو په نارینه وو کې د سړي په سر دوه پنځې او هغومره شمېر کنیزې یو آزاد معیار گڼل کېږي.

د ښځو موقف

د ښځو حال د دوی د شان په تناسب تغیر کوي. د لوړو طبقاتو ښځې ټولې سترمني دي، خو تر هغو چې وضع ورته اجازه ورکوي. دوی آرامي او آسوده وي. د غریبو ښځې د کور کار کوي، اوبه راوړي او په داسې نورو کارو لگیاوي. په لیرې اطرافې قومونو کې ښځې له نارینه وو سره د کور د باندې کارونو کې برخه اخلي، خو دوی د هېواد په هېڅ ګوت کې هغسې کار نه کوي لکه څنګه چې ښځې یې په هندوستان کې کوي یانې چېرته چې په تعمیر جوړولو کې ښځې له نارینه سره یوځای دا جوړې په مقابل کې استخدام کېږي او چېرته چې ددغو دوه جنسونه د کار ترمنځ هېڅ راز توپیر نه شته دي. اسلامي شریعت هېره ته اجازه ورکوي، چې خپله ښځه ووهي^(۱) خو له دغه اختیار څخه استفاده کولو ته په ښه نظر نه کتل کېږي.

د لوړو طبقاتو مېرمنې زیاتره لیک لوست زده کوي او ځینې یې په ادبیاتو او شعر او شاعری کې ښه استعداد ښیي. په عین حال کې به دا د ښځې لپاره سپین سترګي ګڼل کېږي. چې لیکل وکړي او دا په دې سبب چې هغه ممکن له دغه مهارت څخه داسې کار واخلې. چې له کوم مثیل سره مکاتبه وکړي، ما پخپله څو کورنۍ پېژندلې دي، چې هغه په عصومي ډول د داسې ښځو له خوا اداره کېدلې، چې استعداد یې تر عادي ښځو لوړ و او دوی په دلچسپو موضوعاتو کې، چې د دوی په زامنو پورې یې اړه لرله، یې له کوم تردد څخه لیکنې کړي دي. داسې ښځې په عصومي ډول د کورنیو مېتدي دي، خو د همداسې کورنیو مېروښې ښځې هم ډېر ځله ښې هسکې کېږي او ټول هغه امتیازونه، چې شریعت نارینه وو ته ورکړي دي، تل ددې لپاره کافي نه دي، چې ددې ښځه ونیسي. چې نارینه په خپل کور کې دویم مقام ته ټیټ نه شي. د ښکته طبقې ښځې هغه ساعت تېري لري، چې د دوی نارینه یې دننه په کور کې لري او دوی تر هغې چې ماته معلومه ده، ځانله جلا ساعت تېري نه لري. د ښار ښځې له سره تر پښو پورې په چادري او دلاق کې پټې وي او له هغو وړو سوریو څخه بهرنی جهان گوري، چې د همدغو جامو د سر په برخه کې وي.

اسلامي شریعت هېره ته د مایني وېلو اجازه په مشخص ډول نه ده ورکړې، په اسلام کې د ښځې او هېره د دوه اړخیزو حقوقو په اړه وگورئ، د اسلام اجتماعي جوړښت، د آرلي بوي، تالیف، د کیمبرج پوهنتون خپرونه، کافډي پښتې، ۱۹۶۵ کال، ۹۱-۱۳۲۵ مخونه.

په افغانستان کې د ښځو د موقف لپاره وگورئ (۱) د ژباړن اثر، حکومت لو جامعه په افغانستان کې، د امیر عبدالرحمن خان د امارت دوره، تکزاس د پوهنتون خپرونه، ۱۹۷۹.

(۲) د افغان ښځه د ایرک کتابي مقاله، د افغانستان په ۱۹۷۰ سو کالو کې، دویري او امارت تالیف، د پریکړ خپرونه، نیویارک ۱۹۷۴، ژباړن.

د ښه حال ښځې هم کله چې بېرته وځي، په همدغو جامو کې ليدل کېږي، خو څنگه چې دوی په عمومي ډول په آس سپرې وي، نو داسې اوږدې سپينې جامې اغوندي، چې د لينگيو ښه يې ټوله پټوي. دوی د اوبانو د پايه په داسې کجاوې کې هم سفر کوي، چې پکې ښې غځېدلې شي، خو څنگه چې دغه کجاوې په ټوکړانو سره پوښل شوې وي، دوی بايد په تاوده موسم کې اړومرو زړه تنگي اوسي، ښځې هغه ډول، چې ما يې بيان وکړ، په چادري کې مخ پټې په ښار کې گرځي او دوی د ټولو هغو ټولنو يوه ښه برخه تشکيلوي، چې د تشارو د ليدلو لپاره سره غونډېږي. داسې هم دوی په ياغونو کې سره غونډېږي او که څه هم ډېر دقت سره ستړې وي، د هندوستان تر ښځو څخه ډېرې محصورې نه وي، په عمومي ډول د دوی حال د گاونډيو ملګونو د ښځو د حال په پرتله چندان بد نه دی.

ښځې په اطرافو کې ستر نه دي او دوی د خپل کامپ يا د خپل کلي د خلکو په منځ کې له نورو ټپورو لاندې نه دي، خو هغه چې عامه اذهانو پرې تحميل کېږي دی او هغه دا چې له نارينه وو سره د دوی خلط کېدل يې شرمي ده، خو همدا چې دوی له کوم بېگانه يا نامحرم نارينه سره مخامخ شوي، دوی سمدلاسه مغونه پټوي او که چېرې کوم بېگانه سړی وي، په هغه حال کې دوی کله کله له کورونو څخه بهر نه وځي، سره له دې هم دوی د هندوانو، ارمنيانو او د فارس د خلکو په اړه ددغه رسم مراعات نه کوي، ځکه چې دوی هغوی لکه هېڅ گڼي، دوی هغه وخت چې د دوی مېړونه په کورونو کې نه وي، د مېلمنو هرکلی کوي او ټول هغه مراسم په ځای کوي، چې د دوی مېلمه پالنه يې تقاضا کوي، خو د اطرافو د ښځو عفت په تېره د شپږو د ښځو عفت د ټولو هغو کسانو لپاره، چې د دوی له رواجونو څخه خبر وي، د ستاينې وړ يوه موضوع ده، له ښارونو څخه بهر عمومي قاحشې په دوی کې نه شته، په ښارونو کې په تېره بيا په لويديځ کې هم د قاحشو شمېر ډېر لږ دی.

قاحشو ته ورته هم بد گڼل کېږي، خو څنگه چې د نړۍ په اړه د قاحشو پوهه د دوی نرم سلو کونډه او هغه هنر، چې دوی يې د سړيو په جلبولو کې په کاروي، ډېره علاقه او تنوع توليدوي، د دوی ښځو او کنيزو ټول نازونه او نڅرې نه شي کولی، شتمن کسان قاحشو ته له ورته څخه منع کړي، زما په خيال په شرق کې له پښتنو نه بهر نور داسې خلک نشته، چې په هغو کې دې زموږ د مينې د خيالونو په قراره د مينې د احساس ښې نښانې موجودې اوسي، دغسې مينه په دوی کې ښه عامه ده.

له مښ سره د تښتېدو له متعددو مثالونو څخه په پرته، چې له خطرو څخه يو ډک کار دی، دا رواج عام دی چې يو ځوان د خپلې قوي مينې احساس هغې نجلۍ

ته. چې پرې مشن شوی دی. ښکاره کړي او له هغه وروسته په کوم لیرې ښار او یا هندوستان ته روان شي. چې دومره شته وگتې. چې د هغې د خپل کولو لپاره ضروري وي. په پوښه کې مې یو ځوان ولید. چې همدغه حال یې لاره. دی په خپل وطن کې د کوم ملک په لور مښین شوی و او نجلۍ هم پرې راځي وه. د نجلۍ پلار هم هغه ته د خپلې لور په نکاح سره راځي و. خو ویل یې چې د لور عزت مې دا غواړي. چې د هغې ولور دومره وي لکه د کورنۍ د نورو ښځو ولور. چې دی. دغه دواړه مښینان سخت خپه وو. کله چې دغه ځوان له یوې ټوټې څمکې او یو څو غوړیو نه غېر نور هېڅ نه لرل. اخر دی د هندوستان په نیت روان شو.

میښي یې هغه ته یو سلايې ورکړه. چې په هغې سره ددې د میښي د تعهد په حیث خپلو مترگو ته رانجه ورکړي او داسې ښکاري. چې دغه ځوان په دې کې څه شک نه لري. چې هغه به دده ترستندو پورې ورته ناسته وي. دغسې مښین توب په عمومي ډول یواځې د اطرافو په خلکو کې لیدل کېږي. په دوی کې نسبتاً یې قیده ژوند ددغسې احساساتو د ښکاره کولو لپاره ښه مساعد وي. په ځانګړې توګه کله چې د ښځو نیم متر حال ورسره ملګری وي (په دغسې حال کې چې دوی له یو بل سره تماس کولای نه شي. خو یو بل په پوره اندازه لیدلی شي. د دوی علاقه د یو بل په نسبت ښه تحریک کېږي) دغسې مښین توب کله کله ان په لوړو طبقو کې. چې هلته یې ډېره لږه توقع کېږي. هم لیدل کېږي. د ترکلاتیو د یوه مشر او د یوسفزیو د یوه خپل د ځان د ښځې ترمنځ همدغسې یوه یارانه وه. چې د دواړو ولسونو په منځ کې دداسې یوه جنگ سبب شوه. چې تر دغې ورځې پورې دوام لري.

په پښتو کې د میښي کیسې

د پښتو ډېرې کیسې او غزلې د میښي په اړه دي او ډېرې یې له همدغه احساس نه په ډېرو تودو او عشقي الفاظو کې یادونه کوي. یو ډېر په ژبه پورې غزل د آدم خان او درخانی د کیسې بیان کوي. چې د دوی د ملت ډېرو خلکو ته معلومه ده او د ملک په هر ګوټ کې ویل کېږي. دغه ټول غزل یو وخت ماته په لاس راغلی و. خو له بده مرغه راڅخه ورک شو او هغه نشي ز. چې اوس یې بیانونم. وروسته د ډېره بند (Dera Band) پر پښتون راته په درې نقل کړی دی. کیسه داسې شروع کېږي.

چې

ادم خان د خپل قوم یو ډېر ښکلی او زړور ځوان و او درخانی په پېغلو کې تر ټولو ښایسته او مینه ښه ځانګه نجلۍ وه. خو دوی نه شو کولای د هغې دښمنۍ په وجه چې د دوی د کورنیو په منځ کې وه. سره وګوري. چې دوی په اتفاقي ډول سره ولیدل او یو په بل سخت مښین شول. خو د کورنیو دښمنۍ دوی سره پیل حاتل او ممکن یو

د بل په مینه خبر نه وو، چې درخانی د خپلې کورنۍ له خوا مجبور شوه له کوم گاومړي خان سره واده وکړي. د هغې د مټین د دردناک حال تصور په کېدای شي او د هغه له سوز نه ډک حال او لیکونه ددغې غزلې یوه ستره برخه جوړوي. وروسته له دې چې هغه ډېر بند یزونه له منځه لیږي کړل، درخانی یې دې ته اړه کړه، چې ورسره وگوري. دوی څو ځله سره لیدني کتنې وکړې، خو درخانی سره له دې هم خپل موخه توب وساته او د مېړه او مټین دواړو غوښتنې یې رد کړې.

د آدم خان لیدني تر ډېره وختنه پټې نه شولې او د درخانی د مېړه غوږو ته ورسېدلې او دې سخت په غضب شو او د انتقام اخیستلو تکلیف یې وکړ. دی له خپلو خپلوانو سره د خپل رقیب ملاقات ته د تلو په لار کې پټ شو، که څه هم دده حملې په ډېرې مېړانې سره مخامخ شوي، خو آدم خان له یوه سخت پرهېز سره وتښتېد. د درخانی مېړه په دې چل لاس پورې کړ، چې راتحه درخانی ته د آدم خان د وژلو رپورټ ورکړه او وگوره، چې دغه خبر په هغې څه اثر کوي.

ددغو لیدنو کتنو په اوږدو وقفو کې د درخانی یواځینی آرام په دې کې و، چې یوه باغ ته پناه یوسي او دوه گلان وکړي. په یوه گل باندي یې خپل نوم ایښی و او په بل یې د خپل مټین درخانی چې د خپل مېړه او د مټین د نښتې په هغه ورځ د خپل گلانو تداره کوله. دې ته ملتفته شوه چې د آدم خان گل له بدې پېښې سره د زده سواندي له لامله مړوی شو او پخپله له دې چې درخانی له دغې نابېرې پېښې څخه په حال راشي. له خپل مېړه سره مخامخ شوه، مېړه یې له خلاصې تورې سره ورنژدې شو او په ډېر غرور یې ورته وویل، چې هغه د آدم خان په وینو لده ده. د درخانی لپاره دغه آزمویښه خطرناکه شوه، بې اختیاره په ځمکه ولوېده او په سخت غم او هېټ کې ډوبه لاړه او نفس یې هوا ته والوت او مړه شوه. دغه خبر چې آدم خان ته ورسېد، هغه مقابلي صحنې ته نژدې په کوم ځای کې زخمي پروت و، همدا چې خبر یې تر غوږ شو، د درغو نوم یې په خوله واخیست او د وروستي ځل لپاره یې نفس واخیست. دوی دواړه یو بل ته نږدې سره څښ شول، خو د دوی مینه ان تر مړینې وروسته هم ژوندۍ وه او د دوی مړي په یوه قبر کې سره یوځای شول. دوه وتي د دوی له قبر څخه هسکې شوي او ځانګړي یې د قبر د پامه سره ګډې شولي.

ډېر خلک له ډېرو اروپایي کیسو سره ددغې کیسې په تېره بیا د هغې د انجام سره په ورته والي باندي پوره حیران شي. په رښتیا غومره د هېرانۍ ځای دی، چې په آسیا او اروپا کې غومره ډېرې کیسې سره مشترکې دي او دغه اشتراکات نه یواځې په خیالي آثارو کې، بلکې په هغو حقایقو کې هم لیدل کېږي، چې حقیقي شخصیتونو ته منسوب وي او په تاریخ کې ثبت شوي دي، دلته به له ډېرو هغو

مخالفتو څخه، چې په دې اړه شته دي، د یوه مشال راوپل پس وي. دغویو د ګرځولو هغه فریب، چې په شاخو یې مشعلونه ایښودل شوي وو او ویل کېږي، چې په هغه سره هائي پال (Hammer) له قاییمس (Hammers) څخه وټیټېد، د پښتنو له خوا د هغه په ټولو تفصیلاتو سره د هغې یوه مشر ته منسوب شوی دی او د هغه صحنه هرات ته سپړل شوې ده. په همدې ډول زموږ د کیو ډېر شمېر په آسیا کې ویل کېږي او د جوملر (Joe Miller) لیکوال نیمایي کیسې ممکن د «ظرافت» نه ډک تمام کلي گریسون (Tom Kilgrew) د شرق د کوم یار وکوم عالم ته یو راز منسوب شي.

جنازي

د پښتنو د جنازي مراسم د نورو مسلمانانو له مراسمو څخه توپیر نه لري. کله چې کوم څوک د نزع په حال کې شي، ملایان ورته ورځني او ورته وايي، چې د خپلو گناهونو توبه وغواړي. ناروغ کلمه طیبه یاني «لا اله الا الله محمد رسول الله» او نورې دعاگانې تکراروي او په داسې حال کې، چې مخ یې د مکې په لور وي، ځان حق ته سپاري. کله چې مړ شي، وینځل کېږي او په کفن کې پېچل کېږي او بیا خاورو ته سپارل کېږي. تر هغه پخوا دده خپل خپلوان، کلیوال او ګاونډیو ګڼ شمېر د یوه ملا په امامت د جنازي لمونځ ادا کوي. که مړ شوی کس ښه شتمن و، ملایان څو ورځې دده په قبر قرآن لولي.

د سنتي مراسم هم په ټولو اسلامي ملکونو کې یو شان دي. دوی ورکول په دغو مراسمو کې شامل دي، خوښي او خوشحالي پکې ډېرې وي.

څلورم څپرکی

د پښتو معارف، ژبه او ادب

ټول پښتانه په وړوکتوب کې د زده کړې لپاره ملا ته استول کېږي، ځينې يې له منظمو لومړنويو، نورو موقتي لومړنويو، د قرآن له خوا ايستو، د خپل دين د مراسمو او د مسلمانۍ د وظيفو پرته نور څه نه زده کوي، په درانيو او د پېښور په شاوخوا کې بل گام دا دی، چې دوی قرآن په عربي يې له دې، چې زياتره يې په مانا پوه شي، زده کړي خو په نورو قومونو کې دغه زده کړه په يوې پرمختللي مرحلې کې کېږي. په عمومي ډول دا د ښکته طبقاتو زده کړه ده، چې د هغو څلورمه برخه هم خپله ژبه لوستلی نه شي.

شتمن کسان د خپلو اولادونو لپاره په کورونو کې ملا ساتي، خو د يوه عمومي ښوونکي ټول واک هغه ته ورکوي. هغه ملا چې د صدر اعظم د زوی مدرس (دغه هلک، چې ما وليد شوارلس کلن و او، ماته ورپيل چې دی خپل شاگرد نېدې ټوله ورځ په کتاب لوستلو بوخت ساتي.

په هر کلي او کمپ کې يو استاد شته، چې شاگردان يې د هغه د ژوند د تامين لپاره يوه ټوټه ځمکه او څه معاش ورکوي. کله کله يو شخص دغه وظيفه او د کلي د ملا وظيفه اجرا کوي، خو دا دواړه وظيفې زياتره سره بېلې دي. مخصوصاً په گڼو ځايونو کې، په ښارونو کې، لکه د اروپايي ملکونو په شان منظم ښوونځي موجود دي، چې هلته يواځې شاگردان د استاد د ژوند تامين په غاړه لري. هغه معاش، چې په عمومي ډول په پېښور کې يوه استاد ته ورکول کېږي، د مياشتې پېنځلس انگرېزي پښه وي، خو ددغه معاش اندازه د شاگرد پلار دوسي په تناسب وي. د هېواد په ډېرو برخو کې شاگردان په خپلو کورونو کې ژوند کوي او يواځې د ورځې مکتب ته ځي، خو په ډېرو درانيو کې يو هلک د عمر په لومړيو مرحلو کې يوه ليرې کلي ته استول کېږي، دی هلته په مسجد کې اوسي، په خپرات ژوند کوي او له خپل پلار او مور سره لږ، راشه درشه لري او يا يې هېڅ نه لري، خو نظارت يې د هغه

استاد په تیاره وي، چې ورته تدریس کوي.

د پېښور په شاوخوا کې د زده کړې کورس په دې ډول دی، یو هلک د پېښور د ترمیم پر بنسټ څه وخت، چې د څلورو کالو، څلور میاشتو او څلورو ورځو شو، د النبا په زده کولو پیل کوي. خو زده کړه سدلانه پرېږدي او تر هغو پې پیل نه کوي، چې شپږ یا اوو کلن نه وي شوی. هغه ته ددې درس ورکول کېږي، چې د شیخ سعدي واره نظمونه ولولي، چې هغه په ډېره ساده او ښکلې ژبه د هر فضیلت ښکلا او د هر شر نقصان په گوته کوي. دا کار د هلک د استعداد مطابق له څلورو میاشتو څخه تر یوه کاله پورې وخت نیسي. تر هغه وروسته عوام خلک قرآن زده کوي او یو څه نور کتابونه په خپلې ژبې کې لولي. له څه شتمن کسان بیا د درې د لرونکو ادبي آثارو او یو له څه عربي قواعدو په زده کړې پیل کوي. هغه هلکان چې غواړي مایان شي، د خپل وخت زیاته برخه د عربي د قواعدو په زده کولو تېروي. د عربي قواعدو زده کړه کله کله څو کاله وخت نیسي، ځکه چې ددغې ژبې گرامر ډېر پراخ دی او د دومره علم زده کړه غواړي، چې موږ یې د یوې ژبې له مقدماتو سره نه گورو، کله چې یوه ځوان ملا په خپل تحصیل کې په کافي اندازه صلاحیت پیدا کړي، پېښور، هشنغر یا دغسې کوم ځای ته ځي، چې مایان یې مشهور وي. هلته دی د منطق، قانون او دیني علومو په زده کړې پیل کوي. د ملا د تحصیل تکمیل لپاره نور علم ته اړه نه لیدل کېږي، خو ډېری خپل تحقیقات د اخلاقیاتو، میثافزیک او د فزیک د هغه سیستم په اړه پرمخ بیایي، چې په شرق کې معلوم دي. همدارنګه دوی تاریخ، شعري ادبیات او طب لولي او د طب زده کړه د ټولو اختصاصي تحصیلاتو په محصلینو کې ښه رواج لري. دوی ددغو تحصیلاتو او د دیني علومو او قانون د زیات اختصاص لپاره لیرې ښارونو ته هم سفر کوي او بخارا د اسلامي علومو یو لوی مرکز دی، خو په عمومي ډول داسې معلومېږي، چې پېښور په دغو ملکونو کې تر ټولو زیات د علم او فضل مرکز اوسي، ډېر طالبان نظر دې ته، چې له پېښور څخه بخارا ته لاړ شي، له بخارا څخه پېښور ته ځي، هندوستان د علم د زده کړې لپاره ډېر شهرت نه لري او د فارسیانو بدعت ددې لامل کېږي، چې ټول سنیان د دوی مرکزونو ته له ورتګ څخه ډډه وکړي. داسې گڼل کېږي، چې علم ته تر ټولو ډېر ګټور څه په نظر یو فضل دی، د دغسې ذهنیت نتیجه دا شوې، چې د طالبانو لپاره په هر کلي کې د پاچا له مدرسو پرته یوه مدرسه موجوده وي، خو ددې ټولو پایلې دا شوې، چې ملک له همداسې نیمچه مایانو څخه ډک شي، چې هغوی نظر دېته چې حقیقي علم ته تر ټولو ډېر ګټور څه یې نیسي.

د پښتو ژبه

پخوا له دې چې په پښتو کې د علم د ژده کړې په اړه نور څه وویل شي، ښه به دا وي چې د دوی د ژبې (پښتو) په اړه یو څه بیان شي. د دغې ژبې منشا په اسانۍ سره معلومېدلې نه شي، د الفاظو زیات شمېر یې چې دغه ژبه ترېنه جوړه ده، له کومې نامعلومې ریښې څخه^(۱) پیدا دي او په دغې برخې کې د هغو کلمو زیات شمېر شامل دي، چې له هغه لومړي ضرورت څخه چې د اشیاءو د انفرادي لپاره په کارېدل، باید حتماً یې د دغو خلکو د اصلي ژبې اجزای جوړې کړې وي. سره له دې هم د همدغه رڼم ځینې کلمې لکه پلار، مور، خور او ورور د پهلوي او ژند په ژبو پورې اړه لري، داسې برېښي چې د اعدادو په اړه هم حال همدغسې وي، که څه هم چې د ژند او پهلوي اعداد د سانسکرت له اعدادو سره دومره نږدې ورته والی لري، چې د هغو ترمنځ توپیر پیدا کول مشکل دي. له پلې خوا د افعالو او همداراز د کلام د وروړو زیات شمېر یې په کومې نامعلومې ریښې پورې اړه لري، هغه کلمې، چې په دین، حکومت او عمومي مابېلو او وگړیو پورې اړه لري، زیاتره له عربي نه د دري له لارې په پښتو کې ننوتې دي.

د پښتو هغه دوه سوره او اتلس کلیمې^(۲) چې ما د دري، ژند، پهلوي، سانسکرت، هندوستانی، عربي، ارمني، گرجستاني، عبراني او کلداني په ژبو کې د هغو له معادلو سره پرتله کړې، ماته دا ثابت شوه چې د هغو یو سل اولس کلمو

مکڼ ددغو کلمو ډېر شمېر که د کوم ځینې پېژندونکي له خوا چاڼ شي، یوې څرگندې هیڅا ته ورسېږي، ما په راتلونکي لیکنې کې دغسې یوه عمليه په خپل لاس شرحه کړې ده.

پورتني مقایسه په لاندې ډول شوې ده: مالومې د پښتو کلمو یو لست جوړ کړ، چې زما په خیال سم و او یله ښکته یې ما ده، چې هغه له هغه ورته لست سره چې ښاغلي ارواښاد Irvine ترتیب کړی و، مقایسه شوی و د ژند او پهلوي له کلماتو څخه یو بل لست زما دغسې یو دوست ترتیب کړ، چې زه یې له مرستو څخه ډېر متون یم. د هغه له لست څخه دغه کلمې له دوو زردشتیانو څخه اخیستل شوې دي او د انګویټل دوپیرون *Angual du Peron* له لستونو سره پرتله شوې دي. زما همدغه دوست گرجستاني، ارمني، عبراني او کلداني کلمات سره ټول کړل، له دري او هندوستانی ژبو سره زما خپله آشنایي د هغه مقصد لپاره، چې ما په نظر کې لاره، د قاموسونو په مرسته کافي وه. د سانسکرت په برخه کې هره کلمه په امرکوش کې له نورو ټولو معادلو کلمو سره مقایسه شوه، یوه پښت د سانسکرت کلمې ماته ولوستلې او ما ددغو کلمو یو څه د کتاب په آخر کې ذکر کړي دي.

تر دې وروسته چې ما دا لیکنه وکړه، ماته ددې موقع په لاس شوه، چې کردي د ژبې نږدې سل کلمې تر کتنې لاندې ونیسو، ماته معلومه شوه، چې له هغو ۱۱۰ کلمو څخه، چې ما د اصلي پښتو کلمو په حیث راوړې وې، پينځه یې کردي وې او سربېره پردې یو څه نورې له کردي او دري ژبو سره مشترکې وې. په دې ډېر تأسف کوم، چې اوس ددې موقع نه لرم، چې دغه موضع ښه پر مخ بوځم.

ددغو ژبو له هېڅ یوې کلمې سره څه اړیکې نه لرلې، بلکې هغه اصلي او پېلې معلومېدلې، د پاتې کلمو زیاتره برخه یې له اوسنۍ دري څخه وې، خو له دغو څخه ځینې کلمې یې له ژند او زیاتره یې له پهلوي څخه دري ته ننوتې دي، په داسې حال کې چې یو شمېر یې ددغو ژبو هغه کلمې دي، چې په اوسنۍ دري کې نه استعمالېدلې، خو ددغو ژندې او اوسنۍ ژبو ځینې کلمې د سانسکرت له کلمو سره گډې وې او دغه دري ژبې سره ډېره نږدې خپلوي لري او ځینې کلمې هغه وې، چې یواځې په سانسکرت کې پیدا کېږي لکه څنگه چې پېنځه یا شپې کلمې یې د هندوستانې ژبې دي، که د پښتو ژبې ددغو کلمو است د پنجابي ژبې له کلمو سره پرتله شي، ممکن پنجابي کلمې هم پکې وموندل شي، له دغو دوه سوه او اتلس کلمو څخه یوه یې هم داسې نه ټکاري، چې له عبراني یا کلداني یا گرجستاني او یا ارمني ژبو څخه راوتلې وي.

پښتو منصفان

پښتانه د دري، (غریبي) الفبا په کاروي او په عمومي ډول د نسخ په طرز لیک کوي، څنگه چې په پښتو ژبه کې ځینې داسې غږونه شته، چې د دري په توریو سره ادا کېدای نه شي، نو پښتو د هغو د افادې لپاره د دري د ډېر نږدې تورو پورې یوه خاصه تخته نیټلوي^(۱). پښتو که څه هم یو څه زیږه ده، مېړنۍ ژبه ده او په هغو غوږونو ښه لگېږي، چې له ختیځو ژبو سره روبروي وي، ددغې ژبې شرقي او غریبي لهجې نه یواځې په تلفظ کې، بلکې تر یوې اندازې په کلماتو کې چې استعمالوي یې هم سره توپیر لري او دا توپیر لږ تر لږه هغومره دی، لکه چې د انگرېزي او سکاتلنډي ژبې ترمنځ شته دی. د پښتو هېڅ لیکوال تر یوې نیمې پېړۍ څخه دمخه نه معلومېږي او زه گومان نه کوم، چې په دغې ژبې کې دې داسې کتابونه

^۱ دغه اوازونه د «پ»، «ا» او «ی» په سانسکرت کې درنده دي، د پښتو دې مروج اوازونه، چې په انگرېزي کې ادا کېدلای نه شي، (Chai)، او «(Zai)» دي، دا اوازونه په پښتو کې دومره رواج لري، چې دوی زیاتره وخت له دري څخه پور کړي، که (c) په غ (Chai) اواز (Z) او ان ش (ch) په جی (Ji) لږوي. دوی زیاتره وخت (i) په (ai) لږوي لکه اور (Hui) اواز (Haur)، شرقي پښتانه ځانته خاص صوتي تحولات لري. په دې ډول دوی (Z) په (c) او ش په خ لږوي، دغه تغیرونه کله کله په یوه کلمه په دې ډول لږوي، چې اصل یې معلومېدلی نه شي. هېڅوک په ددې خیال ونه کړي، چې د شرقي پښتو (غور) به د دري له گوښ څخه راوتی وي، سره له دې، چې دغه اشتقاق په آساني سره د محکمېو مقرراتو له مخې واضح دی، پښتو له دري او هندوستانې څخه زیات له هغه سره ډېره علاقه مننه ده، چې د یوې کلمې دمخه یا وروسته راځي لکه په دغو کلماتو کې سترگه، سپین، پشه او شپه.

موجود وي. چې له اوس (۱۸۰۹) څخه دې درې پېړۍ دمخه مېنځ ته راغلې وي^۱. هغه څه ادبيات، چې په پښتو کې شته، هغه د درې ژبو له ادبياتو څخه راوتلي دي. د پښتو ليکنې د هغوی له طرز سره ورته والی لري، خو شېل توب يې ترېنه ډېر او ساده گي يې ترې لوړه ده. له ما سره له درې څخه د ژباړونکيو له نومونو پرته يوازې د پښتو شاعرانو اته يا نهه نومونه شته دي.

د پښتو په شاعرانو کې رحمن بابا تر ټولو مشهور دی. دده آثار په هغې قصيده کې افاده شوي لکه چې د درې ژبو وي. دده په نظمونو کې، چې ماته شرحه شوي، زه گوم ضعف نه وینم، خو دا ددې ثبوت نه شي کېدلی. چې رحمن بابا د خپل نوميالي توب مستحق نه دی. د درې زیاتره قصيدې ډېرې نابرابرې دي او ان د حافظ د اشعارو ښايي او عالي عبارات، چې ډېر ستایل کېږي، د نظمونو په داسې یوې لړۍ مجموعې کې نږدې ورک دي. چې له متوسطې درجې نه ډېر ښکته دي.

خوشال زما په نظر تر رحمن لوړ شاعر دی او د خوشال آثار په ډېره لوړه اندازه دده او دده د ملت ښکارندوی دي. دده آثار ښه ساده او زیاتره په نه تحمیل کېدونکي ډول سره منثور او سم هوار دي. خو هغه زیاتره د هغوی د مصنف له نه ایلیدونکي روح څخه الهام اخیستی دی او د آزادۍ او حریت په ډېرو لوړو احساساتو سره تاوده شوي دي. خوشال د خټکو خان و او خټک د پېښور ختیځ ته واقع یو قوم دی. دده ژوند له ستر مغولي اورنگ زيب سره په جگړه کې تېر شو او دده د ډېرو اشعارو هدف دا و، چې خپل وطنوال د خپلې آزادۍ د دفاع لپاره تحریک کړي او دې ته یې راوبولي، چې د بري د یوازینۍ وسیلې په حیث یو تر بله ډېر متفق او یو شي. دده آثار خپله دده او دده د کارنامو یو پوره بیان دی. یو شعر یې داسې شروع کېږي:

پښو شعر

نيک و ید پکې بیان
پرې دې پوه شي دانايان
چې تورزن یم گان په گان
چې بل نه و هې ځوان
چې په توره شو سلطان

راشه واوره دا دامستان
هم عبرت هم نصیحت دی
زه خوشال د شهباز خان یم
شهباز خان د یحیی خان و
یحیی خان د اکوړې و

^۱ داسې ښکاري، چې مؤلف د پښتو مصنفانو د قدامت په اړه کافي معلومات په لاس نه لرل. د پټې خزانې په استناد تراوسه د پښتو ډېر لړموني پېژندل شوي لیکوال سلیمان ماکو دی، چې خپل اثر، تذکرة الاولیاء یې په کال ۱۲۶۲ هجري قمری (۱۸۷۵ع) کې لیکلی دی. شاعر امیر کروړ خو لا په دویمې هجري پېړۍ یا اتمې عیسوي پېړۍ کې ژوند کاوه. د تفصیل لپاره وگورئ، پټه خزانه، ژباړن

هم په توره مېړنۍ و
چې غلیم په یې پیدا شو
هم یې تېغ و هم یې دینګ
چې له ده سره به ناست وو
همته کابل پازل وو
گور ته رنگ په وینو لال
قبیلنه شوه سره د سره
د هجرت زړه دوه ویشتو و

تیر انداز و پنځ کمان
زړ یې خځای و گورستان
هم یې خلک وو هم احسان
هغه واره ورو شـیران
په هر کار کې صادقان
چې همه ورو سره داران
اکثر ښه لایق خوانان
چې زه راغلم په جهان

دی وروسته په هندغه غزل کې وایي، چې دی څنگه د خپل پلار تر مړینې وروسته د خپل قوم ستر خان وټاکل شو؟ څنگه یې په دېرش زرو خټکو حکمراني کوله او څنگه یې تر خپلو اسلافو نه زیات په برم او دیندې سره ژوند کاوه؟ دی بیا خپل آسونه، بڼې او تازیان شمېري او ددې لاسې وهي، چې په زرگونو خلک به ده په دسترخوان ناست وو، وروسته بیا خپلو بدو ورورخو ته اشاره کوي او د مغولو په ضد سخت کلمات استعمالوي او خپل هغه زامن ښکېلي چې هغوی د شخصي تمې په امید له دښمنو سره یو شول.

زه غلیم د اورنگ زیب یم

زه غلیم د اورنگ زیب یم
زه په تنگ د پښتانه یم
لکه پې هې چاروژي
د منصب په افتادو دي
زما لاس ورباندې رسي

سر په غره په بیتابان
دوی نیولې مغـلـان
د مغول په آشوبان
تل په ما پې روان
راواځه ته شي خپل خان

خوشال په هندغه قصیده کې د یوه والس (Wallace) شاعر په څېر په زړور ټیټا او د وطن پالنې په روحیه سره د خپلو جدي کویتونو بیان ته دوام ورکړی. کله د مغولي امپراتورۍ د پوځ په نابودولو بریالی شوی دی او ځینې وخت په یواځې خان په هېکو قرونو کې سیاحت کوي. یو وخت دی د اورنگ زیب په لاس ورغی، هندوستان ته بوتلل شو او درې کاله یې د گوالیار (Gwalior) د غرنۍ ټاټې په یوې تیاري کوتي کې، چې د هغه وخت یو ډېر لوی دولتي محبس و، په بند کې تېر کړل. خوشال د خپل دغه بند موده کې یوه تعزیه وریله، چې په هغې کې د خپلو او د خپل ملک د بدبختیو تر یادونې وروسته خپله قوي روحیه په دغو الفاظو څرگندوي (له بده مرغه ما (ژباړن) د خوشال په کلیاتو کې د هغه خپل نظم موند، نه کېای شو، خو مطلب یې دا دی):

احسانمن د خپل خالق یم سره دواړو بد بختیو

اول دا چې زه پښتون یم او بیا یم خوشال خټک

په پای کې دی له بند نه آزاد کړل شو، خو ماته ددې پته نه شته، چې په کومو
وسایلو سره تر آزادېدو وروسته سعد لاسه خپل وطن ته ستون شو. یو زیات شمېر
شعرونه یې وویل او د پښتنو یو تاریخ یې، چې په بابل کې له اسارت نه شروع
کېږي او دده تر عصره پورې رسېږي، ولیکنه خوشال دغه لاندینۍ شعر هغه وخت
ورایه، چې ده او دده یو څو متحدینو خلافت یې تر لاسه کړی او پورې پته نشته کړې
و. د دښمن په قواو باندې یې په بېلابېل ډول گوزارونه کړي وو او ددغې گډې
هنکاري د نشتوالي له لامله په پای کې ټول مغلوب شوي وو.

خوشال په دغه وخت کې د یوسفزیو وطن ته په سفر روان شو او غومره چې یې
په وده وه، کوښښ یې وکړ، چې دغه قوی قوم د مغولو په ضد وپاروي او په جنگ
کې یې داخل کړي. داسې ښکاري چې ان دده په خپلو ملگرو کې هم د سولې میلان
موجود و او دغه شعر د هغه په ضد ویل شوی دی. په دغه شعر کې د پښتنو له بریو
څخه یادونه شوې. د اورنگزېب د انتقام اغېستلو تمایلات او د هغه معموله
بد قولې او عهد شکنې پکې سخته غندل شوې. پښتنو ته په ډېر قانع کوونکي ډول
یادونه شوې، چې د دوی یواځینې چاره په جنگ کولو او د ژوندې پاتې کېدلو
یواځینې لاره په اتحاد کې ده.

دده ځمکې د خوشال کمال ښې، چې ددې ذکر وشي چې دده د ډېر لویو آثارو څخه
دغه شعر یواځې نه ډېر اشعارو څخه یو شعر و، چې یې له انتخاب نه او بیا په ډېر لږ
انتخاب سره دغه ذکر کېږي.

بیا له کومه راپیدا شو دا بهار
ارغوان دي حیران سوسن ریحان دي
د سپرلي گلونه ډېر په هر هر رنگ شته
جونه موټي موټي پدې په گریوان کې
مغنی په چغانه دي لیدی کېم ده
ساقی راشه ډکې ډکې پیلې راگې ده
پښتنو زلمیو بیا لاسونه سره کړه
حیثي توري یې گلگونې کېږي په وینو
ایمل خان دریا خان دواړه مرگ یې مړی
د خیبر ډوړه یې سره کړله په وینو
تر گډه تریا جوړه سمې غرونه

چې په هر لوري یې ملک کړو یو گلزار
یا سمون دي تترن سرگس گلزار
ولې سره لاله دي لاپه کې اوڅار
د خرائانو گلدستي دي په دستار
په نغمو په پردو وغواړه هر تار
چې د میو په مټی کې شم سرشار
لکه یاز منگولي سړې گاندي په ښکار
په آهار کې شکفته شو لاله زار
خیخ تقصیر دواړو وڼه کړ وار په وار
په کړپه یې هم روان کړ دندو کار
په لرزه په زلزله شول په بار بار

په هغه لوري چې کپې پېنځم کال
چې په دې لوري زه راغلم خپله شوم
په لښکر لښکر لاري شوم ورته ستړي
چې احوال د يوسفزيو را معلوم شو
د خټکو سپې بهتر تر يوسفزيو
درست پښتون له قندهاره تر اټکه
گوره شو جنگونه وشول په هر لوري
اول جنگ د لوري شا د تهره و
خوړندې لري يې په بند د پښتو شوي
د دويم جنگ مير حسين په دوابه کې
بيا له په د نوبار کوټ جنگ و
بيا له په جيوټ جنگ شجاعت خان و
شپږم جنگ مکرم خان شمشير خان دواړه
چې زما په ياد دي لوی جنگونه دي
همېشه فتح و نصرت دي لا تر اوسه
اورنگزېب راته يو کال وشو چې پروت دی
کال په کال امریان دي چې پرېوژي
خزانې د هندوستان دي راخوري شوي
دا د هېچا په اتلس فکړه نه و
د پاچا د بدنې کسی نه شته
ځکه اوس د چا بارور وړ باندې نه شي
بله هېڅ ليدل نه شي په دا منځ کې
که گروښ د اسمان دا دی چې ليدل شي
اسمان هر کله بيرې يک رنگي نه کا
په دا هې وخت چې وخت د نام و تنگ دی
پښتانه چې نور څه فکر کا ناپوه دي
تر مغولو پښتانه په توره څه دي
ولسونه چې منډ ويله و کا
که نفاق که اتفاق که جهل پوهه
اپريدي، مومند، شينواري گوره څه کا
زه تنها پکې په غم د نام و تنگ يم

هره ورځ د سپينو تورو خپه بار
زه سره دار يم که دا خلک دي سره دار
دا کاته راته نه بهيرک وايي نه څار
که خټک دي هم په غوی تر سپې پېکار
که خټک دي هم په غوی تر سپې پېکار
سره يو د تنگ په کار پسته او اشکار
ولې هېڅ د يوسفزيو نه شته عار
چې څلوېښت زره مغول شول تار په تار
آس اوښان، هاتيان ولجه کشار کشار
چې يې وټکېد سر لکه د مار
چې مې وکېښ تر مغولو خپل څار
چې ايل يې په گندا وروست د مار
چې ايل کړل په غاليښې کې تار په تار
د هلکو په هر لوري نه شته شمار
پس له دا ده بيا تگيد په گردگار
په صورت حيران پرېشان په زړه افکار
چې تورپان شولې لښکري کوم يې شمار
سره مهران دي نفوذي په کوهار
چې په دا کارونه شي په دا ديار
په بد نيت يې ازار واخيست د خپل پلار
هم بد نيت دی هم بد قول هم مکار
يا مغول له منځه ورک يا پښتون خوا
که د خدای رضا په دا وي راغی و او
گاه په کام د گل جاري گاه په څار
دا بې تنگه پښتانه کا څه رفتار
بې د توري خلاصی شته په بل کار
که په پوهه پښتانه وای څه هوښيار
بادشاهان ورته سجود کاښدي اختيار
د هر چا د خدای په لاس ده هر چار
د مغولو لښکر پروت پر تنگزار
يوسفزي دي فراغت په کښت و کار

اوس چې هسې بې ټنگې بې خاموسي کا عاقبت به ښکاره شي خپله چار
سرگ زما په پوهه به تر دا ژوندون دی د عزت سره چې نه وي زړست روزگار
د پښتو د شاعرانو له جملې نه موږ باید د احمد شاه نوم هم له یاد و نه باسو.
دی په پښتو ژبه کې یو اثر لري، چې د هغه په اړه خان علوم یوه لویه او له زحمت نه
ډکه تبصره لیکلې ده. پښتانه له ابتکاری اشعارو پرته د دري د ډېرو ښو شاعرانو
آثار هم پښتو کړي دي.

د پښتو علم او فضل

د دوی نشر لیکونکیو زیاتره د دیني علومو او حقوقو په اړه لیکنې کړي دي،
خو دوی په خپلو لیکو کې د خاصو دورو په اړه یو څو تاریخونه هم لري. هغه هغه
چې په پښتو کې لیکل شوي دي، باید د پښتون ملت د علمي سوريې د ښکارندوی
په توګه د اعتبار وړ و نه ګڼل شي، ځکه چې دوی تراوسه هم په دري ژبه لیکنې کوي
او نه دي ټول علمي کتابونه په دغې ژبې لیکل شوي دي. دا آسانه، نه ده چې په دغه
ژبې کې د دوی د لیکوالو شمېر وټاکل شي. که موږ ټول هغه لیکوالان په حساب
کې ونیسو، چې په افغانستان کې یې لیکنې کړي، موږ باید د دري له ډېرو سترو
لیکوالو څخه یو څو پکې شامل کړو، خو که موږ یوازې هغه لیکوالان په نظر کې
ونیسو، چې د پښتنو په قومونو پورې یې تعلق لري، د دوی لست به ډېر لنډ وي. دا
یقیني ده، چې د ټولو لیکوالو آثار په افغانستان کې لوستل کېږي، د دغو خلکو
علم او کمال د فارسي د خلکو د پوهې په اندازه دی. ماښ یې هغه دی، چې د
فارس خلک یې هم لولي. د تحصیل طرز یې په هغې طریقې سره کېږي، چې په نورو
آسیایي ملکونو کې رواج لري. د دغو ملکونو یو عالم څه وخت، چې له یوه نا آشنا
عالم سره مخامخ شي، پوښتي یې چې کوم علوم یې زده کړي؟ (دا دغسې یوه
پوښتنه ده، چې ډېر غیر انگلستان په جېران کاندې) او کوم کتابونه یې لوستلي
دي؟ هغه بل به داسې په خراب کې ووايي، چې «تر دغو پورې» هغه بل به سعد لاسه
پرې پوه شي، چې دوی ټول د مکتب د شاگردانو په شان کتابونه په ټاکلي سلسلې
سره لولي. دغه طرز ددې مخه نیسي، چې دوی د اروپایي پوهانو په شان راډ راډ
پوهه ولري، خو له بلې خوا دوی هغه څه چې زده کړي وي، په عمومي ډول پرې
پوهېږي.

داسې ښکاري، چې دغه طرز د پلټنې حس پټوي او د ذهني غېږنو مخه نیسي،
عمدا لامل دی، چې په آسیایي خلکو کې په عمومي ډول د پوهې د پلټلو مینه نه
حس کېږي. د پښتنو حال هم همدغسې دی، دوی یوازې د میتافزیک او منطق په
علومو کې داسې نه کوي، دوی له دغو علومو سره ډېره علاقه لري، خو د خسد وړ

کوم پرمختګ یې پکې نه دی کړی. هغه تشویق، چې پښتنو پاچایانو د علم په برخه کې کړی دی، دلته د ذکر وړ ښکاري.

احمد شاه د علم او فضل ډېر مشتاق و او په اوسې کې یې یو وار د علماوو مجلس لاره، په دغه مجلس کې اول په دیني علومو او حقوقو بحث کېده، ختم به یې تل په شعریاتو او ساپنس په اړه و او دغو مجلسونو به زیاتره تر سهاره پورې دوام کاوه. تیمور شاه دغسې مجلسونو ته دوام ورکړ او خپل آثار به یې پکې لوستل. دغه رواج تر اوسه هم له منځه تللی نه دی. تیمور شاه په دري کې د شعریو کتاب خپور کړی دی، ستاینه یې ډېره کېږي، غوړیل کېږي چې د هغه د دربار یو نامتو شاعر فروغی هغه سم او اصلاح کړی دی. احمد شاه هم په دري کې شعریو ویلي دي او له ماسره په دغې ژبې کې داسې یوه شعري رساله شته، چې شاه زمان د خپل مکه ورور شاه شجاع لپاره لیکلې ده. که څه هم هغه چا چې دغه رساله ماته راکړه، وویل چې ده د شاه زمان په خواش هغه نه اصلاح کړی ده، سره له دې هم دا یو ضعیف اثر دی، ویل کېږي چې شاه زمان په حقیقت کې په خپل کورنۍ کې تر ټولو پېژندل و. یو وخت د خپلو ملایانو له خوا دې ته تشویق شو، چې د منطق تحصیل لغو اعلام کړي، په دې چې هغه د اسلامي عقیدې لپاره خطرناک دی، خو دده فرمان یې تاثیر نه و، یواځې هغه خلک پرې ډېر خوښ شول، چې دغه فرمان ورته لیکل شوی و. ما ددې څه نه دي اورېدلي، چې شاه محمود څه آثار لرلي دي. خو شاه شجاع د عربي عالم دی، له څه نه په نظمونه یې ویلي او د یوه پاچا په توګه عالم او فاضل ګڼل کېږي.

پېنځم څپرکی

دین، مذهبي فرقې، ملایان، او هام او نور

اسلام یو ښه پېژندل شوی دین دی او د هغه په اړه پدې پرو کتایونو کې بشپړې معلومات موندل کېږي. نو دلته لازمه ده چې د هغه د کوم اصل یا شکل ذکر وشي. یواځې غواړم دلته هغه اصول بیان کړم. چې پښتانه په خاص ډول د هغو رعایت کوي. ټول پښتانه په هغې فرقې پورې اړه لري، چې سني نومېږي. سنيان لومړنۍ درې خلیفه گان د حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم قانوني خایناستی بولي او د قانون په اړه د هغوی تفسیر او د حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم احادیث مني. دوی له شیعه گانو سره په دې اختلاف لري، چې هغوی هغه درې لومړني خلیفه گان یا غیایان او غاصبان بولي او په دې عقیده دي، چې خلافت د حضرت علي علیه السلام حق و، چې هغه د حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم تره زوی او څلورم خلیفه و. د فارسي خلک او د هغوی اولاد شیعه گان دي او نور ټول مسلمانان سنيان دي. د دوی په منځ کې دغه اختلاف که څه هم، چې زما په خیال د دې لپاره کافي نه ده، چې د دوی تره وړه دې په جدي ډول متاثره کړي. خو کافي شوی دی، چې د دواړو فرقو ترمنځ مخالفت تولید کړي.

سره له دې هم د پښتنو احساسات د یوه پوره بېل مذهب د پیروانو په مقابل کې تر هغوی، چې دوی در سره په جنگ نه وي، بې رحمانه، نه دي. پښتانه هم د نورو مسلمانانو په څېر په دې عقیده دي، چې هېڅ کافر باید نجات ونه مومي او دا چې دا جاپز او ان د انعام وړ عمل دی، چې له کفارو سره جنگ وشي او هغوی باید مسلمانان کړي شي یا جزیه پرې تحمیل شي او که دوی د دغو دواړو شرطونو منلو ته غاړه نه ټیږي، زما په گومان د دوی عقیده دا ده، چې باید ووژل شي. دا رښتیا ده، چې شاه زمان په پنجاب کې دوه ځله د فتوحاتو په وخت کې سکان په مذهبي لحاظ ازاد پرېښودل او دا یې منع کړه، چې له دوی سره دې څه غرض وشي، خو دا چې دوی د

دښمنو په حيث عمل وکړي. سره له دې هم دغه پاچا د یوه متعصب ملا پده غولولو سره کوښښ وکړ، چې دوه سکان مسلمانان کړي او د انکار په صورت کې یې ووژني.^{۱۱}

له هندوانو سره رويه

د پاني پټ د چگړې یو هندو مورخ د پښتنو له خوا له بې رحمۍ او قتل عام ډېرې خبرې کوي او نسبت یې د هغوی مذهبي احساس ته ورکوي. خو په جنگ کې چې د دری سلوک هر څه وي، د پښتنو رويه په خپل ملک کې له هغو کسانو سره، چې دوی یې کافران بولي د نورو مسلمانانو په تناسب د ستاينې وړ ده. د پټ پرستو په مقابل کې د دوی کرکه پوره ښکاره ده، سره له دې هم دوی هندوان د خپل مذهب په رعايت کې پوره ازاد پرېښي دي او د دوی له درمسالانو سره هېڅ غرض نه کېږي، خو دوی له ټولو مذهبي تظاهراتو څخه منع دي او ددې اجازه نه لري، چې خپل پټان عمر مو ته ونيږي. هېڅ پر هېزگار سړی به په دې راضي نه شي د دوی پخلي غوښه وخوري، خو دوی سر نه زښته رويه کېږي او نه د دوی په مقابل کې کوم خاص نفرت ښودل کېږي. دوی ته د اعتبار وړ او سړدمن کارونه ورکول کېږي. هغه هندوان، چې په افغانستان کې ژوند کوي، د ملک د نورو ډېرو اوسېدونکیو په غېر آرام ښکاري.^{۱۲} د پښتنو مذهبي تحمل د هغو سکانو له رښاوو څخه نه معلومېدلی شي، چې د دوی په ملک کې یې سفر کړی دی. سکان په خپل ملک کې په دې عادي

^{۱۱} هغه پښتانه چې دغه کیسه راته بیان کړه، ددغه بې رحمۍ عمل افاده یې په ښه شان وکړه او د سکانو ټينګوالی یې په ستاينې سره یاد کړ.

^{۱۲} ابله د معلومه نه ده، چې زیات پښتانه به ددې څه پروا ولري، چې د هندو د لاس ډوډۍ وخورې. د درانیو د یوه مشر خان احمد خان نورزي له سلوک څخه داسې ښکاري، چې دوی ددې څه پروا نه ساتي، ځکه ټکی له دغه لاتدي مثال څخه معلومېدلی شي، خو ته باید په دې اعتراف وکړم، چې هغه فارسيوال چې دغه کیسه یې ماته بیان کړه، په دې فکر و چې د احمد خان ډیر ثواب یې ښه رالوچت کړ دا باید هم په یاد ساتل شي. چې احمد خان ددې پروا کوي، چې د یوه پښتانه اخیل خوږو ته وساتي له ټولو عصري ترڅو خوږو ته په ښه سترګه نه گوري. احمد خان نورزي یوه ورځ پېښور ته خپل لار ته سعادت خان (یوه فارسي اشراف) سره سر روان وو. ښار ته نږدې په یوه کلي کې له آسو نه ښکته شول او څه وخت، چې یې د یوې ونې لاتدي دمه وهله، یوه هندو ورته په یوې کاسې کې مستې راوړې، دا مستې داسې نه وې، چې په داسې ښکلو پیشانیو کې وړاندې شوي وای لکه چې د اشرافو په قصر کې وي. سره له دې هم احمد خان په ښې اشتها سره د هغې په خوړلو پیل وکړ او څه وخت چې هغه فارسي وان ورته وویل، چې دا مستې به پاکې نه وي او سربېره پردې څنگه چې د یوه هندو په لاس جوړ شوي دي، نجسي دي. ده پواڅې دومره جواب یې ورته ورکړ: ((هندو چه سنگ است که نجس باشد؟)) او مستو خوړلو ته یې دوام ورکړ. ترڅو یې ټولې خلاصې کړې.

دي، چې له مسلمانانو سره د ښکته خلکو په شان سلوک وکړي. په دې وجه دوی به د مسلمانانو د تحقیر او سپکاوي په مقابل کې ښه حساس وي. خو دوی تل د هغه سلوک په اړه، چې د پښتنو له خوا له دوی سره کېږي، ډېر ښه گڼي او یوه گولډ سټ (Goldsmith) نومي سک، چې یو ډېر ذهین سړی و او د افغانستان، فارس، خراسان او تارتاري په ډېرو برخو کې گرځېدلی و، مخصوصاً تل د هغې مهربانۍ او مېلمه پالنې یادونه کوله، چې ده په افغانستان کې لیدلې وه.

دا رویه د هغه سلوک په خلاف ده، چې د فارس خلکو له ده سره په فارس کې کوله او ده ته یې اجازه نه ورکوله، چې له شاه نه اویه وباسي. په دې چې دی به اویه نجسي کړي یا د باران اورېدو په حال کې به سړي کوټو باندې وگرځي، په دې چې د خان اویه به یې په مسلمانانو ولوېږي او هغوی به نجس شي.

ازبکانو له هغه سک سره ښه رویه وکړله، خو باید وویل شي چې هندوان مجبور دي چې جزیه ورکړي، چې مسلمانان ترې معاف دي، بله دا چې هندوانو ته د یوې ښکته ظاهري په سترگه کتل کېږي او دوی په ځانگړې توگه د ملایانو له زور زياتي څخه خلاص نه دي. خو دغه زور زياتي باید د قانون په ښه پر دوی تحصیل شي. دغه لاتدیني قضیه، چې د بر درانیو په ملک کې پېښه شوې ده پاتې چېرته، چې دا خلک د افغانستان تر هرې بلې برخې له خلکو نه ډېر متعصب دي، هغه وسایل ونیسي چې په هغو سره له دغسې مسئلو څخه څه استفاده کېږي. یو ملا چې د عشق په یوې مسئلې کې له کوم هندو سره وړان شوی و، یوه قاضي ته وویل، چې هغه هندو مسلمان شوی و او بیا یې پرته بیت پرستی ته مخه کړې وه، قاضي وروسته له دې، چې له شاهدانو نه تحقیق وکړ (شاهدانو قسم وکړ، چې هغه هندو مسلمان شوی و او محمدي کلیمه یې ویلې وه) د هغه بندي د میل پر خلاف یې د هغه د سنت کولو امر صادر کړ، خو دغه حکم باید د مدني مامور له خوا اجرا شوی وي او د پېښور دراني حاکم د هغه د تحصیل لپاره تیار نه و. هغه ملا چې له دې حاله خبر شو، نو ملایان یې سره ټول کړل (په پېښور کې د ملایانو کمی شته) او دوی ټول د پېښور جامع جومات ته لاړل، د سوډن اذان یې قطع کړ او ټول معمولي دیني مراسم یې وروسته وغورځول. ته به وایې چې په ټول ملک کې کوم اضطرابي حال پېښ شوی وي. آخر د پېښور حکمران خان مجبور ولید او وروسته له بیهوده گوښښونو څخه، چې شاهدان خپله شاهدي نقض کړي، امر یې وکړ چې هغه هندو باید سنت شي، هغه هندو په بې رحمۍ سره سنت شو، خو هغه ډېر ژر لاهور ته وتښتېد او خپل اصلي مذهب ته پرته وگرځېد. په بر درانیو کې ددې احتمال شته، چې هر مسلمان د هغه هندو په مقابل کې، چې له ده سره برابر دریغ لري ځانته په تفوق قایل وي، ښه مې

په یاد دي، چې زما په خدمت کې یو اوښ والا پر درانی کفه چې له یوه هندو سره په څه جگړه اخته شو، په منډه زما څېمې ته راغی او په داسې حال کې، چې د تعجب او حیرت آثار یې په منځ کې ښکاره و، نارې کېږي: «عدالتا عدالتا دلته یو هندو دی، چې ان د دغه کمپ په منځ کې یو مسلمان تحقیقوي.»

خو مسلمان د افغانستان په لوریدو یخ کې دغسې کوم امتیاز نه لري او د ښاغلي دورې (Dunn) په قول هندوان په کندهار کې د هندوانو او مسلمانانو ترمنځ جگړه کې د خپلو رقیبانو په څېر د زور له استعمال څخه ډډه نه کوي، بې له دې چې نور مسلمانان د دوی په دغه وضع وپارېږي.

له عیسویانو سره سلوک

زه باید په دې اعتراض وکړم، چې له عیسویانو سره د پښتنو د سلوک په اړه کافي معلومات په لاس نه لرم. په دې کې څه شک نه شته، چې عیسویان په ټول ملک کې له مذهبي ازادۍ څخه برخوردار دي، خو ښاغلی قومر چې د هغه په قول کې څه شک نه شته، وایي چې څه وخت چې دی د یوه عیسوي په حیث د دوی په ملک کې گرځېدو، له دوه سره سپکه وضع کېده او ورته په ښکته نظر کتل کېدل، زما خپله تجربه مایوې بل راوړنځي ته رابولي، خو څنگه چې زما موقف لوړ و، ددې احتمال نه و چې له ماسره دې سپکاوی وشي، سره له دې هم د قسطنطنیې یوه اوسېدونکي عیسوي، چې له لسو څخه تر شلو کالو یې په افغانستان کې ژوند تېر کړی و او د دغه ملک په اړه ښه خبر و، ماته یې په افغانستان کې له عیسویانو سره د سلوک په اړه ښه معلومات راگړل، ده کله کله له نورو اړخونو څخه له پښتنو څخه شکایت کاوه، خو تل یې ویل چې دوی له عیسویانو سره جزیي مخالف هم نه لري. ده ډېر احتیاط کاوه، چې په اسلامي اصولو تنقید ونه کړي، خو یواځې یې هغه وخت چې د خپل ملګري له آزادو احساساتو څخه پوره ډاډه و، خو په نورو ټول اړخونو کې چې له دین سره یې تعلق نه لاره، دده رویه او هغه سلوک چې له دوه سره کېده، داسې و چې لکه یوه خارجی مسلمان سره کېږي. ما څو ځله دده د مسلمانانو توکراتو وفاداري ولیده، ده هغو ته کله کله داسې راوړنه ویل، چې ممکن ژوند یې په خطر کې غورځولی وای، د ټولو رتبو خلکو له دوه سره د احترام وړ سلوک کاوه، د نورو په جمله کې د پاچا امام او په کابل کې د اسلام د دین مشر هم له دوه سره هم دغسې وضع کوله، هغه څه پښتنو کې د عموم مذهبي زغم ثابتوي، دا دی چې له دې لامله چې له مختارالدوله شېر محمد خان سره علاقه لرله، د صدر اعظم (چې د مختارالدوله په بد یادېدو سره ښک شوي و) بد اېښود او په همدغه سبب د څه وخت لپاره په بالاحصار کې د بند په حال کې هم و، سره له دې هم دده مذهب ددې

پلمه نه شو، چې هغه ته دې ضرر ورسول شي. په کابل کې یو یوناني اصله کاتولیکي ملا شته، چې له هغه سره ښه سلوک کېږي او په هغه لیک کې، چې وزیر ماته استولی، دده په اړه درنې خبرې شته دي، ما یواځینې عسکر په خپلو سترگو لیدلی، چې له هغه سره ګډه مخه هم، چې ډېر قاسق دی او زیاتره وخت نشه وي، هغې وضع کېږي لکه له هغو فارسي واناو سره چې کېږي، چې ده ورسره یوځای خدمت ګاږه. خو په دغه اړه د ښاغلي Daud دورې شواهد تر ټولو مهم دي. ده د یوه مسلمان په شکل د پښتنو په ملک کې لږیديځ ته ان تر کندهاره سفر کې دی، که څه هم زیاتره وخت دده په مذهب بدگومانۍ وشوې او څو واره وپېژندل شو، ده د خان په مقابل کې د خلکو په روڼه کې تغیر ونه لید، ده د سفر تفصیلات به ددغه کتاب په وروستۍ برخې کې راشي، خو دلته د هغه دوو فقرو له یادونې ده نه شم ګولای. چې لومړۍ یې ما خپله ده له خولې اوریدلې او دویمه یې ما په هغو مضامینو کې لوستلې، چې ده پخوا له دې، چې زه ورسره وغږېږم، راوړې وو. دغه دواړه فقرې د پښتنو د مذهبي زغم په اړه وې، خو له لومړنۍ فقرې څخه یې د مېلمه پالنې او چور وچپاول د مخلوط قوې انعکاس، چې په پښتنو کې په ډېر قوت موجود دي، معلومېږي.

ښاغلي دورې لیکي «په کندهار کې یوه ورځ خلکو له ما څخه پوښتنه وکړه، چې زه سني یم یا شیعه؟ ما په جواب کې وویل، چې زه د شمس تبریز له مذهب څخه یم، چې هغه یواځې یو آزاد فکره مسلمان و. په دې کې یوه کندهاري وویل (موږ په دې پوهېږو چې ته نه سني یې نه شیعه، بلکې پیرنگی یې موږ او ډېر نور خلک په دغه حقیقت پوه یو، خو ذکر یې ځکه نه کوو چې ممکن ته څپه شي) دوی مهربان خلک دي، که دوی په دې فکر شول چې زه شتمن یم، دوی به له ما سره بد سلوک ونه کړي، بلکې یواځې زما شته به له ما څخه واخلي او که زه یې ورتنه ورنکړم، دوی به مې په ورکولو مجبور کړي» دویمه فقره د ښاغلي دورې له لیکنې څخه په عین ډول دلته نقل کېږي.

د دوی داسې فکر کوي، چې د دوی مذهب تر نورو مذهبونو ښه او حقیقي دی، په نتیجه کې دوی داسې گڼي چې دا نور خلک له لارې ایستل شوي او په غلطه لار روان دي، دوی په دې امید دي، چې د خپلې رښتینې او لوړې عقیدې په برکت به په پای کې ټول دینونه له منځه یوسي، څنگه چې دوی د ترکانو، تاتارانو او عربانو په شان سني مسلمانان دي او د فارسي خلک په غلطه لار روان بولي. دوی له هغې دښمنۍ څخه ډډه کوي، چې ممکن دوی د بریادۍ او نیستۍ په لار روان کېږي. دا چې دوی خپل دین تر ټولو ښه گڼي، په یقین سره د دوی خطا نه ده، دوی ته تلقین

شوی چې هندو دې فکر وکړي، سره له دې هم د دوی د ژغم روحیه چې د دوی د انسان پالنې د احساس زېږنده ده، دوی په لویه اندازه نارینه عمل ته نه رابولي (که څه هم چې په اوله کې به ممکن دوی وغواړي ټول خلک مسلمانان کړي) په دې چې له دوی څخه به یې په یقیني ډول سره آزاد، سخي او د ژغم خاوندان دي^(۱).

بناغلی دوی د ښکال اوسېدونکي و. پلار یې انگریز او مور یې هندي وه. ده اول په یوې دواخانې کې د یوه طبي کمپوټر په توګه کار کاوه، خو یو څو کاله دغه د سفر کولو شوق پرې غلبه وکړه او وروسته له دې، چې د څه وخت لپاره په هندوستان کې وګرځېد، په خالي جیب، له آباسین څخه تېر شو او د یوه مسلمان په جامه کې د پښتو په ملک کې وګرځېد او نیت یې دا و، چې له هغه ملک نه بغداد ته لاړ شي. د کابل له لارې کندهار ته لاړ او خو میاشتي یې په دواړو ښارونو کې تېرې کړې، خو په پای کې په دغې لارې بیرته ښکال ته ستون شو. په ۱۸۶۲ کې پوتې ته راغی او په هماغه قیرو جامو کې یې له ما سره لیدنه وکړه. داسې ښکارېده، چې دی په زیات معلومات وټه لري. په دغه وخت کې ما خپل یادښتونه منظم کړي وو او د پښتو په اړه په ډېرو موضوعاتو باندې ما خپل تصمیم نیولی و، خو څنگه چې ما د افغانستان لویدیځ په خپلو سترګو نه ولیدلی او که څه هم ما دغه ملک له خایې خلکو څخه ډېر معلومات ټول کړي و، ددې احتمال و چې د دوی معلومات به زما له انتباهاتو نه فرق ولري. ددې امکان موجود و، چې هغه څه د دوی په فکر مېذب و، ممکن زما په خیال ګرځېدنه معلوم شوې وای. له ما سره دغسې معیار نه و، چې په هغو سره د دوی معلومات اندازه کړم. په دې لحاظ داسې یو څوک چې د یوه انګریز په نظر سره یې افغانستان لیدلی وي، زما لپاره ډېر غښت و. ما دغسې یو څوک په ډېرې سختۍ سره هم پیدا کولای نه شو.

د بناغلي فوسټر Foster له لیاقت سره سره د افغانستان په اړه دده شرحې زما پوښتنو ته ځواب ویلې نه شو. ده له قافلو سره د شپې سفر کړی دی او هغه خایونه یې ټپه لیدلي نه دي، چې ورڅخه تېر شوی دی. ده د ښار له خلکو پرته د ملک له نورو اوسېدونکو سره خبرې نه دي کړي ان په ښارونو کې هم له خلکو سره دده اغېزمن دغسې یوه خطر په وجه محدود و. چې دغسې یوه کس ته، چې په نازموېل شوې ماجرې شروع کوي، طبیعي وي. شاید د همدغسې نازمې احساس دده مشاهداتو ته رنگ ورکړی وي. په دې کې څه شک نه شته، چې د ده افکار په حتماً د هغه سفر د ضرر په سخته متاثر شوي وي، چې ده غوره کړی و او په عادي ژوند کې ورسره چندان اړوخته نه و. خو بناغلی دوی له نمرې سره روږدی و او څنگه چې ده په یواځې ځان او په خپله خوښه او آرامۍ سره سفر کړی دی او هر چیرې یې چې د ملک له خلکو سره اړولي وو، ده ته ددې موقع په لاس وه، چې د دوی په رښتیني حال او ځانګړتیاوو پوه شي، همدا چې ما دده کیسه کشف کړه او پخوا له دې، چې له ده سره دده د سفر په اړه وغږېږم، له ده څخه مې وغوښتل چې د افغانستان په اړه خپلې ماجرې ګانې او نظریات قلم ته وسپاري. دا زما لپاره یوه تسلي وه، چې معلومه شوه دده او زما نظریات سره موافق وو، نو دغه موافقه د دوو داسې اشخاصو په نظریاتو کې، چې افغانستان یې په مختلفو حالاتو کې لیدلې وي، د دواړو نظریو د صحت یو څه دلیل دی. وروسته مې دی دپته تشویق کړ، چې سفر په ټول تفصیل سره ولیکي. له ده څخه مې د نورو موضوعاتو په اړه د پوښتنو کولو په لړ کې ډېر معلومات ترلاسه کړل. د دوی زده کړه په هندوستان کې په حتماً د نیمایي کاسټو (۱۸۵۰-۱۸۶۰) له ښکته طبقو څخه وي، انګریزي یې ښه نه وه زده، خو ده زموږ له کلاسیکو اثارو څخه یو څو ډېر ښه اثره لوستلي

د صوفیانو بیان

په کابل کې یوه بله فرقه د صوفیانو ده او دوی ممکن ددې پرته، چې مذهبي کسان وشمېرل شي، باید د فیلسوفانو په ډلې کې وشمېرل شي. تر هغې اندازه چې زه د دوی په موسوزي فلسفې پوهېدلی شم، داسې ښکاري چې د دوی اصلي عقیده دا ده، چې ټول ژوندې او ناژوندې مخلوق غیر واقعی او یو فریب دی او دا چې له خدای تعالی نه غیر نور څه وجود نه لري او خدای تعالی د انسان روح ته، چې د هغه په خپله د الوهیت د جوهر یوه برخه ده، په بې شمېرو پټو ځان ښیي. ددغې نظریې په اړه سوچ کول صوفیان د جذبې معراج ته هڅوي. دوی خدای تعالی په هر څه کې ستایي او دده د اوصافو په تعمق سره، چې دوی یې زیاتره وخت کوي او د ده ټولو اشکالو په لټولو سره دوی داسې خیال کوي، چې د خدای لپاره د حقیقي عشق او نه بیان کېدونکي پر او او ان د هغه له جوهر سره یوه کامل اتحاد ته رسېدلي دي. دوی ددغه نظر د لازمي نتیجې په حیث د هر دین خاص اصول زاید گڼي او ټول مذهبي عبادتونه او مراسم ردوي. دې ته دوسره اهمیت نه ورکوي، چې په کوم طرز سره د خدای تعالی په لور افکار متوجه شوي دي، یواځې دوسره چې دوی په پای کې د خدای تعالی د ستر توب او ښه والي په اړه په تعمق سره آرام کوي، په فارص کې دغه فرقه تر شکنجې لاندې ده او په کابل کې که څه هم حکومت یې مخالف نه دی، ملایان ورسره په کلکه مخالف دي. ملایان پرې تور لگوي، چې دوی د الحاد طرفداران دي او دوی زیاتره وخت کوښښ کوي، چې دغې نظریات ورته منسوب کړي، چې په شرعي قانون کې د جزا وړ دي. خو دغه کوښښونه یواځې ځینې وخت موافق وي، ددغو کوښښونو د ناکامۍ یو لامل دا دی، چې دې صوفیان سره له دې، چې دغه دوه فلسفي سره سره نه خوري، رښتیني مسلمانان دي او پدې مې دي، چې یوه سړي د تصوف د ښکلا په اړه او د بشري کړو وړو د ازادو او پراخو شویو نظریاتو په اړه، چې هغه ورته منتهی کېږي، بې له کوم قید د جذبې په حال کې انتقال وکړ او دېر ژر وروسته یې له خپلو هماغو صاحبینو سره د اسلام د هر اصل

وو او که څه هم دده انگرېزي سمه نه وه، ددې لپاره کافي وه چې خپل افکار په واضح او کلي ډول ان په ځینو جایونو کې په ډېر فصاحت او قدرت سره بیان کړي. که څه هم ده په خبرو کې ان جزېي تناقضات هم ښکاره نه کړل او که څه هم دی د داسې طبیعي استعداد خاوند و، چې دده صنف ته د منسوب کس له خوا یې د ښودلو تعجب کېږي. سره له دې هم دده د فهم قوه پوره نه وه او ددغه حال لویه نښه دا ده، چې ده ته غوښتل په یوه ځای کې د ډیرې مودې لپاره ولوسي، ما ده ته د کال ۱۵۰ پونډه د معاش په توګه ومنل، چې د یوه محروم په توګه له ما سره کار وکړي، خو دی که څه هم چې د سوالګرۍ او غریبۍ په حقیقي حال کې و، د بیمې په لور روان شو، چې له هماغه ځایه په لومړي عربي کښتۍ کې کښې او بیدار ته به پخپل زړه پورې سفر وکړي.

په اړه پابندي وښودله او د دوزخ د اور د دايمي توب په اړه يې د شک مفکوره په شدت سره رد کړه. ده د هغه وخت وکړ. چې ده ته وویل شو د دغه نظر پخپله کول له هغې مفکورې سره، چې له خدای نه غیر نور څه وجود نه لري، مشکل دي. ده وویل چې تصوف يې له شک نه حقیقت لري، خو د دوزخ ابدیت پخپله د خدای په قول ثابت شوی دی.

سره له دې هم د صوفیانو فرقه مخ په ترقي ده، مخصوصاً د لوړو درجو په خلکو او په ځينو ملایانو کې، چې عمومي ادبیات لولي او د تصوف مبهم عالي توب د دغې طبقې په ذوق ښه برابر دی. په حقیقت کې له مرموز توب سره مينه، چې په دوی کېنه موجود ده، دوی دې ته رابولي چې د هر هغه څه په اړه چې له نظره پټ وي لوړ نظریات ولري او ان په دوی کې يې د ورورۍ د پټو ټولنو (Masonry) شوق هم پارولی دی. په دې اړه له ما څخه زیاتره وخت پوښتنې شوي دي او هغه نظریات مې اړ پدلي دي، چې د هغه ماهیت په اړه تشکیل شوي دي. ټول هغه معلومات، چې د هغه په اړه د دوی لاس ته ورغلي دي، د یوه درویش په واسطه راغونډ شوي، دغه درویش په اروپایي ملکونو کې گرځېدلی او په دغه رمز کې يې د داخلېدو شرح ورکړې ده. دی په دې مامور شو، چې په یوې خاصې ماڼۍ کې داخل شي او تر دې وروسته، چې له څو کپو دهلېزونو او انګړونو څخه تېر شو، په دغسې یوې حجرې کې ننوت، چې اته کده پکې ناست وو. داسې ښکارېده چې دوی ټول د ښځو دي او جذبې په حال کې وو او د خپلو سوچونو په وجه يې نظم وو، له مخونو څخه يې د الهام علامې ښکارېدې، دلته دغه درویش ته بیانېدونکي شيان زده کړل او له دغو حکیمانو څخه يې د یوې شېبې په تعاس سره د ډېرو عالي موضوعاتو په اړه دومره څه زده کړل، چې له کلونو کلونو سخت تحصیل په نتیجه کې يې نه شو حاصلولی.

یوه بله فرقه، چې ځینې وخت د صوفیانو له فرقې سره یوه ګڼل کېږي، د ملا ذکي په نامه یادېږي. چې هغه يې په کابل کې یو ستر حامي و. د دغې فرقې طرفداران په دې عقیده دي، چې رسولان وښتني نه وو او ټول الهامونه اختراع گانې دي. داسې ښکاري، چې دوی د اېنډه حال د حقیقت او ان د خدای د شته توب په اړه شکمن دي. معلومېږي چې د دوی عقیده ډېره قدیمې وي او په شخصي ډول د هغو نظریو مجموعه اوسي، چې عصر خیام په خپلو فارسي نظمونو کې افاده کړې ده. د خیام آثار داسې بې قیده او بې تقوا دي، چې ممکن په بلې ژبې کې ورسره سیالي ونه شي. خیام په خاص ډول د شر له وجود نه غېږېږي او خدای تعالی د هغه د رواجولو په اړه په داسې الفاظو تورن کوي، چې هېڅ باور به پرې ونه شي. داسې ښکاري، چې د ملا ذکي پیروان د دوزخ له وېرې او د خدای تعالی له هېت څخه له

خپل د فلسفې خلاصون ته پوره ګټه اخلي او په ټول ملک کې تر ټولو فاجرو او بې پرستۍ هېره ګان اوسي. سره له دې هم د دوی نظریات په پټه کې وده کوي او ریل کېږي. چې د شاه محمود د دربار په فاسقو اشراقو کې ښه رواج لري.

د روښانيانو فرقه

روښاني فرقه په شپاړسمې پېړۍ کې په پښتنو کې یوه لویه غونډه جوړه کېږي وه. خو اوس نږدې له منځه تللي ده. دغه فرقه د بایزید انصاري له خوا د مغولي امپراتور اکبر په دوره کې جوړه شوې ده. د روښان مخالفینو دې «پیر تاریک» باله. په داسې حال کې، چې ده په خان د روښان پیر لقب ایښی و. روښان او صوفیانو همین اصول لري. خو څنګه چې ده د روح د تناسخ عقیده په هغو اضافه کړه، امکان لري چې ده خپله عقیده له جوګیانو څخه اخیستې وي. جوګیان د هندو فلسوفانو هغه فرقه ده. چې د خپل دین ځینې اصول، چې په هغه کې روزل شوي دي، د تصوف له مکتب سره یوځای کوي. خو بایزید له دغو اصولو سره یوڅه خپل نظریات پیوند کړل، چې له هغو څخه یې ډېر مهم دا دي، چې خدای تعالی د مقدسو اشخاصو او پیرانو په ځانګړې توګه دده په وجود کې ځان ښکاره کوي او دا چې ټول هغه ګان، چې نه قواري دده په فرقه کې داخل شي، باید د سړو په څېر وګڼل شي او دا چې د دوی ددغه انکار په نتیجه کې د دوی ټول شته او مالونه دده د طرفدارانو کېږي. په دې چې یواځې دوی ژوندي دي. دغه پخپله خلقي شوي وارشان، چې څه وخت یې زړه وي ددې حق لري، چې په خپل میراث باندې قبضه وکړي. بې له دې چې «د سړو» مالدارانو څخه پروا ولري، چې هغوی به د روښاني پیر له پریکړې سره سره په واقع کې ژوندي وي.

بایزید د لوی نبوغ خاوند و او دده مذهب په سړو درانیو کې په ډیرې چټکۍ سره خپور شو، چې دې په دې بریالی شو چې لښکري ټولې کېږي او له مغولي حکومت سره په یوې منظمې مقابلې لاس پورې کړي. خو په پای کې دې د مغولي اردو له خوا مغلوب او تر ډیرې ستوماني وروسته مړ شو. زامنو یې کوښښ وکړ، چې د هغه د فرقي ملاتړ وکړي. دوی په دغو کوښښونو کې تر ډیرې مودې بریالي وو، خو زیاتره یې پورته پورته شول. اوس په اباسین کې دوه داسې غټې توري تیږې شته، چې هغه د بایزید د زامنو جلال الدین او کمال الدین د بدل شویو جسمونو په حیث ګڼل کېږي او ریل کېږي. چې د دوی مړي د اخوند دروېزه په امر په سیند کې غورځول شوي وو. دغه تیږې تراوسه هم د جلالیه او کمالیه په نامه یادېږي او څنګه چې هغه هغو گردابونو ته نږدې پرتې دي، چې له اباسین سره د کابل د سیند په یوځای کېدو سره پیدا کېږي. هغه پیلو مسلمانانو ته د یو مشکل په حیث ځان

پنځگاره کوي. دوی وايي، چې دا طبیعي ده، چې هغه پیسې چې د دغو بدعت راوستونکیو په جسونو لگېږي، باید ټوټه ټوټه شي لکه چې دوی له پخوا ډېرې ارواګانې ټوټه ټوټه کړې وې. اخوند دروېزه د بایزید یو لوی مخالف و. اخوند دروېزه، چې د یونیر یو تاجګر و، اوس په ټول افغانستان کې د یوه ډېر ستروالي په حیث ستایل کېږي. ده ډېر آثار لیکلي دي، چې په وطنوالو کې یې ډېر نوم لري، خو کوم آثار یې چې ما لیدلي دي، د هغو پر بنسټ ویلای شم، چې که چېرې ده دلاپل د مغولي امپراتورانو په لښکرو سره تقریبه شوي نه وای، د میا رویتان نظریات به تر ډېره وخته پورې رد شوي نه وای.

تراوسه هم د پېچلې په شاوخوا او د یرو ښکېلو په غرونو کې ددغې فرقې پیروان شته دي.^(۱)

په پښتنو کې یې له کوم شک او تردید څخه نورې فرقې هم شته، چې د هغه په اړه زه معلومات نه لرم او یا یې نومونه زما له یاده وتلي دي، خو دغه ملت تراوسه هم د دوی له نفوذ څخه خلاص نه دی. پښتانه سخت ګیر سني مسلمانان دي او څنګه چې دوی په خپلې عقیدې او مراسمو بوخت دي، د دوی مذهبي روحیه یې له دې چې له نورو خلکو سره څه غرض ولري ان د اسلام په پیروانو کې زښته نه ده.

په خلکو باندې د مذهب تاثیر

د پښتنو له خبرو څخه داسې څرګندېږي، چې ټول خلک له پاچا څخه تر ګدا او بزګر پورې تل له مقدسو افکارو سره سرو کار لري، یواځې کله کله به داسې جمله واورېدل شي، چې د خدای نوم پکې نه وي راغلی او د خدای د نامه خفیف ذکر سره هم معصوم حرکات تولیدېږي. د بېلګې په توګه دوی هېڅ آینده واقعیه څه هم پوره یقیني وي، یې له ان شاء الله څخه نه یادی. دوی دغه افاده، چې د ماضي زمانې په اړه یې هم استعمالوي او د خپل عمر په اړه به یوه سوال ته داسې ځواب ورکړي: «ان شاء الله چې زه به څلوېښت کلن اوسم»، ډېر خلک په ملا پورې تړلي تسبیح لري او کوم وخت، چې په خبرو کې وقفه راځي، د تسبیح په اچولو پیل کوي. د تسبیح د هرې دانې په اچولو سره دوی باید د خدای تعالی نوم یاد کړي، خو کله چې دوی د چا خبرو ته په ځیر سره غوږ نیولی وي او یا کله چې پخپله هم ګډېږي، زیاتره وخت تسبیح اچوي، هر وخت قسم خوري او د دوی قسم خورل داسې جدي او سخت وي لکه چې په کومې محکمې کې ثابت وي. د قسمونو عام شکلونه یې دا دي، د خدای او د هغه د پیغمبر په نامه قسم خورم، که دا خبره درسته نه وي زه دې

^(۱) د رویتانې فرقې په اړه زما ډېر معلومات د ډاکټر لیډن (Dr. Leiden) له هغې عالي مقالې څخه اخیستل شوي دي، چې د آسیایي پلټنو (Asian Researches) په یوولسم ټوک کې خپره شوې ده.

کافر له دنیا نه لار شم. که زه دروغ ووايم زما پنځه دي په درېو کبانو طلا ته وي. د دوی يو ډېر دروند قسم هغه دی، چې د خدای نوم پکې په داسې شکلو درې ځله ذکر کېږي: (والله بالله تالله) په به دا وي، چې دلته د هغه رواج ذکر وکړم، چې دوی يې له نورو مسلمانانو سره په مشترک ډول لري او هغه قسم ورکول دي. دا په حقيقت کې د متعهد کولو يو ډول دی، چې د هغه په اثر يو څوک، چې قسم ورته ورکول کېږي بايد پرې ولاړ اوسي او دا توپیر نه کوي، چې هغه پرې رضایت لري او که نه. نو يو سړی به يوه بل ته وايي: ادا په قرآن قسم دی، چې ته په هغه څه چې ما ورته ويلې دي هيڅ وخت نه وايې.

زه داسې خلک نه پېژنم، چې هغوی دي زياتره وخت په دغسې متعهد کېدو سره داسې کارونه وکړي، چې د هغوی په ذوق دي برابر نه وي، خو په پېښتو کې دا د يوې ناموزونې هيلې د راڅپي کېدو په اړه يو عام هذر دی، چې يو څوک ووايي: «که ده ماته قسم راکړی نه وای ما به هېڅکله دا کار کړی نه وای»، پېښانه يې له فاتحه ويلو په هيڅ کار لاس نه پورې کوي. زما په خيال دغه رواج يواځې په دوی کې شته دی. فاتحه يا ابي الحمد لله رب العالمين... د قرآن لومړۍ سورت دی او زياتره وخت (تل) په لمونځونو کې ويل کېږي.

يو سړی په د فاتحې سورت په لور اواز وايي او نور به امين وايي. دوی د دعا په وخت کې لاسونه پورته کوي او په ختم کې يې په خپلو مخونو او پيرو تېروي. دوی دغه رسم په ټولو مهمو چارو کې اجرا کوي يانې کله چې په سفر پيل کوي يا چاته قول ورکوي او موافقه ورسره کوي، يا ودونه کوي او په لنډ ډول دوی دغه مراسم ژوندانه په زياترو کارونو کې اجرا کوي.

لمونځونه

د پېښتو په شان به نور هيڅ خلک د مذهبي مراسمو په ترسره کولو کې پابند نه وي. دوی په شپه او ورځ کې پنځه وخته لمونځ کوي. لومړی لمونځ سهار د وخته کوي او وروستی د شپې په شروع سره موذن د الله اکبر په ويلو سره د لمانځه وخت اعلاموي. اذان تر هغه وخته تکرارېږي، چې د ټولو مومنانو غوږ ته ورسېږي. اذان يو ډېر دروند او ښه ايسېدونکی اواز دی. هر وخت يې چې خلک واورې، چوما تونو ته درومي. هغه څوک، چې لگيا وي کار کوي، هغوی ځانونو ته رحمت نه ورکوي. څوک چې په يوې ډلې کې ناست وي او اذان واورې، تکراروي يې او د لمانځه د ادا کولو لپاره ځي، خو هغه وخت چې زه له نورو سره په يوې ډلې کې ناست وم، ځينې کسان له ما سره همغسې پاتې شول او نور يې يوې نږدې کوټې ته لاړل، جای نمازونه يې په ځمکه وغوړول، بې له اودس کولو يې د لمانځه په ادا کولو شروع

د کابل دوی د دې څه پروا نه ساتله، چې څوک ورته گوري يا څنگه، لمونځ، چې يې ادا کړي ژر ټول په گډه بېرته راغلل او د پخوا په شان يې خبرو ته دوام ورکړ. هر مسلمان د لمانځه په وخت کې د مکې په لور درېږي او شتمن کسان په تېره بيا هغه وخت، چې په سفر کې وي له خان سره قطب نما گرځوي، د قطب نما يوه ستنه د شمال او بله يې د جنوب په لور او هغه بله يې چې په اخير کې يوه نښه لري، د مکې په لور واقع ده.^{۱۱}

په منظم ډول سره د لمانځه ادا کول نه يواځې ديني وجيبه ده، بلکې د افغانستان په زياتو برخو کې د مدني قانون له خوا نافذېږي او يو منظم مامور چې محاسب نومېږي، د لمانځه قضا کوونکي يا د هرې بلې ديني فرېضي سرغړونکي ته سزا ورکوي. روژه هم په همدې ډول نافذېږي او سخت رعايت يې کوي، څنگه چې د روژې په وخت کې يو سړی له سهار نه تر ماښامه پورې نه اوبه څښي او نه ان چلم څکوي، دا پدې رښتيا په سړي ډېره سخته تمامېږي، خو خارجيان د روژې نيولو څخه معاف دي. په هر مسلمان باندې په ژوندانه کې يو ځل حج فرض دی، ډېر پښتانه د حج د ادا کولو لپاره مکې ته ځي. د حج د ادا کولو ډېره عامه لاره د سند لار ده، چې له هغه ځايه حاجيان مسقط يا بصري ته په گيټي کې ځي او بيا مکې ته په وچه کې سفر کوي. د شمال شرقي مسلمانان په اباسين کې مخ بېکته سفر کوي، حاجيانو ته د دوی دغه مقدس تبت په وجه خلک او ان ډېر چپاولگر قومونه هم په درنه سترگه گوري، ډېر حاجيان د سفر په دوره کې په سوال او خيرات ژوند کوي او په مکې کې هغه خيريه موسسه د دوی ژوند تامينوي، چې احمد شاه دراني تاسيس کړې وه. احمد شاه د خپلو وطنوالو د استفادې لپاره هلته يو مسجد او يو ډول کاروان سراي جوړ کړی و. په کوم کال کې، چې د پښتنو حاجيانو شمېر لږ وي، ددغې موسسې اخلاقي شيان په عربو وېشل کېږي، نو عربان د پښتنو حاجيانو په زيات شمېر چندان خوښ نه دي، نو دوی له هرې موقع څخه استفاده کوي، چې دغو مداخله کوونکيو ته ازار ورسوي او د شيعه گانو په څېر يې معرقي کړي، په دې چې دوی په عصومي ډول په فارسي څېرې کوي، ټول پښتانه حاجيان د بدوي اعرابو د بربريت او چپاولگرۍ نه په هيبت خبرې کوي او وايي، چې د پښتنو د چپاولگر نوم يو ډېر بد کار سړی هم په دوی کې پس يو ماشوم دی.

د مذهب رعايت

د اسلام دين په هر مسلمان لازمه گرځوي، چې د خپل عايد يوه برخه د خيرات

^۱ مولف ته شايد معلومه نه وي، چې په يوه او دسه سره دوه ځله لمونځ ادا کېدلی شي. ژباړن
 ۲ د مولف هغه ليکنې، چې د لمانځه د ادا کولو د طرز په اړه وي، ترجمه نه شوي. ژباړن

په ډول ورکړي. ټولو مقدسو کسانو ته پخښتونه او ان ملايانو ته منظمې وظيفې او سوالگرو ته خيراتونه هم تر دغه نامه لاندې راځي. له بنارونو څخه په ليرې غايبونو کې خيرات ته، چې سوالگر نه شته دوی هغه مصرف، چې په مېلمه پالنې کې يې کوي، هم په خيرات حسابوي. په دغه تعبير سره دوی د خپل دين قراېض په نه شان ترسره کوي، قمار وهل او داسې هم طالع بېنګان، چې د پيسو لپاره کېږي، منع دي. د دغه محاببت پروا په دقيق ډول نه کېږي، خو پښتانه چندان په قمار وهلو عادي نه دي. شراب معلومه ده، چې منع دي او په حقيقت کې يواځې شتمن يې څښي، خو د مملکت په زياترو برخو کې يوه نشه راوړونکې دوا، چې بنگ نومېږي او هغه هم په مساوي ډول منع ده، د قاسم له خوا استعمالېږي. سره له دې هم دغه خلک په حقو خلکو کې چې ما د حقو په اړه اوږدلي دي، تر ټولو باوقار دي او دوی په دغه اړه د هندوستان تر هندوانو او مسلمانانو ډېر دمنځه دي، هغه سړۍ، چې په سترگو کې نشه گرځي، لکه څنگه چې په دغه برهمن بنار يانې پوټه کې گرځي، په افغانستن کې به نادر وي.^(۱)

د محتسب منصب، چې د هغه وظيفه د اجتماعي اخلاقو نظارت دی، ډېره خوا بدوونکې ده، دی زياتره په دې توگه کېږي، چې د مجرم په خوشي کولو سره له خلکو نه رشوت اخلي او ان د بېگناهو خلکو په ډارولو سره په خلکو پيسې ږدي. دده قدرت تر څلورېشتو درو وېلو پورې رسېږي. دده د هغه لږمنو ترانگه ده، چې له لرگي نه جوړ لاستې لري او يا د قرآن يا د احاديثو له مخې جوړه شوې وي، داسې هم د محتسب په واک کې ده، چې يو مجرم په عام محضر کې تشهير کړي په بنار کې يې په خره يا په اوښ چپه سپور په داسې حال کې، چې مخ يې د هغه حيوان د لکۍ په لور وي، وگرځوي. ما د پېښور محتسب زياتره په داسې حال کې ليدل، چې تسمه په يې تل د خپل منصب د علامې په توگه تر ملا پورې تړلې وه، دی تر عادي کسانو لوړ معلومېده او داسې ښکارېده، چې يو معقول او اعتدال خوښ شخص دی، خو خلکو يې تل بد ويل.

ملايان او په حقيقت کې ټول مذهبي کسان ان که څه منصب هم نه لري، د متقي ژوندانه د تبليغ کولو شوقمن دي او د معصومو لذتونو مخالفت کوي^(۲). ملايان د مملکت په ځينو برخو کې ان هر وخت چې عود Lutes او وايلون Fiddles وويني،

^۱ دا يوه غلطې ده، په پوټه کې مخمور کېدل يواځې د برتانويانو په گاونډيتوب کې ليدل کېږي، چې هلته د الکولي شراب خرڅول مجاز دي، (د ۱۸۳۸ کال طبع)

^۲ احمد مير واعظ، چې د هغه حال ددغه کتاب د تاريخ په برخه کې راغلی دی د مستقيمانه ژوند په برکت په ډېرو خلکو کې ددغسې زيات محبوبيت غاوند شوی دی، چې له هغه نه د شاه محمود په خلق کې استفاده وشوه.

ساتوي یې خو تغاري، ترومپتونو او شپېلۍ له دغه مخالفت څخه معاف دي. په دې چې هغه مېرني او جنگي دي، خو نور ټول سازونه بنځینه او یوه رښتیني مسلمان د کرکټر مخالف گڼل کېږي. سره له دې هم دغه خلک د دغسې پرهېزگار ژوند پخوا چندان نه ساتي او ملایان په عصومي ډول له دین او اخلاق نه بهرې مهمې سرغړونې ترساور لاندې نیسي او په ډېرو برخو کې دوی هېڅ قدرت نه لري.

د ملایانو نفوذ او قدرت

ملایان په شمېر کې ډېر دي او دوی له لویو درباریانو او وزیرانو څخه ان د ډېرو غریبو او د ازادو قومونو په مختلفو صوqو کې لیدل کېږي. دوی د ښارونو د شاوخوا خلکو په تناسب بیخي ډېر دي او کوم وخت، چې یې د یوې ډلې په حیث یادونه کېږي، د علماوو په نامه یادېږي.

په ټولیز ډول دوی فعال او په نسبي ډول لایق کسان دي او د خپلې ډلې د گټو نښه پخوا ساتي او احتیاط کوي، چې خپل لوړوالی خوندي وساتي. دوی د خپل ملک د علم د ډېرو برخو خاوندان دي. د ځوانانو روزنه، د قانون تنفیذ او په ټول ملک کې د قضا اداره، چې د پاچا تر واکه لاندې ده، پوره دوی ته ورسپارل شوې دي او دغه امتیازات له هغه احترام سره یوځای، چې په ناپوهو او غرافات خوښو خلکو کې د دوی د علم په وجه دوی ته کېږي. ملایان په دې قادر گرځوي چې په ځینو خاصو حالاتو کې په افرادو او ان د اشخاصو په یوې ډلې باندې نږدې نامحدوده قدرت ولري. حاکمان او نور ملکي مامورین تر څارنې او کنټرول لاندې ونیسي او ځینې وخت پخپله پاچا وپېروي او ضرر ورته ورسوي. په مسلمانانو کې هغه وخت، چې له شریعت نه مخالف کارونه کېږي، له دغه قدرت څخه بده استفاده کېږي، خو په عین حال کې زیاتره وخت د ملایانو له دغه نفوذ څخه د مملکت په ډېرو برخو کې چیرته، چې د عامه سولې د ټینګولو لپاره نور وسایل وي، د شخړو او دعورو په فیصله کولو کې پدې گټور ډول استفاده کېږي، ددغو مذهبي شخصیتونو لښکري زیاتره وخت د هغسې دود، ولسونو په منځ کې له اوږده وچپنو سره ښکاره کېږي، چې د جنگ لپاره تیار او آماده وي.

دوی قرآن شفیع کوي، لمونځونه او نفلونه ادا کوي او آیتونه لولي او خلکو ته نصیحت کوي. چې خدای او دین هېر نه کړي ان که دوی ددغو ولسونو په منځ کې په دې بریالي هم شي، چې سوله ټینګه کړي، دوی د یوه څه وخت لپاره سره ټیټوي او په دې کې هېڅ نه ناکامه کېږي.

ملایان د پېښور په شاوخوا کې او د ېرو درانیو په ملک کې په ځانګړې توګه ډېر قدرت لري. د پېښور په ښار کې پاچا تر یوه حده د دوی مخه نیسي او مجبوروي

یې. چې که په دوی څه ظلم شوی وي په ملکي محکمه کې عرض وکړي، یا دې د داسې موقع انتظار وکړي، چې بیا وکړای شي په خپل غلیم د کفر یا بدعت قضا صادره کړي او په دې ډول ممکن د هغه په مقابل کې د خلکو احساسات وپاروي او یا په محکمه کې یې د قانون گوتو ته وسپاري. خو د مملکت په لېرو برخو کې ملا ته ضرر رسول پخپله ددې کفایت کوي، چې یوه غوغا جوړه شي. ملایان په دغسې وختونو کې خپل نور وروڼه ملایان غوندې وي، دیني مراسم او د خښولو تکفین مراسم ځنډوي او پخپلو مخالفینو د کفر قضا صادروي او په رسمي ډول یې طردوي او ښېراوي ورته کوي. که له دغو کارونو سره سره دوی ونه شو کړي، چې دوی خپل مخالفان تسلیمولو ته مجبور کړي، دوی په ملک کې د محمدي شته پېرغ تر لاندې په تظاهراتو پیل کوي. ډولونه وهي او صلوات چغې وهي. دوی ددې اعلام کوي، چې هغه کسان چې نه غواړي له دوی سره یوځای شي، مطرود دي. په دې ډول دوی ډېر ژر یو جمعیت چې دوی پرې د لښکر نوم ېږدي، راغونډوي او څنگه چې پښتانه د دوی تر لښکرو زیات د دوی په ښېراوو پېرېږي، دوی په عمومي ډول د هغوی مخالفین شرطونو منلو ته حاضروي، په دغو شرطونو کې د مخالفینو د مشرانو د کورونو چورول او سوځول او د هغو په معاونانو باندې د جرم ایښودل شامل دي.

داسې کیسې اورېدل کېږي، چې د ملایانو د لښکرو په اواز سره د ښارونو ډېر الوته چپه شوي، تورې پخې شوي، دا پېښې هغه وخت شوي، چې د مذهبي شخصیتونو ژوند په هغو سره تهدید شوی دی، خو بیا هم د هشنغریو، خان یوخل د ملایانو د لښکرو په مقابل کې مقاومت وکړ، دا هغه وخت و، چې ملایان د سود د یوې معاملي د نافذولو لپاره هغه ته ورغلي وو. هغه خان دوی ټول په شاړو هل او تلفات یې ورواړول او ټول گاونډیان په دغه کار غوښ شول، که څه هم د مملکت په دغې برخې کې ملایانو ته په درنه سترگه کتل کېږي، زما په خیال چې خلک نظر دې ته چې له دوی سره مینه ولري، ډېر ترې ډارېږي. د مملکت په لویدیځ کې د ملایانو قدرت په نسبي ډول محدود دی او پخپله دوی ته ډېر احترام کېږي، په نتیجه کې دوی په عمومي ډول په ځانگړې توگه په اطرافو کې ډېر محبوبیت لري، خو ان هلته هم د دوی د فرقي له شاړو کارونو او د خلکو د مېله پالنې له احساس څخه د دوی د نه بس کېدونکيو او له فضولانه تقاضاوو څخه شکایتونه کېږي^(۱) ان د مملکت په

^۱ عجبه ده، چې وویل شي چې د هغو ملکونو په عاداتو کې چې د مدنیت په عین پړاو کې خوله یو بل څخه په فاصله او زمان کې سره ډېر لیرې پراته دي، مشابهت شته دی. د چانوسر (Chambers) سومینورز (Sumnours) کیسه د فقیرو ملایانو زیات ټینګار او د هغه احترام او مخالفت یو مخلوط، چې د دوی په مقابل کې ښودل کېږي، په عین ډول بیانوي.

نورې خوا کې د دوی قدرت ځینې وخت په بیارونو په ځانګړې توګه د تیمور شاه د پاچایۍ په دوره کې، چې د هغه صدراعظم یو ملا و، احساس شوی دی، دوی په هغه وخت کې په ګندهار کې قدرت دغسې یو حد ته ورساوه، چې د دوی یوې ډلې په کفایت خان حمله وکړه، د هغه حرم ته ورشو تل، د بخشش غوښتنه یې وکړه او په دې بې عدالتۍ یې اعتراض وکړ، چې دی ښه رنگ پلاوونه خوري، په داسې حال کې چې دوی ته یوازې وچه دوی رسېږي. کفایت خان په اصل کې د فارس یو شیعه و، چې په افغانستان کې لوړو منصبونو ته رسېدلی و، یوازې په ډېر زحمت او د پاچا په وساطت سره دا ممکنه شوه، چې د ملایانو دغه غرقا غلې شي. د دوی ژوند په خلکو کې له تقوا نه ډک دی، خو د دوی ځینې کسان یې له دې چې ورسوا شي د نسق ژوند کوي.

ډېرې د سود په خوړلو سره بد نوم لري، قرآن سود خوړل په واضح ډول منع کړي دي او یو څو متقي مسلمانان له دغه مخالفت نه په څرګند ډول تجاوز کوي. په داسې حال کې چې له هغه نه سرخوړل کوم مشکل کار نه دی. ډېر کسان په دې قانع دي، چې خپلې پیسې تاجرانو ته په سود ورکړي او د ګټې یوه برخه یې حاصله کړي یا یې صرافانو ته وسپاري، چې په تجارت کې یې په دوران واچوي او له ګټې څخه یې یو څه ترلاسه کړي^(۱)، خو ډېر ملایان پیسې په ښکاره ډول په سود ورکوي او قوي ضمانت اخلي او په دې ډول خپله شتمنۍ ښه ډسروي. دوی د مملکت د ځمکې یوه برخه خپله کړې ده، خو څنګه چې ټول ملایان په سود پیسې نه ورکوي، په دې پوهېدل به هغه سوال حل شي، چې د ملایانو د غومره ډېر شمېر څنګه پاتې کېږي.

له هغو ملایانو پرته، چې دیني منصبونه لري، یا له دولت څخه وظيفې او معاشونه اخلي (چې بحث به یې په یوه بل ځای کې وشي) او تر هغو لا ډېر د کلیو ملایانو ته، چې د فصلونو نه یو څه ورته ورکول کېږي او یا د رمو ګلونو نه یو څه ورکول کېږي، ډېر نور ملایان د ځمکو یوه برخه د بخشش په توګه په لاس لري، چې یا یې پاچا یا د کلیو مشران ورکوي او یا ځینې افراد یې د میراث نه ورپه برخه کوي. ځینې نور ملایان د شرعي قانون په تدریس او تدریس ژوند کوي، نور یې په مکتبونو کې تدریس کوي او یا د شتمنو کسانو د زامنو شخصي معلمان وي، ځینې نور یې د تبلیغ په کار لګيا دي او ولس یې ژوند ورتامیږي، ځینې په هغو اوقافو وظيفو ژوند کوي، چې دولت او کلی یې شاګردانو ته ورپه برخه کوي، یا یې هغه کسان د غیرات او د مېلمه پالنې د احساس له مخې ورکوي، چې دوی د هغو په ملک کې سفر کوي او ځینې نور ملایان یا کوم کسب یا د حقاني کوي او یا په خپلو

نورو د مېلو خپل ژوند تمامیتوي او په خپله خوښه خپل تحصیل پر مخ بیایي او سرگرمي لري.

د ملایانو سلوک

د ملایانو نسبت د هند غې فرقې د اعضاوو له خوا هغه کس ته کېږي، چې د تحصیل یو منظم کورنۍ یې سر ته رسولی وي او لازم امتحان یې تېر کړی وي. یوه کاندید ته د غې یتوب اجازه د یوه رسم په اجرا سره ورکول کېږي. د دغه رسم یوه مهمه برخه د هند غه اخصار شوي مجلس د مهمو اشخاصو له خوا د کاندید په سر د لنگوټي تړل دي.

ملایان د خپلو ځانگړیو کالیو له لامله له ورايه پېژندل کېږي، چې هغه د سپینې غمتا، اوږده او اړت کالي او په سر باندې یو خاص غمت د ماسل لنگوټي تشکیلوي.

ملایان ځانله ځانگړې جامې نه لري لکه څنگه چې راهبان یې په اروپا کې لري، داسې هم ټول ملایان نه د یوه واحد مشر تر حکم لاندې دي او نه د یوه خاص دسپلین تابع دي، لکه څنگه چې روحانیون په انګلستان کې دي.

له هغو ملایانو پرته، چې له دولت څخه معاش اخلي نور ټول یې په خپل واګ دي، د دوی تر منځ همکاري یواځې د یوې گډې گټې په احساس سره پیدا کېږي، دوی ټول د دود کوي او په نورو ټولو برخو کې د عادي کسانو په څېر ژوند کوي، ماته د دې پته نشته، چې دوی دې کوم خاص سلوگونه وټیږي، یواځې دوسره چې دوی سخت گیر دي، ځینې یې ډېر باوقاره دي او نور یې له هرې ډلې سره ځانوته گډوي او په ټولو چارو کې برخه اخلي. له دوی څخه یو څوک زیاتره وخت داسې لیدل کېږي، چې یو لوی سپین لنگوټی په سر لري او یو اسماني رنگه دستمال یې، چې یو څو گزه اوږدوالی لري او اوږد څم پېږي او پخپله له یو څو درجو پېروانو او طالبانو سره کتابونه په تخرگ کې یا په سرکو گرځي یا د کوم شتمن په کور کې ناست وي، په غټې گوتې سره په داسې حال کې، چې اوږد لستونې یې ښه خوځېږي، د خپلو نظریاتو د تنفیذ په اړه په لوړ اواز هدايتونه صادروي. یا په خپلو ټوکو ټکالو او غورو سره کور په خوشحالوي او د خپلو تسارو ډېر غټ ډبلی یو بل ته تېروي. دغه راز ملایان ډېر ښه مجلسیان گڼل کېږي، دوی زیاتره په جرگو او مرکو کې گډون کوي او په دې برخه کې په مدني چارو کې د دوی پوهه د دوی ټولې فرقې ته ښه دروند مقام ورپېښي.

ممکن داسې فکر وشي، چې ملایان به د نورو ادیانو د پیروانو لوی دښمنان وي او یا له تر له له دوی سره یه له ناستې ولاړې نه ډډه کوي لکه څنگه چې ژما په خیال

ملايان په فارس کې هند غسې کوي، خو حال داسې نه دی، ماله د پرو ملايانو سره نه اشنايي لرله او د دوی ځینې به هرنیسار او ټپه رسېدونکي وو. زه په خاص ډول له دوو ملايانو سره په اشنا شوی وم او دغه دواړه د خان علوم د خپل وخت د پرستر عالم زامن وو. دغه دوه ملايان تر ټولو د پریاخیر او ازاد طبع وو او زه د دوی په شان په هندوستان او افغانستان کې د غسې نور ملايان نه پېژنم.

دا امانه ده، چې ورپل شي ملايان په عمومي ډول یوه گټوره ډله ده یا څنگه؟ دوی د مملکت په دېرو برخو کې په واضح ډول گټور دي، دوی له دې امله گټور دي، چې دوی د نه اداره کېدونکيو خلکو د زور زیاتې تمایل معتدل کوي او دا کار د هنر اخلاقیاتو په واسطه کوي، چې دوی یې تبلیغ کوي. داسې هم دوی له دې امله گټور دي، چې دوی هغه کم سانس او ادبیات، چې موجود دي په خپلو عادتونو سره ساتي او ورته دوام ورکوي.

د روښان، پیران او سپېڅلي کسان

له منظم ملايانو پرته نور کسان هم شته، چې د خپلې تقوا او یاد دوی د نیکونو په وجه یې درناوی کېږي. د وروستیو له ډلې څخه د پرمشهور یې سیدان یا د حضرت محمد صلی الله علیه و آله اولاد ده. لومړنۍ یې په مختلفو نومونو لکه درویشان، فقیران او داسې دېرو نومونو یادېږي. دغه نومونه دوی ته یا په اختیارې ډول ورکړل شوي دي یا د دود مذهبي رعایتونو د هغه توپیر له لامله ورکړل شوي دي، چې په دوی کې به له اندازه لیدل کېږي، د بېلګې په توګه د دوی یوه ډله د قلندر په نامه یادېږي، چې تېرې ټول بریده وي، نور یې اتوا دېخوا گرځي او د مذهبي ځایونو زیارت کوي یا په داسې حال کې، چې ځینې نور یې د ښارونو په منځ کې د پرهیزګارۍ او تقوا ژوند غوره کوي او په ځانګړو حجرو کې عبادتونه کوي. په افغانستان کې په ټولو دورو کې د دغسې عبادت کړونکيو درناوی شوی دی او د افغانستان نیمایي تاریخونه د دغسې زیاتو نارینه او ښځینه سپېڅلو کسانو په قصو ډکه دي، چې په دې ملک کې پیدا شوي دي، هغه ځایونه چې د غسې با تقوا کسان پکې پخې شوي دي یا دا چې د دوی د فوق العاده ژوند په کارنامو سره یې نوم پیدا کړی دی. تراوسه هم مقدس گڼل کېږي او د هر یوه د پرمشهور زیارت ان د وینې د پور او انتقام له اخیستلو نه هم مبرا دي، هغه درناوی، چې د دغسې مقدسو ځایونو لپاره ښودل کېږي، د یوسف زیو په عاداتو کې واضح دي، دوی تر نورو ټولو قامونو څخه د پېر د یې قانوني ژوند لري او کله چې کوم خپل یې جنگ ته روانېږي، خپلې ښځې په یوه هند غسې مقدس ځای کې پرېږدي، چې د ماتې په حال کې په امان وي.

ددغسې مقدسو کسانو شمېر اوس مخ په زیاتېدو دی او د دوی د وطنوالو ناداني دغه تقدس د دوی د پېېشگويي د تصوراتو او خويونو او د دوی د معجزې ښودلو په قدرت پورې منسوب یو ټي ان د لوړو طبقاتو وگړي هم د دوی په وړاندوړتو اعتقاد لري او پاچا د مملکت په ډېرو مهمو چارو کې له دوی سره مصلحت کوي. ځینو یې باید ځانونه پخپله حتماً په دروغو دغې درجې ته رسولي وي^(۱). خو هغو درېو مشهورو پیرانو یې چې په پېښور کې دي، څه وخت چې زه هلته وم، دا دعوا هېڅ نه کوله، چې له طبیعي حد څخه ډې پورته قدرت ولري. دوی ته په ډېره وړنه سترگه کتل کېدل او ان پاچا هم نه غوښتل، چې د دوی په حضور کې کښي، خو په هغه حال کې چې دوی به پرې ټینګار وکړ، خو داسې ښکارېده چې دوی ددغسې درناویو څه پروا نه ساتله او دوی په ډېرې ازادۍ سره د حکومت په چارو بحث کاوه او د هغه او د ملت ناوړه کړه یې غندل.

هغه یواځیني شی، چې دوی یې دغسې لوري درجې ته رسولي دي، د دوی ښه یا تقوا ژوند دی. کله کله دوی ډېر لوی عالمان دي او هغه دوه لوی پیران، چې ما ولیدل نه یې هیڅه ښودله نه یې تندې تریو و او له نورو خلکو نه په لوړو معتدلو سلوکونو سره متمایز وو^(۲).

له ما سره دغسې یو کتاب ښته، چې د څمکنیو د مشهور پیر کرامات پکې ذکر دي. دی د احمد شاه دراني روحاني پیر و، په دغه کتاب کې د هغو کراماتو بیان دی، چې په شپږو پېښو کتونو کې ښودل شوی دی. دا کتاب ماته د همدغه پیر زوی راګر او څنګه، چې دغه کتاب د همدغه پیر د ژوندانه په وخت کې لیکل شوی دی او ډېرو علماوو د هغه تایید کړی دی، دا ګرانه ده چې دی له قلب او غلطۍ نه مبرا کړي شي.

د پېښور یو ډېر ستر پیر حاجي معین ماته احوال واستاوه او راته یې وغوښتل، چې په دې یې پوه کړم، چې د اروپا د پنداره خلک له کړاوه څرګ ژوند په څه ډول کوي؟ ده دغه احوال د یوه فارسیوان په لاس واستاوه، چې هغه د پاچا په هیئت کې برخه اخیستله او د مذهب د ښېروالي له امله یې د سني مذهب متقیانو ته چندان احترام نه لاره. کله چې ما ورته وویل، چې زموږ روحاني اشخاص ډېرو سختیو ته تیار وړ کوي او په دې فکر دي، چې د مذهبي او مثني ژوند په غوره کولو سره ځانونه خدای ته وپېاري، هغه قاصد له ما څخه دا هیله وکړه، چې هغه پیر خواشینی نه کړم او بلکې په دې یې خوښ کړم، چې دواړم چې هغوی ډېر استغفار وایي، چې ممکن دی هم هغسې وکړي. بیا ما ورته وویل، چې د اروپا په نورو برخو کې مذهبي متقیان ځانونه ډېرو سختیو ته نه وړ کوي او څومره مې چې په یاد راټول د هغو کیسو ذکر مې ورته وکړ، چې دوی ځانونه په قمچینو وهي. هغه فارسیوان قاصد له شیطانت نه په ډکه موسکاسره له ما نه مننه وکړه او ویي ویل پکې دي، چې هغه حاجي به له ما څخه منندوی اوسي او له مانه یې وخت واخلست او په ظاهر کې په دې خوښ شو، چې د هغه لپاره یې د سر کړم یوه موضوع پیدا کړه.

کیمیا او جادو

یواځې په دغو کاذبو پیرانو عقیده لرل د پښتنو یواځې خرافات نه دي. د دوی د ژر معتقد کېدلو او ساده لوحۍ ډېرې بېلګې زما په دغه اثر کې راوړل شوي دي. خو دلته یواځې دغه بېلګې راوړم، چې هلته مې ذکر کړي نه دي.

ټول پښتانه په کیمیا او جادو معتقد دي او دا خیال کوي، چې هندوستانیان په دغه فن کې ډېر وړاند دي. د پاچا امام په پرله پسې ډول د فیلسوف د ډېرې په پلټنې پسې و. څه وخت چې زه په پیښور کې وم، ده په ډېر وخت د هغې د پیدا کولو لپاره هڅه کوله او یوه هندي مسلمان، چې تازه له مګې څخه ستون شوی و، له هغه سره په دغه کار کې مرسته کوله. سره له دې چې په قران کې دغه کار ته ډېر بد ویل شوي دي، دغه امام بیا هم دغه کار باندې هره ورځ ډېر وخت تېراوه، ډېرې پیسې یې د هغې په تهیه کولو باندې لګولې او په خپل مرستیال باندې یې پوره باور لاره او ډېره توجه یې ورته کوله.

د پیښور یو اوسېدونکی، چې نږدې د شپېتو کالو دی او اوس زما په خدمت کې دی، څه وخت دغه په پوښه کې په یوې نجلی مین شو. ده د وطنوالو په دغې هغې کې دا کشفه کړه، چې دی له یوه هندي سره په یوې خاصې کوټې کې په یو له داسې تجربو بوخت دی، چې مقصد یې د خپلې مینې د زړه گټل دي. کندهار ته نږدې یو غار دی، چې جمشید غار^۱ نومېږي. داسې ټیګاري چې د غار آخر سر سېلاب بند کړي وي، نو هغه سر ته یې رسېدل ممکن نه دي، خو پښتانه داسې حکایت کوي، چې تردې وروسته، چې سړی په دغه غار کې تر یوه ټاګلي حد ورسېږي، د بادونو آواز او د اوبو د بهیر سخت شرهار یې تر غوږ شي او وړاندې تګ د تورې لرونکې ارابې له لامله ناممکن شي، ځکه چې دا په دغسې سرعت او زور سره تاوېږي، چې هر شی یې مخې ته ورشي. نابودوي یې. سره له دې هم ځینو ژورو ماجرې قونیټونکیو په دغو بندیزونو غلبه وکړه او دغسې یوه باغ ته ننوتل، چې په تریه کې یې ساری نه لاره. دوی دغسې په زړه پورې سیمې شینلې، چمنونه، څنګلونه او هواداره ځایونه ستایي او رڼې وریالې او د هغه په زړونګه صاف او ټیګلي گلان تر هرې هغې منظري څخه، چې د انسان مخپه یې تصور کولی شي، پورته دي. په داسې حال کې چې د دغه باغ ښې میوې عطر لرونکې وېمې او زړه خوښوونکې موسیقي، چې پرله پسې انعکاس کوي، له هغو نورو ډېرو تصویرونو سره برابري کوي، چې په اسلامي جنت کې ذکر شوي دي.

^۱ دا به شمېر غار وي، نه جمشید غار، ژباړن

خبينه ارواح

پښتانه په دې عقیده دي، چې د دوی د ملک په لیرې چوپړو غرونو او مېرو کې یو ځانگړی دېمو اوسېږي. چې دوی ورته قول بیابان وايي. دغه حیوان د دوی په فکر یوه ډېره ستره او وېروونکې څېره لري او هر هغه لاروی غوري، چې نصیب یې د هغه ځای ته ورولي. دوی همدغه روح ته د سترگو هغه خطا منسوبوي، چې د دښتو په منځ کې د اوبو څپې وړني او دوی خیال کوي، چې هغه نژدې کېږي. چې هغه بد بخت لاروی، چې په دغه نیرنگ سره خطا وځي. ونیسي او توبه توبه یې کړي.^(۱)

پښتانه د هرو څښولو ځایونو او هډپرو ته په ډېر احترام قایل دي. دوی هډیرې کله کله د شعري نوم، د چوپړو ښارونو په نامه یادوي او هغه د تللو خلکو د ارواحو ځایونه بولي. د دوی په عقیده هر روح د خپل قبر په سر کېږي، خو دغه قاتي سترگې یې لیدلې نه شي او هر یو یې د هغو ښکلو گلانو عطرونه لري، چې د قبرونو پر سر خپرول شوي دي او د هغو سپینو عطرونه ورکوي، چې پاتې خپلوان یې پرې سرخوي. داسې هم دوی په ډېرو نورو پیریانو او روحونو عقیده لري، خو گومان نه کوم، چې دوی د هرو د ارواحو د منځلارې په اړه څه اورېدلي وي. سره له دې هم د خلورو لومړیو خلیفه گانو مجلل ارواح په هغه جنگ کې، چې د شیعه گانو او سنیانو ترمنځ شوی، د کابل د ښار په یوه غره کې د اور په جامو کې لیدل شوي دي.

پښتانه په خوب لیدلو عقیده لري، په دې کار کې دوی په کافي اندازه پې قیده دي، چې په آسانۍ سره د خوب تعبیر په هرې پېښې تطبیقولي وځي. ښایسته یوه مهم شخص ماته وویل، چې یو څه وخت چې دی د وقادار خان (د وخت صدراعظم) له غضب نه په تېښته کې و، وقادار خان یې په خوب کې ولید، دده جامې ټولې توري وې، لاسونه یې ډېر ډېدل او دوسره ضعیف و، چې وې نه شو کولای په خپلو لاسونو خپل ملاوستنۍ خلاص کړي. همدا چې خوب لیدونکي وپې شو، یو قاصد یې کوټې ته ننوت او ورته یې وویل، یو څوک یې د لیدو لپاره راغلی دی، داسې خبر راوړل شوی و، چې وقادار خان خلع شوی او بندي شوی و.

غیب ویل

داسې هم دوی ستورو، ورځو او څپرونه په غیب ویلو سره د راتلونکیو په اړه عجیبې وړاندوینې کوي. په دوی کې د غیب ویلو ډېر عام شوی طرز دا دی، چې په رڼا کې د پسه د تېره هډوکي ښیي معاینه کړي. دا عمل که څه هم د تعلیم یافته

^۱ پښتانه له دغه عام شوي خرافات څخه د کوم جلا شوي نوم د خپل سر ټوب په اړه وايي، چې دوی قول بیابان بولي د وچو مېرو د دېوانو په څېر دي.

خلکو له خوا ترسره کېږي. زموږ د خلکو د قهوي له ځمکو (پټي) څخه د اېنډه د کشفولو په تناسب نه ډېر تخيل غواړي او نه د سړي فهم پېڅوي. داسې هم پېښتانه پېچې اچولو سره طالع ويني او هغه له يوه تر کس څخه د نقشي د بې احتياطه گوزارولو له موقف څخه معلوموي. دوی په مخصوصاً د تسبيحو په سمولو سره بخت ويني. په داسې حال کې، چې دوی تسبيح په لاس کې نيسي، يو خيال يا طرح په فکر کې گرځوي او د هغه په زړه پورې يا معکوسه نتيجه د هغو تسبيح دانو نه معلوموي، چې دوی ته په لاس ورځي. چې د تسبيحو له شروع نه هغه جفت يا طاق وي. تر ۱۸۰۹ وروسته څه وخت چې شاه شجاع له خپل مخالف سره په مجادله کې و، د هغه يوه فارسيوان وزير له ما سره په مرکې کې وويل، چې دی قوي دلايل په لاس لري، چې شاه شجاع به پر خپل رقيب بری ومومي. ما دده خبر ته په ځير غوږ نيولی و او هيله من وم، چې بلې خوا له ځينو لويانو سره هم مفاهمه وکړم. ډېر حېران شوم، چې د هغه وزير دغه يقين د غشو د موقف د قال نتيجه وه. هغه زما دغه خواشينۍ درک کړه او د هغې د رفع لپاره يې راته وويل، چې زما په ځير دی هم د غېب ويلو په دغه مزخرف طرز هيڅ عقیده نه لري، خو دغه طرز ډېرو لويانو تطبيق کړی او ويل کېږي، چې هيڅ نه ناکامه کېږي.

پېښتانه که څه هم له نورو اړخونو نه په غيب ويلو ډېره عقیده لري، اسمان ته د دغسې التماسو ضرورت نه ويني او پخوا له دې، چې په کوم کار پيل وکړي، توکل په خدای وايي. خپل سفر زياتره په يوې لنډې دعا سره شروع کوي، په دوی کې دا يو عمومي رواج دی، چې کوم وخت چې يو څوک په کوم سخت کار لاس پورې کوي، هغه ته وايي چې: «توکل په خدای وکړه او روانه».

قال ليدل

په پېښتو کې يوه ډېره ظريفه طريقه، چې په هغې سره د راتلونکيو پېښو پېش بيني کېږي، هغه ده چې زموږ د خلکو له سورتيس ورجيلانس Sortes Virgiliance سره ورته والی لري، دغه طريقه په اتفاقي ډول سره د يوه کتاب په خلاصولو شروع کېږي او هغه خطونه لوستل کېږي، چې د خلاصوونکي سترگې پرې لگېږي. قرآن د دغه مقصد لپاره تر ټولو مهم کتاب دی او د دغه طرز اجرا کوونکی بايد روژه ولري او په اوداسه گرځېدل په حقيقت کې د ټولو غېب ويلو او قال ليدلو يو ضروري شرط گڼل کېږي. له قرآن کریم پرته له نورو کتابونو څخه هم د دغه مقصد لپاره کار اخيستل کېږي. د حافظ اشعار هم ډېر عام دي، دغه لاتدينۍ خوږه اتفاقي پېښه يوه چاته په لاهور کې پېښه شوې ده. د هغو مشکلاتو په پيل کې، چې په اخر کې يې شاه زمان پاچايي له لاسه ورکړه، د حافظ په اشعارو قال وليد او له درې کالو

گم وړو وروسته بیا شاه شجاع پاچا شو. د هغه مقصد دا و، چې په اخر کې به د
تیمور شاه کوم زوی تخت وگټي او د کتاب له خلاصولو وروسته یې سترگې په دغه
نظم ولگېدلي:

سحر ز عاظم غییم رسید مژده بگوش

که دور شاهي شجاع است می دلیر بنوش

پښتانه د تعویذونو په قدرت او په پیریانو باندې د نفوذ پیدا کولو په امکان
او په داسې نورو مزخرفاتو او اوهامو هم عقیده لري، خو ما د هغوی د ماهیت په اړه
کافي بېلگې بیان کړي دي.

شپږم څپرکی

مېلمه پالنه، د داره ماري، عادتونه او نور...

مېلمه پالنه

د پښتنو د یادونې وړ ځانګړتیاوو څخه هم یوه ځانګړتیا مېلمه پالنه ده. دا عادت په دوی کې یو داسې ملي ریاګر څپدلی دی، چې که څوک دغسې احساس ونه لري، هغه په دې توګه کېږي، چې پښتووالي نه لري، ټول کسان یې له کوم توپیر نه له دغه عادت نه د استفادې حق لري او که یو څوک په ټول ملک کې په تش لاس سفر وکړي، هېڅکله به یې دودۍ پاتې نه شي. خو ښایي په ښارونو کې یې دودۍ پاتې شي. د یوه پښتون لپاره تر دې بل سپکاوی نشته، چې یو بل څوک دده مېلمه بوځي، خو دده قهر مېلمه ته نه متوجه کېږي. بلکې هغه چاته متوجه کېږي، چې دده مېلمه بیایي. د مېلمه پالنې ټول تفصیلات به هغه وخت، چې د قومونو شرح او بیان کېږي، راشي. دلته یواځې د مېلمه پالنې پر اصولو رڼا اچول کېږي.

ښواتی د پښتنو یو خاص عادت دی، که یو څوک وغواړي له یوه بل چا نه د څه شي غوښتنه وکړي، د هغه کور یا خیمې ته ننوځي او تر هغو د هغه په فرش له کېناستلو او له دودۍ خورلو نه ډډه کوي، چې غوښتنې ته یې د هېڅ ځواب ویل شوی نه وي. که دې د هغه غوښتنه رد کړي، دده عزت ته لویه صدمه ده. دا عادت په دوی کې دومره قوی دی، چې څه وخت یو څوک نږدې د دښمنانو په لاس کېځي، دې د یوه بل سړي کور ته په ښواتي ځي او د تنګې غوښتنه کوي. د کور ځاوند ځان مجبور ویني، چې ښواتی یې ومنې، دې یواځې هغه وخت ښواتی نه مني، چې یا دومره عاجز وي، چې نه شي کولای په موضوع کې هېڅ راز مداخله وکړي او یا دا چې داسې

شرایط موجود وي، چې د هغه مداخله ناموزونه گرځوي.^(۱۱)

تر هغه یو ډېر لا اتقېزمن رواج دا دی، چې ښځه خپل پوښی د یوه پښتون کور ته واستوي او له هغه نه یا د خپل ځان او یا د خپلې کورنۍ لپاره مرسته وغواړي. د همدغه رواج په پرکټ و، چې د تیمور شاه ملکه په سرفراز خان د وزیر فتح خان په پلار موشه شوه او د خپل زوی شاه زمان په پاچا کېدو کې یې د هغه مرسته لاسته راوړه. دغه پیښه یانې د زمان شاه پاچا کېدل په زیاته اندازه د سرفراز خان د ملاتړ په وجه شوه.

دغه وروستی رواج د مېلمه پالنې له قوانینو سره څه اړه نه لري، بلکې دا یوازې هغه قانون دی، چې څه وخت یو څوک د کوم پښتون په کور کې ننوځي، د هغه ساتنه کېږي، د یوه چا ډېر سخت غلیم هغه وخت، چې د هغه تر سیوري لاندې وي، محفوظ کېږي، یو نا اشنا سړی څه وخت چې د یوه پښتون ځیمې یا کور ته ننوتی وي، تر هغو د هغه د ځاوند تر حفاظت لاندې وي، چې دی د هغه په کلي کې اوسېږي. له دغه اصل څخه د یوه قراري د ساتنې او مدافعتی وجیبه منځ ته راځي، که څه هم جرم هرڅه وي، همدغه لامل دی، چې له یوه ولس څخه بل ولس ته د ښځو تېستول او د وژونکيو نتوانی غوښتل د قرار په کومې ورته پېښې کې ډېر پېښېږي.

خو هغه حفاظت، چې د مېلمه پالنې قوانین یې مجاز بولي، د یوه کلي او یا په نهایت کې د یوه قوم په حدودو کې دنده وي او له هغو څخه سرغړاوی نه کوي او د پښتنو د اړه مارو قومونو په اړه داسې تثبیت شوي مثالونه ډېر دي، چې لومړی یوه قراري ته پناه ورکې شوې ده او له سوغاتونو سره رخصت شوې دي، خو څه وخت چې هغه د حفاظت له حدودو نه بهر موندل شوې دي، شکول شوی دی.^(۱۲)

د یوه اروپایي لپاره ډېره عجیبه پېښې، چې هغه ښه دوه اړخیزه سلوگونه چې

ماته په اول سر کې داسې ښکاره شوه، چې د ننوتې او هندیانو د درنا dharna د رواج ترمنځ یو څه ورته الی شته، خو دا دواړه رواجونه سره بېل دي. د درنا د رواج له مخې دواړه خواوې روژه نیسي او په پای کې لوړه دوی موافقې کولو ته مجبوروي. پر خلاف په ننوتې کې په هېڅ خوا باندې د نه غوړنې اجبار نه شته او ددغه رواج قوت یوازې د هغه چا عزت باندې اثر لري، چې یو څوک ورته په ننوتې ځي.

ننوتې له ډېر د رومیانو د رواج په څېر دی. د رومیانو د رواج په اساس یو عارضی د یوه چا کور ته ننوتنه، په داسې حال کې چې سر به یې پټ و، د هغه په کور کې غلې کېناست. د یونانیانو یو رواج هم له ننوتې سره ورته و، د سوسي ۱۷۲۲ په مقابل کې د یولي سېس ۱۱۷۰ روڼه، چې ده د هغې په مېلمستیا کې له گډون کولو نه انکار کوي، خو هغه وخت چې هغې دده رقیبان زړه ټنګي کړل هم د ننوتې له رواج سره پوره ورته والی لري. (وېک (۳۷۵ تصدیق)).

ددغې روحيې یو واضح مثال ډیره بند ته زموږ د هیئت د غړیو په سفر کې ذکر شوی دی.

ارومرو د کوربه او مېلمه ترمېنځ کېږي. د دوی ترمنځ به داسې روابط پېدا نه کېږي. چې وروسته له دې چې د مېلمه پالنې د ټولو ادابو مراعات شوی وي. دوی یو بل ته له ضرر رسولو نه ډډه ونه کړي. په حقیقت کې د پښتنو د کرکټر په اړه تر هر بل څیز نه په دې پوهېدل ډېر مشکل دي. چې د نااشنا خلکو په مقابل کې د دوی سلوک د زړه سواندي. بې رحمۍ. سخاوت او حرص یو مخلوط دی. داسې ښکاري چې دوی د مملکت په حقو برخو کې چې هلته حکومت ضعیف دی. د لارویو چورول یو منل شوی کار گڼي. په داسې حال کې. چې دوی په نورو لحاظونو لارویو سره د مهربانۍ او لطف نه ډک سلوک کوي. دوی نظر د حقوقو رعایت ته بخش ورکولو ته دومره ډېر متعاضل دي. چې هغه پښتون ددې په ځای چې یو لاروی له خپلې چپنې څخه. چې که یې لري. محروم کړي. هغه ته یې که یې هېڅ نه لري. د بخش په ډول ورکړي. که دغه تناقضات یواځې د دوی په خپل ملک کې ښکاره کېدلي د دوی سلوک په یوه باندني ملک کې څنگه شرح کړو. چې هلته هغه په دوی د مېلمه پالنې حق نه شي لرلای. په خارج کې یا په داخل کې د پردیو په مقابل کې د پښتنو د سلوک په اړه. چې څه هغه معلومات په لاس لرم. ټول یې د هغه وخت چې دوی له دغو اصولو څخه د سرغړونې محرکات نه لري. د انسان پالنې او مذهب توپ انتخاب ورکوي. خو هغه وخت چې د یوه لاروي د شکولو موقع موجود وي او ان څه وخت چې د هغه په غولولو سره ډېر څه په لاس راتللی شي. د پښتنو په سلوک کې بیا د عدالت او ښه نیت اشارې نه لیدل کېږي. حقیقت دا دی. چې دغه ښه خوږنه د عمومي مهربانۍ لازمي ملګري نه دي او موږ باید هم د یوه نشته والي د بل له غیبت نه پیدا ونه بولو. ممکن عدالت او ښه نیت سره یوځای پیدا نه شي. خو یواځې هغه وخت چې د حقو حمایت په قوانینو سره کېږي. په داسې حال کې عین هغه شرایط. چې د حقو له مخې جامعه خپل افراد پخپلو کې ازاد پرېږدي. حقو په دې مجبوروي. چې یوه په بل اتکا وکړي او یو بل ته لاس ورکړي.

ښایي د همدغه وروستي لامل په اساس موږ په ژوندانه کې د عمومي پالنې د وړو ټکو په اړه د انګلیسانو په عین صفت باندې د ډېرو اسیایانو په لږوالي قایل شو. په داسې حال کې. چې په نورو صفتونو کې انګلیسان ترې ډېر لوړ دي.

د اړه ماري

داسې ښکاري. چې د لارویو د لوټېدو ډېروالی د پښتونولي د قانون له نیمګړتیاوو څخه راولاړېږي. د پښتونولي قانون مظلوم لپاره د هدایت د خوندې کولو په منظور پخپله د هغه او د هغه د خپلوانو او قامونو په زیار او قوت اتکا کوي او څنگه چې یو لاروی نه قوم او نه خپلوان لري. د هغه د ساتنې لپاره څه

مقررات نه دي ایستل شوي. د دغه فرضيې د اثبات لپاره باید وویل شي، چې پښتانه په عمومي ډول نه د خپل ګاونډیو ملکونو چوروي او نه هغه کسان شکوي، چې د دوی د ملک په کومې برخې کې ژوند کوي او یواځې لاروي شکول کېږي. د لوټماری دغه عادت د ملک په بېلابېلو برخو کې په بېلابېلو درجو غلبه لري. د پاچا حکومت د ټولو خلکو ساتنه تر هغه ځایه، چې یې د قدرت لاس غټېدلی وي، په یو شان کوي. په نتیجه کې هغه وخت چې حکومت پرځای وي، یو څوک له لږ خطر سره مخامخ کېږي، خو یواځې په هغه قومونو کې، چې د هغوی موقعیت دوی په دې قادر ګرځوي، چې له حکومت سره د غړي ووېشي. د دې پر خلاف د داخلي جنگونو په دوران کې ټول مملکت له قید څخه ازاد ګرځي او یو لاروي څنګه چې د وزیرستان په غرونو کې شکول کېږي، هغسې کابل ته نږدې هم چورېږي. بې له دې چې شکونکي یې څه جزا ویشي، خو د حکومت ښه تنظیم د مملکت په هغو برخو کې، چې اوسېدونکي یې معمولاً مېشت دي، خلک له دې افراط څخه منع کوي او په غالب ګومان په دوی کې یواځې ډېر پد غنامر د خپل ډاډه ماری عادت ته هغسې دوام ورکوي.

هغه قومونه چې د مملکت په لوریدنځ کې په ډاډه ماری عادي دي، د درانیو د انځکزي شاخ او بلوچستان، فارس ته نږدې د پستو کې مېشت نوریزیان او د هغه سوچي قلزي دي، چې د پاراپامیزوس د غرونو په یوې برخې کې مېشت دي. د نورو قومونو له ملک نه یو لاروي په لږ و ډېر مصونیت تېرېدلی شي، خو په هغه وخت کې چې نارامي ډېره وي، ممکن د مملکت دوام لرونکي نارامي ګانې په دغه ډاډه دوی ګرځي. لا هم په بدو واړوي، ویل کېږي، چې د مملکت په لوریدنځ کې مالدار قومونه نظر هغو قومونو ته، چې په ګرځه ژوند کوي، غلا او لوټماری ته ډېر متعایل دي. د سلیمان د غرونو ټول قومونه په تېره بیا خیبریان^(۱) او وزیر په ډاډه ماری کې ډېر پد نوم لري او دوی دغه کار د خپل داخلي حکومت د شرایطو له امله کوي. د ختیځ نور ټول پښتانه، چې څه وخت وغواړي لوټماری ته میلان کوي، چې له دوی سره د حکومت ډاډه وي، په لوړو لارو کې په دېنا ورځ شکارونه کوي. څه وخت، چې دوی ځانونه ډېر خوندی نه ویشي، په تجارتی مالونو ډېر محصولونه پدې او یا په دې ډول غواست کوي، چې رد یې نه کېږي او کله چې دوی د لوټماری چرنت نه لري، غلا کوي، خو د یارونو په شاوخوا لریو فاصلو کې یو لاروي د حکومت د محافظت له امله پیاوړه محفوظ دی.

^(۱) له خیبریانو څخه مطلب شینواري، مومند او اږیډي دي. ژباړن

مصلحتونو نېټونه

له ځمکېریانو پرته په نورو قومونو کې دا ممکنه ده، چې د حقو له مشرانو سره د موافقې پر اساس د حقو له سیمو څخه د تېرېدلو په غرض د مصئونیت ضمانت حاصل شي. دغسې ستر قومي مشران د ورو بخشونو په مقابل کې یو چاته یوه وړه بزرگه تهیه کوي او د هغې تر حمایت لاندې په پوره ډاډ سفر کوي، په دېسره قومونو کې یواځې یوه کسيزه بزرگه کفایت کوي، خو چېرته چې داخلي حکومت دېر ضعیف وي، په کوم ځای کې چې د چورېدو ډار قوي وي، د هغه مال د مقدار په تناسب چې باید ساتنه یې وشي د بزرگي یوه ډله پراېښوي. د یادونې وړ ده، چې دغه ترتیبونه په ټولو هغو قومونو کې هم چې له پاچایۍ سره دېر لېوالتیا لري او معمولاً د دېاره ماري قوي خړیونه لري، نه اغېزمن دي. په دغو قومونو کې داسې گټل کېږي، چې والس له یوه لاروي سره هېڅ اړیکې نه لري او ځان ازاد بولي، چې په هغه حمله وکړي او داسې فکر موجود دی، چې دغسې حمله د یوه غېرتمن جنگ په حیث شمېرل کېږي.^(۱) خو کله چې دوی د ساتنې ژمنه کړي وي، دوی ځان مجبور گڼي، چې هغه ترسره کړي، له بلې خوا د تابعو قومونو خلک د لوټساري په جرم نه خبر دي او کله چې د دوی کوم قوم دومره قاسد شوی وي، چې په هغه لاس پوري کړي، له دوی څخه د عزت د کم احساس توقع کېږي.

بنایي د پښتنو د بڼه نامه په ریا وریل شي، چې په ټولو موضوعاتو کې د دوی دېاره ماري هېڅکله له وژلو سره نه کړکېچن کېږي، یو څوک ممکن د غېل مال په دفاع کې ځان پاپلي، خو کله چې مقاومت ونه کړي، نه وژل کېږي. زه د داخلي جنگونو په جریان کې د دواړو خواوو د مشرانو له خوا د کاروانونو د چورولو په اړه نه غواړم څه ووايم، دا د یوه مصلحت په حیث گټل کېږي او یواځې د ضرورت له مخې په ښو وختونو کې د پرته ورکولو د وعده له مخې جایز بلل کېږي.

^(۱) په پخواني یونان کې د خویونو او نظریو مشابه حال لپاره وگورئ د تومیدتس (Thucydides) اثر، لومړی کتاب، پنځم څپرکی.

اووم څپر کی

د پښتو خويونه، عادتونه او ګرګير

د مالدارۍ ژوند

د پښتو د ژوند طرز په ټول ملک کې يو شان نه دی او د تنوعاتو لپاره زه بايد قومونه بيا په مفصل ډول شرح کړم. خو په دغه ځای کې به زه د خپل پلان له مخې د هغه څه ذکر وکړم، چې په ټولو کې په مشترک ډول وجود لري. لازمه بولم، د اختلاف يو لوی علت آن همدغلته ذکر کړم. دغه اختلاف د ځېمو او ګورونو په اوسېدونکيو سره د دغه ملت وېش دی. هغه چې په عمومي ډول په ځېمو کې ژوند کوي، د مملکت په لويديځ کې موندل کېږي او نژدې د دغو اوسېدونکيو نيمایي برخه تشکيلوي، خو څنگه چې خلک د مملکت په ختيځ کې په ګورونو کې ژوند کوي، د دوی تناسب بايد په ټول ملت کې حتماً ډېر وي. په غالب ګومان د ځېمي اوسېدونکيو شمېر ډېر لږ شوی دی او زه په دې فکر یم، چې د دوی شمېر لا هم پسي لږېږي. داسې ښکاري، چې هغه اسانتيا چې په هغې سره قومونو په پخوا زمانو کې د اوسېدو ځايونه بدل کړي، له هغه فکر سره تصادم کوي، چې ګواکې دوی ټول ګرچيان او مالداران وو او په ځېمو کې يې ژوند کاوه، که څه هم له دې څخه انکار نه کېږي، چې په زراعتي قومونو کې هم لوی مهاجرتونه پېښ شوي دي.

د خاص فارس له پولو د هندوستان تر پولې پورې د يوسفزيو لېږدېدل په يوه بل ځای کې بيان شوی دی، دا هم معلومه ده، چې د پېښور شاوخوا نور قومونه د غراسان له ختيځ څخه خپل اوسني ځای ته کوچېدلي دي. تر هغه هم په وروسته دوره کې غلزيان د خپلو ملکونو له زياتو برخو څخه د نادر شاه په حکم وکوچول شول او دوی د درانيو د يوې برخې لپاره ځای برابر کړ، خو دا يو اجباري انتقال و، چې د يوه قوي قبايل له خوا نافذ شو او په يوې پېړۍ کې د خپل رضا مهاجرت پېښ شوی نه

دی. څنگه چې ماته ښکاري دا هغه ثبوت دی، چې د هغه له مخې سړی ویلي شي. خو خلکو د کرښې ژوند غوره کړی دی او دا راز ژوند دوی طبیعاً په مخکې پورې تړي. ممکن دا دومره واضحه نه وي، چې دغه میلان په دوی کې تراوسه هم شوی وي، خو یو شمېر خلک که څه هم تراوسه په خپلو کې ژوند کوي او د مالدارۍ ژوند لري بیا هم له خپلو خلکو څخه هېڅکله نه بېلېږي.

دا په څرگند ډول ښکاري، چې دا له موسمي حرکت او د اوږې په کمپ کې د یوې توتې ځمکې له کرلو څخه د دایمي اقامت لپاره تر کورونو جوړولو پورې د دوی د ترقۍ مرحله او داسې. ددې یو تازه مال د ستوریانیو یا د هغه قوم مثال دی، چې د مالدارۍ ژوند یې د کرښې ژوند لپاره پرې ایښي دی، خو له بلې خوا د داسې خلکو د مثالونو کمی نشته، چې مېشت ژوند یې د کوچني توب په ژوند بدل کړی دی، د اوسنیو سیاحانو یو ډېر دقیقه گرځنده ویلي دي، چې عادت ممکن د کوچني توب ژوند په زړه پورې وگرځوي، سره له دې چې هم یواځې دوه علتونه موجود دي، چې په لومړي سر کې یې خلک رابللي دي، چې د کوچیتوب ژوند غوره کړي.

۱- د خلکو د ملک د خاورې خرابوالی، چې دوی یې مجبور کړي دي د ژوند د لنډې لپاره لري ځایونو ته کوچ وکړي.

۲- د خراب حکومت چار چلند، چې د هغو په اثر خلک ځان مجبور وگڼي له ظلم څخه وتښتي، او د اوسېدلو ځایونو ته بدل کړي^۱ زه باید په دې اعتراف وکړم، چې د پیښتو مثال ما دې ته بولي، چې د دوی له نظر سره موافقه وکړم. ماته داسې ښکاري، چې پیښتو ته د مالدارۍ ژوند ښه په زړه پورې دی. دغه خلک په خپلې خوښې د مالدارۍ ژوند غوره کوي او په ارمان سره یې پرېږدي او موږ باید دا چې دغه قومونه په نادر ډول خپلې ځمکې پرېږدي او د کوچیتوب ژوند غوره کړي، د دوی عادت ته مشرب وبولو. د کوچیتوب او مالدارۍ ژوند سرېره پردې چې خلکو ته د حکومت له ظلم او تعدی څخه نجات ورکوي (دا خلاصون یواځې د کوچیو قومونو لپاره منحصر نه دی) نورې ډېرې گټې هم لري، د کوچیتوب ژوند آسان، معشون او آزاد دی، کوچیانو ته ډېر څه مهیا دي، یې له دې چې له دوی نه ډېر کار وغوښتل شي، دوی د مختلفو اقلیمونو گټې سره یو کوي او د کمالۍ له یې مزی ژوند څخه د طبیعي انځورونو وخت په وخت بدلون او د دایمي سپورتې ژوند په کولو سره خلاصون ممکن گرځوي، داسې هم کوچیان په دې چې د سلطنت په ډېرو برخو کې خواره دي، د خپل داخلي حکومت له قید نه تر ډېرې اندازې آزاد دي.

^۱ والیې سفر (Voyage par l'Afghanistan) ۶۶ (۱۱۱) څپرکۍ، درېمه برخه. زه دغه لیکوال نوم یې له دې،

چې د هغه لیاقت ته د خپل احترام یوه برخه واستوم، نه شم یادولی.

يو څو کورنۍ، چې د اصل نسب له مخې سره ډېرې نږدې وي او په يوې داسې پراخې سيمې کې اوسي، چې د دوی تر احتياجياتو زيات محصولات تهيه کوي. دوی د خپلې آرامۍ د ساتنې لپاره حکومت ته ضرورت نه پيدا کوي. د يوه آزاد انسان موقف به که څه هم د ولس تر محدود کنټرول لاندې ټاپي بيا هم وي، خو د هغه انسان له حال سره نه شي مقايسه کېدې. چې په داسې ټولنې کې ژوند لري، چې هم د حکومت له کنټرول او هم د انارشۍ له بې نظمۍ څخه مامون وي. د دغسې حد وړ ژوندانه د طرز د ترک کولو يو لوی علت، چې ماته معلوم شوی، هغه دی چې ام والېني M. Valens کشف کړی او هغه د ژوندانه د تامينولو ستونزې دي.

دغه سختۍ بايد حتماً د يو شمېر کړوندگرو پر خلاف د هغه ټاکلي شمېر شپږو له خوا په زياته اندازه احساس شي او په دې ډول يواځې هغه وخت، چې د نفوس په تناسب محدود وگرځي، د مالدارۍ ژوند په زړه پورې کېدای شي.

د انسانانو او څارويو زياتوالی زړ د يوې خاصې سيمې د څېر ځای په اړه شخړې او لانجې پيدا کوي او هر شپږون هغه وخت، چې حدود تنگ شوی او خپلې اړتياوې ډېرې شوې وړشي، د خپل ژوندانه د پراخولو لپاره ځان مجبور ويني، چې د ځمکې په کرلو هم پيل وکړي، دا هغه بدلون دی، چې په هغه سره تر لسو ميلو سفر څخه، چې تر اوسه يې کول شل جريبه ځمکه د لازياتو انسانانو لپاره د ژوند مواد تهيه کولای شي. زه نه غواړم، چې له دې څخه انکار وکړم، چې داسې ملکونه شته، چې د کرنې لپاره مساعد نه دي او خلک يې مجبور دي په مالدارۍ ژوند وکړي يا دا چې ظالم او خراب حکومت به د دغسې ملک اوسېدونکي مجبور کړي، چې د ژوندانه دغه طرز غوره کړي، خو زه دايم چې داسې نور ترغيث کوونکي لاملونه شته، چې پخپله د ژوندانه له ماهيت څخه ولاړې دي او زه په ټولو گرځنده قومونو باندې د هغه نظر په عمومي کولو انتقاد لرم، چې د سوريې د ملک په اړه صدق لري.

د عامو خلکو کورونه

له دې وروسته به په افغانستان کې د شپږو د څېمو بيان وشي، لکه داسې چې د کورونو پيل پيل ډولونه شرح کړای شول. کورونه په ډېر عام ډول له خامو څښتنو څخه جوړ او يو پوريز دي، بامونه يې هوار دي، چې يا په دستگونو پوښل شوي او يا له دغسې گونيزو څخه جوړ دي، چې مواد يې عينا د ډېوالونو د موادو په څېر دي. څنگه چې مېزونه او څوکۍ رواج نه لري، د ناستې لپاره يې له سخت وړين گيلم يا د لمخيو څخه ټوټو پرته، د کورونو فرش يا لږ دي يا هيڅ نشته.^(۱)

^۱ څنگه چې زه وروسته د دغه ډول لېسې ذکر ډېر کوم به دا وي، چې دلته يې شرحه کړم. لېسې له وړيو څخه چې په عمومي ډول د کليو وړينو شالونو او تورو وړينو مصنوعاتو څخه لاس ته

پر درانيان په داسې کټکيو کېښي، چې لاتندي يې برخه يې له غرمې يا رسۍ نه جوړه وي او ښاري خلک زياتره د يوې خونې په کونج کې په سغه باندې ناسته ولاړه کوي، خو خلک په عمومي ډول په ځمکه کېښي.

څه وخت، چې خلک په آرام او راحت وي، پلټي وهي او يا خپل لينگي په هر قسم، چې ورته په زړه پورې وي، غځوي خو څه وخت چې له تشریفاتو مراسم هم په کاروي، له څه په رسمي ډول کېښي. په دې حال د دوی رنگونه جگ او لينگي يې ترې لاتدي او په کاليو کې پوره پټ وي. يو اروپايي په دې ډول کېناستلی نه شي.

خو د اسيايانو مفصلونه داسې نرم دي، چې که څه هم د دوی لينگي په ځمکې باندې غوړېدلي وي، دوی په همدې ترتيب سره بې د نارامۍ له احساس څخه په ورځو ورځو ناست وي.

د وخت تېرولو طرز

د ناستې په حال کې د پښتنو عادي کار خبرې کول دي. په دغه حال کې کله کله دوی چلم څکوي او له يو څو پونډو وروسته يې په ځای پښي. په افغانستان کې ډېر عام چلم، چې له خټو څخه جوړ دی، د يوه پراخ بوتل په څېر دی، چې غاړه يې لا هم پراخه وي. د شتمنو چلمونه ډولي او رنگه وي، زياتره يې له زېرو او هم له ټيټو څخه جوړ دي او په گلاتو ښکلي شوي دي. چلم له اوبو نه ډکېږي او د لرگيو دوه ښکلي شري درمي (د نې د قلم په څېر) پکې تله ايستل کېږي. يو يې عمودي او په سر کې يې سرخانه وي، چې هلته تعباکو او اور ايشودل کېږي.

له هغه بل څخه دود، چې له اوبو څخه تېر شوی وي، کشېږي. دود، چې له دغو اوبو څخه تېر شوی وي، له څه سوړ او له وړو کشيفو زرو څخه چې له هغه پرته يې ولري. پاک وي، ټول فارسيوانان دغه راز چلم د ورځې په لنډو وختونو کې څکوي. دوی د خپل چلم د ښکلا په اړه تر پښتنو ډېر متوجه دي. پښتانه هغه اهميت، چې فارسيوانان يې چلم ته ورکوي په ښکته سترگه گوري او ورپوې ځاندي. دوی کيسه کوي، چې د يوه سفر په پای کې د دغه ملت له يو څو کسو څخه وپوښتل شول، چې ستر يې څنگه و؟ دوی وويل، چې سفر مو ډېر ښه وو، خو يواځې د چلم د نشترالي له

داوړل کېږي. جوړېږي، لېسې د ښځو په لاس داسې جوړېږي، چې هغوی اول دوی لمدوي، بيا پرې کار کوي او تر هغو يې وړاندې او وروسته په څنگلو تاووي، چې يو منظم شکل غوره کړي يا يې په هغه اندازه، چې غواړي غوړوي او څه وخت چې دا کار خلاص شي د يوه تېچ له څلورمې څخه تر نيمايې پورې پرېږي او بيا نرم او پوست وي. هغه لېسې چې خلک يې اخوندي تر هغو هم نري وي. د لېسې عمومي رنگ څلورين او تور وي، خو هغه چې د شتمنو په کورونو کې استعمالېږي او ښه ټينگه وي، په روښانه ښاري او د گلاتو په رنگه طرحو ښکلي شوي وي.

لامله په زحمت وو. له دغو دولسو کسو سره چې د سفر د لاسه پورې تړلې وه، یوولس چلونه وو.

چلم او نسوار

پښتانه د فارس د خلکو په اندازه په چلم څکولو عادي نه دي او زیاتره یې له تیاکو څخه په دغه ډول استفاده نه کوي.

د افغانستان په کلیو کې زیاتره له یوه لوی چلم څخه، چې په یوې حجرې او یا بل کوم عمومي ځای کې د عامو وگړیو د استفادې لپاره ایښودل شوی وي، بل چلم نه وي. پښتانه د چلم پر ځای نسوار کوي او دوی په نسوار کولو ډېر عادي دي، د دوی نسوار د سکاټلینډیانو د نسوارو په څېر وچ او ښه دي او زموږ په څېر یې دوی په هوارو کوټیو کې نه اچوي، بلکې د هگۍ په شکل په گردو ډبلیو کې یې ساتي، د دوی د نسوارو ډبلی د میوو له پوټکو څخه جوړ وي، چې دوی یې بلاغونښ او هندوستانیان یې بیل Bili بولي او د همدغه مقصد لپاره په زیاته اندازه له هندوستان څخه واردېږي. دغه کوټۍ د نسوارو اېستلو لپاره پوښ نه لري، بلکې په سر کې یو سوری لري. کله دغه ډبلی په ډېر مهارت سره ښه ټکلی شوي وي.

د مېلمنو هرکلی او ناری

څه وخت، چې مېلمه د چا کره څي، سلام علیکم وایي او وعلیکم السلام ورته د ځواب په توګه ویل کېږي، د کور ځاوند بیا ولاړېږي، د مېلمه لاسونه په خپلو لاسونو کې نیسي او ورته وایي «ښه راغلي، هرکله راشي» او داسې نور. مېلمه بیا وایي «(ښه په څېر یې)» د کور څښتن وروسته مېلمه ته د نامستي ځای ښيي او څه وخت، چې دوی ټول کښاستل، کوربه د خپل مېلمه د صحت پوښتنه کوي او ورسره په خبرو کولو پیل کوي. دغسې مراسم ان د ډېرو غریبو پښتنو له خوا هم ترسره کېږي، خو هغه وخت چې دغه مراسم اجرا شول، پښتانه نو بیا تر ټولو خلکو ډېر یې ټکله دي. په عمومي ډول دوی تر یوې اندازې پورې سنگیني لري، خو دغسې سنگیني هېڅکله د آزادو او خندانو کې مرکې مخته نه نیسي او کله کله په عین سنگینۍ کې دوی په ډکه خوله خاندي،^(۱)

پښتانه ښه خوش مشرب خلک دي، دوی سرېره پر هغولو یو مېلمستیاوو چې په وروڼو او همداسې ورته واقعو کې ورکولې کېږي، د پنځو یا شپږو کسو لپاره ناری

^۱ ښاغلی د وري ۱۳۱۳ ل لویديځو پښتنو په باب داسې لیکي «(دوی باوقاره خلک دي او زیاتره خاندې، مگر ډېر ګرېږي او په خپل منځ کې اشنا ښکاري، ځینې وخت د نړۍ دنورو خلکو په شان ښه خندان او خوښ وي.)»

کوي اوزياتره وخت چې يې په وسه کې وي پس د هغې د ميلمنو هرکلی په هغو مراسمو سره کېږي چې مايې بيان وکړ.

خه وخت چې ټول ملمانه راغلي وي، د کور خاوند يا د هغه د کورنۍ کوم بل غړی د ميلمنو لاسونه پرې مېنځني او بيا دوی راوړله کېږي. دوی په غږونو، دوی له زوښيدلي غوښې او شور و اڅخه هم چې غوښه پکې زوښيدلې وي، متشکله وي، له مالګې او کله کله له مرچونه غېرنور اضافي شيان نه لري. دوی دغه شور و له دوی سره، چې دوی يې پکې خيستوي، خوري او ويل کېږي چې دغه ترکيب ښه مژه داره دی. څښاک يې شراب يې يا شربت وي. دوی په ځينو ځايونو کې يو راز شراب، چې دوی يې له شيدو څخه جوړوي، څښي، ويل کېږي چې دغه شراب که نشه راوستونکي خاصه نه لري، ښه تو درونګی صفت لري، کوربه د خوراګ په وخت کې د خوراګونو سپارښتنه کوي او ميلمنو ته په تېنگار وايي، چې ډېره و خوري او څه پرې نه ږدي. ځکه چې دوی ډېره وي. تر دوی دمخه او وروسته دعا کوي او څه وخت، چې هر څه پای ته ورسېدل، ملمانه کوربه ته کورودانی وايي.

کيسې او غزلي

تر دوی وروسته دوی کيسې او چلم څکوي او بيا د کيسې او بدلو ويلو لپاره يوه ډېره جوړوي. يوه اګان لوی کيسه وړونکي دي. د دوی کيسې د پاچا يانو او وزيرانو، د پيريانو او ښاپيريانو دي، خو ډېرې يې دیني او د جنگ پداره وي.

دغه کيسې زياتره له غزلو او نارو سره گډې شوې وي او تل د غېرت په ټکي ختمېږي. پښتانه له کيسو او غزلونو څخه ډېر خوند اخلي، څه وخت چې يوه کيسه ويل کېږي، دوی ټول چوپ ناست وي او د هغې په پای کې ټول د ستاينې لپاره ناري وهي. ای شایاش! د دوی ښې ټولې غزلې د مينې په اړه وي. خو دوی ډېرې نورې بدلې هم لري، چې په هغو کې د خپلو قومونو جنگونه او د انفرادي مشرانو مېړانه ستاينې، له دغه غزلونو پرته ځينې کسان قصيدې او بيا د نامتو شاعرانو شعرونه لولي، نور يې شپېلۍ، رباب، گمانچه، سرند، يا سرښ وهي. غزلچيان معمولاً له رباب يا سرندې سره خپل اواز ملګری کوي. د دوی د نظم وړونکي بزرګران او شپانه اوزياتره کيسې شاعران او کله کله د پخوا يا موجود وخت نامتو مصنفان دي.

¹ ښاغلی دورې Douric د لويديځو پښتنو په اړه داسې ليکي ((دوی ياوقاره خلک دي او زيات نه خاندې، خو ډېر ګرم دي او په خپل منځ کې اشنا ښکاري، ځينې وخت د نړۍ د نورو خلکو په څېر ښه خندان او خوښ وي.))

ساعت تېري کافي

ښکار د ټولو پښتنو لپاره یوه ډېره په زړه پورې ساعت تېري ده، چې د سیمې او د ښکار د حیواناتو د ماهیت له مخې په بېلا بېلو ډولونو ترسره کېږي. له ډله خلک زیاتره وخت یا په آسونو یا پیاده سره ټولېږي او یوه نیم ډاېروې حلقه جوړوي. دا حلقه د یوې سیمې یوه پراخه برخه نیسي او په یقین سره هر هغه ښکار تعقیبوي، چې د دغو حلقو په حد کې راځي. دوی په دې ترتیب پد مخ ځي، چې خپل ښکار یا په یوې تنګې درې او یا په یو کوم بل مناسب ځای کې نشه پاسي. څه وخت، چې ورته نږدې شي، له خپلو سپیانو او ټوپکو سره پرې وردانګي او زیاتره په یوې ورځې کې یو یا دوه سوه ترپنځه وژني. تر هغه لا هم په کثرت سره یو څو کسه له خپلو ټوپکو او تازیانو سره یوځای بهر وځي، چې د غرڅو، هوسيو او گیدو ښکار وکړي او یا هر هغه څه وولي، چې یې په مخ ورځي.

دوی د هېواد په ځینو برخو کې غرځي او شاید سربان په راغونډولو سره نیسي. دوی غرځي د تریبه شویو غریو او اویانو په مرسته ولي، دغه حیوانات د دوی او د ښکار تر منځ په داسې ډول ځي، چې ښکارچیان نه ښکاره کېږي. دوی په ژمي کې لېوان او نور وحشي حیوانات په واورو کې تعقیبوي او له خاصو ځایونو څخه پرې ډزې کوي. په ځینو ځایونو کې دوی کومې چینې ته نږدې یو سوري کې کېښي، ځانونه په دغه سوري کې پټوي، چې غرڅه یا هر هغه بل حیوان، چې د شپې د اوبو څښلو لپاره چینې ته ورځي، شو ډز پرې کوي او له پښو یې غورځوي. داسې هم دوی د کور د ښکار لپاره د شپې له خوا بیرون وځي، چې دغه حیوان په هغه وخت کې وولي، چې له خپلو ځایونو څخه د ښکار لپاره بیرون کېږي. نور مرغان د الوتو په وخت کې هېڅ نه وي، خو هغه وخت چې دغه مرغان په ځمکې ناست وي یا پې منډې وهي یا له نږدې څخه پرې ډزې کوي. دوی د هېواد له شرق پرته په نورو سیمو کې په بانبو ښکار نه کوي، خو دوی زیاتره وخت زرګې په دغسې ډول په منډه نیسي، چې ښکار کول یې تر هغو، چې په فکر راځي په اسانۍ سره ممکن کېږي. دوه یا زیات سواره کسان زرګې پسې غللي او الوژوي یې. ښکارچیان په دې ډول یو په بل پسې په پرله پسې ډول دا کار کوي او زرګه آرام ته نه پرېږدي. تر څو هغه دومره ستړی شي، چې نور نور الوتلی نه شي او د ځمکې په سر غللي. ښکارچیان بیا ورته ځان رسوي یا یې په لاس نیسي او یا یې په لرګیو وهي.

که څه هم ښکار کول په ټول افغانستان کې یوه ډېره عامه ساعت تېري ده، خو لږیدنځ پښتانه تر ټولو زیات ښکار کوي. په دغو پښتنو کې هغه غزلي او کیسي چې دوی یې بیان وشو، زیاتې او په نښه ډول اوږدل کېږي.

داسې هم هغه ساعت تېري گانې، چې له دې وروسته به شرحه شي، په دوی کې په زیاته اندازه موندل کېږي.

سپورتونه او نڅاوې

مسابقې په تېره په ودونو کې ښې معمولې دي. واده والا یو اوښ تهیه کوي. چې ښايي په منډه ونيول شي. شل یا دېرش په آسونو سواره کسان په ښه هوار میدان کې تر لسو یا دولسو میلو ورپسې خپلې. داسې هم په پښتنو کې شخصي مسابقې ښې دود دي. خو څنگه چې په فارس کې معموله ده. پاچا دغو مسابقو کوونکیو ته د جایزې جامونه (کپونه) نه ورکوي. د شتمنو په منځ کې په ښو سره لویې کول یوه ډېره مروجده ساعت تېري ده. دوی په داسې حال کې، چې سواره وي پر یوه لرگین میوگي، چې په ځمکه کې ښخ وي، حمله کوي چې هغه د ښو په څوکو سره یا پرې کېږي او یا پورته کړي. داسې هم دوی په آسونو سپاره په توپکونو ښې والي. د ټولو طبقاتو خلک په توپکو. لښرو او غشو په ټاکلو ښو ډزې کوي. په داسې مواقعو کې زیاتره وخت په یوې خوا کې کله که له یو کلي او یا د یوه کلي له بېلا بېلو برخو څخه له لسو څخه تر شلو مېرو پورې ټولېږي. دوی په شرط سره ښې والي. دا شرط معمولاً ناری وي، خو هېڅکله د زیاتو پیسو شرط پکې نه وي. په کورونو کې هم د دوی ساعت تېري گانې ډول ډول وي. که څه هم چې قطعه بازي (تاش) په دوی کې هېڅ رواج نه لري او په هوارو تختو سره تیار ډېر کم پکې لیدل کېږي.

لویدیځ پښتانه د اتن یا غومبر^۱ نڅا په ډېرې خوښۍ او شور و زوږ سره کوي. له لسو څخه تر شلو پورې ښځې یا نارینه یوه کېږي جوړوي. دوی دغه کېږي په اوږې کې د خپلو څپو د وړاندې او په ژمي کې د اور شاوخوا ته جوړوي. یو نفر د حلقې په منځ کې بدلې وایي او د ساز کوم سامان وهي. نڅا کوونکي یو شمېر حرکتونه اجرا کوي. نارې وهي، لاسونه پر قوې او گوتې ښکته پورته کوي. کله کله دوی لاسونه سره ورکوي او د ساز په قرار په ورو یا چټکۍ سره خوځېږي او ټول په گډه او کورس (یو اواز) سره نارې وهي. هغه وخت، چې ماته اتن وښودل شو، له هغه سره یو عشقي غزله په یوه ډېر ښکلې آهنگ سره وویل شوه، آهنگ یې ډېر ساده و او د سکات لښمیانو آهنگ ته ورته و.

^۱ غومبر د اتن په غیر کومه نڅا نه ده، بلکې د اتن او نڅا د جوش هغه حالت دی. چې غومبر پکې وهل کېږي. ژباړنه.

لویې

د پښتنو د پري لویې زموږ په نظر ماشومانه ښکاري او د دوی له لویو پيرو او باوقاره وضعې سره ښې نه ايسي. پښتنو په ټول ملک، فارس او رما په فکر په ترکیې کې هم لویان له ورو تېرو او گټو سره لویې کوي. یوه لویه، چې د پرمعومیت لري، درانیان ورته خوشی او تاجکان ورته کبه دي^۱ (Chahulda) وایي. په دې لویې کې لوبغاړي په ښې لاس سره کیږد پښه فیسي او په یوې پښې سره ټوپونه وهي او په دې هڅه کې وي، چې خپل رقیب چې هغه په همدغې حال کې متعامخ پري راځي، مغلوب کړي.

خو تښه لوبغاړي په یوې خوا او غو تښه بلې خوا کې وي، دا لویه تر هغې چې ما یې بیان وکړ، ډېره پیچلې ده، خو بیا هم د لویانو لپاره عجیبه معلومېږي.

غل پاچا، چنډری، چې په موخو سره کېږي او یوه بله لویه لکه د خولې لویه، چې په یوې خولې سره کېږي، هم د پلوانو او زور او مهارت ازمویلو په شان د پرم رواج لري. د مرزانو جنگول، چرگانو جنگول، سپیانو جنگول، گډو جنگول او ان اوشانو جنگول هم د پرم ستایونکي لري. ما پخپله لیدلي چې دوه اوشان په جنگ اچول شوي او اوشان د تېرېدو او نسل اخیستنې په موسم کې په دې پري توندې او غصب سره جنگ کوي. هڅه وخت، چې جنگ خلاص شي، تماشاچیان مجبور دي، د مغلوب اوش لپاره لاره پرېږدي. ځکه چې هغه په چټکۍ میدان پرېږدي او تښتي او زیاتره د جنگ له میدان څخه د قاتح اوش له خوا تر دې پري فاصلې پوري تعقیبېږي. په دغو ټولو لویو کې یو شرط تړل کېږي.

کله کله د پېلو لپاره هم حیوانات او مرغیان په جنگ اچول کېږي، د لویې وړونکي پرم شوی چرگ، گله یي یا اوش تر لاسه کوي، خو عموماً شرط په یوه مېلټیا وي.

کالي:

د ټولو نارینه و کالي یو شان نه دي، خو ماته داسې ښکاري چې هغه کالي چې اوس د مملکت په لویه یخ کې رواج لري، د ټول ملت اصلي جامې اوسي. دغه کالي لاتډې اجزا لري: یو آرت پوتوگ، چې له تور کتان څخه جوړ وي او یو پراخ کمیس^۲ چې د راگون والا له قراک یا قبا سره ورته دی، خو استوښي یې ښه اوږده.

^۱ په پښتنو کې کبه دې خوشی نه، بلکې یوه بېله لویه ده، چې پټه والی هم ورته وايي شي. ژباړن
^۲ د کمي کلمه رما په خیال، چې د عربي قميص وي. په ایټالوي کې یې کیمیا (Cimicia) او په فرانسوي کې یې کیمایز (Chemise) بولي. خو څنگه چې دغو رنگه کالېو په اروپا کې د صلیبي جنگونو وروسته رواج پیدا کړ، هغه باید په اصل کې اول حتماً په شرق کې پیدا شوي وي.

دې او نه دې رنگتو ته رسېږي، بل جزېسي یوه مخ ټيکته خولۍ ده، چې د هولان
Hollan د خولۍ په شکل ده او څنډې يې د تورو ورېښمو يا اطللس نه جوړې وي او
تېرې يې يا له تخته گلاباتونو او يا له گوم روښانه رنگه پوټې څخه جوړې وي. د
کاليو بل جزېسي یو نسواري رنگه چرمي گاولې دي، چې غاړې يې په گلاباتون
ټيکلي شوې وي او نه دې تر ښکرو پورې رسېږي، ددغو کاليو د پاسه د کال په زیاته
برخه کې یو لوی کوڅی، چې له بڼه پوټکي څخه جوړ وي او دننه پکې یا وږی وي او
یا بڼه نرم لیمڅي لري، دغه کوڅي د اوږو د پاسه بڼه اوت اغوستل کېږي، بڼه اوږده
لستونې لري، چې ټيکته تر ښکرو پورې رسېږي. په ښارونو او د هېواد په زیاتو
متمدنو برخو کې کالي د فارس د خلکو په څېر دي او د افغانستان په ختیځو غاړو
کې د پښتنو کالي له څو پلوه د هندیانو له کاليو سره ورته والی لري.

د پښتنو د ښځو کمیس د دوی د نارینه وو په څېر وي، خو تر هغه اوږد دی. د
ښځو کمیس له تلیسو توکرانو څخه جوړ وي او په عمومي ډول یا رنگه وي یا په
ورېښمو سره په گلاتو خامک دوزي شوی وي. د هېواد په لویدیځو برخو کې د ښځو
کمیس ټول له ورېښمينې پوټې څخه جوړ وي، ښځې رنگه پر تگونه اغونډي، خو د
نارینه وو له پر تگونو نه د دوی پر تگونه بڼه تنگ وي، دوی له ورېښمو نه جوړ درانه
رنگ داسې وېرې پوټې په سر لري، چې د گلاباتونو په اوږدو سره خامک دوزي شوي
او دوسره وېرې وي، چې یواځې کله کله تر وچولي یا غوږو پورې ټيکته رسېږي،
سربېره پردې ښځې یا په یو ساده یا رنگه پوټې کې ځان پېچي او کله، چې یو
پردی سرې په مخ ورشي، خپل مخ په هغه پټوي. په لویدیځ کې ښځې زیاتره وخت
په سرباندې د خولۍ د پاسه یو تور د سعال هم تړي، دوی د مخې نه خوا خپل
وېښتان دوه برخې کوي او دوه ټينگي کوڅي ترې جوړوي او د شا خوا ته یې اچوي.

ګانې او د حمل او نقل وسایل

د پښتنو د ښځو ګانې د ریښي پاولیو د سره په څېر دي، چې د سرو نو د پاسه
تړل کېږي، داسې هم د دوی ګانې د سپینو او سرو زرو زنجیرونه دي، چې د وچولي
د پاسه ترمیل کېږي، دا زنجیرونه له سر څخه تېرېږي او په دوو لویو غونډارو
ختمېږي، چې نه دې ټيکته تر غوږو پورې رسېږي. غوږوالی او گوتې هم د پېژوان
په څېر زیات رواج لري، پېژوان پخوا په فارس کې و او تر اوسه هم په هندوستان او
عربستان کې رواج لري. دا د مېړونو ښځو د کاليو او ګانو بیان.

ناراده شوي ښځې په دې پېژندل کېږي، چې د هغوی پر تگونه سپین وي او
وېښتان یې کوڅي شوي نه وي.

په افغانستان کې د حمل و نقل وسایل زموږ له وسایلو څخه دوسره توپیر لري،

چې بيا يې دلته يو څه پرې وليکم.

هغه وسایل په وروسته بيان شي، چې په سوداګرۍ او کرنې کې ترې کار اخيستل کېږي. دلته غواړم يواځې د هغو وسايلو بيان وکړم، چې مساپري استعمالوي. نه په افغانستان (اونه د فارس په هيڅ برخه کې) او نه لرونکي ګاډۍ شته او له بلانګې يا ډولي څخه، چې نارينه يې په اوږدو وړي، کار نه اخيستل کېږي. نارينه او ښځې دواړه په آسونو سفر کوي، په آس باندې د سفر معمولي اندازه د يوې ډېرې اوږدې هوا خورۍ په اندازه اوږده ده. چې اس په يوې ګرۍ کې له پينځو څخه تر شپږ ميلو پورې بيا يې، پېغام وړونکي او سفر کوونکي، چې اوږد سفر په مخ کې لري، آسونه ځغلوې خودا د سفر عادي طرز نه دی او د لوړو طبقو د يوه چا لپاره دا د سپکاوي ثبوت ګڼل کېږي، چې آس په ډګ ډګو کوي، خو په هغو وختونو کې چې سخت ضرورت ورته نه وي، هيڅ څوک په دې فکر نه وي، چې څه وخت له يوه کور څخه بل کور ته يا د هوا خورۍ لپاره پېرون وځي، خپل آس وځغلوې.

د اسانو سامانونه

د آسانو لپاره دوه ډوله سامانونه شته، فارسي او اوزبکي د اس وروستۍ سامانونه ډېر عمومي لري.

فارسي قيصه يو څه د يوراز سنفل Samflle يانې هغې ساده نرۍ بې زنجيره قيصې په څېر ده، چې ددې پر ځای چې دوه بارخو (يا غمبورې) ولري، دوه (يا څلور) لويې ګرۍ لري. چې هغه ددې لپاره چې له واګې سره وتړل شي، د قيصې په پای کې له دوو سوريو نه تېرېږي، پخپله قيصه کله کله تيرې څوکې لري، چې څه وخت چې آس يې کشوي، خوله يې په درېوي، دغه قيصه د تقرې په زنجيرونو او نورو ګاڼو ټيکلي شوې وي، زین د آس شاته نه دې ايښودل کېږي، خو لومړنۍ او وروستۍ څنډې يې داسې جګې دي، چې د سواره لپاره د ناستې مضبوط ځای برابروي، خو دغه يادې شوې څنډې عموماً دومره سره شوې وي، چې د ناستې ځای تنګ او نابنده سړی ډېر خوړوي، د مخې څنډه يې تر وروستۍ نه ډېره جګه وي او له نقش شوې لرګي، طلا او تقرې څخه جوړه وي او په اريانوونکي توګه د خاوند د استعداد او ذوق له مخې پېلول شوې او په طلا سره ټيکلي شوې وي، اوزبکي قيصه ګټ مټ د انگليسي قيصې په شان ده، يواځې په دې توپير، چې د غمبوري حلقې يې په تناسب سره لويې وي، د آس مخ بند په څنډو کې په يو څو طلايي او نقره يي دائرو ټيکلي شوې وي او د پوز بند او غمبوري بند ترمنځ کوچنۍ ګل په څېر د هغې مادې نه جوړ يو د ټيکلا سامان ايښودل شوی وي، د اس وچولۍ د پاسه د قيصې په شان کوم بند نه شته د ازيکو او د فارسي قيصو واګې دواړه نري او ښه

ښکلي دي. واگي د پښه نسواري رنگه څرمنو او یواځې کله کله په ندرت سره له
تغیر شونو څرمنو څخه جوړ وي. مهارونه زیات نه استعمالېږي او کله چې له هغو نه
کار اخیستل کېږي، ډېر پښه سست وي. مهارونه د انګلیسي مهارونو په څېر ورپېشل
کېږي، خو ددې پرځای چې په جلب پورې وتړل شي، د قیضې د غمبوري په کړۍ
پورې تړل کېږي. هغه تنګ مهارونه چې د هندوستان اوسېدونکي پرې د خپلو آسونو
مخوته تړي او په هغو سره د خپلو اسانو تنګ کنټرولوي، په افغانستان کې رواج نه
لري. داسې هم یو ګډ بند چې په مخنی برخې کې یې د طلا یا نقرې لویه غوټه وي،
د آسونو د سامانو په جمله کې وي. په عمومي ډول پیاوړه یا (پس بند) هم
استعمالېږي.

دا ټوله مجموعه په تېره بیا د ازبکو قیضه ډېره ښکلي ده او د دوی اس د
انګلیسانو له آس څخه ډېر ښکلی کوي. ازبکي زین، چې پښه ښکلی وي، د تنې په
جسامت سره د آس له شانده لوړ وي. ازبکي زین د فارسیانو تر زین لوی وي او ډېر
ځای لري، خو مخنی او وروستی څنډې یې ډېرې لوړې نه دي. د مخنی څنډې نیغه
یې ویشل شوي او ښکته لوبېږي، داسې چې د ایوني *lance* تاوراتاو انځور په شان
دوه حلقې تشکیلوي. دغه دواړه راز زینونه په ښکتنۍ برخې کې څه نرم مواد نه لري
او په دوو یا درېو پرېو لیمڅیو د پاسه ایښودل کېږي او په یوه کمربند پورې تړل
کېږي، چې هغه د آس د تنې په ښکته خوا کې له دوو سوریو څخه تېرېږي. د فارسي
زین په واقع کې زیاتره د حصارانو *lancers* د زینونو په څېر مخنی د لرگیو یوه
مجموعه ده، هغه سواره، چې توماتېچې ګرځوي، چرمي قاپ یا کاش لري او هغه
څوک چې دغه قاپ نه لري، د هغه پرځای خورجینې لري او په هغو کې د آس
اضافې نعلونه او یا هر هغه واره شیان، چې ورته اړه لري، وړي. دغه خورجینې له
ښکلیو سوریو لریو قالیني توکرونو څخه جوړې دي او ډېرې ښې ښکاري. غریبان
هغه سامانونه لري کوم چې یې ما بیان وکړ، خو هغه ددې پرځای چې له زرو او یا
نقرو څخه جوړ وي، له قلعي شوي اوسپنې څخه جوړ وي. د رګابونو پېل پېل ډولونه
وجود لري، عمومي رګاب یې زموږ د رګاب په څېر دی، په دومره توپیر چې د دوی
د رګابونو دواړه کونجونه له هغه اوسپنیز سیخ څخه چې پښه پرې تکیه کوي، ډېر
وتلی دي، بل راز رګاب، چې هغه هم پښه مروج دی، هغه دی چې پلن شکل لري. دا
رګاب هم له اوسپنې څخه جوړ وي او په هغه ځای، چې پښه تکیه کوي، نهه انچه
اوږدوالی او څلور یا پینځه انچه سور لري. د دوی د زینونو چکین شوي پوښونه له
یوه توکر څخه جوړ وي. چې له زین نه نږدې د آس تر لکۍ پورې رسېږي او د آس په
دواړو خواوو کې یو څه خړپند هم وي. د عادي کسانو دغه پوښونه یا له تور لیمڅي

څخه جوړ وي. چې په هر ځای کې يې مختلف رنگونه وي يا د پشي پرانگه او يا د گوم بل وحشي حيوان له پوټکي څخه جوړ وي. خو د شتمنو او لږو خلکو د ژبن پوښونه له پخمل څخه جوړ شوي او په جواهرو ټکلي شوي وي او په خنډو کې يې د جواهرو دانې ترميل شوي وي. زړتني شيان د نعايش په وخت کې وي او په عادي وختونو کې دوی ډېر ساده وي. آسونه تل د سورو شاطرو په لاس يوځای بل ځای ته پيول کېږي، نه د پلو کسانو په لاس، لکه څنگه چې په هندوستان کې رواج لري. کله چې د اس څښتن له آس نه کوژېږي او چا گره ځي، د هغه شاطر تر هغه په آس سوري وي. چې دی بېرته راځي، د دوی په فکر د کار د آس لپاره گټه لري.

د سفر کولو دود

بڼې زياتره په کجاوو کې سفر کوي، د پاچا ځينې ماينې په پيل سفر کوي او نورې يې په يو راز ډوليو کې سفر کوي. معلومه شوې، چې پخپله پاچا په پيل سفر کوي، خو دی زياتره وخت په دغسې يوې ډولۍ کې سفر کوي، چې په هندوستان کې ورته نالکي Naluk وايي. دغه ډول ډولۍ په ښکته خواوو کې اوږد لرگی لري او د سفر په وخت کې همدغه لرگی د نارينه وو په اوږو ايښودل کېږي او ډولۍ ډول کېږي. البته دا ډول ډولۍ يواځې د پاچا لپاره خاصه ده، خو د اشرافو يو څو تنه ددې امتياز لري، چې په جامپان يا چين کې سفر وکړي. جامپان يا چين ددې ډولۍ يا نالکې په څېر دي. سريسي تېره او په درېو ستنو ولاړې وي او د سريو په اوږو ډول کېږي. چې په هندوستان کې ورته تونجن Tonzon وايي. داسې هم په ختيځ کې د ناروغانو د ډولو راوړلو لپاره وېرې او لسو څه ناراحته کجاوې استعمالېږي. دغه ټول نارينه او زما په خيال هندوان وېرې، خو د دوی اوږدې ډيرې او د قره قلې خولۍ د دوی شکل د هندوستان د هندوانو له قرارو څخه بېلېږي.

د ماسپرو سامانونه يا په اوسانو يا په قاطرو ډول کېږي، ډېر عام اوسان هغه دي، چې په هندوستان کې هم ترېته کار اخيستل کېږي، چې که څه هم هلته د اوسانو په نامه يادېږي، خو د طبيعي مورخانو په نظر چټک او يا بادي اوسان دي، قاطري د حمل او نقل لپاره تر ټولو ښه حيوانات گڼل کېږي. په دې چې دوی د آسوتو په څېر چټکې ځي، خو د دوی بيه ډېره اوچته ده او په دې سبب يواځې شتمن خلک ترېته استفاده کولای شي. په افغانستان کې پرسته خانې نشته، پاچا خپل حال احوال د سورو په لاس استوي او هغوی د چوپړو په نامه يادېږي. چوپړ جېراتوونکي مزلونه کوي، دوی ته هغه مشران تازه آسونه ورکوي، چې دوی د هغو له ځايونو څخه تېرېږي او دوی له هغوی څخه د آسوتو غوښتنه کوي.

دوی به له دې چې څه تیاری ولري. د جهرانتیا نه ډک کونښونه کوي. دوی تر
 معکته حده پورې ځانونه په کالیو او ټوکرو ټینگ تړي، چې د خپل سترې کورنۍ
 سفر په دوران کې ټیټې او دردونه لې کړي. د پاچا چوپړان د نورو خلکو لیکونه نه
 وړي، دوی په واقع کې د نارینه وو لور، له خلک دي او زیاتره وخت مهم خبرونه
 ورسپارل کېږي، نور خلک څه وخت چې وغواړي چوپړان استخداموي او لوبان.
 چوپړان تل په خپل خدمت کې لري. د خلکو زیاته برخه د قاصدانو په لاس
 پېغامونه استوي او قاصدان هم ډېر چټک دي او زیاتره وخت د پېښور کابل لاره،
 چې دوه سوه اولس میلې ده، په څلورو ورځو کې وهي.

مریان

په افغانستان کې مریان شته لکه څنگه چې په مسلمانو هېوادونو کې شته دي.
 دلته غواړم د هغو دریځ په لنډ ډول بیان کړم.

د مریانو ښه ډېره برخه ځانډ زاده دي، خو له باندنيو ملکونو څخه هم یو څه په
 لاس راځي. نیګروګان او زنګیان کله کله عربستان څخه راوړل کېږي. بلوچان چې
 فارسیان او نور خلک په چپاوونو کې نیسي، غرنوي او له کافرستان نه هم ښایسته
 شمېر خلک یا پلورل کېږي یا یې یوسفزي په خپلو سرحدونو کې نیسي.

د کافرو اسیران په عمومي ډول ښځې دي او څنگه چې دوی ډېرې ښکلې دي،
 ډېره تقاضا ورته موجوده ده. له هغو نورو مریانو نه په زیاته اندازه ښکته کارونو
 کې کار اخیستل کېږي، خو د مملکت په اطرافو کې په تېره بیا په درانیو بزګرو کې
 له دوی نه په ډېره اندازه په ګرځه کې کار اخیستل کېږي، سره له دې هم څنگه چې د
 انګرېزانو په مستعمرو کې معموله وه، له دوی څخه دا نه غوښتل کېږي، چې د
 غاړو پرځای کار وکړي، بلکې دوی هغه کار کوي چې آزاد نارینه یې کوي. په
 نورو برخو کې دوی سره سلوک له دغه حال سره متناسب دی.

دوی څه وخت، چې د ژوندانه په ښکته اړخ کې وي، له خپلو خاوندانو سره په یوه
 دسترخوان دوی غوري او ورته اجازه شته، چې شخصي ملکیتونه ولري. دوی
 خاوندان دوی ته سرغاثونه ورکوي او ښځې ورته کوي او داسې نور کارونه ورته
 کوي. دوی د نورو مریانو لوښې وروي او د لوښو خاوند د لوښو حق لري، خو ماته ویل
 شوي چې دې دغه ولور یا د هغې پلار ته ورکوي او یا یې پخپله نجلۍ ته ورکوي.
 زما په فکر، چې دغه باید په حتمي ډول د ښځې پلور لوبه وي، چې یو ډېره یې
 باید تادیه کړي او هغه په مریي باندې د څښتن حقوقو ته څه حده نه رسوي، ځکه
 چې زه تصور نه شم ګولای چې بادار به د نجلۍ خدمت څخه یې له دې، چې د هغې په
 مقابل کې څه ورته ورکې شي، تېر شي مخصوصاً څنگه چې واده به د هغې ارزښت
 لوړ کړي. په دې چې څښتن به یې د هغې د روزات مستحق اوسي.

زه د هغو مريانو په حال کې، چې په کښت وکړلگيا وي، داسې شي نه وینم، چې لا خراب شي، دوی زیاتره د خپلو خاوندانو په کورونو کې ژوند کوي او ان کله چې د کښت او کرځمکې لیرې پرته وي او دا لازمه کوي، چې غلامان باید هغو ته نه دي په کولو او خپسو کې واوسي، دوی هېڅ وخت په ځمکې پورې تړلي نه وي او د ضرورت له مخې له یوه کښت نه بل کښت ته انتقال کوي، د دوی شمېر دومره ډېر نه دی، چې دې ته مجبور شي، چې په خاصو ځمکو پورې وتړل شي. دوی د خپل کار په حاصل کې څه برخه نه لري او یواځې د خپل څښتن او یا د کوم ازاد سړي په پاملرنې سره، چې دغه کار ورته سپارل کېږي، په کار کولو مجبورېږي. دوی یواځې کله کله وهل کېږي. د متوسط الحال خلکو بالغه مریان ځانونه د هغو د کورنیو یو جز بولي او داسې سوچ کوي، چې ددې لپاره چې د دوی څښتنان د دوی او خپل ژوند تامین کړي، دوی باید کار وکړي. ښځې د وینځو په څېر ساتلې کېږي، دوی د کور د بې بې مزدورانې وي او په متوسط کورنیو کې له هغې سره د کور په کارونو کې مرسته کوي.

په ازیکانو کې د غلام خاوند زیاتره وخت د خپل غلام له ازادولو سره موافقه کوي. دا موافقه هغه وخت کېږي، چې مریې یو څه ټاکلې پیسې تادیه کړي او یا د یو شمېر کلونو په موده کې په ښه خدمت کولو سره د هغې د تادیه کولو ډمه وکړي. حاکمان دغسې قراردادونه نافذوي. پښتانه او فارسيان پر خلاف دا عار گڼي، چې غلام د پیسو په مقابل کې ازاد کړي، خو دوی زیاتره وخت د ښه خدمت په بدل غلامان ازادوي او یا هغه وخت، چې د مرگ په حال کې وي، هغوی ته آزادي ورکوي.

د یوه لوی خان په اړه مې اورېدلي دي، چې هغه وخت چې دې د خپل فکر شو خپل ټول غلامان یې، چې دده زوی یې ښه نه ایښود، راوغوښتل او د ازادۍ سندونه یې ورکول. پښتانه له غلام کولو څخه سخته کرکه کوي او ازیکان په دې قنډي، چې دوی خلک مریان کوي او په ډېر نفرت سره دوی ته د ادم فروشانو خطاب کوي.

یو لیکوال، چې په هېڅ وجه د پښتنو پلوي نه کوي، د دوی دغه فکر د طرز په اړه شهادت ورکوي، خو څنگه چې د دوی زیاتره مریان د هندوانو پر ضد د دوی د لومړیو جنگونو د اسیرانو زوزات دي. زه داسې فکر کوم چې د دوی دین دوی ته ترغیبوي، چې د بت پرستو په مقابل کې د هغه جرم مرتکب شي، چې دوی د یوه مسلمان غلام کولو ته په نفرت گوري.^(۱)

^(۱) دغه کیسه د کروشنسکي Krashinsky له اثر، "د فارسي د وروستي انقلاب تاریخ" څخه اخیستل شوې ده. لومړۍ ټوکه، ۱۶۶-۱۶۷ مخونه. کومه وضع چې پښتانه یې د جنگ د مقرراتو له مخې له جنگي اسیرانو سره کوي، د نورو شرقي ملتونو په څېر د وحشت ښه هېڅ نه لري. د مریانو په حیث د اسیرانو خرڅول د دوی په نظر بشري جنايت گڼل کېږي او دوی ترېنه کرکه کوي. یې له کوم شک

ختیځ او لویدیځ پښتانه

د پښتنو ښځې د هندوستان د ښځو په پرتله لمټې، سپینې او ډېرې ښکلې دي. د پښتنو نارینه ښه غښتلي او په عمومي ډول په ځان نړۍ، خو د تینگو هندوکو او غفلو خاوندان دي. پوزې یې لوړې، د مخ هندوکې یې ښک او مخونه یې اوږد دي. د دوی ډیرې او ریښتان په عمومي ډول تور، کله کله نیواري او په تدرت سره، سره وي. د دوی ریښتان تل څخ او قوي وي. دوی د سر گوپړۍ غریبې، خو د سر تور ریښتان پرېږدي. ښارونه ته نږدې قومونه لنډ ریښتان لري، خو د نورو ریښتان ښه اوږد دي او د سر له هرې خوا نه ښکته څرې یې ډیرې یې اوږدې او گټې دي. د دوی څیرې له ساده گۍ سره مېړانه او تفکر افاده کوي، خو ضعیف نه ښیي. ختیځ پښتانه ملي خصوصیتونه په ډېر قورت سره تمثیلوي. که څه هم هغه څېره، چې پورته ورته اشاره وشوه، په دوی کې په ډېره کمه اندازه موجوده ده. د لویدیځو قومونو څیرې چندان واضحې نه دي او ډېر ډولونه لري. ځینې یې زېږې څیرې لري، چې له هغو څخه چې ما یې پورته بیان وکړ، ډېر توپیر لري، خو د مخونو هندوکې یې ښاپسته لور دي. لویدیځ پښتانه تر ختیځو پښتنو په تن پیاروي او په ځان غټ دي او ځینې دراني او غلزي د چېر تڼاک قوت او قامت خاوندان دي، خو پښتانه په عمومي ډول د انگرېزانو په شان په ونه لوړ نه دي.

ختیځ پښتانه په عمومي ډول تورې څیرې لري، چې د هندوستانیانو څېرو ته نږدې دي. په داسې حال کې چې د لویدیځو پښتنو ښکلونه د ښوون د ونې په څېر دي او سالم رنگ او څېره لري، خو په دوی کې نارینه د ختیځو نارینه وو په څېر د هندوستان په څېر تور ښځن وي، ځینې یې چې په هغه گاونډیتوب کې لیدل کېږي، د اروپایانو په څېر سپین رنگي دي. سپین رنگي په غنمي ډول په لویدیځ کې او تور ښځن په ختیځ کې په اکثریت کې دي.

د پښتنو سلوگونه

ختیځ او لویدیځ پښتانه د پورته اختلاف پرته، چې د اقلیم مولود دی، د نورو ځانګړتیاوو له لامله هم په خپلو کې سره توپیر لري. داسې ښکاري، چې دغه ځانګړتیاوې په عمومي ډول له هغو بېلابېلو برخو پیدا شوي دي، چې دغو دوو سترو ځانګړو خپل شخصیتونه جوړ کړي دي. لویدیځو پښتنو خپل مدنیت له

څخه دا سده ده، چې دوی له اسیراتو نه د نوکرو په حیث کار اخلي، خو له دوی ډېر خدمت په وخت کې په زړه سولندي چال چلند کوي او په پای کې یې ازادوي هم. په دې ډول پښتانه له دې پلوه هم د نورو ښو رواجونو په جمله کې له شرقي ولسونو سره توپیر لري.

فارسيانو او ختيځو پښتنو له هندوستانيانو څخه اخيستی دي او دواړه په کالپو او کپه وړو کې هغو خلکو ته ورته دي، چې په دې ډول د دوسره رابطه لري. په داسې حال کې چې د جنوب د منځنۍ برخې اوسېدونکيو، چې له دغو دوو امپراتوريو څخه چې پورته ورته اشاره وشوه، په يوه اندازه او له لورېو لارو او سرکونو څخه په مساوي ډول ليرې پراته دي، د خپل ملت اصلي عادتونه يې ساتلي دي، د ملک د ښه پراخوالي له لامله، چې لويديځ قومونه پرې مېشت شوي او د هغه لوړوالي او برتري له لامله چې له هغو څخه دوو قومونو په ځانگړو تاريخي دورو کې ترلاسه کړي دي. د فارسيانو کالي، کپه وړه او ژبه په قاطع ډول غلبه لري. دغه حال ان په هغو برخو کې هم ليدل کېږي، چې هندي عادتونو پکې ښې رېښې غزولي دي، بايد ورسره شي. چې هر هغه څه چې له فارسيانو او هنديانو څخه اخيستل شوي، تراوسه هم په هغه حال ساتل شوي دي، چې اول غوره شوي وو. په نتيجه کې هغه په اوس وختونو کې د دغو دواړو ملکونو تر اوسني واقعي حال نه توپير لري. د هندوستان کالي او عادتونه هغه دي، چې د شاه جهان په وختونو کې وو او فارسيانو د نادر شاه افشار د وختونو دي. د نادر شاه دوره که څه هم ډېره لنډه وه، هغه ستر بدلون چې په فارس کې پېښ شوی دی، دغه تفاوت نظر هغې بلې دورې ته ډېر غرگند کړی دی.^(۱)

پښتانه په سلوک کې د اوسپنې رېښې څلک دي، دوی که څه هم مېړانه لري او په خپلو اکې مثين دي، د عسکري د هغه غرور او ښې رحمنۍ له تظاهر څخه مېړه دي. چې د دوی په روزات يانې د هندوستان په پټانانو کې ډېر ښکاره دي، کله چې نورو ته د دوی خبرې ناوړې وي، هغه د اطرافي خلکو په څېر ساده او ابتدایي وي، خو هېڅکله هېڅکله او بې غوښه نه وي، داسې ښکاري، چې د هندوستان پټانانو د يوسفزو خاص سلوکونه، چې هغه تندخويه او له غرور نه ډک حالت دي، غوره کړي وي. د ښار د شاوخوا پښتانه تر څه حده په سلوک کې نرم دي او لوړو کسانو ته اطاعت لري، خو دوی د هېواد په ډېرو برخو کې ډېر ساده وي او د رتبې او درجې

نرم دي به بله غټه سهره نه وي، چې فکر وشي د پښتو ختيځ قومونه خپلو پښتونو ته هېڅ تغيير نه ورکوي. د انگرېزانو اوسني کالي له تر لويه دويم چارلس Charles, the second د دورې دي، لکه چې د فارسيانو اوسني کالي د هغو وختونو دي، چې چارلس d'harlem د دوی په ملک کې ستر کړی و. په هندوستان کې تر هغو له بدلون راغلی نه دی. د نظام الملک د زېرو ډوله کاليو او سلوکونو په اړه د دهلي د ځوانو درباريانو يوې مستحري دعسي تاثيرات لرل، چې په تاريخ کې يوه نمونه جوړوي. څنگه چې په دهلي او دکن کې د مغولي اشراقو کالي اتيا يا نوي کاله وړاندې په شان وو او اوس خوسره توپير لري، واضحه ده چې که دواړو ته يو بيا بل بايد ډېر تغيير کړی وي. دا حقيقت دی، چې اروپايي گرځنده په هغو لباسونو کې چې د دوی له کاليو څخه پوره تغيير لري، له توپير نه درک کوي.

تمیز چندان نه کوي، خو سره له دې هم دوی ټولو لویانو ته په درنه سترګه ګوري. پښتانه ګډه څه هم په ناسته ولاړه کي هغسې بې تکلفه دي، چې د هر ګټونکي توجه چې غواړي، اروپایان له آسیایانو سره پرتله کوي، ځانته جلیوي، خو دوی په عمومي ډول حیاناګ دي.

دا هغه نقص دی، چې ما په نورو آسیایانو کي لیدلی نه دی. پښتانه له رسمي مراعو پرته په نورو حالاتو کي د اعضاوو له نوروو څخه کار اخلي، خو د لاسونو غځول او په وړاندې لوري د ځان کېول د دوی په نزد ډېر مهم ښکاري، دوی نظری فارسیانو ته ممکن د غسې لا ډېر عملونه ترسره کوي. ګډه څه هم وروستني خلګ د دوی په څېر دومره تیاره نه دي، خو دوی د خبرو په وخت کي د غریو په تېره د لاسونو په نوروو سره هېڅکله له هندوستانیانو سره برابري نه شي کولای^(۱).

د پښتنو سنجیه

پښتانه داسې هم له هغسې طفلانه کېو څخه میرا دي، چې ممکن د هندوستانیانو معتبره ځانګړتیا وي. ماته داسې معلومه شوه، چې د پښتنو خبرې اتري او د دوی پوښتنې ګډه څه هم پراخې نه دي، تل معقولې دي او داسې ته معلومېږي، چې دوی په هغسې وړو څیزونو غوښتي وکړي، چې په هندوستان کي ډېر ژر د سرغالتونو په توګه منل کېږي.

پښتانه په یقین سره د خپلو لویديځو ګاونډیو په څېر نرمي او لطافت نه لري او له خارجي ملتونو سره د دوی نه راشه درشه بې له شک څخه د دوی لیدونه او په ځینو موضوع ګانو کي د دوی پوهه لږې.

خو د دوی د ټولنې وضع، چې هلته هر یو مجبور دی خپل حقوق پخپله وساتي او په دغه وضعي سره په عین حال کي ده ته په ټولنې کي اهمیت ورکول کېږي، ددې لامل کېږي چې د دوی استعدادونه په زیاته اندازه په کار واچول شي او انکشاف وکړي. نو په دې توګه د دغو خلکو زیاته برخه د مشاهده، ادراک او سنجش ځاوندان دي.

^۱ له یوه باندني ملت سره د دوی په پرتله کولو کي په ماته اجازه وي، چې ددغې پراخې امپراتورۍ اوسېدونکي د یوه واحد ولس په توګه وګڼم. خو دا باید هر نه شي، چې په خپله په هندوستانیانو کي ډېره تنوع شته. په دې ډول په قد چنگ، ننون هندوستانی ډېر په وړو ګډېږي او که څه هم دی په خبرو کي تر یوه حده پورې د غریو له نوروو څخه کار اخلي، دی د عمل هغه شدت ته نه رسېږي چې د کرناتک وړو، نور رنگی او ګونجې شوي اوسېدونکي یې استعمالوي. د کرناتک اوسېدونکي په ډېرې جذبي موضوع باندې په دغسې لوړ اواز او شدت سره خبرې کوي، چې یو انګرېز به هېڅ وخت هغسې ونه ګډېږي.

دوی داسې هم د پلټنې له مخې درېي څخه برخوردار دي، چې یوه چاته چې د هندوستانیانو له بې علاقګۍ سره عادي شوي وي، هوسایي ده. دوی تل له خپل ملک څخه د لیرې هېوادونو په اړه د معلوماتو د پیدا کولو لپاره هیله ښکاره کړې ده او ځینو یې ښه هڅه لرله، چې زموږ د علومو نه په خبرتیا سره خپل ځانونه اصلاح کړي. ما یوه ملا ته، چې له ما سره کلکتې ته لاړ، د کوپرنیک د هغه د سیستم یو لنډ بیان ورکړ. کوم چې ډاکټر هنټر (Hunter) په درې څپور کړی و. دغه ملا له خپل ستنېدو څخه دوه کاله وروسته ماته د انګلیسي نیوټونیانو (English Newtonians) په نامه د پوښتنو یو لست راواستوه او په هغه کې یې ددغه سیستم د ځینو برخو په اړه دغسې تشریحات غوښتي وو، چې د پېښور پوهان یې حیران کړي وو.^(۱)

هغه وخت، چې زه په کلکتې کې وم، له ملایانو څخه نیولې ان تر شاطرانو پورې چې د ټولو درجو ډېر پښتانه له ځان سره پېولي وو، چې د وسلو جبهه ځاني ودرشي، کښتۍ ګانې تماشا کړي او څه داسې نور څیزونه وګوري، چې د دوی لپاره نوي وو. د ډېرې خوښۍ خبره داده، چې دوی د هر نوي څیز په اړه علاقه وښودله او د خوښۍ احساس یې ګاډه، خو یو ملا په دې ډېر خواشینی شو، چې ده د توپ د سوري کولو لپاره هغه څرخ ونه موند، چې د بخار په وسیله ګرځېده، لکه څنګه چې هغه د میرزا ابو طالب په سفرنامه کې لوستلي وو، چې په انګلستان کې همدغسې کېږي. ما زیاتره وخت د هندوستان اوسېدونکي د همدغسې څیزونو په تداره کې لیدلي دي او که څه هم دوی تل تر کافي حده مودې وو، چې د هغو ستاینه وکړي، خو دوی دغه ستاینه په دغسې آرامۍ سره کوله، چې هغه پوښتنې چې دوی کله کله کولې داسې وې، چې دوی غوښتل یواځې خبرو ته دوام ورکړي.^(۲)

له پښتنو سره ټولې مراودې په دې په زړه پورې دي، چې د دوی په خبرو اعتماد کېدای شي. دوی که څه هم په رښتیا ویلو کې له اروپایانو نه وروسته دي او که چېرې دوی کولی شو، چې خپلې ګټې په ټګۍ سره ځولدي کړي، دوی به ددې پورا ونه ساتي، چې په خپلو ژمنو او ویناوو سره غولول وکړي، خو دوی د حقیقت په اړه هغه بې علاقګۍ او د اعتیادي او د مفت کذب په اړه هغه روښ نه ښې لکه څنګه چې د هندوستان او فارس خلک یو اروپایي هېرانيوي داسې ښکاري، چې د لومړني

^۱ څنګه چې زه پخپله په دې موضوع نه پوهېدم او داسې کسان مې هم نه شو پیدا کولای، چې هم ریاضي پوه او هم د درې عالم وي، ده ته مې ځوابونه ورکولای نه شو.

^۲ فارسیان دومره چالاک او ذهین دي، چې دغسې یې احساسې هېڅکله نه ښې، خو دوی دومره په ځان غره دي، چې نورو ملتونو په اړه د تجسس دغسې حس نه ښکاره کوي.

ملت یو شخص د یوه شي د سم لیدلو استعداد نه لري او د دویم ملت یو شخص د هغه له سم بیانولو څخه عاجز دی.

خو په پښتنو باندې په عمومي ډول د صحیح توپ او وفادارۍ اتکا کېدای شي، خو په هغه حال کې چې د کوم مشاهد د تېر ایستو لپاره څه تعصب موجود او یا د حقیقت د منځ کولو لپاره کوم محرک په مېنځ کې وي.

ټول پښتانه په زیاته اندازه فعال او د طاقت خاوندان دي، دوی د خپل ملک د طبیعت له امله مجبور او په دې اړخه دي، چې په غرو ختلو سره ډېرې ستونزې وگالي او په پښو یا په آس باندې لوی مزلونه وهي او له چټکو او پراخو سیندونو څخه په لامبو وهلو تېر شي. یواځې غریبان یا د ځوان په قوت کې انسانان دغه کارونه نه کوي، څنگه چې د دوی په ملک کې بهی له آس څخه د حمل او نقل آسانه وسیله نشته، د ټولو درجاتو انسانان مجبور دي د دغو مهارتونو خاوندان اوسي. داسې چې زاړه میرزایان هم چې په ډېر کې او سره په آس باندې سوړېدای شي. په ډېرو سختو غاښو او د هغو په لورو او ژورو کې په آس باندې ښه مزلونه وهي او یا د تنگو او ژورو لارو په څنډو سواره روان دي، چې د هغو د پاسه قدم وهل هم خطرناک وي، سره له دې هم تقریباً ټول پښتانه د تودو اقلیمونو طاقت نه لري او څه وخت چې دوی په هندوستان کې په لښکر لېږدونو بوخت وو، د اوږدې راتګ او د دوی تېښتې به د دوی لښکر ډېرې کمولې، دا حال ان د احمد شاه په دوره کې، چې د انضباط رعایت هم ښه کېده، صدق لاره.

دا وضع ډېره حیرانوونکې ده، په دې چې پخپله د دوی د ملک زیاته برخه په تارده اقلیم کې پرته ده.

ټول پښتانه څه وخت، چې په خپل کوم کار یا ساعت تېری پسې روان وي، ډېر رحمت گالي او سخته خواري کوي. په دهقاني کې تر دوی زیات خواړه یکنې نشته او ډېر یې په کار کې نه ستړي کېدونکي دي، خو دوی کله چې چندان پارېدلي نه وي، لت وي.

داسې ښکاري چې د منفعت مینه د دوی ځانګړه قوه اوسي، د درانیو ډېر مشران دا غوره گڼي، چې خپلې ډېرې، خوراګدې، پیسې ذخیره کړي نه دا چې له سخاوت نه یو څه کار واخلي او په دغه کار سره قدرت، نوم او احترام وگټي. ټول هغه کسان چې دوی ډېر ښه پېژني، په دې عقیده دي، چې په دغه ټول ملت باندې د پیسو نفوذ حد نه لري او دوی پخپله هم له دغه حقیقت نه انکار نه کوي.

له خپلواکۍ سره د دوی مینه، چې د دوی په حکومت اثر کوي، لومړی بیان شوي ده، دغه مینه د دوی په ډېرو فکرونو او معاملو کې په یوه شکل ځان ښيي، د

يوه ښه اداره شوي ملک په اړه د دوی د ستاينې وړ خبرې دا دي: هر سړی د خپل کښت حاصل خوري^{۱۰} او هېڅ څوک له بل چا سره غرض نه لري^{۱۱}، "خو د ميکاروند، خو د ميخوړند،^{۱۲} کس يا کسې غرض نه اود^{۱۳}."

خو د شخصي آزادي ميند له خود غرضي نه پره ليري ده. د دوی د ټولنې ماهيت يانې هلته چې قدرت د يوه چا د خپلوانو په کثرت سره وي، ددې لامل کېږي چې د يوې کورنۍ د غړيو په منځ کې قوي علاقه موجوده وي، داسې پښتون به نه وي، چې خدوخت ده، خپل خپلوان په کومې مقابلې اخته وي، په هغه پرېکړې ولاړ نه وي، زه بايد له هغه څه نه، چې د کورنۍ د وفادارۍ په اړه واييم، هغه څه مستثنې کړم، چې په حاکمو کورنيو کې د مشرانو په غوره کولو پېښېږي، د وړتيا اړتيا په قوت په پاچايانو کې زيات نه حس کېږي او د يوه واره قوم مشري د هغو په نظر کې، چې د هغې لپاره مبارزه کوي، هغسې اهميت لري لکه چې لوی شاهزادگان يې د تاج او تخت گټلو لپاره کوي، دا مبارزه په واقع کې د وروڼو ترمنځ نه پېښېږي، خو د ليرو خپلوانو په منځ کې دومره واضحه ده، چې د ترمور کله چې لقوي مانا يې د تره زوی دی، په پښتو کې د مخالف پر ځای استعمالېږي، ما دمخه ددې ذکر کړی دی، چې قبيلوي احساس څنگه د عمومي وطنپالنې روحیه کموي، خو دوی ټول د پښتانه د تنگ په اړه پره توره علاقه ښيي، دوی هغه ملک ته چې پکې زېږېدلي وي او هغو صحخو ته چې لومړنۍ غوښتي يې پکې لرلې وي، سخت علاقه من دي. د غزني شمال ختيځ ته د سپينگه (Spingeh) ۱۶ درې يوه اوسېدونکي، چې د کوم جرم له امله فراري و، د اته يو وخت د خپلو سفرو کيسه کوله او په آخر کې يې د هغو ملکونو نوم اخيست، چې ده پکې سفرونه کړي وو او له خپل ملک سره يې متايبه کول. ((ما ټول فارس، هندوستان، گرجستان، تاتاري او بلوچستان وليدل، خو ما په ټولو سفرونو کې د سپينگه په شان بل ځای ونه ليد.))

ټول پښتانه په خپل نسب فخر کوي او د دوی د تاريخونو زياتره برخې د دوی د نسب شمېر نيولي دي، دوی به په پدې پرې سختی سره يو څوک پښتون وگڼي، چې هغه ونه شي کولای تر پينځو يا شپږو نسلونو پورې خپله شجره ثابته کړي. پښتانه ان په صادي خبرو کې زياتره وخت ددې لپاره توقف کوي، چې د هغه شخص ټبر شوي وشمېري، چې په خبرو کې يې نوم اخيستل شوی وي^{۱۴}.

^{۱۰} دغه مثال ما په يوه دولت خپلي کې، چې د دلمان د ټوک (Tuk) په اړه مې له هغه سره مرکه کوله، په ډېر وضاحت وليد، ټوک ددغه قوم لوی ښار دی، ده د يوې پوښتنې په مقابل کې واته ويل: ((ټوک د سرور ښار دی، سرور د کتل خان زوی دی، کتل خان د سليم خان زوی دی، سليم خان د مير سلطان خان زوی، مير سلطان خان د ظفر خان زوی او ظفر خان د خان زمان زوی دی او ظفر خان د شاه جهان په وخت کې اوسېده او جهان گير د گود تيمور له نسل څخه دی.))

ټول پښتانه په خپلو نږدې لاس لاندې خلکو، چې له هر مذهب او ملت څخه وي، ډېر مهربان دي، خو له هغو خلکو سره چې د دوی تر واک لاندې دي او دوی ورسره په شخصي توګه کومې اړیکې نه لري، وضع بل راوړه. هغه ملګرونه لکه کشمیر او د ایاسین د جاري ولايتونه، چې پوره لاندې شوي دي، د افرادو چور او چپاول نه ډېر ضرور وړني او که زیاتره وخت په دوی د ظلم او تعدی افراط جاري نه وي، دا له دې امله چې بې جهته، بې رحمت او تحقیقول د پښتنو د کرکټر جز نه دی.

د پښتنو د خپلواکۍ او برابری احساس له دې لامله کېږي، چې د خپلو ګاونډیو په اوچت توب څخه وګړي او د دوی په خاطر کې قوي رنگ ښکاره کړي. دا فکر، چې د دوی له یاد او نظر څخه اېستل شوی او پوښتل شوی نه دی، په داسې حال کې چې د دوی سیالانو ته نه پاملرنه شوې وي، دوی دې ته ترغیب کړي، چې له یوې اوږدې دوستۍ څخه تېر شي او یا له هغې ډلې څخه واوړي، چې ورسره یې د ژبه مينه لرله، وبل کېږي پښتنو ته ترغو خاص سپکاوی شوی نه وي او یا ظلمونه پرې نه وي شوي، په ملګرتوب کې به تکړه دي او د ښېګڼو ښه پروا ساتي، زه د دوی په کرکټر کې دغه ځانګړتیا حیانت کوم، چې دوی ته یوه تحفه دمخه ورکې شوې وي له دوی نه چې هر کار وغوښتل شي، په ډېره مېړانه به یې ترسره کړي. نظر دې ته چې د تحفي ورکول وغندول شي، په دې امید چې دوی به هغه کار زرا اجرا کړي. د دوی له عادتونو څخه پخوا تر پخوا دا ښکاره کېدای شي، چې شخصي انتقام یوه وظیفه ګڼل کېږي او دوی به تر ډېرې مودې پورې د ظلمونو یاد له ځانه سره ساتي، خو دا یواځې د هغو جدي ظلمونو په اړه صدق کوي، چې ټنګ او هزرت دوی د پور اخیستلو لپاره مجبوروي، د ورو کارونو په اړه دوی نه زړ پارېږي او نه د ګناهې په څېر سخت تړي دي.

زه په آسیا کې د دوی په شان د لږو عېبونو خلک نه پېژنم، داسې هم نظر ضرور ته په دو کې نسق او فساد کم دی، خو د هیواد په غرب کې دا کارونه ډېر کېږي. د یارونو خلک د نسق او فساد لپاره ذوق پیدا کوي او هغه چې د ملک په شمال ختیځ کې پراته دي، لا دمخه د پاکی له دایرې څخه بهر شوي دي. پښتانه پخپله د سلوګونو له خرابیدو او د حمیمیت او نښې عقیدې له انحطاط څخه شکایت کوي او وایي، چې د دوی ملت د فارسیانو تر اغېز لاندې راغلی دی. د فارس د ملت په لور د دوی احساسات او اخلاق په زیاته اندازه هغو ته ورته دي، چې انګلیسانو څو کلونه دمخه د فرانسویانو په مقابل کې کشف کړي وو.

د دوی ملي مخالفت او د ځان په اړه د اوچتوالي قوي احساس ددې مخه نه نیسي، چې د فارسیانو د سلوګونو تقلید وکړي. په داسې حال کې، چې دوی ددغه

عمل په ضد په دې چټکۍ وهي، چې له خپلو سلوگونو څخه يې محروسوي، دوی په هغه مزیت ښه خبر دي، چې په حاضر وخت کې يې فارس په دوی لري، چې هغه په نسبي ډول د فارس د شورا گانو اتحاد او قوت دی. دوی د فارس د قدرت له ډېرېدو نه يو څه په وېره کې دي، خو دغه وېره په ځان د اعتماد لرلو له لامله کمه شوې ده، د پښتو گرگېر، چې په يو څو کلونو کې لښ شې، نو د دوی عېبونه، انتقام، رځه، حرص، چور او سرزوي ده، خو له بلې خوا دوی په ازادۍ مثين دي، خپلو ملگريو ته وفادار دي، په لاس لاتنې خلکو ته سواندي لري، مېلمه پالونکي دي، زړور دي، سخت زړي دي، کم خرڅه دي، خوارېکښ دي، احتياط کار دي او د نورو گاونډيو ملتونو په پرتله خطا، دسيسې او قريب ته لې متعایل دي.

اتم خپرگی

د ښارونو د اوسېدونکو شخصیت، عادتونه او اخلاق

ما تر اوسه د مرکټر او سلوگونو د هغو ټکو په اړه لیکنه کړې، چې د پښتون ملت د ټولو برخو یا نږدې د ټولو برخو په اړه تطبیق مومي. اوس به د بېلابېلو طبقاتو ځانګړتیاوې، چې ټول ملت ورځنې جوړ دي، بیان کړم.

تر دې ځایه به د ختیځو او لویدیځو پښتنو د اختلاف په اړه پوره لیکنه شوې ده. چې د ځینو خلکو ځانګړې ډلې هم په ضمني ډول شرحه شوي دي. له دې وروسته به د کوچنیو او بزګرو طبقات په مفصل ډول شرحه کړم.

نو په دې ډول لومړنۍ ډله خلک، چې اوس به یې بیان وشي، د ښارونو اوسېدونکي دي. په دې برخه کې لومړنۍ شی، چې د یوه کس پاملرنه ځانته جلبوي، دا دی چې د دغې ډلې زیاتره برخه پښتانه، نه دي. د یوه اروپایي لپاره ممکن دا عجیبه وپېښي. چې د ملک واکداران دې د ښارونو اوسېدونکي نه اوسي، خو د نورمان تر فتحې وروسته د انګلستان حال هم همدغسې و او د تاریخي ازمیک وضع همدا اوس هم همدغسې ده او تر یوه حده د فاس هم دغه حال دی. په دغو ټولو حالاتو کې ښايي عین دلیل دخیل وي او هغه دا چې واکدار ملت ته دا ګرځان ښکاره شوی، چې هغه کسونه وګړي، چې خلک په ښارونو کې غوښتوي، له لویانو او د هغوی له نوکرانو پرته، چې دوی دربار جلب کړي، نور پښتانه په ښارونو کې نه دي اوسېدلي. په دې قرار هغه یواځیني پښتانه، چې په ښارونو کې اوسي، لویان او دوی نوکران، عساکر، ملایان او یو څو سوداګر دي. په دغو خلکو کې سوداګری ته په ښکته سترګه نه کتل کېږي او له دغه ملت څخه بهر غریبان دي، چې د کارګرو په توګه کار کوي. د هغو خلکو زیاته برخه، چې دغه کسونه کوي، تاجک دي. تاجکان

په زیاته اندازه د هېواد د لویديځ په ټولو برخو کې له پښتنو سره گډ دي. دوی ان په ختیځ کې هم لیدل کېږي. که څه هم په ختیځ کې هغه کسبونه چې دمخه ورته اشاره وشوه، د هند کیانو په لاس کې دي.

هند کیان په اصل کې له هندوستان څخه دي او اوس د افغانستان په ختیځ کې مېشت دي. لکه څنګه چې تاجکان په لویديځ کې خواره دي، دغه ملتونه او نور چې د افغاني ښارونو نفوس ترې جوړ دی، وروسته له دې چې د پښتنو بیان تمام شي، د بېلو نژادونو په توګه به وڅېړل شي. اوس به د هغه مقام په اړه خبرې وکړم، چې دوی یې ددغو ښارونو د مدني افرادو په توګه اشغالوي. دوی له دغه نظره په صرافانو، سوداګرو، کسبګرو او مزدورانو وېشل شوي دي.

بانک داران

دا چې قرآن مجید مسلمانان له سود خوړلو نه منع کوي، ددې لامل شوی چې د صرافۍ زیاتره کارونه د هندوانو په لاس ولوېږي او د هندوانو محتاط او خسیس عادتونه دوی ددغه کار لپاره ښه مناسب ګرځولي دي.

دوی په پور ورکولو ګټې کوي او ډېر سود خوري. بلونه تیار له کوي او نوري داسې معاملي کوي، چې د دوی د استوګنې په ځای کې د مبادلو نرخ له ښکته پورته تللو سره اړه لري. داسې هم دوی سوداګري او وکالت له خپلو منظمو بانکي فعالیتونو سره ګډوي. د دوی د ګټې یوه بله منبع حکومت ته د ولایاتو د مالیاتو د بلونو په بدل کې په پیشکي ډول د پیسو تادیه کول دي. دغه معامله یو څه خطر لري. کله کله پرته هېڅ نه تادیه کېږي. خو ګټه هم لري او ګټه یې تل ډېره وي. ځینې صرافان ډېر شتمن دي، خو د لږو پانګو واره دوکانونه یې شماره وي، چې د یوې خاصې ناحیې د غریبو خلکو په منځ کې د لویو پانګوولو په شیانو هغه کسب کوي.

هغه وخت چې زه په پېښور کې وم، صرافانو دا لازمه ګڼله، چې خپل شته پټ وساتي. یوه صراف، چې زما بلونه واخیستل، چې د هغو له لارې خپل شته هندوستان ته ولېږدوي، دې ته حاضر و چې پیسې یواځې د شپې تادیه کړي یانې هغه وخت چې ځینې شوي پیسې یې له ځمکې نه واپستلي او په پټه یې زما خزانه دار ته ورکړي، خو دغه احتیاط د کوم موجود خطر له لامله نه و شوی لکه څومره چې د آینده په نظر کې نیولو سره شوی و. ځکه چې پېښور ددغسې انقلاب په درشل کې و، چې شروع یې لا دمخه په لویديځ کې شوی و. صرافان په هغه وخت کې د شاه شجاع په حکومت ښایسته ډاډه و، خو د هغه د ړنګېدو له لرلید نه نه په سخت ډېره کې و. سره له دې، چې دغه پاچا پیسو ته ډېر اړ و، له صرافانو نه پیسې په زور

تر لاسه نه شوي، دغو صرافانو له حکومت سره په ډېرو معاملو کې له پاچا او د هغه له وزیر نه څه وپوه نه لرله، خو د هغه له ډېرو مامورانو نه ډارېدل. څه وخت چې کوم معمولي درباري به له صرافانو نه د پور اخیستلو په اړه مامور شو، ددې احتمال به و، چې هغه د شخصي گټې لپاره په هغوی ظلم وکړي او شيان پرې تحمیل کړي. خو کله چې دغسې کار به یوه ښاغلي شخص ته سپارل کېده، هغه به د صرافانو او حکومت ترمنځ عادلانه رويه غوره کوله او له دوی سره به ښه د انصاف معامله کېده. د حکومت مخالفې ډلې په ټولو وسایلو پېښې ټولولې او پیسې یې په زور تر لاسه کولې. خو دغې ډلې هغه وخت ددې لپاره مبارزه کوله، چې حکومت نسکور کړي. د دوی اعمال که څه هم ډېر نامنظم دي، د سلطنت آرامتیا ممکن د دوی کرکټر له دغه اړخه اصلاح کړي وي. صرافان حتماً له هغو سترو لویو درانیو څخه، چې خپل شته د زیاتې گټې لپاره د دوی په لاس ورکوي، ضمانت تر لاسه کوي، دا هغه معامله ده، چې اشراف او صرافان په گټو کې شریکوي، داسې هم اشراف صرافان تر وړو لاندې نیسي او په ډېر اهمیت ورسره چال چلند کوي. په دې هیله، چې هغوی وکولای شي چې له دوی نه پور واخلي، دوی د ټولو نورو متشبثو طبقاتو په څېر له هغې واضعې ربحي څخه گټه کوي، چې پاچا یې د خپل ملت د ځینو افرادو په مقابل کې حمایه کوي.

سوداگران

سوداگران په عمومي ډول تاجکان، پارسیوانان او پښتانه دي. په دې ملک کې که څه هم سوداگری ته په ښکته سترگه نه کتل کېږي او سره له دې، چې سوداگران هم په عمومي ډول د ټولنې په لوړو طبقاتو کې شمېرل کېږي او که څه هم یو څو واره خاندانان په درانیو کې هم سوداگران دي، بیا هم هغې ډېرې پانګې او پراخې تجارتخانې، چې په فارس او هندوستان کې شته، په افغانستان کې نشته. پرله پسې کورنیو شخړو سوداگری ته سخت زیان رسولی دی. په دې، چې لارې یې خطرناکې دي او ټول تجارتې کاروانونه یې د جګړه مارو د یوې یا بلې ډلې د لوټولو لپاره خلاص پرې ایښي دي. که دا نه وي، نو د هندوستان، فارس، تاتاري او بلوچستان په منځ کې د کابل موقعیت او کشمیر د متصرفي په حیث لرل به د تجارت لپاره حتماً ډېرې ښېګڼې ولري. سوداگران ټول سنگین، صرفه جو او غیر متظاهر خلک دي. د هغو سفرونو په لامل، چې دوی یې د خپل سوداګرۍ په دوران کې په باندنيو ملکونو کې کوي، دوی تر ډېرو نورو خلکو شرم طبیعت ته او مشور دي. دوی په هوسایي ژوند کوي، خو نه په ښايي ډول ملا جعفر سیستانی، چې شاه شجاع ته ښه مقرب و او د دولت د وزیرانو په کتار کې جاېده، تل د یوه عادي

سوداگر په جامه کې گرځېده. یواځې یو ټوکر او یو چلم بردار په ورسره ملگری و او هېڅکله یې نه غوښتل، چې له عادي القابو پرته په هغو القابو یاد شي، چې د مهمو کسانو لپاره پکارېدل. دا هغه ثبوت دی، چې ښه پېژندنه د تجارت په اړه له هغو تنګ نظریو څخه ډېر خلاص دي، چې په هندوستان کې معمول دي او دا چې هېڅ مهم سړی به له دې نه ډډه ونه کړي، چې یایو، آس یا یوه توره او یا هر هغه ورته شي، چې دی ورته ضرورت نه لري، ترڅو کړي. که څه هم ښکاره ده، چې منظم تجارت به د لویو کسانو لپاره د یوه ډېر نامناسب شغل په ګټار کې حساب شي.

د ګانداران او کسبګران

د ښارونو پاتې برخه اوسېدونکي د ګانداران او کسبګران دي. دوی په دودیزو کسبونو کې سره^{۱۱} وېشل شوي دي. هر کسب ځانله د ګډخدا (صنفي مشر) په نامه یو مشر بولي، چې د هغه وظیفه د حکومت او همدغه صنف ترمنځ د معاملو تنظیمول دي. د دغې طبقې په ښاري اوسېدونکیو باندې منظم مالیات نه دي ایښودل شوي، که څه هم دوی له هغو ګمرکي محصولاتو معاف نه دي، چې په ښارونو کې له ټولو وارداتي مالونو څخه اخیستل کېږي.

حکومتي فشار

خو له دوی څخه داسې غوښتنې کېږي، چې تر منظم مالیاتو ډېرې خپه کوونکي دي. له دغو غوښتنو څخه یوه عمده بې هغه مجبوریټ دی، چې دوی د اردو بازار لپاره د ګانو نه تهیه کړي، څه وخت، چې پاچا په خپل قلعو کې له یوه ښار نه بل ښار ته مارش کوي، د ګډخدا یا ټو ته امر کېږي، چې له هر یو کسب نه دې یو

^{۱۱} دغه شمېر په یوې طبقې کې د څو کسبونو په شاملولو دوه ډېرش ښودل شوي دي. څنګه چې دا به د دې لپاره عقید وي، چې د موجوده مدنیت د وضعې په اړه یوه مفکوره ټینګه شي، زه به د هغو کسبونو ذکر دلته وکړم، چې اوس په واقعي ډول موجود دي، دا نومونه ما د کابل د ښار له یوه اوسېدونکي څخه، چې دده په یاد راټل، ترلاسه کړي دي. جواهر خرڅوونکي، زرګران، کتاب پلورونکي، صحافان، قرطاسیه خرڅوونکي د قلمدانونو صنعتګران، مهر جوړوونکي، وسله پلورونکي، سپر پلورونکي، ټوپک جوړوونکي، چاقو جوړوونکي، پولاد پالش کوونکي، لیندۍ او نښي خرڅوونکي، اینه خرڅوونکي، د یوت جوړوونکي، ډولونه، ګاډولي (ریني) جوړوونکي، تنۍ جوړوونکي، د ورېښمینو ټارونو خرڅوونکي، ګلاباتون خرڅوونکي، زین جوړوونکي، رنگمالان، نعل ښدان، نقاشان، مېوه خرڅوونکي، اشپزان، صابون خرڅوونکي، عطاران، فالوده خرڅوونکي، شیریني پزان، خامک دوزان او هغه خلک چې د هغو کسب دا دي، چې په هر ډول کالیو باندې له جواهر نه نیولي ان تر مستورو او بدلو پورې، تزیینات کوي، زه د هغو کسبګرو د نامه له ذکر نه ډډه کوم، چې د ژوندانه ضروریات خرڅوي لکه قمایان، فائویان او داسې نور چېرته چې پورته ذکر شوي کسبونه موجود دي، دغسې کسبګر هم دي.

د کابل ته په شپې اوله دربار سره دې تر هغه پیل لوی ښار پورې ملګرتوب وکړي، چې دوی هلته تم کېږي. کسبګران دغه کار ډېر ضرور ویني، په دې چې دوی ته د دوی د دغه کار په مقابل کې هېڅ نه ورکول کېږي او څنگه چې دوی د پاچا د نوکرانو په توګه ګڼل کېږي، یواځې د معاش مستحق پېژندل کېږي. دغه معاش هم په منظم ډول نه ورکول کېږي او دوی ته د ټولو معاشاتو پر ځای څه وخت، چې رخصتېږي، یواځې یو موټی پیسې ورکول کېږي. ماته دا نه ده معلومه، چې د دربار له خوا ټاکلې پیسې به د دغه کار په مقابل کې یو برابر جبران شي، خو کوم مقدار پیسې چې د درباریانو او د کسب د مشرانو له لارو اصلي کاسب ته رسېږي، د هغه د کار او رپوټو په مقابل کې لېږي دي. هغه نور د کاندیداران د خپلو مالونو په مقابل کې ممکن لېږي پیسې ترلاسه کړي، خو د دوی د معاملو د ماهیت له مخې کومې پیسې چې دوی ګټي، د هغو معاشونو څونډې به حاکمانه او غیر عادلانه وي، چې دغو کسبګرو ته ورکول کېږي، څنگه چې منظم اردو بازار یواځې د شاهي خاندان لپاره ځانګړی کېږي، دغه زحمت د ښایسته زیات شمېر ښاري خلکو په برخه کېږي. د هغو سردارانو او عسکرو د اړتیا د لرې کولو لپاره، چې له اردو سره ملګرتوب کوي، ډېر دکانونه هم وي. د دغې طبقې او هغو کسانو ترمنځ، چې په دربار پورې اړه لري، دومره لوی توپیر شته، چې له دغې ډنډې نه به یې شي او دغه کار هغو کسانو ته په پټو ورکولو ممکن کړي، چې وظیفه یې د هغو پیدا کول دي. په داسې حال کې چې هغه نور په خپله رضا غي او په دغه کار کې د ځان لپاره څه ګټه ویني.

معمولي ښارونه مجبور نه دي، چې اردو بازار جوړ کړي، دغه مصیبت یواځې د کابل، کندهارو هرات او پېښور د ښارونو په نصیب دی، دغه مصیبت په دغه هر یوه ښار باندې یواځې کله کله په کال کې له یو ځل نه زیات لویږي او له دریو اوښو یا یوې میاشت نه ډېر پایښت نه کوي، خو کله چې پاچا د دوی په ښار کې وایي، دغه دوکانداران ډېر تاوان کوي، په دې چې دوی مجبور دي د هغه مامورینو ته د هغوی د نرخ له مخې شیان ورکړي. په نا ارامو وختونو کې د ښار له خلکو نه د مجادله کوونکي اردو لپاره بسپني غوښتل کېږي، دغه بسپني په عصومي ډول استهلاکي موادو په بڼه وي، خو پیسې هم ټولېږي.

د پولیس فشار:

مګن تر ټولو قوي فشار، چې د ښار په خلکو راغی، هغه وي چې د پولیس (څارندوی) له خوا واردېږي، تر دې وړاندې ذکر شوی دی، چې د دغه ډیپارټمنټ یوه څانګه د محاسبانو په لاس کې ده او هغه په دې ګومارل شوي ده، چې د دین او اخلاقیاتو له اصولو څخه کوچنۍ سرغړونې ته هم جزا ورکړل شي، د دغه کار پایلې

ډېرې دردوونکې دي او هغه پلمې دي، چې په هغو پيسې ټولېږي او دغه تباحت په پوليسو کې د مقرري گانو په اجارې ورکولو نور هم ډېرېږي. پخپله حکومت ته په دغو کارونو سره څه گټه نه رسېږي، په دې چې د ټولو هغو پيسو مقدار، چې په خزانه کې د جرمو او وړو مصادرو له لارې د پېښور ښار له خلکو نه ټولېږي، د کال يواځې يو نيم زر روپۍ (يا يو نيم سل پونډه) کېږي، البته د پوليسو د دفترينو د اجاره گرو گټه به تردې حتماً ډېره وي، خو هغه تشرېش او رېږونه، چې له دغې ډډې خلکو ته پېښېږي، له هغه سره هېڅ تناسب نه لري، پوليسان په نورو خواوو کې بڼه دي او جرمونه ناارامې گانې کې دي. د پوليسانو افسران زياتره د شپې گرځي، د ښار هره ناحيه دروازې لري، چې هغه په يوه ټاکلې وخت کې تېر کېږي او په دې ډول خلگانې تقرباً ناشوني دي، خلکو ته اجازه نشته، چې د شپې، چې پاچايي تورم (سورتي) غلې کېږي، په سړکونو وگرځي، تورم د شپې د يوولسو او دولسو بجو ترمنځ غلې کېږي او تر راتلونکي سهار پورې نه شروع کېږي، څنگه چې تورم د ښار په هرې برخې کې اوږدېدل کېږي، خلکو ته په بڼه وخت کې ددې خبر ورکول کېږي، چې تگ راتگ څه وخت مجاز او کوم وخت منع دی؟ که يوه چاته ددې ضرورت پېښ شو، چې په منع شوي مهال له کوره په کوم کار پسې ووځي، حتماً نيول کېږي، خو په هغه حال کې چې له ده سره لاتين وي او هغه ددې ثبوت شي، چې دی په زړه کې کوم پټ پلان نه لري.

د ورځې وېشونه

دلته به دا پېځايه نه وي، چې د حقې طريقې يادونه وشي، چې په حقې په افغانستان کې ورځې وېشل کېږي. ورځ له سهار نه پيلېږي، چې هغه د سباوون د رڼايي له پيل نه يو څه دمخه وي او د لومړي لمانځه وخت اعلامي، بل نېټه شوي وخت لمر غټل دي، بيا څلېست بيا د ډوډۍ وخت راځي، چې د يوولسو بجو په شاوخوا کې وي. نيمه ورځ د څلېست او لومړي ماسپښين ترمنځ يوه لڼده وقفه ده، دغه وخت د لمانځه لپاره اختصاص شوی او د ختيځ په لور د سيوري لومړنۍ کوربه والي ښي، بل په نېټه شوي وخت له ماسپښين څخه وروسته دی، دا هغه وخت دی چې د يوه سړي سيوري د هغه د قد په اندازه وي او اخر ماسپښين ورته وايي، وروسته مازد يگر راځي، چې د پېنځو بجو په شاوخوا کې د لمانځه وخت وي. له لمر پرېوتو ډېر ژر وروسته ماښام وي، چې هغه هم د لمانځه وخت دی. د شفق له غټېدلو نه وروسته په ماسخوتن کې د اخري لمانځه وخت دی او درېيم تورم د شپې د يوولس نيمو بجو په شاوخوا کې وروستی وخت دی، چې پاچايي باجه خانه غږول کېږي. دا ټول هغه اصلاحات دي، چې د وخت د نېټه کېدو لپاره د ورځې د ساعتونو پر مخاي

استعمالېږي. په عادي نیمرو کې د ورځې له ساعتو نه څوک نه گڼېږي، خو ورځ او شپه په څلورو شتو (۲۴) گڼو وېشل شوې ده، چې د سهار له شپږو بجو څخه د ماتیام تر شپږو بجو پورې حسابېږي او بیا له سره شروع کېږي. کال د اروپا په شان په څلورو فصلونو وېشل شوی دی، چې د شپږو او ورځو له اعتدال نه شروع کېږي او داسې فکر کېږي، چې دا د پسرلي شروع هم ده. اسلامي میاشتي د قمري کال په حساب په عام ډول استعمالېږي. خو څنگه چې دغه میاشتي له موسم سره سمون نه لري، زیاتره له دولس گونو پرجونو څخه کار اخیستل کېږي، په ختیځ کې تر اسلامي میاشتو هندي میاشتي ډېرې مشهورې دي.

د ښاري عوامو خلکو خوراک

دا دی د ښار خلکو ته بیا راگرځو، عام خلک سهار پاڅېږي او د لمانځه د ادا کولو لپاره مسجد ته ځي. تر لمانځه وروسته خپلو دکانونو ته درومي، چې هغه تل د دوی له کورونو څخه تریږي. د هېواد په لویو ښارونو کې خلک تر لمانځه وروسته یو سپک سیاناری کوي. په ختیځ کې هم ځینې سیاناری کوي، د یوولسو بجو په شاوخوا کې دوی ځایني ناری کوي، چې هغه له سبزجاتو، مستو، وچې ډوډۍ او غوښې څخه چې که یې په وده وي، جوړوي. په اوږې کې د ځایني له ډوډۍ نه وروسته یو څو ساعته ریدېږي، هغه کسان، چې شاگردان لري، دکانونه ورته پرېږدي او پخپله د یوې لنډې پرمختګ لپاره خپلو کورونو ته ځي. ځینې په خپلو دکانونو کې ریدېږي، دغه عادت په تودو اقلیمونو کې ددغو خلکو د تنبلۍ یو لوی ثبوت گڼل کېدای شي، خو باید په یاد ولرل شي چې دوی تر لسو یا یوولسو بجو پورې نه ریدېږي او په اوږې کې یانې په هغه یوازیني موسم کې، چې دوی د ورځې خوب کوي، دوی د سهار په درې نیمو بجو پاڅېږي، چې د ورځې له خوب سره سره د دوی ټول خوب له هغه خوب نه، چې ډېر عام خلک یې په انگلستان کې کوي، نه اضافه کېږي.

د خلکو د ټولو ډلو لوی خوراک د شپې ناری دی، چې له آخري لمانځه وروسته خورل کېږي. دوی ټول په عصومي ډول په هفته کې دوه کرته، خو تل د جمعي په ورځو ځانونه میټځي، په پېښور کې دوی زیاتره یوازې په ازادې هوا کې غل کوي، خو د ساره ملک په ښارونو کې دوی حمام ته ځي. ددغو حمامونو شرحه په کثرت سره شوې ده، حمامونه درې گوتې لري، چې هره یوه یې د تودوځې بېلابېلې درجې لري او له ټولو نه په تودې غوټې کې کیسه مالان خلک داسې کیسه کوي، چې د خیرې یوه ذره هم په پوست کې نه پاتې کېږي. حمام ته د ننوتلو اجوره تر یوې

پي نې (Penn) نه هم لږه ده او د حمام ټول عملیات د سرچورو لو، د ځان د ویشو سوځولو او د پسرې د رنگولو په گډون یواځې سل دیناره یا غوړلس نیمې پي نې کېږي. د یوه شتمن سړي لپاره د یوې عباسۍ ورکول، چې له یوه شلنگ (Shilling) نه لږه ده، د سخاوت یو ښه عمل گڼل کېږي. حمامونه د ښځو لپاره د ورځې په ځینو ټاکلو ساعتونو کې خلاص وي او په دغه وخت کې هېڅ نارینه ته اجازه نه شته، چې حمام ته ورښودې شي.

د عامو خلکو نارۍ له وچې ډوډۍ، وریجو، غوښو، سبزجاتو او کله کله له پنیر او زیاتره له کرټونه جوړې وي. خوراکي مواد ارزان دي او خلک د مېوو له بیخي زیات ډېروالي څخه ښه استفاده کوي. په کابل کې کله چې انگور پاو په یو فارډنگ (Farthing) خرڅېږي، دې ته گراني وايي. د انارو د یوه پاو بیه له نیمې پي نې څخه یو څه زیاته ده.

په یوې روپۍ (دوه شلنگه او څلور پي نې یا پنځه) دوه سوه پاوه منې په لاس راځي. دوه ډوله زردالو، چې دواړه یې ښه ارزان دي، شته. د هغو گرانو بیه یې پاو په څه کم نیمه پي نې ده. شفتالو تر هغو گران دي، بهیان او گردالو هم ښه ارزان دي او غټکي لا تر هغو هم ارزان دي. انگور دومره ارزان دي، چې پیښه یې زیاتره په حساب کې نه راځي او هغه انگور، چې په څومره دقت سره هندوستان ته لېږدول کېږي، کله کله څارویو ته ورکول کېږي. د گلک پوستو مغز لرونکیو مېوو (Nuts) ټول ډولونه ډېر ارزان دي او چارمغز چې د کابل شمالي غرونه ترې ډک دي، په یوې روپۍ دوه زره دانې خرڅېږي. د سبزجاتو بیه هم بیخي ښکته ده. په پسرې وړې مسي پیسې، چې د یوې پي نې تر نیمایې هم لږه ده، شل پاوه پالک، پېنځه ویشټ پاوه کرم، پېنځه ویشټ پاوه زردکي، پېنځه ویشټ پاوه شلغم، گدو یا بادرنګ پلورل کېدای شي. د کوریاندر (Coriander) دانې، توامیریک (Turneric) او زنجبیل هم بیخي ارزان دي. یخ یا واده، چې په اوږې کې په کابل کې وي، هم بیخي ارزانه ده. په کندهار کې یو څه گرانه ده، خو ډېر غریب خلک یې هم پېرودلی شي. په اوږې کې یو ډېر مزه ټاک خواړه پالوده ده، چې له غوړبول شویو اوږو څخه لاس ته راځي او له واورې او د مېوو له شربت او پیروي سره خوړل کېږي، البته په ژمي کې خواړه ډېر گران دي او دغه گراني په ځانگړې توگه د کابل په ښار کې حس کېږي. په ژمي کې په کورونو او دوکانونو کې د بخاریو ایښودل ضروري او د تودو جامو اخیستل بالکل حتمي دي. په ژمي کې هوا دومره سړه وي، چې ډېر غریب خلک د هېواد ختیځ ته ځي او هلته تر اوږې پورې پاتې کېږي.

^۱ د انګلیسي د هغه وخت پوند - ۳۴۰مه برخه، ژباړن.

^۲ د یوې پي نې څلورمه برخه، ژباړن.

ساعت تېري گانې

د افغانستان خلک دېرې ساعت تېرې لري، چې تر ټولو عمده يې هغه ده، چې دوی ورته سيل وايي، سيل د درې يا عربي سیر اوښتی شکل دی، د جمعې په ورځ ټول دوکانونه تړلي وي، هر سړی حمام کوي او خپلې دېرې ټسې جامې اغوندي او له یوې ډلې ملگریو سره چې تل د دغې ورځې لپاره تیارې وي، ښارونو ته نږدې کومې غونډۍ يا باغ ته ځي، د ډلې هر تفرلېږي پیسې په شراکت اچوي او په هغو دېر خواړه، شیریني گانې او پالوده رانیسي او د دېرو لږو پیسو په بدل کې، چې دوی یې په باغ کې ورکوي، هر یو ددې ازادي پیدا کوي، چې غومره کولای شي هغومره مېوه وڅوري، دوی سبا یې په سيل وځي او د څانګې نارې په باغ کې کوي، د باغ د ونو مېوې څوري، چلم څکوي، گرمبول او نورې لوبې کوي، د سازنده و اوږ او موسیقۍ ته، چې په دېرو کمو پیسو یې استخدا مېوي، غوږ نیسي، د کابل خلک ان د کوه دامن شتو ژرغونو درو ته له ښار څخه ان تر دېرشو میلو پورې هم په هوا څوري ځي، دغه هوا څوري څو ورځې غواړي، خو د هغه ځای ټکلا، یې شجره باغونه او د مېوو او څورو آزادي د هغې پوره جبران کوي، په پېښور کې د مېوو ځای د بودینه (Boudina) د رود غاړې دي او هلته د هوا د ټنډه والي له لامله کال دولس میاشتې میلې کېږي، خو په کابل کې په ژمي کې دې ډلې جوړېږي، چې لېوان ښکار کړي او یا ټسې وولي.

د کابل ښار خلک که څه هم ټنډه مذهبي دي او اخلاق یې کمزوري نه دي، د هر ډول ساعت تېریو او هوا څوریو علاقمند دي، دوی زیاتره په خپلو کورونو کې بدلي وايي، سازونه وهي او د چرګانو او مېزانو له جنگولو او راز راز لوبو او سپورټ کولو نه خوند اخلي.

د یوه وزگار سړي ژوند:

اوس مه، چې د کارګرو خلکو ژوند شرحه کړ، دې ته به راوگرځم چې د یوه وزگار ژوند انځور کړم.

هغه وخت چې ښاغلی دوري (Duri) په کندهار کې و، هغه د خپل وخت دېره برخه د یوه تاجک نانواي کړه تېره کړه، دغه نانواي ښایسته پیسې گټلې وې او له نانوايي توپ نه یې بس کړې و، دغه لاتندي کرښې د ښاغلي دوري له خولې د هغه د ژوند بیان دی.

ښاغلی دوري هر سبا وختي نانوايي کړه ته، دې زیاتره وخت له یوه ډول ملا سره تاسټ و، چې هغه دده په کور کې اوسېده، د دوري دغه اړادتمندي د هغوی پروگرام ته څه ځلې ته پېښاوه، په دې چې نانوايي کله کله لمونځ کاوه او ملا هېڅ نه کاوه.

دغه وروستی ترک دنیا کړی و او ظواهر یې نه په غایبول (زما په خیال چې دی
 هونې و) د دوی سپاناری وچه ووې او شوروا وه، چې کله کله په کور کې
 تیارېده او غینې وخت به د شوروا یې له دوکان نه راوېل کېده، ښاغلی دوی یواځې
 کله کله له دوی سره سپاناری کاوه او یواځې غینې وختونه به یې په هغه ساعت کې
 نااشنا خلک هلته لیدل. سپاناری، چې به خلاص شو، دوی به د کور شاته یوه انگې ته
 تلل او هلته به زړ یو شمېر نور خلک ورسره یوځای کېدل، دوی به په قالینو کېناستل
 او چلم به یې څکاوه. ملا کله کله چرم څکول او غینې نور به هم کله کله په پړه کې
 ورسره یوځای کېدل، خو د پړو به یواځې د چلم یو دود غوره گاڼه، دوی به داسې هم د
 ورځې په دوران کې کله مېوه خوړله او شربت به یې څښه، دغې ډلې خلکو به په زړه
 پورې غوړې کولې، خو څنگه چې د مېلمنو زیاتره یې پښتانه وو او زیاتره به
 پښتو گډېدل، ښاغلی دوی په خبرو نه پوهېده، دوی به کرمبول ته ورته یوه لوبه
 کوله، غېږې به یې نیولې او هغسې سپورتې لوبې به یې کولې، چې د هندوستان او
 فارس په څېر د دوی په ټول ملک کې معمولې دي. د دغو لوبو د هغو پېښمارو دریځو
 بیان، چې په پهلوانۍ کې اختیارېږي، د پړ وخت غواړي. یو څو عمده تمرینونه به
 یې دلته یاد کړم. په یوه تمرین (سینه کشی) کې اجرا کوونکي د لاسونو او پښو
 په گوټو تکیه کوي، مټې یې ښې شخړې وي او ځان یې په افقي ډول له ځمکې نه یو
 څه پورته نیولی وي. له هغو وروسته ځان ځمکې ته کشوي او په همدې حال خپلې
 مټې قاتوي، داسې چې سینه او نس یې نږدې په ځمکه لگېږي، کله چې ځان یې تر
 وسمه وسمه د ځمکې په لوري غځولی وي، په هغه بڼه یې د شا په لوري کشوي،
 خپلې مټې ښخوي او دغه حرکت څو ځله کوي. چا چې دغه تمرین نه وي کړی، نه شي
 کولای لس ځله یې پرله پسې وکړي، خو هغه قوت چې د هغه په اثر تولیدېږي،
 دومره ډېر وي، چې یوه انگلیس افسر وکولی شول دغه عمل یې له کومې وختي شپږ
 سوه کرته تکرار کړي او د ورځې یې دوه ځله اجرا کړي. بل تمرین د سر شاوخوا د یوه
 لرگي تاوول دي. په داسې ډول چې هغه ټول بدن په حرکت راوړي. دا عمل یا په یوه
 لوی ډانگ، چې په دواړو لاسونو کې نیول شوی وي، اجرا کېږي او یا په دوو وړو
 ډانگو، چې په هر لاس کې نیول شوی وي. دریم تمرین د یوې قوي لیندۍ کڅول
 دي، چې زنجیر یې د تار د مزي پرځای له یوې اوسپنې نه جوړ شوی وي. لومړی دغه
 لیندۍ د معمولي لیندۍ په څېر په ښې لاس کېږي او وروسته ښې خوا ته اچول
 کېږي او بیا په کین لاس کېږي او وروسته په ډېر شدت سره په دواړو لاسونو
 ښکته کېږي، داسې چې د اجرا کوونکي سر او اوږې د لیندۍ او زنجیر ترمنځ
 ښکاري. دغه وروستی تمرین یواځې په مټو او سینې عمل کوي، خو هغه دوه نور

یې هره عضله تر فشار لاندې نیسي، دېر نور تمرینونه هم شته، چې د خان کینې خاصې برخې پیاوړې کوي، چې یو قابل استاد یې د خپل شاگرد معیوب خان په نظر نیولو سره تطبیقوي.

دا چې دغه تمرینونه تر کومې اندازې عضلات پندوي او قوت یې دېروي، د باور وړ نه ده. که څه هم د تمرین په لومړیو ورځو کې ستریا دېره وي، وروسته دغه تمرینونه خوښوونکي احساس، د سپکوالي احساس او د خوښۍ لامل کېږي او ټوله ورځ دوام کوي. ما ددغسې تمرینونو اجرا کوونکي نه دي لیدلي، چې دېر وخت یې دغه عمل اجرا کړی وي او پراخه سینه، ښکلي اعضا، او پېرې او تکړه عضلات ونه لري، دا د شرق له دېرو ښو اختراعاتو څخه دي، چې اروپا یې ترې زده کولای شي. په واقع کې دا د لرغوني یونان له جمناسټیکې تمرینونو سره قوي ورته والی لري.

د وزگارو خلکو ساعت تېری

څنگه چې یې د مخه بیان وشو، ورځ تېره شوه او د نانوايي مېلمانه رخصت شول، پخپله نانوايي د شپې تارې وکړ، چې له ننه پیل او تورو فاسي خوړو ته جوړ و. ښاغلی دورې له هغه سره زیاتره وخت ډوډۍ نه خوړه او نه له هغه سره تور خلک وو، خو دورې تل د څلورو کسویو دله وه، چې یو یې ملا، بل یې یو ځوان واده او یو بل یې یو معیوب خپلوان و، چې په اما گرځېده. له ډوډۍ خوړلو وروسته له ږاوند یو پرته نور څوک نه ورتلل، چې هغه عموماً ښاغلی دورې او دوه واده دراني ځانان وو، چې په اردو کې شامل نه وو، خو د ځمکو او کورونو ځاوندان وو او د هغو په عایداتو یې ژوند کاوه. دواړو آسونه لرل او په پوره وقار سره یې ژوند کاوه. دورې د ښه طبیعت او ښې تربیې ځاوندان وو او له ښاغلي دورې سره یې ښه مودبانه رویه کوله، دغو ښاغلیو او د کور خلکو تل د مذهب او جنگ په اړه غورې کولې. د فارسي شاعرانو قصیدې یې اورولې او دورې یې د هندوستان او اروپا په اړه پوښته، دورې په ځانگړې توگه له انگرېزي بدلو څخه خوند اخیسته، چې ښاغلي دورې به ورته ویلي او بیا به یې په درې ورته شرحه کولې، ټولو به په گډه ان د شپې تر ناوخته پورې د دورې په قول «په دېرې خوښۍ سره» بدلي ویلي او «لڅه وخت چې په ساز غږېده»، دورې به په گډه په اعلى توگه بدلي ویلي. نانوايي چې په بدلي ویلي، هغه به په خاص ډول په جذبي راغی، داسې هم یوه خان دېر ښه ریاب واده، دا وي دنده په کورنو کې د وزگارو خلکو بوختیاوي.

داسې هم دورې بیرون وځي، چې په دوکانونو کې کپني او خبرونه واوري، په بازار کې له خپلو دوستانو سره گپې کوي او په مسکونو کیسې او د ستاینو بدلي واوري یا د فقیرانو ملنگانو باغونو ته ځي، دا ځایونه ددې پرځای، چې د زهد او ریاضت ژوند

پکې وشي. د وزگارو خلکو په تېره د هغو کسانو لخوا یونه گرځېدلې دي، چې نشه راوړونکي دواگانې استعمالوي. داسې هم دوی ډلې ډلې بیرون «باغونو ته غي چې هلته د تفریح لپاره ډېرې ونې او وریالې شته» دا هغه ساعت تېری دي. چې ښاغلي دورې یې په ټټه خوند یادوي. په دې باندې په دا اضافه شي، چې ځینې کسان په ښو شرابونو کې زیاتره د شپې د انګورو شراب (Whisky) څښي او داسې خلک لري، چې ورته ناغې، غزالې اوروې او یا د قوت او مهارت نندارې ورته کوي. نڅاوي په عمومي ډول د هلکانو له خوا وي، په پېښور کې نڅاګرې کمې نه دي. خود هېواد په لویه پېښ کې ډېرې لږې دي.

د پښتنو په ښارونو کې وګړي د هغه وطن کالي اغوندي او عاداتونه یې ساتي. چې دوی ورته منسوب دي. په نتیجه کې کوڅې د امپراتورۍ د بېلا بېلو قومونو او ملتونو یوه عجیبه منظره جوړوي، چې هره یوه یې د خاصو جامو او د خپل توکم په سلوگونو سره پېژندل کېږي. داسې ښکاري، چې ددغو حالاتو او د عاداتونو، د ژبو او مذهب له تنوع سره سره چې باید حتماً په دغسې یوې ټولنې کې وي، دوی ټول له یوه بل سره ښه ناسته ولاړه لري او په پوره انسجام ژوند کوي. یواځینې استثنا د کابل د شیعه ګانو او سنیانو ترمنځ مخالفت دی، خو ان دوی هم له یوه بل سره راشه درشه لري او پخپل منځ کې سره ودونه کوي.

له ټولو هغو څخه، چې مې یا لیدلې یا اورېدلې او په ځانګړې توګه د ښاغلي دورې له وینا څخه زه باید دا ونه ګڼم، چې په ښارونو کې دې د خلکو حال ښه نه وي، خو د دوی حال به د یوه انګریز لپاره ډاروونکی وي او هغه یې غمې او هوسایي. چې دوی یې لري، باید حتماً هغسې عملي فلسفې ته منسوب وګڼل شي، چې ټول خلک یې په ورته حالاتو کې حاصلوي او دا چې دوی په دې برلاسي کوي، چې د هغو ناخوالو زغم وکړي، چې ورسره روږدي شوي. یې له دې چې د ماضي په اړه سوچ وکړي او یا له راتلونکي نه ډېره ولري.

نهم خبرگی

د اشرافو سلوگونه، عادتونه او ګرګېر

د اوسېدونکيو هغه يواځينۍ طبقه، چې اوس به يې بيان وشي، له لويانو نه جوړه ده. تر دغه نامه لاندې ژه دراني لويان، قومي مشران له هغو مهمو کسانو سره، چې له دوی سره دربار ته ځي او ټول هغه تاجګان او پارسويانان، چې د پاچا په شاوخوا کې لوی منصبونه لري، شاملوم. د دغو اشرافو لومړنۍ طبقه خلک يواځې کله کله په خپلو کلاګانو کې اوسي، خو دا په هغه وخت کې وي، چې دوی يا له پاچا سره مخالف وي يا په هغو لنډو وقفو کې وي، چې پاچايي دربار دوی ته نږدې راغلې وي او دوی خپلو ګوروڼو ته ور تللي شي، چې يا د اوږې له تودوخې نه ځان وژغوري او يا له ښکار نه خوند واخلي. د دوی همېشني استوګنه تل له دربار سره وي.

د اشرافو ګوروڼه او د ګور سامانونه

د دوی ګوروڼه د هغو پلانونو پر بنسټ جوړ شوي، چې ما په پېښور کې ليدلي دي، خو څنگه چې په هغه ښار کې د دوی استوګنه موقتي وي، هومره ښکلې نه دي لکه څنگه چې د هېواد په نورو برخو کې دي.

ټول ګوروڼه لږ او دېوالونو چارپېره کېږي دي او له طویلۍ ځانو، د نوګرو له خوڼو او داسې نورو پرته درې يا څلور پيل انګړونه لري، چې په عمومي ډول په باغونو کې طرح شوي او د ښوونه او قواري لري. ابادي د انګړ يوه اړخ کې وي، چې په دوو يا درېو پوړونو کې له بېلا بېلو وړو اپارتمانونو نه متشکله وي او څو لوی سالونونه لري، چې د خپل اهميت له لامله د ودانۍ په منځنۍ برخې کې واقع دي. سالونونه د لرګيو په ستونو ولاړ دي او مراکشې محرابونه لري، چې هغه د سالون په څېر ښکلي شوي، نقاشي شوي او کېنډل شوي دي.

پورتنۍ خوڼې له دهليزونو سره د سالونونو پر مخ خلاصې دي، چې تر دېوال

پورې تر نیمه حده هوازي دي او په ستونو او محرابونو ښکلي شوي دي. سالونونه، چې يواځې د ساده لرگيو نه جوړ شويو ستونو او پنجرو (اورسيو) په اثر پيل شوي دي، د پنجرو په ايسته کولو سره تل يو کېدای شي. د هغه پوره داخلي سالون دېوال نه پوځ او په هغه کې د اورېدلو لخوا هم موجود وي. د دغه دېوال پورتنۍ برخه له تاخچو ډولو محرابونو څخه جوړه ده، چې هغه د دهلېزونو د اداسي په شان ښکاري. هغه او همدغه راز هغه ريښتيايي محراب ډوله تاخچې په لور او مهمو مواقعو کې په روغني نقاشيو او نورو تزئيناتو ښکلي کېږي.

د انگرېسو په هغو نورو اړخونو کې وېرې خونې دي او په هغو کې د کور خاوند د استراحت ته آسوده اپارتمانونه وي، چې په يوه کې يې لږ تر لږه د ساره موسم لپاره ښېه لرونکې کړکۍ موجودې وي. په دغو بېلو اپارتمانونو کې د اورېدلو لخوا ښه شته، دېوالونه او ستني يې په گلونو ښکلي شوي او دغه گلان بېلې طرحې لري او يا په لعابي رنگ يا روغني رنگ نقاشي شوي دي. دا ټول د هغې سپينې سطحې د پاسه دي، چې په يو راز اوبو سپين شوي دي او وېرې څلېدونکې ډرې لري، چې د سيم گل يا د نقره يي څټې په نامه يادېږي. دروازي له کيندل شويو لرگو نه جوړې دي او په ژمي کې په نخې ټوکرانو، خامک دوزي شويو ټوکرانو سره پوښل کېږي. په ټولو خونو کې په هغه لوړوالي سره، چې رسېدل ورته اسان وي، په دېوالونو کې محرابي ډوله تاخچې وي. دغه تاخچې ډېرې گڼې نقاشي لري او بې له دې، چې د کومې عالي سليقې رعايت پکې شوی وي، په رنگ رنگ ښېه يې بوتلونو، چې له ترشي گانو او مريگانو نه ډک وي، ښکلي شوي وي. غريبان هم دغسې تاخچې لري، چې دوی يې په چينې باب سره ښکلي کوي او په هغو کې د ژمي د استفادې لپاره مېوې ساتي، د خونو پردي له پنبې نه په ډکو ښو چيټانو (چيټ د يو ډول ټوکر نوم دی) يا کتانونو څخه جوړې وي، چې د مرغيو، څارويو، گلانو او داسې نورو په څېر په روغني ډول نقاشي شوي وي. د شتمنو کورونه که ټول تصويرونه نه وي، نو زياتره يې په فارس کې جوړ شوي دي. څېرې يې د پخوانيو فارسي پاچايانو يا جنگي مېرو يا د خوانانو او خوانو ښځو دي، چې سره شراب غښي او يا د ځينو فارسي نظمونو انځورونه دي. د اشراقو د خونو ستر تزيني شيان قاليني او نيمڅې دي، چې د نورو ټولو قرنچرو پرځای ترېنه استفاده کېږي. فارسي قاليني په اروپا کې دومره مشهورې دي، چې د لته يې بيان ته څه اړتيا نه وړيم، خو يو راز قاليني چې هرات ته نږدې اوبدل کېږي، تر ټولو نورو قالينو چې ماليدلي دي، ډېرې ښکلي وي. قاليني له وړيو نه جوړې دي، خو دا وېرې دومره ښکلي جذبونکې دي او په داسې څلېدونکيو رنگونو رنگ شوي دي، چې د درېيمو په څېر معلومېږي، له ډېرو اعلي

شالونو ته جوړې شوې قالینې هم استعمالېږي. خو د ښکلا دغه ټوټه باید د زینت زیات لگښت له لامله پوره نادره وي^{۱۱}. د ناستي لپاره داسې لیښني شته، چې د توتلو د غای پرته چې هغه تل د سالون په یوه گوټ کې وي، نه دي تولو دیوالونو ته رسېږي. د لیښیو رنگ نواړي ډوله ځانگستري وي، چې د کم رنگه گلانو انځور پرې وکښل شوی وي. هغه لیښني، چې د خونې په سر کې هوار وي، نظر نورو ته پراخ وي چې نه دي درې نیم یا څلور ټوټه وي. د لیښني د پاسه د درنو مېلمنو لپاره په پخولو یا ورېښمو خامک دوزي شوې قالینې او له هماغو ټوکرانو څخه جوړې شوې بالینونه اچول شوي وي.

حرم یا حرم سرای تل د انگرې په دنتی برخه کې وي. هغه ځانله د توتلو لار لري، خو په یوې ځانگړې لارې له هغو اپارتمانو (سراچو) سره سر اوډه کوي، چې مېلمانه پکې مثل کېږي.

قصورونه ان په کابل او کندهار کې هم ممکن د فارس تر قصرونو ښکته وي او هېڅ یو به یې په یقیني ډول د یوې شېبې لپاره هم د انگلستان له قصرونو سره، چې له سامانونو څخه ښه ډک دي، پرتله نه شي.

د نارینه وو لباس او تزیینات

د پښتنو د اشرافو لباس د فارس په څېر دی او هغه له دغه اجزاو جوړ دي: د کتان^{۱۲} ایو کمیس، ارت ورېښمین پرتوگ، د ماسولي پتنام (Masulipatam) اعلی چیتي واسکت له څینو ډډو طرحو سره، چې تر پنډې پورې رسېږي او ورنه او د لینگو پورته برخه پوره پټوي او په تارونو سره په بدن پورې تینګ تړل کېږي، له هغه ډول خو له پلو ټوکرانو جوړ شوی پورتنی واسکت، د شال یو گمریند او د پښتنو یوه خولۍ، چې د لنگوټي په شکل یې شاوخوا یو شال په ست ډول تړل شوی وي. په دغه لباس باید دا شیان وراضافه شي، د سپین کتان یا شال پټې، جرابې او فارسي گلولي او یوه لویه چیند یا کوڅی چې په اوږو اچول کېږي. په واسکت کې د تنیو او غرتو کتارونه لیدل کېږي، چې ښکته د واسکت تر سینې او

له ملا جعفر سیستانی سره یوه داسې لویه شالي قالینه وه، چې د ناستي لپاره یې بیل بیل ځایونه لرل. شاه محمود ته ددغې قالینې په اړه خبرې شوې وې او وروسته له هغه، چې دی خلغ شو دغه قالینه د یې په څلورمې راټول شوې وه. ملا جعفر د هغې په بدل کې لس زره پونډه غوښتل او ویل یې، چې دا پیسې د هغې له اصلي قیمت نه ډېرې کمې دي. هغه غوښتل، چې دغه قالینه د فارس او روسیې په دربارونو کې خرڅه کړي او که یې هلته خرڅه نه کړای شوه، نو یې چې ټوټه ټوټه یې کړي او په ترکانو یې خرڅه کړي.

^{۱۱} یو ډول ارت نخي ټوکر، چې ډېر ښه ډول یې له الیپو (Alipho) او موسوي ډول یې له فارس نه راوړل کېږي.

لستونو پورې رسېږي، یو ډول کوڅی د دانه یې غټو تڼیو او غوټو یو کتار لري. پورتنۍ واسکتې په عمومي ډول له ډېر قیمتي، خو ساده ټوکر څخه جوړ شوی وي. یوځای چې اورموک (Urmuk) نومېږي، د اوبو له ریښتونه جوړ وي او په عمومي ډول نساوي شاته رنگ لري. هم د قوي تور رنگه کتان په څېر ډېر عام دی. اتلس، شال او فارسي زریفت هم اغوستل کېږي. پښتانه د یوه مکمل لباس لپاره د زریښو ټوکرانو ډېر ښکلي واسکتونه هم اغوندي. هغه شال، چې تر ملا پورې تړل کېږي، له هغه ډول څخه دی، چې یواځې کله کله په هندوستان یا انگلستان کې لیدل کېږي. دغه شال اوږد او نری دی، (نږدې یو نیم فوټه سوړ لري) او ټول خامک دوزي شوی وي، څنگه چې د شالونو بیه د دوی د خامک دوزیو په تناسب ده. له همدې لامله هغه ډېر گران دي. یو ښه شال له ۱۵۰ څخه تر ۲۰۰ پونډو په لږه بیه لاس ته نشي راتلای. هغه لنگوټي چې په سر تړل کېږي، له هغه ډول څخه دي، چې په انگلستان کې یې ښځې او په هندوستان کې یې شتمن استعمالوي. هغه شالونه، چې د واسکتونو په شکل اغوستل کېږي، د همدغه مقصد لپاره جوړېږي او ټوټه ټوټه څرخېږي. د شالونو په رنگه صحن باندې واړه گلونه نقش شوي وي. کوڅې د شال په ډول نه دي، خو د هغه گلان هغسې لوی دي لکه څنگه چې د هندوستان شالونو په حاشیو کې وي. هغه د هغو نورو غیزونو څخه جوړېږي، چې ذکر یې دمخه شوی دی او له موسم سره تغیر کوي. په اوږدې کې د سپینو ورېښو یوه چټکه کفایت کوي او په ژمي کې کوڅې زیاتره دوه قاته او ډبل وي او ځنډې یې په قیمتي پوټکو پوښل شوي وي. د سفر پر مهال دوی په عمومي ډول آزاد کالي اغوندي او تل هغسې ساق لرونکي بوتان په پښو کوي، چې د ټولو درجو خلکو لپاره هغه یو ډول وي یانې جگړې او د رنگانه دمخه یې ځونډې (زمبک یا پوپک) لري، ساق لرونکي بوتان، چې له نساوي رنگه څرمنې څخه جوړ وي او په نریو تلیو کې یې (گژدمک) وهل کېږي، خو شتمن کله کله د کورمې څرمنې شنه یا تور ساق لرونکي بوتان په پښو کوي.

پخوا داسې یوه مقروه وه، چې اشراف باید له زړې کالو پرته په نورو جامو کې په دربار کې ښکاره نه شي، نو ددغې مقرري رعایت اوس نه کېږي خو هر یو باید اړومرو ساق لرونکي بوتان په پښو او توره تر ملا ولري. هغه کسان، چې پاچا ځینې امتیازات ورکړي وي، باید د خپل لنگوټي په ښي اړخ کې د جواهریو نشان ولري. چې شاوخوا یې د یو راز سپین مرغې د ښکې جوړه جگړه ټومبل شوې وي. دغه مرغی یواځې په کشمیر کې موندل کېږي او د هغې ښي په ډېر احتیاط د افغانستان د پاچا لپاره ټولېږي او هغه یې بیا خپلو درباري اشرافو ته ښي. هغه

نور کورني تزئيني شيان، چې پښتانه اشراف يې استعمالوي او هغه له طلا يا له جواهر نه جوړ وي، د دوی په تورو چپرو او تنگچپو کې استعمالېږي. د دوی توره د فارس په بڼه ده، چې په ټول لويديځ کې مروج ده. د دوی د پېش قبضي (چپري) لاستي زموږ د پېش قبضي د لاستي په څېر دي. يواځې په دې توپير، چې د دوی لاستي د گوټو د ساتنې لپاره څخه شې نه لري او تېغ يې زموږ تېغونو څخه لاسري او ګوري دي. هندوستانې پولاد دوی ډېر زيات خوښوي. خو تر ټولو يې توري په فارس او سوريې کې جوړېږي. پېش قبضه په عصومي ډول د پښتنو اوږد چاقو دي. چې تېغ يې نږدې دوه فوټه اوږدوالی لري. سوريې په پېغ کې تر دوو انځو ډېر وي. چې تر يوه ټکي پورې رسېږي. يوه خوا يې ښه تېره او بله يې پرېره او دومره قوي وي. چې له پېش قبضي نه هم درنه وي.

لاستي يې د لاس لپاره پوره وي او د نيونې ځانګړی ځای نه لري. خو هغه چې د تېغ په واسطه جوړ شوی او د لاس د پاسه طرح شوی وي، څه وخت چې پېش قبضه په ټيکي کې واچول شي، د لاستي له يوه انځ پرته توره ټوله پکې ښه اېستل کېږي. د فارس لنډه توره، چې لاستي يې ښه پرېر وي، هم ښه رواج لري. خو تر ټولو ښکلي يې زما په فکر هغه ده، چې تر ګانو اېستلې ده، په هغو سوغاتونو کې، چې زه د افغانستان پاچا پرې وريادلم. يوه هم هغه پېش قبضه وه، چې اوس ممکن د کلکتې درې په دفتر کې وي. ددغې پېش قبضي اوږدوالی نږدې څوارلس انچه او ټيکي او لاستي يې دواړه گرد وو، چې تر څوکې پورې، چې هغه يو څه ښکلي شوي وه، ورو ورو داسې ترې کېده، چې يوه ټکي پورې رسېده، په مخني برخه کې يې د جواهر نمي اېښودل شوي او د سر څوکه يې په يو بدل يا قوت، چې الماسونه پکې اېښودل شوي وو، پوښل شوي وه. د هغې له باندنۍ برخې سره هېڅ شې په ښکلا کې سيالي نه شي کولای، خو کله به چې له ټيکي څخه واپستل شوه، داسې يو چاقو به ښکاره شو، چې که څه هم له ډېرو ښو پولادونو نه به جوړ و، هغه ګټ مټ د اشپزخانه د يوې زړې چرګۍ په شکل و. لويديځان تل په مهمو مواقعو کې داسې توري، پېش قبضي، ملاړستي او نور شيان له ځان سره ګرځوي، چې په زيات اندازه په جواهر ښکلي شوي وي. خو هغه چې دوی يې په عادي ډول له ځان سره ګرځوي، ساده وي او هغه توره چې ډېره ښکلي وي، تل تر ټولو ښه نه وي، کومه توره چې د کابل پاچا د هند ګورنر جنرال ته استولې وه، ډېره ساده وه، دا توره په اصل کې د ګوډ تيمور وه، چې وروسته د فارس د صفوي پاچا يا نوما ل شوه او بيا په اصفهان کې پښتنو پاچايانو تر لاسه کړه، ددغې توري په لاستي کې يواځې يو څو طلاوي اېښودل شوي وي او برجسته شوی پوښ يې له هغو موادو څخه جوړ و، چې هغه تر ټيکي

پورې نږدې تر شپږ اوږه انچو پورې رسېده. لوربان کله کله په ملاوړستني کې خو
زیاتره د تفنگچې په قاشو کې تومانیچه گرځوي. هغه تومانیچې، چې د گرجستان
په ختیځ کې په داغستان کې جوړېږي، ډېرې ستایل کېږي خو ما داسې تومانیچې
په کشمیر کې لیدلې وې. چې د هغو له مخې جوړې شوې دي او هېڅ توپیر یې
ورسره نه کېږي. ټولې ډلې خلک یې وېلي وې. خو دا هغه وخت چې په دربار کې یا
په سفر کې وې.

د بنځو جامې او گانې

د لوریانو ښځې د فارسیانو لباس اغوندي او البته د گانې او جامو یې شمېره
ډولونه استعمالوي. د دوی د لباس ډېرې مهمې برخې دا دي: د ښځو یخمل یا شال یا
ورېنمر پتلونونه او یخملې یا زړینو او داسې نورو ټوکرو کیسونه، چې له هغو
جامو سره زیات ورته والی لري، چې د انګلیسانو سواره یې اغوندي. دغه گانې د
تڼیو درې کتاره لري، چې په یوې داسې سوړوږي یا پایپچې سره تړل کېږي، چې
په رنگه ډول گل کاري شوي وي. د لستونې شاوخوا ان تر گوتو پورې ښکته راځي
او ددې لپاره، چې د زړي ټوکړ یا قماش استرو وټوول شي، د شا پر مخه یې په پرېږ
یاني دوه قاتي ډول سره اغوستل کېږي. د لوریانو تشریفاتې مراسم د عوامو خلکو
په شان وي. د دربار ځای د خړنې په کوچ کې دی، چې د وړه په مقابل کې واقع وي.
هغه د وړه مخامخ د کور خاوند کېږي او شا یې د باغ یا انګر په لور نیولې وي. هغه
ته نږدې د نوکرانو یو کتار (په دربار کې) ولاړ وي او له مخې څخه د سالون تر
معمولي لوړوالي زیات د دوی سرونه دومره چگ نه وي، چې دوی په سالون کې دننه
مېلمانه ولیدلی شي. څه وخت، چې د کور تر خاوند نه یو لوړ کس هغه د لیدو لپاره
راځي، د کور خاوند د هغه د هرکلي لپاره وړاندې کېږي، خو د یوه مساوي شخص د
هرکلي لپاره یواځې له غایه ولاړېږي. د ځان نه ښکته مېلمه لپاره یواځې تر
وټگوتو پورې جگېږي. د کور څښتن له خوا دا د ډېر عزت نښه ده، چې خپل د
ناستې ځای مېلمه ته پرېږدي، چې د ناستې ځای هغه ته نږدې وي، هغومره د عزت
نښه گڼل کېږي. لوربان د پاچا د پلان پر بنسټ د خپلې خپلځاني ترتیب برابروي،
دروازه وټان لري، چې قایچیان^۱ دوی اړېدې ښکې په لاس د وړه دیاندي
ولاړ وي، یو مېلمه په وړه کې د یوه یا دوو ابشک اغاسیانو^۲ له خوا هرکلي کېږي
او لومړي انګر ته یېول کېږي.

په بل وړه کې داسې ډنډو سره، چې په سر کې یې عاج وي، نور دروازه وټان ولاړ

^۱ قایچی له تر ګي ژبې څخه د وړه په مانا دی.

^۲ ابشک اغاسي هم یوه تر ګي کلمه ده او د (وړه څښتن) ترې مراد دی.

وي او دلته نور افسران د هغه هرکلي کوي او بېلابېلو انگېر ته يې په هماغه شان لارښوونه کوي. چې عرض بيگي يې ستر مشر ته ورپېژني او هغه ته د ناستې يو مناسب ځای په گوته کړي. له هغه وروسته نور تشریفات نه وي. داسې هم په خبرو باندې قیود نه وي. خو هغه چې په ډېرو ملکونو کې د ستر مشر خاص مزاج او د مېلمه د تابعیت درجه يې لازمه گرځوي. د لورياتو سلوکونه ساده او نرم او په همدا شان له وقار نه ډک او مېړني وي.

د هغو افسرانو جامې چې يې ما يادونه وکړه، د هېواد د اشرافو د کاليو په څېر دي او څومره، چې د دوی ځای د هرکلي ځونې ته نږدې کېږي، هغومره د دوی دريځ لوړېږي. خو هغه نور نوکران په ساده جامو کې وي. داسې ټيکاري، چې د کابل لوريات د پرېت مخالف اوسي او د خپلو نوکرانو شمېر يا د هغوی له ظاهري شوکت نه زيات د هغو په نظم او ارامۍ وياړي. داسې هم هغه وخت، چې دوی بهر ته وځي، دوی په شمېر کې هېڅکله ډېر نه وي. خو په ډېر تنظيم، سلوک او ترتيب سره روان وي. په هندوستان کې د يوه لوی شخص راتگ که يو ميل ليرې هم اوسي، د هغه د نوکرانو په چغو وځلو د تروپتونو په غږولو او د ډولونو په وځلو سره معلومېدلی شي. که څه هم د ده ملازمان ښه ډولي ټيکاري. په دې چې د سوږو او پياده گانو شمېر يې، چې هغه ورځني متشکل وي، ډېر وي. حرکات يې چټک او گډوډ وي. وسلې يې څپلېږي او له طلايي توکرانو نه جوړ شوي بهرځونه يې چې ورسره گډ وي، پرک وهي. سره له دې هم په دوی کې د ډسپلين او ادب ښې ډېرې لږې وي. خو ددې پرعکس په کابل کې به له اشرافو څخه يو په اس سپور شوی وي. ترېنه به کوز شوی وي او ان ځونې ته به هم نږدې شوی وي. تاسې خو به پرې خبر نه اوسئ.

د نوکرو وفاداري

په افغانستان کې نوکران د وفادارۍ او فعاليت په برخه کې ښه نوم لري. دوی په راته تندي سره هر راز کار کوي. په سفر کې په داسې حال کې چې ښه مسلح او په آس سپاره وي. د خپل بادار خدمت کوي او بادار يې زياتره وخت خپل مهم رازونه ورته وايي. د دوی باداران ښې له دي، چې کوم احتياطي اقدامات يې کړي وي. خپل ډېر پټ پېغامونه د هغو په لاس استوي. خپلو نوکرانو ته يواځې دغسې ښه ورکوي. چې يو څوک پېغام ورته استول کېږي، پرې باور وکړي. ددې مقصد لپاره بادار هغه ته يا خپله گوته يا بل دغسې شی، چې دده په شخص پورې اړه لري، استوي او يا خپل نوکر ته ددغسې يوې خبرې موضوع ته اشاره کوي. چې يواځې پېغام استوونکی او هغه چاته، چې پېغام ور استول کېږي، معلوم وي. د بېلگې په توگه يو نوکر به خپل پېغام په دغسې خبرو پيل وکړي، که ته او زما بادار په دغسې يوه باغ

کې سره ناست وای او هغه د کابل په غرونو کې د یو څو گزو په فاصله کې خلور
دېرش پېل پېل گلونه شمېرل. دا به نو ستا لپاره هغه نښه وي، چې هغه څه چې زه یې
ورته وایم، هغه به د هغو له خوا وي.

نو کړانو ته په کور کې د یادار له خوا ډوډۍ او کالې ورکول کېږي. سر به پرې
ډوډۍ ته په درېو میاشتو کې یو ځل معاش ورکول کېږي. دوی زیاتره د ارډو په یو
ټولې کې، چې د سته ورته ویل کېږي او یا یادار یې قوماندان وي، د عسکرو په
توگه غږېتوب لري.

د لویانو ژوند

د لویانو ژوند طبعاً د ژوند له هغه طرز نه پیل دی، چې د عامو وگړیو په نصیب
وي. لویان سبايي جگېږي، لمونځ کوي او د یوې گڼې یا څه وخت لپاره قرآن او
مذهبي کتابونه لولي. وروسته د چې ډوډۍ، کوچو، شاتو، هگيو او پنیرو سپاناري
کوي. بیا خپل دربار ته ځي. چې هلته لا دمخه د دوی د کهول افسران ټول شوي
وي. دوی ټول تر څانځته هلته پاتې وي او په دغې مودې کې په خپلو ځانگړو
ځایونو کې د خپلو درجو په قرار ناست وي. معاملي اجرا کوي، عريضې اخلي او د
خپلې رسمي وظیفې زیاتره برخه کار ترسره کوي. د هغو کسانو لپاره، چې ښه ډېر
پوخت وي، څانځتي ډوډۍ قصر ته وېل کېږي او دوی هلته تر هغه ناست وي، چې
دربار د ورځې لپاره رخصت شي. خو نږدې ټول د څانځتي ناري لپاره کور ته ځي او
په اوږې کې له هغه وروسته یوه سترگه خوب هم کوي. هغه وخت چې وېش شي،
لمونځ اودس کوي او یو څه لولي او کوم وخت چې بیرته دربار ته لاړ شي، مېلمانه او
مراجعین مني او تر مازيگره پورې هغه کارونه کوي، چې لومړۍ یې نه شوای
کولای. په تروپمې کې بیرته کور ته ستنېږي او تر ناوختو گړیو پورې ځانونه
مشغولوي. د ماسختن ډوډۍ خوري او کوم وخت، چې مېلمانه ولري، شراب هم
څښي. البته په لویو مېلمستیار کې هېڅ څوک د شراب څښلو په فکر نه وي. دوی
شراب هغه وخت څښي، چې ډېر نږدې ملگري او دوستان په مېلمستیا کې غونډ
شوي وي. دوی نااشنا مېلمانه معمولاً څانځتي ناري لپاره رابولي، داسې باید وته
گڼل شي. چې ټول لویان شراب څښي. برعکس د درانیو زیاتره سرداران له شراب
څښلو نه ډډه کوي او ټول زیار باسي، چې دغه کار په لطف او پاکۍ سره وکړي، خو
څنگه چې د دوی عیاشان تل په ډلو کې گرځي، د هغې رعایت کله کله کېدای شي،
ممکن داسې وگڼل شي، چې د ټولو لویو کسانو وخت د هغو کسانو د وخت په څېر،
چې مایې بیان وکړ، پوره ډک نه اوسي، سره له دې هم دوی د داسې طریقو په لټه
کې نه دي، چې خپل وخت په ښه علاقه مندي سره تېر کړي، ځکه چې که څه هم دوی له

عامو خلکو څخه زیات خپل ژوند په زهد او پرهیزگاری تېروي. دوی له پانځه یازی او ښکار کولو نه خوند اخلي او داسې ډېر وسایل لري، چې نور خلک دوی ته کتابونه لولي او یا د حقو په اړه ورته اوروښي کوي. د دوی لپاره لوستل آن یو کسب گرځېدلی دی او شاهنامه، د فردوسي ستر حماسي نظمونه، د لوستونکیو یوه لویه ډله. د شاهنامه خوان په نامه لري. د دوی کسب دا دی، چې شاهنامه ولولي او یا د هغې ښکلي عبارتونه یې په زور او زیر سره ادا کړي. هغه لویان، چې د ادبیاتو شوقیان وي، ځانله د دري او پښتو شاگردان لري، سطرېچ وهي، گرمبول او یا قطعه یازی کوي. دغه دوه لومړنۍ لویې نږدې زموږ د لویو په څېر دي، خو درېیمه یې چې کله کله کېږي، هغه ده چې په هندوستان کې په گردو قطعو سره کېږي او له ډېرو جهتو څخه له هغې لویې سره، چې موږ یې کوو، توپیر لري. داسې هم دوی ښار ته نږدې یا غوښه لري او هلته له څو ملگرو سره ځي او کله لویې مېلمستیاوې پکې ورکوي. په عمومي ډول د پښتنو اشرافو د ژوند طرز د قیاس د اشرافو تر ژوند ټیټ دی او له هغو ډېرو شتمنیو سره ورته والی نه لري، چې ځینې یې د اروپدو په قرار لري.

په پېښور کې یوه مېلمستیا

ټول هغه څه، چې ماته د دوی د مېلمستیا په اړه معلوم دي، د مېلمستیا له هغې شرحې څخه په واضح شي، چې د هیئت کوربه میر ابو الحسن خان په پېښور کې برتانوي هیئت ته ورکړه. لومړۍ موږ یوه لوی انگې ته ننوتو، چې په منځ کې یې یو ډنډ و او د ډنډ شاوخوا د ورو څراغونو کتارونه وو او د څراغونو رڼا په اوبو کې انعکاس کاوه. د انگې په څنډو کې هم ډېر څراغونه ایښودل شوي وو، دغو ټولو د ورځې په څېر قوي رڼا لرله او دا یې ښودله، چې هغه ځای له نوکرو او تنډارچیانو نه ډکه ده.

موږ په داسې یوه لوی وړه ننوتو، چې په هراړخ کې یې ځینې ماڼۍ وې او د ټولو د پاسه یو دهلېز و. زموږ مخامخ د یوه سالون منقوشي ستنې او محرابونه او په هراړخ کې ماڼۍ گانې وې، چې د هغو لاندینۍ برخې یوازې یو یا دوه وړونه لرل. گومان کوم، چې دویم منزل یې کم کړی لري، موږ ته د وړه په مقابل کې په سالون کې هرکلی وویل شو، بیا د انگې پیل و، چې هغه پوره چراغانۍ شوی و، موږ په عادي ډول د خونې په ښکته برخې کې له یوه وړه څخه ننوتلو، په بر سر کې کېناستو، یوه ډېره ښکلي او غني قالینه په غولي باندې هواره، د خونې په ډېرو خواوو کې لیمڅۍ اچول شوی او د هغو د پاسه د مېلمنو د ناستې لپاره ځلايې ټوکران غوړول شوي وو. هغه ټوکران، چې په برني سر کې هوار شوي وو، په

ځانگړې توگه ښکلي وو او هغه داسې پخملې ټوټې وې، چې رنگونه یې ښه صاف او تېز وو او په طلا سره په گڼ ډول خامک دوزي شوي و. په دروازو باندې د طلا یې ټوکرانو یا په ورېښمو سره خامک دوزي شوي پردي وې، د ځونې د دهلېزو پرې برخې په داسې فارسي تصورونو بندې شوې وې، چې شاوخوا یې خامک دوزي او طلا یې ټوکران وو. ما د نورو شیانو په جمله کې په تعجب سره داسې یو لوی نقره یې ټوکر ولید، چې په هغه کې د زمري د پاسه لمر ختل (د فارس شاهي نښه) په طلا کښل شوی و. د ځونې په بېلابېلو برخو کې آئینې ایښودل شوې وې او موږ په دې ډېر حیران شو، چې د دوو آئینو بعدونه یې د هرې هغې آئینې له ابعادو نه ډېر لږ وو، چې موږ په غومره ستونزو له غرونو او میرونه راتېرې کېږي وې، چې د افغانستان پاچا ته یې د سوغات په توگه ورکړه. چې هغه ته د انګلیسي مصنوعاتو په اړه یو فکر پیدا شي. موږ ته معلومه شوه، چې هغه آئینې چې په ځونې کې وې، د ترکیې او ایران له لارې په ځمکه راوړل شوې وې. د ځونې په منځ کې د غراغونو کتارونه ایښودل شوي وو. په یو سختو شمعو کې، چې شاوخوا یې په رنگه مومو کې د گلانو گڼې په مصنوعي ونو کې یو په بل پسې ایښودل شوې وې او د هغو په پاڼو، گلانو، انګورو او مېوو کې چې د دوی په طبیعي رنگ له موم نه جوړې شوې وې، خرافوټه څپدل.

د پخملې او زړینو ټوکرانو د پاسه، چې د ځونې په سر کې غوړول شوي وو، زموږ د ناستې لپاره د ساده څوکۍ گانو یو کتار ایښودل شوی و. په دغه ترتیب کې تر ښې سلیقې د ادب رعایت زیات شوی و. همدا چې موږ کښاستو، د شیرینو پتنوسونه راتېر شول، بیا ډېر ژر نڅاگرو پنځو په نڅا پیل وکړ او په انګې کې په اور لویو پیل وشو. د ساز د الاتو په غوغا د یو درجن نارینه او پنځو سازندو په بدلو او د اور لویو په غوغا سره د خبرو مرکو لپاره زموږ کوښښونه ټول ناموزون او مختل شول. په چينې پیالو کې چای یو بل ته وړاندې شو. چای ډېر خوږ و، خو شیدې یې نه لرلې او د یادیانو په گډولو سره بالکل بد مزه و. همدا چې د ډوډۍ خوړلو وخت اعلان شو، نڅا بس شوه او زموږ سات تېروتنکي، چې یو شیعه و^(۱) په یوه پلمه ووت. موږ د ډوډۍ خوړلو لپاره په ځمکه کښاستو. په داسې حال کې، چې ډوډۍ په سر پټو پتنوسونو کې راوړل شوې وه، دا پتنوسونه سرپېره پردي وې، چې سر پټي وو.

^(۱) شیعه گان (کوثر لړۍ په کابل کې) داسې سخت گیر دی، چې له مسلمانانو پرته له نورو سره یوځای ډوډۍ نه خوړي، په دغه کار کې دوی د مینانو برعکس دي.

کرنیل فرانکلین Colonel Franklin د فارس د مینانو په اړه هم هندوسي یوه تیوره لري. گومان کېږي، چې په هر ملت کې هله غرقې چې شېر یې لږ وي او زجر یې ډېر لیدلی وي، ډېر سخت گیر وي.

په سپین ټوکر پوښل شوي او په زرينو ټوټو کې، چې حاشيې يې طلايي وي، پټې شوي وو. پشقاپونه د فارس په طرز په ډېرو رنگونو ښکلي شوي او په ډېرو طلايي او زرينو پاڼو ښايسته شوي وو. خواړه په چيني پشقاپونو کې وېشل شول او اجزا يې دا وو: غوښه (کباب شوې، جوش شوې او پخه شوې)، پلاوونه او قورمې او داسې نور ډېر شيان، چې د ټولو بيان مشکل دی. ښو مېسو آشپزانو زموږ د خوړو تکراري کوله ددغسې زيات جلال او ددغسې په رښتيا ډېرې ستره گټه او ترتيب په منځ کې دا ډېره عجيبه ښکارېده، چې نوکرانو په قیچې په يوې پيالي کې شمع اچولي او نورو په يوې لوري چېرې غوښې له بندونو څخه پېلولې او بيا يې توتې توتې کولې او په خپلو لاسونو يې زموږ په غوږيو کې ايښودل. خو د دوی د کړنې لپاره بايد وويل شي، چې دوی له هغه دمنځه خپل لاسونه وپنځل او لستوني يې تر څنگلونو پورته کړل. د دوی سره ده او په نتيجه کې ډېره مزه ټاکنه وه او هغه يې تنوع ښاگانې او بې اهميته اور لومي چندان د ستاينې وړ نه وې. په عمومي ډول دغه ټوله مېلمستيا زياته يا باعظمته او لږه په زړه پورې (په ځانگړې توگه دا چې زموږ د وخت غيښې پوښې په يوې خاصې خوښې کې د پاچا له خوا زموږ د هيئت د هرکلي د مراسمو په اړه خبرو کې تېرې شوې) وه. خو هغه بله مېلمستيا چې موږ ته له هغه وروسته ډېر ژر په يوه باغ کې راگېرل شوه، زموږ په ذوق ښه برابره وه. دلته به زه د هغې په اړه څه وليکم. چې د لويانو ترمنځ ددغسې مېلمستيا ماهيت څرگند شي.

د نيمور شاه په باغ کې مېلمستيا

دا مېلمستيا په هغه باغ کې وشوه، چې د تيمور شاه په ټاټوبي ياد و او پخپله هغه طرح کړې و. دا باغ د يوه پراخ مربع په شکل و، چې د خامو خېټو ډېوالونه په غېږ کې نيولي وو. باغ په دوو پراخو سړگونو، چې يو بل يې په منځ کې ښخ سره قطع کول، وېشل شوی و او په غاړو يې يو په بل پسې د چنار او سرووښې دنگې ولاړې وې. په هراړخ کې يې د گلانو د پولو د پاسه نرۍ لاره ايستل شوې وه. په هغو څلورو مربعو کې، چې سړگونو باغ پرې وېشلی و، د بې شمېره انځورو، شفتالوگانو، الوگانو، مېو، ټاکونو، انارو، بهيانو او توتو وښې پوره غوږېدلې وې. دلته او هلته د پېپل ښکې وښې غوړې وې.

په ځينو ځايونو کې د ونو لاندې ځمکو کې لوبيا کړل شوي وو، چې په هغه وخت کې ښه په گلانو راغلې وو. ددغه باغ منظره په رښتيا، چې ښه زړه وپوښکې وه، سربېره پردې، چې هغې زموږ د اروپا خاطرات پارول، هغه عطرونه چې کله کله سوپمو ته رارسېدل، زړه غوږوونکې وو او دغه منظره د مرغانو په نغمو، چې غيښې

یې زموږ په فکر اشنا راټلل. پوره کمال ته رسېده. زموږ په ملگرو کې هر یوه هڅه کوله. چې هغه نفسي هغو ته منسوبې وېږولي. چې یې په انگلستان کې ډېرې ستایلې. په باغ کې تجیرونه درول شوي وو او یو تجیر، چې د ټولو په منځ کې د سرکونو د تقاطع پرځای کې درول شوي وو، ځانگړی خوښوونکی تاثیر لاره. ددغه تجیر پام شین او سور و او دېوالونه یې له خاص رقم نه وو او دا ددې لپاره، چې هوا شو تو ته پرېږدي.

یې له دې، چې دغه کسان یې له باندې څخه ولیدل شي، درزونه یې په داسې شکلونو جوړ شوي وو او د کلکو برخو رنگونه یې په داسې ډول ترتیب شوي وو، چې ټول تجیر یې ښکلی کړی و. له یوه اوږده چکر نه وروسته موږ تر یوې ونې لاندې کېناستلو. د مرغانو نفسو ته مو غوږ ونيو او د خپل ملک او د کابل په اړه مو د کوربه له زوی سره خبرې پیل کړې. د کابل په اړه دده خبرې ښې په ډېره پورې وې. په حقیقت کې هغه ښار او د هغه سل زره یاغونه د ستاینې او د توصیف یوه عمومي موضوع وه. څه وخت چې موږ خپلې ځیمې ته ورغلو، هلته مو د پاچا له امام او نورو ملایانو سره خپل مېلمه پال ولید. دغه امام چې یو ساده، نامرموږه، خوش مشرۍ او غوریالی سړی و، د کابل د ښکلا په اړه په اوږدو خبرو پیل وکړ او د پښتنو او د دوی د ملک په اړه یې ستاینې پیل کړې او موږ ته یې هیله وکړه، چې باید کابل حتماً ورینو. په دې موقع یا په کوم بل وخت کې، دی ددغه لامل په موندلو ډېر تینگ و. چې موږ ولې د خپلو آسونو لکۍ پرېکوو او ریښتان یې لټوو؟ ده په دغه کار باندې ډېر وختدل او وېرې وېل. چې هر کله چې کوم بد آس ده ته په لاس ورغی، دی به یې موږ ته ولېږي. چې له هغه نه یو نمونه جوړ کړی شي. وروسته له څه وخته دوی لاړل او موږ ته ددې موقع په لاس راغله، چې د پلټنې وړلو له ستړي کوونکي حالت نه یو څه آرام شو. دوی که څه هم موږ ته وېل، چې څنگه مو خوبه وي نفسي کېږو. خو موږ تل پلټنې وکړې، په دې چې موږ پوهېدو چې بل راډ کېناستل په د دوی په نظر یې ادېږي وي، یو څه وخت وروسته ځانېستی ښاری راوړل شو، کوزې او چېلمچې گانې د لاس ورنخلو لپاره وگرځول شوې او بیا له گلداره چیت نه جوړ شوي دسترخوان وغږول شو، په دغه دسترخوان د خدای د سخاوت او نورو مقولو په اړه داسې درې نظمونه نقش شوي وو، چې زموږ په فکر د یوه دسترخوان لپاره ښه مناسب وو. بیا پتو سونه، چې په سپینو لاس پاکو سره پوښل شوي وو، راښکته کړای شول او زموږ په ژنگو کېښودل شول. په هر پتنوس کې پېنځلس یا ډېر پشقایونه، نعلیکي وړې او غټې پیالې وې. داسې هم په هغه کې د پلاوډو لوی غوړي گان او د سرکې ترشي، مریا او نورو ډېرو خوړو پشقایونه وو. د هر پتنوس په

منځ کې د شربت یو جام ایښودل شوی و. په دغو سربېره د وړي لم په خو پېشقابونه کې تقسیم شوی و. لم په ښه ساده ډول پوخ شوی و، خو شیر یې ډېره وه او مزه یې په لعاب او نورو څیزونو، چې ورسره گډل شوې وو، ښه ډېره شوې وه، داسې هم په دسترخوان باندې د کیکونو پېشقابونه ایښودل شوي وو.

دغه کیکونه له وچې ډوډۍ پرته، چې د خوراک لپاره ایښودل شوې وه، کله چې موږ ډوډۍ خلاصه کړه او هغه مو په ډېرې مزي سره وڅپړه، نو دې اوبه د لاسو مېنځلو لپاره راوړل شوې. پېشقابونه او دسترخوانونه ټول شول او زموږ چلمونه راوړسېدل. همدا چې چلم مو وڅکوه، زموږ د خوښۍ لپاره دوی نڅاگرې نجلۍ د گډ کولو او بدلو ویلو لپاره راټلوتې. دوی د منځ، ځان او کارنامې له حیثه تر هندي نڅاگرو دومره ښې وې. چې ورسره پرتله کېدای نه شوې. د دوی جامې که څه هم څنگه چې په هندوستان کې دي، هسې گراني نه وې، خو د سلیقي له مخې تر هغو ښې وې. دوی د زړې او طلايي توکرو خولې په سر کې وې، وریښتان یې په موزون ډول کوڅې شوي وو او دې زلفې یې داسې پرېښودل شوې وې، چې ټيکنه تر وچلو او غېږو پورې یې په تاثیرناک ډول غږېدلې. غاښونه یې تک سپین، شونډان یې سره او مخونه یې پاک ستره او په گڼو خالونو زړمن و، خو څنگه چې د کابل په ښځو کې سرخي وهل ښه رواج لري، د دوی مخونه مسکن د هنر مرهون وو، د دوی نڅا یو ښه اندازه عمل و، هغې نجلۍ چې بدلي ویلې او د بدلو ویلو په وخت کې یو اڅم کله کله ښه درېدله، خو د هندوستان د نغمو ویونکیو په خلاف منځ په وړاندې چټکه تله، لاسونه یې پر ټول، کله کله په زنگتو کېناسته او داسې بېلابېل دریځونه یې غوره کول، چې هغو د هغې د غزلو احساسات افاده کول. ټول دغه اعمال که څه هم شدید وو، له نژاکت او وقار نه ډک وو، د دوی شاته په ټولېاسونو کې له لویو پسرلو او باوقاره وضعې سره، چې د دوی له کسب سره چندان مناسب نه وو، ډول وهرنکیو، ویلون وهرنکیو او سنج وهرنکیو (Cytrals) یوه ډله ولاړه وه، دوی ټولو نڅاگرو ته د شاباش په ناز وېلو یا د خپلو آوازونو په ټول قدرت سره په بدلو کې په شرکت کولو سره ساز گډوډ کاوه، ښکاره شوه، چې ملایانو په دغې تندرې کې گډون نه شوای کولای او زه پخپله ددې لپاره ویل شوم، چې له امام سره ملگری شم، چې هغه له مېلمه پال سره په گډه چې هغه هم د لوی منصب خاوند و، له ما سره د مذاکرې کولو لپاره مامور شوی و. موږ د گردالو د وښې لاندې په یوې قالیښې باندې کېناستو او تر ډېره وخته سره وگډېدو، خو دغه امام چې چندان د مذاکرې شو قمن نه و، زیاتره وخت مداخله کوله او د هیئت له منشي شاعلي وچپاره ستراچي (Richard Strachey) سره گډېده او له هغه نه داسې پوښتنې کولې: «ستراچي!

اجازه واکړه چې ستا مېړونه وروشم. (د دغه شې لا غږه پلا دی.) (ته له ځانه سره داسې شې لکه د ورپين لري.) په پای کې زموږ خبرې خلاصې شوې او موږ د خپلو مربوطو ملتونو د جامو په اړه د يو څو ټوکونو وروسته بيا په باغ کې چکر وواهه او کور ته ستانه شوو.^(۱)

باغ ته د شاهي حرم ورتگ

دغه باغ بالا حصار ته نږدې دی، خو له هغه نه په يوه عام سړک سره پېل شوی دی. پاچا زياتره هلته ځي او کله کله د خپل حرم ځينې ښځې له ځان سره بيايي. په دغو مواقعو کې يو شمېر منصبداران، چې کړک چيان نومېږي، په ټولو سړکونو پاتې دي، چې هغه ذکر شوي سړک ته منتهی کېږي، درول شوي وي، چې د حرم د تېرېدو په وخت کې خلک ورته له نږدې کېدو نه منع کړي. اوس ددې وخت راتلی دی، چې د لويانو د کرکټر په اړه يو څه وليکم او ددغې طبقې په اړه خپل مشاهدات بشپړ کړم.

د پښتو لويانو کرکټر

د دربار د پېروانو په توگه پښتو لويانو د سلوک په مطالعه کولو کې موږ په يقين سره د دوی د کرکټر په اړه ډېر ناوړه نظر وړاندې کوي. له خپلو قومونو سره د دوی سلوک او د عموم د ذهنيت درناوی، دوی باوقار، بااخلاق او تر يوه حده عادل وټل مهربان او روغې جوړې ته متمايل کوي، خو دوی په دربار کې د هغې قضا له نښاد پرته، چې دوی پکې ژوند کوي، بل شې نه شي پېولای ان کله چې وغواړي د پښتنو درباريانو په اړه وگورېدو. موږ به په پوره ډاډ سره ووايو، چې دوی د خپل ملت ډېره بده برخه جوړوي، که پارسيوانان (درياري قزلباشان) په تله کې وغورزول شي، د دربار قساد او جرمونه به د دوی پله د پاتې ټول ملت د قساد او جرمونو په

ټولو ساتونکيو او د هغيت ټولو ملازمينو ته، چې له ما سره په باغ کې ننوتل اجازه وه، چې زموږ د چکرونو په وخت کې د هغه تدارک وکړي او کله چې موږ په دوږې ناست وو، د دوی ساعت يې پېراوه، د اروپايي او اسيایي جامو يوځای کېدل او هغه اختلاف، چې ددغې منظري او د ځينو هغو کسانو په منځ کې لېدل کېده، چې ښکته او پورته کېدل، موږ ټول يې وغندولو. د نورو څيانو په جيله کې ما خپل شاطر وليد، چې په داسې حال کې چې لاسونه يې په خپل جيب کې اچولي وو، په ناز او حرافتې سره يې چکر واهه او ظاهراً يې د لندن په زړه پورې چکرونه په زړه کول. دی په دغه حال کې روان و، چې يو پارسيوان چې د قرقل يوه هسکه خولۍ يې په سر وه او يوه داسې چين يې په ځان وه، چې تر ښکرو يې رسېدلې وه، ملگری شو. دوی دواړه د څه وخت لپاره په علامو سره خبرې کړې او ډېر ژر داسې سره آشنا شول، چې لاسونه يې سره ورکړل او په يوه ډله دهليز کې سره لاس په لاس تېرل شول.

مقابلې کې ډېره درنه کېږي، تر هغه ځایه، چې فرصتونو ماته د مشاهدې موقع په لاس راځي، زه باید په دې اقرار وکړم، چې ما دراني سرداران صمیمي او رښتیني وموندل او د ډېرو دلاپولو له مخې ویلي شم، چې دوی څه نا څه د آسیا د نورو اشرافو قدر ته لوړ فکري او عزتمند دي، خو د حکومت په شاوخوا کې نور خلک په عمومي ډول پست، دروغچن او حریص دي ان سردارانو، هغه وخت چې په قدرت کې وو، په ډېر بې شرمانه ډول په زور زیاتي سره پیسې پیدا کړې دي، د سردارانو ډېرو تنو په بې شرمانه خیانت سره خپل طرف پرې ایښی او له بلې خوا سره ملګري شوي دي، له دوی څخه یو هم دې ته متعایل نه و، چې د یوې مفکورې د وړاندې بیولو لپاره پیسې ولگوي، که څه هم دې به پوره پرې ولاړ وو او مبارزه به یې ورته کوله، په ډېرو قوي سردارانو کې هم ډېر حوادث او بې اتفاقی، غلبه لرله او ډېرو یې د یو بل په مقابل کې په ښکاره یا پټ ډول دښمنۍ کولې، خو په عمومي ډول د دوی ګرځندګر نورو ټولو هغو طبقاتو د ګرځندګر په تناسب، چې د پاچا په شاوخوا کې دي، ډېر ښه دي، د پارسیوانانو زوړې دسیسې، ښکاره درواغ او باجرتنه ساخته کاري هره ورځ راپرېره شوي دي، په هندوستان کې به د یوه خارجي لپاره د بې شرمۍ او گدا منښه ټینګار په اړه داسې تجربه هېڅ په لاس نه شي لکه څنګه چې په دغه ملک کې به یې د دولت ښکته ډېر پارسیوانان ماموران ورتهیه کړي، سره له دې ان دغه عمومي حقیقت هم له استثنا څخه خالي نه و او که د دریایانو ډېر ښه هم له هغو بدو څخه خلاص نه و، چې د دوی طبقې ته منسوبې وې ان په پارسیوانانو کې هم ځینې کسان د ښه ګرځندګر خاوندان وو.

مدد خان اسحق زی

د پښتنو لویانو د ګرځندګر بیان به د دغه کتاب په تاریخي برخې او نورو مختلفو برخو کې راځي، خو دلته به د هغو لویانو د سنجې انځور، چې ما د شاه شجاع په دربار کې ولیدل، د دوی د مزاج او سلوکونو په اړه یوه عمومي مفکوره ورکړي. د دغو لویانو مشر اکرم خان و، چې د هغه په اړه دمخه پوره لیکنه شوې ده، دویم مشري مدد خان د اسحق زیو سر ګرده و، چې د هغه نیکه د پارس په جنگونو کې ښه نوم ګټلی و او ویل کېږي، چې په یوه جنگ کې یې نادر شاه زخمې کړي و، په درانیو سردارانو کې دده پلار تر ټولو ستر او تر ټولو جنگیالی و، پخپله مدد خان ډېر شته لرل او د ښه عزت خاوند و، که څه هم ده په ډېر شان او شوکت ژوند نه کاوه، خو په دې یاد و، چې په سلوک، کړو او لباس کې د وقار او اعتدال خاوند و، ویل کېده، چې دې د ښې تربیې او استعدادونو څښتن و، خو دا دده د استعداد په اړه کوم لوی فکر نه ورکوي، چې دده تحصیلات په ځانګړې توګه په درمل جوړولو او

طالع ليدلو (استرولوجي) کي وو، ده د داروگري فن ددې لپاره غوره کړی و، چې خپل ځان يې ضعیف و او هغه بل مسلک يې ددې لپاره اختيار کړی و، چې هغه وختونه ډېر نارام وو، چې ده پکې ژوند کاوه. سره له دې هم دی ډېر محبوب و او د حاکمیت د فن په اړه يې د معلومات لرلو له لامله، په جنگ کې د تجربې او زېورتیا لرلو له لامله او په حقیقت کې له سخاوت غیر بل هر شي کې ښه نوم لاره د قول او عهد په اړه دده کرکټر دومره ښه و، چې ان په ژوندانه کې چې ډېرې سختې هم پرې راغلې وې، له ده څخه دا نه وو غوښتل شوي چې لوړه وکړي. که څه هم دا حقیقت پتېدلی نه شي، چې ده هرات چې د شاه زمان له خوا ده ته سپارل شوی و، ددغه پاچا رقيب ته تسليم کړ، خو له هغو خبرو څخه چې ده پخپله ددغې موضوع په اړه کړي دي، داسې ښکاري چې دی دغه کار ته د شاه زمان د زوی د بدگومانيو او طرحې له لامله، چې دی د هرات په نامه حکمران و، مجبور شوی و.

گلستان خان، غفور خان او نور

د پښتني لویانو د داسې ډېر ښه شخص گلستان خان د اڅکز يو مشر دی، چې د هغه په ښېگڼو ټول ملک شاهدي ورکوي. گلستان خان مسمي او زړه ور په تحقیق کې صبور او د عدالت په اجرا کې د نه ستړي کېدونکي شخصیت خاوند و، دی هېڅکله د کوم سوغات په اخیستلو تورن شوی نه و، ټول هغه وخت، چې زه په پېښور کې وم، دی په کابل کې د حکمران په توگه په خپل کار مشغول و، غفور خان د شتر او اهمیت خاوند و، خو د تینګي سرې نه و او استعداد يې هم نه لاره. یوه میاشت وروسته له هغه، چې ما ورسره وکتل، ده د شاه محمود خوا پرېښوده او له شاه شجاع سره یوځای شو او په دغه تغییر يې د تلې په جنگ کې مرګ په نصیب شو.

اعظم خان د نسقچي پاشي منصب عهده دار و، چې دغه منصب په پخوا وختونو کې د مور د ارل مارشال Earl Marshal منصب په غېر دی، اعظم خان په هېڅ امله بې استعداد نه و، خو دی تر هغو زیات په هلمستیا او عزت کې د نامه خاوند و، څه وخت چې شاه محمود دی په دې مامور کړ، چې وفادار خان او نور سدوزیان ووژني، ده ددغه امر له ترسره کولو نه سر وغړاوه، ځکه چې دغه کار د هغه رواج مخالف و، چې درانیو ته تقریباً مقدس و، محمود لومړی په دغه خپل سړی ډېر په قهر شو او محافظانو ته يې امر وکړ، چې د ټوپکونو په کنډاخونو يې وپرزوي، خو سره له دغه وحشیانه سلوکه، چې له ده سره وشو او د محمود له هغو ترېشو سره سره چې که دی د امر اطاعت ونه کړي ربه وژل شي، اعظم خان په خپل انکار تینګار وکړ او خپلو پرنسیپونو ته يې د خپلې تینګې عقیدې له لامله یو څه وخت وروسته د

شاه محمود اعتماد تر لاسه کې.

میر هوتک خان د مشهور سردار جهان خان (د احمد شاه تر ټولو ستر جنرال) د پلار و. د استخباراتو د څانګې مشر و. دی یو ښه عالم او د دري ژبې اعلی شاعر و. غورځنګه چې دده علم او کمال د قانون په عووض په شعر او تاریخ او د طریقې ادبیاتو په نورو څانګو کې و. د خپلو زده کړو له لامله د کوم عزت خاوند شوی نه و. دی یو چوپ او وارن سړی و. د ظلم خوا ته متعایل نه و. غوړ شوت یې اخیسته.

احمد خان نورزی

د هغه وخت تر ټولو غوره مشر احمد خان نورزی د نورزي د سترې قبیلې سرګرده او د احمد شاه له څو پاتې عسکرو څخه یو عسکر و. دی د زیات قوت او جسامت خاوند و.

که څه هم عصر یې تر اریا کلونو اوښتی و او یو څه چاغ و، خو د پخواني قوت یو څه نښې پکې ښکاره وې او تر اوسه هم یو ښه ښکلی شخص و. رنګ یې سپین او پوزه یې هکده او جګه وه. قواره یې ښه جتي وه. ښه لویه پیره یې لرله او غمبورې یې له وینتر نه ډک وو.

په سلوک کې ښه ساد و، چې د صمیمیت او تشد توپه مینه ورسره ملګري وه. دا هغه څانګه تیارې وې. چې دده د هغو پدساتلو سره افتخار کاوه. سره له دې هم دی د پخواني عقیدې مثال نه شو کېدلی. دده دوه ځله د جنگ په میدان کې خپله دله پرې ایښې وه او چې ما ورسره وکتل، له دښمنو سره یې لاره لرله، خو دده خامو دسیسو دده هدف ناکام کې. دواړه خواوې په دې بې اعتماد شولې، یې له دې چې دده له یوې خوا نه هم څه فایده لیدلې وي. په دولت کې تر ټولو ستر منصبونه دده په لاس و او په خراسان کې یې په ډېر ښه نامه خدمت کړی و، خو سره له دې هم دی په بلخ کې د ازبکو او په سند کې د تالپوریانو له خوا مغلوب شوی و. د یادوني وړ ده. چې په دغه وروستی سیمه کې دده ماتې خوږل دده د هغه کوښښ له لامله وه. چې غوښتل یې په جنگ کې د ازبکانو له هغه طریقه کار واخلي، چې هغو دده په مقابل کې په پوره بري سره ترې استفاده کړې وه. سره له دې هم دی په شخصي زبردتیا او ټینګار کې یو ډېر ستر شخص و، خو ان په درانیو سردارانو کې هم دی حریف و. په هغه وخت کې چې زه په پېښور کې وم، دده له خپل خیانت څخه د غیرتیا له لامله د شاه شجاع په پلوی ډېرې چیغې وهلې او ددې لپاره چې له خپلو کړو څخه عامه پاملرنه بلې خوا ته وگرځوي. دده له انګلیسانو نه د خطر ډک اعلان وکړ او په ټولو موافقو کې یې د خارجیانو او د دوی د فنونو په ضد ناري سوري وهلې. سره له دې هم دده هیلې شتمني او مراودې یې کشفې شوې او کوم وخت، چې زه له پېښور نه

روان شوم، په بندي خانې کې وغورزول شو. د شاه محمود د ډلې پرې ددې سبب شو، چې دی د څه وخت لپاره آزاد شي، خو د خپل بدسلوک یا ناروغۍ کړکېچن له لامله په دې باندې بدگوماني وشوه او خپلې وروستۍ ورځې یې په بندي خانې کې تېرې کړې. ان هغه وخت، چې ما هم ولید، دی تازه له یوه اوږده بند څخه خلاص شوی و، خو پاچا په خپلې سختۍ کې آزاد کړی او کورنۍ یې کاوه، چې د هغه وفاداري ځانته جلب کړي، دی بیا په خپل پخواني منصب گومارل شوی و او له پاچا نه یې ډېر عزتونه لیدلي وو، خو څنگه چې دی له دې څخه ډارېده، چې د حکومت د ملاتړ لپاره نغدې پیسې د بېښې په ډول ورکړي، ده د خپلې غریبۍ او نادارۍ نارې سرکړې وې. ما دی په هغه کور کې ولید، چې د زیاتې مودې توقیف په دوره کې یې نږدې بریاد کړی و. دا کور له تیار نه یو څه لیرې پروت و او هغه سالون، چې ده په هغه کې مېړه وغلل، د یوه له پام نه پرېوتې باغ په لوري خلاص و. د پام یوه برخه یې لوریدلې وه او له دیوالونو څخه یې داسې معلومېده، چې که څه هم هغه په ښه ډول پای ته رسول شوی و او ښه ساده و، خو د زوال نښې یې څرگندې وې، هلته د ناستې لپاره قالینې او ان نیمځې هم په سترگو نه لیدل کېدل.

موږ دغه خان له څلورو او یا پنځو نورو گټانو سره ناست ولید، ده خپلې جامې په عادي ډول اغوستې وې او هغه ښې ساده وې، دی ولاړ شو او د هر کلي لپاره وړاندې راغی او چې خپل لاسونه یې د قارس په طرز سره د روغې لپاره وغځول، ده په توند اواز غږ کړ، چې دی د قارسیانو گټونو لپاره تیار نه دی او د پښتنو د صحبت او ښې دوستۍ په اړه یې څه وریل، وروسته یې په دواړو لاسونو زه کلک په غږ کړ و نیولم او په ډېر قوت سره یې خپل سینې ته نږدې کړم، بیا سره کښاستو او خان یې زما د صحت په اړه له پوښتنې او د معمولو تعارفونو له ادا کولو نه وروسته د قارسیانو او د هغوی د لطافتونو په ضد په ویلو پیل وکړ او خپل ولس یې وستایه او ویې ویل، چې هغه یو لک پیاوړې دي. بیا پاچا او پاچایي کورنۍ ته د درانیو د وفادارۍ په اړه او د هغې د عرض کولو په ناممکن توپ وغږېده، داسې ښکارېده، چې په دغسې یوه عمومي محضر کې دغو نارو سورو هدف پاچا ته د هغه د وفادارۍ ښودلو یوه تشرېح وي. د دراني دولت په ضد د هر ډول طرحې د ناکامۍ په متجسس کولو سره ماته ده د خپل وطن پالنې احساسات ثابت کړي، ما داسې خواږه ورکړل، چې دده د معتقداتو د تظاهر په اړه شاهد دی او نور حاضرین قانع کړي، یې له دې چې د هغه د هغو خبرو په اړه صدق وکړي، چې زما په اړه یې کړې وې، دده د غوره شوي کرښه توپ سره سره زما د لیدنې کتنې په مورد کې دده سلوک او دده عادي خبرې اتري پوره مودبانده او له توجه نه ډکې وې. بله ورځ څنگه

چې معموله وه. ما ده ته یو سوغات واستاوه او څنگه چې ده نه شو کولای زما سلام ته راشي لکه څنگه چې زه دده سلام ته تللی وم. ما ده ته یو سوغات واستاوه. بې له دې چې زه هغو تشریفاتو انتظار وباسم. ده د منښې له ادب نه ډک یو پیغام راواستاوه او له یوه جوړ عینکو نه یې ډېره خوښې وکړه. او ویې ویل، چې په هغو سره به د خپل ملک له عینکو نه زیات وکولای شي قرآن ولولي، خوده په عوض کې یو قلمې چاقو چې ډېر تیغونه یې لرل، راواستاوه او هیله یې څرگنده کړه. چې زه د هغه په ځای یو لوی چاقو ورواستوم. له یو چا څخه مې واوړېدل، چې ده د هغه په لیدو سره وویل: «زه به په دغه سره، چې د لږم په څېر دی څه وکړم، کاشکې دغه استازي دغسې یو چاقو راوېښي. چې یو څوک څه کار ترې واخیستلی شي» څه وخت چې دغه خبرې ماته نقل شوې، د احمد خان د سلوگونو په اړه ډېرې کیسې راپه تړه شوې. ټولو به ویل. چې احمد خان به سیاناري کې د ډېرو پسر سرونه او یا په ښاري کې د پسه زیاته برخه خوري. په یوې پلې موقعي کې هغه وخت، چې د ډېرو کسو په منځ ما ډېر ښه پېژندل د احمد خان په اړه خبرې کېدې. ما د هغه، هغه ډول روغې رایا د کړې، چې ده له ما سره کړې و. هغو ټولو کټ کټ وځنډل، خو بله ورځ زموږ دا خبرې د احمد خان غوږو ته ورسېدې او ده دا لازمه وگڼله، چې له ماته په رسمي ډول بښنه وغواړي او ووايي. چې کومه غېږ چې ده ماته راکړې وه، هغه په رښتیني ډول د پښتنو په پخواني طرز وه او دی تل له هغه چا سره، چې درناوی یې کوي، دغسې روغې کړي.

له پښتنو سره مذاکرې

زه د درانیو سردارانو په اړه تر هغو په ښه ډول یو نظر نه شم وړاندې کولای، یا دا چې زه دوی تر هغو له پارسیوانانو سره په ښه توگه نشم پرتله کولای، چې له دوی سره د خپلو مذاکرو یوه برخه بیان نه کړم. هغه وخت، چې شاه محمود د لړیدو له خوا وړاندې راټه. د شاه شجاع لښکري، چې په ډېر لگښت سره ټولي شوې وې. په کشمیر کې د یاغیانو له خوا په شا شوې او خورې شوې وې. په دغو حالاتو کې دده لپاره دا ډېره ضروري وه، چې له موږ نه نقدي کومک ترلاسه کړي. خو زموږ خپل سیاست موږ ته اجازه رانه کړه، چې د دوی په کورنیو جنگونو کې لاس ووهو او په دې اړه د ښه نیت له مخې زموږ ښکاره اعلامیو زموږ لاسونه ان که موږ غوښتل هم، تړلي وو. هغه وزیران، چې ددې لپاره گومارل شوي وو، چې موږ د عمل له دغسې لارې نه واړوي، دوه پارسیوانان او یو ملا وو، خو له همدغه ډول څخه نور کسان هم گومارل شوي وو، چې د عادي مېلمنو او پېطرنو ملگريو په شکل مې تر نفوذ لاندې راولي. هغه وخت، چې زه ولاړېدم له دغو کسانو نه مې حیثي زیاتره وخت په خپل

سالون کې لیدل او که غه هم د خاښت ناري خورلو ماته د ورځني څو ساعتو تفريح را کوله. دغه وزیران زیاتره وخت د شپې تر دوو بجو پورې له ماسره وو. داسې دلیل او هیلې نه وې پاتې شوې، چې دوی به نه وي ذکرې. دوی ان ددې کوښښ هم وکړ، چې ما تشويق کړي، چې که دغسې یوه معقوله هیله مې رد کړه، زموږ هندوستانی مستعمرې به هم په خطر کې ولوېږي. خو دوی هېڅکله دې ته اشاره ونه کړه. چې د انکار په صورت کې به شخصاً ماته څه زیات ورسېږي. ددوی ډېرې نهایې ترېنې (او دغه په یقیني ډول سره ناراحت کوونکې وې) له هغو اطمینانونو څخه جوړې شوې وې، چې ملکه به خپل پورنۍ ماته واستوي او یا دا چې لکه چې اکرم خان له کشمیر نه راوگرځي، هغه به یې له کوم شک نه زما کور ته په ننوتې راشي. خو د اکرم خان په راتگ سره دغه ډېره له منځه لاړه. له ده سره زما د لیدنو کتنو په ترڅ کې دغه موضوع بیا رایاده شوه. خو ټولې غوښتنې او ان ټولې هیلې پای ته ورسېدې. اکرم خان په مستقیم او واضح ډول د دوه اړخیزو گټو د طرحو وړاندیز وکړ. په داسې حال کې چې په دغو طرحو سره د کابل د پاچا غوښتنې ترسره کېدې، ده ته تاسې معلومېده، چې هغه به یې له کوم شک څخه انگرېزانو ته غټې گټې ورسوي. له دغو طرحو نه ښکاره وه، چې دوی زموږ په ښه نیت او مصیبت پوره اړه دي. څه وخت چې بالکل واضحه شوه، چې دا پلانونه د منلو وړ نه دي. هغه بعد لاسه ترک شول.

خو د پاچا ستونزې مخ په ډېرېدو وې. کابل د دښمن لاس ته ورغی او هره ورځ ددې انتظار کېده، چې هغه به پېښور ته ورسېږي. پاچا د پیسو د پیدا کولو لپاره له ټولو وسایلو څخه کار واخیست. د هغه جواهرات هم په څه کم نیمه بیه عرضه شول. خو هېچا د هغو اخیستلو ته ژبه نه کاوه. په دې، چې مقابلې خوا به ددغې معاملې اعتبار ته اهمیت ور نه کړي. پاچا په خپلو ډېرو سختو ورځو کې هم ونه غوښتل له ور او شدت څخه کار واخلي. یو وخت ده ته داسې سلا ورکړل شوه، چې د هغو سوداګرو پیسې ضبطې کړي، چې د تجارت لپاره به یې له کابل نه کشمیر ته ولېږي. ددې و چې دی په دې تشويق شي چې همدغسې وکړي او د هغو په مقابل کې خپل جواهرات گرو کړي. د دولت قاضي خپله فتوا هم صادره کړې وه او دغه عمل یې قانوني اعلان کړی و. خو پاچا له ځان سره هوډ کړی و، چې خپل نوم وساتي او له دغه فکر نه واوړي. دا ټیا په دغه موقع کې یو ځل بیا ماته مراجعه وشوه او څنگه یې پارسیوانانو له خپلو ټولو مهارتونو څخه استفاده کړې وه، زه د درانیو سردارانو یوې جرگې ته وبلل شوم.

پارسیوانان له دې وانه وښتل، چې له دغې موقعې څخه استفاده وکړي، دوی د

پښتو په گړښته توپ او نامتعدن توپ افسوس وکړ او ماته یې وویل، چې زه به له نظامي بې رحمانو او لکه د دوی په څېر مهذبو خلکو سره په معامله کولو کې ډېر توپیر وینم، خو راته یې ویل چې یو له څه زړور اوسم، څنگه چې له څه موافقه به تېرول شيان سم کړي. دوی لا ان په اشارو وپوهولم، چې دا به باوقاره وي، چې زه د دوی له لارې پخپله خوښه یو څه تقدیم کړم. نظر ډېته چې د درانیانو په شدت سره وهار شم.

له دې ټولو وروسته زه د ښاغلي ستر اچي (Mr. Strachey) او دوه نورو ښاغلیو په ملگرتیا د جرگې لپاره قصر ته لاړم. موږ په یوې خاصې لارې یوې ډېرې آرامې خونې ته، چې دربار ته نږدې واقع وه، راغتمایي شو چې هلته له مهمو منشیانو او سامورانو څخه ځینو خپلې چارې اجرا کولې، همدا چې موږ کښاستو، زموږ ځینې اشرایان د یو څو دقیقو لپاره راغلل او بیا یې موږ یواځې پرېښودلو، چې د هغو منظرو تداره وکړو، چې زموږ د خونې کړکۍ د هغو په لور خلاصې وې.

هغه پرده، چې د ستر وره په منځ غوړول شوې وه، ورو پورته شوه او په تورو جامو کې څو کسه یې له کورم زور نه په ډېرې آرامۍ سره ننوتل. په اول سر کې دوی چندان زموږ توجه جلب نه کړه، خو همدا چې ما د دوی په لور کتل، مدد خان مې پکې وپېژاند او څنگه چې زه ده ته د روغې لپاره جنگ شوم، اکرم خان نورزي او هغه څلور دراني سرداران مې هم په سترگو شول. دوی ټولو خپلې درباري جامې اغوستې وې او هغې سره ساق لرونکي بوتان یې په پښو وو، چې څه وخت په دربار کې د پاچا حضور کې ښکاره کېږي. هغه په پښو کوي، د دوی نورې جامې ښې سادې وې. دوی موږ ته مخامخ کښاستل او تر ټولو مشر احمد خان یې په سر کې و. دوی لومړی په عمومي خبرو پیل وکړ او خبرې یې په دوستانه او مهذبو کلماتو رنگینې کیدلې. خو دوی ډېر زړه نازېده، چې په اصل موضوع کې داخل شي او پخوا له دې، چې کوم یو دغه کار په غاړه واخلي، دوی زیاتره په پښتو کې په یو بل باندې زور لگاوه، چې شروع پرې وکړي، اخر دوی له یوې لیرې فاصلې نه پرې پیل وکړ. په موږ باندې له خپل اعتماد نه وغوړېدل او هیله یې ښکاره کړه، چې غواړي له موږ سره مشوره وکړي او په پای کې یې په ډېر نزاکت سره خپلو اړتیاوو ته اشاره وکړه.

د هغوی په جواب کې ما د دوی د ملت د فایده او درناوي په اړه خبرې وکړې او د هغه د ابادۍ لپاره مې خپلې ښې هیلې څرگندې کړې، خو په ډېرو واضحو الفاظو مې هغه اعتراضونو ته اشاره وکړه، چې د دوی په کورنیو جگړو کې زموږ د لاسوهنې په لارې کې موجود وو. داسې مې هغه گټې هم وریادې کړې، چې یو قدرت غوښتونکي او نقشه لرونکي دولت یې د عمل له معکوس روش څخه

حاصلولی شي. احمد خان (چې له دېمن سره د هغه ترتیبات باید دغه وخت حتماً پوره شوي وي) دې ته نه و حاضر. چې دغه موقع له لاسه ورکړي، بې له دې چې خپل همت او پښتني سپین ویل ونه ښیي. ده په سختو کلمو او ان کتړه ویلو پیل وکړ. خو د ډېر ژر د نورو له خوا غلې کېږي شو او هغوی موضوع بالکل واپوله او د هېواد په گډوډۍ یې افسوس وکړ. چې د هغو له لامله یې ونه شو کولای، چې څنگه لازمه ده. زموږ هر کلتی یې کېږي وی او موږ له هغو نعمتونو څخه برخوردار شوي وای. چې دغه مملکت زموږ په نصیب کولای شول. دغسې خبرې تر هغو روانې وې. چې موږ رخصت شو. له هغه ورسته بیا هېچا په ما اصرار ونه کړ. خو ما ددې څه احساس ونه کړ. چې ماته دې په توجه کې یا د دربار په مېلمستیا کې څه کمې راغلې وي.^{۱۱}

دا به بې فایده ی نه وي. چې زیاته شي چې یو اروپایي گرځنده په دغه ملک کې څنگه پرمختلې وي؟ په دې اړه زما نظر دا دی له یوه نریب مسافر سره به د پښتنو د ملک په ډېرو برخو کې د زړه سواندۍ او مېلمه پالنې د روحیې له مخې سلوک وشي. خو که یو شتمن سیاح د لازمو بدرگو پرته ددغه ملک په هرې هغې برخې کې د سفر شوق وکړي. چې د حکومت تر پټې کتنې لاندې نه وي. ممکن چور شي. دی به په هغو ملکونو کې مامون وي. چې د پاچا تر ادارې لاندې وي. خو دی به ان د مملکت په مرکز کې هم د حکومتې مامورانو له ظلم او زوروریاو څخه خلاص نه وي. دده لپاره به ډېره مامونه طریقه دا وي. چې له یوه کاروان سره د سوداگر په توګه سفر وکړي. خو د ښاغلي فوسټر (Foster) مثال به وښيي. چې د سفر کولو له دغه طرز څخه به څومره لږ خوند حاصل شي. سره له دې چې دی نه په ماجر اجوښې پسي و او نه یې د نویو شیانو پلټل غوښتل او له هغې ژبې سره هم ښه اشنا و. چې په ت. ل. مملکت کې ویل کېدله. یواځې د یوه سفیر سنجیه د یوه شتمن اجنې لپاره د مامونیت پوره امید ورکوي. خو ان دده مصونیت هم د هغو افرادو په ملاقاتونو پورې اړه لري. چې د حکومت په سر کې واقع وي. تجربو ښوولي ده. چې شاه شجاع د سلطنت په دوره او د اکرم خان د حکومت په وخت کې له یو خارجي وزیر سره په نه یواځې په ښه نیت. بلکې په تراکت سره سلوک وشي. خو دا چې د دولتي مېلمه امتیازات به یو مشابه نماینده د مقابلې خوا له زړه ورو او بې پرنسپه مشرانو څخه خلاص کړي. باید په اثبات ورسیږي او دا ماته مشکوک ښکاري.

هغه اروپایان. چې غواړي په دغه ملک کې واوسي. په پوره توګه خوندي ښکاري. د قسطنطنیې هغه سړی. چې ما یې مخکې ذکر کړی دی. د پښتنو په ملک کې په سوداګرۍ ډېرې پسي پیدا کړې او له لاسه یې ورکړې. خو دی هغه وخت چې شتمن و د وزیر تر حمایت لاندې و او دی یو ښه مثال کېدای نه شي.

داسې ښکاري. چې له پادري پټروس (Father Petros) سره څه قرض نه وي شوی او یوه غواړي انګریز. چې ماته په ملتان کې تسلیم شو. د خپل سلوک په اړه ښه بیان ورکړ. دی په ډېره غاړې خان کې استخدام شوی و او هلته ان درانیو سردارانو مېلمستیا ورته باله. د هندوستان مسلمانانو. چې کله کله د مملکت هغې برخې ته تلل. ده ته تکلیف ورکاوه. په دې چې پښتنو ته به یې ویل. چې دوی د داسې یوه کانفر ملګرتیا کوي. چې دی د څوګ د غوښې د خوړلو پروا نه کوي. خو پښتنو به ویل. چې دوی د هغه په دغه کړو کې څه ضرر نه ویني او د هغه د مذهب پروا چندان نه کوي. د

هندوستان د ورته بڼو نیتونو په اړه د ښاغلي دوری (Doury) لیکنه ولولې. دا د دوی د بدینې له امله نه ده. بلکې د هندو د کانت (۱۸۸۱) یا اصنوي طبقې له تعصب څخه پیدا ده. چې د هندوستان مسلمانان په هغه سره په ژور ډول متاثر شوي دي.

ماته ددې څه پته نشته، چې په افغانستان کې به نور اروپایان موجود وي. د روسیې د امپراتورۍ کوم مخالفې اوسېدونکي یو وخت بل وخت له کاروان سره دغه ملک ته راځي (لکه د استراخان یو اوسېدونکی، چې ما په ملتان کې ورسره کتنه وکړه) خو هېڅ یو خارجي په دغه هېواد کې مېشت شوی نه دی. په اروپا کې داسې ویل کېده، چې روسان په بلخ کې یوه قایم بکه او یو څه نفوذ لري، خو دا وینا یقیناً په ښه ډول اورنجرگ (Oranger) ته د (کسیپین بحیرې شمال ته) نږدې د روسانو د راتلو په اړه څه نه اورو. یواځې د کسیپین په شمال غربي کې دوی فتوحات کړي دي.

پخوا له دې، چې دغه موضوع پرېږدم، غواړم د هغو اروپایانو ذکر وکړم، چې په دغو وختونو کې په افغانستان لیدلي دي. له ښاغلي فوسټر Foster (سرپرست یو فرانسوي د ښاغلي ام. هسي (M. H. H.)) په نامه ددغه ملک په لاره له هندوستان نه اروپا ته لار یو جرمني منبیدار له هغه وروسته، چې د بیګم سومرو (Begum Sumru) په خدمت کې د قومانداتۍ وظیفه ترلاسه کړه، د یو څه وخت لپاره د قیصر شاه په پوځ کې و. یو بل اروپایي یو څو کاله لوستی له هندوستان نه د اروپا په لار په بلخ کې مړ شو، ویل کېده چې ده ما لیځولیايي ډوله مزاج لاره، خو څه یامعلوماته او نرم شخص و. دی د پار فاضل په نامه یادېده. (دغه عربي نوم دده خپله اختراع ده او شاید نظم خوښوونکی ترې مراد وي.) هغه وخت چې ده د کابل په قلمرو کې وم، د جین توماس (Jean Thomas) په نامه یو ډېر ذکي فرانسوي، چې په دغو وروستیو وختونو کې د جاموسی قوي گومان پرې شوی و، له هندوستان نه وتښتېد او د افغانستان له ځینو متصرفاتو نه تیر شو. ده وکولای شول چې په ډېرې زړورتیا او خوش خلقۍ سفر وکړي او ټول هغه کوټښونه شنې کړي، چې دده د نیولو لپاره کېدل. له هرات نه له راسخول شویو لیکونو څخه ښکارېده، چې دوه فرانسویان هم وروسته له هغه، چې زه له پېښور څخه روان شوم، د هرات ښار ته رسېدلي وو. کله چې موږ دا حقیقت په نظر کې ونیو، چې فرانسویانو تر څومره ډېره وخته پورې په تهران کې یو نمایندګي ترلاسه کړې چې شک نه پاتې کېږي چې دوی باید ددغو ملکونو په اړه ښه معلومات ولري، خو د دوی د حکومت طرز ټولې هغه هیلې شندويي، چې دوی په خپل معلومات جهان ته ورکړي. دا وضع په ټول هغه کسان نامیده کړي، چې غواړي له هغه لارې هندوستان ته راکښته شي.

له ایلسین نه اخوا د پښتنو په ملکونو کې د تورو اروپایانو په اړه مې څه نه دي اورېدلي، خو یواځې هغه چې نومونه مې درته ذکر کړل.

لسم څپرکی

د کابل سوداګري

کاروانونه

هغه هېواد، چې وچې چاپېر کړی وي، سمندر ته لاره ونه لري او هم د کښتۍ چلولو لپاره سیندونه ونه لري او د ارايې لرونکیو ګاډیو لپاره مناسب نه وي، هغسې ده چې د سوداګرۍ مالونه په باروړونکیو بڼه ګانو وړل کېږي. له دغو څخه اوسیان تر ټولو ښه دي. دوی د تندي ډېر طاقت لري او په آسانی سره له هر ډول پرتو او نږدې له هر راز شتو څخه د دوی لپاره خواړه برابرېدلی شي.

نو طبیعي ده، چې هغه قومونه، چې د دوی ملک دوی ته ددې توان ورکوي، چې اوسیان وساتي یا دا چې دوی دغسې څارویو ساتلو ته ځان مقید کوي، خپله پاملرنه سوداګرۍ ته اړوي او دوی هغه زیاتره له مهاجرتونو سره یوځای کوي، چې د خپلو څارویو لپاره پوتې، واښه او د ځان لپاره په زړه پورې اقلیم موند، کړي. هغه وخت، چې دغو قومونو خپل ملکونه لکه څنګه، چې عمومي حال همدغسې دی، د دوی لپاره نه تولیدات تهیه کولای شي او نه د نورو ملکونو د محصولاتو لپاره مارکیټ برابرولی شي، د اوسیانو خاوندان په عمومي ډول یوه بل ملک ته د یوه شتمن ملک د محصولاتو د وړلو لپاره استخدا مېږي. هغه وخت، چې دوی د لږې پانګې خاوندان وي، دوی دغه کار پخپله خوښه کوي، خپل د سوداګرۍ مالونه پخپله وړي او پخپله یې خرڅوي، خو هغه کسان چې د دوی یواځیني شتمني یو څو اوسیان وي، نه شي کولای پخپله په دغسې ترافیک کې مشغول شي. دوی په دې قناعت کوي، چې خپل اوسیان لا شتمنو قومونو یا د ښارونو سوداګرو ته په ګرايه ورکړي. دغسې سوداګران د هدف ځای ته د تجارت د مالونو لېږدولو سره پخپله ملګرتوب کوي یا د خپلو شتو او د ژوندانه د عادتونو سره سم خپل نوکران ورسره استوي (چې د دوی وظیفه په کښتۍ کې د مالونو وړلو له ناظر سره یوه ښکاری).

داسې هم ځینې دغه سوداگران پخپله اوشان ساتي. چې دوی یې ښارونو ته په نږدې ډاگونسو کې، چې دوی پکې اوسي، مېړي، داسې هم ځینې کېږي انتقال کوونکي په همدغه ډول اوشان ساتي. چې دوی یې په کرایه ورکوي. هغه اوشان چې له یوه خاص قوم څخه په کرایه اخیستل شوي وي، په معمولي ډول د هغه قوم په ملګرتیا، چې ورپورې تعلق لري، سفرې کوي. هغه اوشان چې د سوداګرو یا انفرادي انتقال کوونکیو مال وړي او ددغو مهاجرتونو په لور سفر کوي، په عمومي ډول د مصونیت یا د ملګرتوب د نورو ګډو په منظور په کوم قوم پورې ځانونه نښلوي.

له هغو ځایونو سره تجارت، چې د کوچي قومونو له تګ راتګ نه لیرې پراته دي، ټول په هغو څارویو کېږي، چې په سوداګرو او د ښارونو په انتقال کوونکیو پورې اړه لري. دوی کاروانونه جوړوي او خارجي تجارت په دغه طرز سره ډول کېږي. هغه طریقې، چې په هغې اوشان تنظیمېږي، چې له کوچي قومونو سره سفر وکړي، د هغه قوم په مثال ورکولو په ښه شان شرح شي، چې یا له خپلو یو څو اوشانو سره سفر کوي یا ډېر اوشان ورسره ملګري وي. خو دغه اوشان د نورو ګسانو وي. د میا خېل د قوم نیمايي برخه هر کال له دامان څخه شلګر یا نږدې سیمو ته لېږد کوي. د دوی ښځې او کورنۍ له دوی سره مله وي او اداره یې د ځینو موروثي مشرانو په لاس وي، چې څلویښتیان^(۱) یې مرستیالان او ملاتړ وي. ټوله اداره او کنټرول د هغو ګسانو په لاس وي. چې هغه وخت چې دوی په خپلې سیمې کې وي، هم هماغه رول لري. هر هغه بېګانه سړی، چې له دوی سره یو ځای کېږي، مجبور دی چې د میا خېلو رواجونو ته غاړه کېږي.

خو له بلې خوا له بایرو سره د کاروان زیاته برخه له هغو ګسانو نه متشکله ده، چې له دغه قوم څخه دي ان بایر هم چې په دغه قوم پورې اړه لري، له خپلو کورنیو سره نه ځي، بلکې یواځې د سوداګرو په توګه سفر کوي. د بایرو یو مشر^(۲) له کاروان سره ملګری وي او ده ته نږدې هغه اختیارات ورکول کېږي، چې یو ځان یې په خپلې سیمې کې لري، خو دده واک یواځې دده په خپل قوم چلېږي او دا د نورو په اختیار کې ده، چې دده اطاعت وکړي یا یې ونه کړي. په عمومي توګه دوی ټول دی د یوه قافلې^(۳) په توګه انتخابوي او دغه مقام ده ته په ټولو باندې واک ورکوي. دی اتیا که ټاکنې، چې له سرفروشانو څخه د جریمې په ټولولو کې له هغه سره مرسته وکړي، دوی ګڼالي رفع کوي. سوله ساتي، محافظات او بدرګه

^۱ پوراز دیکتاتور، چې ځینې وخت په جمهوري قومونو کې ټاکل کېږي.

^۲ د بایرو د یوه خپل میراثي مشر سردار.

^۳ د کاروان د مشر په مانا یوه ترکي اصطلاح ده.

مرسته وکړي. دوی کښالي رفع کوي، سوله ساتي، محافظات او بدرگه ټاکي او د اړولو ځایونه ټاکي. داسې هم دی له هغو قومونو سره، چې د هغوی له سیمو نه تېرېږي، د گټورکي محصولاتو فیصله کوي. هغه پیسې ټولوي، چې دوی ته یې باید ورکړي او هغه قوم یې تادیبه کوي، چې د هغو حق وي، خو کله چې د بامرو مشر د دغه مقام لپاره نه وي ټاکل شوی، هر سړی خپله اداره په خپله کوي او نتیجه یې گډوي او جنگونه وي.

له دامان نه تر خراسان پورې هغه لارې، چې دوی ورباندې سفر کوي، شمېره چې فکر کېدای شي هغومره زړه ماتوونکې دي. د کابل د لارې ښه پسره برخه په غرونو کې له تنگیو ډېریزو درو څخه تېرېږي. دا لاره کله د رودونو له بستر څخه تېرېږي او ځینې وخت په چگړو او ډبرینو کوتلو اوږي. د گومل لار دنده د سیند په مجرا کې پرته ده او هغه وخت، چې د سیند اوبه ډېرې شي، کاروان مجبورېږي چې د هغه او د غونډیو ترمنځ په یوه گوښه ځای کې ولاړ وي او تر هغو پاتې شي، چې د سیند اوبه کمې شي، سربېره پردې شیرواني او تر هغو زیات وزیر له خپلو ښې سیمو څخه دغو لارو ته راکوزېږي او کاروانونه چوروي. د کندهار د لارې کاروان وروسته له دې، چې په غرونو ولاړي، په داسې وچو سېرو کې سفر کوي، چې په ډبرینو غونډیو او په ځینو ځایونو کې په غرونو سره وېشل شوی وي. کاروان په خپل دغه ټول منزل کې مجبور دی. له ځان سره خوراکي مواد او زیاتره وخت اوبه یوسي، ځکه چې په لارې کې هېڅ اوبه نه وي او یا تروې وي، په دې لار کې بوتې دغو سیمو یواځینې گټور محصولات دي، چې غارويو ته خوراک او نورو ته اور برابرې. په دغه اوږده منزل کې کله کله باندې په نظر راځي، خو په ځینو موسمونو کې د گرځندو شپږو کېوډې ډېرې دي.

دوی کله چې د داه مارو قومونو ترمنځه تېرېږي، په ډېر نظم په مخ ځي. ډله ډله کسان د کاروان ټولې خواوې احاطه کوي ان کوم وخت چې دمه هم کوي، یوه ډله په آسو سواره ولاړ وي او د دوی څارنه کوي، چې څوک تېرېدونکي اوبان ونه تېري، د کاروان زیاته برخه د شپې آرام ویدېږي، مشران په تنگو کوتلونو کې د کاروان د تېرېدو ترتیب ټاکي او کله کله د کاروان ځینې برخې په نورو لارو استوي. د دوی ورځنۍ منزل اته یا لس میله وي او هغه وخت، چې د مقصد ځای ته ورسېږي، هغه کسان په خپله مخه ځي، چې له کاروان سره یې ملگرتوب کې و. په داسې حال کې چې قومي کسان خپل اوبان څېر ځایونو ته استوي او پخپله د شنه او زړه غوړوونکې ملک په منځ کې، چې معتدله هوا لري، په آرامۍ سره دمه وهي. دوی د هغو شپږو په څېر یوځای بل ځای ته نه ځي، چې د هغوی د منزل طرز او عصومي

عایدونه له هغو نه چې اوس مې بیان کړل، ډېر توپیر لري. خو دوی له هر کور څخه یو نفر استوي، چې هلته هغه مالونه خرڅ کړي. چې دوی له ځان سره راوړي دي او نور داسې مالونه وپلوري، چې نه غواړي له ځان سره یې یوسي. د نورو قومونو ډېر سوداگر له دغسې یوه کاروان سره ملګر توپ کوي. دوی د کاروان د ساتنې د لګښت پوره کولو په لور پخپله د قام د غړیو په څېر. چې دغه کاروان ورپورې تعلق لري. د هر اړین بار په سر یوه روپی او د هغې څلورمه تادیه کوي.

د هغو قافلې ترتیبات، چې هندوستان او فارس ته استول کېږي، هم د هغو ترتیباتو په څېر دي. چې په پورته ډول بیان شول. خو په دې توپیر چې اوسان له خلکو نه په کرایه اخیستل کېږي او ټول د داسې یوه قافله باشي تر حکم لاندې وي. چې هغه د ټولو له خوا انتخابېږي. خو دغه مامور له پښتنو نه زیات په تاجکو او نورو خلکو کې غومیت لري. په داسې حال کې چې پښتانه زیاتره وخت یې له کوم مشر او یا مقرراتو په ګډه مزلونه وهي.

کاروانونه په عصومي ډول د شپې مزل کوي. دوی د قومونو د کاروانونو په شان په اطراف کې د خپلو سفرونو په پای کې نه اړوي. بلکې په ښارونو کې په کاروان سرایو کې اړوي. کاروان سرايونه د پراخو مربعو په بڼه وي. چې په کوټو سره محاط شوي وي. هر کاروان سرای ځانله یو مسجد او زیاتره په مېنځ کې یو تود حمام او یو ګډ لوی ور لري. د هغو اداره د دغسې کسانو په لاس کې ده، چې هغوی دغه کوټې د ډېرو کمر پیسو په مقابل کې سوداګرو ته په کرایه ورکوي. یو عادي سوداګر په عصومي ډول دوه کوټې په کرایه اخلي او په هغو کې خپل مالونه ځایوي او په خپله پکې اوسي. دی په همدغه ځای کې خوراک څښاک کوي او ویندېږي. دوی د دلالانو له وساطت پرته خپل مالونه یا ټول یو وار غرنځوي یا لږ لږ غرنځوي.

د ترکستان کاروانونه ټول له آسونو یا قچرونو متشکل وي او دا ممکن نه دي لامله وي. چې لاری یې په یوې برخې کې د هندوګش په غاړو کې پرتې دي. ډېرې ډېرې دي.

هغه کاروانونه چې چيني ترکستان ته استول کېږي. له کشمیر او پېښور نه روانېږي. کابل د آزاد ترکستان او کندهار او هرات د فارس لوی بازارونه دي. د هندوستان تجارت پر نورو ډېرو ځایونو وېشل کېږي. د پنجاب او شمالي هندوستان تجارت بهار ته ډېرل کېږي او هغه، چې د جیپور له دښتې نه ډېرل کېږي او تر هغه هم د ښکته سیمو تجارت شکارپور، بهاولپور او ملتان ته ډېرل کېږي. هغه مالونه چې په بحر کې نقل کېږي، لومړی کراچی ته او له هغه وروسته شکارپور او کندهار ته ډېرل کېږي.

د کابل بهرنی تجارت

د کابل د سلطنت عمده بهرنی تجارت له هندوستان، فارس او ترکستان (مستقل او چیني) سره دی. له کافرستان (نورستان) سره هم په لږه اندازه تجارت کېږي. یو راز ټوکر، چې له وېرین شال څخه جوړ شوی دی او اصول توس (Tuss) نومېږي، له تیت نه واردېږي او د سند بندرونه له عربستان سره یو څه تجارتی تماس ساتي.

له هندوستان سره تجارت تر ټولو زیات دی، که څه هم په دې وروستیو کلونو کې یو څه کم شوی دی. هندوستان ته صادرات آسونه، قهېرې، قیمتي پت لرونکي پوستکي، شالونه، ملنځني چیت، هنګه (انچه)، نکرېزې، تباکو، بادام، پسته، چارمغز او مېوې تشکيلوي. مېوې په عمومي ډول وچې وي (لکه شکرپاره، الوباب او مین)، خو یو ډېر مقدار یې تازه هم وي. مېوې چې تازه وي، پخوا له دې چې ډېرې پخې شوې وي، شکول کېږي او په پوره احتیاط له مالوچو سره په لرګینو بکسونو کې اچول کېږي. هغه مېوې، چې په دغه ډول صادروي، منې، ناک او کلک انګور دي. د انارو استول دغه ترتیب نه غواړي، بله هیڅ مېوه د دغه منزل طاقت نه لري او ان دغه مېوې هم خپل ډېر خوندونه له لاسه ورکوي. شالونه هم د عمده صادراتو یوه برخه تشکيلوي او هغه څوک یې په هندوستان کې اغوندي، چې د اغیستلو توان یې لري او هغه له کشمیر پرته په بل ځای کې نه جوړېږي. د هندوستان نه واردات دا دي: کلک پرمبه یې، مصنوعات (چې د ټول ملک او ترکستان عام خلک یې اغوندي)، ملسل او نور، نفیس مصنوعات یو راز ورېښمین او زری ټوکران، په ډېره اندازه نیل، عاج، تیاشیر، دروي، موم، قلعي، زېر، د صندل لرګي (Sandal-wood) او تقریباً د ټول ملک د احتیاج پوره، لږ څه سورور ټوکران هم واردېږي. خو ډېر یې له بخارا نه راوړل کېږي. مشک، مرجان (Coral) دارو او نورو اړه غیزونه هم واردېږي. له هندوستان نه په وارداتي مالونو کې د مساله بایویل ډولونه یو عمده قلم تشکيلوي، چې له بمبېی او د مالابار Malabar له ساحل نه کراچي او د سند نورو بندرونو ته واردېږي او له دغو ځایونو څخه کابل او کندهار ته وړل کېږي. نږدې ټول مساله باب، چې په دغه هیواد کې په کارېږي، د کوري گانو Curries^۱ د ډېر مقدار په شان په دغې لارې نه واردېږي، آسونه هم له دغې لارې نه صادرويږي.

ازاد ترکستان ته صادرات په عمده توګه له هغو مالونو څخه متشکل وي، چې

^۱ کوري له وړو صدقونو څخه جوړې محلي پیسې دي، چې په هندوستان، آسیا، او د افریقای په ځینو

برخو کې استعمالېږي. ژباړن

پخوا له هندوستان څخه وارد شوي وي یا د کابل په هندوستاني ولایتونو کې جوړېږي. د هغو عمده مالونه هر ډول سپین ټوکران، شالونه، هندوستاني پگړۍ، ملتاني چیت او نیل دي.

د وارداتو عمده مالونه آسونه، طلا او تهره دي، وروستي قلمونه یې له طلا (د بخارا طلا یې سکه)، هالینډي دوکاتر Dutch ducats، نیسي سگوتز Sequins یا میوس Vanilans او د سپینو زرو چیني څښتو څخه متشکل دي. یو ډول سور رنگ Cochineal نري ټوکران، پرېست Purpet او یو راز نري غلېدونکي قلزي جامونه Linsuel له اوسپنیزو لوښو، قاشقو او پنډو او نورو پخو لوښو سره یوځای له بخارا نه راواردېږي او دا شیان بخارا ته له روسیې نه یا د اوبو یرگ له لارې له دیتونه او یا د بحر له لارې له استراخان نه اړول Arui یا منگ تشلاق ته په اورکښ کې استول کېږي. ستنې، د مخ آئینې، روسي څرم، قلعي پاپ، تسبیح، عیشکې او یو څه نور واره اروپایي مالونه هم له هغې لارې نه واردېږي. ارموک Dornok هغه نازک ټوکر، چې د اوبو له وړیو نه جوړېږي، یو مقدار نخي ټوکران او یو څه د قره قل پوټکي پخپله له بخارا څخه راوړل کېږي لکه څنگه چې د قزاق له ملک نه یو څو ډره ډډې لرونکي اوبان راوستل کېږي.

له افغانستان نه فارس ته شالونه، له شال نه جوړ شوي شیان، نیل، هراتي قالیني، ملتاني چیت، هندوستاني زري ټوکران، ململ او نخي ټوکران صادرېږي. هغه شالونه، چې فارس ته صادرېږي، له ټولو هغو نه، چې په هندوستان یا انګلستان کې لېږدول کېږي، د طرحې په لحاظ پوره توپیر لري. دغو شیانو تر دې نږدې وختونو پورې، چې د فارس پاچا د هغو استعمال منع کړ، ښه عمومیت لاره، د فارس پاچا د هغو استعمال له دې امله منع کړ، چې د خپل ملک صنایع تشریق کړي.

افغانستان ته له فارس څخه واردات دا دي: د گیلان او رشت خام وریښم، هغه وریښمین شیان چې په یزد او کاشان کې جوړېږي، د بېلو رنگونو یو راز نخي کلک مصنوعات، چې کوډوک Koduk نومېږي (او ډېر ښه یې په اسفهان کې جوړېږي) او وریښمین دمالونه، چې ټنځي یې استعمالوي، دغه مصنوعات د ټولو مصنوعاتو خلک په زیات مقدار سره استعمالوي. خامک دوزي شوي اتلس، پخمل او فارس زریفت البش لوبانو ته منحصر دي. مسکوکات او د سرو او سپینو زرو څښتنې، چې لامسکوکې شوې نه وي، هم د وارداتو په جمله کې دي، خو تر ټولو زیات هغه هندوستاني چیت د یادولو وړ دي، چې د کورومانډل Coromandel په غاړه کې په ماسولي پتام Masuli patam کې جوړېږي او د فارس په خلیج کې د اوبو له لارې بوشهر ته راوړل کېږي. له هغه ځایه وروسته بیا د وچې له لارې افغانستان ته لېږدول

کېږي. چې هلته زیات استعمالېږي.

چيني ترکستان ته صادرات نږدې هغه دي، چې بخارا ته صادريږي. له چيني ترکستان څخه واردات دا دي، یو خاص ډول وړین ټوکړان، چيني وريښم او اتلس، چای (په نرۍ ورو سري بکسونو کې)، چيني یاب، اومه وريښم، یو ډول خاص رنگ، پینځه یاب، د طلا خاورې، د قلزاتو څښتي او په چيني مېرونو لگول شوي نقره يي یا مېوگان Vanadium. له نورستان سره سوداګري ذکر ته چندان ضرورت نه لیدل کېږي. له دغه ملک سره تجارت په شرایو Wine، سرګي، پنیر او غوړ یو کې کېږي، چې هغه په سرحد کې له هندي او کابلي ټوکړو مالګې، کوریو Carries، قلعي او له مفرغ نه جوړ شویو لوښو سره په جس مبادله کېږي. په هندي ډول له نورستان څخه یو څه غلامان هم پلورل کېږي، داسې هم مریان له عربستان، خېشي او نورو ځایونو څخه د سند بندرونو ته واردېږي.

داخلي تجارت

ښکاره ده، چې په دغسې یو پراخ ملک کې باید د داخلي سوداګرۍ یو زیات مقدار هم موجود وي. هغه عمده مواد، چې له لویدیځو ولایتونو څخه ختیځو ولایتونو ته ول کېږي، دا دي: وړین ټوکړان، پت لرونکي پوستکي، نکرېزي، پنیر، کروت او ځینې مصنوعات لکه د هرات قالینې او د لریانو د کالیو او سامان لپاره ځینې ښکلي شيان، له ختیځ څخه د شيان ډول کېږي: لنگۍ، وريښم، ملتانې چیت، د پهاولپور نخي او وريښمین مخلوط ټوکړان، نیل او هم شاید یو څه کتان د هندوکش او سلیمان د غرونو له غرنیو ملکونو څخه اوسپنه صادريږي. داسې هم مالګه د سلیمان له غرونو څخه، چې د هغې په اېستلو کې نوم لري، صادريږي، لکه چې الومونیم او سلفر له کله باغ، اسونه له بلخ او فاریاب او خرما له بلوچستان څخه صادريږي.

د اسونو تجارت د هغو د اهمیت له امله لږه شرح غواړي. هر کال یو شمېر ډېر اسونه د کابل د اسونو په نوم په شمالي هندوستان کې او په لویدیځ کې د کندهار د سونو په نامه خرڅېږي. خو نژدې دا ټول اسونه له ترکستان څخه راوستل کېږي. په کابل کې اسونه هېڅ نه تربیه کېږي، دلته یواځې سترګان اسونه د خپل استعمال پاره ساتي، داسې هم هغه اسونه، چې په کندهار کې تربیه کېږي، ته صادريږي.

د هرات د شاوخوا یو څه ښکلي اسونه نورو ملکونو ته ول کېږي، خو له دغو اسونو څخه یو څو یا هېڅ هندوستان ته نه ول کېږي. د اسونو یو ښه شمېر له بلوچستان څخه صادريږي لکه څنگه چې د اباسین په واپو غواوو کې د مالګې د غرونو په شمال کې ځینې ښه اسونه موندل کېږي. خو د اسونو د روزلو ډېر ښه ملک د

کابل په قلعرو کې د بلخ سیمه ده او له همدغه ولایت او د امر په ټکتنۍ پرته کې د ترکمنو له ملک څخه د آسونو ډېر شمېر صادريږي. هغه اسان، چې په هغو تجارت کېږي، دوه ډوله دي: یو راز یې یو څه واره، خو ډېر قوي آسونه دي، چې ډېرې سختۍ گاللي شي او ښه ارزان دي. هغه بل ډول تر هغو ډېر لوی دي او له همدې لامله ډېر گران دي، که څه هم هغومره د کار وړ نه دي. دا آسونه یواځې په جنگ کې ښه په کار راځي. په دې چې د اسیایانو د جنگ د طرز له مخې جسامت مهم دی. لومړنی ډول آسونه که څه هم په اصل کې درې ډوله دي. په عمومي ډول د ترکي یا ازبکي آسونو په نامه یادېږي او بلخ او بخارا ته په تېرې ولایتونو کې روزل کېږي. هغه بل ډول آسونه د ترکمني په نامه یادېږي او هغه په رښتیا ډول د گوز امر په دواړو غاړو کې د ترکمنو له خوا روزل کېږي.

بلخ او بخارا د آسونو لوی مارکېټونه دي. د یوه ترکي آس بیه له پینځو څخه تر شلو پونډو پورې او د یوه ترکمني آس بیه له شلو څخه تر سلو پونډو پورې وي. سوداگران په عمومي ډول آسونه په ارزانه بیه او خراب حال پلوري او بیا یې د کابل په غم خایونو کې ښه چاغوي. د دغو غم خایونو ډېر مشهور ځای د میدان ترڅ (د کابل په لویډیځي خوا کې پروت دی) په دغې سیمې کې یو ډېر ښه تکر آس د پینځو یا شپږو شلنگو په لگښت سره په شلو پښتو ورځو کې ښه قوي کېږي. اول دوی ته شنبله بیا شپسته ورکوي.

ډېر آسونه پخپله په افغانستان کې خرڅېږي او تر هغو زیات شمېر یې هندوستان ته وړل کېدل. داخلي تجارت یې مخ په ډېرېدو دی. د افغانستان ډېر زمینداران اوس آسونه پلوري، په داسې حال کې چې پخوا یې دې کار ته هیڅ زړه نه کاوه. په نتیجه کې هندوستان ته د آسونو تجارت تر زیاتې اندازه لږ شوی دی. هلته چې برتانوي مستعمره پراخېږي، د سورو لښکري د پیاده وو په وهو لښکرو بدلېږي او په دې حال کې د لښکرو ښاغلي عربي آسونه غوره گڼي. محلي لښکري هم لږې شوي دي، په دې چې د دوی د جوړولو دا ډېرې تنگي شوي دي او که چېرې د برتانوي کمپنۍ د نسل اخیستنې پروگرام بریالی شي، د هندوستان او ترکستان ترمنځ د آسونو تجارت به بیخي ورک شي.

يوولسم څپرکی

د کابل کروندگري

په افغانستان کې پېنځه ډوله کروندگر شته. لومړی هغه مالکان چې خپلې ځمکې پخپله کري، دويم اجاره داران، چې ځمکه د پيسو يا د حاصلاتو د ټاکلي تناسب په مقابل کې په اجاره اخلي، دويم هغه بزگران، چې د فرائسي د مېتايرو Villagers په شان دي. ثلثوړم اجير کارگران او پېنځم سرفان Villains، چې د خپلو يا دارانو ځمکه بې له اخوړې کري.

البته د مالکانو د ځمکې د پراخوالي له مخې سره ډېر توپير لري. خو ځمکه په افغانستان کې نظر نورو ډېرو ملکونو ته په عمومي ډول په برابرو ډول وېشل شوې ده. واره مالکان چې خپله ځمکه د خپلې کورنۍ او کله کله د بزگرانو او اجيرو کارگرانو په مرسته کري، په شمېر کې زيات دي. د ملکيت د برابر وېش لامل په هغه وخت بڼه امان معلوم شي، چې د قومونو د حکومت په ماهيت رڼا واچول شي. داسې ښکاري، چې د ځمکو وېش په پخوا وختونو کې عمومي و او وروسته د ډېرو لاملونو له مخې گډوډ شو. بد شرعي يا بد بختي ځينې مالکان دي ته اړ کړي، چې خپلې ځمکې غرقې کړي، جنگونه يا د تغيير لپاره هوس ځينې نور دي ته ترغيښوي، چې خپلې ځمکې پرېږدي او هغه ځای ترک کړي، چې دوی پکې اوسي او د وارثانو ترمنځ د يوه سړي د ملکيت وېش، چې د اسلامي شريعت له مخې دی، ددې لامل کېږي چې يو ملکيت دومره ټوټه ټوټه شي، چې په نتيجه کې يو څوک خپله ځمکه خپل يوه ورور ته پرېږدي او يا يې پرې غرقوي. ځمکې هغه کسان په بيه اخلي، چې پاچا چاته د خدمت له لامله يا په جنگ کې او يا د موثق تجارت يا زراعت له امله شتمن شوي وي. داسې هم ډېرې نوې ځمکې د ځينو کسانو يا ټولنو له خوا د کرنې وړ گرځېدلې وي او دوی داسې اقدامات کړي وي، چې د کرنې لپاره يې اوبه پيدا کړې وي، ځکه چې په افغانستان کې ډېر ځه په اوبو اړه لري او هغه ځمکې چې

په دغه ډول غرو پېږي، د دغو گسانو ملکیت گرځي، په پای کې ځینې په مستقیم ډول له پاچا څخه ځمکې د بخشش په ډول حاصلوي.

د ښاغلي سټراچي Strachey په قول په کابل کې د ځمکې ارزښت او بیه داسې ښودل شوې، چې د هغې حاصلات یې له نهو څخه تر دولسو کلونو پورې پوره کوي.

مستاجران

په عمومي ډول منل شوې ده، چې په دغه هېواد کې د اجاره دارو شمېر زیات نه دی او د هغو زیاتره برخه، چې ځمکه په اجاره اخلي، منځني خلک دي، چې ځمکه پرته بزرگرو ته په اجاره او دهقاني ورکوي. د دهقاني او اجارې ډېره عمومي موده یو یا دوه کاله وي، ډېره اوږده موده یې پنځه کاله وي. د اجارې یا بېرې اندازه ټاکلې نه ده، دستور یا نيو په وچ کلک ملک کې اجاره یا د زمیندار برخه یوازې د حاصل لسمه برخه ده، په داسې حال کې چې ویل کېږي د باجوړ په هوارې کې د حاصل له دریمې څخه تر نیمایي پورې او د کابل په شاوخوا ملک کې دوه دریمه.

ټول هغه اجاره داران، چې پاس یا د شول، د ځمکې ته د استفادې په مقابل کې اجاره ورکوي او په زمیندار باندې بله ذمه واري ندي، خو په هغه ځای کې چې ځمکه بزرگران کړي، زمیندار په عمومي ډول ټول تخم، غوایي او د کروندګرۍ آلات برابروي او بزرگران له خپل کار پرته نور هېڅ شی نه تهیه کوي، خو په عینو حالاتو کې په هغو لښتو کې چې ما یې بیان وکړ، بزرگران هم برخه اخلي او په نورو حالاتو کې له تخم نه پرته نور ټول تهیه کوي. د بزرگران برخه ټاکلې ده، ما داسې قضیې هم اورېدلي، چې په هغو کې بزرگران لسمې برخې نه زیات اخلي او په نورو حالاتو کې دې د نیمایي مستحق ګڼل کېږي.

زراعتي مزدوران

په عمومي ډول مزدوران د کرنې په چارو کې د بزرگرانو خوا استخدامېږي او دوی ورته اجوره ورکوي. دوی ته د موسم په قرار چې د کال له اعتدال ته پیلېږي او نهه میاشتې دوام کوي، اجوره ورکول کېږي. داسې هم استخدام کوونکي دوی ته دوی او په زیاتو حالاتو کې کالي ورکوي. سربېره پردې دوی ته یو څه غله او پیسې هم ورکول کېږي، چې هغه له دوه نیمو څخه منو^(۱) او یوې روپۍ^(۲) نه تر لسو منو او دوه روپۍ پورې تغیر کوي. څه وخت چې اجوره په نقده تادیه کېږي، داسې

^(۱) یو ځایي من نېدې اتیا پاوه دی.

^(۲) یوه روپۍ تقریباً دوه شلنگه او شلور پنځه ده.

ښکاري چې په ډېره عامه اندازه د پرتلي روپۍ وي، دا اجوره له ډوډۍ او کاليو پرته ده. په ښارونو کې د یوه مزدور عمومي اجوره د ورځني سل دیناره (نژدې څلور نیم پشه) له ډوډۍ سره وي. د کندहार په ښار کې دغه مزدوري شاهي او دولتي دیناره دی. چې د شپې نیمو او او پښو ترمنځ ده. ددغې اجورې د ریښتیني مقدار ښودلو لپاره باید وویل شي، چې په کابل کې په یوه شاهي سره پنځه پاره اوږه اخیستل کېدای شي او په اطرافو کې ممکن تر هغو نیمايي زیات هم وپلورل شي. په پېښور کې د اوږو بیه انګلیسي هیئت ته هم دویمه ښکته ده، چې په یوې روپۍ هم شپې اوږه پاره (یو پونډ) اوږه اخیستل کېدای شي. په دې ډول که د اقلیم تریبیر هم په نظر کې ونه نیول شي، ددغې طبقې د خلکو وضع په هندوستان کې د ورته طبقې په پرتله ډېره ښه ده.

د سرقانو (Villain) وضع به دغه وخت په تفصیل بیان شي. چې موږ د یوسفز یو او نورو هغو قومونو په اړه وغږېږو، چې په هغوی کې سرقان ډېر دي.

زراعتي حاصلات

د افغانستان په ډېرو برخو کې په کال کې دوه فصله کېږي: یو یې د مني په آخر کې کرل کېږي او په اوږې کې اخیستل کېږي، په دغه فصل کې دغه ښیان وي: غنم، اوبشي، تنک، نخود^۱ له غه پلېو او لوبیاو سره.

دغه بل فصل د پسرلي په پای کې کرل کېږي او په مني کې اخیستل کېږي. په دې فصل کې دغه ښیان شامل دي: شولې، بدن^۲، *Panicum Mitacum* او *Panicum Mitacum* غوښت، *Panicum Mitacum*، جوارې، هندوستانی جوار او مۍ^۳، *Basculus munga* لومړنی فصل، چې بهاري^۴ نومېږي. په ټول لویديځ افغانستان یانې د سلیمان د غرونو په لویديځو ملکونو کې ډېر مهم دي، نه ختیځ کې. دغه بل فصل، چې پایزي یا د مني فصل^۵ ورته وايي، ممکن په کلي ډول ښه مهم اوسي، خو دلته که ریښتیا وي ښه مهم استنات شته دي. په باجوړ، پنج کوهې، سرو موندو او اتسانخېلو په ملکونو، چې اولیه (د اباسین ختیځ کې) اومه گل ډوله (په دامن کې) تر ټولو مهم فصل هغه دی، چې په اوږې کې اخیستل کېږي او په دغو ټولو ملکونو کې غنم عمده غله ده، په پېښور، بنگېږ او د خاخیو په سیمو.

^۱ نخود ته په هندوستان کې موسور (Musur) اوچنا (Channa) وايي.

^۲ بدن په هندوستان کې د چينا Bread او کنگوني *Channa* په نامه یادېږي.

^۳ په هندوستان کې ورته مونګ *Munga* وايي.

^۴ په هندوستان کې د ربیع فصل په نامه یادېږي.

^۵ په لویديځو ته وايي او په هندوستان کې دغه فصل ته خریف وايي.

دامان او عيسی خېلو کې فصلونه نېدې سره برابره دي. خو د مملکت په نورو ختيځو سيمو کې هغه فصل، چې په مني کې رېيل کېږي، تر نورو ډېر مهم وي. د خړوتو په ملک کې د کال يواځې يو فصل وي، چې د يوه مني په اخر کې کرل کېږي او د بل مني په سر کې رېيل کېږي.

په کټواړ او د هغه د گاونډي توب په ځينو هسکو سيمو کې هم لکه چې حال هند غسې وي، خو د هزاره ملک او په عمومي ډول د افغانستان ټولې سړې سيمې او داسې هم گاونډي هېوادونه خپل يواځينی فصل په پسرلي کې کړي او د مني په پای کې يې ټولوي.

په افغانستان کې يوه بل ډول کونه هم شته، چې ډېر اهميت ورته ورکول کېږي او هغه د پاليز تر نامه لاندې تل د يوه بېل فصل په شمېر کې راځي، چې په دغه فصل کې دغه محصولات شامل دي: خټکي، هندوانې، خوش پوړيه خټکي، چې د ستر يا د ستمبول ورته وايي او د بادرنګو او کندوانو او د يوراړ کندوانو، چې د کاسې، بوتل او نورو شيانو په توګه ترېنه کار اخيستل کېږي. بېل ډولونه دي: پاليزي فصل د بخارو په شاوخوا کې ډېر عموميت لري.

د خوړو غلي دانې

د غلو هغه ډولونه، چې لومړۍ يې بيان وشو، د بېلابېلو مقصدونو لپاره په بېلابېلو تفاسيرونو استعمالېږي. غنم د هېواد په ډېرو برخو کې د خلکو خواړه تشکيلوي، اوريشي په عمومي ډول آسانو ته ورکول کېږي. نخود، چې د همدغه مقصد لپاره په هندوستان کې استعمالېږي، د نورو زياتو همدغو دانه بابو (Oil seeds) په څېر په لږ مقدار د پخلي لپاره کرل کېږي. ږون او غوښت په وچې ډولې کې په زياته اندازه استعمالېږي، هندوستاني جوار د همدغه مقصد لپاره په پېښور او د هغه په شاوخوا سيمو کې استعمالېږي، خو د هېواد په لويديځ کې هغه يواځې په باغونو کې کرل کېږي او وړې يې کله کله د لوګو خوړو په توګه ورتهېږي.

باجره په دامان کې په زيات مقدار موندل کېږي او دا د هغې غرنۍ سيمې خواړه دي، چې د بنگېو او خټکو سربل ته پرته ده، دا او جواړي د افغانستان په لويديځ کې زيات نه کرل کېږي، که څه هم جواړي د بخارا عمده خواړه تشکيلوي.

وريجي د هېواد په ډېرو برخو کې موندل کېږي، خو د کميت او کيفيت له مخې سره ډېر توپير لري. زياتې يې په سوات او ډېرې ښې يې د پېښور په شاوخوا کې موندل کېږي، وريجې د کشمير د خلکو نېدې يواځينی خوراګ دی. په پېښور او ښايي په نورو ځايونو کې هم يو ډول بېد يا يې اوريشي موندل کېږي، خو خلک ترېنه استفاده نه کوي او په هيڅ ځای کې نه کرل کېږي.

باغي پيداوار، گني او نباتات

د هېواد باغي حاصلات دا دي: گازوي، تېپر، چغندر، کماو، پياز، زنگي (زيره)، پالک او د شنو شيو سره ټول ډولونه. کلم او گلپي هندوستانې سبزيجات هم په دغه ملک کې ډېر وي. تېپر د هېواد په غينو برخو کې ډېر کرل کېږي او د بډه گانو د خوراک په ډول ترېنه استفاده کېږي. په غالب احتمال، چې دغه حکم د زردکو پداره هم صدق کوي، څه ناڅه په پنجاب کې دغه سبزيجات آسانو ته ورکول کېږي. چې روغتيا بنوونکي وي. زنجبيل او يو ډول هندي بوټي (Tarmarie) په ختيځو سيمو په تېره بيا په بنو کې لوبېږي. گني هم همدغسې وېشلي، خو گني يواځې په آبادو، هوارو کې کرل کېږي. د افغانستان زياتره پوره له هندوستان څخه راوړل کېږي.

پومبه له څو استثنااتو سره يواځې په تودو سيمو کې موندل کېږي او له دغې مادې نه جوړ شوي زياتره ټوکړان، چې په لويديځ کې استعمالېږي، تيار اويدلي له هندوستان څخه راوړل کېږي. د کسټرائيل بوټي په ټول ملک کې د ارځنډي په نامه ښه عام دي. زما په گومان، چې د هېواد زياتره ټپل له ارځنډي څخه جوړېږي، که څه هم د کوټخلو، اوږي او ښايي د نورو ټپلو بوټي ډېر عموميست ولري. نکرېزي په ټول لويديځ کې پرېمانه دي. نکرېزي يواځې په سړو سيمو کې موندل کېږي^(۱) او د هندوستان زياتره برخو ته نکرېزي له افغانستان څخه راوړل کېږي. نکرېزي په اوږي کې په داسې ځمکو کې کرل کېږي، چې ښې اوار شوي وي او سره پکې ښه اچول شوي وي. پاتې يې هر کال د بډه گانو لپاره شکول کېږي، خو ريښه^(۲) يې چې له هغه نه رنگ په لاس راځي، تر درېيم کاله پورې پر ځای پاتې وي.

د پنجې بوټي د لويديځ په ډېرو برخو کې د غرو لمنو او غونډيو کې په خپله لوبېږي، خو هېڅ پاملرنه، نه غواړي يواځې دومره کار غواړي، چې له هغو نه د سریش ايستلو لپاره ضروري وي. بوټي يې تېست او پاتې يې اوږدي وي. پاتې يې د بوټي د تنې له اخر نه شکول کېږي. له هغې برخې نه چې پورې کېږي، پس (شيره) ولځي، ورو ورو د ترپاکو په څېر کلکېږي، کله چې لمر ته پاتې شي له کاره ولځي. له دې امله پښتانه ډېر احتياط کوي، چې له پاسه يې د ورو اوارو تېپو په ايښودلو سره له لمر نه په داسې ډول وساتل شي، چې هغوی یو په بل تکيه وکړي، ددغه دارو ډېر زيات

^(۱) نکرېزي په تودو سيمو کې موندل کېږي، نه په ډېرو سړو سيمو کې. ژباړن

^(۲) رنگ د نکرېزو له پاتو څخه په لاس راځي، نه له ريښو څخه. ژباړن

^(۳) د نکرېزو پاتې بډه گانو ته نه ورکول کېږي، بلکې د نجونو او ښځو د ډول سينگار لپاره په لاسو او

ينو کې استعمالېږي او ريښې يې څوک نه وياسي، چې رنگ ترې جوړ کړي

مقدار هندوستان ته ورل کېږي او هلته د هندوانو او مسلمانانو په پخلي کې د مزره دار جز په توگه استعمالېږي.

مصنوعي بوټي

د مملکت په لويديځ کې د کروندگرۍ ډېر مهم محصولات شپېشته او شوتله ده. شپېشته په عمومي ډول په مني کې کرل کېږي او په ټول ژمي کې تر واورې لاندې پرېښودل کېږي. خو په ځينو برخو کې په پسرلي کې کرل کېږي. درې مياشتې وخت غواړي، چې شپېشته کمال ته ورسېږي. هغه وروسته د درېو مياشتو يا زيات وخت لپاره په دوو اوښو کې يو ځل رېږل کېږي، په دې شرط چې تر هر ځل رېږلو وروسته اوښ شي. دغه بوټي په عمومي ډول پينځه کاله پاتې کېږي، خو ما دا هم اورېدلي دي، چې د لسو او ان د پينځلسو کالو لپاره دوام کوي. شپېشته ډېره سړه غواړي، شوتله له مني نه زيات په پسرلي کې کرل کېږي او له دوو مياشتو نه په لږې مودې کې رسېږي. د شوتلې عمليه ممکن يو يا دوه ځله تکرار شي. شوتله له درېو کالو نه زيات دوام نه کوي او يواځې کله کله له يوه کال نه زيات دوام کوي. خو دغه بوټي شين څارويو ته ورکول کېږي او هم د وښو په څېر ځير، کېږي. زياتره يې نظر دې ته، چې وچ کړای شي، په شته ډول مصرفېږي. له طبيعي بوټو او له دوو مصنوعي بوټو پرته، چې شرحه شول، د پروډو نور ډولونه هم په افغانستان کې شته دي. بدن، غوښت او داسې هم جواړي زياتره د وښو په خاطر کرل کېږي، چې هغه ډېر قوت لري او چې وچ کړای شي، ټول ژمي دوام کوي، دا هم عامه ده، چې د آسانو او نورو څارويو لپاره شته غنم او اوربشي پخوا له دې، چې وږي وکړي، ورپېل شي او وېل کېږي، چې دغه رواج نه يواځې خوندې بلکې گټور دی. ورپېل شو ځله رېږل کېږي، خو که غنم له يو ځل نه ډېر ورپېل شي، وېل کېږي چې فصل ته زيات رسېږي. دا هم معموله ده، چې د مني په کرل شوي فصل کې څاروي خوشې شي، چې هغه بوټي وځوري، چې د ژمي له شروع نه دمخه هک شوي وي.

د کرنې سيستم

ما په افغانستان کې د کروندگرۍ ټول هغه محصولات وشمېرل، چې د هغه په اړه مې معلومات ټول کېږي وو. خو دا يقيني ده چې ما به ځينې حتماً له قلم نه غورځولي وي او په هېڅ وجه له احتمال نه ليرې نه ده، چې د کرنې ځينې عام هدفونه به مې هېڅ په نظر کې نه وي نيولي. اوس به زيار وياړم، چې د کرنې هغه طرز شرحه کړم، چې په هغه حاصلات ترلاسه کېږي، خو د کرنې لپاره اوښ دومره ضروري دي، چې ښايي لومړی د اوښو په اړه چې څنگه لاس ته راځي، يو څه ووايم.

اوبه لگول، کارېزونه

د اوبو لگولو ډېر عمومي طرز په وريالو ولاړ دی. چې اوبه یې یواځې ځینې وخت په مستقیم ډول پټیو ته اړول کېږي. خو زیاتره وخت لښتي ترې اېستل کېږي او کښتونه پرې خړوبېږي. اوبه دغو وريالو ته وړو سیندونو ته په بند اچولو سره اړول کېږي. خو دا بندونه په هغه موسم کې، چې اوبه ډېرېږي، له منځه ځي. په لویو سیندونو کې د هغو د یوې غاړې په اوږدو کې داسې بند جوړېږي، چې د سیند په جریان کې تر یوې فاصلې پورې غځېدلی وي. دغسې بند که څه هم د سیند ټولې اوبه نه شي اړولی، خو یو څه اوبه یې ترېنه کشي. له دغه لوی کانال نه بیا دلته او هلته ډېر وريالې او لښتي د کروندو په لور بېلېږي.

د اوبو حاصلولو بله وسیله هغه ورياله ده، چې کارېز نومېږي. په فارسي کې هم دغې وريالې ته کارېز ویل کېږي. خو هلته یې ډېر عمومي نوم قنات دی. کارېز په دغه ډول جوړېږي، هغه ځای چې له هغه نه اوبه په لاس راوړل کېږي، باید د غره د ډډې په گوږه خوا کې وي او ځمکه یې باید ټیټه وکتل شي او یقین حاصل شي، چې هلته چینې شته او په کومې خوا روانې دي. څه وخت، چې د کندلو ځای وټاکل شي، لومړی یوه ته چندان ژوره څاه او بله تر هغې یو له څه لیرې ژوره څاه کېندل کېږي. د څاه گانو یو له په دغه ډول کېندل کېږي او دغه څاه گانې یو له بل سره د ځمکې لاندې په یوې لارې سره وصل مومي. څه وخت چې ځمکه هسکېږي، څاه گانې ژور کېندل کېږي. خو دا په دې ډول کېږي، چې هغه لاره چې دوی سره وصل کوي، د هواړې په لور مخ په خورې وي. په دغې عملیې کې ډېرې چینې موندل کېږي، خو کارېز کیندونکی هغه ډډې لپاره تېري، چې دده د کار منځه ونه نیسي. خو څه وخت چې وروستی څاه یې وکېندله، ټولې چینې خوشې کوي، اوبه په شدت جاري کېږي او د خپلو منابعو په اندازه په څاه گانو کې پورته کېږي. په دې ډول له ډېرې ژورې څاه نه اوبه د کارېز په لارې برابرېږي او کښتو ته اړول کېږي. همدا چې کارېز یو ځل بشپړ شو، څاه گانې بیا بله گټه نه لري، خو هغه وخت چې یو سړی په دې قادر کېږي، چې د معبر د پاکولو لپاره کله کله ټکته شي. د څاه گانو ترمنځ فاصله له لسو نه تر سلو گزو پورې تغیر کوي. په عمومي ډول دغه فاصله پنځوس گزه وي. کارېز دومره پراخ وي، چې کارېز کیندونکی وکولای شي کار پکې وکړي، خو ځینې یې ډېر لوی وي. اورېدلي مې دي، چې په فارسي خراسان کې سبزوار ته نږدې داسې یو کارېز شته، چې یو آس سور د هغه په مېنځ کې په داسې حال کې، چې تیزه یې د اوږد پاسه نیولې وي، تېرېدلی شي. د څاه گانو شمېر او په نتیجه کې د کارېز اوږدوالی په هغو چینو پورې تړلی وي، چې د کارېز په اوږدو کې سروهي او دغه

زنجیر په عمومي ډول تر هغو دوام کوي، چې یا کافي اوبه په لاس راشي، یا ه څاه گانې دوسره ژورې شي، چې وړاندې تگ ستونزمن کېږي. د کارېز د اوږدوالي په اړه مې له دوو څخه تر شپږو ډېرشو میلو پورې بېلابېل روایتونه اورېدلي دي. خو گومان کوم چې معمولي اوږدوالی یې لس میله اوسي.

ممکنه داسې وگڼل شي، چې ددغسې ستونزو نه ډک جوړښت یې په اړوسو په لوړه وي، خو شتمن په دې خوښ دي، چې د څارو څمکو په دغه ډول خړوبولو باندې خپلې پیسې ولگوي او د غریبو خلکو لپاره دا په هېڅ توگه غیر عادي نه ده، چې د کارېز په جوړولو کې شریک شي او هغه څمکي په خپلو کې سره وپېشي، چې ددغسې کارېز له لارې خړوبېږي.

کارېزونه د هېواد په ټول لویديځ کې ډېر عام او شمېر یې هم مخ په ډېرېدو دي. د سلیمان د غرونو ختیځې خوا ته یواځې د یوه کارېز په اړه له ما سره معلومات شته، چې هغه د دامان په تور تور کې واقع دی. کارېزونه په ټول فارس کې عام دي، لکه څنگه چې په ترکستان کې دي، خو په وروستي ملک کې اوس له پام نه غورځېدلي دي او په هندوستان کې یې څوک نوم هم نه اخلي.

د اوبو لگولو نور طرزونه

د مصنوعي اوبو لگولو مهم طرزونه همدغه وو، چې پاس بیان شول. له څاه گانو او ډنډونو څخه کله کله استفاده کېږي، خو دا چې له هغو نه اوبه څښل کېږي، په دغه ملک کې د ذخیرې هغسې کاسې نه شته، لکه څنگه چې د هندوستان په جنوب کې شته دي، چې هلته د یوې تنگې درې په لنډو کې د بند په اچولو سره اوبه ذخیره کېږي.

د اوبو د ذخیرې یو مشهور بند به په غزني کې وروسته ذکر شي، د پاراپامیزوس په غرونو کې هم د ذخیرې یو څه ډنډونه شته دي، خو داسې ډنډونه په ټول ملک کې عام نه دي.

په پېښور او د اباسین په ټولو اوږدو کې د ختیځې غاړې په ښاپېسته زیاتو برخو کې د اوبو د خپلولو لپاره له فارسي غرد (آرت - ارهت) څخه استفاده کېږي. ددغو ځایونو په زیاتو برخو کې له څاه گانو څخه، خو په پېښور کې له سیند نه د همدغه ماشین په ذریعه، چې د سیند په غاړو کې ایښودل شوی وي، اوبه راپورته کېږي.

د څمکي یوه برخه په مصنوعي وسایلو سره نه اوبه کېږي، د هېواد په بېلابېلو برخو کې د غونډیو ترمنځ ډېر ځایونه او ان د هوارو ډېرې آبادې برخې په بشپړه توگه په باران پورې منحصرې وي. نورې برخې یا دا چې کاسې ته نږدې او یا د کوم

سیند په غبارو کې پرتې وي، داسې موقعیت لري، چې د کرنې لپاره تل کافي لنډه بل لري. دغسې ځمکو ته لمد یا خشک آبه وایي. چې په ختیځ کې د ځینو قطعو پرته نورې په نسبي ډول یې حاصلې وي، ساحه یې ښایي د آبه ځمکو په پرتله تنگه وي، خو اهمیت یې په یقین سره لوړ وي.

د کرنې عملیه

زه په هېڅ وجه ددې صلاحیت نه لرم، چې په پښتنو کې د کرنې ټوله عملیه شرحه کړم. سره له دې به هم زیار ویاړم چې د غنمو د کرنې په اړه، چې د مملکت د پرمه مهم حاصل دی، یو څه ووايم. د کر ځمکه پخوا له دې، چې یوې شي، په هر هغه حال کې چې د اوبو استحصال ممکن وي، اوبه کېږي، په افغانستان کې د کر ځمکه نظر دې ته چې په هندوستان کې معموله ده، د پوره ژوره یوې کېږي. قلیه یې هم د هندوستان تر قلیې ډېره درنده ده، خو سره له دې هم ددغه کار لپاره یوه جوړه غواړد باید ککړ کفایت کوي. د اېرلو هغه قلیه، چې په هندوستان کې مروج ده، دلته نه لیدل کېږي او ټول تخمونه شیندل کېږي. ځمکه په ماله کولو هوارېږي او ماله د ځمکې په مخ گرځول کېږي. داسې چې یو قلیه گر پرې ولاړ وي او له هغه ځایه غواړي د رهنمایي کوي او په خپل وزن د مالي اغېزه ډېروي. ځینې بزگران تر دغې عملیې وروسته، بیا پټې ته اوبه ورکوي. خو ډېر یې ځمکه په همدغه حال پرېږدي. چې فصل یو څه لوړ شي، بده گان ورغوشي کوي. چې هغه وځوري، له هغه وروسته یې بیا اوبه کوي او ځینې یې په ژمي کې بیا اوبه کوي، خو د هېواد په ټولو برخو کې کشت یا په خپل حال پرېښودل کېږي، چې په ټول موسم کې تر واورو لاندې راشي یا د ژمي د اورښت په اثر په کافي اندازه نم وکړي. د پسرلي پارانته د غنمو لپاره ښه مهم دي، خو د اوبو ځای نیولی نه شي. ددغه موسم په اوږدو کې څه ناڅه یو ځل باید اوبه ورکړل شي، خو ځینې یې تر هغو چې فصل پخېږي. د میاشتې درې ځله اوبه کوي. باید په لنډه توگه وویل شي، چې په پسرلي کې کرل شوی فصل نظر هغه فصل ته، چې اوس غواړم پرې بحث وکړم، د پسرې اوبه غواړي. فصل په لوړ رپیل کېږي او لوړ په واقع کې هغه یواځینې آله ده، چې د وینو، بوټو او په حقیقت کې د هر ډول فصل د رپیلو لپاره په کارېږي. له بوټو څخه د غلې د جلا کولو لپاره د درمن د مېده کولو هغه آله، چې په هندوستان کې رواج لري، دلته معموله ده، درمن یا په غوړیل مېده کېږي یا په څپر. داسې ښکاري، چې درمن چې مېده شو، پرېده یې د شاخې په مرسته له دانو نه بېلېږي. څه وخت چې غله پاکه شي، یا په کندوانو کې یا په جوالو کې ساتل کېږي. درانیان غله زیاتره په تحویلخانه کې ساتي او په ښارونو کې په انبارخانه کې ساتل کېږي.

ژوندي

غله دانه يا په بادي ژړندي يا د اوبو په ژړندي، يا په مېچن اوبه کېږي. د بادي ژړندي استعمال عام نه دی، يواځې په لويديځ کې چېرته چې باد څه ناڅه په يوه کال کې څلور مياشتې په پرله پسې توگه جاري وي، بادي ژړنده چالانده وي. د ژړو بادي ژړندو آثار په شرق کې تر کابل او غزني پورې ليدل کېږي، خو په اوسني وخت کې دغه راز ژړندي په دغو سيمو کې په يقيني ډول عموميته نه لري ان د دامان په سرحد کې هم يوه نږدې بادي ژړنده شته ده، خو هلته اوس هېڅوک د هغې د استعمال په فکر هم نه دی. دغه راز ژړندي د انگلستان له بادي ژړندو نه بالکل توپير لري، ددغې ژړندي يوه نمونه ما ليدلې ده، خو د هغې ياد زما په ذهن کې په پوره توگه واضح نه دی، چې بيان يې په دقيق ډول وکړم. د بادي ژړندي پرې (دنداني) د داسې يوه ساختمان په داخل کې تعينې وي، چې هغه د باد د راتلونو لپاره يوه لاره لري، پرې يا د مربع يا د مستطيل په شکل وي، نيغې ايښودل شوي وي او د يوه عمودي محور يا ستون په شاوخوا غرځېږي. هغه وخت، چې پرې په حرکت وي، هره يوه يې يو پر بل هغې لارې ته راځي، چې باد اخيستلی شي، پرې يو په بل باندې فشار اچوي لکه څنگه چې اوبه د ژړندي هوا پر پلې ته فشار ورکوي. د ژړندي ډبريز پل د پرو لاندې نږدې پروت وي، چې دغه پرې هغه له کوم مياشتين پرته په حرکت راوړي.

د اوبو ژړندي هم له هرې هغې ژړندي څخه، چې ما ليدلې ده، پوره توپير لري او ما اورېدلي دي، چې هغو ته ورته يوه ژړنده د شت لنډ (Shet land) په ټاپوگانو کې شته. د اوبو د ژړندو څرخ افقي او پرې يې لږ څه کېږي وي. دغه څرخ د ژړندي په منځ کې او د ژړندي د ډبريز پل لاندې نږدې ايښودل شوی وي، چې له څرخ سره په هغې يوې ميلې حرکت کوي، اوبه د يوې ناوې له لارې په داسې ډول تنوغي، چې څرخ باندې، په شدت سره ولېږي، په خپله څرخ کله مې له ياده نه وي وتلی، له څلورو فوټ، نه زيات قطره لري. دغه راز ژړنده په ټول افغانستان، فارس او ترکستان کې رواج لري، د هندوستان په شمال کې د سرينگر د غرونو په ښکتنۍ ډډو کې هم شته، خو د اوبو ژړندي په عمومي ډول په هندوستان کې څرک نه پېژني او هلته غله دانه په لاس مېده کېږي. مېچن د خلکو هغه برخه استعمالوي، چې په خپسو کې او هم د هېواد په ډېرو ښوې برخو کې ژوند کوي، مېچن له دوه هزارو ډبرينو پلونه جوړه ده، پورتنی پل يې په لاندیني پل ايښودل شوی او لاندینی پل د لرگي په يوه ستن تېنگ او ځای پر ځای دی. پاستی پل په يوه اړخ کې د لرگي يو کلک لاستی لري، چې د هغه په ذريعه په حرکت راوستل کېږي. ژړنده گري خان له

کسپ لري او د غلې یوه برخه چې دی یې اوبه کوي، د اجوري په توگه اخلي. زه د فصلونو د دوران په اړه، چې بزگر یې کړي، زیات څه ویلای نه شم، داسې ښکاري چې ځمکه یواځې د هېواد په خواوو برخو کې د یوه کال لپاره څار، پرېښودل کېږي. زیاتره دا معموله ده، چې په یوه کال کې د مني فصل وکړل شي او د پسرلي فصل په دویم کال کې وکړل شي. خو په ځینو سیمو کې چې پرېساته سره لري، دواړه فصلونه په یوه کال کې کړل کېږي.

له استعمالولو سره (پارو) له خوشایو او له خوشایو سره د وینو له مخلوط، له اېرو او د زړو دېوالونو له خواوو او داسې نورو څیزونو نه جوړه ده. د اویسانو د پچولو استعمال نه ده کېږي. په دې فکر، چې پچې ځمکه له ښورې څخه ډکوي، داسې ښکاري چې چوټه او چوټه لرونکې خاوره دلته څوک نه پېژني.

په ترکستان او د ایماق په ملکونو کې په قلیه کې له آسانو نه کار اخیستل کېږي. خو په پارس، هندوستان او د افغانستان په نورو برخو کې له آسونو نه په دغه ډول استفاده کېږي.

دا کار په عمومي ډول په غوړیو کېږي، خو په شور اوک او سیستان کې له اویسانو نه په یوې کولو کې استفاده کېږي (د گوډن یا فرغانې په قلمرو او داسې هم د هندوستان په صحرا کې هم د اویسانو نه په یوې کولو کې کار اخیستل کېږي). د افغانستان په ځینو برخو کې له خړو نه هم په قلیه کولو کې استفاده کېږي.

کېټوته غلې داسې، پارو او داسې نور په عمومي ډول د خړو او غوړیو او ځینې وخت په اویسانو ډول کېږي. اوبه لرونکې گاډۍ لکه څنگه، چې مخکې ویل شوي، په افغانستان کې نه شته.

دولسم څپرکی

تاجک، هندګیان او د افغانستان

نور اوسېدونکي

لومړی وريل شول، چې په افغانستان کې داسې سيمې وپري لېږي دي، چې ټول اوسېدونکي يې پښتانه وي او د افغانستان ګډ نفوس په لويديځ کې له تاجکو او په ختيځ کې له هندګيانو نه مرکب دی. اوس غواړم دغه خلک او هغه قومونه شرح کړم، چې په افغانستان کې موندل کېږي.^۱

هغه وضع، چې موږ تاجکان پکې مومو، داسې ده چې د سړي د پلټنې حس تر يوه حده پورې تحريکوي. غورما معلومات دومره نه دي، چې هغه رفع کېږي. تاجکان، د نورو ډېرو ملتونو په توګه په يوه هيئت کې سره متحد دي او نه يوي سيمې ته، بلکې د اسيا په زياتو برخو کې يې له دي، چې سره تړلې وي. غواره دي، دوی له ازبکانو سره د دوی د ملک په زياتره برخو کې هغسې ګډ دي لکه څنګه چې له پښتنو سره ګډ دي. د فارس مېشته اوسېدونکي د دوی د تارتار يرغلګرو او همدا راز د دوی د ګرځنده قومونو پر خلاف، چې ښکاري په اصل کې فارسيان وو، د تاجکانو په نامه يادېږي ان په چينې ترکستان کې هم موندل کېږي او دوی په غربيو ملکونو لکه کوراتيګين Kuratigen، درواز، واخان او بدخشان کې نژاد

^۱ پلټنې دغه قومونه يادوي، چې دده په وخت کې په کابل کې اوسېدل، په هوارو کې ترکان، ايماقان او عربان او په ښارونو او ځينو کليو کې تاجکان، پشه يان او پراچه يان وو.

په غربيو سيمو کې هزاره ګان، توګ ديريان Turicree، پښتانه او کافران اوسېدل، په دغو قومونو کې دغه ژبې ويل کېدلې: عربي، فارسي، ترکي، منولي، هندي، پښتو، پراچي، گيري، برکي، Hareake او ديګانې.

حکومتونه لري^(۱۱). دوی له دغو ټينګو ملکونو او له هغو محاطو سيمو پرته، چې روسته به يې ذکر وشي، په بل هېڅ ځای کې بېلې ټولنې نه لري. خود مملکت له حکمران قوم سره، چې ورسره ژوند کوي، ګډ دي. په عمومي ډول د دغه ملک کالي قوشدي او رسم و رواج يې په ځايوي، داسې ښکاري چې دوی په فارس د افغانستان په هوارو او د اړيکو په ملک کې پخوا له دي، چې دغه خلک ورته راشي او دس په دغو ملکونو کې غلبه لري، مېشت شوي وو.

د تاجک نوم له څه په عمومي ډول استعمالېږي، کله ټولو هغو کسانو لپاره په کارېږي، چې له ترکانو او پښتنو سره، چې له دغو ټولنو نه وي راوتلي، ګډ دي او دا د دوی نسب معلوم نه دی. خو تر هغه په لا موزون د هغو ماکو اوسېدونکيو لپاره استعمالېږي، چې هلته ترکي او پښتو ويل کېږي او د هغو اصلي ژبه فارسي دي. د تاجک او پارسيان نومونه په حقيقت کې هم په افغانستان او هم په پاکستان کې يوه بل پر ځای استعمالېږي^(۱۲).

د تاجک د کلمې په اړه بېلابېل روايتونه دي، خو داسې ښکاري چې تر ټولو ښه د يې هغه وي، چې تاسيک (Tasik) يا تاجک نه راوتلي وي. دا هغه کلمه ده، چې په ټولو پهلوي ليکنو کې د عربيانو لپاره په کارېږي. دا روايت له هغه تعبير سره موافق دی، چې په ډېرو فارسي قاموسونو کې ورکړل شوی، چې وايي تاجک د عربيانو هغه ولاده ده، چې په فارس يا په بل کوم ځای کې ملک کې زېږېدلي دي^(۱۳).

د تاجکانو په اړه دغه روايت له ټولو هغو قياسونو سره سرخوړي، چې د دوی د وجودي وضعې په ملاحظې او د هغو ملکونو د تاريخ پر بنسټ کېږي، چې دوی کې په عمده ډول اوسي. ټول فارس او د اړيکانو ملک په لومړۍ هجري پېړۍ کې د عربيانو له خوا فتح شو. عربيانو د دغو ملکونو اوسېدونکي مجبور کړل، چې د دوی

له ازادو حکومتونو څخه د ليکونکي مقصد نيایي دا وي، چې دغه پورته يادې سيمې د نورو رتيو سيمو په څېر په داخلي چارو کې آزادې وي او د خپلو مشرانو له خوا اداره کېدلې ژباړن پښتانه تاجکان د هګانانو په نامه هم يادوي او اړيکان ورته سروان يا سرقان (Sardas) وايي، خو دغه نومونه د تعبير نومونه دي. زموږ سپاهيان په ترکستان او بخارا کې دوی په همدغه نومونو يادوي.

وګورئ د برهان قاطع قاموس او هغه چې د فرهنگ ابراهيم شاهي په نامه ياد دی او ډاکټر ليدن هغه ((دروېزي فرقې)) په نامه ((په اسيايي پلټنو)) کې نقل کړی دی. زه په دې خبر يم، چې په نورو کتابونو کې متناقض تعبيرونه ورکړل شوي دي، خو هېڅ يو يې هم د هغه تعبير په اندازه د اعتبار وړ نه دی، کوم چې ما اختيار کړی دی. دغه روايت په پهلوي کلمې مستند شولکه چې ما يې ذکر وکړ، ما يې عرب دی، چې په فارس کې ورته تازي ويل کېږي او دواړه يوه مانا لري. د پهلوي لپاره ما په لافيروز، يوه زردشتي عالم اټکا کړې، چې په لويديځ هندوستان کې د خپل ذکاوت او معلوماتو له

له ښه مشهور دی.

دین، ژبه او ورسره د دوی د سلوکونو او ژبې یوه برخه اختیار کړې. په همدې وخت کې په افغانستان باندې هم پریږد وشو، خو معلومه ده، چې یرغلګر پوره بریالي نه شول. یرغلګر یواځې د هوارو سیمو په لاندې کولو بریالي شول، خو خلکو مقاومت وکړ او تر درې پېړیو پورې یې د عربانو پریدونه په شا وټمبول. تر بحث لاندې دغه درې پېړۍ د فارس د امپراتورۍ برخې وې او د دغو سیمو اوسېدونکيو ټولې ژبې ممکن له زړې پارسی نه راوتلې وې. هغه وخت چې عربانو دغه خلک ایل او مسلمان کړل، دوی دغه عصري فارسي د فاتحانو له ژبې سره د ځینې پخوانۍ ژبې په ګډولو جوړه کړه او ددې احتمال شته، چې دغه دوه ولسونه په یوه وخت کې سره یو شوي وي، چې هغه د اوسنیو تاجکانو اسلاف ګڼل کېږي.

هغه حقایق، چې د افغانستان په اړه ثبت شوي دي، له دغې فرضیې سره ښه سم غوري، په دې چې د عربانو له پریږد نه وروسته کوم حکایتونه، چې موږ یې د دغه ملک په اړه په لاس لرو، وایي چې تاجکان د هوارو څښتن وو او پښتانه له شک پرته ځایي او بومي اوسېدونکي دي، چې په غرونو کې مسلط و. وروسته پښتانه له غرونو څخه راګوز شول او هوار میدانونه یې لاندې کړل او تاجکان یې پوره تابع کړل. یواځې د یوه یا دوو سختو ملکونو تاجکانو وګولای شول، چې تر یوه حده خپله ازادي وساتي. د فارسیانو او عربانو له هغه مخلوط نه د کوهستان تاجکان هم تشکیل شول^(۱) او دوی د تارتارو تر یرغلونو پورې خپل ملک وساتد. په داسې حال کې چې د هوارو تاجکان د تابعیت دغه اوسني حال ته ورسېدل او غرنیو تاجکانو خپله ازادي خوندې کړه او بدخشان، درواز او داسې نورو سیمو پیل دولتونه یې جوړ کړل.

تاجکان د خپلو ټاکلو سیمو نه د استفادې کولو او زراعت ته د میلان لرلو او د نورو میشته ګارونو کولو له لامله ښه نوم لري. دوی تر اوسه هم په لویدیځ افغانستان کې د ځمکې د یو څه برخې خاوندان دي، په داسې حال کې چې داسې ښکاري چې په یوه وخت کې دغه ټولې ځمکې د دوی وې، خو زیاترو یې خپل ملکیت یا بللی او په ګروند کړی، چې د پښتنو تر پاداري لاندې یا د مستاجرانو یا توکرانو په غېږ ژوند کوي^(۲).

۱ دا چې ویل کېږي تاجکان په اصل کې عرب دي او یا له عربو څخه د اختلاط له امله پیدا شوي، یوه پخوانۍ نظریه ده. دا نظریه اوس رد شوې او تثبیت شوې، چې تاجکان د پښتنو په غېږ اریایي دي. ژباړن

۲ له پورته جملې نه د لیکونکي مطلب دا دی، چې هغه تاجکان چې د زیمندارو پښتنو ځمکې کړي، د هغوی بزرګر او پښتانه د هغوی پاداران دي. دا هغه اریایي رعیتي یا پاداري بزرګري روابط دي، چې په ټول افغانستان کې یې رواج لاره ژباړن

تراوسه هم دې احتمال شته، چې د دوی ملکیت د هغه قوم د سترو کسانو له خوا، چې دوی د هغو په ځمکه ژوند کوي، تر تجاوز لاندې راشي که څه هم په دغه اړه د دوی دغه خطر د حکومت د خوندي کولو په برکت لږ شوی دی او دوی هېڅکله د شخصي تحقیر او فشار د نه زغمېدونکيو ناخوالو لاندې ژوند نه کوي.

هغه تاجکان، چې د پښتني قومونو په ملکونو کې مېشت دي، یا د دغو قومونو د همسایه په توګه ژوند کوي یا خائنه په بېلابېلو کلو کې اوسي، د همسایه و په توګه د دوی موقف په پوره ډول شرح شوی دی، په هغه بل حال کې د کلي چارې د یوه مشر له خوا تنظیمېږي، چې هغه د خلکو له خوا انتخابېږي او په دغه انتخاب کې یو څه د نسب و رعایت کېږي او انتخاب د پاچا د تایید تابع دی. مشر بل څه اختیار نه لري، خو هغه چې دی یې له پاچا نه حاصلوي او هغه د مالیاتو په ټولولو او د ملیشیا په رابللو کې دده کېږي. دی دومره اختیار لري، چې دې جګړې په خپله حل کړي، خو ټولې مهمې چارې یا د هغه محل حکمران یا یو نږدې قاضي ته راجع کوي، ټول تاجکان په خوی ارام او د حکومت تابع دي.

دوی د کرنې له چارو پرته په هغو صنعتونو او کسبونو هم اخته دي، چې پښتنو پرې ایښي دي. دوی نرم طبیعت، باوقار او زیار ګڼه خلک دي.

په ډېرو خواوو کې دوی په پښتنو کې جذب شوي دي، خو دوی د دغه ملت تر تقایصو نه ښه غوږونه زیات خپل کړي، دوی چندان نظامي غوږونه نه لري، که څه هم په دې نږدې وختونو کې د دوی سجه د عسکرو په توګه لوړه شوې او هسکېږي، دوی ښه مېرني سنيان دي، څنګه چې دوی د خپل موقف له لامله له مقاومت نه عاجز وي. دوی هغه ګان دي چې لومړۍ ژبېشل کېږي، په نتیجه کې دوی د سلطنت له موجودې وضعې نه پوره رضایت نه لري او په حکومت کې له زیاتو انحرافاتو څخه شکایت کوي، خو هغه وخت چې مملکت ارام وي، د دوی ساتنه په ښه ډول سره کېږي او دوی په عمومي ډول د دراني پاچا په خوا دي. دوی له پښتنو سره ډېرې نښې اړیکې لري او پښتانه، که څه هم دوی تر لاس لاندې ګڼي، ورسره د کبر او سپکاوي چلند نه کوي، بلکې له دوی سره د برابري پر بنسټ ناسته ولاړه لري او ورسره غېښي کوي.

دوی حکومت ته تر پښتنو زیات مالیات ورکوي او د خپلو مېړو یو ښه تناسب اردو ملیشې ته استوي.

د تاجکانو شمېر په ښارونو کې خورا ډېر دی. دوی د کابل، کندهار، هرات، غزني او بلخ شاوخوا د نفوسو عمده برخه تشکیلوي. په داسې حال کې چې دوی د مملکت په ناایلو برخو کې لکه د هزاره وو او د جنوبي غلزيو او ګاګرو په سیمو کې

ډېر لږ موندل کېږي.

زه تراوسه د هغو تاجکو په اړه گرېږم، چې له پښتنو سره گډ شوي دي. هغه چې په خائنه بېلو ټولنو کې اوسي، ټول هېواد په گوښه او له لاس نه وتلو سيمو کې ژوند کوي او دوی له نورو نه له څو اړخه توپیر لري. د هغو لومړنی، چې غواړم اوس یې ذکر وکړم، د کوهستانو په نامه یادېږي، چې د کابل د کوهستان او سېدونکي دي. د دغه ملک په شمال ختیځ کې د هندو کش له وازو نه ډکو غرونو په سلسلې او د هغه له سهيلي غرونو سره محاط دي. لویديځ ته یې د پارو میزاد غرونه او د هزاره وو ملک پروت دی، په سهیل کې د کوه امان په لوري، چې د هغه یې ذکر شوی دی، غنبد لري دي. کوهستان له درې اړخه درو نجر او پنجشیر او غوربند ته مرکب دی. چې هره دره یې د بې شمېرو وږو تنگو ورو په مخ خلاصه ده، چې له هغه څخه ډېرې وړې ریالې راوځي او په لویه دره کې سره یوځای کېږي او یو سیند ورته جوړېږي. چې د هغې درې په نامه یادېږي. د دغو سیندونو د پاسه د لرگینو پلونو ایستودل شوي او د هغوی څارې د دغو سیمو ډېره ښه زراعتي برخه تشکیلوي. د دغو څارو تناسب د غرونو په مقابل کې، چې په غېږ کې یې نیولې دي، ډېر کم دی او دغه غرونه ښه هک او په تېترو پټ دي.

د کرنې په ډېرو برخو کې یې غنم او ډېرې نورې غلې کېږي او د جېراني ځای دی، چې په دغسې هېکو او سړو سیمو کې دوی تنیاکو او ان پټه تولیدوي. خو د خلکو د ژوند د تامین ډېره ښه وسیله د ټوټو پراخ او بې شمېره باغونه دي. د دغو غرونو ټوټان په لمر کې وچېږي. بیا اړه کېږي او دوی ترې جوړېږي. که موږ د کوهستانو د شکلونو له مخې قضاوت وکړو، ټوټ ښه روغتیا بشپړونکې هېوه ده او د ښاغلي ارواښ (1898) د حساب پر بنسټ دغه حاصلات په یوه ټاکلې ساحه کې نظر کړنې ته د لا ډېرو شمېرو خلکو لپاره غذا برابروي شي. د کوهستان خلک که څه هم ښه تیت دي، شمېر یې ښایسته زیات دی او ویل کېږي، چې ټول نه ۴۰۰۰۰ کورنۍ وي. د کوهستان یوه برخه باید له هغې نه بېله وگڼل شي، ځکه برخه د مېرې یوه ټوټه ده، چې ریگ روان ورته وايي او چې هغه د ابو الفضل په قول د کومې رومانیکې کیسې یوه صحنه ده.

کوهستان ډېر څاروي نه لري. وحشي څاروي یې باید اړومرو زیات وي. ویل کېږي، چې زمري په هغو کې شامل دي او ټبرن او پشي پرانگان (Leopards) په یقین سره پکې ډېر دي. په کوهستان کې ډېرې بایني موندل کېږي او بلبلې یې ښې پرېمانه دي. د دغه ملت قوت خلکو ته دغسې یو کرکټر په برخه کې دی، چې د هغو تاجکانو له کرکټر څخه، چې مایې لومړی بیان وکړ، ډېر توپیر لري. دوی تقریباً له

حکومت نه پیل او خپلو مشرانو ته پوره تابع دي. دوی د شخصي کرکټر له مخې نه دي، تنه او سرغړونکي دي او په جنگ دومره مثین دي، چې د پرستني مړینه ورته ننگ ښکاري. دوی د پوځ په تېره بیا په غرونو کې ډېر اعلی پیاوړه گان لري، خو د دوی زړه وړتیا عموماً په داخلي بې اتفاقيو کې ضایع کېږي. دوی یواځې کله کله د قومونو او کلیو ترمنځ شخړې کوي، خو د افرادو په منځ کې یې جنگونه او وژنې ډېرې دي. هغه شخړې، چې په دوی کې شخړه وخت د کلیو په منځ کې پېښېږي، د نورو خایونو وڅښخړو په پرتله د نتیجې او عاقبت له مخې ډېرې جدي وي، ځکه چې تقریباً د یوه فصل د رېښو په اندازه د وټو وهل پته اسان دي، خو د تاوان ورکول یې تر هغو لا گران دي.

د کوهستانیو وسلې په عمومي ډول لنډ سپک توپک *Charline*، پلټه پیژ توپک، تومانیچه او وړې پش قبضي دي. ځینې یې لنډې نیزې او یو څو غشي او سپرونه لري.

د دوی جامې له دغو اجزاو نه جوړې وي: یوه تنگه کرتی، له تور شخ وړین توکر نه جوړ شوی پرتوگ، یو جوړه گاولي او یوه وړه وړیمینه توپي.

کوهستانیان ټول سنيان دي او له پارسیانو او نورو ټولو امامانو سره له معمولي حد نه زیات مخالفت لري.

دوی پیل پیل خانان لري، چې تر ټولو ستر یې خواجه خانجي نومېږي. دغه مشران که څه هم نه شي کولای د هغو کورنۍ دښمني کنټرول کړي، دوی قدرت لري چې د هغوی خارجي عملیات اداره کړي، په ځانگړې توگه هغه وخت چې مذهبي تعصب یې پارول شوی وي. دغه مشران هر یو له ځانه یوه وړه نظامي قوه لري، خو په دغه ملک کې هر یو عسکر دی. دوی حکومت ته یو څه مالیات ورکوي او یو څه لښکر وربرابروي، خو په عمومي ډول له دوی نه هر څه حصول بڼه اداره او ډېر تشویق خواږي، سره له دې هم په دې نږدې وختونو کې دوی بڼه ایل شوي دي. له شاه محمود سره یوه زړه دشمني ددې لامل شوه، چې دوی د هغه په پرته واکمن کېدو سره کلک مخالفت وکړي. لومړی دوی د هغه د ورور شهزاده عباس پلوي وکړه او وروسته یې د یوه کاډې پیغمبر په مشرۍ له شاه محمود سره خپل مخالفت ته دوام ورکړ. جنگ اوږد، سخت او زیاتره د شاه محمود لښکرو لپاره نامساعد شو، خو په پای کې د وزیر فتح خان قوت بریالی شو او اوس دوی ټول ایل شوي دي^(۱).

د تاجکانو بله طبقه برکیان دي، چې په لوگر او بت خاک کې اوسي. دوی که څه

^۱ د کوهستانیو په جمله کې مې د پشه یانو نوم هم اوږدلی دی، خو په دې خواشینی یم چې د دوی د تاریخ په اړه مې تحقیق ونه کړ او له هغه وروسته ماته دا پته ولگېده، چې بابر به د دوی ذکر کړي وي، چې دوی ځانله یوه ژبه لرله.

هم له عربو سره گډ شوي دي، له نورو تاجیکانو نه په دې توپیر لري، چې داسې یو قوم دی. چې خانله پیل مشران لري او د عسکرو په توگه د لوړ نامه خاوندان دي. دوی خانله کلاگانې او ځمکې لري، حکومت ته یې لښکري برابروي او په سلوک کې له پښتنو سره ښه ورته دي او تر نورو تاجیکانو دوی ته په ښه سترگه کتل کېږي. د دوی شمېر اوس نږدې اتو زرو کورنیو ته رسېږي.

ټول روایتونه په دې یوه خوله دي، چې سلطان محمود د یوولسمې پېړۍ په سر کې دوی دغه اوسني ځای ته نقل کړي وو او هغه وخت د دوی دغه سیمه ډېره پراخه وه، خو د دوی اصل معلوم نه دی. دوی پخپله رایي، چې له عربانو نه پیدا دي، خو د نورو په روایت دوی د کردانو اولاده دي.

پورمولیان یا فورمولیان د تاجیکو یوه پښه ده او له برکیانو سره په شمېر کې برابر دي. زیات شمېر یې په اورگون کې د غرو په منځ کې ژوند کوي او له دغه قوم سره ډېره کلکه دښمني لري او نور یې د کابل په لویډیخ کې اوسي، کرڼه او سوداګري یې لوی کسب دی، خو حکومت ته مالیات او یو څه عسکر هم ورکوي^(۱).

سردهیان یو وړ قوم دی، چې د غزني ختیځ سویل خوا ته په سرده کې اوسي. د سیستان اوسېدونکي هم ښایي تاجیکان وشمېرل شي او دغه قوم د بلوڅو د ملک په شمال کې هم عمومیت لري، خو د هغو وېشونه او خپلونه به دلته ذکر نه شي.

سره له دې هم دوی په هغه حساب کې راغلي دي، چې پخوا د کابل پاچا د قلمرو د تاجیکو په اړه شوی و او د هغوی ټول شمېر ۱۵۰۰۰۰۰۰ اټکل شوی و.

زه دوی د اصل او نسب په اړه هک چېرېان هم، که څه هم هغه منابع، چې د دوی یادونه کوي، داسې نه دي چې نامعلوم اوسي، ویل کېږي، چې دوی د خلجیانو له لسل څخه پیدا دي او خلجیانو هندوستان ته یوه حاکمه کورنۍ ورکړې ده، خو د دوی په اړه هرڅه غیر یقیني دي. د فرشته په قول خلجیان د پښتنو یو قوم دی او ما له نورو منابعو څخه اورېدلي دي، چې دوی د خلج Khellach یا خلج Khellach د ښار اوسېدونکي دي، چې د ځینو په قول د امو پر غاړه او د نورو په قول د کندهار شمال لویډیخ ته پراته دي. په داسې حال کې، چې د نورو په قول داسې ښار هېڅ نه و او وایي، چې خلجیان د دغسې یوې مذهبي فرقې نوم دی، چې په یوه ځانګړې ملت پورې اړه نه لري. خلجیان یا خلجیان د تار تار یو قوم دی، چې یوه برخه یې په اسمې پېړۍ کې هم د سردریا په سرچینې کې اوسېدله، خو ډېر وخت کېده چې یوه وړه برخه یې د سیستان او هندوستان ترمنځ پاتې د پښتنو په ملک کې اوسېده. په اسمې پېړۍ کې دوی لا هم په ترکي ګڼېدل، خو داسې ښکاري، چې دوی ډېر دمخه هغو پښتنو سره ډېرې نږدې اړیکې لرلې، چې نوم یې ورسره په قطعي ډول یو و. د دوی د اصل او نسب او په تاریخي کې هستوګنې ځای لپاره وګورئ: دي گیونې De-Gionen، درېیم ټوک، ۹ مخ، نوټ دي هرېلات De.Herbelot د خلج مقاله Khalat او ابن حوقل، ۲۶۹، د سر ډېلیو اوسیلیې Sr.W. Chavelly چاپ، د پښتنو په ملک د دوی د استوګنې لپاره وګورئ: ابن حوقل، ۲۰۷ مخ، دغه وروستی لیکوال د ۲-۹ او ۹۶۸ عیسوي کال ترمنځ لیکني کړي دي. ۱۸۳۸

هند کیان گډه هم تر تاجکانو په شمېر ډېر دي، زیات تذکار نه غواړي، په دې چې دوی ټول په اصل کې له هندوستان څخه دي او د خپل اصلي هېواد نه څرگند شکل او سلوگونه یې له هغه گډو ځانګړتیاوو سره یوځای، چې ختیځو پښتو ته منسوب شوي دي، ساتلي دي^(۱).

د اباسین د ختیځو غاړو په ولايتونو کې په عمومي ډول د هغو یوه طبقه ژوند کوي، چې جتان نومېږي، د پنجاب مسلمان بزرګر هم په دوی کې شامل دي او دوی د پښتو د نفوسو عمده برخه تشکیلوي او د بلوچستان په ټولې سهيلي لویه پښې او په مرګل واد (Murghul) کې له بلوچو سره گډ دي. په بلوچستان کې دوی د جوګدالو (Jogdalla) او داسې هم د جتانو په نامه یاد دي او د دوی هغه قوم چې په لوس (Lus) کې اوسي، د جوګدالو (Jokhna) او نورمري (Nurmree) په نامه یادېږي. هغه پراخه سیمه، چې په هغې کې جتان خواړه دي، د تاجکانو د کیسې په څېر چې د هغوی موقف له جتانو سره ډېر ورته دی، هغسې یو شان د پلټنې احساس پاروي.

د هند کیانو یوه بله طبقه، چې اوآن یا اعوان نومېږي، د اباسین پر غاړه د کاک باغ په شاوخوا او پنجاب ته نږدې سیمو کې ژوند کوي.

داسې ښکاري، چې پراچیان، چې دوی هم د هند کیانو یوه بله طبقه ده، د بابر په وخت کې جلا خلک وو. دوی اوس یواځې د کاروانونو په تنظیمولو او د مالونو په نقلولو کې پوره مهارت لري. هند کیان په باجوړ او د پېښور په شاوخوا کې په شمېر کې ډېر دي او د دوی ختښې طبقات د یوسف زیو د ملک په شمال ختیځ کې موندل کېږي. د دوی ژبه یو داسې ډول هندوستانی ده، چې د پنجاب له لهجې سره ورته ده. هندوان بنایي له دغې طبقې سره یوځای وشمېرل شي، دوی د کابل د سلطنت په ټولو برخو کې موندل کېږي^(۲).

دوی په ښارونو کې د دلالانو، سوداګرو، عرافانو، زرګرانو، د غلو دانو خرڅوونکیو او نورو په توګه زیات شمېر شته. په ټول ملک کې به ډېر کم داسې

^۱ پېنځم بېټ د ژمي په جامو کې د پېښور یو هند کې ښې دا که څه هم چې هند کې ته نږدې ښکاري بیا هم د یوه هند کې ځانګړتیاوې ته افاده کوي.

^۲ هندوان په حقیقت کې ان تر استراخان (Astrakhan) پورې موندل کېږي او د دوی شمېر په عربستان کې هم ډېر دی. په داسې حال کې چې په شرق کې دوی تر پېکن (Pekin) پورې رسېږي، ویل کېږي، چې دوی هلته یو درېمهال هم لري. د دوی مذهب له دغو سرحدونو نه اوتښتي دي، معلومه ده، چې د فو (Fu) په نامه د یوډه (Judea) المانځته په ټول چین کې عمومي ده او څنگه چې ډاکټر کلاوک (Dr. Clarke) وايي د کلموکانو (Calucks) په خدایانو کې موږ د هندوانو بیتان پېژندلای شو.

لوگلي وي، چې هلته هندوانو یوه یا دوه گورنۍ دغه کسپونه، نه کوي او د صرافانو او محاسبانو او نورو په توگه کسب او کار کوي. دوی د فارس په شمال کې هم خواره دي. خو هلته په دې چې له دوی سره ناوره چلند کېږي، په لږ شمېر موندل کېږي. په بخارا او د تارتاري په نورو ښارونو کې دوی تشویقېږي. هندوان ټول یا نه دې ټول د نظامي کشر یا له طبقې څخه دي. خو داسې باید ونه گڼل شي، چې دوی عسکر دي. پر خلاف په کابل کې به د هندو عسکرو په مفکورې ملنډې وهل شي. دوی هندو څانگه ټیاوې ساتي او ځینې یې نږدې هندي جامې اغوندي، خو د پریسې خپلې پېرې پرېږدي او همغسې کالي په تن کوي. چې د هېواد له جامو سره نږدې ورته وي. دوی له ډېرو هندو څانگو نه خاتونه ازاد کېږي دي، تر دې پورې چې دوی پروا نه ساتي. چې هغه دوی وغوري، چې په یوه گڼ پخلنځي کې پخه شوي ده.

دوی تر دې هم د دغه مقرري لږ رعایت کوي، چې دوی له دېنه منع کوي، چې له مسلمان سره تماس کولو نه وروسته باید غسل وکړي. دغه امر د سړو سیمو لپاره نه دی. په حقیقت کې په ډېرو اړخونو کې دوی له مسلمانانو سره ښه راشه درشه ساتي. که څه هم د دوی پر خپله گری او خسیس والي پورې ښې ملنډې وهل کېږي. دوی زیاتره په دربار کې په داسې کارونو ټاکل شوي دي، چې له پیسو یا حساب سره سروکار لري. د هر یوه متر کس لپاره د ناظری او خزانه داری وظيفه یا د پارسیوان یا د هندو پر غاړه ده. هندوان په ولایتونو کې ان حکمرانان وو او همدا اوس هم د پیښور لویه حکمرانۍ د دغه مذهب یوه کس ته سپارل شوې ده. خو خلک دغې مقرري ته له تایید نه ډېر په جبراني سره گوري او حکومت باید ښه قوي وي، چې د دغې مقرري ملاتړ وکړي.

ما د زغم هغه درجه ذکر کړې، چې د هندوانو په اړه یې مراعات کېږي او اوس باید دومره ورزیاته کړم، چې د دوی زیاترو حال ښه دی. د اشرافو له بنگلو پرته په هر ښار کې د دوی کورونه تر نورو ډېر ښه دي.

د هندوانو په خپل روایت، دوی د هندوستان مهاجرین دي، چې په افغانستان کې له ډېرو پخوا وختونو څخه مېشت شوي او داسې ښکاري، چې د دوی کیسه ښه بنسټ لري^(۱).

خو په افغانستان کې د بت لمانځونکیو د یو پخواني نژاد ځینې آثار لیدل کېږي لکه د پامیانو ډبر غټ بتان او هغه یې شمېره وړې مجسمې، چې کله کله د ایماناتو په ملک کې راوېږي. په ځینې ځایونو کې هندي انساني اورېدل کېږي، خو هېڅ یوه یې ډېرو لرغونو مهالونو ته نه رسېږي. گوري کټي Gorkhies پاتې چېرته چې په پیښور کې یو کاروان سرای ولاړ دی، د بابر په وخت کې د هندوانو د لمانځنې ځای و. د کابل په شمال کې اق سرای ته نږدې یوه لویه سغڅه شته، چې د هندوانو

هغه قوم یا په بل عبارت د دهگانانو هغه ملت، چې ټيکاري یو وخت د افغانستان د شمال ختیځ په زیاتره برخو کې خواره وو، اوس یواځې د کونړ په دره او د لغمان په شاوخوا کې ژوند کوي، خو یواځې په کونړ کې دوی تر اوسه هم د پیلو خلکو په توګه اوسي او هلته د داسې یوه مثر تر ادارې لاندې دي، چې کله د سید او کله د کونړ د پاچا په نامه یادېږي، د دوی ملګرو دې او قوي نه دي، نه یې اوسېدونکي جنگیالي دي، خو دغه سید د خپل تدبیر له امله او ټیټې د هغه احترام له مخې، چې دده نسب ته کېږي، ځان ښه مهم ګرځولی دی، دې حکومت ته یو څه مالیات او یو نیم سل سواره ورکوي.

دهگانان په دغسې یوې ژبې ګډېږي، چې په بایرنامي، آئین اګري او نورو متابعو کې د «لغمانی» په نامه یاده شوې ده. ددغې ژبې له یو شمېر لغاتو څخه، چې ما راټول کړي دي، داسې معلومېږي چې دغه ژبه له سانسکرت او عصري دري څخه جوړه شوې وي او د یو څو پښتو لغتونو او د یوې نامعلومې ریښې یو قوي مخلوط لري.^(۱)

خو ددغې ژبې زیاتره کلمې له سانسکرت څخه دي او له دې څخه موږ ممکن دې نتیجه ته ورسېږو، چې دهگانان په اصل کې له هندوستان څخه دي، که څه هم دوی له هند کیانو نه متعایز دي، باید احتیاط وشي، چې دوی له تاجکانو سره یو ونه ګڼل شي، چې پښتانه کله دوی د دیګان په نامه یادوي او دغه کلمه د دهقان یا بزګر اړول شوی شکل دی.

شلمانیان پخوا د شلمان اوسېدونکي وو، چې د قارون په دواړو غاړو کې یوه پرته سیمه ده، وروسته دوی تیرا ته وکوچېدل او د پېنځلسمې پېړۍ په پای کې په هشنر کې وو، چې له دغه ځایه یوسف زېر وشړل. پخواني پښتانه لیکوالان دوی دهگانان بولي، خو داسې ټيکاري چې دوی دغه کلمه په دقیق ډول نه استعمالوي،

په روایت د تپه سیا یا د ګوروګ Gurug د څله کېدو یوه صحنه و. ګوروګ هغه برهمن و، چې د کرشنا Krishna کورنۍ ته منسوب و او د کپتان ولفرد Captain Wilford د فرضيې له مخې دغه صحنه د پرومیتيوس Prometheus یا هغه صحنه وه، چې له سکندر سره ملګري یونانیان یې همدغسې بیانوي. آسیایي څېړنې د اسلامي دورې مورخان په پخوا وختونو کې د کابل له راجاګانو څخه ګڼېږي، خو دا هیڅ څیز ته ثابتوي. همدغه لیکوالانو هندوان د ګېریانو Gueber په نامه یاد کړي دي او مسلمانان د راجا د کلیسې په استعمال کې دقیق نه دي، لکه دا چې ټیپو سلطان د انګلستان پاچا ته د راجا خطاب کوي.

اڅواړم ددې یادونه وکړم، چې زه په سانسکرت هیڅ نه پوهېږم، خو دغه پرته مې د دوو مرهټه وو پښتانو په مرسته وکړه. کېدای شي، چې هغه کلمات چې ماته ښکاره شول، په ګومې نامعلومې ژبې پورې اړه ولري، چې کېدای شي یوه ښه ختیځ پوه ته ښه معلوم وي.

تراوسه هم د يوسف زيو په ملک کې يو څه شلمانيان شته، چې د کومې ځانگړې ژبې په زړه پورې پانگه لري.

داسې ښکاري، چې سواتيان چې دوی هم کله کله د دهگانشو په نامه يادېږي، په اصل کې هندوستانی اوسي. په پخوا وختونو کې دوی د داسې يو قلمرو خاوندان وو، چې د هايډاسپس Hydaspes له لويديځې څانگې نه نږدې تر جلال اباد پورې غځېدلي و. دوی د پښتنو قومونو له خوا په تدریجي توگه تر هغو لا تنگو سيمو ته محدود شول او سوات او بونیر، چې وروستۍ سيمې وې، د پينځلسمې پېړۍ په اخر کې د يوسف زيو له خوا لاندي شوې. د دوی شمېر په دغو ملکونو کې اوس هم ډېر دی.

تيرايان، چې په شينوارو کې استوگنه کوي، يو کوچنی قوم دی او يواځې په دې ياد دی، چې په داسې يوې ژبې گڼېږي چې له گاوندو يو ژبو نه پوره توپير لري. زه په دې بريالی نه شوم، چې ددغې ژبې يو څو بېلگې راټولې کړم يا د هغې په اړه داسې معلومات راټول کړم، چې د هغو له مخې د هغې د مبدا په اړه اټکل وکړای شم. قزلباشان د ترکانو د هغې کالوني غړي دي، چې اوس په فارس کې غلبه لري. زه خو يې په همدغه نامه يادوم (په کابل کې دوی معمولاً په دغه نامه يادېږي) نه د فارسيانو په نامه او دا ددې لپاره چې که دوی په دغه وروستي وروستي نامه ياد، کېدای شي غلطې پېښه شي.

قزلباشان په عمومي ډول په ښارونو کې اوسي، يواځې په هرات کې په کلیو کې هم موندل کېږي. ويل کېږي، چې دوی د کابل په ښار کې لس يا دولس زره تنه دي او دوی هلته د نادر شاه او احمد په وختونو کې مېشت شوي وو او تراوسه هم دوی دغسې خلک دي، چې له خپلو گاوندو نه په ډېرو لحاظونو توپير لري، دوی په درې او په خپلو کې په ترکي خبرې کوي، دوی ټول متعصب اماميان دي او د دوی د تعصب د پټولو د يوې درجې دارتيا او له سنيانو سره د مخالفت له امله، چې دوی د هغو په منځ کې ژوند کوي، دوام کوي^(۱). د هرات قزلباشان هر ډول کسبونه او شغلونه لري، نور يې زياتره عسکر دي، ځينې يې سوداگر دي او دوی ددغې طبقې ډېر ښه گمان دي او ډېر يې کاسيان او نوکران دي، عامله ياد، ملحوکسانو ډلې چې د سترو کسانو په خدمت کې دي، عموماً له دوی نه مرکب دي.

د مخبرانو، محاسبانو او نورو ډېو سامورانو زياتره شمېر قزلباشان دي او نږدې

^۱ زما دغه ليکنه د کابل د قزلباشانو او د ښايسته ډېرو فارسيانو پر مشاهدې بڼه ده، چې په هندوستان کې يې پېژندلې دي. خو دغه کمر کټر په عمده ډول د ښارونو د اوسېدونکيو په اړه تطبيق مومي. د اطراف خلک دومره خراب نه دي او ايالات يا شپاته قومونه يو څه د پښتنو په څېر دي.

هر مهم شخص له دغه قوم نه ځانله یو مېرزا، ناظر او ممکن یو دیوان یا مېلمه پال لري.

د پاچا زیاتره پیژندځدمتان او د هغه شاوخوا ټپې نور توکران هم قزلباشان دي. د دغو کسانو ځینې د لوړو رتیبو او درجو ځاوندان دي او د قزلباشانو ځینې نظامي مشران هم مهم کسان دي. که څه هم چې دوی د درانیو منصبدارانو تر لاس لاندې دي، ځینې قزلباشان په تېره غلامان یا د پاچا ساتونکي، ځمکې او ان کلاگانې لري، چې پاچا ورپېژني او یا یې په خپله په بیه اخیستی دي. خو دوی په عمومي ډول له هرات پرته په ښارونو کې اوسي او خپلې ځمکې پښتنو یا تاجکو اجازه دارانو ته په اجازه ورکوي.

د قزلباشانو د اړو قبیلو یا قومونو (تیري Teerchi) پرته د کابل قزلباشان ځانله ځانګړې تقسیمات لري. لکه هندویان، یا جوان شیریان (لومړنۍ یې مخکینۍ نظامي ډلې^۱ او وروستۍ یې یو لقب دی) مرادخانیان او نور. مرادخانیان د هغه دراني قوماندان په نامه یاد شوي دي، چې د لومړي ځل لپاره یې پرې قوماندانې کړې ده.

له تاجکو پرته، چې دوی د دغه ملک ځایي اوسېدونکي دي، هغه قومونه چې له هندي توکم څخه راپیدا دي او قزلبان، چې د فارسي د تاریخي فاتحانو له نسب څخه دي، د پښتنو په ملک کې نور واره قومونه هم شته. دا به د بهرني ځای وي، چې د برتانوي په ښارونو یا اطرافو کې داسې میشت شوي فانسویان یا هسپانویان ولیدل شي، چې د څو پېړیو په تېرېدو سره له نورو خلکو سره ته وي ګډ شوي، خو دا حقیقت په اسیا کې ښایسته عام دی.

د نفوسو د زیاتې برخې د کوچیتوب عادتونه ټول د لېږدېدو له فکر سره روپړي کوي، دا هم د اسیايي حکمرانانو یوه عامه پالیسي ده، چې خپل رعیت له یوې سیمې نه بلې ته نقل کړي. په دې فکر چې یا ځواکمن خلک موند، کړي یا د مملکت په یوې ښې برخې کې وفادار نظامیان د ځان کړي او یا زیاتره د یوه سرکښ خپل یا ملت قوت مات کړي. دا له یوه ملک نه بل ته د خلکو د لېږدېدو علتونه دي او په قومونو باندې د ټولو په وېش سره دوی له پاتې اوسېدونکیو نه بېل ساتل کېږي. دغسې مهاجرین د مملکت په قومونو کې د داخلېدو اجازه ترلاسه کولای نه شي او انفرادي کسان د طبیعي متحدینو د نشتوالي له لامله په ډېرو غیر

^۱ چنداول د پېښې، قزول په خلاف مخکښ نظامي ډله نه، بلکې د شاساتونکي نظامي ډله ده، څه وخت، چې نادر شاه افشار له کابل څخه د هند په تکل روان شو، یوه ډله سکر یې په کابل کې د چنداول په نامه پرېښودل، وروسته هغه ځای د چنداول په نامه یاد شو، چې تر اوسه هم مستعمل دی. ژباړن

مساعده و شرايطو کي وي. نو په دې توگه دوی د دوه اړخيزې دوستۍ، حفاظت او د گټې په منظور سره يو پاتې کېږي.

د دغې طبقې يې شمېره گسان عريان دي، چې ممکن له فارسي خراسان نه راغلي وي. تر اوسه هم په دغه ملک کي عريان په زيات شمېر موندل کېږي او دوی کېدای شي د اسلامي فتوحاتو په لومړۍ دورې کي هلته مېشت شوي وي يا له تر لاسه له هغه وخت نه وروسته هلته استوگن شوي وي. چې د سامانيانو يوې عربي کورنۍ^(۱) په بخارا باندې حکمراني کوله.

د دوی شمېر په افغانستان کي کېدای شي دوه زره کورنۍ وي. چې ځينو يې د کابل په بالاحصار کي د چاوڼۍ يوه برخه تشکيلوله او پاتې يې د کابل او پېښور ترمنځ په جگړل اباد کي اوسېدل. دغه وروستۍ يې خانله د يو پېل مشر تر ادارې لاندې ده او دوی دومره د عزت خاوند دي، چې دوه د تېرو پلرونو لور د احمد شاه بخغه د تيمور شاه مور ده. دوی خپله اصلي ژبه پرېښې. خو تر اوسه هم په يوې ټولنې کي اوسي. ټول مېشت دي او کروندگر دي.

د مغولو او چغتانيانو نه هم په ښايسته شمېر خلک او له دغه لاندې هر يوه ملت څخه يو څو سوه کورنۍ په دغه ملک کي شته دي.

لږگيان د تورې بحيرې او کسپين د بحيرې ترمنځ د قفقاز له غرونو څخه، چې نادر شاه لېږدولي وو او اوس د قرا په شاوخوا کي مېشت دي، موکريان (Mokhrens) او قاسبي امپراتورانو ترمنځ کردستان (پخوانۍ گرجا) (Carduchia) دوه قومونه دي.^(۲)

ارمنيان دغسې خلک دي، چې چېرته د گټې موضوع وي، دوی د شرق په هرې برخې کي موندل کېږي.

جېشيان (چې د غلامانو په توگه په بيه راټيول شوي وو او اوس د پاچا د ساتونکيو يوه برخه تشکيلوي) او کالموکيان Kullimaks چې دلته کولي ماکيان Kalmaks نومېږي او دوی هم د پاچا محافظان دي او داسې ښکاري، چې په روسيې کي د هغه قوم له خلکو سره نږدې ورته والی لري. د ښاغلي کرپورټر Kerr Porter په سياحت نامو کي د يوه کالوک تصوير د دوی يو ښه کارېکاتور دی، چې په کابل کي اوسېږي. تيمور شاه دوی له بلخ نه کابل ته ولېږدول او يواځې

^(۱) اوس دا ته سرگنده ده، چې سامانيان يوه عربي کورنۍ نه، بلکې يوه ايراني کورنۍ ده. ژباړن
^(۲) څه وخت، چې مرجان ملکم Julia Vladimirovna په کردستان کي و، د موکريانو په اړه يې يوه شرح ترلاسه کړه، چې کابل ته د دوی د يوې برخې مهاجرت پکې ذکر شوی دی، خو ماته ددغه لېږد لامل يا وخت معلوم نه دی. ويل کېږي چې په برکزيانو کي ځينې بودايان ترلاسه هم په کردي ژبه خبرې کوي.

په دې وختونو کې ده، چې د افغانستان خلک د دوی له گردو او پراخو مغونو، د دوی له غټو نریو سترگو او د دوی د پوست له نهایت تور رنگ سره اشنا شوي دي.

يو څه د جبراني ځای دی، چې کالموکیان، چې دوی په عصومي ډول د شمالي اسيا اوسېدونکي دي، کابل ته یې لاره پیدا کړې ده، خو د دوی بیا پسته بهر شمېر په بخارا کې مېشت دي او د دوی لالهاند خوږبونه د دوی دغه وړاندې تگ لامل ګڼل کېږي.

زه په دغه لست کې د پلوشو، ایماقو او هزاره ګانو په اړه، چې دوی په زیات شمېر په لویدیځ کې یا د سیستانو، کرمانیو، مرویانو او د فارس د نورو ښارونو او ولايتونو د خلکو په اړه، چې د دغه ملک په بېلابېلو برخو کې په بیا پسته بهر شمېر مېشت شوي دي، څه نه وایم، ځکه چې هغه یو څو اروپایي ترکان، یهودیان او د بدخشان او کاشغر خلک زیاتې لیکنې غواړي او نه تر هغو په شمېر کې لا زیات ازبک سیاحان لیکنې غواړي، چې یا د تجارت او یا د تحصیل لپاره پېښور ته راځي.

د لومړي ټوک پای

د کابل سلطنت بیان

او د هغه توابع په تار تاري، پارس او هندوستان

دویم ټوک

(بشپړ متن)

ليکوال

مونتې ستور ار ټ الفنسټن

ژباړن

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ

لومړۍ څپرکۍ

د برو درانيانو ځانگړنه

اوس غواړم په ځانگړې توگه په هغو قومونو وڅېړم. چې د دوی په مېشت کي که څه هم دېر توپیر شته. خو بیا يې لوستونکيو ته ورپه زړه کړم. چې دوی ټول له یوه توکم څخه دي. په یوې ژبې گڼېږي او ټول ځانله یو ملت جوړوي. د پښتنو په اړه ټول تېر بحثونه د دوی په هر قوم صدق کوي. خو یواځې هغه وخت. چې هغه یا لنډ شوی وي یا په دغې راتلونکي لیکنې کې نقص کېږي.

ختیځ قومونه - بر درانيان

اوس به د برو درانيانو او په هغو کي د یوسفزيو د ځانگړتیا په بحث پیل وکړم. یوسفزي که څه هم د پښتنو د کور ورو او سیمې یېه مثال کېدای نه شي. خو سره له دې هم په دوی کي د پل هر پښتي قوم په پرتله ډېرې ځانگړتیاوې پوره څرگند دي. هغه وخت. چې د دوی ټولې موسسې شرحه شي. د هغو نورو برو درانيانو موسسې به د همدغه سیستم د اوښتو شکلونو په توگه څرگند شي او د لویډ یخو او جنوبي قومونو موسسې به په دغه معیار باندې په پرتله کولو سره یې درک او واضحې شي.

هغه قومونه. چې د پښتنو د هېواد په شمال ختیځ کي اوسي او د هند وکش. ایسین. د مالکې غرونو او د سلیمان غرونو احاطه کړي دي. په ټولیزه توگه د برو درانيانو په نامه یادېږي. دا هغه نوم دی. چې لومړی احمد شاه درياندې ایښی دی.

په برو درانیو کي دا قومونه شامل دي: یوسفزي، اتانخېل، ترکلاتي، خیریان. د پېښور د اوازي قومونه. بنګین او خټک. تردې دمخه. چې زه د دغه هر قوم په اړه وڅېړم. غواړم په هغو ټکو رڼا واچوم. چې دغه قومونه له نورو ټولو

پښتنو څخه پیلوي.

مخکې ورسېل شول، چې داسې ښکاري چې ختیځو پښتنو به خپل مدنیت له هندوستان څخه اخیستی وي او دغه ویشا د یرو درانیو په اړه په ځانګړې توګه سمه ده. له هغو لرغونو مهالو څخه، چې د غزني او کابل پاچایانو هندوستان نیولی و، د افغانستان شمال ختیځې برخې د دغو دور امپراتوریو تر مېنځ تل د تګ راتګ لارې ګرځېدلې وې او اوسېدونکيو یې د هغه هېواد د خلکو ګډه وېره غوره کړې وه. چې کېدای شي د ژوند فزون یې ډېر پرمخ تللي وو او سربېره پردې په ټولیز ډول د هغوی د واکمن دربار د دوی استوګنځی ګرځېدلی و. دغه عادتونه کېدای شي لومړی په ښارونو او لویو لارو ته په نږدې قومونو کې مروج شوي وي، خو هغو د هېواد په لرو برخو کې تلپاتې بڼه غوره کړې وه. له هغو نورو قومونو سره وروسته له هغه، چې له هندوستان سره اړیکې وشلېدلې، په زیاته اندازه راکه درشه ډېره شوه او د درانیو دربار او اردو په دې پسې شول، چې د خراسان ژبي او ګډه وېره غوره کړي. خو په ټولیز ډول له هندوستان سره ګډ شول، تر اوسه هم په ټولو یرو درانیانو کې په قوت سره لیدل کېږي.

بر درانیان په بې شمېره وېره وېره ټولنو وېشل شوي دي. څنګه چې هغه ټولنې زراعتي دي. دوی د هر هغه قوم په پرتله، چې یا ټول کوچیان دي یا یې یوه برخه کوچي ده، ډېره ګټه سیمه نیولې ده او څنګه چې د دوی شمېر وار په وار ډېرېږي، نو د دوی هر قوم ورځ په ورځ ځان ډېر تنګ ویشي او په دې ډول په دوی کې د اوسو او ځمکې په سر شخړې او له ګاونډیو قومونو سره تلپاتې دښمنۍ پیدا کېږي، د ګټو تر اکتو نفوسو اغیزې په افرادو کې هم حس کېږي، هر شخص مجبور دی د هغو وسایلو د ترلاسه کولو په تګل کې شي، چې دده د شخصي ژوندانه لپاره لازم وي او د ګاونډیو د حقوقو او هوساینې پروا دومره نه کوي، په نتیجه کې بر درانیان زېور، جګړه مار، فعال، زیارکښ او ځیرک خو ځان غوښتونکي او چلناک ګرځېدلي دي. دوی تر نورو پښتنو زیات متعصب او بې زغمه او تر زیاتې اندازې د خپلو ملایانو تر نفوذ لاندې دي، ځینې یې په ناروا کارونو کې تر نورو پښتنو ډېر مخکې دي.

دغه ځانګړتیاوې د بېلابېلو قومونو د اوضاعو له مخې په بېل بېل ډول اوښتي دي او هغه د خورو شویو غرنیو اوسېدونکیو په مېنځ کې د مسو او درو د اوسېدونکیو په اټلول په ډېر قوت سره لیدل کېږي. آزاد قومونه تر ټولو ډېر نارامه دي او هغه چې د یوه قومي مشر تر لاس لاندې ژوند کوي، تر ټولو ډېر دعوه ګر دي. همدارنګه د پښتنو ټولیز عادات د یرو درانیو ګډه بدلون ورکوي، د بېلګې په توګه د دوی د مېلمه پالنې عادات دوی مېلمه پالونکي ګرځولي، که څه هم چې د دوی

تخلېل حال دوی تښان پیاوړتیا گرځولې وې، البته د دوی مېلمه پالنه په هېڅ وجه د لویډ پخو قومونو له مېلمه پالنې سره برابره نه شي کولای.

ګوندي ګانې

په ټولنو کې د دوه اړخیزې مدافعي لپاره د غږیتوب رسم له یوسفزیو پرته په ټولو یرو درانیو کې موجود دی. دغه دود په غرګند ډول له دغه تلپاتې مجادلې نه پیدا دی، چې په دوی کې غلبه لري، دا چې دغه دود ولې په یوسفزیو کې نشته، ګه څه هم دوی ورته تر ټولو ډېر وړ ښکاري، زه پرې هېڅ نه پوهېږم خو دغه حقیقت په ټولو دغو اطلاعاتو کې، چې په دې اړه زما لاس ته راغلي دي، تایید شوي دي.

دغه اتحادیې د ساګون (Sagun) د وختونو د وروځګلوی ټولنو ته یو څه ورته دي. افراد یې د یوه بل د ملاتړ لپاره یا په ځانګړیو لویو پېښو او یا په ټولو قضیو کې چې واقع کېږي، سره ژمنه کوي. دغو اتحادیو ته ګوند وایي او په ګوندونو کې چې غومره کېدای شي غومره نفر داخلېدای شي، په یوه ګوند کې د دوو غړیو تر مېنځ اړیکې د وینې او نسب تر اړیکو ډېرې ګلکې دي. دوی د دې ژمنه کړې وې، چې یوه بل لپاره له هر څه ان له سر څخه هم تېر شي. د دوو مشرانو تر مېنځ ګوندي اړیکې ان د دوی د قومونو تر مېنځ د جنگ له لامله هم له مېنځه نه شي. دوی کېدای شي په جنگ کې برخه واخلي، خو هدا چې مقابله ختمه شي، د دوی ملګرتوب سره نوی کېږي.

د قومونو تر مېنځ هم ګوندي اړیکې پیدا کېږي، په پخوا وختونو کې له یوسفزیو، اتخانخېلو، ترکلانیو او خټکو پرته نور ټول یرو درانیان په دود لویو اتحادیو کې شامل وو، چې د ګارا (Gara) او سامل (Samil) په نامه یادېدلې او دوی مجبور وو، د یوه بل ملاتړ وکړي، خو دغه اتحادیې په دغو وختونو (۱۸۰۹ کال) کې ضعیفې شوې او اوس یې ټولې برخې هېڅکله په یوه جنگي کې ګډون نه کوي.

د یرو درانیانو هېواد

یرو درانیان د هندوکش نه په ښکته وړو غرونو، ډرو او همدارنګه په هغو ډرو او غرونو کې اوسي، چې د سلیخان له غرونو سره نښتي دي. دوی د باجوړ او پېښور په ډرو او سمو کې هم مېشت دي، باید په یاد ولرل شي، چې د هندوکش څوکې تل په واورو سپینې وي او تر هغو ښکته د وړو غرونو سره نښته دي، خو په اړخونو کې یې د نښتو، څپو، غوږانو، څنگلي ښووانو او تورو ونې شته او تر هغو په لا ښکته برخو کې ټول دغه ګلونه او مېوې، چې په اروپا کې موندل کېږي، پخپله زرخوښې دي. د غرونو ټول څنګلونه له وحشي ژویو څخه ډک دي، چې له هغې جملې

څخه لېوان، يې ان، پړانگان، پشي پړانگان او کورپان ډېر مهم دي. کافران د اوسېدلو په وړه ډېر لږ غرونو کې اوسي او هغوی چې پښتنو ته نږدې پراته دي، مسلمانان شوي او نژدې قومونو ته ماليه ورکوي. په ښکته غرنیو برخو کې د پښتنو هندو رعیت ډېره راشه درشه لري او دوی د سټاگاڼو او وږو، لویې رمې بيايي، خو په ځینو حالاتو کې په ښکته غرونو کې پخپله پښتانه مېشت دي او دغه سیمې دوی پخپله کري. د درو هغه ډډې، چې څه وخت وکړل شي، غنم او ورپشي کوي او هغه ټولې لاسي دي او په باران اوبه کېږي. خو د درو اخري برخې په داسې ویاړو غږېږي، چې اوبه تل په هغو سره وېشل کېږي او د نورو اوازو په څېر حاصلات ورکوي لکه غنم، شولې، جوار، ورپشي، دانه باب (Bab) ، گنې، تپاکو و پښه، خو دغه حاصلات په هر ځای کې په برابره اندازه نه وي. غنم، (باجره) او شولې په پېښور کې سره نژدې برابري وي. په داسې حال کې چې لومړنۍ یې په باجوړ او وروستۍ یې په سوات کې ډېر وي.

د دغه ملک ډېر ټولیز څاروي غوایان دي، چې په هر ځای کې یوې پرې کېږي او په ډېرو برخو کې بارونه پرې وېل کېږي. له خړو او کچرو څخه هم په بار وړلو کې کار ځایستل کېږي، خو هغه او همدارنگه امونه د هندوکش په درو کې ډېر عام نه دي او په باجوړ، بر سوات او بونیر کې ان پسونه هم ډېر نه موندل کېږي.

اقلیم یې له واورینو غرونو څخه د پېښور تر تاوده میدان پورې ډېر توپیر لري، پر غرونه یې ان د اوسېدلو وړ غرونه یې هم په یوه کال کې له څلورو څخه تر شپږو پیاوړتیا پورې په څوکو کې واورې لري. په درو کې بر سوات ډېر په زړه پورې اقلیم لري، چې هغه د انگلستان تر تودو وړخو څخه ډېر نه تود پري او هېڅ وخت ډېر سوړ نه وي. کور سوات، چې غرونو په غېږ کې نیولې، له پېښور څخه ډېر تود دی، لکه تنگه چې باجوړ دی، د همدې لامل له مخې په اوړي کې تود دی، خو په ژمي کې د سکوالي له لامله یو څه سوړ دی او واوره هر کال دوه درې ورځې د ځمکې پر مخ برته وي.

یوسفزی یو ډېر لوی قام دی، چې په بې شمېره وېو ټولنو وېشل شوی او په ټولیز ډول د ډموکراتیکو بنسټیزو قوانینو په رڼا کې ژوند کوي، دوی د اتیانخېلو غرونو، اباسین، هندوکش او د کابل سیند تر منځ په دغسې یوې پراخې سیمې کې مېشت دي، چې هغه د پېښور میدان له شمالي برخې او پنجکوړې، سوات او بونیر په درو څخه متشکله ده. ډرم تور (Drumtur) چې د اباسین ختیځې خوا ته پروت دی، هم ددې سیمې یوه برخه ده. د پېښور د میدان د یوسفزیو برخه، چې د اباسین او د کابل د سیند په څارو کې له تورېلې څخه تر اشغر پورې غځېدلې ده، سوړ یې

په شمال کې د غرونو او سیندونو تر مېنځ له درو څخه تر لسو میلو پورې دی. دا ټوله سیمه ښه اباد ده. خو بډایتوب یې له دواړو سرونو څخه په مېنځ کې لږ دی. د دغې سیمې شمال ته نږدې برخه د غرونو یوه لړۍ ده او له هغه خوا د چملا (Chamla) په نامه یوه پراخه دره پرته ده. چې له کوز سوات څخه تر اباسین پورې غځېدلې او په شمال کې د بونیر غرونو احاطه کړې ده.

د سوات دره

د سوات دره د پورته یاد شوي میدان په لور خلاصېږي او په خپلې ټولې پراختیا کې په لنډې سینه سره وېشل کېږي. لنډی سیند لومړی له غرونو څخه تر توکان موت کونې (Toothakun Mulkun) پورې د جنوب لوریدو مخ په لور ځي. چې هلته له شمال لوریدو مخ څخه د پنجکوري سیند ورسره یوځای کېږي. له دې ځایه وروسته دغه سیند مخ په سهیل درومي. د لنډې سیند دره د پنجکوري سره د یوځای کېدو تر ټکي پورې د ټولو سوات او تر هغه ټکته د کوز سوات په نامه یادېږي. د پنجکوري کرنې برخه غرنۍ ده او له خلک پکې مېشت دي. خو د درې ټکتنۍ برخه او په عصومي ډول دغه ټولې کورنۍ برخې ښې ابادې دي او په ښه توګه کرنل کېږي. د سوات د خان (استرګنځي) یانې دیر په بډیره برخه کې پروت دی او نږدې پینځه سوه کورونه لري.

پر سوات نږدې شپېته میله اوږد او له لسو څخه تر شپاړسو میلو پورې سوړور دی. د سیند دواړه غاړې اوازې او زینتي ډېرې ابادې دي. کوز سوات د ټولو سوات نږدې ټولې ټېګټې لري او سربېره پردې تر هغه ډېر اباد دی. په اوږدو کې له هغه بل سره برابر دی. خو سوړیې ترې زیات دی او په همدغه سیند څړوېږي. چې مجرای یې ګډه او د کرنې لپاره ښه مساعد ده.

په کوز سوات کې ګڼ شمېر خلک مېشت دي او د هغه مهمه سیمه ښم دی. چې تقریباً یو لوی ښار ګڼل کېږي.

سوات له بونیر څخه وروسته په ګڼ ګڼ لرونکیو غرونو وېشل کېږي. یوځای بل ځای بایان اوسي. چې د پښتو دومره مهم قوم نه شمېرل کېږي.

بونیر

بونیر یو کلک زیږ ملک او له داسې یو شمېر ډېرو درو څخه جوړ دی. چې ټولې یې د بونیر د سیند خوا ته وتلې دي. د بونیر سیند د بونیر په مېنځ کې روان دی او نږدې درنډ ته، چې له تور بیلې څخه تقریباً شل میله په شمال کې پروت دی، په اباسیند کې توپېږي. د سورین در (Durindin) د سیند غاړې ښې ابادې دي. ټولې پکې کېږي. خو تر یوه میل نه ډېر سوړ نه لري. د بونیر ځینې پراخې درې هم

د غلو دانو ښه ډولونه تولیدوي. خو ټولیز حاصل یې وړې دانې دي. چې پښتانه غوخت او هندیان یې گونگونی (Caukaner) بولي.

هر څه په وړښت پورې اړه لري او ډېر یې د غرونو په هغو ډډو کې کرل کېږي. چې د غرونو خواوې یو د بل له پاسه په پټیو سره وېشل کېږي او په زمينې کرل کېږي. هغه غرونه، چې بونیر په شمال لوریديځ کې احاطه کوي، ددغې درې، هندوکش او اباسین ترمنځ سیمه نیولي ده.

د اباسین په ختیځې خوا کې درم تور (Dramtur) یا درم تاور (Dramatur)، چې د ډور (Daur) درو پر شاړه یوه نری دره ده، د گندوتیانو په لاس کې ده. د ډور سیند په سهیل لوریديځ لور بهیږي او توریلمې ته نږدې په اباسیند ورگډېږي. داسې ښکاري، چې دغه سیمه که څه هم دوسره اباد نه ده، خو کور سوات ته ورته ده.

د بونیر غرونه هسک دي او څه ناڅه په یوې ډډې کې د غېږې ونې د جلفوزو ونې، د غوزانو ونې، د څنگلي ښووانو ونې او نورې غرنۍ ونې لري. خو د اروپا هېڅ راز مېوې یا گلان دلته نه پیدا کېږي او هر هغه څه، چې دلته موندل کېږي، هندي محصولاتو ته ورته دي. په اوارو عیدانونو کې ونې په شمار دي او هلته ډېر خلک اوسي او ځینې کلي یې ښه گڼ دي.

یوسفزی

څه دپاسه درې پېړۍ کېږي، چې یوسفزیو دغه ملک ترلاسه کړی دی. که څه هم ډېرو یوسفزیو اورېدلي، چې دوی په اصل کې له لوریديځ څخه دي. خو یواځې یو څو کسان یې په خپل اصلي ځای او د خپل قوم په پخواني حال خبر دي. دغه لاندینۍ څرگندونه د یوسفزیو د تاریخ لیکنیز دي، چې په (۱۷۷۱ع) او (۱۸۴۱هـ) کال په پښتو او دري ژبو لیکل شوي دي. اصلي تاریخ خورا اوږد او له داسې کیسو سره مخلوط دی، چې اوسني شفاهي خرافات او رومانیکي نظرونه یې تاییدوي.

دغه تاریخ تناقضات نه لري او د حقیقت او سمون داسې ښې لري، چې هغه د اعتبار وړ گرځوي ان که څه هم هغه د امپراتور یابر په لیکنې نه دی تایید شوی، چې هغه ددغه کتاب د مهمو پېښو یوه لړۍ منبغ ده او سریزه پردې د اسیا د ډېرو صحیحو مورخانو له جملې څخه دی.

د یوسفزیو اصلي ټاټوبی د گارا (Gara) او نوشکي (Nushki) په شاوخوا کې و او دغه وروستی ځای له تر لږه د دشت لوت یا د ستري مالگینې دښتې په څنډو کې پروت دی او اوس د هغو بلوڅو په لاس کې دی، چې د کلات د خان تر لاس

لاندې دي. په هغه وخت کې د دوی شمېر باید په حتمي ډول د دوی له اوسني شمېر څخه لږ وي. ځکه چې دوی یواځې د خوګي (Kuhkay) د قوم یوه څانګه وه.

د دوی نور ښاخونه ګګیاني، ترکاني او محمدي وو. دوی نږدې د عيسوي ديارلسمې پېړۍ په اخرو او د څوارلسمې پېړۍ په پيل کې له هغه ځايه وشړل شول او تر هغه وروسته ډېر ژر د کابل په شاوخوا کې مېشت شول. مخکې له دې، چې هلته ډېر اوسېدلي وي، دوی د تيموري کورنۍ د ميرزا ابو سعيد زوی الوغ بيګ سره خپل ملاتړ اعلان کړ او د کابل په تخت نيولو کې ددغه پاچا لپاره يوه وسيله وګرځېدل. تر هغه لومړۍ د کابل تخت د هغه د اسلافو په لاس کې و، خو ګومان کېږي، چې د هغو مصيبتونو له لامله يې له لاسه ورکړې و، چې د ميرزا ابو سعيد له مړينې نه وروسته د تيمور په کورنۍ رافېل^(۱) ابو سعيد د پاچا کېدو په لومړيو وختونو کې له يوسفزيو سره ډېر ښه چلند وکړ. په حقيقت کې دې د تخت په نيولو کې د دوی د ملاتړ او مرستې مرهون و. خو د يوسفزيو د آزادۍ قوي روح له يوه داسې واکمن سره د نژدې اړيکې لپاره موافق نه و او په شتمن کېدو د دوی غرور لا ډېرېده. تر دې چې دوی د الوغ بيګ د قدرت په سپکاوي پيل وکړ او د هغه کلي يې تالا کړل او ان په پايتخت کې يې تارامي او ګډوډي راوسته. الوغ بيګ، چې هغه وخت يې د ډېرو مغولو په هسکېدو سره دريځ پياوړی شوی و او ډېر مغول دده تر پېرغ لاندې ټول وو، پرېکړه وکړه چې له خپلو دغسې جنجالي متحدينو څخه ځان ازاد کړي. ده لومړی په دې پيل وکړ، چې د يوسفزيو او ګګيانو ترمنځ نفاق واچوي (په دغه وخت کې خوګيان (Kuhkay) په مستقلو څانګو وېشل شوي وو) وروسته يې ډېر ژر د هغه قرم په ملګرتيا او د خپل پوځ په مشرۍ په هغو باندې يرغل وکړ. لومړی ده ماتې وخوړه. خو څنګه چې ده د يوې ځاپانده سولې په دوران کې چې له هغو سره يې کړې وه، د دوی د قوم ټول مشران وژلي وو، ده وکولای شول چې د دوی ټولې شتمنۍ لوټ کړي او له کابل نه يې وشړي. يوسفزي په ډېرو بدبختيو واوښتل او د پېښور د شاوخوا پر لور روان شول.

د پېښور سيمه په هغه مهال په دغسې يوه حال کې وه، چې له اوسني حال نه يې توپير لاره. هغه قومنه، چې اوس پکې اوسي، په هغه وخت کې په غراسان کې وو او د پېښور اواز ميدان له نږدې غو ګاونډيو سيمو سره د هغو قومونو په لاس کې و، چې تر هغه وروسته بيا بالکل له مېنځه تللي او بيا يې خپل تاتاري بدل کړي دي. الغسان د ترکانيو په لاس کې و، چې اوس په باجوړ کې اوسي. د څيبر قومونو او بنگېو لا دمخه خپل اوسني ملکونه نيولي و، خو د کابل د درې ټولې لري پرځې، د

^۱ وګورئ: دده هر بهلات مقاله د ابو سعيد په نامه.

پېښور ټول میدان، د باجوړ، چې هزاره او تره‌ایدا سپس (Hydaspes) یا جېلم پورې هغه ملکونه، چې د هغوی په ختیځ کې پراته وو د پښتنو دلازاګو په لاس کې وو، چې دوی اوس نېدې له منځه تللي دي، د اباسین په دواړو غاړو کې د دلازاګو او د هندوکش د غرونو ترمنځ سیمه د سوات قلمرو و، چې په هغې کې یو بل قوم میشت شوی و. په دغه قوم باندې سلطان (آریس) حکم چلاره او دده نیکونو په دغه ملک کې ډېره اوږده حکمراني تېره کړې وه.

له خراسان نه مهاجرت

یوسفزیو د خپل لېږد په لومړي سر کې د دلازاګو په سخاوت ژوند وکړ. دلازاګو دوی ته (دواپه) د اوسېدو لپاره وټاکله، خو څنگه چې د دوی نوي دلي راغلې، نو د استوګنې ځای یې پخې تنګ شو او څنگه چې د دوی قوت ډېر شو، دوی باجوړ له دلازاګو څخه ونیوه او له هغوی سره په جنگ شول او په دغه جنگ کې یې هغوی د کابل سیند د شمال له ټولو برخو څخه یې برخې کړل. همدا شان دوی سلطان اریس له خپلو لومړنیو متصرفاتو څخه وشاره او مجبور یې کړ، چې د کافرو ملک ته لاړ شي. یانې هغه ځای ته، چې هلته ده د خان لپاره یوه نوي پاچایي جوړه کړه او دغې پاچایي دده اولادې ته د غور نسلونو پورې پایښت ورکړ.

الوغ بیګ د دغو شخړو په توران کې مړ شوی او د کابل سلطنت د مشهور بابړ لاس ته ورغی او دغه وخت دده ستوری مخ په خپلېدو و. باب څو ځله په یوسفزیو باندې یرغل وکړ، خو دوی ته یې کوم مهم زیان ونه رساوه، ځکه چې دوی تل خپلو غرونو ته پناه وړله. بابړ په پای کې له دوی سره سوله وکړه او د دوی د خان د لور په واده کولو سره یې دوی خان ته نږدې کړل. بابړ پخپله په خپل اثر کې دغه شخړې بیانوي او د خپل دغه واده کیسه تاییدوي.

دغو عملیاتو، چې ما یې دلته یواځې یو لنډیز وړاندې کړ، د پښتنو په تاریخ کې د یوه خورا غټ کتاب زیاته برخه نیولې، خو تفصیلات یې په لیکلو ته اړ دي او زه په یو څو کرښو کې په هغه دومره رڼا اچولی شم، چې د یوسفزیو ځانګړتیاوې او کړه وړه به ترې ښه څرګند شي.

د یوسفزیو پخواني خوږونه

د دغو ټولو فتوحاتو په دوره کې د یوسفزیو ټول قوم د یوه خان تر لاس لاندې ژوند کاوه او داسې ښکاري، چې دده قوت د اوسنیو ځانانو له قوت نه ډېر و، خو داسې معلومېږي، چې پخپله اولس شاړامه و او حاکمیت ته یې غاړه نه ایښودله. له ګڼګڼاتپو سره د دوی د لومړني شخړې لامل د دوی د قوم له یوه مشر سره د یوې په نامه شوې پېغلې تېښتېدل وو، ګیګیانو دغه پېښه په هغسې نه پخلا کېدونکې

روح سره تعقیب کړه، چې دغسې تجاوز یې اوس هم پیاوړی.

داسې ښکاري، چې د تنواتي او مېلمنو ته د درناوي رواجونه د اوس په شان هغه وخت هم موجود وو او لکه اوس چې ترې تجاوز کېږي، هغه وخت هم کله کله تر پښو لاندې کېدل. دلته به یوه دغسې لنډه کیسه وړاندې کړم، چې د هغو وختونو خویونه ترې په ښه توګه څرګند شي.

د یوسفزیو مشر ملک احمد، د یوسفزیو او دلازاګو ترمېنځ د یوې لویې جګړې نه وروسته په دې مامور شو، چې له دلازاګو سره د سولې لپاره کورنۍ وکړي. همداراز چې د دغه قوم ته ورغی، دوی داسې پرېکړه وکړه، چې د هغو کسانو د ژبه د تسلی لپاره یې قربان کړي، چې د هغوی خپلوان په دغه جګړه کې وژل شوي وو. خو د ملک احمد دریغ او یا ممکن د هغه غوانې او ښکلې څېره، د دلازاګو د مشر د پښې ژبه روانې ځانته جلب کړه. هغې دوی له خطر نه خبر کړ او تر هغوی پټ وساته، چې د هغې د خپل د خلکو د غضب لپاره یو څه سره شوه. دوی په خپلې دغې پرېکړې افسوس وکړ، چې هغه د یوه عارض او مېلمه په مقابل کې د پښتنو له رواج نه بالکل مخالف وه. هغه وخت چې ملک احمد خپل ځان ښکاره کړ، هغوی یې ډېر درناوی وکړ او د درناوي لپاره یې مېلمستیا پراېره کړه. داسې ښکاري، چې د کلي هغه ګرځنده سندرغاړي، چې د دوی لپاره یې سندرې ویلې، په داسې حال کې په دوی ناست وو، په دغه مېلمه باندې تر ټورو له مهربان وو، په دې، چې هغه د جنگونو او د هغه د قوم د بړیو په اړه بدلي ویلې او د دغه وروستي جنگ موضوع یې رادمخه کړه او په غینو سمدلاسه جوړ شویو (فی البذاهه) بدلو یې له مشرانو څخه وغوښتل، چې خپل هغه دښمن له منځه یوسي، چې اوس د دوی په لاس کې و. دغه نظر دومره تېټ ویل شو، چې دوی ټول په قهر او غضب ولاړ شول او سندرغاړي یې په تېرو ورځو او له مجلس نه یې وایست. ملک احمد ته اجازه ورکړه شوه، چې خپل قوم ته ستون شي او څه وخت، چې په خپل قوم کې د دلازاګو په اړه ترې تپوس وشو، ده ورپیل چې په هغوی کې یواځینې هوښیار سړی هغه سندرغاړی و.

داسې ښکاري چې دوی له ټورو قومونو یا ملتونو سره په چلند کې د شېلو خلکو چل ول، ټګماری او یې رحمې د تمدن د پرمختللي پړاو له اعتدال سره یوځای کېږي وي. ویل شوي، چې دوی هغو پښتنو ته چې په جنگ کې پرځېدلي وي، د هغوی نسب ته د احترام له مخې پناه ورکړې وي. له دېشه داسې استنتاج کېدای شي، چې دوی سواتیو اسیرانو ته هېڅ پناه نه ورکوي. سره له دې هم دوی د لاندې شویو ملکونو له اوسېدونکیو سره نرم چلند کوي او داسې ښکاري، چې دوی په دغې خبرې ټینګ ولاړ دي، چې په همدې وخت کې ځانونه هېڅکله په دوو جګړو اخته نه کړي.

دوى څخه وخت چې خپل فتوحات بشپړ كړل، په دې پسې شول، چې هغه ملكونه وروپېشي، چې نيولي يې دي، دوى اشغر محمدزيو ته وټاكه، چې په هغه وخت كې د غراسانه راغلي وو، اشغر تراوسه د محمدزيو په لاس كې دى، گيگياڼيان هم چې د امپراتور ياور د كابل له شاوخوا نه شپلي وو او له يوسفزيو سره يې روځه كړي وه، د دوى له خوا په دواړه كې مېشت شول، چې تراوسه هم هلته اوسي، په هغه وخت كې دوى ته د باجوړ يوه برخه هم ورکې شوه، خو له هغه وروسته ترېنه وشړل شول، ددغه ملك ټولې پاتې برخې يوسفزيو ته پاتې شوې او دوى ځينو وېرو قومونو ته ځاى ورکړ، چې له هغو څخه مهم يې اتماڅپل دي، چې د باجوړ په ختيځو غرونو كې د دوى اوسنى ځاى وركه ټاكل شوى و، داسې ښكاري، چې پنجكوره، چې هغه وخت د باجوړ يوه برخه وه، يوسفزيو ته پاتې شوې ده او نور يې څو كاله وروسته دغو اوسنيو اوسېدونكيو يانې تركلانيانو (Turkmenes) يا تركانيانو (Turkmenes) ته ورپه برخه شو او گومان كېږي، چې دوى دغه سيمه له دلازاكو څخه نيولي وي.

د ځمكو وېش

د يوسفزيو د قوم په وړو څانگو او ددغو څانگو په ځانگړيو غړيو باندې د ځمكو داخلي وېش ثبت شوى نه دى، سره له دې هم دغه وېش به د ملكيت له اوسني حال څخه په آسانۍ سره معلوم شي او دا به ښكاره شي، چې د هغه ځيني ځانگړي موصات په څه ډول دي.

يوسفزي قوم په دوو لويو څانگو وېشل كېږي، يوه يې يوسفزي او بله يې مندر ده. لومړنۍ په سوات، پنجكوره او پوښير كې اوسي او بله يې د كابل د سيند په شالي ميدان او همدارنگه د چملي (Chamla) په درې كې اباد ده، يوسفزي بيا په درېو پيلو پيلو او په اوس وختونو كې ازادو څانگو يانې اكوزي، سولي زي او لايي زي (Lanes) سره وېشل شوى دى، چې له هغو څخه اكوزيو سوات او پنجكوره ترلاسه كړي او دوى وروستيو پوښير خپل كړى دى، د ځمكې بشپړ ملكيت د هرې څانگې په برخه شوى او هغه سواتيان، چې پاتې شول، د سرفانو (Villains) حال ته ښكته كړي شول، چې يوسفزيو د فقيرانو^۱ نامه ياد كړل، دا هغه حال دى، چې تراوسه هم دوام لري.

^۱ دغه اصطلاح په ازبكانو كې د يزگرداپاره استعمالېږي. په دوى كې دغه اصطلاح د قوم تابعانو لپاره راوړل كېږي. په داسې حال كې چې د پښتنو د ملك په نورو برخو كې هغوى د رعيت په نامه يادېږي. په فارسي كې ورته ايل رعيت وايي.

هرې څانګې بیا خپلې ځمکې په یوه غونډه کې په خپلو خپلونو^(۱) وېشلې او دغه ترتیب په ټولو بنسټه وېشونو کې تکرار شو. هر خپل ته ځمکه په تلپاتې توګه ورکړې شوه. خو د هغې په دنده کې یو بل راز ترتیب اختیار شو. د هر یوه وېش ځمکې یواځې د څو کالونو لپاره تخصیص شوې او باید بیا د هغې دورې په پای کې په ځینو نورو تقسیم شي، چې هره یوه وګړلای شي په مساوي ډول د څارویزو (Kharuzayr) هر آزاد ولس خپلې هغه ځمکې په لاس کې لري، چې په لومړني توزیع کې ورته ټاکل شوې دي. خو دې څانګې خپلې ځمکې په دې ډول مبدله کوي، چې زه به زیاتر ویاسم د نیک پی خپلو (Narkipchali) په توګه ورکولو سره یې شرح کړم. نیک پی خپل د څارویزو د خپل یوه څانګه او د اکازیو یو تقسیم دی. چې اوس یو آزاد ولس دی او په شپږو څانګو وېشل شوی دی. د نیک پی خپلو ځمکې په دوو برخو وېشل شوې دي. دا ځمکې په پراخوالي سره برابرې دي. خو په حاصل ورکولو کې سره توپیر لري. دغه ولس هم په دوو برخو وېشل شوی دی، چې د ځمکې د غوره کولو لپاره په هرو لسو کلونو کې پچه اچوي. که په پچه کې یې هغه برخه وختله، چې پخوا یې په لاس کې وه، که څه هم ډېر ښه وه، هغې یې ساتي. خو که هغه بله برخه یې په نصیب شوه، برخې مبدله سره مبدله کېږي. د ولسونو دواړه برخې په هرو لسو کلونو کې په هغه کلي کې پچه اچوي، چې ځمکې د دغو دوو برخو په ګډه پوله کې پرته دي.

ګڼ شمېر خلک د نندارې لپاره ټولېږي. خو څنګه چې دا وېره پیدا شي، چې د فاتحانو غوښتي او د مغولو څپګان به په دغسې یوې غونډې کې بنایي نا ارامې پیدا کړي، ملګان په یوې پلمې سره زیار یاسي، چې پچه اچول ددې لپاره وخت وي، چې راغونډ شوي خلک په تنګ شي او کورونو ته ستانه شي. هغه وخت، چې خلک غواړه شي، د ټول نیک پی خپل مشر پچه اچوي او پایله یې اعلاموي، چې د فاتح طرف له خوا د تړونکو په وېشلو او د غوږې په وېشلو او د نورو غوښتو په ښودلو یې هر کس کېږي. د ځمکو وېشل له ډېر کړ او او ګډوډۍ پرته ترسره کېږي. د نیمايي ولس هره څانګه د بل نیمايي ولس له څانګې سره جوړه کېږي او دغه دواړه، چې په دې ډول جوړه شول، د یوه بل ځمکو ته ورځي.

کله چې د پچې په ذریعه معلومه شي، چې دغه نیمايي ولسونه باید خپل پخوانۍ ځمکې وساتي، د هر نیمايي درې څانګې د خپلونو برخو د بیا توزیع لپاره په خپلو مېنځو کې سره پچې اچوي او هغه په دېو برخو وېشل کېږي.

^۱ پښتانه د یوه قوم د وېشونو شرحي لپاره وګورئ. دویم کتاب. په دویم شپږ کې کې د یادښت او نوټ برخه.

په دې وروستيو وختونو کې، چې په نيك پې خپلو کې پېچې اچولې شوي وي، د ولس هغه نيمایي برخه بريالۍ شوه، چې پخوانۍ برخه يې ډېره خرابه وه او په نتيجه کې د تېرو لخواړو کالو په دوران کې ځمکې دوه ځله په پوره ډول مبادله شوي دي.

ممكنه ده، چې داسې ونه گڼل شي، چې هغه شرايط چې په هغو سره ځمکې په دغه ډول لاس ته راځي، د ځمکو د آبادۍ لپاره لوی ختم نه اوسي، خو ددغه ختم سره سره د يوسفزيو ملک په ډېر ژباړ او بري سره کول کېږي او دلته کلي، ويايي او نور غېر منقول ملکيت هغومره ښه دی لکه لومړه چې د افغانستان په ډېرو برخو کې په ښه حال دی. کېدای شي داسې هم وگڼل شي، چې هغه وخت چې ځمکې سره مبادله کېږي، په ولس کې به جنگ پېښېږي، په حقيقت کې د ټاکلې دورې په تېرېدو سره د ولس نيمایي برخې يانې د نيك پې خپلو هغه نيمایي برخې چې ډېرې ښې ځمکې يې په لاس کې وي، د پېچې اچولو د معمول رواج له منلو نه يې ډډه وکړه. د ولس د هغې بلې نيمایي برخې ملکاتو ددغې ښې عدالتۍ په ضد ناري سوري جنگي کړې او له نورو اکاږيو څخه يې وغوښتل، چې د قوم ددغه لرغوني دود د ماتېدو مخه ونيسي، په دې ډول ډېرو ولسونو د دوی ملاتړ وکړ او رقيباني يې مجبور شول څنگه چې معموله وه، پېچې ته بيا غاړه کېږدي او پېچې واچوي، دغه دود ته وېش وايي. وېش په ټولو يوسفزيو او همدارنگه په محمدزيو کې معمول دی، خو هغه موده چې د هغې په دوران کې ځمکې په يوه لاس کې پاتې کېږي، سره ډېر توپير لري. د بېلگې په توگه وېش په بونير کې هر کال وي او د گندونيانو په مېنځ کې چې د يوسفزيو يوه څانگه ده، ځانگړي گسان ځمکې په خپلو کې سره مبادله کوي او د څانگو په مېنځ کې وېش نه شته او په اتمانخپلو کې ټول قوم په هرو شلو کلونو کې پېچې اچوي، په همدې ډول په دامان کې د گنداپوريانو په مېنځ کې ځمکې په شپږو برخو وېشل کېږي او هغه ددغه قوم له شپږو څانگو سره سرخوړي او ټولې څانگې په هغه ترتيب سره پېچې اچوي، چې د هغه له مخې دوی خپلې برخې ټاکي، په يوسفزيو کې هغه موده، چې په هغې کې دغه مراسم بايد نوي شي، په تلپاتې توگه ټاکل شوي نه ده، خو هر کله چې يو وېش کېږي، د بل وېش لپاره نېټه د قوم د لوريانو د جرگې له خوا ټاکل کېږي، دغه موده په عمومي ډول له درېو څخه تر پېنځو کالو پورې وي. د حېرائي ځای دی، چې د گنداپوريانو په نارامه قوم کې دغه ټولې معاملې له شخړې يا وږني توپولو پرته ترسره کېږي.

په بل هېڅ ختيځ قوم کې پرته له هغو، چې دمخه يې ذکر وشو، د وېش دود نه شته. همداراز د ورگزيو په دوو درېو څانگو کې هم نه شته. داسې ښې نښانې هم

شته، چې وېش د خراسان په ځینو قومونو کې رواج لاره، خو د هغه د شته والي پاتې شوي نېسي، چې ماته په لاس راغلي، په پېښو کې دي، په دوی کې بې له دې، چې د دغه قوم د څانگو په منځ کې وېش وي، کله کله یو کلي له بل کلي او یو تن له بل تن سره پچه اچوي^(۱).

د یوسفزو انارشي

هغه څه چې د هغه وویل شول، لوستونکي به یې دې ته تیار کړي وي، چې فکر وکړي په یوسفزو کې حکومت یا پېښي نشته او یا خورا ډېر کمزوري دي، د ازادۍ دغسې یو احساس چې د نظم له اساسي حدودو څخه وتلی وي، د ټولو پښتو یوه څانگر نه ده، خو د یوسفزو په پرتله د دوی ټولو حکومتونو ته مستبد دی.

هغه نړۍ رښه، چې د دوی ټولني سره نښلوي، د وینې او نسب ګډون او د یوه ګډ نیکه استازي ته اطاعت دی.

د یوسفزو حکومت د پلار واکمنۍ (Patriarchal) په توګه دی، خو د هغه اغېزې له ټولو هغه اغېزو څخه چې د دغې واکمنۍ شکل ته منسوب دي، سره ډېر توپیر لري. د غازیزو مشر د دوی د ګډ نیکه د مشر زوی له اولادې څخه دی او د هغه د قدرت وروستی ظهور د نادر شاه د سلطنت په دوره کې و، یانې هغه وخت، چې د دغه اشغالګر سره د مقابلې لپاره ټول یوسفزیان سره یو موټي شول، د نیک پي خپل مشر له همدغې منبع څخه خپل صلاحیت تر لاسه کړی دی، دده صلاحیتونه ګوم لوی حساب ته اړ نه لري. دی په جنگ کې قوماندان وي، خو دغه دریځ د ملکانو د جرګې د پریکړې تابع وي، چې هغه په خپل وار د دوی د څانگو د غړیو د رایو تر تاثیر لاندې وي، دی کله کله د دوی څانگو په شخړو کې لاس وهي، خو د دوی د لاندې په اوارلو کې دده پري تر قدرت نه زیات ده، په استدلال او تر دواړو ډېر د مدعی په کرکټر پورې اړه لري، په حقیقت کې دده ټول صلاحیت دده له شخصي مقام څخه راوړلېږي، چې هغه دده له نسب او ټوک پورې څخه پیدا کېږي، دی د قوم د یوې بڼې څانګې له مشر څخه ډېر توکران لري، نه ډېر شتمني او نه د خپل خپل ډېر افراد، په همدې توګه دی هېڅ ټولیز عواید نه لري، د قوم د څانګو مشران له هغه څخه ډېر صلاحیت نه لري، خو دوی ته د افرادو تر منځ لاندې په څانګې توګه که دوی په پېلو پېلو کلو کې واوښتي، مراجعه کېږي، ځکه چې د قوم هره څانګه ددې پرځای، چې په یوه سیمه کې سره ټوله وي، په داسې پېلو پېلو کلیو

د وال ني (Valley) په قول دغه رواج تراوسه هم په کورسیکا (Corsica) کې شته. د ناسي قوم (Frisians) د شاهدي له مخې داسې ښکاري، چې په لرغونو جرمنانو کې هم دغه دود و، خو دا چې یوازې افرادو یا ټولنو لپاره د ګاډو، د هغه د دغه مشکوک عبارت په لوستلو پورې اړه لري.

کې سره خواره دي. چې هغه د ټولو ځانګړو له غړيو سره په شراکت اشغالوي، خو هره یوه یې د بېلو بېلو مشرانو تر ادارې لاندې په بېلو محلو کې اوسي. له دغو مشرانو څخه هېڅ یو هم په انګلستان کې د ګانټیل (Gantill) (د پولیسو سپاهي د امنیې عسکر) په اندازه اختیار نه لري.

دې ته دومره اړتیا نه شته، چې ورپیل شي یوسفزي د پاچا په مقابل کې پاڅېږي. دوی له هغه نه د خپل استقلال په اړه لاپې وېي او هغه قومونه دومره ښه پښتانه نه بولي. چې د پاچا حکومت پرې چلېږي. ویل کېږي، چې د یوسفزيو نومیالي پیر دوی ته دغه دعا او ښېرا پرې ایښې ده. چې «دوی به تل آزاد وي خو هېڅکله به سره یو موټی نه وي». که په هغه نظر سوچ وشي، چې پښتانه یې د آزادۍ په اړه لري. معلومه به شي چې ده د خپلې پېشګرۍ په وروستی برخې کې څه نوي نه دي ویلي.

اوس به زه پورتني مشاهدات د غالي خېلو د یوې برخې د کړو وړو په شرحه کې روښانه کړم. غالي خېل د نیک پی خېلو یوه څانګه ده.

د غالي خېلو هغه برخې، چې زه د هغې په اړه بحث کوم، اوس د ګلوج (Gialuch) په کلي کې د دغه قوم له درېو نورو څانګو سره یوځای اوسي. هره څانګه یې د خپل سروال تر لاس لاندې، چې مشر ورته وایي او دی د خپلې څانګې د ملک تابع دی. جلا اوسي. د دغه کلي دغو محلو ته ګنډي (Gundies) وایي. د هر ګنډي ټول اړیکې له خپلې څانګې سره وي او داسې ښکاري، چې هغه په هماغه کلي کې له نورو ګنډیو سره تر دې زیاتې اړیکې نه لري، لکه څومره یې چې د یوه مملکت په بېلا بېلو برخو کې اوسېدلي وي. د هر ګنډي مشر ځانله یوه حجره لري چې هلته جرګې کېږي. همدارنګه په دغې حجرې کې سړی د غورو لپاره سره ټولېږي او ساعت تېری کوي. دلته دوی د مېلمنو عزت کوي او ټولې ولسي چارې فیصله کوي، بې له دې، چې د نورو ګنډیو له غړيو سره مخلوط شوي وي. په یوه محل کې د ناموافقو افرادو څخه جوړه دغسې یوه جرګه زیات وخت بې له لاتجو څخه نه وي، یواځې کله کله به کومه ورځ بې له کوم جنگ نه تېره شوې وي، که د ګرني لپاره د اوبو یا د پولو په سر شخړه وي، توري اېستل کېږي او پرهارونه لیدل کېږي، چې هغه د کلونو کلونو لپاره نارامي او خطر پیدا کوي او په وژنې پای ته رسېږي. هر ظلم نوی بدل لري او په دې ډول دغسې ګرني راولاړېږي، سنگرونو ته ختل، لارې شکول، په کورونو کې د خلکو وژل او د بدګومانیو ګډوډیو او جګړې ټول ډولونه.

څنګه چې دغه بډۍ ډېرېږي، داسې یو مهم سړی به ډېر له موندو شي، چې د خپل ژوندانه څارونه کېږي، په هر کلي کې خلک تل وسله ګرځوي، چې د خپلو پټو

دیمناښو له شر څخه ځان وساتي. نور یې تر لسو دولسو او کله له پېنځوسو څخه تر سلو پورې ساتونکي ساتي.^(۱۱)

د یوې خاصې دښمنۍ بیان

تراوسه مې د داسې بېلابېلو قومي څانگو په اړه خبرې وکړې، چې کېدای شي یو څوک داسې سوچ وکړي، چې د هرې څانګې خبرې به په خپلو کې سره یو موټي او کلک متحد وي، خو دغسې نه ده، ان په هغې یوې څانګې کې دنده هم سوله او اتفاق نشته ان یوه ډېره وړه موقع هم کافي ده، چې یوه لاتجه پیدا کړي او هغه په خپل وار په جنگ او ګډوډۍ واړوي. ملک یا د یوه ګنډې مشر منځګړیتوب کوي، د لاسایته کوي، ګواښېږي، تر ټنګه کوي او عذر ښوایي کوي، خو دغه کارونه زیات تر هغه وخت پس اغېزه وي او جنگ تر هغو دام کوي، چې یوه خوا ځان ډېر ضعیف وويني او کلي پرېږدي.

د یوه څانګې جنگ شرح، چې زه به یې ښه ډېي د مضرب خان په الفاظو بیان کړم، د یوسفزیو تر مېنځ به د دښمنیو او روغو ماهیت، د دوی د مشرانو کم زوري او د قومي خلکو نارامۍ تر هغې ښه څرګنده کړي، چې وکولای شم په دې اړه ټولیزې تبصرې وکړم.

د مضرب خان پلار له یوه چا سره، چې سرانداز خان نومېده، د ځمکو د پولو په سر لاتجه لرله. تر څو خبرې مبادله شوې او په پای کې د مضرب خان پلار ژوبل شو. دده ورور انور خان (د مضرب تره) د غالي خپلو مشر دی، سره له دې هم دی د یوه بل عادي فرد نه زیات د دغې لاتجې د فیصله کولو لپاره وسایل نه لري. په دې اړه یوه جرګه وشوه او داسې ښکاري، چې اغېز یې دومره زیات نه و، یو څو ورځې وروسته څه وخت، چې انور خان خپلې حجرې ته لاړ، ګوري چې سرانداز خان له خپلو ښلو وسلو او ملګرو سره پکې ناست دی، له انور خان سره مضرب خان، چې هغه وخت د شپاړسو کالو هلک و، او لس یا دولس خپلوان وو، ځینې ګسان یې ښه وسله وال وو او ځینو یې یواځې تورې لرلې. سره له دې هم انور خان له دوی څخه تر اوږته غوږه، د سرانداز خان چلند یې وغاښه. دده حمله د معمولي عواقبو لامل شوه او یوه داسې

انور خان د غالي خپلو ملک تل په خپلې حجرې کې له خپلو ښځو څخه لرې خپلې او نارینه خپلوان یې ترې ګرد چاپېره وې. د هغه ټول نوکران ترې چاپېر ویدېږي، یواځې څلور یا پینځه یې په پېره وې. ټول یې خپلې وسلې ځانګړي ته نږدې ږدي او که له دوی نه یو هم وټولای د حجرې له درشل نه وړاندې لاړ شي باید څلور یا پینځه وسله وال نوکران دده څارنه وکړي، مضرب خان (د انور خان نږدې اتلس کلن وراره) ماته وویل، چې د دوی په حجرې باندې څو ځله د هماغه کلي د یوه ګنډې له خوا حمله شوې دي، خو ټولې یې د مدافعتو د موافقت له لامله شنډې شوې دي.

مخته نيسته وشوه، چې مضرې خان په سر باندې سخت ژوبل شو او انور خان په پرهارونو کې پټ شو. د دوی ډېر خپلوان هم تېيان شول. د سرانداڅ خان يو زوی او د يوه خپلوان زوی يې هم ووژل شول. څنگه چې لومړنۍ مرگ انور خان کېړی و، دې ملامت وگڼل شو او مجبور شول له خپلې کورنۍ سره وتښتي. په پای کې دې له جلا وطنۍ نه په تنگ شو. سرانداڅ خان ته تسليم شو او خور او ورېره يې (د مضرې خور) هغه ته ورکړه. سرانداڅ خان بده سلوک غوره کېړ او ورېره يې، چې د انور خان خور لکه چې دده خپله خور وي او هغه يې بېرته رخصت کړه. خو هغه بله يې بې له دې، چې واده کېړي، وساتله (دا ځکه چې نیک پسې خپل د وښي د پور ښځه هېڅکله نه ودرې) او مضرې خان له هغې ورځې وروسته خپله خور بيا په سترگو ونه ليدله. په دې ډول د پور اخیستلو لاندې په واقعيت کې پای ته ورسېده، خو دغو کورنيو ترمېنځ ناسته ولاړه هېڅ ونه شوه. سرانداڅ خان او انور خان هم نه سره وښي او کله چې مجبور شي، يو له بل نه مخ اړوي. له مضرې خان نه چې وپوښتل شول، چې که دې سرانداڅ خان چېرې يواځې وښي څه به وکړي؟ هغه ورېل، چې سدا لاسه به پرې جملې وکړم. لکه څنگه چې دده په فکر به سرانداڅ خان هم په يقين سره په ده جملې وکړي، نو ان په نیک پسې خپلو کې به هم له جنگ نه وروسته دغسې پخلا کېدل وغندل شي. نو مضرې خان وايي: «هر چا زړه پر خپل خپلوان باندې، چې په جنگ کې ووژل شوی وي، سوځي.»

ژوند په ډېرو يوسفزيو کې هم دغسې دی، چېرته چې مشر پياوړی وي، گډوډۍ لږې پېښېږي. نیک پسې خپل د دموکراتو ځانگو په مېنځ کې که تر ټولو بد نه وي، نه د ډېرو بدو په جملې کې راځي، خو د نورو ځانگو په اړه هم ورته حکايتونه شوي دي او د ملک په ډېرو برخو کې خلک د بدو ياتو په څېر په داسې وېرې کې ژوند کوي او په داسې حال کې، چې ټوپکونه او تورې ورسره وي، کرته اولو کوي.

ممکن داسې وگڼل شي، چې د اثارشې ددغه حال خطرونه به ضعيفان مجبور کېړي، د داسې پياوړو غېږو ته ځانونه وسپاري، چې هغوی تر دوی قوي وي او بيا به ددغو وسيلو له لامله په خلکو کې رښتيني آزادي هېڅ نه وي پاتې. دا شونې ده، چې قاسم خان او نورو مشرانو به (که چېرې دغسې مشران وي، چې دوی په خپلو قومونو کې خپل قوت تثبيت کېړي وي) ددغه اصل پر بنسټ يو څه ملاتړ ترلاسه کېړي وي، خو زه په نیک پسې خپلو او نورو دموکراتيکو ولسونو کې ددغسې يو سپېم کړمې ښي نه وښم.

د ولسونو ترمېنځ جنگونه

ددغو کورنيو دښمنو هېڅ کله له بل ولس سره په جنگ کې زیاتېږي، ددغو

جنگونو لاملونه ډېر دي، خو ډېر عام يې د يوه ولس د نارينه له خوا د يو بل ولس د ښځې تېښتول يا د خپل ولس له يوې نجلې سره تېښتېدل او له هغه ولس ته پناه غوښتل دي. دغسې پناه حتماً ورکول کېږي او هغه کله کله د خوتنې يو او دوام لرونکيو جنگونو لامل کېږي. دلته به زه په معمولي ډول د نیک پي خپلو په مثال ورکولو سره د هغه ماهيت وښاييم.

د نیک پي خپلو د يوه فقير يا همسايه ښځې له چا سره د بابوزيو ملک ته پناه يووړه. دغه فقير له خپلو يو څو خپلوانو سره د هغې په وژلو پسې شو او څه وخت، چې ده له يوه خپلوان سره د دغه مقصد لپاره د شپې چېرته څارنه کوله، دده د ښځې نوي ساتونکي او يو څو نورو ساتونکيو وپېژانده او ورسې واژه. همدا چې دا خبر نیک پي خپلو ته ورسېده، د دوی ځان ډولچې وپاله، چې د ډول په وختو سره دده د قوم د شپږو ځانگو ملکات خبر کېږي او د جنگ په اړه له هغوی سره سلا مشوره وکړي. ملکات خپلو ځانگو ته ستانه شول او د کندي له مشرانو سره وغږېدل او هغوی په حجره کې په يوې غونډې کې د خلکو ذهنيت معلوم کړ، ټولو له انتقام اخيستلو سره مينه ښکاره کړه او ټول ولس په درې ورځو کې وسله وال راغونډ کړل او په شپه کې يې د سيند په هغه مړېد باندې مارش وکړ. چې د سوات د سيند يوه برخه د بابوزيو سيمې ته گرځوي، دوی دغه مړيند وران کړ او دغسې يو استحکام يې جوړ کړ، چې د مړيند د بيا جوړولو مخه ونيسي.

بابوزيو ماتو، چې خپل کښتونه له اوږو څخه محروم ليدل، سمدلاسه غونډ شول او د استحکام د وړاندو په نيت روان شول. نیک پي خپل شپږ زره او بابوزيان تر هغو ډېر وو. دواړو خواوو ځينې سواره او يو څو سوه جيلوميان (Jailmies) لرل. (جيلوميان هغه اتلان دي، چې د ټکليو کاليو په اغوستلو ممتاز وي او موظف وي، چې يا مړه يا بريالي شي) نور يې دغسې يو جمعيت و، چې ځينو يې پرېسې واکمنونه اغوستي وو، نورو يې د زغرو جامې اغوستي وې، څه يې په څرمينو زغرو کې وو، ځينو يې قلزي زغري اغوستي وې، ټول يې يا په ليند يو، يا ټوپکو يا تورو، سپرونو او ډډو پښتني چړو گيو او اوسپنيزو ټپزو سره سبال وو.

څه وخت، چې دواړه لښکري له ورايه سره مخامخ شوي، يو په بل يې ډزي وکړې. وروسته جيلوميان ووتل او د تورو جنگ پيل شو، په پای کې د دواړو لښکرو پياوړې برخې لاس په لاس سره ونښتي. د دواړو خواوو زوړو سره گډوډ شول او لاس په لاس په جنگ شول. بې زړه او ډارن يې چې په شمېر کې تر نورو ډېر وو په دواړو خواوو کې اول لاس تر ژبې ودرېدل. وروسته په ټوليز غوغا کې گډ شول او هره يوه ناري سوري سر کېږي او چې غومره يې گولای شول، په لوږ اواز يې خپل وځيان

وگنځل ان د فقيرانو ښځې هم د مېړو شاته ودرېدلې (پخپله د يوسفزيو ښځې په سړو کې نه ليدل کېږي). ډولونه يې وهل او اوبه يې شپيه په شپيه تېر کسانو ته رسولې. په پای کې دواړه خواوې ستړمانه شوې او کورونو ته ستې شولې.

له دواړو خواوو نه يو شمېر ووژل شول او تپيان شول. زما د راوې له خولې دا يو زورور جنگ و. د هغه په اړه سندرې ويل شوې او خبر يې په پېښور کې د پاچا غوږو ته ورسېد.

سره له دې هم له دغه جنگ څخه کومه مهمه پايله په لاس راغلله، هغه استحکام هغسې په ځای پاتې شو او د بيا يوزيو ځمکې د اوبو د نشترالې له امله وسوې. دا جنگ، تر درېو کلونو پورې روانه وه. نور ډېر ولسونه په يوې پايلې خوا کې شامل شول او تر غرونو پورې ټول ملک پکې ونښت. په پای کې د بې طرفو ولسونو ځانانو مېنځگړي توب وکړ او سوله وشوه.

په دغسې جنگونو کې يواځې يو څو بنديان نيول کېږي. هغه چې نيول کېږي، د نيونکيو په اختيار کې وي. دوی د څه وخت لپاره ساتي او مجبوروي يې چې په کښتو کې کار وکړي. خو په پای کې يې تل بې له جرمانه پېسو نه خوشې کوي.

نېدې د ټولو يوسفزيو سياسي حال هغه دی، چې ما د يوه ولس د حال په انځورولو سره وښود. خو ځينې ولسونه د لا ارستوکرات حکومت تر ادارې لاندې دي. په دغو حالاتو کې د ځان شته ارزښت ته هغسې اهميت لري، چې هغه يې په نيمک پي خپلو کې نه لري. خو له پنجکوپرې پرته د اباسين په لورېښخ کې د يوسفزيو د هېڅ ځان په زيات قدرت باندې خبر نه يم. گډوډان چې د يوسفزيو يوه لويه څانگه ده او د اباسين په ختيځ کې مېشت دی، خپلو ځانانو ته ډېر واک ورکوي او په نتيجه کې له هغو جنگونو او وښي توپولو نه خلاص دی، چې په نورو يوسفزيو کې غلبه لري.

د ډير د قاسم خان استبداد

په يوسفزيو کې تر ټولو زورور ځان قاسم خان د پنجکوپرې د ډير او مليريانو مشر دی. زه د هغه د سياست په اړه ځانگړې معلومات نه لرم، چې ده په هغه سره قدرت حاصل کړی دی، خو دا ښه يقيني ده چې ده ښه شته لرل او ډېرې ځمکې يې يا په بيه واخيستي او يا يې له خپلوانو نه په زور نيولې وې. له هغه وروسته ده ځان په دې وگوماره، چې شخصي انتقام او د هغه ورسره گډوډيو ته د پای ټکی کېږدي. ډېر مجرمين يې له قوم نه وژل او د هغوی ځمکې يې خپلې کړې. له گاونډيو ځانانو سره يې اړيکې ټينگې کړلې او له هغوی سره يې په خپلو ولسونو کې د واک په ټينگولو کې مرسته وکړه. همدا رنگه ده خپلې سيمې ته نېدې ډېر کافران ايل

کړل او د خان لپاره یې په حقوړی باندې باج کېښود. ده په دغو عوایدو او د خلکو په حاصلاتو معاش خواره شو کړان ساتل او په قوم باندې یې خپل تسلط ټینګ کړ. دده تر ټولو لویه کارنامه او هغه څه، چې دده نوم یې اوچت او نفوذ یې لاریات کړ، د قاشقار د څلورو وېرو قلعو د یوه سلطان په ضد دده یو کامیاب جنگ و. قاسم خان له ډېرو ستونزو وروسته، چې ده دا ورو د ګو غرو شو نه په تېرېدو کې وګاللې، د هغه مرکز ونیو او ګومان کوم، چې هغه سلطان یې له تخت نه ګوز کړ، خو ددې ګوښې یې ونه کړ، چې ملک یې خپل کړي.

دده ټول ولس اوس دده پوره تابع دی. دی ګولای شي یو څوک بندې کړي، جزا ورکړي او ان اعدام یې کړي.

ده ګورنر دښمنی ورکې کړې او یوه ښه امنیتي قوه یې جوړه کړه او په دې ډول دده حکومت ان د یوسفزیو په رعیت خلکو کې هم محبوب دی. د پنځګوړې ټول همسایگان اوس په ده پورې اړه لري او محصول ورته ورکوي. خو دی له خپلې قومي څانګې نه هېڅ عواید نه ترلاسه کوي.

قاسم خان په خپل ګاونډیتوب کې په ځینو دموکراتو یوسفزیو باندې د تېرې میل ښودلې دی. خو تراوسه بريالی شوی نه دی. داسې ښکاري، چې په دغسې وختونو کې دده پلان دا و، چې دته په خپل قوم کې د خان لپاره یو ګوند جوړ کړي.

ممکنه نه ده د یوسفزیو د ټولو وېرو جمهوریتونو یا ولسي حکومتونو (Republics) شمېر دې وشي، ما له دغسې جمهوریتونو څخه څه ناڅه د ډېرشو نومونه ترلاسه کړي، چې یو تر بله دوسره لږې اړیکې لري لکه څنګه چې نیک پی خپل یې له خپلو ګاونډیو سره لري، خو کېدای شي، چې د خپلواکو وېرو ټولنو (Communities) شمېر دې تر دې هم ډېر وي. د پښتنو په حساب د ټولو یوسفزیو شمېر (۹۰۰۰۰۰) دی، خو د دوی د سیمې د پراخوالي او حاصلخېزۍ پر بنسټ ده ددې اټکل ګولای شم، چې د فقیرانو او توابعو په شمول د ټولو شمېر به له (۷۰۰۰۰۰) نه ډېر نه وي.

فقیران له یوسفزیو نه په شمېر کې ډېر دي. د دوی تر ټولو ستره برخه سواتیان دي، چې د دغه ملک له فتح کېدو وروسته همدلته پاتې شول. د یگانان هم په شمېر کې ښایسته ډېر دي. بیا یو څه هند کیان دي، چې د تحطی له لامله له پنجاب نه دلته لېږدېدلي دي. یو له څه کشمیریان او هندوان هم پکې شته. دغه دوه ډلې هغه خلک دي، چې د سود په هیله هر ملک ته ځي. د پښتنو قومونو ځینې نږدې هم په فقیرانو کې راځي. دوی د یوسفزیو ملک ته له دې لامله راغلې دي، چې نېستي په خپل ملک کې د بهرنيو صف ته ښکته کړي دي زیاتره همسایگان په کښت او کر

لگیا دی او ډېر یې په غوږونو کې سناگان او رمې پیاوړې.
هسایگان ځمکه نه لري، دوی نه د ټولنې غړي بلل کېږي او نه په جرگو کې
گډون کولای شي.

هر فقیر د هغه چا تابع دی، چې د هغه په ځمکه ژوند کوي او د خاوند په نامه یې
یادوي. دی خپل خاوند ته محصول ورکوي او د اروپا د سفانو په څېر مجبور دی، د
هغه لپاره وړیا کار وکړي. خاوند خپل فقیر ولسي او ان وژلي هم شي، یې له دې چې
په دې اړه له هغه نه څه پوښتنه وشي، له بلې خوا یو فقیر د خپل بادار له حفاظت نه
پوره ډاډه دی. بادار غوره گڼي، چې د خپل فقیر په سر، سخت جنگ وکړي نه دا چې
یو بل څوک پرېږدي چې هغه ته ضرر ورسوي او په عذاب یې کړي. فقیر د هر کس
په غوره کولو کې آزاد دی، خوښه یې چې د خپلې گټې لپاره د یو مزدور په څېر کار
کوي یا د بزگر اشته کار (میتایر) په څېر ځمکه اجاره اخلي، د هغه خاوند له هغه نه
نور څه نه غواړي. له خپل منل شوي محصول یا ټاکل شوي حقوق (چې یادونه به یې
وروسته وشي) او د هغه د کار له یوې برخې پرته نور څه نه غواړي، خاوندان له خپلو
فقیرانو سره په ټولیز ډول ښه چلند کوي، خاوند له هغه شدت نه په وېره کې وي، چې
د زېږښاک (استثمار) له بدنامه سره مل دی او تر هغه زیات د فقیر له دغه حق نه ترا
غوږي، چې هغه به بل یوسفزي ملک ته وتیښي، دا هغه حق دی، چې دی په عمل کې
تل ترېنه استفاده کولای شي. په دې، چې د فقیرانو په منلو کې سخت سیالي روانه
ده او ډېر کسان ددې لپاره تل تیار دي، چې داسې یو څوک ومني او ورسې ساتي،
چې غواړي خپل خاوند بدل کړي. د خپلواکو ورو ټولنو شته والی هم د فقیرانو لپاره
د حفاظت یو عامل دی، ځکه کوم فقیر چې په هغه سخت ظلم شوی وي (لکه دده د
کوم خپلوان وژند او یا دده له ښکې سره یارانه کول) له خپل ظالم نه د مرگ پور
خیستلی شي او بیا بل ولس ته په تبعیدو خپل ژوند خوندي کولای شي.

باداران ددې واک نه لري، چې له خپلو فقیرانو څخه په زور پیسې واخلي. دوی
په خپلو ځمکو باندې د یوه نوي فقیر د مېشته کولو او د خپلو فقیرانو د ودلو
واک لري او همدارنگه په مرگونو او نورو جرمنو باندې جریمي ایښودلی شي، خو د
داسې پیسو مقدار د محصول د مقدار په څېر د رواج له مخې ټاکل شوی دی او که
تر هغه زیات حواله شي، هغه به لوی ظلم وگڼل شي.

فقیران او همداران یوسفزي په خپلو کې چنگونه او مرگونه لري، خو په دوی کې
یې اندازه ډېره لږه ده، دوی په واقع کې متواضع او غیر جنگي خلک دي. کله کله
وسلې گرځوي، که څه هم له وسلو گرځولو نه منع دي. په ټولیز ډول د دوی کورونه د
نورو پښتنو تر کورونو خراب او کالي یې د غرنو تر کالیو ساده وي، دوی ډېر ساده

ژوند کوي او د خپل کار د گټې له برکته زياتره وخت يې پيسې سپروي. په تېره هغه وخت چې دوی کسبگروي او يا يې رسمي گلي ډېرې وي.

سربېره پر دې، چې فقيران په کښتو کې کار کوي، ډېر يې د ترکانانو، جولگانو، رنگرېزانو او نورو په څېر کار کوي. پښتانه دغسې هېڅ يو کسب نه کوي، د خينو دغو کسبگرو وضع ډېره عجيبه ده. پښان، ترکانان او نايان په خينو خاصو کڼديو پورې تړلي وي. په ځمکو کې يوه برخه لري او د کڼدي لپاره وړيا کار کوي او کله چې ولس د خپلې استوگنې ځای بدلوي، دوی هم ورسره مل وي. نور ټول يې پر ځای ثابت پاتې وي او انفرادي کسان ورته اجوره ورکوي ان د يوه کسبگر خاوند هم مجبور دی د هغه د کار په مقابل کې اجوره ورکړي.

هغه پښتانه، چې له ليرې قومونو څخه راځي او په يوسفزيو کې د هغوی اړيکې څرگندې نه وي، مجبور دی چې د فقيرانو په څېر مېشت شي. خو هغه يوسفزي چې له يوه ولس نه بل ولس ته لېږدي، په تېره هغه وخت چې دوی په دې مجبور شوي نه وي، چې خپلې ځمکې وپلوري، د مساوات پر بنسټ منل کېږي او د ځمکې يوه برخه ورته ورکول کېږي او په خپله د ولس د غړيو په څېر په دوی دا شرط منل کېږي، چې په جنگ کې ورسره برخه واخلي. خو په ولسي چارو کې له دوی سره مشوره نه کېږي، دوی د دغسې کوم شخص تر سيوري لاندې وي، چې هغه د دوی د گټو څارنده کوي.

خينو د يگانانو ته، چې جنگيالي گڼل کېږي، هم اجازه ورکول کېږي چې د يوسفزيو د ولسونو خدمت وکړي او دوی ته د دوی د دغسې خدمت په مقابل کې ځمکه په وړيا ډول ورکول کېږي او دوی د خپلو مشرانو تر ادارې لاندې په گډه ژوند کوي.

د فقيرانو حال په ټولو قومي څانگو کې کټ مټ يو شان نه دی. په خينو څانگو کې دوی د محصول له ورکولو نه معاف دي او د هغه مقدار او د جرابو مقدار په نورو څانگو کې سره توپير کوي.

هغه محصولات، چې د ولسونو له خوا اېښودل کېږي

مخکې له دې چې د يوسفزيو د ولس د عمومي احوال شرح پس کړم، بايد ووايم چې خورا زيات قومونه د سوداگرۍ په هغو مالونو محصول ږدي، چې د دوی په سيمو کې شوقي او يا ورڅخه دياندې ډول کېږي. دغه عوايد کله د ولسونو وي، خو زيات يې د مشرانو په جېبونو کې لوبېږي.

د دوی تجارت د دوی له خپلو سيمو څخه بهر دومره ډېر نه دی. دوی پېښور ته غله او خيشې ټکلي مصنوعات رالېږدوي، خو هغه شيان چې په ورځني ژوند کې استعمالېږي، په کور کې جوړېږي.

د یوسفزیو کالي او نور

هغه څه چې ما د یوسفزیو د حکومت په اړه ویلي دي، لا دمخه یې د دوی په گډوډو یو څه درنا اچولې ده. کوم شی چې پاتې دی، دا دی چې د دوی د رواجونو او د ژوندانه د عادتونو په اړه اضافه وشي.

د یوسفزیو کورونه په عمومي ډول اواز دي او سطح بامونه لري. کورونه یې له دوو کوټو او یوې خلاصې برنډې څخه جوړې دي. دنتی. کوټه یې په پنځو پوړې اړه لري او دباندې یې د سربو د ناستي او د مېلمنو د منلو لپاره ده، خو په تاوده موسم کې له برنډې نه ددې لپاره استفاده کېږي. دوی په کتونو باندې کښي او پېنځه یا شپږ کتونه او یو څو پرستني، ځینې څټین او د لرگیو لوبښي او د گالیو لپاره ځینې کټګي ټول هغه شیان دي، چې د یوه کور ټول سامانونه او کالي گڼل کېږي. دوی تل د ورځې دوه ځله ډوډۍ خوري، سباناړی یې له وچې ډوډۍ، شیدو او یو راژ مستو سره دی^۱ او د شپې ناری یې وچه ډوډۍ، حیویات او نور سایه وي. سربېره پردې کله کله غوښه پکې شامله وي. په اوږدې کې کله چې ورځې اوږدې وي، دوی څانډه د تودې ډوډۍ غرمه ناری کوي.

د سربو عادي جامه د خمتا یو داسې کمیس دی، چې تر ملا پورې په ځان نښتی وي او بیا پوره تر ښځو پورې ښکته آزاد رسېږي. رنگ یې یا پوره آسماني، یا د اثار د وڼي په پوټکي سره څر شوی وي. همدا شان یوه لویه سپینه پگې په سر او د خمتا پر توگ په ځان لري، خو د دوی جامه یې له لونگۍ نه چې له نیلي رنگه ورېښمو او کتان له مخلوط څخه جوړه وي، پوره نه وي. لونگۍ په اوږو اچول کېږي او په دواړو خواوو کې د قد تر نیمایي ښکته خورند، وي. د لونگۍ نه کله کله د چیني او ځینې وخت د ملاوستنې کار اخیستل کېږي. دوی تل د جمعې په ورځ او مهمو وختونو کې خپل ښه کال اغوندي. په دغسې وختونو کې د دوی کمیس ښه اوږد او لاندي خوا یې ښه پوره او د ملا په برخه کې په ښې شمېرو پليټو سره چین شوی وي. د شورو رخصتیو د ورځو جامې له لنگوټي پرته، له رنگه ورېښمو نه جوړې وي.

داسې کمیسونه اغوندي، چې تر سینو پورې یې ښه تنگ او له هغه ښکته یې ښه اوت وي. لکه څنګه چې په هندوستان کې معمول دی. د دوی ښځې د سرو او سپینو زرو ډبرې گانې استعمالوي. نه د دوی ښځې او نه نارینه هغې اوږد کمیس په تن کېوي، چې په نورو پښتنو کې ډېر معمول دی. د یوسفزیو ښځې په ستر کې کلکې دي او هېڅ کله یې له دغسې جامې اغوستلو نه چې بورقه نومېږي او له سر نه تر پښو

^۱ مطلب یې شومې (تروې) دي. ژباړن

پورې یې پټوي. له کور څخه بهر نه وځي. ښځې له کور نه بهر کار نه کوي. د غریبو ښځې اوبه راوړي، خو دوی دا کار د شپې کوي، کورونه یې کوڅې لري، خو کوڅې یې کوم ځانګړی نظم نه لري. کوڅې سره له دې هم ښې سوتره او پاکې وي او ښکته او پورته یې د توتانو او تورې ونې ایښودل شوې وي. هر کور ځانله یو باغ ګوتې او یو څو د انګورو ټاکنه لري.

د یوسفزو کړه وړه

څنگه چې زیات کارونه فقیران کوي. د ډېرو غریبو یوسفزو پرته نور مجبور نه دي. چې کار وکړي. نور یې کله کله د خپلو ځمکو په کارونو کې برخه اخلي، خو د دوی دغه کار زیاتره د تمرین او نمونې په توګه وي. نه د یوه جدي کار په توګه. دوی د خپلو کښتو څارنه او د فقیرانو او استخدام شویو مزدورانو د عملیر لارښوونه کوي.

څه وخت چې دوی په دغسې کارونو بوخت نه وي. حجرې ته ځي او هلته په ژمي کې د ورځې زیات وخت د اوبه شاوخوا کې په غورو کولو او چلم څکولو تېروي. چلونه د عموم د استفادې لپاره په حجره کې ایښودل شوی وي او یواځې ښې کسان په خپلو کورونو کې چلم څکوي. د دوی لپاره کله تجونې او کله هلکان ناڅې او سندرې ورته وايي. پخپله یوسفزي یواځې کله کله سندرې وايي. دوی هېڅ کله هغه فعالې لوبې نه کوي. چې د خراسان سازه اوسېدونکي ترېنه ډېر خوند اخلي. د دوی یواځینې ساعت تېري په لیندو، غشویا توپکو د نخښو وېشتل او د تورې تمرین کول دي.

له مفتوحه خلکو سره اوسېدل لکه څنگه چې د سپار تا خلک د هیلاتو په مېنځ کې اوسېدل او په هر اړخ کې یې پوره آزادي لرله. ددې لامل کېږي، چې هر یوسفزي د خپل ځان په اهمیت او حیثیت غره کړي. د دوی غرور د دوی د ښځو په سترګې، د دوی په کړه وړو په وقار کې او په هغو لوړو الفاظو کې چې دوی یې د ځان او د خپل قوم لپاره استعمالوي او ان درانیان هم خپل سیال نه بولي، ښکاره دي. د دوی آزادي او پرله پسې جنگونه دوی بدګومانه او پاروونکي ګرځوي او کړه وړه یې د کرکې وړ کوي. دا هغه سادګي او برالاتوب ترېنه اخلي. چې نور پښتانه خوشحال ساتي. دوی په ټولیز ډول ښه غښتلي خلک دي، خو د دوی په شکل او قواره کې ډېر اختلافات لیدل کېږي. په هغو کې چې د دوی قواره د دوی د قوم ښه منځل وي، یو څوک د دوی په سپینو مخونو، زړو سترګو، سرو ږیرو او د خپلې وضعې په نظامي تظاهر او په مفرور او متکبر سلوک سره حیرانوي. دوی ټول زور او مېلمه پال دي. که څه هم دوی په دغه صفت کې تر لوړېدو څو قومونو وروسته پاتې دي. خو د خپلو قومي ځانګړو په مقابل کې ښه سخیان دي. که کوم یوسفزي غریب شي او رته شي

ګولای د خان لپاره مزدور ونیسي یا مجبور شي، چې خپله ځمکه وپلوري، د خپل دغه غرور په کېدو سره یې روح مړ او شي او که ورسره مرسته ونه شي، خپل قوم پرېږدي. د حج د ادا کولو په نامه مکې ته روانېږي یا د خپل بخت د آزمویلو لپاره هندوستان ته ځي، خو که دې یو زړور او ښاغلی کس وي، هر چاته چې دده اړتیا وړینګاره شي، مرسته ورسره کوي او دده حال ددې وېر شي، چې بې له شرم نه په خپل کور کې پاتې کېدای شي. د مرستې حاصلولو لپاره له یوه بل طرف نه هم کله کله استفاده کېږي، خو هغه یوازې په دې توګه چې مصیبت خپلې د خپلې سیمې په کلیو ګرځي او په هر کلي کې توقف کوي او خپله لوڼګۍ غوړوي، خلک په دغې علامې مدد لاسه پوهېږي او له هغه سره هرومرو مالي مرسته کېږي.

د یرو سیمو یوسفزي پیڅې باوقار دي او له فسادونو نه پاک دي، خو د اوارو یوسفزي د ډول ډول ګناهونو له لامله بد نوم لري، ډېر فسادونه او عیبونه، چې دوی یې په ټولیز ډول پرالا کوي، جواړي کول، نشه کول چې په تریاکو، ښګو او نورو حاصلېدې شي. په دوی کې ډېر رواج لري، سره له دې هم دغه قومونه د خپل دیني تعصب او نه زغم او د سرښندنې ټولو اشکالو ته د توجه لپاره او ملایانو ته د احترام لرلو له لامله به نوم لري. په دوی کې د ملایانو ظلم تر نه زغمېدونکي حد پورې رسول کېږي، دوی د خلکو ناوړه کارونه او فسادونه له نظره غوړوي او په حقیقت کې ورسره برخه اخلي، خو د حجري ډېرو معصومو چرګو ته له ور تګ نه ډډه کوي او هغه له خپل شان نه مخالف بولي او د معینو لمونځونو قضا کوونکي یا روژه خوړونکيو ته داسې جزا ورکوي، چې یا یې په غره سپروي او یا سخت جسمي مجازات ورکوي.

په غرو په تېره په ډېر سوات کې د دوی حال بالکل ترېر لري، دوی هلته نظر اوارو یوسفزيو ته په رښتیا ډېر ښاغلي دي، خو څنګه چې دوی جنگېلي ته دي او ډارن دي، دوی ته په سپک نظر ګڼل کېږي او له دوی سره تر همسایګانو پر له غه نه چلند کېږي، په دوی کې ان لوستل هم نه کار نه ګڼل کېږي.

د نیک پی خېلو یو څو سړو یو وخت یو ملا د قرآن په نقلولو مشغول ولید او څنګه، چې دوی په اصل موضوع خبر نه وو، د هغه سړي پرې کړ او ویې ویل: «ته موږ ته وایې چې دغه کتابونه د خدای له اړخه نازل شوي او دا دی ته یې دلته پخپله جوړوي» د هغه کلي نورو یوسفزيو دغه قاتلان ملامت وکړل او دوی یې خپلې غلطۍ ته ملتف کړل او دې ته یې اړ کړل، چې په خپله ګناه اقرار وکړي دوی یې ملاحظې او بې پروا وو، دا د هغه اهمیت، چې نیک پی خېل یې د ملا ژوند ته ورکوي.

دغه یوسفزي چې په هندوستان کې موندل کېږي، زما توجه د پښتو مهاجرتونو ته اړوي او دغه موضوع ما په خپل مناسب ځای کې نه ده راوړې، دوی په کثرت سره مهاجرت کوي او په دغه حال له

خپل ملک سره د دوی د هغې عینې تقیض پرېښي. چې ما دوی ته منسوبه کړې وه، خو عین شی په سکات لیندیانو کې هم پېښېږي. چې د دوی مینه له خپل سیمې سره پېښې ټوې ښکاره کوي. په دواړو حالاتو کې عین ذلیل دخیل دی. په سکات لیندیانو کې د سوداګرۍ نشتوالی او په پښتو کې سوداګرۍ شرم ګڼل. ځمکه د هر فرد د ژوندانه د تامین لپاره ضروري ګرځوي او هر هغه څوک چې په ځمکې وي باید خپل ملک پرېږدي. د افغانستان په لویدیځ کې یانې چېرته چې ودونه ناوخته کېږي او ځمکې ډېرې دي، مهاجرت نادر وي. خو د مملکت له ختیځ نه د ماجرا غوښتونکیو پرله پسې څپې د اوږدو مودو لپاره روانې شوي دي. دغه څپې تل د هندوستان په لور وي. ددغه ملک زیاتره برخې په پېړیو پېړیو د پښتو کورنیو په لاس کې وې او ان ددغو کورنیو تر ښکېدو وروسته هم خارجیانو په اردو کې پښتانه تر هندوستانو ډېر شامل کړي وو. په دې ډول په ټول هندوستان کې د پښتو د اولادو مېشته ځایونه پیدا شول. چې هغوی اوس د پټانانو په نامه یادېږي. دوی د هندوستان په ټولو برخو او دکن کې موندل کېږي. کله دوی د هندوستان له ځایي اوسېدونکیو سره ګډ وي او ځینې وخت د خپلو مشرانو تر حکم لاندې ټول شوي وي لکه په فرخ آباد، بوبال، کرنول، کدو په او نورین کې. ډېر وخت ته کېږي، چې د دوی ډېر پراخ مېشته ځای په عمده ډول یوسفزیو تشکیل کړی دی. زما مطلب د روهیله و مېشت ځای دی، چې له سوډ سره د دوی چټکونه په ټول انگلستان کې د دوی نوم ته خپور کړی دی. د دوی د مېشت کېدلو بیان د هالن په کتاب روهیله پښتانه او د دوی د سقوط بیان په پارلماني رپورټونو کې راغلی دی. د دوی اساسي قانون د پښتون دموکراسي سره څه اړیکه نه لري. مشران یې د خپلو ځمکو لارډان او نور پښتانه د دوی اجازه ګر او په ټولیز ډول د دوی عسکر دي. خو د نورو ځایونو په څېر دلته هم عامو پښتو د هغې آزادې او مشرانو یې د روانې هغې تمایل شوی، چې په دوی کې په ځانګړې ډول موجود وو. ددغو یوسفزیو ناراسي او غرور ددې لامل کېږي، چې انگلستان دوی ته په ښه سترګه نه ګوري له بلې خوا انگلستان ځکه د روهیله پښتو ته نه اېسي، چې دوی د دوی د ملک په لاندې کولو کې له نواب وزیر سره سرسته کړې وه، خو ټول اعتراف کوي چې روهیله پښتانه په ټول هندوستان کې تر ټولو زړور عسکر دي، له کومو سره چې موږ نښتي یو. په هندو رعیت باندې د دوی له زړه سواندې ته انکار نه شي کېدلای او دا چې دوی خپل ملک ښه ایاد کړی دی. زموږ د عسکرو له خوا په درنه سترګه ورته کتل کېږي. اوهرک (Burr) هغه په غورو الفاظو یاد کړی دی. دده یوه افاده داده: (هغه د باغ په څېر ګرل شوی دی بې له دې چې یو ځای هم پکې له نظره غورځېدلی دی.)

د دوی ملک ان اوس هم د برتانوي ولایتونو په ډېرو شتمنو برخو کې حسابېږي او هغه له پراخو اوارو څخه جوړ دی، چې د جوارو په کشتو، د ونو په باغونو پوښلی دی او ګڼ ښارونه او غورېدونکي کلي پکې ډېر دي. بريلي (Barilly) د هندوستان د ډېرو سترو او ښکلو ښارونو څخه دی او یو وړ ښکلی ښار چې ټکینه (Takin) نومېږي او ما پکې یو څو هفتې تېرې کړې دي، څه نا څه (۱۸۰۰۰) اوسېدونکي لري. دا ښار که څه هم په نقشه کې نه دی نشر شوی او د روهیلکنډ له سرحداتو نه دباندې د هغه نوم یوازې کله کله اورېدل کېږي، د هغه د نواب مرکز رام پور دی او ددغې سیمې دخلکو کړه وړه تراوسه هم د ډېرو درانیو کړو وړو ته ورته دي. پښتو یې ستړه ژبه ده او د نواب د قصر په منځنۍ میدان کې ښکلي، پیاوړي او سیمین رنگه ځوانان لیده شي. دوی د آزادۍ او آرامۍ له هغې روحیې سره په کتو ناست وي، چې د یوسفزیو ممتاز ځانګړنې دي.

باجور

باجور په لویدیځ کې د هندوکش په سهیلې غرونو او په ختیځ کې د اتمانخېلو په غرونو سره محاط دی. په شمال کې هم همدغه غرونه ترې چاپېر دي. په دې توپیر، چې په پنجکوره کې یواځې یوه نری لاره ورځي، د سهیل لور ته یې د برو مامندو غرونه پراته دي. باجور یو داسې لور او ژور میدان دی، چې له ختیځ نه تر لویدیځ پورې پنځه ویشتمه میله اوږد او له شمال نه تر سهیل پورې دولس میله سوړور دی.

له شاوخوا غرونو څخه یې اوږدې او سوړورې درې مخ ښکته پرته دي. له نورو ځایونو نه دغو درو ته ورنگ نه کېږي. نه په دې چې هغه ښې ټپې دي. بلکې په دې چې په ګڼو ځنګلونو پټې دي.

په خپله میدان یې د پیښور میدان ته ورته دی او په آبادۍ کې ورسره برابری کوي. غنم د هغه عمده محصول دي. دغه اوار میدان په یوه داسې رود کې سره وېشل شوی، چې د سهیل په برخه کې هسکېږي. له هرې درې نه یوه وریاله ورسره ګډېږي او وروسته له دې، چې په برو مامندو کې له دانش کول سره یوه ځای شي د اشغرنه دپاسه د سوات په سیند ګډېږي. د هغه دوه ښارونه باجور او ناوګی هر یو نږدې یو زر کورونه لري. د باجور د میدان له پنجکوره ی سره یو داسې لوري اوږدې درې سره نښلي، چې په وروستی سیمه کې هسکېږي او هغه براول (Barawal) نومېږي. د براول یوه برخه ښه د کرنې وړ ده او پاتې برخې یې د بېلابېلو ونو په یوه ګڼ ځنګل پوښل شوی دی، چې په هغو کې د څېړۍ ونې او ښایي د سېر ونې هم وي^(۱). په دغه ځنګله کې وحشي څناور ډېر دي او ډېرې برخې یې دومره ګڼې دي، چې د لمر مخه نیسي او نږدې د باران څاڅکي ننوتلو ته نه پرېږدي. براول د باجور له نورو برخو نه په دې توپیر لري، چې مشري یې بېل دی.

ترکلاني

باجور په ترکلاني یا ترکاني پښتون قوم پورې اړه لري، خو له هغو نه پرته نور خلک هم پکې اوسي. پر غرونه یې سلطان شریو کافرانو، ښکته غرونه یې هند کیانو او سمه یې د ټولو ملیتونو او قومونو یوې ګډولې نیولې ده. چې دغه ټول د رود بارو په ګډ نامه یادېږي. د ترکلانیو شمېر لس یا دولس زره کورنیو ته رسېږي او هغه نور اوسېدونکي یې دېرش زره اټکل کېږي.

^(۱) سیر (cedar) ته بلندی وايي او ویل کېږي، چې دا د نېتر (fir) په څېر یوه هسکه ونه ده او لرغونې

تر کلاټي د دغسې يوه مشر تر ادارې لاندې دی، چې د باز په عجيبه نامه يادېږي او هغه په خپل قوم ډېر واک لري، کافران ورته باج او هند کيان ورته محصول ورکوي او رود ياران د هغه ځمکه د حاصل په پېنځه برخه په اجاره اخلي، په دغو ټولو سره دده غواړيد په کال کې يو لکه روپۍ کېږي او هغه ده ته امکان ورکوي، چې سل سواره او د پليو يو ښه شمېر وساتي او له هغو څخه پېنځه سوه د شاهي اردو لپاره ورکړي، دی په خپل قوم کې قضايي مقرې فيصله کوي او د تبعيدولو، وهلو او تېلو واک لري، خو دی تر هغو مداخله نه کوي، چې عمومي سوله په خطر کې لوېدلې نه وي، دی کله کله جرگه هم رابلې.

د ترکلاټيو گروه وړه

مطلق حکومت او د فقيرانو نشتوالی د ترکلاټيو گروه وړه ته د يوسفر يو له گروه وړه څخه توپير ورکړی دی، که څه هم دوی له هغو سره په خوږو، کورو او د ژوندانه په عادتونو کې ورته دي، دوی که څه هم ژور او ښه زيار کښ دي، خو خوښ او د ساعت تېری شوقمن دي، دوی زيات وخت د غورو کولو، سندرو ويلو او سه تار وهلو لپاره سره ټولېږي او ان د خراسان ځينې فعالې لويې هم کوي، د دوی له هغو يو څو لويو څخه چې مایېدلي دي، معلومېږي چې هغه د هندوستان د مسلمانانو له لويو په تېره د دکن له لويو سره ورته دي، د هغو په څېر دوی هم مودې او ښه معاشي خو لاسوک دي، د هغوی په څېر دوی هم ډېر گېږېږي او ځانونه په خبرو کې ډېر خوځوي، د دوی جامه د پښتنو کميس او يوه ورښيښه توپۍ ده، دوی زيات وخت ددې لپاره په کافرو دانگي، چې چور و چپاول وکړي او مريان پيدا کړي، کافران کسات اخلي، خو څنگه چې دوی د اوارې د جنگ لپاره ډېر ضعیف دي، يواځې ناڅاپي او له ځانگړيو مورچلونو څخه حملې کوي، ترکلاټي په اوس وخت کې له دې امله، چې د دوی حکومت د مرحوم باز، دورسو تر مېنځ په دغو کې دی، په دوو گوندونو وېشل شوی دی.

اتمانخېل

د اتمانخېلو غرونه سوات له باجوړ څخه پيلوي، دغه غرونه د هندوکش له ښکته غرونو څخه، چې په هغو اړه لري او د پشکوږي په درې سره وېشل کېږي، ښه لوی دی، خو څوکي يې سره برابري نه دي، په ډېرې لوړې څوکي باندې پېنځه يا شپږ مياشتې واوره پرته وي، د هغو شمالي مخ که څه هم ښه تېغ دی، ورو ورو لوړېږي، خو جنوبي خوا يې ناڅاپه لوړېږي او گړنگونه لري، څاروي زيات وخت د غرونو له ښوینده لاین څخه لوړېږي او توبه توبه کېږي، د شمالي اړخ يوه برخه يې صافه ده او کرښه پکې کېږي، نه دې ټول کښت په دغسې پټيو کې کېږي، چې د غرونو په وړو

کې یو په بل پسې هسکېږي^۱.

اتمانخېل په دغو غرونو سره د باجوړ په څنډو کې د اوار میدان یوه توپه ده. دوه اوږدې نری درې لري چې د کوز سوات په مخ خلاصېږي.

اتمانخېل دومره لمه دیاندې غي، چې ما یو هم په پېښور کې لیدلی نه دی اوله هغه وروسته مې یواځې له یو سره کتلی دی. دوی له خپلو ګاونډیو سره ښه نه دي. د دوی ګاونډیان دوی د شل او بې قانونه قوم په نامه یادوي. د هغوی په قول دوی جگ، پیاوړي او سپین دي، خو وایي چې دوی زیات وخت له نري ملا نه پورته بریږي وي او د دوی ښځې د نارینه و په څېر کار کوي. په دوی کې هر شی د مدنیت نشته والی ښیي. خو کوم اتمانخېل چې ما پخپله ولید، یو نرم طبیعته سړی او د خپل قوم په اړه یې داسې وویل:

دوی یو ځان لري، چې د زیات واک غځتن دی. دی د قتل په پېښو کې درانده چرمونه پدې او د مقتول ورثې ته تاوانونه وربرابروي. دوی په خپلو کې زیات وخت جنگونه کوي. خو نه د یوسفزیو په اندازه او دوی او یوسفزیو د جنگ په حال کې دي.

د دوی جامه د باجوړ د جامې په څېر ده او د ښځو په اړه په خپلو رواجونو کې د خپلو ګاونډیو څخه دومره توپیر نه لري. دوی درانه خلک دي او هغه نساډونه، چې په یوسفزیو کې شته، په دوی کې درک نه لري.

دوی په داسې وړو کلیو کې اوسي، چې له لسو څخه تر شپاړسو پورې برته لرونکي کورونه لري، په ټولیز ډول دوی ښايي د خپلو ګاونډیو په اندول د مدنیت په ښکته پوړ کې وي او د خپل ملک سخت طبیعت دوی چورولو ته متعایل کوي، ځکه چې هغه دوی له جزا لیدلو نه خوندي ساتي.

اتمانخېل له لسو زرو کورنیو نه ډېر نه دي حساب شوي او دغه شمېر هم ګلده، چې د دوی د ملک ماهیت په نظر کې نیول شي. ښه ډېر دی، خو د هغو شرایطو له لامله، چې دوی نور رعیت یا فقیران نه لري، دوی تر نورو ډېر معقول دي.

لسر هوښند

د اتمانخېلو راپه غرونه هغه وخت، چې د کابل سیند ته رسېږي، لویډیځې خوا

^۱ ما پخپله دغه پټي د اتمانخېلو په ملک کې ته دی لیدلې، خو که دوی له هغو سره ورته وي، کوم چې ما سرینګر نه لاندې ملک کې لیدلې دی، د کثیت بل هېڅ طرز به دومره ډېره خواږي ونه خواږي اولې حاصل به ونه لري. په دغه ملک کې د وړو غرونو په ډډو کې دېوالونه جوړېږي او دغه دېوالونه د غرونو له ټکني برخو له خاورو نه ډکېږي اوله درو نه تر لسو فوټو پورې لوړ وي. پټي یې نږدې پنځه گز، سور لري، دېوالونه په وښو او نورو شتیلو پوښل کېږي او څنگه چې دغه دېوالونه هېڅکله نغ نه دي، بلکې د غرونو په کچه کاره دي، په زړه پورې انځور جوړوي او اغېز یې په زړه پورې دی.

ته اوږي او هغې خوا ته نږدې د قاشقار تر سيند پورې رسېږي يانې چېرته چې د هند وکښ د سهيلي غرونو څخه نور رودونه ورسره يوځای کېږي، د غرونو دغه ټولې برخې په برو مومندو پورې اړه لري. همدارنگه د دوی د غرونو او کابل سيند تر مېنځ اواره او د هغه سيند سهيلي خوا ميدان او د نژدې غرونو يوه برخه په دوی پورې اړه لري. د دوی د ملک سهيلي برخه په خيبر کې شامله ده او له دې امله پر مومندان زياتره وخت په خيبر يانو کې حسابېږي.

د دوی غرونه په عمومي ډول تېټ خو ډېرې او مستخ دي، د کابل له سيند پرته، چې هغه د همدغه سيند شمالي غاړې ته نږدې يو غردی، په نورو غرونو باندې واوره يواځې يو څو ورځې پرته وي. دغه غرونه سپرې دي، خو يواځې په ځينو برخو کې يانې چېرته چې بېلو بېلو ډولونو گڼ او خواره بوټي او په ځينو شېلو کې معمولي غرنۍ ونې شته دي، ډېرې برخې يې د اوسېدو وړ نه دي.

په ډاگوتو کې يې يو راز بوټی موندل کېږي، چې موريزه (Morris) نومېږي، دغه بوټي د خرما د ونې د سر په څېر دي، خو د انسان تر قده لوړ نه دي. هوا يې په څلورو مياشتو کې سره وي. څو د اوږي تودوخه يې پيښې ډېرې وي، سحرم (Summer) يې زيات مهلک وي او د مارکوه (د سيند سهيل ته د يوه غره) تند يادونه يې په تاوده موسم کې د ټولو لازمو لپاره د ډار لويه منبع وي.

د گڼې غاښې، چې پېښور او جلال آباد سره نښلوي، د مومندو په ملک کې پروت دی. کله کله پرې سفر کېږي، خو څنگه چې سختې فسکې او تنگي درې پکې ډېرې دي او څنگه چې د کابل سيند په دغې برخې کې ډېر چټک دي، بايد زيات وختونه ترې لاړوي واورې راوړي. نو تر هغه په خيبر کې سهيلي لارې ته ترجيح ورکول کېږي.

ويل کېږي، چې مومندان لس زره کورنۍ دي، خو څنگه چې د دغو غرونو زياتره برخې د اوسېدو وړ نه دي او په نورو برخو کې يې اوسېدونکي ښه خواره واره دي او په داسې حال کې، چې ممکن په اوږو ميدانونو کې يې هند گيان اوسي، زما په گومان چې دغه شمېر له واقعيت نه ليرې دی.

د حکومت شکل

د برو مومندو د حکومت طرز پېساري دی. د دوی د خان مستقيم واک له نظامي عملياتو پرته لږ دی، خو په ملکاتو باندې دده نفوذ ډېر دی او د دوی واک په خپلو قومي څانگو کې قوي دی. خان د قضايي چارو په ترسره کولو کې برخه نه اخلي او ملکيان د عواگانې په جرگو فيصله کوي. خان له خپل قوم نه ماليات نه ټولوي او د مومندو په ملک کې تر هر بل تن نه زياته برخه نه لري، خو دده ته پاچا يو څه ځمکې

ورکړي او په هغه سربېره معاش ورکوي. خان د دغو په بدل کې د کرپې په ځای کې د لارويو د ساتنې مسولیت پر غاړه لري او د پاچایي پوځ لپاره له دریو سوو څخه تر پینځو سوو پورې سواره برابروي. که لاروي کوښښ وکړي، د مومندو له ملک نه یواځې تېر شي، تالا به شي خو یو ځانګړی مومند کولای شي ټول کاروان خوندي تېر کړي.

د دوی خواړه او جامې د یاچوریانو په څېر دي. د استوګنې ځایونه یې د پیوزو جونګې دي. دوی په ورو باندو کې اوسي او شپانه یې په داسې ځانګړو کورلو کې په غرونو کې خواړه واره دي، چې یواځې په اوږې کې د استوګنې وړ وي. د دوی لوی کلي لال پوره، گوشته او کامه یواځې پرته لرونکي کورونه لري او یو څه مهم ځایونه دي. دوه وروستي یې په دېوالونو محاط دي او په دوی کې مشران له خپلو نوکرانو (چې هغه په عمومي ډول مومندان نه دي) او هندکیانو سره اوسي.

د ملک زیات خلک کښت او کر کوي او ځینې یې د غرونو په نامسکونو برخو کې رمې پیایي. په ژمي کې دغه کارونه، نه وي او دوی خپل وخت په کورونو کې تېروي او د مزدو د پرتو له پلوه څخه څېښې او داسې نور اوسي. دوی دغه شیان پېښور ته لېږدوي او هم خپلې غلې دانې ګڼو کلیو ته وړي او په بدل کې یې مالګه، خټا، ټوکران، شخ وړېښم او ځینې نور څیزونه راوړي.

د ېرو مومندو دوه خپلونه په ځېمو کې ژوند کوي. اوبان ساتي او په پسرلي کې له خپلو رمو سره په خراسان کې د هلمند لورې برخو ته کوچ کوي. دوی په ېرو درانیو کې یواځیني کوچي دي.

خیبریان

خیبریان د هغو بې شمېرو ځانګړو په سر کې ژوند کوي، چې د سپین غره له شمالي او غتیزو خواوو څخه دي. د دوی نوم د خیبر له درې یا ځایي نه راوتلی، چې د پېښور او جلال آباد تر مېنځ د کابل سیند په ښي اړخ کې غځېدلی دی او د دوی د متصرفاتو شمالي سرحد تشکیلوي. لویديځ ته یې بنګش او شمال، جنوب، ختیځ ته یې د پېښور میدان پروت دی، خو هغه سهیل ختیځ ته نږدې تر اباسین پورې د (۳۴) زاوړي په حدودو کې غځېږي.

دغه ملک ډېر متنوع دی، برښې برخه یې د یوه هک غره په ګرنگ لرونکي اړخ کې پرته ده او کوزې برخه یې د سختې او سپرې برخې په مېنځ کې پرته ده. دغه برخه ښه زرغونه ده، خو درې یې تنګې دي. اقلیم یې له ډېرو سړو څخه تر نهایی تودوځي پورې بدلون کوي. په ټولیز ډول دغه ملک سوړ دی، خو د ورو کوزې برخې یې د چاپېریاتو له خوا د هوا د بندېدو له لامله تودې دي او ښکته سپره غرونه

یې لکه په نورو خایونو کې په اوږې کې په نه زغم کېدونکې ډول تاوده وي. خيبریان له برو مومندو پرته له درېو ازادو قومونو څخه متشکل دي. دغه قومونه ايریدي، شينواري او اورکزي دي. دوی ټول (۱۲۰/۰۰۰) تنه حساب شوي دي. شينواري په شېر کې تر ټولو لږ، خو تر دغو درېونو نه ډېر بڼه او پاچا ته ډېر تابع دي. هغه نور يې د خپلو ملکوئو د قوت له لامله له ايل کېدونو نه ازاد دي. د خيبر د ځايي اهميت (د کابل او پېښور تر مېنځ د زيات ارتباط له لامله) پاچا دې ته رسولی، چې د دوی په اعمالو يو څه کنټرول ولري، نو په دې ډول دوی ته د دغې لارې د امن د ساتلو پرځای ډېر معاشونه ورکول کېږي. خو د دوی د لوتمنارۍ عادتونه داسې دي، چې دوی د لارويو له شکولو څخه په بشپړه توگه منع کېدای نه شي او همدا چې په دولت کې گډوډي راشي، ممکنه نه ده، د دوی له ملک نه سړی په امن کې تېر شي.

د خيبر ځايي تېږې پېنځه ويشت ميله اوږد دي. له ستغو پوښتيو او ډېرو تنگو درونه اوږي، سړک يې زيات د شيلو د مجرا په امتداد غچېدلی او په غرونو کې د ناڅاپي اورښت په حال کې ډېر خطرناک وي. خيبريان په ارامو وختونو کې د دغه ځايي په بېلابېلو خايونو کې هډې لري، چې له لارويو نه هغه محصول ټولوي، چې د ټولولو اجازه يې لري، خو په گډوډيو کې دوی ټول څاروي، که يو ځانگړی لاروی هم ونځواري په دغه لاره تېر شي د هغه د اس د پټيو تر پهاړي د دغې تنگې درې په اوږدو کې انعکاس کوي او هغه ددې لامل کېږي، چې خيبريان له تنگو نارو او نروښو څخه په اسونو سواره پسې وځي او که دوی کوم کاروان ته سترگې په لاره وي، د يوه غره په ډډو کې په سلگونو ټولپې او توپک په لاس د هغه رسېدو ته په خبر او قرار انتظار باسي.

د خيبريانو کره وړه

خيبريان نري، خو د قوي غړيو خاوندان دي، مخونه يې اوږد، او ډنگر دي، پوزې يې هکې او قعبوري يې هډوکي لرونکي او غيړې يې تورنځني دي. دوی لږ تر لږه په ژمي کې نوي اسمان رنگه لنگوتې په سر کوي او داسې اوږد، قوي آسماني رنگه کيسونه اغوندي، چې په ځانو پورې يې نښتي وي، خو د زنگنو تر منځنۍ خد پورې يې رسېږي. دوی يا د پروړو يا د مژرو د پانونو جوړې سوتره خپلۍ په پښو کوي. داسې توپکونه گرځوي، چې د ميل د ملاتړ لپاره يې د لرگي پنجه وربورې نښتي وي. همدارنگه دوی تورې او لنډې سانگې (نيزې) له ځانونو سره گرځوي او په ټوليز ډول تر ټولو هغو نورو پښتنو، چې ماليدلي دي، په بڼه کې ډېر عجيب او شول دي. دوی په خپلو درو کې برنډې لرونکي گوروته لري، خو په غرونو

کې يانې چېرته چې په اوږې کې په ټوليز ډول اوسي. د پوزيو داسې لېږدېدونکې کوډلې لري، لکه پر مړمندان چې يې لري، په ژمي کې دوی کوزو غرونو ته ټيکنه کېږي او هلته په ټوليز ډول په داسې سمځو کې ژوند کوي، چې د غرونو په خټينو برخو کې يې کېندلې دي. دوی په تودوخه کې نهايت نارام وي.

خيبريان ډېر ښه ښه وېشتونکي دي او ښه غرنې عسکر گڼل کېږي، که څه هم په اواره کې يې دومره مژه نه شته. دوی په دغه راز جنگونو کې له خپل ملک نه ليرې ان د پنجاب په نهايي ختيځو بريدونو کې تر کوټ کانگرا (Kote Kanigra) پورې هم استخدامېږي. خو دوی تر جنگه لوټ کولو ته ډېر متعايل دي او د هغو لښکرو مهمات تالا کوي، چې دوی ورپورې اړه لري او يې ساتونکيو پرېښودل شوي وي. دوی د اشيان د جنگ په شدت کې له شاه شجاع سره په همدغه ډول سلوک وکړ او په دغه توگه د هغه د ماتې لامل شول. په ټوليز ډول دوی په پښتنو کې تر ټولو زيات يرغلگران دي او گومان کوم، چې دوی ته د پټ احساس کوي او نه د هره، څوک چې ما هېڅ نه دي اورېدلي، چې يو چا دې د دوی له ملک څخه د مصنويت تېرېدو لپاره د خيبريانو کومه بدرگه استخدام کړې وي او دا هغه گام دی، چې په هغه سره تل د يو بل قوم له ملک نه تېرېدل د لاروي مصنويت څرندې کوي.

د پېښور قومونه

د پېښور ميدان چې د يوسفزو سهيل ته جوخت پروت دی، نږدې د اپروي دي او قطر يې پنځه ډېرش ميلو ته رسېږي. له دغه ميدان نه هر پلور غرونه تاو دي، خو يواځې په ختيځ کې چې هلته د وچ ملک يوه نرۍ تر انگه د کابل سيند په اوږدو کې اباسين ته منتهسې کېږي. دغه تر انگه نږدې پېنځلس ميله سوړوره ده او د بونير د غرونو په مېنځ او د طول البلد په (۴۲) درجې کې پرته ده، چې په سهيل کې د پېښور په ميدان پورې محاطه ده. د دغه ميدان سهيل لورېدېځې ته د سپين غره د هسکې څوکې شاوخوا د خيبريانو واړه غرونه پراته دي. لويديځ اړخ ته يې د اتماخېلو او پرو مومندو غرونه پراته دي، چې د هغو د پاسه تر هغو ډېر هسک غرونه ليدل کېږي.

د دغه ميدان ځمکه له تورې نرمې ځمکې څاروي نه جوړه ده، سطح يې لوړه او ژوره ده، خو دغه ټول ميدان له چاپېرو ملکونو څخه دومره ټيټ دی، چې نږدې د هغه هرې برخې ته اوبه رسېږي او دا د هغه د تلپاتې ژرغونوالي تضمين کوي. د اوبو دغه پرېښاني ان کله کله د دغه ميدان په کوزنۍ برخه کې په تېره په ښار کې، چې يوه برخه يې د پسرلي په ښارونو سره تر سيلاب لاندې کېږي، د نارامۍ لامل هم کېږي.

په ټولیز ډول دغو لاندیو ته د پېښور قومونه ویل کېږي: محمدزیان، گگیانې، مومند، خلیل او داودزي.

محمدزي او گگیانې د کابل سیند د یوسفزیو په خوا کې اوسي. د دوی مېشت کېدل دمخه بیان شوی دی. د دوی کچه وړه یوسفزیو ته ورته دي. خو دوی پاچا ته تابع دي او د خپلو مشرانو تر دقیق حکم لاندې ژوند کوي.

د محمدزیو عمده خای اشغردی. چې یا به د یوه ښارگوټي په توگه وگڼل شي او یا یو بل ته ډېر نږدې کلي. محمدزي اته زره او گگیانې پنځه زره کورنۍ حساب شوي دي.

هغه درې نور قومونه یې غوري، یا غوریان خپل دي، د پېنځلسمې پېړۍ په میځ کې دوی د غزني په لوریديځ کې د ترنگ رود پر غاړه مېشت وو او د بابر په وخت کې (د هجري قمري ۹۱۵ کال په شاوخوا کې) همدارنگه مومندان د غزني په سهیل کې پراته وو. داسې ښکاري. چې دوی په هغه وخت کې که ټول پوونده نه وو. یوه برخه یې پوونده وه.

دوی د بابر د ژوی کامران د سلطنت په دوره کې پېښور ته لاړل او ددغه پاچا په مرسته یې دلازاګ له اباسین نه هغه خوا وشړل. اوس د هغه قوې او بې شمېره قومونه یواځې یو څو کلي د اباسین په لوریديځ کې آباد دي. بلکې ددغه سیند د هند په خوا کې یو څو زره دلازاګ شته دي.

دغه قومونه په اوار میدان کې د استوګنې له لامله باید هرومرو د پاچا پوره تابع شوي وي. په حقیقت کې دوی د پښتنو ډېر تابع قومونه دي او په نتیجه کې دوی زېږېدل (استشان) کېږي او دوی دغه زېږېناک په پوره صبر زغمي. هغه لوی ظلم، چې په دوی کېږي هغه وخت وي، چې پاچا په پېښور کې وي او پوځ یې د دوی ګڼتونه تالا کوي. دوی دوه ځله یاغیان شوي او ویل کېږي، چې اوس غواړي د حکومت حکمران له خپلې سیمې څخه وشړي او په دغه اړه د یوسفزیو د آزادۍ پېښې وکړي، چې دوی یې په یقین سره ستایي او څخه پرې لري.

د قوم مشران دلته د آریایانو په نامه یادېږي. د دوی واک په بېلابېلو قومونو کې سره توپیر کوي. په مومندو کې د مشرانو واک تر نورو ډېر دی. د افرادو تر مېنځ وړې شخړې د مشرانو یا جرګې له خوا فیصله کېږي، خو ټولې مهمې قضیې یا قاضی یا د ښار سردار فیصله کوي. په ټولیز ډول په پېښور کې آرامي ډېره ده، خو په اړې کې چې پاچا او پوځ یې نه وي، د برو درانیو د نارامۍ ښې ښکاري او دغه قومونه زیات وخت د ګڼتو لپاره د اړینو په سر، سره جنگېږي.

د دوی کورونه، جامې او عادتونه

د پېښور د قومونو کورونه، خواړه او د ژوندانه عادتونه د یوسفزیو له کورونو، خټو او عادتونو سره ورته دي. د دوی جامې هم څنگه چې د پښتنو او هندوستانیانو د جامو مخلوط دی، سره ورته والی لري. دوی په ټولیز ډول په ژمي کې د غمنا آسماني رنگه تورې گراتې (چکرې، کچرې) اغرندي او د اوږې په رسېدو سره یې اېسته کوي او هغه وخت یو اوږد کمیس او یو سپین یا آسماني رنگه لنگوټی په سر تړي او دغه د خلکو د زیات شمېر جامې دي. یوه لونگی چې یا په ملا پورې تړل شوې وي او یا د اوږو د پاسه اچول کېږي، تل د دوی د جامو یوه برخه ده. دوی که څه هم د ږړو درانیو له جنگي روحیې څخه یې برخې نه دي، د دوی کړه وړه په ټولیز ډول نرم، مهربان او ښې ضرره دي.

د دوی ذهنونه په نهایت درجه فعال او چټک دي او دوی تر ټولو پښتنو له څه ساده او غلطۍ نه ډېر متعایل دي.

ما دمخه ددې ذکر کې، چې پېښور د کابل د پاچایانو د ژمي مرکز دی، شاه شجاع په ځانگړې توگه ددغه ځای او خلکو سره مینه لرله او دغه خلک هم په قوی او تلپاتې ډول د هغه پلویان او ورسره یې کلکه علاقه لرله.

د مومندانو هغه ځانگړه، چې په سمه کې اوسي، نږدې دولس زره کوره حساب شوي دي. دوی له ږړو مومندانو سره د قوم او نسب پرته تورې اړیکې نه لري.

خلیل شېر زړه کورنۍ او داودزي لس زره کوره شمېرل شوي دي، ددغه میدان نور اوسېدونکي هندکیان دي او ټول اوسېدونکي یې باید له (۳۰۰۰۰۰) تنو څخه ډېر وي.

ختک

هغه ټوټه سپېره ملک، چې د اباسین او پېښور تر مېنځ پروت دی، د خټکو او یوسفزیو تر مېنځ وېشل شوی دی. لومړۍ یې د کابل د سیند په سهيلي ملک کې مېشت دي، چې په ټولیز ډول غرنۍ یا ډېرین دي، خو له څه اواري او شتر چمنو او وښیانو څخه خالي هم نه دي، په تېره د سیند خوا یانې چېرته چې ځینې ښکلي ځایونه دغسې ونې لري، چې تل شنبې وي او دلته دغسې هندي ونې هم شته، چې سیسو (Sisso) نومېږي. دغه ملک اباسین ته په نږدې کېدو سره کلکېږي او کلی یې له لوی دي. ډېر ستر ځای یې اکوړه نومېږي، چې ښایسته ښار گوتی دی او یو سوتره مسجد او له کانونو نه جوړ یو ښکلی بازار لري.

ختکو ددغه ملک ښه ډېره برخه نیولې ده. د دوی ملک د کابل له سیند نه د مالگي

تر غرونو پورې نږدې اويا ميلو په اوږدو غځېدلی دی. سوريې نږدې پېنځه دېرش ميله دی. د دوی ټوليز سرحد ختيځې خوا ته اېاسيند دی. که څه هم د دوی يو، قومي څانگه نه سیتد نه هغه خوا د مگود (Makoud) په ښار گوټي او سيمې کې مېشت ده. لويديځې خوا ته يې د پېښور قومونه، خيبريان او بنگلې پراته دي. په سهيل کې يې ښو او د دامان لوهاني پراته دي. دوی داسې دوه بېلې بېلې څانگې لري، چې سره پوره توپير لري، که څه هم مشران يې يو تر بله سره تړيرونه دي.

څټک ښايي د پښتنو په حساب زيات قبول شوي وي، چې دوی يې د هندو شمالي څانگې لس زره او د جنوبي څانگې دولس زره کورنۍ گڼلي دي. په دواړو څانگو کې د دوی ځانان په خپلو تېرو باندې ډېر اختيار لري، خو شمالي وېش يې د پېښور د قومونو په څېر تر زياتې اندازې د پاچا تابع دي. په داسې حال کې چې د سهيل ځان يې تر ډېره حده آزاد دی او دده دغه آزادي د هغه د ملک د غرونو له لامله خوندي شوي ده.

د شمالي څانگې خلک يې د خپل رښتينتوب او آرام عادت له امله ښه ستايل کېږي. دوی جنگ، ښکلي او د پېښور تر نورو قومونو ډېر سپين رنگي دي، خو په خپلو جامو او کړو وړو کې د هندوستان خلکو ته زيات ورته دي.

د سهيلي څټکو ملک سره توپير لري، خو ټول يې غرنی دی او سهيلي برخه يې ډېره غرنۍ ده. دغه ملک له ډبريزو او سپېرو غرونو جوړ دی، چې په ژورو او مخ په غورو کليو سره بېلېږي او د بارک (Barak) او ساغر (Sagar) ښوک مار تېرونه پکې په تيت، پرک ډول مېشت دي. شونې نه ده، چې د ملک تر دغې برخې نه بل څه ډېر وېروونکي تصور شي. دلته بل څه نه ليدل کېږي، خو شول او سپېره غرونه چې په گډوډ ډول سره کوته شوي دي، بل څه په غوړو نه راځي، خو د مالگينو سيلاندونو خوږ، چې په ډېرې چټکۍ سره مخ په درو ښکته کېږي، دغه منظره د وښو په کورنو سره يو څه له مېنځه تللي وه، چې د غرونو په سرو کې دوه دوه، درې درې، يو ځای بل ځای ليدل کېږي او ان دغه هم د ښار ميلو په فاصلي کې يو يا دوه څله تر سترگو کېږي.

د دغه ملک شول او سپدونکي يا له لاري څخه تېښتي، يا د غرونو په سرو کې گرځي، چې په مساعدې موقوع کې پرې ودانگي. سره له دې هم دغه منظره کله کله د يوې غونډې د سطح د پاسه د جوار د يوې ټوټې يا د شني درې په ليدو سره، چې له ليرې نه تر سترگو کېږي، خوښوونکي وي. دغه درې که څه هم سختې او وېروونکي دي، خو رومانتيک او شاعرانه دي او د ريالو غاړې کله کله د ځنگلي ښووانو په گڼو ځنگلونو په زړه پورې ښکاري. د شمال خوا ته نور هم رواندي په دغه سيمه کې

هنگ، دېرېن او گېرنگ لرونکي غرونه ولاړ دي، خو د دوی په مېنځ کې يو څه پراخ او ښه زرغون ميدانونه هم موجود دي، ستر ميدانونه يې مالگين او لاچي او تيرې (Lair) دي، دغه وروستۍ ميدان د خان استوگنځۍ دۍ. د دوی زراعتي محصولات غنم او ټاټور دي. دوی مالگينې دېرې په زياته اندازه صادروي، چې هغه په عمده ډول تيرې ته نږدې د مالگې له غرونو څخه راوباسي.

زموږ له ملگريو نه هېچا بارک په سترگو نه وليدلی، هغوی يواځې له ليرې نه په نظر راغلل، موږ له دوی سره څه مراوده نه لرله، خو دا چې دا اړيکه د دوی له هغه بريد څخه پيدا شوه، چې دوی زموږ په هغو گسانو کاوه، چې لار يې غلطوله، موږ ته وويل شول چې دوی که څه هم خټک وو، له دواړو ځانانو مستقل وو او د انارشي او گېروې په حال کې يې ژوند کاوه.

د بارک شمال ته خټک په رنگ تور وو، جامې يې د ځينو هندوستانيو خلکو په څېر وې، خو په کېر وېر کې تر هغو شول وو، دوی له موږ سره په معاملو کې نرم او نه رېږدونکي وو او اورم، چې دا د دوی ټوليزه ځانگړتيا وه.

بنگين

د بنگين د قوم شمال ته د څيبرياتو غرونه، ختيځ او سهيل ختيځ ته يې خټک او سهيل ته يې څه وزير او لويديځ ته يې توري پراته دي.

د دوی ملک يوه اوږده دره ده او هغه د داسې ميدان په لور پراخېږي، چې قطر يې نږدې دولس ميله دی. درې ته يې بربنگين او ميدان ته يې کوز بنگين ويل کېږي. ميدان يې ښه آباد دی او پرېمانه اوبه لري، ناکبت شوي برخې يې د مزرو په بڼه پټې دي، خو يو څو نورې ونې هم پکې شته او دا ونې د گوهات له شاوخوا پرته، چې هغه د دوی د ستر مقر دی، په زړه وړونکيو باغونو کې ولاړې دي، گوهات يو وړ، سوتره ښارگوټی دی، خو هغه په قوم کې د ناراميو له لامله د يوه لوی کلي په اندازه کوچنی شوی دی، بربنگين يې اوبه لري او په ښکته برخه کې ښه حاصل ورکوي، خو واه غرونه يې ستر او سخت دي.

د بنگينو او خټکو دواړه ملکونه د اقليم له نظره ډېر متنوع دي. د غرونو ځينې برخې يې کله کله ان د مارچ تر مياشتې پورې له واورو ډکې وي، په داسې حال کې، چې نورې برخې يې لا ان د ژمي په منځ کې يواځې ځينې وختونه سپينې شوي وي او په ځينو باندې يې واوره هېڅ نه اوړي. په ټوليز ډول د سليمان غرونه نږدې واه او درې يې سړې دي، اواري يې که څه هم د پېښور په اندول سړې دي، يواځې کله کله واوره لري.

د کوزو بنگينو خلک تر ډېر حده د خان او پاچا تابع دي، خو د بربنگينو خلک تر

هغو لږ تابع دي. ټول ښځين په خپره كې لږ څه د پېښور د قومونو په څېر دي. خو د خپريانو په څېر جامې اغوندي. د ښځينو هغه كورنۍ چې په هندوستان كې څومره غټ نوم گټلى دى او د قرخ آباد نوابان له هغې څخه راپورته شوي دي. په اصل كې د برو ښځينو د يوه بزرگ روزات دي.

توري او خاخي

د برو ښځينو لويديځ ته توري پراته دي او دوى د هغې درې په اوږدو كې مېشت دي. نو د دوى ملك او حاصلات سره يو شان دي. خلك يې له پاچا نه بېل دي. خو د جبرانتيا خاى دى. چې دوى په پښتنو كې شيعه گان دي. د برو ښځينو ډېر خلك هم په دغې قرقې پورې اړه لري.

د هغې درې په بيخي بر سر كې. چې نږدې د كورمې په موازي لويديځ لور ته غځېږي. خاخي پراته دي او دوى له توريو سره سخته دښمني لري. د دوى دوه د سليمان د غره په مستقي او كلكې برخې كې په اوږدو پرته ده او هغه د توريو له درې نه ډېره تنگه. خواره او سه ده.

ددغې درې دواړه ډډې د نيترو په وڼو كې دي او د دزورمې يې عمده مال دى. اوسېدونكي يې په دغې كورونو كې ژوند كوي. چې نيمايي په ځمكه كې ښخ دي. د پښتني شريو گيسونه (كچري. چكري) اغوندي او د گال په زياتې برخې كې د شپې او ورځې اورېلوي. له اباسين نه پېښور ته يوه لار ددغې اوږدې درې په اوږدو كې غځېدلې او دغه لاره وروسته له دې. چې د خاخيو له ملك نه واوړي. د سليمان د سلسلې په ډېر لوړ غاښي (گوتل) كې له يوه تنگي نه د غزني ختيځ قطب پلو ته په هسكو ملكونو كې ننوځي.

عيسى خېل

نه ځانې او نه توري په برو درانيو كې راځي او دغه لاتدينې قومونه په ټوليز ډول د امان په قومونو كې شمېرل كېږي. خو دوى له هغو قومونو څخه په دومره ډېرو اړخونو توپير لري. چې ښايي د مطلب د اسانۍ لپاره داته د هغو يادونه وشي.

هغه قومونه دا دي: عيسى خېل، شيټك (Shetuk)، ښوځي (Hanoussi)، ډور او خوستيان. درې لومړني قومونه يې د خټكو د ملك سهيل ته پراته دي او هغه نور يې د توريانو سهيل ته. د امان د دوى په سهيل كې پروت دى. د عيسى خېلو ملك د اباسين په اوږدو كې تر دېرشو ميلو زيات غځېدلى دى. سور يې دولس ميله دى او په درېو خواو كې لوړو غرونو په غېږ كې نيولى دى. دا يو ډېر غني ملك دى. پرېمانه اوبه او گڼ نفوس لري. ډېر ښه كښت پكې كېږي. ويالې يې دومره ډېرې او دومره سوروري او ژوري دي. چې لارې په زياته اندازه بندوي. كلې يې چې ډېر لوى

دي. په وټو پټه شنه او زرغون دي. ډېر کورونه يې ښه اخیست شوي دي. په اباسين کې غيښ لوی ټاپوګان هم په عيسی خېلو پورې اړه لري. ډېر يې کرل کېږي او څه يې د کرنې لپاره سمېږي. غنم د ټول ملک ستر حاصل دی.

عيسی خېل د شاهي واک پروا نه ساتي او په خېلو کې يو کمزوری حکومت لري. دوی ضعیف لاروي چوروي او له قوي لاروي نه غلا کوي. د عيسی خېلو په لوریديځ کې د غرونو شاته يو آوار میدان پروت دی، چې د شیتګ د قوم له خوا کرل کېږي او د دوی په اړه زه څه معلومات نه لرم.

بنو او دور

ليري د لريدیځ خوا ته په هسکه کې بنو پروت دی. بنو يو پراخ میدان دی، چې د کورمې په سیند غږېږي. بنو ډېر کلي لري او د جوارو په زرغونو ګڼټو پټه دي. په اوږې کې تود دی، خو په ژمي کې داسې سوړ دی، چې انسان يې زغملی نه شي. حاصلات يې شولې، غنم او جوار (ډېر پرېمانه)، ګنسی، تمباکو، کورکن (Turneris)، زنجبیل او د خورو يو څو ډوله مایه دي. له خټکیو، توتانو، نارنج باب او غټ لیمو پرته نور مېوې نه لري. غرونه يې یا سپرې یا یواځې په وټو پوټو پوښل شوي دي. په میان کې د غزه پرې لویې وټې او يو څه هغه اغزن بوټي، چې په هندوستان کې ډېر شنه کېږي، پیدا کېږي. د وحشي ځناورو په جله کې يې وحشي چرګان، وحشي پکونه او داسې ژوي، چې په فارسي کې د پازن (Pazn) په نامه یادېږي، شته دي خو ډېر عجیب يې داسې وحشي سپي دي، چې کورنیو سپيو ته بالکل ورته دي او په ډله ییزه توګه په څلورو یا پنځو جوړو کې ګرځي.

خلک يې له بېلابېلو قومي څانګو نه متشکل دي، چې د اصل او نسب له پلوه سره تړلي نه دي او په خېلو کې يو ګډ حکومت نه لري. دوی په تلپاتې دښمنیو کې سره ژوند کوي. دوی د پاچا د واک يو څه پروا ساتي. یوه لویه لاره يې له ملک څخه تېرېږي. خو لاروي زیاتره د دوی په ملک کې رېښ وړني، د هر کلي خلک په داسې ډېر ټينګار سره غوښتنه کوي، چې ردول يې ښايي زیان ورسوي.

له بنو نه پورته، چې له مغرونه په غرونو پېل شوی دی، د دور اوږده تنګه دره پرته ده. دور د خدراڼو تر ملک پورې د سليمان د غرونو په لمنو کې غځېدلې دي. ګڼ خلک او دېوال لرونکي کلي لري. دوی تل له یوه بل سره په جنگ وي، ددغه ځای يو قوي سړی کولای شي د یوه ضعیف شخص اولاد د غلامانو په څېر وپلوري. په دوی کې حکومت یا په هېڅ ډول مېنځ ته راتلی نه شي او یا دومره اغېزناک نه وي. دوی په زړه بدوونکیو فسادونو شهرت لري او په واقع کې د دوی په کړو وړو کې سیاسي کوم شی نه لیدل کېږي. د بنو د خلکو کړه وړه هم دومره ښه نه دي او ملایان يې لکه

څنگه چې په دغسې ملکونو کې معمول دي، ډېر قدرت لري او دوی له دغه قدرت نه د ناوړې استفادې موقع له لاسه نه ورکوي.

د ډېرو قطب ته د کورمې او د هغه ترمنځ خوست پروت دی. خوست یو وړې ملک او د ډېرو او بشو په څېر د بېلابېلو نسبونو ډېرو واره قومونه پکې مېشت دي. خوست هم د ډېرو په څیر ښه هسک دی. خو له هغونه په غرونو سره بېل شوی دی. خوست د پاچا تابع دی او د یوه خپل مشر له خوا اداره کېږي. دغه مشر د پاچا د سردار د نایب په توګه عمل کوي. سره له دې هم په خوست کې د نښتي اختلافات ډېر شديدي دي او د خوست ټوله وادي په دوو ګونډو سپین ګوند او تور ګوند سره وېشل شوې ده. دغه ګوندونه د یوه یا بل د غم یو د جنګونو له لامله په تلپاتې توګه د جنګ په حال کې دي.

د خوست ختیځ لور ته درګی یو وړې ملک پروت دی او یو قوم چې تنې نومېږي، پکې اوسي او زه د هغوی په اړه د دوی له نامه پرته بل څه معلومات نه لرم. په هغو غرونو کې چې دغه څلور وروستي ملکونه یې احاطه کېږي دي. د وزیرو غرنی قوم اوسېږي.

دویم څپرکی

ختیځ قومونه

د دامان قومونه

دامان په ډېر پراخ مفهوم سره له ټولو هغو ملکونو څخه جوړ دی، چې د حالګې د غرونو، د سلیحان د غرونو، د اباسین او په بر سټد کې د سنگر په مېنځ کې پراته دي. ما دمخه ددغې سیمې هغه برخه بیان کړې، چې د کورمې او گومبېلي (Gumbela) په قطب کې پرته ده، نو اوس غواړم پاتې سیمې بیان کړم. پاتې برخه په سیمې په درېو برخو ووېشل شي: د اباسین اوار میدانونه، چې په ټولیز ډول بلوچ پکې مېشت دي، او مه گل واد (Mehelwadi) نومېږي^۱، د مروتو ملک او هغه میدانونه او وړې غونډۍ (د هسکو غرونو په شاوخوا کې) چې خاص دامان جوړوي.

مه گل واد د اباسین په اوږدو کې نږدې تر یوسل او شل میلو پورې غځېدلی دی. کله چې بیر سیمې له پېنځه ویشټو څخه تر دېرشو میلو پورې رسېږي، مه گل واد نرمې خاورې، اوارې سطح او ب وېشو اوار میدان دی، خور د (Tamarisk) غز او همدارنگه انځرن بوټي، چې په هندي کې ورته کوریل (Kuril) وايي، داته او هلته موندل کېږي. همدارنگه دغې یوه ونه، چې جات (Jat) نومېږي او قد سیمې له پېنځو څخه تر شلو فوټو پورې رسېږي، یو ځای بل ځای موندل کېږي. ددغه میدان خاوره، چې ډېره تر پښو لاندې شي د سپین بختو وړو ډورو په شکل اوږي. داسې ښکاري، چې دغه خاوره به د سیند له چوټي څخه جوړه وي، چې په اوږې کې ددغه ملک په ډېرو برخو کې په ډېر مقدار سره لیدل کېږي. همدا مهال قرش وریالي،

^۱ مه گل واد بلوچي یا هند کې نوم دی، ډېر له استعمالېږي او ښايي پښتو ته معلوم نه وي.

چې د واورو په ویلي کېدو سره ډکېږي، راټیټکته کېږي او ټولې اوارې له اوبو نه ډکوي. د اوارې په سر اوبه کله کله ژورې وي، خو د ځمکې له بڼې نه داسې ښکاري، چې هغه تر ډېرې مودې پورې پاتې کېږي او هغه داسې وي لکه د وچ شوي ډنډ په تل کې چې وي. میدان له سوړو نه ډک وي او په ټولو برخو کې د اوبو په ریالو په نښه شوي وي او سیند ته نږدې له هغې نه ښې تنګې درې جوړېږي.

د سیند غاړې یا د غرو لمنې د ټیټو وڼو په ګڼو ځنګلونو پټې دي، یا کله کله له جګو وڼو او ځینې وختونه له اغزنو بوټو سره ګډې وي. وحشي سرکوزي، سرکوزي ته ورته غرغه او د ښکار هر ډول ژوي پرېمانه لري.

د کلیو په شاوخوا کې زیات وخت د خرما د وڼو لوی ځنګلونه وي او دغه وڼې په ټولې اوارې کې یواځینې جګې وڼې دي. په کوم ځای کې چې کرښه کېږي، هغه ډېره شتمنه وي. خو د اوارې ډېره برخه یې شاړه پرته ده او دا په دې لامل، چې اوسېدونکي یې خوار دي او حکومت یې خراب دی. د دغه میدان سهيلي برخه ډېره ځنګلې ده. قطبي برخه یې شگلنه ده، په دغې برخې کې هغه ډول اوبان چې په هندوستان کې موندل کېږي، په زیات شمېر روزل کېږي.

تر ټولو لوی ښار یې د اسماعیل خان ډېره ده، دا ښار د حاکم مقر دی. دی بلوچ دی، چې د دغه ولایت د لیه (Lah) د کورنۍ له خوا ټاکل شوی دی.

اوسېدونکي یې بلوڅان او جتان دي، دوی پد رنگ تور، په ځان نري او په جسم کې واره دي. د دوی عادي جامه په اوږې کې تور رنگه خمتا او په ژمي کې د وړین ټوکر څږ رنگه یا پر ګه لویه کورتۍ ده. دوی پاچا او د هغه استازي ته پوره ایل دي.

مروت

د مروتو ملک له شګر او وچو اوارو څخه، چې په یو لږ غونډیو بېلېږي، جوړ دی. د کینټ لپاره په بشپړه توګه په باران اتکا لري، اوسېدونکي یې په ډېرو برخو کې ان مجبور دي خپلو کورنیو ته له څو ميلو لرې ځایونو څخه اوبه راوړي.

د مروتو نیمايي برخه مېشته ده او په کینټ ژوند کوي. بله برخه یې د خپلو اوبانو له یادو سره ګرځي او په عمده ډول د وڼو د پانو په داسې موقعتي کوډلو کې ژوند کوي، چې دېوالونه یې له اغزیو او پامونه یې له وڼو څخه جوړ دي. یو څو یې په ډېرو خرابو تورو څپو کې ژوند کوي. دوی ښه لوړ او سپین خلک دي او ښه آزاد او پراخ پر تګونه غوښتي. یو بل شی په اوږو اچوي او د سمال تر خپلو سروو تاووي.

د دوی ملک شوې پېنځه دېرش مربع میل دی، چې له ښو څخه تر مه گل واده او له سلیمانیه غرونو څخه د هغو ټیټو غرونو سلسلې پورې رسېږي، چې لارګي (Largee) له اباسین څخه پیلوي، خو اوسېدونکي یې خوار او تنګې دي.

په هغې وړې ترانگې کې. چې د دغو ټيټو غرونو او اېاسين ترمېنځ پرته ده، د خايسور (Khayssore) په نامه يو کوچنی قوم اوسېږي.

خاص د امان چې د مروتو په سهيل کې پروت دی او د سليمان د غرونو په پېڅ کې غځېدلی دی او وزير، شيراني او زمري پکې اوسي. له مه گل واد سره په اوږدوالي کې برابر دی. خو سوريې له لسو ميلو څخه تر دېرشو نه ډېرو ميلو پورې مختلف دی. ټول اوسېدونکي يې دولت خپل، گنډاپوري، مياخپل، بابر او ستورياني دي. له گنډاپوريو پرته دا هغه قومونه دي، چې د لوهانيو تر ټوليز نامه لاندې راځي. عيسی خپل، مروت او خايسور هم په دغه نامه کې شامل دي.

د مروتو سهيل ته ورڅېرمه گنډاپوري او دولت خپل پراته دي او لومړنی يې تر نورو په ختيځه خوا کې دی. د دوی ملک د مه گل واد په څېر دی، خو تر هغه ډېر نه کرل کېږي. په تېره د دولت خپلو ملک، چې په عادي کلو کې د گومل ټولي اوږد خپل کښت لپاره په کاروي. گنډاپوريان يو څو لوی کلي لري، چې ستر يې کلاچي، توک وارا او لوتي دي. تک د دولت خپلو لوی ښار گوتی دی.

د دولت خپلو په لور پېڅ کې ستوري (Tutorres)، مياڼي، پېټني (Bitnees) او نور هغه يو څو قومونه پراته دي. چې دولت خپلو ته تابع دي. د دوی ملک هغه ملک ته ورته دی، چې اوس يې ذکر وشو خو تر هغه وچ، تر هغه خراب کرل شوی او د هغه لور پېڅې لوري غرنۍ دي.

هغه لويه لاره، چې د کابل په لور ځي، له اټک نه اوږې تر ډېره حده د گوملي د سيند په اوږدو کې پرته ده او له يوه غاښي څخه اوږې، چې د غوليري (Gholaire) په لار يادېږي.

د دولت خپلو سهيل ته مياخپل پراته دي او د دوی ملک تر هغو نه چې ما يې بيان کړی دی، لږ اوږد دی او همدا ځای يې (ډيره بند) دی.

له کندهار نه لويه لاره ټوږې ډېره بند ته په (زرکاني) کې له غرونو څخه تېرېږي او د زار يې په لار له يوه غرنۍ او سخت ملک نه اوږې. د مياخپلو سهيل ته د بابر و ملک پروت دی. دغه ملک هغو ته ورته دی، چې همدا اوس يې بيان وشو. د هغې (Dehenh) دره د سليمان د غرونو له سلسلې نه په هغه باندې راوځي او يوه وړانه ترې راوځي. چې کښتونه پرې خړوبېږي. خراسان ته يوه لار له همدغې درې څخه تېرېږي. خو په دې لار د غوليري په شان ډېر تنگ راتگ نه کېږي.

د بابر و سهيل ته د ستوريانو ملک پروت دی، د دغه ملک يوه برخه د امان په اواره کې راځي او د بابر و ملک په څېر د سهيل په لور تر هغه ډېره کلکه، ډېره وچه او ډېره ښاره ده. نوره يې د سپېرو شگلنو کاهو د غرونو يوه ټيټه لړۍ ده، چې د سليمان د غرونو د سلسلې په اوږدو کې روانه ده او تر هغه وړاندې خوا د غرونو او

په حاصله ملک یوه برخه پرته ده. د پاپړو لوی خای چودوا (Chodwa) او دستور یانیو همدې سیمه اورمک (Oarmak) ده.

ددغو ټولو ملکونو پیداوار هغه دی، چې په هندوستان کې پیدا کېږي. باجره، جوارې او غنم په ډېرې ټولیزې غلې داسې دي. دلته ډېر بوکان لرونکي اوښان څخه نا څخه د هغو قومونو له خوا، چې نیمايي کال په دامان کې اوسي، روزل کېږي. د دوی تر عمومي اوښانو په رنگ کې ډېر تور دي، اندامونه یې د هغو له اندامونو څخه ډېر قوي او لنډ دي او د کار لپاره په غرونو کې تر هغو ډېر ښه گڼل شوي دي. د دامان د ډېرو برخو واکه پرېځانده او ډېر ښه دي. د ژمي په موسم کې ډېر کوچیانې قومونه ځان ته کاپي، په هغه وخت کې یې اقلیم په ډېره پورې سوږ دی، خو د اوږدې تودوخه یې خدنه لري.

د دامان د قومونو کره وړه:

د دامان د قومونو گډې ځانگړتیاوې به په دې ډول ښه وښودل شي، چې هغوی د غټېخو پښتنو له نورو قومونو سره پرتله کېدای شي. دوی په ځیرو کې تر ډېرو درانیو څخه توپیر لري، په دې چې دوی د غټو هډوکو خاوندان دي. زیاتره سپین رنگي دي او تل اوږدې غنې او ږیرې لري، که څه هم د دوی د اوږدې جامې نږدې د هندوستان د خلکو په څېر دي. دوی هندوستانو ته تر ټولو لږ ورته دي. دوی ددې پرځای چې غنې تپوې په سر کې او اوږد اوت کمیس واغوندي، د سپینې خمتا داسې تنگ کالي اغوندي، چې تر ټېټره پورې یې کلک تڅتي وي او له زنګانه، نه یې یو څه ښکته رسېږي. دوی ان په ژمي کې هم لنگوټي په سر کوي. خو هغه پخې غټ او ست وي. په داسې حال کې چې د هندوستانیانو پکې د دوی په سر ښه څخه تړل کېږي. یو ځانگړی شکل لري او یو څه ذوق او لطف هم پکې مراعات شوی وي. دوی په همدغه موسم کې هم د وږسو نه چور تسواري او ځې رنگه اوږده پوستینونه اغوندي. د دوی کورونه، خواړه او د ژوندانه عادات ډېر درانیو ته ورته دي، خو دوی تر هغو ډېر په غوښو، کورتو او د څارویو په نورو محصولاتو ژوند کوي او تر ډېرو نورو شکلیاتو ته لږ توجه لري. هر راز لویې کوي او خپلو ښځو ته اجازه ورکوي، چې له کوم قیده پرته د عموم په محضر کې ښکاره شي. ډېر یې کوچیان دي او نږدې ټول یې یا سوداگر او یا مال وېړونکي دي. د هر قوم یوه برخه په هر پسرلي کې خراسان ته ځي. دوی ددغو او نورو علتونو له لامله تر ډېرو درانیو زیات د هغه ملک گډوله کره وړه لري. که څه هم له هندوستان سره د خپل اصلي ارتباط قوي نښې ساتي. دوی په ټولیز ډول ساده او ریښتیني دي او په ټولیز ډول تر هغو قومونو، چې زه یې ورسره پرتله کوم، لږ لاتجه مار، لږ متعصب، زغمونکي او په ناوړو چارو پاندي لږ روږدي دي.

د دامان اداره

څنگه چې د دامان قومونه د شاهي قدرت له مرکز نه لیرې پراته دي، د حکومت کنترول په دوی لږ دی. داسې ښکاري، چې ځینو یې په دغو پنځوسو کلونو کې د یوسفزیو په څېر د انارشي په حال کې ژوند کړی وي، خو دغه حال تر زیاته حده پخپله د دوی له خوا د موقتي اداره چیانو په انتخاب سره سم شوی دی. دغو اداره چیانو ته پوره اختیار ورکړ شوی، چې عامه امنیت خوندي کړي، خو د خپل انتخاب د موډې د لاندوالي له لامله نه شي کولای له هغه نه د داسې یو مقصد لپاره استفاده وکړي، چې د قوم له آزادۍ سره ټکر کوي. دغه اداره په حقیقت کې د دامان د قومونو هغه خاصه ده، چې تر نورو پښتني قومونو یې ښه متاذه کوي. دغه رواج له دوی پرته په ټولو دغو قومونو او همدارنگه د شیرانیو په غرنی ګاونډي قوم غلبه لري. همدارنگه دغه رواج د کټواز په غلزیو او ناصرو کې هم شته، خو په نورو هغو قومونو کې چې زه د هغوی په اړه معلومات لرم، درک نه لري.

دغه اداره چیان په ځینو قومونو کې د ملکاتو په ځینو نورو کې د کورنیو د مشرانو له خوا ټاکل کېږي. دوی د خپل شخصي سیاست، د خپلوانو د شمېر او په قوم کې د ټولیز اهمیت لرلو له لامله ټاکل کېږي او د امنیت د ساتلو پوره اختیار لري. همدارنگه دوی ددې اختیار لري، چې د امنیت متخلفین په جرمه کولو او ان په ځینو قومونو کې په جسمي جزا مجازات کړي. دوی له هر خپل نه په ټاکلي انډول ټاکل کېږي او دغه انډول په لومړي سر کې داسې ترتیب شوی دی، چې باید د څلور پښتو شمېر پوره کړي او له همدې لامله یې هغه ته د څلور پښتۍ نوم ورکړی دی. دغه اداره چیان د یوه داسې کس تر حکم لاندې دي، چې هغه ته د څلور پښتۍ میر وبل کېږي او دی هم د نورو په څېر ټاکل کېږي. د څلور پښتیانو میر موظف دی د ځان قانوني امرونه نافذ کړي، دعوی او شخړې په خپل حکم فیصله کړي او ان په ځانګړې توګه ځان ته هم د ګډوډیو پیدا کولو له لامله جزا ورکړي. ټول قوم هر وخت دده د ملاتړ لپاره حاضر دی او څه وخت، چې څلور پښتیان ټاکل کېږي، ده ته په قسم کولو ځانونه مکلفوي. دده مقام د ښه قدرت او ګټې مقام دی، ځکه چې ټولې هغه جرمې چې ټولې د څلور پښتیانو په مېنځ کې وېشل کېږي، د میر اختیار په نورو څلور پښتیانو باندې دومره مطلق نه دی، چې دی په دې پر لاسی کړي چې د قوم د یوه غړي په قیمت شخصي انتقام واخلي یا خپله ګټه خوندي کړي^(۱) دده منصب په

"میاخېل قوم څلور میران لري او څلور واړه یې د واک له پلوه سره برابر دي، خو ددغه ترتیب خاموالی کله کله له هغو اختلافاتو څخه معلومېږي، چې دا لازمه ګرځوي چې هغه د ملکاتو په یوې جرګې حل شي. دغه جرګه جنجال حل کوي او هغه میر چې ښکاري په غلطه وي، جرمه کېږي."

ټولیز ډول د یوه کال لپاره دوام کوي. خو کله دې سواڅې ددې لپاره ټاکل کېږي، چې په کوم مارش کې مشر اوسي یا د یوه جنگ قوماندې په لاس ولري او دده اختیار هغه وخت تمامېږي، چې هغه څه یا موقع چې دې د هغه له لامله ټاکل شوی وي، پای ته ورسېږي. ځینې وخت په تېره بیا د ډېرې ارامۍ په وخت کې هغه هند غسې پرېښودل کېږي، چې پخپله له منځه لاړ شي، خو هغه گڼوډي چې ډېر ژر بیا راوړل کېږي، قوم یې په پرېښودلو خواشینې کېږي او هغه بیا هڅه تیسې، چې بېرته یې ژوندی کړي.

دغه اداره په هغو قومونو کې نشته چې په ښه ډول کولای شي د خلکو د نارامۍ مخه ونیسي، مسلماً له هغې نه مقصد دا دی، چې د موروثي مشرانو د ضعف ناوړې اغېزې سمې کړي او هغه په داسې شکل سره د پلارواکۍ له حکومت نه د جمهوریت په لور لومړنۍ گام گټل کېږي.

دامان هم د پلارواکۍ له حکومت نه نظامي استبداد ته د لېږد یو مثال شمېرل کېدای شي، خو څنگه چې دغه تحول د نورو په شان هغومره اسان او طبیعي نه دی او څنگه چې دغه بدلون تر یوه حده په باندنيو لاملونو سره متاثر شوی دی، ښايي هغه نور هم ښه شرح شي.

دولت خپل

په پخوا وختونو کې دولت خپلو یو موروثي خان لاره، چې ښکاري قوم یې ورته په درته سترگه کتل، خو دده واک ورو ورو له شو او قومي حکومت لومړی د ملکانو او وروسته د خلکو په لاس ورغی. په دغه وخت کې دولت خپل د انارشۍ په هغه حال کې وو لکه څنگه چې ما د یوسفزیز حال شرح کړ، دوی غلورښتیان نه لرل او هېچا د موروثي واک پروا نه ساتله، خو دوی مجبور وو یو داسې شخص وټاکي، چې د پاچا له سردار سره د دوی چارې تنظیم کړي او که څه هم دغه شخص زیات اختیار نه لاره، بیا هم دده اختیار تر هر بل فرد نه زیات و او خان ورته وړل کېده، دې د قوم له ټولو کورنیو نه یې له کوم توپیر، انتخاب، او دغه انتخاب کله کله د پخوانیو خانانو د اولادې نصیب کېده.

د کتل خان په زور ښوونه

د تېر نسل په پیل کې حال هند غسې و، کتل خان په هنداسې وخت دغه مقام ته ورسېد او دده د هغه وخت د دامان د سردار مدد خان پام دومره ځانته واړاوه، چې ورسې غوښتل د هغه په مرسته ځان د خپل قوم واکمن کړي. لومړی یې زیار وایست، چې خپل ځان محبوب وگرځوي، د هند غه موڅې لپاره یې دولت خپل د خپلې شاوخوا د ورو قومونو په ایل کولو بوخت کړل، د جنگ قوماندانې پخپله ده ته وسپارل شوه،

په دې ډول ده موقع ترلاسه کړه، چې لشکر جوړ کړي، د دولت خپلو ونډې او له ایل شویو قومونو څخه ترلاسه شوی غنیمت او نورو دده لپاره د پوځ د ساتلو وسایل برابر کړل. ده په دغو وسایلو سره له نږدې درې سوه بلوڅانو او سندیانو یو لشکر جوړ کړ او د یوه حصار په جوړولو یې پیل وکړ. له هغه وروسته ده خان غوندي وگاڼه او له ټولیز رعیت څخه یې د مالیاتو ټولولو حقوق د خان کړل او په خپل قوم باندې یې زور زیاتې پیل کړ.

دده قوم په لومړي سر کې له ډاډه دده حکم ته غاړه کېښوده، تر دې چې ده پرالا د یوه واکمن خانګر تیا غوره کړ او خلکو ته یې امر ورکړ، چې هر سبا دده دربار ته د احترام د ادا کولو لپاره حاضر شي. دوه ملکاتو چې کتل خان هغوی ته د درناوي د ادا کولو وړانديز وکړ، سر وغځاوه او کتل خان ورته گواښ وکړ، چې که دوی دوه سهاره حاضر نه شول، په درېیم سهار به یې سرونه په خپلو ورو غځول شوي وي.

ملکان چې څنگه لامل، په بیه یې د رعیت او قوم جرګه ویلله او د کتل خان په نقشو باندې یې بحث وکړ او هغوی یې دده په ضد په یوې دسیسې کې شامل کړل او لوړه یې وکړه. بل سهار ټوله جرګه مسلح شوه او کتل خان یې په خپلې کلا کې حصار کړ. د درېوو ورځو له کلابندۍ وروسته، چې ډېر خلک پکې ووژل شول، په کلا کې اوبه خلاصې شوې او د کلا ساتونکي مجبور شول له هغې نه روغې، پخپله کتل خان په داسې سور وټیښتېد او یو څو اقتصادي پلیمونو کړانو یې ملګرتوب وکړ. دده د تېښتې خبر زر غپور شو او غلیمان یې هر لور ته پسې روان شول، اته تنه په هغې لارې وخوځېدل، چې کتل خان پرې ټیښتېده، دده ټوکران زړستې شول او یواځې یو کس ورسره پاتې شو. کتل خان (زما د راوي په رڼا) په دغه وخت کې دغسې یو کوسې اغوستی و، چې یوه دروېش وربښلې وه او د هغې له پرکته خپل دغه لوړ مقام ته رسېدلی و. د تېښتې په تلوار کې یې کوسې ولوېد او دده وروستی ټوکر گوز او شاته پاتې شو. ډېر ژر دده غلیمان ورورسېدل او څنگه چې د کتل خان زېورتیا له کوسې سره کوچ کړې وه، ده په استرحام پیل وکړ، ځینو تعقیب کوونکیو یې جواب ورکړ، چې دوی قسم خوړلی او نورو ورپیل، چې ده هېڅکله په دوی رحم نه دی کړی او په پای کې له دوی څخه یوه له نیزي سره پرې ودانګل او ورسې واړه. د کتل خان ټوله کورنۍ ونیول شوه، گل خان د دسیسه کړو یو عمده شخص د قوم مشر وټاکل شو او په دې ډول د دولت خپلو د آزادۍ د غپه کولو لومړنۍ هڅه شته شوه.

د سرور خان په زور نیونه

سرور خان، د کتل خان مشر زوی په دغه وخت کې د شپاړسو کالو په منگ و، خو د بې روزنې خاوند و او ښه طبیعي استعداد یې لاره. دی د خپلې مور په مرسته له

زندان څخه وتښتېد او د هغه استدلال له مخې چې يواځې يوه پښتانه ته ورځي،
 تېڅ د گل خان ورور ظفر خان كره په تشواتي لاړ او د خان د ساتنې غوښتنه يې وكړه.
 دې د هغه كور ته په دې ډول لاړ، چې هېڅ ونه ليدل شو. ظفر خان د پښتني تنگ په
 رښتياني روحيې سره سعد لاسه پرېكړه وكړه، چې د هغه تشواتي ومني او دې وساتي
 او دې په لار كې ان د خپل ورور د نابودۍ پروا هم ونه كړي. پر دې بنسټ دې له هغه
 سره د مروتو ملك ته وتښتېد او وروسته يې د هر زر په كابل كې له دربار نه د مرستې
 لپاره په دسيسې پيل وكړ. د دوي دسيسو زو نتيجه وركړه او عبدالرحيم خان^(۱) له
 څلورو زرو سربو سره وروستون شو، چې سرور خان د پلار په مقام كېنوي.

گل خان په همدې وخت كې له خپل مقام نه په رښتيا ستړي شوی و. قوم يې يوه
 ناآرامه ديموكراسي جوړه كړې وه او گل خان له احتياط نه ډك ضعیف، خو په ډېرو
 ځلو څلو سره خپل قدرت په هغو چلاوه. د هغو مالونو په سر چې له كتل خان نه
 پاتې شوي وو، يوه بلوا جوړه شوې وه او گل خان هڅه كوله، چې د هغه شته خپل
 كړي. دولت خپل دده د حكومت په اړه په خپلو كې سره ټوپكېدل او يوه كس هغه توره
 هم اېستلې وه او ويل يې چې دوي كتل خان ددې لپاره وژلي نه دي، چې تا خپل
 يادار كړي.

گل خان د ديموكراسۍ له دوام او په هغه اندازه د سرور خان د بري له لرليد نه په
 ډار كې و او په غوښۍ يې هغو غوښتنو ته غوږ ونيو، چې سرور خان ورته وړاندې
 كړې او هغه يې د خپل خطرناك حال نه د ژغورنې يوه خوندي لار وبلله. نو كله چې
 سرور خان نږدې شو، د گل خان حكومت د شاهي لښكرو د ډار په اثر دولت خپل
 تسليمېدو ته وبلل. سرور خان په كلكه لوړه وكړه، چې تېرې خبرې به هېروي. دولت
 خپل په دې راضي شول، چې دې د خپل مشر په توگه ومني، د بښنې دغه اظهار تر
 هغو وساتل شو، چې يوه ورځ ټول مشران سره غونډ شول او اتلس كسه له دوي نه
 ونيول شول او ووژل شول. گل خان ته په دغه وخت كې څه ونه ويل شول، خو سرور
 خان وروسته دې هم وواژه.

د سرور خان نقشي

اوس نو د سرور خان حكومت ټينگ شو، ټول هغه كسان چې دده مخالف كېدای
 شول، له مېنځه واپستل شول او په ټول قوم كې چا د سر غوښې او پاڅون توان نه
 لاړه. ده د خپل دريځ ټينگولو ته لاهم پسې دوام وركړ او د پلار قاتلان به، چې دده
 په لاس ورتلل، وژل به يې، تر دې چې دولس كاله دمخه دده ټول دښمنان له مېنځه
 لاړل او دده قدرت خپلې هسكې پورې ته ورسېد. له هغه وروسته ده په ډېر انصاف

^۱ دا هغه شخص دی، چې وروسته د غلزيو له خوا د پاچا په توگه ومنل شو.

او تر څو حکومت کړی دی. دده ټینگ او عادل حکومت په رعیت کې ښه محبوب دی. خو دولت خپل ترې کرکه لري. په دې چې دی د هغوی ازادي خپه کړ.

دی دیر د قاسم خان په غیر آرام نه شي کولای، تر هغې چې د خپل قلمرو شاوخوا ټول واړه ازاد قومونه لاندې کړي. دده لویه نقشه د گنډاپوریانو په ضد ده. چې هغه دده نه دې گاونډیان دي. دوی په شمېر کې له خپل ټول رعیت سره تر دولت خپلو یو څه لږ دي. خو سرور خان د هغوی ملکاتو ته په بدې ورکولو سره تل کولای شي. د دوی د اقداماتو مخه ونیسي او ان که څه هم دوی په کوم جنگ کې په کلکه لگیاوي. د څلویښتیانو تر موقتي حکم لاندې د کلیو د خلکو او د سرور خان په غیر دیو ټینگ شوي حکومت د لښکرو تر مېنځ توپیر پر دی. خو د سرور خان د نقشو په مقابل کې میا خپل او بابېر که څه هم دوی معمولاً له گنډاپوریو سره کلکه دښمني لري. د دوی د ضد احساس دې ته تر غیبوي. چې له هغوی سره دیو حریف او د واکمنۍ د توپیر مشر په ضد یو شي او دغه ذریعه تر اوسه پورې ددې لپاره چې د هغه قدرت په لازمي حدودو کې دته وساتي، پوره شوي ده.

دولت خپل له خپل ټول رعیت او لاندې شویو قومونو سره اته زره کورنۍ کېږي.

گنډاپوریان

گنډاپوریان موروثي خان او موروثي ملکات لري. خو د دوی واک لږ دی او قوم یې د بیقانوني په حال کې ژوند کوي. لاروي شکوي او د هغو گرځنده قومونه له رسو گلو نه غلاوي کوي. چې د دوی په حدودو کې دته کېږي. دوی په خپلو کې هم په پرله پسې ډول جنگونه کوي.

په دغو وختونو کې د دوی وسلې د غېږیو دانگونه دي. په دوی کې مرگونه لږ دي. خو کله چې مرگ کېږي د قاتل له کورنۍ سره د همداسې دښمني پیل کېږي. لکه څنگه چې په پښتنو کې معمول دی. د دوی ولسي چارې د قوم د ټولو کورنیو د مشرانو د یوې جرگې له خوا اداره کېږي او هغوی چې پخپله په کوم دلیل په دغې غونډې کې گډون نه شي کولای. له خپلې کورنۍ څخه یو څوک د خپل استازي په توګه استوي.

هغه وخت، چې دوی له سرور خان سره په جنگ بوخت وي، له خپلو دغو څخه صرف نظر کوي، یو څلویښتي ټاکنې او دی هر یو کلي ته ډولچې استوي. چې له وسلې سره د قوم د ټولیدو د ځای او وخت اعلان وکړي. هر هغه څوک چې گډون ونه کړي، جرمه کېږي.

گنډاپوریان لوی سوداګر دي. د دوی هر کال پنځوس یا شپيته تنه خراسان ته غي او ددې اندازې څلور برابره هندوستان ته روانېږي. خو دغې وځمکې په دوی

باندې د ښاري کېدو زیاته اغېزه نه ده کړې او د دوی په چلند او کړوېړو کې د شل
توب او بې رحمۍ هغه معیار لیدل کېږي. چې ما په نورو قومونو کې هېڅ نه دی
لیدلی.

میا خېل

میا خېل نېدې درې زره کورنۍ حساب شوي او څلورمه برخه یې بختیاري دي. له
هغه قوم نه چې ویل کېږي په اصل کې د دجلې د سیند له غاړو نه راغلي دي او د
فارس په سهیل لورید یخ کې یې شمېر دېر دی. نېدې اووه اته سوه کورنۍ په
(دیرابند) او نېدې پنځه سوه کورنۍ په (مرغه) کې مېشت دي. هغه چې په دیرابند
کې پراته دي، په میا خېلو کې پوره حل شوي دي. دوی د هغو په جرگو او سود او
زبان کې برخه اخلي او نېدې له هغه قوم سره یو گڼل کېږي. هغه نور ورسره مربوط
شوي دي او که غده هم له میا خېلو سره یو شوي نه دي، په دامن کې د جنگونو په
وخت کې مرستې ورکوي.

د میا خېلو خان لم واک لري. دی په دیرابند کې د محصولاتو اته برخه اخلي.
خو له خپلو رعیتونو څخه په حاصلاتو کې کومه برخه نه لري. ولسي چارې د یو
شمېر ملکاتو له خوا ترسره کېږي او دوی د خپلو خپلونو گټې او میلانونه په نظر کې
نیسي، په هرې مسئلې کې چې راولاړېږي، هغوی ته مراجعه کوي.

د دوی خان په دې وروستیو وختونو کې هڅه کوي، چې د سرور خان پېښې
وکړي، خو په لم دار سره، ده هم ځینې بلوچ نوکران ساتلي او یوه کلا یې ودانه کړې
ده او په خپل قوم باندې یې د تېرې لاس غځولې دی، خو ملکاتو له ده سره مخالفت
راواخیست، واک یې ورته محدود کړ او د وروستیو خبرونو له مخې ده ځینې نورې
هڅې په دې کې شوې، چې ښایي د خپل قوم له خوا په خپلې کلا کې حصار شي او
ښایي اوس د کتل خان په سرنوشت اوښتی وي.

د میا خېلو نیمایي شمېر هر پسرلی غرامان ته ځي، نیمایي نه زیات، د هېڅ
خپل ټول شمېر انتقال نه کوي. ملکاتو معمولاً د خپلې کورنۍ یو غړی استوي، چې
د خپل خپل د گرځنده څانگې مشري وکړي. دوی ځانله څلور بښتیان لري او دوی د
جگړې له وختونو پرته په پېشتو خلکو واک نه لري او په جنگ کې دواړه ډوله
څلور بښتیان په همدې وخت کې د صلاحیت اعمال کوي.

هغه وخت چې گرځنده میا خېل په دامن کې وي، د دیرابند په شاوخوا کې ځینې
وځي او اوشان د (مد گل واد) وېشل میدان ته استوي. دوی د دغه امتیاز په مقابل
کې محد خان ته د هر ولس په سر یو څه نقد ورکوي. په دوی کې په غریو باندې د
معاشرنو او د قوم د عایداتو د وېشلو طریقې دلته د یادوني وړ ښکاري، ځکه چې

ښايي همدغه طريقه د د امان په ټولو قومونو کې عامه وي.

دغه قوم په څلورو برخو وېشل شوی: يوه برخه پختياري او درې يې هياخېل دي. د دوی گمرکي محصولات وروسته له دې، چې د خان برخه پېله شي، په څلورو کوټو وېشل کېږي او د قوم هره برخه يوه کوټه اخلي او هغه بيا وروسته په خپلوانو وېشل کېږي. خو څنگه چې په دوی کې د اشخاصو شمېر توپير لري، دغه وېش نابرابر دی. د دوی عايدات هم په همدې ډول وېشل کېږي او له هرې برخې نه د څلور پښتياڼو برخه اخيستل کېږي.

بابر

بابريان يو ښه متمدن قوم دی، دوی په سوداگرۍ ښه پوه او په ټوليز ډول د د امان په قومونو کې تر ټولو شتمن او غوړېدونکي دي^(۱).

د دوی خان ډېر واک لري او دوی په پښتو قومونو کې تر ټولو آرام او تر ټولو ريښتيني دي. تيمور شاه د دوی مرحوم مشر د امين الملك مقام ته لوړ کړی و او دی د هغه پاچا ښه ډېر اعتمادي و، له درانيو پرته د بل قوم سرې په دغه مقام پېڅي لږ وياړل کېږي، د اوازې بابران نېدې څلور زره کورنۍ حساب شوي دي.

د بابريو يوه لويه څانگه د سليمان له غرونو هغه خوا په سيره (Nehru) کې اوسي. دغه ملک د شيرانيو ملک ته نېدې پروت دی او بابريان له دوی سره نېدې اړيکې لري، له هغوی سره په کړيو او رواجونو کې ورته دي.

ستورياني

ستورياني تر دغو وروستيو وختونو پورې ټول کوچيان وو، د دوی ملک په حقيقت کې د کرنې لپاره دومره وړ نه دی. دوی ډېر وخت نه کېږي، چې دغه ملک د د امان له بلوڅانو څخه ونيو او ژمی به يې هلته ډول او په اوږي کې به يې خپل مېنې او رمې د موسی خېلو کاکړو ملکونو ته پېولي. دغه لېږدېدنې د هغه جنگ له لامله، چې نېدې پېنځه زشت کاله لومړی د دوی او د کاکړو د يوې قومي څانگې تر مېنځ شوی وي، ناراحتۍ کوونکې ثابت شو. په دې چې دوی مجبور وو د هغوی له ملکونو څخه واړي، نو د ستوريانيو د قوم نيمايي برخې خپلې رمې وپلورلې او په کرنې يې پيل وکړ. هغې بلې برخې يې د پخوا په غير خپل عادت ته دوام ورکړ، خو ډېر ژر په دې مجبور شول، چې د هغو نورو په لاره روان شي، د نويو او پخوانيو مېشت شويو ستوريانيو تر مېنځ له څه جگړو وروسته ټول کروند گر شول. يواځې دوه

^۱ په دوی کې ځينې کسان د (۳۰۰۰۰) پونو شتو خاوندان دي او دغه پانگه د دغه ملک لپاره ښه ډېره ده. سره له دې هم د دوی ملکيت ښه خوندي دی.

ځانګې یې تراوسه هم کوچیانې ژوند ته دوام ورکوي او اوس هم په پسرلي کې خپل مالونه سپوږمکۍ (Spasta) ته چې د سلیمان د تخت په لوریدنچ جنوب کې دی، خپروي.

سره له دې هم ډېر مستوریانې تراوسه پورې سوداګر او د مالونو وړونکي پاتې شوي او دا هغسې ژوند دی، چې د ګرځنده پوښو ژوند ته نژدې دی. دوی معمولاً په غرو او غریزو مالونه وړي. دوی نږدې څلور زره کورنۍ حساب شوي دي. د دوی حکومت د پښتنو د ارستوګراسۍ له طرز سره پوره سرغوري، خو په دوی کې د قضا مقام دومره مهم دی، چې د ځان په غیاب کې ټول شکایتونه پخ هغه ته ول کېږي. قاضي د ځان له خوا او د هر کلي ملا د هغه مشر له خوا ټاکل کېږي. د ملا دوی ته چې که هغه د خپلې وظیفې لپاره مناسب وي، ترجیح ورکول کېږي.

د رعیتونو حال په ټولو دغو قومونو کې نږدې یو ډول دی، په ټولیز ډول دوی جتان، بلوڅان او څه هندوان دي. دوی ځمکه نه لري او د هغه چا تر حکم لاندې وي، چې د هغه په ملک کې اوسي لکه څنګه چې فقیران له یوسفزیو سره ژوند کوي، خو دوی په دامن کې د خپل بادار له رضا پرته یو شخص د بل کس لپاره بدلولی نه شي. دغه رضایت په یوه سرلحات یا له رعیت نه یا له هغه چا نه، چې غواړي یې، حاصلېدلی شي، خو دوی په خپلې خوښۍ سره کولای شي هغه قوم چې ورپورې تعلق لري، ګردسره ترک کړي. یواځې سرور ځان کوښښ کوي، چې له دغه ګاره د خپل رعیت مخه ونیسي.

د دامان د قومونو ازادي

ټول دامان د پاچا تابع دي، خو دده واک په مستۍ سره تطبیقېږي او داسې ښکاري، چې دی له خپلو مالیاتو پرته د نورو ګارو پخوا دومره نه لري. د دامان قومونه مجبور دي، چې هغه ته په ټولیز ډول د یو څه پیسو پر ځای یو شمېر سواره برابر کړي، همدارنګه دی په ټول دامان کې له هندوانو څخه جزیه اخلي. داسې ښکاري، چې د دامان قومونه تر هغو چې دی د هغوی په کورنیو چارو کې لاسوهنه نه کوي، له هغوی سره ښه علاقه لري، خو دوی له هغه لرید څخه په وحشت کې دي، چې د هغه تر حکومت لاندې راشي او خپله اوسنۍ ازادي یوه بادار ته په تابعیت سره بدله کړي.

محمد خان یو ځل هڅه وکړه، چې میاخیل ایل کړي، ده د دوی ډېر کلي ونیول او د هغوی ځان یې تښتي ته اړ کړ، دغه ټول ځان خپلو پخوانیو دښمنو ګنډاپوریو ته پناه یووړه. دغه ټول قوم که څه هم په خپلو کې سره ډېر جنگونه لري او سرور خان یې ښه نه ایسي، له مروتو او عیسی خېلو سره په دغې موقع کې په ګډه لکه یو

شخص جنگ شول، سرور خان یې د خپل مشر په توگه وټاکه او تر هغو واده وښتل، چې محمد خان یې اړ کړ، له خپلو نقشونه واوړي.

نور قومونه

په دامان کې تراوسه هم د لوه یانو او سوریانو د قومونو یو څو کورنۍ شته. سوریان یې د غور په حکمرانې کورنۍ پورې اړه لري، چې یو وخت په اسیا کې تر تالو ژورو کورنۍ وه. وروستی کورنۍ تر ډېر وخت پورې په هندوستان کې پیاچاپي کړې ده.

دامان په ژمي کې له هغو قومونو پرته، چې ما یې یادونه وکړه، د سلیمان خپلو، ناهرو، غروټو او نورو کوچیانې قومونو په مینو ډک دي. دوی ددې لپاره چې په ژمي کې د خپل ملک له سختې یخۍ نه ځانونه وژغوري، هلته ځي، هغوی چې اوښان لري، (مه گل واد) ته ځي او نور یې چې پسونه لري، په دامان کې پاتې کېږي.

درېم څپرکی

غرني قومونه

اوس غواړم د هغو قومونو پر ژوند رڼا واچوم، چې د سليمان په غرونو کې اوسي او څنگه چې په نظر کې لرم. لومړی له سهيل نه پيل کوم. زه بايد لومړی زمري (چې د دغو غرونو په هغې برخې کې اوسي، چې د ستوريانيو په لويديځ کې پراته دي) بيان کړم، خو څنگه چې دغه قوم له شيرانيو سره ډېر نږدې ورته دي، زه به خپل بحث د شيرانيو په بيان پيل کړم، چې د هغو په اړه زه تر ټولو ښه معلومات لرم. خو بايد ووايم چې زمري کېدای شي د شوکې په عبادت ونه نيول شي او په دغه عبادت کې شيراني ښه وتلي دي.

شيراني

شيراني په هغو غرونو کې اوسي، چې د زمريو د غرونو په قطب کې پراته دي. د دوی ملک د بابرو او ميافيلو د سيمو په لور خلاصېږي او وزير يې په قطب کې پراته دي. د دوی د لويديځ سرحد بيان به وروسته راشي.

د دغه ملک ډېره برخه د سليمان د تخت او هسک غره هغو ډېرو غرونو نېولي، چې د هغه له مرکزي برخې څخه راتاو شوي دي او ډېرو برخو ته يې رسېدل ناشوني نه دي. د هغې له لارو څخه يوه يې د غرونو په ډېر سخت او سخت مخ باندې تېره شوې او نورې لارې يې په ډېرشو غرونو کې په تيرانو سره ټينگې شوي دي. سره له دې هم په دغو لارو بار لرونکې غوايي تېرېدلی نه شي.

خلک يې په داسې کليو کې خواره دي، چې له شلو څخه تر څلوېښتو پورې کورونه لري او کلي يې په درواو د غرونو په لور برخو کې پراته دي. دوی د ډېرو

غرونو په ودونو کې د خپلو کورونو لپاره ځایونه کېږي او په دې ډول په درېو اړخونو کې ځمکه د دېوال ښکتنۍ برخه تشکیلوي. هره ګوله یواځې یوه کوټه او یوه لاره لري. چې د شپې له مخې د یوې اغزنې ونې په شاوخوا باندې تړل کېږي. دوی ان په ژمي کې هم داسې څیز نه لري. چې خپل کورونه له سړو غونډې وساتي. په دغه موسم کې دوی په داسې حال کې چې د وړو پوټکو په پوښاک کې یې ځانونه پېچلي وي. او تر لېوې په تورو ترونو باندې څملي، ځنگلونه یې د سوون لرګي په ډېر مقدار وربرابروي او دوی خپل کورونه په شونتیو روښانه کوي.

شیراني په ټولیز ډول په ونه منځني، ډنګر خو غښتلي، سخت سري او فعال دي. څیرې یې نږدې، سترګې یې غږ رنگي او د غمبورو هډوکي یې لوړ دي او د دوی ټولیزه څیره غوسه ناکه او مېړنۍ ده. د عامه شیرانیو کالي له یوې توري زېمې شری څخه چې د دوی په ملا پورې تړلې وي او له یوې بلې څخه چې د دوی په اوږو خړول شوي وي، متشکل دی. دوی داسې څپلي په پنځو کوي، چې تلې یې په اېرو کې رنگ شوي او په شل ډول جوړ شوي وي. د دوی جامې د سپین ټوکر د یو څو گزو په لنگوټي بشپړ شوي وي، چې په سر باندې یې تړي. د شتمو جامې تر دغو نه زیاتې ښکلي نه وي. د دوی مشر پر تمین ښکاري. په دې چې دی د ملتان ورېښمېنې جامې اغونډي.

د دوی معمولي خواړه جوارې، کوچ او گورت دي. خو گورت لوکس خواړه دي او یواځې هغو ته کله کله میږوي، چې پکښه ساتي. د غنمو ډوډۍ یواځې په اخترونو او میلو کې ورسېږي. د خوړو غوښه یې په ټولیز ډول د پسه ده. دوی غوايي هېڅ نه جلاوي، خو کله چې کوم غویس مړ کېږي، دوی یې د اسلامي اصولو په بنسټ جلاوي او یې له شک او تردد نه یې خوري. که څه هم چې قرآن د هغو حیواناتو غوښه چې له ناروغۍ نه مري، منع کړې ده.^(۱)

شیراني ځنگلي ښوون تازه له ونو نه خوري او وچ شوي ښوون له خوښولو وروسته مصرفوي. دوی ځنگلي انار هم خوري، که څه هم هغه ښه تروه او کرښه دي. همدارنگه د دوی خوراک جلعوزي او بېلابېل توتان دي، چې د دوی په غرونو کې په خپل سر لوبېږي.

د شیرانیو عادتونه

شیراني وختي ودونه، نه کوي. دوی له نورو پښتنو څخه په دې توپیر لري، چې د نجلۍ پلار ددې پرځای چې په خپلې لور پیسې واخلي، وروته برخه او شته ورکوي. ښځې یې یواځې د کور په کارونو کې بوختې وي او د فصل د اخیستلو په وخت کې

له خپلو مېړنو سره مرسته کوي. پیسې په دوی کې د پسرې لپړې پیدا کېږي او سوداګری یې په عمده ډول جنس په جنس ده.

دوی نه کورني مزدوران او نه مریان لري. همدارنگه په دوی کې کاسیان نه شته. یو څو هندوان په دوی کې دوکانونه لري او غلې، ټوکر، تمباکو، غوړي، خوړوېې او د اوارو یو څو د پسر شلېل مصنوعات خرڅوي. همدارنگه له دامان څخه یو څو اوسېدونکي په دوی کې جولایي او د پښتوب چارې ترسره کوي.

د شیرانیو عمده مشغولیت زراعت دی، چې په درو کې کېږي. د غرونو لاندې په ځینو ځایونو کې لکه کېږي، خو د دوی نورې ټولې ځمکې د هغو بندونو له لارې خړوبېږي، چې د غرونو په درو کې اچول کېږي. په قوم کې له ملا او مشر پرته نور داسې څوک نه شته، چې کار ونه کړي.

شیراني دوه فصله فصلونه لري، یو یې سرې شولې، جوار او تمباکو دي. دغه فصل په اوږدې کې کرل کېږي او په مني کې اخیستل کېږي. همدا چې دغه فصل واخیستل شو، دوی بیا غنم او ورېشي کړي، چې د اوږدې په سر کې رېبل کېږي.

د دوی ګڼ حیوانات قوایي دي، خو په دوی کې ځینې شپانه شته چې د غرونو د پامه په وړو بانډو کې او څه یې ان په ځېمو کې اوسي. د دوی غوایي د پرواره او تک تور دي، خو یو ګان نه لري. دوی یو څو وزې او څره هم لري، خو کچرې، سنداګان او اوشان نه لري. د دوی په ټول ملک کې یواځې شل پسونه موندل کېږي.

د شیرانیو ځانګړی حکومت

د شیرانیو مشر ته نیکه وایي. دی په خپل قوم کې د پرواک لري، دده د واک نیمايي له دې څخه پیدا دی، چې دی د دې پسرې پخوانۍ کورنۍ یو انتخابي مشر دی او دویمه نیمايي یې د شیرانیو له هغې عقیدې نه راوتی، چې دی د لوی څښتن تر مستقیم هدایت او حفاظت لاندې ګڼل کېږي. دی د دې پرواکو خاوند دی او په نتیجه کې دېر ګسان په کرنې کې استخداسوي، خو دی کورني ټوکران نه لري. دی په خپل قوم کې له هر چا نه چې پسونه لري، د کال یو پسه او له هغو نه چې دېر څاروي لري، یو څو سې اخلي. د دغه محصول په حاصلولو کې دی له قوت نه کار نه اخلي. په دې چې خلک یې یې له زړه ناپره توب نه د هغې عقیدې له مخې ورکوي، چې که یو څوک د هغه له ورکولو سرغړاوی وکړي، په لوی مصیبت به اخته شي. لکه د ماشوم مړینه.

نارینه که څه هم د ناروا وو په مقابل کې له محض قوت نه کار اخلي. سره له دې هم نیکه د عدالت د چارې ساتلو یواځینې تنظیم کوونکي قدرت بلل کېږي. دی د مدعی او مدعی علیه خبرې اوږي او د لعان څخه د ادا کولو نه وروسته د عوه له خدای نه

د الهام په نامه، فیصله کوي. دده حکم د فوق طبیعي مجازاتونه د دار له لامله تل منل کېږي.

شیراني غلو پښتیا ن هم لري، خو داسې ښکاري چې هغوی ددې لپاره دي، چې په لیرو ځایونو کې د نیکه پر ځای وظیفه ترسره کړي. تر دې چې د هغه قدرت پیاوړی کړي، دوی د نیکه له خوا ټاکل کېږي او د هغه په حکم عمل کوي. شیراني په خپلو کې ګډه بې اتفاقي لري، د شیرانیو په هر کلي کې یو ملا شته او هغه ته د حاصلاتو او رمو ګلو لسمه وړ کول کېږي. د شیرانیو ساده توب د دغه ملا له یوې وظیفې نه په ډاګه ښکاره کېږي، چې هغه د سړو کفن پخپله ګنډي. د شیرانیو ډېره برخه د قرآن لوستل زده کوي، ګډه هم له ملایانو پرته نور خلک پښتونه شي لوستلی او په درې هېڅوک نه پوهیږي. دوی د لمونځونو په ادا کولو کې ښه منظم دي، خو ښکاري چې چندان ریښتینی اخلاص ورته نه لري^(۱).

شیراني له ټولو هغو قومونو سره، چې د دوی له سیمې څخه په خپل کلي مهاجرت کې تېرېږي، د جنگ په حال کې دي. په واقع کې ښایي وویل شي، چې دوی له ټولې نړۍ سره په جنگ دي، ځکه چې دوی هر هغه لاروی شکوي، چې د دوی په لاس ورځي. سربېره پردې دوی د دامن په ځینو هغو برخو کې هم یرغلونه کوي، چې له اوسېدونکیو سره یې هېڅ شخړه نه لري. دوی هغه وخت چې زه د دوی د ملک په ګاونډیتوب کې وم، د یوه لوړ منصب دراني سړي چې په ګندهار کې د خټولو لپاره د دوی له ملک نه تېرېده، تر هغو یې وځنډاو چې دوی ته یې پیسې ورکړې.

خو دوی په یوه ځوله وایي، چې دوی په عقیدې کې صاف او بې عیب دي او ګډه له کوم لاروي سره یو شیراني بدو ګه وي، دی به د دوی له ملک نه پوره په امن کې تېر شي.

د شیرانیو په جنگونو کې قومانداني د نیکه په لاس کې وي او د هر یرغل په پیل کې ټول عسکر دده تر هغې لنگوټي لاندې تېرېږي، چې د همدغې موخې لپاره پخپله د نیکه او د یو ملا له خوا انځېدلې وي. دغه عمل د دوی په عقیده، دوی له مرګ او ژوبلې څخه ژغوري. دوی دغسې وایي چې ډېرو هغو خلکو چې دغه مراسم له یاده ایستلي دي او یا یې ورته په سپکه کتلي، ځانونه یې باپللي دي. د دوی وسلې ماشه یې تړپک او توره ده.

^(۱) ما یو شیراني ولید، چې په لمانځه ولاړ و، په همدې وخت کې د هغې ډلې ځینو خلکو د ښکار په اړه خبرې کولې او د یوې غرنۍ د جسامت موضوع ياده شوه. هغه شیراني په لمانځه کې غې ګڼ، چې د دوی د ملک غرنۍ د ځویو په اندازه لویې دي او بیا بېرته د لمانځه په ادا کولو بوخت شو.

سپوښته

د هغو غونډيو په مېنځ کې چې د سليحان د غرونو په لويديځې برخې کې پرتې دي، دغه سيمې دي: گوسا (Gosa) چې موسی خېل کاکړ پکې اوسي او د زمريو لويديځ ته پرته ده، سهرا (Sehra) د غرونو په مېنځ کې يو لوړ وچ ميدان، چې غرتي بابر پکې اوسي.

تر هغو نورو هم د قطب خوا ته سپوښته (Spota) د کوپېپ (Kappeep) او هري پال (Harreepal) د قومونو ملکونه دي. ددغو ټولو سيمو په لويديځ کې هغه غونډۍ پرتې دي، چې دوی له ژوب نه بېلوي.

سپوښته يو لوړ او ژور او له څنگلي ښوونو نه ډک ميدان دی، دغه ميدان ښه هېک، سوړ او وچ دی او په اوږې کې مړهيليان (Marahail) پکې اوسي. مړهيليان يو کوچنی قوم دی، چې په ژمي کې دامان ته اوږي. دوی گړدسره په خېمو کې ژوند کوي او د نورو پوښته قومونو په څير کره وړه لري. دوی که څه هم غريب دي، يو څه سوداگري هم کوي. د دوی څاروي پسونه، وژي، څره او يو څو غوايان دي، چې يواځې د مال وړلو لپاره ترېنه کار اخلي. د دوی خان که څه هم قوي دی، د شيرانيو د نيکه تر حکم لاندې دي. ملايان پوره اختيار لري، چې هغو کسانو ته جزا ورکړي، چې اسلامي رسوم تر پښو لاندې کوي. د هري پال او کوپېپ قومونه شيرانيو ته ورته دي او د دوی د استوگنې ځايونه د سليحان تخت په لويديځ بېخ کې په غونډيو او درو کې پراته دي.

د وزيرو عادتونه او سلوکونه:

د وزيرو پراخ ملک د شيرانيو د سيمې قطب ته پروت دی او د قطب لور ته تر سلو ميلو پورې غمېدلی تر سپين غره پورې رسېږي. ويل کېږي چې هغه ټيټې غونډۍ، چې دغه کوچني ملک د خوست او پښو په برخه کې سره بېلوي، په وزيرو پورې اړه لري، خو دوی د سيرو قزاکه امتداد نه د کرمي مېنځ ته نېدې څدرانو سره گډ غرونه لري او څدران ددغو غرونو لويديځ ته او وزير يې ختيځې خوا ته پراته دي.

د دوی د ملک په ډېرو برخو کې داسې غرونه دي، چې د جلعوزيو په څنگلونو پټې دي، خو ځينې صاف شوي او د کرنې وړ ځايونه هم لري. ټيټې غونډۍ يې يا سپېرې دي يا په ټيټو ونو او بوټو پټې دي.

د وزيرو ملک ته خلک ډېر هغسې لاروي هلته ځي، چې کولای شي له اوسېدونکيو نه يې ځانوته خوندي وساتي.

پخپله ماته دا ممکنه نه شوه، چې يو وزير له خپل ملک نه دباندې وروستم، دغه

لاندینی بیان له لارویو هغه نقل شوی. دا بیان سطحي دی او ښایي ناسم وي. د وزیرو ټولنه کوم حکومت نه لري، دوی په وړو ټولنو کې اوسي. ځینې یې د زورورو خانانو تر حکم لاندې دي او ان نور یې په دیموکراسۍ کې ژوند کوي. دوی په خپلو هېڅو کې په ارامه ژوند کولو سره یاده دي، نه د قومي ځانګړو ترمنځ ښکونه لري او نه ډېر شخصي عداوتونه. دوی که څه هم په تاراکونو کې نوم لري، خو یو ډېر کوچنی بدرګه هم کولای شي. یو لاروی په خپل ټول قوم کې په پوره امن سره تېر کړي، دوی په ځانګړې توګه په کاروانونو او دغولیسې د ځایني لویديځ ته په ګوچيو قومونو باندې په حمله کولو کې نوم لري. ددغه ځای لپاره ته بدرګې پیدا کېږي او نه هغه کوم تاثیر لري. کاروان باید پوره وساتل شي او باید ددې قدرت ولري، چې حملې دفع کړي او یا خپله لار په ژوند ووهي. په دغو جنگونو کې هېڅ نارینه ته پناه ورکول کېږي او ویل کېږي، چې وزیر ته که نارینه ماشوم هم په لاس ورشي، وژني یې. خو دوی له ښځو سره څه کار نه لري او که کومه ښځه له خپل کاروان څخه بېله شي، دوی ورسره ډېر ښه چلند کوي او بدرګه ورسره کوي، چې خپل قوم ته یې ورسوي. له یوه نارینه سره به هم همدا چلند وشي، چې که دی د یوه وزیر ګور ته پناه یوسي، په دغه حال کې د ګور ځاوند مجبورېږي، چې له هغه سره د یوه بېلنه په څیر په ښه نیت او پوره پاملرنې سره چلند کوي.

هغه وزیر، چې مېشت دي د لوڅو او برنډو لرونکیو ګورونو په وړو پانډو کې اوسي، په ځینو ځایونو کې د بېلګې په توګه په کانېګرام کې دوی په دغسې سمځو کې ژوند کوي، چې د ډبرینو غرونو په ډډو کې ګیندل شوي دي، ددغو سمځو نه ځینې یوه د بلې د پاسه په درې پوړو کې ګیندل شوي او نورې یې دومره لوړې دي، چې یو اوښ پکې په اسانۍ سره ننوتلی شي، خو زیاتره وزیر یا په تورو نځیو کې اوسي یا د لوڅو په انتقال وړ جونګو کې یا د بوټو په موقتي کولو کې ژوند کوي. دغه وزیر په پسرلي کې هسکو غرونو ته ځي او هلته تر هغو پاتې کېږي، چې زاوړه او ساره یې بېرته تیتو او تودو غونډیو ته په ورتګ مجبور کړي.

وژي د دوی صده، څاروي دي، داسې هم دوی واړه خو د کاراسونه روزي او هغه څه چې په دغسې ملک کې د هغه هیله نه کېږي، داده چې دوی د اس د سپرلي ډېر شوقمن دي. وایي چې وزیر په ونه لوړ او د غښتلو غړیو ځاوندان دي، رنگونه یې سپین او څیرې یې هسکې دي.

د دوی د جامو اجرا دا دي: یوه لویه مخروطي شکله توره ټوپک د تور شال یوه بویه ازاده کورتنی، چې هغه له هغه ټوکر نه جوړ په یوه ملاستني سره په ملا پوري نږدې شوي وي او د وینو رسی یا له اومي غرمې خپلې له دغې جامې او له هغو

وړتياوونکې چې د دوی د زیږو پېر او وېشتر اړه د دوی د وېشټو لرونکیو پداره شوي داسې ښکاري، چې ښایي د دوی خپري داروونکي او شلې وي. د دوی وسلې په ټولیز ډول د پښتنو چورکي او یو ډال دي.

هر سړی یو ماشه یې تویک لري، چې د هغه په کارونې کې دوی ښه تکړه دي. د دوی خپل ملک د دغو وسلو د جوړولو لپاره مړاد لري. د اوسپنې معادن پکې پرېمانه دي. چې وزیر له هغو نه وسلې جوړوي او اوارو ملکونو ته یې لېږدوي.

د دوی کړه وړه توند، اوازونه یې جگ، واضح او امرانه دي، خو دوی له خپلو مېلمنو او له یوه بل سره په مراوډي کې نرم او خوش خوږه دي. د دوی ریښتینولي داسې ده، چې که د یوه ورک شوي وز پداره د غوره وي او یو څوک ووايي، چې دا دده دی او د خپل شهادت لپاره په پریسره لاس تېر کړي، هغه بل سدا لاسه له هغه ورنه تېرېږي، بې له دې چې د کوم چل فکر یې په خاطر کې گرځېدلی وي.

د وزیرو خواړه د پکو، غوړو او اوبساتو غوښې دي، چې دوی یې له کورنو او ډېرې خرابې وچې، د دوی سره نیم اومه خوري.

د دوی له ښځو نه د کار غوښتنه نه کېږي، دوی د سړي خمتا او پده پرېر کالي، انځورنې او د نارینه وو په غیر خپلې په پښو کوي. د سپینو او سره دومره گانې اچوي، چې د دوی مېړونه یې د پېرودلو توان لري. وېل کېږي، چې یوه ډېر فوق العاده رسم په دوی کې جاري دی او هغه دا دی، چې دوی تجونو ته د مېړو د غوره کولو اجازه ورکوي.

که کوم نارینه د کومې ښځې خوښ وي، هغه یو ډولچي (ښایي) وراستوي، چې یو دسمال یې په هغه پنگ سره، د هغه په شلمې پوروتې، چې هغې خپل وښتان پرې تړل، ډولچي خپله موقعه رښي او هغه د خلکو په مخ کې د هغه ځوان په شلمې تړي او په دې ډول یې هغه نجلۍ په نامه کوي او دغه سړی مجبورېږي، چې که چېرې د هغې ولور ورکولای شي، سدا لاسه یې واده کړي.^(۱)

^۱ سربېره پر ډاکټر هونېس یرگر (Hunziker) چې د لوهانیو له کاروان سره د وزیرو له ملک نه تېر شوی دی، ښاغلی سیسن (Masson) هم چې د باختريانو او نورو کورنیو د مسکو کاتو او لرغونو شیانو په کشفولو کې یې نوم گڼلی دی، د دوی ملک لیدلې دي خو شینې سره باید وویل شي، چې دده سفر لیکنې چې ښي پراخې او په زړه پورې دي، تراوسه خپري شوي نه دي. ۱۸۳۸

خلورم څپرکی

لویدیځ پښتانه، درانیان

د کندهار ښار تیرین او بریځ

ټولیزې څرگندونې

هغه ملکونه، چې تر دې ځایه شرح شول یا د اوارو او منځ په څېرو میدانونو او یا د غرونو له قوې سلسلو څخه جوړ وو او اورام میدانونه یې تاوده او اباد دي، گڼ نفوس لري او نېدې ټول یې ځای پر ځای مېشت دي. غرونه یې هسک او سپېره دي. د غرو سره یې په څنګلونو پټ او په ډډو کې یې ژوډې درې پرته دي. په دغو درو کې دغسې قومونه پراته دي، چې یو له بل نه بېل دي او نورې نرۍ ته په ماسپرو باندې د خطې په کولو یا په خپلو ګاونډیو اوارو میدانونو باندې د یرغلونو له لارې پېژندل شوي دي. هغه ملکونه، چې غواړم اوس یې شرح وکړم، معکوس ځانګړتیا لري. دغه ملکونه زیاتره له لوړو او ټیټو میدانونو نه جوړ او یو بل ته په غونډیو سره بېل شوي دي. ځینې ملکونه یې میرې دي او نور په خراب ډول کرل شوي. هغه یې خلاصه او اوار دي او د کرلو ته زیاد غم لپاره مساعد دي او په زیاترو کې یې پوونده یو د بل په چار کې په لاسوهنه اخته دي. همدارنګه د دوی د اوسېدونکیو د ځانګړتیاوو ترمنځ د بېلوالي کومه ډېره قوې نښه نه لیدل کېږي. دواړه یې ساده، ریښتیني او سوله غوښتونکي دي. که څه هم د دغو صفاتو په درجه کې، چې بېلابېل قومونه یې سره لري، توپیر شته خو هغسې توپیر په دوی کې نشته، چې په اسیایي ملتونو کې به یې نه لرل فوق العاده وي. په ټولیز ډول د پښتو لویدیځ قومونه په تېره د خراسان خلک په درې ژبه تر هغې په زیاته اندازه

پوهېږي، چې ختيځ پښتانه په هندوستاني ژبه پوهېږي او په داسې حال کې، چې دوی خپلې ملي ځانګړتياوې خوندي ساتي. د دوی کالي، وسلې او د استوګنې ځايونه د فارس د خلکو کاليو، وسلو او ګروونو ته نږدې دي. خو د پښتنو ځانګړتياوې د فارسيانو له ځانګړتياوې سره په بشپړ ډول توپير لري او کېدای شي دغه اختلاف د ختيځو او هندوستانيو تر مېنځ له اختلاف نه ډېر شديد وي. که څه هم هغه هم ښه ستر اختلاف دی. لومړی پښتانه چې په يوه پراخ ملک کې خواره دي، له يوه بل نه دومره ليرې پراته دي، چې نه شي کولای هغسې بدې ګانې يا د جنگ هغسې عادتونه زده کړي، چې په ګڼو خلکو پورې اړه لري. هره ډله خپلې رسمي پخپلو پراخو ملکونو کې تر هغو لا په پراخو ګڼو څېر ځايونو کې د کوم رقيب او زياتره وخت د ګاونډي له شتون پرته پيايي. په همدې ډول د مېشته اوسېدونکيو هره ټولنه يا د سيند غاړې کړي يا هغه ځمکې کړي، چې په کارېزونو خړوبېږي او دوی له ټولو نورو زراعتي وګړيو نه ډېر ليرې پراته دي.

هندارنگه ددغو ټولنو افراد له يو بل سره د خپلو برخو په اړه له جنگ نه په دې خلاص وي، چې يا شاري ځمکې ښې پرېمانه وي او يا دوی د داسې وسيلو خاوندان دي، چې په هغو د خپلو اضافي وګړيو لپاره ورشوګانې پيدا کوي.

د نفوس دغه لېوالتی په داسې حال کې، چې د ژوندانه فنون بېرته غورځوي، له شک پرته په برابر ډول سره د هغو عېبونو مخه په اغېزمن ډول نيسي، چې په ګڼو خلکو کې ډېرې وي. نو په دې ډول موږ په لومړي پېښتو کې يو ډول ابتدايي ساده توپ ویش، هغسې ساده توپ چې موږ ته له څه پخواني انجيلي حکايتونه راپه زړه کوي، نه دا چې هغه څه وايي، چې معاصرو ليکوالو په هغو ملتونو کې مشاهده کړي، چې هلته ټولنه تراوسه هم په خپل ابتدايي حال کې ده. داسې ښکاري، چې ددغه ملک په ځينو برخو کې د خلکو په کړو وړو کې يو څه بدلون راغلی وي او دغه بدلون کېدای شي د هغې انتباه، نتيجه وي، چې ددغو قومونو په حکومتونو باندې د پاچايي سيستم د نږدې والي له لامله راغلی وي.

په غلزيو او درانيو کې د قومونو ميراثي مشرانو يو په بل پسې لوی سلطنتونه جوړ کړي او د درانيو سلطنت تراوسه هم دوام لري. په درانيو کې د قومي ځانګړو مشران اشراف هم دي. دوی په دربار، دولت او ادارو کې سترې دندې پر غاړه لري او د پلار واکمن مشرانو او قومي او شتمنو اشرافو په دوه ګوني کرکټر کې ښکاره کېږي. د پاچا د واکمنۍ او د خپلو شتمنو او بېرم له لامله د نفوذ او حاکميت خاوندان ګرځي. په دغه حال کې د دوی د قومونو ډېر ولسي او جمهوري ځانګړتياوې له منځه ځي، خو نور شرايط ددې لامل کېږي، چې دوی د خپلو قومي ځانګړتياوې ساتي او

ددې هغه ونيسي، چې په بشپړه توگه په خپل پاچا ويسا ولري، په دې ډول نظم او ارامي تر يوه حده تر لاسه کېږي او هغه تر بل هر څه چې په ديموکراتيک قومونو کې وي، تل په زياته اندازه ميسره وي. په داسې حال کې چې د دغو قومونو ټولې خاصې ښېگڼې پر ځای پاتې کېږي، په ټوليز ډول داسې ښکاري چې د هغه ډول حکومت اغېزه په دغو خلکو، چې د دوی تر لاس لاندې ژوند کوي، تر هر بل راز حکومت نه چې موږ به يې اوس وگورو، ښه او مساعد وي.

که څه هم سلطنت د غلزيو له لاسه تڼي دی، خو اثار يې تر اوسه هم شته او د دوی د ځاناتو د پخواني لوړ دريځ اغېزه تر اوسه هم په دوی کې ليدل کېږي. خو د انارشي د مخنيوي لپاره بنسټ نه کوي او داسې ښکاري، چې يو ولسي حکومت ورو ورو مخ په جوړېدو وي او هغه به د عامه امنيت د ټينگولو لپاره د پخواني ارستوکراسۍ ځای ونيسي.

يو ونده قومونه

هغه لويه ځانگړتيا چې په هغې لويديځ پښتانه له ختيځو پښتنو سره توپير پيدا کوي، په لومړي سر کې د بې شمېرو پوښو قومونو شتون دی. دغه قومونه که څه هم په خپلو کې د ورته والي يو څو نښې لري، لکه په کېدو کې اوسېدل او په موسم سره لېږدېدل، په نورو ځانگړو مواردو کې سره توپير لري. چې هغه به د تفصيلاتو په ضمن کې ښکاره شي. دغه اختلاف په ټوليز ډول د دوی د دوسي او ژمي د مېنو په توپير او تر څه حده په دې کې دی، چې دوی کړنه او مالداري سره گډوي.

د اوږدې مېنې ته ايلاق او د ژمي ته قشلاق ويل کېږي. دا هغه دوه کلمې دي، چې پښتنو او فارسيانو دواړو له تاتارانو څخه اخيستي دي. کېږي چې نږدې په عام ډول سره پښتنو کې رواج لري، له يوراز تور تفري يا يو ډول شلې شي نه جوړې دي لکه هغې چې د فارس په ډېرو برخو کې موندل کېږي. په پښتنو کې کېږي، په دري کې سياه چادر او په ترکي گروسي (Kurdoo) نومېږي. د دغو دواړو وروستيو افرادو ماتا «توري خيمې» کېږي، چې اروپايان يې په ټوليز ډول (Black Tents) بولي. د دغو قومونو کېږي، چې له مهاجرت کوي، د هغو د کېدو په اندول چې زيات لېږدي، تل لوري او ښي وي. دغه وروستي خلک زياتره وخت په ښکليو څپو کې اوسي، چې دوی يې په هغه ځای کې چې اقليم يې ډېر شديد وي، په کامپو کې پرېږدي او تر هغو سپکې کېږي له ځان سره هغو ځايونو ته وږي، چې هلته د پټون (پناه گاه) لپاره دومره اړتيا نه وي.

له دې نه داسې نتيجه بايد وانه خيستل شي، چې گڼې ټول لويديځ پښتانه

پوښه دي. ددې پر خلاف كه ځكه هم د دوی ځمك ځايونه تر هغو ساحو، چې هلته كړنه كېږي، ښايي پراخ وي خو زما په خيال د خلکو او كليو شمېر بايد د گرځنده قومونو له شمېر نه اړومرو ډېر وي.

د لويديځو پښتنو د ملك ډېرې برخې په تېره د ښارونو شاوخواوې د نړۍ د هرې پلې برخې په څير په ښه ډول كړل كېږي. په ليرو سيمو كې ښه كړل شوي ځايونه تر سترگو كېږي او ان په ډېرو دښتي سيمو كې هم كله كله د كرونه گرو د زحمت تخنې ښكاري.

د رانيان

د دغې سيمې په شرح كې به زه اوس له لويديځ نه پيل وکړم يانې له هغې سيمې څخه، چې تر دې ځايه شرح شول، ډېر توپير لري. بيا به د ختيځ په لور لاړ شم، چې د هغو ملكونو پولو ته ورسېږم. چې پخوا يې بيان شوی دی. لوستونکيو ته به هغه ښې ښکاره شي، چې د لويديځو پښتنو ځانگړتياوې دي. د دغه پلان په تعقيبولو سره به زه له درانيو او د دوی له سهيلي گاونډيو، پرېښو او تيرينيانو نه پيل وکړم او بيا به د ختيځ ته د غلزيو په لور ورشم، چې د کابل د سيند شاوې او د سليمان غرونو ته ورسېږم. کاکړان به چې د دوی لكونه د تيرينيانو له سيمو نه تر هغو غرونو پورې غځېدلې، چې اوس يې بيان وشو، زما د بحث دغه برخه به چې له جغرافيه سره تړلې ده، تمامه کړي او ورپسې به د ناصرو، کوچي او نامېشت شوي قوم د پښتنو کوچيانو بحث ته بالکل خاتمه ورکړي.

د درانيو د سيمې اوږدوالی نږدې څلور سوه ميله دی او مسوري يې د قطب لويديځ برخې پرته په ټوليز ډول له (۱۲۰) څخه تر (۱۴۰) ميلو پورې رسېږي.

د درانيو دغه سيمه د قطب له خوا د پاراپاميزاد په غرونو پورې نښتي، چې ايماقان او هزاره گان پکې اوسېږي. لويديځ ته يې يوه شگلنه سړه پرته ده، چې پر يې يوځای بل ځای سره توپير لري او تر هغې هغه خوا د فارسي درميونه پراته دي. سهيل، لويديځ ته يې سيستان او يوه دښته پرته ده، چې هغه يې له بلوچستان نه پيلوي. سهيلي پوله يې د شورواک (Shorwak) او د خواجه عمران غونډۍ تشکيلوي، چې هغه يې له تيرينيانو او کاکړانو څخه جلا کوي. ختيځ لور ته يې کوم طبيعي سرحد نشته، خو د غلزيو له سيمو سره يوځای کېږي، چې په هغې کې د ارغستان ناره او د درانيو د سيمې يوه برخه تر ډېره حده پورې موازي شي.

د درانيو ملک ښايي له انگلستان څخه پراخ وي، خو په دغه ملک کې د مېرويو څو خورا پراخې سيمې شته او مېشت شوي ملک يې ښايي تر سکاټلېنډ نه په ساحې

کې یو څه زیات، خو په نفوس کې یو څه لږ وي. نفوس یې لکه چې ددغې سیمې په ټولو برخو کې یو شان نه وي. هماغه شان یې اوسېدونکي هم په هېڅ ډول یو شان خپاره نه دي. هغه برخه یې چې د (۶۳) درجې شرقي طول البلد لریډ یخ لور ته پرته ده (دا دغې یوه تړانګه ده، چې سور یې له اویا یا اتیا میلو څخه نه ډېرېږي) یوې شگلنې میرې (چې پورته یې بیان وشو) او د پاراپامیزاد د غرونو تر مېنځ پرته ده او ددغو دواړو سیمو د طبیعت اغېزه پرې شته ده. دغه برخه په ټولیز ډول له شاپو او ناکرل شویو میدانونو څخه جوړه ده او د پاراپامیزاد له غرونو څخه تر فارس خراسان پورې د لریډ یخ په لور د غونډیو یو لړ تېرېږي. که څه هم د هغې ټولیزه غېره شاره او سپېره ده، په ډېرو برخو کې یې د هغو شپږو قومونو لپاره چې ورته ځي، اړینه او واښه برابروي. ښایسته ډېرې په زړه پورې درې له پرېمانه اویو سره هم لري. همدارنګه اباد میدانونه لري، چې غرونو په غېږو کې نیولې دي. په دغو سیمو کې ډېر کلي پراته دي، خو د ملک په دغې برخې کې یواځینې ښار قراه نومېږي، چې په همدغه نامه د سیند پر غاړه پروت دی. دا یو وخت ښه پراخ و او اوس هم په دېوال کې چارپېر شوی لوی ښار دی. داسې ښکاري، چې دا به پخوانۍ پراه (Prah) وي او پښتانه یې تراوسه هم په دغه نامه یادوي.

ددغې سیمې، چې ما یې تراوسه بیان کاوه، سهيلي برخه په هېڅ وجه د قطبي برخې په څیر غرنۍ نه ده او له امکان نه لیرې نه ښکاري، چې ښایي یو وخت ښه زرغونه سیمه وه او کېدای شي دښته ګرځېدلې وي. لکه څنګه چې د سیستان ګاونډۍ سیمه مېړه ګرځېدلې ده، ددغه نظر شاهد یواځې هغه کنډوالې نه دي، چې تراوسه هم لیدل کېږي، بلکې ددغې سیمې هغه پراختیا او زرغون توپ یې هم شاهد دي، چې د سیستان د تاریخي ثبتو شریو اسنادو له مخې یې لرل.

ویل کېږي، چې سیستان له شک پرته یو وخت په قراه پورې اړه لرله^(۱).

د (۶۳۰) عرض البلد ختیځې ته یوه سیمه، چې یو څه پراختیا لري، د کندهار د نصف النهار لیکې د ختیځې په لور تر دوو سوو میلو زیاته غځېدلې ده. ټولیز سور یې نږدې شل میله دی، حدود یې ښه واضح نه دي، ځکه د قطب خوا ته غرونه یې کله کله په اوار میدان کې ننوځي. په داسې حال کې چې د سهيلي برخو مېشت شوي ملک یې له هغې میرې نه چې ورسره ګډه پوله لري، په اسانۍ سره یې توپیر نه کېږي. دغه ټوله سیمه نږدې د یوې بیدیا غونډې ماهیت لري. سهيلي برخې یې شگلنې دي او قطبي برخې یې له داسې کلکې ځمکې نه جوړې دي. چې کله کله له

^۱ ویل کېږي، چې سیستان (۱۲۰۰۰۰) قلبي ځمکه لري. د پورته کنډوالو لپاره چې ښاغلي کېتان کرسټي (Captain Christie) لیدلي وګورئ د کنیر (Kinnier) د فارس جغرافیه.

گاتو او ان له تپتو غونډيو سره گډه وي، خو ټولې برخې يې په برابر ډول يې حاصله دي. په ټولې سيمې کې يواځې کله کله کومه ونه تر سترگو شي، خو اوارې يې په دغسې بوټو پټې دي، چې لوی يې په خپله د پښتنو له خوا د جوړ او ترخې په نامه يادېږي او دوه نور مهم واړه بوټي هم پکې موندل کېږي، چې له هغې نه کالي (Kali) (گرم؟) جوړېږي. سره له دې دغه زړه تور وونکې سيمه په هيڅ وجه له خلکو نه خالي نه ده. د قراړ رود، خاشرود او نورو رودونو غاړې يې ابادې دي او غنم، ورېشي، دانه باب او ډېرې ښې هندوانې پکې پرېمانه وي ان له رود څخه ليرې هم د کرنې ځينې زرخونې بوټي په نظر راځي، چې په کارېزونو خړوبېږي. د دغې سيمې کومه ناوړه برخه په تېره په قطبي خوا کې به دومره خرابه وي، چې د درانيو بې شمېرو کمپونو لپاره په ساره موسم کې اوبه او شيلې نه لري. دغه دراني په اوږې کې خپلې رمې د تيمنيو په سيمه کې بيا بند ته خېژوي، په ابادو او کرنل شويو ځمکو کې کلي شته، خو يو يې هم لوی نه دی او په يقين سره د اوسېدونکيو ډېره لويه برخه يې د سيمې په سر په کېږد يو کې غوره ده. داسې ښکاري، چې د دغې سيمې ځينو برخو تر ډېرې اندازې خپله پخوانۍ ابادي له لاسه ورکړې وي. په سهيل ختيځې برخه کې يې د دورې (Dobree) او گڼې وريالې پروانې دي. دغه وريالې په تېره پېړۍ کې کړي کال يو څه پراخې وې، خو اوس له پسرلي پرته په نورو وختونو کې ډېرې دي.

د هلمند غاړې

د هلمندې غاړې که څه هم په هغې سيمې کې دښته پرته دي، چې ما يې حدود بيان کړل، خو بايد اړومرو ټولې يې له پورته څرگندونو بېل وگڼل شي. د هلمند سيند ان هغه وخت چې له خپلو قرونو راوځي هم په دواړو غاړو کې له کرنل شوي او شني ترانگې سره ملگرتيا لري، چې لويديځه برخه يې د گرمسير په ځانگړې نامه يادېږي. دغه ناحيه دغسې يو گوک په غېچ کې نيسي، چې لويديځه برخه يې له گرشک څخه تر سيستان پورې، د هلمند په دواړو غاړو کې شخړېږي. داسې ښکاري، چې دغه ناحيه په پخوا وختونو کې يوه پراخه سيمه وه او يو خپلواک واکمن پرې حکومت کاوه، خو اوس په ټوليز ډول د سيند په هرې غاړې کې د يوه ميل تر څلورمې پورې ډېره شوې ده او په هيڅ ځای کې يې ټول سور له دوو ميلو څخه نه اوږې او هغې خوا ته يې يوه داسې شگلنه دښته پرته ده، چې څو ورځې پکې مزل کېږي. پخپله گرمسير، لنډه بل او ان کله چې لري، ډېرې برخې يې کرنل کېږي او کروندگرو ته ښه حاصلات ورکوي. په دغو ناحيو کې پخې کلاوې او لوی کلي پراته دي، خو زياته برخه يې په وښو، مورو او د غزونو په بوټو پټه ده، چې د هغو په مېنځ کې ډېر شيانه اوسېږي.

غرنۍ سيمه

ددغې بيديايي سيمې قطبي لور ته، چې دمخه يې بيان وشو، يوه غرنۍ سيمه پرته ده، چې د پاراپاميرزاد په غرونو پورې اړه لري. دغه سيمه له ټولو هغو ملکونو سره، چې تراوسه مو بيان کړل، ډېر توپير لري. په دې چې هغه د غونډيو له لارېو څخه چې زرغون ميدانونه هم پکې شته، جوړه ده، غونډۍ يې د شنيو له ونو (Shrub)، څنگلي بادامو، څنگلي انځورو، څنگلي انارو، شرقي چنار (Plane) او د غوزانو په څنگلونو پوښلي دي. ميدانونه يې ښه اباد دي او په کارېزو او ويالو ښه خوږېږي او د غنمو، وريشو او شولو حاصلات يې ښه پرېمانه دي. شوتله او (Madder) هم لري، ددغو اوارو څنگلي ونې غرونه او توتان دي، ولې او سپېدار هم پکې پيدا کېږي، خو په بې شمېرو باغونو کې يې د اروپا هر ډول مېوه لرونکې ونې شته. په غالب احتمال ددغې سيمې په غرنیو برخو کې د شپږو مېني هم موندل کېږي. که څه هم په دغې سيمې کې ډېر ښه کلي پراته دي، خو د نفوسو زياته اندازه يې ان زراعتي خلک يې هم په تورو کېدو کې اوسي، اقليم يې تل نرم وي، خو په ژمي کې يې قطبي برخې له يخنۍ نه په کې او کې وي. د ملک ددغه ولس ډېره لويديځه برخه يې يانې زمينداور د ډېرې سمورتيا له لامله ځانگړی بيان غواړي. په لويديځ کې سياه بند ورسره يوځای کېږي. سياه بند هغه غرنۍ سيمه ده، چې له ونو نه ډکې په زړه پورې سيمې پکې ډېرې دي او که څه هم هغه په تيمني ايساقو پورې اړه لري، بايد له دې لامله دلته ذکر شي، چې په اوږې کې ډېر شمېر دراني شپانه ورته ورځي.

د درانيو سيمه

د کندهار شاوخوا ملک اوار او په طبيعي توگه ښايسته زرغون دی. هم د سيند په ويالو او هم په کارېزونو خوږېږي او د کرنې لپاره يې ښه ډېره خواري کېږي. په نتيجه کې غله يې ښه پرېمانه ده او په باغونو کې يې ښه سايه او اعلى مېوې کېږي. دا پر هغو خټکيو، بادرنگو او نورو سرېږه دي، چې په پتيو کې گرل کېږي او په ټول خراسان کې رواج لري. ښکر سړي، هنجه، شپښته او شوتله هم پکې پرېمانه کېږي. د کندهار تماکو ډېر نوم لري. غرونو ته نږدې ملک يې کېدای شي اباد وي او هغه چې ښار ته نږدې پروت دی، کېدای شي تر ټولو ښه گرل کېږي. د ښار لويديځې له ښار نه دومره لرې نه دي او شگلن دي او هغه چې د ښار سهيل ته پروت دي، دغه ځايونه ان له ښار نه د يوه مارش په فاصلي کې وچ او بې حاصله دي. ختيځ ته پروت ملک يې اباد او د ترنگ له ټولې درې څخه، چې وروسته به يې ذکر وشي، ښه حاصل کوي. د درانيو د ملک د سهيلي ختيځې برخې لويه ځانگړتيا دا ده، چې اوس به يې

بیان وشي. د خوجه عمران د غرونو ژنځیر دی. دغه ژنځیر که غه هم په لومړۍ درجه غره کې نه راځي، خو دومره ښک دی، چې درې میاشتي پورې واوره پاتې کېږي او کبړي کال سوړ وي. پورته یې صده اوسیدونکي دي او دوی اڅکزي دراني دي. په دې او غوکو کې یې د شنیو (Shnu) وشي او یو ډول د سپر ښي نڅي وشي. دېسې موندل کېږي، چې پښتانه یې اوبسته بولي. که د هغو اوسیدونکو د شمل توپ او د شوکو د عاداتو له مخې تضاروت وشي، یو څوک کېدای شي دغې نتیجې ته ورسېږي، چې د دوی غرونو ته ورنگه ډېر کراوړنه خواږي. که غه هم په سهیل ختیځ اړخ کې ښه پېغ دی. زما په گومان چې هغه د شمال لورید یخ ملک په لور ورو ورو ښکته کېږي او تودې له څوکې نه تر پېغ پورې په بیلابیلو برخو کې د کرنې وړ دی. د درانیو ملک دغه غره په لور د شور اوک په قطب او ختیځ کې پیل کېږي. په دغه برخه کې دغه ملک د وچو غرونو په منځ کې ځینې ښي شني ټوټې لري. رباط له دغه ډول څخه دی، چې دغه سیمه د غرونو په بوتو پټه ده، چې ډېرې رمې پکې ساتل کېږي او یو غه حاصل هم ورکوي. تر هغه لا د ختیځ په لور ښکته وړ کېږي او یو سپره او ډېر مزل ملک پیل کېږي. دلته د ابادۍ ښایسته میدانونه او ویاړي موندل کېږي. د هغه ډېر د یادولو وړ ځای مرغه نومېږي، چې هاته احمد خان نورزي یوه کلا لري او د کدني په نامه یې یوه ویاړه غروښوي. ددغې سیمې زیاته برخه د رسو د پولو لپاره ښه برابره ده.

د خوجه عمران د سلسلې په سهیلې برخه کې د مرغی په مقابل کې د توبې پراخ ملک پروت دی چې لورید یخ یې په اڅکزيو پورې اړه لري په داسې حال کې چې ختیځه برخه یې چې تر ژوب پورې غځېږي، په کاکړ و پورې اړه لري. د مرغی قطب ته ارغستان پروت دی او دا د هغه سین نوم دی چې غروبوی یې ارغستان د لوړو غره په مینځ کې ښایسته یوه ودانه دره ده. د غرونو له بوتو نه ډکه ده. یو غه یې کړل کېږي او یو شمیر کلا وي پکې شته چې ډېارکزیو د خاښانو دی. خو د اوسیدونکو ډېر زیات شمیر یې شپانه دي. په ختیځي خوا کې هغه په یو لوی غونډیو ختمېږي، چې هغه له یوه داسې لور میدان څخه پیلوي چې تر اوسه هم دراني پکې اوسي او د ارغستان په پرنۍ مسیر سره او همدا رنگه په صالح یسون (Saul ya yson) سره او په کېږي چې دغه ملک د دغه سین په نامه یاد شوی دی. دا ملک د غم ځایونو لپاره ښه موزون دی، خو کرښه پکې لږه کېږي.

د درانیو د ملک وحشي څناور لیوان، کوپان، کیدان، سورلندیان، سوریان او د هوسیو او ښکرو ورو غرونو ډېر ډولونه دي. په غرونو کې یې، یوان، پرانگان، ته ورته څناور، پوران، (leopard) او د هلند د پاسه په گرمسري ځنګلي ځوګان،

غوربان، یعنی گوره غره میندل کېږي. وحشي مرغیان یې عقاب، باټی او د بتکار خیتي لوی مرغیان دي. بطی (په پسرلي کې)، وحشي قازان، وحشي ایلی، لگ لگ، زانی، کوښگان، قارغان، میناگانې، کوتري، سیسی، مرغان او داسې نور هم پکې شته. اهلي شوي حیوانات یې اوښان، شواگان (خو شمېر یې ډېر نه دی او په عمده ډول کتدهار ته نږدې په هلېند کې موندل کېږي)، اسونه، کچري، غره او نور حیوانات، پسرته، وزي، سپیان او پشوگانې دي. اهلي شوي مرغیان یې پیل مرغیان، کوتري او کله کله بتکې او قازان دي.

دا و د درانیو ملک یانې د هغه قوم ملک، چې تراوسه هم د ټول افغان په ملت حکومت کوي او د هغوی حکومت د کسپین د غاړو نه د گنگا تر سیند پورې چلېږي او د هغه قدرت په فارس تارتاري او ان په هغه لیرې ښار، په کوم ځای کې چې زه دغه پانې لیکم (پوښه) کې لیدل شوی دی.^(۱)

د درانیو تاریخ

درانیان پخوا تر هغه وخته د ایدالیانو په نامه یادېدل، چې احمد شاه د شمکنيو نامتو پیر د خوب په نتیجه کې دغه نوم په درانیو واړاوه او پخپله یې د شاه دران لقب غوره کړ. زه د دوی د لرغوني تاریخ په اړه ډېر نه پوهېږم، یا هیڅ نه پوهېږم، د ځینو روایتونو له مخې د توی غرونه د دوی ډېر پخوانی ټاټوبی و. درانیان د شورې بې شمېرو روایتونو له مخې د غور له غرونو څخه، چې د پاراپامېزاد په سیمې پورې اړه لري، د خراسان او اورو ته ښکته شوي، خو دغه روایتونه په دې اړه څه نه وایي، چې دغه سیمه د دوی اصلي استرگنځی و او دغه مهاجرت د کومو لاملونو له امله شوی و.

د درانیو ځانګې

دغه قوم دوه سترې ځانګې لري. چې څیرګ او پنچ پا دي، خو هغه اوس د بېلابېلو قومي ځانګو د اصل او نسب له ټولولو پرته نور نه استعمالېږي. د څیرګ ویش تر هغه بل ډېر دروند ګڼل کېږي او له دواړو څخه (۹) ځانګې راوتلي، چې څلور یې په څیرګ او پېنځه یې په پنچ پا پورې اړه لري:

څیرګ	پنچ پا
پوپل ږي	نورږي
الکوزي	اليزي
بارکزي	اسحق ږي

^۱ پوښه د مرهټه دو مرکز.

اڅكزي

خوپړياني
ماکو

پوپلزي د دغو ټولو څانگو ډېره نوميالي څانگه ده، ځكه چې له دغې څانگې نه د ټولو پښتنو پاچايان هك شوي دي. شاهي كورنۍ د سدوزيو له وېرې څانگې نه راوتلې، چې تر ډېرې مودې د پوپلزيو او په حقيقت كې د ټولو درانيو خان خپله يا د سر كورنۍ وه. كېدای شي چې سدوزي د درانيو د قوم تر ټولو لرغونې څانگه وي او په نتيجه كې د ټولنې له لومړني تشكيل څخه هكه شوې وي، خو د دغه مقام د لرلو ډېر پخواني شاهد يې د فارس د يوه صفوي پاچا له خوا د دغسې يوه فرمان ورکول وو، چې د هغه په اړه سدوزيو مشر د ټولو ابدالي قوم سروال ټاکل شوی و.

هغه امتيازات، چې دوی ترېنه استفاده کوله، د پاچا له هغه امتيازاتو نه بيخي ډېر وو، چې له دغسې يوه قوم نه حاصلېدل. دوی ځانونه سپېڅلي گڼل، هېڅ يوه نه نه جزا ورکول کېدای شوه او نه ترېنه بدل اغيستل کېدای شو، خو يواځې د خپلې كورنۍ د يوه غړي له خوا ان پخپله د ابداليانو مشر هم نه شو كولای په يوه سدوزي د مرگ حكم وكړي. دغه حال او دا چې پاچا د دوی مشر و، ددې لامل شول چې سدوزي كه څه هم د پوپلزيو يوه وړه پښه ده، د يوې بلې څانگې په توگه وگڼل شي.

د پوپلزيو لوی استوگنځی د شهر صفا په گاوندو يتوب كې د ترنگ د درې په لړه خوا كې دی. ځينې يې په كندهار كې هم اوسي او يو څه شمېر يې د ملتان لرې ښار ته مخه كړې ده، چې ښايي دوی په خپل قوم كې د كومې سياسي پېښې له لامله هلته تلو ته اړ شوي وي.

نور پوپلزي په ټوليز ډول د كندهار قطب ته په غربي ملك كې اوسي، دوی په شمېر كې ښه ډېر دي او په ټوليز ډول د ډېرو دقيقو ځايي روايتونو له مخې دولس زره كورنۍ حساب شوي دي^(۱) كه څه هم ځينې يې پوونده دي، بيخي ډېر يې كرنه كوي. دوی د درانيو په قومي څانگو كې تر ټولو ډېر مهذب گڼل کېږي. د ملك ستر وزير بايد تل د دوی د باميزي د وېش يو غړی وي او احمد شاه له همدغو پوپلزيو څخه ډېر گران د دولتي سترو مقامونو لپاره وټاکل.

باركزي

له پوپلزيو نه وروسته بله قومي څانگه د باركزيو ده، چې له هغو نه په شمېر كې بيخي ډېر دي. دغه لړۍ څانگه د كندهار په سهيل، د ارغستان په ناوې، د هلمند په غارو او په هغو اوارو كې اوسي، چې دغه سيند يې سره بېلوي. هغه باركزي، چې

^۱ زه د دغو قومي څانگو شمېر د دوی د نسبي اهميت معلومولو لپاره وركوم، نه دا چې زه د دوی د هر يوه په څه توب باندې كوم اعتماد لرم.

خندهار ته شوې پراته دي او ډېر هغه يې، چې په افغانستان او د هلمند په سيمه کې وسې، د خلکې د ابادۍ له امله په کرنې بوخت دي او د نورو د رحمت او ترسار په برکت ان د بيد ياو په مېنځ کې کارېزونه روان شوي او گچتونه زرغون شوي دي، خو قوم زياتره شمېر يې پوونده دي، دوی جنگيالي او د پياوړې روحېي خاوندان دي، څنگه چې اوس فتح خان د هغې سروال دی، دوی په پښتنو کې تر ټولو ډېر څرگند نوم لري، په حاضر وخت کې د ملک ستر وزير او په واقع کې د دولت ډېر ستر ساموران بارکزي دي، دوی د خپلې دغې لوړتيا لپاره د خپلې ځانگې د وفادارۍ او محبت احسان دي، د دوی شمېر تر ډېرش زره گورنيو له نه دی.

الکزي په اول کې د بارکزيو يوه پښه وه، خو احمد شاه هغه ددې لپاره ترېنه بېل کړل، چې د هغو داروونکي قوت له کېږي، الکزي اوس د يوه بېل مشر تر حکم لاندې دي او له هغې ځانگې څخه، چې دوی ترېنه راوتلي دي، بيخي بېل دي. دوی له لوړې نه تر کدني پورې، د خواجه عمران په غرونو کې او په هغو اوارو کې، چې ورسره شوې دي، اوسې او تر ټولو ډرانو ډېر شمل دي، د دوی يواځيني کب شپې او شوکه ماري ده.

نورزي

نورزي هم د بارکزيو په څېر په شمېر کې ډېر دي، خو څنگه چې دوی په لريدځ کې د غرونو په مېنځ کې او په سهيل کې په يوې بيد يا يې سيمې کې خواره دي، په مېنځ وجه د پښتنو په ملت کې ډېر درنښت نه شي لرلاى، خو دوی يو جنگيالي قوم دي او هغه، چې د سيستان په لور په سرحد کې پراته دي، په هغې دوه اړخيزې شوکه کې د خپلې ژور تيا او لاس غځونې تمرين کوي، چې دوی د بلوڅو په سرحدونو کې مشغول ساتي، دوی شوې ټول پوونده دي، ژمې په هغو وښياڼه فايونو کې تېروي، چې د دوی په سپرې سيمې کې پيدا کېږي او د پسرلي په مېنځ کې مياښ بند ته خپېږي.

اليزي

اليزي په زميندارو کې اوسې او زياتره يې گروندگر دي، دوی پېښېل زره گورنۍ شمېرل شوي دي.

الکوزي

الکوزي يواځې لس زره گورنۍ حساب شوي، دوی د خپل ملک او عاداتو له مخې ليزيو ته ورته دي او له هغې نه په هلمند سره بېل شوي دي، اسحق زې د زميندارو او بيد يا په مېنځ کې اوسې او د دوی ملک د هغو ملکونو

ځانګړي تیاوي لري. چې دوسره ګډې پولې لري یانې قطب یې قرنۍ او اباد دی او سهیل برخه یې اواره او سپره ده. اوسېدونکي یې په برابر ډول په کرنه او شپښوب لګیا دي. دوی په شمېر کې لس زره کورنۍ حساب شوي دي.

ماکو او خوریانې

ماکو او خوریانې وړې قومي ځانګړي دي. ځانله پیل ملکوته، نه لري، ډېر یې په کندهار کې اوسي او ځیني یې له نورزیو سره ګډ دي. پخوا له دې ځانله پیل مشران لرل. خو په دولت کې د اوسنیو ګډوډیو له پیل کېدو نه وروسته هېڅ یو یې ټاکل شوی نه دی او دغه ځانګړي ممکن تر له منځه لاړي شي.

که څه هم هغه ملکوته، چې د درانیو د بېلابېلو ځانګړو لپاره تخصیص شوي، لکه څنګه چې یې بیان وشو، سره بېلې او ټاکلې دي. دغه ځانګړي په هېڅ وجه له یوې بلې څخه د بېلو قومونو په څیر په پیل ډول ژوند نه کوي. بالعکس د یوې قومي ځانګړي خلک د بلې ځانګړي د غړیو په مېنځ کې زیاتره ځمکې یا په بیه اخلي او یا یې د بغش په توګه په نصیب کېږي. په ځینو ملکوونو لکه په گرمسیر او د کندهار په شاوخوا ملک کې نږدې ټولې ځانګړي تقریباً په برابر تناسب سره ژوند کوي.

د درانیو د ملک ټول نفوس ممکن په یقیني ډول اته لکه وي او بنایي یوه میلیون ته ورسیږي، خو مشکله ده چې ددغې موضوعاتو په اړه په پوره ډاډه لیکه وشي. پخپله درانیان باید حتماً تر نیمايي ډېر وګڼل شي. په ټولیز ډول منل شوي ده، چې نادر شاه دغه قوم هغه وخت شمېرلی و، چې ده د هغو د جنګي مېړو د ټاکلې لپاره ځمکې ورکولې او هغه وخت دوی شپېته زره کورنۍ حساب شوي وو، خو که دغسې سر شمېرنه شوې هم وي، هغه باید اړومرو تر اصلي شمېرنه له حساب شوي وي. په دې چې ډېر کسان په تېره پوښه، باید اړومرو په حساب کې نه وي راغلې. درانیان په یقین سره له هغه وخت راهیسې د غوړېدو په حال کې دي او شرایط د دوی د نفوسو د زیاتوالي لپاره ښه برابر وو او په دې ډول اوس د یو لک کورنیو په حدودو کې دننه ګڼل کېږي.

مشر پاچا

د درانیو حکومت له هغو جمهوري قومونو څخه، چې مایې دمنځه بیان کې دی، ډېر توپیر لري. که څه هم واضح ده، چې دغه حکومت هم په لومړي سر کې په هغه طرز بنا شوی و.

داسې ښکاري، چې دغه توپیر به په ټولیز ډول هم د هغه نږدې ارتباط نتیجه وي، چې درانیان یې له پاچا سره لري او هم د نظامي خدمت په بدل کې د ځمکو د

عقبي نيونې (Military Tenure) له لامله، چې دوی د هغه له مخې خپلې ځمکې په تصرف کې لري، پاچا د خپل قوم موروثي مشر دی.

دغه حالت له هغه احترام څخه، چې درانيان يې د سدوزيو کورنۍ ته لري، خاص حيثيت لري. په همدې ډول د دوی نظامي ستر قوماندان دی او دا تر هغه مثال نه چې په نورو قومونو کې شته، زيات تاثير لري.

د نظامي خدمت په بدل کې د ځمکې قانون:

په نورو قومونو کې نظامي خدمت، چې د دولت په مقابل کې د دوی وچيې ده، يو نوی شی دی او دغه ابداع وروسته له هغه په دوی کې رواج وموند، چې دوی خپلې ځمکې تر لاسه کړي او هغه يې يا په زور ونيولي، يا يې بي له کومې بهرنۍ مرستې نه اړيې له دې چې په کوم لوړ کس د اتکا احسان وي؟ په ابادې کې وي، خو د رانيو ځمکې په حقيقت کې دوی ته د نظامي خدمت په بدل کې ورکړ شوی او د دوی د ملکيت د حق بنسټ د پاچا له خوا پرې بخش دی.

د دوی ټول ملک د نادر شاه له خوا فتح شوی و او يوه برخه يې د غلزيو د ملک له لورې لورې برخې سره په دې واضح شرط اعاده شوه، چې دوی بايد د هرې قبلي ځمکې په سر يو اس او سور تهيه کړي. د دغه فارسي پاچا په مقابل کې د دغې پهلواني تطبيق له هغه وخته راپه دې خوا د هغې پښتني کورنۍ له خوا کېږي، چې د هغه وروسته واکمنه شوې ده.

د سرو افسران، چې په دې ډول احضارېږي، د مملکت د هغو ملکي وېشونو سرداران دي، چې دوی ته تخصیصېږي^(۱) او دغه سيستم د ولسي حکومت د

دغه سيستم تر اوسه له هغه سيستم سره ورته دی، چې د (هابسبرگ) امپراتور د خپلو مجارستاني سرحدونو لپاره اېستلی او ښاغلي ټاون سن (Townson) په دې ډول بيان کړی دی: ((د ځمکې دغه پوره ترانکه، چې په سهيل او ختيځ کې هنګري احاطه کوي، نږدې (۵۲۰۰۰۰) اوسېدونکي لري، چې د هغو پنځمه برخه يې نظاميان دي. دغه ځمکه په پېښو لويو برخو وېشل شوې ده او هغه ښات، روتيا (Croatia) د کاپنه سکلاووانيا (Sclavonia) او ترانسيلوانيا (Transylvania) دي. دغه سترې برخې بيا په ولايتونو، يا کنډکيزو ناحيو (Regimental Districts) او هغه بيا په کمپنيو وېشل شوي دي. څنگه چې دا يواځې نظامي حکومت دی له نظامي مامورانو پرته ملکي سرداران نه لري. کنډکيزه حيه ښايي د يوې کونټي (County) په څير وگڼل شي او د يوه لارډ د مرستيال پرځای يو کرنيل په بر کې ولري. په همدې ډول د کمپنۍ يوه ناحيه ښايي د پروسي سوس (Procurat) په شان وگڼل شي، چې د سرمامور (Jehdunobilitant) پرځای يو کپټان (Captain) وي. په همدې ډول پاتې واره مېداران وگڼه، چې د ښکته ملکي مامورانو پرځای کار کوي، خو دغه پلان د هنګري د حکومت له خوا د دې لپاره تر اجرا لاندې نيول شوی و، چې د ترکانو تېريو مخه پرې ونېول شي، له هغه نه منظور و، چې د سرحدونو په ساتنې کې يوه جنگيالی هېست، په تېره د هغو کسانو جدي خدمت جلب

سیستم له طرز سره په دې سرغوري، چې هغه ټول نظامي تقسیمات له قومي تقسیماتو سره توافق کوي او د موروثي مشرانو ټولې اړیکې خوندي ساتي. په دې ډول د یوې قومي څانګې مشر د هغو عسکرو قومانداني پر غاړه لري، چې دې یې تهیه کوي او پښکته افسران ترده لاندې د خپلوتو او څانګو ملکان او مشران دي. چې هر یو یې د خپل ولس د یوې برخې عسکري قطعي قوماندان دی.

داخلي حکومت

چوته ده، چې پایې دغه نظامي حکم د سردارانو قدرت د نورو قومونو د مشرانو تر قدرت ډېر کړي او سربېره پر هغه د دوی قدرت په هغه شتمنۍ او درناوي سره پیاوړی کېږي، چې دوی یې له دریاري مقامونو نه په لاس وړوي، ځکه چې هلته تر مقامونه د رانیو دي، څنګه چې دغه ګټې د پاچا له خوا دوی ته رسېږي، داسې توقع کېږي چې سرداران باید حکومت ته د پوره متابعت په حال کې وساتل شي. دغه حال له دې لامله ډېر طبیعي برېښي، چې خلک له دولت نه ځمکې په مستقیم ډول ترلاسه کوي او په نتیجه کې په خپلو مشرانو باندې هغه اتکا نه لري، چې د فیوډالي سیستم څانګه نه ده. د سردارانو ازادي د هغه نفوذ له لامله خوندي کېږي، چې دوی یې په خپلو قومي څانګو کې لري او هغه د دوی له اصل او نسب او د پښتني قومونو د پلارواکۍ له موسساتو نه راوځي، دا ټول حال ددې لپاره کفایت کوي، چې د دوی اهمیت تثبیت شي، ځکه چې د سدوزیو کورنۍ په عمده ډول د رانیو له خوا تاییدېږي او واکمني به ددغې کورنۍ له یوه غړي نه بل ته بې له کومې شخړې د ټول قوم په ټولیز اتفاق انتقال وکړي، نو پاچا ددغه سیستم په

کړی شي، چې مفاد یې پکې وي، بالعکس د دراني حکومت سیستم پواځې د ټولیز خدمت لپاره د لښکرو د یوې برخې د جوړولو په منظور د یوې اساني لارې په ډول طرح شوی و. ددغو دلاپو له مخې د هنګري حکومت د ځمکې د نیوونکي د واقعي استوګنځي د تهیه کولو په اړه ډېر جدې دي. په همدې ډول دغه حکومت د ځمکې د نیوونکي د زوی د واقعي خدمت په جلیولو باندې ټینګ وي او یې له قطعي اجازې نه د ځمکې انتقال نه مني، دوی د درانیو د حکومت پر خلاف له هېڅ یوې دغې موضوع نه اندېښنه نه لري او هغه د افرادو په اختیار کې پرېږدي. د دوی لپاره استوګنې هدف نه دي او انتقال اهمیت نه لري، په دې چې په دوی کې ټول خلک نظامي دي او په دوی کې هېڅ هغه راز دسپلین نه شته چې د یوه زلمه عسکر ساتل دوسره لازم وګرځوي. په درانیو کې د قومونو په وسیله حکومت د دوی او د هنګري په سرحداتو کې د ځمکو نیوونکیو ترمنځ د عمده اختلاف پکې دی او ان په دوی کې د یوه منصبدار کرکټر د یوه قوم په مشر کرکټر کې دومره حل شوی نه دی، د درانیو د قومي څانګو مشران د نظامي لقب، سردار (جنرال) په نامه یادېږي، په داسې حال کې چې د نورو قومونو مشران د خان (مشر) په نامه یادېږي. د سردار لقب په پاچایي لښکر کې د هغه مقام ته او د خان لقب هغه قوم ته د موروثي ارتباط لپاره راجع کېږي.

نتيجه کې تر ډېره حده د درانيو د مشرانو په ښه نيت اټکا لري او مجبور دي. چې
 دي د واک او عزت د زياتې برخې په پخپلو سره دغه نظام پر خای وساتي. که څه
 هم. دی په واقع کې له هغه سره حسد لري او په غېر مستقيم ډول تل زیار پسي. چې
 تخريب يې وکړي. د ډلو اختيارات يو څه سره متعادل دي. د تاج او تخت د گټلو په
 شخړه کې د يوې قومي څانگې مشر پياوړه د هغه مدعي په خوا شي. چې دی
 ورته ډېر اخلاص لري. خو هيڅ وخت داسې نه دي شوي چې يوه دراني قومي څانگه د
 سدوزي کورنۍ په ضد د شخصي تېريو يا د هغه سردار نه د کرکې په وجه قيام
 کړي وي. له بلې خوا که څه هم داسې شوي. چې پاچا دغسې کسان د سردارۍ مقام
 ته لوړ کړي. چې د سردارۍ له کورنۍ نه وي او ان د يوې څانگې شخص د بلې
 څانگې سردار کړي. خو داسې ښکاري چې په دغسې حالاتو کې ده خپل اختيار تر
 هغو ډېر تطبيق کړی وي. چې درانيان يې منلو ته غاړه ږدي. کوم هغه مشران. چې
 په دغسې ډول سره ټاکل شوي وي. په ډېر اهميت سره ورته اطاعت شوی او دغې
 څانگې په ناکرارۍ سره د يوه سدوزي په مشرۍ د پاڅون انتظار اېستلی. چې
 دغسې نوی مشر او پاچا چې هغه يې مقرر کړی دی. خلع کړي او پر خای يې خپل
 موروثي خان په ډېرې خوښۍ سره ومنې. د کندهار د شاوخوا قومي څانگې ممکن
 پاچا ته په ډېر ژور احترام قايل دي. په داسې حال کې چې د ليرې او گوښه سيمو
 وگړي لکه اڅکزي او نورزي تر هر چا زيات خپلو سردارانو ته وفادار وي. دغه سردار
 ان په دغو قومونو کې هم د خپل واک ډېره برخه له پاچا نه ترلاسه کوي. خو ده په
 واک باندې کټرول نظر د هغو قومونو د مشرانو واک ته. چې شاهي مرکز ته نږدې
 پراته دي. لږ دي تر هغو په لږه اندازه د واکمن د فوري مداخلې په اثر ضعيف او يا
 خلع کېدای شي.

د دغسې رقابت اغېزه د خلکو د سعادت لپاره ښه ډېره مساعد ده. هم د پاچا او
 هم د مشرانو لپاره د ستر اهميت خبره دا ده. چې د خلکو رضایت حاصل کړي. په
 نتيجه کې که څه هم د غينو څانگې يو حالاتو له مخې د درانيو حکومت ته دغسې
 اختيارات ور په برخه شوي. چې د نورو قومونو په حکومت کې وجود نه لري. خو
 داسې ټولنې ډېرې لږې دي. چې هلته دي تر دې اندازې پورې د خلکو د نظريو او
 غوښتنو رعايت وشي. دوی د نورو امتيازاتو په جمله کې د هر راز مالياتو له
 ورکړې معاف دي او د مالياتو تاديه په ټولو اسيایي ملتونو کې د زېږښناک
 (استثمار) يوه لويه منبع ده. پوځ ته هيڅ اجازه نه شته. چې د دوی په ملک کې
 لوتلاري وکړي. يوازينی څيز. چې دوی په هغه سره له حکومت نه متحسې کېږي.
 د دوی د ټاکلو نظامي قطعو لپاره د حکومت غوښتنه او د عامه امنيت د خوندي

ساتلو لپاره د حکومت لاسوهنه ده، چې په هغو سره هم پخپله دوی تر نورو ډېر مستفید کېږي.

د درانیو هره مشره قومي څانګه د هغه سردار له خوا اداره کېږي، چې پاچایي د سر له کورنۍ څخه غوره کوي. لرغونې وېشونه یې د ځانانو تر ادارې لاندې دي او دوی د سردارانو له خوا د سر له کورنیو نه ټاکل کېږي. تر هغو نه د ډېرو خپلوانو ملګران او مشران په ډېرو حالاتو کې د خلکو له خوا له مناسبو کورنیو نه انتخابېږي او د دوی ټاکنه د سردار د تایید تابع ده. خو په نورو حالاتو کې دوی د سردار له خوا ټاکل کېږي او سردار د خلکو غوښه یو ځله په نظر کې نیسي.

کله چې بېلابېل خپلوان په یوه کلي کې اوسي، دوی ځانله جلا جلا محلو لري او هر خپل د خپل حاضر ملک یا مشر تر ادارې لاندې ژوند کوي، خو د دغو محلاتو په مېنځ کې هغسې اختلافات شخ نه دي لیدل شوي لکه څنګه چې په یوسفزیو کې شته. دوی د یوې کورنۍ د غړیو په حیث په پوره هم آهنگۍ کې سره ژوند کوي.

په درانیو کې د بېلابېلو مشرانو اختیارات که څه هم، هغه په خپلو حدودو کې ښه اغېزمن دي، ساده دي او د هغو قومي مشرانو د اختیار په پرتله، چې پاچا ته زیات تابع نه دي، د هغو د تطبیق ساحه محدوده ده. دوی له نورو قومونو سره ونښتۍ نه لري، په همدې ډول په هغه یوه قوم کې دنده د ځانګو تر مېنځ شخړې نه شته، چې په هغو کې مشران د خلکو د عملیاتو په لارښوونې سره خپل اهمیت ونیولای شي. په همدې ډول د دوی قومي څانګې د سلا مشرې او بحث لپاره هغسې موضوعات نه لري، چې په هغو کې د آزادو قومونو مشران خپل سیاست او خپل نفوذ غرګندوي. عامه امنیت د پاچایي حکومت له خوا غوندې کېږي او د سردارانو او ځانانو وظيفې په دې پورې محدودې دي، چې د افرادو تر مېنځ شخړې حل کړي. کله چې دغه شخړې د مشرانو په منځګړتوب سره اوارې نه شي، هغه د ملک له خوا جرګې ته وړاندې کېږي او د هغې پرېکړه د لزوم په وخت کې د سردار له خوا نافذېږي. د نورو محلاتو او ان د نورو کلیو ملګران کله کله له دغو جرګو سره مرسته کوي.

د وښي د پور اغېستلو روحيه که څه هم نظر نورو ځایونو ته دلته کمزوري نه ده، خو اغېستل د حکومت د پیاوړتیا په سبب ډېر کم شوي دي، خو دراني یو څوک د هغه مرګ پر ځای چې پخوا شوی وي، نه وژني. ځکه وخت چې مرګونه په دواړو خواو کې برابر وي، دوی داسې فکر کوي چې طبیعي عدالت ترسره شوی که څه هم دوی دویم ټاکنل د دې لپاره تېبېدوي، چې د خپلې ټولنې آرامي خوندي کړي، که پارول شوي ډله سردار ته شکایت وکړي، یا که دې پخپله د کوم قتل له پېښې نه خبر شي.

کورښې کوي چې لومړی د خون بها په ورکولو روغه وکړي، خو که کومه خوا قانع نه شي، سردار دغه موضوع پاچا ته وړاندې کوي او پاچا هغه قاضي ته د پرېکړې لپاره راجع کوي او که تورن محکوم شو، هغه د مقتول وژنې ته د اعدام لپاره تسلیموي.

د سردار له خوا ددغې وروستۍ پرېکړې طرز په ښارونو او د مملکت په متعددو برخو کې پوره معمول دی. شخصي کسان اغيستل په پوښه وکړي، ډېر رواج لري، په دې چې پوښه په غرونو او دېستو کې گرځي او د حکومت له ټولو مرکزونو او له محکمو څخه لرې پراته وي، خو دلته هم شخړې او دعوي يوازې کله کله د ډانگ او کاپو له منظمې مقابلې نه سرغړونه کوي او ويښه په ټولو درانيو کې يوازې کله کله په کورنيو شخړو کې توپیري. په دوی کې پخپل هېوادوال باندې توره ایستل یو لوی شرم گڼل کېږي. په دوی کې یوه عتده ده، چې وايي د پخوا وختونو سدوزیو خپلو قومي خلکو ته قسم ورکړی و، چې په خپلو مېنځو کې به په جگړو کې د تورو له استعمال نه پوره ډډه کوي.

په درانيو کې مدني دعوي د کلي د مشرانو او د دواړو خواوو د ملگريو له خوا او یا د ملایانو په مېنځگرتوب، یا د یوه نږدې قاضي له خوا فیصله کېږي. څه وخت چې سردار یا کوم بل مشر په قوم کې نه وي، دده دندې دده د هغه نایب له خوا، چې پخپله ده ټاکلی وي، ترسره کېږي. دغه نایب په ټولیز ډول دده ورور یا زوی یا دده نږدې خپلوان وي. کله چې پاچا د درانيو په سیمه کې نه وي، دده ځای هغه شهزاده نیولی وي، چې د کندهار حکومت یې په لاس کې دی.

د درانیو خوښونه

ما دمخه ددې یادونه وکړه، چې د درانیو نیمایي پوښه او نیمایي بزگر دي. دغه وېش البته د قوم د بېلابېلو برخو د ژوندانه په غږیونو او عاداتو کې توپیر راولي. لومړی به د هغو بیان وکړم، چې په کلیو کې اوسي او په دغه بیان کې به د کندهار له نږدې څخه په ټولیز ډول خپلې څرگندونې شروع کړم.

د درانیو د کلیو ټولیز شکل داسې دی، چې څلور کوشې لري او ټولې یې په مېنځ کې یوه څلور لارې (چار سوق) ته رسېږي.

په دغه ځای کې ښو کله کله اوریس تل موجودې وي، دلته هر ماښام ځوانان د لوبو لپاره ټولېږي. په داسې حال کې، چې لویان یې تداره کوي او د هغوی په مهارتونو، یا کسبونو گډېږي.

د دوی د کورونو بڼه

د درانیو کورونه له پخوا یا اوسو څخه نه جوړ شوي او په یوس لرونکیو څټو

سره ټینگ شوی دی. بامونه یې کله کله اواروي او په لارو (دستګو) باندې پټه شوي وي. خو زیاتره وخت د غېږتو له درېو یا څلورو ټیټو ګنبدو څخه جوړ شوي وي او غږېتې یې یو په بل باندې ایښودل شوي وي. د یوې ګنبدې په مېنځ کې یوه دریځه وي او له پاسه یې ددې لپاره چې د باران هغه نیول شوی وي، یو دودګڼ ایښودل شوی وي. ددغه ډول بام سپارښتنه ددې لپاره کېږي، چې لرګیو (دستګو) ته پکې اړتیا نه لیدل کېږي. لرګي په دغه ملک کې لږ دي. د استوګنې زیات کورونه یواځې یوه کوټه لري، چې سور یې نه دي دولس او اوږدوالی یې شل کوټه وي.

د استوګنې کورونو ته نږدې دوه یا درې نور څو ځایونه هم ګټه مننه په هغه ډول جوړ شوي وي او هغه د څارویو، پسونو یا د وینو، لرګیو، څلو او د کرنې د سامانونو لپاره وي. زیاتره کورونه د وړه په مخ کې یو ډېر انګې لري، دلته په تودوخې کې ټول قاصیل سره کېږي، په خوږه کې تېرونه اواروي او د هغو له پاسه د څاستې لمخې غوړول شوې وي. په ټولیز ډول د کلي په شاوخوا کې باغونه وي. په دغو باغونو کې د اروپا ټولې مېوې لرونکې وښي وي او شاوخوا یې د توتانو چنارونه، سپېدارو یا نورو یو څو وښي وي. چې یوه ډېره عامه ونه یې د مروندې (Marandye) او بله یې چې ښې پلنې پانې لري، د پرا (Pura) په نامه یادېږي.

د کلیو د خلکو کسبونه:

په ټولیز ډول د درانیو په کلیو کې یواځې یو څو دوکانونه دي، چې د کانداران پخپله پښتانه، نه دي. د پېلګي په توګه ګندهار ته نږدې د بالاده (Bulade) په کلي کې، چې نږدې دوه سوه کورونه لري، دوه دوکانونه شته او په هغو کې غنم، پوډه او نور خواړه پلورل کېږي. د مېوې یو دکان او یو بل دکان، چې چاکوګان، بیاتي ګانې، پوښځې، د مخ هندارې او داسې نور غیږونه پکې موندل کېږي، هم پکې شته. نږدې په هر کلي کې یو تر ګان، یو پښ او کله کله یو یا دوه جولایان هم وي. څومره چې یو کلي ښار ته نږدې وي، هغومره پکې کسبګر لږ دي. ښځې جامې ګنوي، دوی کله کله شپې هم اوبی. د درانیو په هر کلي کې څه نا څه یو او زیاتره وخت دوه جوماتونه دي. هغه ملا چې هلته پکې امامت کوي، د کلي له هر اوسېدونکي څخه څه اخلې او سرپرته پرې هلکانو ته د تدریس له لارې هم اچوره اخلې.

په ډېرو کلیو او په ټولیز ډول د کلي په میدانونو کې (چېرته چې موجود وي) یوه ولسي حجره وي، هلته د کلي ټول نارینه د څورو او ساعت تېرې لپاره غونډېږي. د کلیو د ټولو اوسېدونکیو لوی کسب ګروندګري ده، د و خپل لوی فصل (چې د

غنمو، ورېشو او نورو دانو څخه مرکب دی) په نومېر کې کړي او د جون په سر کې یې رېښې، له هغه وروسته بل فصل، چې په ټولیز ډول خېویات دي، کړل کېږي او د سپتمبر په پای کې رېښل کېږي. خټکې، یادونکې او داسې نور هم په جون کې او زراعتي واینه په پسرلي کې کړل کېږي. دا ټول په مصنوعي ډول اوبه کېږي^(۱).

د کرنې لپاره د دوی څاروي په ټولیز ډول غوایان دي او هر کور دوه یا څلور جوړه غوایان لري، ډېر خلک پسونده هم لري، چې له هغو څخه غوښه، شیدې او وږی لاس ته راوړي. همدارنګه دوی د شیدر لپاره خواګانې ساتي. د دوی پسونده د ورځې له مخې، په غونډیو یا ښارو ځمکو کې پیول کېږي او ماینام کورونو ته راوستل کېږي. ځینې کسان چې کسب یې شپورتوب دی، په اوږې کې له خپلو مالونو سره غونډیو او پوښتیو ته ځي او هلته په کېدو یو کې اوسي. دوی په ژمي کې په اوارو میدانونو کې پرېسانه واینه پیدا کولای شي. هغه څاروي، چې له هغو نه په بار وړلو کې ډېره استفاده کېږي، څره دي، خو د اوږدو مزلونو لپاره له اوشانو څخه کار اخیستل کېږي او ډېر یې د دې لپاره ساتل کېږي، چې سوداګرو ته په بابه (کرایه) ورکړل شي. اوسه، کچر هم په ځانګړې توګه د اسحق زیو په ملک کې روزل کېږي.

هغه دراني، چې اقتصادي حال یې تر نورو ټیټ وي، خپلې ځمکې په بزګرو، اجوره کارو، کارګرو او یا په غلامانو کړي. دوی په خپله د ناظرانو په څېر عمل کوي. زیاتره وخت په هر هغه کار لاس پورې کوي، چې دوی ورته اړه پیدا کړي لکه په انگلستان کې منځني ځمکه وال، غریب درانیان زیاتره وخت بزګران خو کله کله کارګران دي. دغه وروستی کسب په ټولیز ډول د تاجکو یا د پښتو مسایه و په برخه دي.

د کروندګرو یو زیات شمېر په کېدو یو کې اوسي او هغه څنګه، چې وروسته به یې ذکر وشي یا له تور تفر، یا له تور پرېر، له منځي ته جوړوي او په دوو دغسې تېرونو باندې تکیه لري، چې سره تار شوي او یو په بل په داسې ډول اړول شوي وي، چې ګواکې یو لیندۍ ډوله طاق یې جوړ کړی وي. هغه کروندګري کورنۍ، چې په کېدو یو کې اوسي، د خپلو ځمکو له پولو څخه نه اوږې او هغه هم یوازې د دې لپاره، چې ځای بدل کړي یا یوازې د یوه پاک میدان نه استفاده، په نظر کې وي او یا غواړي د ځمکې هغې برخې ته نږدې شي، چې په عمده ډول د وخت کره پکې کېږي.

د ورو خانانو کلاګانې

نږدې هر کلی یا د ځان له کلا نه چارېر، یا له هغه سره تړلی وي. دغه کلاګانې

^۱ موسونه د ملکونو د موقعیت له مخې توپیر کوي. هغه چې ما پورته بیان کړل، په کندهار پورې اړه لري.

په يو دېوال، چې دومره ټينگ نه وي، احاطه شوی او په ټوليز ډول هغه له مداخلې مېرمنو منظور څخه زيات د خلوت لپاره جوړ شوی وي. سره له دې هم کله کله په کوچنيانو کې گړه برچونه لري او څه وخت، چې ستر خانان پکې اوسي، دوی کله کله په دېوالونو کې د دارو توپونه (Swivels) او يوه وړه عسکري قوه هم لري، دا قوه د خان د ښوگرو او ښېدې خپلوانو پرته بله قوه ده، چې هغه په ټوليز ډول يواځې د کلاگانو له اوسېدونکيو څخه جوړه وي.

دغه کلاگانې په څلور گونجه ميدان کې جوړې شوې وي او په مېنځ کې يې د کورونو يو کتار وي. په يوه اړخ کې يې د خان لوی سالون او نورې کوټې وي او په بلې خوا کې يې د هغه د خپلوانو، نوکرانو، نورو د لاس لاندې کسانو او د هغه د مال او اسباب لپاره تحريکي ځايونه او د اسونو لپاره طريقې وي. د کلا په مېنځ يانې انگرې کې معمولاً يو اوار ميدان وي، خو کله کله يو کوچنی باغ هم لري. د دوی لوی باغونه تل له کلا څخه بهر وي او هغه رسمي، گلې او اسان يا اوتيان، چې په خان پورې اړه لري، په لېرو غرنو ځايونو کې ساتل کېږي او هغه مرده وران، چې د هغو څارنه کوي، په کېدو کې اوسي.

د هرې کلا په يوه وړه کې مېلمستون وي، هلته د لارويو عزت کېږي او زياتره وخت د کلي خلک هلته تېرېږي، چې له مېلمنو سره وغېږېږي او غېږونه واوري.

د خان کور په هغه طرز سره فرش شوی وي، چې په مملکت کې رواج لري او که څه هم لکه څنگه، چې يې توقع کېږي، غريب خانان په لا ډېرې سادگۍ سره ژوند کوي، خو شتمن يې داسې کوټې لري، چې په بېلابېلو طرحو سره ښکلې شوې او ښکلې زلو چې او نيمگي پکې غوړول شوې وي.

د وړو خانانو کړه وړه

داسې ښکاري، چې پخپله خانان (زه دلته په ټول ملک کې له عمومي خانانو څخه بحث کوم) باوقار، دوانه، سپېڅلي او اعتدال غوښي کسان دي او دوی که څه هم ډېر ساده او بې ډوله دي، بيا هم اسونه او نوکران لري او له عامو درانيو نه په کاليو او کپړو وېر کې لوړ دي. په ټوليز ډول دوی د خوارېکښو او درنو خلکو يوه ډله ده، چې د کرنې په چارو بوخت دي او هغه لري، چې خپلې ځمکې ښې ابادې کېږي، دوی له لاس لاندې کسانو سره په نرمۍ او روغ نيتۍ سره چلند کوي او لاس لاندې کسان دوی ته په درناوي او درنه سترگه گوري.

د خان لقب هېڅکله په رسمي سندونو کې نه ورکول کېږي، يواځې هغو اشرافو ته په دغه ډول ورکول کېږي، چې د پاچا په فرمان سره دغه امتياز ورپه برخه کېږي، خو پخپله ولس دغه عزت هغه ته ورکوي، چې تراوسه يې ما بيان کاوه لکه چې په

سکات لینډ کي د لیرو (Laird) یانې لارو (Laird) لقب د اطرافې سیمې هغې اشرافې طبقې ته ورکوي، چې د دوی په ټولنه کي د خپل دریغ او له عوامو خلکو سره د خپلو مناسباتو له امله د درانیو له وړو خاناتو سره له ورتنه والي نه لري.

پخوا له دې، چې د درانیو د کړنې په اړه خپل بحث ته دوام ورکړم، نیایي د تاجکو او نورو هغو خلکو په باب غږ ووايم، چې دوی په دغه قوم پورې اړه نه لري، خو ورسره نږدې اوسېږي.

تاجکان

تاجکان په زیاته اندازه له درانیو سره ورته دي. نه دوی او نه د پښتنو همسایه گان کوم محصول تادیه کوي او نه دوی د دغسې نوکري په کولو مجبور وي. په کومه چې یوسفزیو خپل فقیران مجبور کړي دي، دوی پر ابر نه گنل کېږي، خو کوم هغه لوړوالی چې درانیان یې د خان لپاره غواړي، هغه زیاتره د دوی د لا شریف نسب او لوړ همت له امله دی، نه د کوم حقوقي مزیت له مخې، چې دوی یې په خپلې ټولنې کې لري.

د پښتنو همسایه گان له درانیو سره نه ناسته ولاړه کوي او څنگه چې دوی د هغو په مېنځ کې د ملکیت تر بار لاندې ډېر گروپ شوي نه دي، دوی په دغسې یوه حال کې دي، چې نظر دې ته چې د درانیو له زېښاک نه ډېر تاوانې شي، د هغو له مېلعه پالنې نه ډېره گټه پورته کوي. د درانیو د پوښتو ویرنځه په عمده ډول د هلمند او سیستان د غرنۍ سیمې په مېنځ او د سهیل په شاوړو میدانونو کې موندل کېږي. د کندهار د ختیځ خلک هم په زیاته اندازه د پوښتو توب په کسب لگیا دي. د دغه ملک په ډېرو نورو زراعتي برخو کې هم شپاته شته دي او هلته زیات کروندگر لیدل کېږي، چې د شپو توب په کسب لگیا دي.

د شمالي کندهار کوچي قومونه په ژمي کې په اوارو میدانونو کې پاتې کېږي او په اړوي کې هسکو برخو او غونډیو ته خېژي. د سهيلي کندهار کوچي قومونه د تویي (Tuli) په غرونو کې له تودوخې نه تښتي، خو د دوی د کوچیو ډېره لویه برخه د هلمند نه هغه خوا قومونه دي او دوی د پسرلي تر نیمايي دمخه د پاراپامیزاد په غرونو کې میا پند او بایاغوژ (Baiyaghu) ته جگېږي، وروسته له دغه وخت نه یواځې کوم سړی که په اوارو کې ولیدل شي، دغه لېږد د ډېرو یا څلورو میاشتو لپاره دوام کوي.

د کوچیو درانیو کېږدي

له هغو پوښتو ویرته، چې په بر هلمند کې اوسي، نور ټول په کېږد یو یا په هغو نورو ځیمو کې اوسي، چې اوس به یې په تفصیل سره بیان وشي.

د عامو خلکو کېږدی له سلو نه تر پینځه ویشتنو فوکه پورې اوږدې، لس یا دولس فوکه پلنې او اته یا نهه فوکه لوړې وي. دغه کېږدی د تیرونو په یو لړ باندې، چې په ټولیز ډول درې دانې وي، تکیه لري او د عامو کېږد یو په څیر په داسې ډول درول کېږي، چې د ټوټې هغه ټکتنې برخه، چې پام وړ څنې جوړ وي، د ځمکې نه خلور یا پینځه فوکه جگه وي. هغه خلاص ځای بیا په داسې پردې سره پټېږي، چې د کېږدی له غاړې نه خورنده وي او کېږدی په میخونو سره، چې د همدغه مقصد لپاره ځمکې ته رسېږي، تړلې وي. دغه کېږدی د اوبانو له وړيو نه د جوړو شویو تورو زیرو ټوټو څخه جوړې شوې وي، کله کله یو ستوری او کله کله ښه پرېږي وي او د موسم په مقابل کې یو ډېر ښه سر پټونی وي. د کېږد یو مزي عدا چې لاندې شي، پر سېږي او له هغه څخه دغسې ترکیب جوړ شي، چې اجزای یې په طبیعي ډول سره نږدې شي او باران پکې نفوذ نه شي کولای.

د ځوانانو او د نسبتاً شتمنو کسانو کېږدی د عوامو تر کېږد یو ښې وي. د دوی کېږدی دومره لوړې وي، چې ډېر کسان پکې د چرگي لپاره غولېدلې شي او دومره لوړې وي، چې اوبې پکې ننوتلې شي.

ډېر درانیان خپلو کېږد یو ته د لیمڅي استروړ کوي او دغه استر په ژمي کې کېږدی د اوسېدلو لپاره ښې مستریمې گرځوي. د ټولو پروندو کېږدی په تیرونو او لیمڅیو فرش شوي وي. د عوامو خلکو کېږدی په یوې پردې سره وېشل کېږي، یوه برخه یې د نارینه و او بله یې د ښځو لپاره وي او ان ډېر غریب درانیان د خپلو پسونو لپاره لږ تر لږه یوه جلا کېږدی لري. غریب کسان د پسونو لپاره د خازو دغسې موقتي کولې لري، چې بهرنۍ خوا یې په غټو اڅپه شوې وي.

یو څه ځوانان هم په همدغسې ورته کوله کي ژوند کوي. د یوې معمولي کېږدی بیه نږدې دوه تومانه یا څلور سترلینګ پونډ ده.

په ژمي کې د یوونده مېنې

د کورچیانو مېنې^(۱) له لسو تر پنځوسو کېږد یو جوړې وي. کله کله له سلو څخه هم جوړې وي، خو دغه شمېر په معمولي ډول خورا ډېر دی. دوی د خپل شمېر او د ځمکې د ماهیت په قرار خپلې کېږدی په یوه یا دوو کتارونو کې ودروي او د ملک کېږدی د کتار په مېنځ کې درول شوي وي. د هرې مېنې لویه پخه خوا په تیپونښه شوې وي، چې له هغو نه د جومات په توګه کار اخیستل کېږي. د مېنې نه یو څه لرې د مېلمنو لپاره زیاتره وخت یوه کېږدی درول شوې وي. یوې لوړې مېنې ته خپل او

^۱ بڼه موقتي استوګنځي یا کسپ ته وايي، ژباړن

دوي دوي ته يې کلی ويل کېږي.

دا پورتنۍ شرحه په ژمي کې د کوچيانو د مېشو ترتيب ښېي يانې هغه وخت چې دوي خپلې مېنې د خپلو مشرانو د کلاگانو په شاوخوا کې جوړوي، په دغه ټول موسم کې خپلې رمې له مالخې څخه يو څه لرې پيايي او خپل شنه واښه په وچو پروړو، د تاکو په پاڼو او نورو وچو وښو سره ډېروي. دوي د هېواد په سړو برخو کې نه وي ټول په دغه ډول خوراک او هغو پرتو بڼه کوي، چې پسونه يې په وارو کې موندل کېږي، خو د دغو سيمو زياتره شپانه په ژمي کې اوارو ميدانونو ته ښکته کېږي، يا پناه لرونکيو درو ته ځي او خپلې رمې د درو په پيتاوو کې پيايي، په پسرلي کې چې شينېلي په ټولو ځايونو کې ډېروي او د گلوو د لنگون موسم دا مشکله کوي، چې رمې له کليو څخه لرې وپېولي شي، شپانه خپلې مېنې تقسيموي او په ټول ملک کې خپرېږي او چېرته، چې يو په زړه پورې ځای ومومي، هلته يو څو کېږي وي، د پسرلي په پيل کې دغسې ښه ځايونه ډېر موندل کېږي، دغسې ځايونه ان د درانيو د سيمې په ډېرو څراپو برخو کې هم پيدا کېږي، د لوړو غونډيو د شاوخوا په جلا جلا درو کې، يا د روانو ريو د غاړو په شتو ميدانونو کې دغسې ډېر ښکلي گوښه ځايونه په ځانگړې توگه موجود دي. په دغو شرايطو کې د کوچي توب د ژوند خوند او د خوښۍ دغه څپې د ټپو وختونو په ياد سره په درانيو راځي او د خواشيني هغه موجوده، چې په لرې ملکونو کې د هغو درا په زړه کېدو له لامله په دوي غلبه کوي، يواځې د هغو کسانو له خوا حس کېدای شي، چې دوي هغه پخپلو سترگو ليدلي وي، په داسې حال کې هغه لېوالتيا، چې دوي يې د هغو ډول ډول مناظرو په ليدو سره ښکاره کوي، له کومو څخه چې دوي تېرېږي او همدارنگه هغه ذوق، چې دوي يې د پسرلي د ښکلا او خوښيو په اړه ښکاره کوي، دا ټول يو څوک په دغسې زړېو خلکو کې يې له کوم تعجب څخه يواځې کله کله ليدلی شي، دغه مېنې که څه هم ډېرې وړې او په گوښه ځايونو کې پرته وي، خو داسې بايد ونه گڼل شي، چې اوسېدونکي يې يواځې، يواځې ژوند کوي، ځکه چې دوي ډېرو مېشو ته ښک راتگ کوي.

د دوي اوسېدونکي زياتره وختونه د وعدو له مخې او يا د ښکار او يا بل کار په فرض سره گوري. په همدې ډول هغه پلمستياوي، چې د پسونو د سکوللو په موقع ويا په هادي وختونو کې ورکول کېږي، ددې لامل کېږي، چې د بېلابېلو مېشو اوسېدونکي سره ټول شي، دوي سربېره پردې زيات وخت د گرځنده کسپرو او گرځنده سندو غاړو او يا د يوه لاروي په ورتگ سره، چې غواړي د هغو له مشهورې پلمستيا پالنې نه استفاده وکړي، مستفيد او محفوظ کېږي.

د توبې ښانه

د ژوند دغه طرز ممکن په توبه کې، چې په اټکلزيو پورې اړه لري، لا ډېر د کمال حد ته رسېدلی وي. دغه پراخه سیمه ډول ډول ده او له ځنگلونو نه ښه ډکه ده. واښه او بوټي يې زښت ډېر او اعلیٰ او له پرېمانه گلانو سره ګډ دي. اقلیم يې دوسره نرم دی. چې یوازې کله کله د شپې یا د ورځې پټون غلای ته کوم ضرورت حس کېږي. دغه په طبع پر ابره سیمه پدې اړې کې د درانیو او تریشانو له مېشتو نه ډکه وي. دوی په خپلو کې د دوستۍ په ډېرې ښې فضا کې ژوند کوي. یو د بل مېشتو ته غي راغي او یا زیاتره وخت په ګډه په ښکار پسې وځي او په خپلو مېشتو کې یو بل ته مېلستیاوې ورکوي. په دغو مېلستیاوې کې نوي او نااشنا کسان ډېرې ښې جامې اغوتې او په داسې موقعو کې له نږدې ګاونډیو نه د دوی زیات عزت کېږي. په دغو مواقعو کې له دولسو پښتو کسانو څخه جوړې ډلې د دوی خورلو لپاره په خلاصې هوا کې سره ټولېږي او خپل وخت تر نیمې شپې پورې په لوبو، اتښنو او سندرو ویلو تېروي. بې له دې چې هغه نسق او فساد او له هغو نه پیدا شوي پکې وي، کومې چې په نورو سیمو کې د هامو خلکو خوښۍ ګډوي. په دغه دورې کې د دوی میلې د دوی د سلیقې لپاره ښې فوق العاده وي. د ورېو اخته شوي غوښې، کورت، مستې، پوځي، کوچ پښیر، پیروي او هر هغه څه، چې له شیدو نه جوړېږي، پرېمانه وي. دوی اړې په دغه ټول تېروي، ترڅو چې ژمی رسېږي.

د خلکو مشغولیت

سره له دې هم داسې باید ونه ګڼل شي، چې دغه آرامه اجتماعي وضع پرونده، قومونه په ټولو مواقعو کې تاوده او ژوندي ساتي او راوړه د غرونو په څوکو پیل کوي. بیا نو دوی د لرې سیمو، یانې ارغستان، پښین، رباط او د پراخو مېرو څنډو ته په تکل خورېږي. هغه ښپانه، چې د بلوچستان او فارس په لوړ پولو کې اوسي، په سرحدې نښتو کې ویروونکي او فعال وي ان اټکلزي هم. چې د دوی سیمه لکه څنګه چې ما یې بیان وکړ، د آرام او ساده ژوند یوه صحنه ده. په ټول دراني قوم کې تر ټولو جنگیالي او لوتیار دي. دا ممکن یو څه متضاد وېرېږي، خو دا په هېڅ وجه د لوتیاري او جنگي روحیې د اتحاد لومړنۍ بېلګه نه ده، چې د ښپانه توب ساده او پاک ژوند دوسره ګډ وي او ان د رومانتيکې منظري سحر او اجتماعي لذت په مقابل کې پوره حساسیت ښودل کېږي. د هومر (Homer) په دوره کې ټول یونان همدغسې متضادي بېلګې لري دي. زموږ په وختونو کې د سکات لینډ سرحد همدغسې ځانګړتیا لري او هغه د اوسېدونکیو سترې هم د لوتیاري او ښکارونې لپاره د یرغلونو حکایت کوي او هم د ساده توب او عیني د ډېرو لطیفو او نرمو

احساساتو عطفرونه خوروي ان پخپله ارکادیا (Arcadies) چې موږ خپل ټول نظریات د هغو د شپږو له طلايې دورې څخه اخلو، هم یو جنگي نژاد و او د دوی د ورو سیمو (Cantons) د دوه اړخیزو ډاډه مارو له لامله وه، چې د دوی شپانه یې په پای کې مجبور کړل خپلې رمې او غرونه شاته پرېږدي او په دغسې ورو ټارونو کې ځانونه خوندي کړي، چې په ډېرو الوتنو سره محاط شوي وو^۱.

اوس به د درانیو د مېنو (کمپونو) ترکیب بیان شي. هره مېنه د یوې کورنۍ له غړیو نه جوړه ده، خو په یوې کې همایگان، چې په هغو کې غلزي او گاګم تر ټولو ډېر دي، شته دي. دوی کله کله تاجکان او زیاتره وخت ایماق هم لري، چې د پښانو او بزرګرو (اچاره ګرو) په څیر کار کوي.

په مېنو کې د دغو وروستیو شته والی ښایي عجب وېرېښي خو د درانیو ټولې کوچنۍ ډلې له څه ځمکه کړي او کله چې دوی له خپل ملک نه لیرې شي، د هغو څارنډه خپلو بزرګرو ته پرېږدي. دوی ان د اوري په ځایونو یا باندو کې هم له څه ګرڼه کوي، خو داسې ښکاري، چې دغه کار د خټکیو او له مقدار غلو ډالو له ګرڼې نه تجاوز نه کوي.

هغه وخت، چې دوی له خپل ملک نه دباندې وي، د خپلو رمو، ګلو له زیاتې شوې برخې څخه یوه برخه هغه چاته ورکوي، چې په ځمکو باندې یې اړولې وي. د دوی د رمو ډېره ځمکه برخه پسونه دي، دوی وزې هم ساتي او څنگه چې د دوی ملک له ډېر لرغنی دی، د هغو شمېر ګڼل کېږي یا ډېر، د پسونو په پرتله وي. په ځینو برخو کې د رمو درېیمه برخه وزې وي او په نورو کې دوی یواځې یو څو وزې ساتي، چې د څریدلو په وخت کې د رمو مخکښ اوسي. هغه پرونده، چې د پستو ته نږدې وي او یا په اسانو شرایطو کې ژوند کوي، اوبان ساتي چې په هغو خپلې کېږدي او ګالي ولېږدي. دوی تر اوبان څرخوي او اوبانې یې د نسل اخیستلو لپاره ساتي، غریب کوچیان له شویو او څرو څخه کار اخلي.

نږدې هر سړی یو اس او ډېر شمېر تازیان لري، نارینه دومره بوخت نه وي، یواځې یو یا دوه ګڼه ددې لپاره بس دي، چې د یوه ګڼې د ټولو پسونو پاملرنه پر غاړه ولري او ان دغه کار هم له خپلو همایندو څخه یوه اجیر شپانه ته سپاري. د دوی هغه لږ، ګرڼه په هغو بزرګرو سره کېږي، چې په ټولیز ډول له همایندو څخه وي. دوی په پسرلي کې ډېر بوخت وي، په دغه وخت کې اسونو ته زیاتره وخت د شپې واښه ورکول کېږي او تر معمولي وخت نه د شپږو شمېر دوه واړه ډېر وي. په

^۱ هیله ده، چې زما د لیکنې نه داسې مفهوم وانه خپستل شي، چې زه پښتانه داسې معرفي کوم، چې ارکادیاوو د شینو شاعري تمثیل کوي.

همدغه موسم کې دوی باید د خپلو گډو خبرو اخلې او د پسونو وړې وسکولي. خو دغسې کارونه دوی د خپلو مزلونو په وخت کې چې هېڅکله نه پېنځو یا شپږو میلو څخه زیات نه وي، هېڅو وړې خپل څاروي بار کېي، ها یې کېي او غیښې ودروي. د کور دنده ټول کارونه د پنځو پر غاړه وي. په همدې ډول دوی خپل کالي گنډي او زیاتره وخت تېرونه او د کېدو لپاره تېرې او د اسونو لپاره ناپېښې ځلونه اړي. دوی د خپلو گالو، خولېو او داسې نورو زیاتره برخه په هغو ښارونو کې پلوري، چې د دوی ځینې شپانه هلته کله کله د کورتو، غوړیو، لیښیو، تېرونو نرو اوښانو او پسونو د خرڅولو لپاره ځي.

د درانیو کالي

د هغو ټکو له څرگندونې څخه وروسته، چې په هغو سره د کلیو او کوچیانو د مېنو اوسېدونکي یو له بله توپیر پیدا کوي، اوس غواړم هغه ټکي شرح کړم، چې د دوی تر مېنځ په گډه تر گډه شتون لري، د ښارونو شاوخوا خلک، د کلیو زیاتره اوسېدونکي او ټول هغه پوښه، چې نسبتاً ښه ژوند لري، هغسې کالي اغوندي چې د فارس د خلکو له جامو سره نږدې ورته دي. دغه جامې که څه هم ډېرې مسترېمې نه دي، ښې ټکلي دي او د ږیرې په پریښودو سره د وگړیو ډېرې ښکته درجې خلکو ته هم د وقار او سپین رویتوب شکل بخښي.^(۱)

دغه جامې د پوسې له ټوکر نه جوړ کيږي دي، چې د هغه له پاسه یو تنگ واسکت اغوستل کېږي. د کيس لښې ښکته تر لښکیم رسېږي او گردې دي، یا یې په مخکې برخه کې یو په بل لوري دي. ته الکالک (Tikhalka) وايي، چې په ټولیز ډول له پیت څخه جوړېږي. هغه چې له ما سولي پټام (Masuli Palam) څخه جوړېږي، ډېر ستایل کېږي، د هغه د پاسه یو دغسې واسکت اغوستل کېږي، چې ښه نومېږي او په زیاته اندازه د هغه بل په شکل وي. دغه واسکت یا د یوه نسواري زیمه وړین ټوکر څخه جوړوي، یا ددغسې یوه ډېر محکم نساجي ټوکر نه جوړوي، چې سدوک (Sadduk) نومېږي او هغه کله یو تېز رنگ لري، خو په ټولیز ډول ډېر عام رنگ یې تور او ښین ښخ وي، هغه د سینې د پاسه تړل کېږي، خو تارونه یې پټ دي او د تڼیو یو کتار چې په وریښو پوښل شوی وي، د تېر په یوه خوا مخ په ښکته لیدل کېږي. په داسې حال کې، چې د وریښو د ولونو (خلقو) یو له په هغې بلي خوا کې لیدل کېږي، که څه هم هغه له تڼۍ نه ډېر لیرې وي. د لښونې په هڅه کې د تڼیو او ولو (خلقو) یو لور د کتار وي، چې هغه د لاس تر دښې برخې پورې رسېږي. دوی په دغې کې وریښمین یا دغې لرت او رنگه پریښونه اغوندي او لنډې جرابې او دغسې فارسي گالوې په پښو کې چې ددغې خوا یې گرده او پراخه او د پوندې خوا یې تنگه وي. د جرمني ساق لرونکيو بوتانو په څیر په هغو مېخونه وهل کېږي او په دښې برخه کې یې چې پونده پرې استوار وي، د لرگي یوه ټوټه وي چې هغه پوره نيسي او د حاج (یا قلز) په دغسې فاز کې صغې پوښل شوی وي، چې په هغه کې ځینې څیرې په تور رنگ وهل شوي دي. د دوی گالوې له ښې نسواري رتکه څرخې ته جوړې شوې وي. د سر خولې، چې د چیت یا له وریښمنې ټوټې نه جوړ وي، تېرې شپې اتچه لور وي. خولې په یوه بل

غریب درانیان په تېره پورته یې هغسې ارت کمیښ او کوښي اخوتې دي. چې د دغه کتاب د لومړي ټوک په سر کې کښل شوي دي. غریبان خپل کالي یواځې د جسمي په ورځو بدلوي او زیاتره وخت یوه جمعه وروسته یې الیشوي. خو دوی له تر لپه په اوونۍ کې یو عمل لامبي او د دوی لمونځونه په دوی لازمه گرځوي. چې خپل مخونه، پیرې او لاسونه هره ورځ څو ځله پرېمیتځي.

د هېواد په کلیوالو سیمو کې واره خانان د فارس د خلکو په څېر جامې اخوتې دي. د دوی چگړې یا گراتې له ورېښمو، اتلس یا د کتان او ورېښمو له مخلوطو څخه عبارت وي. چې تود پوښاک وي. کله کله له زړې توکرانو څخه هم جوړې دي. دوی ټول له شپې نه جوړ ملاوستني تر ملا تېري او لنگوتې په سر کوي. په همدې ډول د دوی ارت چگړې له توکرانو څخه، چې زیاتره یې سره رنگونه یا د ورېښمو پېل، پېل رنگونه لري، هم جوړ شوي دي.

خواړه

د شتمنو خواړه نېدې هغسې دي لکه چې د همدغې خلک یې په فارس کې خوري. چې هغه ډېر غوړي او ترخه او توند پلاوونه، د ښوروا پېل ډولونه او د غوړو غوړې قورمې دي. زما په خیال دغه پخلي به ډېر اوږد پايانو ته خوند ورکړي، خو اوږدلي مې دي چې په فارس کې د خوړو د بېلابېلو ډولونو او د خوړو څیزونو له ترکیب څخه شکایتونه پورته شوي او گومان کوم، چې همدغه اعتراض دلته هم وارد دی. د دوی څښاک شربت دی، چې هغه له متنوعو مېوو څخه جوړوي او څښي ډولونه یې ډېر خوند لري.

د عامو خلکو خوراک وچه ډوډی، کورت، غوړي او کله کله غوړنه او پنیر وي. کلیوال او پوړته په پسرلي کې مستې، پنیر، شیدې، پیروي او کوچ په زیاته اندازه خوري. همدغه شان دوی مایه او په زیاتې اندازه د مېوو بېلاکو ډولونه مصرفوي. هغوی، چې په مینو کې وي، یواځې هندوانې ورته رسېږي، خو هغوی چې په کلیو کې اوسي، د انگلستان د مېوو په څیر ډېرې ښې مېوې ورته میسري دي. پوړته د کروندگرو په پرتله د قصابۍ ډېرې غوښې خوري، کروندگر یې هم کله کله مصرفوي او عیځ مېلمستیا او ناری یې له غوښې نه ورکول کېږي. په ټولیزه ډول د

ډول هم جوړېږي. لوتکۍ د ملاوستني په څېر تل تر ملا پورې ټول کېږي او یوایان زیاتره یوه بله لوتکۍ د خولېو له پاسه د پگړۍ په څېر تړي.

د ښکته درجې ډېر کسان یې له کبې نه الکالیک یا یواځې له واسکې نه لاندې یو څه اخوتې او ټول خلک د خپلو ټولو جامو د پاسه یوه چین اخوتې. د اوري چین له کوم ښک ټوکر نه او د ژمي کوڅې له ایښي یا د پسه له پوټکي نه جوړوي.

په غوښه ډېره خوړل کېږي، خو په ژمي کې يو ډول وچه غوښه رواج لري، چې (لاندې) ورته ويل کېږي. دوی ښېدې ټول غوښه پخوي او يو ډول ډېره غوښه وره ښوړوا ترې جوړوي، چې د ناري په پيل کې يې له وچې ډوډۍ سره غوړي. کله چې دوی خپل دغه تلپاتې خوړاک اړوي، يا له پياړ او غوښې نه غوړمه او يا پلاو جوړوي. غيښې پورته د په غوښه په دغسې ډول پخوي لکه څنگه چې په لورمديڅو ټاپوگانو کې رواج لري. دوی غوښه ټوټه، ټوټه کوي او د په په پوټکي کې يې تاروي. هغه بيا د دغسې نغريو د سوريو له پاسه پډي، چې په سرو تودو تپو احاطه شوې وي. ويل کېږي، چې هغه غوښه، چې په دې ډول پخېږي، ښه ثمره او غوښه وي.

ما د دوی د خوړو او جامو تفصيل څکه ډېر اوږد کې، چې هغه په لم بډلون سره په ټولو لورمديڅو پښتنو کې رواج لري.

څېره

د درانيو څېره ډېره راښکونکې ده، دوی ښه پياوړې خلک دي، مخونه يې ښه او پيرې يې ښايسته دي او دوی يې تل اوږدې ساتي. که څه هم ځوانان يې څنډې ورپياټي کوي، چې لا هم ښکلي وپېښي، دوی د تندي د پاسه يو ځای تل غريسي او ډېر نارينه ټول سر غريسي، خو غيښې يې اوږدې څنډې ساتي او غيښې شپانه ټول وېشتان پالکل اوږد، پرېږدي.

د درانيو څيرې ډول ډول دي او د غيښو مخونه ښه غوښه دي، خو د غيښو څيرې داسې دي، چې ځانگړې ښې هېڅ نه لري، خو د زياترو مخونه هېک او غمبوري يې وتلي دي. دوی که څه هم مېړني دي، خو په خوی کې متواضع دي او هېڅکله سپکتيا يا توند غوږي نه ښکاره کوي.

وسلې

دوی وسله هېڅ نه گرځوي، يواځې هغه وخت ورسره وي، چې په سفر درومي، هغه هم د فارس توره او ماشه يې ټوپکه سپړنه اوس له رواجه وتلي او ليتدي يواځې د ساعت تېرې لپاره گرځول کېږي. د هغو کسانو، چې اقتصادي حال ښه وي، زغري، لنډ سپک ټوپکونه (Carbines)، پلټه بيز ټوپکونه، ټوپانچې او سانگې (تيزې) لري. دوی زياتره وخت يوه ځانگړې اوږده سانگه (نېزه) لري، چې په ماشه بيزو ټوپکونو پورې يې تړلې وي.

دوی ته په خپلو منځونو کې او نه له خپلو گاونډيو سره بډي ښمې لري، يواځې په لورمديڅ کې دغه بډي شته په نتيجه کې هغه يواځينې موقع، چې په هغې کې دوی مېړانه څرگندوي، ملي جنگونه دي او په دغسې جنگونو کې د دوی نوم

تل به لور وي.

په تلپاتې اردو کې هغه قطعه، چې تر ټولو ډېره پياوړې او پيښې ډېره شوې ده، د همدغه قوم له يوې ډلې څخه جوړه ده او په هغه حال کې، چې د دوی په هېواد باندې تېرې وشي، د سلطنت بقا د درانيو په مېړانې پورې اړه لري.

مذهب او واده

درانيان ټول مذهبي دي، په دوی کې داسې يو کلي يا د پوښتو وېنه که څه هم ډېره وېره وي، موجوده به نه وي، چې ملا پکې نه وي او ممکن له انگريزو پرته په دوی کې داسې څوک نه وي، چې خپل لمونځونه قضا کړي. سره له دې هم دوی ان له شيعه گانو سره هم پوره بې تعصبه دي. انگريزي داسې نه دي او دوی د مذهب د ټولو اشکالو په اړه بې علاقي دي، ملايان په اطرافو کې غلې او غير متجاوز خلک دي، له ښکته طبقې نه يواځې يو څو کسه شته، چې ليک لوست کولای شي، خو درانيان نږدې ټول په فارسي پوهېږي او پرې غږېدلی شي او ډېر يې په دغې ژبې او په خپلې ژبې د ډېرو نومياليو شاعرانو اشعار له ياد ويلی شي.

د واده په اړه د دوی رواج نږدې هغه دی، چې په نورو پښتنو کې معمول دی. په دوی کې په معمولي ډول هلکان په اتلس يا شل کلنۍ کې او نجونې څوارلسو تر شپاړسو کالو پورې واده کېږي. د ښځو د کسب په اړه لومړۍ اشاره شوې ده، د لماتڅه په ادا کولو کې دوی هغومره منظمي دي، لکه څومره چې د دوی نارينه دي. د دوی مېړه له دوی سره له مهرباني نه ډکه وضع کوي او د ښځې لپاره دا دوسره غير عادي خبره نه ده، چې په خپل مېړه غاړه وي او ان په کورنۍ کې دوی ته د سلا مشورې لپاره مراجعه کېږي.

دغسې يوه مېرمنه د هغه کاروان واکمنه ساروانه وه، له کوم سره چې ښاغلي فوسټر (Foster)^۱ سفر وکړ او دغه ښاغلي د هغې له حمايې څخه ډېره گټه وليدله. ښځې او نارينه څه وخت، چې په کور کې يوازې يوځای اوسي، په گډه نارۍ کوي، خو په مېلمستياو کې تل سره پېل وي. د دوی اشتايان، د دوی لورې او د دوی ټولې غونډې سره پېلې وي.

نارينه زياتره وخت په جومات، حجرې يا مېلمستون کې سره غونډېږي او دوی په همدغو ځايونو کې چلم او نسوار کوي او د خپلو قلمونو، غاړو او ټولو هغو

^۱ د گوري د دغه ليکوال سفرونه، دويم ټوک، ۹۵-۹۷ مخونه، جارج فوسټر د تيمور شاه په وخت کې په پېښور، کابل، کندهار او هرات کې گرځېدلی او بيا يې په ۱۷۹۸ کې خپلې ليکنې په دوو ټوکو کې خپرې کړې، چې (له ښکال نه تر انگلستان پورې سفر) نومېږي. په دې ډول دی لومړنی گرځنده انگليس دی، چې زموږ د هېواد په اړه يې ارزښتناکه ليکنې خپرې کړې دي. ژباړن.

پېښو په اړه سره گډېږي. چې د دوی په ټولنې کې پېښېږي، همدارنگه دوی دلته د لویانو د چلند او د مملکت د سیاست په اړه سره غورې کوي. د دوی لویه ممانعت تېرې ښکار او ښه وېشېل دي او په درانیو او نورو لویو پښتنو کې هغه لویې او سپوږمونه، چې د هغه یې پوره بیان شوی، یې غېږ رواج لري او دوی ترې نه خوند اخلي. نو دې هر مایه دوی اتنې کوي او په دوی کې به داسې غوښه نه وي، چې بدلي او کیسې پکې ونه وړل شي.

حال

د هغه حال بیان له مخې، چې ما وکړ په ښکاره ډول معلومېږي، چې درانیان باید تل خوښ اوسي، خو په هغه وخت کې چې د دوی د ژوندانه معمولي حالات د خارجي لاملونو له امله بل راز شوي نه وي، یو غوک ممکن داسې وگڼي، چې دغې اوسنۍ گډوډۍ به هغه کسان نارام کړي وي. چې ښارونو او لویو لارو ته نږدې اوسېږي. که څه هم دغه نارامي د هېواد د لېو برخو اوسېدونکیو ته ممکن ونه رسېږي، خو د ښاغلي دوري (Duffie) لیکنې سرې یوې معکوس نتیجه چې ته رسوي، دوري په (۱۸۱۱) کې په کندهار کې و او ده په زیاته اندازه د ښار شاوخوا ځایونه او له کابل نه تر کندهار پورې لویه لاره لیدلې ده. دی وايي: «دغه خلک نارینه دي، که ښځې، تر هغه ځایه چې ما ولیدل. ډېر خوښ دي، په ښارونو کې هم دوی ډېر خوښ ښکاري، یواځې هغه وخت چې د دوی د لویانو تر مېتخ شخړې روانې وي، ځلاگانې کېږي او لارې شکول کېږي». په واقع کې ټول شواهد ښیي، چې د اطراکو درانیان د خپلو لویانو د شخړو او مایه ټولو له تاثراتو څخه مامون دي او په ښارونو کې دا احتمال شته، چې هغه تویان چې له دغسې شخړو څخه پیدا شوي د هغو درانیو په سر ولوبېد، په کورم کې چې ښاغلي دوري ژوند کاوه او دا چې یواځې هغه وخت، چې دغه ښار نږدې په یوې جلي سره ونیول شو، دی له هغو اوبستو څخه تاوانې شول، چې دوی یې احاطه کړي وو.

مېلمه پالنه

هغه مېلمه پالنه، چې په پښتنو کې ډېره څرگنده ده، په درانیو کې په خاص ډول رواج لري. یو مسافر، چې هر چیرې غي، هر کسې یې کېږي، یوه ډېره وړه او غریبه مېنه هم د مېلمنو لپاره ځانته ترتیبات لري او ډېر ستر اشراف هم د ټولو هغو کسانو لپاره، چې د دوی کلاگانو ته غي، د دوی او ځای ورکولو له ضرورت څخه معاف نه وي.

مسافران په ډېرو کلیو کې جومات یا حجرې ته غي او په عادي حالاتو کې هر هغه لومړی شخص، چې په مخ ورغی، مېلمه کوي یې. د قحطۍ په وخت کې د کلي

هر اوسېدونکي د مساپرو لپاره يو څه راوړي او زيات وختونه يې هغه شخص مېلمه کوي، چې وار يې وي. وچه ډوډۍ، کورت، صوري تل ورکول کېږي او که په کلي کې قصايې شوې وي، غوښه او پشوروا هم پرې اضافه کېږي. د کلي په هر کور کې، چې کومه مېلمستيا وي، مساپر مجدلاسه ورته يې ورکول کېږي او د نفسي عزت يې کېږي لکه د کوم ګاونډي يا آشنا چې کېږي. مساپر د ملاستي لپاره د هغه چا کړه مخي، چې د مېلمه منلو وړ يې وي.

دغه راز مېلمه پالنه يواځې د يوه پښتون او ان د يوه مسلمان نه کېږي، بلکې که يو هندو هم د درانيو کوم کلي ته ورشي، په هغه ډول يې هر کلي او درناوي کېږي. که څه هم د هغه دين ده ته دا اجازه نه ورکوي، چې له کورنيو سره يوځای ډوډۍ وغوري ان که دوی د هغه په ملګرتوب کې پابندي هم ورته ښيي.

ښاغلي دوري ته، چې د زياتې تعطيل په وخت کې د دوی له ملک نه تېر شو، په هر ځای کې ډوډۍ او تمباکو ورکول کېدل. که څه هم د هغو ته يې کول هغوی ته گران تمامېدل او د تمباکو پيدا کول په دې مشکل وو، چې په هغه کال کې يې فصل په ملک کې نه و شوی. کله چې د هغه پښې له ډېر مزل نه تيا کې شوې وې، دوی په هغه ته غوري ورکول، چې په خپلو پښو يې وښيي او ورته په ټينګ شول، چې يو څو ورځې نور هم ورکړه پاتې شي. کله به دې دې ته مجبور شو، چې په خپله په مېنه کې وگرځي او د خلکو نه پخپله ډوډۍ واخلي، خو که څه هم دا معلومه وه، چې دې يو عيسوي و او هر وخت دې بايد دغسې يو خارجي گڼل شوی وای، چې د شکل او سلوک له مخې بالکل خاص و. هيڅ وخت له ده نه چا پر هېز نه کاوه او ملنډې يې پرې نه وهلې او هېچا داسې کوم تمايل ونه ښوده، چې د هغه په عجيبه قواره وځاندي.

داسې هم نه ده، چې دغه چلند به گڼي د سادگۍ او د بې خبرۍ نتيجه وي. په دې چې په همدغو مراقبو کې همدغو پښو له ده نه ده د سفر وټو په اړه پوښتنې کولې او د انگرېزانو او هندوستان په اړه يې د پتلو احساس ښوده.

د درانيو د لوتمارۍ عادتونه

عجيبه ده، چې د درانيو بل صفت، چې مجبور يې اوس يې بيان وکړم، لوتمارۍ ته د دوی تمايل دی، خو دوی په دغه غوړي کې له ډېرو نورو قومونو څخه له مجرم گڼل کېږي. نه دې ټول هغه کسان، چې ما ورسره مرکې کړې، وايي چې هيڅ دراني لاره نه شکوي، يواځې اڅکزيان او يو څو بدمرغه دراني د بې امنيتۍ په وخت کې لوتماري کوي، خو د ځينو نورو موثرو مشايرو په روايت دغه حکم سم نه دی. زما په خيال د هېواد د هغو سيمو اوسېدونکي، چې د حکومت له نظره لرې غورځېدلي دي، په لوتمارۍ عادي دي او د کورنيو جنگونو په موده کې دغسې شکاوتي ښي.

د پریږي. دا هم باید وویل شي، چې د بد امنیتۍ په وخت کې د شخصي بدل او کسات اغیزتلو عمل او داسې نورې ګډوډۍ دوام کوي او عاملین یې نظر هغو وختونو ته، چې حکومت آرام وي، په زیاته اندازه له مجازاتو څخه معافون وي. لږه یې دا چې د درانیو په اړه ناوړه خوږونه هغه دي، چې په ټول هېواد کې دي او دوی نظر هر بل قوم ته له لومړي څخه ډېر، او له وروستي څخه لږ، برخه لري.

د درانیو ګډوډۍ

درانیان له نورو پښتنو څخه د ځان په اوچت ګڼلو سره توپیر لري. دغه احساس د هغه ملي غرور له احساس سره ترکیب شوی، چې دوی ته تر نورو قومونو ډېره زړورتیا، لوړه روحیه او د کړو وړو لوړتیا وربښي. په عین حال کې دغه احساس د دوی سلوک لا آزاد او انساني کړی دی، دوی له خپل وطن سره یېڅي ډېره مینه لري او کندهار ته په یو راژدونه سترګه ګوري او وایي، چې هلته د دوی د نیکونو هېوګي پراته دي، د سترو اشخاصو جسدونه له لیرې غایوتو آن له کشمیر او هند څخه هم هلته د ځینولو لپاره ډېل کېږي. دوی په سفر له ځي او تل بیرته خپلو ګورونو ته ستنېږي، دوی هندوستان ته د سوداګرۍ او ماجرې غوښتلو لپاره هېڅکله نه ځي او له خپل هېواد څخه دباندې یواځې کله کله مېشت کېږي.

دوی له هغو نه، چې فکر کېږي، نورو قومونو چې له ځان څخه د لوړو کسانو په اړه حسود دي، ډېر محبوب دي.

د خپل حکومت زیږېدلو ته او د عسکرو یې نظمۍ زیات وختونه احساسوي او د هغو په ضد شکایتونه پورته کوي، خو ټول د دوی ذاتي لوړتیا مني او ان هغه قومونه هم، چې د بغاوت په حال کې دي، درانیو ته په درنه سترګه ګوري.

د کابل د سلطنت په قلمرو کې به داسې څوک نه وي، چې د درانیو او غلزيو ترمنځ ژبه نازې وي یا د وروستي قوم د لوړتیا د چانس نه په ډېره کې نه وي.

ان پخپله غلزي هم د درانیو د فرادو په توګه په ښېګڼو قایل دي او په مېلمه پالنې او ژبه وړتیا کې یې تر نورو پښتنو اوچت شمېري. که څه هم له هغو سره د ناکامۍ سیالي په کینې سره تحرېکېږي او د حکومت په مخالفت صادي دي او دوی په ریښتیا هم زیږېدل کېږي.^(۱)

دغه سرکه همدا چې وړما او د یوه غلزي ترمنځ وشوه، ولیکل شوه، ده د یوه قتل له پېښې نه وروسته د سلیمان په قرونو کې خپل ملک پرېښود او ددغسې ډله مارو له یوه ټولې سره ملګرې شو، چې د سیستان په لومړیځ کې اوسېدل او د درانیو په ملک کې یې ډارې کولې. خاله ده نه پوښته وکړه، چې دوی به هغه درانیان وژلي وای. چې د دوی په ګوتو ورغلي وای. ده وویل: موږ هېڅ یو نه پرېږدو چې وتېښي او که زه ددې فرصت ولرم، زه به هېڅ یوه ته د اوبو ځینلو موقع ور نه کړم، او وروسته له یوه

اخځزبان

اخځزبان له نورو درانيو سره دومره ډېر توپير لري، چې لازمه ده بېل يې بيان کړم.

دوی کوم ستر قوم نه دی، د ډېرو روایتونو له مخې د دوی شمېر پېنځو زرو کورنیو ته رسېږي، خو زما په خیال دوی تر درې زرو زیات نه دي. دوی ټول کروندگر او پورنده دي. که څه هم یو څه ځمکه لري، خو د خپل ژوند لپاره په ځمکې اتکا نه لري. د دوی څاروي د خوجه عمران په غرونو کې او د توبې په ځمکه سیمه کې ساتل کېږي. په داسې حال کې، چې اوسیان یې د شورواک د شمال ختیځ په شگلنه سیمه کې پوړول کېږي. همدارنگه دوی ډېر آسان لري او تاسې به یواځې کوم اخځزی وپوښئ، چې پلې روان وي.

د دوی سردار د نورو درانیو د مشرانو په اندول ډېر واک لري. خوران دغه واک هم سره له ټولو هانده کافي نه دی، چې د خپل قوم لوټماری اعمال تر څارنې لاندې ونیسي. هېڅ مسافر او لاروی د دوی ملت ته بې له دې، چې وشلول شي، نشوتلی نه شي. دوی د شپې د غلا لپاره د خپلو گاونډیو په سیمو باندې یرغلونه کوي. په دوی کې د غلا مهارت، د اړه ماري او ژور تیا لوی صفتونه دي. د دوی د ځوانانو زیاتره خبرې د دغه ډول عملونو په اړه وي. چې یا یې ترسره کړي وي یا یې طرحه کړې وي. خو د دوی د اړه ماري په وژلو سره نه تعاملېږي.

د اخځزیو جامې د درانیو د پورنده و د کالیو په څېر دي، خو په ژمي کې دوی خپل ټول کالي کمیښونه، پر تگونه، خولې او نور له لیمځیو څخه جوړوي.

دوی ټوډې ټول د پسونو یا وژو په غوښو ژوند کوي، دوی په لږه اندازه له غنمو او دانو نه هم استفاده کوي او نور څاروي ډېر لږ پکې موندل کېږي.

دوی په میاشتو کې خپلې جامې نه بدلولي، پورې نه بیاتي کوي او وېشتان یې اوږده او بیروي. دوی په کړو وړو کې زیږه او شلې دي، خو په خپلو کې جنگونه، نه کوي. دوی د لرگیو د ډنډو یو ډول مسابقي کوي، چې ډېرې غفلناکې دي.

لنډ څنډ نه ده وویل چې: آیا موږ دښمنان ته یو؟ هغه مې وپوښته چې درانیان څه ډول خلک دي؟ ده وویل: هغوی ډېر ښه خلک دي، ښه اغوندي، عیله پالونکي دي او غدار نه دي. سره له دې هم موږ د دوی په مېنځ کې گډشو، خدمت یې کوو او مالګه یې خوړو او بیا د دوی کورونو ته اور اچوو. زموږ زړونه سوځي، په دې چې موږ سلطنت باېلي او هیله لرو، چې درانیان زموږ په شان خوار اوسي. دوی وایي: راغونډ چې سره یو شو، موږ وایو تاسې له موږ څخه یا پاچایي اخیستي زموږ وروڼه، مو وژلي دي او ښکې مو په اسارت سره پوولي دي او موږ به له تاسو سره متحد شو؟

نور غلزیان په داسې حال کې چې د دوی د کړو وړو ستاینه کوي، وایي چې دوی له مکر او خطا څخه ډک دي.

دوى د مالونو په سر سره شخړې كوي، خو دغه دعوى داسې نه دي چې د شخصي غرور په مقابل كې زېږه الفاظ استعمال شي يا سپكاوى وشي. انځوريزان مېلمه پالونكي نه دي، چوماونه، نه لري او كله كله لمونځونه كوي. د دين په اړه هم ځان نه رسوي، هغه يو څو ملايان چې لري هغوى خپل لمونځونه په كور كې كوي. ټول قومونه له دوى نه شكايت لري او درانيان په سختۍ سره دوى د خپل قوم په توگه مني، خو دوى ډېر بڼه عسكري دي. دوى د ارواښاد سردار گلستان استعداد، زړورتيا او صداقت د زيات وخت لپاره د شاه شجاع قوي ملاتړ و، ترڅو يې د هغه لپاره خپل ژوند قربان كړي. د گلستان ځان عدالت او تواضع تراوسه هم د پېښور او كابل د هغو خلکو په ياد دي، چې دى په بېلابېلو وختونو كې د هغوى حاكم و.

گندهار:

د گندهار ښار لوى او اوسېدونكي يې ډېر دي. د درانيو په سيمې كې هرات او گندهار يو اڅيني ښارونه دي او له قراړ پرته ممكن هغه يو اڅيني ځايونه وي، چې ان د ښار نوم پرې اېښودل كېداى شي. كله ويل كېږي چې د گندهار زوړ ښار د آريايي پاچا لهراسپ له خوا جوړ شوى دى، دى په ډېرو لرغونو مهالونو كې يو پياوړى پاچا و او د هرات د ښار پلست هم ده ته منسوب دى، نور ډېر روايتونه چې احتمال يې قوي ښكاري څرگندوي. چې د گندهار جوړونكى سكندر ذوالقرنين يا لوى سكندر دى. د سيمه ييز روايتونه دلته د اروپايي جغرافيه پوهانو له قياسونو سره سره خوري، چې د يوې سكندريې موقعيت په همدغه ځاى كې ټاكي.

د گندهار زوړ ښار د غلزيو تر دورې پورې موجود و، ترڅو په دغه وخت كې شاه حسين د حسين آباد په نامه يو نوى ښار جوړ كړ. نادر شاه افشار بيا گوښښ وكړ، د دغه ښار موقعيت ته بدلون ورکړي او ده د نادر آباد په نامه يو بل ښار ودان كړ.

په پاى كې احمد شاه دراني په ۱۸۵۳ يا ۱۷۵۴ كې دغه اوسنى ښار جوړ كړ او احمد شاهي يې ونوماوه او اشرف البلاء يې پرې لقب كېښود. په رسمي دفترونو كې او د دربار په ژبه دغه ښار تراوسه هم په همدغه لقب يادېږي، خو په خلکو كې د گندهار زوړ نوم ډېر ويل كېږي. كه څه هم د دارالقرار په اضافه توب سره يې خپل وزن يو څه بابللى دى، پخپله احمد شاه دراني د دغه اوسني ښار حدود ټاكل او د هغه د منظم پلان بنياد يې كېښود، چې تراوسه هم په وضاحت سره ليدل كېږي. هغه د غوښتل، چې د ښار په چاپېريال يو ژور خندق وکښي، خو ويل كېږي چې درانيانو په دغه تجويز اعتراض وكړ او ورسې ويل، چې د دوى خندق د پستان په چمن كې (پستان ته نږدې چمن چې د فارسي خراسان په ډېرې لويديځې برخې كې پروت

(د) (۱) پروت دی.

کندهار د احمد شاه په وخت کې د درانیو د امپراتورۍ مرکز و، خو تیموریان وروسته د حکومت مرکز کابل ته ولېږدوله.

زه دې ته پوره ځیران یم، چې د کندهار پراختیا څنگه وټاکم یا د اوسېدونکیو شمېر یې څومره وټییم. ډېر مې اورېدلي دي، چې کندهار د هرات نه لوی ښار دی. د کپتان کرسټي (Captain Christie) په قول، چې د یوه میاشت په دغه ښار کې تېره کړې وه، د هغه د اوسېدونکیو شمېر سل زره دی، خو له هغو پرتلیو څخه چې ما د کندهار او پېښور په اړه اورېدلي، د دغه شمېر منل ماته ممکنه نه برېښي.^(۲)

د کندهار ښار شکل د مستطیل په څیر دی او څنگه چې هغه سید لاسه د یوه ټاکلي پلان له مخې ودان شوی، لویه نښکېنه یې منظم توپ دی. د ښار په مېنځ کې څلور لوی او پراخ بازارونه سره یوځای کېږي او د دوی د اتصال په برخې کې یوه دغسې ګرده ساحه ده، چې قطري یې نږدې څلورښت یا پنځوس ګزه دی او دغسې یوې ګنبدې احاطه کړې، چې هغه څلور واړه سره ګونډورتې منځې کېږي. دغه ځای چارسو (یا چارسوق) نومېږي، شاربخوا یې د ګاونډي او ښایي د ښار د عمومي مارکېټ په توګه وګڼل شي. په دغه چارسو کې فرمانونه اورول کېږي او د عمومي عبرت لپاره د مجرمینو اجساد څپول کېږي لکه څنگه چې په قارس او د افغانستان په لویه یخو برخو کې مروج ده، دلته هم د ګاونډي بازار یوه برخه پوښل شوې ده. له دغو څلورو بازارونو څخه هر یو یې نږدې پنځوس ګزه پراخ دی، په دواړو خواوو کې د هغه پلان او ساحې په اندازه د ګاونډي او په منځنۍ برخه کې یې د بازار په ټول طول کې یوه متحد الشکله پرتله پرته ده. د ګاونډي یې یواځې یو پوړیز دی او د ښار لوړ کورونه د هغو له پاسه لیده شي. د ټولو بازارونو په پای کې د

دلته د لیکونکي مطلب دا دی، چې درانیان دومره ضعیف خلک نه دي، چې د دوی د دفاع کړنې د دوی په خپل ملک کې وي. ژباړنه.

ژما لیکنې د هغو ښارونو په اړه، چې ما پخپله لیدلي نه دي، د هېواد د نورو برخو په پرتله یقیني نه دي. اطراف خلک دروغ ویلو ته لږ متعایل دي او څه وخت چې دوی مبالغه کوي له ګاونډیو سیمو سره پرتله کول ددغسې مبالغې کشفول اسانه ګرځوي، څومره چې دا اسانه ده چې د یوه ښار اندازه زیاته وښودل شي او د هغه د برم او جلال په اړه زیاتې وشي، هغومره دا اسانه، نه ده چې د اطرافو د څېړنګوالي او محصولاتو بیان تل متوافق وښودل شي.

د هرات د اوسېدونکیو په اړه د ښاغلي کانلي (Conolly) شمېر ۴۵۰۰۰ دی، دې پخپله کندهار ته تګلی نه دی، خو له نږدې څخه یې اورېدلي دي، چې له هرات څخه یو په درې لوی دی، موهن لال (Mohan Lal) چې هرات څلور زره کوره ګڼي، د کندهار د اوسېدونکیو په اړه وايي، چې زیاتره یې پښتانه دي او دوه زره کورنۍ یې پارسیوانان دي. په دې ډول د کندهار ټول شمېر باید تر هرات نه

ډېر وي. ۱۸۳۸

اثرافو په مخ غټې دروازي شته دي، يواځې شمالي بازارونه لري، چې دغه په پای کې د پاچا ماني پرته ده او مخ يې د څلورلاري خواته دي. د قصر بهرني شکل دومره په زړه پورې نه معلومېږي. له څو حويلو، د پرو مانيو او يوه شخصي بڼه څخه جوړ دي. يواځې له دغه پرته، چې قصر ته منته کېږي، نور ټولو بازارونو په يوه وخت کې ونې لرلې او ويل کېږي. چې د هر يوه په مخ کې يوه نرۍ وياله غځېدلې وه، خو دېرې ونې يې وې چې شوي او که کاناالونه په رښتيا موجود وو، اوس يې پته نه شته. خو په خپله ښار ته په دوولويو ويالو سره چې له ارقنداب څخه جلا شوي پرېمانه او په رسېږي، چې له بېلابېلو ځايونو څخه د يوه پله په وسيله تېرېږي. له دغو لويو ويالو څخه نرۍ ويالې نږدې هر سرگه ته کښل شوي. دغه نرۍ ويالې په ځينو سرگونو کې پوښل شوي او په ځينو کې تر څمکي لاندې دي. دغه ويالې که څه هم نرۍ دي، خو ټولې يې نيسي دي او نږدې ټولې يې يوه پله نيسي قطع کوي.

د کندهار ښار په دېرو محلو وېشل شوی او هر يوه يې په دغو بې شمېرو قومونو پورې اړه لري، چې د ښار اوسېدونکي دي. نږدې ټول ستر درانيان په ښار کې کورونه لري او ويل کېږي، چې ځيني کورونه يې لوی او ښکلي دي. ښار د پر کاروان سرايوته او جوماتونه لري، خو ويل کېږي چې له وروستيو څخه يواځې يو يې چې قصر ته نږدې پروت دی، ښکلی دی. د احمد شاه مزار هم قصر ته نږدې پروت دی.

دغه مزار کومه ستره ماني نه ده، خو يوه ښکلې گنبد لري او د پر ښکلي انځور شوی دی. د طلا نازکې ورقي لري او دغه يې ښه ښکلي شوي ده، درانيان ورته په بڼ درنه مترگه گوري او له ټولو دښمنانو څخه د پناه ورلو ځای دی ان پخپله پاچا هم له دغو سره چې دلته يې پناه وړې وي، څه غرض نه کوي.

څه وخت چې له لويو اثرافو څخه يو څوک خپه شي، په دوی کې دا معموله ده، چې ددې اعلان وکړي، چې غواړي له دنيا نه لاس واخلي او خپل پاتې عمر د احمد شاه په مزار کې په عبادت تېر کړي او زينتيا دا ده که چېرې کوم آسيایي پاچا د خپل ملک د منځي استحقاق ولري، دغه احمد شاه دی.

کندهار په ټوليز ډول سره له دې چې د يوه پلان له مخې تر دېرو آسيایي ښارونو ښه دی، په هېڅ وجه پرتمين نه دی. زياتې برخې يې له اوسو څښتنو څخه ودانې شوي او له خټو پرته نور څه ټينگړونکي مواد يا سمته نه لري. په معمولي ډول د عوامو په جمله کې د هندوانو کورونه تر ټولو ښه دي او دوی يې په خپل ميل دېر لور ودانوي. د کندهار سرگونه له سهار نه تر ماښام پورې ښه گنده گونده لري او ټول دغه پېل پېل تجارتې کښيونه، چې د پېښور ښار کې شته او څمکي يې يادونه

شوي. دلته هم شته یواځې اوبه پلورونکي چې دلته ورته اړتیا نه شته. وجود نه لري. په دې چې په کندهار کې د اوبو څاګانې پرېمانه دي او له غرمو څخه جوړې دولچې د لرګیو یا بنګرو له لاستې سره تړلې وي ورسره وي او خلک په هغو له ځاه نه اوبه وباسي. همدارنګه د کندهار په بازارونو کې کیسه وړونکي او سندرغاړي په زیات شمېر لیدل کېږي او دلته د لویدیځ غیزونه له پېښور څخه په زیات مقدار او ښه حال کې موجود دي.

د افغانستان د نورو ښارونو پر خلاف د کندهار ښار زیاتره اوسېدونکي پښتانه دي او په دوی کې د درانیو شمېر تر نورو ډېر دی. خو د دوی حال په هېواد کې د دوی له نورو وروڼو سره پوره توپیر لري. د پښتنو قومونو د خاصو مؤسسو پر ځای دلته قومي حکومت، د قانون منظمې محکمې او موثر څارندوی (پولیس) وجود لري. همدارنګه دلته د پښتنو شول او ساده رواجونه تر زیاتې اندازې له رواج نه لوېدلې او د کندهار ښار اوسېدونکي په ظاهر کې تر یوه حده د فارس له خلکو سره ورته دي، خو دغه ورته والي یواځې خارجي شکل لري. په دې چې د دوی ګډه وده تر اوسه هم د دوی د ملت د ټولو ځانګړو ځانګړتیاو نښې نښانې لري. د کندهار شور اوسېدونکي تاجګان، ایماق، هندوان، پارسیوانان، سیستانی او بلوڅان دي. چې له هغو سره له شمېر ازیګان، عربان، ارمنیان او یهودیان هم ژوند کوي.

د کندهار ښارخوا د مېوو یاغونه او نور پخونه ډېر دي. هلته ډېر زیارتونه هم شته. د ښار ډېر خلک ډله ډله زیاتره د ساعت تېرۍ او لږ د دعا لپاره ځي. د دوی د ژوندانه طرز د نورو ښارونو د اوسېدونکیو په څیر دی. چې مخکې یې یادونه شوې ده.

بېړیڅ

شوراوک یا هغه ملک، چې بېړیڅ قوم پکې اوسي، شمال ته د درانیو د ملک او جنوب ته د هغو غرونو تر مېنځ پروت دی. چې دلته د بلوڅو په براهوي^(۱) پورې اړه لري. د خواجه عمران لري. چې دلته د روحاني او سپینې تیږې په نامه یادېږي. په غتیڅ کې د بلوڅو سیمه له پښین څخه پلوي او لویدیځ اړخ ته یې یوه پراخه شگلنه مېړه غنډه لري. په جنوب لویدیځ کې یې بېړیڅ اوسي او نوڅکي. چې له شوراوک څخه څلور پښت - پنځوس میلې لیرې پروت دی. په دوی پورې اړه لري. د لوره (Lureh) سیند د شوراوک له مېنځ نه تېرېږي او هغه ته نږدې یو غونډی او بوتې شته. خو پاتې برخه یې د کلکې خاورې یو وچ میدان دی. دا میدان پوره اوار دی او

^(۱) لیکونکي براهوي د بلوڅو یوه برخه ګڼي. په داسې حال کې چې دا دواړه بېل قومونه دي او د لومړني ژبه درلودې. دغه دورې ته منسوبه ده او د وروستي اریاني وه. ژباړن.

کرنه پکې هېڅ نه کېږي^(۱).

د دغې ټولې سیمې ساحه نږدې شپېته مربع میله ده او د اوسېدونکیو شمېر یې دوه نیم زره یا درې زره کورنۍ حساب شوي دي او دوی د څلورو ځایانو په مشرۍ په څلورو ځېلونو وېشل شوي او هر ځېل څانګه د زیات واک ځان لري، پاچا له دغه قوم نه څلور سوه سواره مني او نور نو د هغوی په کورنیو چارو کې لاس نه وهي. دوی ډېر اوسیدونکي دي او دوی ډېره پراخه سیمه د هغو لپاره په پراخ څې ځایونه دي. بېړیخ په همدغو څې ځایونو کې په خپلو اوسیدونکو سورلي کوي او دلته اوسیدونکي هغه یواځیني څاروي دي، چې ځمکې یوې کوي.

دوی په دغې لویو کورنو کې ژوند کوي، چې د غورو له کورونو ډېر کوچنی دي. پخوانو څخه جوړې دي.

په کجاوه ډوله څپړیو وېشل شوي او په خټو اخیږ شوي دي، خو شتمن کسان یې زیاتره کورونه لري او ټول پېر ځان پرلې د میرې په څنډو کې په کېږدو کې تېروي اوله دغې ژوند نه ډېر خوند اخلي. د دوی کالي، غذا او کپه وږه د ډېرو شېلو درانیو په څېر دي. دوی زیاتره وختونه د اوسیدونکو او ان د اسانو خوښې خوري.

د پښین بیان

د بېړیخو ختیځ ته ورغیرمه پښین د تریستانو ملک پروت دی. دغه قوم په دوو ځېلونو وېشل شوی دی: تور ترین او سپین ترین. په پښین کې تور ترین ژوند کوي.

پښین د درانیو له سیمې نه د شمال خوا ته په غرونو سره پېل شوی دی. د ختیځ لور ته یې نور غرونه د کاکړو له ملک نه پیلوي او په جنوب کې پښین له شمال څخه د ټکه توپه نامه یو له غرونو سره پېلېږي او دغه غرونه د کلات د اوارې په لور غځېږي. له شمال ختیځ څخه تر جنوب لوریدنځ پورې د هغه اخري اوږدوالی نږدې اتیا میله او اخري سوري یې نږدې څلوېښت میله دي.

پښین تر شور اوک ډېر اوچت او مخ یې ډېر نااوار دی او تر هغه د کرنې لپاره ډېر مساعد دی. پښین هم د لوړه په سیند سره وېشل کېږي. دلته د قلیبي په کار کې د اوسیدونکو پراخې زیات له غریو څخه کار اخیستل کېږي. که څه هم د اوسیدونکو شمېر ډېر دی^(۲).

^۱ د کټه لي (Cinab) له لیکنو څخه ښکاري. چې دلته کرنه له لوړه څخه وروسته تر دي، چې فرض شوي، ډېره پراخه ده. په دي چې شور اوک په واقع کې په اوبه لرونکي آباده سیمه ده ۱۸۳۸.

^۲ ټیاقلي کانه لي (Cinab) پښین ته سفر کړی او هغه نظر دي ته چې پاس گڼل شوی لږ آباد دی. سور یې ډېر ش او اوږدوالی یې شپېته میله دي.

د پېښين د خلکو لوی کسب گرته ده، خو د دوی زیات شمېر د گندهار او پرستند (اباسين) تر مېنځ سوداګري او د حمل و نقل کسب کوي.

د دوی ګړه وړه د درانیو ګړه وړه ته، چې له هغوی سره هم په نسب او هم په ملګرتوب کې ډېر نږدې تړلي دي، ډېر ورته دي.

د دوی خان هم د درانیو د سردار په څیر دریځ لري، خو پاچا د هغه په چارو کې هېڅ ګوتې نه وهي، یواځې د اړتیا پر مهال د هغه نظامي ټولې او پخپله دده حضور په دربار کې غواړي. د پېښين د اوسېدونکیو شمېر د اتو زرو یا لسو زرو ګوڼیو شاوخوا اټکل کېږي.

د اوسېدونکیو زیاته برخه یې میدان دي او د دوی کسب او ګړه وړه د تریشانو په څیر دي. د حضرت محمد صراف طبیب ولس د ټولې ګورنۍ د غریبو په څیر دوی د زور تیا او ښو اخلاقو نوم او په نتیجه کې ممکن لیاقت هم ولري. د پېښين یواځیني اوسېدونکي تور ترین، میدان او یو څه ګاګم همایګان دي.

سپین تریشان د زاوورا (Zawora) په اوږدې درې او د ټمل او چوتیالي (Chautawali) په اوارو میدانونو کې اوسي. دغه ملکونه له پېښين څخه نږدې د سلیمان تر غرونو پورې غځېدلي او له یوه لږ عزلونو نه وروسته تر لوړ سیند پورې رسېږي. دوی له تورو تریشانو نه د ګاګرو د سیمې په یوې برخې سره پېل شوي، خو دوی د یوه ګڼ خان تر ادارې لاندې دي او هغه د ګال یو ځل سفر کوي، چې د تریشانو د برخې نظامي عسکر ټول کړي یا هغه جرمې تر لاسه کړي، چې دوی یې په ټولیز ډول غوره ګڼي، چې د شخصي خدمت پر ځای یې وړ کړي. د دوی ګړه وړه هغه دي، چې د تورو تریشانو دي، چې هغه د ګاګرو د ګړه وړو یو مخلوط دی، چې د هغوی په مېنځ کې اوسي.

پېنځم څپرکی

غلزيان، د غزني او کابل ښارونه، وردگ او کاکړ

د غلزيو سيمه

د ترنگ د نارې ټيکنۍ برخه په درانيو پورې تړلې شوه او شوي ده. د توت (Tut) ختيځ ته يو وران پل، چې پل سنگي نومېږي، د دوی او د غلزيو د سيمو تر مېنځ پروت دی. دا په دومره ناسمه نه وي، چې سرحدي ليکه يې له شمال نه د جنوب په لور د همدغې برخې له مېنځ څخه د پاراپاميزاد غرونه د ارغستان ټپي خوا ته پر تو غرونو پورې ونځلول شي. د پاراپاميزاد د غرونو لړۍ به يې د شمال لويديځ پوله وچوړوي. که څه هم ځينې غرنۍ سيمې يې چې په همدغې لړۍ پورې اړه لري، د غلزيو په سيمه کې گډې دي. له بلې خوا د شپېتو ميلو يوه نرۍ سيمه له کابل نه تر غزني پورې له هغو څخه پرې کېږي شوي ده او هغه په وردگو پورې اړه لري. په شمالي برخه کې د پنجشير سيند هغه د کابل له کرهستان څخه لري وېشي. غوړوړوسته له هغه چې دغه سيند د کابل له سيند سره يوځای کېږي، د غلزيو سيمه له هغه څخه تېرېږي او تر ختيځ پورې د سيند دواړه خواوې آن تر جلال آباد نه پورته غرونو پورې اعتوا کوي. دلته هغه د پرو درانيو سيمه سره وېشلې ده. د هغه د ختيځ سرحد نورې برخې د سليمان په غرونو کې تشکېلېږي. جنوبي پولې يې مشخصې نه دي، جنوب لويديځ ته يې وانه او تر گومل پورې ځينې وچې سيمې پرتې دي. د جنوب لويديځ په لور هغه له ارغستان نه په غرونو بېلېږي او د جنوبي سرحدي کرښې په منځنۍ برخه کې د غلزيو ورشوگانې کله کله د کاکړو له غې ځايونو سره

ګډې وي او کله کله له هغو څخه تر زیات حد په وچو ډاګونو بیلېږي.
څنگه چې هغه داسې وچ ډاګونه دي، چې هېڅ څوک به په هغو شخړې ونه کړي،
دومره اسانه، نه ښکاري چې ددغو دواړو قومونو برخې په پوره خیرتیا سره وټاکل
شي.

هغه ملک، چې په دغو حدودو کې دنده پروت دی، ډول ډول دی، د ترنک ناوه، چې
د شمال لوریدنځ ته د پاراپامیزاد د غرونو او جنوب ختیځ ته د هغو غرونو په مېنځ
کې راچاپېره ده، چې له مقر نه د عبدالرحیم خان تر کلي پورې رسېږي، یو داسې
اواز میداڼ دی، چې دندونه او ګوګونه وده تنوع ورکوي، اوږدوالی یې تر شپېتو
میلو زیات او سور یې له شلو میلو څخه لږ دی. دغه ناوه به اړخه ده او لږې اوبه
لري او غومره چې اړخه یې، هغومره یې اوبه لږېږي او چې مقر ته رسېږي، د کرنې یا
غې لپاره یې استعداد بیخي لږېږي. له پاتې برخې نه یې د سیند په منځنۍ برخه کې
نیمایي کړل کېږي، له هغو نه اخوا د سیند دواړه اړخونه وچ دي، یواځې په برټو
پوښل شوي دي، یو څو کارېزونه او یو څه لږ شمېر کلي لري، یواځې په اړې کې له
هغو څخه هغه قومونه د ورشو په توګه کار اخلي، چې د سرو په رسېدو سره نورو
سیمو ته لېږدي. هغه کلي، چې په دغې سیمې کې پراته وو، د غلزیو د بغاوت په
وخت کې دومره تاوانې شول، چې اوس د کله یو په حال کې دي. کلات، چې د هغو
د پسر لوی کلي دی او د یوه واړه ښار په څېر ګڼل کېږي او د توخي د خپل د خان
استوګنځی دی، یواځې دوه یا درې سوه کورونه لري، تر غرونو لاندې شمالي برخه
یې له وښو نه ډکه ده او په خپل موسم کې د پرونده و له مېنو څخه ډکه وي.

په هغه سیمې کې، چې د پاراپامیزاد په غرونو واړه لري چېاولګر توخي اوسې او
د اوسېدونکیو له کپو ورو څخه یې داسې معلومېږي، چې دوی شېل او خوار دي،
داسې ښکاري، چې دغه سیمه اوبه نه لري او شونې ده چې د کرنې ځمکه هم پکې نه
وي او دومره تنګې درې لري، چې کرته پکې لږ وي. اوسېدونکي یې په کېدو کې
اوسي او د خپلو څارویو په محصولاتو ژوند کوي.

د هغو غرونو د لږې جنوب ته، چې له مقر نه تر عبدالرحیم کلي پورې غځېدلې
دي، د ملک هغه پورته پرته ده، چې له هغې برخې نه یې، چې د (۳۲) عرض البلد
شمال ته پرته ده، داسې غرونه تېر شوي، چې په اوارو چاپېر شوي دي، ددغو آوارو
د پرخایونه په کارېزونو غوړېږي او نور یې د پرونده و د پسر ډلو ته د ژوند شرایط
وزیر اېږوي. د کرنې وې له دېرو لږو خایونو څخه ډله تاغ، غونډن او پتونې دي، خو
یواځې د عبدالرحیم کلي د پاملرنې وړ ښکاري. په دې چې هغه د هوتکو د خپل
مرکز او د غلزي پاچایانو د اولادې کلي دی، خو هغه دومره تېښګځای نه دی او

شاوخوا یې تورې کېږي او یو غوړ کورونه پراته دي. دغه کلی په یوې وړې سیمې کې، چې غوړه مرغه نومېږي، اوچت پروت دی او غوړه مرغه د ارغستان له ناوې نه په غرونو سره پېله شوې ده او سره له دې هم هغه ریاله، چې د عبدالرحیم له کلی نه تېرېږي، په هغه لور درومي.

د (۳۲) عرض البلد جنوب ته د غلزیو ملک په ټولیز ډول له اوارو څنگونو میدانونو او لوړو ډییزو سیمو یا وچو غرونو څخه جوړ دی. گوښار او گومل ته نږدې هغه برخه، چې د جنوب لوریدونکې په لور پرته ده، له وروستي ډول څخه ده. خو هلته د ښگو او ایسارو (نه ورسېدونکیو او کلپو) غرونو په مېنځ کې د مومې سیمې (Stumnye) وړه ناوې پرته ده. په دغې ناوې کې عبدالرحیم خان د غلزیو مشر او د بغاوت په وخت کې د هغوی پاچا د درانیو د حکومت د ریښتیاښي یا احتمالي حساسیت په مقابل کې یو خوندي ځای وموند. په دغې ناوې کې پوښه په کېږي او کې اوسي. خو عبدالرحیم خان پکې یوه کلا د ځان لپاره اباده کړې او اوس ځانله یو باغ جوړوي او کېدای شي کرښه هم پکې رواج کړي.

د مقر له عسکې برخې نه د گومل ښي اړخ ته تر غرونو پورې او له گوشتي نه تر غزني پورې د ولاړو اوبو (آب ایستاده) کاسه پرته ده. دغه آواره سیمه د ابادۍ مختلفې درجې لري، چې د سمون او اصلاح په بېلابېلو حالاتو کې ده. د مقر، قره باغ او نانې سیمې، چې د غزني لوریدونکې ته پرتې دي، په طبیعي ډول وچې دي او ډېر لږ اوسېدونکي لري. د مجلي روایتونو له مخې په مقر کې یو سل او شل او په قره باغ کې سل کلی یا کلاوې شته دي او څنگه چې د غلزیو په ملک کې نږدې هر کلی د یوې کلا حیثیت لري او په دغې برخې کې هېڅ کلی تر پېنځو یا شپږو کورنیو نه اوږې. دغه روایت کېدای شي سم وي.

هغه ملک، چې د دغو سیمو سهېل ته پروت دی او کټواړ نومېږي، له گوشتي نه د غزني تر شل میلی پورې رسېږي. اوار او په ځانګړې توګه د کرنې وړ دی. په کارېزونو او ځینو هغو ریالو سره، چې ولاړو اوبو ته درومي، غوړېږي. د دغه ډنډ ځایي د غزونو په ټیټو ونو پوښل شوي دي او ممکن چنار، سفیدار یا وله دلته او هلته کارېز ته نږدې پیدا شي. خو په دغه ملک کې کوم طبیعي څنګل نشته او ټول یې سپېره او په یوه شکل دی.

هغه سیمه، چې له دغې سیمې نه د گومل او په هغو غرونو سره، چې ښي اړخ ته یې پراته دي، پېلېږي، له څنګلونو ډک غرونه او د غرونو ټنګ میدانونه دي، خو د هغو بیان به وروسته وشي.

د غزني ښار:

د غزني سهېل ته نږدې د شولگر آباده وړه سيمه پرته ده، چې د ښار له شاوخوا سيمو سره د کرنې لپاره ډېر ښه مساعد ده او ډېر کلي او باغونه لري. دغه سيمه که څه هم له طبيعي څنگل لري، د چنارونو او سپدارو ډېر نياښکي د ترکاني د لرگيو د لاس ته راوړلو لپاره پکې روزل کېږي. په دغه ټول ملک کې دغسې لرگي له پيدا کېږي او ددغې کمبودې چاره په دې سره کېږي، چې بامونه گنبدي جوړېږي.

پخپله د غزني ښار چې اته پېړۍ دمخه ددغسې يوې امپراتورۍ مرکز و، چې له دجلې څخه تر گنگا او له سر دريا څخه د فارس تر خليج پورې غځېدلې وه، اوس دغسې يو کوچنی ښار گرځېدلی دی، چې نږدې پېنځلس سوه کورونه لري او د ښار لمن يې د پواليونه، نه لري.

دغه ښار په دغسې يوې غونډۍ پروت دی، چې په پېڅ کې يې يوه لويه ورياله بهېږي. د ډبرو د پواليونو په غېږ کې نيولې او درې تنگ بازارونه لري. ددغو بازارونو په هراړخ کې لوړ کورونه پراته دي او يو پوښلی چارسو او يو څو تياره او تنگ سرکونه لري. ددغه ښار د لرغوني بزم او سترتوب يو څو ښي په تېره دوه جگ منارونه، چې د يو بل نه له څه لرې پراته دي، اوس هم د هغو شاوخوا کې ليدل کېږي.

په دنيا کې دغه منارونه هر يو پيل پيل لوړوالی لري او هغه تپت يې له تر لږه سل فوټه جگ دی.

د ستر سلطان محمود مزار هم ليدل کېږي، چې له ښار نه نږدې درې ميله ليرې پروت دی. دا يوه لويه خوا البته نه دوسره يا عظمت وده او په گنبدې سره پوښل شوې ده. وروسته يې چې ښه لوی دي، د سندل له خوشبوريه لرگيو څخه جوړ دي او ويل کېږي. چې سلطان محمود هغه په گجرات کې له مشهور معبد سوماتات څخه د يادگار په توگه راوړي دي. چې هغه هندوستان ته په خپل وروستي لښکر کشۍ کې وسوځاوه. د مزار ډبرې يې له سپينو مرمرينو جوړې دي او د هغه په مخ د قرآن شريف آيتونه کښل شوي دي او سرته يې يوه ساده، خو درنده، امسا پرته ده، چې چې له لرگي څخه جوړه ده او په څوکه کې يې فلز کار شوی او دوسره درنده ده، چې يواځې يو څو که يې د کارونې توان لري. همدارنگه په دغه مزار کې ځينې تختونه يا څوکۍ گانې ليدل کېږي، چې د ملغلرو دانې پکې جړاو شوي دي او ويل کېږي. چې هغه پخپله د سلطان دي. د شناختې د پاسه يې يو دالان دی او تراوسه هم ځينې قاريان په قبر باندې گومارل شوي دي، چې پرله پسې قرآن لولي.

په غزني کې تر هغه له مشهور يادگارونو څخه شته، چې په هغو کې د پهلوال دانا او حکيم سنایي قبرونه شامل دي او حکيم سنایي ته تراوسه هم په فارس کې په ډېره

ورته سترگه کتل کېږي. خو په غزني کې داسې څه نه دي پاتې شوي، چې له هغو نه د غزني د پاچایانو بزم او عظمت ښکاره شي. همدارنگه د هغو جوماتونو او کاروان سراونو نخښې نښانې نه لیدل کېږي، چې یو وخت یې د شرق دغه مرکز ښه ښکلی کړی و. غزني یو وخت د فردوسي یا د آسیا د هومر (Homer) استوګنځی و. د غزني د ټولو تاریخي آثارو له ډلې څخه ډېر گټور یې د یوې ویاړې د پاسه هغه بند دی، چې د سلطان محمود په امر جوړ شوی و. دغه بند که څه هم د غوري سلطانانو په وخت کې یو څه خراب شوی و، خو تر اوسه د ښار شاوخوا ځمکو ته اوبه ورکوي.

د غزني د ښار ښېدې شاوخوا اوسېدونکي تاجکان او هزاره گان دي او هغه ناوړه، چې د شمال له خوا د هغه په ګاونډیتوب کې پرته ده، په وردگو پورې اړه لري. خو په هغه ملک کې غلزي اوسېږي، چې د سلیمان د غرونو او هغو نورو ډېرو غرونو تر مېنځ په ختیځ کې پرته دي. په دغه ملک کې څو څایه د لوړو غرونو لری تېرې شوي او په هغو کې د گردېز آباده ناوړه، د غروار آوار میدان او تر هغو د زړمل او لوگر لا پراخ میدان لیدل کېږي.

په گردېز کې له څو سوو کورنیو نه جوړ یو وړوکی ښار هم شته، دغه ټولې ناحیې غرونو په غېږ کې نیولي او مسسوري دي. ښې اوبه لري او ښه کرنه پکې کېږي. لومړنۍ درې یې په غلزيو پورې اړه لري، که څه هم د اوسېدونکیو یو لوی شمېر یې تاجکان دي. لوگر د غلزيو، د تاجکو او بره کیو تر مېنځ وېشل شوی د، خو د لوگر ختیځ ته التور او د سپیکې وچه سره ناوړه، چې له لوگر نه د سلیمان تر غرونو پورې غځېدلې ده، د غلزيو د احمدزي خېل د څارویو لپاره ښه ورشو پراېږي. د کابل د ښل میلی شاوخوا سیمې په غلزيو او تاجکو پورې اړه لري، خو د تاجکانو کمه وړه پکې غلبه لري او له دغو ټولو څخه دغسې یو بل حکومت جوړ دی، چې د غلزيو له حکومت څخه توپیر لري، خو ځنګه چې هغه د غلزيو د ملک په مېنځ کې پروت دی، غواړم دلته یې بیان وکړم.

د کابل ښار

د کابل ښار له درېو خواوو څخه د ډېرو غرونو په یوې نیمې ډایرې سره، چې د پاسه یې یو نری ډېوال هم شته، چاپېر شوی دی. د ختیځ په لور یې مڅه خلاصه ده او په دغه اړخ کې یواځې یو دفاعي ډېوال لیدل کېږي او دلته لوی سړکونه وروسته له دې، چې د سیند د پاسه په پله باندې تېرېږي، د ښار په لوی وړه کې ننوځي.

بالا حصار د دغه مدخل په شمال غونډۍ کې پروت دی. په دغه حصار کې پاچایي استوګنځی ودان شوی، چې په هغه کې یو څو داسې هالونه یا ستري کوټې

لیدل کېږي، چې شاهي مقر په مرصع گنبدې سره ممتاز شوی دی. په همدغه لخوا کې د شاهي کوټنۍ د سیاسي بنديانو لپاره یو لوړ حصار هم موجود دی.

د ښار په مېشت کې یو ځملاص چارمویا میدان پروت دی، چې له هغه څخه دوه پوړیزه څلور بازارونه اېستل شوي او ټول یې لکه څنګه چې نومېږي یې یادونه وشوه، پوښل شوي دي. د کابل ښار زیاتره ودانۍ له لرګیو څخه جوړې شوي او په دغو ودانیو کې لرګي څنګه ډېر په کار شوي دي، چې د زلزلو په مقابل کې زیات مقاومت لري. زلزلې په کابل کې ډېرې کېږي.

کابل که څه هم دومره پراخ ښار نه دی، خو ګڼ او ښکلی دی. هغه څه چې ما د نورو ښارونو په اړه ویلي، د کابل په اړه هم یسته کوي، خو دومره باید په یاد ولرل شي، چې کابل پاتخت او د سوداګرۍ یو لوی مرکز دی. د بازارونو ډېروالی او ښه ترتیب یې لا پخوا د ښاغلي فوسټر (Foster) لپاره د ستاینې یوه موضوع وه. دغه ښار په یو سیند سره وېشل شوی دی، چې د همدغه ښار په نامه یادېږي او د شمال لوریدونکې له خوا په بې شمېرو باغونو او د مېوې لرونکیو په نورو ګڼو ونو محاط شوی دی. کابل ته نږدې ډېر ښکلی محل د امپراتور بابر مزار دی، چې د ښار د پاسه د یوه غره په اړخ کې پروت دی او شاوخوا یې د ریډي او نورو ګلانو څېرې انځور شوي دي او یوه ښه جاکمه منظره لري.

پخپله ښار او شاوخوا شته چمنونه، کښتونه او باغونه چې په اوبو تېرېږي، دلته او هلته یې کلي پراته دي او د شاوخوا غرونو په څېر کې نیولي دي، ټول دغې طبیعي منظرې ته تنوع او زیات برم پېښي.

د کابل د اقلیم او د منظرې انجذاب ډېرو فارسي او هندي لیکوالو ستایلی دی. د ګلونو ښکلا او پریماني یې د هر چا په غولۍ کې ده او مېړي یې د هندوستان ډېرو لویو برخو ته هم ډول کېږي.

هغه څلور سیمې یا ناحیې، چې د کابل په شاوخوا کې پرتې دي (یتخاک، لوګر، پغمان او کوهدامن) ټولې ښې مسوږې دي، پریمانه اوبه لري او کرنه یې په ډېر مهارت او زیار سره کېږي.

پغمان، چې لوریدونکې ته د هزاره و د ملک په لور پروت دی، دومره ودان ته دی او لوګر، چې د سهېل په لور پروت دی او واره غرونه پکې پراته دي، تر ټولو ډېر ځمي ځایونه لري. خو کوهدامن چې د ښار شمال لور ته پروت دی، تر دغو ټولو سیمو او کېدای شي د ټول هېواد په اندول زیات ښکلی اوسي. څنګه چې یې له نامه نه ښکار، دغه سیمه د غرونو په ډډه کې پراته ده او ښې پریمانه اوبه لري، مېوې لرونکې ونې، چې دلته پیدا کېږي، دومره بې شمېره دي چې ویل کېږي یواځې د استالف دره یې

شپږ ټوټه باغونه لري.

د کابل په ښار او نږدې شاوخوا کې یې یو راز ځانګړې تاجګان اوسېږي، چې کابلیان ورته ویل کېږي. دوی د خپل ابتکار او فعالیت له لامله ښه نوم لري او د دولت په الوګولو کې یې څو څو ځله خپل اهمیت ښودلی دی. ددغه ښار اوسېدونکي ممکن اته زره وي.

د غلزيو سیمه:

د کابل د سیند ټاټوبه تر هغو، چې جلال آباد ته رسېږي او د پرو درانیو له ملک سره یوځای کېږي، چې لومړی یې ذکر شوی، یوازې په غلزيو پورې اړه لري. دا ښه ډېره ګرانه وي، چې د ټولو هغو ډېرو ټاټوبیان وڅي، کومې چې تر هندوکش او سپین غره پورې غځېدلې دي او یا د غرونو ډډې او د پاسه هغه سارۍ او ټاټوبه میدانونه مشخص شي، چې غلزي یې کړي.

همدارنګه ګرانه ده، چې هغه سټېځې څوکې شرح شي، چې د دوی څاروي پکې پیول کېږي، خو همدغه شمېر په خپل ذات کې د همدغې ګډې وېږي او مخ په غوړې سیمې د تنوع مانا لري.

د غلزيو ملک د یوه داسې متوازي الاخلاص په شکل دی، چې اوږدوالی یې یو سل او اتیا میلو او مسوري یې نږدې پنځه اتیا میلو ته رسېږي. ددغه ملک څاروي هغه دي، چې د درانیو په ملک کې موندل کېږي.

اقلیم یې هر چیرې سوړ دی، خو د ترنک د ټاټوب په ټیګتني برخه کې لږ سوړ دی. په هر بل ځای کې یې ژمی د انگلستان تر ژمي ډېر سوړ او اوږد یې ډېر تود دی.

غلزيان په پخوا وختونو کې تر نورو پښتنو ډېر نامتو وو. دغه قوم د تیرې پېړۍ په سر کې ټول فارس یوازې په خپله لاندې کړ او د عثمانی ترکیې لښکرې یې ماتې کړې^(۱). له یوې سختې جګړې وروسته نادر شاه افشار د غلزيو درېیم پاچا له فارس څخه وروست، خو د همدغه قوم ځینې برخې تر دې نږدې وختونو پورې آزادي پاتې شوي. دا پوره یقیني نه ده، چې هغوی به اوس هم ایل شوي وي.

^۱ وګورئ د هان وي (Hanway) سفرونه او جونز (Jones) د نادر شاه تاریخ. لومړنۍ یې په فارس کې د غلزيو د ټولو فتوحاتو او مصیبتونو شرح ده. په همدې ډول د غلزيو د فتح خاص تاریخ شته، چې د پیدې کروشنسکي (Perp-Kirmanski) له لیکنو څخه برابر شوی. کروشنسکي په هغه وخت کې په اصفهان کې و، خو ددغه ټیګ جیمز ویت (Jewell) ساده عقیده او د هغه د فرانسوي مولف قوي تخیل دغسې یو تاریخي رومان رامېنځ ته کړی، چې که څه هم له اطلاعاتو څخه خالي نه دی، دغومره ډېرې پوهې ته اړتیا لري، چې خومره د یوه صحیح تاریخ لیکلو لپاره لازم دی. خومره هم له ناسمو څخه پېل کړی دی.

دوى د كرمان ولايت په خوييس او نرمان شير كې اوسېدل. نورې برخې يې تراوسه هم په فارس كې پاتې دي او له خايي خلکو سره گډې شوي دي. هغه ډېر نامتو شخص، چې د دوى د پاچايي له نسکورېدو نه وروسته څرگند شو، آزاد خان سليمانخېل و. چې د فارس پاچايي ته يې ملا وتړله او د كريم خان زند د ډېرو نامتو رقيبانو له ډلې څخه و. د پيښور او د فارس د خلکو په روايت د تخت گټلو لپاره د دوى اوږده جگړه په پاى كې په يوه ريښتيني ملگرتوب بدله شوه او آزاد خان د خپل بريالي رقيب په دربار كې تر ډېرو كلونو پورې واوسېد. دغه حقيقت د كريم خان له سجاياو سره پوره سمون لري او په يوه داسې ملك كې، چې د ښې عقيدې او سخاوت لېوالى ښكاري وي، راځي چې دا ښه وگټو چې دغه روايت په رښتيا وي. د آزاد خان زوى اوس په لغمان كې ژوند كوي. همدارنگه د اوزبكانو په خدمت كې ډېر داسې غلزيان شته، چې د ښه نامه خاوندان دي. كېدای شي دوى د نادر شاه له خوا بخارا ته استول شوي وي يا د خپل قوم د كم بختۍ له لامله هلته پخپله لېږدېدلي وي. دا چې دوى څنگه خپله پاچايي بايلودله او بيا يې د هغې بيا گټلو لپاره په دغه زېږورتيا سره په يوه لوى پاڅون پيل وكړ، هغه به ددغه كتاب په تاريخي برخې كې راشي.

د واكمنۍ لپاره د دوى دغوره اوس غلې شوي ده او د دراني حكومت ښه چارچلند تر څه حده د دوى هغه خرابېدي ختمه كړې ده، چې د خپلو ايلېدو په وخت كې يې حس كوله، خو دوى تراوسه هم د خپل قوم پخوانى سترتوب په ډېرې مينې سره يادوي او د شاه عالم خپل پاچايي او د دوى د خاندانو ميراثي مقامونه د ټولو له خوا منل شوي او درناوي يې كېږي.

د غلزيو كېږه ډېره هغومره ډول ډول دي لكه څومره، چې د دوى د استوگنې ملك مشروح دى. د ټولو په اړه يوازې نظر د هغو خپلونو له شرحې سره يوځاى، چې د هغو لويېدو قومونو څخه چې دمخه يې يادونه شوې، ډېر توپير لري او په دې اړه كېدای شي ټول هغه په زړه پورې اطلاعات وړاندې شي، چې د دوى په اړه له ما سره شته دي، خو د هغو خپلونو شرح چې غلزي پرې وېشل شوي دي او د هغو ملكونو بيان، چې هر خپل پكې اوسي، ددغه حقيقت د پوهېدو لپاره لازمي شمېرل كېږي.

د غلزيو د قوم وېش:

غلزيان د توران (Turana) او برهان (Boerhan) په كورنيو وېشل شوي او هره يوه يې بيا اته خپله كېږي.

توران يې تر ټولو پخوانى كورنى ده او د هوتكو او توخو خپلونه يې اجزا دي. له لومړنۍ څخه د غلزي د كورنۍ پاچايان او له دويم څخه يې وزيران هېك شوي دي.

سليمان خېل، علي خېل، سهاک، اندر او تره کي په برهان پورې اړه لري آن پخپله غلزيو ته هم دا څرگنده نه ده، چي د غرو ټو پاتې خېل په کوم وېش پورې اړه لري. په دغو خېلونو د شير پای خېل هم اضافه کېدای شي، که څه هم دغه وروستۍ کوم خېل نه دی او دا د هغو وروستيو اتو خېلونو يوه مجموعه ده.

هو تکيان په پخوا وختونو کي يو بې شمېره خېل و، خو دوی اوس له پېنځو زرو نه تر شپږو زرو کورنيو پورې له شوي دي. دوی په ټوليز ډول په کرنې او سوداگرۍ لگيا دي. سره له دې هم دوی په ټوليز ډول تر زياتې اندازې په کېدو کي اوسي او ډېرې رسمي گلې لري. د مقرر غرونو په سهېلي سيمه کي دوی له توخو سره په گډه اوسي او د لته د دوی د مقرر مشر عبدالرحيم کلا پرته ده.

توخي دولس زره کوره حساب شوي دي. د دوی مهم ټاټوبی د غلزيو کلات دی. له دغه ملک پرته، چي دوی له هوتکو سره په گډه پکې اوسي، توخي د ترنگ په شاوخوا کي په ځانگړي ډول هم اوسي. همدارنگه دوی د پاراپامپزاد د غرونو ډېر ځانگړي ځانگړي کړي دي.

تره کي په مقرر او د شاوخوا په هغې سيمې کي اوسي، چي د سهېل په لور آن د غلزيو تر وروستۍ پولې پورې غځېدلې ده. دوی دولس زره کورنۍ شمېرل شوي، ډېرې يې پورته دي او له دوی څخه ځيني په ژمي کي د درانيو ملک ته لېږدي. په داسې حال کي چي نور يې آن د امان پورې ځي. اندر هم دولس زره کورنۍ حساب شوي او دوی د شلگري سيمه او د هغې شاوخوا ملک کړي.

غرو ټي د گومل او د سليمان د غرونو په منځنيو برخو کي ژوند کوي. د دوی شمېر ټېډې شپږ زره کورنيو ته رسېږي.

علي خېل اته زره کورنۍ حساب شوي. دغه شمېر له حده ډېر معلومېږي. په دې چي دوی له خټکې لري. يواځي د زړمل ميدان يو څه آباد دی او ان هلته هم د نفوسو نيمایي ژوند کوي.

سليمان خېل د غلزي تر هر بل خېل په شمېر کي ډېر دی. ويل کېږي، چي د دوی شمېر ډېرش زره تنه يا پېنځه زره کورنۍ دی.

سليمان خېل په څلورو بېلو پخو وېشل کېږي، خو داسې يې بولي چي لکه په درو شمالي او جنوبي برخو وېشل شوي وي او په دغه وېش سره د دوی جغرافياويي او سياسي دريځ په نظر کي نيول شوی دی.

قيصر خېل او اسماعيل زي يا سومل زي (Summuleye) يې لومړنۍ برخه ده. دوی د غزني په سهېل او ختيځ کي اوسي او د دوی دي. چي له علي خېلو سره يوځای

په زړمل کې اوسې، هر یو یې ممکن پېنځه زره کورنۍ وي. یوه برخه یې په هر ژمي کې وایي ته درومي، دوی د خپلو گاونډیو علي خپلو په غیر هم له پاچا او هم له خپلو مشرانو څخه ډېر خپلواک دي.^{۱۱}

د سلیمان خپلو شمالي برخه ستاني ژي، سلطان ژي او احمد ژي دي. لومړني یې چې په شمېر کې تر نورو ډېر دي، د وردگو په شمال کې اوسي او د کرنې په چارو بوخت دي. احمد ژي پورته دي او په التصور، سپیگه او د لوگر په ختیځ کې اوسي. خو خپلې رمې په ختیځ کې آن د جلال آباد تر غرونو پورې پیا یې. دوی پاچا ته پوره ایل دي او آن د غلزیو په پاڅون کې یې هم برخه واخیستله.

شیراني، چې شپږ زره کورنۍ حساب شوي، په کوه دامن کې له تاجکو سره په گډه اوسي. همدارنگه دوی د کابل سیند په شمالي غاړو کې آن د غلزیو تر ختیځو پولو پورې ژوند کوي. ویل کېږي، چې دوی د هغو نورو خپلوانو د نفوسو هغه اضافي برخه وه، چې د قوم له نورو برخو نه لومړۍ کندهار ته کوچېدلې وه.

لودیځ غلزي د غزني تر هسکې برخې پورې له درانیو سره نږدې ورته والی لري، خو څومره چې یو څوک د ختیځ په لور ځي، دغه ورته والی کمېږي. هوتکیان او توخي په کالیو، کړو وړو او دود دستور کې او په هر هغه ځه کې، چې د دوی د حکومت له طرز سره اړه نه لري، له گاونډیو درانیو سره پوره ورته دي. تره کې که څه هم د هر بل قوم په پرتله له درانیو سره ډېر ورته والی لري، د ختیځو غلزیو له کړو وړو څخه یو څه لري دي او دغه حقیقت د تره کیو د ملک په جنوبي برخه کې زیات لیدل کېږي. انډه له خپل حکومت پرته نور په هر څه کې له ختیځو خپلوانو سره ډېر ورته والی لري، ختیځ غلزي له درانیو څخه په پراخه پیمانه توپیر لري او دوی یو بېل بحث ته اړتیا لري. دوی آن په خپلو کې هم سره توپیر لري، هغوی چې د کابل په شاوخوا کې ژوند کوي، له هغو سره چې په سهېل کې اوسي، یواځې ډېر لږ ورته والی لري، خو ځینې داسې ټکي شته، چې دوی ټول په هغو سره له درانیو نه پوره توپیر لري. اوس مخکې له دې، چې هغه اختلافات شرحه کړم، چې ورته مې اشاره کړې، غواړم د هغو په حکومت څه رڼا واچوم.

د غلزیو حکومت

د غلزیو نننۍ حکومت د درانیو له حکومت څخه پوره توپیر لري، د غلزیو مشرانو هغه قدرت اوس باپللی دی، چې پخواني یې د خپل شاهي حکومت په وخت کې لاره، په دې کې پوره شک دی چې دوی هغې قدرت لاره، چې درانیو د فارس د

^۱ که څه هم ما د جنوبي سلیمان خپلو د هر یوه خپل د استوګنځي د پوره یادوني وعده کړې وه، باید په یاد ولرل شي چې دوی له یو بل سره یو څه گډ دي.

نمونې پر بنسټ په خپلو مېشتو کې رواج کړی و. ددې احتمال ډېر دی، چې آن په خپل ملک کې هم د غلزیو د پاچا واک له ورو دوی ولس په بهر کې د خپل واکمن له شور او غوږ نه ډک ملاتړ نظر دي ته، چې د هغه د اوامرو درناوی کړی وي. زیات یې د خپل قوم د ېرم او گټې لپاره کړی دی. خو ځینې ښې ښانې ښې چې دده واک ددې لپاره پس و، چې د قتلونو او لوړو او وږو مخه ونیسي. پخوا چې د غلزیو پاچا هر څومره واک لاره، اوس له منځه تللی دی. همدارنگه د دوی د اشراقو قدرت له هغو سره پای ته رسېدلی دی او که څه هم دغه قدرت د وگړیو په ذهن کې د درناوي احساس پرېښی دی، سره له دې هم دغه درناوی په بشپړ ډول دوسره له ویرې نه خالي شوی، چې د دوی د کړو په کنټرول کې هېڅ اغېزه نه لري. د هېڅ کلي ملک یا د هېڅ قوم خان هېڅکله د یوه حاکم په توگه د یوې شخصې یا له تر لاسه د یوې جدي دعوي په فیصله کولو کې مداخله نه کوي. دوی خپلې کورنۍ او نژدې خپلوان په نظم کې ساتي، خو نور ولس ازاد پرېږدي، چې څنگه کولای شي هغوی خپل اختلافونه لیرې کړي. داسې گڼل کېږي، چې حال تل دغسې نه و. ځکه چې دغه حال ددې لامل نه دی شوی، چې د جرگې له لارې یوه اجباري محاکمه په دې ډول مېنځ ته راولي لکه څنگه، چې د یرو درانیو ترمېنځ چې په جنگ جگړه ماری سره عادي دي، رواج لري. همدارنگه دغه حال نه د غلزیو مزاجونه توند کړي او نه یې د دوی د ښې سختې کړي دي. لکه څنگه چې یې د یرو درانیو کړي دي.

په ټولو غلزیو کې د حکومت د نشتوالي درجه په یوه اندازه نه ده، د کابل او غزني په شاوخوا خلکو کې د حکومت د حاکم قدرت د داخلي مقرراتو ځای نیسي. له ښارونو څخه په ډېرو لږو قومونو کې یا د حکومت د قاضي نه دې والی یا د هغې محکمې یو نایب د دعوي یوه خوا دي ته تشویقوي، چې شرعي پریکړې ته مراجعه وکړي. دا هغسې یو بنسټ دی، چې هېڅ مسلمان ترې غاړه نه شي غږولی. په هوتکو، توغو او په ټولیز ډول د لږو لارو د شاوخوا په غلزیو کې هغه اختیار، چې مشران یې د درانیو له حکومت څخه ترلاسه کوي او ښایي هغه درناوی، چې تراوسه هم د دوی پخواني مقام ته کېږي. دوی په برلاسي کوي، چې د ټولیزو الوگولو مخه ونیسي، خو دوی نه شي کولای د افرادو ترمنځ جگړې له مېنځه یوسي، خو د جنوبي سلیمان خېلو په مېنځ کې دغه ښې نظامي د یوه خپل په دنده تقسیماتو کې تر دې درجې پورې په ښځنیو او ان په دغسې شدیدو نښتو او مقابلو اړوي، چې د کورنیو جگړو نوم پرې ایښودل کېدلای شي خو آن په ډېرو ښې نظمو قومونو کې هم د عسارو د غوښتي یوه پریکړه ددې لپاره پوره ده، چې د ملکیت په سر دعوي حل کړي او په هغې سره د دوی د شخصو یوه لویه منبع وچه کړي.

د ختیځو غلزيو، په تېره بیا د سلیمان خېلو د یوه مشر قدرت دومره نه دی، چې د غسې یو مزی تشکیل کړي، چې په هغه یو خپل راټول کړي. دوی د یوسفزيو په څېر په دغسې وړو ټولنو وېشل شوي. چې په خپلو ټولو کورنیو معاملو کې خپلواک دي. خو له پاچا سره د دوی اړیکې له هغو اړیکو سره، چې یوسفزي یې ورسره لري، توپیر لري او د هغو په نتیجه کې په هر خپل باندې په ټولو هغو چارو کې، چې حکومت ته د لښکرو په تهیه کولو کې پادشاهي مالیاتو په تادیه کولو پورې اړه لري، د دوی مشر د واک خاوند دی. دغه محدود واک د یوه خان تر لاس لاندې د دوی بېلابېلو خېلونو ترمنځ یو څه اړیکه ساتي او زیات وختونه د یوه خپل د تقسیمولو عملیه غنډوي او دا هغه وخت وي، چې د یوه خپل شمېر دومره ډېر شوی وي، چې د یوه پرنځای ډېرو مشرانو ته اړتیا پیدا کوي. ښکاره ده چې کوم حالت، چې ما د درانیو او غلزيو د ژوند ترمنځ بیان کړی، څومره زیات توپیر سره لري او دا به له هغه بیان څخه توره هم څرگنده شي، چې اوس یې د جنوبي سلیمان خېلو د یوه کلي په اړه کوم.

د قلندر خېلو حال

قلندر خپل په کټواز کې اوسي، چې نږدې دېرش میله د غزني په جنوب کې پراته دي. دوی نږدې ټول کرونه گړدي او یواځې کله کله څاروي ساتي. هغوی، چې د کرنې کار کوي، په ټولیز ډول له هغو کرونه گړو ډلو څخه نیول کېږي. چې خپل پسرلي او اوږې په کټواز کې تېروي. د دوی ملک سمور نه دی، یواځیني حاصلات یې غنم دي، هغه هم هلته کرل کېږي، چې کارېزونه موجود وي. ځمکې یې یو فصله دي آن په هغې یوې ځمکې کې هم سر په سر غنم نه کېږي او د پرله پسې حاصلاتو په ترڅ کې سرې ته ډېره اړتیا لري.

د دوی په کلي کې نږدې میل کورنۍ مېشت دي، د کرنې په چارو کې ځینې ګاونډیان ورسره مرسته کوي، خو دوی له کلي نه یو څه لرې اوسي. د دوی د ترکانه او پښې گري کارونه گرځنده کسبگران اجرا کوي او د سیمې اقلیم یې ډېر سوږ دی. ځمکه یې خپل ملکیت دی او که دوی د پاچا له خوا د قیودالي شرایطو له مخې هم کوم سند په لاس ولري، هغه د دوی په حقونو باندې نه په واقعیت او نه په ظاهري بڼه کې څه اغېزه کوي. هر څوک، چې څنګه یې زده شواري هغسې له خپلې ځمکې سره معامله کوي او دغه ځمکه د هغې د وارث له مړینې څخه وروسته د اولادونو ترمنځ وېشل کېږي.

د دوی کلي سره له دې، چې ډېر کوچنی دی، بیا هم د یوه خپلواک ولسي حکومت حیثیت لري. دغه کلي د سلیمان خېلو د شوملزي په وېش کې ګډه دی او

ددغه وېش خان حکومتی مالیات ټولوي، خو په نورو چارو کې هېڅ گوتې نه وې او که ده په حکومت کې دغه دنده نه لرلای، دده او دده د خپل ترمنځ اړیکې به ډېر دمنځه پرېکې شوې وای. د دوی کلي په دوو محلو وېشل شوی دی او مراد خان او فیض طلب یې مشران دي. مراد د ټول کلي مشر دی او ملک ورته وایه شي.

د دوی صلاحیت یواځې په بهرنیو چارو پورې منحصر دی او دوی د وگړیو په لاندو کې هېڅ لاسوهنه نه کوي. یواځې په دغه حال کې لاسوهنه کوي، چې له دغو دواړو څخه یو د څلوېښتی موقتي صلاحیتونه ولري، خو دعوی په خصوصي توگه فیصله کېږي یا تر هغه دوام کوي، چې ټوله ټولنه په تکلیف کېږي. په دغه حال کې یو یا دواړه دعوه گر له کلي څخه ایستل کېږي. مدني دعوی د ملایانو په پرېکړې اوارېږي. ولسي او ټولنیزې چارې د ملک له خوا د فیض طلب په سلا اجرا کېږي. خو د هرې هغې موضوع لپاره چې ممکن په جنگ واوړي او یا کلي په جدي ډول اغېزمن کېږي. ملک د کلي لویان د جرگې لپاره غونډوي او مشوره یې غواړي. البته د هېڅ موضوع په اړه رایې نه ورکول کېږي، خو ملک د جرگې تمایل درک کوي او گوري. چې د هغوی نظر په کوم ځای کې دده له نظر سره سمون لري او په دغه حال کې، چې د دوی نظر له خپل نظر سره مخالف وويني. دوی قضاوت کوي، چې تر کومه حده د دوی په ملاتړ اتکا کولای شي. کله چې جنگ ته سلا تېل کېږي، سدا لاسه څلوېښتی ټاکل کېږي او د هغه قوماندني په نه بدلېدونکي ډول فیض طلب ته ورکول کېږي او په نتیجه کې دی د (میر) په لقب یادېږي. دی دغه لقب په ټولو وختونو کې لري. لکه څنگه چې مراد د ملک لقب لري، د میر لقب د ملک له خوا ده ته په رسمي ډول ورکول کېږي. په دې توگه، چې د ټول کلي په مخ کې یې په سر لنگوتې تېري او دی تر هغه سدا لاسه وروسته د کلي کنټرول په خپل لاس کې نیسي. جنگي مېړانه رابولي. د څوکۍ لپاره کسان ټاکي او ټول جنگي ترتیبات نیسي. په داسې حال کې چې د داخلي گم وډۍ د مخنیوي لپاره هر هغه څوک جریمه کېږي، چې سوله په خطر کې اچوي.

ملک له هغې شېبې نه، چې څلوېښتی وټاکل شول، خپل اهمیت له لاسه ورکوي. خو خپله لوړه رتبه او عزت ساتي. خو نور په هېڅ څیز کې گوتې نه وې او که په کومې الې گولي او دعوی کې پلو واقع شي. د هر بل فرد په شپږه جزا تابع گرځي. د څلوېښتی ټاکلو دود په ټول کتواز کې غلبه لري. په واقع کې د هغه شتون د هغو دښمنو له وجهه، چې د گاونډیو کلیو په منځ کې دوام کوي. د دغه ملک په ټولو برخو کې په برابر ډول ضروري گرځېدلی دی. سره له دې هم زه دغه فکر ته متعایل یم. چې حال تل دغسې نه و، ځکه داسې ښکاري چې د کلیو ټینګوال یواځې اوس

رواج شوي وي او په کتواز کې تراوسه هم ډېر کلي يې دېواله او خلاص دي. د کتواز خلک سره له دې، چې له نورو قومونو سره دښمنۍ او په خپلو کې دعوی دنگلې کوي، په هېڅ لامل توند او پارېدونکي نه دي. دوی په ښه زغم او ارامۍ ژوند کوي او د درانيو په څېر مرکي او مياشت تېري لري، چې هغه د يوسفزيو د پلې پسې خطر او نږدې پرله پسې يرغلونو ته په امان کې وي. دوی ډېر مېلنه پال دي او يو تن يې په دې گومارلی وي، چې د کلي په لگښت د مېلنو هرکلی وکړي او ترتيبات ورته ونيسي. دوی ټول د پښتنو د اصلي کميس (چې دلقه يې يواځې يوه ايان اغوندي) او د درانيو د فارسي قبې په ځای هندي سپين کالي اغوندي، چې هغه د دامن اوسېدونکي، چې دغه غلزي له هغو سره په گروډرو او شکل کې يو څه ورته دي، هم اغوندي او مخکې يې يادونه شوې ده. همدارنگه د دوی جامې د سپينو لنگوتيو په استعمال سره د هغو قومونو له کاليو سره توپير لري، چې ليري لويديځ کې پراته دي. دوی هم د درانيو په څېر خولۍ په سروې، خو د دوی خولۍ يو څه لوړې دي.

وسلې يې هغه دي، چې دراني يې لري، يواځې ډال ترېنه اضافه لري، چې هغه د مېنې له پوتکې او يا که کېدای شي د گينوي (گرگدن) له پوتکې څخه جوړوي. د کتواز ډېر خلک د درانيو په څېر د تندي د پاسه يو گروډ ځای غريسي، خو هغوی چې غواړي کسبي اتلان شي، خپلې ټولې ځمکې اوږدې پرېږدي، د دوی د هر يوه دا عادات دي څه وخت چې له دښمن سره په خپرو شي، خپله خولۍ اېسته غورځوي او په دې راځي وي، چې خپل ژوند له لاسه ورکړي، نه دا چې له هغه ځای چې خولۍ پرې پرته وي، بېرته لاړ شي.

مالومې وويل، چې قلندر خېل ټول کړوند گروي، په دوی کې پينځه يا شپږ کورنۍ پوښه هم شته، چې د کتواز د نورو بې شمېرو پوښو په څېر د کال په يوې برخې کې خپل ساره ميدانونه او سمې پرېږدي او د گومل د دواړو غاړو په غرونو کې په پورته او ښکته برخو کې ژوند کوي، واده د دوی لپاره يو ځانگړی گوښه او ارام ځای دی، د واهي د اصلي اوسېدونکيو باندې د دوټنيو شمېر دومره لږ دی، چې د دوی د تېري مخه نه شي نيولای او هغوی د دغو نفوسو په اضافه والي سره ډېر ضرر وړي، عموماً داسې فکر کېږي، چې انسانان زياتره د پوښو توپ ژوند پرېږدي او د کرنې ژوند غوره کوي او معکوس يې هېڅ نه پېښېږي، خو د قلندر خېلو يو څو پوښه کورنۍ موږ ته معکوس مثال په لاس راکوي، هغه شخص چې دغه معلومات مې ورڅخه ترلاسه کړل، په کتواز کې د ځمکې څيستن و، خو هغه په يوې پوښه کورنۍ کې واده وکړ او څنگه چې يې د کوچيتوب ژوند ډېر خوښ شو،

په هغو څو پیسو، چې یې د نکرېزو په کرلو سره گټلې او غونډې کړې وې، پورته وپېرودل او له هغې گرځندې ډلې سره یوځای شو، چې ده ورسره ځینې کړې وه. هغه غونډونه، چې دی یې ددغې لارې غوره کولو لپاره وهڅاوه باید هرو مرو نورو کروندگرو ته هم ښکاره وي، ځکه چې له قلندر خېلو څخه لږ تر لږه هر کال ډېر خلک د کوچیتوب ژوند غوره کوي. هر اوړی دوی خپلې کېدې. له کلي څخه لږ څه لرې دروي او کلي دوسره خالي کېږي. چې وروسته یې تېل کېږي. دوی ټول اوړی په کېدو یو کي تېروي او کله کله د کلي شاوخوا ځایونو ته دروسي. زما یو خبريال وايي، چې ددغه موسم خونې ډېرې وې، خو غونډونه یې که د ژمي له تېلې او هوسايي نه زیات نه دي، نو ورسره برابره خو به وي.

له هغو پوښه پرته، چې یواځې گومل ته اوړي، نور یې د سیند د امان ته خپلې لېږدونې اوږدوي. له دوی سره د میشت شویو اوسېدونکیو سوداگرو ډلې گډهېږي او ټول شمېر ته ډېرېږي.

دا وه د کتهراز د اوسېدونکیو او ښايي د ژايل د علي زيو (علي خېلو)، د خروار د سهاکو او د جنوبي سلیمان خېلو کړه وړه، چې بیان شول.

د الد گولو په کارولو کې د کلي مېنځگړتوب په ډېرو خېلو کې ډېر واضح دی او په ځینو کې دوی آن دواړه خواوې مجبوريږي، چې یا جرگې ته تن کېږي یا گرد سره کلي پرېږدي. په همدې ډول په ځینو خېلونو کې د حکومت بڼه په غوڅ ډول دموکراتیکه او ولسي ده او مخکې له دې، چې د یوه مهم کار په اړه پرېکړه وشي، باید د هر فرد رایه په نظر کې ونيول شي.

په احمدزیو کې حال همدغسې دی او دوی د لوگر ختیځ او تر جلال آباد پورې د کابل د ناوې ټولې جنوبي څارې په خپل لاس کې لري. سره له دې څنگه چې دوی ټول د پاچا پوره تابع دي، ددغه ټول خپل خان، چې هغه د پاچا استازی دی، نظر جنوبي سلیمان خېلو ته په خپل قوم باندې ډېر اغېزمن دی او د هغه ټول قوم که څه هم اولس زړه کورنۍ حساب شوي دي، ده ته په ټولو چارو کې د مشر په حیث گوري.

د کابل د څلورو ټپو غلزي آرام، د نظم ځاوندان او خوارېکښ خلک دي. دوی د پاچا پوره تابع دي او د خپلو ځانانو اختیار مني. په کالیو او د کپړ وړو په ځینو خواوو کې دوی د کابل اوسېدونکیو ته ورته دي.

ټول غلزي حکومت ته یو څه اندازه مالیات ورکوي، خو دغه مالیات بېلابېلو کسانو ته ځانگړي شوي. اوس یې لږه برخه بیست المال ته رسېږي. یوه برخه یې پخپله د غلزيو ځانان اخلي. بله یې هغه دراني سردارو ته ورکول کېږي، چې د دوی د نظامي ټولگيو قومانداني پر غاړه لري او یوه ښه اندازه یې عبدالرحمن خان ته

ورکول کېږي، چې د هغه له بغاوت نه وروسته بیا جاري شوي نه ده.

غلزبان د کرکټر له نظره د کابل په سلطنت کې په واضح ډول دویم قوم ګڼل کېږي. دوی له دراتيو څخه ډېر توپاني او له متعدي دي. خو دوی زېور او درانه خلک دي. د قواريو له مخې دوی په پښتنو کې ممکن تر ټولو پښه، تر ټولو ښکلي او تر ټولو پس منځي وي.

پوونده خروټي:

څنگه چې غلزي له خپل ملک سره لږه تشابه لري او خروټي په دغه قوم پورې اړه لري، دوی د پېل بیان مستحق دي. لکه څنگه چې په دراتيو کې اڅکزي په پېل ډول بیان شول، د دوی ګړه ډډه په واقع کې د دوی د وروڼو له ګړه ډډه دوسره توپیر نه لري. خو ګټې یې سره پېلې دي او دوی په حقیقت کې داسې یوه ټولنه جوړوي، چې له غلزيو سره یواځې په نامه کې ګډ دي.

خروټي په دغه سیمه کې اوسي، چې د کټواز ختیځ لور ته د سلیمان د غرونو په لړ کې پرته ده. دوی د ختیځ په لور د دغه لړۍ یوه مسترۍ سلسله او دغه پناخ نیولی. چې دوی په شمال کې له گردېزه پیلوي، د دوی لوریدیزه پوله ګومل ده، که د وائي ډډه سیمه په مېنځ کې نه وای، ګومل به یې جنوبي پوله هم وای، د خروټو د ملک په مېنځ کې د اورګون ډډه سیمه پرته ده، چې د تاجکو په یوه ځانګړي قوم پورمولیو یا قورلیو پورې اړه لري.

خروټي یو څو داسې تنګ میدانونه او ښاوي لري، چې په لوړو او ایسارو (نه وررېدونکیو) غرونو سره وېشل شوي دي. دوی څلور ښارګوټي یا کلي لري، په دې چې تر ټولو لوی یې چې سرفزا (Sarfza) نومېږي، یواځې پنځه سوه کورونه لري. دوی ټول پنځه زره یا شپږ زره ګورنۍ حساب شوي او زیاتره یې د کرنې چارې پرمخ بیايي. د دوی سیمه که څه هم تر کټواز پدایده ده، خو یواځې یو فصله ده او په هر ژمي کې د کال درې میاشتې تر واورو لاندې وي. دوی په غوړیو یوې ګوي، د ملک طبیعت یې داسې دی، چې دوی د پاتې څارویو لپاره تر پسو وزو ته ترجیح ورکوي. سره له دې هم په سوارو کې دوی ډېر اوشان لري.

دوی په ډېر ځانګړتیاو کې جنوبي سلیمان خپلو ته ورته دي، خو دغه ټول خپل د یوه موروثي ځان په امر یو موټی کېږي که څه هم دې په هغو یا له قدرت لري یا یې هېڅ نه لري. خو ډېر درنښت او وزن پرې لري. په همدې ډول د کلي ملکان ډېر اختیار نه لري، خو څنگه چې اشخاص مجبور دي، خپلې دعوي یوې جرګې ته وړاندې کړي، د دوی د اختیار د نشتوالي احساس دوسره نه کېږي. د یوې یاوړې منبع په روایت دوی ته د یوه داسې حقیقت نسبت کېږي، چې هغه د پښتنو له دود

سره موافق نه دي او زه د هغه په سمون نه دي شکمن يم. هغه دا چې دوی د ملک په ټاکنه کې د نسب نه شتمنۍ او محبوبيت ته زیاته پاملرنه لري، د خړوتو په وضع کې زه داسې کوم شی نه شم موندلی، چې د موروثي لوړتیا د دغه غېرهادي خصوصیت لپاره دلیل وگرځي.

خړوتې له خپلو شولو ګاونډیو، وزیرو او خدراڼو سره زیات وختونه په جګړه کې وي. همدارنګه دوی له قومو لیسو سره، چې ممکن تر هغو ډېر متصدن وي، په جنگ وي. په هغې تېرې جګړې کې چې د دېو خواو له خوا په قتلونو پیل شوې وه، دوی هېڅ چاته پناه ور نه کړه. یوه خړوتې وویل: زموږ جنگ نه د واک او نه د برم لپاره دی، بلکې د وینې په غرض دی.

په ژمي کې خړوتې مجبور دي بېکاره وي او د دوی د سون لرګي هم د مني له پای نه لومړی ټبرمه کېږي. په دغه موسم کې د دوی یواځینې کار له پامونو څخه د اوږدې توپل او یا له یوه کور نه بل ته د واړو په مېنځ کې د لارې جوړول دي.

بېوزله او غریب خړوتې، چې د څلورو میاشتو بېکاری توان نه لري، مجبور دي دودو سیمو ته لاړ شي او د خپل قوم د غویو او اړشانو ډېر شمېر له ځان سره بوځي. دوی د ګومل د شاوې آن هغې جنوبی برخې ته ځي او په پسرلي کې خپل ملک ته پرته ستنېږي، له درې سوه څخه ډېرو کورنیو په ځمکه کې خپله برخه پرېښي او د ناصرو په غېر پوره ګرځنده شوي دي. له دغې عملیې نه ډېر موده نه ده تېره شوې او یو څو لومړني پورته یې تراوسه هم ژوندی دي. دوی د دغه بدلون لپاره قوي دلاېل هم راوړي. دوی وايي: چې د دوی ځمکې دغسې دنگو ډېرینو غرونو په غېږو کې نیولې دي، چې د ځمکو پراخوالی ناممکن کوي، همدارنګه د جلفوزیو د ونو ګڼ سیوري، چې د دوی غرونه یې نیولي د څارویو لپاره د ونو د بوټو مانع ګرځي، نو د دوی د نفوسو طبیعي زیات والی دوی د خواږې پر لور بیایي.

د هر شخص ځمکه د هغه له مړینې وروسته د شریعت له مخې د ده د وارثانو تر مېنځ وېشل کېږي او هغه برخه، چې د یوه وارث حق کېږي، ورو ورو دومره لږه شي چې د یوه فرد ژوند پرې نه شي تامینېدای، نو ډېرو خپلونو خپلې ځمکې خپلو وروڼو ته پرېښودلي او پخپله پورته شوي دي. دوی اوس د خړوتو له ملک سره هېڅ راز اړیکې نه لري، په دې چې ژمی په دامان او اوږې غزني ته شوې تېروي، خو د دوی بېلوالی دومره ډېر تازه دی، چې تراوسه هم هغه اړیکې پکې قوي وي، چې دوی له خپل سره تړي. دوی تراوسه هم د خړوتو مشترک ځان مني او ځه وخت، چې په خپل خپل کلني لېږد کې له خپل ملک نه تېرېږي، د دوی خپلوان ټولېږي او توت او جلفوزي او د خپلو غرونو محصولات ورکوي، پورته خړوتې د هغو په مقابل کې

هم دوی ته د امان سوغاتونه ورکوي. د دغو پوښه وکړه وړه گټه مټه د ناخبرو په څېر دي، چې زه به زړه دغو بیان هم وکړم. خو دوی د ژوندانه له ټولو ضروري وساېلو څخه لا ډېر محروم دي.

وردگ

د وردگو په اړه به يوازې څو خبرې پس وي. ما لومړی ليکلي وو، چې د وردگو لويديځ ته د پاراپاميزاد غرونه او په درېو نورو خواو کې يې غلزي پراته دي. د دوی سيمه د پاراميزاد او نورو غونو ترمنځ (چې هغه غرونه لوگر له خروار نه پيلوي) د يوه اوږده گوگ په توگه ده. د پاراپاميزاد ځينې ژورې ناوې هم په وردگو پورې اړه لري. هغه سيند، چې په غلغلې په غزني نومول شوی، د دوی د ځمکو په جنوب کې بهېږي او د هغو د ټولې ساحې په منځ کې جاري دی.

ټول وردگان کروندگر دي، دوی ارام او باوقار او پوره ايل خلک دي. حکومت ته ماليات ورکوي او د اردو لپاره يوه غټه ونه، برابروي. له خپلو گاونډيو سره په جنگ نه دي او د دوی دعوي يا د دوی خپل حلايان يا په لوگر کې د حکومت قاضي فيصله کوي.

کاکړو

هغه ملک، چې تراوسه يې ذکر نه دی شوی او پښتانه پکې اوسي، په کاکړو پورې اړه لري. څنگه چې دوی د بلوڅو او ډېرو لرو پښتنو قومونو له خوا محاط دي. د کاکړو د سيمې په اړه د دقيق معلومات په لاس نه دي راغلي، نو ما که څه هم د دوی د سيمې د ختيځو برخو په اړه له مساپرو څخه مهم معلومات ترلاسه کړي، سره له دې هم د دغې موضوع په اړه زما نظريات واضح نه دي. نو زه بايد د کاکړو او د دوی د سيمې په اړه له هغه دقيق بيان نه تېر شم، چې د نورو په اړه مې برابر کړی دی.

د کاکړو د ملک شمالي پوله هغه ده، چې د غلزيو جنوبي پوله ده. شمال لويديځ ته يې ارغستان، پښين او د توري هغه برخه پرته ده، چې په اشکزيو پورې اړه لري. لويديځ ته يې د بلوڅو ملک او جنوب ته يې د سپينو ترينانو ملک پروت دی او ختيځ ته يې د سليمان غرونه، بيخ ته يې ځيني هغه وړې سيمې پرتې دي، چې د هغه يې يادونه شوې ده. د کاکړو ټول ملک نږدې د سلو ميلو يوه مربعه ساحه تشکيلوي. د کاکړو د ملک لويديځه برخه غرنۍ ده، داسې ښکاري چې ډېر بارز خصوصيت به يې هغه سلسله وي، چې ما يې ذکر د شمال او جنوب په لور کړی او د ختيځ (٦٨) درجو طول البلد او د ختيځ (٦٩) درجو طول البلد په منځ کې پروت دی. د دغو غرونو د لړۍ په لويديځ کې د شمال له لوري نه د کاکړو په ملک کې سيرونه ډاک (Senona Daugh) (يولور، سور او وچ ميدان، چې يواځې د ورشو

لپاره وړ دي) او په کاکړو پورې مربوطه توبه واقع ده. دغه سيمه که دغه هم ډېره غرنۍ ده. ښايي له هغې برخې سره ورته والي ولري. چې په اټکزيو پورې اړه لري او دغه يې بيان راغلي دي. دغه ميدان د جنوب په لور خلاصېږي، خو په غرونو کې يې ډېرې درې شته، چې تور مرغه، برشور (Barshor)، نارين، توگي (Togy) او هونا (Honna) يې ممکن د هغو له جملې څخه ډېر ښکاره وي. چې د لويديځ په لور خلاصېږي. تر هغو لا هم جنوب ته تر بحث لاندې غرونه د کلات له هسکې سيمې ته يواځې د بولان په اوږدې درې سره پيل شوي دي. د برشور دره له څه ډېر بيان ته اړتيا لري. دغه دره د لوړه سيمه له سرچينې څخه پيل کېږي او د پښين تر خولې پورې ورسره ملگري ده. دغه دره شمال ته د توبې د هسک ملک او جنوب ته د غرونو تر مېنځ پرته ده. بر سر يې تنگ او په وټو بوټو ډک دي. خو ښکته برخه يې ودانه ده او کروندگر پکې اوسي او د خراسان ټول پيداوار پکې ښه پرېمانه موندل کېږي. که په دغه درې کې پيل خلک نه اوسېدلي. هغه د پښين يوه برخه شمېرل کېدای شو. په دې چې د دوی تر مېنځ کوم طبيعي پيلتون نه ليدل کېږي. د هونا (Honna) دره د شال پر لور خلاصېږي او د چوپړ کوتل له ليدې څخه شروع کېږي. په دغه ځای کې سرک د يوې هسکې غونډۍ له پاسه زاورا (Zawara) ته اوږي.

شال

په خپله شال هم دلته يو څه بيان ته اړتيا لري. ځکه چې د کاکړو يو قوم د کاسي (Cassy) په نامه پکې اوسي، خو ځنگه چې دغه سيمه د احمد شاه دراني له خوا د بلوچستان نصير خان ته د خراسان د تيس د محاصرې پر مهال د هغه د خدمت په مقابل کې ورکړ شوې ده. بايد هغه نور نو د پښتنو د ملک کومه برخه ونه شمېرل شي. دغه سيمه پښين ته ورته ده. خو تر هغه ډېره مسوره ده. کاسيان د بلوچ د حکومت تر ادارې لاندې دي. خو دوی ځانله خپل خان لري او له دوی سره ښه چلند کېږي او مخ په غوړېدو دي. که کومې نورې درې د لويديځ په لور خلاصېږي، د هغو توپير ته د هغو د اوسېدونکيو لپاره اونه د هغو لارو له لامله کېږي. چې ورڅخه تېرېږي. خو يواځې د کاکړو پوښه و لپاره په ژمي کې يو گوټه ځای برابروي.

د طول البلد (٦٨) درجې د غرونو ښاخونه د ختيځ په لور اوږدېږي او دغه ملک له پوري (Hore) څخه پيلوي. خو گومان نه کوم چې هېڅ ښاخ به يې د سليمان تر ښاخونو پورې ورسيږي. بل يې د پوري تر جنوب پورې غځېږي. له زاوره، تل او چوتیالي (Choteccalle) نه وروسته يې تر ښاپسته حده وېشي او د کاکړو د ملک جنوبي پوله جوړوي. د زاورې، تل او چوتیالي د جنوب په لور د غونډيو يوه پراخه لړۍ د (٦٨) درجې له لږ څخه اوږي او د سليمان تر غرونو پورې غځېږي او د

سیستان خوا ته د افغانستان پوله جوړېږي.

اوس غواړم د هندو سیمو بیان وکړم، چې ددغو غرونو ترمېنځ پرتې دي، له جنوب نه به یې پیل کړم او د شمال په لور به مخ، ترڅو د درانیو او غلزیو معلومو ملکونه ته ورسېږم، خو پخوا له دې چې غرونو ته ننوځم نه ده دا وی، چې د کاکړو د پوټي (Ponner) د هغه خپل پداره یو څه ولیکم، چې د سیستان په اوارو کې په سیوی کې اوسي، دوی له خپل نور قوم نه د غرونو او بلوڅو په ذریعه پیل شوي، چې دواړه سره کلک دښمن دي، یو مساپر د شمال په لور د خپل مزل په لومړي گام کې له دادر (Dander) څخه سیوی ته ننوځي، سیوی د مټینې خاورې یو اوار او گانگړه میدان دی، خو په غیږو برخو کې دغه طبیعي عېبونه د هندو ویالو په برکت له منځه ځي، چې له غرونو څخه راتېکته کېږي، د سیوی د ښار شاوخوا لږ تر لږه ډېره مسوره ده، پونیان تراوسه هم د افغانستان د ملت یوه برخه ده او د پاچا یو حاکم پرې حکومت کوي، دا به عجیبه وي، چې هغه لاملونه معلوم کړای شي، د کومو له مخې ښایي دوی هلته راغلي دي او د هندوستان جنوبي ولایتونه د پوټي د خپل په هندو خلکو ډک شوي، چې ښایي دوی هلته څو پېړۍ دمخه لېږدېدلي وي، یانې له هندوخت نه چې دوی د دکن په تاریخ کې ښه نوم لاره.

د سیوی په شمالي خوا غرونو کې او همدارنگه د سلیمان د غرونو په سهېلي برخو کې بلوڅ اوسي، خو د چوتیالي جنوب ته پرتو غرونو کې ځینې ازاد پښتانه مېشت دي، چې هغه په عمده ډول د لوټي (لودي) د قوم له هندو پاتې کسانو څخه مرکب دي، چې یو وخت یې د هندوستان په تاریخ کې ښه نوم لاره، د دلازاگو تاریخ به ددغه قوم په برخلیک او حال یو څه رڼا واچوي او دا د یادوني وړ ده، چې د پښتنو ډېر قومونه، چې پخوا په هندوستان کې په خپل نامه یادېدل، اوس له خپل هېواد څخه تېرې وړک شوي دي، له دغه حال نه داسې نتیجه اخیستل حتمي ښکاري، چې دوی یواځې د نفوسو د پریښت له لامله نه دي راتېکته شوي، لکه څنگه چې یوسفزي په دې ښه دي وختونو کې روښلکند ته راغلي دي، بلکې له خپلو اصلي ټاټورو څخه شړل شوي او په دې مجبور شوي، چې په دغسې مایجا غوښتلو لاس پورې کړي، چې د هند له برکته دوی په بهر کې نوم گټلی دی.

تل او چوتیالي

تل تر شمال نه هم لا پراخ دی او د شمال خوا ته یې د غرونو شتون ددې لامل کېږي، چې د تل او چوتیالي اوار میدانونه سره ونښلي، د تل او چوتیالي خاوره د شال په څېر ده، خو اقلیم یې تر هندو هم ښه دی او ښایي کرنه یې لا هم پراخه وي، پورې هم د ساحې او هم د مسورتیا له نظره زیاتره د پېښور میدان ته ورته

شودل شوي ده. زه د دغې پرتلنې په اړه د دقیق قضاوت چانس په لاس نه لرم. ممکن داسې وگڼل شي چې پورې سموره ده او ټنډه کرنه پکې کېږي. لکه چې هغه په یقیني ډول ډېر اوسېدونکي لري او ټول اوسېدونکي یې کروندگر دي. یوه خورا لویه ریاله د پورې په مېنځ کې د جنوب لورید یخ په لور روانه ده او یو څو نورې ریالې او خورا زیات شمېر کارېزونه هم دغه ملک خړوبوي. د دغه پیدوار او د هغه د اوسېدونکیو کچه ډېره تراوسه هم هغه دي لکه چې د خراسان په بحث کې وړاندې شول. خو جامې یې د هندي کالیو په څېر دي.

ږوب

د پورې شمال ته غرونو او د هغو غرونو په مېنځ کې چې د طول البلد په (۶۸) درجې کې پراته دي. هندو باغ پروت دی چې هغه د ږوب د سیند سرچینه ده. د ږوب سیند له دغه ځای څخه د شمال ختیځ په لور درومي. چې په سرماغه (Sirmagha) کې د گومل له سیند سره یوځای کېږي. گومان کوم، چې ږوب په یوې تنګې درې کې لومړی یوه ډبره ریاله ده او هغه ښکله په کومې نوې ریالې نه بدلېږي. خو د خپل بهیر په لومړۍ برخه کې یو پراخ میدان په درېو برخو وېشي. چې د غزونې پکې پرېمانه موندل کېږي. په شمالي برخې کې یې ټنډه کرنه کېږي او غنم وربشي. شولې او نور جویات پکې کېږي. خو زیاته برخه یې ورشوګانې جوړوي او په هغو کې پرونده یې شمېره او لویې مېنې جوړوي. د ځینو روایتونو له مخې ټول اوسېدونکي یې په کېدو یو کې ژوند کوي او د نورو روایتونو پر بنسټ هغه یوه داسې سموره سیمه شودل شوې. چې له کلیو او کرنې نه ډکه ده. دغه ظاهري نقیض روایتونه یواځې هغه وخت سمېدای شي، چې داسې وگڼل شي چې هغه د دغې پراخې سیمې په بېلابېلو برخو پلي کېږي.

د ږوب سیند په ټیټه برخه کې د دغسې سپېرو غرونو په مېنځ کې تېرېږي. چې په گومل باندې راتاو شوی دی. ټول یې د سلیمان د غرونو په لړۍ پورې نښلول کېږي. د ږوب دره د شمال په لور ممکن د هغو غرونو په یوې لړۍ محاطه شوې وي. چې گومان کېږي د سې اوڼه (Seemna) جنوبی حد جوړوي.

هغه ساحه، چې د ږوب او د پورې د پولو او د سلیمان د ښاخونو په مېنځ کې پرته ده. د بایرو او هري پالو لپاره ملکونه او د موسی خېلو او ی سوتي (Esote) کاکړو لپاره ورشوګانې برابروي.

ټول هغه واره غرونه او غونډۍ، چې د کاکړو په سیمه کې پرتې دي، یې شمېره پرونده و ته ځانګړي شوي او د دغې سیمې لورید یخ غرونه لکه څنګه، چې زیاتره وخت ورته اشاره کېږي. ډېرې درې او واره میدانونه لري. ځینې یې ښې کرل کېږي.

خو زیاتې یې د پورته د مېنو نیولې وې.

په دغسې یوه لوی قوم لکه کاکړو کې موږ ډېر لږ هیله کولای شو، چې کړه وړه به یې یو راز وي. په تېره چې دوی لږ تر لږه په لسو خېلونو وېشل شوي او هر خپل بیا په بې شمېرو ځانګړو ټولنو وېشل شوی دی او د ټول قام د پاسه یو اغېزمن مشر وجود نه لري. د برشور کاکړان له تریشانو سره دومره نږدې ورته دي، چې نه شيایې د هغو په اړه نور توضیحات ورکړل شي، خو د دغه قوم بله برخه چې زه یې پیژنم له هغو سره چې بیان شوي نږدې ورته والی هېڅ نه لري، سره له دې هم په لویدیځ کې د یوې ناحیې او په ختیځ کې د بلې ناحیې بیان او داسې هم د منتخبو خېلونو په اړه یو څه توضیحات به پوره وي، چې د دوی د ځانګړنو په اړه یو فکر پیدا شي.

کنچوغي

کنچوغي (Cunchohye) د کونډ (Kund) د غره په لویدیځ اړخ کې یوه تنګه دره ده، ځمکه یې آباده ده او ډېرې برخې یې بې کرل کېږي. په پسرلي کې ټوله دره او ګاونډۍ غونډۍ یې زرغونې او په ګلاتو پوښلې وي، اوسېدونکي یې د مني تر پای پورې د دوو فصلونو په کرلو او د پسونو او څارویو د څارنې په چارو بوخت وي، خو په ژمي کې د درېو میاشتو پرځه او د ځینو وختونو واوره دوی په دې مجبوروي، چې د موسم د معمولي بېګارې له لامله بېکاره اوسي.

د کنچوغي وړه دره ورو ورو پراختیا مومي او له دېرشو میلو څخه ډېره د جنوب لویدیځ په لور غځېږي، د درې پراخه برخه (چې نور نو د هغې په اصلي نامه نه یادېږي) نږدې څلوېښت پنځوس کورونه لري او د هغو شاوخوا ښه کرنه کېږي، خو زیاته برخه یې شپږو او د هغو رمو نیولې ده.

لویدیځ کاکړ

د کنچوغي ټول اوسېدونکي د سونوتیا (Sunnottea) د خپل یوه برخه ده او د هغوی ملک د کاکړو د لویدیځې پولې په اوږدو کې له زاوړ نه تر (سي او نه ډاګ) پورې غځېدلې دي. دغه لوی خپل د یوه مشر تر لاس لاندې دي او هغه په خپل خپل یا لږ تر لږه د هغه په هغې برخې، چې د کنچوغي په ګاونډه جنوب کې اوسي، ډېر قدرت لري.

د هغه مرکز په اورګوس (Orguss) کې دی، چې له هغه ځای نه دوه مزله لرې دی، خو سره له دې هم د ډوب سرچینې ته نږدې پروت دی. د دغه مشر صلاحیت په زیاته اندازه له پاچا څخه تر لاسه کېږي. د دغه اوسني ځان نیکه کوم وخت، چې د تریشانو له تېریو او د خپل قوم له بې اطاعتۍ او ګوندیمارۍ نه ډېر په تنګ شو، له ځان سره یې دا پرېکړه وکړه، چې احمد شاه ته عرضي شي (او هغه وخت، چې هغه

په تریه کې ښکاره کاوه، ورته یې خان ورساوه) او دا عرض یې په دغسې حال کې وکړ، چې اوږ یې په سر و، دغه دود په ځینو آسیایي هېوادونو کې د سخت خپلگان او غم یوه نڅینه ده^(۱).

پاچا سعد لاسه د هغه عرض ته غوړ ونيو او امر یې وکړ، چې باید هغه علمي شي او د دغه کار لپاره یې د عسکرو یو وړو ټولګی د ترښانو ملک ته ولېږه. دغه قوم سعد لاسه له خپلو تېریو څخه واوښت او سوډوتیان، چې د پاچا له فرمان څخه وډار شول او ممکن هم د لښکرو له نږدې والي نه یې خطر حس کړی وي، خپل خان ته تسلیم شول او دده پر ځای د ناستو (اخلاقو) اختیار تر ټن ورځې پورې همغسې پر ځای پاتې دی، خو د دوی صلاحیت ممکن د دوی د خپل په شمالي برخې پورې منحصر وي، ځکه طهماس خان چې په جنوب کې یو تابع مشر دی، تراوسه پورې په کېد او نوم کې دومره تر هغو پرمخ تللی دی، چې ددې احتمال نشته چې دی دې تراوسه هم هغو ته تابع وي.

طهماس خان

دغه جنگي مشر په زیاته اندازه د هغه بریالي جنگ په نتیجه کې ځانله نوم وگاټه، چې ده له بلوڅو سره وکړ. بلوڅان د هغو سرحدي ښتو له لامله په تنګ شوي وو، چې د دوی او د کاکړو تر مېنځ پېښېدلې، په پای کې دوی په دغسې ډول په کاکړو ودانګل، چې هغه ته یې د ملي جنگ یو شکل ورکړ. شپږ زره بلوڅان د خپل مشر نصیر خان په حکم ټول شول او کاکړان، چې له دغه جدي تېري نه سخت وډېرېدل، له خپلو رموزو سره دوژک ته واوښتل.

دوژک یو ډیرین میدان دی او د زاوړي لویډیخ ته د غرونو په ډېرې ځمکې برخې کې پروت دی. هغه ځای ته ختل له ټولو خواوو نه سخت دي او په ډېرو اړخونو کې ایسارو ګډنګونو او نه ورسېدونکیو کمرونو په غېږ کې نیولی دی، بلوڅان، چې د شال له خوا نه د دغه ځای په محکمۍ پوره خبر وو، د هوتا د در له خوا ورچنگ شول، د طول الېله (۶۸) درجې په غاښي ورواوښتل، له زاوړي نه تېر شول او په یوه دغسې تنګ پیچرومي دمنځه ولاړل، چې دوژک ته د ختلو یواځینې لاره وه، طهماس خان دوی ته څه ونه ویل، ترڅو دوی وروستي غاښي ته ځانونه ورسول، دلته یې گیر کړل، پرې ورې دانګل او نږدې ټول یې د دوی له قوماندان فاضل خان سره له ټنځه تېر کړل د سوډوتیانو مشر ته، چې طهماس خان په هره سترګه ګوري، دی د خپل خپل په نورو

^۱ دغه دود ټولو هغو کسانو ته ښه معلوم دی، چې د قسطنطنيې له هغو رواجونو سره ښه اشنا دي، چې لخواړي په یقیني توګه د وزیر اعظم حضور ته په رسېدلو بریالي شي. پښتانه دغه رواج داسې مانا کوي، چې ګڼې عاړې په دغسې یوې سختې تنګسې کې ټکېل شوی، لکه په اور کې چې سوځي.

برخو ښه قدرت چلوي. له دغه خپل څخه دى ماليات او باج نه ترلاسه کوي. خو څه وخت چې دى کوم کلي ته ورشي، سوغاتونه ورته وړاندې کېږي او دغه سوغاتونه کله کله ښه قيمتي وي او څنگه چې دى ته په مجلل ډول ورنه کوي او نه اجير شوگران لري. دغه سوغاتونه او د هغه د خپلو ځمکو حاصلات دده لپاره ښه بس دي.

څنگه چې سونوتيان اوس نه بهرني جنگونه لري او ماليات هم نه ورکوي او همدارنگه ډېر کلونه کېږي، چې پاچا د دوى ونده، سواره نظامي ټولگي احضار کېږي نه دي. د دوى د مشر د اختيار تعميل يواځې د حقوقي دعوى په پرېکړه پورې منحصر شوى دى. د ډېرو دعوى د پرېکړې کار د کلي ملک ته پرېښودل شوى او دى د لښه ډېر اختيار لري او له اعدام پرته ډېرې جزاگانې ورکوي، خو په ټولو اجرايي چارو کې دى مجبور دى، چې د کلي د لريانو ملاکې ترلاسه کړي او دى هېڅ مهم کار د جرگې له موافقې پرته نه کوي.

د کنچوغي ملک له هر گليوال نه يوه ټاکلې اندازه جنس ترلاسه کوي. طبيعي ده، چې د دغسې قومي حکومت تر سيوري لاندې بايد جنگونه لږ وي او په هغو يو څو ټاټاګونو کې، چې پېښې وژونکي وسلې پکې هېڅ نه کارول کېږي، خلا او شکاونه په دوى کې هېڅ نه شته او خلک يې آرام او په سرله مښ دي او د يوه کاکړ په روايت له خپل بخت نه خوند اخلي او پرې قانع دي. کنچوغي ته نږدې پوونده د دغسې پراخې درې او د هغې په ګاونډيو غونډيو کې د څلورو يا پينځو کېډيو په ډېرو ډېرو کې خواړه دي. په ځينو موسمونو کې دوى د وښو د نشتوالي له لامله په لږو مېنو کې سره يو کېږي او د نورو قومونو سيمې ته ور درومي. په داسې حال کې چې د غوښدو په حال کې يوه مېنه يواځې له يوې کورنۍ څخه جوړه وي.

دوى ډېرې ساعت تېرې لري. بنديز پرې نه دى لگول شوى، له حکومت څخه خپلواک دي. سره له دې هم هېڅ جرم پکې نه وي.

د کنچوغيو رواجونه، کېډه ډېره او جامې له هېڅ اړخ نه د درانيو د ملک له پراخو برخو سره توپير نه لري او ويل کېږي، چې هغه د کاکړو په ټولو لويځو خپلونو کې چې رواج لري، هغسې يو شان دي. زه به اوس په دې پيل وکړم، چې د بورې په لنډ بيان سره د ختيځو کاکړو حال ترسيم کړم.

ختيځ کاکړ

د دغه آواز ميدان ساحه او سمسورتيا او د هغه نرم او معتدل اقليم دمخه بيان شوى دى او لکه څنگه، چې خبر شوى يم آن پسونه هم په وچو ډاګونو کې نه، بلکې په شوه يارو ځمکو کې پېول کېږي. کرنې بايد هغومره پرمختګ کړى وي لکه څومره چې کېدای شي.

حاصلات يې نږدې هغه دي، چې په لويديځو ملكونو كې پيدا كېږي. اروپايي مېړي تر اوسه هم پكې عموميت لري، خو شوتله او ټكريزې پكې نه كړل كېږي. شپته پكې ډېره نادره ده، څاروي يې هغه دي، چې په لويديځ كې موندل كېږي، خو اوشان پكې لږ ليدل كېږي. اوسېدونكي يې په دغسې كليو كې اوسي، چې په لوړه سويه كورونه لري او خيښي يې اوړي په كورونو كې تېروي، چې كليو ته نږدې پر تې وي. ځانان يې په وړو كلاگانو كې اوسي.

نارينه يې تر اوسه هم كميس اغوندي، خو دوی د تېرې پرځای لنگوتې په سروې بله لونگۍ په ولو اچوي او لكه څنگه چې په هندوستان كې معموله ده، پور لرونكي گاوالي (پنې) په پښو كوي، د نيمڅپو او د پسونو له پوتكونه جوړ كوشي په دوی كې ډېر شان او نادر دي او د دوی كړه وړه او ساعت تېري هغه دي، چې په لويديځ كې رواج لري.

په پوري كې د والس خپلواكي ټولنې شته. كه څه هم خلك يې د سارن (Sauran) د خپل يوې ځانگړې ډلې ته منسوب دي. هره يوه يې څو كلي لري، چې ځان له پيل مشر لري او داسې ښكاري، چې د ټول قوم له ستر مشر سره څه اړيكي نه لري. يواځې د جنگ په وخت كې دوی يو موټي كېږي. دغه كلي زياتره وخت په خپلو مېنځو كې په جنگ اخته وي، كله كله دوی خپلې شخړې يوه منځگړي ته وړاندې كوي، خو زياتره وخت يې د توري په ژور حل كوي آن په خپله په يوه كلي كې هم مشر زيات واك نه لري. څه وخت چې په يوه نږدې ځای كې شخړه پېښه شي، جرگې ته يې د حل لپاره وړاندې كوي، خو چې يو څه لرې پېښه شي، په خپل حال پاتې كېږي، ترڅو په خپله حلې شي.

د كاكړو نوري ډلې كېدای شي كنچوغي يا پوري ته ورته وي او دا په دې اړه لري، چې هغه لويديځ يا ختيځ ته نږدې پر تې وي، خو هغه ډلې چې د ملك په مېنځ كې پر تې دي، هغوی تر هغو نورو ډېر شل دي. دلته دوی په سي كې تنگ، وډر واسكې او د نيمڅپي يو ډول تنگ پر توگ اغوندي او په اوړي كې له ملا نه پورته لوڅ گرځي. په هندوستان كې به دا عجيبه ونه برېښي، خو څنگه چې هغه د پښتنو له رسم و رواج نه مخالف دي، دا بايد په خپله د دوی له خوا د تمدن د نشتوالي يو ثبوت وگڼل شي.

ويل كېږي، چې كاكړان په ځينو برخو كې په مېنځو كې اوسي، خو هلته هم دوی د هغه قوم د ډاډه ماري له روحيې نه آزاد دي، چې دوی د خپل ملك په شلټوب او زېم ټوب كې له هغوی سره ورته دي. په ډېرو برخو كې پورته ده، چې د هغوی شمېر د كرونډگرو تر شمېر ډېر دی. په وړو مېشو كې خواره دي، لكه څنگه چې په لويديځ

کې دي، خو ویل کېږي چې دوی په پوپ کې په دغسې لویو مېنو کې سره غوټه شوي، چې د کېډیو ښارونه ورته وایه شي، هلته ویل کېږي، چې دوی د خپلو پسونو په شېر غوایي هم ساتي او که دا رښتیا وي، دوی به په افغانستان کې د گرځنده مالدارو یواځیني بېلگه وي.

په ټولیز ډول د کاکړو د ملک زیاتره برخه غرنۍ ده او د کرنې لپاره وړتیا ده، او اوسېدونکي یې دغسې پوښته دي، چې په کې وېرو کې شل او د ژوندانه له قونو مخه لرې دي، خو ساده، آرام، نه تېري کوونکي او بې آزاره دي.

شپږم څپرکی

ناصر

ټول هغه قومونه، چې دمخه بیان شول، ځانګړې بېلې سیمې لري او د هر یوه د سیمې د ټاکنې موقعیت له مخې د دوی په حالاتو رڼا واچول شوه، خو ناصر ځانګړې سیمه او ټاکنې ملک نه لري، نو ده حقیقت موږ ته ازادي راکوي، چې چېرته وشوایو، هلته پرې وغږېږو.

دوی له نورو قومونو څخه په زیاته اندازه په خپل ګرځنده ژوند کې توپیر لري، دلته به ژه د هغوی په حالاتو رڼا واچوم.

ناصر په پسرلي کې د توغیو او هوتکو د ملکونو په وچو ګاګرو کې د درېو، څلورو یا پینځو کېږدو په مېنو کې خواره وي، د کال په وروستی برخه کې د سلو یا دوو سوو کېږدو په مېنو کې سره ټونډېږي او خپلو رمو ته د وینو د لټولو لپاره لنډه مزلونه کوي او همدا چې منی مخ په پای ته رسېدو شي، سره جرګې کوي، کېږدې ټولوي او د دامان د اوارو او تودو میدانونو پر لور په خپلو اوږدو لېږدېدنو پیل کوي.

ناصر د دښمنو وزیرو له ملک نه په دوو چوپړو کې تېرېږي او دا د ځان او مشرانو په پریکړې پورې اړه لري، چې کومه چوپړ دمخه شي او هرې چوپړې د ټونډېدو ځای په ګومل کې کوټزور (Kunzoor) ټاکل شوی او ټولې چوپړې په خراسان کې د اوږې له مېنو او بانډو څخه د دغه ځای په لور روانېږي. د خپل دغه اوږد، مزل په پیل کې دوی له دغسې وچو ډاګونو څخه تېرېږي، چې له ځان پرته نور ملکي ورسره نه وي، خو همدا چې کوټزور ته نږدې شي، ټولې لارې پرې ځکې شي او له بېلابېلو او لږو ځایونو څخه د یوځای کېدو د محل پر لور ټولېږي، دلته ګډوډي ډېرېږي، دوه ډلې چې زیاتره وخت په جنگ وي، دلته په یوې تنګې درې کې سره یوځای شي او په دوی کې نوي لاتیږي له دې لامله راولاړې شي، چې هره ډله هڅه کوي د غرونو له

غایبونو څخه لومړی واورې، په پای کې دوی ټول په کونزو کې د کېږدیزو او څارویو په یوې ډېرې ګډې وډې مجموعه کې سره غونډل شي.

دغه ټوله مجموعه تر دېرشو زرو وګړيو واورې، د رمو، ګلو، څارویو، اوبیانو او دوی د ټولو شتمنیو شمېر او مقدار په واقع کې له حساب نه وتلی وي، د دغسې یوه ستر جمعیت درې، درې او ګډوډی ته په نظر کې نیول کېدای شي.

له وزیرو سره جنگ

د ورځې له مخې دوی په ډلر سره د وینو او د سون د لرګیو په لټه یوه خوا بله خوا ځي، د شپې له خوا دغه ګوښه او غلې درې د ډېرو ګټو خلکو په شور او غوږ، د څارویو په رېښه او اوبیانو په زیږو غر مېدونو او خپله د ناصرو په نارو سورو او سندرو ډکې شي، څه وخت، چې ټول قوم سره غونډل شي، څلورېښتیان ټاکل کېږي او د امان په لور خپل پرمختګ ته بیا دوام ورکوي.

وزیر په عین حال کې د یوه بې امانه جنگ لپاره په ټول احتیاط او پټون له دوی سره د مقابلې لپاره تیاری نیسي، د دوی خپلونه د غرونو په ژورو ګرنگونو کې غونډلې او ممکن یو ځانګړی څړی (جاسوس) د یوې برخې په څنډه، کې څارنه کوي او د دغسې ریځپاڼې سیمې په چوپټیا کې د رارسېدونکي جمعیت د زړو اوږدو لپاره غوږ نیسي، په پای کې د ناصرو آواز یې تر غوږپوشي او دغه درې د انسانانو او څارویو په غوغا سره ډکې شي، چې د ګومل د سیند پر تګلوري او غاړو کې راټوی شي، دغه خبر بیا وزیر ته رسېږي او دوی په داسې تنګو لارو او په هغو درو ورښکته کېږي، چې یواځې دوی ته معلومي وي او په بې نظمه جمعیت وردانګي، یا په سنگرونو کې ځای نیسي، ترڅو بې لارې شوي ناصر ټوټه ټوټه کړي.

د وزیرو دغه تاکتیکونه د هغې بې پروایۍ یا څار له مخې غوره کېږي، چې دوی یې په ناصرو کې ویني، د خطر په دغې مودې کې چې یوه اونی یا لس ورځې دوام کوي، ناصر په غیر عادي ډول د تیاری په حال کې وي.

د څلورېښتیانو واک ټولې دښمنۍ څپي، د تګ ترتیب او د دفاع وسایل ټاکنې، ټول قوم په یوې ډلې کې خوځېږي، د غوره شویو سړیو ډلې مخ، شا او دواړه اړخونه ساتي، په داسې حال کې چې نور ناصر پسونه او اوبیان په مخ بیایي او ځان امانه کوي، چې هر هغه یرغل شاته وتیږي، چې ممکن د دښمنو له خوا په دوی وشي، په واقع کې دوی دغسې تیاري ته اړتیا لري، ځکه چې د وزیرو د شوکې مېته په اوږدې دښمنۍ سره شلیده شوي او دوی هېڅ ناصر ته چې د دوی په ګوتو ورشي، امان نه ورکوي. په پای کې دوی د زړکونې (Zirkunnee) غایبي ته رسېږي او بیا د اوارو میدانونو په لور مخه کوي او له برابرسین څخه د مروت تر غونډیو پورې په ټول

دامان کې خواړه کېږي.

هر خپل ځانگړې سيمه لري، چې په هغې کې د عادت له مخې اړوي او د هغې شاوخوا ته تر هغو ځايونو ځي، چې وښو ته يې اړه لري، دوی گردې مېنې جوړوي او د هر گردې په مېنځ کې د شپې له مخې خپل څاروي ساتي.

د ژوند طرز

اوس نو د دوی ژوند، روزگار و روزگار له تنوع نه ځالي وي، يواځې په ښکار سره چې دوی يې په ډېر شوق کوي، تاوده کېږي. دلته ښکار د دوی يواځينې په زړه پورې شغل دی، ټول کارونه ښځې کوي، دوی کېږدي دروي، لرگي ټولوي، اوږه راوړي او پخلي کوي، نارينه يواځې له اوښانو او پسونو سره وژگار گرځي. ددغه کار لپاره يواځې يو څو کسه بس وي. شتمن خپل څاروي ددغه اوږه، غنډ په موده کې په کرایه ورکوي، خو کرایه والا يو غريب نارينه استخدماوي، چې له څارويو سره ملگرتوب وکړي او هغه ته د کرایې درېمه برخه د اجورې په ډول ورکول کېږي. د ښځو منځ هېڅ پست نه وي، خو هغه سوچه توب او حيا چې د شملو قومونو ځانگړنه ده، په دوی کې نه عامه ده.

څه وخت چې واوره د سليمان په تخت ريلې شي، د ناصر د مېنو مشران د ټول قوم ځان ته پېغام استوي، چې د جرگې لپاره وخت وټاکي، په هغې ټاکلې ورځ دوی ټول د هغه په مېنه کې غونډېږي، خپله تگلاره او وخت ټاکي، څلوېښتيان غوره کوي او تر هغه وروسته زر خپلې مېنې ټولوي او څراسان ته په پېرته تگ پيل کوي.

ناصر، لکه څنگه چې وليدل شو، په خپلو څارويو او پسونو پوره اتکا لري. د پسونو وړې د دوی د کېږدو، ټغرونو او غونډيو د جوړولو لپاره، چې په هغو کې اوږه اچوي، مواد برابروي. د دوی پوستيونه او ځينې نور مواد د پسونو له پوټکو څخه جوړېږي. د مېړه له شورو نه يې پټير، غوړي او کورټ جوړېږي، چې د دوی معمولي خواړه دي او د هغو غوښه د دوی يواځينې لوکس خواړه دي.

د دوی د پسونو محصولات او د اوښانو اومه پوټکي هم دوی ته هغه وسایل په گوتو ورکوي، چې هغه يو څو څيان ترې تهيه کړي، چې دوی بهر ورته اړتيا لري. د دوی د کېږدو او نورو مالونو انتقال، چې د گرځنده خلکو لپاره بنسټيز اهميت لري، د اوښانو په ذريعه کېږي. د درې اوښان او پسونه يې په شمېر کې زېږت ډېر وي او د دوی د اقتصاد هرې برخې ته له گرځنده ژوند سره سمون ورکې شوی، چې ددغې شمېر د څارويو د خوړو د برابرولو لپاره لازم وي. کېږدي يې وړې او سپکې دي، د دوی ټول شته او مال يو يا دوه جوړه جامې، د وړيو څو غونډې، څو دانې

ختين او يو يا دوه مسين لويې وي.

د دوی جامې د ختيځ او لويديځ د جامو ترمېنځ دي، خو داسې ښکاري چې د دوی سپين لوی لنگوتي دوی لومړني ته ډېر ورته کوي، په قواريو او څپرو کې تور او بدرنگه او په ونه واړه دي. په کې د وږو کې ژړه او شول او ښې يې په ټوليز ډول خپرې دي، خو په رښتيني او بې ضرره خلک دي.

ازاد حکومت

ناصر دولتي زړه کوره اټکل شوې او حکومت يې د خپلواکو قومونو حکومت ته ورته دی. دغه حقيقت په لومړي سر کې په داسې پوره کوچيو خلکو کې د تعجب وړ ښکاري. خو د دوی خاص حال ممکن د هغه لامل څرگند کېي. د استبدادي حکومت په جوړښت کې د کوچيانو عاداتو اغېزه ډېره دمخه د بشري ټولنې د تاريخ د ليکوالو له خوا تر بحث لاندې نيول شوې او د دوی په نظر کې د ساگانو د پخوانيو او تاتاري اوسنيو قومونو په مثال سره تقويه شوې. خو داسې ښکاري چې دغه مشاهده او د دوی د ليکوالو استدلالونه، چې د هغو ملاتړ کوي، د هغو ملګونو له عمل څخه پيدا شوي، چې پوره پوښه دي او يو څو له مېنځه تللي او خپلواک ملتونه پکې اوسېدلي دي او هلته په عين وخت کې د بېلابېلو قومونو د څارونو ډېروالي هر يو دې ته اړ کوي، چې خپل بريدونه پراخ کړي. دا کار په جنگونو او دې او په هغو کې دغه اجباري قوې دي. چې هر قوم په گټه وڅوځي او چېرته په گټه واړوي او په ضمن کې يوه گټه مشر ته په تسليمېدو سره د خپلو ټولو خپلونو گټه مرسته جلب کړي. دغه موجبات په دغسې يوه قوم کې نه وي، چې په يوه قلمرو کې ژوند کوي او اوسېدونکي يې په زياته اندازه کړوند کړي او خپلې رمې په دغسې وچو ځمکو کې پيايي، چې د کرنې وړ ځمکو څخه يو څه لرې پرته وي.

ممکن د همدغه دليل له مخې وي، چې ناصر هغسې ازادي لري لکه نور بېلتانه چې يې لري. ټينګه حکومت او د ملت رسوم د دوی هوساينه څوځي ساتي. په دې توگه هغه وخت، چې دوی ساکن وي، په يوې پراخې سيمې کې هر فرد په خپله خوښه خپلواک وي او د حکومت له بنديز نه پوره په آزاد ډول ژوند کوي، په داسې حال کې چې د يوې څلورېشتي موقتي انتخابېدل د دوی د عزلونو او مارشونو د نظم او ساتنې لپاره پوره وي.

ماته داسې ښکاري، چې د ناصر مشر د دغسې گټې د حقيقت ثبوت موږ ته په لاس راګوي. هغه وخت، چې خلک په مېشو کې سره ټولېږي، بې له دې چې لوی خان ته مراجعه وشي، د دوی مشران دوی اداره کوي او هغه وخت، چې دوی په سيمو کې ځواره وي، دوی حکومت ته هېڅ اړتيا نه لري، خو هغه وخت چې د مارش په لکر شي،

دوى سعد لاسه خپل خان ته خبر ورکوي او چيرته، چې د دښمن له سيمې څخه تېرېږي، دى د څلور بښتيانو د مشر په توگه ټاکل کېږي. دى بيا مطلق اختيار خپل کوي او د ټول قوم لپاره د درناوي او يا اندېښنې لامل کېږي.

د مارش په وخت کې د خان د اهميت يو ثبوت په يوه وخت کې د ناصر په کړه وړه سره وښودل شو، چې جرس خان، د دوى اوسنى مشر له دې نه ډډه وکړه، چې له دوى سره په يوه مارش کې ملگرى شي. ده غوښتل له خپلو دوو سوو درې سوو خپلوانو سره په دامن کې پاتې شي، چې د وزيرو په ضد له سرور خان سره مرسته وکړي. خو ده پرېکړې په قوم کې ژوره اندېښنه پيدا کړه او قوم څرگنده کړه، چې بې له خان څخه د دوى مارش ممکن نه دى. د دوى غوښتنې دومره جدي وې، چې په پای کې جرس خان مجبور شو له خپل پخواني هره څخه تېر شي او له دوى سره د خراسان په مارش کې ملگر توب وکړي.

خان او ټول مشران د سر له کورنيو څخه استعيايېږي او که دوى د خپلو عهدو لپاره لايق ثابت نه شول، معزولېږي. ملک (يا مشر) ټولې دعوي آواروي او د مېنې متجاوز د جرگې له فيصلې پرته پخپله شړلى شي. په همدې ډول دى د کسپ د غوڅېدلو او د مېنې کولو د ځاى په اړه مطلق اختيارات لري، خو د څلورو يا پېنځو کسويو، ډله ممکن ده ته ورشي او ددغې موضوع په اړه ده ته مشوره ورکړي او که دى په خپلې فيصلې ټينگ ولاړ وي، دوى مجبور دي په هغې ودرېږي.

ناصر حکومت ته يواځې يو ډول ماليه ورکوي او اوس دغه ماليه عبدالرحيم خان ته ځانگړې شوې ده، داسې ښکاري، چې دغه حال هغه ادعا تاييدوي، چې دوى يې زياتره وخت له هوتکو سره د نسبت د رابطې لاملو لپاره وړاندې کوي. هوتکيان وايي، چې ناصر د دوى همسايه وو، نه له دوى سره په قوميت کې شريکان، ځينې لا بيا وايي، چې دوى له بلوڅو څخه راوتلي دي او که څه هم دوى په پښتو گډېږي او په کلکه ادعا کوي، چې د پښتنو له نسب څخه دي، له څېرو نه يې داسې برېښي، چې دوى ممکن له کوم بل توکم څخه وي.

څلورم کتاب

لومړۍ څپرکۍ

ولایتونه

بلخ او اوزبک

د افغانستان ټوله شرحه مې وړاندې کړه. اوس غواړم د کابل د سلطنت ایالتونه او توابعه شرح کړم. په دغه بیان کې به زه د هغه ترتیب رعایت وکړم، چې دوی یې په جغرافیوي توګه سره لري. دغه جغرافیوي اړیکې له هغو اوبستونکیو اړیکو څخه ډېر ټینګ او په زړه پورې دي، چې دوی یې له دراني حکومت سره لري. د دغه اصل له مخې به زه لومړی له شمال څخه پیل وکړم او د بلخ له بیان وروسته به له ایماقانو او هزاره ګانو څخه هرات ته په مخ ولاړ شم. بیا به له سیستان او بلوچستان څخه تر سند پورې د سهېل ختیځ په لور لاړ شم او د شمال په لور به پېرته وګرځم. ترڅو کشمیر او هغو ملکونو ته ورسېږم، چې دغه نوميالی دره د بربر درانیو له قومونو سره نښلوي.

ما دمخه په ترکستان کې د پښتنو د ایالت د نومولو شکل ته اشاره کړې وه. په همدې ډول دا اسانه، نه ده چې د هغه ملک پراختیا معلومه کړای شي. چې باید د دغو حدودو په دنده کې اوسي. په حاضر وخت کې په ترکستان کې د بلخ شاوخوا سیمه د پښتنو په واقعي قبضه کې ده او هر هغه څوک چې دغه ښار په خپلې قبضې کې لري. د هغه د توابعه قانوني څښتن هم ګڼل کېږي. چې شمال ته یې آمو، جنوب ته یې د هندوکش او پاراپامېزوس غرونه او ختیځ ته یې بدخشان او لویدیځ ته یې په ټولیز ډول پېرته ده. د دغه ملک ساحه له ختیځ څخه لویدیځ ته په اوږدو کې نږدې دوه نیم سوه میله او سوړ یې له شمال نه جنوب ته ممکن یو سل او شل میله

وي.

ددغه ملک جنوبی برخه پوره غرنۍ او له هندو کش سره تړلې ده. په ټوليز ډول دا ملک ډېرین غرونه دي. خو ډېرې ښې اوبه لرونکې درې هم پکې شته د غرونو دغه تړه پوالي ددغه ملک د منځنۍ برخې لپاره اوبه برابروي. چې هغه ښه اواره او مسوره ده. د امر په لور شمال شگلن او سپېره دي. ددغه ايالت ختیځ چې نېدې یو غرنۍ ملک دی. تر لویدیځ نه چې د دښتې په لور غځېږي او د هغه په څېر طبیعت لري. ښه دي.

بلخ

ددغو غرونو له لورې ښاخونو څخه ښکته کېدل په ډېره گړندی توگه کېږي او د امر په لور د بلخ ښکتنۍ برخې د افغانستان تر هغو برخو څخه چې دغو غرونو ته نېدې په جنوب کې پرته دي. ډېر ښکته او ډېرې تودې دي. بلخ ولایت د ډېرو ښو او گړندیو استوګنو له لامله ډېر ښه نوم لري او دغه استوګنه په زیات شمېر صادرېږي. دغه ټول ولایت د بېلابېلو لاملونو له لامله په څو ډېرو ناحیو وېشل شوی. ځینې یې که څه هم اوس سره یو شوي دي. خو پخوا د بېلابېلو حکومتونو تر ادارې لاندې وې او نورې یې چې پخوا سره یو وې. په دې نېدې وختونو کې سره بېلې شوي دي. اوسنۍ وېش یې په دې ډول دی:

میمنه، اندخوی، شیرخان، خاص بلخ (یانې ښار ته نېدې شاوخوا سیمې)، خلم، حضرت امام، کندوز، خوست، اندراب او تالقان.

لومړنۍ درې ناحیې یې وې دي او د زیات اهمیت وړ نه دي. که څه هم دغه ناحیې د میرې په لمن کې پرته دي او ممکن پوره اوبه ونه لري. خاوره یې ښه ده او ممکن کرته پکې وشي. خو په حاضر وخت کې هلته په ټولیز ډول د اوزبکو او ترکمنو گړنځۍ شپانه اوسېږي.

پخپله بلخ یو څه شرح غواړي. دغه ښار چې نوم یې دغې ناحیې ته منسوب شوی. خورا ډېر لرغونی دی. د لوی سکندر یونانیانو د باتریا په نامه پېژندلی. خو هغه تر هغې دمخه څنگه چې د کیخسرو (ویل کېږي. چې دی هغه لوی دارپوش دی) پاچایي استوګنځی ټاکل شوی و. د پارس مرکز و. د امیا خلک ټول داسې نظر لري. چې بلخ د نړۍ تر ټولو لرغونی ښار دی او له دې لامله هغه د ښارونو مور یا ام البلاد بولي. خو دغه لرغونی ستر ښار اوس له اهمیت نه لوېدلې دی. کنډوالو یې تراوسه هم ډېر ځای نیولی او شاوخوا یې یو ډېوال لیدل کېږي. چې یواځې په یوه گوټ کې یې استوګنه کېږي. په یوې برخې کې یې بالاحصار پروت دی. دلته د درانیو والي. یو څه حکومتي عساکر او څو هندوان اوسي.

د بلخ شاوخوا ملک اواز او سمور دی او ټیټې اوبه لري. ویل کېږي، چې کلي یې په شمېر درې سوه او شپېته دي او په اتلسو نهرو سره، چې د بند امیر له مشهور ډنډو څخه د پاراپامېزاد له غرونو نه راوځي، خړوبېږي. د دغو نهرونو په اړه زه په ځانگړې توگه څه نه شم ویلای، خو باید هغه ښه لوی اوسې او ډېره گټه پرې وشي، ځکه چې یو له دغو نهرونو څخه چې د حکومت له خوا د ایلیچ قلې خان زوی ته ورکې شوی دی، دوه سوه لوی دی چې د کمال او پیاوړتیا روپس مالیه ترې برابرېږي او دغه روپس ټوډې تر (۹) زره پونډو سترلېنگ رسېږي. د دغې نیمې لویډ یخه برخه د درو په گټو او گورو څنگلونو پټه شوې، چې که څه هم لازوي څوروي، خو له آبادي خاورې او اوبه وړ ملک څخه حکایت کوي، هغه څه چې ما ویلي باید د دغه ملک د شمالي برخې په اړه له بلخ نه لاندې پلې نه شي، ځکه چې هغه آن تر آمو پورې شگلن او سپېره دی.

خلم، چې د بلخ سهېل ته پروت دی، لا هم غرنی او وچ سپېره دی، خو د هغه مرکز تاشقرغان ښه اهمیت لري او ټوډې اته زره کوره پکې اوسي، د حضرت امام سیه، چې اوس په خلم پور تړلې ده، یو څوار قریب او شگلن ملک دی، کندوز په ټولیز ډول اواز دی، که څه هم جنوبي برخه یې ورو غرونو نیولې، چې له هندوکش څخه غځېدلې او داسې ډېرې ښکلې او آبادې درې لري، چې هر ډول مېوې پکې پیدا کېږي. د کندوز اواره برخه هم ښه سموره ده او له هندوکش څخه د پیدا شویو بې شمېرو ریالو په واسطه خړوبېږي، د ښار شاوخوا ملک د یوه ښه څېر په خاص ډول کرل کېږي او ډېر خلک ورته ورځي. دغه مرکز یو ښکلې ښارگوټی دی او له تاشقرغان نه د ساحې په انډول اړت دی.

خوست، فرنگ او اندراب واړه او غرنی، څو سمرو ملکونه او د هندوکش شمالي خوا ته پراته دي، اوسېدونکي یې تاجک دي او اوس په کندوز پورې تړلې دي. تالقان د بلخ شمال ختیځ په لویو غرنی او وړو ملک دی، چې ترید غشان پورې غځېدلی دی، خو ښه آباد دی او زیات اوسېدونکي لري.

اوزبکان

د بلخ حاکم قوم او په حقیقت کې د هغه د اوسېدونکیو ستره برخه اوزبکان دي، نو زه غواړم په دغه ټول قوم باندې رڼا واچوم. بې له دې چې دغه بیان یواځې د هغه مملکت د اوسېدونکیو په اړه وي، چې تر بحث لاندې دی، د هغو غایي غرنګوالی به وروسته ذکر شي.

اوزبکان لومړی له سیر دریا (Jaxartes) څخه د شپاړسمې پېړۍ په سر کې تېر شول او په داسې حال کې، چې د امیر تیمور د اولادې په متصرفاتو یې ودانګل، هغوی یې له بخارا، خوارزم او فرغانې څخه وشړل او د خپلې پراخې کړې امپراتورۍ

په ډېرو لږو برخو کې يې هېيت او وېره خوره کړه. دوی اوس سربېره پر بلخ د خوارزم (يا اورگنج)، بخارا او فرغانې سيمې په خپل لاس کې لري. ممکن د بيلوت تاغ (Belout Taugh) نه دغې خوا ځينې نورې وېې سيمې هم د دوی په اختيار کې وي. ماته ويل شوي چې دوی د بيلوت تاغ نه هغه خوا په ختيځ کې لږ تر لږه آن تر ختن پورې هم موندل کېږي. خو زه پخپله په دې اړه په پوره ډاډڅه ويلای نه شم. دوی د انساني وېش په هغې سترې څانگې پورې اړه لري، چې په آسيا کې د ترک په نامه يادېږي او مغول او منشوران (Manshours) يې هغه څه بولي، چې موږ ورته تارتار (Tartar) وايو.

هر وېش يې ځان ته بېله ژبه لري او د ترکانو ژبه په ټولې لويديځې آسيا کې نه خوره شوې ده. اوزبکان او د چين تارتاري اوسېدونکي لږ تر لږه آن تر ختن او ممکن تر قراقرم پورې قزاقان^(۱) او له سيمر دريا نه هغه خوا نور قومونه، د قېچق او کرېميا زياتره اوسېدونکي، ترکمان او د پارس او عثماني ترکيې حاکمي گورنۍ په خپلې مورنۍ ژبه يانې په ترکي گڼېږي. ددغې ژبې خورې وړې کلمې په ټولې سيمې کې او زيات اصلاحات يې د کابل او هندوستان په ژبو کې موندل کېږي. ويل کېږي، چې دغه ژبه په ډېر خالص ډول په فرغانې کې معموله وه. د ترکيې ژبه د بهرنيو اصطلاحاتو او کلماتو په گډېدو سره پوره مخلوط شوې ده. د پارس ترکي ژبه هم د ترکمني فاتحانو ترمنځه ددغه ملک د اصلي ژبې په پراخ استعمال سره متاثره شوې او آن داسې گڼل کېږي. چې د بخارا اوزبکانو هم د سوچه ټوپ په قيمت سره خپله ژبه غني کړې او په مخ يې بېولي ده.

د پښتنو او اوزبکو د حکومتونو طرز له يو بل نه پوره توپير لري. په بخارا او فرغانې کې لږ تر لږه هرڅه د واکمن په لاس کې دي. په دغو ملکونو کې د ولسي حکومت ښې نښانې هېڅ نه ليدل کېږي. په همدې ډول د ارستو کراسي اشار هم لږ پکې ليدل کېږي. ددغو ملکونو اوزبکان هر چيرې په قومونو يا اوروشو (Oronshs) وېشل شوي. خو دغه وېش له حکومت سره هېڅ اړيکې نه لري. آن په گرغندو شپږو باندي يې هم قضايي صلاحيتونه، نشته، نه صومي او نه د هغه د مشرانو جرگې څه واک لري. لکه څنگه چې په پښتنو کې شته، چې په هغو سره خپلې چارې فيصله او لاسچې اواري کړي.

دغه ملک په ناحيو وېشل شوی او په هرې ناحيه کې حکومتي ماموران حکومت

^۱ دغه قزاقان، چې د ترکانو يو قوم دی بايد د ډون (Don) او د تور بحيرې له کزاگانو (Cossacks) سره يو ونه گڼل شي، چې ښکاري د مصنوعي ټولنو له ډلې څخه دي او له گاوندو ملتونو څخه جوړ شوي وي. اوزبکان دوی ته روسي کزاگان وايي.

کوي، دغه ناحیه بیا په نورو وړو ناحیو وېشل شوي او وای، ماموران د هغو مالیه ټولوي او قضایي چارې یې ترسره کوي، کلیوال حکومتونه لکه څنگه چې په ټول ختیځ کې موندل کېږي، ددغو مامورانو تر لاس لاندې دي او دغه د افسال یا د کلي د مشر په ټاکنه کې د اصل او نسب او عامه نفوذ ځینې نښانې په نظر کې نیول کېږي، دغه ټاکلي مامور د کلي د وېرو شتمنو خلکو په سپارښتنه د پاچا له خوا نومول کېږي او د دوی په انتخاب کې که څه هم شتمني او د کاندیدانو لیاقت اثر لري، بیا هم دوی دغه ماموریت ته د یوې اوږدې مودې لپاره په یوې کورنۍ کې دوام ورکوي، سره له دې هم د افسال اختیار دومره وېر نه دی، په حقیقت کې دی له دې نه چې د یوه مامور په حیث د پاچا له خوا استخدام شوی وي، زیاتره دغسې یو عامل گڼل کېږي، چې د کلیوالو له خوا ټاکل شوی وي.

ددغو ملکي مامورانو او نظامي افسرانو له سلسلې پرته نور هغه یواځیني کسان، چې په ولسي خلکو کې د اهمیت وړ دي، بایان نومېږي، د دوی اختیار یواځې او یواځې د دوی له شتو څخه پیدا کېږي، په همدې ډول په پوځ کې هر څه د حکومت په انتصاب پورې اړه لري. دغه منگباشیان او یوزباشیان او چوره غاسیان وي، چې په ترتیب سره د زرو، سلو او لسو قوماندانان دي، نو له دې نه داسې ښکاري، چې د پوځ وېش اختیاري او د هغه اصل له مخې نه دی، چې د هر قوم او خېل ټاکلې ونډه نظامي ټولې د هغه د موروثي مشر تر حکم لاندې وي.

ویل کېږي، چې په بخارا کې په واقع کې نظامي افراد په هرې لس کیزې ولسي کې تنظیمېږي او دغسې هره ډله په خپلو کې یوه کېږي، د اویو ایشولو یو لوی او یو اوش لري، داسې ښکاري، چې په دغه ترتیب کې کورنۍ اړیکې او فردي ازادۍ هېڅ په نظر کې نه نیول کېږي، یواځې علما هغې نفوذ لري، چې منشا یې له حکومت څخه نه ده، خو دوی وېر واک لري.

اوزبکانو د اسلام د منلو په وخت کې ممکن یواځې یو څو قوانین یا موسسې لرلې، ځکه چې دوی د اسلامي شریعت مقررات په ټول تفصیل سره غوره کړي او هغه د خپل ملکي حکومت او آن د خپلو شخصي کړو په هراړخ باندې تطبیقوي، په دوی کې مالیه کټ مټ په هغه ډول ټولېږي، چې په قرآن شریف کې راغلي او عشر یې د خیرات په ډول ورکول کېږي.

قضایي چارې هم د قاضي له خوا کټ مټ د شریعت له مخې فیصله کېږي او د شرابو څښل او آن د تمباکو استعمال بالکل منع دی او متخلفینو ته یې د لوټمارانو یا دله مارو په څېر سخته جزا ورکول کېږي.

د بخارا د پاچا لقب امیرالمومنین دی، دی پخپله د ورځني یوه پرځه د اسلامي

دین په تدریس او د هرې شپې زیاتره برخه په عبادت او ریښه تېروي. په همدې ډول دې په خپل مسجد کې د امام په توګه لمونځ ورکوي او آن د عامو خلکو لپاره زیاتره وخت د مریني د فاتحې مراسم ترسره کوي. قلیج علي بیګ (د بخارا اوسنی پاچا) تل په سرکونو باندې پلسی ګرځي او په دې سپورته ګرځي، چې ممکن پښې یې د نورو وېشتو مومنانو ترسرونو لوړې شي.

هغه لوی توپیر، چې د اوزبکو او پښتنو د حکومتونو ترمنځ لیدل کېږي، د سوچ او تفکر لپاره یوه ښه موضوع ده. په دې اړه زما خپل معلومات دومره ښکاري دي، چې آن که زه ددغې دندې د ترسره کولو لپاره لیاقت هم ولرم، ماته ددې اجازه نه راګوي، چې لاملونه یې شرح کړم. سره له دې هم دغومره باید وویل شي، چې هغه لاملونه چې دغه برته اشاره شوې او د هغو له مخې د ټولو تارتارو قومونو مشرانو ته ډېر واک ورپه برخه شوی، باید هرومره په عمل کې ښه موثر وي، چې عامه اوزبکان یې ښه مطیع او آرام ګرځولي دي او یواځینې ستونزه دا ده، چې معلومه شي د دوی اطاعت له دغو مشرانو څخه په څه ډول عمومي حکومتونو ته ولېږدېد.

د بخارا په اړه موږ پوهېږو، چې دا د حکومت له خوا ددغسې یوه اوږده زیار نتیجه ده، چې ویل کېږي له ډېرې پخوا زمانې څخه یې تر خپل واک لاندې د بېلابېلو قومونو د ګډولو او وېشلو سیاست عملي کړی او د هغوی مشران یې له هغسې منصبونو څخه لرې ساتلي، چې ممکن په هغو خلکو کې چې دوی ورسره د ریښې اړیکې لري، د دوی نفوذ خپور کړي. ښایي دغسې یو سیاست د هغو نورو اوزبکي حکومتونو له خوا هم عملي شوی وي او د وسیلې په توګه د هغو د عملي کولو لپاره یو څو پاڅونونه هم شوي وي.

اوزبکان اوسنیو سیمو ته د فاتحانو په توګه راغلل او هغه واک چې د دوی مشر یې لري، په داسې حال کې چې دوی په پوځ کې خدمت کاوه، تر هغو دوام وکړ، چې دوی بیا د یوه ټاکلي ملت حیثیت غوره کړ. احتمال لري، چې دده واک د ملایانو له خوا پیادې شوی وي. ملایان په ټولیز ډول د مدني او ملکي حکومت ملاتړ کوي او په دغه اړه به د دوی مرستې تر معمول نه زیاده موثره وي.^(۱)

په پای کې دا هم باید وویل شي، چې د اوزبکانو سیمه په ټولیز ډول ښه اواره ده او په نتیجه کې د وړو ټولنو د خپلواکۍ د ساتلو لپاره دومره برابره نه ده، د عصري حکومت په ټینګولو کې ددغه وروستي ټکي تاثیر ډېر دی او دا د هغو اوزبکانو له

^۱ له ملکي حکومت سره دغه اتحاد ددې لامل هم کېدای شي، چې د ملایانو قدرت ډېر شي، ممکن د همدغسې کوم اتحاد نتیجه وي، چې د قسطنطنیې علماو هغه لوی قدرت ترلاسه کړ، چې دوی یې اوس لري.

حال څخه پوره څرگند پېي، چې دوی په پیاوړو سیمو کې اوسي، د حصار غرنی ملک د شهر سبز جبهه ناک ملک، چې دواړو ته د بخارا د پاچا آسونه په برابر توګه ورتللي نه شي، د هغه له قدرت سره منګوالي لګوي او د خپلو قومي مشرانو تر واک لاندې پاتې دي، خو په دغو ټولو ملکونو کې عامه وګړي په برابر ډول ایل کړای شوي او د ترکي توکم په ټولو خلکو کې یواځې د آمو د غاړو ترکمان ولسي حکومت لري.

د بلخ اوزبکان، چې په نورو ټولو برخو کې د آمو د هغې شاړې له اوزبکانو سره رڼه دي، یواځې په دغه خاص ټکي کې له هغو نه توپیر لري، چې دوی په دغسې قومونو کې سره ټول شوي، چې د قومي مشرانو تر لاس لاندې ژوند کوي، دغه ځانګړتیا ممکن د هغه حقیقت نتیجه وي، چې دوی د کابل له سلطنت څخه، چې دوی ورپورې اړه لري، په غرونو سره پیل شوي او د بخارا د رقیب دولت په سرحد کې پراته دي.

دغه دواړه ټکي ددې خنډ ګرځېدلي، چې د دوی پاچا د دوی د محلي مشرانو په حقوقو تېری وکړي، خو عامه وګړي یې لکه د نورو سیمو ښه مطیع دي.

اوزبکان په ټولیز ډول ټیټ او قوي خلک دي، د دوی پراخ وچولۍ، لوړ شمېوري، نری بریږي او وړې سترګې د دوی ټولیزې ځانګړتیاوې دي، مخونه یې سوچه او سورېځن او ریښتان یې په ټولیز ډول تور دي. د ترکانو ښکلا د فارسي شاعرانو یوه تلپاتې موضوع ده او که څه هم د دوی دغه صفت د دوی په خپل څیري کې موږ ته ښه څرګند نه ښکاري، خو دوی څه وخت چې د ځینو نورو تارتارانو له بې غونده څېرو سره پرتله شي، ښه ښکلي برېښي، هغه نور تارتاران پورته پلو ته ګډې سترګې او تورېځن مخونه لري او دغه قواره دوی ته ایله بېله چې د انسان شکل ورېځي.

د دوی جامه د سپینو ټوکرانو له کمیس او پرتوګ او له ورېځمو یا ورېځو چینو څخه، چې په یوه ملاوستنې سره تړلې وي، جوړ وي. د هغه له پاسه د وړو کوڅې اغوندي، ځینې یې په ژمي کې سپینه خولۍ، چې په غاړه کې یې پټ لرونکي پوټکي کارول شوي، په سروې او دغه ټوپۍ په سر ښه ټیګوي، نور یې یواځې د کلپاک په نامه ورېښینه څوګه لرونکې خولۍ په سر ګوي، خو د دوی د سر ګالي یو سپین لنگوتی دی، چې په ټولیز ډول یې د کلپاک له پاسه تړي. ټول تارتاران په ټولو دختونو کې موزي په پښو کوي، پوزلي یې هغه ډول موزي په پښو کوي، چې په کابل کې رواج لري، خو هغه نور یې چې په ښو شرايطو کې ژوند کوي، تل ماسي په پښو کوي او موزي یواځې په ژمي کې کاروي یا یې په هغه وخت کې په پښو کوي، چې اړېده مزلونه یې په مخ کې وي، ماسي له سپکې اونۍ

خرمې څخه جوړېږي، تلې او پونډې نه لري او په پښو کوونکي یې مجبور دي، چې د باندې تلو په وخت کې نورې پای پوښې هم په پښو کېږي، ټول اوزبیکان خپل لنگۍ په یو راز اوږدو پټارو تړي او له هغو نه د جرابو کار اخلي او هر سړی یوه چروکې لري، چې له ملاستني نه یې څرېږي، په همدې ډول هر سړی د اور لگولو لپاره پټ او بکر له ځان سره گرځوي.

اوزبیکان سبانی په چایو او ډوډۍ کوي، خو د ډوډۍ ډوډۍ د غېي په خلاف، چې په آسیا کې معموله ده، وچه وي او د دوو اولیو لپاره یې ساتي. د ډوډۍ چای د چای د پاتو په غوښولو سره تیارېږي، له چای سره پی او کوچ او زیاتره وخت د لم واژه، یوځای کوي، یواځې شتمن پوره کاري.

د ډوډۍ لوی ناری د شپې وي او هغه د پښتنو د ناری په څېر له پلاو، غوښې او قورمې نه جوړ وي. شتمن یې البته ښې ډول، ډول قورمې لري، اوزبیکان د غوښې په خوړلو کې مشهور دي، خو څنگه چې د اس غوښه ډېره گرانه ده، ډوډۍ په ټولیز ډول مجبور دي، د غوښې غوښه وځوري.

شتمن اوزبیکان البته کال دولس میاشتې د اسونو غوښه خوري او ډوډۍ اسونه د دغه مقصد لپاره په چاغ ساتي او غریبان یې هم په ټولیز ډول په ژمي کې همدغې خواړه لري.

د اوزبیکانو ملي څښاک کیمیز (Kimmiz) نومېږي، کیمیز یو راز نشه راوړونکی څښاک دی، چې د اسپ له پیو څخه جوړېږي، پی لومړی له ماسپین نه وروسته په غې کې کې اچول کېږي، لکه څنگه چې په هندوستان کې د اوسو ساتلو لپاره استعمالېږي او د راتلونکي ورځ د سپېد، داغ له پیل نه ډوډۍ درې گړۍ وروسته پرېښودل کېږي او بیا تر سهاره پورې ښارېل کېږي، خو غومره چې څخه پرې تېرېږي، هغومره ښه وي. دغه نشه راوړونکی څښاک چې په دغه ډول جوړېږي، سپین بڼن رنگ او تریو خوند لري، یواځې د ډوډۍ په وروستیو دوو میاشتو کې په ډېر مقدار موندل کېږي او هغه څوک، چې د هغو د جوړولو توان لري، ددغې مودې په زیاته برخه کې یې څښلی شي، خو دغه څښاک نه پلورل کېږي او یواځې هغه څوک یې لرلی شي، چې د پوره شمېر اسپو خاوندان وي او په خپلو کورونو کې یې جوړوي. یو بل نشه راوړونکی څښاک، چې بوژک (Bozek) نومېږي، تر هغه بل څښاک نه ډېر ارزان، خو تر هغه نه زیات مصرف دی، دغه څښاک، چې د ډول، ډول دانو په تېره د پدو د دانو له تخم سره جوړېږي، په شکل کې اوماچک ته ورته او په مزه کې ډېر تریو دی، دغه څښاک په عربستان او هندوستان کې هم موندل کېږي. ددغو نشه راوړونکیو څښاکونو په استعمال سره سره اوزبیکان په ټولیز ډول درانه

خلک دي. یوه برخه اوزبیکان په کورونو او بله یې په کېدو کې اوسي. د دوی کورونه. کلي او ښارونه کېت مت د پښتنو د کورونو، کلیو او ښارونو په څېر دي. خو کېدو یې ترڅه ډېر توپیر لري. د اوزبیکانو کېدو څرګاه نومېږي، چې د تارتاریانو په ټول ملک، د فارسیانو په یوې برخې او آن د چین په یوې برخې کې هم استعمالېږي. څرګاه ګرده او د نریو ښویو ډېر له دغسې چوکاټ څخه جوړه وي. چې په څېر یا تورو نیمځیو سره پوښل شوي وي. چټ یې په څلورو ټینګو ډېرو د ګېدې په شکل ولاړ وي. چې په منځنۍ برخه کې په یوه ګرد لرګي سره ټینګ شوی وي.

څرګاه د پښتنو تر کېدو د ښوونځي او سر پټونې له هیڅه ډېره نه ده او په نقلونو کې هم تر کېدو ډېر مشکله نه ده. دوی یې په ټولیز ډول د ګراو (Caravan) یا توري څونې په نامه یادوي. یوه مېه چې نه شپږ څخه تر پینځوسو څرګاه ونه جوړه وي. د (Onnal) په نامه بولي. د بخارا د خلک زياته برخه په څرګاوو کې اوسي او څېر ځایونو ته درومي. چې د خپل ملک د بې شېره مېړانه لامله هغوی ته په تګ سره مجبورېږي.

فرغانه چې تر بخارا شتمن ملک دی او د ګاونډیو غرونو څخه اوبه ورته رسېږي، یواځې څو ګرځنده قومونه لري. په خوارزم او د بخارا او کسمین بحیرې تر مېنځ ملکونو کې د ګرځنده قومونو شمېر ډېر دی. خو په بلخ ولایت کې درې د مېشتو خلکو په اندول ډېر لږ دی. دوی پسونده، اوبسان او اسونه روزي. په دوی کې آسونه دومره ډېر دي. چې په ترکستان کې یواځې کوم کس که پلې وگرځي آن سوالګر هم په آسانو یا لږ تر لږه په اوبسانو او څړو سواره ګرځي.

لکه څنګه، چې په دغسې خلکو کې یې هیله کېږي. اوزبیکان د ګرند یو سورو ګي ټولي جوړوي او د تاراک او چپاول په جنگ کې د خپل زور او قوت په کار اچوني سره نوم لري. د درې وسلې یوه اوږده کلکه سانګه او ډال دی. یو څو تنه یې توري او ډېر یې چېرې ګرځوي. په جګړو کې په پوره زور چغې وهي او دغه چغې هغه پښتانه ډېرې لوړې او هېښناکې بولي، چې ورسره جنگېدلي دي. اوزبیکان خپلې لښکرې په درېو برخو وېشي، چې وکولای شي دوه ځله غونډ شي، خو درېمه پورې وهنه یې ماتي وي. دوی ښه زېور عسکر دي او د لوړې، تندي او ستومانۍ په مقابل کې په جرتناک ډول مقاومت کوي.

دا چې په ټولیز ډول ویل کېږي، دوی بې رحم او نامتمدن دي، سمه نه ده. دغه نظر ممکن یو څه له دې څخه پیدا شوی وي، چې موږ دوی د کالموګ او د تارتارو له هغو نورو ښځو او زړېو قومونو سره، چې د دوی او روسیې تر مېنځ پروت دی، یو

گنډې او هم ممکن له هغو منابعو څخه یې منشا اخیستې وي، چې موږ د هغوی له لارې د دوی په اړه معلومات ترلاسه کړي دي. د دوی له خوا د مریو د خرڅولو دود ممکن ددې لامل شوی وي، چې د دوی په اړه دغسې یو نظر رواج پیدا کړي، خو له بده مرغه دغه د نفرت وټکي یواځې اوزبیکو ته منحصر نه دی. په دې کې شک نشته، چې د جنگ په اړه د دوی قوانین ډېر وحشیانه دي. دوی هېڅ دښمن ته پناه نه ورکوي، خو یواځې هغو ته چې شیعه یا کافر وي، چې دوی یې د مریو په څېر پلورلی شي. انسانان په بخارا کې د څارویو په څېر پلورل کېږي او له نورو اړخونو څخه او له ټولو هغو منابعو څخه هم له پښتنو مساپرو او هم د بلخ او بخارا له تاجکو څخه، چې ما د دوی په اړه معلومات ترلاسه کړي دي، زه په دې فکر شوی یم، چې اوزبیکان د آسیا د هر بل قوم په څېر بده خلک دي.

ویل کېږي، چې دوی په نسبي لږ کې صمیمي او رښتیني دي، افراد یې په خپلو کې کله کله جگړې او قتلونه لري. په ختیځ کې به یواځې یو څو ملکونه وي، چې یو مساپر هلته دومره آرام وي لکه په بخارا کې چې وي. هغه کسان، چې فکر کوي اوزبیکان وحشي تارتاران دي، چې په دېرو ډګو، سپېرو او بیدیايي سیمو کې گرځي، ددغه حقیقت په پوهېدلو سره به حیران شي، چې د بخارا ښار د نفوسو له حیثه له پېښور سره برابر او په نتیجه کې د لندن پرته د انگلستان تر هر بل ښار نه مخکې دی. دا چې دغه ښار ډېرې مدرسې لري او هره یوه یې له شپېتو څخه تر شپېتو سوو^(۱) شاگردانو پورې ځایولی شي او استادانو ته یې یا د پاچا له خوا او یا د اوقافو له مدرکه معاش ورکول کېږي. دا چې په بخارا کې کاروان سرایونه پېڅي ډېر دي او هلته د ټولو ملتونو سوداګر تشویقېږي او په پای کې دا چې هغه پاچا او خلک، چې تر هر څه زیات په خپل دین معتقد دي، نور ټول دینونه پوره دغسې.

بلخ

اوس غواړم بېرته بلخ ولایت ته راوگرځم او د هغه تاریخ او اوسنی حال بیان کړم. په بلخ کې له اوزبیکو پرته ډېر تاجیکان او عربان هم شته، عربانو یې که څه هم

^۱ د مثال په ډول د کوکل تاش (Kokaltash) مدرسه (۲۰۰) دې کوټې لري، چې په هرې یوې کې دوه طالبان ځایېدلي شي. د مدرسو په اړه دغه شرح او هغه نور اطلاعات، چې ما ترلاسه کړي، په هغې لیکنې کې وو چې په بخارا کې د تمایند میر عزت الله له خوا د (۱۸۱۳) په اپریل کې کښل شوي دي، خو دلته ښايي لوستونکي په دې خبر ګرم، چې دوی داسې ونه گڼي چې دغه مدرسې د اروپا د کالجونو په څېر دي. په مدرسه کې د تحصیل مهم مضمونونه الهیات او فقه دي او په ټولو هغو مضامینو کې چې موږ ورته ارزښت ورکوو، اوزبیکان تر پښتنو ډېر وروسته پاتې دي. د مثال په توګه طبابت د هغو ګرځنده طبیبانو له خوا ترسره کېږي، چې په نورو ملکونو کې یې تحصیل کړی وي او ډېر خلک له بخارا څخه د تحصیل لپاره پېښور ته راځي.

عموماً اوس خپله ژبه هېره کړې ده. بيا يې هم له تاجکو څخه توپير کېږي. خو يو څو عربي تراوسه هم خپله ژبه ساتلې ده. له هغو پاوري معلوماً تو څخه. چې ما د هغه ولايت په اړه تر لاسه کړي دي. کوم چې ما د بلخ په نامه ياد کړي دي. داسې ښکاري چې د هغه ولايت ټول نفوس به يو مليون وي.

بلخ د نادر شاه انشار له خوا فتح شو او داسې ښکاري. چې هغه په لږ مشکل سره او بې له دې. چې ددې اړتيا پيدا شوې وي. چې پخپله احمد شاه دراني هلته لاړ شي. دده لاس ته ورغی. د بلخ ښار او د شاوخوا ملک يې هغه يو اخيښ. پرغې دي. چې د پاچا تر ښځ اثر لاندې دي. خو د همدغه ولايت ټول اوزبک مشران دده قدرت ته په بشپړ ډول تابع وو او ويل کېږي. چې آن بدخشان هم هغه ته پاچ ورکاوه.

د احمد شاه تر مړينې مخکې يا د هغه د زوی د پاچايي په لومړيو وختونو کې د کندوز مشري ياغي شوا د هغو درېو ښکرو په مقابل کې يې په بري سره مقابلې وکړه. چې دده په ضد استول شوې وې. که څه هم د وروستي ښکرو شمېر ډېر و او قوماندان يې د احمد شاه د ښکرو ډېر ښه جنرال سردار جهان خان و. کله چې تيمور شاه په (۱۷۸۹) کې په بلخ کې و. مخکې له دې چې د بخارا د پاچا په ضد ښکري واستوي. د کندوز مشري يې اړکې. چې پاچ ورکړي. خو په موثر ډول يې له لاندې کولو نه د هغه جنگ له لامله دده وکړه. چې دې پرې اخته و. داسې ښکاري. چې له دغې ښکرو لپاره ونې وروسته به بلخ له نظره اېستل شوی او په ډېرو بد مرغيو اخته شوی وي. په دغه ولايت حمله وشوه او مرکز يې د بخارا د پاچا شاه مراد له خوا کلابند شو. يو وخت د بلخ د ښار او خلم پرته دغه ټول ولايت د يوه واکمن د اوزبک د قوم مشر الله وردې خان تاز له خوا لاندې شو. د الله وردې خان اصلي مقبوضه قرغان تپه وه. چې د آمو شمال ته پرته ده. په هغه وخت کې بلخ د دراني حاکم او خلم د قبيليچ علي بيگ له خوا مدافعه شو. قبيليچ علي بيگ هغه مهم مقام ته. چې تر هغه ورسته ورسېد. د شروع په لومړي پړاو کې و. قبيليچ علي بيگ د خلم د مشرانو له نسب څخه پيدا شوی او هغه ته اوزبکي لقب اتاليق (د وزير معادل) د کابل د پاچا له خوا ورکړ شوی دی. خو د خپل حکومت په لومړي سر کې دده واکمني ډېره محدوده وه. خو دده لياقت دی زړ په دې برلاسی کې. چې لومړی خپل ياغي وغيټ ايل کړي او تر هغه وروسته د ايبيک. غوري. مزار. ديره گز (Derra Guz) او نور واړه دولتونه په ځان پورې وتړي. دغه دولتونه دده خپلې سيمې ته ورڅېرمه پراته وو. تر هغه وروسته دده الله وردې تاز په شپږو کې غټه برخه واخيسته او د حضرت امام سيده يې له هغه څخه ونيوه. په همدغه وخت کې په کندوز باندې دده لاس پر شو او د هغه له خلاصون سره يې مرسته وکړه. دده هغه له مشر سره د خپنۍ له لارې

اړيکې ټينګې کړې او له هغه وروسته يې په ډېر بهارت سره دغسې چلند غوره کړ، چې د هغه له برکته يې د کندوز خان داود خان په داسې ډول تر خپل نفوذ لاندې راوست لکه چې دده خپل نایب وي. که څه هم دی تر قليچ علي بيګ نه د ډېر ځواک او شتمنۍ خاوند دی. بيا يې پخپله سيمه کې له خپل واک او په دربار کې له خپل ټول نفوذ څخه داسې استفاده وکړه، چې د بلخ په حاکم يې لاس پر شي او څنگه چې دی تل د کابل د سلطنت گټور او ټينګيالي خادم و، د مساعدو واقعو نه په استفادې سره يې داسې پلان عملي کړ، چې د هغه په موجب د بلخ د حاکم يو څه واک ده ته ولېږدېده او ده آن د پاچا په رضایت يا د هغه په ځان ناگاره اچولو سره د هغه حاکم په مقابل کې مقاومت هم وکړ. په پای کې په (۱۸۰۹) کال د پاچا وراړه شهزاده عباس، چې د کابل له بندي خانې نه تښتېدلی و، بلخ ته پناه يووړه او د هغه ځای حاکم دده هرکلی او ملاتړ وکړ. داسې گڼل کېدای شي، چې شاه شجاع ددې لپاره پوره تيار و، چې قليچ علي بيګ ته امر وکړي، چې د سلطنت د يوه مدعي په ضد عمل وکړي. نو دا وه چې قليچ علي په حاکم ودانگل او هغه يې وشاړه، له هغه وروسته په بلخ کې حقيقي واک تر پاچا نه زيات دده لاس ته ورغی، د دراني حاکم حکم اوس هم په ښار او هم د هغه په توابعو جاري دی، خو هغه په عمده ډول د قليچ علي بيګ له خوا حمايه کېږي او له تالقانو پرته ددغه ولايت نورې ټولې برخې يا دده تر حکم لاندې دي او يا دده نفوذ پکې خپور دی.

د کابل پاچا د بلخ له ښار نه هېڅ گټه نه وړي. ماليات او عوايد يې د بنخښي په توگه عالمانو، مذهبي کسانو، نورو بېلابېلو اشخاصو ته د معاش په توگه، د حاکم د مصارفو د پوره کولو لپاره او د تلپاتو نوکرو (کهنه نوکرو) ته د معاش په ډول ورکول کېږي. کهنه نوکر په بلخ کې د لښکريو ځانگړي شکل دی، دغه لښکر په کابل کې ددې لپاره جوړ شوی و، چې په بلخ کې د تل لپاره (تلپاتې) عسکري يا پوځي خدمت وکړي، ځکه چې دغه ولايت بخارا ته د نژدې والي له لامله يوه پياوړې پوځ ته اړتيا لرله، له پيل نه تراوسه پورې تر پېنځو زرو څخه لږ کسان نه دي نيول شوي، خو دغه خدمت ته چا زړه نه ښه کاوه او که څه هم دغو عسکرو ته (يوه عسکر ته) پېنځه تومانېه جاپزه ورکول کېده، د ټولنې د ډېرو ښکته ډلو له فېر يو پرته نورو ورتله زړه نه ښه کاوه آن له هغوی څخه هم ډېر يې بېرته کابل ته ستانه شوي دي. تر دې چې اوس ددغو نوکرو شمېر تر يو زرو څخه هم لږ دی. دوی ته د معاش پر ځای يوه ټوټه ځمکه ورکول کېږي، چې هغه له پلار نه زوی ته نقل کېدای شي او له هغې علاقمندي څخه، چې دوی يې له دغې لارې نه په دغه ملک کې پيدا کوي، دوی نژدې د ځايي خلکو په شان شوي دي.

دوی له پاچا سره هغسې اړیکې لري، لکه چې د سوريې جانشاري^۱ (Janissary) یې د عثمانی تر ګانو له باب عالي (Suplme porte) (دربار) سره لري، که قلیچ علي بیګ یاغي شي، احتمال شته چې دوی تر خپل حکومت نه بهر د هغه په خوا ټول شي، خو دا هغسې نه دي چې په غالب احتمال به پېښ نه شي، ځکه چې قلیچ علي به که څه هم د یوه خپلواک مشر په توګه وګڼل شي، پاچا ته به بهر درنه سترګه ګوري او هغه یواځینې ګټه، چې پاچا یې له بلخ نه تر لاسه کوي، د اوزبکانو په ذریعه د سلطنت د سرحد ساتل دي، خو دی په دې دومره ناخوښ نه دی چې د بلخ کنټرول دې ددغسې یوه مشر په لاس کې وي، چې دی د هغه امنیت خوندي وساتلی شي او دده واک منلو ته به تیار وي.

د اسیا په دغه ګوټ کې یواځې یو څو دغسې مشران شته، چې د قلیچ علي خودې د دومره لوی او درانه نامه خاوند وي، له هندوستان څخه د لوړېدو پخ په لور یو مسافر پخوا له دې، چې امر ته ورسېږي، له کاروانونو څخه دده د ښه حکومت ستاینې اوري او ټول هغه سوداګر، چې دده له ملک څخه تېر شوي وي، په مساوي اندازه دده هغه سیاست ستایي، چې د هغه په موجب یې تجارتی اموال له محصولونو څخه معاف کړي او په موثر ډول یې له خطرونو څخه خوندي ساتي.

دده ټول پوځ ښایي له دولس زرو تنو جوړ شوی وي، چې له هغو څخه دوه زرو ته دی معاش ورکوي او نور یې د هغه ګانو له خوا تهیه کېږي، چې له دده څخه د نظامي خدمت په مقابل کې ځمکه تر لاسه کولای شي، دده عواید د پوځ له لګښت نه وروسته یو نیم لک روپۍ یا نژدې ټولس زره پونډه کېږي، د کابل د پاچا له خوا دده مشر زوی ته نهه زره پونډه د امتیازي معاش یا عطیې (Gratuit) په نامه منل شوي وو او ورته د والي یا د بلخ د شهزاده لقب ورکړ شوی و.

دی د اوزبک د موي تون Movitunn د قوم مشر دی، چې زیاته برخه یې په غلم کې اوسي. دده د شخصیت او غوږونو په اړه دغه لاندیني بیان ماته د ویلي د سیاسي نمایندګۍ د یوه اجنت (مامور کارنده) له خوا په هغه لیک کې راګرځولی و، چې مخکې یې ذکر شوی دی.

قلیچ علي بیګ نژدې شپېته کلن دی، سره او سپینه غېږه لري او ښه ښکلی انسان دی. په زړه پورې یو څو تارو سپینه بڼه لري، سترګې یې ډډې، وچولې یې پراخ او جامې یې د اوزبکو دي. د سر د تلوپۍ د پاسه له یو پیل سره تړلې دوه لنگوټي

^۱ جانشاري د ترکيې د یوې ترکيې کلمې (جني چيري Yuni beri) چې مانا یې نوی پوځ دی، اوښتی شکل دی او مطلب یې د عثمانی ترکيې هغه پلي لښکرې دي، چې له دوشرمي (Der Shirme) څخه نیول کېږي او وروستی د عسوي هلکانو د جلبولو یو سیستم و، چې له کافي روزلو وروسته په لوړو ملکي او نظامي مقامونو مقررېدل. (ژباړن)

لري، اوزبكي كسي او گون يا چين اغوندي او د ملا په برخه كې د هغو له پاسه ملا وستنې تړي. په ملا وستني كې يې يوه لويه چاره ايښې وي، ددغو ټولو د پاسه دې په ټوليز ډول نخې چينه يا كوم بل درانه رنگ لکه ايران يا كوم بل رنگ چينه اغوندي، دې تل موزې يا ماسې نه په پښو كوي لكه څنگه چې نور اوزبكان يې په پښو كوي. خو هغه وخت چې سپور گرځي، يو لوی ډانگ په لاس گرځوي او د پسر سوار كوي.

دې هر سهار له لمر خټو نه نژدې دوه گړۍ وروسته په خپل مېلمستون كې دربار كوي، د زليچي (قالين) د پاسه يې له بالښتونو يا سرو پېدي كېښي، نژدې مصاحبان يا هغه كان چې دې غواړي ورته عزت وركړي، له ده سره په هغې زليچي كېښي، خو نور ټول هغه كان، چې ده ته د چارو د اجرا لپاره ځي، په خالي ميدان كېښي. هر سړی د ثوتلو په وخت كې مخكې له دې، چې ناست وي، سلام عليكم وايي. دې پخپله د هرې هغې چارې په اړه، چې دده د حكومت د ادارې په اړه وي، پوښتنې كوي، خو يواځې هغه چارې قاضي ته سپاري، چې د قانون او شريعت په اړه وي. غله نه اعداموي، خو د اوسپنې په هغه مېخ يې ځړوي، چې د بازار په مېنځ كې په يوه دېوال كې چوخ شوی وي. په بازارونو كې پلي گرځي او بازارونه د بازار په ورځ معاینه كوي. پخپله يې څو ځله گران پلورل او كم تلل كشف كړي او اوس يې د غسې مقررات ايستلي، چې پدراټلونكي كې ددغسې تاوېدو استفاده مخه ونيسي.

قليج علي بيگ رښتينی، عادل، ښه نيتی، په خپل رعيت مهربان، معقول او د خپلو نوكرانو په مقابل كې په سلوك كې با تمیزه. په خپلو لگښتونو كې اقتصادي او د خپل حكومت د چارو په اړه ښه پوه دی. په خپله هره ورځ سلو پېوزلو څلكو ته ډوډۍ او ښوروا وركوي.

گندوز په هغه اوزبكي قوم قطغن پورې اړه لري، چې مشري يې خال داد خان دی. دې د پېنځلس زرو تنو پوځ تشكيلولای شي او غوايد يې دېرش زره پوښه دي. تالقان ددغسې يوه واره، خو جنگيالي خپلواک اوزبك قوم په لاس كې دی، چې خپل گاونډي ملكونه لكه گندوز او بدخشان په خپلو يرغلونو سره ځوروي. دوی دومره ناتوان دي، چې له فتح نه عاجز او دومره د پياوړي روحيې خاوندان دي، چې نه غواړي كوم فاتح ته تسليم شي.

ميخنده، اندخوی، شېرغان او يو څو نورې وړې ناحيې مستقلي او د پسرې يې د تاجكو مشرانو په لاس كې دي او اوسېدونكي يې تاجكان دي.^(۱)

^۱ د پلخ ښار اوس د بخارا د پاچا په لاس كې پرېوتی دی. قليج علي سر شوی او زامن يې همدارنگه ددغه ولايت نور مشران، د بدخشان د گاونډي ملك په گندون اوس په پوره ډول د گندوز خان ته تابع شوی دی. ددغو پېښو او د اوزبكانو د پوره بيان لپاره وگورئ د برنز سفرونه، ۱۸۳۸

دویم څپرکی

ایماق او هزاره گان

داسې ویل کېږي، چې هزاره گان او ایماقان د کابل او هرات ترمنځ د پاراپامیزاد په غرونو کې اوسي. شمال ته یې اوزبکان او سهیل ته یې درانیان او غلزیان پراته دي. ویل کېږي، چې د دوی ملکونه ستغ او غرنی دي، د دواړو په ګډه، سیمه په اوږدو تر درې سوه میله غنځېدلي، چې په سوړ نژدې دوه سوه میله پلنه ده.

د جبراتیایا قباي دا دی، چې د افغانستان په حدودو کې دتند او د هغه په هرې برخې کې، چې ویل کېږي د پښتو سیمه ده، دغسې خلک موندل کېږي، چې له هغو نه په ژبې، ګړو او څېره کې پوره توپیر لري. دغه جبراتیایا لومړی هغه وخت له منځه لاړه شي، چې په دغه اړه موږ دوی د دوی له ترکي ګاونډیو سره ورته مومو، خو آن په دوی کې هم د توپیر ټکي شته او دغه حقیقت موږ تر پخوا نه هم ډېر جبرانوي. پخپله دغه خلک ددغه ابهام د روښانه کولو لپاره هېڅ مرسته نه شي کولای، ځکه چې دوی د خپل اصل او نسب په اړه هېڅ روایت نه لري، په همدې ډول د دوی ژبه، چې د دري یوه لهجه ده، موږ ته داسې نښه نشي په ګوتو کولای، چې په هغې هغه توکم معلوم ګړو، چې دوی ترېته پیدا شوي دي.

خو د دوی څېرې موږ ته مدلاسه داراپه زړه کوي، چې دوی د تاتارو له نسب څخه دي او د یوه روایت له مخې دوی د مغولو اولاد، ګڼل کېږي. په واقع کې دوی تر نن ورځې هم په وار وار د مغولو په نامه یاد شوي او دوی زیاتره وخت له مغولو او هغو چغتایانو سره ګډ ښودل شوي، چې تراوسه هم د هرات په شاوخوا کې اوسي. دوی پخپله هم له دغو قومونو سره له خپلې ګډې مېدا، څخه خبرې کوي. په همدې ډول دوی وایي، چې دوی له هغو کالو ګانو سره، چې په کابل کې مېشت شوي دي، تېنګې اړیکې لري او دوی له دغو دواړو ملیتونو سره خېښی کوي، خو دوی د هرات د مغولو په ژبه نه پوهېږي.

د ابو الفضل په قول دوی د مغولي چنگیز خان د لمسي منکو خان له لښکرو څخه پاتې دي او بابر لیکي، چې د هغه تر وخته پورې ډېر هزاره په مغولي ژبې گډېدل، خو دوی د ترکمني هزاره گانو په ډله کله کله له مشکلاتو سره مخامخ کېده، دی له دغه مشکل سره هم مخامخ و، چې توگه دره یان (Tugderres) یې د غرونو له هزاره گانو سره یو گډل. په داسې حال کې چې ده ویل چې ترکان او هزاره گان دواړه د اوارو اوسېدونکي دي^(۱).

په دې کې څه شک نه ښکاري، چې ایماقان او هزاره گان یو خلک دي. که څه هم دوی د اسلام تر منلو وروسته په بېلابېلو مذهبي فرقو وېشل شوي دي، ایماقان کلک شیان او هزاره گان کلک شیعه گان دي.

سره له دغه ښکاره توپیر، دوی بیا هم گډ شوي گډل کېږي. خو که دا په یاد ولرل شي، چې دوی د تاریخي څېرو او کړو وړو او د خپلو حکومتونو د مطلقه خصوصیت په لرلو کې له یوه بل سره ورته دي. دغه معشوش والی دومره غیر طبیعي نه ښکاري. د ورته والي دغه ټکی د پښتنو له ځانگړنیتاو سره پوره مخالف دي. سره له دې دوی په نورو ډېرو ټکو کې دومره توپیر سره لري، چې دا بدنه وي، دوی پیل پیل بیان شي.

اوس به زه د ایماقو په بیان پیل وکړم، چې د پاراپامیزاد د غرونو په لړۍ یې نیمايي کې اوسي.

ایماق

د ایماقو سیمه د هزاره گانو تر سیمې لږه غرنۍ گډل کېږي، خو دلته په دغه سیمه کې هم غرونه د هرات په لور سترخ او لوړ دي، لازي یې د درو او غونډیو له یو لږ نه تېرېږي او ځینو کلاو ته یې ورنگ دومره گران دي، چې لېدونکي یې مجبور دي د عسکرو په مرسته په رسو وروڅېږي. سره له دې هم درې یې د کرنې وړ دي او غنم، جوار او ږدن پکې کېږي، بادام، انار او توتان پکې پخپل سر کېږي. ددغې سیمې شمال لوریدنڅ چې جمشیدیان پکې اوسي، تر نورو برخو اواز او ایاد دي، غونډۍ یې مخ په خړ دي او گڼ ځنگلونه پکې موندل کېږي. درې یې سموړي دي او د مرگوس (Murghus) یا مرغاب په سیند څړېږي. د تیغیو د ملکو سهیل هم

^۱ زه په دې نه پوهېږم، چې ولې یو شمېر ترکي لغتونه ددغو قومونو په ژبې کې موندل کېږي. که دوی مغول وي، دوی بیا ولې په ترکي وگړېږي او که ترکي د دوی اصلي ژبه وي، ولې دوی ترکي ژبه هېره کړې ده. سره له دې، چې دوی د ترکستان په سرحدونو کې ژوند کوي؟ په داسې حال کې چې د دوی د شمال گاونډیو ډېرې برخې په ترکي گډېږي او جنوبي برخې یې په پښتو گډېږي. ولې دوی په درې څېرې کوي.

پراخې او وېشلې درې لري. دغه ټول غرونه له چينو څخه ډک دي.

زوربان په سپزار يا اسفزار کې اوسي. سپزار يو پراخ ميدان او د دغسې غرونو په مېنځ کې پروت دی. چې د جلقوز يو په ونو پوښل شوی او د هغې لارې په ختيځ کې پروت دی. چې له مزار نه تر هرات پورې غځېدلې ده. دغه ميدان تر يوه حده له نورو ايماقو څخه بېل دی.

د ايماق کلمه که څه هم ماته معلومه نه ده، چې په ترکستان کې به استعمالېږي. د شمال او ختيځ په ټولو تارتارو کې مروج ده او مانا يې يو قوم يا يوه برخه ده^(۱). هغه ملت، چې غواړم اوس يې شرح کړم. په سمه توګه د چار ايماق يا څلورو قومونو په نامه يادېږي. چار ايماق په واقع کې ډېرې څانګې لري. که څه هم اوس يې ښاخونه لا ډېر شوي دي.

اصلي چار ايماق تيمني، هزاره، تيموري او نوري دي. په لومړني کې قبچق او دورزي هم شامل دي. په دويم کې يې جمشيدې او فيروز کوهي راځي.

دا هم ويل کېږي، چې کريس (Keris) چې د مشهد سهيل ته په تربت حيدري کې اوسي. هم په ايماقو کې حسابېږي. غورما په خيال چې دا خبره سمه نه ده.

اوس ځينې دغه فرعي څانګې دومره ډېرې شوي دي لکه پخپله ايماق. چې دوی له هغو څخه پيدا شوي وو او ټول اصلي ايماقو په څېر ځانله ملګرونه او خپلواک مشران لري.

مشران يې په پخو کلاو کې اوسي، چې ځيني يې دغسې سترې ماڼۍ لري. چې هلته ځان ته واړه دربارونه لري او پر تميم نوګران يې امرونه پر ځای کوي. دوی په خپلو قومونو باندې ماليه ږدي، پوځ ساتي، له ځان نه ورته معاش ورکوي او هغوی د دوی په اسونو سواره وي. د ژوند او مرګ د اختيار په ګډون د حقوقي چارو او دعوو پرېکړې او همدارنګه د يوه مطلق پاچا ټول قدرتونه د دوی په لاس کې دي. دوی د پاچا په نامه حکومتي چارې ترسره کوي، خو دوی د خپلو قومونو په کنټرول کې هېڅکله تر کنټرول لاندې نه دي.

اوس ټول ايماق په مېنو کې اوسي، چې دوی ورته اورد يا اوردې (Oard) ^(۲) وايي. هره مېنه د کدخدا له خوا اداره کېږي، چې هغه د ځان په لارښوونه کار کوي.

له خپل ملګري سرچان ملکم څخه مې اورېدلي دي، چې په سوري کې يو لوی قام د ايماقو په نامه و. دغې سيمې ته خلک له لورستان څخه ورغلي او استوګن شوي او د اتاييک يا اتايک کورنۍ ترې پيدا شوي. چې د فارس په تاريخ کې ښه نوم لري.

دا کلمه د ترکي له اردو څخه راوتلې، چې مانا يې کمپ يا پوځ دی او د انګرېزي (Illudic) کلمه له هغه نه مشتق شوې ده.

د دوی کېږدی په ټوليز ډول نژدې د خرگام له ډول څخه دي. چې تارتاريي استعمالوي. خو د ايماقو يوه څانگه يانې تيموري د پښتنو تورې کېږدی غوره گڼي. ټول ايماق ډېر پسونه ساتي. د اسانو د يو ډول ډېر فعال او کلک نسل يو لم شمېر هم روږي. چې له هغو نه ډېر يې باندنيو ملکونو ته لېږدوي. هغه يو څو کلي چې د دوی په ملک کې موندل کېږي. د تاجکانو دي.

اورېدلې مې دي. چې ايماق په خپرو کې زياتره د فارس خلکو ته ورته دي. خو که څه هم دوی د تارتار د توکم په ځانگړو خپرو ښه خرگند دي. دوی له لنگوتي نه زيات د تور پسه له پوټکي نه جوړه خولۍ په سر کوي.

د دوی خواړه هغه دي. چې په پښتنو کې معمول دي. يواځې دا توپير لري. چې دوی د اس غوښه هم خوري او بله دا چې ټول د يوه غوړ زړې له اوږو څخه. چې خونجنگ (Khanjick) نومېږي. دوی تياروي او د غنم اوږه ورسره گډوي. په تورو ټولو هغو اړخونو کې. چې ياد شوي نه دي. دوی له پښتنو سره په کړو وړو کې ورته والی لري. خو مطلقه حکومت ددې لامل شوی. چې دوی په ټوليز ډول تر هغو ډېر آرام او منظم وي. دوی په خپلو قوانينو کې چې له دغه قيد څخه ازاد دي. دغسې يې رحمي ښيي. چې په پښتنو کې هېڅکله نه اورېدل کېږي. د باوري روايتونو پر بنسټ دوی خپل اسيران له کورونو غورځوي او تر هغو يې په غشو ولسي. چې سره شي^(۱) په يوې موقع کې. چې يوه زوري ورسره مرسته کړې وه او ده ماته کيسه کوله. دوی د خپلو اسيرانو تودې رينې وڅښلې او په خپلو غونډو او پيسو يې وموښلې.

ايماق په هرات پورې تړلي او منحصر دي. که څه هم دوی په مستقيم ډول د سياست بند د حکومت تر ادارې لاندې وو. د دوی زياته برخه تراوسه هم د هرات د شاهزاده تابع دي. چې هغه ته د اړتيا په وخت کې پوځ برابرې او په دربار کې يې پخپله حاضرېږي او يا خپل يو شمېر دې خپلوان استوگن کوي. خو اوس دوه ايماقه تيموري او هزاره د فارس تابع دي او دا د دوی د موقعيت له لامله. چې د هرات په لويديځ کې په هغو حدودو کې دي. چې فارسيانو پرې بری موندلی دی. د دوی سيمې د پاراپاميزاد له غرونو څخه پيلې او له دغسې شگلنو سيمو څخه متشکلې دي. چې يوه په بله په سپېرو غونډيو جلا شوي دي.

ډېر وخت کېږي. چې تيموريانو د قليج خان په مشرۍ خپل دغه اوسني ملک تر لاسه کړی دی. ددې پر خلاف هزاره گان په دې وروستيو وختونو کې د شاه محمود له خوا خپل اوسني ملک ته لېږدول شوي او دا له دې لامله. چې دوی له تيمنيانو سره

^۱ دا رواج له جنگي اسيرانو سره د مغولو له چلند سره ورته والی لري.

په جنگ اخته شوي وو. د دوی د مشر محمد خان گورنې د کابل له حکومت نه د بیگلر بیګي لقب تر لاسه کړی و او دغه لقب د فارس تر واک لاندې هم ساتي.

دغه قوم له نورو ایماقو څخه د واضحو اوزبکي څېرو، جامو او کپرو وېو په لرلو سره توپیر لري.

دوی په دغه ورته والي ریایي او د هغوی مشر په پوره غور سره د بخارا له دربار سره خپلې اړیکې ساتي.

دغه سې لیکلي دي، چې دغه ایماق باید له هغو هزاره گانو سره گډ ونه شمېرل شي، چې د پاراپامیزاد د غرونو په ختیځ کې اوسي. خو دوی که څه هم اوس سره پېل دي، هزارگان او ایماق په یقیني ډول له یوه اصل او نسب څخه دي او هزاره گان په غالب گومان له دغه قوم سره یوځای خپل نوم له هغې یوې منبع څخه گڼي.

د هغو ډېرو باوري روایتونو له مخې، چې ما د وروستي ذکر شوي قوم پرته د ایماقو د شمېر په اړه تر لاسه کړي، زه داسې اټکل کوم چې دوی به پنځوس زره او څلور سوه که وي. ددې اړتیا نه شته، چې ورپیل شي، چې دغه شمېر ته پوره اونه واقعي دی.

د هزاره گانو ملک د ایماقو تر ملکه هم ډېر زیږ دی. د دغه ملک د ځمکې شنه توب او د اقلیم سختوالي په مساوي اندازه د کرنې لپاره نامساعد دی. هغه لږې غلي داني، چې د هغه په تنګو درو کې کېږي او د لڼد اوږي په پای کې ټولېږي. د هغه نفوس د ژوند له تامین سره مرسته کوي، خو د پسونو، غویو، غواو او آسانو غوټې له پیرو او د دغو گلو له نورو محصولاتو سره یوځای د دوی د خوړو ډېر اړین مواد دي.

هزاره گان

هزاره گان په دغسې گورونو کې اوسي، چې چتونه یې په وینو او لوڅو پټه شوي او د غونډیو په ډډو کې تر نیمایي پورې په ځمکه کې دي. د سړیو جامې یې داسې دي، چې د اوزبکو په څېر د لنگیو په شاوخوا کې د ټوکرو په اوږدو ته انگو پېچلي دي، ښځې یې د وړینو ټوکرونو اوږدې جامې اغوندي او د سړیو له پوتکې نه جوړې شوي نرمې موږې په پښو کوي، چې تر ښځو پورې یې رسېږي. د دوی خولې دوی په سر نښتي وي او یوه ته انګه ټوکری یې له خولې څخه شاته تر ملا پورې غوړند وي. هم ښځې او هم سړي یې قوي تار تاري څېرې لري، خو له خپلو گاونډیو غښتلي او غونډ دي. زیاتره ښځې یې ښکلي دي او په دغسې یوه شل قوم کې د څېرانی ځای دی. چې ښځې یې هغسې برلاسي لري، چې په گاونډیو ملکونو کې یې ساری نه لیدل کېږي. ښځې د کور اداره کوي، ملکیت څاري، د پټ او تنګ پالنه

پر غاړه لري او له خپلو مېړونو سره په ټولو چارو کې سلا مشوره کوي. ښځې هېڅ نه وهل کېږي، دوی غلانه کوي، دوی ټول ښه سندرفخاري او د ښه تار په ساز کې د هنر خاوندان دي او ډېر يې شاعران هم دي.

مښان او مېنې يو بل ته خپل شعرونه وايي او نارينه زياتره وخت په ساعتونو يو بل ته په ښي البديده ډول کتري (طنز طعنه) لرونکي کيږي او نقلونه کوي.

د دوی د کور د باندې ساعت تېري ښکار کول، سوريان وېشتل او خفاستې مېاقي دي، د وروستۍ لوبې لپاره دوی د ځمکې په سر يو ښکاره ټکي په نښه کوي او په دانې حال کې، چې شايې لوڅه وي، سپور غږلي، د ډول شرط زياتره ډېر پسونه، غواوي او يا جامې وي. په همدې ډول دوی د ورته دا وهنو لپاره ښي ولسي، دوی ټول ښه فحشي وېشتونکي او ښه تورېکچيان دي. هر نارينه د يو ماشه لرونکي توپک خاوند دی، د دوی تورې وسلې فارسي توره، په ټيکې کې يوه اوږده نرۍ چرکۍ او کله کله يوه برجه يا سانگه (نيزه) ده.

هزاره گان ډېر جذباتي او زيات ناتينگي دي، يوه شېبه دمخه به تا کوم يو ښه پخلا کېږي وي، خوبيا به ښايي په يوې کلمې له تانه خوابدۍ شي او ټولې اړيکې به درسره وشلوي. توند غوږونه يې چې له نظره وغورځول شي، دوی نو بيا ښه خوشحال، ښه طبيعتي، تور مالي او مېلحه پال خلک دي، د دوی د سادگۍ په اړه ډول ډول کيسې ويل کېږي، د غومره بس ده چې وريل شي چې د دوی په تصور د کابل پاچا کومې کلا برج قدرت ته هک شوی دی. څنگه چې دوی آياتيان دي، دروغ ويلو ته خلاص نه دي د دوی توند خوی ددې لامل کېږي، چې دوی تل په خپلو مېنځو کې سره وپارېږي^(۱).

هزاره گان په ټوليز ډول په دغسې کليو کې اوسي، چې له شلو غنجه تر دوو سورو پورې کورونه لري. که غنجه هم ځينې يې د ايساقو په څېر په تارتاري کېدو کې ژوند کوي. د هر کلي دفاع په يوه لويه برج کېږي، چې لس يا شل سړي پکې وي او ډېر مورچلونه لري^(۲).

په هر برج کې يو مسي ډول ايشودل شوی وي، چې د څوکۍ په وخت کې يو ځانگړی کس پکې پاتې وي او د اړتيا پر مهال يې ورنکوي.

پښتانه د هزاره گانو د سحر په اړه ډېرې کيسې لري، وايي چې په هر چا چې دوی خپلي سترگې ښځې کړي، د هغه ښه له گوگله رااېستلی شي، دغه تخيلي کيسه په هندوستان او فارس کې ډېره عامه ده او بېلابېلو قومونو ته يې نسبت کېږي. ددغه ټول عمل تفصيلات په امين اکبري کې په ډېر وقار سره بيان شوي دي.

دغه مهارت ته اوتوپور (Otopore) يا ارتوپور (Ortopore) وايي، چې زما په گومان له ترکي ژبې نه اخيستل شوی دی.

ما د هزاره گانو د ټولېدو په اړه يو بيان اورېدلی دی، له دغو ډولونو څخه يو ووهل شو او اواز يې لاړ او له يوه غره نه تر بل غره پورې يې انعکاس وکړ او تکرار شو. هزاره گان زده کړه وال شول او ووتل، تر دې چې د درې يا څلورو زرو پوځ د حملې په يوه ټکي کې سره غوښتل شول. هر کله د سريو سري لري، چې (اوقې) يا هوټي نومېږي او يا دوه مشران هم پکې وي، چې د ترکي کلمې (افسقال) په نامه يادېږي، چې هغه د پښتنو د (سپين پيري) او د درې د (ريش سفيد) انځور دی، خو دوی ټول سلطان ته په پوره ډول تابع دي.

هزاره گان په قومونو وېشل شوي دي، چې په هغو کې دای زنگي، دای گندي، جاجوري او غولاد يې تر ټولو مهم دي. هريو يې خان ته يو سلطان لري، چې هغه په خپل قوم کې د مطلق واک خاوند دی، دی دعوي، گشالي او اروي، جرمونه حواله کوي او بند يا ټول او آن اعدامول کوي، ځيني سلطانان پخې گلاوي، ټيکلي جامي او دغسې توکړان لري، چې د سرو او سپينو زرو په دانو پېرولل شوي وي. دوی په خپلو کې تل دښمنۍ او بدۍ لري او داسې يو قوم به نه وي، چې له خپل گاونډي سره په جنگ نه وي. په همدې ډول دوی بهرني جنگونه هم لري. کله کله دوه يا درې سلطانان د پاچا په ضد پاڅون کوي، خو دوی هېڅکله کوم قوي يا گټور يووالی سره نه لري.

يو سري، چې د زين الخان تر ادارې لاندې د مالياتو د ټولولو لپاره استخدام شوی و، راته وویل چې دی کله کله د دغو مشرانو جرگې ته بلل کېده او دوی به ورته ويل، چې پرېکړه يې کړې، چې نور نو حکومت ته عاليه نه ورکوي او دی دې نور نو په خپل کار پسې ځي. په هغې شپې کې به بيا کوم مشر ده ته ورځي او ورته به يې څرگنده کړه، چې دی د هغوی په سرغړونې کې څه برخه نه لري. بل سهار به دوه، درې نور هم ورځېل او ټوله اتحاديه به د ښگوښد شو، څه وخت، چې خبره وعلومه راشي، دوی زياتره سره ښه پيروي، خو دوی تل په پای کې لاندې کېږي.

دغه زين الخان د هرات د شاهخوا يو مغول و، چې د زمان شاه په پاچايۍ کې د باميانو د والي په توگه ټاکل شوی و او ده د دوی د غرونو ډېرې سختې برخې ته يو توپ غږوللی و او هزاره گان يې د ايل کېدو او نظم په دغسې کړۍ کې ټيکېل کړل. چې تر هغه مخکې دغسې نه وو ټيکېل شوي. هزاره گان په ټوليز ډول د غوراتو او باميانو په حکومتونو کې سره وېشل شوي او اوس دوی د هېڅ حکومت تر اثر لاندې نه دي. دوی له ايساقو سره جنگونه لري، په همدې ډول دوی د بلخ د اوزبکونو له لوی مشر قليچ علي خان سره دښمني لري او قليچ علي خپل ملک ته نژدې ډېر هزاره گان تر خپلې ادارې لاندې راوستي دي.

ټول هزاره گان د حضرت علي قوي پيروان دي. دوی پښتنو، ايساقو او

اوزبکانو ته په دې په کې سترگه گوري، چې د بل مدد غېب پيروي کوي او هر هغه سټي، چې د دوی ملک ته ورشي، گد وچر ورته کړي. نو سپکوي خو يې. دوی ان خپلو هغو وطنوالو ته هم په بې اعتمادۍ گوري، چې په پښتو کې اوسېدلي وي او داسې پرې بد گومانه کېږي، چې گنې فاسد شوي به وي.^(۱)

کله چې دغه څيزونه په نظر کې ونیول شي، د جېرائي نځای نه پاتې کېږي، چې تاجکان د دوی په ملک کې مېشت شوي نه دي او يا دا چې دوی له نورو انسانانو سره د سوداگرۍ ډېرې لږې اړیکې يا راشه درشه لري. هغه لمه سوداگري، چې دوی يې لري، هغه هم جنس په جنس معامله ده، پوره او مالگه هغه باندې تجارتې څيزونه دي، چې د دوی په ملک کې يې کله گه غوښتنه کېږي.

د هزاره گانو دغه شرح له استثنااتو څخه هم خالي نه ده، ځينې يې د پښتنو په څېر ديموکراتي حکومتونه لري.

گويي (Ginay) هزاره قوم، چې هندوکش په لور مېشت شوي او ممکن له نورو نه په ځينو اړخونو کې هم توپير ولري، په دې اړه په ځانگړې توگه د يادونې وړ دي. د قزقي لور يې ته د مقرر قره ياغ او نورو شاوخوا کې، چې کوم هزاره گان اباد دي، له څېر پرته په نورو ټولو اړخونو کې گټه مټ تاجکو ته ورته دي.

په کابل کې ډېر هزاره گان شته، پېنځه سوه يې د پاچا په ساتونکيو کې دي. نور يې خپل ژوند په خپلومتو او زيار سره تامينوي، ډېر يې خرکاري کوي.

د هزاره گانو شمېر په مشکل سره اټکل کېدای شي. د دوی ملک د ايساقو تر ملک نه يو څه ډېر پراخ دی. خو تر هغه کم حاصل او کم نفوسه دی. په دې ډول گومان نه کوم، چې د دوی شمېر دې له درې سوه زرو څخه تر درې سوه پنځوس زرو وگرځو څخه ډېر وي.

ته بيا يې پخوا له دې، چې د باميانو د نامتو مجسمو په اړه، چې د دوی په ملک کې ولاړې دي، څه ونه وایم او د هزاره گانو بحث پای ته ورسوم.

که څه هم کله کله ويل کېږي، چې هلته تر دوو ډېرې مجسمې شته، خو ما يواځې د دوو مجسمو په اړه اورېدلي دي، چې يوه يې نارينه او بله يې ښځينه مجسمه ده. لومړنۍ يې شل گزه او وروستۍ يې دولس يا څوارلس گزه لوړه ده.^(۲) نارينه يې

^۱ د کريم په نامه يو هزاره له خپل منځه نه لويستی و او کله چې خپل ملک هزاره و ته ستون شو، ډېر مينگ چلند وږمېد، کېده او خپلوانو يې ورته سر کوزې وایه او يواځې د سکو په نامه يادېده.

^۲ د باميان له دوه گوتو مجسمو څخه يوه يې (۳۸) متره او بله يې (۵۵) متره لوړه ده، لومړنۍ يې اوله او دويمه تر هغه وروسته جوړه شوې ده. د تفصيل لپاره دې وکتل شي: د باميان عظمت د هغه په مجسمو کې. د زمري کمال ليکنه، د افغانستان لرغون پېژندنه، لومړی کال، لومړی گڼه، ۱۳۵۸.

لشکرتی په سر لري او ویل کېږي، چې یو لاس یې په غولې پورې او بل یې په سیتې پورې نیولی دی. شاوخوا غونډۍ یې له مستخونه ډکې دي، خو په دې اړه مې هغه نه دي اورېدلي، چې هغه دې تصویرونه یا لیکنې ولري.

د لرغوني هند پوهان په دې عقیده دي، چې دغه مجسمې د بودا له عبادت سره اړیکې لري او د دوی موقعیت په کلکه هغه سترې مجسمې په زړه ګوي، چې د هغه لوی معبد په وړه کې ولاړې دي، چې ویل کېږي د بودا په دورې پورې اړه لري او د هغو مستخو د ښار په منځ کې پرته دي، چې د سالي تي (Salute) په کتارا (Camera) کې لیدل کېږي، خو په دې اړه زما معلومات دومره نیمګړي دي، چې نه غواړم د هغه په اړه نظر ورکړم.

درېم څپرګۍ

هرات

هرات د درانيو په قلمرو کې دی. باید د دغه قوم د ملکونو په وخت کې شرح شوي وي. خو څنگه چې هرات تل ځان ته جلا حکومت لاره او اوس نژدې یو یو خپلواک دولت دی دا واته نه وېرېږي. چې پیل یې بیان وکړم.

هرات چې پخوا هري نومېده. د ختیځ په ټولو ښارونو کې لرغونی او ډېر مشهور دی. د لوی سکندر د يرغلونو په وخت کې دغه نوم د ټول ولايت لپاره هم کارېده او دغه ښار تر ډېرې مودې پورې د دغسې يوې لويې امپراتورۍ مرکز و. چې له امير تيمور څخه دده زامنو ته ولېږدېده. د تيمور له کورنۍ بيا د فارس د صفويانو کورنۍ ته په لاس ممکن نادر شاه افشار پرې غلبه وموندله او بيا په (۱۷۷۹) کې احمد شاه دراني تر لاسه کړ او له هغه راهيسې تر اوسه پورې د درانيو په لاس کې دی.

هغه توضيحات. چې ما د پښتنو د ښارونو په اړه ورکړي. ماته له هه موقع راګړي. چې د هرات په اړه ډېر څه ووايم. که څه هم دغه ښار ممکن تر نورو ټولو ښارونو ډېر پرمختګ وي. سره له دې هم زه بايد د هرات د جامع جومات يادونه وکړم. چې هغه يوه ښکته او پراخه ودانۍ ده. گوښه ونه او منارونه يې تر نورو ډېر اعلي دي او په دغسې څلېدونکيو او انځور شويو کاشيو سره ښايسته شوي. چې د فارس د طرز په ټولو ماڼيو کې کارېږي.

د ښار په خوا کې يو پراخ خندق کيندل شوی. چې د چينو په اوبو ډک وي. د اوسو څښتنو يو لور پته دېوال لري. چې ښکتنۍ برخه يې د خندق په هغو غاړو ټينګه شوې. چې په مقابل کې يې غره شوي دي.

شمالي خوا ته يې ارگ پروت دی او هغه د یوې غونډۍ د پاسه آباد شوی او منځه يې ولاندې ښار په خوا ده. د دېوال پخې يې له پخو خښتو نه جوړ او شاوخوا يې يو لويښ خندق پروت دی. د ښار ساحه ښه پراخه ده. نژدې سل زره اوسېدونکي لري^(۱). د دغه شمېر دوه درېيمه برخه هراتي دي. چې دوی د دغه ځای آري اوسېدونکي او ټول يې شيعه گان دي. لسمه برخه يې ممکن درانيان او پاتې يې مغول، ايساق او د بهرنيو هغه مخلوط وي. چې د پښتو په ټولو ښارونو کې ليدل کېږي.

د هرات ښار په يو مسور او اوار ميدان کې پروت دی او له دغسې يوه سيند څخه ورته اوبه رسېږي. چې شاوخوا يې ډېر گڼ کلي پراته دي او د غلو دانو په فصلونو ډک دي. دغه ښه طبيعي منظره په جوماتونو، گوښدونو او نورو عمارتونو لا ښکلا او تشويع مومي او دا ټول له بې شمېرو ونو او باغونو سره گډ شوي. هڅو غرونو چارپېر کېږي او دغو ټولو هرات ته يوه ښکلې بڼه ورکړې ده.

د هرات په شاوخوا کې د دغه ملک د اوسېدونکيو زياتره برخه تاجکان دي او دوی هغې ځانگړتيا لري، چې دغه درانده توکم ته د منځه منسوب شوي دي. دوی ټول سنيان دي. د پاتې اوسېدونکيو په ډله کې يې پښتانه، ايساق او بلوڅان راځي. ډېر مغول او چغتاييان هم تر اوسه دغه ښار ته نژدې اوسي. چې تر ډېرې مودې د دوی د ملي سترتوب مرکز و.

د هرات عوايد يو ميليون روپۍ اټکل شوي، چې له نيمایي نه ډېر يې د پوځ تنخوا ته ځانگړې شوي يا بېلابېلو کسانو ته د بخښني په توگه ورکول کېږي^(۲). پاتې يې د هرات خزاني ته استول کېږي. خو دغو عوايدو د ټول ولايت لگښت هېڅکله نه دی پوره کړی او د شاه زمان تر وخته پورې يوه ټاکلې برخه پيسې له کابل نه وراستول کېدلې. د لگښت يو لوی قلم د دغه ولايت د ساتلو لپاره ځانگړی شوی و. د غلام شاهي يا هغه پوځ شمېر، چې تل ورته معاش ورکول کېده، په يوه وخت کې اتو زرو ته رسېده. پاتې پوځ له ايساقو او د ځينو درانيو له ټولنو نه جوړ و. يو وخت نژدې ټول خراسان په دغه ولايت کې راته طبيعي ده. چې د دغسې يو مهم ولايت حکومت د پاچا د يوه زوی يا خپلوان لپاره يو ښه مناسب مقام و. د احمد شاه په وخت کې تيمور شاه د هغه حکمران و. وروسته شاه محمود د هغه

^۱ په (۱۸۸۰) کې چې ما د هرات په اړه ليکنه کوله، اوسېدونکي يې ماته ډېر لږ معلوم شوي وو. دغه اوسنی بيان مې د کپتان گريستي (Captain Christie) د ليکنو له مخې شوی او د هغه مشاهدات د هرات په اړه زما ليکنه تاييدوي. (په حاضر وخت کې د هرات د اوسېدونکيو شمېر له پنځه شلو پښتو زرو نه اوږې. د کاتولي سفرونه، دویم ټوک، ۲ مخ، ۱۸۳۸)

^۲ د ښاغلي کاتولي د اټکل له مخې هغه پيسې، چې ورکول کېږي، اوس ۲۱/۴۲۹ پونډه دي. خو دا يواځې د ښار او د هغه نژدې سيمې لپاره دي. د ځمکې عمومي مالیه په جنس سره نږدېه ۱۸۳۸ کېږي.

حکمران شو. په اوسني وخت کې د اوسني پاچا د سکه ورو شهزاده فیروزالدین په لاس کې دی. چې په حاجي يادېږي. دی ځانله دربار لري. چې هغه په ټوليز ډول د کابل د دربار د درانيو او قزلباشو اشرافو له خوا وروڼو څخه جوړ دی. ددغه ولايت افسران او د هغه ټول تاسيسات هغسې دي. چې پاچا يې په کابل کې لري او څنگه چې ځيني دراني اشراف او د ايساقو زياتره مشران په هرات کې ژوند کوي. دی په دې قادر کوي، چې د ښه برم او شان خاوند اوسي.

دی د يوه نرم طبيعته او پاوقاره، خو په په عين حال کې د يوه ډارن شاهزاده په صفت يادېږي. خو د کپتان کرمستي (Captain Christie) له ليکنو څخه ښکاري، چې ده خپل مجبورييت په زياته اندازه په دې بايللی. چې د يوه امامي مشورو ته غوږ پدې. د کرمستي ليکنې زما تر ليکنو وروستي او ډېرې سمې دي^(۱).

د هرات شهزاده تل د پاچا له خوا نژدې يې قيده او بې کنټروله اختيار لرلی دی او د مملکت کورنۍ شخړې د دوی د خپلواکۍ لپاره ښې برابرې دي. دی ترڅو کولای شي زيار باسي ددغو ناراميو له فضا څخه ځان بچ وساتي او زما په فکر، چې دی هر هغه رقيب ته، چې واکمني خپله کړي، اطاعت کولو ته تيار دی. خو له شاه محمود سره دده نژدې رابطه، چې دده سکه ورو دی، دی د هغه گوند ته متمايل کوي. دا او له وزير فتح خان څخه دده وېره ددې لامل شوې، چې له دغه گوند سره د مرستې په غرض څو ځله د خپل زوی په مشرۍ يو شمېر لښکري ورواستوي.

د فارسيانو له خوا د هرات د کلابندۍ موضوع د تاريخ په برخه کې پوره بيان شوې ده. فیروزالدین په هغه وخت کې دا پخپله غاړه واخيسته، چې پتخوس زړه روپس (شپږ زره پونده) ورکړي، کېدای شي ده ژمنه کړي وي، چې دغومره پيسې هر کال واستوي او ما اورېدلي دي، چې له ده نه يو مقدار پيسې فارسي پوځ ته د لېږلو له وېرې ترلاسه شوې وي. خو هغه باج چې فارسيان يې ادعا کوي، چې دوی ته ورکول کېږي، له هغو خيالي کيسو څخه دي، چې په شوق سره غواړي په هغه باندې خپل ملي لوږه تسکين کړي.

^۱ کرمستي ليکي، چې دغه امامي غوره گټل، چې دی يې مغول ويولي. ده په پښتنو کې يو قوي حسادت خلق کړی دی. دی دا هم ليکي، چې شاهزاده فیروز د پښتنو په انډول دغه امامي ته ښه گوري، چې په زور او جبر د پيسو د پيدا کولو لپاره يې يوه ښه وسيله گټي او پښتانه ((چې له حکومت څخه د محکوم په بدل ترلاسه کولو او ساتلو روږدي دي، دې ته زړه نه ښه کوي، چې د چورولو له سېستم سره مرسته وکړي، په داسې حال کې، چې مغول په دې کار کې نوم لري.))

څلورم څپرکی

سیستان

له سیستان پرته به بل داسې ملک نه وي، چې د فارسي اشعارو او د اتلانو د کيسو ستاينونکي ورته په ډيرې تلوسې او ذوق خپل مخ وروگرځوي او معکوساً بل داسې ملک به نه وي، چې دده هيلې به په سختې خواشينۍ بدلې کړي. ددې نسبت د شاعرانو مبالغه نه کېږي، ځکه هغه يې شمېره کنډوالي چې دلته ليدل کېږي، ددې شاهدي ورکوي، چې سيستان يو وخت يو داسې مسور او له ښارونو ډک ملک و، چې په پراخوالي او پرتم کې به يې په ټوله آسيا کې کم ساری لاره.

په همدې ډول د څلور او زوال لاملونه د هغه د پخوانۍ شتمنۍ تر شواهدو لږ څرگند نه دي.

سیستان له شمال پرته، چې د درانيو په ملک پورې نښتی دی، په دغسې پراخو او وېرونکيو مېرو احاطه شوی، چې هلته هر ياد و خوځنده سپکو شگړو يوه غونډۍ جوړوي او هغه د فصلونو مسورتيا له مېنځه وړي او ډېرو ډېرو کلي او ياندي لاندې کوي.^(۱)

يو اخې هغه برخې، چې تراوسه يې هم خپله مسورتيا ساتلې ده، هغه دي چې د هلمند او فراء رود پر غاړه او د هغه ډنډ پر غاړو کې پرتې دي، چې ددغو سيندونو له يوځای کېدو څخه پيدا شوي دي. دغه مشهور ډنډ زموږ جغرافيه ليکونکيو دوه بحيره (Sea of Durra) يا ډرنج بللې دي. هغه د فارسي په کتابونو کې کله کله د لوڅو د سيند او پخپله ددغه ملک د خلکو له خوا د زور سيند (Sea of Zoor) يا د خوجه سيند په نامه يادېږي. خوزه گوسان کوم، چې هغه په خپلو شاوخوا سيمو کې

^۱ د ملا جعفر کلی، چې موخه يې د هغه يادونه کړې، له هغه وخته چې دی ترې وتلی دی، پينځې متروک شوی دی.

ځانله كوم پېل نوم نه لري او يواځې د دندې يا سيند په نامه يادېږي. د هغه د پراختيا په اړه مې ډول ډول روايتونه اورېدلي دي. ډېر سم يې كېدلى شي هغه وي، چې وايي محيط يې يو نيم سل ميله دى. كه څه هم دغه روايتونه د هغه د شكل په اړه يو له بل سره اختلاف لري. اوږد يې كه څه هم مالگيږي دي، خو تروې او په سختۍ سره د څښلو وړ دي. په مېنځ كې يې يوه غونډۍ ولاړه ده، چې د ژورو د غره په نامه يادېږي او هغه د رستم په نامه يوه كلا ده. دغه غونډۍ په پخوا وختونو كې د يوه عتقوي روايت له مخې يوه كلا وه او څنگه چې هغه هم ژوره او هم لوړه ده، شاوخوا يې ژورو اوږو تېرولې ده. نو اوس هم د مقابلو غاړو د ځينو اوسېدونكيو لپاره يو پټونځى دى. د دندې پر غاړو كې تر ډېره حده پورې اوږد دروي (درومې) او لوڅې ولاړې دي. په څښلو كې يې هم همدغه ډول پوتې موندل كېږي او څنگه چې دغسې پوتې او دروي هر وخت پرې هجوم وړوږي، نو دغه برخه له جيو او د ولاړو اوږو له وړو ډنډونو څخه ډكه ده. دغو جيو او وړو پوتو څنگه ته زياتره وخت د غريو گلې ځي او هغه داسې كسان پيايې، چې د سيستان تر نورو اوسېدونكيو پوره توپير لري. ويل كېږي، چې دوى اوږد او قوي، خو تورو او بدرنگ دي، اوږده مخونه او تورې سترگې لري. دوى نژدې بريښي گرځي او د دروو په څېر كې ژوند كوي. دوى د پورنده گري پر كسب سربېره د لوڅو په مېنځ كې ساراتي مرغيان او كبان نيسي.

ددغو څنگلونو په نژدې شاوخوا سيمو كې وايښه، جريبات او د نرو وټې په داسې توگه پيدا كېږي، لكه چې په هغې تنگې درې كې موندل كېږي، چې هلته سيند پكې بهېږي. دغه شيان ممكن، قراړود پر غاړو كې هم موندل شي. ددغه ملك پاتې برخه نژدې دېته ده او هغه د ټولو دېتو په څېر د اوبانو لپاره وايښه برابروي او يوځاى بل ځا پكې د گرځنده بلوڅو لپاره ځاگانې موندل كېږي، چې دوى ددغو څارويو څارنه پر غاړه لري.

د سيستان اصلي اوسېدونكي تاجكان دي، خو له دوى سره اوس له نورو ملكونو څخه نور خلك يوځاى شوي دي، ويل كېږي، چې هلته اوس دوه مهم قومونه اوسي، چې يو يې شهرزكي (Shehrakee) نومېږي او دوى له فارسي عراق نه هلته لېږدېدلي دي. تر هغو ډېر وروسته د بلوڅو يو قوم د سيستان په ختيځ كې مېشت شوى دى. تاجكان او دغه دوه قومونه كټ مټ فارسيانو ته ورته دي او په كېږو وړو كې يې دومره د يادونې وړ ټكې ته ليدل كېږي.

بلوڅان اوس يو ډېر لايق مشر لري، چې نوم يې خان جهان دى. دى د كاروانو او ټولو گاونډيو ملكونو لپاره هېښناك دى. بلوڅان پخوا په كېږديو كې اوسېدل او په غر ځايونو كې يې په داره عاري ژوند كاوه. خو اوس يې كسب او كار كړنه ده او

کمر کېږي ته يې مخه کړې او د سيستان د اوسېدونکيو جامې او کپړه وږه يې غوره کړې دي.

د ټول سيستان مشر ملک بهرام گياني نومېږي. خو دې يواځې په نامه مشر دی او د گاي (Kai) پخوانۍ کورنۍ ته منسوب او يا ويل کېږي. چې منسوب دی. دا هغه کورنۍ ده. چې په پخوا وختونو کې يې په فارس باندې واکمني لرله او داريوش او نور ستر پاچايان ورڅخه ولاړ شوي او دغه پاچاهي د داريوش په مړينې او د يونان له خوا د هغه د امپراتورۍ په ننگورېدو پای ته ورسېده. ملک بهرام. چې په دغسې يوه برميالي نسب باندې زېږېدلی. تراوسه هم د پاچا لقب اختياروي او په ښکته سربېره د پاچايۍ دريځ او شکلونو رعايت کوي. خو دده واک يواځې د سيستان په يوې وږې برخې چلېږي او ټول پوځ يې تر زرو کسولې دی. مرکزي يې جلال اباد نومېږي. دغه ځای اوس يو څو زره اوسېدونکي لري. خو د هغه کنډوالي. چې يوه پراخه سيمه يې نيولې ده. د پخواني برم شاهدي ورکوي.

دغې کورنۍ په دې نژدې وختونو کې د شتمنۍ يوه لنډه خلانده دوره لرلې وه. د هغې مشر ملک محمود د نادر شاه افشار د ښکېدو په پيل کې ښه نوم وگاټه او که د ټول خراسان حاکم نه و. نو د هغه د ډېرې برخې حاکميت خوي يې تر لاسه کړی و. په پای کې نادر شاه لاتدې کړ او ويې واژه او ټول سيستان يې ايل کړ او د هغه حکومت يې د ملک محمود ورور يا کوم ترور ته وسپاره.

سليمان. چې د احمد شاه په وخت کې د سيستان مشر و. درانيو ته تسليم شو او خپله لور يې پاچا ته واده کړه. گيانيانو تر هغه وروسته غټ باج منلی و او د کابل حکومت ته يې يوه قطعه نظامي قوه ورکوله. خو په ځينو وختونو کې دا اړينه شوه. چې د بيعت دغه ټپل د قوې په ذريعه نافذ شي.

په (۱۸۰۹) کې په پېښور کې د سيستانيو يوه ډله نظامي قوه د ملک محمود په قوماندانۍ وليدل شوه او دغه محمود د مشهور ملک محمود لمسی و. ما په دې اړه څه نه دي اورېدلي. چې ملک بهرام خان له اوسني حکومت سره څه راز اړيکې لري. يواځې دومره مې اورېدلي. چې شاهزاده کامران د هغه لور واده کړې وه. فارسيان د معمول په څېر ادعا کوي. چې د دوی د پاچا تابع دی. د سيستان د وگړيو د شمېر په اړه زه کوم اټکل نه شم کولای.

پينځم څپرکی

بلوچستان او گوز سند

بلوچستان^(۱) د شمال له خوا په افغانستان او سيستان او د جنوب په لور د هند په بحر پورې نښتی دی. ختیځ ته یې پر او لړ سند او لویدیځ ته یې فارس پروت دی. شپږ سوه میله اوږد او درې نیم سوه میله سورور دی. ډېره ستره برخه یې هغه ده، چې د کلات په ځان پورې اړه لري او هغه د سیستان زیاتره برخه او د کلات ټوله لوړه کچه په غېږ کې نیسي. ددغو سیمو لومړنۍ برخه ښکته او توده ده او زیاتره برخه یې یو سپېره او شاړ میدان دی، خو د گنداوي (Gandawa)، ډاډر (Dauder) او نورو ښارونو شاوخوا سیمې پرېخانې اوږد لري او ښې کرل کېږي او هندي محصولات ورکوي.

هغه نژدې اړیکه، چې د بلوچستان او کابل تر مېنځ شته، لازمه گرځوي چې د لومړني ملک په اړه په تفصیل سره خبرې وشي، خو د آسیا ددغې برخې جغرافیه ددغسې کسانو له خوا لیکل کېږي، چې تر ماته پکې وارد دي. په ۱۸۰۹ کې لیفټیننټ پالنجر (Lieutenant Paltner) او لیفټیننټ کرمسټي (L. C. Kermis) د سر جان ملکم (Sir J. Malcolm) له خوا واستول شول، چې د بلوچو ملک او د فارس ختیځ کشف کړي. دغه سیمې تر هغه وخته اروپایانو ته هېڅ معلومې نه وې. دوی دغه مهم ماموریت په پوره بري سره سرته ورساوه او له جان ملکم سره په مارافه کې یوځای شول، چې نژدې د هراتي د امپراتورۍ په سرحدونو کې پراته دي. ددغسې یو سخت سفر ستونزمن، سختی او ډېر وخت په تصور کېدای شي. لیفټیننټ کرمسټي بیا وروسته کله چې یې په ډېرې زړورتیا سره د فارسيانو قومانداني پر غاړه وه، له روسانو سره په یوې جگړې کې ووژل شو، خو هيله ده، چې ددغه په زړه پورې سفر تفصیلات، چې ده او دده ملګريو په ډېر استقامت او زړورتیا سره سرته ورسول، ددې د کورنۍ له خوا د ټولو وګړو د استفادې لپاره وړاندې شي.

د بلوچستان ژباړه اوسېدونکي جټان دي. خو هلته پرځه يې لوړه، سړه، شوله او سپېره ده. يواځې د افغانستان څخه شول فصلونه پکې کېږي.

خلک يې پراخوي بلوڅان^۱ دي، چې له تاجکو سره گډ شوي او (د وار (Dervish) نومېږي. لومړني خلک يې د زېږو پښتنو په څېر دي، ابتدايي او شول خو مېلمه پال. زيار کښ کلک او رښتيني دي. د پښتنو په څېر په خپلونو وېشل شوي. خو عامه حکومت ددغو ټولنو داخلي موسسې له مېنځه وړي دي.

د بلوچستان ټولې غرنۍ برخې په پراخو پورې اړه لري. په اوارو کې يې يو بل توکم اوسي، چې د (رند (Rind) په نامه يادېږي او د حقو يو شمېر په سيستان کې ژوند کوي. دغه دوه توکمونو ته څه هم د بلوچ په يوه نامه يادېږي، خو په ډېرو اړخونو کې سره ډېر توپير لري. ژبې يې له يو بل او له ټولو ګاونډيو ژبو څخه په پوره ډول پلي دي. هېڅ يوه يې لکه څنګه چې گڼل شوي، له عربي سره اړيکه نه لري.

نصير خان د بلوچستان وروستې مشر ټول ملک ايل کې و. خو د اوسني مشر محمود خان مقومضي تر هغو سيمو وني شوي، چې پورته يې يادونه وشوه او يو څه يې ددغې لوړې سيمې په لويديځ کې، د مېړي په څنډه کې ليدې شوي، عوايد يې يواځې درې سوه زره روپۍ يا دېرش زره پونډه کېږي، خو دې لسو زره پوځ ساتي او د اړتيا پر مهال ممکن شل زره پلي، په لسو سواره يا په يو يوک اوښانو سواره احضار کېږي. دې د کابل د پاچا واکمني مني. خو د خپل قلمرو لپاره ماليه ورکوي او د شاهي پوځ لپاره اته زره پوځ په دغه واضح شرط تهيه کوي، چې بايد له هغه نه په کورنيو جنگونو کې کار وانه خيستل شي.

شال له (هرن (Heren) او (داچل (Daghl) سره، چې له ډېرو غازي خان سره نژدې دوه سيمې دي، د احمد شاه دراني له خوا نصير خان ته بخښل شوي دي. دغه بخښنه د هغه د خدمتونو په بدل او په دغه شرط شوي وه، چې دې به يو زر پلي عسکر په کشمير کې د خدمت لپاره ورکوي.

د سند په اړه به مې ليکنه ليدلې وي، ددغه ولايت په اړه مې څه وخت چې د کابل په قلمرو کې وم، ليدې پوښتني وکړې. څنګه چې د برتانيې يو هيئت ددغه ولايت په مرکز کې و او له هغه وروسته مې اورېدلي، چې ممکن ديوه ښاغلي له خوا به د هغه په اړه يو مفصل رپورټ خپور شي، چې هغه ددغه ولايت په اړه تر ما د معلومات حاصلولو نه چانس لاره.

^۱ پراخوي د بلوڅانو له ډلې څخه نه دي، لکه څنګه چې د مولف له ليکنې څخه ښکاري. د پراخوي ژبه له ويدي نه دمنځه دوي ته منسوبه ده. په داسې حال کې چې د بلوڅانو ژبه اريايي ده. ژباړن

دلته د سند له نامه نه د معمول په غیر هغه ولایت مراد دی، چې ما په نورو
خایونو کې د کور سند په نامه یاد کړی دی.

قطب ته یې ښکاره پور او بهاول پور پراته دي. ختیځ ته یې د هندوستان بهر
پراته ده. لویدیځ ته یې غرونه او د بلوچستان غونډې پرتې دي. سهېل ختیځه یې
په کش (Cutch) او سهېل یې د هند په بحر پورې تړلې دي. د دغه ملک بهر ستره
مشخصه اباسیند دی، چې هغه په دوو برخو وېشي او داسې ښکاري، چې هغه خوا
یې چې د دغه سیند په ختیځه کې پراته ده، د بهر لویه ده.

زیاتره ویل شوي دي، چې دغه ملک له مصر سره ورته دی او یواځې یوه شرحه به
د دواړو لپاره بس وي. یو آواز او زرغون میدان له یوې خوا په غرونو او له بلې خوا
په یوې غېرې محاط دی، یو سیند یې په دوو برخو وېشي او هغه چې کله سمندر ته
نژدې کېږي، یوه دلته (Dellah) جوړوي او خپلو غاړو ته نژدې ملک لاندې کوي او
زرغونوي. د دواړو اقلیم تود او وچ دی او په دواړو ملکونو کې یواځې کله کله
اورښت کېږي.

په دغو وختونو کې آن د سند او مصر سیاسي اوضاع هم یو له بل سره په
تصادفي توګه ورته شوې ده. په دواړو هیوادونو کې آرام او غلي خلک د بدوي
قومونو له خوا مظلوم واقع شوي او دغه قومونه یوه لیرې پاچا ته زړه نازیه تابع
دي.

خو مصر یو داسې سمندر له هغو ملکونو څخه پېلوي، چې د اروپا د بهرو فعالو
او شتمنو سیندونو پر غاړه پراته دي او دغه بحر د ختیځ د پر شتمن هیوادونه
خړوبوي، چې د هغو د محصولاتو لپاره هم په اروپایي ملکونو کې غوښتنه شته
او په دې ډول دغه ملک د هغه د حکومت له ټولو بد یو سره ښایسته ګڼې ښارونه، یې
شمېره کاناوتونه او د بهر محصولات لري. سند چې د هغه د څرګندو ابتدايي مخابراتي
وسایلو سر پرته د دغسې هیوادونو په مېنځ کې پروت دی، چې د اروپا له ستایلو
څخه محروم دی او په خپلو محصولاتو او احتیاجاتو کې له یو بل نه دومره توپیر نه
لري، له ټولو هغو محرکاتو څخه یې برخې دي، چې له سوداګرۍ څخه پیدا کېږي، نو
په دې ډول د اباسیند پر غاړه شتمن ملکونه هند قسې پرېښودل شوي، چې خپلې
مسورتیاوې د صحرائي بوټو او د وښو په زرغونېدو سره ضایع کړي. په داسې
حال کې چې له اباسیند څخه لرې پرتې ځمکې بهرې شوي او په خپل اصلي حاصل نه
ورکونکي حال کې پرېښودل شوي دي، د کرنې د دغسې هېروني تاوړتیاوې د سند د
مشرانو په وحشي لوګس توپ سره شدیدې شوي، چې دوی د ځمکو پراخې برخې د
ځان کېږي، چې د کرنې لاره یې مناسبې دي. دوی هلته سارانې ځنارو او مرغیان

ساتي او خپل ساعت پرې تېروي او خوند ترې اخلي. سره له دې هم په هند کې داسې برخې شته، چې دغه لیکنه په هغو صدق نه کوي. دغه سیند ته نژدې یا د هغه څانګو ته نژدې ځینې سیمې کرل کېږي او ځمکې یې په طبیعي ډول داسې ودانې دي، چې د هندوستان ډېر محصولات پکې کېږي او د چنډونکي (Chanderklee) ټوله سیمه، چې د اباسیند او د هغه د یوې مهمې څانګې په مېنځ کې پرته ده، ډېره غنې ده او په ښه ډول کرل کېږي. د اباسیند دغه څانګه د لوړېدو یخ په لور درومي او وروسته له دې، چې په یوې پراخې سیمې کې غېږېږي، چې هغه په بېلابېلو موسمونو کې یا لنډ یا جید وي، د خپل بېلوالي له لومړني ټکي څخه اریا میله وروسته بیا له اصلي سیند سره یوځای کېږي.

سند یو سپېره ملک دی. هغه یو څو ونې چې پکې کېږي، له هغه ډول څخه دي، چې په هندوستان کې معمولې دي، د یادونې وړ څاروي لري، خو هغه اوشان چې پکې څږي، د یادولو وړ دي. له هغو نه د اویو په اېستلو، د ژوندې په ګرځولو او داسې نورو چارو کې کار اخیستل کېږي، خو د سند د تجارتې مالونو زیاته اندازه په سمندر کې ډرل کېږي. د سوداګرۍ مالونه یې دومره ډېر نه دي، ځکه چې یواځې د اوبو تختو یو څو وړې کښتۍ ددغه خوار ملک د سوداګرۍ لپاره پرېږي.

حیدرآباد د سند مرکز دی، چې یو ښه لوی قوی ښارګوټی او د یوې ډېرینې غونډۍ د پاسه پروت دی. ژما په خیال، چې دغه ښارګوټی به نژدې اته زره اوسېدونکي ولري.

ټاټا یا پخوانۍ پټاله، چې یو وخت یو غوړېدونکي تجارتې ښارګوټی و، اوس تر زیاتې اندازې مخ په ځوړ دی، خو اوس هم نژدې پنځلس زره اوسېدونکي لري. ددغو ښارونو ډېر اوسېدونکي هندوان دي، خو ددغه ټول ملک زیاتره اوسېدونکي مسلمانان دي^(۱). په هغه وخت کې چې سند د پښتنو په لاس کې ولوېد، د کلهورا (Calhura) د یوه شهزاده له خوا اداره کېده.

دغه قوم ژما په خیال د فارس په سهېل پورې اړه لري. ددغه قوم وروستی شهزاده عبدالنبي خپل ټول رعیت په خپل ظلم او ناروغه حکومت له ځان نه بېزاره کړ او په ځانګړې ډول یې له تالپوریانو سره، چې دده د ملک د جنگي خلکو ډېره مهمه برخه تشکیلوله، ځان ونښلاوه. په پای کې ددغه قوم مشرانو دده د مغلوبولو لپاره توطیه وکړه، خو د توطیې خبر د عبدالنبي غوږونو ته ورسېد او هغه ټول توطیه کوونکي یې ووژل. رسل کېږي، چې د وژنو تړیوالو دغه عمل چې په جنایت سره

^(۱) د برنز په قول د حیدرآباد نفوس شل زره او د ټاټا اوسېدونکي پنځلس زره دي. ددغه ټول ملک

وګړي د هغه اټکل سره یو میلیون دي. (۱۸۳۸)

ترسره شوی و. د یوه څرگند پاڅون لامل شو او نتیجه یې دا شوه، چې عبدالنبي له سند څخه وشړل شي.

تیسو شاه وروسته له هغه، چې دده د بیا په واک کولو لپاره ناکام کوشنونه وکړل، د سند د غرامت په شکل یې د (ایه) حاکم وټاکه او د تالپوریانو مشر یې په رسمي ډول د هغه ولایت د حاکم په توګه وټاکه. عبدالنبي د پاچا د دغه عمل په مقابل کې په خپل نوي ولایت کې یواځې شو، خو د پاچا د لښکرو په مقابل کې یې ماتې وخوړه او د خپل ژوند وروستی ورځې یې د بر سند په ډېره حاجي خان کې په خواری تېرې کړې. تالپوریان دده له شړلو نه وروسته تر دغه دمده سند تر خپلې ولکې لاندې لري.

سند د وروستي هیئت د سفر په وخت کې د درېو وروڼو په لاس کې و او دوی دغه ملک په درېو نابرابرو برخو وېشلی و. خو دوی ټول په هغه یو ګور کې اوسېدل او ټولې چارې یې په ګډه ترسره کولې.

میر غلام علي، چې تر ټولو مشر و او د دغه ملک چارې په ټولیز ډول دده په فکر ترسره کېدلې. اوس مه دی او دده په مړینې یوه نوي فیصله یې له کومې نارامۍ یا د وینې تویولو څخه عظمې شوې ده. د دغه ولایت یوه ډېره برخه تراوسه هم د میر تاره (Mirzarah) په لاس کې ده او دی د کلهوړا د کورنۍ کوم خپلوان یا تابع دی.^(۱)

د تالپوریانو دغه درې مشران د سند میران یا امیران بلل کېږي او دوی د کابل د پاچا په نامه حکومت کوي او د هغه په فرمان په دغه حکومت ټاکل کېږي. خو څنګه چې دوی شیعه ګان دي او دغه حکومت د پاچا تر لطفه زیات د خپل زور مرهون ګڼي، دوی په زړه کې له دراتي حکومت څخه ناراضه دي. دوی باید د کابل حکومت ته د کال یو نیم ملیونه روپۍ د مالیې په توګه ورکړي. خو له هغه وخت نه چې د کابل په قلمرو کې نارامۍ پیل شوې، دوی د مالیاتو له ورکولو نه ډډه کړې. خو په هغه حال کې به یې ورکړي، چې د حکومت له پوځ سره د هغه په تادیه کولو مجبور شي.

شاه شجاع یو کال لومړی تر هغو، چې زه په پېښور کې وم، په دې بریالی شوی و. چې یواځې اته لکه روپۍ د مالیې په ډول له سند څخه ترلاسه کړي. نور یې د خرابو فصلونو په پلمه معاف شوي و او دغه اته لکه روپۍ د یواځې هغه وخت

^(۱) د برنز له لیکنو څخه ښکاري، چې دغه مشران اوس ټول مړه دي او د وروستي مړینه په داخلي جنگ واوښته. خو دغو دریو اړو د سند یواځې هغه یوه برخه په لاس کې لرله. چې د کال یې پنځلس لکه روپۍ عواید وو. دوه نور مشران له دوی نه نژدې خپلواک وو، چې د یوه کلنۍ عواید لږ لکه او د بل یې پښخه لکه وو. په دې ډول د ټول سند کلنۍ عواید دېرش لکه روپۍ یا درې لکه پونډه شتون لري. کپري، (۱۸۳۸)

ورکړل شوي، چې پاچا پنځپلۀ د سند تر سرحدونو ورسېد، خو هغه وخت دده پوځ د محمود خان په مشرۍ د بلوچو په شمول تر اتو زرو ډېر نه و. گومان کوم، چې دوی شاه محمود ته تر هغه لا ډېر ایل دي.

د سند د اوسېدونکیو جامې د بیستي (خمتا) یو اوږد خټ او د نسواري بیستي له ټوکر نه یوه ټوپۍ ده، چې د یوې خولۍ د تاج په شکل ده، خو تر هغه تنگه ده، په همدې ډول دوی پر تگوند او یوه لونگی استعمالوي.

خلک یې په ټولیز ډول په ونه برابر او نري دي، خو ضعیف نه دي او د هندوستان تر ډېرو خلکو تور دي. په کپړو ډډو کې یې نور دستاینې وړ څخه نه لیدل کېږي او هغه د دوی د حکومت په ظلم فاسد او نابره شوي دي، هغه یواځینې څیر، چې هغو سیندیانو زما توجه ځانته راکاږله، له کومو سره چې ما خبرې کړې وې، دا دي چې د دوی د پوهې برخه دومره زیاته نه ده، خو هغه کسان چې دوی تر ما ټه پېژني، زیاتوي چې دوی د غلامانو ټولې بډۍ په ځان کې لري. داسې ښکاري، چې مشران یې بې له دې چې د ابتدایي خلکو یوه ښېگنده هم ولري، ډېر شل او ابتدایي کسان دي.

شمېر مځپر کی

برسند، ملتان، لیه او نور

شکارپور په ختیځ او لویديځ کې په اباسیند او بلوچستان پورې نښتی، قطب ته یې موزاوریان (Muzauras) او سهېل ته یې سند پروت دی. دغه ولایت د اباسیند په لور زرغون دی. خو له دې سیند څخه لیرې برخې یې وچې او سپرې دي. دا ښه لوی ښارگوټی دی، د خټو په دېوال احاطه شوی، خو خندق نه لري. اوسېدونکي یې نژدې ټول هندوان دي او د شکارپوریانو په نامه یادېږي. دوی په هغې ځانګړې هندوستانی ژبې ګرېږي، چې د دوی په نامه یادېږي. په دغه ښارگوټي کې دېر شتمن صرافان شته او دوی له سند، ګندهار، پېښور او د راجپوتانو له ملک سره ښه پېره سوداګري لري.

شکارپورې صرافان د دوانیو د قلعو په هرې برخې او د ترکستان په ټولو ښارگوټو کې موندل کېږي. په شکارپور کې یواځې یو څو پښتانه، چې شمېر یې تر دوو سوه څخه ډېر نه دی، موندل کېږي. د ښارگوټي اوسېدونکي یې جټان، بلوڅان او یو له شمېر سندیان دي.

د مالیې مقدار، چې دوی یې حکومت ته ورکوي، درې لک روپيو ته رسېږي او حاکم یې یواځې له شمېر عسکریاتې. د بګر د یادوني وړ حصار، چې د اباسیند په یو ټاپو کې پروت دی، په دغه ولایت پورې اړه لري. څو ځانګړي حاکم نه لري.

موزاوریان، چې د شکارپور قطب ته پراته دي، هغه بلوچ قوم دي، چې زما په خیال په رند پورې اړه لري. دوی په یوه خنګلي اوم حاصله ملک کې اوسي. دوی نژدې د انارشي په حال کې ژوند کوي او د لارو په شکولو، په اباسیند کې په غلا کولو او په ګاونډیو خلکو کې په تاډاک او چپاول سره یې بد نوم ګټلی دی.

د غازي خان ډېره د موزاوریانو شمال ته د اباسیند او بلوچستان په مېنځ کې پرته ده. احمد شاه دراني هغه فتح کړه. زما په خیال چې دغه ملک د مکمل واده

گاونډي ملک سره، چې دغه يې ذکر شوی، ورته والی لري، خو تر هغه ښه حاصل ورکوي.

ماليه يې له پنځو لکونو نه لږ ده، دغه ولايت پاچا ته پوره تابع دی. دغه ښارگوټی د ملتان په اندازه لوی، خو ډېره برخه يې وړانه وېجاړه پرته ده، دغه ملک د حاکمانو له بدلون، چې زړور پېښېږي، ډېر تاوان ويني.

د اسماعيل خان ډېره له هغې سيمې نه جوړه ده، چې مکرل واد نومېږي. ددغه ملک او محصوراتو بيان يې مخکې راغلی دی. ماليات او نور به يې د (ليه) تر سرليک لاندې راشي، ځکه چې دغه ملک اوس د هغه يوه برخه ده.

ما په يوه بل ځای کې ليکلي، چې د هندوستان د ميرې شمال لويديځ گوټ د پنجاب په سيندونو پرې شوی دی او دا چې دغه سيمه په دغه ډول تشکيله شوې، تر هغو ځايونو چې د هغو لويه ورته رسېدلای شي، ښه زرغونه ده او پاتې برخې يې ښکلې او سپرې دي. د بهاولپور، ملتان او ليه د ولايتونو ځانګړتيا هم همدغسې ده، چې د ايا سيند ختيځ ته د مالګې د غرونو په سهېل کې پراته دي.

د بهاولپور سيمه له شمال ختيځ نه تر جنوب ختيځ پورې دوه سوه اتيا ميله او په پراخو برخو کې له شمال لويديځ نه تر جنوب ختيځ پورې يو سل او شل ميله غځېدلې ده. په يوه فاصله کې د ايا سيند، چناب (Hydaspes) او جيليم (Acresines) دواړه غاړې پکې ګډې دي، د سيندونو غاړې په ټولو ځايونو کې زرغونې او شتمنې دي. په يوه فاصلي کې د جهلم لويديځ ته پروت ملک غوار دی، خو ختيځې خوا ته يې يو پوره وچ ډاګ پروت دی. بهاولپور، احمد پور، جلال پور، سيټ پور (Seetpore) او اوچ (Oach) يې د نامه ښارگوټي دي، تر ټولو ټينګ ځای يې ډېره ول (Derrawal) نومېږي او ددغه حصار ټينګوالی او قوت ددغه حقيقت له برکته و، چې د هغه شاوخوا مېره پرته ده، دا حصار د بهاولپور د خان عادي استوګنځی و.

د بهاولپور اوسېدونکي جټان، بلوچان او هندوان دي، د هغه د گاونډيو ولايتونو اوسېدونکي هم همدغسې خلک دي، خو په بهاولپور کې د هندوانو شمېر بيخي ډېر دی.

بهاول خان نظر دې ته، چې د پاچا حاکم وي، يو تابع حکمران و، نيکونو يې آن د لادر افشار په وخت کې خپل مقبوضات ترلاسه کړي وو. پخپله بهاول خان څه وخت، چې لا هلک و، بريالی شوی و او له غلو پښتو کلونو څخه يې ډېر حاکميت کړی و، د هغه کورنۍ، چې داوود پوتړه نومېده، له شکارپور څخه وه او په لومړي سر کې يې ټيټ ټولنيز دريځ لاره، خو دی اوس خان د حضرت عباس (عليه السلام) نسب څخه ګڼي، چې د

حضرت محمد سرافه طلبه ولس تره و. حکومت د بهاول خان په وخت کې نرم او ښه په نظم کې و او که څه هم ورپل کېده، چې ده په خزانده لرله، تحميلات يې بايد ډېر نه وي. دده ټول عوايد د کال يونيم ميليون روپۍ وې، پوځ يې تر لسو زرو عسکرو څخه اوښته او د هغوی په ډله کې يې د ماشه ييزو توپکونو لرونکيو څخه جوړې پېښخه لخواړې هم ساتلې وې او دوی منظم لباس افوست. ده د توپ جوړولو يوه کارخانه هم لرله، لکه چې د ملتان لومړنيو حاکمانو لرله، خو د بهاول خان توپونه په ښو وسيلو وړل کېدل، په داسې حال کې، چې د کابل د حکومت نقلیه وسایل ډېر خراب وو، ده يواځې د کال يونيم لک روپۍ پاچا ته ورکولې. درې کاله کېږي، چې بهاول خان مړ شوی او دده ځای ناستی زوی په ښه حکومت او تدبير کې تر هغه نه ډېر وروسته دی، د گاونډيو سکاټو د قدرت په ډېرېدو سره نارام او په خطر کې دی.^(۹)

ملتان

د ملتان د ولايت ډېر اوږدوالی يو سل ولس ميله او ډېر پراخ بریښي او يا ميله دی. سيند ته نژدې برخه يې شتمنه ده، خو نورې برخې يې خوارې دي، اوسېدونکيو يې رنگړي اولند دي، ټول ولايت د سکاټو په يرغلونو ډېر تاوانې شوی او ډېر ويران ورجاې کلي هر چېرې تر سترگو کېږي. ټول عوايد يې پېښخه نيم لکه روپۍ کېږي، چې له هغو څخه دوه نيم لکه يې پاچا ته ورکول کېږي. کله چې زه هلته وم، پوځ يې دوه زره عسکرو ته رسېده، نژدې شل توپونه يې هم لرل، خو دی په اضطراري حال کې لس يا دولس زره مېشايي عسکر هم احضارولی شي. هيڅ څيز يې دده تر حکومت نه لاس کېدلی نه شي، هر راز مستقيمي په زور نيوتې، په انحصاراتو په سرايله او شوکه مارو لښکرو او په هر بل ډول ناوړو استفاده و سره لا هم ترېځ اوښديدي کېدلي.

دغه ولايت ډېر ښه لوټونه ليدلي او داسې ښکاري، چې هغه پای نه لري، فارسيانو دغه ولايت له مغولو نه ونيوه او د نادر شاه له مړينې وروسته د احمد شاه دراني په لاس کې ولوېد. د پانې پټ له جنگ نه دمخه د يوې لږې مودې لپاره د مرهټه ولس پرې بر شو او تر هغه وروسته بيا د پښتنو شو، تر هغه ډېر وروسته سکاټو د درېو کالو لپاره پرې قبضه لرله او بيا يې څو ځله پرې بريدونه وکړل او اوس يواځې له دې لامله له تاړاکوتو نه پد امان دی، چې حاکم يې ايل شوی او د هغه له خوا تقدي محصولات ورکول کېږي.

^۹ د بهاول خان زوی خپل ولايت په خپل لاس کې لري، چې هغه د برتانيې د حکومت له خوا ده ته تفصين شوی دی. (۱۸۳۸)

لیسه

لیسه او اسماعیل خان د پره دواړه د محمد خان سدوزي تر ادارې لاندې دي. لیه پخوا په بلوچانو پورې اړه لرله، خو نه پوهېږم چې درانیو هغه څنگه ترلاسه کړه؟ د اباسیند غاړې آبادې دي، خو هغه ملک چې له سیند څخه لیرې پروت دی، شگلن ډاگ دی.

لیه یواځینی لوی ښارگوټی دی. خو د ثواب استوگنځی یا په بکر کې وي. چې هغه اباسیند ته نژدې یو وږ، خو غوړېدونکی ښارگوټی دی او یا په میان کیرا (Munkaira) کې وي، چې هغه ددغه ریاست د پسر سپره ډاگ یوه برخه ده. دواړه ولایتونه د کمال پېنځه لکه عایدات لري، چې له هغو څخه درې لکه یې کابل ته ورکول کېږي.

محمد خان د ماشه ییزو توپکو لرونکیو کسانو څخه دوه لویا عسکر، پېنځه زره ښه سواره، دېرش توپونه او دوه دغسې لښ توپونه لري، چې له مورچل څخه گولي ولي. دی له سکاڼو سره ښه اړیکې لري او دا ممکن له دې امله وي، چې د سرحد په لور دوه ملک په یرغل نه اړزي.

دایره دین پناه (Dairce deen pannah) یوه وړه سیمه ده، چې د لیه د سیمو په منځ کې پرته ده. گلشی عواید یې یو نیم لک روپۍ کېږي او هغه یوه دراني سردار ته یې له دې، چې هغه حکومت ته یو څه ورکړي، ورکې شوې ده.

د لیه شمال ته د مالګې غوړ پروت دی او تر هغه خوا یې یو گلک او غرنی ملک پروت دی. چې وایه او قالم قومونه پکې اوسي. ددغو قومونو د پسر شرګند یې کاتران (Kautira) دي. دوی دغسې یو هندي قوم دی. چې هم له سکاڼو او هم د پښتنو له پاچا غېلواک دی.

ددغو غرونو شمال ته د چچ او هزاره زرغون اواز میدانونه پراته دي او اوسېدونکي یې هغه هندیان دي، چې مسلمان شوي او د گوجرو په نامه یادېږي. له دوی سره له بېلابېلو قومونو څخه زیږه پښتانه اوسي او دغه وروستي ددغه ملک زیښتیتي واکمن دي.

ددغو اوارو شمال ته درم تور (Dumtur) یا د گندونانو ملک پروت دی. چې دوی د یوسفزیو له یوې پښې څخه دي. شمال ته یې ترنال دی، چې هغه یو غرنی او ځنګلي ملک دی او د شمال له خوا د پکلي (Puklee) په ملک پورې نښتی دی. پکلي د هغه ملک په څېر دی، خو تر هغه پراخ دی او سواتیان پکې اوسي. پکلي ځانله حاکم لري، چې د پاچا له خوا ټاکل کېږي.

دغه ټول ملکونه د اباسیند په اوږدو کې غځېدلي، خو د شمال په لور ژموږ

مخکې تگ په واورو پټو غرونو خنډ کېږي. د پکلي ختیځ ته دیمباس (Bumbas) او کوکاس (Cukkas) په نامه ملکونه پراته دي. لومړني یې د دوو، یا درېو مشرانو تر اغېز لاندې دي. چې د راجه گانو په نامه یادېږي او مهم یې په مظفرآباد کې استوگنه لري. دواړه قومونه مسلمان دي او د دوی ملکونه له دغسې پراخو غرونو څخه جوړ دي. چې گڼ څنګلونه لري او خټل پرې ستونزمن دي. دغه ملکونه له دې امله د درانیو لپاره ډېر اړین دي. چې یواځې په هغو سره له کشمیر سره اړیکې ساتل کېږي.

اووم خپرکی

ګشمير

د ګشمير ناو د غمسي لور و غرونو احاطه کړې. چې په قطب کې يې له واره تبت څخه، په ختيځ کې يې له دلداخ څخه، په سهېل کې يې له پنجاب څخه او په لويديځ کې يې له پکلي څخه پيلوي. د سپينو ګانرانو يوه څانګه له شمال ختيځ څخه ګشمير ته ننوځي، دغې ناري ته يواځې د اوو غاښو له لارې ورتګ کېږي.

څلور يې له سهېل نه، يو يې له لويديځ نه او دوه پاتې يې له قطب نه وراوښتي دي. د يعبر ګوتل يې تر ټولو ښه او هغه، چې د افغانستان په لوړ پروت دی او د مظفر آباد يا پرامولا په نامه يادېږي، تر ټولو ډېر د کارونې وړ دی. زه نه غواړم له برنير (Bernier) او فوسټر (Foster) نه وروسته د هغه شرح وکړم. په ځانګړې توګه د وروستي گرځندوی له بيانه بله ښه شرح ترلاسه کېدای نه شي.

ګشمير يان د هندو د نسب يو پېل ملت دی او له خپلو ټولو ګاونډيو څخه په ژبې او ګڼو کې پوره توپير لري. نارينه يې ښه تېښګ، فعال او زيارګڼ دي، دوی له حد نه زيات په لذتونو روږدي او په ټول ختيځ کې په خطا اېستلو او خپلو جوړولو کې مشهور دي. د وګړيو ډېره برخه يې مسلمانان دي. ابو الفضل د هندو پاچايانو د يو نيم سلو تنو نوم اخلي، چې دوی د (۷۳۶ هجري) کال دمخه په ګشمير کې پاچايي کړې او په دغه کال کې يوې مسلمانې کورنۍ د دوی ځای ونيوه.

دغه وروستۍ کورنۍ وروسته له دې، چې درې سوه کاله يې په ګشمير باندې حکومت وکړ، د بابر د زوی همايون له خوا لاندي شوه. ګشمير د مغولو په لاس کې پاتې شو، چې د احمد شاه په وخت کې درانيو لاندي کړ او تراوسه د دوی په لاس کې دی.

داسې ښکاري، چې ګشمير يان هغه وخت، چې لومړی د درانيو له خوا لاندي

شول، د یاغیتوب په حال کې وو، خو دوی اوس د حکومت د پیاوړو اقداماتو له لامله پوره ایل شوي دي. هېڅ کشمیری ددې اجازه نه لري، چې دنده په ښار کې وسله وگرځوي. یواځې هغه کسان یې وسله وگرځوي، چې د عسکرو په توګه په حکومت کې دنده ترسره کوي. البته دغه بندیز په ټول ملک کې نافذ نه دی، خو د محلي مشرانو اختیار پوره له منځه وړل شوی او د پښتنو او قزلباشو نه یو جوړ پوځ په دغې ټاوې کې ساتل کېږي او دغه پوځ ددې لپاره بس دی، چې د یاغیتوب د میلان مخه ونیسي.

د کشمیر حاکم د پاچا په څېر ټول اختیارات په لاس کې لري او د حکومت اداره د پسره ظالمانه ده. کشمیر ته د ورنگ لېو غاښیو لږ لږ له امله حکومت کولای شي هر هغه څوک منع کړي، چې یې له رسمي اجازې نه یا د باندې ځي او یا دنده کېږي. د حکومت یې شمېره څېري (جاسوسان) د ټولنې په ټولو صفونو کې نفوذ کوي او کشمیریان په هر راز ظلم خوړل کېږي. دغه حکومت د دوی ګرځېدو لاهم پسي ناسموري، خو د دوی طبیعي خوښي او ښه زړه توپ ددې خنډ ګرځي، چې د دوی ټیګرغې له مېنځه یووړل شي.

د کشمیر ښار په دراني قلمرو کې تر ټولو ښارونو لوی دی. له یو سل او پنځوس زرو څخه تر دوو لکو پورې وګړي لري.

ویل کېږي، چې د کشمیر ټول عاید (۴،۶۲۶،۳۰۰) روپۍ دی، چې نژدې نیم میلیون پونډه کېږي. هغه مقدار پیسې، چې پاچا ته وروړل کېږي، د هغه تېرون له مخې دي، چې حاکم یې منلې وي. د هر لور مقدار یې دوه میلیونه او دوه لکه روپۍ دي، چې اووه لکه یې پوځ ته د تنخوا په ډول ترېنه وضع کېږي او پاتې یو نیم میلیون یې د کابیل خزاني ته استول کېږي، ځکه باندې شپږ لکه روپۍ ګاونډیو راجاګانو، پښتنو مشرانو، ملایانو، دروېشانو او هندو فقیرانو ته د تیول په نامه ورکول کېدلې، نورې یې د تحصیل د واقعي په نامه لګښت او ملکي او نظامي تاسیساتو ته د تنخوا په توګه ورکول کېږي.

د کشمیر حاکم تل داسې پوځ لري، چې له څلور زره څلور سوه سورو او درې زره دوه سوه پلپونډه جوړ دی.

داسې ښکاري هغه پښتانه، چې په کشمیر کې اوسي خپل ګرځېدو په پوره ډول اړوي او عیاش او سپک ځوی کېږي. د پری یې له خپل دریغ سره خوښ دي، خو سره له دې هم له خپل هېواد سره د دوی مینه ددې خنډ کېږي، چې لږیدځ پښتانه تر دې پورې موندې پورې په کشمیر کې پاتې شي.

د کشمیر لږوالی او هغه مطلق اختیارات، چې د هغه د حاکمانو په برخه وي،

زياتره ددې لامل کېږي، چې دوی باغيان شي، خو ددغه ملک له ټينګتيا سره سره دوی تل په اسانۍ لاندې کېږي. پخپله کشمير يان هيڅ جنگيالي نه دي او پښتانه او قزلباشان د هغه ژوند په اثر، چې دوی يې لري، خپله زړورتيا له لاسه ورکوي او ممکن دي ته لږ متعايل وي، چې د پاچا په ضد په قوت او شدت سره وځنګېږي. په داسې حال کې، چې پاچايي پوځ که له دغسې عسکرو نه جوړ وي، چې د سرتېري روحیه يې کمزورې وي او د کشمير پرېماني او معاش ته په حرص او لېوالتيا سره گوري او په دې ښه پوهېږي، چې په پرتګ به په څه سختیو او زحمتونو واوړي.

د شاه شجاع د پوځ دفاع کولو بيان په بل ځای کې راغلي دي. کشمير تر هغه وروسته د وزير فتح خان له خوا لاندې شو، چې هغه ددغه کار لپاره ښې نه دي، چې لازمه مصلحت وکړي، د رنجيت سنگ مرسته غوښتي وه، د کشمير اوسنی حاکم د وزير فتح خان ورور دی، د کشمير ډېر نامتو محصل هغه ښالونه دي، چې ټولې نړۍ ته يې لېوېدوي او وړل کېږي، چې هغه په شپاړسو زرو تنسو کې اوبدل کېږي او په هرې تنسې کې يې درې که کار کوي^۱.

د کشمير د شاړخوا غرونو په ډېرو ځايونو کې دغسې قومونه اوسي، چې هغوی درانيو ته په يوه شکل تابع دي، د دوی مشرانو ته دښه په درې کې ټيولونه ورکړل شوي او دا بخش ممکن په اصل کې ددې لپاره وي، چې د هغوی تابعيت يقيني شي. دوی حاکم ته يو څه عکس تهيه کوي او هغه وخت، چې دی قوي وي، ماليه ورکوي، خو د دوی تابعيت دومره ډېر نه دی.

لاندې يې يواځې هغه مشران دي، چې زه د هغوی په اړه معلومات لرم. شمال ته يې دغسې يو مشر دی، چې د کشمير خلک يې يا دواړه تبت يا د ژردالو او دارو (Darmo) تبت راجا بولي. دی ښايي د واره تبت يواځې يوه برخه په لاس کې ولري. آزاد خان دغې سيمې ته يو پوځ واستاوه، خو دا چې هغه به لاندې شوی وي که نه؟ ماته معلومه نه ده، ماته ددې پته نه شته، چې د دالداخ او کشمير تر مېنځ هېک غرونه به اوسېدونکي ولري؟.

سپېلي غرونه يې ډېر شاهزاده نشيان لري، چې ښکاري اړين يې کشته وار (Kishmarwar)، چون دوتسي (Chundance) يا چناني (Chinaneer)، خوسايل (Khussial)، دتنگ اخوږور (Dungakhorwar)، راجو (Ragour) او پروتسک (Prousch) دي. ددغو دولتونو مشرانو خپل پخواني هندويي لقب (راجا) ساتلی دی. که څه هم دوی او د دوی د رعييت ډېره برخه مسلمانان دي، لکه څنگه چې د دوی

^۱ مولف د شال جوړولو او په هغه پورې تړلو نورو ټکو په اړه په پای ليک کې يوه اوږده شرح لري، چې په پښتو ژبه يې لازم نه گڼم. ژباړن

د ملکونو له طبیعت نه اټکل کېدای شي. د هغو نفوس ډېر رنگېری دی. خو گلله چې یوه غرنۍ سیمه په نفقو کې ونیول شي، شمېر یې ښه ډېر دی. خلک یې په ژبې او کړاوونو کې کشمیرانو ته ورته دي. خو د هغو ملکونو د وګړیو مغلوط هم پکې ډېر دی. چې د مملکت په جنوب کې پراته دي.

پينځم كتاب

د كابل پاچاهۍ حكومت

لومړۍ خپرګۍ

د پاچا اختيارات

په دې پروا ښايي حکومتونو کې د پاچا قدرت هېڅ حد نه لري، خو دا چې د خلکو زغم يې حد وگرځوي. په همدې ډول د ټوليز پاشون پرته د پاچا له ارادې سره په هېڅ ډول مخالفت نه کېږي، خو په پښتو کې د درانيو د ارستوګراسۍ قدرت او د نورو قومونو تنظيم د پاچاهۍ واک د کنټرول او په سولې سره ملت د امتيازاتو د خوندي ساتلو لپاره تلپاتې وسایل برابروي، خو څنگه چې پښتانه له شريعت پرته نور هېڅ ډول ليکل شوي قوانين نه لري او د خپل حکومت د اجرا تو په اړه هېڅ ډول عامه استاد نه ساتي، ممکنه نه ده چې په دوی کې يو منظم اساسي قانون وده وکړي. سره له دې هم د دوی د حکومت په اړه ځينې ټينګ دودونه او نظرونه شته، چې اوس غواړم د هغو بيان وکړم.

پاچاهي د سدوزيو د کورنۍ په هغې څانګې کې ميراثي ده، چې له احمد شاه څخه پيدا ده، خو داسې ښکاري چې مشر زوی ته به د هغې د لېږد په اړه کومه ټاکلې مقرره نه وي. د پاچا له مړينې وروسته د دربار په لويو درانيو سردارانو کې دا معمله ده، چې سره جرګه شي او په دې غور وکړي، چې له شاهزادگانو څخه کوم يو د پاچايي وړ دی؟ کوم هغه شی، چې د دوی په پرېکړې تاثير لري، هغه د پلار وراثت او د هر يوه شاهزاده عمر او کرکټر دی او د دوی نظر د پايتخت خپلول تضمینوي او د هغه شاهزاده پله بڼه درنده کوي، چې دوی د هغه په خوا درېږي، خو

په ټولیز ډول په بېلابېلو لویو ولایتونو کې د شاهزادگانو د ټاکلو رواج په دغسې مسابقي پای ته رسېږي، چې هغه د تاج او تخت د مدعیانو په شتمنۍ، استعداد او محبوبیت پرمهله کېږي.

له هغو پرته، چې پاچا ورته په ډېر ښه نظر گوري، د پاچایي کورنۍ نور غړي د کابل په بالا حصار کې بند یا نږېي، دوی تر سختې څارنې لاندې نیول کېږي، خو ښه سلوک ورسره کېږي. هغوی چې خلاص او ازاد وي یا په ولایتونو کې د حاکمانو او یا د پوځ د قوماندانانو په توگه ټاکل کېږي، دلته د یوه سدوزي له ظاهري اختیار نه ددې غوښتنه کېږي، چې د لویانو بیعت جلب کړي او قصاص نافذ کړي، خو دوی په ټولیز ډول د پاچا د نایب تر پوره کنټرول لاندې وي.

د پاچا لقب شاه دره ران دي، خو د یواځې په عهدنامو او نورو ټولیزو سندونو کې پکارېږي، په ټولیز ډول د یواځې په شاه یا پادشاه سره یادېږي او ولسي خلک یې زیاتره په خپل شخصي نامه یا دوی لکه محمود یا شجاع، نور هېڅ شی ورسره نه زیاتېږي.

دربار ته ډېره ځانده وایي، چې هغه لکه دربار په هندوستان او عالي کورنۍ په ترکیسې کې د ډډه مفهوم لري، دا د ختیځې ستاینې یوه ښه ده او دغسې مفهوم تر ښه اخیستل کېږي، چې ورعیت باید ان په خپل فکر کې هم تر هغه رواندي په قصر کې داخل نه شي.

پاچا دسکې وهلو ځانگړی امتیاز لري او د هغه نوم د امپراتورۍ په ټولو سکو باندې وهل کېږي، دا ښه څرگنده ده، چې د آسیا خلک دغه حق ته څومره اهمیت ورکوي او د هغه خپلول د واکمنۍ ستره ازموینه گڼي، هغه ته ورته بله ازموینه د پاچا هغه امتیاز دی، چې نوم یې په خطبې کې اخیستل کېږي.

د سولې او جنگ حق دده دی او د یې په خپل اختیار سره تړونونه لاسلیک کولای شي، داسې ښکاري چې د شال له مثال سره سره چې احمد شاه د کاکړو دغه سیمه د بلوچستان مشر ته وپخښله، دغسې یو تفاهم شته، چې پاچا نه شي کولای د پښتنو د قومونو د سیمې کومه برخه بل چاته وپخښي.

ټولې ټاکنې د پاچا په لاس کې دي، خو د هغه ټاکل په ډېرو حالاتو کې په ځانگړو کورنیو پورې منحصر دي، د قومونو مشري هم له همدې ډلې څخه ده، ځینې دولتي منصبونه او آن د پاچا د کهول ډېر منصوبونه هم میراثي دي.

د عوایدو او د هغو ټولولو او لگولو ټول کنټرول دده په اختیار کې دی، خو دوی د ځمکو هغه مالیات، چې د احمد شاه له خوا ټاکل شوي، ډېر ولس نه شي او دغه مالیات له یې، هغه یواځیني وسایل، چې دی یې په پښتنو کې د خپلو منابعو د

د هروالي لپاره په امتياز کې لري. جرمي، د نظامي خدمت ترتيبات او په ځينو حالاتو کې په زور او چير د غلو بېسې ټاکل دي. چې د هغو له مخې د مالياتو تخمين کېږي.

خو دغه تدابير دومره موثر نه دي او داسې ښاري. چې په هغو حالاتو کې چې حکومت د مالياتو لپاره نوي نرخونه او معيارونه ټاکي، له هغو نه استفاده کول دغه څرگند اعتراف دی. چې دغه امتياز هم شومره محدود دی.

پاچا د خپلو اسلافو دغه بځينې، چې د خدمت په مقابل کې يې ټاکلي دي، له سره جاري کولای نه شي. په کورنيو جنگونو کې د تخت د يوه مدعي بځينې په دې دليل له سره جاري کېدای شي. چې دغه د يوه قانوني پاچا اعمال نه دي. خو آن دغه هم زياتره وخت نه کېږي.^{۱۱}

دغو رواجونو ته هيڅ بدلون نه دی ورکې شوی. ماته ددې پته نه شته چې پاچا د هغو د هېرولو حق ولري؟ دی په يقين سره د دغسې کار قدرت لري. ځکه چې دده دغه کړنه دغه کسان سمدلاسه نه اغېزمن کوي، چې دوی دي توان لري، چې ددغو او امر په مقابل کې مقاومت وکړي.

پاچا عسکري خدمت ته د جلولو او د پوځ د قومانداني کنټرول په لاس کې لري. داسې ښودل شوي، چې د قضايي چارو د ترسره کېدا يوه برخه د قومونو داخلي حکومت ته پرېښول شوې ده. نورې څانگې يې په پاچا پورې اړه لري. چې دغه ټول قضيان ټاکي او په جزايي قضيو کې د هغو حکمو ته تاييدوي، په هغو حالاتو کې چې جرم يواځې د دولت په ضد وي. پاچا يواځينې قاضي دی آن په دغسې قضيه کې هم دده قدرت د يوه سدوزي د ژوند تر سرحد پورې نه رسېږي.

تيمور شاه وزير اعظم اعدام کې او دغې کړنې ته هيڅ د ملامتې گوته ونه نيول شوه. خو د شاه محمود له خوا د نورزي د قوم مشر مير علم خان اعدام د هغه د بې عدالتۍ په له امله محکوم شو. نه د قانونيت له اړخه خو د هغه پاچا له خوا د قيادار خان او د هغه د وروڼو اعدامېدل تراوسه هم په دې لامل په ټوليز ډول محکومېږي. چې دغه کړنه د دولت له اساسي قوانينو څخه مالف و.

پاچا د مذهبي چارو اداره په خپل لاس کې لري. خو څنگه چې مذهب ښه ټينگ شوی دی، نو دده لپاره د لاسوهنې ځای نه پاتې کېږي. دغه حقوق چې د پښتنو ملت يې په نيول شويو ولايتونو او د دولت په نورو توابعو کې لري. ټول د پاچا په لاس کې دي.

^{۱۱} له پورتنۍ فقرې نه د ليکنوال موخه، کېدای شي اېوته وي پاتې دا چې واکمن د تخت د مدعي بځينې په دې دليل جاري کوي، چې دغه د کوم قانوني پاچا اعمال نه دي. ژباړن.

څرگنده ده، چې له دغو مستقيم قدرتونو سرپرته، چې پاچا خپل کړي، د نني او يا ندي (مه ورکوه) سياست دی، د هغو په پلي کولو هم دېر نفوذ پيدا کوي.

د نني او بهرني سياست

د خپل رعييت په اړه د کابل د دربار په سياست کې تر ټولو مهم ټکي له درانيو سره د پاچا نژدې اړيکه او دده او د هغوی د اړستو کرامتي ترمېنځ رقابت دی. د پاچا سياست دا دی، چې درانيان د ځان تابع وساتي، په داسې حال کې چې تر نورو پښتنو يې لوړ گڼي.

دی ددغي موخې لپاره تاجکان او نور ټول هغه قومونه ترسيوري لاندې نيسي، چې د هغو په قوت کولای شي دغه اشراف لاندې کړي، يې له دې چې د خپل قوم لور تيا ته تاوان ورسوي. د درانيو د اشرافو، تاجکانو او د پښتنو قومونو په اړه د پاچا سياست د سکات لېسې د پاچا له هغه سياست سره ورته دی، چې دی يې د پارونانو (Harmon) تياريانو او د غربي سيمو د خپلونو په مقابل کې غوره کوي.

د پښتنو قومونو په اړه د پاچا موخه دا ده، چې له لورېدو څخه قومونو څخه مېړنه او له ختيځو قومونو څخه پيسې ترلاسه کړي، د ولايتونو په اړه هم د حکومت چلند دا دی، چې له لورېدو څخه پښتنو څخه لې واخلي او هغه څه، چې ترېنه خپلوي، يواځې د دفاع لپاره يې چلوي. خو له ختيځو ولايتونو څخه هغه ټول منابع او وسايل ترلاسه کړي، چې په هغو د خاورې د لا پراختيا لپاره کار واخلي.

په همدې ډول پښتنو په بهرني سياست کې د لورېدو په لور د ملک نيولو هڅه نه ده کړې، د فارس او ترکستان په اړه دوی نظرونه يواځې د خراسان او بلخ په دفاع پورې منحصر شوي دي. په حقيقت کې خپلو زامنو ته دا د احمد شاه وروستۍ وصيت و، چې په اوزبکانو بريد ونه کړي، ځکه چې دوی د هغه په نظر د مچيو د بې شاتو ځالي په څېر دي.

بله پرځای وينا، چې هغه ته منسوبه ده، دا ده چې تر هغو چې د سکاتو افراطي غېرت لې شوی او چلند يې نرم شوی نه وي، په هغو له جعلي کولو نه ډډه وکړي. په حقيقت کې سکاتو ځانونه د کرنې په چارو پورې تېلولي او د هغه درانونکي او پرله پسې جنگي استعداد يې په پوره ډول باپللی، چې دوی يې په دې برلاسي کړي و، چې د احمد شاه د قوت په مقابل کې ودرېږي.

د حکومت گرگټر

د پښتنو حکومت د خپل رعييت، د خپلو مقبرضاتو او آن د خپلو دښمنانو په اړه تر زياتې اندازې تل له نرم چلند نه کار اخيستی دی، د فارسيانو له شدت سره، چې پر تله شي د پښتنو حکومت په جزاگانو کې نرم او اعتدال يې لا څرگند دی. دا چې

يو لوی پاڅون به له کوم تل څخه قلی شي. په دوی کې بڼه عام وي او کله چې په پاڅونونو کې جزا وي، هغه تل یواځ د هغه په مشرانو حواله کېږي. د فارس په طرز سره د عامه خلکو رڼدول او د هغو لاس او پښې پرېکول دلته رواج نه لري، ټول هغه وخت چې زموږ هیئت په پېښور کې و، یواځې یو قتل وشو او هغه د یوه شیعه دروېش و، چې هغه د کفر په مسئلې کې د ملایانو په تور محاکمه او جرم یې ثابت شو.

خو د پښتنو حکومت د ختیځ د نورو حکومتونو په څېر د هغو ځایبانه وسایلو په کارونې سره بدنام شوی، چې کله کله د هغه وزیران ورته کار اخلي او په هغو سره مجرمان نیسي او هغوی ته زجر او عذاب ورکوي. پورتني طرز ته هغه کول نایي د هغې اسانتیا نتیجه وي، چې په دغسې ملک کې چې له ټینګو حصارونو نه ډک دی او له یوه پناه غوښتونکي سره مرسته کول ټینګ او پټ گڼل کېږي، یو مجرم د حکومتې مامورینو له تعقیب نه ځان بچ کولای شي. زجر او عذاب ورکول له فارسیانو څخه زده شوي دي، دغه رسم له ډېر پخواني شتون لاره، خو یواځې د شاه محمود په دوره کې ډېر عام شو. له هغه نه په ټولیز ډول د پیسو په ترلاسه کولو کې کار اغېستل کېږي او په نتیجه کې زیاتره وخت په لویانو او شتمنو باندې استعمالېږي.

حکومت زیار باسي، چې په ټولو پښتني قومونو کې آرامي او شتمني خوندې وساتي، خو حکومت چې په دې پوهېږي، چې د هغوی گټې دده له گټو نه پیلې دي، ددوی د گټو څارنه په داسې توگه نه کوي، چې له یوه پاچا نه د رعیت په اړه د هغه هیله کېږي. ولایتونه په ټولیز ډول په زغم وړ نرمې وضع او عدالت سره اداره کېږي. دغه وضع په څیرو حالاتو کې د ضعف او په نورو کې د حکومت د تدبیر له لامله ده، ختیځ ولایتونه د حکومت او د هغه د مامورینو له شوکه ماري او کله کله له حوادث یا له یې رحمه ظلم څخه ضرر ویني، یواځې په کشمیر کې هر ډول ظلم روا گڼل کېږي.

اوسنی حال:

د افغانستان حکومت د گاونډیو دولتونو په اړه له معلومات لري، دغه دولت که څه هم ډېره موده کېږي، چې هندوستان ته متوجه و او که څه هم سوده اگریسي تل د هغه ملک ته ځي، تراوسه د هندوستان د دولت په اړه د هغه یې خبرې ژبته ډېره ده، وزیران یې په دې پوهېږي، چې مغولي امپراتوري مخ په خورې ده، خو د هغو نورو دولتونو په اړه یې معلومات ډېر نیمګړي دي، چې د هغه له وراثي نه هسک شوی دی، دوی له فارس او قارتاري سره یو څه اشنا دي، خو د هغوی په اړه هم دوی

یواځې د سوداګرو او مساپرو په رپورټونو اعتماد کوي. لکه څنګه چې په هندوستان کې معموله ده. دوی خبرې نه لري. کله کله هیڅته نه استوي. خو هغه هېڅ کله تلپاتې نه وي. دولس کاله کورنۍ جګړې تر ډېرې اندازې د حکومت شکل ته بدلون ورکړی. آن تر هغه نه هم ډېر چې پورته یې بیان وشو، پاچا اوس تر هر بل وخت نه ډېر په درانیو اشرافو وېسا کوي او په نتیجه کې د خپلو وزیرانو په ټاکلو کې د غوره ګڼلو له ټولو حقوقو څخه او د هغوی د اختیاراتو په پلي کولو کې په هغو له نژدې ټول کنټرول څخه محروم شوي دي.

څنګه، چې د دولت پوځونه په خپلو کې په جنګونو اخته دي. ډېر قومونه او ولایتونه پخپل سر او یاغي شوي او په نتیجه کې د عوایدو ډېر منابع وېج شوي دي. له هغو عوایدو څخه چې حاصلېږي، ډېره برخه یې د ټیول په ډول سترو اشرافو ته ورکول کېږي او هغه څه، چې پاتې کېږي، نژدې ټول یې د حاکمانو او ویرانو په اختلاس سره له مېنځه ځي او پاچا له دې امله هغه نور نه شي مسوولی، چې څارنه یې ممکن دی له خپلو پلویانو څخه محروم دي.

څنګه، چې پاچا ددې قدرت نه لري، چې قومونه او کېږي چې د خپلې ونډې نظامي قطعي دولت ته واستوي. د کومو په استولو چې دوی اړ دي، د هغه پوځ اوس له دغسې عسکرونه جوړ دی، چې یا د معاش او یا د خپلو مشرانو د اړیکو له لامله خدمت کوي. طبیعي ده، چې د عوایدو له والی پوځ کموي او هغه عسکر، چې خدمت کوي، تر پاچا نه زیات د خپلو قوماندانانو په خدمت کې وي.

او څنګه چې دغه منابع څومره چې وي، زیاتره وخت د دواړو مدعیانو او رقیبانو تر مېنځ وېشل کېږي، نو ددې درک انسان دی، چې د پاچا قدرت او نفوذ به تر کومې اندازې کم شوی وي.

دویم څپرکی

د حکومت اداره

حکومت په ټولیز ډول د پاچا په دستور اداره کېږي او وزیر ورسره مرسته کوي. لوی وزیر د عوایدو ټوله اداره او دنده او دباندې د حکومت د سیاسي چارو تنظیم په اختیار کې لري. په همدې ډول دی د حکومت د نورو ټولو وزارتونو کنټرول کوي.

دغه وزیر باید د پامیزایي له ځانګې او د شاه ولي خان له کورنۍ څخه وي. خو شاه زمان او شاه محمود د دغې ټاکنې رعایت نه دی کړی. لومړنی یې سدوزی په دغې عهدې وگوماره^۱ او وروستی یې فتح خان بارکزی د وزیر په توګه ټاکلی دی. دغو ابداعاتو په ښه نظر نه کتل کېږي او پخوا په ټولیز ډول داسې نه کېده او د وزارت مقام د میراثي مدعیانو په لاس کې پرېښودل کېده. خو د هغه د قدرت زیاتره برخه کوم بل لوی مامور ته، چې د پاچا معتمد و، سپردلې. دا دغسې یو

^۱ د سرجان ملکم دغه لاتینې تبصره د پښتنو د حکومت په باره کې د حقوی نظر ښه تمثیلوي: ((په ۱۸۰۰ کې چې زه په فارس کې وم، د رحمت الله خان د ټاکنې په اړه، چې په ټولیز ډول د وفادار خان په نامه یادېږي، انتقادي خبرې کېدلې. دا کار له ټولو رواجونو څخه یو انحراف شمېرل کېده او په هغه په دغو دلائلونو کې کېده، چې که څه هم دا سوزونه ده، چې پاچا دې سدوزی وي او د هغه شخصیت دې سپېڅلی وشمېرل شي، چې په درانده قوم پورې اړه لري. وزیر یې باید له هغه قوم څخه نه وي او که وي ممکن داسې وګڼل شي، چې هغه به له یرغل نه خوندي وي. په دې حال کې به دیم، رحمتی او زبېناک د افسانو په مقابل کې، چې ممکن واقع شي، هېڅ څوک مسئول ونه ګڼل شي، نورو د یوه سدوزي ټاکل په دې مصلحت ښه نه باله، چې څنګه چې دی هم د همدغه قوم یو غړی دی، ممکن د پاچایي د هره وګړي.))

اقدام و، چې گډوډۍ یې مېشت ته راوسته او دا یې نژدې ناممکنه کوله، چې د حکومت د پوره مامور دنده یا اختیارات په خیرکتیا سره درک شي.

په عامه اداره کې له وزیره وروسته بل لوی وزیر منشي باشي دی، چې د پاچا د ټولو لیکو لیکنو مسئولیت پر غاړه لري. بل یې هر کاره باشي دی، چې د استخباراتو د ادارې امر او د چپراسیاتو او قاصدانو قوماندان دی. ثقیفې باشي، چې د هغه د دفتر له لارې جزاگانې تطبیقېې هم دده تر لاس لاندې گڼل کېږي او دې سریره پر دې یواځې د مارشال (Marischal) ^۱ اړل (Earl) هم دی. ضبط پیگي هم د هغه تر لاس لاندې گڼل کېږي، دې ټول هغه ملیکونډه په تصرف کې راوړي، چې نیول کېږي او ضبطېږي.

د عوایدو او قضایې وزارتونو آمران او د پوځ سترافران د دولت د ډیرو لویو مامورانو له ډلې څخه دي. خو د دوی وظیفې په هغه وخت کې په پوره اوسانه توګه شرح شي، کله چې د حکومت په هغو ځانګړو بحث کېږي له کومو سره، چې دوی ورپورې اړه لري.

د دربار او سلطنتي کډول آمران پېخي ډېر دي، د دوی تشکیلات ګټ منې د نادرو شاه انصار د تشکیلاتو په څېر دي. هره هغه ځانګړه، چې په هغه اړه لري، په پوره ځانګړې یونیفورم پېژندل کېږي، د دربار پشه پشه منظمه او سینګاري ده او ممکن د کورنیو جنگونو او د قسرونو د تزییناتو او سامانو تر چور کېدلو دمخه ډېره پرمختیه وه. د دغو ځانګړو لوی آمران دا دي:

میراخوږ باشي، یا د اسونو آمر، دغه مقام د اسحق زیو دمشر په کورنۍ کې میراثي دی، د ایشک آقاسي مهم مقام د پوپل ژي په یوې سترې کورنۍ کې میراثي دی. په ترکی کې د دغې کلمې مانا د وړه ساتونکي ده، خو د هغه د تشریحاتي مراسم د آمر دنده ترسره کوي، د غرض پیگي مقام د اکرم خان په کورنۍ کې میراثي دی، دنده یې پاچا ته په لوړ اواز د هر هغه څه تکرارول دي، چې هغه وخت چې رعیت دده په حضور کې منل کېږي، ویل کېږي. دغه اداره په دې منظور جوړه شوې، چې هغه تېروتنې سمې کړای شي، چې خلک یې چې ممکن د دربار له تشیحاتي ژبې سره نااشنا وي وکړي، په عمدي ډول هم له هغې نه منظور دا دی، چې په هغې سره د هغه زحمت مخه ونیول شي، چې له پاچا سره د نااشنا خلکو له وېرې ولاړېږي.

^۱ د فرانسوي (Marischal) انګریزي شکل (Marshal) پاتې مارشال دی. په دې ډول اړل مارشال په اروپا کې په منځنیو پېړیو کې په پاچایي کورنیو کې د لوړې رتبې نظامي افسرانو قوماندان لقب و، ژباړن

دغه څانګه په دې اړيکه ده، چې پاچا زیاتره وخت له عرض بیګي نه غواړي، چې د عرایضو په اړه پلټنه وکړي او د هغه راپور د پاچا په پرېکړې باندې اغېز لري. چارچې باشي او چارچیان د عرض بیګي په دفتر پورې اړه لري، د چاروس باشي دنده دا ده، چې هغه کسان، چې منل کېږي پاچا ته د احترام ادا کولو لپاره وړاندې کړي، دربار وختوري او په دغسې مراعاتو کې د پاچا امرونه په هغه شکل رسوي، چې په ترکي ژبې کې افاده شوي وي.

نور آمران هم دېر دي، چې د دغسې څانګو مشري یې پر غاړه ده، چې دولتي دندې ترسره کوي، غوړیو یې هم په دربار کې اهمیت نه لري، د صندوق دار باشي، حکیم باشي او د سلطنتي کهول بېلابېلې ادارې لکه د ښکار کولو، یاښو ساتلو، پخلنځي، د اوبیانو او کچرو څانګې شرح کېدو ته اړتیا نه لري، که څه هم په غیږ کې یې مهم کسان دندې ترسره کوي، خو پېشخدمت باشیان د ذکر وړ ښکاري، ځکه که څه هم دوی د پاچا تیت کارونه په خپله کوي، دوی زیاتره د لوړ منصب ځاوندان دي او زیاتره وخت په پاچا باندې اغېزه لري.

خو څه سرایان (Paluchs) هم غورا مهم کسان دي، په دې چې دوی تل د پاچا په حضور کې منل کېږي او اجازه لري، چې د ډېرو پټو پرېکړو په وخت کې حاضر اوسي. د سلطنتي کهول لګښتونه له هغو پېښو څخه ترسره کېږي، چې د همدغه مقصد لپاره ځانګړې شوي وي، اداره یې د یوې ځانګړې څانګې په لاس کې ده، چې د پاچا شخصي خزانه دار او مشرف یا د حسابونو د تصفیې آمر د هغې آمران دي.

درېیم څپرکی

ولایتي وېش

ټول سلطنت په اوه وېشتو ولایتونو وېشل شوی دی. یواځې بلوچستان په دغه وېش کې نه راځي. چې د هغه مشر له نامه پرته نظر دي ته چې رعیت وي. دیو، څاېر اېر اتحاد غېري حیثیت لري.

اتلس مهم ولایتونه یې هر یو دیو، حاکم له خوا اداره کېږي. چې د عوایدو د ټولولو مسئولیت پر ځایه لري او د ملېشي امر وي. په هر ولایت کې یو سردار د منظمو لښکرو قوماندان دی. دی په دې ګرمارل شوی دی. چې عامه امنیت ټینګ وساتي او د حاکم او قاضي امرونه نافذ کړي. کله چې حاکم درانی وي. دی د سردار دنده هم په عادي ډول ترسره کوي.

مدني او قضایي چارې د قاضي له خوا ترسره کېږي. د حاکم او سردار تر ادارې لاندې په عوایدو او څارندوی (پولیسو) پورې مربوطې چارې د قومونو د مشرانو له خوا ترسره کېږي او د دوی تر لاس لاندې د قومونو د خپلو مشران کار کوي.

د قومي مشرانو اهمیت لږ و ډېر د هغې درجې په انځور دی. چې د هغوی سیمې د حکومت تر کنټرول لاندې وي. چېرته چې قومونه قوي دي هرڅه د قومي مشرانو له لارې کېږي او چېرته چې ضعیف دي لکه په پېښور کې حاکم او سردار خپلو مشرانو ته نیغ په نیغه لارښوونې استوي.

په کشمیر کې د تاجکو په مېنځ کې او د اباسیند په شاوخوا ولایتونو کې یانې چېرته. چې حاکمان ډېر دي. حاکم یا سردار خپل افسران خلکو ته استري یاد کليو له مشرانو نه د خپلو وسیلو په توګه کار اخلي.

هغه اتلس ولایتونه. چې د حاکمانو تر ادارې لاندې دي. دا دي: هرات، قرا، کندهار، غزني، کابل، بامیان او غوربند، جلال اباد، لغمان، پېښور، د اسماعیل خان ډېره، د تخاري خان ډېره، شکارپور، سیوی، مند، هزاره، جج، لیه او ملتان.

په دغو ټولو سيمو کې حاکمان په هر وخت کې لري کېدای شي، خو په دغه حال کې چې عوايد د دوی په اجاره کې وي، په دغه صورت کې دوی بايد د کال تر پایه پورې پرېښودل شي.

حاکمان تراوسه هم په ټولو ولايتونو کې له ستد پرته، اېسته کېدای شي. په ستد کې پاچا د دغه ځای حاکم يواځې له يوې کورنۍ څخه غوره کاوه او ده له (۱۷۹۰) څخه وروسته د دغه ولايت داخلي کنټرول ټول له لاسه ورکړی دی. ملتان او ليد هم دغه غسې وېولې، په دغو سيمو کې پاچا په دې نه دی پر لاس شوی، چې د شاه محمود له جلوس نه وروسته د دغو حاکمان ليرې کېي. د هرات حال هم دغه غسې دی، دغه ولايت د شاه محمود له وتلو وروسته د شاهزاده فيروز په لاس کې پاتې دی.

دغه پاتې نه وېشونه په ټوليز ډول له دغو ملکونو څخه جوړ دي، چې په پېښني قومونو اړه لري، په هر يوه کې يو دراني حاکم ټاکل شوی دی، چې د سردار په نامه يادېږي، دې هېڅکله په خپل حکومت کې نه اوسي، هلته په کال کې يو ځل يا پخپله ځي او يا خپل مرستيال استوي، چې ماليه ټوله کړي، له دوی سره يا نظامي قوه ملگري وي يا نه وي او دغه دغه ځای په تړاو پورې اړه لري، په نورو وختونو کې د غسې سيمې اداره قومي مشرانو ته پرېښودل کېږي او دوی په ځانگړيو حالاتو کې تر څه حده د سردار تر کنټرول لاندې دي، سردار په نورو حالاتو کې د مشري لپاره د خپل لاس لاندې د سرد کورنۍ د يوه غړي سپارښتنه کوي، چې دده په نظر کې د دغې دندې لپاره تر نورو ډېر مناسب وي، په دغو وېشونو کې قاضيان وي، چې د پاچا له خوا ټاکل کېږي، خو د دغوی اختيار که چېرې نافذېږي، د قوم د مشر له خوا نافذېږي.

دغه وروستي ډول حکومتونه دا دي: د غلزيو حکومت، چې لغمان او جلال آباد پکې شامل دي، د ساپيو حکومت، د تگاو حکومت، د پنگېنو حکومت، د ځاخيرو او يو په شمول د دامان حکومت ترېښو او ډېرو پورې، د هراتو او نورو په شمول، د سيستان په پولو باندې د کده، چغانسور او کشک گندمي حکومت د غوراتو حکومت، د هزاره گانو د سابند حکومت (ايماقونده)، فراه ته نژدې د اسفزار يا سبزوار حکومت، د اندراب او پشت رود حکومت.

سردار هم هر وخت لري کېدای شي، خو داسې ښکاري چې دغه مقام په ځانگړو کورنيو پورې اړه لري.

دغه وېشونه د نامېشته توپو ملکونو په گډون نظر دغو ته چې د حاکمانو تر لاس لاندې وي، تر زياتې اندازې د شاهي قدرت له لاسه وتلي دي.

څلورم څپرکی

عوايد

په ارامو وختونو کې د کابل د حکومت ټول عوايد ممکن د درې کروړو روپيو په شاوخوا کې وي^۱ خو له هغو څخه له يو کروړ نه ډېرې يې بېلابېلو نيمه خپلواکو مشرانو ته پرته ورکول کېږي او دوی په دې قانع دي، چې خپل دغه عوايد د پاچا ته د بختي په توگه ومني او که ته دوی به هېڅکله په دې راځي نه وي، چې دغه عوايد يې هغه تسليم کړي وای. دغه عوايد د کابل د پاچا په منابعو کې شمېرل کېدای نه شي، نو د هغه رېښتيني عوايد نژدې دوه کروړه روپۍ کېږي.

له دغو عوايدو څخه نژدې نيم يې د تېږل يا جاگير په ډول ځانگړي کېږي او زياتره يې د نظامي خدمت په بدل ورکول کېږي، هغه قاپدي، چې پاچايي له هغه نه د ځان کوي، د پوځ په برخه کې په راشي، نور يې ملايانو يا دروېشانو او سيدانو ته د تنخوا په ډول ورکول کېږي. پاتې عوايد يې د اوسنيو ناراميو تر پيل پورې پاچا ته پاتې کېږي، د ډېرو مسو روايتونو له مخې دا ټولې نهه ميليونه روپۍ کېدلې. د پاچا د عوايدو لړۍه منبع د ځمکو ماليات دي، چې هغه د ټاکلو اندازو له مخې په حاصلاتو حواله کېږي او هغه د ځمکې د ماهيت له مخې توپير کوي او په بېلو ولايتونو کې مختلف وي. ځينې پښتانه قومونه او هسوی چې په لېرو سيمو کې اوسي، د مالياتو له دغه طرز لاندې نه راځي، بلکې هر کال يو ټاکلی مبلغ د ماليې په ډول ورکوي.

د عوايدو نور منابع ښاري محصولات، گمرکي محصولات، د سرکاري ځمکو محصولات، د جريمو محصولات، د ضراب خانې گټې او کېدای شي يو څو نور واړه قلمونه وي، هغه خواړه، چې خلک يې د پاچا کهول او د هغه د پوځ يوې برخې ته هغه

^۱ يو کروړ روپۍ نږدې يو ميليون پونډ سټرلینګ کېږي. (يو کروړ يالسي ميليونه ټيلرن)

وخت ورکوي. چې د دوی له ملک نه تېرېږي، که څه هم دغه خلک له مالياتو نه معاف وي، هم باید د دولت په عوایدو کې حساب شي.

له پورته قلمونو سره به د عوایدو یوه بله وړه څانګه په دې ډول پیدا کېږي، چې هغه څانګې، سیمې او قومونه، چې باید لښکري تهیه کړي، د هغو پرنځای دولت ته پیسې ورکوي. په ټولو وختونو کې په ګټورو سیمو کې د حاکمانو په ټاکلو له هغوی نه پیسې اخیستل کېدلې او په دغو ناارامو مهالونو کې د منصبونو د پلورلو له لارې پته ګټه ترلاسه کېږي.

د ځمکې مالیه د کلي هر مشر ټولوي او په ځینو حالاتو کې د هغه قوم د مشر په ذریعه ورکول کېږي او په نورو حالاتو کې په مستقیم ډول حاکم یا د هغه عمالو ته ورکول کېږي. حاکم په ټولیز ډول د خپلې سیمې مالیه له حکومت نه په اجاره اخلي او د خپلو لاس لاندې سیمې مالیه نورو ته په اجاره ورکوي. دې په کال کې یو ځل د خپلو معاملو حساب ورکوي او مخکې له دې، چې د پاچا (شوګي) ترلاسه شي، د دغه حساب موضع له شو مامورینو څخه تېرېږي. د دفترونو لګښتونه، هغه براتونه چې په یوه ولایت ورکول کېږي، د هغو ځیزونو بیه، چې د پاچا له خوا د استفادې وړ ګرځي او داسې نور لګښتونه وضع کېږي او پاتې مبلغ یا خزاني ته استول کېږي او یا لکه څنګه چې زیاتره کېږي، براتونه چې له هغه مقدار سره برابروي، پوځ ته ورکول کېږي او یا نورو هغو کسانو ته ورکول کېږي، چې په حکومت باندې پیسې لري.

د عوایدو د ټولولو او ورکولو په دوران کې هغه وخت، چې په دغه وروستي ډول سره ترسره کېږي، د حاکم له خوا د پراختلاسونه کېږي، د هغو ډیرو ولایتونو عواید، چې د نظامي سردارانو له خوا اداره کېږي، په اجاره نه ورکول کېږي، د پاچا ځای لګښتونه هغه تنخواګانې دي، چې پوځ، دربار، پاچایي کهول او روحانیونو ته ورکول کېږي.

د پوځ د قوت په اتمول د هغه لګښت له دې او دا د جاگیرونو د هغه شمېر له لامله ده، چې د هغه د ساتنې لپاره څانګې کېږي.

د پاچاهي کهول لګښت تر یوه حده د اجناسو، پیسو او څارویو په ورکولو چې د دغې څانګې لپاره څانګې کېږي، سپکېږي.

د لویو ملکي مامورانو تنخوا لپاره ده، دوی له هر څه زیات په پام او بخشو ژوند کوي، چې هغه که څه هم په دولت باندې ډېرې ناوړې اغېزې لري، د عوایدو مقدار، چې په ریښتیني ډول تر حساب لاندې دی، نه کموي.

ملایانو ته جاگیر (د یوې اندازې ځمکې مالکانه حقوق یا ملکیت) ورکول

کېږي يا دوی ته په حاکمانو باندې برات يا حواله ورکول کېږي يا له خزانې نه پيسې اخلي، وړل کېږي، چې دوی ته ښه ډېر معاشونه ورکول کېږي، په اراسو کلونو کې د کابل د سلطنت ټول لگښت له هغو پرته، چې له تيولونو او نورو څخه وضع کېږي، له نيم کرونو روپيو نه دومره ډېر نه وو او هغه څه، چې له عوايدو څخه پاتې کېدل، د خانګړو لگښتونو لپاره ساتل کېدل.

ډېره موده شوې، چې د سلطنت پاسرې کمې شوې او هغه يواځينی شتمني، چې اوس د پاچا په واک کې ده، د جواهرو هغه ارزښتناکه مجموعه ده، چې که څه هم د تيمور شاه له وخت نه ډېره لږه شوې، تر يوه خده د پيرونو ټکيو د پيدا کېدو د ستونزې له لامله خوندې پاتې شوې، چې د هغو يوه برخه بيايي حکومت ته په منځو ورځو کې لېږدول شوې وای.

پېنځم څپرگی

قضا او څارندوی

قضایې چارې په ښارونو کې د قاضي، مفتیانو د محکمې امین او عدالت داروغه له خوا ترسره کېږي.

قاضي په مدني قضیو کې شکایتونه اوري او د مدعي علیه د خپل دفتر د ماسل (محصل) په ذریعه جلبوي. دعوه په محکمې کې د اسلامي شریعت د مقرراتو او شکلونو له مخې تر جریان لاندې نیول کېږي. چې هغه د پښتونولي په ځینو منل شویو برخو سره تعدیل شوي دي.

په مشکوکو قضیو کې مفتیان خپل قانوني نظر ورکوي او دوی خپل نظر د اساسي کتابونو د اړوندو برخو په استناد تاییدوي. د قاضي له امر وروسته څخه هېڅ سر نه غږول کېږي او دا ښې ديني گڼل کېږي، چې د شریعت له پلي کېدو نه انکار وشي. که د قاضي له امر څخه سر وغږول شي، سردار موظف دی، چې د هغه امر پرځای کړي. د محکمې امین د امانتونو څارنه پر غاړه لري او د عدالت داروغه د دغو ټولو په څارنې گومارل دي او دا یې دنده ده، چې وگوري هرڅه د قانون له مخې شوي وي، په جزایي موضوعاتو کې مقررات نښدي همدغسې دي، خو گړندود یې توپیر لري، مجرمان په ټولیز ډول لومړی سردار ته راوستل کېږي او په ټولو مهمو قضیو کې د قاضي حکم دده له خوا نافذېږي. دا سردار ته تر یو څه حده قدرت ورکوي او دغه قدرت هغه وخت په ځانگړې توگه لیدل کېږي، چې دی له قاضي سره مخالف شي.

چېرته، چې پاچا پېښ شوی وي، د جزایي موضوعاتو په اړه هغه ته عرضونه کېږي، دی وې پېښې قاضي ته راجع کوي یا عرض بیگي (هغه مامور، چې د هغه

په وسیله پاچا ته عرضي وړاندې کوي) په دې مامور کوي، چې هغه فیصله کړي. که ماجدي عرضي تل قاضي ته راجع کوي او پاچا امر کوي، د هغه حکم باید عملي شي. د کابل سلطنت په ټولو برابر وېزارگوټو کې قاضیان ټاکي او دوی په ټول ملک کې ناپېان لري، دوی یواځې په هغو دوو یا دریو قومونو کې نه شته، چې په ټنګاره ډول یاغیان دي.

قاضیان تر هغو لاسوهنه نه کوي، چې ورته عرضي نه وي شوی. د مملکت په لېرو برخو کې دا حال کله کله پېښېږي او په دغو برخو کې یواځې په مدني موضوعاتو کې هغوی ته مراجعه کېږي. کله چې تورن له جرم نه انکار وکړي، هغه تل قاضي ته راجع کېږي. خو هغه جرمونه چې اقرار پر شوی وي، زیاتره په هغه ډول په جرګو فیصله کېږي، چې دمخه یې یادونه شوې ده.

د قضا د محاکمو گټورتوب تر ډېره حده په هغه کې دی، چې د هغه د تطبیق له لامله قضا له منځه ځي، چې په دوی کې رواج لري او سرېره پر دې په ښارگوټو او د هغو په شاوخوا کې د عدالت مخه د لویانو په قدرت او نفوذ نیول کېږي.

قاضیان د پاچا له خوا د پاچایي کهول د اصنام په سپارښتني ټاکل کېږي، یواځې یو څو یې د بیت المال نه تنخوا اخلي. که په ټولو ځایونو کې نه وي، په ځینو سیمو کې په هرې کورنۍ باندې یو وړ محصول حواله کېږي، چې هغه ټول قاضي ته ورکول کېږي. دوی ته په وډونو کې او سندونو باندې د مهر لگولو له لامله او ممکن د هغو قضیو په پرېکړې قیاس ورکول کېږي، چې دوی یې پرېکړه کړي.

منتیانو ته د هرې مشورې په بدل کې، چې دوی یې ورکوي حق الزحمه ورکول کېږي، خو په ځانګړي ډول هغه د دوی د ژوند د خونديتوب لپاره بنده نه کوي. د ښارگوټو څارنده یي (پولیسې) چارې د سردار تر حکم لاندې د میر شېب، محتسب او د بازارونو د داروغه له خوا ترسره کېږي.

میر شېب په هندوستان کې د کوتوال معادل دی. دی د کشکچیانو په نامه تر لاس لاندې څوکیوالان لري، چې د ښارگوټو په بېلابېلو برخو کې څارنده کوي، په پېښور او ممکن په نورو ښارگوټو کې نور څوکیوالان هم شته او دوی ته هغه خلک تنخوا ورکوي، چې د هغوی د محلو څارنده کوي. میر شېب د شپې له خوا ګرځي، غله، د امنیت وړاندوونکي او د اخلاقو په ضد تېري کوونکي نیسي. محتسبان او میر شېبان پدنام او د کرکې وړ ماموران دي او دوی ممکن د سخت ظلم منبع وي. محتسب په پېښور کې له تر لږه د خپل مقام د ترلاسه کولو لپاره هر کال پیسې ورکولې او د جوارۍ د ځایونو، شراب خانو او له مفلونو ګانو او له هغو څو بد نومو کورنیو مخه، چې هلته یې زغم کېږي، څه بډې اغېستلي.

محتسب د شريعت له مخې هغو كسانو ته جزاوي وركوي، چې شراب څښي، يا په همدغسې نورو وركه تخلفاتو تورن وي. په پېښور كې دى د بازار د داروغه دنده ترسره كوي. داسې محتسبان هم شته، چې هر كال يو يا دوه ځله په هېواد كې گرځي او د خلکو د كړو څارنه كوي. د ښارگوټو محتسبان تنخوا لري او له هټيونه د يوه جزېې محصول اخيستلو برخه لري. هغوى چې په اطرافې سيمو كې دي، د گرځېدو په دوره كې خپل كلنې فيسونه ټولوي. محتسب تل ملاوي، د بازارونو داروغه ترڅو ته ټاكي او د ټول د ټپو او اندازو څارنه كوي. د هغه تر لاس لاندې په هر شغل كې د سر يو سړى وي، چې هغه ته كد خدا، يا سپين پوسړى وركل كېږي او دى د محصولاتو د حواله كولو لپاره ټاكل كېږي.

د پاچا په قسرونو او په كېڼونو كې يو قاضي عسکر او د پوځ محتسب ټاكل شوى وي او دوى هغسې دندې ترسره كوي لكه نورې چې په ښارونو كې ترسره كوي.

په اطراف كې هغه خلک، چې ځمكې لري، د څارندوى (پوليس) په توگه مسئوليت لري. د داپه ماري او غلا په فقرې كې كه چېرې د كلي يا د يوه قوم د غېل مشر، چې د هغو په مملكت كې يو جرم شوى وي، له دې نه عاجز شي، چې غل حاضر كړي، دغلا شوي مال بيه وركوي او دا تاوان له خپل لاس لاندې خلكو څخه اخلي.

په هغو خطرناكو لارو باندې، چې ډېر تگ راتگ كېږي، د لارويو د ساتنې لپاره ډله ډله كسان پراته دي، دوى ته غواړه د هغه قوم ځان وركوي، چې دغه لارې د هغوى له سيمو څخه تېرېږي، خو تنخوا يې د حكومت پر غاړه ده.

سره له دې ټولو خبرو، پوليسان ډېر بد كسان دي، لاروي د مملكت په ډېرو برخو كې هغه وخت خوندي وي، چې يا د قوم بدرگه ورسره وي او يا د هغه مشر ته محصول وركړي، خو حكومت د هغه د ساتنې لپاره پرته له دې ډېر څه نه شي كولاى، چې يا د شركه مارو او پدنامو قومونو د ملك د لوټلو د مخنيوي لپاره لښكرې واستوي او يا يې لويان جلب كړي. پوليسان د ښارگوټو او د هغو له شاوخوا پرته په انتقامي وژنو كې لاسوهنه نه كوي.

شپږم څپر کی

نظامي تاسیسات

ځای پرځای شوی پوځ له درانیو، غلام شاه او کاره توکر نه جوړ دی. یو ډول ملیشیا هم شته، چې ایله جاري تومبوري او هغه په اضطراري حالاتو کې جلیپوي. بل ډول یې په واقعي جنگ کې د د اوطلب په نامه غوښتل کېږي.

د درانیو خپلونه مجبور دي، چې نږدې دولس زره مېړونه د جاگیر له مخې یا له مالیاتو نه د معافو ځمکو په بدل، چې احمد شاه او نادر شاه ورته پخپلې، تهیه کړي، دوی سر پرته پر هغو څه وخت، چې په واقعي خدمت لگیا وي په یوه کال کې د درې میاشتو معاش اخلي. دغه پیسې د لسو پونډو معادل دي او د دوی له ځمکو سره د دوی ټول کلنې معاش څلوېشت پونډه کېږي.

دوی د پاچا په هغه امر حاضرېږي، چې هغه د هر خپل د مشر په نامه صادرېږي او دې هغو ځانانو ته، چې دده لاس لاندې وي، خبر ورکوي. دوی هغه جنگي مېړونه، چې د څو خپلونو ونډه وي، سره ټولوي او هغه ځای ته یې بیایي، چې د پوځ د غوښتلو بدلو لپاره ټاکل شوي وي. دوی د پاچا په حضور کې ټولېږي او نومونه یې لیکل کېږي.

د هر خپل مېړونه د دسته په نامه ځان ته پیل ټولګي جوړوي او دوی لکه څنګه، چې د یوه خپل په مدني ترتیب کې معمول ده، په فرعي تقسیماتو سره وېشل کېږي او تر قوماندانی لاندې راځي. د درانیو زیاتره برخه د نظامي عملیاتو په موده کې یواځې د پاچا په خدمت کې حاضرېږي. پاچا درانیو ملک ته په نږدې جنگ کې هغومره درانیان بللی شي، چې معاش ورکولای شي.

غلامان یا د پاچا ساتونکي

د غلام شاه یا د غلام ځانو د قطعاتو شمېر تر دیارلسو زرو مېړو څخه اوږي. غلام ځانه د لومړي ځل لپاره د احمد شاه له خوا له هغو پېلو بهرنیو افرادو څخه جوړه.

شوي وو، چې هغه یا د درانیو په ملک کې مېشت کېږي وویا د نادر شاه له پوځ یا له نورو هغو فارسیانو څخه وو، چې ځانونه یې د درانیو په حکومت پورې تړلي وو. وروسته ده د کابل او د هغه د شاوخوا سیمو تاجیکان پکې شامل کړل.

د کابل او پېښور له شاوخوا لویانو سره تر هغه وروسته دغسې ترتیب ونیول شو، چې اوس د هغه له مخې ددغو قطعاتو لپاره د دوی له قومونو څخه مېړونه تهیه کېږي او هغوی ته د معاش پرځای ځمکې ورکول کېږي. قزلباشان، چې ددغو لښکرو نږدې درېیمه برخه تشکیلوي، د ټولو ډېره ښه برخه ده، دوی که څه هم ډېر وخت کېږي، چې په کابل کې مېشت شوي او په کسبونو بوخت دي، د سرتېرو، په نظامي چارو کې یې تراوسه هم خپل اصلي ګرځندګر ساتلي دي، په خدمت کې ډېر ښه دي، خو په فارس کې آن د خپلو وختوالو په پرتله ډېر کلک او بدکاره دي.

په کورنیو جنگونو کې دوی تر پښتنو په دې ډېر وفادار دي، چې پوهېږي که کوم شاهزاده خپه کېږي په یو وخت کې به د هغه تر واک لاندې ورشي او له یوې خوا سره به د دوی وفاداري د هغې رقیبان لې وپاروي، نظردې ته چې هغه بالکل ترې کېږي او په دې ډول ورسره خیانت وکړي.

دغه غلامان په پوځ کې تر نورو لښکرو ډېر ډېر ښه ګالي، خدمت یې تلپاتې دی او د خپلو شکایتونو د رفع او آن د منظمو معاشونو د حاصلولو لپاره هېڅ راز وسیله نه لري. پاچا که معاش ورکړای شي ممکن وکړای شي د کابل د شاوخوا له تاجیکو څخه دوه برابره شمېر ددغه خدمت لپاره وپولي.

دغه غلامان په ډلو یا دستو وېشل شوي او افسران یې کولر آغاسیان نومېږي. دغه افسران ټول په پاچا، زیاتره په پېښورمندانو او خواجه سرایانو ویشلري.

شاهین جبان او نور

له غلامانو سره ډېره تلپاتې پوځ بله برخه شاهین جبان دي. دوی په اوښانو سواره وي او لوی گولي لرونکي توپکونه (Swivels) ګرځوي، شمېر یې اووه یا اته سوه ته رسېږي.

ویل کېږي، چې د کابل پاچا ډېر توپرونه لري، خو له شاه شجاع سره هغه وخت، چې په (۱۸۰۹) کې په پېښور کې د جنگ ډګر ته ووت، یواځې اووه توپرونه وو او هغه هم تر هغو نه، چې ما د هندوستان په محلي پوځونو کې لیدلي، له هره حیثه ډېر خراب وو.

د پاچا شخصي ساتونکي له هره خوا سوه هندوستانیز سپاهیانو نه متشکل دي. دوی د حرم په وړه کې سواره ولاړ دي. یونیفورم یې زمرد (انګرېزانو) د سپاهیانو په څېر دي، خو داسې ښکاري چې هېڅ دسپلین نه لري.

نامنظم پلي افراد، چې حصارونه او چوټۍ ساتي، د هغو ولایتونو له عوایدو نه معاش اخلي، په کومو کې چې دوی پراته وي. د اټک په کلا کې د دوی نهایی شمېر یو نیم سل وي.

د هغو پوځونو ذکر، چې والیان یې په ولایتونو کې ساتي، تر هغه ځایه چې معلومېدلی شي د ولایتونو په برخه کې به وشي. له دوی نه کار نه اخیستل کېږي، خو دا چې د دوی په ګاونډي ولایت کې جنگ پېښ شوی وي، کاره نوکر د جنگ په وخت کې د ځمکوالو له خوا په هغه اندول تیارېږي، چې په پخوا وختونو کې ټاکل شوي وي. د دغه خدمت لګښت د مالیاتو په معافۍ سره، چې په لومړۍ پریکړې کې پرې موافقه شوې وه، تهیه کېږي. شمېر یې فرق کوي، دویاریان ادعا کوي، چې په هرې قلمبه ځمکې باندې یو مېړه ټاکل شوی دی. کابل ته نږدې پراته قومونه هم ممکن د همدغه اصل له مخې حکومت ته جنگي مېړونه ورکوي، تر هغو لیرې او تر هغو قوي قومونه ممکن تر هغو له مېړونو په ځان منلي وي، ځینې یې ممکن هېڅ نه ورکوي.

تاجیکان تر پښتنو ډېر مېړونه تهیه کوي، په ټولیز ډول هغه شمېر، چې دوی یې تهیه کوي نظر درانیو یا غلامانو ته لږ وي.

دوی په ډلو وېشل شوي او قوماندانان یې دراني سره اړان دي او یا ممکن هغوی اوسې، چې د خپلو سیمو حکومت په لاس کې لري، سربېره پر دې هر تقسیم د خپل قوم د یوه متبوع مشر تر قوماندانۍ لاندې وي، هغه وخت چې دوی جلبېږي، ملکبان ځمکوال بولي، چې خپله ونډ، مېړونه تهیه کړي او دوی د دې اختیار لري، چې خدمت وکړي یا اجیر عوضي ونیسي.

د عوضي اجوره د خدمت د مودې د دوام په اندول ده او په ټولیز ډول هغه له پېنځو څخه تر اوو تومانو یا له لسو څخه تر څوارلسو پونډو پورې ده. له دغو پسونو څخه د کلي مشر یو سېور په ټولیز ډول په درې تومان نیسي او د خدمت لپاره د دغسې مېړه موندل د کلي یا د هغه شاوخوا له غریبو خلکو څخه څه اشکال نه لري.

د درانیو مشر زیاتره وخت د دې پر ځای، چې د سورو په منلو ټینګار وکړي، پیسې اخلي او په دې وسیله په ټولیز ډول د کاره نوکر واقعي شمېر تر هغه، چې ټاکل شوی دی، لږ دي.

سربېره پر دې پاچا په معمولي ډول د کاره نوکر د هغه شمېر پر ځای، چې له یوې خاصې سیمې یا قوم نه غوښتل کېږي، تغذې پیسې ترلاسه کوي، دغه مېړونه، چې د خدمت لپاره غي، په ټولیز ډول تر هغه وخته له پوځ سره پاتې کېږي، چې په منظم ډول رخصت شي. دوی نه له حکومت او نه د خپل کلي له مشر څخه بل معاش ترلاسه

کولای شي. خو هر خپل مجبور دی د هغو سورو کورنیو ته د اجورې په توګه جنس ورکړي. چې دی یې تهیه کوي. پاچا ممکن د پاچایي له زوال راهیسې د قدرت د نه شته والي له لامله مجبور شوی وي. چې کاره نوکر د خدمت لپاره جلب کړي او څه وخت. چې دی خدمت کوي. یو څه معاش ورکړي. خو دا د دغو ډلو مېړو د اساس مقرري ګومه برخه نه ده. کاره نوکر ټول سواره دي. یواځې هغه قطعه. چې د کابل کوhestان یې تهیه کوي او شمېر یې تر دوو زرو ګم دی. له پلویو څخه جوړه ده.

ایله جاري

ایله جاري هغه ملېشا ده. چې په اضطراري حالاتو کې احضارېږي. داسې ښکاري. چې دغسې مفاهمه موجوده وي. چې هغه شمېر یې چې تهیه کېږي باید د نفوسو د لسمې برخې په اندازه وي. خو دغه شمېر ممکن هېڅ وخت جلب شوی نه وي. له بلې خوا مثل شوي. چې پاچا کولای شي د ضرورت په وخت کې تر هغو ډېر شمېر هم احضار کړي. هغه ګان. چې د ایله جاري په توګه خدمت کوي. له ډېرې پېوزلې طبقې څخه دي. دوی ته دغومره اندازه پیسې ورکول کېږي. چې د هغې مودې لپاره دوی په خدمت کې وي. د دوی د ژوند د تامین لپاره بس وي.

دغه پیسې یواځې کله کله له پېښو روپیو نه اوږې او هغه د هر کلي د ملک له لارې ورکول کېږي. دغه لګښت د کلي په ټولو اوسېدونکیو باندې د محصول په نامه حواله کېږي. همسایه ګان او کسبگر. چې ځمکې نه لري هم د هغه په ورکولو مجبور دي. یواځې ملایان او د هغوی په څېر نور ګان له دغسې محصولاتو نه معاف دي. اورېدلي مې دي. چې هغه ځمکوال. چې مالیات ورکوي. ایله جاريانو ته په پیسو ورکولو مجبور نه دي او څنګه. چې کاره نوکر یواځې او یواځې ددغسې ځمکوالو په پیسو احضارېږي. د دوی دغه معافي ممکن سمه وي. څنګه چې دوی ته له معاش ورکول کېږي. د خدمت لپاره ددغسې رضاکارانو جلب مشکل دی. دوی نږدې ټول په زور نیول کېږي. له دې لامله ایله جاري یواځې د ښارونو له شاوخوا قومونو څخه او یا د هغو سړکونو له غاړو نه. چې پوځ پرې ګرځي احضارېدلی شي. حکومت له دوی نه څنګه. چې په ډېرو حالاتو کې په یوه ځای کې د ډېرې مودې لپاره یو ځای ساتل کېدای نه شي یا له خپلو ځایونه لېرې بیول کېدای نه شي ډېره استفاده نه کوي. د ولایتونو حاکمان زیاتره وخت ایله جاريان غوښتي او هغه په ټولیز ډول هغه یواځیني پوځ دي. چې دوی په هغو مجبور دي ورسا ولري.

پاچا څو ځله د پېښور ایله جاري په تېره بیا په کشمیر باندې په ټولو یرغلونو کې احضار کړي دي. د کابل ایله جاري هم د نظامي خدمت لپاره بلل شوي دي. داسې ښکاري. چې ددغو دوو ولایتونو ایله جاري نږدې سره برابروي او هر یو

یې د حالاتو مطابق له غلورو څخه تر شپږ زرو مېرو پورې وي. داسې ښکاري، چې له دوی نه څنګه، چې د نظامي خدمت لپاره کار اخیستل کېږي، په سرک جوړولو او داسې نورو چارو کې هم ترېنه استفاده کېږي. د بېلګې په توګه د کابل ایله جاري یو ځل د تیمور شاه له خوا ښار ته نږدې د یوه نهړ د پاکولو لپاره بلل شوي وو.

ایله جاريان نږدې ټول پلي دي. دوی ته د پاچا له خوا معاش هېڅ نه ورکول کېږي، خو یواځې په هغه حال کې ورکول کېږي، چې د جنگ په میدان کې له درې میاشتو نه ډېر پاتې شي.

داوطلبان یواځې د یوه خاص یرغل لپاره بلل کېږي او کله چې بلل کېږي، پېنځه تومان په یو لاس پورته، ورکول کېږي او دغه پیسې د یوه یرغل لپاره پوره کس دي. دوی ددې چانس لري، چې له پوځ سره په دې هیلې پاتې شي، چې غنیمت ترلاسه کړي. د هندوستان په یرغلونو کې د پوځ دغه ډول په شمېر کې بیخي ډېر وي په نورو حالاتو کې خلک آن ېې له معاش نه د غنیمت په اسره روانېږي.

په باندنيو یرغلونو کې د خلکو له ټولیز پاشون نه دولسي په نامه استفاده کېدای شي. د قومونو په شرح کې د پوځ دغه ډول ذکر راغلی دی. له هغو قومونو څخه، چې د جنگ ډګر ته نږدې پراته دي، د ټولیز پاشون هیله کېدای شي. دوی د حکومت تر کومې مقرري لاندې نه وي او د نه ادارې کېدلو له دغسې یوه لوی شمېر نه په کومې ټولیزې حملې کې د ښو انتظار کېدای نه شي، خو که له دوی نه په ښه توګه استفاده وشي، دغسې کومه به ېې له ګټې نه وي. مهم پاشونونه زیاره وخت د عامه مقصدونو لپاره شوي او دغه قیامونه له هغو قومونو سره، چې پاڅېدلي وي، مستقیم ارتباط نه لري. په دې ډول په کابل کې د سني او شیعه ترمنځه جنگ کې ټول ګاونډي قومونه په تېره کوهستانیان د خپل مذهب د ملاتړ لپاره حاضر شول. ولسي پوځونه معاش نه لري.

سرداران او نور افسران

د پوځ ستر افسران سرداران نومېږي. دوی تېل یو څو تنه وي. د شاه شجاع په دوره کې یواځې درې تنه سرداران وو. دغه تلیپاتي نظامي رتبه باید د هغه سردار له مقام نه بېله وشمېرل شي، چې په هر ولایت کې موجود وي. کله کله یو افسر د سردارانو د سردار په نامه وي او دی د ټولو سردارانو مشر وي. دی هر چیرې، چې وي، د هغه ځای د پوځ قوماندان وي. شاه محمود وزیر فتح خان په دغه مقام ویاړلی دی.

شاهین، چې باشي یا د اوښاتو د توپخانې قوماندان یو ښه لوړ افسر دی، دی باید بارکزی اوسي.

د منظمو پوځونو نژدې ټوله برخه سواره وي. آسونه په دوی پورې اړه لري. نږدې له پنځو سورو پېشخدمتانو پرته بل داسې څوک به نه وي، چې په حکومتې آس سوري. لوريان هم هر يو ځانله پېشخدمتان لري او دوی په دغسې آسونو سپاره وي، چې پخپله په هغو پورې اړه او د دوی په لگښت سمبال شوي وي. دوی د ټول پوځ تر ټولو ښه سواره او تر ټولو ښه مسلح دي. دوی په ټوليز ډول قزلباشان دي. آسونه نږدې ټول له تارتاري اوزبکي او د آمو پر غاړو د ترکمنو له ملک څخه وي. دغه آسونه په ټوليز ډول واده، کلک او گړندي وي، له هغه غرنۍ ملک سره چې له دوی نه پکې کار اخيستل کېږي، ښه روږدي او د اوږدو عزونو لپاره ښه مساعد دي.

وسلي او سامانونه

د درانيو وسلي د فارسيانو غوندې توره او ماشه لرونکي توپکي دي. تر نورو څو ممتاز کسان يې سانگي (نيزي) هم لري، چې له هغونه د برید په وخت کې کار اخلي لکه څنگه چې په هندوستان کې دود ده، دوی د هغو په استعمال کې ښه مهارت نه لري. يو څو کسه د پلټه ييزو توپکونو خاوندان هم دي. لوريان يې په ټوليز ډول ترباتيچي هم گرځوي. پخوا په دوی کې تيرونه هم رواج وو، خو اوس هغه له رواجه لوېدلي دي.^(۱)

"د درانيو ليکني لښتې مکارث تي (Macartney) چې پخپله د سوريو افسرو، په لاتدي ډول بيان کړی، دی د پوپلزيو له ليکنيو څخه گڼېږي: د دوی وسلي او جامې د نورو درانيو په څېر دي او هغه دا دي: قوري، چرې، جنگي تيرگي، واده ماشه يې توپکونه، ځينې دغسې (Lucas) لري، چې کارابین (Carabine) څخه اوږده نه دی، خو يو لوی ميل لري او په ځينو يې سانگي (نيزي) ټول شوي وي. دوی لوړدي ترباتيچي هم گرځوي، خو له پوځونو سره يې ډالونه دي، په ټوليز ډول د دوی ځينې وسلي تر کياري لاتدي گرځوي، جامې يې له يوه اوږده کيس څخه جوړې دي، چې د هغو له پاسه واسکت اغوندي او هغه په ټوليز ډول له ورېښينو يا چپټ څخه جوړ وي. له هغه سره د شال يا لوتگي ملاتوستي هم وي او ددغو ټولو له پاسه يوه اوږده کياري اغوندي، چې د واليو د پاسه څرېږي او تر ښکرو پورې رسېږي. په سر يې په ټوليز ډول شال يا لوتگي وي، چې د لنگوټي په څېر يې د خولې له پاسه تړي. د هوزار (Hussar) له شکل څخه موزې په پښو کوي او هغه د سويانو له پوتکي نه جوړ وي. دوی په ټوليز ډول سواره دي او په ورو آسونو خفلي، چې يواځې ځيښ يې تر غوږلسو لاسونو (لوښتو) او يوه انچ لوړ دي. دغه آسونه ډېر کلک او پياوړي دي او په حېراتونکي ډول اوږده عزلونه وهي، خو څنگه چې دوی هر چيرې چې شي خپل آسونه په کښتونو کې خوشي کوي، خپل هدف ته تر رسېدو وروسته ډېر تکليف نه ويني. دوی قبضه لرونکي واگې استعمالوي، زړښت يې له سپکو لرگيو نه جوړ وي او د کپتاسلو ځايونه يې په تجملې ټوکر پوښل شوي او لاتدي يې په پومې نرم شوي وي. دوی يو څو گير لري، چې هغه په ټوليز ډول تر زېږ لاتدي له نيسي نه جوړ وي، ځينې مشران يې ډېر قسبي ډول استعمالوي. دوی د هندوستان تر سورو ډېر لوړ ښکاري، خو خپل آسونه په دومره ښه ډول اداره کولای نه شي او په ځانگړي ډول ممکن د هغو ملوې نه اوسي، خو دوی بايد په لا ډېر شدت جمله

درانيان د پلي په توگه هېڅکله خدمت نه کوي، غلامان هم په زیاته اندازه په همدې ډول مسلح وي، خو تر نورو ډېر ماشه ییز توپکونه او سانگې لري. قلزي هم هغه وسلې لري، چې درانيان یې گرځوي، یو ډول ډال یې ترې اضافه وي.

ختیځ پښتانه همدې توري، سپرونه، د څرمښي زغري، ماشه ییز توپکونه او زیاتره وخت سانگې گرځوي، خو د وروستی وسلې استعمال مخ په کمېدو دی، هر سور د خوړو مواد له خان سره گرځوي، چې هغه په ډوډۍ، کورتو او د اوبو په یوه لوی تونگ (پتکه) مشتمل وي.

پلي افراد په ټولیز ډول توره، ډال او له دست (Rasi) سره ماشه ییز توپک لري، د کابل د کوهستان پلي افراد، چې تر ټولو ښه گڼل کېږي، پلته ییز توپک، ترپانچه او یوه ډېره پېش قبضه گرځوي، خو توره نه لري، کابل ته نږدې غلزيان، خیبریان او خيضي نور قومونه د توري پرځای یو ډول چاره گرځوي، چې لیدې درې قوټه اوږده وي.

د هرې ډلې مېرونه د مارش په حال کې سره یوځای وي، خو دوی په ټولیز ډول دومره د نظم پروا نه ساتي، که څه هم یو شمېر ډېر افسران په دې گومارل شوي دي، چې نظم وساتي، دوی د هندوستان د پوځ په پرتله یواځې یو څو غیر نظامي ملگري له خان سره بیایي او هغه چې بیایي زیاتره سواره وي.

د خدمت په وخت کې د ښځو او ماشومانو ډول په دوی کې رواج نه لري، کېږي یې سپکې او پندوکي یې لږ وي او هغه په آسونو، کچرو او اونیانو ډول کېږي، له پوځ سره یو ډول بازار هم ملگري وي.

داسې ښکاري، چې حکومت د قلې د تهیه کولو یا خپلو پوځیانو ته د ترتیباتو

وکړي، ځکه چې د دوی آسونه په کمربندونو او یا د قبضي په هلې اوسېني، چې د آسونو په خولې کې وي، نه مانع کېږي او په نتیجه کې په ډله ییز ډول ډېرې ټیټې لري، داسې ښکاري، چې دوی په قطار سره په حمله کولو پوهېږي او په پیره په مخ کې، دوی هېڅکله داسې لیدلې نه دي، چې په دوو قطارونو کې حمله وکړي، خو هغه لښکري یې، چې زموږ له هیئت سره بدرگه وي، په قطعو، قطعو روانې وي او د خپلې لارې منظمه فاصله یې ساتله، ما دوی په دې ډول وټه لیدل، چې په یوه قطار کې وگرځي، خو دوی خپل منځکیني قطار له اوږد او هم یې په مخ کې قطار جوړ کړ او خپلې لیکې یې په تنظیم سره او نږدې ساتلې، څو دوی په خپلو منځو کې د دسیلېن مراعات هیڅ نه کوي، البته د لښکرو د دغه قطعه د مېرو او آسونو یوه غوره ډله ده او باید اړومرو ورته لارښوونه شوي وي، چې له هیئت سره په پوره تنظیم منزل ووهي، خو په ټولیز ډول داسې ښکاري، چې دوی د هندوستان د لښکرو په څېر نامنظم دي، دوی کم ځانه خو قوي او فعال انسانان دي، ما دوی ولیدل، چې د سترو ډېریزو غرونو د پاسه په پیره تلل، چې که هلته داسې پیښه وشوه، چې که کوم اس یوه غلط گام واخیست، ممکن دوی ټوټه ټوټه شي.

د نيولو په اړه كله كله ځان په زحمت كوي او څنگه چې د عسكرو عادات له دغه
سيستم سره متوافق كېږي. د مهماتو په دې اړه دوى تر نورو منظمو پوځونو له
مشكل لري. د پوځونو عادي مارشونه له دولسو څخه تر شپاړس ميلو پورې وي.

حکومت كله كله خپلو پوځونو ته غله او په ځينو ځانگړيو مواقعو كې د
خوراكي څيزونو د پېرودلو لپاره پيسې ورکوي. پښتني پوځونو ته په خپلو شرقي
متصرفاتو كې، چې د هندو او سېدونكيو د هندوستانو مطيع څو يونه پيدا كړي،
غله، پروږه، د سون لرگي او هر هغه څه، چې دوى ورته اړوي په زور وېر يا اخلي او
دغه ېې انتظامي گانې له هغه وخته، چې په حكومت كې گډوډي راغلې يا كله كله
مجازات شوي يا هېڅ نه دي شوي، خو دوى په ټوليز ډول مجبور وي د خيبر په
لوړيدونكو سيمو كې د خپل اړتيا وړ شيان د پيسو په بدل كې ترلاسه كړي. دوى
هغه وخت، چې د دشمن په ملك كې وي، دوى ټول د چپاو يا چپاول په نامه، چې يوه
تركي كلمه ده، يا د هندو ځانگړو ځايونو په ضد استوي، چې خواږي په ناڅاپي ډول
پرې حمله وكړي يا اواز ملك پرې چور كړي.

دوى په ګلابند كولو كې تر ډېرې مودې حصار ېېي، دوى له دغه كار سره لكه چې
ممكن فكر وشي، ډېر نابنده دي او هغه دوى د پوځونو د ماهيت او د تړونو د
خرابوالي له لامله تر ډېرې مودې دوام كوي. په ټوليزو او لويو نښتو كې دوى
پلان دا وي، چې توره په لاس په ډېر شدت برید وكړي او په هغه پورې د جنگ
برخليک تر لاس وي. داسې ښكاري، چې فارسيان د پليو له دغسې حمله سره تل
مقابله كوي او زياتره وخت ېې دوى وي. د نادر شاه افشار جنگونه ټول هندغسي
وو، د هرات وروستى جنگ هم له همدې ډول څخه و.

په كورنيو جنگونو كې د درانيو سلوك دوى د نظامي كركټر په اړه ډېر ټيټ
نظر څرگندوي. دوى پوځونه واپه وي او يواځې كله كله په يوې خوا كې له لسو زرو
مېرو څخه اوږي او هندو ته په ټوليز ډول له معاش وركول كېږي او افراد ېې نامتوكي
وي. ېې په دې ټاكل كېږي. چې كوم مشر دشمن ته لار شي او ورته تسليم شي، په
دې حال كې د پوځ زياتره برخه يا د هغه په پله ځي يا تبتي آن كله چې جنگ هم د
تورې په زور فيصله كېږي، له وینه توپېږي او هغه هم د لويو خانانو وي. دوى د
جنگ له نتيجې سره ډېر علاقمند دي او عادي عسکر د اصل موضوع هومره پروا نه
ساتي.

اووم څپر کی

مذهبي تاسیسات

دغه لاندې ذکر شوي مقامونه او هغه حقوقي منصبونه، چې د قضا او څارندوی (پولیس) تر سرلیک لاندې یې ذکر شوي، د علایانو په لاس کې دي:

ملاياشي، چې د علماوو مجلس ته د گډون لپاره غوره کېږي او دی د علایانو او پاچا ترمنځ د مفاهمي یوه وسیله ده، د پاچا امام یا پېش نماز، چې د پاچا امامت کوي، امام پارېکاب، چې په سفرونو یا نورو مواقعو کې له پاچا سره ملګري وي او د هغه عادي امام غایب وي.

پورتني یې په شاهي کډول پورې تړلي دي او لاندیني یې د لویو څارونو امامان دي.

شیخ الاسلام، ملايانو ته، چې نقد، معاشونه او تقاعدی معاشونه ورکول کېږي، هغو د ټولو اسنادو نقلونه له ده سره پاتې کېږي، دی هر هغه مبلغ، چې په حاکم حواله شوي وي، هغه ته تسلیموي او هغو علایانو ته یې ورکوي، چې حق یې وي.

د ښار صدر

دی د ټولو هغو مذهبي څمکو د قتر په لاس کې لري، چې یا پاچا بېخېلي وي او یا له شخصي افرادو نه پاتې وي او دی هغه د پاچا په فرمان د هغو د اصلي هدف لپاره تخصیصوي.

د پاچا د جومات امام د جمعې په ورځو او په دواړو اخترونو کې لصونځ ورکوي، د پاچا د جومات دویم امام له پورته ورځو نه پرته په نورو عادي ورځو کې امامت کوي.

خطیب ملا: دی په دې گومارل شوی دی، چې په اخترونو کې له ښار نه دباندې په عیدگاه کې امامت وکړي.

مدرس: هغه ملا دی، چې د خپل علمي مقام له مخې په شاهي جومات کې طالبانو ته تدریس کوي او د پاچا له خوا دغه کار ته غوره شوی وي.

د حکومت په تشکیلاتو کې تر دې نژدې وختونو پورې د میر واعظ یا د لوی خطیب د مقام په نامه یو مقام موجود و، خو هغه د وروستي میر واعظ مشهور سید احمد میر واعظ له قیام نه وروسته لغو شوی دی.

له پورتنیو پرته د اطراف او ښارونو په ټولو جوماتونو کې هم امامان شته. د ښارونو امامانو ته په وختونو، د ښخولو په مراسمو او داسې نورو موافقو کې فیسونه ورکول کېږي. دوی د خلکو په بخششونو ژوند کوي.

د اطراف ملایانو ته یا د قوم د مشرانو یا پخپله د قام له خوا ځمکه ورکول کېږي. خو هغه په هېڅ د حاصلاتو د شمېر په اندازه نه وي، چې دوی ته ورکول کېږي. هغه نور ټول ملایان، چې ذکر یې لومړی وشو یا له پاچا نه معاش اخلي او ځینې یې پر هغو سربېره فیسونه هم لري.

د ډېر ملایان، چې په رسمي مقامونو مقرر نه وي یا له پاچا نه معاش اخلي یا د حکومت او یا د افرادو له خوا ورته وقفې ځمکې ورکول کېږي. جوماتونو ته هم ځمکې پرېښودل کېږي او د هغو اداره د هغو ملایانو په لاس کې وي، چې ورپسره یې تعلق لري.

د شاهي جومات طالبانو ته هره ورځ د پاچا له خوا معاش ورکول کېږي.

مل (ضمیمه)

لومړۍ ضمیمه

د کابل د سلطنت تاریخ د درانیو د پاچایي

له پیل راهیسې

تاریخ

د کابل د سلطنت تاریخ د درانیو د پاچایي له پیل راهیسې د درانیو د تېر تاریخ په اړه ډېر معلومات په لاس کې نه شته، داسې ښکاري، چې دوی د ډېرو سمر وایټونو پر بنسټ^(۱) چې زه یې په لاس لرم، تر اوولسمې پېړۍ پورې پوره آزاد وو او بیا دوی وروسته له دې، چې د اوزبیکو له خوا تر فشار لاندې ونیول شول، موافقه وکړه. چې فارس ته د هغه د حفاظت په بدل باج تادیه کړي. دوی ښایي تر (۱۷۰۸) پورې په همدغه حال پاتې شوي وي. په دغه وخت کې غلزیان، چې تر دغه وخته د فارس تابع وو، د گرجستان د گرگین خان په ضد، چې په کندهار کې د صفویانو اوسنی حاکم یا (بیگلربیگي) و، پاڅېدل. داسې ښکاري، چې درانیان په دغه وخت کې زیاتره د هرات په نږدې غرونو کې د ابدالیانو په نامه مېشت شوي وو او دغه یې له غلزیو سره نښتې کړې وې. ابدالیانو پر (۱۷۱۶) کې د عبدالله سدوزي په

^۱ دهان وي لیکنې ددغو روایاتو له جملې څخه، دده د پښتنو د فتوحاتو تاریخ ښه په زړه پورې او کره دی او کله کله، د هغو له مخې دغه دورو باب زموږ توجه ځانته اړوي.

مشری د فارس په ملک ودانگل. د هرات صفوي حاکم ته یې د جنگ په ډگر کې ماتې ورکړه او دغه ښار او هغه ته نږدې ډېر غایونه یې ونیول. دوی تر هغه وروسته په یوه جنگ کې د شاه محمود غلزي له خوا مغلوب شول. خو څنگه چې دغه پاچا تر هغه وروسته تر فارس لاتنډې کې او څنگه چې دده کورنۍ د خپلې پاچایۍ په لټنډې دورې کې د خپلو فتوحاتو په تنظیمولو له عثمانی ترکیې سره په جنگونو کې نښتې وه. ابدالیان تر ډېرې مودې پورې په خپل حال پاتې شول. عبدالله خان سدوزي له خپلې ماتې وروسته خلع شو او ممکن د زمان خان له خوا (د دولت خان زوی د احمد شاه پلار) مسموم شوی وي. زمان خان د ابدالیانو مشري خپله کړه. د فارسیانو یو لښکر یې، چې شمېر یې د دوی تر لښکرو دوه برابره ډېر و، مغلوب کړ او دغه ملت ټول کوښښونه یې د هرات د نیولو په غرض شتم کړل. د ابدالیانو قوت په دغې چټکۍ سره وده کوله، چې پر (۷۱۲۲) کې یې مشهد کلا بند کړه، چې نږدې د خراسان په شمال لویډیځې پولې کې پروت دی.

تر هغه وروسته یو له گډوډۍ پېښې شوې، چې د هغو په جریان کې ابدالیان، چې تر هغو د دوی حکومت د مرکراتیک و، تر څه وخته پېڅې یې مشر و پاتې شول او د دوی چارې په ډېر غالب احتمال په جرگې فیصله کېدلې، چې هغه به د کورنیو له مشرانو نه جوړه وه. په پای کې په (۱۷۲۸) کې د لومړي ځل لپاره نادر شاه په دوی ودانگل او دوی له ډېرو یرغلونو نه وروسته تسلیم شول.

دوی بیا د ذوالفقار خان (زمان خان زوی، د احمد شاه مشر ورور) په مشرۍ پاڅېدل. ذوالفقار په وار وار قراري او په پورته یادو شویو نا ارامو وختونو کې د ابدالیانو مشر و.

ابدالیانو د فارس په ملک برید وکړ او په یوې نښتې کې یې د نادر افشار ورور ابراهیم ته ماتې ورکړه. څه وخت، چې دوی مشهد کلابند کاوه، پنخېله نادر د هغوی مقابلې ته ووت او دوی یې بېرته خپل ملک ته وتښتول. ده د (۱۷۳۱) په سر کې د هرات کلابندې پای ته ورسوله او د لږ میاشتو د ډېر فعال او سخت مقاومت نه وروسته یې دغه ښار فتح کړ. په دغې کلابندۍ کې له ابدالیانو سره غلزيو هم مرسته وکړه. نادر د سدوزي مشران ملتان ته وشړل او د ابدالیانو یوه لویډیځه قوه یې مجبوره کړه، چې دده په پوځ کې شامله شي.

د هرات ښار بیا هېڅکله یاغی نه شو، خو ابدالیانو د غلزيو او ایماقو په ملگرتیا د څه وخت لپاره د ښار په اطرافو کې جنگ ته دوام ورکړ. نادر وروسته د شپږو کالو په مودې کې غلزيان ایل کړل او کندهار یې ونیوه.

ذوالفقار خان او د هغه ورور احمد خان په دغه ښار کې بندیان وو، نادر دوی آزاد

کابل او مازندران ته يې د دوی د خپل يوه قومي لښکر په قومانداني واستول. څنگه چې ابداليانو په عين وخت کې د هغه په خدمت کې په تېره د عثمانی ترکيې په ضد جنگونو کې ښه نوم گټلی و، نادر دوی ته هغه ځمکې د بخشش په توگه ورکړې، چې دوی يې اوس د تيول (چاگیر) په ډول په تصرف کې لري او دوی يې د هرات له لويديځ نه د دوی اوسني ملک ته ولېږدول. داسې ښکاري، چې دی له دغه مهال نه وروسته له پښتنو سره ډېر علاقت من شوي وي. دده دغه پلوي د نورو ملتونو په ترڅ کې ددې لامل شوه، چې دی د (۱۷۴۷) په جون کې د فارسيانو له خوا ووژل شي. په هغه ورځ، چې دغه پېښه وشوه، د احمد شاه په مشرۍ د پښتنو او اوزبکو ترمنځ له يوې خوا او د فارسيانو ترمنځ له بلې خوا جگړه وشوه، دا جرگنده نه ده، چې چا جنگ پيل کړ او دغې نښتې څه شي فيصله کړل.^(۱)

احمد شاه له دغې پېښې نه وروسته د خراسان له ډېرې برخې نه تېر شو او وروسته له دې، چې تر ډېرو سختو استحقاقاتو تېر شوي وي، بې له دې چې په هغو يې برید کړي وي، کندهار ته ورسېد.

په دغه وخت کې دده قوه له دوو يا درې زره سورو نه ډېره نه وه. په کندهار کې ده ته ددې پټه ولگېده، چې هغه خزانې چې له هندوستان څخه د نادر لپاره استول کېده، درانيو نيولي و، او ده زړ په هغې ادعا وکړه، ځينې لويان په لومړي سر کې زړه نازېدو، چې دغه خزانې هغه ته تسليم کړي. که څه هم د سدوزيو د مشر په توگه دده دريځ اوس په نظامي قوې سره پياوړی شوی و، ده د هغوی ځينې سروري ووژل او قوم يې تر هغه وروسته له مخالفت نه لاس راخيست.

دی د (۱۷۴۷) په اکتوبر کې په کندهار کې پاچا شو. ويل کېږي، چې د درانيو، قزلباشو، بلوڅو او هزارو لويانو دده په پاچا کېدو کې ورسره مرسته کړې ده. احمد شاه په دغه وخت کې ډېر ځوان او د يوه معاصر مورخ په قول درويشت کلن و.

احمد شاه ژمی په کندهار کې تېر کړ او د هغه ملک په تنظيمولو پسې شو، چې دمخه يې نيولی و او د راتلونکيو يرغلونو لپاره يې خپل پوځ تنظيم او، داسې ښکاري، چې ده د حکومت په تنظيمولو کې د فارس د وخت د حکومت طرز په نظر کې نيولی وي. دده د دربار شکلونه، د دولت ستر افسران، د پوځ تنظيم او پاچايي دعوي کټ مټ هغسې دي، چې د نادر شاه وي. خو ددغو پاچايانو ترمنځ توپير په هغه طرز کې څرگند و، چې احمد شاه مجبور د نادر شاه پلان ته هم د خپل داخلي حکومت په ادارې او هم د هغو اقداماتو په ترتيب کې بدلون راوړي، چې موخه يې

^(۱) ليکوال تر دغه حايه په ټوليزه کي د نادر شاهي له ليکنو نه، چې ويليم جوفر ژباړلي، استفاده کړې ده.

دنده او د باندې د قدرت د پرول وو.

د احمد شاه سیاست

قارسیان له پخوا نه یوه مطلق حکومت ته په تسلیمېدو روږدې او تل خپلو واکمنو ته علاقمند وو. هغه کورنۍ، چې تر ډېرې مودې په دوی حاکمه وه، د پښتو له خوا نسکوره شوې وه او قارس د سیاسي ژوند له شروع نه د بهرني جغ لاتندې په سختۍ سره ایستله. نادر دا خپله دنده وبلله، چې ځان ته د خپل ملک د ژغورندوی صفت وگټي او ځان د خپلو محلي پاچایانو گټندوی، ده له خپلې شاهي کورنۍ سره د غېښۍ له لارې ځان نږدې کړ او غه وخت، چې ده تر کافي اندازې د خپل پوځ ملاتړ او د خپلو خلکو احترام ځانته جلب کړ. قانوني پاچایي ونیو او د هغه قدرت یې ځان ته ولېږدوه.

دی په قارس کې یوې تاسیس شوې پاچایي ته په رسېدو کې له کوم سخت مخالفت سره مخامخ نه شو او د خپل پاچا کېدو له لومړنۍ شپې څخه یې وکولای شول، چې د سلطنت له ټول قوت نه په دېاندنیو یرغلونو کې استفاده وکړي.

احمد شاه د نادر په خلاف مجبور و په دغسې یوه جگړه مار او ازاد ولس پاچایي جوړه کړې، چې په هېڅ وجه د حکومت له هېڅ شکل سره علاقمند نه و. هغوی چې له دې سره ډېر روږدې وو، چې د پاچا له خوا پرې حکومت وشي. ده د قدرت احساس یواځې په هغو طریقو سره کاوه، چې دوی یوه خارجي دولت ته په محصول ورکولو عادي وو او دوی ددې پرځای، چې دغسې یو واکمن بللی وي، چې دوی یې تر سیوري لاتندې نیولې وي، هغه یې قوي دښمن باله. په دغسې حالت کې دې ته اړ وو، چې د هغه وفادار او علاقمند وي. دوی هېڅکله د یوه ځای او لوی پاچا په مشرۍ یو موټي شري نه وو او ددې احتمال قوي ښکارېده، چې دوی په خپلواکۍ د برابرې د هغې مینې په سبب، چې د دوی په کرکټر کې ډېره څرگنده وه، د یوه خارجي بادر ظلم ته غاړه کېږدې او تر هغه زیات د خپل هېواد د یوه کس هسکېدلو ته په رځه وگوري.

د نادر شاه او احمد شاه د جلوس د شرایطو اختلاف د وروستي په سیاست کې د متوافق توپیر لامل شو. ده لومړنۍ هدف دا شو، چې د خپل قوم مینه ځان ته جلب کړي، چې د هغه تلپاتې ملاتړ او په همدې ډول د هغه مدد لاسه مرستې ته یې اړه لرله. د همدغه مقصد لپاره ده د دوی ځمکې د دوی په لاس کې پرېښودلې او له هغوی نه یې بله قربانۍ ونه غوښتله. خو دا چې د خپلو پوځونو له هغو نظامي قضاو سره حاضر اوسې، کوم چې نادر شاه ټاکلي وو. ده د خپل نوي دولت ټول ستر منصوبه د درانیو په سترو کورنیو کې وپېژل او په همدغه طرز یې نوي

منصوبه تاسیس کړل. لکه څنگه چې یې تاج په خپل سر ایستی و، د موروثي مشرانو ته د هغوی امتیازات پر ځای پرېښودل او یواځې کله کله یې د قومي خپلونو په داخلي حکومت کې لاسوهنه کوله او دغه مدلل هم پس دوسره و. چې د پوځ او د عامه امنیت د خوندي ساتلو لپاره ضروري و او دغه چارې تل په موثر ډول ترسره کولې. که څه هم ممکن ده د درانیو ځینو غړیو ته دده د قوم د خپلولو لپاره د خپلو رقیبانو په توګه د رغې او حسد په سترګه کتل.

ده په دې لاره کې ډېر رېږونه وګالل. چې د درانیو له درناوي نه سدوزیو لپاره قاپدې ترلاسه کړې.

ده تل د دوی امتیازونه پر ځای وساتل او هغه درناوی یې ناقض وساته، چې د دوی له شان سره و. داسې کیسې ډېرې اورېدل کېږي، چې د هغو کسانو ته سخته سزا ورکړې. چې سدوزیو ته یې تاوانونه اړولي، که څه هم هغوی دده پلویان وو.

له غلزیو پرته د نورو قومونو په اړه دده نظر دا و، چې دوی د خپل پاچا په پرتله مینه پیدا کړي، دی په دې هیله و، چې دغه مینه پیدا کول له بهرني جغ نه د دوی د خلاصولو او د خپل واک او د تدریجي او برابر پیاوړي کولو له لارې ترسره کړي.

خو د پښتنو په اړه دده اعتدال ممکن یو څه نور لاملونه او محرکات هم لري، ځکه چې ده بیا داسې احساس کاوه، چې له خپل ملت سره ډېره کلکه مینه لري او بیا یې د دغسې احساس تظاهر کاوه. ده د سرایله قومونو په ضد د حملې نه کولو په اړه ورس، چې دی دې ته حاضر نه دی، چې په خپلو وطنوالو باندې کوم ډول مصیبت حواله کړي.

ده په داخل کې د خپل قدرت د ټینګتیا لپاره تر زیاتې اندازې د خپلو باندنیو پرمختلونو په تاثیر ویا وکړه، دی په دې فکر و، چې که هغه په پری سره سرته ورسېږي، دده فتوحات به دده نوم هېک کړي او په خپلو فتوحاتو سره به هغسې وسایل ترلاسه کړي، چې په هغو سره پوځ وساتي او پښتانه مشران به په بخشونو او انعامونو ځان ته جلب کړي، د لښت گټلو هیلي به ډېر قومونه دې ته ورسولي، چې په دې پسې روان شي، په داسې حال کې، چې ده په اسانۍ سره نه شو کولای هغوی ځان ته په تسلیمولو مجبور کړي. له خپل پوځ سره د لویو کسانو بیول به دی په دې پرلاسی کړي چې په خپلو قومونو کې د هغوی د پیاوړي کېدو بیا د نفوذ ساتلو محه ونیسي او لږ مې رسم ته د غاړې ایښودلو عادتونه به دوی ددې لپاره چمتو کړي، چې په داخل کې خپل حکومت ته په ورېن تندي تسلیم شي. په همدې ډول څنگه چې پوځونه به په پرله پسې ډول خپل پاچا ویني او د موروثي مشرانو

تسلیمي په مشاهده کوي، دوی په دا زده کړي، چې دی د خپل ټول ملت سرغندوی او مشر وگڼي او ممکن دی هغسي هیله وکړي لکه، چې پېښو ثابت کړه، چې د هغه ښه اوسیدونکي کړه وړه، زېږد تیا، تعالیت، څارنه او نورې نظامي ښېگڼې، چې ده لرلي، د ټولو درجو افسران او د صفوفو غړي په دوناوی سره تر تاثیر لاندې راولي او دده پوځیان او پاسوال دده شخصیت ته په قوي ډول جذب کړي.

د پښتنو ملت او د گاونډیو سلطنتونو حال ددغه پلان د عملي کولو لپاره مساعد وو. په دې چې هغه دده د مقبوضاتو لپاره که څه هم ښه تنظیم شوی نه و، د خوندیتوب لامل کېده او په گاونډیو باندې یې د هغه د بریدونو لپاره د بري چانس زیاتاره.

د رانیانو له فارسیانو سره د یوه سخت او اوږده جنگ په دوره کې او له نادر شاه سره د یوې لویې نظامي قلمبې له لارې په خدمت کولو تجربه او د سپلین حاصل کړې و او هغه ښه نظر، چې دغه لوی قوماندان په دوی لاره، ددې لامل شوی و، چې د دوی روحیه او ویا اوچته شي. تر دې، چې دوی په ریشتیا په ټولې آسیا کې ځانونه د ډېرو ښو عسکرو په څېر گڼل، له بلې خوا د دوی سیالانو غلزیو د پرله پسې ماتو او مصیبتونو له لامله روحیه باېلې او زړونه یې مات شوي وو، نورو پښتنو د هغې دورې له پېښو څخه، چې په هغه وخت کې حتمي شوې وې، دا زده کړي وو، چې د هندیانو نه کرکه ولري. له ملت څخه د یوه پاچا د هڅېدو لپاره په دغه وخت کې تر هر بل چا فارسیانو ته په ناوړه نظر وگوري، نو په دې ډول دوی دغو کړنو ته ښه چمتو وو.

د باندنیو قدرتونو حال هم په برابر اندازه مساعد و. د هندوستانو او اوزبکو د امپراتوریو کمزوري له نادر شاه سره په جگړو کې څرگنده او ډېره شوې وه. بلوڅانو هم د نادر شاه له خوا تاوانونه گاللې وو او ممکن له فارسیانو نه یې په پوره اندازه وپره لرله، چې د خپلو پخوانیو متحدینو یانې پښتنو ته په پوره توگه تابع کېدو سره تسلیم شي نظر دې ته، چې د خپلو نورو گاونډیو سخت یې رحم حکومت او زورواکي ته د پخوا په څېر غاړه کېږدي. ناصر خان (د بلوچ مشر محبت خان ورور) له نادر شاه سره پر مته و او داسې ښکاري، چې دی د احمد شاه لاس ته ورغلی و. هزاره گان او ایماق هېڅکله داروونکي نه وو او د رانیو ملک او مرکز ته د دوی نژدېوالی د هغې وېرې مخه نیوله، چې دوی به د خپلواک کېدو په لور هڅې وکړي.

د فارس برخلیک لا څرگند نه و، خو هغه یې اتفاقی، چې د نادر شاه په کورنۍ کې څرگنده شوې وه، ددغه ملت لاس یې له دې څخه لټه کړی و، چې په خپلو گاونډیو ملکونو بریدونه وکړي، وروستیو پېښو وښودله، چې د لویديځ خراسان

مشرانو د فارسيانو له بري سره ډېره علاقه ښکاره نه کړه. خودي ته تيار وو. چي دغسې يوه قدرت ته غاړه کېږدي، چي تر ټولو ډېر يې ددې توان لاره، چي دوی وځپي او يا يې تر وړيو لاندې ونيسي او دا احتمال موجود و، چي له خپلې لور تيا څخه په ډېر اعتدال کار واخلي.

د احمد شاه يرغلونه

په هندوستان باندې لومړی يرغل

هغه وخت، چي احمد شاه په ملک نيولو پيل وکړ، حال هندغسې و، د (۱۷۴۸) په پسرلي کي له کندهار نه له دولس زره مېرو سره وځوځېد، چي هغه له درانيو، پلوڅو او نورو څخه متشکل وو. هغه غلزي ډېر ژر ايل کړل او دراني حاکمان يې په هغه اساس پرې مقرر کړل، چي اوس يې هم رعايت کېږي. د غزني هغه حاکم، چي د نادر شاه له خوا مقرر شوی و، د احمد شاه په رسېدو سره وتښتېد، خو ناصر خان چي د کابل او پېښور حاکم و، د لويو مغولو په خوا تينگ ودرېد، خودی له کابل څخه له سرسري مقاومت نه وروسته وشړل شو او دی له دې خوا تر هغو د پېښور د پښتني قومونو له خوا تر فشار لاندې نيول شوی و او هغه وخت، چي د احمد شاه ساتونکي نظامي ډله ورورسېده او دی يې دې ته اړ کړ، چي له اباسين نه تېر شي.

احمد شاه په ډېرې چټکۍ سره له اباسين نه تېر شو او هغه يې له اتک او چيچ نه هم وشاړه. احمد شاه تر هغه وروسته له پوځ سره د ډهلي په لور وړاندې لاړ او لښکر يې د پېښور په پښتنو سره ډېر شو. د لاهور حاکم، چي د هغه په دغه هره خبر و، له ډيلي نه مرسته وغوښته، خو احمد شاه هغه ته د ترتيباتو د نيولو وخت ورته کړ. په چټکۍ سره له پنجاب نه واوښت، لاهور ته نږدې يې هندوستاني پوځونو ته ماتې ورکړه او دغه ښار ته په بري سره ننوت او د ډهلي په لور يې د تگ ترتيبات ونيول. په هند غه وخت کي د هندوستان امپراتور محمد شاه د خپل زوی او وزير قمرالدين په قوماندانۍ له احمد شاه دراني سره د مقابلې په غرض يو قوي لښکر واستاوه. دغه پوځ د ستلج سيند ته ورسېده او دغسې ځايونه يې ونيول، چي د سيند گوردونه يې تر کنټرول لاندې راغلل. احمد شاه، چي د دوی له دریغ نه خبر وو، سدلاسه پرې دمخه شو او د سيند په يوه بر سر کي له هغه نه تېر شو او په داسې حال کي، چي هندوستان يې شاته پرې ايښی و، د سر هند په لور په پيړ، مخکي لاړ (دلته دوی خپل سامانونه او څيرې پرې ايښي وې) پخوا له دې، چي دښمن ته يې مرستې رسېدلې وې، هغه يې ونيو.

د هندوستان شاهزاده او وزير په احمد شاه باندې د پريد لپاره سدلاسه په سر هند مارش وکړ، خو څنگه چي دوی په رسېدو سره يې زړه شوي وو، له خپل هره نه

راوبستل او دغه ښار ته ننږې یې یوځای ونیو. احمد شاه پری برید وکړ او د پرله پسې ډزو په موده کې، چې غو ورځې یې دوام وکړ، وزیر قمرالدین ووژل شو او د مغولو لښکرو ریښتیني قومانداني د هغه زوی (میرمنو) په غاړه ولوبدل. ده په دغسې مهارت جنگ ته دوام ورکړ، چې درانیان مجبور شول، چې لومړی دفاعي حالت غوره کړي او په پای کې د شپې له خوا په بیه په شا شي.

له هغه وروسته هغه مهال، چې د هندوستان لښکري مخ په ډیلي روانې وې، امپراتور محمد شاه ومړ او ورور یې، چې په سر هند کې یې قومانداني په غاړه وه، د هغه ځای ونیو. ده صفدر جنگ د وزیر په توګه وګوماره او میرمنو یې د پنجاب په حکومت وټاکه. په داسې حال کې، چې پخپله یې د مرکز په لور خپل مارش ته دوام ورکړ.

همدا چې دغه خبر احمد شاه دراني ته ورسېد، هغه د خپل پوځ د په شا تلو امر وګرځاوه او په خپل معمولي ګرند یتوب سره بیرته مخ په لاهور روان شو. میرمنو، چې خپل ځان د دراني د پوځ په مقابل کې یواځې ولید، احمد شاه دراني ته تسلیم شو. له ډیلي نه میرمنو ته د سلاسي مرستې هیله نه کېده او دی ټیایي له دې لامله، چې دده نوي پاچا صفدر جنگ غوره بللی و، خپه شوی وي. میرمنو په دې راضي شو، چې د پنجاب حکومت د احمد شاه په نامه وچلوي او ددغې صوبې منظم عواید هغه ته ورکړي.

د پنجاب چارې، چې په دغه ډول په پوره رضایت تنظیم شوې، احمد شاه بیرته د کندهار په لور مارش وکړ او په لاره کې یې د ډېره غازي خان، ډېره اسماعیل خان، شکارپور او ملتان حکومتونه تنظیم کړل. ممکن په هغه وخت کې سهيلي پښتني قومونو هم د احمد شاه واکمني ته غاړه اېښې وي.

لږ وخت، چې احمد شاه کندهار ته ستون شو، ددغه ډېر بوخت کال ژمی باید اوسه ورواړه ته رسېدلی وي.

په خراسان باندې يرغل

احمد شاه د (۱۷۴۹) کال په پسرلي کې د خپلو ملګرو له لوبېد یخې برخې نه د پېنځه ویشو ډرونه جوړ کړل لښکرو راغونډ کړ. لومړی یې په هرات برید وکړ او دغه ښار پېنځلس ورځې وروسته تسلیم شو. له هغه وروسته احمد شاه د مشهد په لور روان شو او په لاره کې یې ټول ځایونه ونیول. په هغه وخت کې شاهرخ میرزا د نادر شاه زوی^(۱) د مشهد واکمن و. دی د احمد شاه د هرکلي لپاره ووت. احمد شاه دی په عزت ومانه او د خپل ښار او سیمې واکمني یې بیرته ورته پرېښودله.

^۱ شاهرخ میرزا د نادر شاه لسی و، ژباړن

احمد شاه له مشهد نه د نیشاپور په نيت روان شو او شاه پسند خان اسحق زی یې د مازیشان او سبزوار په لور واستاوه. نیشاپور سخت ټینګار وکړ او په داسې حال کې، چې احمد شاه هغه کلابند کړی و، ورته خبر ورسېد، چې په مازیشان باندې برید ټاکام شوی او پوځ یې ماتې کړې ده. اوس نو دی د خان په مقابل کې له دیاندنې برید څخه په وېرې کې شو. نو یې پرېکړه وکړه، چې د نیشاپور ګار خلاص کړي او امر یې وکړ، چې عسکر دې په زیتو په کلا وروڅېړي. خو دوی په شاه ووهل شول او د هر تلفات ورواوښتل. مخکې له دې، چې دی له دغه مصیبت نه په حال راغلی وي، د خراسان د خانانو له خوا له نیشاپور سره د مرستې په مقصد یو لوی پوځ ورسېد او په داسې حال کې، چې احمد شاه له هغو سره په جګړه بوخت و، پخپله د ښار له خوا یوه قوي حمله پرې راغلله. پای یې دده لپاره دېر بد شو او دی مجبور شو، چې سمدلاسه د مشهد په لور او له هغه وروسته د هرات په لور روان شي.

احمد شاه د (۱۷۵۰) په پسرلي کې بیا په نیشاپور برید وکړ او په نیولو یې بریالی شو. ښایي په همدغه وخت کې یې د خراسان هغه ټولې لیرې برخې هم ایل کړې وي، چې په تلپاتې ډول یې په خپلو ملکونو پورې وتړلې. زما په خیال دراني امپراتوري د لومړي ځل په لور له نیشاپور نه هغه خوا هېڅ پراخه نه شوه. احمد شاه تر دغه يرغل وروسته هرات ته ستون شو.

په ژمي کې یا د بل کال (۱۷۵۱) په لومړي پسرلي کې احمد شاه بیا مشهد ته په تللو مجبور شو. میر علم خان د قاین خان د مشهد د خزانې په چورولو او د شاهرخ میرزا په دندولو او له تخت نه د هغه په کوزولو د یاغي توپ پېرغ اوچت کړ. احمد شاه شاهرخ بېرته پر خای ودراره او دېر ژر یې قاین ونيو او میر علم خان یې د مرګ پنجو ته وسپاره. په دغه وخت کې د استرآباد په مقابل کې هم ګوښې وشو. خو قاجاریانو د هغه دفاع وکړه.

د ډیلي نیول

د (۱۷۵۲) کال په اوړي کې احمد شاه په پنجاب ورګوز شو او میرمنو یې تابع کړ، چې هغه دده په غیاب کې یاغي شوی و. احمد شاه د همدغه يرغل په جریان کې کشمیر هم ایل کړ او له ستر مغول څخه یې د تېرون له لارې آن تر ستر هند پورې ټول ملک خپل کړ. احمد شاه له هغه وروسته ګندهار ته ستون شو او داسې ټینګاري، چې راتلونکي څلور کلونه یې په آرامۍ تېر کړي وي. وراړه یې لقمان خان یاغي شو او په همدغه موده کې غلزي پاڅېدل، خو دواړه په اسانۍ سره ونخپل شول. ښایي احمد شاه له همدغې آرامۍ دورې نه په استفادې سره افغانستان او د هغه

نږدې گاونډۍ سيمې تنظيم کړې وې.

پر (۱۷۵۶) کي، چي د پنجاب صوبه دار ميرمنو مړ شو، د هغه له مړيني وروسته د سيسي او بغارتونه وشول او په ټولې صوبې کي سخته گڼوډي پيدا شوه. ډيلي مجبور شو د وزير غازي الدين په مشرۍ پنجاب ته يو لوی پوځ ددې لپاره واستوي. چي هغه پرته په مغولي قلعو پورې وټي. وزير غازي الدين په اسانۍ په دغه کار بريالی شو او حکومت يې ادينه بيگ ته وسپاره، ادينه بيگ، چي لومړی د شاهنواز خان او بيا د ميرمنو مرستيال و، په دسيمه جوړولو کي يې پوره نوم گټلی و.

وزير غازي الدين ددغه کار له ترسره کولو وروسته ډيلي ته ستون شو، احمد شاه ددغه تيري په اوږدو سره له کندهار نه روان شو، له اباسين نه واوښت او ادينه بيگ يې له پنجاب نه وشاړه او ښځ يې د ډيلي په لور مارش وکړ. په دغه ښار کي د وزير غازي الدين د ظلم له لامله د مغولي امپراتور د هغه کنترول ته زړه نازېدله، ايني و، ډېره گڼوډي پيدا شوې وه. مغولي امپراتور د احمد شاه په مقابل کي له لې کوښښ نه وروسته تسليم شو او احمد شاه ډيلي ته ننوت، دغه ښار ددغه فاتح له حرم او د عسکرو د ازادۍ له ناوړې استفادې نه ډېر تاوان وليد.

احمد شاه له هغې وروسته، چي ډېر موده په ډيلي کي پاتې شوی او سردار جهان خان يې د جټانو په مقابل کي واستاوه، دغه سپاه سالار بلڼم گي (Bulhan) ونیوه او بيا په داسې حال کي، چي په چټکو مارشونو د مترا (Mitra) په لور روان وو، دغه ښار يې د هندوانو د يوه جشن په جريان کي په ناڅاپه ډول ونیوه. پوځ ښار ته د ننوتلو پر مهال قتل عام جوړ کړ او وروسته ډېر هندوان ونیول شول او مړي شول. سردار جهان خان وروسته د اگري په لور مارش وکړ، خو جټانو د هغه دفاع وکړه. درانيانو اوس ټول اوډی په هندوستان کي تېر کړی و او څنگه چي دوی ډېر ناروغ کېدل، احمد شاه لازمه وگڼله، چي خپل ملک ته ستون شي، ده او دده زوی تيمور په ډيلي کي د خپلې استوگنې په موده کي د هندوستان د شاهي کورنۍ له پېغلو سره ودونه وکړل. دغو ميرمنو ته ډېر شته ورکړل شو او د هندوستان امپراتور مجبور شو، چي پنجاب او سرهند شاهزاده تيمور ته وبښي.

احمد شاه مخکي له دې، چي له ډيلي نه ستون شي، د هندوستان وزارت مقام يې د ميرمنو يوه ورور ته او د سپاه سالارۍ منصب يې د بهار نيپوړي يوه پښتني مشر نجيب الدوله ته ورکړ، وروستي څه وخت، چي احمد شاه د ډيلي په لور روان و، د ستلج غاړې ته نږدې ورسره يوځای شوی و.

احمد شاه د اباسين ختيځ ولايتونه شاهزاده تيمور ته وسپارل او سردار جهان

خان يې د ناپې په توگه ورسره پرېښوده. د دوی پوځ له يو څو درانيو او قزلباشو ساتونکيو او د هغو عسکرو له يوې ډلې نه متشکل وو. چې په همدغه ملک کې نيول شوي وو. احمد شاه ژمی په گندهار کې تېر کړ او زړه هغو ناراميو په کرارولو مشغول شو. چې په فارس او ترکستان کې پېښې شوې وې، خو ما وټه کړای شوله د هغو تفصيلات ترلاسه کړم.

د مرهټه جنگ

همدا چې احمد شاه هندوستان شاته پرېښوده، غازي الدين خان د مرهټه وله يوه پوځ سره ډيلي ته ستون شو او هغه يې کلابند کړ. نجيب الدوله فرخ اباد ته تېښتېدلی و. چې هغه د مرهټه و په لاس کې و. نجيب الدوله يو څه مدافعي نه وروسته بنار پرېښود او د سهارنپور په لور يې مخه وکړه. نېدې په همدې مهال کې په پنجاب کې سختې نارامۍ پېښې شوې او اديشه بيگ خان دغو ناراميو ته لمن وهله. دې د احمد شاه له وسېدو مخکې تېښتېدلی و او له هغه وروسته يې سکان ياغي کېدو لپاره هغول او په جلندر کې يې د شاهي پوځونو يو ټولي شاته تعبולי و. په همدې ډول ده د پنجاب د ترلاسه کولو لپاره د مرهټه و لښکري بللي وې. چې هغو نجيب الدوله له ډيلي نه اېستلی و. دا وخت ددغو خلکو يوه قوه د راگړيا (Ragoria) په قوماندانۍ، چې ددغه وخت د پېشوا پلارو د سرهند په لور په مخ روانه وه. په دې حال کې شاهزاده تيمور او سردار جهان خان، چې لا پخوا د سکانو له خوا تر فشار لاندې نيول شوي و او په خپلو هندوستانې پوځونو يې باور نه لاره. امين اباد ته په شا شول. لاهور، چې دوی پرېښود زړه د سکانو لاس ته ورغی. مرهټه و هند ژر ونيوه او څنگه، چې دوی د لورېدو په لور خپل مارش ته دوام ورکړ. سردار جهان خان د شاهزاده او خپل پوځ د ساتلو په مقصد له اباسين نه تېر شو. دی په دغسې وارخطايۍ په شا شو، چې هندوستانې پوځ يې پرې خبر نه شو او دده کورنۍ د دښمن لاس ته ورغله. خو هغه بيا وروسته ازاده شوه. مرهټه و، چې تر اوسه ورسره مقابلې نه وه شوې، د جېلم يا هيداسپس (Hydaspes) له سيند نه هغه خوا خپلو فتوحاتو ته دوام ورکړ او يو غونډه عسکري يې د ملتان د نيولو لپاره واستاوه، چې په خپل مقصد بريالی شو. شاهزاده تيمور د (۱۷۵۸) په نيمايي کې وتښتېد. خو هغه وخت چې احمد شاه هندوستان ته د مارش تياري نيزه، نصير خان د بلوچستان خان ياغي شو او د احمد شاه مارش وځنډېده.

د نصير خان ياغي توب

د بلوچستان تاريخ له دغې دورې نه دمخه ډېر مهم دی. خو داسې ښکاري، چې محبت خان، چې نادر شاه د هغه ځای په حکومت گومارلی و، هر شوی او وږور يې

حاجي خان د هغه ځای نیولی و. داسې ښکاري، چې ولس له دغه خان نه د هغه د ظلم له لامله اوښتی و او احمد شاه هم ترې په دې خواږې شوی و، چې هغ د لقمان خان په یاغیتوب کې برخه اخیستې وه. دا یقیني ده، چې دی د احمد شاه له خوا خلع شوی او بندي شوی و او د هغه ورور نصیر خان د هغه پر ځای د بلوچستان حاکم ټاکل شوی و. دا څرگنده نه وه، چې نصیر خان ولې د درانیو له حکومت نه سرغړولی و. خو ده پر (۱۷۵۸) کې خپله خپلواکي اعلان کړې وه. لومړی وزیر شاه ولي خان د هغه د مقابلې لپاره واستول شو. خو دی شال ته نږدې په یوه ځای کې مغلوب شو. له هغه وروسته پخپله احمد شاه په بلوچستان مارش وکړ او هغه یې مجبور کړ، چې د کلات په دېوالونو کې دنده شي او احمد شاه هغه کلابند کړ. ویل شوي، چې د درانیو لویان هېڅ دې ته تیار نه وو، چې د بلوچو مشر دې په ټوله مانا ایل کړي شي (دوی کله چې د خپل پاچا په غضب اخته کېدل د هغه ملک ته یې پناه ورکوله) له دې امله چې شاه ولي خان په ځانگړې توگه له هغه سره مراده لرله او هغه یې تشرېقوله، چې ټینگار وکړي او ورته ویل یې، چې ټول دراني لویان په همدغه فکر دي او پاچا ته به د اوږې په شدت سره تاوان واوړي. د کلات کلابندي څلورېشت ورځې دوام وکړ او په دغه مهال د درانیو سوږو ته د ونډو د لېوالتی له لامله ډېر تاوان واوښت.

په هندوستان کې د احمد شاه نارو، درېځ دی د جنگ د گډېدې پای ته رسېدو لپاره نارام کړی و او څنگه چې نصیر خان د سولي لپاره وړاندیز کړی و. په خبرو اترو پیل وشو او د سولي د غسې یو تړون وشو. چې هغه تراوسه هم د پاچا او بلوچو ترمنځ د اړیکو بنسټ گڼل کېږي.

هغه وخت، چې شاهزاده تیمور د پدشا تطلو غیر احمد شاه ته ورسېد، ده یوه ډله پوځ د نورالدین خان بامیزې په مشرۍ د اباسین هغې څارې ته واستاوه. دغه وخت اډینه ییگ خان مړ شوی و او د جیلیم ختیځ ته ټول پنجاب د مرهټه و لاس ته ورغلی و. خو سکان چې له ډېرې مودې راهیسې د پټو نظامي افرادو په توگه لکه اوسپنه ټینگ شوي وو، په دې پسې شوي وو، چې ټول پنجاب ونیسي او د اډینه ییگ اخلافتو له ویلي سره د تش په نامه اړیکو په ساتلو یو څه اهمیت ساتلی و. که څه هم ستر مغول په پنجاب کې ریښتیني واک هېڅ نه لاره. نورالدین خان په اسانۍ جیلیم ته وړاندې ولاړ او هغه سیمه، چې د دغه سیند او اباسین ترمنځ پرته وه، په دغه وخت کې د کاتریانو (Kauters)، گوکرانو (Guckers)، چودانو (Jouds) او د دغه ملک د نورو هغو قومونو په لاس کې وه، چې د اسلام دین یې منلی و او درانیو ته متعایل وو. په همدې ډول نورالدین د پنجاب یا اسی ساینز (Assians) سیند

ته په رسېدو له زيات مقاومت سره مخامخ شوی نه و. ځکه د مرهټه د اصلي لښکر ديلي ته تللی و، خو ده لازمه ونه گڼله، چې د پاچا له ورتگ نه لومړی مخ په وړاډي لاړ شي.

د احمد شاه ورتگ د بېلابېلو لاملونو له امله د (۱۷۵۹) تر ژمي پورې وځنډېده. په دغه موسم کې دی له اباسين نه تېر شو او د جمو په لاري چناب پورې دمخه ولاړ. ده له دغه سيند څخه د پنجاب په شمال کې خپل مارش ته دوام ورکړ او څومره، چې دی مخکې تلو، مرهټه په شا کېدل. دی سهارنپور ته نږدې له جمنه نه تېر شو او په دغه ښار کې نجيب الدوله او نور روهيله لويان ورسره يوځای شول. په همدغه وخت کې د مرهټه لښکرې د داتاپټيل (Dattapatal) او جنکو جي سنډيا (Jankajee - Sindia) په قومانداني په شاوخوا غايونو کې پرتې وې، خو چې احمد شاه وړاندې کېده، هغه شاته کېدلي او د دواړو خواوو ترمنځ پرله پسې نښتې تر هغو روانې وې، چې د مرهټه د لښکرې ديلي ته نږدې شوې. دغه لښکرې بيا له جمنه نه تېرې شوې او ديلي ته نږدې بادلې (Bandlee) ته دمخه شوې، چې هغه ښار وساتي.

په بادلې کې دغسې يوه کلکه جگړه وشوه، چې په هغې کې مرهټه يېغې مغلوب شول او داتاپټيل، چې ووژل شول له هغه وروسته د ملهارو او هولکار (Malhar Row Holkar) په قومانداني يوه ډله پوځ د مقابلې لپاره واستول شو، چې هغه د مرهټه ورو د دفاع لپاره هغه ځای ته روان و. د هغه په پوځ باندې په ناڅاپي ډول برید شو او پوره مغلوب شو. احمد شاه وروسته ديلي ونيوه او غازي الدين يې دې ته اړ کړ، چې د جېټانو ملک ته وتښتي، چې هلته د مرهټه پاتې لښکرو او هولکار پناه وړې وه. غازي الدين د هندوستان امپراتور دويم عالمگير تازه وژلی و، له هغه وروسته احمد د دواب د نيولو لپاره هڅه وکړه او آن تر اتوپ ښار پورې يې مارش وکړ. دلته يې د برسات د تېرولو لپاره مېنه وکړه او د هندوستان وزير ثواب شجاع الدوله همدلته ورسره يوځای شو.

د پاني پټ جنگ

مرهټه^(۱) د دغه موسم په جريان کې ډېرې هلې ځلې وکړې، چې د خپلو

^۱ د دغې دورې پېښې او د پاني پټ د جنگ تفصيلات د يوه معاصر مورخ له خوا په لټ روح او د درستوال په جامه کې کښل شوي، چې د اسياني پلټنو په درېيم ټوک کې په انگرېزي کې راغلي دي. زه خپل لوستونکي دغه بيان ته وايولم، خو د هغه ځينې فقرې دغو صحتو د سترو مثليو تصويرونه په دغسې وضاحت سره رسم کړي، چې نه شم کولای دلته د هغو له ذکر نه ډډه وکړم. دی ليکي: (د احمد شاه دراني په دغه اوسني کمپ کې د خپل ورتگ له ورځې نه امر کړی و، چې د اردو په وړاندې

تلفاتو جبران وکړي او د دغه ملت يو ډېر قوي پوځ د سواس راو (Wiss Wass) په قومانده کي، چي هغه د دوی د امپراتورۍ وليعهد و، وروسته د رښتيني قومانده ان يې مداسي راو (Soulashi Rau) و او دې د دغه يرغل مصيبت ناکي موضوع په هندوستان کي د بهادر په نامه ډېر مشهور کړی و.

دوی ډيلي کلا پند کړ او دغه ښار د درانيو د يوه واره ټولي له سختي مدافعي نه وروسته تسليم شو.

احمد شاه په دغه وخت کي له خپل پوځ سره د جمناد سيند په ښي اړخ کي د سيند له لامله له مرستې کولو نه عاجز شوی و. همدغه لامل هم ددې لامل شوی و، چي د کنده پوري کومک نه، چي د ډيلي شمال ته شپيته ميله ليرې پروت و، ورځي. دغه ښار په داسي حال کي، چي درانيو ورته کتل، ونيول شو او احمد شاه د سيند په لور دمخه ولاړ. خو دغه مصيبت شاه دومره زړه تنگی کړ، چي سعدالاسه يې پرېکړه وکړه، چي په هر قيمت چي کېږي، له سيند نه تېر شي او دښمن عمل ته ورسوي. دې

دې د يوه کوس (1000) (تېرې يو نيم ميله) په واټن کي دې يوه سره وړه کېږدي ووهل شي. دې هر سهار لمر خاته دغې خېمي ته وروسته له هغه چي د سهار المونځ يې ادا کاوه، ورته، په خپل آس سوړېده. هلته يې د خپل پوځ هره قطعه کتله، زوی يې شاهزاده تيمور به له غلوېښتو يا پنځوسو سوړو سره له ده سره مل و. په همدې ډول ده د دښمن د پوځ سروې کوله او په يوه عبارت ده هر شي پخپله تر نظره تېراوه او هره ورځ يې په معمولي ډول غلوېښت يا پنځوس گنډه سور مزل کاوه. ماسپښيني سړی وري خيمي ته مستبد، کله کله به يې هلته په نظامي قطعاتو کي د نرمې ډوډۍ خوړه او دا دده د هرې ورځي ترتيب و.))

((د شپي له خوا به د پنځو زرو سوړو يوه ډله تر هغو، چي کېدای شو د دښمن کمپ ته نږدې کېدله او هلته به يې ټوله شپه په وسله وال ډول تېروله. نورې ټولې نظامي ډلې به د کمپ شاوخوا گڼر خېدلي او احمد شاه به د هندوستان لويانو ته ويل، چي تاسي بيده اوسن، زه په څارنه کوم چي تاسي ته څه ضرر ونه رسېږي او چي رښتيا وويل شي، دده امر ونه د تقدير په څېر منل کېدل او هيڅ چا يوه شپه هم د هغو عملي کول نه ټالول او هيڅ به زړه نازېده نه وو.))

((هره ورځ به په دواړو خواوو کي پوځونه سره اېستل کېدل او په ليرې فاصلي کي توپونه وېشلل کېدل او د سوړو ډبرې ټپنې پېښېدلې. د شپي له خوا به دواړه خواوې بېرته تللي. دغه حال نږدې درې مياشتې دوام وکړ. په دغه مهال کي درې درې ځله شديده، خو ښکاري عمليات تر سره شول، په دې ډول به هره ورځ دغه دوه پوځونه له سهار نه د شپي تر نهو يا لسو پېچو پوري سره مخامخ وو. تر دې چي د هندوستان لويان يې ميرم شول او له احمد شاه نه يې وغوښتل، چي سعدالاسه د يوه پرېکنده عمل په ترسره کولو ددغې ستونزې ته خاتمه ورکړي، خو هغه په پرله پسې دغسې خواب ور کاوه دا د جنگ کار دی، چي له هغه سره تاسي روږدي نه ياست. په نورو چارو کي چي موڅه زړه غواړي هغسې کوئ، خو دغه چاره ماته پرېږدئ. په نظامي چارو کي بايد يې خايه ميره ونه شي. تاسي به گورئ چي زه دغه موضوع څنگه فيصله کوم او په يوه مناسب وخت کي به په بري سره هغه ته خاتمه ورکوم.))

په يو څه تلفاتو سره له سيند نه تېر شو او مرهټه و. چې په هغه سرعت سره د پاچا له خوا د جنگ غوښتنه وليدلې، زړونه يې سات شول او پاتې پټ ته واوښتل او هلته يې خنډ قوته وکړندل. دوی د دغه دريځ او له دې لامله، چې ډېر توپونه ورسره وو، له هر راز برید څخه ځانونه په امن وگڼل، خو د دغسې يوه پوځ اندېښنې، چې زياتره برخه يې سواره وي او له خنډ قونو ډنډه په کمپ کې ځای شوي وي، په اسانۍ سره درک کېدای شي او دغه اندېښنې د درانيو په فعاليت سره زياتېدې او دوی پرله پسې په شدت سره زيار اېسته، چې دېمن ته د خوړو مواد ونه رسېږي، خو مرهټه په همدغه حال کې درې يا څلور مياشتې پاتې شول او د دغه مهال په جريان کې څيښې وږې نېټې روانې وې او د شجاع الدوله په وسيله د سولې لپاره د هغوی له خوا يو غوږ وړاندیزونه په غېر مستقيم ډول وړاندې شول.

د درانيو پوځ هم د خوړو د موادو د لېوالتۍ له لامله تاوانونه وليدل، خو د احمد شاه حوصلې، ځارنې او فعاليت دی په دې پر لاس کې، چې په ډېرو هغو مشکلاتو غلبه وشي، له کومو سره چې دی مخامخ کېد.

هغه اعتماد، چې پوځ په دې لاره او هغه بنده سلوک او اعتدال، چې ده د غېلو هندوستانيو متحدينو په مقابل کې جوړه، دده په کمپ کې د هر راز مخالفت يا نارضايت مخه نيول کېده. په داسې حال کې، چې مرهټه د تلفاتو د زغملو له لامله ډېر ناگوار شوي وو او خطاوې ټولې د دوی قوماندان ته منسوبېدلې.

په پای کې يو لوی کاروان، چې د دواب له سېل نه د يوه لس زریزو پوځ په ملگرتيا د گووند پښت (Cuvian Pundit) په قوماندانۍ د مرهټه ووپه لور روان وو. د ډيلي او ميروت (Mervat) تر مېنځ د عتيق خان پوپلزي له خوا په ناڅاپي ډول تر تاراک لاتدې راغی او چور شو. بله قطعه، چې له ډيلي نه روانه وه او غزانه يې وړله د درانيو لاس ته ورغله. له هغه وروسته مرهټه دې ته تيار نه وو، چې د جنگ دوام ته غاړه کېږدي، چې نور نو په حقيقت کې ناشونی گڼل کېده.^(۱)

نو دوی په دې ډول د (۱۷۶۹) د جنورۍ په اړومه له کمپونو څخه ووتل، چې په درانيو برید وکړي. درانيانو هم وسلې ته لاس کې او جنگ د ورځې نه يو څه دمخه

۱ د پاتې پټ معاصر هندي هله مورخ د نواب شجاع الدوله له خولې ليکي: ((په دغه وروستي سخت ضرورت کې بهادر پخپل لاس يوه لنډه لېکنه ماته وکړه او هغه يې د خپل يوه ډېر باوري خدمتگار په ذريعه راوايستوله. د ليکنې کلمات دا وو: (په لاس پوره ډکه شوې او بل څانگې پکې ځايېدلي نه شي، که څه شی کېدای شي، ويې کړه يا سمدلاسه په غمر گندو الفاکو راته غوږ ووايه. له دې وروسته د ليکنو يا خبر ورکولو لپاره وخت نه وي.))

پیل شو. (۱۱)

دلته نه ښايي، چې ددغه جنگ تفصيلات بيان شي، د احمد شاه مرکز چې له روهيله وو، د درانيو د پرېلزيو له والي او د پاچا د ساتونکيو له نيسي قطعي نه جوړ وو، د دښمنانو په تړونو گډوډ شو، چې د هغو د سورو له خوا پرې اورېدل، دوی له ميدان نه نږدې وتښتېدل، سره له دې، چې وزير شاه والي خان ډېر زيار واپست له خپل اس نه کوز شو او خپله اداره يې ښکاره کړه، چې غواړي په دنده کې مې شي، له هغه وروسته په خپله پاچا احتياطي پوځيان ميدان ته ورسول او مرسته په خپل وار دفع شول، په همدغه وخت کې د درانيو کيڼ اړخ په دوی راتاوشول او نتيجه دا

د معاصر هندو مورخ په وينا: د (نواب هر کاره گانو خير راوړ، چې مرسته له خپلو قطارونو څخه راوځي، تړونه يې په مخ کې دي او پوځونه يې شاته روان دي.

ددغه خبر په اورېدو سره دغه عالي جناب (نواب شجاع الدوله) د احمد شاه کيڼې ته ورغی او له خوجه سرايانو نه يې وغوښتل، چې دغه اعليحضرت وښی کړي، ځکه چې دی له هغه سره يو اړين کار لري.

شاه نېغ راووت او د خبر په اړه يې پوښتنې وکړې، نواب ورته خواب ووايه، چې د شرح ورکولو لپاره وخت نه شته، خو له دغه اعليحضرت نه يې وغوښتل، چې په خپل اس سپور شي او پوځ ته امر وکړي، چې وسله پورته کړي، پاچا په خپل اس سپور شو، اووه سونه تلې دده د کيڼې دې وره ته نږدې زين شوي ولاړ وو او ده په هغې جامې کې، چې په تن يې وه، د خپل کمپ نه دمنځه يو نيم کوس فاصله ووهله او چې غځکې تلو، عسکرونه يې امر کاوه، چې وسلې پورته کړي.

ده له نواب څخه چې دغه خبر يې ورته راوړی و، پوښتنې وکړې او هغه چې زما (هندي مورخ) نوم اخيسته، پاچا سمدلاسه يو وظيفه لرونکي په لوجن سور راوستاوه، چې ما د هغه حضور ته پوځي او وروسته له دې، چې ما د تعظيم رسم ترسره کړ، هغه له ماته د خبر تفصيلات وغوښتل، ما په خواب کې وويل، چې مرسته له خپلو قطارونو څخه وتلې دي او همدا چې زما خبره شي، بريد به وکړي، پوره په همدغه وخت کې وو، چې يوه ډله دراني سواره راغلل، چې په آسونو باندې يې ولجې بار وې، چې دوی هغه ولجې د مرسته له کمپ نه ترلاسه کړې وې، دوی وويل، چې مرسته په تېښته کې وو، پاچا ماته وکتل دوی وويل، چې اوس نو څه وايي؟ ما ورته خواب ورکړ، چې بس يو له څه درنگ وروسته به زما د خبر سموالي او غلطې خبر گنده شي، هغه وخت، چې زه گړېدم، مرسته چې له خپلو کتارونو څخه نږدې يو نيم کوس رادمنځه شوي وو او تړونه يې له خان نه وړاندې درولي وو، ټولو يو وار په دوی بريد وکړ.

پاچا ددغه خبر په اورېدو سره په داسې حال کې، چې په خپل اس سپور و او چلن يې ځنځاوه، هغه يې خپل نوکر ته ورکړ، په ارستيا سره يې نواب ته وويل: ستا د نوکر خبر پانگل سم دی، هغه ډېر زړ په لوی وزير، شاه پست خان او نورو پسي سړي ولېږه، نواب شجاع الدوله، چې د هغه پوځ وروسته ولاړ و، د دوی له امله په دې نه پوهېده، چې څه پېښه ده، خو همدا چې په هغه ځای کې د سړيو او اسونو لوبونه جمع شول، ده يې د لامل موندلو لپاره هلته واستولم، ماته ښکاره شوه، چې وزير شاه والي خان د منصب او خواشيني په حال کې و او خپل سړي يې په دې کښل چې دی يې پرې ايښی و، ده وويل: رمور هېواد ډېر ليرې دی، کومې خواته ځغلي؟

شوه، چې مرهټه په پوره ډول مات شول. د مرهټه جنرال او د دوی د امپراتورۍ ولیعهد او دوی نږدې ټول پوځ یا په جنگ یا په تعقیب کې تباہ شول.^(۱)

دغه جنگ د مرهټه و د قدرت لپاره زیات تاوان وړاوه، دوی په شمالي هندوستان باندې له خپلې نقشبته سمه لاسه تېر شول او مخکې له دې، چې د یوه نوي قوماندان په مشرۍ^(۲) او په یوه نوي طرز تشبث وکړي، ډېره موده تېره شوه.

د پټاني پست ترسوبي (فتحې) وروسته داسې ښکارېده، چې گواکې ټول هندوستان د احمد شاه په لاس کې دی، خو دی په خپل هغه پلان ودرېد، چې په لومړي سر کې یې طرحه کړې و او په هغې برخې یې قناعت وکړ، چې مخکې ورپرېښودل شوی و او له هغو سره یوځای ده دا اختیار لاره، چې د ملک پاتې برخې هغو لویانو ته ورځي، چې له ده سره یې مرسته کړې وه او چې کله دا ټولې چارې ترسره شولې، دی د (۱۷۶۱) کال په پسرلي کې کابل ته ستون شو.^(۳)

احمد شاه د دغه لرې لید (دوربیني) حکمت وروسته څرگند شو، ځکه په داسې حال کې، چې ده نه شو کولای دغسې لیرې یو قلمرو وساتي، کولای شول چې خپل ولایت پنجاب خوندي کړي یا نه چېرته، چې سکان ښه پیاوړي شوي وو. د دغو خلکو پری دی دې ته اړ کې، چې د (۱۷۶۲) په پیل کې هندوستان ته ستون شي. په دغه وخت کې ده سکان له اوارو څخه وشل، خو دی پر (۱۷۶۳) کې مجبور شو، چې کندهار ته بېرته وگرځي او دغه ملک د څو کلونو په اوږدو کې تر هر بل وخت نه ډېر له گډوډۍ سره مخامخ شو.

پر (۱۷۶۳) کندهار ته د احمد شاه د ستېدو حالات د ذکر وړ ښکاري. لا په سر هند کې و، چې په کندهار کې یوه پانځون خبر ورته ورسېد او څنگه چې د پنجاب سیندونه لا پخوا ډک شوي وو او سره له دې، چې دا د اوږدې منځ و، ده پرېکړه وکړه، چې دستلېح د کینې غاړې په لاره او د ملتان د میرې له لارې او له هغه ځایه غزني ته

۱- امانه، نه ده چې په دغسې موقع کې د هرې خوا د قوي اندازه معلومه شي. زما په اند د احمد شاه په پوځ کې څلوېښت زره دده خپل رعیت، دېرش زره روهيله او لس زره هغه عسکر شامل وو، چې د هندوستان په لویانو پورې یې اړه لرله. ده یو څو توپونه او اووه سوه زنبورک هم لرل، چې په اوښانو وړل کېدل.

د مرهټه وو د لښکرو په اړه په ټولیز ډول ویل کېده، چې دوی درې لکه سپړونه دي. د مرهټه وو لښکرو د شمېر په اړه د اعتبار وړ یوازینی بیان، چې ما لیدلی دی، د آسیایي خبرونو په څېړنو کې دی، چې وايي د دوی سواره اويا زره، پلي عسکر یې پینځلس زره او توپونه یې تر دوو سوو گڼم نه وو.

۲- چې سینډیا (Makaji Sindia) چې د هغه پوځ د اروپا په طرز روزل شوی و.

۳- په دغه وخت کې احمد شاه یو استازی (ایلچي) چین ته واستاوه او له ستېدو وروسته دغه استازی د خپل سفر شرح ولیکله، خو د دغه عجیب اثر کومه نسخه ماته په گوتو نه شوله.

روان شي. دده پوځونه، چې له پښتنو، اوزبكو، بلوڅو او نورو څخه جوړ وو، د دغه مارش په لومړي سر كې ډېر زياتونه وليدل او مخكې له دې، چې ملتان ته ورسېږي، ډېر مېړونه يې جل ووهل. بيا هم دده مصيبتونه تمام نه شول، ځكه هغه وخت چې دى د افغانستان غرونو ته ورسېد، ژمى ورسېدلى و او ډېر مېړونه يې له سېرو او واوي څخه تلف شول. پاڅون په اسانۍ وځپل شو، يو بل پاڅون د هرات د يوه ايساق مشر دروېش علي خان په مشرۍ وشو، خو په دې وخت كې د احمد شاه جسي روغتيا مخ په خرابېدو شوه او له دغه وخت نه دده په فعاليت كې كمى ليدل كېږي. دده شكايت د مخ له سرطان څخه و، داسې ښكاري، چې دغه ناروغي پر (۱۷۶۴) كې ورته په شديد شكل پېښه شوې وه او دى يې د غرونو (خپل هېواد) خوا ته روان كړى و، خو له دغه يرغل څخه چې په هندوستان باندې دده وروستى يرغل و، كومه تلپاتې گټه ترلاسه نه شوه. همدا چې احمد شاه هندوستان پرېښود، سكان تر پخوا زيات په ډېر قوت ښكاره شول او د بل كال (۱۷۶۸) تر پايه له جيلم نه تېر شول او د روتاس (Rottas) مشهور حصار يې له درانيو ونيو، احمد شاه غوښتل، دغه شرمناك حالت پاى ته ورسوي، خو په خراسان كې يو بغاوت دده توجه ځانته واړوله، چې د شاهرخ مېړا د زوى نصرالله مېړزا له خوا شوى و.

د پښتنو په قول جنگ كې له كريم خان ژند پرته د فارس نورو مشرانو پرځه اغېستې وه او د هغو ټولو گډ پوځ د احمد شاه له لښكرو سره، چې د هغه د زوى شاهزاده تيمور په قوماندانۍ جنگېده، مقابلې وكړه، دواړه خواوې په پوره قوت و جنگېدلې او د احمد شاه د لښكرو په پوره بري سره تمامه شوه. د فارس لښكرو جنگ نتيجه د بلوڅو مشر نصير خان په زړه ورتوب سره يقيني ته شاه پناه وركړه او د مشهد په ښار كې يې راټولېدل او څنگه چې په دغه ښار باندې ډزې كول، چې د امام رضا مقبره پكې پرته ده، كفر گڼل كېږي، احمد شاه مجبور شو چې د لاندې كولو لپاره يې هغه كلا بند كړي. ښار تر څو مياشتو وروسته تسليم شو، شاهرخ خپله يوه لوړ شاهزاده تيمور ته واده كړه، موافقه يې وكړه، چې يو ټولى پوځ به د خدمت لپاره احمد شاه ته تهيه كړي.

د مشهد د كلا بندۍ په موده كې يو ټولى پوځ د طبس (Tahbax) ښارگوټي د نيولو لپاره واستول شو، چې د درانيو په مقابل كې يې ټينگار كاوه. د ښار دفاع د علي مردان خان په لاس كې وه، چې د زنگوري (Zenguer) د عرب قوم يو مشر و. د احمد شاه د پوځ قوماندان سردار جهان خان و، چې د هغه يوه برخه د نصير خان په مشرۍ له بلوڅو نه مشكله وه. د احمد شاه پوځ پوره بريالى شو، علي مردان خان ووژل شو او طبس ونيول شو.

د احمد شاه مرګ او شخصیت

احمد شاه له دغه پرنسپل نه وروسته ګندهار ته ستون شو. هلته دده ناروغی ورو ورو زیاتېده او بهر یې د نورو پرنسپلونو مخه ونیوله. دی د (۱۷۷۳) په پسرلي کې د اڅکزیو په ملک کې د تویي غرونو ته لاړ. چې د هغه ځای اوږی د ګندهار تر اوږې ډېر سوړ دی. دلته دده ناروغی ورو ورو سخته شوه. تر دې چې په مرغه (Murgha) کې د جون د میاشتې په سر کې دخپل عمر په پنځوس کلنۍ کې مړ شو.

داسې ښکاري، چې د احمد شاه شخصیت د هغو شرایطو لپاره ډېر موزون و، چې دی پکې واقع شوی و. دی خپل هوډ او تثبیت په دې پر لاس کې، چې له هغې ګډوډۍ نه ګټه واخلي. چې د نادر شاه له مړینې وروسته پیدا شوې وه او هغه تدبیر او اعتدال، چې ده له خپل ملت سره د تماس له لامله حاصل کړی و، د یوه مېړني او آزاد ولس د اداره کولو لپاره دده د طبیعي نبوغ له قوي میلان څخه لږ ضروري نه و.

هم دده خپل رعیت او هم هغه ملتونه، چې دی ورسره یا په جنگونو یا اتحادیو کې مخامخ شوی و. دده نظامي زړورتیا او فعالیت په ستاینې یاده وي. داسې ښکاري، چې دی په طبیعت کې نرم والی او زړه سواندي ته متمايل و او که څه هم ممکنه نه ده، چې په آسیا کې پاچاهي قدرت یې له څه جنایتونو څخه تر لاسه شي او هغه ممکن وساتل شي. سره له دې هم د ختیځ هیڅ واکمن به د غومره لپې یې رحمې او لپې یې عدالتی کړي نه وي لکه غومره، چې ده کړې دي.

داسې ښکاري، چې احمد شاه د شخصي کرکټر له نظره پشاش، مینه ناګ او د ښه طبیعت خاوند و. په رسمي مواقعو کې یې ښه وقار ساته، خو په نورو وختونو کې به دده کړه وړه ساده او اشنا وو. له درانیو سره به یې د هغه مساوي غوی او اخلاقو رعایت کاوه. چې ده له درانیو مشرانو سره تر دې مخکې، چې د پاچا لقب وگټي. لاړه. ده ملایانو او پیرانو ته د سیاست او شخصي میل له نظره په قدر ګټل. دی پخپله هم یو ماتیوي شخص او مصنف و او تل د یوه پیر د شخصیت په ارزو کې و.

د خپلو ملکونو د بېلابېلو برخو په اړه د احمد شاه سیاست په ټولیز ډول له پښتنو او بلوڅو سره په روغې جوړې ولاړ و. ده د ملیتونو تر مېنځ د توپیر دغه اصل په لومړي سر کې په خلکو باندې او په دویم پړاو کې په مشرانو باندې پلي کړ. په ترکستان کې یې خپل مقبوضات په زور وساتل، خو دغه ملک تاریخي مشران یې په خپل حال پرېښودل او نرم چلند یې ورسره وکړ. هندوستانی ولایتونه یې یواځې په زور وساتل او د خراسان په اړه یې داسې سیاست غوره کړ، چې د هغه له لامله یې څه مشران ځانته جلب کړل او له نورو څخه یې مرسته تر لاسه کړه. دی دې ته تیار و، چې د هر هغه چا په مقابل کې وسله وکاروي، چې غوښتل یې ده پلاتونه

شده کړي.

لومړی وویل شول، چې احمد شاه غاقلانته کار وکړ، چې نظر دېته، چې یو ډله امپراتوري یې جوړه کړي وي. د یوې لويې امپراتوري بنسټ یې کېښود. دده تر لاس لاندې ملکونه دده د مړینې پر مهال د خراسان له لورید یخ نه تر سره نده، اوله امونه تر سمندره پورې غځېدلې وو او هغه ټول یا په رښتیايي ډول تصرف شوي وو یا په تړونو تر لاسه شوي وو او که چېرې دده پلانونه تعقیب شوي وای، یې له کومه شکه به دغسې یو حکومت په دغې ټولې لويې امپراتوري کې ژر او په اسانۍ مېنځ ته راغلی وای او دومره به شوي وای. چې خپل استقرار یې خوندي کړي وای.

د تیمور شاه جلوس

له بده مرغه د احمد شاه د خای ناستي (خلف) شخصیت د هغه له شخصیت نه ډېر توپیر لاره او دا تر ډېره حده د تیمور شاه د سیاست د لارو له لامله وه، چې د درانیو قدرت لومړی خای پر خای ودرېد او بیا مخ په غورې شو. تیمور شاه د (۱۷۴۶) په دسمبر کې په مشهد کې وزېږېد، د پلار په دربار کې وروزل شو او په ډېرو یرغلونو کې له هغه سره ملگری و.

د دغه حال نتیجه دا نه شوه، چې دی د خپلو هېوادوالو سنجیه او سلوگونه غوره کړي او داسې ښکاري، چې دی هېڅکله د دوی له ژبې سره پوره اشنا نه و. هغه وخت، چې دی لا ځوانکی و، په پنجاب کې وټاکل شو او له هغه وروسته د هرات نایب الحکومه شو، چې د اوسېدونکیو ډېره برخه یې پارسیوانان دي.^(۱)

تیمور شاه په هرات کې و، کله چې د احمد شاه ناروغي سخته شوه، دی له هغه ځایه د توبې د غرونو پر لور روان شو، چې خپل پلار مخکې له دې چې مړ شي، وریني او ممکن کوم وخت چې دغه پېښه کېږي د خپلو گټو څارنه وکړي. مخکې له دې، چې دی کندهار ته ورسېږي، د پلار له خوا ورته قاطع امرونه ورسېدل، چې خپل حکومت ته بېرته وگرځي او دی ډېره نازېه مجبور شو، چې هغه ومني. دغه امرونه وزیر شاه ولي خان تر لاسه کړي و او ده له سردار جهان خان او نورو درانیو مشرانو سره یوځای د سیه جوړه کړې وه، چې تیمور پر خای پرېږدي او پاچایي تخت د شاهزاده سلیمان لپاره وگټي، چې هغه دده زوم و. د احمد شاه له مړگ نه وروسته دراني مشران په کندهار کې سره جرگه شول، چې د هغه خلف وټاکي، وزیر شاه ولي خان د شهزاده سلیمان سپارښتنه وکړه، خو یو گوند د عبدالله خان پوپلزي په مشرۍ (چې دی د دیوان ییګي متر دفتر مشر و) د تیمور شاه په خوا تینګ ودرېد.

^(۱) له پارسیوانانو څخه په هرات او کندهار کې مراد افغانان دي، نه تاجکان. یا د فارسي ژبې ویونکي پارو دشتیان دي. ژباړن.

دغه جرگه له دېرو بحثونو وروسته پي لږه دي، چي نومي فيصلې ته رسېدلي وي، خوره شوه او وزير شاه ولي خان په خپل صلاحيت سليمان په تخت کېناوه، عبدالک خان ديوان بيگي او د هغه گوند خان واپست او خپلي قبيلې يې د تيمور په پلوۍ پاڅولي.

څه وخت، چي دغه خبر تيمور ته ورسېد، دې د خپل حکومت له پوځ سره د کندهار په لور روان شو، له ده سره هغه دراني او ايماق مشران هم ملگري وو، چي دده په خوا ولاړ وو. شاه ولي خان هم کوښښ وکړ، چي خپل پوځ راټول کړي، خو دده کوښښونو نتيجه ورته کړه، نو دې د تيمور د کمپ په لور روان شو، خو ده ته د هغه د نيدلو اجازه ورته کړې شوه او سمدلاسه تر محاکمې لاښدي ونيول شول او د قتل په تور اعدام شو.

د تيمور شاه د حکومت طرز

څه وخت، چي تيمور شاه د خپل پلار د سلطنت پي سياله واکمن شو، د خپلو هوساينې طبيعي ميل ته تسليم شو. د هغه ټول سياست دغه ټکي ته متوجه شو، چي آرامي غوښدي وساتي، داسې ښکاري، چي دې هېڅکله په دې لټه کي نه و، چي په پراخوالي پسي شي او ټول هغه عمليات، چي دې وروسته پکي پوځت شو، يو اخي ددې لپاره وو، چي د خپلو ملگونو دفاع وکړي او څنگه چي دې په دې خبره، چي په درانيو کي يو قوي گوند دده په ضد جوړ شوی او دراني قوم د وزير په اعدام سخت پارېدلی و. داسې ښکاري، چي ده وروسته هغوی ته تل د پي اعتمادي په نظر کتل، ده خپله دغه پي اعتمادي لومړی هغه وخت وشوه، چي د خپلي واکمنۍ مرکز يې له کندهار نه، چي د درانيو د ملک په مېنځ کي پروت و، کابل ته ولېږد او، چي زياتره اوسېدونکي يې تاجکان وو او دوی د پښتنو په پاچايۍ کي تر ټولو ډېر آرام او منونکي رعت گڼل کېدل.

د هغه د وزيرانو په انتخاب کي هم همدغه ميل وښودل شو، د هغه د سلطنت په ټولي مېردي کي د هغه لوی مشاوران قاضي فيض الله او لطف علي خان وو، چي لومړنۍ يې د دولت شاهي د يوه نامعلوم خپل يو ملا او وروستۍ يې د لورديځ خراسان د جلم اوسېدونکي و، ده په ټوليز ډول د دولت ستر مقامونه په هغو درانيو کورنيو کي پر خای پرېښودل، چي احمد شاه ورته ورکړي وو.

د نورو منصوبو په راپېستلو او د موجودو مامورانو د دندو په بدلولو يې خپل ټول حکومت د هغو کسانو په لاس کي ورکړ، چي په ده متکي وو.

د هغو ولايتونو حکومتونه، چي غايي مشرانو ته نه وو پرېښودل شوي، داسې کسانو ته وسپارل شول، چي د لې اعيت يا نفوذ خاوندان وو. له دغه ترتيب نه

تيمور شاه هيله لرله، چې له بغاوتونو څخه ځان سامون گړي او د خپلو ادارو لپاره په حاضر وخت کې له پې درېغه اطاعت ته ځان واده کړي او په عوايدو باندې پوره کنټرول ولري.

د مملکت عالياتي چارې ښې تنظيم شوي او د سپېڅلې اقتصاد ته پوره پاملرنه وشوه. په دغو وسايلو د خپل حکومت د مادي لگښتونو لپاره له نظامي يرغلونو څخه ځان ازاد کړ او په دې برلاسي شو، چې د هر واز ناڅاپي اضطرابي پېښې د مخنيوي لپاره پانگه زېرمه کړي.

تيمور شاه په خپل دربار کې دراني مشران وساتل، خو څنگه چې په خپل مرکز کې د هغوی پر وخته، نه لرل هغوی په پوره ډول دده په اختيار کې وو او داسې وساتل يې نه لرل، چې حکومت يې گټور کړي.

هغه يواځيني پر وخته، چې هغه تل په خپل دربار کې ساتل، د غلام شاه په نامه د هغه شخصي ساتونکي وو. دوی دومره قوي وو، چې د هېواد نظم يې خوندي ساتلی شو او څنگه چې دوی ټول پارسيوانان او تاجکان وو، له پېښې مشرانو يا خلکو سره يې اړيکې نه لرل او پاچا ته پوره وفادار وو. هغوی ته ښه معاش ورکول کېده، پاچا ډېر تشويقول او دوی ته ښې دغسې امتيازات ورپه برخه شوي وو، چې هغوی يې له نورو خلکو نه پېل ساتل.

دغه سياست د موافقي ارامۍ په خوندي ساتلو کې په برابره توگه ښه بريالی و. هغه ولايتونه، چې په نېغه توگه د پاچا تر ادارې لاندې وو، آرام پاتې شول او که څه هم د هغه د پاچايۍ په دوره کې يو څو دسيسې وشوي او د تخت د نيولو لپاره دود او غاړونکيو بغاوتونه وکړل. دوی ټول د پاچا په ځاړني سره کشف شول يا دده په ډکې خزاني او يا د قوي ساتونکيو په ذريعه وځپل شول، خو ليرې ولايتونو ورو ورو د دربار له کنټرول څخه ځانونه ازاد کړل.

د هغه حکومت دنده او د باندې خپل نفوذ او نوم بيا پلورده او هغو دولتونو، چې احمد شاه ته په تسلیم سره مجبور شوي و، خپلې سيمې خوندي او ارامې وساتي، په دې پيل وکړ، چې د درانيو په تاوان د خپلې پراختيا نقشي طرح کړي. دغه خوړتيا د تيمور شاه په وخت کې په ټول قوت سره څرگنده وه، خو د هغې پيل په همدغه وخت کې محسوس کېده او د هغه د اخلافو په دوره کې ښه چټکه شوه.

د عبدالخالق خان ياغيتوب

د تيمور شاه د سلطنت په دوره کې لومړنۍ مهمه پېښه دده د يوه خپلوان عبدالخالق خان ياغيتوب و، چې ښايي پر (۷۵-۱۷۷۴) کې واقع شوی وي. عبدالخالق خان وکولای شول د درانيو او غلزيو يوه گډه قوه، چې شمېر يې د پاچا

له پوځ نه ډېر و، ټوله کړې، خو د پاچا پوځ د دسپلين له نظره ښه و او تجربه لرونکې. افسران يې لږل او ښايي دې د مخالفانو له کلک مقاومت سره بريالي شوی وای، خو له دده سره ولاړو مشرانو چې ټاکل شوي وه خپل خپلونه د عبد الخالق په خورا وړي تېغ پاچا ته ورغلل او د درانيو په کورني جنگ کې دغسې ناڅاپي بدلون پرېکنده اغېز لري.

عبد الخالق ماتې وکړه، ونیول شو او پوښه کړای شو او د درانيو د ملک ارامې ژر خوندي شوه. له دغه وخته تر (۱۷۸۱) پورې که څه هم په بلخ، خراسان، سيستان او کشمير کې يو شمېر بغاوتونه، چې د اهميت او پراختيا له مخې يې توپير لاره، پېښ شول، خو په ټولو کې يواځې يو بغاوت د يادونې وړ ښکاري، چې هغه دا دی:

د فيض الله دسيسه

دغه بغاوت پر (۱۷۷۹) کې د غمکنيو د صاحبزاده په مشرۍ وشو. دې يولي پير و او له پاڅون نه يې موخه دا وه، چې تيمور شاه ووژل شي او پر خای يې د هغه ورور شهزاده سليمان په تخت کېنول شي. لويه وسيله چې ده د دغې موخې لپاره ترېنه کار واخيسته، هلته د خلیلو مشر فيض الله خان و، چې د خپل شخصي غېج اخيستلو لپاره په دغې دسيسې کې شامل شو.

فيض الله خان له پاچا نه اجازه واخيسته، چې په پنجاب باندې د برید لپاره يو پوځ تنظيم کړي، دې ژر په دې بريالی شو، چې ښه ډېر شمېر پښتانه، په تېره د خیبر له قومونو څخه غوندې کړي، غه وخت، چې دده د دسيسې د عملي کېدو وخت ورسېد، خپل پوځ يې د پېښور په حصار په دې پلمه وڅېړاوه، چې غواړي هغه پاچا ته وښيي، همدا چې دې حصار ته ورسېد، د دروازو ساتونکي يې ووژل او په خپلو ټولو پوځونو سره يې په ارگ برید وکړ. تيمور شاه يواځې د غومره وخت پيدا کړ، چې د قصر د يوې ماڼۍ پاسني پور ته ځان ورسوي او له هغه ځايه خپل دريځ خپلو ساتونکيو ته غورگند کړي. غلام شاه او هغه يو څو درانيان، چې هلته موجود وو، سعدالاسه سره غوندې شول او د فيض الله د سپړو په پي کې رحمه وژلو يې پيل وکړ. فيض الله او د هغه زوی بشديان شول او وکړول شول، خو يې له دې چې خپل مرستيالان يې نيولي وي اعدام شول. له هغه وروسته په صاحبزاده باندې سخت شک پيدا شو او پاچا د هغه په جرم باندې تر دې حده قانع شوی و، چې د نيولو امر يې ورکړ، خو د دربار ټولو پښتو د هغه شفاعت وکړ او نور تحقيق ونه شو.

تيمور شاه پر (۱۷۸۱) کې په خپله د ملتان د بیرته خپلولو په نيت روان شو، چې د هغه ځای د حاکم په ذريعه د سکانو په لاس کې لوېدلې و، ده ملتان ته ننوځي يوه بېله قوه د ځان نه د مخه د سکانو د پوځ په مقابل کې واستوله او دغه قوه په

ډېره بېړه وړاندې. لاره او ناڅاپه په سګانو ورولوېده او لاندې يې کړل. د ملتان ښار د يو څو ورځو له کلابندۍ نه وروسته ونيول شو او د هغه ځای پوځ ته امر وشو، چې خپل ملک ته ستانه شي. خو څنگه چې د دوی په مېنځ کې د سپلين موجود نه و وروسته په هغوی بريد وشو، ځينې يې لوټ شول، ځينې يې وژل شول.

د تالپوريانو يا غيتوب

په همدې وخت کې تالپوريان ياغي شول، چې نتيجه يې د سند د حاکم په شپږو تمامه شوه. تيمور شاه بل کال د مدد خان په قوماندانۍ د ياغيانو په ضد يوه قوه واستوله، چې ټول ولايت يې لاندې کړ.

تالپوريانو خپلې اصلي مېرې ته مخه وکړه او داسې ښکاري، چې هغو نورو اوسېدونکيو يې غروښ او څنگلونو ته مخه کړه، چې د درانيو له پوځ نه خوندي وي. مدد خان دغه ملک په توري او د کورونو په سوځولو وران کړ او دده تاراکونه دومره سخت وو، چې د هغه له يرغل نه وروسته يوه هېتاکه قحطي راغلله. ويل کېږي، چې سند له هغو تاوانونو څخه، چې په دغې موقع کې ورپېښ شول، تر اوسه هم په حال نه دی راغلی.

په پای کې مدد خان کندهار ته ستون شو او مخلوچ حاکم ته يې دغه ولايت بيا په لاس ورکړ، خو دغې آرامتيا ډېر دوام ونه کړه. همدا چې مدد خان بېرته لاره، تالپوريان بېرته راغلل، حاکم يې وښاره او ټول سند يې بېرته خپل کړ.

تيمور شاه د سند د بيا لاندې کولو لپاره بېړه ونه کړه او ښايي پر (۱۷۸۶) کال به وي، چې يو بل پوځ يې د احمد خان نورزي په قوماندانۍ هغې خوا ته واستاوه. دغه پوځ ته هغه بل پوځ لږ وږ و او څرگنده ده، چې قوماندان يې هم دومره پياوړی نه و. تالپور: په دغه وخت کې له سند څخه ونه تېرېدل، خو پوځ يې تنظيم کړ او د احمد خان په مقابل کې ودرېدل. په يوه سنگر کې يې خان ټينګ کړ، احمد خان ته يې ډېر تاوانونه وړول. تر دې چې هغه مغلوب شو او شکارپور ته په بېرته تللو مجبور شو. سندیانو، چې چې دمخه يې يو استازی تيمور شاه ته استولی و، په دغه وخت کې يې د روغې لپاره ډېر کوښښونه وکړل، د هغو استازي په ډېرې نرمې غاړې تيمور شاه ته ډاډ ورکړ او د هغه وزيرائو ته يې ډېرې بډوړې ورکړې او په پای کې تالپوريانو موافقه وکړه، چې پاچا ته د پخوا په اندازه ماليه ورکړي او يو فرمان صادر شو، چې د هغه په موجب د هغوی يو مشر مير فتح علي د دغه ولايت حاکم وټاکل شو.

په کشمير کې د آزاد خان يا غيتوب، د سند او بهاول خان په ضد د يرغلونو په منځ کې د (۱۷۸۸) په پيل کې وځپل شو. خو د دغه کال تر اوږدې پورې داسې پېښه

وته شوه، چې د ټول سلطنت لپاره ډېر اهمیت ولري.

د بخارا له پاچا سره جنګ

د (۱۷۸۸) په اوږدو کې له تارتاري اوزبکو سره جنګ وشو. د بخارا پاچا شاه مراد پای (Shah Murad I) له ډېرې مودې راهیسې د درانیو په ملکونو تېری کاوه. هغه وخت، چې تیمور شاه د بهاولپور په ضد په عملیاتو بوخت و، شاه مراد پای خپل تېری دومره سخت کړ، چې تیمور شاه مجبور شو د خپلو شمالي ولایتونو د دفاع لپاره په پریکندو اقداماتو لاس پورې کړي. هغه لیک، چې په دغه وخت کې تیمور شاه د بخارا پاچا ته واستاوه، په کابل کې له ډېرو کسانو سره شته دی. دغه لیک د جنګ د دلیلونو په اړه یو څرګند بیان لري او په هغه وخت کې د تیمور شاه د سیاست په اړه څرګند نظر ښکاره کوي. په دغه لیک کې لیکل شوي:

«احمد شاه د بخارا له دولت سره تل بند اړیکې لرل، دا چې تیمور شاه غواړي ورسره هغسې اړیکې ولري او دا چې له دغه وخت راهیسې شاه مراد پای د درانیو په امپراتورۍ تېری کوي او تل یې په ګټه کې دي، خو اب او نرمو الفاظو د جنګ مخه نیولې. خو تل دې ته ځیر و چې د خپل نظر ټکي ترلاسه کړي او دا چې په پای کې موږ (پامرو) «یې نیولی او د هغه شیعې او سپدونکي یې ترې نه شولي او دغه دلیل یې وړاندې کړی، چې غواړي هغوی د اسلام په رښتیني عقیده واړوي.

دا لیک ټینګار کوي، چې هیڅ دولت ددې حق نه لري، چې د بل دولت له رعیت سره د هغوی د مذهب له لامله غرض وکړي او وروسته په دغه موقع کې د شاه مراد د مذهبي احساساتو هغه تضاد ته اشاره کوي، چې غواړي په خپلو تېریو تیمور شاه له هغه هرو نه واړوي. چې هندوستان له هندوانو، یهودیانو، عیسویانو او نورو کافرانو نه پاک کړي او دغه کار د شهر سیز، خوجند او ترکمنو خلکو په ضد په جنګ سره هم ترسره کړي، چې دوی به له کوم ښه ستیان دي. تیمور شاه زیاتوي:

«دغو ملتونو ته ته اسره کړې او دی د هغه چلند له لامله، چې شاه مراد دده په مقابل کې غوره کړی، مجبور دی د هغوی په خوا ودرېږي.»

بیانونو د خپل نیت اعلام کوي، چې غواړي سمه لاسه د ترکستان په لوړ روان شي او له شاه مراد نه غواړي، چې هغه ته پخپله راشي، چې خپل اختلافات حل کړي.

تیمور شاه د (۱۷۸۹) په پسرلي کې له کابل نه له یوه لښکر سره روان شو، چې خپل رعیت یې شمېر یو لک گڼي. ده په وړو مزلونو لاره ووله او موخه یې دا وه، چې شاه مراد ته موقع ورکړي، چې ورته وړاندیزونه وکړي. دی د کندوز په لور تګ کې د

«اوزبکان یې موږ او د پارس خلک یې موږ بولي.»

یوې لنډې مودې لپاره تم شو، له هغه وروسته د اټچې په لور وخوځېد. چې هغې سیمې ته ډېر نږدې ښارگوټی و. چې د اوزبکو لاس پرې بر شوی و. شاه مراد په کلفت کې له امونه تېر شو او د هغه پوځونه دده له ټولو ملکونو او ترابعو څخه تنظیم شوي وو. ده خپل ورو عمر کوش بیګي له یوې سپکې قوې سره اټچې ته ولېږه. په داسې حال کې، چې د کورغان ټپې اڼه وردې تازه د درانیو د لښکرو د خوړو سره او وایه قطع کړل. په اټچه کې یو څو ناغورځوونکي او جزبي عملیات وشول او شاه مراد له کوم جدي مقاومت سره مخامخ شوی نه و. چې پرېکړه یې وکړه. چې ګټه یې په دې کې ده. چې سوله وکړي. نو ده خبرې پیل کړې او هغه یې په دغسې مهارت او تدبیر سره په پوره بری سره پای ته ورسولي. چې ده پکې نوم لاره.

دی په دې بند پوهېده. چې تیمور شاه ډېره تازه جنگ ته راوتلی دی او په دې به خوښ شي. چې د اوزبکو په ضد د يرغل له ستریا او خطر نه ځان وساتي. ګډه چېرې دی وګولای شي دغه کار بهی له دې، چې خپل نوم او حیثیت وپاڼلي حاصل کړي، ډېر به خوښ شي. نو ده هغه ته ډېر کریمت ورکړ او د بخارا لوی ملایان او روحانیون یې ورواستول، چې د قرآن او ګډې عقیدې په شفاعت یې دلاسا کړي، چې د مسلمانانو له رضو ټوپولو نه تېر شي او دده د سولې وړاندیز ومنې. په دې ډول سوله وشوه او د شاه مراد زوی د تیمور شاه کمپ ته واستول شو. چې هلته یې په ډېر عزت سره هرکلی وشو او زر پېر ته رخصت کړای شو. شاه مراد په دغو ټولو مذاکرو کې تیمور شاه ته له حده زیات احترام او تسلیمي وښودله، خو په سولې یې خپلې ټولې سوبې (فتوحات) وساتل. په داسې حال کې، چې تیمور شاه د خپلې لښکر کشۍ په هر هدف کې ناګام پاتې شو. یواځې خپل پاتې ملکونه یې په امن کړل.

تیمور شاه لا کابل ته روان شوی نه و، چې ژمی رارسېدلی و. دی اړ شو چې خپله ټوپ خانه په بلخ کې پرېږدي او ډېر عسکر یې له هندي قفقاز (هندوکش) نه په اوښتو سره له سړو او اووړې نه هلاک شول.

د یرو مومندو مشر ارسلان خان، چې د تیمور شاه په باندنیو یرغلونو کې یې څو ځله ښه نوم ګټلی و، د ترکستان د جنگ پر مهال یانې شوی و او د پېښور او مرکز ترمنځ یې لار شکوله.^(۱)

^۱ ارسلان خان په یوه وخت کې مجبور شو خپل پیران خواره کړي او د اتمانخېلو ملک ته پناه یوسي. ددغه قوم له خوا دده د هر کلي شرح د پلټنو د چلند څرنگوالی په ښه ډول ښیي.

پیا وروسته ده خان هغه شاهزاده ته تسلیم کړ، چې په پېښور کې قوماندان و. تیمور شاه یې له دې، چې د هغه د خپلې خونې تسلیمې ته نظر وکړي یا د هغه شاهزاده د پخپنې شفاعت ومني، امر وکړ چې ارسلان خان او دده قوم دې هغو خلکو ته وسپارل شي، چې ده ورسره سخت دښمني لرله. هغوی دې سعد لاسه وواژه، پښتانه د تیمور شاه دغه چلند ته په ډېر بد نظر گوري.

تیمور شاه د (۱۷۹۳) کال په پسرلي کې د پېښور نه د سفر په اوږدو کې ناروغ شو او د همدغه کال د مې په (۲۰مه) په کابل کې مړ شو.

د زمان شاه د پاچاهۍ اعلان

د تیمور شاه د مړینې په وخت کې^(۱) د تخت د نیوونکي په اړه هېڅ راز پریکړه نه وه شوې. ده پخپله کوم ولیعهد نه وټاکلی، تر ټولو مشر او ډېر نوميالی شاهزاده غایب و. همایون د کشمیر او محمود د هرات حاکم و. شاهزاده عباس د پېښور حکمران و، خو چې پلار یې ناروغه شو، دې له هغه سره ملگری شوی و. نور شاهزادگان ټول په کابل کې وو، یواځې فیروزالدین د محمود سکه ورور له هغه سره په هرات کې و.

همدا چې تیمور شاه مړ شو، د شاهزاده زمان د پاچا کېدو لپاره یوه دسیسه جوړه شوه. دسیسه د تیمور شاه د گراني ملکې له خوا طرح شوه. هغې د بارکزیو مشر مرقراؤ خان په بري سره وپاله. چې په دغې دسیسې کې شریک شي او د هغه په وسیله یې ډېر دراني خاندان د خان په خوا کړل.

د شاهي کورنۍ شاهزاده گانو کوټښ وکړ، چې عباس پاچا کړي، خو دوی که څه هم قوي روحیه ونښودله، خو د لې مهارت خاوندان وو. دوی په چل ونیول شول. د شاهزاد زمان پلریانو د بالاحصار وروڼه ونیول او دغه شاهزاده د درانیو مشرانو په یوې جرگې کې، چې په بیه جوړه شوه، پاچا اعلان شو. پاچایي یې اعلان شوه.

هغه وخت چې ارسلان خان د اتمانخېلو د قوم لومړي کلي ته نږدې شو، د کلي مشران په داسې حال کې، چې د پاچا له راتلونکي نارضايت نه په پوره وېره کې ول، له کلي نه ووتل، چې له دغه پاچي سره وگوري. دوی ورته وویل که دوی هغه ته پناه ورکړي، دوی به مجبور شي له پاچا سره مقابله وکړي او څنگه چې دوی د هغه په مقابل کې ډېر کمزوري دي، پرېکړه یې داده چې ده ته پناه ورته کړي. ارسلان خان زیاتر ایست، چې د هغوی رحم خان ته جلب کړي او په داسې حال کې، چې دوی په خیر و کې سره بوخت وو، ارسلان خان د خپلو کالیو یوه برخه په یوې بلې لارې دغه کلي ته ورسوله. څه وخت، چې مشران په دې خیر شول، چې د ارسلان خان سړي د دوی په کلي کې ننوتلي دي، سعد لاسه یې په دې اعتراف وکړ، چې دې نو اوس د دوی تر سیوري لاندې دی. په ډېر عزت یې د هغه هر کلي وکړ او خپل قوم یې د هغه د دفاع لپاره راوباله.

هغه حقایق، چې په وروستیو مخونو کې راغلي دي، ټول د الیگزاندر له تاریخ نه اخیستل شوي دي.

ساتونکیو ته انعامونه ورکړل شول او شاهزاده گان د کابل په بالحصار کې بندیان شول او له دغې شپې نه شاه زمان په ارامۍ سره په حکومت چلولو پیل وکړ.

د پوځ د ټولولو لپاره وسایل غوښتل شول، چې د نوي پاچا واک ټینګه کړي او هغه بغاوتونه وځپي، چې ممکن دده د وروڼو له خوا وشي.

شاه زمان تر ټولو زیات له همایون نه وپریږده، که پاچا د مشر زوی ادعا ته اعتبار ورکول کېدای، نو د پاچایي حق د همایون و. دی د ګندهار حکمران هم و، چې د درانیو د ملک په مېنځ کې پروت و، خو دی د خلکو نه نه ایښه، ځینو پلویانو یې یواځې پرېښود او د یوه راره پوځ له خوا چې قوماندان یې شاهزاده شجاع و، مغلوب شو او مجبور شو چې بلوچستان ته پناه یوسي. شاه زمان ګندهار ونيو او تر هغه وروسته یې ډېر ژر محمود لکه دمنځه یې، چې ذکر راغی، د هرات حاکم و. هغه ته تسلیم شو او وروسته شاه زمان د کابل په لور روان شو.

داسې ښکاري همدا چې شاه زمان له خپلو رقیبو وروڼو څخه ځان خوندي کړ، عزم یې وکړ، چې په هندوستان یرغل وکړي. دی په دغه عزم کې هم د ډیلي د شاهي کورنۍ د یوه شاهزاده میرزا آشون بخت له خوا، چې هغه د تیمور شاه په وخت کې کابل ته جلا وطن شوی و او هم د هغو ایلچیانو له خوا تحریک شوی و، چې په دغه وخت کې د تیمور سلطان له خوا استول شوی و، تیمور سلطان شاه زمان ته په دې شرط ډېرې پیسې استولې وې. چې دی په انګرېزانو باندې حمله وکړي.

د ازبکو له خوا د بلخ نیول

شاه زمان د (۱۷۹۳) په ډسمبر کې پېښور ته مارش وکړ او موخه یې دا وه، چې سدا لاسه په هندوستان یرغل وکړي، خو ډېر ژر له دغه هوډ نه راوښت، شاه زمان په دې عقیده و، چې دده خپل ملګرونه په پوره توګه ارام نه دي، چې ده ته اجازه ورکړي، چې په بهرنیو یرغلونو پیل وکړي.

په واقع کې د تیمور شاه له مړینې وروسته ډېر ژر په لرو ولایتونو کې ډېرې ګډوډۍ راغلې وې او د حکومت د قدرت تال او د تخت په سر د دعو لرلید بهرني دښمنان وهڅول او ځان غوښتونکي رعیت یې دې ته وهڅاوه، چې د ډېر اختیار په فکر او کوشش کې شي.

خو هغه ډېر سخت خطر، چې د ترکستان له خوا ده ته متوجه و، په دغه وخت کې له منځه تللی و. شاه مراد، چې د تیمور شاه په هڅو د آمو په جنوب کې له سړیو څخه منع شوی و، د دغه پاچا تر مړینې وروسته یې ډېر ژر په بلخ یرغل وکړ، محمد زمان سپاه منصور^(۱) د کابل د پاچا حاکم، چې یو ډېر فعال او زېور حاکم و، په یوه

^۱ سپاه منصور د قزلباشو یوه پټه ده، زیارن

منځگړي د خپل پوځ له زياتي برخې سره، چې شمېر يې څلورو زرو ته رسېد، ټينګېل شو او په يوه نېټه کې ونیول شو.

شاه مراد په دې هيله، چې د پاتې پوځ له وارخطايي نه به استفاده وکړي، سد لاسه د ولايت د مرکز په لور دغه شو، خو پاتې پوځ دغسې زور تيا وښوده، چې په دغسې شرايطو کې يواځې کله کله ښودل کېږي. د درانيو لويو مشرانو د بلخ د حاکم له بندي کېدو وروسته حکومتې چارې په خپل لاس کې ونيولې او د کلاکتې د دفاع لپاره يې تيارۍ ونيوه. د بلخ پراخ او وړان ښار پرېښودل شو، خو حصار د ښمن له سختو کوښښونو سره سره د درېو يا څلور مياشتو لپاره مقاومت وکړ.

شاه مراد د ښار د لاندې کولو لپاره د نورو کوښښونو په لاس کې په يوه وحشي عمل لاس پورې کړ او هغه دا و، چې حاکم يې تر دېوالونو لاندې راوست او د چوټۍ پوځ ته يې د دې انتخاب ورکړ، چې يا په سد لاسه تسليمېدو سره خپله ازادي ترلاسه کړي او يا په نه تسليمېدو د حاکم وژل په خپلو سترگو وويني. د شاه مراد بده اراده په داسې حال کې، چې د چوټۍ لښکري د حصار د ساتنې لپاره ټينګې ولارې وې، په وحشيانه توګه د دوی د نظر لاندې عملي شوه.

په پای کې شاه زمان په خراسان کې له خپل بري وروسته کابل ته ورسېد او شاه مراد په دې فکر، چې دی به سد لاسه د بلخ د خلاصون لپاره روان شي، ايلچيان ورواستول او وړاندېزي يې وکړ، چې دی به په دغه ولايت باندې له خپلو ادعاګانو نه تېر شي، په دې شرط، چې د هغه تړون رعايت وشي، چې پخوا دده او تيمور شاه تر مېنځ شوی و. شاه زمان، چې په دغه وخت کې په هندوستان باندې د يرغل کولو په فکر کې و، په دې اړه خپل رضايات څرګند کړ او په هغه وخت کې، چې دی پېښور ته رسېد، سرله وشوه.

د (۱۷۹۳) پاتې مياشتې او د (۱۷۹۵) يوه برخه د کشمير په ايلولو کې تېره شوه، چې د تيمور شاه له مړينې وروسته ياغي شوی و، په همدغې مودې کې د جنوبي ولايتونو چارې هم فيصله شوې، چې پاچا په خپله هغې خوا ته لاړ. په دغې موقع کې يې د سند اميران مجبور کړل، چې دوه ميلونه او څلور لکه روپۍ ورکړي، چې په هغو باندې د مالياتو له درکد پاتې وي، له هغه وروسته شاه زمان کابل ته ستون شو.

د شاهزاده محمود ياغي توب:

شاه زمان په مرکز کې د اوږدې مودې لپاره پاتې نه شو، ځکه چې شاهزاده محمود، چې پخوا يواځې د اړتيا له مخې تسليم شوی و، په دغه وخت کې بيا ياغي شو او پاچا له پېنځلسو زرو عسکرو سره د هغه مقابلې ته روان شو، دواړه په

هلېند کې سره مخامخ شول. يوه سخته جگړه وشوه. چې په هغې کې شاه زمان وروسته له هغه، چې نېدې مغلوب شوی و، پوره فاتح وگرځېد. د ايساقو نېدې ټول مشران او د درانيو ډېر لويان د لاس ته ورغلل، دوی ټول ويخېدل شول. آزاد شول. محمود د نېستي له ميدان څخه په تېښتې بريالی شو او ځان يې روغ رست هرات ته ورساوه. پاچا وروسته له دې، چې د قرا، د نيولو لپاره يو پوځ ولېږه، کندهار ته ستون شو او له هغه ځايه پېښور ته ورسېد. د هندوستان د لاتدي کولو د پروژې د ترسره کولو لپاره يې بيا د يوه لښکر په ټولو پيل وکړ.

د بلوچستان پېښې

شاه زمان مخکې له دې، چې له کندهار نه روان شي، شير محمد خان (د وزير شاه ولي خان زوی) د بلوچستان د چارو د فيصله کولو لپاره هغې خوا ته استولی و. ناصر خان د (۱۷۹۴) په پسرلي کې مې شوی د او زوی يې مير محمود د هغه پر ځای حاکم شوی و. خو د هغه ترسره بهرام خان له هغه سره په جگړې لاس پورې کې او هغه يې لاتدي کې او ځان يې د بلوچستان د ډېرې برخې حاکم کې و. د شير محمد خان هيئت بری وموند او بهرام خان يې لاتدي کې او د هغه ټول ټينگ حصارونه يې هغه ته وسپارل او د بلوچستان حکومت يې په ظاهر کې په ټوله مانا اعاده کړ. خو دغه حکومت دغې يوه ضربه ليدلې وه، چې تراوسه هم په خپلو پښو نه دی ولاړ.

د بلوچستان سهېل لورېدېځ قومونه، چې په دې نېدې وختونو کې د نصير خان له خوا لاتدي شوی و، پوره ايل شوی نه و. دوی له دغې موقع نه استفاده وکړه، چې د گډوډيو له لامله پيدا شوې وه او د تابعيت پرده يې اېسته کړه او مير محمود، چې د هغه روحیه او استعداد ډېر کمزوری دی، هېڅکله په دې برلاسی شوی نه دی، چې په هغو باندې له يوې په نامه واکمني پرته نور څه ولري.

د شهزاده همايون نيول

په هندوستان باندې د شاه زمان نقشي بيا په هغو تازه گډوډيو شتهې شوې، چې د هغه د ورور همايون له خوا راولاړې شوې وې. دغه شاهزاده د نصير خان له خوا تر څارنې لاتدي نيول شوی و. خو دی له بند نه وتښتېد او له يو لې خطرناکو تشبثاتو وروسته په دې بريالی شو، چې يو نامنظم پوځ برابر کړي، نو بخت په دې برلاسی کې، چې داسې بری وگټي، چې توقع يې نه کېده. ددې بری نتيجه د کندهار نيول وو، خو شاه زمان ډېر لورېدېځ ته ستون شو. د همايون پوځ دی په ميدان يواځې پرېښود او دی په يو څه سختې سره غرونو ته وتښتېد.

څه وخت، چې شاه زمان د پېښور په لور روان و، همايون بيا د يوه پوځ سر کې څرگند شو، خو دی د پاچا د افسرانو له خوا مغلوب شو او له يوې اوږدې نېستي

وروسته په لیه (1877) کې، چې د اباسیند په غتیڅ کې پروت دی، ونیول شو او سترگې یې واپستل شوی او دده د ژوند پاتې برخه په بند کې تېره کړه.

د شاه زمان حکومت تر دې دمه پورې نسبتاً په ښه وضع او پوره بري سره دغه ولایت د پاچایي په سر لاندې له منځه لاړ، او دده واک په ټول هغه ملک کې، چې له تصور شاه څخه پاتې شوی و، پر خای ټینګ شو. پخپله پاچا فعال او متشبث و او داسې ښکارېده، چې دده استعداد د دغو صفتونو په ملګرتیا سره ددې لپاره بسيا و، چې د خپل حکومت تېروتنې سمې کړي او وړانې چارې په هغې لارې پېرته برابري کړي، چې احمد شاه ورپاندي روان و.

د شاه زمان خانګړتیا

د هغه په کرکټر کې د ځينو ښېګڼ تیاوو او د هغه په سیاست کې د ځينو غلطو اصولو سره سره په شاه زمان ښایي دغه هیلې ترسره کړې وای، خو که چېرې ده داسې پرېکړه کړې وای، چې په خپله حکومت وکړي، خو دده نالایق مقرب ته د خپل ټول قدرت او دندې په سپارلو سره خپل ځان په یو لږ دغسې چنجالوټو کې لټاړ کړ، چې په خپله د هغه او د هغه د ملت د ابادۍ لپاره ټپه کړونکي تمام شول.

ښایي د شاه زمان د توجه لومړۍ موخه د هغه د خپل قوم د ملاتړ حاصلول وای، چې په هغه پورې د پاچایي د اصلي پلان ډېر څه تړلي وو، که دی په دغه ټکي کې بریالی شوی وای، دده د هېواد داخلي آرامي به سمه لاسه خوندي شوې وای.

په بهرني سیاست کې دده لومړۍ موخه باید دا وای، چې خراسان وساتي، په دغه وخت کې د فارس قدرت د یوه فعال پاچا په لاس کې ټینګ شوی و او دغه پاچا د دغه ولایت د فتح کولو لپاره ملاتړ تړلي و، او د شاه زمان له خوا یو څه کوشش په کار و، چې د هغه د ډېر پرمختګ منځه نیول شوای وای.

په واقع کې دغه ټکي آن دده د غتیڅ په لور پرمختګونو لپاره هم اړین و، د احمد شاه له وخت راهیسې هندوستان هغومره ډېر بدلون موندلی و لکه فارس، چې بدلون کړی و او هلته له اړېدو او پرله پسې عملیاتو پرته په بل راز هېڅ څیز لاس ته راتلای نه شو، نور نو په ډیلي کې دومره شتمنۍ نه وې پاتې، چې دغه ښار ته په مارش کولو وړزې او د پنجاب د ایلولو ډېره مطلوبه هيله په لاسه خپل سره ترسره کېدای نه شوه، د مسکاتوله خوا د احمد شاه د پلان مخالفت، چې د هغه په رسېدو سره دوی پنجاب پرېښود او د هغه په بېرته تګ سره بېرته ورننوتل، یواځې هغه وخت یې اغېزې کېدای شو، چې دغسې یو پوځ په دغه ملک کې مېشت شوی وای، چې د هغه د ساتلو لپاره پوره وای او دغه اقدام یواځې هغه وخت ترسره کېدای شو، چې لویدیځ سرحد په امن کې وای.

کوم هغه پلان، چې شاه زمان اختیار کړی و، نږدې د هغه اپوټه و، چې پورته یې په لنډ ډول ذکر وشو. شاه زمان د درانیو او دربار تر مېنځ درې پراخ کړ. د خراسان خوندې ساتلو لپاره یې کوم جدي اقدام ونه کړ او د هندوستان د نیولو لپاره د هغه د وخت مخالفت او بې سرشتي کوښښونه پراخې په دې تمام شول، چې دده د هیلې ډېر مطلوب هدف ناکام شي.

دده د ټولو غلطیو متبع د وزارت په مقام د وفادار خان ټاکنل او په دغه وزیر باندې د بې اعتراضه اعتماد کول وو.

وفادار خان یو داسې سدوزی و، چې په خپل نرم او له رمزه ډک چال چلند سره یې دده وړو د پاچا پلور تر لاسه کړ او له خپل لوړوالي نه یې د سر قرار خان، د دولت او لښکر او د ټولو لویو افسرانو، قدرت د کمو لو لپاره کار اخیست. داسې ښکاري، چې دې د خپل پاچا په تمایل پوره پوهېده او هغه که څه هم مغرور او غیر قابل نفوذ و، په ډېرې اسانۍ سره د غوره مالاتو تر اغېز لاندې راته او سره له دې، چې د فعالیت او تشیث شوقمن و، د چارو د توکو د تنظیم لپاره یې پوره زغم یا خیرتیا نه لرله. دې د هغو په مقابل کې، چې ممکن له ده سره یې د برابرۍ هیله کوله، حرص او کرکجن و. له هر هغه چا سره یې برخه لرله، چې له ده سره یې په قدرت یا برلاسی کې سیالي کولای شوه، خو په جرګې او بحث کې د هغه غرور او اعتماد کله، چې له شخصي نظر سره مخامخ کېده، د هغه انداز او بې وزه توپ سره برابر و. دا هغه حال و، چې له هغه تندر سره یې کرکه زیاتوله. په کوم سره چې ده ته غیر له هغې نه هم کتل کېدل او تر هغې وروسته دده اعمالو درانیان پېزاره کړل او څنګه، چې دې د ټولو درانیو بد او سیده، ده له هر څیز نه په دې لار کې کار واخیست، چې د دغه قووم او پاچا تر مېنځ د حد او اختلاف زیات کړي. دده حرص دده تر ځان غوښتنې نه د دولت لپاره له مضر نه و. د ولایتونو حکومتونه او نورې ادارې په ښکاره توګه دده په ګټه خرڅېدلې. د عوایدو ګټې چې دده او دده د سربېرو د اختلاسو تر نتیجه وه، د دغسې پاچا په دوره کې په شدید ډول سره ولیدل شو، چې د هغه عملیات دوسره گران و. لکه چې شاه زمان او ده په هغه نظم او اقتصاد کې هېڅ برخه نه لرله، په کومو کې چې د هغه سلف نوم ایستلی و.

د شاه زمان د سلطنت پاتې برخه په هندوستان باندې د یرغل په هڅو کې تېره شوه او له هغو نه تل د هغو خطرونو د فشار له لامله بیرته کېده، چې ده په لوړېدو یخ کې د هغو په مقابل کې کوم ترتیب نه و نیولی، که چېرې دې پرېښودل شوی وای. چې خپل پلان یې یې له کوم ځنډه عملي کړی وای. د هغه اصلي غېږونه به لا څرګند وای. ده ښایي د یلي له مرسته و څخه نیولی وای، خو غنایم به د هغه د یرغل د

لگښتونو لپاره پوره نه وای او که چېرې د روغېله وېلنه او د وزیر د شتو د ضبطولو هڅې دې لکهنو ته په دغه تگ هڅولې وای، هغو پوځونو به له هغه سره مخالفت کړې وای، چې د سر جیمز کریگ (Sir James Craig) په قوماندانۍ د همدغه مقصد لپاره تنظیم شوی و. د دراني جنگ له طرز نه، چې ده به ترې کار اخیست، له لږ شک سره به نتیجه دا وای، چې په هندوستان باندې دده پروژې شته شوې وای.

په پنجاب باندې يرغل

په پنجاب باندې د شاه زمان لومړی يرغل د (۱۷۹۵) په پای کې پیل شو. دی په اټک کې د وړو پېړیو په یوه پل باندې له اباسین نه تېر شو او درې مزله وړاندې حسن ابدال ته دغه لار او له هغه ځایه یې د احمد خان شاهین چې پاشي په قوماندانۍ یو لوی پوځ واستاوه، چې روتاس ونیسي. دغه پوځ په خپل مقصد بریالی شو او له هغه سره د پنجاب ډېر ګوګران (Gikkers)، جتان او نور مسلمانان ملګري شول. په داسې حال کې، چې مسکان په ډېرې وارغطایۍ غرونو ته وتښتېدل، ځینې یې د بیدیا پیاس (Biddias) له سیند نه اخوا لاړل.

په خراسان د قاجاریانو يرغل

د مسکانو وارغطایۍ بې ځایه وه، ځکه چې شاه زمان ته یوه اوونۍ وروسته په حسن ابدال کې خبر ورسېد، چې د فارس پاچا آغا محمد قاجار د خراسان په لوریدو یخ باندې يرغل کړی دی. دغه يرغل دی دې ته اړ کړ، چې سمدلاسه د خپلو سیمو دفاع لپاره ستون شي او دغه هره په داسې چټکتیا عملې شو، چې له حسن ابدال نه پېښور ته (چې څه د پاسه اوه او یا میله واټن لري) په دوو مزلونو کې ورسېږي. دی د (۱۷۹۶) د جنوري په (۳مه) پېښور ته ورسېد.

د قاجاریانو يرغل مشهد ته متوجه و، چې هلته د نادر شاه د کورنۍ په ضد سخت ناراضایت لیدل کېده. د دغې سیمې باکفایت حاکم نادر میرزا دغسې یو پلان طرح کړی و، چې په یوې پخوانۍ موقع کې بریالی شوی و، خراسان د فارسیانو په رسېدو سره ګاډل ته وتښتېد. د هغه پلار شاهرخ میرزا د ډېر عمر او ناتوانۍ له امله پر ځای پاتې شو او د فاتح رحم ته یې ځان وسپاره، خو د هغه تسلیمي د آغا محمد زړه نرم نه کړای شو، چې میل یې په اصل طبیعت کې وچ کلک او وحشي و او په هغو ظلمونو سره پارول شوی و، چې په خپله ده اړ دده کورنۍ د نادر شاه له خوا لیدلې و. شاهرخ میرزا د پارسیانو کمپ ته د ننوتلو په وخت کې ونیول شو، دی وکړول شو، چې خپلې غزاني تسلیم کړي او وروسته له تېرلو هغو عذابونو ته، چې د هغه د کړوونکي له خوا راوبلل شول، د نادر شاه دغه زور او ډوند لمسې د پارسیانو په کمپ کې ووژل شو. له هغه وروسته آغا محمد خان مشهد ته ننوت، د نادر شاه مرستون

(قبر) یې وران کړ. د دغه فاتح هندوکي یې واپستل او تهران ته یې واستول. عجیبه ده، چې د نادر شاه ټوله کورنۍ د فارسیانو له خوا وروسته له دې، چې هغه تر ډېرې مودې پورې د هغه ملت له خوا ساتل شوي وي، چې د هغه له جغ غځه یې خپل ملت آزاد کړی وي، په یې رحمې سره ووژل شي او د هغه د مرستون سپکاوی وشي.

څنگه چې، مشهد تر اوږدې مودې پورې په کابل ورساو، دغه برید د شاه زمان د غضب او ویرې ستر لامل شو او داسې ښکاري، چې لومړی دغو احساساتو په هغه باندې اغېزه کړې وه.

دی کابل ته ستون شو، د جنگ لپاره یې تیاری ونيو او اوزبیکانو ته یې وړاندیز وکړ، چې د فارسیانو په ضد له ده سره یو شي. خو دده غضب زړه سوړ شو. له افغا محمد څخه ده ته یو هیئت راوړسېد او په همدې وخت کې یې هغه ځای خوشي کړ او په دې بریالی شو، چې شاه زمان د خپلو پاتې سیمو په اړه ورسره ونه لري او د خپل سپکاوي د غچ اخیستلو فکر له مغزو نه وباسي.

په هندوستان باندې يرغل

په دغې موقع کې په هندوستان باندې د شاه زمان د يرغلونو حماقت د فارسیانو په نظر تایید شو. آغا محمد قاجار لا په شاه تल्ली نه وو، چې شاه زمان د پېښور په نېټ روان شو او پنجاب ته یې د تگ لپاره تیاری ونيو، د ډېرشو زرو مېړنو پوځ یې غونډ کړ، چې نیمايي یې درانیان وو او د نومبر په پای کې یې د هندوستان په لور مارش وکړ او تر لاهور پورې یې له کوم مقاومت نه دمخه لاړ او د (۱۷۹۷) کال د جنورۍ په دریمه نېټه دغه ښار ته ننوت.

د هندوستان د لاندې کولو لپاره د شاه زمان ټولیز پلان د احمد شاه د پلان په څیر و. په واور یې نظامي ټولګي واستول، چې په سکانو باندې په پټون ځایونو کې برید وکړي، څاروي یې واولي او ځلې دانې یا ترشه واخلي یا یې وسوځوي. ده په خپله ټول هغه حصارونه ونیول، چې ورته رسېدلی شو او په همدې مهال کې یې د سکانو ټول هغه مشران هڅول، چې غوښتل یې ده ته تسلیم شي. دده پلان تر څه حده دده د سرمنځو ملایانو په تلقیناتو د وزیر په ښکاره او د عسکرو په لوتلو شته شو، خو د دغو ټولو نابرابرو شرایطو سره سره دی په دې یو څه بریالی شو، چې سکان وهڅوي، چې له ده سره یوځای شي او د هغو یو څو تنه مشران په لاهور کې دده دربار ته حاضر شول.

د درانیو د ښکرو پرمختګ او د لاهور نیولو خبر په ټول هندوستان کې توي خوږ جوړ کړ، د مرسته ضعف، چې ټول پوځونه یې د خپلې بې اتفاقی له لامله د سهېل په لور تللي وو، د نواب وزیر د حکومت کمزورتیا او د بغاوت او پاڅون لپاره

دده د رعیت د زیاتې برخې تمایل، د مسلمانانو له هغه هڅونې سره، چې د دوی دین باید غالب اوسي او د تیمور کورنۍ باید بیرته په واک شي، دغه هېواد ددې لپاره تیار کړی و، چې د بې نظریې او بد امنۍ یو ډگر وگرځي او که پاچا د ویلي په لور مخ په وړاندې تللی وای، ددغه حالت لپاره به لاره یې له شکه اواره وای.

د چارو دغه حالت د هغو قوتونو له خوا په لومړي سر کې تشخیص شوی و، چې د هغوی سلامتیا تهدید او ترېل شوې وه. مرهټه په واقع کې سخت په وېره کې ول او د ځان د خوندي ساتلو لپاره یې له ترتیبات نیولې ول. یواځې له خپلو گاونډیو څخه یې مرسته غوښتې وه، خو د برتانوي حکومت سخت اقدامات وکړل او یو غښتلی پوځ یې انوپ شهر ته واستاوه، چې د خپل متحد نواب وزیر مرحد وساتي.

د شاه زمان پلویان هم لاس تر ژبې ناست نه و، ددغه پاچا له یرغل سره د مرستې کولو په موخه په ټول هندوستان کې د سیاسي روانې شوې، روغېله پښتنو په دې پیل وکړ، چې وسله په لاس سره غونډه شي او هر مسلمان آن د دگن په ډېرو لږو برخو کې په ټاکل کې سره د اسلام د قهرمان ورتگ ته سترگې په لاره نیولې وې. دغه هیلې او دغه ټاکلې د شاه زمان په نه ورتگ سره له منځه لاړې او د هغه د راتلو انتباء تلپاتې وه. یو څو کلونه وروسته، چې مرهټه د بل احمد شاه د څرگندېدو له ویرې نه ډاډه شول او پر (۱۷۹۹) کې فارس ته د برتانوي هیئت د سفر لویه موخه دا وه، چې د شاه زمان د یرغل له خطر نه د درېو کالو لپاره خوندي شي.

د شهزاده محمود د یاغیتوب

پر (۱۷۹۷) کې د شاه زمان په شاه کېدل دده په خپل هېواد کې د یوه بغاوت د خبر د رسېدلو له لامله و. شاهزاده محمود که څه هم په هرات کې په خپل حکومت پریښودل شوی و، مخکې له دې چې شاه زمان د هندوستان پر لور روان شوی وي، د یاغي ټوپ لپاره تمایل ښکاره کړی و او د هغه د غیاب په وخت کې یې د شلو زرو مېړو یو پوځ تنظیم کړ، چې زیاتره یې د خراسان له پارسیوانانو څخه جوړ شوی و. که چېرې د پاچا په گړندي ستنېدو سره د هغه مخه نه وای نیول شوې، ممکن محمود په کندهار برید کړی وای.

شاه زمان له کندهار نه د (۱۷۹۷) کال د سپتمبر په (۸مه) د هغه پر ضد روان شو. که څه هم دی د خپلو نامعقولو ترتیباتو له لامله نه دې مغلوب شوی و، خو د هغه بې تدبیرۍ پایلې د شاهزاده محمود د پلویانو په خیانت سره جبران شول. قلیچ خان تیموري د هغه په نامه د هرات حصار ونیو او د ښار دراني حاکم هم له هغه سره ملگری شو. پوځ هم د محمود د مخالفانو په منځ روان شو او محمود، چې له هرې خوا ټاکنې شو، له خپل زوی کامران سره تور شیش ته وتښتېد. شاه زمان

سعد لاسه د هرات ښار ته ننوت، د محمود دوه مشاوران د هغه د ياغي توب په بدل
اعدام شول. خو په نورو ورته كېرولاس پورې نه شو. دغو چارو پاچا د څه وخت لپاره
پوخت وساته او همدا چي ده يوه شپه وخت موند، خپل پام يې پنجاب ته اړاوه،
خو هلته چي څه وخت دی په لويديځ كې نښتی و، دريځ ته يې يو څه تاران
رسېدلي و. همدا چي ده پنجاب شاته پرېښوده، سگان به له خپلو پټو ځايونو
ښكته كېدل او له مسلمانانو به يې د هغه ظلم بدل اخيست، چي د دوی د مذهب
پيروانو له درانيو نه ليدلي و. دوی آن د ختيځو پښتو هغه پښخه زړه كسيزه ډله
توپه ټوپه كړې وه، چي د پاچا د يوه قوماندان په مشرۍ تر جيلم پورې وړاندې
تللي وه او هغه وخت، چي پاچا د درېيم ځل لپاره د هندوستان پر لور روان شو، ټول
پنجاب له ايل كېدو نه ډېر لرې و. دی له پېښور نه د (۱۷۹۸) د اكتوبر په (۲۵مه)
نېټه روان شو او بې له كوم ختم نه تر لاهور پورې دمخه ولاړ. ده په خپل پلان كې د
سگانو پخلا كول شامل كړي و او د ټولو روايتونو له مخې په دغې لشكر كشي كې
د پنجاب اوسېدونكي له هېڅ ډول كړاو سره مخامخ نه شول. د سگانو ډېر مشران او
ټول مسلمان ځمكوال دده دربار ته حاضر شول او پخوا له دې، چي پاچا بېرته لاړ
شي، ټولو مشرانو يا په خپله يا د خپل واستازيو له لارې د هغه درناوی كړی و او په
لومړنيو كې د سگانو او سني پاچا رنجيت سنگ هم شامل و.

د (۱۷۹۸) په پای كې پاچا ته خبر ورسېد، چي د فارس پاچا فتح علي شاه په
خراسان يرغل كړی دی. نو شاه زمان پېښور ته د ستنېدو لپاره روان شو او د
(۱۷۹۹) كال د جنوري په (۳۰مه) هلته ورسېد. توپو ته يې په جيلم كې د يوه
ناڅاپي سيلاو په اثر ضايع شول. خو هغه وروسته د رنجيت سنگ او صاحب سنگه
له خوا له خټو نه وروستل شول او پاچا ته بېرته ور كړل شول.

شاه زمان په پېښور كې له يو څه تم كېدو وروسته د هرات په نيت روان شو او
پرېكړه يې وكړه، چي ټول كال هلته تېر كړي. داسي ښكاري، چي ده په دغه وخت
كې د خپلو لويديځو ملكونو د دفاع لپاره چدي پاملرنه كړې وه. دغه فكر ممكن د
فارسيانو په كمپ كې د محمود د حضور او د هغې وېرې په پرتله ده ته پيدا شوي
وي، چي د فارسيانو ملاتړ ممكن محمود په دې برلاسي كړی وي. چي هرات بيا
ونيسي يا لږ تر لږه په فارسي خراسان كې د هغه د ملكونو په كومې بلې برخې ولگه
وكړي. خو ده په هرات كې ډېره موده نه وه تېره كړې، چي ورته خبر ورسېد، چي فتح
علي شاه په شا شوی او په خراسان باندې د هغه ټول كوښښونه ناکام شوي دي. له
هغه وروسته شاه زمان ډېر ژر كندهار ته لاړ او د (۱۷۹۹) په ژمي كې هلته پاتې
شو.

پر هرات باندې ناکام برید

شاه زمان په کندهار کې ډېره موده نډه تېره کړې، چې محمود پر هرات باندې د یوه ناکام برید پیل وکړ. پر (۱۷۹۷) کې د هرات په نیولوسره توشیش ته د محمود د تېښتېدو بیان دمخه راغلی. له هغه وروسته دی زړه د تهران دربار ته لاړ او هلته دده تود هرکلی وشو.

پل کال د (۱۷۹۸) په پسرلي کې محمود د فارس دربار پرېښود، لومړی گاشان او بیا اصفهان ته لاړ. هلته د (۱۷۹۹) تر پسرلي پورې پاتې شو او له پاچا سره یې د هغه د خراسان په سفر کې ملګرتیا وکړه، چې دمخه یې یادونه وشوه، وروسته له دې، چې پاچا بیرته لاړ، دی په خراسان کې پاتې شو او کوښښ یې وکړ، چې په هرات باندې د برید لپاره د دغه ملک ځینې مشران د مرستې لپاره وهڅوي. دی په توشیش او طبس کې له ناکامۍ وروسته بریالی شو، چې د قاین او بیرجند د حاکم مهر علي خان^(۱) ملاتړ ترلاسه کړي او د دغه مشر له لور وروڼه ورسره د هرات په ضد روان شو. دی باید اړومرو له بیرجند نه یوه میاشت وروسته له هغه، چې شاه زمان هرات خوشي کړې، په هغه لور روان شوی وي.

په اسفزار کې دی له هغه پوځ سره مخامخ شو او ماتې یې ورکړه، چې شاهزاده قیصر له هرات نه د هغه په ضد استولی و. هغه بیا دمخه لاړ او هرات یې محاصره کړ. دده عملیات په لومړي سر کې بریالي وو، خو څنگه چې د وفادار خان^(۲) په یوه ماهرانه تدبیر محمود، د مهر علي په اړه بد گومانه کړ، چې دی گټې له هغو سره خیانت کول غواړي، دغه ډارن شاهزاده ناڅاپه په شپه کې خپل کمپ پرېښود او مهر علي مجبور شو، چې په ډېره بیه له خپلو وروڼو سره خپل ملک ته ستون شي. دده بیرته تگ پر مهال د هرات او بیرجند تر مېنځ مېرې کې ډېر وروڼه ولیدل.

محمود په همدې وخت کې تاریاري ته وتښتېد او په پای کې د بخارا دربار ته ورسېد. هلته په ورین تندي د هغه ښه هرکلی وشو او د پاچا په یوې مانه کې تر څه مهاله پاتې شو، ترڅو د شاه زمان یو استازی وروښېد او په شاه مراد باندې یې نیوکه وکړه، چې دده یوه دښمن ته یې پناه ورکړې او ترې ویې غوښتل، څنگه چې محمود د خپل واکمن په ضد یاغي شوی دی، باید چې هغه ته یې تسلیم کړي. ویل کېږي، چې استازی ته اجازه شوې وه، چې د محمود د تسلیمولو په بدل کې باید د بخارا پاچا ته د غټ تغذي انعام ژمنه ورکړي. په سمه توګه معلومه نه ده، چې دغه

^۱ په تاریخ سلطاني کې د دغه مشر نوم امیر علي خان دی. ژباړن

^۲ داس سرې وفادار خان نه، بلکې د حاجي کریمداد یامیزی زوی زمان خان دی. چې شاه زمان په هرات کې د خپل زوی شاهزاده قیصر لپاره غایب ټاکلی و. ژباړن.

غوښتنې په څه ډول واورېدل شوې؟ خو په دې کې شک نه شته، چې شاه مراد د شاه زمان غوښتنې ته په ډېرو غورو او نرمو الفاظو ځواب ووايه، ټوليز يقين دا دی، چې نېدې و، محمود شاه زمان ته وسپاري، خو دغه شاهزاده د حج کولو نيت څرگند کړ، او په دې ډول يې د خان د ازادۍ په مسئلې کې د دين په نامه د علماو علاقه په برابر، توگه جلب کړه، او د هغوی د نفوذ له برکته يې د وختي اجازه ترلاسه کړه، خو تر هغه يقين ته نږدې روايت دا دی، چې شاه مراد په داسې حال کې چې نه دې ته حاضر و، چې شاه زمان د هغه د رقيب په ساتلو څپه کړي او نه دا چې له خپل يوه مېلمه سره په خيانت کولو سره خپل خان تام پدې کړي، محمود ته يې د هغې دسيسې نه خبر ورکړ، چې د هغه په ضد روانه وه او ترې ورسې غوښتل، چې د هغه له هېواده په وتلو سره ټولې ستونزې لري کړي.

محمود له بخارا نه خوارزم (يا اورگنج) ته وتښتېد او هلته يې د هغه ځای پاچا ښه هرکلی وکړ. له اورگنج نه بېرته فارس ته لاړ.

د شېرو لويو خانانو دسيسه

هغه وخت، چې محمود يو ځای، بل ځای لالهانده او سرگردانه گرځېده، په کندهار کې يوه پېښه وشوه، چې د هغه په راتلونکې بخت باندې يې سخت غټ اغېز وکړ. د درانيو او قزلباشو شپېرلو لويو خانانو، چې د وفادار خان له واک او غرور نه په تنگ شوي وو، دسيسه جوړه کړه، چې وزير ودرژني، شاه زمان خلع کړي او پر ځای يې د هغه سکه ورور شجاع الملک پاچا کړي. دسيسه کوونکيو ډېر سره کتل او د احتياط سره سره، چې دوی د هغه رعايت کاوه، په پای کې وفادار خان پرې بدگومانه شو او خپل ځمري (جاسوسان) يې په هغوی پسې کړل، چې له نقشې نه يې خبر شي. تر دې، چې منشي باشي ټاېپ ميرزا محمد شريف خان ټاېپه د دوی پلان لوڅ کړ، چې يوه دسيسه کوونکې هغه ته دا خبر ورکړي و. د دسيسې ستر طراحان د بارکزيو مشر سرافراز خان، د الکوزيو مشر محمد عظيم خان او د جوان شير د پارسي^(۱) قوي قوم مشر امير ارسلان خان و. لومړی محمد عظيم خان تر ټولو ډېر خطرناک توطيه گر ونيول شو، بيا يو افسر د سرافراز خان د نيولو لپاره واستول شو. د دغه خان کور ته په رسېدو سره د سرافراز خان مشر زوی فتح خان (هغه چا چې د درانيو په مساېلو کې تراوسه ډېر لوی نوم گټلی دی) د هغه هرکلی وکړ. فتح خان بې له دې، چې د بدگوماني کومه تخېنه وښيي، له دغه افسر نه يې د خپل پلار نه شته والي له لامله پخښه وغوښته او اجازه يې وغوښته، چې لاړ شي هغه ته ورغځي کړي. دی بيا خپل پلار ته لاړ او ورته يې وويل، چې يو افسر يې د نيولو لپاره

^(۱) د پارسي نه داته مراد قزلباش دی، نه د فارس اوسېدونکي او د زردشتي مذهب پيروان، ژباړن.

راغلی او په هغه هېواد د وسایلو نه په بې پروایۍ سره، چې ده پکې نوم ایستلی و، خپل پلار ته وړاندیز وکړ، چې دغه افسر ووژني، ساتونکي یې ونیسي او له کندهار څخه وتښتي. سراقراز خان د شدت د عمل دغې مشورې ته غوږ ونه ښو او له افسر سره د پاچا حضور ته لاړ. امیر ارسلان خان په دربار کې و، چې د بندي کولو امر یې ورکړ او هغه نور دسیسه کوونکي په خپلو کورونو کې ونیول شول.

بله ورځ دوی ټول د پاچا حضور ته وبلل شول او سرته یې پرې کړای شول. تر دغو اعدا مونږ وروسته زر امین الملک او حکومت خان الکوزی هم ووژل شول او په دې ډول د پاچا او د هغه د وزیر ډار له توطیه کوونکیو څخه پوره ورک شو، خو په واقع کې هغه خوابدي چې په دغه خونړي عمل سره پیدا شوه، د دوی خطر یې لا ډېر کړ او له همدې وخت وروسته د بغاوت روحیه، چې د شاه زمان په سقوط تعاضه شوه، مخ په قوي کېدو شوه.

د محمود او فتح خان یوځای کېدل

د (۱۸۰۰) په پسرلي کې فتح علي شاه قاجار د دویم ځل لپاره پر خراسان برید وکړ. شهزاده محمود له ده سره ملگری و او له هغه سره ژمنه شوې وه، چې د کابل په تخت په کېنول شي. شاه زمان همدا، چې د فارس د پاچا د برید خبر واوړېد، د هرات پر لوري یې مارش وکړ. اوږې یې هلته تېر کړې او د مني په لومړي سر کې بیرته روان شو او په ټول ممکن سرعت سره د کابل په خوا ولاړ. خپل پوځ یې په معمولي لارې بیرته واستاوه او په خپله له دوو یا دریو زرو غوره عسکرو سره د ایساق له ملک او د هزاره و له ډېرو سختو غرونو څخه واوښت. ده اریاتونکي مزلونه ووهل او څنگه چې هغه لاره، چې ده غوره کړه، سمه نېغه وه، دی خپل مرکز ته په څه کم دوو اونیو کې ورسېد. په هغه وخت کې چې شاه زمان له هرات نه روان شو، فتح علي شاه له سبزوار نه بیرته ستون شو.

شاهزاده محمود، چې په خراسان کې پرمخوډل شو، د فارسیانو له مرستې نه ناهیلی او د دوی له دربار نه پوره بهزار شو او په طیس کې یې واړول. اکرم خان الیزې او دوه یا درې نور دراني مشران، چې ټول دده په بخت کې شریک وو، تر دې وخته له هغه سره ملگری پاتې وو. هیڅ وخت دده راتلونکې دومره تیاره نه معلومېده، لکه دا وخت چې و. خو د فتح خان بارکزي په رسیدو سره دده په مشاورینو کې یوه دغسې نوې ساه وچلېده، چې دی یې دغسې یوه تثبیت ته ویاړله، چې په پای کې یې پاچایي ته ورساوه.

فتح خان د پلار په مړینې سره په گرځک کې خپلې کلا ته لاړ، خو وروسته د پاچا له ورسېرې اړ شو. چې هغه پرېږدي. دده په زړه کې د غچ اخیستلو اور بل و او له

پاچا او د هغه له وزير نه يې كړكښ كوله او د درانيو په هېواد كې د خلکو د حال او فكر مشاهده يې ددې لپاره پوره وه، چې دده غوښتي د تودې وينې يو سړی مصمم كړي، چې د حكومت د تسكورولو لپاره په يو زړور كار لاس پورې كړي.

محمود ته د هغه نصيحت دا و، چې نور شو د باندنيو په مرستې ورساونه كړي، بلكې كندهار ته ستون شي او په درانيو داوه اوسي، چې د هغه ملاتړ وكړي، درانيو دغه سپارښتنه بايد اړه ورو په غېټ سره اورېدلي وي، چې دوی تل له زړورو تشبثاتو سره روږدي او تر ټولو نورو مصيبتونو زيات د جلا وطنۍ د ژوند زيات نه زغمونكي دي.

محمود له طيس نه يواځې له پېنځو سوو سورو سره روان شو، د مېرې له لارې سيستان ته ننوت او د دغه ولايت مركز جلال آباد ته وړاندې لاړ، د سيستان مشر بهرام خان په ورين تندي د هغه هرکلی وکړ او خپله لور يې شاهزاده، کامران ته نکاح کړه، د محمود ملگري، چې د مېرې په اوږدو مزلونو ستومانه شوي وو، په وسلو سمبال کړل او وړاندیز ورته وکړ، چې حاضر دي د خپل ولايت په قوې سره د هغه مرسته وکړي، خو دده د فتح خان د پلان له مخې د هغه مرسته ونه منله او محمود د خپلې ډلې له پاتو ملگريو سره د درانيو په ملک کې ننوت.

د محمود مشاور د هغه د خپلو وطنوالو تمايل په ښه شان درک کړی و، درانيان پر محمود ټول شول او په كندهار باندې د يرغل لپاره يې دغسې يو پوځ راټول کړ، چې په هغه سره يې وکولای شول له مير اخور سره مقابلې وکړي، چې هغه د دغه ولايت د حاکميت لپاره ټاکل شوی و، دغه حاکم تر هغو د ښار د ډېوال نه بهر کسې وهلي و، چې د دښمن د وړو وړو، خو ډېرو حملو په اثر مجبور شو د ډېوال دننه لاړ شي.

محمود وروسته په کلابندي لاس پورې کړ او پوځ يې د محاصري تر دوه څلوېښتمې ورځې پورې وار په وار ډېرېده، تر دې چې فتح خان يو داسې پلان جوړ کړ، چې له هغه سره سم دی ټپېدې په يواځې ځان دننه ننوت او سعد الله يې ځان د چوڼۍ د قوي مشر عبدالله خان ننگ ته وسپاره، د دغسې پناه راوړلو تاثير په يو بل ځای کې شرح شوی، دلته يې تاثير پوره و، عبدالله خان د محمود په خوا ودرېد او مير اخور دې ته اړ شو، چې وتښتي او د كندهار وروته د محمود پر مخ پرانستل شول.

د شاه زمان نېرونه

په هغه وخت کې، چې دغه پېښې روانې وې او آن وروسته له هغه، چې د هغو د پيل خبرونه ورته رسېدلي وو، شاه زمان په نه سترې کېدونکې توگه کوښښ کاوه،

چې په هندوستان باندې د بل يرغل لپاره تيارې ونيسي. د كندهار له سقوط نه وروسته و، چې شاه زمان دغه وخت پېښور ته رسېدلى و او په خپلې غلطۍ پوه شو. له هغه وروسته په هندوستان باندې له خپلو پلانونو څخه تېر شو او كابل ته ستون شو. خو مخكې له دې چې له پېښور نه روان شوى وي، يو څو يې تدبيره كارونه يې وكړل.

د كشمير حاكم عبداللہ خان الكوټى، چې دربار ته حاضر شوى و، هلته ونيول شو او وكړول شو، په كندهار كې د هغه ورور سيدال خان د دغه خبر په اورېدو سره له خپل ټول الكوټي قوم سره د محمود پلوي اعلان كړه، بله دا چې شاه زمان د مير احمد او ميرويس نورتي په مشرتابه له پنځلسو زرو نه جوړ يو پوځ د كشمير په ضد واستاوه. دغه پوځ، چې بايد د محمود د بغاوت د خپلو لپاره په كار شوى واى، مخكې له دې چې كشمير ته ورسېږي، د هغه قوماندان ملا احمد د بې باكي له لامله تيت پر ك شو.

شاه زمان يو بل نسبتاً قوي پوځ په پېښور كې له شجاع الملك سره پرېښود او داسې ښكارېده، چې دى له ټوليز نارضايت نه خبر نه و او دا يې پتېيلې وه، چې محمود به يې له كوم جدي اقدام نه مغلوب كړي. هغه وخت، چې دى كابل ته ورسېد، د ريښتيني وضعې درك له خوبه وپټ كړ او د هغه د خوندي توب ځاى سختې نارامۍ او خطر ونيو. همدا چې دى د درانيو د مشرانو له ټوليز نارضايت څخه خبر شو، د هغو په منځ كې يې ځان يواځې ځان خوندي نه گانده، د خپلو شخصي ساتونكيو شمېر يې دوه برابره كړ او په دربار كې د عادي ښكاره كېدو پر ځاى په دې وگومارل شول، چې په پرله پسې ډول د قصر څارنه وكړي. بله دا چې په خپل قوم باندې د پاچا بې باوري په هغو لېوالو كوښښو سره څرگنده شوه، چې شاه زمان د غلزيو د ملاتړ د ترلاسه كولو لپاره كول او دغه احتياطي تدبيرونه په داسې حال كې وو، چې ناراضه گان په ځان وېسا كړي. هغوى چې يا بې طرف يا ده ته متمايل وو، له ځانه يې بېزاره كړل.

د وزير وېره تر هغه لاهم وېره څرگنده وه او كېداى شي، چې دى د خپل معلوم بې زړه توب له لامله وارخطايي ښكېل كړې وي او دا حال مخكې له دې، چې په پاچا راغلى وي، په ده راغى. دده ليدل تر بل هر وخت زيات گران شول، په چلند كې يې بې باوري پيدا شوه او اضطراب پرې غلبه وكړه او په بېرۍ يې هوډونه نيول او ټينگ پرې نه درېده. هغه شك، چې دربار د خپل راتلونكي بخت په اړه ونيوده، په بېرۍ د خلكو تر منځ خور شو او په يوه دغسې خرافاتي ولس كې د شگون او قال نيولو كمى

نه و، چې د ځينو سترو بدو پېښو هيلې يې تاييدولې.

شاه زمان له ځينو ناگامو خبرو اترو وروسته له دېرشو زرو مېړوسرو د ياغيانو په ضد مارش وکړ. دوه ډلې عسکري يې له خپل پوځ نه ومخه واستول. د مخکينۍ ډلې قوماندان يې احمد خان نورزي و او پاچا ژر د هغو شاته وغوځېد او تل يو يا دوه مزلونه وروسه ترېښه پاتې کېده. دغه پلان ممکن د وزير د ډار له لامله عملي شوی وي. په هر حال دغه پلان په عسکرو کې د خطر احساس اضافه کړ.

احمد خان دومره ډېر زياتونه او سپکاوي ليدلي و، چې په دغه وخت کې يې وغوښتل د هغو بدل له وزيره واخلي او له دوه سره دومره بدگوماني پيدا شوې وه، چې مخکې له دې چې دغه مهمه دنده وروسپارل شي، دی د همدغه وزير له خوا د اعدام لپاره په نڅه شوی و.

سره له دې هم وفادار خان په خپلو سختو شپږو کې احمد خان ته د دغه لوړ مقام او عزت په ورکولو سره هيله لرله، چې په خپله خوا به يې راواړوي. له دې لامله دی د مخکينۍ پوځ په قوماندانۍ ورسپارل شو، چې د پخوانيو تجربو له مخې په ټوليز ډول د پوځ د ټينگار يا ټيټې پرېکړه په هغه پورې اړه لري.

خو احمد خان مخکې له دې، چې له اصلي پوځ نه جلا شي، پرېکړه کړې وه چې څنگه چلند غوره کړي. لږ تر لږه فتح خان همداسې فکر کاوه او دغه گامونه، چې فتح خان د هغه د همکارۍ د ترلاسه کولو لپاره واخيستل، که څه هم د هغه له توند گرکه سره پوره موافق وو، که بل چاته يې نسبت وشي، هېڅ به پرې يقين ونه شي. هغه د احمد خان نورزي ورور عبدالله خان نورزي ونيو او په بند کې يې وغورځاوه او تهديد يې کړ، چې که چېرې د هغه ورور ورته ورته شي، سمدلاسه به ووژل شي. عبدالله خان له محصور سره په يوه بحراني موقع کې يوځای شوی و او د هغه په وفادارۍ کې هېڅ شک نه و، خو فتح خان د خپل ورور په پرتله د احمد خان په علاقې خبر و او د خپلو اقداماتو د عدالت پروا يې، که په هغو خپل مقصد ته ورسېږي، هېڅ نه کوله، که احمد خان تر دغه وخته په رښتيا ژبه نازېده و، دغې ترېښې اوس ښه ټينگ کړ او کله، چې هغه د محصور له مخکينۍ پوځ سره په (سري اسپ) کې مخامخ شو، له خپل ټول پوځ سره ورسره يوځای شو.

د شاه زمان ټيټه

د شاه زمان د لښکرو مهمه برخه د شاهزاده ناصر په قوماندانۍ په آب تازي کې، چې له سري اسپ نه ډېر لرې نه و، پرته وه. په همدغه وخت کې هغه ته خبر ورسېد، چې مخکينۍ قواوې يو بل ته نږدې دي او له هغه وروسته ډېر ژر سره ونښتلي. د دغه خبر په اورېدو سره هغه ودرېد او سترگوته يې ونيول. د احمد خان نورزي د

تسلیمېدو حقیقت له هغه وروسته ډېر ژر غرگند شو، خو په پوځ کې یې هېڅ هېڅان پیدا نه کې. د هغه اغېزه د پاچا په واره کمېدې، چې هلته فیصله د وقادار خان تر تاثیر لاندې وه. بل راز وه. هر څه د باېل شوي وگڼل شول او پاچا په یې د کابل پر لور وتښتېد، ممکن د همدغې تېښتې د خبر له لامله و، چې لومړی یې د هغو عسکرو روحیه وگرځوله، چې د شاهزاده ناصر تر قوماندانۍ لاندې وو. دوی ډېر ژر دوسره سرایله شول، چې شاهزاده ناصر دې ته اړ شو، چې پوځ پرېږدي او د کابل پر لور وتښتي.

د دغه خبر په خورېدو سره په ټول پوځ کې نظم یخې له منځه لاړ او ښایي وېشل شوې وي.

محمود دوه زره مېړونه د فتح خان په قوماندانۍ سمدلاسه کابل ته واستول او له هغه وروسته په خپله هم پر هغه لور روان شو. په همدې وخت کې شاه زمان خپلې تېښتې ته په ډېرې پېرې دوام ورکې، تر دې چې په داسې حال کې چې له لوړې او ستړماني نه ښه خپل شوی و، شینوارو ته ورسېد.

له شاه زمان سره خیانت

په دغه وخت کې وزیر خپل پاچا ته وړاندیز وکې، چې د دمي لپاره د ملا عاشق په کلا کې، چې د هغه تابع و، تم شي. میرانخور د دغه نظر په ضد اعتراض وکې او وروسته له هغه، چې دوه دلاېل وانه ورېدل شول، هغوی یې پرېښودل او له ډېرو کمر اوټو وروسته پېښور ته په امن ورسېد. پاچا په داسې حال کې، چې وزیر، د هغه دوه وروڼه، خان ملا، شاطر باشي او یو مقرب پیش خدمت ورسره ملگري ول، د ملا عاشق کلا ته ننوت. ملا عاشق په ډېر ورین تندي د هغوی هرکلی وکې، خو په همدې مهال یې داسې ترتیبات ونيول، چې د هغوی د تېښتې مخه ونیسي او محمود ته، چې دغه وخت په کابل کې و، د هغوی د نیولو خبر ورکې.

په همدې وخت کې شاه زمان ته غرگنده شوه، چې دی تر بندیز لاندې نیول شوی او په ټولو وسایلو یې کوښښ وکې. چې ملا عاشق د بې تنگۍ له داسې کاره واړوي، چې له هېلېدو سره به یې خیانت کېږي وي. دی هم دده پاچا او هم یې ډېرې فایده ورسولې وې. کله چې دغه دلاېل موثر نه شول، شاه زمان زور ته لاس واچاوه، خو هغه هم گټه ونه کړه. بیا یې نو خان خپل قسمت ته وسپاره او وروستي مصیبتونه

یې په صبر او ټینګار وژغړل.^(۱)

د فتح خان یو ورور اسد خان په پیر، د شاه زمان د لاس ته راوړلو لپاره واستول شو او له هغه وروسته یو افسر له یوه جراح سره هم واستول شو، چې د هغه سترګې ویاسي. هغوی شاه زمان کابل ته د ورتګ په لار کې ولید او خپل دستورونه یې په نیزي د هغه د سترگو د غیروولو په اړه ترسره کړل.^(۲) وروسته دې کابل ته بوتلل شو او هلته په بالاحصار کې بندي شو.

دې د شاه محمود د پاچایي په موده کې بندي پاتې شو، خو د شاه شجاع په پاچا کېدو سره خوشې شو. له هغه وروسته یې نسبتاً په اسانۍ او راحت سره ژوند وکړ. وفادار خان او د هغه وروڼه له نیول کېدو وروسته ډېر ژر اعدام شول.

د شاه محمود د وزیرانو ځانګړنې

د شاه محمود د جلوس په لومړي سر کې د ملت د ټولو لیکوالو له خوا په خوښۍ سره استقبال شو. وفادار خان د هېواد لویان د درجو په منظم ترتیلو او غریب خلک یې په زور د پیسو په ورکولو سره په تنګ کړي وو او دغه ملت په لېوالتیا په دې هیلې کې شو، چې د حکومت په اوښتو سره به دوی معکون د احمد شاه د وخت برم او شتمنۍ ته ورسېږي یا له تر لېه به هغه ارامي خپله کړي، چې دوی د هغه د زوی په دوره کې لږله، خو د شاه محمود ګرګټر داسې و، چې د دوی هیلې یې له خاورو اېږو سره برابري کړې.

شاه محمود لټ، بې پرلپسې او ډارن وخت، ده د حکومت په سمون کې دومره لږه برخه واخیسته لکه غومره چې د جنگ په کړاوونو او خطرونو کې درلوده او په داسې حال کې، چې په خپله دده هوساینه او امنیت خوندي شول، د خپلو وزیرانو له کړو او د خپلو خلکو له غیر سره بې علاقې پاتې شو.

د دولت چارې ټولې اکرم خان الیزي او فتح خان بارکزي ته وسپارل شوې، لومړني یې د درانیو د اشرافو ټول اوصاف لرل، دې مغورو، د لوړ روح خاوند او سرزوری و، په لګښت کې سپموونکی و، خو کتجوس نه و. له خپل ګوند سره په خپل دریغ کې کلک او په هغو ټکو ټینګ ولاړ و، چې دده په وطنوالو کې معمول وو، فتح

^۱ شاه زمان د خپل بند په وخت کې کوه نور، چې د نړۍ یو ډېر قیمتي الماس دی، له ځینو نورو جواهراتو سره د خونې په دیوال کې پټ کړ، چې د شاه شجاع د جلوس ته وروسته وموندل شول.

^۲ د واک ګټلو په لاره کې دغه د وحشت عمل د شاهزاده همايون له ږنډېدو سره یو دی، خو په دې توپیر چې د هغه د سترگو ګاټې اېستل شوې وو او د شاه زمان د سترگو ګاټې پرځای وو، خو خپرل شوې وو، ژباړن.

خان له دغه وخت نه وروسته د درانیو په تاریخ کې له ډېرو وکلیو او مشهورو کسانو څخه گڼل کېږي. چې اوس د وزارت په مقام ناست دی او د خپل بې علاقې واکمن په نامه ستر قدرت په لاس کې لري. د شاه محمود د توپاني او لنډې بریالۍ دورې پرته دده د ژوند لومړۍ برخه په دسیسو او سرتېرو کارونو کې تېره شوې. کله یې یو یاغي پوځ په ډاډه ماري حمایت کاوه او کله یې له پاچا سره په حسادت او نازک ملگر توب ژوند تېراوه. دده خوی هغې دی، چې توقع کېږي، دغسې شرایطو هغه ته داسې شکل ورکړي دی.

څنگه چې پدې مرغیو دی د تابع حال ته راگوز کېږي نه دی، روحیه یې ثابت پاتې شوې او فعالیت یې لوړ شوی نه دی. ټول په دې اعتراف کوي، چې دی ژور او د لوی استعداد خاوند دی، دده خپل پلویان له دده سره ډېره مینه لري. دی خپلو پیروانو ته د حاتم طایي په څېر سخي دی او هېڅ راز دسپلین په هغوی نه تحمیلوي، څنگه چې دی په هېڅ ډول په کوم پرنسپ مقید نه دی او له ناڅاپي اوښتونو سره روږدي دی. له هرې هغې موقع نه چې قسمت یې په مخ کې ورغورځوي، گټه اخلي چې خپل پلویان شتمن کړي او د هغوی او خپل جذبات آرام کړي. بې له دې چې انصاف یا عدل یې په نظر کې نیولی وي، دی که څه هم ډېر سخت شرايي دی. د خپل گوند گټې تل په نظر کې لري او که چېرې یې له نظره وغورځوي، د هغه غفلت د هغه د خپلو تصمیمو په گړندیتوب او د هغه په تعمیل کې د هغه په قوت او پریکړې جبران کېږي. ویل کېږي، چې په ونه جنگ او ښکلی ځوان، خو یو څه ډنگر دی، څو یوڼه یې شرم او متواضع دي او دده له کړو سره شدید تضاد لري، چې هغه په برابر توگه د شرم، وېرې او د زړه سوي له اغېزې نه پوره خالي دی.

د شاه محمود په دربار کې ډېر نور مشران هم وو، چې هغوی لم و ډېر هغسې واک لاره، چې یا د دوی له نسب یا لیاقت یا زیاتره له شاهي توجه او له غالب گوند سره د دوی د علاقې له لامله پیدا شوی و. له دغو نه هر یو دغې دورې له بې پروایۍ نه په ناوړه استفادې سره کولای شول، بې له کوم قید نه له هغو پرته، چې د هغه د رقیب جذباتو پرې تحمیلول لوټماری وکړي او شخصي دښمنۍ وپالي. له ازادۍ نه ناوړه استفاده په زیاته اندازه په عسکرو کې مروجده وه، چې دربار په هغو اتکا لرله او داسې ښکاري، چې د هغو پرله پسې ناارامیو نه، چې د شاه محمود تر خلع کېدو پورې وپایېدلې، دده د سلطنت دوره تر یوه منظم حکومت نه زیات د یوه نظامي ماجرې غوښتونکي موقعتې پرې ته ډېر ورته وي.

په دغه وخت کې د شاه محمود حکومت په مرکز کې ښه ځای پر ځای شوی و. خو ولايتونه لا د هغه تر حاکميت لاندې نه وو راغلي.

هرات د هغه ورو فيروزالدين ته پرېښودل شوی و. چې هغه محمود د پاچا په توگه منلی و. خو په هرات باندې يې دغسې حکم چلاوه لکه خپلواک وي. شمال ختيځ قومونه لا هم د شاه زمان په خوا ولاړ وو. نور ولايتونه يې له دې چې د هېڅ يوه خوا په پلوی يې خپل ملاتړ اعلان کړی وي. ښايي د تخت په سر د لانجې د وروستۍ پرېکړې په انتظار کې وو.

د شاه محمود مهم رقيب، چې پاتې شوی و، شاهزاده شجاع الملک د شاه زمان سکه ورور و. دغه شاهزاده، چې په دغه وخت کې شل کلن و، د ساتونکيو له يوې وږې ډلې سره په پېښور کې پرېښودل شوی و. د شاه زمان کورنۍ او د دولت نږدې ټول جواهر او ثورې شتمنۍ ده ته سپارل شوې وې. له هغې ناڅاپي ورسې وروسته، چې دده د ورور له ماتې پيدا شوې وه، ده وپتېيله، چې ځان پاچا اعلان کړي او له غاصب (شاه محمود) سره د يوې منظمې نښتې لپاره تيارۍ ونيسي. نو ده له دې امله د پېښور د شاوخوا قومونو په مېنځ کې ډېرې روپۍ وپېښلې او ډېر زړه يې وليدل، چې د برو درانيو ډېر گسان د هغه تر پېرغ لاندې ټول شوي دي.

داسې ښکاري، چې ددغه اقدام په نتيجه کې د شاه محمود په دربار کې نسبتاً لوی خطر حس شوی وي، دده داعي لا دوخته د حکومت د ټولنيزې کمزورتيا له لامله له مجبوريته لرېدلی و. چې د هېواد ټول خلک يې د درباريانو او عسکرو خپل سړی ته پرېښي وو. يوه دسيسه چې د مختارالدوله له خوا د شجاع الملک په پلوی جوړه شوې وه، کشف شوه خو دغه دروند سړی ونیول شو او دسيسه شنه شوه.

د (۱۸۰۱) کال د دسمبر په لسمه شجاع الملک له پېښور په کابل باندې د حلي لپاره روان شو. ددغو دواړو ښارونو نږدې نيمایي واټن کې دی د محمود له پوځ سره. چې هغه له درېو زرو مېړنو جوړ و او د اشپان په تنگ ميدان کې، چې غونډ يو احاطه کړی و او د سره رود سيند يې په مخ کې بهېده، مخامخ شو. له شجاع الملک سره په دغه وخت کې لږ تر لږه لس زره مېړونه موجود وو، خو دوی ټول پر درانيان وو او که څه هم دوی د خپلو خپلونو له جنگونو سره روډې دي وو، له منظم جنگ او د هغه له دسپلين سره ناشتا وو. د جنگ په پيل کې د شجاع الملک پوځ بريالی و، خو دده پر دراني پوځيان له گډوډۍ نه د خپلې گټې په اميد وو، همدا چې په دې فکر شول، چې بری قطعي شوی له خپلو ليکو څخه ووتل او د پاچايۍ خزاني په لوټلو يې پيل وکړ، چې شاه شجاع د بې احتياطي له لامله له ځان سره د جنگ ميدان ته راوړې وه. فتح خان له دغې موقع نه گټه واخيسته او د خپلو بارکزيو په

سر کې یې برید وکړ او د شجاع په پوځ کې یې گډوډي اخیستله ورسوله. په دغه وخت کې د جنگ نتیجه قطعی شوه او شجاع له یو څه زیږونو سره د خیبر غرونو ته وتښتېد. چې هلته د تخت گټلو او غیلي دعوي لپاره د نورو شېبو انتظار وباسي.

د غلزيو پاڅون

د شجاع د پوځ په ښکېلو د هېواد آرامي غوندي نه شوه او له هغه وروسته یو داسې پاڅون وشو، چې نږدې ده نه یوازې د محمود واکمني، بلکې د درانیو د حکومت لپاره مهلک ثابت شي. غلزي د احمد شاه له پاچایي نه وروسته پوره آرام وو او په ظاهر کې له درانیو سره پوره پخلا شوي وو. د دوی د پاچایانو له روزاتو سره ډېر ښه چلند کېده او عبدالرحیم خان د دوی د پاچایي کورنۍ د سرسري ته د شاه زمان له خوا مستمري معاش ورکول کېده. سر بېره پردې هغه د پراخو میراثو څمکو څښتن و. له نورو غلزيانو او ښایي له نورو قومونو سره په گډه یو څه یې عدالتی کېده. خو درانیو هېڅ داسې کار نه وکړی، چې له هغو نه د دوی په ضد د دښمنۍ علامې څرگندې شي، خو غلزيو له دوی سره پخوانۍ دښمني له یاده نه وه اېستلې او د درانیو د واکمنۍ کمزوري دوی ته ښه موقع په لاس ورکړه، چې خپله خپلواکي بیرته ترلاسه کړي.

دوی د خپل پاڅون نقشه لومړۍ په کابل کې جوړه کړه، چې هلته د دوی ډېر مشران موجود وو. دوی پاچایي تاج عبدالرحیم خان ته ورپه سر کې او دی که څه هم په هندغو وختونو کې د حکومت له خوا پرې ظلم شوی و، د دغه پاڅون له نظره په ډېره کې و او د هغوی تجویز ته یې ډېره نازېه غاړه کېښوده. دغه مشران وروسته د خپلو قومونو د پاڅولو لپاره له کابل نه لارل او ډېرې جرگې یې سره وکړې، چې په هغو کې یې د عملیاتو پلان جوړ کړ.

یو پوځ په دې وگومارل شو، چې د کندهار د درانیو منځه ونیسي او د غلزيو نور پوځونه کابل ته غیر شول. دغه وروستی پوځ په لومړي سر کې د غزني په مقابل کې وغوڅېد. په لار کې یې ډېر واره حصارونه ونیول او د غزني حاکم ته یې د جنگ په میدان کې ماتې ورکړه، خو په خپله ښار مقاومت وکړ او غلزي، وروسته له هغه چې د ښار د شاوخوا فصلونه او باغونه یې له منځه وړول، د ښارګرو ژوند له لارې په لوگر ننوتل. په لار کې ډېر نور غلزيان له دوی سره په مارش کې ورگډ شول.

د درانیو حکومت د دغو اقداماتو په ضد دومره لږ ځیر و، چې یوازې هغه وخت چې دوی غزني ته ورسېدل، پاچا ته د دوی د پاڅون لومړۍ خبر ورسېد. ممکنه نه ده، د هغې سختې وارخطایي بیان وشي، چې دغه نابېره پېښې په کابل کې پېدا کړې. حکومت شوی و او د هېواد زیاتره برخې ټاکړاړې وې، هغه یو څه پوځ چې پاچا لاره.

پېښور ته استول شوی و او له قلام شاه او د درانیو مشرانو له نوکرانو پرته، چې له هغوی سره په دربار کې وو، له دې سره نور هیڅ عسکر موجود نه وو، خو د شمېر دغه لږوالی تر څه حده په دغه اتفاق او چمتوالي سره جبره شو، چې له دغسې گډې خطري څخه پیدا شوی و. درانیو ځانانو، د هغوی خپلوانو او آن د هغوی نوکرو وسله پورته کړه او بې له معاش نه د خدمت لپاره حاضر شول، هغوی چې بې وسلې وو د پاچا په وسلو سربېره شول، په دې ډول یوه داسې ډله پوځیان تنظیم شول، چې شمېر یې درې یا څلور زرو ته رسېده.

په دغه وخت کې مختارالدوله له بند نه خوشې شو او د پاچایي پوځ قومانداني ورته وسپارل شوه. د نومبر په دولسمه دوی له کابل نه وخوځېدل او د غزني پر لاره روان شول، خو زړ خبر شول چې یاغیان له دغه غاښونو اوښتي دي، دوی هم خپله لار واپوله او سجاوند ته په رسېدو سره د غلزيو له پوځ سره مخامخ شول. د دوی دغه پوځ له تر لاسه شلو زرو مېړنه تنظیم شوی و، خو دوی نږدې ټول پلي وو، ټول خراب مسلح وو او ځینو یې له کورتکو پرته نور هیڅ وسلې نه لرلې، تر ډېر کم د سپلین لاندې وو او له هر ډول نظم نه عاری وو. درانیان په درېو لیکو باندې ووېشل شول او په اونیانو باندې بار گولي لرونکي ټوپکونه یې په مخکې ولاړ وو. دوی په دغه ترتیب سره له غلزيو سره د مقابلې لپاره ودرېدل، چې هغوی بې له دې چې د دوی د هغو ډزو پروا ولري، چې په دوی خواله کېدلې، په ډېرې گډوډۍ سره پرې و دانگل شخه وخت کې، چې له ټوپک لرونکیو اونیانو واوښتل، د درانیو په لیکو یې ډېره سخته حمله وکړه، هغه لیکې، چې د دوی په مخ کې ولاړې وې، دوی ته لاره ورکړه او داسې ښکارېده، چې پرې د غلزيو په برخه وي، ترڅو د درانیو ځای پر ځای برخو د غلزيو په دواړو دانگل او د هغوی د پرمختګ مخه یې ونیوله او دې ته یې اړ کړل، چې د ځان ساتنې په لټه کې، غلزي ګډه هم په دغه برید تړنه شول، خواره نه شول، بلکې ټول زرین کلا ته په شا شول، چې هغه د جنگ له میدان نه نږدې په شپه میلۍ کې د غونډیو د پاسه پرته وه، دا د دوی خپل حصار و. درانیان د لارې تر یوې برخې په دوی پسې لاړل، خو څنگه چې په هغوی یې ښه اثر کولای نه شو، له تعقیب نه یې ډډه وکړه.

غلزيو ته په شپه کې ملاتړ ورسېد او بل سباوون دوی له کلا نه ووتل او د کابل په لور یې مارش وکړ او درانیان یې په لږ واټن کې خپل کچین اړخ ته په شا پرېښودل. دوی شاهي کلي ته، چې له کابل نه یو څو میله لرې پروت دی، د ماښام په لومړي تیاره کې ورسېدل. په داسې حال کې، چې درانیان بې خبره شاته پاتې وو، هغه ټوله ورځ پر ځای پاتې شول. بل سبا دوی د غلزيو له مارشه خبر شول او په ډېرې

بیمې او ویرې د امین الملک کلي ته ورسېدل، چې د ښار او دښمنو د پوځ ترمنځ پروت و.

غلزبانو، چې تراوسه پورې یو څه لږل، په شکاوې او زورونې یې پیل وکړ. په شپه کې یې شاوخوا کلي د عبدالرحیم خان له کوټښونو سره سره، چې منع کول یې، لوت کړل او په سبا یې په درانیو باندې د برید لپاره یې له اوامرو او په ظاهر کې یې له ګډ فعالیت نه په مارش پیل وکړ. دوی پوره مات شول او ډېره مرګ ژوبله یې ولیده. ویل کېږي، چې په جنگ او تېښته کې له دوی نه درې زره میړونه ووژل شول او نور یې په خپلو سیمو کې خواره شول. درانیان وروسته کابل ته ستانه شول او هلته یې د دښمن له سروټو نه، چې د جنگ په میدان کې وژل شوي وو، څلی جوړ کړ.

د غلزیو دویم پاڅون

په دغه وخت کې د ژمي پیل د نورو نښتو مخه ونیوله. غو د بل ۱۸۰۲ کال په پسرلي کې غلزیان د پخوا په څیر بیا پاڅېدل، خو دا ځل تر پخوا منظم وو، دا ځل د غلزیو نږدې ټول خپلونه په جنگ کې شامل شول. ویل کېږي، چې د دوی ټول شمېر پنځوس زره میړه ته رسېده. داسې پرېکړه شوې وه، چې د عبدالرحیم په مشرۍ په یوه ډله میړونه په کابل باندې د جنوب له خوا او یوه بله همدومره ډله میړونه به د فتح خان بابګرزي په مشرۍ د ختیځ له خوا برید وکړي. په داسې حال کې، چې د لسو زرو میړو یو پوځ به درانیان په خپلو منځو کې بوخت وساتي، ددغه هر پوځ په مقابل کې یو درانی پوځ ودرېد او درې نښتي وشوي. ټولې نښتي د درانیو په پوره بری پای ته ورسېدې.

په ټولیز ډول ویل کېږي، چې (په خپله دغه رپورټ که سم وي که ناسم نېسي، چې هېواد په څه حال کې و) دغه درې جنگونه، د شاه شجاع په قوماندانۍ د خیبریانو ماتې او په بلخ کې د اوزبکانو ماتې د (۱۸۰۲) په مارچ کې په یوه ورځ پېښ شول.

له دغې نښتې وروسته د پاچا د پوځ یوه برخه د غلزیو د ملګر د لوټلو لپاره واستول شوه او د خپلو دغو عملیاتو په دوره کې یې په ملاښادي کې د (۱۸۰۲) د می په (۱۱مه) د غلزیو یوولس زره کسيز پوځ ته ماتې ورکړه. ددغه قوم له خوا دا وروستی مقاومت و.

په دغه نښتي سره د حکومت یې رحمې پای ته ورسېدې او وروسته له هغه، چې ګواږي شوه، غلزیو سره ګټه منې هڅې چلند کېده، لکه څنګه چې د دوی له یاغي کېدو مخه ورسره کېده.

د مخه وویل شول، چې شاهزاده شجاع په هغه ورځ مغلوب شو، چې غلزیان په

د روسو جنگونو کې مات شوي وو او دا چې شاهزاده شجاع له دولسو زرو غیبریانو سره په پېښور باندې وده مخه شو او د دغه ښار منظم پوځ ورسره مقابله وکړه. یوه نښته وشوه. چې په هغې کې غیبریان له درنو تلفاتو سره مات شول او څنگه چې جنگ په اوږې کې وشو، ډېر شمېر میړونه مړه کې له دې، چې خپلو غرونو ته پناه یوسي، سره شول. شجاع په ډېر کم او خپل پخواني پټونځي ته لاړ.

د شاه محمود د حکومت ضعف

اوس نو په ټول هېواد کې پوره کراري ټینګه شوه، خو حکومت د کمزورتیا په خراشېښې وړ حال کې ډوب شو. یواځې یو څو ولایتونه فتح شوي وو. د بلوڅو خانانو او د پښتو ډېرو قومونو له دې څخه ډډه کېږي وه. چې داسې یو ګډوډ حکومت ته غاړه کېږدي او څنگه چې خزانه تشه وه، پاچا د هغو وسایلو له لرلو نه عاجز و. چې د پاچایي واک د اعادې لپاره په کلکو اقداماتو لاس پورې کړي.

فارسیانو د پاچایي له ګډوډ حال نه ګټه اخیستې وه او په یوه یرغل سره یې د ټول فارس خراسان فتح کېدې بشپړه کړې وه. هغه وروستی ځای، چې دوی تر خپلې ولکې لاندې ونیو مشهد و او په دغه ښار کې نادر میرزا او د نادر شاه د کورنۍ اته ډېرش نور غړي ونیول شول. دوی تهران ته یووېل شول او هلته له یوه ماشوم پرته نور ټول ووژل شول.

د فتح علي شاه یو زوی په مشهد کې د فارسي خراسان د حاکم په توګه ځای ونیو او د فارسیانو له خوا د دغه ملک فتح له همدغه وخت نه پیل کېږي. که څه هم تورشیش تر (۱۸۱۰) پورې لاندې شوی نه و او ګومان کوم، چې نادري کلات تر اوسه هم آزاد دی. مشهد د (۱۸۰۲) په اوږې کې لاندې شو.

د غلزیو د جنگ په پای کې او د شجاع الملک تر ماتې وروسته حکومت له سلاسي خطرونو څخه ځان خوندي ولید او فرصت یې وموند، چې سرکښ ولایتونه یو ځل بیا لاندې کړي. خو لکه څنگه چې په داسې یوه حکومت کې یې توقع کېږي له باندې څخه خونديتوب، په حاکم ګوند کې د مشرانو په تېره د اکرم خان او فتح خان په منځ کې له قوي مخالفت سره ملګری شو. خو وروستی په پای کې د هېواد د سهیل ختیځې سیمې د ګزارولو لپاره د یوه پوځ په سر کې واستول شو. دی لومړی پېښور ته لاړ. هلته یې له مشرانو نه په زور پیسې ترلاسه کړې او پنځوس زره روپۍ یې د کشمیر له حاکم نه واخیستې. بیا یې د جنوب پر لور د کوهات، بشو او دامن له لارې مارش وکړ او چې دی دمخه ته، مالیات یې غوښتله. د وزیرو د قوم په ایلولو کې یې ډېره موده تېره کړه او د هغوی د ملک له ټولولو وروسته یې کندهار ته په مارش پیل وکړ. چې د ۱۸۰۳ کال په اوږې کې هلته ورسېد. له هر ملک

نه چې تېرېده. د هغه چارې یې تنظیمولې.

د شجاع الملک په غیاب کې په دغې سیمې کې غو مهمې پېښې شوې وې. شجاع الملک له خپلې ماتې وروسته په پېښور کې د فتح خان تر رسېدو پورې د اپرېدو د ملک په چور کې پاتې شوی و. دده پخواني پلویان تر دغه وخته هم ورسره پاتې وو او دې یې لاهم د پاچا په توگه گانده، خو داسې ښکارېده، چې دی د پاچا کېدلو لپاره له ټولو گوښوونو تېر شوی و او نېدې خپل ټول وخت یې په لوستلو او له خپلو نظامي پلویانو او له ځینو هغو علماوو سره، چې له ده سره ملگری وو، په بحثونو تېراوه. پېښور ته د فتح خان راتگ له دغو مړه لوی پوځ سره په چور کې دده استوگنه خوندې ونه ساتله او دی دې ته اړ شو، چې نور هم سېل ته لاړ شي او د کانډو په غرونو کې پناه ومني. په دغو غرونو کې ده خپلو گرځېدو ته دوام ورکړ. د خان او خپلو پلویانو ژوند یې کله د جواهر په پلورلو او کله د هغو خلکو په پلمستیاوو سره تامیناوه، چې دی د هغو ملک ته ننوتی و. دی د (۱۸۰۲) کال په ساره ژمي کې په بلوچستان کې د شال یاد کوټې ښار ته نېدې په همدغه حال کې و. خپل عرض بیگي او ابو الحسن خان یې د خپلو ځینو جواهر د پلورلو لپاره شال ته واستول، خو په دغې ځای کې د پیروونکیو پیدا کول کوم اسان کار نه و. دوی په مستندو سره دغه شاهزاده ولید، چې له ډېرې هڅونې نه یې خپل وېږي پلویان پرېښي وو او دوی د لیدو لپاره د هغوی مخې ته ورغی، چې د معاملې له بری نه خان خبر کړي. څه وخت، چې دی د هغو په ټاکامې خبر شو، مدد لاسه یې خپل ستر مشاوران د مشورې لپاره وبلل، چې یوه چاره ورنجوړي. د بد مرغي په دغه سخت حال کې ضبط بیگي وویل، چې په هغه ورځ شال ته یو لوی کاروان راغلی و او د شجاع له زړه نازېه توب سره سره د هغه د لوټلو لپاره مدد لاسه پرېکړه شوې وه. نو د شاهزاده عسکر له دغه ښارگوټي نه چارې پر شول او سوداگرو، چې د وتلو لار پنده ولیده، خپل مالونه یې هغو ته تسلیم کړل او دغه شاهزاده په لاسلیک یې سندونه واخیستل، چې په هغو کې په راتلونکي کې د هغو پیسو د بیرته ورکولو ژمنه شوې وه. (شجاع وروسته له خپل جلوس نه ډېرو ته خپلې پیسې ورکړې).

دغه کاروان د مالونو بیه له درې لکو روپیو نه ډېره وه او نه یواځې د دغه شاهزاده موجودې اړتیاوې یې لرې کړې، بلکې په دې یې برلاسې کړ، چې په کندهار باندې د برید لپاره یو پوځ منظم کړي. چې په هغه کې مدد خان د همدغه نامه د یوه پخواني مشر زوی له هغه سره مرسته وکړه، خو دغه کوښښ ددې لپاره ټاکام شو، چې عملیات په گډه ونه شول او شجاع دې ته اړ شو، چې غرونو ته پناه یوسي او هلته دده پوځ ژر خور شو.

د خلكو نارضايت

په همدې وخت كې د محمود حكومت په پسر، مخ په خورې روان و. د پاچا د كمزورۍ او لټې له امله خلك دده له حكومت نه پېزار شوي وو. دده له امر و نه پې له دې، چې سرغړونكې څه جزا وويني، سرغړول كېده او دده ماموران دومره پې اهميته شوي وو، چې نه پې شو كولاي په مركز كې عادي كړاري خوندې وساتي. غلام شاه (د پاچا قزلباش ساتونكې)، چې د خپلو نظامي عادتونو تشدد پې له خپلو ذاتي بد اخلاقو سره يوځاى كړى و، د ډېرو افراطي افعالو مجرم وو او دوى د كابل په اوسېدونكيو كې سخته خرابي پيدا كړې وه.

د كابل اوسېدونكي د دوى په ظلم او لوتخاړۍ دومره ډېر نه و پارېدلي لكه چې خپل شراقت ته د دوى په سپكاوي سره پارېدلي وو. دغه گمړلى شديدې شوي او نارضايت، چې په هغو سره پيدا شو، د فتح خان په غياپ او د اكرم خان په مړينې سره نور هم خطه ټاك شو. چې پاچا پې له خپلو دوو تر ټولو زېورو او قوي وزيرانو څخه يې برخې كړ.

د غلام شاه له كړو نه شو څو څله شكاياتونه وشول. خو شاه محمود هغو ته غوږ و نه ښه، چې د هغو له كړو ورو سره دده علاقې دده ذاتي لټې نوره هم پې زياته كړه. په داسې حال كې، چې خلك پې پېزاره كړي وو. دى په همدې ډول د خپلو عسكرو له خپه كولو نه چې هغوى پې د خپل واك قوي ملاتړ بلل، وېرېده. د هغوى پلوي دده د رهييت نارضايتي ډېره كړه او داسې لوړ رتبه كسان لې نه وو، چې غوښتل پې دغې پارېدنې ته لمن ووېي او د هغو له عراقبو نه گټه واخلي. ددغو كسانو ډېر شمېر پې له لومړي سر كې احمد خان نورزي او گوډ نواب خان وو. دوى د احمد شاه د دربار لويان وو، چې د پخوانيو وختونو د درانيو ښېگڼې او تعصبات پې تمثيلول، خو ددغو ټولو شور او زوږونو رښتينى خوځوونكې مختارالدوله و او دى دغسې يو شخص و، چې په داسې موقع كې د مشرتابه لپاره پې پې ساري توگه مناسب و.

د مختارالدوله شخصيت

ده د اعتدال په جامه كې آن جهاني عزتونو ته په سپك گټلو سره خپل هوسونه او د واك خپلولو لوړې هيلې پټې كړې وې. دى له ډېر وخت راهيسې د نه وزير كېدلو له لامله، چې دغه مقام پې خپل ميراثي حق باله، غوسه و او حكومت چې دده له لوړو دعاگانو څخه خپرو، ده ته پې د هغه عزت له ورگولو او په ده له باور كولو څخه ډډه كړې وه، چې دى د خپلو سترو خدمتونو له لامله د هغو مستحق و. دى ددغسې صفتونو شاوند و، چې پخپلو وطنوالو كې پې په يقين سره محبوب گاوه.

په زړورتیا کې یې نوم لاره او دده د ملت ټول کمالونه په ده کې موجود وو. د پیسو یې هېڅ پروا نه کوله. هغه یې د خپلې موخې لپاره یواځې یوه وسیله ګڼله. له دېدې او شان او شوکت نه یې بد راتلل.

ده آن د ملنګانو جامې اغوستلې او د هغوی غوږونه یې غوره کړي وو او داسې ښکاري. چې په یوه شخص کې د عسکر او سیاستدار په توګه دغسې معلومي درجې او نوم او دغو اوصافو په دې خپلې وطنوالو ته ډېر محبوب ګرځولې وي. هغه وخت چې دې وزیر و آن ډېر ښکته شخص هم ده ته ور تلای شو، توپیر نه کاوه. چې دې به یا په خپل کور کې یا د باندې و. لکه چې زیاتره وخت به یې له نوګرو ګله ګله پلې بیرون ووت. دې تل له نورو سره د مرستې لپاره تیار و او که ده خپل مراجعین په خپل زغم او پټې خولتوب سره نه شو قانع کولای، بیا نو دده یواځینې رجوع په وعدو کې وه. بې له دې چې د ترسره کولو پروا یې ولري، ده ډېرې وعیدې ورکولې. دې د خپلو دښمنانو په مخ کې د ډېر ښه طبیعت او اعتدال خاوند و او ده خپل دښمنان د هغوی د تېرو ګناهونو له لامله نه یواځې بخښل، بلکې پرېښودل یې، چې مزاحم اوسي. بې له دې، چې هغه وخت، چې دده په قدرت کې وي، ورته جزا ورکړي.

دغو صفتونو ډېر خلک دده پر لور دغسې جذب کړي وو، چې هغوی په اسانۍ سره د هغه د واک خپلولو هڅه، د هغه بې پرښیې، د دسیسې لپاره د هغه لېوالتیا او د خپلې او دوه مخۍ لپاره د هغه میلان درک نه کړ. ده په ځانګړې توګه د بغاوت لیاقت درلود. چې په هغه کې یې له مذهب نه هم د یوه رول د ترسره کولو لپاره قدر واخیستل شي. دې د خپل بلار وژیر شه ولي خان په مړینې سره دې ته اړ شوی و. چې بلوچستان ته یوه یوسي او هلته د خپلې جلا وطنۍ دوره په تحصیل کې تېره کړي، تر دې چې ده تر ټولو رځته د پېښور په ملکونو کې د یوه نوی او وتلي ملا په توګه نوم ګټلی و. دې د ډېرو درانیو په پرتله د عبادت په اشکالو کې ډېر بې پروا و. خو له مني مذهب سره یې تل ډېره مینه ښکاره کوله او ممکن لرله یې هم. دې علماء او سپېڅلو کتونو ته یې درناوي کې ډېر ټینګ و او سید احمد، چې په خلکو کې په میر واعظ مشهور و او په دغو صفتونو متصف و، دده ډېر نږدې ملګری و.

میر واعظ د لوړ استعداد څښتن و او په دغو څلږ حج کولو او د تقوی او صادقانه ژوند په لرلو یې په کابل کې ډېر لوړ نوم او نفوذ ګټلی و. دده قدرت په هغې آزادۍ سره ټینګ شوی و. چې ده د کابل د دربار د عیبونو په اړه، د اخلاقو د ټولنیز فساد په اړه او د هغه هڅو په ضد، چې امامیانو ته په ښکاره توګه ورکول کېده، وغځولنه کول.

د مذهبي ډلو نښه

مير واعظ لا پخوا د پاچا د ساتونكيو د افراطي اعمالو په ضد شاه محمود ته د رسمي شكايات په كولو سره غرگند شوي و او كېدای شي د ټوليز پانجون په لومړيو پېر اوونو كې د ناراضيانو غرگند مشر وشمېرل شي. ناراضايي تونده ښه ډېر شوي وو، چې يوه پېښه ددې لامل شوه، چې هغه په غرگند پانجون واړوي. دغه پېښه د يوه امامي له خوا د كابل د يوه ځوان وژل و. چې له هغو سره يې جنگ كړې و. خلكو داسې وگڼله، چې دغه پېښه له اماميانو نه د محمود د پلوي له امله پيدا شوې او دوی د يوه شهيد په توگه د هغه په جنازې پسې روان وو. چې په دوی د اماميانو د يوې ډلې له خوا وژې وشوې او دوی مجبور شول له جنازې سره د مير واعظ گور ته لاړ شي. دغه نوي تېري د خلكو پارونه لوړ حد ته ورسوله او دوی د غلام شاه له غيبت ته په استفادې سره، چې هغوی له پاچا سره وو، د هغوی په يوې محلي بريد وکړ او هغه يې تر يوه لنډ مقاومت وروسته لوټ کړ.

دغه جنگ په بله ورځ په لاشدت پيل شو. د كابل له شپې گروهې نه خلك د سنيانو د ملاتې لپاره راټول شول او د كوهستان ډېر خلك، چې په پلټه يې تړپكړ وسلوال وو، د هغه ځای د يوه پير په مشرۍ پاڅېدل.

مختارالدوله او نور دراني مشران په دغه وخت كې ښكاره وليدل شول، چې خلك يې دې ته بلل، چې د خپل مذهب لپاره و جنگيې. په داسې حال كې، چې مير واعظ شهيدانو ته د جنت د نعمتونو وعده ورکوله او د بريد په مشرانو باندې يې د زرمزرم سپېڅلي چيني هغه اوبه شيندلې، چې ده له ځان سره له مكې نه راوړې وې. دواړه خواوې د اوړي د ورځو د گرمۍ د غېر عادي شدت نه په پای كې سترې، ستومانه شوې او د ماتيام په پيل سره د اماميانو په تسليمېدو سره روغه وشوه. دغه له كوله د جون په څلورمه او پنځمه (د جوزا ۱۴ - ۱۵) نېټه پېښه شوه. دواړو خواوو په دغه وخت كې د عملياتو د موقتي اوريد هيله كوله. پاچا غوښتل فتح خان ته انتظار وباسي. چې له يوه پوځ سره له كندهار نه د كابل په خوا روان و او مختارالدوله شجاع الملك ته په انتظار و. چې د پاچا كولو لپاره يې ورته بلنه وركړې وه. خو محمود له دواړه مخكې له دې، چې ددغه بحران د حل لپاره يې تياري نيولې وي، چارې په بېرته پر مخ بوتلې. هغه داسې سوچ وكړ، چې دده سلامتي يواځې د مختارالدوله په نيولو كې ده او هغه مخكې له دې، چې ونيول شي، دده له طرحې نه خبر شو او د جولای په اتمه وټېټېده. خو له تېښتې دمخه يې مير واعظ ته هدايت وركړ، چې په ښار كې الوگولو ته لمن ووهي. مير واعظ دغه كار ترسره كړ او د خلكو غضب په ډېر مهارت سره د اماميانو پر ځای پاچا ته واړول شو. چې هغوی يې تر

وږو لاندې نيولي وو. دغه اقدامات دومره اغېزمن ثابت شول، چې هغه وخت چې مختارالدوله، له شجاع الملک سره د جولای په (۱۲مه) راوگرځېد، شاه محمود يې د عامه خلکو له خوا په بالاحصار کې کلابند وليد، خو يو هم کابل ته دنده شول. دواړه د ښار د باندې دېره شول، چې له فتح خان سره د مقابلې لپاره پوځ برابر کړي. هغه له اتو زرو يا لسو زرو مېرو سره په دغه وخت کې ښار ته نږدې شوی و، ډېو زرو دواړو خواو ترمنځ يوه نښته وشوه. فتح خان په لومړي سر کې بريالی و، ده د ډښمن د پوځ هغه برخه راځملولې وه، چې له ده سره يې په نېغه مقابلې کوله او دې د ښار په خوا وړاندې روان و. چې په دغه وخت کې د شجاع په لور يې د يو ستر مشر تېښتي اندول پوره واپاوه. له ده نه خپله ډله ورو ورو بېرته کېدله، تر دې چې يواځې پاتې شو او دې ته اړ شو، چې د خان د سلامتۍ لپاره په بېره وتېښتي.

د شاه شجاع پاچا کېدل

بله ورځ شجاع الملک کابل ته په بري توت، مختارالدوله يې ورسره يوه اړخ ته پلې روان و او ډېر نور دراني اميران په هغه پسې تلل. ددې لپاره، چې د رښتيني عقيدې د بري انطباق خوندي وساتل شي، چارچيانو ته چې د پاچا په مخکې روان وو، امر وشو چې د هغه راتگ په سني شعار يانې (چار يار) ويلو ابلاغ کړي، نه په ترکي شکل سره، چې د دربار خوښتنه وه. د بالاحصار وروسته د پاچا په نږدې کېدو سره بېرته پرېښودل شول او محمود، چې ټولو پلوريانو يې پرېښی و، خان دې ته وسپاره، چې په ارامۍ سره د بالاحصار لور کوټ ته بوتلل شي، چې هلته شاهزادگان بند يانېږي. د هغه سترگې ونه ايستل شوې، خو شاه شجاع له بده مرغه پوره دلاهل لري، چې په خپلې دغې خواخوږۍ ښودلو سره، چې ممکن په هېواد کې يې لومړنۍ مثال وي، غواښتي اوسي.

د پاچايي اوضاع

دغه اوښتون که غده هم په هغه وخت کې چارې سمې کړې، خو نتيجه يې دا نه شوه، چې د پاچا قدرت يا د دولت اهميت اعاده کړي. د نوي پاچا ښه صفتونه که څه هم ددې لپاره پوره وو، چې د يوې ځای پر ځای شوې پاچايي حيثيت وساتي، خو هغه ددغسې ډگراوت او انرجۍ خاوند نه و، چې د حکومت د اعادې لپاره، چې تر اوسه په گډوډۍ او خوږتيا کې ډوب شوی و، لازم وگڼل شي.

له هغه څخه نه، چې د محمود د سلطنت په اړه ويل شوي دي، ددې تصور کېدای شي، چې لوريان قوي او نامتوونکي شوي. پوځ له انضباط نه زړه توږن شوی، حکومت تر ډېر حده د خپل رهييت هلاکه لاسه ورکړې او هم لري ولايتونو او هم گاونډيو هېوادونو هغه ډار، چې له درانيانو نه يې لاره، د بې اهميتۍ په احساس سره، چې

سپکاري ته نږدې و. عوض کړې و. د شاه شجاع د دريځ ځينو شرايطو دده وارخطايي لا ډېره کړې وه او ددې مخه يې نيولې وه. چې حکومت خپل قوت اعاده کړي. پاچا دوه کاله په خپلو ملکونو کې فراري و او په دغې مودې کې يې څو ځله د خپل رقيب د شېرو لپاره کوټيښونه کړي وو. په نتيجه کې دې د درانيو او ډېرو نورو مشرانو د احسانونو غږه و. دا ټول دده په خپل طبيعت سره. چې احسان منلو او تلپاتې علاقې ته متمايل وو. مهم گرځېدلي وو. د مختارالدوله او د هغه د گوند له خوا دده پلټنه د نورو مدعيانو له پيدا کړې وه. چې دده د هغو خدمتونه نه شو هېرولای او اړ و. چې د هغو قدرت ته په درنه سترگه وگوري. ددې نتيجه دا شوه. چې ټول مقامونه او افتخارات ددې لپاره بس نه وو. چې د پاچا پلويانو ته د جاييزې په توگه ورکړل شي او دې اړ و. چې د خپلو تلپاتو عوایدو ډېره برخه هغو کسانو ته د بخښنې په ډول ورکړي. چې نور څه نه وو ورسېدلي. په دې ډول د پېښور نږدې ټول عواید خيبريانو ته د دوی د ملاتړ په لامله ځانگړي شول. په داسې حال کې. چې د دولتي عوایدو ډېره برخه په نورو ځايونو کې درانيو لويانو ته ورکړ شوه. هغه څه. چې له عوایدو نه پاتې کېدل. د وزير تر گوتو تېرېدل او همدا چې دده منافع د پاچا له منافعو نه جلا کېدلي. د دولتي عوایدو څخه برخه پخپله دده په لگښت لگېدله.

که پاچا په وزير باندې پوره باور کړې وای. هغه نارامي چې وروسته حس شوې. ممکن له سره پېښې شوې نه وای. ددغه وزير گټه به په دې کې وای. چې د پاچا واک يې ټينگ کړې وای. د شاه شجاع د سلطنت په پيل کې د هغه بري څرگنده کړه. چې دده دغسې کار لپاره لازمي استعداد او نفوذ لاره. خو دداسې پلان لپاره کوم کوښښ ونه شو. پاچا دې ته زړه نه کاوه. چې خپل واک د وزير گوتو ته وسپاري او د هغه پخوانيو پلويانو. چې سخته هڅه لرله. چې د قدرت خپله برخه ترلاسه کړي. په هغو لومړيو شپو کې يې د وزير په پرتله د پاچا حسادت وپاراوه او دې ته يې وهڅاوه. چې د هغه د اقداماتو په مقابل کې عمل وکړي. د پاچا او د هغه د وزير ترمنځ د هغاري توپ نه شتوالی ددې مخه ونيوله. چې د دوی د گډ دښمن په مقابل کې کوم جدي اقدام وشي. نو هر يو يې دې ته اړ کړ. چې د خپل ځان لپاره د پلويانو د موندلو په موخه د دولت شتمني ولگوي.

د حکومت ددغې کمزورتيا په نتيجه کې هر هغه مشر. چې له دربار نه ناراضی و. ددې قدرت لاره چې مقاومت وکړي او که ناکام شي يا د خپل قوم په مېنځ کې يا د هېواد په هغې برخې کې. چې د پاچا لاس په اساني سره ورته نه رسېږي. ځان خوندي وساتي او که غوښتل يې چې له دربار سره روغه وکړي. دا هم ورته مشکله نه وه. چې د ځان لپاره بخښنه ترلاسه کړي. دا ځکه چې د پاچا د چارو وضع د هغه

قدرت لپاره دا لاهم اړینه کړې وه، چې نظر دې ته چې د پښتانو ته جزا ورکړي، له دوستانو سره روڼه وکړي. له جزا نه د معافي دغه ډاډ د دغې دورې بغاوتونو ته یوه ځانګړې ځانګړتیا ورکړه. چې هغه په ډېرو ډېرو لاملونو وشول او ډېر سطحې وګټل شول. د دریار له خوا یوې ډېرې وړې پارونې هم د سړسړي د بغاوت پر لور متعایل کولی شول. د یوه یاغي له خوا یو ډېر سپک تېری هم د دې لامل کېدای شو، چې بېرته یې دریار ته ولېږي یا یې د یوه نوي ګوند د جوړولو لپاره وهڅوي او دغه ټول نظر دې ته، چې د یوه داخلي جنگ شکل ولري، د ماشومانو ترمنځ د یوې لویې بڼه مخوره کړې وه.

خو د پاچا او د هغه د وزیر ترمنځ حسد تونده د شاه شجاع له جلوس نه ډېر وروسته څرګند شول او د هغه د سلطنت پیل آرام او نېکمرغه و.

د نوي پاچا لومړنۍ کار دا و، چې خپل ورور شاه زمان له بند نه ازاد کړي، بیا ډېر ژر ملا عاشق چې له شاه زمان سره یې خیانت کړی و، ونیول شو او د خپلې نمک حراسې او خیانت له لامله مجازات شو. دا یواځینې اقدام و، چې د حکومت په بدلون عملي شو، د مختارالدوله د حکومت نور ټول اقدامات د روغې جوړې لپاره وو او د دې لپاره وشول، چې د داخلي جنگونو هغه غاړې له منځه لاړې شي، چې تر ډېرې مودې یې غلبه درلوده. ده په همدې وخت کې په ډېر قوت او بري سره دې ته غیر شو، چې یاغي ولایتونه تابع کړي او ټوله امپراتوري خپل پخواني حال ته وګرځوي.

کندهار ته د پوځ استول

لومړی کندهار ته یو پوځ واستول شو، چې تر دغه وخته د شاهزاده کامران او وزیر فتح خان په لاس کې و. دغه ځای یې له ستونزې ونیول شو او هغه ځه، چې ډېر مهم وو، دا وو چې تر هغه وروسته ډېر ژر فتح خان ترغیب شو، چې نوي پاچا ته ځان تسلیم کړي.

اوس نو د دغه قوي او فعال شخص د جلب لپاره یوه ډېره ښه موقع ترلاسه شوه، خو له هغې نه استفاده ونه شوه او له هغه وروسته د غسې ناوړې پېښې راغلې، چې د شاه شجاع د سلطنت پاتې دوره یې ناآرامه کړه، تر دې چې په پای کې دی هم له تخت نه وشړل شو. له دریاره د فتح خان هیلې زیاتې نه وې او د هغه مقام له غوښتلو څخه نه اړیښي، چې دده د پلار په لاس کې و، خو دغه مقام له هغه نه وسپړول شو او دا کار بیا د پاچا د بې تدبیرۍ یا د وزیر د حسادت له لامله وشو او فتح خان په دریار کې له یوه لنډ تم نه وروسته هغه په تنفر سره پرېښود او په ګرځګ کې خپلې کلا ته لاړ.

د شاهزاده قیصر یاغیتوب

د وزیر فتح خان د نارضايت اغېزې په مغور لومړیو شپږو کې په شدت سره حس شوي. څنگه چې د (۱۸۰۴) په جنوري کې کله، چې پاچا د دېرشو زرو مېرو یو پوځ په پېښور کې غونډه کړ او د کشمیر او سند د حاکمانو په وېرولو د خپلو ملکونو د پوره ارامولو په تکل کې و. په کندهار کې د یوه بغاوت خبر ورته ورسېد، چې دی اړ شو له خپلې طرحې نه واوړي، ددغې پېښې له ظهور او پرمختګ نه هغه غیر جدي والي او بې ثباتي څرګنده شې. چې د پښتنو د تېرو داخلي جنگونو ځانګړی تیاوي څرګندوي. د کندهار حکومت شاهزاده قیصر (د شاه زمان یوه زوی) ته سپارل شوی و او احمد خان نورزی، چې له شاه زمان نه د هغه تېښته په سني مذهب باندې د هغه د کلکې عقیدې له لامله له یاده ایستل شوې وه، د هغه نایب ټاکل شوی و. فتح خان دغسې وسایل وموندل، چې دغه ځوان شاهزاده ترغیب کړي، چې احمد خان بندي کړي او کوښښ وکړي خپل ځان پاچا کړي. نو احمد خان ونيول شو، خو که څه هم له دې سره ډېر سخت چلند وشو او سپکاوی یې وشو او د هغه د ډېر لوی شخصیت د سپکولو لپاره د پیل په زنځیرونو وتړل شو. همدا چې دغه شاهزاده او وزیر فتح خان د کابل په ضد د خوځېدلو لپاره تیار شول، دوی هغه له پټه نه ازاد کړ او د ښار د قلعې چارې یې وروسپارلې.

نتایج یې هغه شول، چې انتظار یې کېده، د احمد خان زوی شاه شجاع ته تسلیم شو او په دغې پېښې سره قیصر ماتې وکړه. په داسې حال کې چې ده پخپله ددې پروا نه کوله، چې څوک دې پاچا وي یا یوازې ددې لپاره، چې له قیصر نه خپل کتات واخلي. کندهار یې شاهزاده کامران ته وروسته له هغه، چې هغه یې له فراه نه د هغه د نیولو لپاره وغوښت، تسلیم کړ. پاچا د شاهزاده قیصر له ماتې وروسته یا نېدې وروسته هڅه وکړه، چې خپل ختیځ ملکونه ارام کړي، خو بیا ورته خبر ورسېد، چې قیصر او فتح خان کندهار بېرته ترلاسه کړي او غواړي لښکري غونډه کړي. بیا دی کندهار ته ستون شو او د هغه په رسېدو سره دغه ښار خوشې شو او قیصر له هغه وروسته ځان ډېر ژر د پاچا ژبه سواندي ته وسپاره، دی په ډېر درناوي ومنل شو او بېرته د کندهار په حکومت وټاکل شو. فتح خان چې په دې ډول خپله نقشه ناکامه ولید، هرات ته لاړ او په داسې حال کې، چې ځان یې د شاهزاده فیروز مقرب او اعتمادی ښوده، هغه یې وهڅاوه، چې د کابل د تخت دعوا وکړي، کله چې فیروز له وسلو سره څرګند شو، شاه شجاع قیصر د یوه پوځ په مشرۍ له هغو سره د مقابلي لپاره ولېږه او په همدې وخت کې یې د سولي وړاندیز وکړ او څنگه چې فیروزالدین په اصل کې یو محتاط شخص و، هغه یې موږن وپاله او یې ومانه.

په داسې حال کې چې فتح خان له هغه نه مرور شو او بیا ګرځېد ته ستون شو. اوس نو، چې ټول لویډیڅ ګرځېدلی شو، پاچا او د هغه وزیر د سپتېمبر په پای کې له کندهار نه روان شول. لومړنۍ پدېستد مارش وکړ او د دغه ملک مشران یې اړ کړل، چې نوی حکومت ومنې او لس لکه روپۍ ورکړي. پاچا بیا د خپل ختیځ سرحد په لور دمخه ولاړ، ټول ولایتونه یې ارام او تابع کړل. پېښور ته د (۱۸۰۵) په اپریل کې ورسېد او له هغه وروسته یې ژر د بخارا د پاچا یو استازی په خپل حضور کې وماته، چې د هغه اتحاد د بیا نوي کېدو لپاره هلته تللی و. چې دمخه له شاه زمان سره لاس لیک شوی. په همدې وخت کې هغه د بدل د واده خبرې پیل کړې، چې که شاه شجاع د بخارا د پاچا له لور سره واده وکړي او دغه پاچا ته د کابل کومه شهزادګۍ ورکړ شي. استازی په ډېر درناوي سره ومنل شو، خو څنگه چې د درانیو عادات دا نه دي، چې خپلې لورګانې بهرنیو ته په واده ورکړي، د وړاندیز د هغې برخې له منل کېدو نه په ډېر ادب سره ډډه وشوه. چې د درانیو کومه لور دې د بخارا پاچا ته واده کړې شي، خو له شاه شجاع سره د دغه پاچا د لور د واده وړاندیز ومنل شو.

د فتح خان ټول

شاهزاده قیصر په دغه ټول دوران کې د کندهار د حکومت په چلولو کې له پاچا سره خپل خدمت ته په پوره وفادارۍ او لېوالتیا سره دوام ورکړ. ده آن د فتح خان د نیولو لپاره یو پلان هم جوړ کړی و او نږدې یې منلی و، چې د فتح خان په وژلو سره له هغه نه د خپل پلار غیچ واخلي. خو فتح خان وروسته له هغه، چې په دغه شاهزاده اغېزه وکړه، چې په خپله یې په زندان کې وګوري، په خپلو خوږو او غوږو کلماو د خپلو پخوانیو خدمتونو په یادولو او په راتلونکي کې د وفادارۍ په ژمنه ورکولو سره، دې دومره جذب کړ، چې دی یې نه یواځې له بند نه ازاد کړ، بلکې خپلې لومړنۍ اړیکې یې ورسره له سره پیل کړې او بیا د تخت د ګټلو په فکر کې شو.

فتح خان د بند څخه تر خلاصېدو وروسته ګرځېد ته لاړ او د خپل دغه مطلوب کار لپاره یې د ترتیباتو په نیولو پیل وکړ. خو همدا چې بیرته کندهار ته ستون شو، ورته معلومه شوه چې شاهزاده قیصر د خوجه محمد خان تر اغېزې لاندې تللی دی. خوجه محمد خان له اشراقو نه یو بل لوی کس و، چې شاهزاده قیصر یې د خپل بغاوت له طرحې څخه اړولی و. فتح خان د دغه خبر په اورېدو سره، چې دده د پلان د شنډولو لامل شوی و او دده تر مشورې نه د بل چا مشوره مرجعه بلل شوې وه، په هغې اندازې له هغو نه لرې ودرېد، خپلې ټولې اړیکې یې له قیصر سره وشلول او په دې پسې شو، چې کندهار شاهزاده کامران ته تسلیم کړي او هغه یې د دغه ښار د نیولو لپاره وباله.

د شاهزاده كامران عاتې

شاهزاده كامران، چې په دغه وخت كې په فراه كې و، سمدلاسه يو پوځ غونډه كې دو عید گاه ته ورسېد. چې له كندهار نه يو غوښه لري پروت و.

نورې و. چې شاهزاده قيصر پټار غوښي كړي، خو په دغه وخت كې دغسې يوه صحنه جوړه شوه. چې آن هغو كسانو ته هم، چې د فتح خان له عجيب او قريب كړ كتر سره او د چارو له دغسې ناڅاپي اوښتونو سره اشنا دي او په درانيو كې ډېر معمول دي، په ډېرې سختۍ سره د منلو وړ ښكاري. قيصر له خپلې تېښتې نه مخكې د ماينام پر مهال وغوښتل، چې له فتح خان سره له تگ د معكې كتنه وكړي او دغه كتنه د يوې منډه يي ددغسې تيرام (چوتري) دپاسه ونډوه. چې شاوخوا يې كوڅې وې او له دغسې سوړو كسانو نه ډكې وې. چې د عارشر لپاره يې بار ولاړ ول. دغه كنفرانس د يو بل په ملا متولو پيل شو.

خو قيصر په داسې حال كې، چې خپل اواز ږړو، ورو نرماوه، فتح خان ته ورپه ياد كړه، چې دې يې له مرگ نه بچ كړ او ترې وېسي غوښتل. چې اوس د هغه په بدل كې دده په تېښته راځي نه شي. فتح خان نوبيا وروسته د قيصر په پلوي د خپلو طرحو يادونه وكړه او له هغې بې التفاتي نه يې گپله وكړه، چې د هغه سلا مشورې ته پاملرنه ونه شوه. قيصر له هغه وروسته دې ډاډه كړه، چې دې ته تيار دي، چې د تل لپاره د هغه سلا مشورې عملي كړي او خپلې خبرې يې په دغسې لوړو (قسمونو) سره پياوړې كړي، چې فتح خان يې ورسېد او په پای كې يې كينه له زړه نه واپستله او قسم يې وخوړ، چې د هغه په ټولو مصيبتونو كې به له هغه سره ملگري وي.

په بله ورځ شاهزاده قيصر او فتح خان دواړه په گډه د كامران په هند ودرېدل او فتح خان له خپل پوځ سره د هغه په مقابل كې دمخه شو او په كامران يې غم وكړ، چې هغه خپل نظر اړولې دي. هغه يې دې ته وهڅاوه، چې بېرته په شا لاړ شي. كامران لومړی په دغه نايره اوښتون هك چيران شو، خو بيا يې ټول حواس پرځای كړل او منفي جواب يې وركړ. له هغه وروسته فتح خان يې له دې، چې د سوړو پوځونو لپاره انتظار وباسي، په شاهزاده كامران توره په لاس و دانگل او دده دغه نايره بريد اغېز دومره ډېر و، چې د كامران پوځ تيب شو او پخپله دې په ډېر ډاډه فراه په لور وتښتېد.

اوس نو د فتح خان له خوا د قيصر لپاره د تخت گټلو پلان بيا له سره ونيول شو، چې په څرگنده دغه شاهزاده ورسره پوره همغږی و، خو خوجه محمد خان د هغه عملي كول په ډېر مهارت سره وځنډول او ددې لپاره، چې بالكل يې شنډ كړ، داسې

وسایل به یې نه وي پرېښي، چې په هغو سره جذبات او عقل وړینی پاتې کېږي او آن د دسیسه کوونکیو له غرافاتې عقیدې نه یې استفاده وکړي.

په کشمیر یرغل

په هندغه وخت کې پاچا په پېښور کې د کشمیر د لاندې کولو لپاره د یوه یرغل تیاری وکړ. کشمیر په ټولې امپراتورۍ کې هغه یواځینی ولایت و، چې ښاغلي شری و، د هغه حاکم عبدالله خان ددې لپاره، چې له خانه یرغل بچ کړي، په کندهار کې مالا میو ته لمن ووهله او دغه حرکت که څه هم اوس پای ته رسېدلی و، عبدالله خان په حاضر وخت کې د هغو اختلافاتو له لامله غوښتي پاتې شو، چې د شاه شجاع په خپلو دریایانو کې پیدا شوی وو، د اکرم خان غوره مالیو پاچا په دې راضی کې، چې وزیر ته د پوځ د قوماندانۍ له ورکولو ډډه وکړي او آن د خان لپاره یې د هغې د ترلاسه کولو خبرې وکړي. په دغه حال کې وزیر پخپله د ټول یرغل فکر ناموزون وښود او هغه وخت، چې یې د پاچا فکر له خپل فکر سره همغږی ولید، داسې دلیلونه یې وړاندې کړل، چې دغه یرغل بل وخت ته وغځوي. ددې لپاره ښه موقع په کابل کې په لاس ورغله او همدا چې وزیر ټوږې و له پوځ سره په هغه لور حرکت وکړي، پاچا د اکرم خان په نفوت له وزیر نه وغوښتل، چې د پیسو ورکول د خپلې قوماندانۍ د شرط په توګه ومنې. په دې ډول پاچا درې لکه روپۍ ترې وغوښتلې، خو په دغه وخت کې د وزیر یوه گرانه لور مړه شوه او په دغې پېښې دې دوه مړه غمجن شو، چې اعلان یې وکړ، چې د هغې هدیره به هېڅکله خوشې نه کړي او نور به د نړۍ له چارو سره هېڅ غرض ونه کړي. پاچا نو اوس خان اړ ولید، چې له وزیر نه هيله وکړي. چې خپلې دندې ته دوام ورکړي او په کشمیر باندې د یرغل پلان پلي کړي. هغه هم رښتینی یا ظاهري رضایت وښود او د پیسو د ورکړې خبره بیا پورته نه شوه.

وزیر په پای کې له لویو مېړو سره په خپل مارش پیل وکړ، لومړنۍ نېټه له دوه سره په مظفرآباد کې وشوه، چې هلته د کشمیر پوځ د جیلم لور د وېرینه غاړه نیولې وه. سره له دې هم ده په ځلورو قطعاتو خپله لاره خلاصه کړه او دینمن یې له خپل ځای نه وشاړه. په دغې نېټې کې دده یو زوی ټپي شو. د کشمیر په لور پاتې لاره د ستورو او سپرو غرونو په منځ کې زیاتره د اوږدو کمرونو په خوا کې غځېدلې وه. په نتیجه کې د وزیر پرمختګ ورو، ورو او پخوا له دې، چې دی پخپله درې ته ورسېږي، خوراګې مواد یې خلاص شول، خو وزیر خپل پوځ پخپله د هغوی په مصیبت ګاللو ژور کړل. خپلې زېرمې یې هغوی ته ورکړې او وریل کېږي، چې مخکې له دې، چې د خپل پوځ لپاره خواړه پیدا کړي، دوی د لوږګۍ ډېرې سختې

تېرې کړې. دده په عسکرو باندې دومره زیاتې سختې ورغلي، چې غه وخت دی په هغې تشکې درې کې نشوت، چې د هغې په پای کې د دښمن پوځونه پراته وو. ده تر هغو توخته (پاییده نه) ونه شوه کړای. ترڅو د جنگ چانس ته ځان وسپاري. چې ممکن ټولې وارخطايي گانې یې له منځه وړې وای. نو ده له عبدالله خان سره د خبرو وړ پراتیست. ټولې سختۍ یې ورته په ډاگه کړې او عبدالله خان په داسې حال کې، چې نه یې غوښتل هغه دومره خواشینی کړي. چې په کوم خطرناک عمل لاس پورې کړي. هغو شرطونو ته غوږ ونیسو. چې ده وړاندې کړل او له دې سره یې موافقه وکړه. چې د خوړو شیان برابر کړي. مختارالدوله غولونکي خبرې پسې اوږدې کړې. ترڅو یې هغه گټې ترلاسه کړي. چې ده په نظر کې لرلې بیا یې نو د تڼۍ څادر ایست کړ او تېښتې سمدلاسه له سره پیل شوې.

خو دواړه پوځونه تر اوسه هم د جيلم په سیند سره بېلې وې. په پای کې عبدالله خان په شپې کې د سیند د پاسه یو پل جوړ کړ او په ډېره بیه ترې تېر شو او په داسې حال کې، چې وزیر د هغه د مقابلې لپاره پوره تیار نه و. د هغه شاته څرگند شو. د هغه د پوځ ډېره برخه د خوړو په موندلو پسې وتلې وه او هغه وخت دی لومړی په دښمن پسې ووت. له سلو سورو نه زیات مېړونه ورسره نه ول. خو وار په وار ټول پوځ سره غونډ شو او په داسې حال کې، چې وزیر یې په سر کې روان و. په دغه وخت کې هغه ټولې چې ده د منځه استولی و. په ډېرې گډوډۍ په دښمن وروډانگل. د وزیر د زوی عطا محمد د بې زړه توپ له لامله راوپرځول شو او عطا محمد بې له دې، چې یو وار یې هم کړی وی، و تېښتېد او بې زړه عسکر یې ورپسې روان شول. دغسې پېښې نږدې ټول پوځ بریاد کړې و. خو د هغه زېږورتیا پخپله د وزیر په ټینګوالي سره اعاده شوه. چې هغه خپل مات زوی پوځ په ډېرې کرارۍ سره ومنل. د خپل زوی تېښته یې یوې گډې تېروتنې ته منسوبه وبلله او په ډېره بیه د منځه ولاړ او داسې یې ونښوده. چې اوس یې وار راغلی چې له خپل یو تاکتیکي غمخه کار واخلي.

د دغه برید اثر تر لومړني برید ډېر توپیر لاره، ځکه چې د یوې سختې تېښتې وروسته چې په هغې کې د وزیر زېږورتیا پوره څرگنده وه. د کشمیریانو پوځ مغلوب او له سیند نه پرته و تحبول شو. پل د تېښتېدونکيو د ټپل او گټې ګوټې له لامله بند شو. د پوځ زیاتره برخه چې په هغو کې پخپله عبدالله خان هم شامل و. مجبوره شوه چې له سیند په لاس پورې وځي او ډېر یې د فاتحانو له خوا یا ووژل شول یا په سیند کې ډوب شول.

د عبدالله خان مړینه

عبدالله خان اوسن خان په حصار کې کلابند کې او د اوږدې مودې د کلابندۍ لپاره یې تیاری ونيوه. د پاچا پوځونو په پاتې ژمي کې د موسم د سوږوالي او ستریا له لامله له نورو عملیاتو څخه ډډه وکړه.

د پسرلي په سر کې عملیات له سره پیل شول او دوه میاشتې یې دوام وکړ. په دې وخت کې عبدالله خان ومړ. دې یو ښه ژور او مستعد شخص و. کشمیریان تراوسه هم د هغه نوم په درناوي اخلي. هغه درانیان هم همدغسې نظر لري، چې له ده سره په خدمت کې بوخت ول. دې په دې ډېر ستایل کېږي، چې عادل و او عدالت یې په ښه ډول چلاوه. په سخاوت، په خپلو زړه راښکونکیو کړو وړو او په درانه وقار سره هم ډېر ستایل کېږي. په همدې ډول دې د علم او شعر یو لوی مشوق و. ممکن یې درانی د ټولو د خوښې دغسې کرکټر نه وي لرلای.

د عبدالله خان تر مړینې وروسته تر نورو دوو میاشتو پورې د حصار ساتنه وشوه او له هغه وروسته په دې شرط تسلیم شو، چې د عبدالله خان کورنۍ او د حصار لویان دې مجاز وي، چې یا په کابل، یا پېښور کې یې له کوم مزاحمته ژوند وکړي. د دغو شرطونو رعایت په کلکه وشو او کشمیر پوره د پاچا تر اختیار لاندې راغی.

وزیر د کشمیر له لاندې کولو وروسته یو څو میاشتې نور هم هلته پاتې شو، خو اوس ځایي هغو پېښو ته پاملرنه وشي، چې د دغه یزغل د اوږدې مودې په دوران کې په لویدیځ کې وشوې.

د فتح خان او قیصر ترمنځ روغې زیات دوام ونه کې. خوجه محمد خان خپل تفوق وساته او فتح خان گرځک ته لاړ. هلته یې یو ځل بیا له کامران سره دسیسې له سره پیل کړې.

لکه څنګه چې یې هیله کېده، قیصر به له هغه چا سره، چې په نږدې وختونو کې یې غولولی وي، د دغسې یوه کار په کولو کې لاس ی ونه کړي. خو کامران چې په ښایره اوښتونونو کې روزل شوی و او له دې سره روږدی و، چې هرڅه په خطر کې واچوي، په دې کې زړه نازېده نه و، چې په هغې دسیسې کې ګم شي، چې دده لپاره کېده. دې له فتح خان سره بیا ملګری شو او څنګه چې دوی د کندهار ته لاړ روان شول، د پاچایي پوځ یوې برخې ورسره مقابلې وکړه او شاهزاده قیصر د بلوچو ملک ته وتښتېد او هلته د پاچا نوي ملاتړ ته منتظر شو.

پاچا په پېښور کې و، چې د دغې ناوړې پېښې خبر ورته ورسېد. یې له کوم څنډ نه یې وزیر له کشمیر نه وغوښت، خو څنګه چې هغه یا نه شو کولای، یا یې نه وغوښتل له پاچا سره یوځای شي. دې اړ شو، چې د یاغیانو پر ضد د پوځ

قوماندانی په خپل لاس کې واخلي.

مخکې له دې چې دې ګندهار ته ورسېږي، د هغه پوځ بیا د کامران له خوا ماتې وکړه او دغه شاهزاده، ته د شاهزاده فیروز د زوی ملک قاسم په قوماندانۍ شپږ زره مېړنه له هراته ورسېدل. خو دغه پوځ د فارسيانو د برید په اثر ژر پرته هرات ته وغوښتل شو. کامران وټیټېد او پاچا له کومې مقابلې پرته ګندهار ته ستون شو او فتح خان ډېر ژر په دې راضي شو، چې له پاچا سره ملګری شي.

په هرات يرغل

د فارسيانو حمله، چې ملک قاسم د هغې په اثر وغوښتل شو، د فیروزالدین د تجاوزي عمل له لامله تحریک شوی او تر څه وخته پورې تهدید شوی و. سره له دې هم فیروزالدین خان دومره غوندي حس ګاوه، چې خپل ډېر ښه پوځ یې له کامران سره د مرستې لپاره استولی و او تر هغو، چې فارسيان په ډېر قوت سره ښار ته نږدې شوي وو، د خپلې دفاع لپاره یې تیاري نه وونیولې. په دغه وخت کې دده پوځ له اوه سوو درانیو او دوه زرو پارسیوانانو جوړ و، خو ډېر ژر د ایماقو پېنځه یا شپږ زره مېړنه ورسره یوځای شول. چې هغوی د صوفي اسلام او د یوه اوزبک ملا له خوا، چې هغه ډېره موده په هرات کې اوسېدلی او د ډېر عزت او شتو خاوند و، د فارسيانو او امامیانو په ضد ډېر جوش خروش سره ټول شوي وو.

فیروز له دغه پوځ سره د فارسيانو د مقابلې لپاره مارش وکړ. د فارسيانو لښکري هم د شمېر له مخې او هم د خپل ماهیت له مخې د فیروز تر پوځ ډېرې لوړې وې. فیروز ددې پسرغای، چې د پیل مالان (یا اوچس) (Ochus) د تېرپولاره وساتي، په خپلې بې تدبیرۍ یې دغه سیند شاته پرېښود، همدا چې دده پوځ ترې تېر شو، فارسيانو د خپلو پلیمو عسکرو یوه ډېره ښه ډله ددغه پل د نیولو لپاره واستوله. سره له دې هم هغو اوه سوو درانیو په ډېرې بېرې په هغوی وروډانګل، د فارسيانو لومړنۍ لیکه، چې له پلیمو عسکرو جوړه وه، ماتې وکړه او د سوو مېنځ یې، چې دویمه لیکه یې جوړه کړې وه، بیخي ګډه وه کړه، خو څنګه چې د هغو شمېر بیخي ډېر و، دوی ژر محاصره شول او تر وروستۍ تن پورې ووژل شول. همدا چې درانیان محاصره شول، ایماق ګډوډ شول او فیروز له دې پرته، چې زیار یې ایستلی وي، وټیټېد. مرګ ژوبله یې بیخي زیاته وه. صوفي اسلام په داسې حال کې، چې د خپلو نوکرانو او د ملایانو او طالبانو د هغې ډلې په سر کې چنګېده، چې له دده سره یې د رضاګارانو په توګه ملګرتوب کړی و، شهید شو. د هغه مړی د فارسيانو په لاس کې ولوېد، چې دوی په ډېرې بې عزتۍ وسوځاوه. ټیټېدوونکیو هم هومره خلاصون ونه موند، ډېر یې په اوچس کې ډوب شول او پخپله فیروز

وروسته له هغه، چې خپل آس یې له منځه لاړ، په ډېر کړاو وټیښتېد.

فارسیانو سعد لاسه د ښار په کلا بندې لاس پورې کړ، خو ملک قاسم په دغه وخت کې د راستنېدو په حال کې و، ایماقو او درانیو د غوثو پدو لپاره وخت وموند او فارسیانو فیروز ته د سولې شرطونه وړاندې کړل، چې دغه محتاط شاهزاده و منل. شرطونه دا وو، چې دی باید پشخوس زړه روپس ورکړي او خپل یو زوی د هغو د ورکولو لپاره د برمتې په توگه ورکړي او خپله یوه لور په مشهد کې کوم شاهزاده ته واده کړي. د دوی لومړني شرطونه و منل شول او وروستی یې له نظره وغورځول شول.

د فارسیانو بری په لومړي سر کې په درانیو کې لویه غوږغا جوړه کړه او پاچا یو وخت نیت وکړ، چې پخپله هرات ته ولاړ شي او د پښتنو د نامه عزت غونډې کړي، خو د سلطنت د تننې چارې په دغه وخت کې په دې ډول وې، چې باندنيو تشبثاتو ته یې اجازه نه ورکوله.

د پاچا او وزیر ترمنځ اختلافات

دلته لوی غم د پاچا او وزیر ترمنځ د مخالفونو زیاتېدل وو، چې په یسره په ډاگه د اړیکو د شلولو په لور روان وو.

پاچا، چې هر هغه حد د وزیر د واک په اړه لاره، هغه تردې وخته په دې تمام شوی و، چې د هغه په نفوذ او استعداد باندې په اتکا سره د هغه درناوی وکړي، خو دی اوس پرېښودل شوی، چې د خپل وزیر له مشورې او مرستې پرته پخپله یو لوی بغاوت وځپي. دده بری دی چې ته وڅکاره، چې په خپل ځان تر ډېرې درجې اتکا وکړي او په پای کې د خپل وزیر له هیلو سره مخالفت وکړي او هغو ته آن په سپکه وگوري.

د وزیر نارضايت د هغه د نفوذ د کمېدلو له لامله ډېر پدې او داسې گڼل شوې وه، چې دی د هغه زیار بنسټ اېښودونکی و، چې په دغه وخت کې وشو او موخه یې په تخت باندې د یوه بندي شاهزاده عباس کټول و، دغه پلان سر ته ونه رسېد، خو یې له جدي عواقبو نه ډاکام نه شو او هغه دا و، چې په هغې گډوډۍ کې، چې د هغه له امله پیدا شوه، محمود له بنده وټیښتېد، ډېر موده نه وه تېره شوې، چې وزیر له کشمیر څخه راوړسېد. هغه ته دا جوت ته شوه، چې پاچا غواړي له کندهار نه سټد ته لاړ شي او دا هغه څه وو، چې ده خپل ټول نفوذ د هغه د ترک کولو په لار کې کارولی و او څنگه چې اوس ده ته غرگنده شوه، چې خپل نفوذ یې په پاچا باندې باېللی دی، پرېکړه یې وکړه چې نور نو وخت ضایع نه کړي او یو داسې شاهزاده په تخت کېږوي، چې دده خبرو ته غوږ ونیسي، نو دی په کابل کې وځنډېد، له شاهزاده قیصر سره یې اړیکې ټینګې کړې او هغه یې دې ته وڅکاره، چې دده په طرح کې شامل

شي.

په هندغه وخت کې پاچا د سند په نيت روان شو او له حاګماتو سره يې دغسې ترتيبات ونيول، چې د هغوی کلک دښمن فتح خان يې دومره ناراض کړ، چې هغه سداسه له خپلو درې زرو مېرو سره، چې دده په قوماندانۍ کې وو، پاچايي پوځ پرېښود.

د دغو پېښو په اوږدو کې يا ممکن د فتح خان له تېښتې لومړی، پاچا ته خبر ورسېد، چې وزير په کابل کې شاهزاده قيصرد پاچا په توګه اعلان کړی او دېر وخت لاند و تېر شوی، چې خبر ورسېد، چې پېښور هم د ياغيانو په لاس کې لوېدلې دی. ده پرېکړه وکړه، چې په خپله لومړۍ هندغه ښار ته پاملرنه وکړي او دې په دې بريالی شو، چې د فېرورۍ په پای کې دغه ښار بېرته ترلاسه کړي.

په هندغه وخت کې وزير او قيصرد له يوه پوځ سره، چې ټول شمېر يې دولسو زرو مېرو ته رسېده، ښار ته نږدې ورسېدل او له ناګامو خبرو اترو وروسته دواړه خواوې د (۱۸۰۸) ميلادي کال د مارچ پر درېيمې نېټې سره ونښتې.

شاهي پوځ په لومړي سر کې ټوټه ټوټه شو او نږدې وه، چې پاچا د جنگ له ډګره وتښتي، خو په دغه وخت کې وزير د خپلې ذاتي زور تيا او د خپل نږدې بري په کتنې سره د يوې ډلې مېرو په سر کې په بې تدبيرۍ حمله وکړه، د پاچا شاوخوا ځانانو ډېر ټينګ مقاومت وکړ او وزير د عملياتو پر مهال ولګېد. په دغې پېښې د پاچا عسکر سره ټول شول او د جنگ نتيجه زرد دوی په ګټه پای ته ورسېده.

پاچا پېښور ته په بري ثبوت او د وزير سر ورپسې شاته د ساتنګې (نيزې) په څو ګه کې ټومبلی ډول کېده.

دغه بري په پېښور کې د پاچا چارې په پوره ډول اعاده کړې، خو کشمير تر اوسه هم د عطاء محمد خان د وزير د زوی تر حاګميت لاندې د وزير د ګوند په خوا ټينګ ولاړ و او پاچا د هغو ضروري سختو مشکلاتو له لامله، چې په کابل او کندهار کې لږ ګند شوي وو، ونه شو کولای د هغه ولايت په ضد په کوم کار لاس پورې کړي.

مير واعظ، چې د پېښور په لور د وزير د مارش په وخت کې په کابل کې پاتې شوی و، همدا چې د خپل ملګري له ماتې او وژلو نه خبر شو، ټول بندي شهزاده ګان يې له بند نه آزاد کړل او د مرکز د دفاع لپاره يې کلک ترتيبات ونيول. دی د پاچا په رسېدو دې ته اړ شو، چې ښار پرېږدي، له قيصر سره د ګرهستان د ملک خوا ته لاړ او هلته يې د دغه وخت لپاره د هغه پوځ په مقابل کې ټينګار وکړ، چې پاچا د هغه په ضد استولی و، په پای کې قيصر وهڅول شو، چې تسليم شي. دی وېځېل شو او پاچا د محمود په ضد مارش وکړ، چې فتح خان ورسره يوځای شوی و او کندهار يې

نیولې و. دواړه خواوې د ښار په ختیځ کې سره ونښتلې، محمود مغلوب شو او کندهار د قاتح په لاس کې پرېوت.

پاچا نږدې و، چې د سند په لور مارش وکړي، خو څنگه چې مخکې له هغه له دغه ولایت نه مالیات ورواستول شول، دی د پېښور خوا ته روان شو او هلته پر (۱۸۰۹) کال د جنوري په لومړۍ نېټه ورسېد. له هغه وروسته ډېر ژر د کابل هیئت ورورسېد او وروستی پېښې د هغه د جریاناتو په بیان کې رانځلي دي.

د رنجیت سنگ بری^۱

فتح خان د شاه شجاع له تېښتې وروسته هې چې یې غوښتل، د شاه محمود په دنده حکومت کاوه. کشمیر یې د رنجیت سنگ په مرسته ونیو او وروسته له هغه یې له دغه مشر سره جنگ وکړ او د هغه له خوا سند ته نږدې مغلوب شو. فتح خان هرات په چل ول له حاجي فیروز نه ونیو او هغه جمله یې شاته وشموله، چې د فارسیانو له خوا په دغه ښار شوې وه، خو د اتو کالو له حکومت وروسته دی د شاهزاده کامران د رځي، د نورو اشراقو د حادث او د محمود د ناشکری قرباني شو. دده مړینه د پاچایي د ټوټه ټوټه کېدو علامه شوه، وروڼو یې د خپل قوم او پلویانو په سر کې بغاوت پیل کړ او د محمود واک یواځې محدود په هرات او هغه په توابعو پورې منحصر شو.

کابل، کندهار، پېښور او د دغو ښارونو شاوخوا سیمې د بېلابېلو وروڼو په لاسونو کې پرېوتې او دوی ډېر ژر په خپلو منځو کې سره وران شول. درانیان د شراپتو په غوښتنه یا د کندهار، یا د هرات حکمرانانو ته نیمه تابع وگرځېدل، نور قومونه خپل واک شول.

رنجیت سنگ د درانیو د پاچایي د زوال په وخت کې د اروپایي افسرانو په وسیله د خپلو پوځونو په تنظیم بوخت و. دغه وضع، چې آن که د پښتنو ملت یو موټی هم پاتې وای، په هندوستان کې به د پښتني توابعو لپاره خطرناکه گرځېدلې وه. د دوی د ضعیف حکومت او خلاصو سرحدونو لپاره یې غیر قابل دفاع وگرځاوه. د کشمیر، ملتان، لیه، برسند او د دامن نږدې برخې یې ونیولې، د کشمیر سهېلي قومونه یې د تابعانو په څېر ایل کړل او له هغې وروسته یې د کابل د حکمران او په پېښور کې د هغه د وروڼو ترمنځ له یوې جگړې نه د ځان لپاره گټه واخیسته، چې پخپله پېښور او تر اباسین ټول اواز ملکونه لاندې کړي. په همدې وخت کې شاه

^۱ دغه برخه د ۱۸۳۸ کال د چاپ په کتاب کې د چا له خوا اضافه شوې ده، د لنډن لیکنه نه ده.

شجاع د کندهار د نیولو لپاره کامیاب یرغل وکړ.^(۱)

د سند امپراتور شکارپور تر لاسه کړ، بلخ تش له نامه تابعیت ته ځان ازاد کړ او د بلوچستان مشر دغه تابعیت یواځې تش په نامه وساته.

دوست محمد خان د کابل سردار د یوه عادل او متور حکمران په نامه یاد دی، هم دی او هم په کندهار کې دده وروڼه د کامران کلک د پښتان دی. چې د پلار له مړینې وروسته یې د هرات قبضه په خپل لاس کې نیولې او د سدوزي کورنۍ د دعوی پر سر یې رېانده ساتلې دی.

د پېښور ښار ته د دغو جنگونو او اوښتونو په موده کې ډېر تاوانونه رسېدلي دي، خو داسې ښکاري چې د هېواد په نورو برخو کې هېڅ راز انحطاط موجود نه دی.

شاه شجاع د هغه یرغل سر پرېږي، چې په نتیجه کې یې کندهار په موقتي ډول تر لاسه کړ، د خپلو ملګونو په بېلابېلو برخو کې په نورو تشبثاتو بوخت شوی و، خو اوس بیا د برتانیې په لودیانه مقبوضې کې قرارې شوی دی. په دغې وقفې کې دده ډېرې افراطي ماجرا جوړې ګانې وکړې او د هغو په اړه یې یوه لیکنه کړې ده، دی یو وخت د رنجیت سنگ له خوا په چل او خیانت ونیول شو او وحشیانه چلند ورسره وشو، چې موخه یې له هغه څخه د مشهور الماس ګڼه نور تر لاسه کول وو. دغه پېښې او د هغه د ملکې د استعداد او کلکې روحیې له پرکته دده خلاصون په افغانستان کې د هغو تازه پېښو یو په زړه پورې لنډیز دی، چې سرالکزانډر ټرنر (Sir Alexander Burnes) کښلی، چې له هغه او د ښاغلي ګانه لې (Connally) له مفصل بیان څخه دغه لنډه لیکنه اخیستل شوې ده.

د دغو بدبختیو ډېره طبیعي نتیجه د فارس له خوا د پښتنو د خراسان د برخې لاندې کول وو، خو که څه هم د هرات د نیولو لپاره ډېر ګوښتونونه وشول او که څه هم د فارس پاچا یو دغسې منظم پوځ لري، چې اروپایي افسران یې تربیه کوي، خو تراوسه یې په هغې برخې باندې هېڅ اغېزه نه دی شوې، داسې ښکاري، چې کامران په سټي او عیاشۍ کې د خپل پلار سیال دی، خو دده واک دده د وزیر یار محمد خان په قوت او زړورتیا سره خوندې دی. دغه واک هېڅکله د اوس په څېر له یو ډېر جدي خطر سره مخامخ شوی نه و.

یو کال وشو، چې هرات د فارس د پاچا له خوا ګلابند شوی او که څه هم دی د

^(۱) دا اشاره ممکن هغه ناکام یرغل ته وي، چې مخلوع شاه شجاع پر (۱۸۳۴) کې په کندهار کړی و، ژباړن.

وردستي خبر له مخې د هغه په نیولو باندې له دېرو تلفاتو سره^(۱) ناکام شوی دی. خو سره له دې هم که د کابل او کندهار حکمرانان دې ته ترغیب شي. چې د گډوډیمن په ضد یو موټی شي. ممکنه ده چې د هغه ټینګار به سره له دې هم د درانیو د ملک د زیاتې برخې په تسخیر سره ادا شي. داسې پېښه به ژموږ د هندوستان د امپراتورۍ په راتلونکې کې یو جدي بدلون راولي او هغه ممکن د اروپا په سیاست کې یې اغېزې پاتې نه شي. اکتوبر ۱۸۳۸

^۱ وېل کېږي - چې په دغسې عملې کې (۱۱) کزټیلان، (۴۵) انسران او (۱۷۵۶۰) تریه شوي سکر تلف شوي دي.

دویمه ضمیمه

د ښاغلي دوري بيان

(ما ټیام له ډیرو نه جوړ یوه مېلمه سرای ته ورسېدم^(۱) چې شاوخوا یې د فارسي ژبې نظمونه کښل شوي وو. له هغه ځایه اټک ته لاړم، چې له هغه نه یو څه لیرې د ښکلو لوړو غرونو له پاسه پروت دی او لاندې یې یو سیند په ډېرې چټکۍ او شور و غوږ بهیږي، څنگه چې زه پورې نه ښودل شوم، چې د ووه له لارې ننوځم. هغه کلي ته لاړم چې په کیڼې خوا کې پروت دی او هلته له شلر تنو نه ډېر پښتانه د ساتونکیو په غونډه کې په گټونو ناست وو او یو بهرغ یې درولی و. دوی دوه یا درې چلمونه لرل، هغه یې څکول او غوړې یې کولې. له سلام وروسته زه هم هلته لاړم، کښاستم او چلم مې وڅکاوه. زه یې وپوښتم، چې له کوم ځایه راغلی یم؟ ما ځواب ورکړ، چې له ښنگال نه راغلی یم او غواړم بغداد شریف او مبارکې مکې ته د حج لپاره لاړ شم. هغه وخت، چې ما ورته وویل، چې زه د انگرېزانو په خدمت کې وم، یوه یې چې چین اغوستي او یو ښه سور بخښ لنگوټی یې په سر کې و، د رامپور د جنگ په اړه غمجنې خبرې وکړې. ویې ویل انگرېزان په داسې حال کې، چې دوی یې ونه کړي.

^۱ ما د لومړي ټوک په (۲۶۹) مخ کې لیکلي و، چې ښاغلي دوري (Doric) د خپل سیاحت کیسه لیکلې او ما ورته پوښتنې وکړې او د هغه ځوابونه مې ولیکل. دلته دده کیسې ذکر کېږي، هغه برخه چې د قومونو په منځ کې راغلې ده، دده په خپل قلم لیکل شوې. یواځې په دې توپیر، چې ما د هغه گرامر او کله مې د هغه الفاظ سم کړي دي، چې ښاغلي دوري د بهرې له لامله د هغو مفهوم مېهم ښوولی و، خو زیات بدلون مې پکې نه دی راوستی او ښايي د قومیتو د منځ برخې ټولې په خپله د هغه ښاغلي وگڼل شي. هغه برخې، چې ښاغلي دوري پکې د درېیم کس په حیث ذکر شوي یا دده د لیکنې لنډیز دی، یا د ما له هغو یادښتونو څخه اخیستل شوي، چې پام وړته اشاره شوي ده، آن دلته هم د ښاغلي دوري د بیان طرز په ټولیز ډول ساتل شوی دی.

په زیات شمېر تلف شول. خو څه وخت چې یواځې یو څو تنه ترې پاتې شول. بیا یې د زې وکړې او د هغو په نتیجه کې روغیله په شا شول. ووژل شول او د دوی ټول ملک ونیول شو.

دوی نږدې ټول د خراغ په رڼا کې له خپلو کتونو سره اوار میدان ته ووتل. د اتو بجو په شاوخوا کې یو یې دې ته ځیر شو. چې زه وږی وم. یو څه وچه دوی یې راوړه او راته یې وویل. چې ولې مې دمخه د هغې یادونه ونه کړه. چې له دوی سره یې څه ننگولی راوړی وای. بیا له سین ته تېر شوم او د هغه د ډېر گړندیتوب له لامله مې ډېر کړ او ولید.

ښاغلی دوی بیا د څلورو ورځو تر مزل وروسته پېښور ته ورسېد. یواځې کله کله یې په لارې کې ملگری موند. او په هغو کلیو کې تېږېد. چې ورڅخه تېرېده. کله یې له کلیوالو او ځینې وخت یې له نورو لاریو نه دوی ترلاسه کوله. په پېښور کې خلکو د پاچا د نوکرانو او د درانیو له تاوانونو څخه شکایتونه کول. ښاغلی دوی تر دې وخته پورې یې له کوم دینار نه سفر کاوه. خو په پېښور کې یوه شایي او نورو کسانو دده لپاره یو څه پیسې ټولې کړې او دی له یوه کاروان سره د کابل پر لور روان شو.

۱) بله ورځ یو څو هلکانو په داسې حال کې. چې ما چلم څکاوه. په ولسي وېډولم. په تگي سره یې له مانه پیسې واخیستلې. په هغه ورځ د درانیو یو هلک د همدغو کلیوالو له خوا لوټ شو او درانیان په دې راضي شول. چې هغه ته دې تاوان ورکړ شي. دی (دوی) د ځیر په دره کې دمخه ولاړ او کاروان زیاتره د ځیریانو له خوا د باج اخیستلو لپاره درول کېده او مزاحمت ورسره کېده. (یو ماینام زموږ کاروان د یوه بډا پښتانه له خوا. چې یو ډانگ یې په لاس کې و. ودرلو شو. څنگه چې زه ورورسېدم. ورته ورغلم او کوښش مې وکړ. چې ډانگ ترې واخلم. ده په کانو ورېشم او تر ډېرشو ډېر کسان له خوا شاغرونو راکوژ شول. خو زه جگ شوم. دوی له څه بحث وروسته پرېښودلم. دغه لاره آن تر لال پورې پورې د سیند په خوا کې ښکته او پورته غځېدلې ده. د کاروان له څو کسانو سره مې د اروپایانو او د انګلیسي هیئت په اړه خبرې وکړې. دوی هغوی ښه ستایل او له هره حیثه یې ډېر عاقل. ذکي او باانصاف گڼل). دلته دی په دې سبب له کاروان نه وگرځول شو. چې د باج تادیبه یې پدوس کې نه وه. خو بیا له ځینو زایرینو سره ملگری شو او هغوی له مهرباني ډک چلند ورسره کاوه او دوی او مېړه یې ورکړه. دوی د فارس یو لاروی هم له خان سره واخیست. چې «هغه په خپلو غورو او د قصيدو په ویلو ښه ساعت تېروونکی». دی په دې ډول کابل ته ورسېد. چې له پېښور نه یې دوه اونۍ وخت

ونیو. د لارې ډېرو ملګرو یې داسې ګڼله، چې دی په اصل کې اوزبک دی، یو ځل دوی ته معلومه شوه، چې دی سنت شوی نه دی او یوه مایر دا خبره وکړه، چې که دده خوښه وي، دی به یې سنت کړي. ښاغلي دورې ونه منله او ویې ویل، چې دغه کار به په کابل کې ترسره کېږي. (د یوه عیسوي لپاره نه په ښارونو کې څه دارشته او نه په هغه وخت کې، چې یوه خپل ته ورسېږي او په لارې روان وي، خو څه وخت چې دی لار وهي، کېدای شي ځینې ناپوه کسان ورسره ناوړه چلند وکړي.)

کابل ته په ننوتو سره دی دغسې یوه ځای ته لاړ، چې په څو ملنګانو پورې یې اړه لرله او له هغوی سره یې د اوبو په اېستلو کې تر هغو مرسته وکړه، چې نورو ورته د بس غږ وکړ. څکه چې دی ستړی شوی و. (د ملنګانو مشر مایرام راځی او یوه ځوان، چې عاشق شاه نومېده، یوه کس ته بوتلم او هغه یوه وچه ډوډۍ راکړه، د تکیې مخامخ ته د پاچا مائې پرته وه، چې درې متارونه لرې او د هر یوه سر په طلاو ښکلی شوی او دغه مائې له څو سترو سره یو ښایسته پراخ سالون لري. دا ټول په بالاحصار کې وو، چې د یوې غونډۍ د پاسه پراته دي، دغسې دېوال لري، چې ټولې خواوې یې احاطه کړې او د ښار شور بازار ته غځېدلی، چې هلته ناټوايان، اشپزان، ښوروا پلورونکي، مېوه او سایه پلورونکي، پالوده جوړوونکي، هندو دکانداران او د ساق لرونکيو ښکلو پوتانو پلورونکي اوسي. له دغو بازارونو څخه د لویدیځ پر لور کوچي وتلي، چې د هندوانو لوړو ښکلو ته غځېدلي او د سوداګرو د استوګنې لپاره یې دوه پوړیزه اپارتمانونه سره نښلولي دي. له لاهوري دروازې نه یو لوی سړک د شور بازار پر لور وتلی، هتې یې هغسې مالونه لري لکه چې په پېښور کې چې دي او پاسنی چوک غځېدلی، چې هلته هندو او مسلمان لوی سوداګر د سړک په دواړو خواوو د کانونو کې لیدل کېږي، چې سړي پوښلی دي. له دې نه چې تېر شي، میدان یا چوک تر سترگو کېږي، چې هلته ډېرې دوه پوړیزې لوړې ودانۍ ابادې دي. د دوی په ښکته خوښو کې د بېلابېلو شیانو پلورونکي او کاسبان دي، له دغه چوک نه د نورو بازارونو او د کانونو په لور دوه یا درې کوچي وتلي دي.

لارویو او نورو، چې زه په دغه بازار کې لیدلم او څه وخت، چې دوی دي ته ملتفت کېدل، چې زه یو مایر یم، پیسې یا ډوډۍ یې راګوله، تر دې چې ما دومره پیسې پیدا کړې، چې ډوډۍ لرګي، مېوه او فالوده پري وپېرم، چې له پیروي، شربت او واورې نه جوړه ده او ډېره یخه او خوښوړه ده، یوه ورځ د یوه ډېر لوړ غره سر ته وختلم او هلته مې په یوې میلې کې ګډون وکړ، چې د ملنګانو له خوا جوړه شوې وه، د خلکو ډېر شمېر هلته غونډ شوی و. هغه لارې، چې دغو غرونو ته ځتلي وې، ډېرې ټپې وې او یو ځای بل ځای د ناستې او د مې لپاره ښه ځایونه لري. خلک به

دالت او هلته کېناستل او ددغه ښار په اړه به سره غمېدل او نظرونه یې سره ورکول. چې لاندې پروت دی او زیات شمېر ښکلي باغونه لري او کورونه یې په خټو ښه اغېز شوي دي او دوه یا درې پوړه لوړ دي، خو د هندوانو کورونه لا ډېر ښک دي او ډېر لرگي پکې لگېدلي دي. د ښکلیو درو ډېر شمېر غرونو په شاوخوا غاړو کې متوسطې کلاگانې پرتې دي. چې پښتانه پکې اوسي، د ښار اوسېدونکي په اصل کې بېلابېل دي، اصلي اوسېدونکي یې ښه سپین رنگونه لري او اقلیم یې ډېر سوړ دی. د کابل پښتانه تور، غنم رنگ، زېړ یا سپین بخن دي، خو تر هغو وړاندې د کندهار پر لور دوی ټول سپین رنگي دي، خو سره سپین نه دي او له کندهار نه تر هرات پورې سپین او د شکارپور، ډېره جاتو او نورو په لور تور او غنم رنگي دي. دوی ټول مسلمانان دي، خو د خوراکی موادو هڅې او هم د توکرانو پلورلو ډېر دوکانونه د هندوانو په لاس کې دي. د ښار د لوېديځ او سهېل پر لور سیند بهیږي، چې ډېر ژور نه دی او ښار ته نږدې په دغه لور د لویو غرونو تر مېنځ یو نری سیند ورو او لویو ونو او شتو کروندو سره ډېره ښکلي شوې ده، په لیسو بهیږي. د دواړو غاړو تر مېنځ د سیند دغه برخه د ډول، ډول مېوو په فاصلو کې یې ښې ښې کلاگانې پرتې دي.

شل ورځې مې ددغه ملنگ په کور کې په خوښۍ تېرې کړې. چې هلته د بېلابېلو مذهبونو پیروان پرله پسې غي او راغي، له خپل ذوق سره سم چرس یا چلم څکوي او په بېلابېلو موضوعاتو باندې خبرې کوي. دوی زیاتره د اروپایانو په اړه غږېږي، چې د هغوی په نظر ډېر ذهین دي او کړه وړه یې ښه بولي او ستایي یې. که څه هم په ډېرو اړخونو کې یې ښې لارې شوي گڼي، یونانوايي چې د انگرېزانو په خدمت کې و، له هندوستانه راغی، خو څنگه ده، په قول یو ځل ټکول شوی و، خدمت یې پرېښود او د بغداد پر لور روان و. ده ددغو خلکو پر وړاندې، چې شمېر یې ښایسته ډېر و، وویل چې له درانیو او نورو مغولو څخه یې اورېدلي، چې اروپایان د مسلمانانو په څېر ښه خلک دي، خو دوی ده په نظر او ښایي د نورو په نظر کافران گڼل کېږي.

ډېر خلک دغې تکيې ته راتلل او چلمونه یې څکول، ښاغلي دوی له هغو سره کېناسته او خبرې یې ورسره کولې، غیور ته به معلومېد شوه، چې دی مسلمان نه دی، خو له دغه اړخه به یې له هغه سره غرض نه کاوه، په ښارونو کې ده ته زیاتره د څېري (جاسوس) په نظر گڼل کېدل او نیتو لوړو کسانو به ورته ویل، چې څه وخت چې خپل ملک ته بیرته غي، د دوی د ملک په اړه معلومات ورنه کړي. (مشر ملنگ له ما څخه هیله وکړه، چې په ټول مېاره موسم کې ده په کور کې

پاتې شم او دی په ماته یو پوستین او نور کالي راګرې، خو زه یې له دې چې ده ته مې دمخه خبر ورکړی وي، دده له خایه روان شوم او چې هغه وره ته ورسېدم، چې د ګندهار په لور پروت و، یو څه تمباکو مې راونيول او څه وخت، چې بیرون لاړم د ځینو معتبرو مساپرو ځینې کېږدی مې ولیدلې، چې د حج په نیت روان وو، څنگه چې دوی د څو ورځو لپاره وخت بدل، زه ترې لاړم، یو پښتون تر قلعه قاضي پورې له ما سره ملګر تیا وکړ، او له ماته یې هیله وکړه، چې بغداد ته په رسېدو ده ته دعا وکړم. قلعه قاضي ته په رسېدو سره هغه یو څه ډوډی راوړله او زه په تروپمې ګې جومات ته لاړم، یو ملا، چې هلته و ماته یې ډوډی او شرومې راګرې (۱).

۱۱ سبا ورځې په ماښام میدان ته ورسېدم، پورته یوه کلي ته لاړم، هلته مې څو پښتانه ناست ولیدل، چلم مې وغوښت او هغوی تهیه کړ، یوه یې چې ناروغ و، له ما وغوښتل چې د کومې دوا سپارښتنه ورته وکړم؟ ما ورته وویل، چې زه یې نه شم کولای، په دې چې ماته د دوی د ملک او دولتو د نومونو په اړه معلومات نه شته، څه وخت چې تیلی غراغ ولګول شو، جومات ته لاړم او هلته ټول د لمانځه په ادا کولو بوخت ول، لمونځ چې خلاص شو، اوږه او شرومې په لرګینو بنسکو کې د لرګینو څمځیو سره تیارې وې، یو څه یې ماته راګرې او څه یې نورو مساپرو ته ورکړې، چې هغوی هم هلته تللي وو، په بله ورځ له دولسو بجو نه دمخه یوه داسې ځای ته ورسېدم، چې هلته مې دوه درې درانیان له خپلو اسونو سره ولیدل، دوی چلم راګر او په یواځې ځان یې له سفر کولو نه زړه تورو کړم، ویل یې چې ځینې پښتانه شته^۱ او ممکن یې له کومې خبرې یې یا سر غوڅ کړي یا یې مری وگرځوي، یو ملنګ، چې په ټک لرونکې لکړه ګرځېده، هلته پېښ شو او نیت یې کړی و، چې له دوو ځوانانو سره بغداد او مکې ته لاړ شي، ما ورته وویل، چې زه هم په هغې خوا روان یم، دوی خبرې شول او له ماته یې وغوښتل، چې په دوی پسې روان اوسم، له دوی سره یو بل ناروغ سړی هم ملګری و، چې غوښتل یې یوه پل تېرې کلي ته لاړ شي، موږ په ګډه د یو له کلیو په لور وخوځېدو او څه وخت، چې تیاره ولګېده، ورته ورسېدو او په یو څه کې او مو اوږه او ډوډی ومونده، بله ورځ یو سړی موږ ته راغی او له هغو ځوانانو نه یې یو تن مجبور کړ (دی د هغه د خور له خوا استول شوی و) چې پرته ښار ته ورسره ستون شي، د ماښام په تیاره کې، چې روان وو هغه ناروغ پاتې شو او موږ هغو کلیو ته ورسېدو، چې په ورځګو پښتنو پورې یې اړه لرله، د نړیو ایښودل شویو ونو په سیوري کې مو واړول، هغه ګډه ملنګ له هغه ځوان ملګري سره د کلي درې څلورو کورونو ته لاړ او په جګ اواز یې ډوډی وغوښته، چې

^۱ دا هغه تاراګر غلزي دي، چې د دویم ټوک په (۱) مخ کې یې ذکر شوی دی.

د هر مقدار يې تر لاسه کړه. ده د تمباکو غوښتنه هم وکړه. خو غو کسو ورته وویل. چې دوی يې نه لري. دی په زړه اوازونو سره وغږېد. بله ورځ مو د ونو لاندې په سيوري کې تېره کړه. د شپې په دولس بجو گڼه ملنگ يو څو کلاو ته لاړ او په لوړ اواز يې دوی وغوښته او ډېره يې وموښله. بله ورځ داسې پېښه شوه. چې چلم د موږ په مخ کې پروت ورمات شو. له ټپکه مرغه دا د هغه گڼه ملنگ گناه وه. نورو کلاو ته په رسېدو سره هغه په لوړ اواز د چلم غوښتنه وکړه. خو هغوی ورته پراېر نه کړای شو او ده ورسره په زړه اواز خبرې وکړې. نېدې وه چې ترک يې کړي. چې په دغه وخت کې يوه چا په ډېر ادب ورته وویل. چې يوه شېبه صبر وکړه. دوی به ورته غوښه او دوی راوړي. ماښام موږ هر يوه ته يوه کاسه ډېره ښه تورو له دوه وچو ډوډيو او له دوه ټوټو غوښو سره راوړل شوه. بله ورځ موږ يو لړ نورو کلاگانو ته ورسېدو. ملنگ دوی په لوړ اواز دې ته اړ کړل. چې چلم. تمباکو او دوی راوړي. بله ورځ ځينو کلاگانو ته نېدې يو څو ملايان راغلل او د بېلابېلو ديني موضوعاتو په اړه يې خبرې وکړې او له خوانانو نه يې په کلکه وغوښتل. چې د لمانځه په اړه يو گڼوچنی فارسي کتاب د يو څو پيسو او اوږو په بدل کې ورته ورکړي. د شپې څه وخت. چې موږ په يوه جومات کې ویده وو. يو څو وسله وال کسان راښکاره شول. شور او غوږ يې موږ له غريبه وېش کړو او موږ په څه چل هغه جومات پرېښود او يوه بل جومات ته لاړو.

د بله ورځ څنگه. چې زه ناروغ وم او پخې مې تناکي شوې وې. ته مې شو کولای له هغو نورو دوو سره په داسې حال کې. چې چلم مې په لاس کې و. سفر وکړم. گڼه ملنگ وغوښېده او په داسې حال کې. چې چلم يې زما له لاسه واخيست. دوی دواړه په پېره روان شول. زه يو څه دمخه لاړم او څه وخت. چې مې يوه ډېره غونډه خونده وليده. پکې نشو تلم او پکې اوږد وغږېدل. په داسې حال کې. چې تېښه نيولې وم. د ماښام په لومړۍ تياره کې يو سپور درانی له يوه پلي سره راښوت او چې زه يې ناروغ وليدل. وانه يې پوښتنې وکړې او هيله يې څرگنده کړه. چې که زه په پېښو نه شم تللی. په آس به مې سپور بوختي. ما ورته وویل. چې زه په هېڅ حال کې د تللو نه یم. دوی راته وویل. هلته د غره په سر يوه چينه ده او د يوې ډېرې پرېښې دوی تېمايي يې راکړه. چې ما هغه وخت ته شو. خوړلی. د بلې ورځ په سبا هلته چينې ته لاړم او خوراگ وڅښاک مې وکړ. څه وخت چې يو بل پښتون راغی. د دوی پاڼې ټوټه مې هغه ته ورکړه او زه روحي ته لاړم. چې له هغه ځايه مې د ملنگ تکيې ته منځه وکړه. چې دېوال يې ته لاړه. ښکته پرته وه او يوه ښه لويه وړانه يې په منځ کې روانه وه. بيا زه د ښار بازار ته لاړم. چې کوڅې يې ډېرې تنگې او تړلې وې. يو څه

پيسې مې پيدا کړې. دودى، بسوروا او تمباکو مې وپېرودل او بېرته تگيې ته ستون شوم.

هغه گڼه ملنگ او ځوان لازمه گڼلې وه، چې بېرته ستانه شي او زه له هندوستانی ملنگ سره چې د حج پر لور روان و، اشنا شوم. دغه ملنگ وویل، چې دى لوت شوى او له پيسو او ځاډونه يې برخې شوى و. له ما سره يې زړه سواندي ټنگاره کړه. دى دوه ورځې وروسته له يوه کاروان سره د ښار خوا ته روان شو، خو څنگه چې زما پښې تناکي او ژوبلې شوې وې، زه ورسره تلې نه شوم. د تگيې ملنگ يو اوږد بسوروا هندوستانی و، چې د تارتاري يا ترکستاني په ډېرو برخو کې گرځېدلى او چين ته نږدې تللى و او ډېره موده په غزني کې اوسېدلى و. دى ډېر زړه سوانده او مودې و، ډېر کسان دده تگيې ته د چرس يا چلم څښلو لپاره تلل.

د هندوانو کورونه ښه لوړ او له لرگيو جوړ وو. د دوى څو تنه په ما ډېر مهربان وو. هر يوه يې درې څلور پيسې راکړې. يوه يې يوه جوړه بوتان او درنگه پيستي (خمتا) واسکتې راوپاڅېښه، غزني يو کوچنى ښار دى، چې په دېوال احاطه شوى او په منځ کې يې يو سر پوښلى بازار غځېدلى دى. دلته تر يوې اوونۍ ډېر اوسېدم او بيا د منځه ولاړم. تر څو ما ښام تاتې ته ورسېدم، هلته خلک د يوه ناري په اړه سره غږېدل او زه په تروپمې کې ورته ورسېدم. ناري په خلاصې هوا کې ورکې شو او تر ډېرشو زيات کسان ورته بلل شوي وو. دودى، چې تياره شوه کوربه مېلمنو ته خبر واستاوه، دوى ټول سره غونډ شول، يو ښه قوي اور يې پيل کړى و، چې په هغه يې ځانونه تودول او اتن يې گاوه. وروسته بيا دودى خوړلو لپاره کښاستل، څه وخت چې زه ورسېدم، دوى يو څه وویل او په ورين تندي يې ماته د دودى خوړلو ست وکړ، لومړى يو تن له کوزې او چلمچي سره د لاس مېنځلو لپاره وگرځېد، وروسته بيا دوى بسم الله وويله او په خوړلو يې پيل وکړ. ((

((ناري په لرگينو کاسو کې او بسوروا په خوړلو سره پيل شو. دوى دودى پکې وړه کړه، او څه وخت، چې ښه لمده شوه، په لاسونو يې وځوړه، د لرگيو څمڅى هم راوړل شوى وې. خو د هر يوه لپاره يوه بېله څمڅى نه وه. بسوروا ډېره خوندوره وه او ښه مړچ او مساله يې لرله. د هرو دوه ډېرو کسو لپاره يوه کاسه بسوروا راوړل شوې وه، غوښتېد مېلمنو په لاسونو کې ورکول کېده، چې دوى هغه د دودى په کټ کې اېښوده. دوى ښه د زړه خوراک وکړ. هر يوه چې څومره خوړلى شوه، هغومره يې وځوړله، له دودى وروسته ټولو کوربه ته دعاگانې وکړې او برى يې وغوښت. ما هم همدغسې وکړل، ناري پس همدغه و. له ناري وروسته دوى چلم وڅکاوه، غيښې يې بيا رخصت شول او نور يې پاتې شول. زه په خپله رخصت شوم، مېلمتيا د شپې

په نهو بجو پیل شوه او یوولس بجې پای ته ورسېده. رڼا په اور سره غوره وه. پنځو په کپړه یو کي ناری وکړ. ((ښاغلی دورې نورو مېلمستیاو ته هم لار، چې له وږه پر هغه غسې وي. یواځې په دې توپیر، چې په ځینو ځایونو کې غوښې د لرگیو په ښکونو کې اېښودل شوي وي. ځینې به یې رخصت شول او نور به یې تر ناوخته پورې په غورو بوخت وو، ځینو به یې مندرې وریلې.))

ښاغلی دورې لیکي، چې ((بله ورځ زه قره باغ او بیبا اوبې ته لاړم. وروستی ځای ته ناوخته ورسېدم او کلاگانو ته، چې لاړم وړانې او لوېدلې وې، ټوله شپه مې د سړو او تندو بادونو له لامله ډېر کم اووتنه ولیدل. سهار وغوځېدم، یوه ودان کلي ته ورسېدم او ډوډۍ او چلم راګرځول شول. د مقر په لور، چې روان وم، یوه غښتلي ځوان په یوه ډانګه راباندې پریږد وکړ، ورسې پوښتلم او ورسې لټولم آن زما پوتان یې هم په خیر ولټول. خو څنگه چې یې هېڅ څیز ونه موند، په ګوندو شو او په خلاصو لاسونو یې له ماته پخښه وغوښتله، ما د خیر او برکت څه خبرې ورتنه وکړې او مقر ته لاړم. هلته مې د اوښانو او نورو یو ګاروان ولید، دمه مې وکړه، چلم مې وڅکاوه او کلاگانو ته لاړم، خو پوره ډوډۍ مې ترلاسه نه شوه، په دې چې ډېر اوسېدونکي یې نه لرل. خو څه وخت چې بېرته ګاروان ته ستون شوم، یوې ښځې زما حال ولید او بیبا یې ډېر څه راګرځول، بل ماسپښین دوی روان شول. زه هم ورپسې وغوځېدم، ځکه چې زه د دوی په قدم نه شوم تللی. له لارې نه یو میل زیاتې واټن لرې کلاگانو ته مخه کړه. هلته په تیاره کې ورسېدم، ځینې ګسان مې ولیدل، چې د وریالي پر غاړه ناست وو او ووتنه مې وریل، چې د ناروغۍ او ستومانۍ له لامله نه شم کولای کلاگانو ته لاړ شم، یوه د جومات په لور اشاره وکړه او راته یې وریل، چې ډوډۍ به درته راوړم، زه جومات ته ننوتلم. له یوولسو بجو نه وروسته یو رنځور سړی د لمانځه د ادا کولو لپاره راغی. زه یې چې ولیدلم، بهر ووت او یو څه ډوډۍ یې راته راوړه، څه دپاسه دولس بجې هغه لومړني سړي ته په یاد شوم او د یوې ډېرې پرېرې ډوډۍ نیمه ټوټه یې راته راوړه او ډېرې پخښې یې رانه وغوښتلې. هیله یې وکړه، چې ورته دعا وکړم، چې ایمان یې خطا نه شي. بله ورځ مې هلته تېره کړه او د غوښې، نسرو او ډوډۍ ناري ته وبلل شوم، بله ورځ بیبا دمخه ولاړم، خو څنگه چې هېڅ یو کلا مې ونه لیدله، نه پوهېدم څه وکړم؟ ومې لیدل، چې یو سړی روان دی، ومې پوښته او هغه وریل، چې یوه کمپ ته روان یم. دی په چټکۍ ولاړ، زه یې په پل روان شوم او هلته په تروپمې کې ورسېدم. ډوډۍ، چلم او نیمڅی مې د ملاستی لپاره ترلاسه کړل. هغې ښځې، چې نیمڅی راګر، زما پښې یې ولیدلې، چې تناکې شوې وې، یو څه غوړې یې راګرل، چې په پښو یې وموښم او توصیه یې راته وکړه، چې څه وخت

وځم پېرم. ما هم هماغسې وکړل. یو جنگ پېښ شو، یوه پښتون چې ځوان سړی و، خپله توره واېسته، خوډی ونیول شو او جنگ زر پای ته ورسېد. بیا یو اتنی وشو او پښتو په یوې ډاډرې کې یو بل نیوه او په لوړې یې سترې ويلي: (وا، وا) یې کاوه او ځانونه یې تاوول، لاسونه یې پر کول یو زورور اوږ بل شوی و البته ماته هم په پوره خوښۍ بلنه راگې شوي وه. په کاسو کې غوښه، ډوډی او سوروا راوړل شوه. «بل سهار مې بیا په سفر پیل وکړ او په کمپونو کې مې واړول. دوه ورځې وروسته مې یو پوره بلوڅ ملنگ ولید، دواړه یوه کمپ ته لاړو، چې هلته یې له ټولونه وروسته راباندې بدلې وويلې او ډوډی او شرومې یې راگې.»

یو ځل یو څو پښتو هغه بلوڅ او ښاغلی دورې په دې پلنه، چې غواړي یو کلی وروښي، له لارې یې لارې کړل. څه وخت چې یې له یو څو غونډیو واړول، په ډېره ځیرکتیا یې ولوېدل او تر هغوی یې پرېښودل. چې ځانونه یې ښه باوري کړل، چې کوم ارزښتناک شی ورسره نه شته. هغه بلوڅ یو څو کاغذونه لرل، چې هغوی ورته پرته ورکړل.

ښاغلی دورې وايي، چې «یو بل وخت وروسته له دې، چې په یوه خپل کې مو سپناری وکړ، داسې پېښه شوه، چې د شپې په تیاره کې ښکېل شو او په داسې ځای کې وغځېدل، چې له یوه کمپ نه هومره لرې نه و، څنگه چې تپه تیاره وه او موږ سترې ستومانه وو، موږ ورته تللی نه شو، یو څو پښتو، چې زموږ غېږونه واوړېدل، موږ ته یې ځانونه راوړسول. د دورې په مرسته زه هلته لاړم او هلته یې موږ ته ډوډی راگې، اوږ یې بل کې او د ملاستې لپاره یې گوڅې راکړل، ملنگ شوي وغوښتلې او هغوی ورته یوه زړه وژه ولوشوله او شوي یې ورته راوړې. بله ورځ، چې یوې ژرندي ته ورسېدو، یو څه اوږه مو تر لاسه کړل او لاړو. په ډېرې ځیرتیا له څښو له خوا ولټول شو، د پښو تهاکوله امله زه وروسته پاتې شوم او یوې بلې ژرندي ته ورسېدم، چې هلته یوه پښتانه له ما سره ډېره ښه وضع وکړه، خپل خپل ته یې بوتلم. زما اوږه یې پاڅه کړل او یو پر توگ یې راوباخته ده. لاهور او ډیلي لیدلی و او لږه هندي یې زده وه.

بل سهار روان شوم، دوه یا درې ورځې وروسته له هغه، چې په یوه خپل کې مو واړول، کلات ته ورسېدو، چې د یوې غونډۍ د پاسه پروت، خو وران وېجاړ او بې نفوسه دی. څنگه چې ما د خپل زړه پر تاگه څو زړې ټوټې تر ملا تړلې وې، زیاتره وخت زه لټول کېدم. په خپلونو کې مو اړول، بیا شهر صفا ته ورسېدم، چې وران وېجاړ او بې نفوسه و، یو دوه ورځې وروسته تروپمې ښکېل کړو، څنگه چې د سختو سړو بادونو له امله مو خوب نه شو کولای، ټوله شپه مو مزل واخه. په سیایي

گومانه (Gumana) ته ورسېدو، چې يو وران وېجاړ ښاگوټی دی. له هغه ځايه يوي ويالې ته ولاړو. دمه مو وکړه. يو پښتون مو وليد. له سره يولي کلاگانو ته لاړو. خلکو له موږ سره ډېره ښه وضع وکړه. خټکي او هندواني يي راکړل. له هغه ځايه د ماښام د لږو په خوږېدو سره کښه هار ته ورسېدو او چارسوق ته ورننوټو او وروسته له هغه، چې افضل خان ښاڼوای او اخندزاده او دوه ملنگان يي وليدل، چې د سړک پر غاړه د اوږو په خوا کې ناست وو او چلم يي څکاو، ورته مي سلام وچاوه. دوی وپوښتل، چې څوک یم؟ ما ورته وويل، چې زه د هندوستان یم او د حج په نيت روان یم. اخندزاده راته وغوښتل، چې کېتم، چلم يي راکړ او راته يي وويل، چې د هندوستان ملنگان په ټوليز ډول ډېر درانه خلک دي. دوی يو ووړ وران چومات راته ونيو او زه وروسته له هغه، چې د اوږو خوا ته کېناستم او چلم مي وڅکاو، هلته لاړم او له دوو ډېرو ملنگانو سره ویده شوم.

په سبا هغوی ته لاړم. هغوی په يوه کوټه کې اوږ بل کړی و، چې يوي خوا ته يي يوه خونه پرته وه. اسلام خان او يو بل خان له يو څو نورو سره هلته حاضر وو. موږ چلم وڅکاو، زه چارسوق ته لاړم او يو څه ډوډی مي واخيسته. له هغه ځايه د ملنگ تکيې ته لاړم او هلته مي ډېر درانيان، نور مغول او پښتانه وليدل، چې ناست وو او په هغه پراخ بڼ کې يي غوري کولې او چلم يي څکاو، ما هم وڅکاو، او يو څه پيسې مي ترلاسه کړې. په چارسوق کې مي ښوروا او ډوډی وغوړه او له تعبکو سره بېرته ښاڼوای ته لاړم. له نورو سره د اوږو غاړې ته کېناستم، چلم مي وڅکاو، غوري مي وکړې او د ملاستي لپاره هغه واړه وران چومات ته لاړم.

يو څو ورځې وروسته د ښاڼوای يوه وراره، چې ښه ځوانکی و، د ښاڼوای په هدايت يوه مشرانې او د ليکلو څيزونه راته راوړل. له هغو سره يوه اخند ته لاړم، چې د ښکارپور په بازار کې يي خانده يو ښوونځی لاره او د بلوچستان و، له ما سره يي ډېر لطف وکړ. يو وخت داسې پېښه وشوه، چې زه په يوي جگې چوټرې ناست وم او مشرانې چا غلا کړه. زه اړ شوم، چې اتلس پيسې (نېډې نهه پنځه) د هغه تاران ورکړم. نېډې دوه مياشتې له پخښې نه ورنهېدم، خو څنگه چې د شپې زياته برخه مي په ښاڼوای کې د اوږ پر غاړه تېروله، ژوند ته مي نسبتاً آرامی سره دوام ورکړ. يوه ورځ د يوه زين پلورونکي په دوکان پېښ شوم او هغه ته مي د خپل سفر کيسه وکړه. هغه وروسته له هغه يوه درانه خان ته ولېږلم، چې ښه انسان پالونکی و، ده پوستين راويانځېن، چې په هغه کې څملاستم او ځان مي تود ساته. يوه شپه، چې ډېر ناوخته روان وم، د هندوانو يو څو سپيو په ما حمله وکړه او زما پوستين يي څو ځايه څيرې کې، ما د هغه په پيوندولو يو څو پيسې ولگولې، بيا مي دلته او هلته د

ډېرو خلکو په منځ کې وخته تېر کړ او دوی زیاتره په ما انگرېزي بډلې ويلي، چې
ښکارېده دوی يې ښه خوښول.

(د مسلمانانو، هندوانو، کسيکرو او نورو بېلابېلو د کاتونو ته تل پښتانه
ورانيان يا مغول همې او دغه دوکانونه تل ډک وي، يوه شپه د يوه هندو په دوکان
کې تاست وم، چې واورې په اورېدو پيل وکړ، هندوانو رانه وغوښتل، چې پاتې شم
او دوی اور او ډوډۍ راوړه، درې شپې سر په سر سخته واوره واورېدله، درې څلور
ورځې وروسته هوا صافه شوه او لمر وځلېده، بيا نو ما خان ډېر ښه حس کړ، هغه
وخت، چې اسمان ورېځو نيو، او سړو بادونو په چلېدو پيل کاوه، ما خان ناروغ او
تارام حس کاوه، خو دا چې په اور سره تودېدم، خوښېدم، همدا چې لمر په ځلېدو پيل
کاوه، مسلمانان او هندوان د هرې جمعې په ورځ ډلې ډلې زيارتونو او د ميلې زړه
غوږونکيو ځايونو ته تلل، په همدې ډول دوی به په نورو ورځو کې ډېرو ښکليو
باغونو، د خوړو ځايونو، تانوايانو، کلچه پلورونکيو، مېوه پلورونکيو، خواړه
پلورونکي هټيو، سندرغاړو او نورو ته تلل او لې و ډېر به د وخت په غوښتنې سره په
هغو گرځېدل، زه څو ځله خوجه خضر، عباس آباد او بابا ولي ته لاړم، چې هر يو يې
وښې، وريالې، غونډې او غرونه لري او ښه زړه غوښتونکې او منظره لرونکې ځايونه
دي، زه يواځې کله کله کورونو ته تلېم، شپې اوو ځله مې د دوی د څينو يو څو
اپارتمانونه وليدل، چې په عجب او ډېر پراخ ډول سره جوړ شوي دي، خلکو خپل
وخت په خوښۍ او ورين تندي تېراوه او دوی که څه هم جگړه مار دي، يو له بل سره
کله کله د دښمنۍ په روحيې جنگ کوي، څو ځله مې وليدل، چې مسلمانانو له
هندوانو او مسلمانانو له مسلمانانو سره ناندې وهلې، دغه يواځې د خولې جگړه وه،
په ځينو کې يې سوکونه وار شول او غېږې ونيول شوې، خو بې له وښې تويولو يا د
کوم يوه له مرگ پرته پای ته ورسېدلې، درې څلور ځله پښتانه ډاډه ماران، چې
نښه يې لوڅ وو، په کوڅو کې وگرځول شول، دوی د اوبانو په غاړو پورې غوړند
شوي وو او يوه سړي د ډول په وهلو د دوی د جزا لامل وایېد وروسته له هغه دوی د
يوې ورځې لپاره په چارسوق کې په ډار وځړول شول.)

(يوه شپه ډېر د مخه د هغه، چې واوره وربډلې وې، کتل مې چې کورونه او
دوکانونه لې څه رها شول، د هغه لامل مې، چې وپوښته راته وويل شول، چې شاه
محمود پېښور نيولی او شجاع الملک تېښتېدلی دی، له روژې وروسته د اختر په
لومړۍ ورځ شاهزاده کامران، چې خان يې عموماً په خپلې کلا کې گوښه نيولی و، د
وړه له ښې اړخ نه چې د کابل وړه په نامه يادېده، يوه پراخ ميدان ته بوت، چې په
غرونو سره يې موقعيت ښه کلک و، له دې سره سواره هم ملگري وو او دوی د منډې په

حال کې په خپلو پلټه پيژنو توپيکونو ډزې کولې. ډېر سړي او ډېرې مخ پټې ښځې نه درې لپاره ورغلي وو. کامران خپلې کلاته په يوه نږدې ځای کې اړولي وو. چې د ورېجو دوه درې لوي ديگونه پانځه شي او خلکو ته ډوډۍ ورکې شي. زه هم ورغلی وم. همدا چې ومې ليدل، چې څو تنه ووهل شول. زه بېرته ستون شوم. بله ورځ مې د هغه د سورولیکه وليده. چې دی يې په سر کې روان و او په ځان ښه غټ او قوي معلوم شو. له دوی سره اوږده پېرغونه او اوږدې ساتنگې وې او له چارموق نه تېر شول. دوی د کوم زيارت کولو يا تفريح کولو او هوا خورۍ نه بېرته ستانه شوي وو. ما په کوڅو کې دوه درې څله په اوشانو او اسونو سواره سړي، هلکان، ښځې او نجونې د واده په وراگانو کې وليدلې. چې په اسونو سوري وې. مخ کې او شاته يې تېرونه وهل او توپيکونه يې وپشتل. کله به چې ما شپه په ثانوايي يا هغه وړان کور کې تېروله، کله کله مې له هغو دوو خانانو څخه يوليد، چې د شپې يا د ورځې به راته، رباب به يې ترنگاوه او د ثانواي په ملگرتيا به يې په ډېر جوش سره سندرې ويلې. په همدې ډول ملنگان او نور هم راتلل، د شپې يا د ورځې به يې سندرې ويلې. غوري يې کولې. غر دوی تل نه راتلل. ما هندوان او هندوی هم، چې نږدې اوسېدلې. وليدلې چې د شپې به يې ټنگ ټکور په بېلابېلو الاتو سره زياتره وخت سندرې ويلې. کله کله به د همدغه ځای د سړيو او ښځو مسلمانانو غېږونه هم اوږدل کېدل. څه وخت چې به هندوان د مېلو ځايونو ته تلل، دوی به له ټنگ ټکور سره بدلې ويلې يا به يې دواړه نڅا کولو سره يوځای کول. دوی په ښارونو کې څو درم سرايونه (Bharun Saray) لري، چې هلته زياتره وخت د عبادت، سوداگرۍ يا ساعت تېرې لپاره ځي. (۱)

څه وخت، چې هوا توده شوه، تيروت داس (Teerut Dhas) او نور هندوان مې د خپل بېرته تگ له عزم نه خبر کړل. د دوی مشوره دا وه، چې زه پاتې شم او راته يې وريل، چې دوی به له ما سره مرسته وکړي. چې په هغې سره زه د ځان لپاره يو څه وکولای شم. خو څنگه چې زما د تگ نيت ټينگ و، دوی يو څه پيسې راکړې. مسلمانانو هم له يوې روپۍ نه ډېرې راکړې او ما هريچ، گوږه او وچې وڅکې راټيول او د کابل وړه په نور وغوځېدم. زه چې تېرېدم، هغه ثانواي مې ناست وليد او ورسې نويستل، چې زه پاتې شم او لا نه شم، چې خدای مه کړه ټپي يا مړ نه شم. يو څه موده شري وه، چې دی وزگار و، خو يو څه سپما يې لرله او هم يې ځينې خپلوان په کوم کسب بوخت وو. دی ښه هوښيار او د ښه نيت خاوند و، خو يواځې کله کله يې لرونځ کاوه. اخوندزاده او هغو نورو ملنگانو هيڅ لرونځ نه کاوه او سرېره پر دې يې په روژه کې په خپلې ځالي (پسخاني) کې چلم هم څکاوه. (۲)

ښاغلی دورې وروسته له هغې، چې له کندهار نه روان شو، شپې مزله دمخه ولاړ. په ټوليز ډول د عامه خلکو له خوا کله کله لټول کېده او کله ورته ډوډۍ ورکول کېده. ځينې وخت خانانو، هلکانو او ښځو هم همدغسې چلند ورسره کاوه. دی له دغه ملک نه ډېرې لږې خبرې کوي. په ټوليز ډول دوسره گڼېږي، چې په تپلو او بهرته راتپلو کې له کمپوټو سره د ملگرتيا لپاره يې له لویو لارو نه لرې شمال اړخ ته د غرونو په لمنو کې اړول او هلته لکه څنگه چې دی وايي: «د ستاينې وړ وطن او زړه راښکونکې لاره» شته دی.

يوه ورځ، چې دی يوې ژړندې ته لاړ او ورته مشوره ورکړه شوه، چې يو څه وړاندې يوه ځای ته ورشي، چې هلته يو څو واړه خانان اوسېږي (ډوډۍ د يوه ځای په لور اشاره وکړه، چې هلته وشي، ويالې او پاليزونه وو او هلته د ډوډۍ له آسونو او نوکرانو سره دوه غېټلي، په ونه جگ او تکي، ځوان خانان او دوه ملايان (يو يې بودا سپين پيری و) وليدل. ډوډۍ په ډېر ادب له ما سره وگډېدل او د چلم څکولو لپاره يې تمباکو راکړل. ښوروا، چې تياره شوه، بودا ملا راته غوښه او ښوروا واکړه. ځان د غوښې يوه غوټه بوتې او د هغې نه يو څو دقيقې دمخه په تشاره کې يوه پخه شوې لويه ډوډۍ راکړې وه. ډوډۍ په خپله له خپلې ښوروا او غوښې سره ډوډۍ هېڅ ونه خوړه او چې ناری يې وکړ او چلم يې ولټکاوه، مخه ښه يې وکړه او رخصت شول. زه هم چې په تياره کې روان وم، يوې ژړندې ته ورسېدم. ژړنده گڼې يې ورپورې کړ او ماته يې د ننوتلو اجازه رانه کړه او غوښه يې په دې کې وه، چې زه يو بل ټوډي ځای ته لاړ شم، خو ما ونه منله او په نرمه لهجه او اغېزناک ډول مې ورسره خبرې پيل کړې او ورته مې وويل، چې زه بايد اوسمهال د شپې ځای ولرم. په پای کې ما ورته خپل يو گودۍ وړاندې کړ. چې هغه وانيسته او ماته يې دغه کم او راپه برخه کړ، چې ورسره ستون شم، خو ډېر اوږدې راته بل کړ. په سپايي ماته د يوه خپل په لور اشاره وکړه، نېږدې درې کوسه⁽¹⁾ (Coss) په غرونو کې مې مزل وکړ. يوه لوی خپل ته يې بوتلم، هلته بله ورځ پاتې شوم او ماته په ډېر ورين تندي ډوډۍ، شېرمې او تمباکو راکړل شول. خو تنو يې وويل، چې ډوډۍ به د څو ورځو لپاره زما ساعت ډېر ښه تېر کړي، خو سخت وختونه وو، له هغه ځايه بيا يو څه لرې بل خپل ته لاړم، هلته ډېره ښه وضعه راسره وشوه، يو څو ورځې وروسته له يوه خپل نه بل خپل ته لاړم، ترڅو ما ښام ټاټې ته ورسېدم.)

ښاغلی دورې له دغه ځايه غزني ته لاړ، په لاره کې يې د خپل سفر يو پنځوانی ملگری، هغه گود ملنگ وليد او هغه ورته وويل، چې دی نېږدې بغداد ته رسېدلی او

بیا ستون شو.

ښاغلی دورې په غزني کې اته ورځې د یوه ملنگ په تکیه کې پاتې شو. هلته یې ((یو تارتار ملنگ ولید او هغه ورته وویل، چې ده د قارص، سوری، قسطنطیني، عربستان او مالقا ډېرو برخو ته سفر کړی دی او په خپرو کې یې د خپل سفر شواهد ورکړل، داسې ښکارېده، چې دی یو ډېر مودې شخص و.))

په غزني کې ده یو تن ولید، چې له لږو مساپرانو نه یې یو څرغلا کړی و او درانیو په داسې حال کې، چې لاسونه یې تر شا پورې ورتلې وو، راوستی و. ښاغلی دورې وایي، چې: ((یوه شپه د حاکم کره لاهم، چې په پالاحصار کې اوسېده. هغه وخت، چې دی له خپلو څو سورو او پلیمو نوکرانو سره په اس سور راغی. زه ورته وړاندې شوم او مرسته مې ورځنې وغوښتله. هغه زما د اصلي ځای پوښتنه وکړه او ما ورته وویل، چې له هندوستان نه راغلی يم. ده نو بیا په توکو وویل، چې ته باید ماته یو څه شی راکړې، خو ده له مانه وغوښتل چې وخت پېرم او هغه وخت، چې دی بېرته راغی، یوه سواره توکري یې یو څو پیسې راکړې. زه لاهم، چې د سلطان محمود د مرستون زیارت وکړم، دغه مرستون یوه گنبدي ډوله ماڼۍ ده. لوی ورلري. له سپینو مروړو نه جوړه ده او عربي لیکنې پرې کښل شوي دي. د قرآن یو څو آیتونه هم وړاندې لیکل شوي او ډېر خلک په پرله پسې ډول د هغه زیارت ته ورځي. په حویلي پورې یې تړلې ښکلی او ډېرې کوتې هم لري، چې په ښه او عجیب ډول ښکلې شوي او څو ډېر انګانو او سورو د تېرې تصویرونه پرې دپاسه ایستل شوي دي.))

د غزني نه چې دی روان شو، د شهاب الدین کلي ته ورسېد ((چې هلته ډېرې ښکلې کلاګانې د اویورني وینالي او له غرونو لاتنډې درو کې ډېر اعلی شنه کښتونه لیدل کېدل.)) یو ځان مې ولید، چې یو پلته ییز توپک یې په لاس کې و او له ما سره په ډېره نرمه لهجه وگپېد او راته یې وویل، چې کابل ته د تصور او لندډر په لارو لا څه تصور ته مایېم ورسېدم ((له ما سره ډېره ښه راته درښه وشوه، له هغه ځایه د هغه نري سیند پر غاړه لاهم، چې د دوو تنګو غرونو ترمنځ ډېر گړنډی روان و. لاتنډې یې شنه کښتونه او د مېرو پرېخانه ونې ولاړې وې. په تیاره کې یوې کلا ته ورسېدم، چې د یوه آخوند وه او دی یو ښه مهربان مړی و.))

دغه لاتنډې پېښه کابل ته د تلو په لار کې وشوه ((یو مایېم یوه خپل ته ورسېدم، هلته مې ولیدل چې یو څو تنه په دغسې یوه ځای کې، چې شاوخوا یې تېرې ایښودل شوي وې (چې دوی په دغه خپل کې ورته جومات وایي) لمونځ کوي. زه هم ورغلم او دغسې څه مې وکړل، لکه دوی چې کول. دوی راته خیر شول او چې

څنگه له لمانځه خلاص شوم، ټولو وځنډل. په دې چې ما لمونځ سم نه شو کولای، ما ملا ته یو څه عذرونه وړاندې کړل او دې چې د ښه خوی خاوند و، له ما سره یې ښه وضع وکړه او د درملو په اړه یې وپوښتل. ما دوه درې لمونځ وکړ، ان خلک به چې راتلل راپورې به یې څنډل. ما به ورته وویل، چې غډه مې چې په وس کې وو، هغه مې وکړل.»

دې په یوه ځای کې، چې لندر نوم یې، د ځینو کلاو ښکلا او پرتم ته هیران پاتې شو. چې د هغو ساری یې هېڅ نه ولیدلې، دې لیکي: «دغه کلاوې یې ساري وې او ډېره ستونزمنه ده، چې بیان یې وکړم، خو دا چې انځور یې وړاندې کړم، په یوه لوی جومات کې ویده شوم. نورو کلاگانو ته لارم، سپاناري مې وکړه او د یوه ښک غره د پاسه مې یو وړوکی کور ولید، چې دوی د زمان شاه د پای تخت په نامه یاد او. د سلطان بابر د سپینو تپو یو وړو جومات له هغه نه دومره لرې پروت نه دی، یوه ورځ زه هلته لارم، خو د ښوولو اجازه رانه کړای شوه. له هغوی نه یوه په اس باندې سپور ستنېده، آس یې وځغاستل او هغه څړېند شو او نور یې مرستې ته ورورسېدل. کابل ته په رسېدو سره یوه درانده سړي مېله کړم، دوی او پلار یې راته راځل، ددغه ښار په یوه جومات کې ویده شوم، په سبا یې په لاهوري دروازي کې یوې تکيې ته لارم. هلته هغوی له مهرباني نه ډکه وضع راسره وکړه. هلته تر شلو ورځو ډېر پاتې شوم او د شپې له خوا په جومات کې ویدېدم. که څه هم مشر ملنگ په راته زیاتره ویل، چې په هغې تکيې کې ویده شم، هره ورځ بازار ته تلیم. کله کله به مې په ډېرو ښو اسانو باندې لویان سپاره لیدل، چې رنگه جامې او لنگوټي به یې په ځان وو او په داسې حال کې، چې ډېر پلي گسان به یې دمخه تلل، دوی به تېرېدل. کله به، چې دوی په تکيې یا نورو ځایونو کې گرځېدل، زیاتره به یې زه پوښتلم، چې زه څرې (جاسوس) یم، په یوې تکيې کې یو څیرک سړی په دې پوه شو، چې زه ست شوی نه وم، خو ده او نورو خپلې خولې چوپې وساتلې. هلته او په جومات کې به د فرنگیانو (اروپایانو) په اړه ځینو سره د بحث کولو په وخت کې ویل کېدل، چې ډېر عادتونه یې د قرآن او له خصوصو سره سمون لري، خو د معقولو شرایطو له لامله معقول ابداعات منځ ته راغلې دي، چې له هغو سره دوی موافقه لري او رضایت پرې ښکاره کوي، یو ماښام، چې مشر ملنگ نه و، نورو ته مې سلام و اچاوه او په وتلو مې پیل وکړ، په دغه وخت کې دې راځی او راپاندې یې غپ وکړ، زه ورستون شوم او ورته مې وویل، چې زه تلونکی یم او هغه راته دعا وکړه، په تیاره کې بتخاک ته ورسېدم.»

د اغلي دورې له ډېرو کاروانونو سره د پېښور په لور روان شو، په یو ځل چې له

نور نه وروسته پاتې شوی و. له دغې پېښې سره مخامخ شوه: ((څه وخت، چې یواځې روان وم. له یوه ځوان پښتانه سره مخامخ شوم. چې یوه لویه پېش قبضه او ماشه یې توپک ورسره وو. ورته مې د گندمک د فاصلې پوښتنه وکړه. هغه وویل. چې د یوه شاهي منزل په اندازه لرې دی او بیا دی لا، خو وروسته یې زړه شاري کړې. چې زه ودرېږم. ما اطاعت وکړه. له مانه یې وغوښتل، چې غرونو ته ورسره لاړ شم او ویل یې، چې زه جاسوس، جادوگر، کیمیاگر یا د قارص یم. ما ورته وویل، چې زه هندوستانی یم. د پېش قبضې په لاستې یې په کلکه په وړانه وهلم او څو ځلې یې تپل وهلم، تر دې چې له مانه وینه وپېده. ده بیا له مانه یخپښه وغوښته او پېش قبضه یې په ټیټې کې وټه کړه.))

((یوه بله ورځ له لویې لارې نه خطا شوم او د غرونو په منځ کې دمخه ولاړم او څو ځلې لاره په مخکې بنده وه. ددې لپاره چې دې ته اړ شوم، چې په لوړو گټو وڅېړم او ترېته کوز شم. شپه مې هلته تېره کړه او د سهار د لسو بجو په شاوخوا کې د یوه غره سوري ته ورسېدم، چې هلته څو پښتانه ناست وو. دوی اوبه، ډوډۍ او چلم راکړل او لنډې ځانه یې راته په گوټو کړه، چې ښه هسکه وه.)) له هغه ځای نه دې پېښور ته لاړ او بې له خطرناکو پېښو نه له اباسین نه تېر شو. دغه لاندینی لیکنه د ښاغلي دورې له درېو لیکنو څخه یوه ده، چې ده مخکې له دې، چې زه ورسره وگډېږم، لیکلې وه. په دغو لیکنو کې دده ټولیز افکار ځای شوي، چې زیاتره یې زما په فکر سم او ځینې وخت د یوه شخص لپاره. چې دغې ژوند کوي، ډېرې درنډې معلومېږي.

((هغه غرنۍ سیمې، چې د اټک، پېښور، کابل او کندهار په شاوخوا او له کابل نه هغه خوا د بلخ پر لور او له کندهار نه هغه خوا د هرات خوا ته پرتې دي. د خراسان په نامه د پښتنو ملک دی. پښتانه پېل، پېل قومونه او پېل پېل نومونه لري او دوی تر هغو، چې یا په زور یا په پیسو سره پوره ایل نه شي، یو له بل سره مخالف وي. څنگه چې احمد شاه او تیمور شاه پوره ټېکمړغه وو، چې لوی پوځونه یې ساتلي وو او په هغو سره یې بهرنۍ سیمې ونیولې. دوی په خپله خوښه ورته تسلیم شول (که څه هم دغو پاچایانو پوره زور لاره، چې په زیاتې اندازه یې لاندې کړي) او په دغه کار سره یې گټورې بوختیاوې خپلې کړې، خو سره له دې هم غرگنده ده، چې یو زور منظم پوځ چې د خوږو شیانو ولري، دوی ټول په پوره ډول لاندې کولای شي. د گرد تیمور مغولي شاه او پاچایانو دوی پوره ایل کړي وو او د شاوخوا غرونه نظر دي ته. چې ډاروونکي یا مضروي، ډېر مساعد وو. درانیان د کندهار په شاوخوا کې اوسي. که څه هم په اوسني وخت کې ډېر یې هلته نه شته. په دغو وختونو کې چې د

دوی پاچایان د برنیو سیمو له لاندې کولو نه عاجز دي، د درانیو نوم له پرم نه لوېدلې دی او ډېر قومونه مالیات او پاچاونه، نه ورکوي، د پاچایانو او سردارانو ټول تابعان له درانیو څخه نه دي، که څه هم دوی په همدغه نامه یادېږي، دوی په خپلو سیمو کې له لوټلو سره مینه لري او دا ځکه، چې دوی اوس دومره ټېکرښه نه دي، چې د خپلې تورې هېټ په باندنيو ملکونو کې خپور کېږي. د احمد شاه او تیمور شاه ملکونه ښه پراخ وو او په دغو ملکونو کې دوی ښه شتمن شول، خو دوی له فتح کولو پرته بل فکر نه لري، دوی د زیار او زحمت د گټو او فوټونو له لارې د شتر د گټلو هیله من نه دي، که څه هم دوی یې سخت لېوال دي، دوی شته د تورې په زور غواړي، خو په دغه اړه یو څو ټکي باید په نظر کې ونیول شي. څنگه چې دوی د چا پیرو غوندېو او غرونو په مېنځ کې ایسار او محاط دي او څنگه چې شاوخوا ته یې ډېر او قوي عنعنوي مخالفان پراته دي، چې دوی یې زیاتره وخت لاندې کېږي دي. د دوی ملک د یوه ولایت په څېر نیول شوی، دوی هم خپلې وسلې لري ملکونو ته غځولي دي، داسې فکر کوي، چې د دوی دین تر نورو ادیانو ډېر ښه او ډېر حقیقي دی، په نتیجه کې نور د دوی په فکر په خطا روان او بې لارې دي او هیله کوي، چې په پای کې به د خپل عالي حقانیت له لامله نور ټول لاندې کېږي، دوی که څه هم له یو بل سره جنگ کوي او څنگه، چې دوی سني مسلمانان دي (ترکانو، تارتارانو او عربانو په څېر، چې د فارس خلک یې لارې بولي) دوی د دیني له هغې درجې نه ډډه کوي، چې ممکن په خپله د دوی په نابودی او تباهی تمامه شي. دا چې دوی فکر کوي د دوی دین تر نورو ډېر ښه دی، بې له شکه دا د دوی خپل تصور نه دی، ځکه چې دوی ته په لومړي سر کې په کلک وېل شوي، چې همدغسې وگنې، که څه هم لومړی دوی ممکن دا وغواړي ټول انسانان مسلمانان کېږي، خو له همدغو سره د مینې له امله د زغم روحیه دوی ښه فعال کوي، ځکه چې د دوی زیات شمېر په یقین سره ازاد، سخي او زغموونکي دي. د هندوستان ملنگان او نور، چې د دوی ملک ته ځي، په خپلو زحمتونو کې نه ناکامېږي، چې دوی په خطا او عجیبو تصویرونو باندې معتقد کېږي او دوی پوره ضعیف دي، چې هغوی ته تر زیاتې اندازې اعتبار ورکوي. د دوی په فکر د پنگال خلک پوره جادوگران او اروپایان (چې دوی یې هوښیار، عاقل او عادل بولي) کییاگران دي، چې د سرو زرو د جوړولو په فن ښه پوهېږي، څنگه، چې ما زیاتره هغوی ته ویل، چې زه د پنگال یم، دوی له ما نه ډېرې پوښتنې کول او رېډولم یې او داسې یې سوچ کاوه، چې زه به له دغو فوټونو سره اشنا اوسم، څنگه چې ما به کلمه طیبه تکراروله او که څه هم زما جامې شکېدلې وې او دوی به زیاتره په ما ددې خیال کاوه، چې زه په خطا روان یم، ځکه چې ما لمونځ نه

کاوه، سره له دې هم دوی زما په مسلماتي پوره قانع وو او دا خیال یې نه لاره، چې ما په رحمت کړي، یا له ما څخه د اعتدال له حد نه زیاتې پوښتنې وکړي.

سایر او لاروي که هندوان وي، که مسلمانان، د دوی له ملک نه یې خطر، تېرېږي او دوی ورته خواړه ورکوي، خو که له دوی سره کوم ارزښتناک شي وي، هېڅ تېرېدلی نه شي، ځکه چې په دوی کې د حکومتي دسپلین یا تنظیم څرک نه شته، دوی زیاتره څرگندوله، چې څه وخت چې هلته مغولي حکومت موجود و، خلکو ممکن یې له ډار یا خطر نه د ښارونو له لارې په ښکاره طلاوي له ځان سره وړلې.

حکومت اوس د پښتنو په لاس کې دی، دوی ټول د پښتنو بېلابېل قومونه دي او درانیان پکې تر ټولو قوي دي، هغه نور قومونه چې په هندغه نامه یادېږي، د ښه چانس په برابرېدو سره په خپله خوښه د سره یوځای کېږي، ځکه چې د بېلابېلو قومونو مېړونه، چې له قاتحو پاچایانو یا سردارانو سره ملګرتیا کوي، هنداسې یادېږي او دوی ټول د خراسان سني پښتانه دي.

د ښارونو ښه ډېره برخه، چې هټیوال، کاسیان او داسې نور دي، پښتانه، نه دي او له نورو ښونو څخه پیدا دي. په پېښور کې د مسلمانانو یوه ډېره لویه برخه ښایي په یو راز هندوستانی ژبه گډېږي او د پښتنو له جامو او نورو پرته بېلابېلې جامې اغوندي، که څه هم دوی لم و ډېر په پښتو پوهېږي، د دوکانونو ډېره برخه د هندوانو په لاس کې ده. په همدې ډول ډېر شیعه او پارسیوان یزازان او نور هم پکې شته او د هغو له ډلې څخه ډېر گران، چې قزلباش نومېږي، د پاچایانو او لویو سردارانو نوکري کوي.

د دغه ملکونه اوس د بېلابېلو پښتنو سردارانو په لاس کې دي، دوی یو تر بله سره مخالف دي. په دې، چې په لومړي سر کې د یرغل کولو یا فتح کولو لپاره شتمني تر لاسه کولی نه شي او که یې کولای شوای، دوی به په خپله رضا او خوښې سره په نېکمرغه مشر او سروال پسې روان وای. دوی زیاتره داسې خبرې کوي، چې انگرېزان غواړي دوی لاندې کړي او ډېر یې په ډاگه وايي، چې ارومرو یې نیسي، ډېر یې داسې وايي، چې نظر دي ته، چې انگرېزان یې په درې یا شلورو زرو مېړو سره لاندې کړي، ښه به دا وي چې سکان یا مرهټه یې په شپږو لکو مېړو لاندې کړي.

د خراسان ملکونه، چې د پښتنو لږ و ډېر بېل بېل غښتلي قومونه پکې اوسي، ټول ستیان دي، په پښتو گډېږي او بېلابېل ملوکونه یې د خوښې وړ دي. دوی زیاتره وخت د نورو قوي امپراتوریو له خوا د یوه ولایت په توګه نیول شوي دي، خو په دغو قومونو کې هېڅ یو هم په څرګند ډول داسې قوي نه ښکاري، چې هغه نور

پوره خپل تابع وگرځوي او کله چې بخت یاري وکړي، دوی په اتفاق سره یې له دې، چې اجباري یې راوبولي، له بريالي قوم سره د خپلې مرستې لاس غځوي. خو دوی په دغو وختونو کې نه کوم اتحاد، نه کوم منظم پوځ، نه کوم حکومتی تنظیم او نه کوم ملي حرکت لري، چې د یوه درانده ملت په توگه وگڼل شي. سره له دې هم دوی په خپل ملک کې په اړونده خپلونو کې ډېر ښه خوښ او منظم دي.))

((دوی هېڅ منظم پوځ نه لري او ټول یې په ښه نظم کې نه دي. دوی نه شي کولای له توپ نه کار واخلي او څنگه چې د کابل او کندهار لارې یې دفاع دي، هر راز خلک لوتل کېږي. که څه هم د لار شاوخوا غرونو ته ور تگ نه کېږي، تورې کېږدي په په دغه یا هغه ډول درولي کېږي، خو هغه یو بل ته نږدې دي او په ټولیز ډول د ځمکې له څرنگوالي سره سمې دي.))

((د دوی اوږه یا غنم او نور شيان په غونډیو یا انډیو کې ساتل کېږي. دوی یو څه سامانونه او راحتې شيان هم لري. دوی د ډوډۍ پخولو لپاره د اوسپنې یا تېږې تېس لري. دوی توروښه هم لري. دوی په ټولیز ډول ډوډۍ او وریجې له شروبو، شیدو او کله کله د غوښې له پورو سره خوري. دوی د لم واړه ډېره استعمالوي او وژي لري. د دوی ښځې ډوډۍ پخوي، پخلی کوي، اوبه راوړي او داسې نور کارونه کوي. دوی اوبه د غرمې په ژبو کې راوړي او ساتي.))

دوی خوښ او په ځان ښه پټ معلومېدل. دوی د سارانډو مېلمنو ډېر عزت کوي. تمباکو یې خوښ دي، خو هغه وخت چې زه هلته وم، دوی ډېر تمباکو نه لرل، کله چې په ډېره کې ناست وي، هر یو یې چلم ته یو یا دوه پوفه ورکوي. کله چې وخت او موسم ښه وي او دوی ډېر څه ولري، په دې خوښېږي، چې خپله مېلمه پالنه څرگنده کړي، څنگه چې په دوی کې د کوم تنظیم منظم څرک نه شته، هېڅ یو کس چې کوم قیمتي څه ورسره وي، له ساتونکي پرته نه شي تېرېدلای. دوی د لعانڅه په ادا کولو کې منظم دي. په ښار کې یو څوک کولای شي یې، لعانڅه ادا کولو ته هم تېر شي، خو د دوی په خپلونو، سیاه خانو یا تورو کېږي او کلاگانو کې هېڅ څوک له پوځي ګډون نه خلاصېدلی نه شي.

د ښاڅلي دورې له هغو دوو پاتې لیکنو څخه یوه یې د پنجاب پر لور دده د سفر په اړه او هغه بله یې سند ته د هغه د سفر شرح وه. دغه وروستی له هغه نه، چې دلته ذکر شو، ډېره لنډه ده خو له هغې نه یو څو لنډې لیکنې زما په متن کې راوړل شوي دي.

درېمه ضمیمه

د ځينو گاونډيو ملکونو بيان

کافرستان

دوی که غده هم د کابل د پاچا په سيمو کې شامل نه دي، زه ددې کوم عذر نه کوم. چې د کافر شرح کوم يا د هغو شرح حقايقو بيان کوم، چې د بدخشان او قاشقار په اړه مې راټول کړي دي. دا غده ملکونه دي، چې په اروپا کې يې يواځې نومونه اورېدل کېږي.

دغه لاندې عبارات د هندوستان د نقشې په اړه د رينل (Renel) له ليکنې نه راغېستل کېږي:

((تر دغې ورځې پورې يو خاص قوم په اوسني باجوړ کې اوسي يا له تر لږه په نېدې ماضي کې اوسېده او ادعا يې کوله، چې دوی د ځينو هغو کسانو اولاده دي، چې د فاتح (اسکندر) په پوځ پورې اړه لري او هغوی د دوی په فکر د هغه د تېرېدو په وخت کې هلته پاتې شول. ابو الفضل اوسوچن رای (Amir Khas) دواړه دغه روايت يې له کوم اساسي اختلافه راوړي. په واقع کې وروستۍ اضافه کوي، چې دغه اروپايان (که موږ يې په دغه نامه ياد کړو) په خپلو گاونډيو باتدي هغه لوړوالی تر اوسه هم ساتي، چې فکر کېږي د دوی نيکونو په هغه وخت کې لاړه، چې دوی هلته مېشت کېدل.^(۱)

ممکن په اسانۍ سره دا وگڼل شي، چې کابل ته د دغه هېئت د سفر په وخت کې دغه ليکنه سر د ډېرې پاملرنې وړ شوه او موږ لا په پېښور کې ډېر وخت تېر کړی نه

^۱ د کرمپاټريک (Kempatrik) لاسي ليکنې، چې د رينل په ليکنه کې نقل شوي دي، ۱۶۲ مخ د ۱۷۹۴ کال چاپ.

و، چې د خپل و مقدماتي گاونډيو په اړه مو په پلټنې پيل وکړ. موږ ژر اړ شو د ابو الفضل له هغه نظر نه ډډه وکړو، چې وايي دغه مېشت شوي کسان د يوسفزيو يو خپل دي. خو موږ ته څرگنده شوه، چې دغه کافران چې د باجوړ په شمال کې اوسي، له يونانيانو سره په کرکټر کې ډېر څه گڼلري. دوی په ټيکلا او په اروپايي څېرو لرلو کې نوم لاره، ټټان يې لمانځل. د سپينو زرو په پيالو يا لوټو کې يې شراب څښل، له څوکيو او مېړونو څخه يې کار اخيست او په داسې ژبې گڼېدل، چې د دوی گاونډيو ته يې پته نه وه.

دا اسانه، نه ده چې د پلټلو هغه حس آرام شي، چې دغې ليکنې وپاراوه، ځکه چې که څه هم ما په هغه لومړي سر کې ددې کلک هوډ وکړ، چې د دوی سيمې ته د څېړنې لپاره يو تن واستوم، خو دا ناممکنه ټيکاره شوه، چې ددغه کار د ترسره کولو لپاره دغسې يو ډېر شخص موند شي، چې هغه ددغسې خلکو په ملک کې سفر وکولای شي. چې په هغو کې د مسلمان تر وژلو پيل کار به نه گڼل کېده، په پای کې ملا نجيب دغه له خطر نه ډک کار پر غاړه واخيسته دی د ملا بهر مند وروړو، چې لومړی يې يادونه شوې او د خپل به استعداد او د پښتني قوي حس په لرلو سره ددغې دندې د ترسره کولو لپاره ټنډې و، دی له پېښور نه د مې د مياشتې په نيمايي کې روان شو او د پنجکوپې له لارې د کافرو ملک ته ننوت. زموږ هيشت نږدې يوه مياشت وروسته د هندوستان پر لور وغوځېد او په دغه وخت کې موږ ته د هغه په اړه هېڅ معلومات نه وو ترلاسه شوي. تر هغو چې موږ د پښتنو په سيمو کې وو، د هغه د پرتې راتگ زياته هيله مو په زړه کې تېروله، خو څه وخت چې دويمه مياشت تېره شوه او موږ د پنجاب له نيمايي نه اوښتي وو، په موږ کې د هغه په اړه د ناارامۍ احساس پيدا شو او داسې مو وگڼله، چې دی نيمايي کافرانو وژلی وي. د هغه وروړو، چې تر اوسه له موږ سره مل و، پرته وگرځېد، چې د هغه څرک معلوم کېږي.

ماته له دغه وخته تر څو مياشتو پورې، چې په ټيکلي کې وم، د هغه په اړه هېڅ معلومات نه وو اړ ما دده د بيا ليدلو هيلې له لاسه ورکړې وې، چې په دغه وخت کې دی ناپېره زموږ په کمپ کې څرگند شو او دی ددې پر خای، چې زموږ هيلې په ناهيلۍ واړوي، له خپل ملک نه يې په دغه اوږده سفر پيل کړی و، دی آن تر کامدېشه پورې، چې له بدخشان نه درې مزله دې خوا پروت يو کلي دی، تللی و. ده د هر هغه څه په اړه چې په کافرو پورې يې اړه لرله، پوره معلومات حاصل کړي ول. د دوی د ژبې لغات يې راټول کړي ول او هغو پوښتنو ته يې ځوابونه ترلاسه کړي ول، چې د تگ په وخت کې ورته ورکړ شوي وو. دغه لاندیني بيان په عمده ډول دده

په لیکنې ولاړ دی، چې د ښاغلي ارواښ (Irvine) له خوا ژباړل شوی. خو څنگه چې ماته ددې موقع په لاس شوې وه، چې د ملا نجیب په نه شتون کې نور معلومات هم ترلاسه کړم، ما له هغو نه کار اخیستی او د ملا معلومات مې له هغو سره پرتله او سم کړي دي.

هغه منابع، چې له هغو نه مې دغه زیاتي معلومات ترلاسه کړل، دا دي: یو ځوان کافرو، چې ماته ددې موقع په لاس راغله، چې له هغه نه پوښتنې وکړم. د ښاغلي ارواښ یو هندو میرزا، چې د کافرو ملک ته یې سفر کړی و، د کونړ د سید یو عامل، چې د دوی په سرحدې پولو کې یې ژوند کړی و او یو تن یوسفزی، چې د دوی سیحې ته په یو نظامي یرغل کې تللی و، جغرافیوي معلومات د معمول په څېر له لیفټیننټ مکارټنې (Macartney) نه ترلاسه شوي دي.

د کافرانو ملک د هندوکش د لړۍ ډېره برخه او د بیلوټ تاغ (Beloot Tagh) یوه برخه نیسي. شمال ختیځ ته یې قاشقار، شمال ته یې بدخشان او شمال لویدیځ ته یې کندوز پروت دی. لویدیځ ته یې اندراب او غوستان او هم بلخ او د کابل کوهستان پروت دی او هغه په ختیځ کې تر ډېرې فاصلې تر کشمیر غنډېدلی، چې په دغې برخې کې یې سرحدې پوله په څرگند ډول ټاکل شوې نه ده.

دغه ټول هسک ملک د واورو له ډکو غرونو، د جلفوزو له گڼو څنګلونو او له تنګو خو مسورو درو څخه جوړ دی، چې حاصلات یې ډېر انګور دي او دغه انګور هم په خپل سر لویېږي او هم کرل کېږي. په همدې توګه دغه ملک د پسونو د ډېرو رمو او د غوایانو د ډېرو پادو لپاره خواړه برابروي او غرونه یې له وړو څخه ډک دي، حبوبات یې هم د اهمیت او هم د مقدار له حیثه ښکته دي. ډېر عام ډولونه یې تخم او بدن دي، لارې یواځې د پليو کسانو لپاره ښې دي، چې زیاتره له سیندونو او ویاکو څخه تېرېږي، له پاسه یې د لرګیو پلونه او یا څوړنه پلونه ایښودل شوي، چې هغه له ریښه لرونکيو لښتو یا ځینو نورو نرمو لرګیو له پېړو څخه جوړ شوي وي، هغه ټول کلي، چې ماته یې بیان شوي، د غرونو په لمنو کې پراته دي، په دې ډول، چې د یوه کور بام د بل بام لپاره، چې د پاسه یې پروت دی، لاره جوړوي او ویل کېږي، چې دا طرز په ټول ملک کې معمول دی.

ددې ملک درې باید ښې ګټې وي: د کاموچي (Coomoochi) قوم له تر لږه لس کلي لري او ګامدیش، چې لوی ځای دی، پېنځه سوه کورونه لري.

خلک یې د خپل ملت لپاره کوم ټولنیز نوم نه لري، هر قوم ځانله ځانګړی نوم لري. څنګه چې دوی ټول په قومونو وېشل شوي او دغه وېش د نسب له مخې نه، بلکې د جغرافیوي موقعیت له مخې دی. په هرې درې کې یو ځانګړی قوم اوسي.

مسلمانان دوى ټول د كافرو او ملك يې د كافريستان په نامه يادوي. يوه وېش ته يې سيا، پوښ يا تور كافران او بل ته يې سپين پوښ يا سپين كافران وايي او دغه نومونه د دوى د جامو له لامله په دوى ايښودل شوي دي.

ټول كافران د خپلو غېرو د سپين والي او ښکلا له لامله مشهور دي، خو د كافرو ډېره لويه برخه د وزو د پوتكي يو ډول توره سدرې اغوندي. په داسې حال کې، چې هغه بله برخه يې د سپنسيو سپين واسکت اغوندي.^(۱)

په كافرانو کې څو ژبې ويل کېږي، خو په ټولو کې ډېرې کلمې گډې دي او ټول يې له سانسکرت سره يو راز اړيکې لري. دغه ټولې ژبې يوه ځانگړتيا لري او هغه داده، چې د سلگونو پسر ځاي شلگون حسابوي او دوى د زر عدد (چې دوى يې د پښتو يا دري په نامه يادوي) له څلورو سورو يا شلو شلگونو څخه جوړ دی. دغه ټول حقايق په لغمان، يا ديگاني ژبې باندې هم پلي کېږي، چې ښکاري د کافري يوه لهجه وي او له دې نه داسې نتيجه اخيستل کېږي، چې لغمانيان يا ديگانان پخوا كافران وو، چې وروسته يې د اسلام دين منلى دي. گومان کوم د کابل د کوهستان اوسېدونکي هم له همدغه اصل څخه وو. په دې چې مخصوصاً د کوهستان نوم هغه دی، چې په ټولو هغو دلالت کوي، چې په دې وختونو کې مسلمان شوي دي.

د دوى د ژبې اشتقاق له يونانيانو څخه د كافرانو د اصل نسب نظر دوى او

د کافرو ځينو قومونو نومونه دا دي: د لومړنۍ ډلې نومونه د يوه ځوان کافر څوکويي (Lankiner) له خوا، دويم يې په کامدېش کې د ملا نجيب له خوا او د درېيمې يې په کوتان (Kutan) کې، چې د باجوړ په سرحدې پولې کې پروت دی، د ډېټېټ راي (Dhaupeit Rai) له خوا نهه شوي دي.

تريگوما (Tanguana)، گمير (Gumer)، کوتار (Kutiar)، وي لي وايي (Walee Walee)، کاله (Lama)، کوشتي (Kushitea)، ډينگ (Ding)، واور (Wauar) او وايي چې مسلمانان يې پوښته (Pushtia) بولي.

کاموچي (Kamuchee)، کشتوچي (Kistup) چې د دوى لوى ښار گوتې مونچي شي (Kamucheechee دی)، متريکل (Mushreekal)، کامتور (Kamator)، چې نيمايي يې د بدخشان او نيمايي يې د لغمان په لور دي، پوروتي (Puruter)، چې د هغوى مرکز کشتوکي (Kushitekee) دي، تي ني (Tee-nee)، پونوز (Punooz)، اوش کونگ (Ushkong)، لوم شي (Lushree)، سونو (Sanoos)، کوله مي روزنورکوما (Koolmeer Roome Lorkuma) چې کاتوراوگون پير (Kamuchee) په هغو پورې اړه لري، نيشا (Nisha)، اي ريت (Eait) او نور، زه بايد زياته کړم، چې د ملا نجيب په است کې يويې پوشا (Pusha) اصل گڼل کېږي. بابر يې ذکر کړی دی، چې او اوس هم په کوهستان کې موندل کېږي.

وايي دپوزي (Wauar Dinuer)، کټار (Kutiar)، پونديکت (Pundee)، خوستوز (Khuasuar)، کاموزي (Kamuzee)، وي واين (Dinuer)، څوکويي (Lankiner) او گوټه (Guthera).

پخپله د دوی روایات د دوی د اصل او نسب په اړه سوې ته په غږ کړه ډول څه مراد نه راځي. ډېر ټولنیز او یواځینی د اعتبار وړ روایت دا دی، چې دوی د مسلمانانو له خوا د کندهار له شاوخوا نه شړل شوي دي او پخوا له دې، چې دوی خپل اوسني ټاټوبي ته راغلي وي، څو ځلي یو بل ځای ته لېږدېدلي دي. دوی ادعا کوي، چې دوی له څلورو قومونو یانې له کاموز (Camore)، هیلار (Hilar)، سیلار (Silar) او کاموجي (Camurji) نه متشکل ول، چې له هغو نه یې لومړنیو درې قومونه د اسلام دین ومانه او څلورم یې په خپل پخواني اصلي دین تیشنگ ودرېد او خپل پلرنی ملک یې پرېښود. د دوی دین له هر هغه دین سره، چې زه ورسره اشنا یم، ورته والی نه لري. دوی په یوه خدای ایمان لري، چې د کامدېش کافران یې د امرا (Imra) په نامه او د څو کوی کافران یې د داگون (Dagun) په نامه یادوي، خو دوی نور پتان هم لمانځي. چې د دوی په فکر د پخوانیو وختونو لوی کسان وو او هغوی د دوی د عبادت کوونکیو له خوا خدای ته شفیع شوي وو، دغه پتان له تېرو او لرگیو څخه جوړ شوي دي او هغه تل د تاریځه ویا ښځو په شکل دي، چې کله کله سواره او ځینې وخت پلسی وي، ملا نجیب ددې موقع وموندله، چې د کافرو د خدایانو ټولنیز مزدک (عبادتځي) ته ننوځي.

د کامدېش د کلي په عمومي حجرې کې د لرگیو یو لوی بالجت یا متکا وه، چې د هغه د پاسه یوه لویه څیره ولاړه وه، چې په یوه لاس کې یې سانگه وه او په بل کې یې لکړه وه، دغه بت د دغه کلي د یوه ډېر لوی شخص پلار تمثیل کاوه، چې هغه یې په خپل ژوندانه کې درولی و او دغه امتیاز یې ټول کلي ته د څو مېلمستیاوو په ورکولو گټلی و. دا یواځینی بېلگه نه وه، چې اشخاص په دغسې دلاپلو په خدایانو کې شېرل شوي وو او د نورو خدایانو په څېر یې لمانځنه کېده. په واقع کې داسې ښکاري، چې کافران د سخاوت او مېلمه پالنې ښېگڼو ته زښت ډېر اهمیت ورکوي. همدا ښېگڼې دي، چې د دوی جنت ته چې دوی یې پری لې بولا (Barryle Bouda) بولي، د ننوتلو اجازه گټي او معکوسې یانې پدې گانې پری دوگرې بولا (Boudy Bouda) یا دوزخ ته د ننوتلو ډېرې یقیني لارې گڼل کېږي.

په دغسې اسانۍ سره د پتانو جوړول باید د دوی شمېر هرومرو ډېر کړی، خو ډېر یې باید د دوی خپل قوم ته ځانگړي وي، ځکه چې ددې هیله کېدای نه شي، چې هغوی چې د هغو لمانځنه کوي، دوی په مېلمستیاو کې به یې برخه نه وي اخیستې. په دې ډول داسې ښکاري، چې د کامدېش خدایان د څو کویسې (Toukme) له خدایانو څخه بالکل بېل دي، که څه هم یو خدای په دواړو کې مشترک دی او ممکن نور هم موجود وي، چې هغوی به د کافرو قومونو له پېلېدو څخه د مخه په خدایانو

کې شمېرل شوي وي. د گامدېش ستر خدايان يا قهرمانان دا دي:

لومړۍ یوگیش (Yugesh) یا د اویو خدای، دویمه مانی (Mounce) چې یوش (Yoush) یا د شر اصل یې له نړۍ نه شړلې دی، درېیمه مرور (Morre)، څلورم، اړوم (Urrom)، پنځم، پرسو (Purso)، شپږم، گیش (Geesh)، اړوم، د پارديک (Paradik)، په نامه اووه وروڼه، چې ځانونه یې له طلاوو څخه وو او دا ټول له یوې ولې څخه جوړ شوي وو، اتم: پرون (Parron)، همدغه ډول اووه وروڼه تهم: کومای (Kumay)، چې ملا نجیب یې د ادم ښځه بولي. لسم: دسانې (Dissance)، د کیش ښځه یوولسم: دوهي (Duahee)، دولسم: سوري جو (Surijon)، دیارلسم: نشتي (Nishlee).

د څو کورني خدايان دا دي: ماندي (Maunde) (دا ممکن ماني Maune وي چې دمخه یې ذکر شوی دی)، مارا ایست (Muraist)، موراسوري (Murasore) او اندر جي (Inderjee) چې ممکن د هندو خدای اندر (Indra) یا اندرا (Indra) وي او جي (Jee) هندويي لقب یې د نامه اخر ته اضافه شوی دی.

د ښاغلي ارواين Irvine هندو ملگری د ون پت رای (Bhun Pat Ray) په پوره یقین سره وریل، چې د کافرو بتان د هندو خدای سداشیو (Seddashen) تعشیلوي او تل درې غاښي سانگه ورسره وي، چې د هغه یوه ښځه ده، ده دا هم وریل، چې دوی خپل څښې خدايان د شېي ماهادیو (Shae Mahadeo) په نامه یادول او دوی آن دغه کلمې یو بل ته د سلام په توگه استعمالولي، خو دغه څه له نورو روایتونو سره اړخ نه لگوي او څنگه چې پخپله د ون پت رای په دې اعتراف وکړ، چې کافران د غوري غوښه خوړي، دا ممکنه نه ده چې دوی دې له هندوانو سره دومره نږدې اړیکې ولري. له ټولو روایتونو سره سم دوی په خپلو بتانو باندې رښې شیندي، دوی آن د غوړو رښې هم پرې شیندي، چې دغه رواج د هندو له مذهب سره هېڅ تړاو نه لري. په همدې ډول دوی ټول په ټولو مذهبي مراسمو کې اور د یوه شرط په توگه لازم گڼي.

ملا نجیب په دغسې یوې موقع کې په گامدېش کې حاضر و، چې امراته د قربانۍ د اهدا کولو موقع وه. دغه عمل یوه کلي ته نږدې په یوه ځانگړې ځای کې ترسره شو. هلته یوه توپلې تیپه وه، چې د ملا نجیب له وینا نه ښکاري د هندو د ماهادیو (Mahadeo) له سمبول سره یې یو څه ورته والی لاره، مخې ته یې اور ولگول شو او د هغه له مېنځ ته اړه، غوړي او اوبه په هغې تپې باندې واچول شوې. په پای کې یو څاروی قرباني شو او وینه یې د اور له لارې په هغې تپې باندې وپاشل شوه، د غوښې یوه برخه وسوځول شوه او یوه برخه یې د کشیش مرستیالانو وخورله، چې شمېر یې ډېرو او له هغه سره یې په دعاگانو او مذهبي اشرارو کې

ملگر توب گاوره. د دوی سره دعا د مسلمانانو د نابردۍ په اړه وه^(۱)، پشانو ته عبادت

“خینې” کسان بڼایې ددغه رسم له تفصیل سره مینه ولري. هغه لرگي، چې په دنې قربانۍ کې استعمالېږي، ملا نجیب یې د کاجور (Kachur) په نامه یادوي او کافران یې د دون پوت رای په قول کې سویوري تهورپ (Sweeping Thorp) بولي.

((هغه یوه نیغه تیره پرته وه، چې نږدې څلور فوټه لوړه وه او سور یې د یوه منډلي انسان غومره و. دا امراتا (Amrata) سپیڅلې تیره ده، شاته یې د شمال په لور یو دېوال پروت دی.)) دغه ټول د دوی معبد دی. دغه تیره خدای تمیلوي، دوی وايي چې ((دا د هغه تمیل کوي، خو موږ د هغه په شپږ نه پوهېږو.)) د امراتا جنوب ته د کاجور (Kachur) اور سوځي او دا د جلفوزې یو ټول دی، چې په عمومي ډول په شینلي اچول کېږي، ترڅو ډیر لوگي وکړي. یو کس چې خاص نوم یې علیک (Allick) دی او لقب یې الوتا (Ota) دی، د اور مخې او شاته عبادت کوونکی لیکه درېږي. لومړی اوبه راوړل کېږي، چې دی خپل لاسونه وینځي، څه یې په ښي لاس کې نیسي او درې ځله یې د اور یا الوتکې له لارې په امراتا اچوي او هر ځل سوچ (Sooch) وايي، چې مانا یې خالص دی، بیا نو دی یوه لږه اوبه په قربانۍ ښکاري، چې هغه معمولاً کومه وزه یا غوا وي او سوچ وايي. بیا یوه لږه اوبه اخلي او خینې کلمات تکراروي، چې مانا یې دا ده ((ته دغه قربانۍ مني؟)) او دغسې نور. اوبه د قربانۍ په کېنې شور اچوي، چې هغه مال ته وي. ده (ملا نجیب) دوه قربانۍ ولیدلې، چې یوه یې خدایي او بله یې یوه ښه نه شوې وه) که څاروي په دغه وخت کې خپل سر اسان ته ولراوه. هغه د قبولۍ نخښه گڼل کېږي او د پوره رخصتیت لامل گرځي. وروسته د هغه په ښي غوږ کې او په درېیم ځل یې په تندي او څلورم ځل یې په شا اوبه اچوي. هر ځل یو وار سوچ ویل کېږي بیا په داسې وخت کې چې لرگي اچول کېږي. یوه لږه اوبه اخلي او د اور له منځ نه یې په تېره باتندي اچوي. دوی دغه اوبه د خدای برخه گڼي او بیا دواړه لاسونه له غوږیو نه ډکوي او په اور باتندي یې اچوي. دا هم د خدای برخه گڼل کېږي. په دغو مراسمو کې سوچ نه ویل کېږي، خو په دغه وخت کې ملا په لوړ اواز وايي: هی (He) او له هغه وروسته عبادت کوونکي درې ځله هی اومج (He omuch) وايي پاتې رېښه اهر ځل دوی دغه په یوه حرکت ادا کوي. دوی خپل وړغوي د خپلو زینگنو په لور غځوي او په هغه وخت کې، چې دوی یې په پراخ حال سره جگوي، هی اومج وايي. په دغه وخت کې ملا وزه په چاکو وژني او وینه یې په دواړو لاسونو کې نیسي. یو څه یې خوشې کوي، چې په اور باتندي ولوبېږي او پاتې وینه یې د اور له لارې په امرتان (Amrtan) اچوي (امرتان یو بت یا د بت په صندوق کې دی) او بیا هی اومج درې ځله ویل کېږي. اوس یې نو سر کېنې خوا ته ټاوي او په اور باتندي یې اچوي، خو هی اومج نه ویل کېږي. بیا نو شراب په کاسې کې راوړل کېږي او ملا یې یو څه په اور کې اچوي او نور یې د اور له لارې اچول کېږي. خو هی اومج نه ویل کېږي (غوري هم له یوې کاسې نه اچول کېږي). په دغه وخت کې خدای ته دعا کوي: ((تبه له موږه لیرې کړه، زموږ غله ډېره کړه او مسلمانان ووژنه، له مرگ نه وروسته موږ په بري لې بولا (Bulle Bolla) یا جنت کې داخل کړه.)) هی اومج درې ځله ویل کېږي. بیا نو ملا دمخه کېږي او په خپل مخ کې پوښا (Pashu) پاتې هغه څوک دروي، چې پیري نیولی وي. هغه وروسته له هغه چې خپل سر یې لوگي ته وړاندې نیولی وي او په هغه کې یې خوشوي، هایدین هی اومج په لوړ اواز درې ځله وايي. بیا نو هر سړی د خپل هر لاس گوټې یوځای په خوله کې دننه کوي او ښکاري یې. بیا یې په سترگو مښي او په پای کې یې په تندي پږي. بیا نو دوی ټول رخصتېږي او په

شودې په همدغه توگه ترسره کېږي. دغه عبادتونه کله کله په ازادې هوا کې او کله کله په داسې کورونو کې کېږي، چې امرمه (Liturgy) نومېږي. که څه هم اور (چې د یوې ځانگړې ونې له پاتو شخړه لگول کېږي) د دوی په ټولو مذهبي مراسمو کې اړین دی، خو داسې ښکاري چې دوی ددغه عنصر لپاره کوم ځانگړی درناوی نه پر ځای کوي او اور تل نه ساتي.

دوی میراثي روحانيون لري، خو نفوذ یې ډېر نه دی. په همدې ډول په دوی کې ځینې کسان شته، چې د کوم لوړ موجود الهام حاصلولی شي او هغه په دې ډول حاصلوي. چې خپل سرونه د کومې قرباني د لوگي دپاسه تېسي، خو دوی ته هم نور په کوم ځانگړي درناوي قایل نه دي. دوی له کبانو نه کرکه کوي، خو بل هېڅ څاروی ناولی نه بولي او د پسه غوښه، د غریب غوښه، د یو غوښه او هر هغه بل شي، چې دوی یې ترلاسه کولای شي، خوږي.

دوی که څه هم په هره ورځ، چې وغواړي قرباني کولای شي، سره له دې هم ځینې ټاکلي جشنونه شته، چې د کامدیش په کاموجیانو (Caumojas) کې رواج لري او د ملا نجیب په فکر ممکن هغه عام وي. ځینې یې د یادونې وړ دي، خو یو یې هم له هغه جشن سره ورته نه دی له کوم سره چې زه اشنا یم، یواځې یو یې ورسره ورته دی، چې په هغه کې کافران په یوه بل باندې اړې شیندي، لکه څنگه چې هندوان دغسې څه په هولي (Holi) کې کوي.

په جشنونو کې زیاتره وخت قرباني کېږي او تل پکې مېلمستیاوې ورکول کېږي. په یوه جشن کې هلکان د جلقوزیو د یو ډول ونې مشعل^(۱) لگوي او د یوه

یوه ځای باندې یا غځېږي یا ورباندې کیني. په دغه وخت کې دوی وینه په قرباني اچوي، له هغو سره لري، لویه په اور اچوي او وروسته له هغه، چې یو څه خوښ شوي وي، په غوښې یې اچوي. له هغه وروسته یې نیم لومه پورته کوي او خوږي یې، خو که د قرباني مال غواوې غوښه یې ویشله کېږي او هر څوک خپله برخه خپل کور ته وړي. ملا په دوام حالاتو کې دوه برخې اخلي. د دوی په وخت کې دوی یو څه شراب څښي، چې یو څه له اویو سره گډ شوي وي او هغه څوک یې ورکوي، چې قرباني ورکوي. په دغه وخت کې یې نور هډوکي سوځول کېږي، هغه قرباني، چې د کوم بت په منځ کې کېږي، په همدې ډول وي، خو ملا نجیب دغسې یوه قرباني یواځې هغه وخت ولېدله، چې کومي (human) پاتې د هغه بت په منځ کې شوې وه، چې د کلي په جنوب کې چېرته لېږي په یوه سخت هسک ځای کې پروت و. دوی په دې قناعت وکړ، چې دغه شیان د هغه په لور واچوي. دوی قبله ته لري او د پټانو مخونه د شمال په لور نیول او که نه، غوا په وچولي باندې په یوه تیر سره یو وار وهل کېږي او د هغه په گوزار مري.

منځ یې هرې خوا ته وي، خو ملا نجیب اوس نه شي ویلای، چې په ټولو امرتالانو (Amritans) او امروماوو (Amritmas) کې غاښینو خپل مخونه د شمال په لور نیول او که نه.

ټیټې شوټې وي، ژباړن

بیت مخې ته یې وړي او هلته یې غوړزوي او پرېمې دي یې چې وسوځي، په بل جشن کې پنځې له کلي بهر ځانونه پټوي او نارینه یې د موندلو په لټه کېږي، پنځې چې څه وخت وموندل شي، په لښتو سره له ځانونو څخه دفاع کوي، خو په پای کې یې سړی تښتوي، غیښو وویل هره پنځه، چې د هر سړي گوتو ته ورغلله، وړل کېږي خو ملا تجیب له حیا نه په دې اړه له نورو پوښتنو څخه ډډه وکړه.

د دوی نور مراسم له دین سره دوسره نږدې اړیکې نه لري، د ماشوم د زېږېدنې پر مهال دی له خپلې مور سره د همدغې موخې لپاره له کلي نه بهر وړل کېږي. دوی هلته د څلورویشتنو ورځو لپاره پاتې کېږي او په دې ټول محفل کې پنځه ناوې گڼل کېږي. په همدې ډول د نورو پنځو لپاره په غیښو وختونو کې، چې د کالمرانو په فکر ناوې گڼل کېږي، ورته کورونه شته دي. ماشوم او مور ته یې د څلورویشتنو ورځو له تېرېدو وروسته غسل ورکول کېږي او له نڅا او سندرې سره بېرته کور ته بیول کېږي.

هغه وخت، چې هغه ته د هغه د تېرو شویو (اسلافو) نومونه اخیستل کېږي او هغه نوم پرې ایښودل کېږي، چې د هغه په اخیستلو سره په تې روډلو پیل کوي.^(۱) د واده عصر د سړیو لپاره له شلو څخه تر دېرشو او د نجونو لپاره له پینځلسو څخه تر شپاړسو کلونو پورې دی. د واده رسم هغه وخت پیل کېږي، چې هلک غواړي زوم شي، د خپل نظر ناوې ته یو څه ډېر ښه سپینسین کالي، چې د وړیو په مزي ښکلي شوي وي (د پښتنو د ملک صنایع) له څه گانې سره استوي. دی د نجلی پلار ته او خپلوانو ته د یوه ناري لپاره هم شیان استوي. دغه شپه په جشن تېرېږي او په بله شپه زوم د خپلې ناوې د راوستلو لپاره غي. چې هغه په هغو گانو او جامو سینگار شوی وي، چې هغه وراستولې وي. پلار د ناوې لپاره د ورېښمو د سمال او څه نور پېښول او د تن کالي پرې اضافه کوي. یوه تموا او ښایي یوه وینځه هم ورسره کوي. بیا نو ناوې په داسې حال کې وړل کېږي، چې په شا یې یوه کجاوه وي، چې په هغې کې مېوې او جلقوزې او له هغه سره شات (که د کورنۍ په وس کې وي) او د

۱. په کامدیش کې ځانگړې نومونه دا وو: چنډلو (Chundlu)، ډیمو (Derimu)، هزار میرک (Hazar Meerak)، بوستي (Busti)، او یوډیل (Hudil) په څو کومې کې د غیښو کسانو نومونه دا وو: گورم یاسي (Gurumbasi)، لزار (Azar)، د وروځاس پران چولا (Dorunaspranchola)، گمپروک (Gempurak)، کوتو کې (Kutake)، او دور (Dadur)، کومور (Kummar)، او زور (Zore)، د غیښو ښځو نومونه دا وو: مین کې (Miranki)، چوتیلی (Jundiler)، ماتي دی له ري جینو کې (Maulilander Jenuke)، زوري پوک څو کې (Zorepuckhoke)، مل کې (Malki)، او لزاری (Azaur) په کتار کې د پینځو کسو نومونه دا وو: ټوټي (Toti)، هوټا (Hota)، گوسپورا (Guspura) او هزار (Hazar). د یوې پنځې نوم کورمې (Kumer) و.

سپينو زرو يوه پيالنه هم وي. ناوې په دغه ډول د خپل مېړه کور ته رسول کېږي. په داسې حال کې، چې ټول کليوال ناڅي او سندرې وايي، يو څو ورځې وروسته د نجلي پلار د خپلې لور ولور تر لاسه کوي. چې هغه کله کله شلور غواړو ته رسېږي. ملايان په دغو مراسمو کې هېڅ گډون نه کوي. ښځې د کور ټول يو ډوله چارې ترسره کوي. د وڼ پت راځي لا وايي، چې دوی آن ځمکه هم لري. د ډېرو ښځو کول هم رواج لري. د ښځو مخوندې هېڅ پټه نه دي، که څه هم د ژنا د عمل لپاره جزا شته. خو دومره څوک پسې نه گرځي. شتمن کافران له خپلو ښځو سره مريان او وينځي هم لري. دغه مريان ټول کافران دي. په دې چې دوی له مسلمانانو سره په خپلو جنگونو کې بنديان نيسي. ځينې يې له هغو قومونو سره په هغو جنگونو کې نيول کېږي، چې دوی ورسره په جنگ وي او نور يې له هغو په غلا نيول کېږي، چې دوی ورسره په سوله کې وي. خو د هغوی زياتره برخه د دوی له خپل قوم څخه وي او دا په دوی کې پوره عام دي، چې قوي کسان د کمزورو خلکو ماشومان نيسي او په مسلمانانو يې پلوري او يا يې د ځان د استفادې لپاره ساتي. يو څوک چې خپل خپلوان باېلي ژر مري گرځول کېږي، خو له هغو مريانو سره، چې په خپل قوم کې ساتل کېږي، ناوړه چلند نه کېږي. که څه هم دوی د هغې کورنۍ له غړيو سره پوره برابر نه دي. چې دوی وروږي تړلي وي.

د کافرو د جنازې مراسم د نورو ملتونو له مراسمو سره توپير لري. څه وخت چې په دوی کې يو څوک مري، هغه ته ډېر ښه کالي وراغوستل کېږي او په يوه کټه باندې ايښودل کېږي. د هغه وسلې د هغه اړخ ته ايښودل کېږي، دا ټول دده د ځينو خپلوانو له خوا ډول کېږي. په داسې حال کې، چې نور يې شاوخوا ناڅي او سندرې وايي او سړي د ټوکو د جنگ يوه تنډاره جوړوي، خو ښځې ورسره کله کله مري ښکته ايښودل کېږي او ښځې پرې ژبا او انگولا کوي. په پای کې مري په تاپوت کې ايښودل کېږي او هغه يا په خلاصې فضا کې د ونو تر سيوري لاندې يا په کوم بل ډول ځای کې ايښودل کېږي. د هر مري د مراسمو په پای کې يوه مېلمستيا ورکول کېږي. په هر کال کې يو ځل د مري په ياد يو جشن جوړېږي، د هغه د روح لپاره يو څه ډوډۍ په ډاگه ايښودل کېږي او هيله کېږي، چې روح يې حاضر شي او ډوډۍ وځوري.

پخوا وړل شوي، چې ځينې کسان د هغوی له مرگ نه وروسته د خدايانو مرتبې ته هک شوي دي. يوه بله لاره هم شته، چې په هغه تر مرگ وروسته نوم گڼل کېږي او هغه دا ده، چې د چا په ياد د يوې لارې په اړخ کې يو وړ ودرول شي. دا يو ډېر ساده شکل دی، چې څلور تيرونه او يو څو گزه ابادي لري او هېڅ کار ترې نه

اخيستل کېږي، خو د هغه د بنسټ ايښودونکي په نامه يادېږي او د دغه عزت گټل هر ورو بايد کلي ته په ډېرو نارووز کولو ترلاسه شي.

د ون پټ راي د دعا کولو د مراسمو په اړه يو عجب روايت لري، يو څوک چې له يوه بل چا سره د خوالي کولو لپاره شي، چې هغه کوم خپلوان له لاسه ورکړي وي، په هغه وخت کې چې کور ته يې ننوځي، خپله خولې په ځمکه باندې غورځوي، بيا خپله چروکي باسي او د غم خپلي کس لاس نيسي، هسکوي يې او غوږ ته نه ږدي د څه وخت لپاره له هغه سره نڅا کوي.

زه د کافرو د حکومت په اړه ډېر څه ويلای نه شم، دا جوته نه ده، چې دوی به منل شوي اداره چيان ولري، که لري يې دوی ډېر واک نه لري او هر څه د شتمو کسانو په سلا مشورې فيصله کېږي.

داسې ښکاري، چې دوی د پښتنو په څېر د غنچ اخيستلو رواج لري او زه د دوی د قضايي چارو د ترسره کولو په اړه معلومات نه لرم. دوی ځانله پهل القاب نه لري او د ځان لقب يې د خپلو شتمنو لپاره له پښتنو څخه اخيستي دي. د دوی شته او مال په ټوليز ډول څاروي او مريان دي. په کامديش کې يو شتمن ښې اتمه سوه وږي، درې سوه غوايان او د مريانو اته کورنۍ لري.

د تورو کافرو د وگړيو ټولې جامې د وزو له څلورو پوستکو نه جوړې دي، چې دوه يې ټمري وي او دوه يې د ورو کورټيسو په څېر وي، د دغو پوستکو بهرنۍ خوا اوږده وربښان لري. پورتنۍ برخې يې لاسوند دوی تر هغو لوڅ سر گرځوي، چې کوم مسلمان يې نه وي وژلي او له تندي نه پرته نور ټول سر غړي. ممکن د غوږو د پاسه دوه ولونده وربښتان هم پرېږدي، دوی د خپلي پاسنۍ شونډې، غمبور او غاړې وربښتان هم اخلي، خو څلور يا پينځه انچه اوږده زینار پر غاړه گرځوي.

هغه کافران، چې اقتصادي حالت يې ښه دی او هغوی، چې له پښتنو سره ښې اوسي، له ټبر لاندې کميس اغوندي او هغه په اوږې کې ممکن د دوی ټوله جامه وي، لکه چې ښځې يې تل پر ځان کې لري، شتمن د وزو پوستکي نه اغوندي، بلکې خمتا يا د تورو وربښتانو د شړۍ کالي کوي، څينې يې يو ډول پښينې شړۍ هم اغوندي، چې په گاوندې ملک قاشقار کې اوږدل کېږي، دغه شړۍ د سکات ليند د کمپلو په څېر په ځان اچول کېږي، تر ښنگرو پورې ښکته راځي او په يوه ملاوستي سره تړل کېږي. دوی د خمتا پر تگوند هم اغوندي، چې د دوی د کيسونو په څېر د وېشو تور او سره گلان پکې اوږدل شوي وي، پر تگوند يې لاندې د پا پشو په برخه کې چاک شوي، چې يو راز څنډه او حاشيه ترې نه جوړه شوي وي. دوی د وېسو جيري يا ممکن د وېسو يو ډول وټارۍ هم په پښو کوي او هغه د لينگير شاوخوا تاووي او

اتلان دوزي د سپين پوستکي نه نيمایي ساق لرونکي بوتان په پښو کوي.

د ښځو جامې د سړيو له جامو سره توپير لري، خو دوی خپل وريښتان چوتي کوي او د خپل تندي له پاسه يې تړي. له پاسه يې يوه وړه توپس په سر کوي، چې د هغه شاوخوا يو وړ لنگوتی وي.

دوی د سپينو زرو پولونه او د غوايي د هډوکو ډېر صدقونه هم لري، پېغلي يې يوه سره پتاره د خپلو سرونو تر شاوخوا تړي. تر او ښځې دواړه لښتي يا والي په غوږو، غټکي په غاړو او کړۍ په لاسونو کې لري، چې هغه کله کله له سپينو زرو او زياتره وخت د قلعي او د مسو او يا د مسو او جستو مخلوط وي. په وړيو او غم کې هغه لري کېږي. هلکان چې ابلوخ شي (د بلوخ مودې ته ورسيږي) په ډېرو مراسمو او د نارو په ورکولو سره په سړيو کې حسابيږي. د سړيو په جامو کې به اعزازي امتيازات له دې وروسته بيان شي.

د کافرو کورونه زياتره له لرگيو نه جوړ دي او هغه په ټوليز ډول زېرخاني لري. چې دوی په هغو کې پښير، غوړي، شراب او سرکه ساتي. په هر کور کې د لرگيو يو څوکي وي، چې په ډېوال پورې تړلې وي او تپته شايي د هغه په لور وي، يو ډول کټگي، چې د ډول په بڼه وي. خو تر دواړو سرونو څخه يې منځنۍ برخه نرۍ وي، هم د دوی په غونډو کې رواج لري، دغه ډول ميزونه او تر هغو لوی هم موجود دي.

کافران څه د خپلو جامو له لامله او څه د عادت له مخې د نورو آسيایانو په څېر کېناستلی نه شي او که په ځمکه باندې ناستي ته اړ شي. خپل لښکي د اروپايانو په څېر غځوي. د دوی د خوب ځايونه هم له لرگيو او د څرخني له قوې تسخو څخه جوړ دي.

د دوی خواړه په معدۀ ډول وچې ډوډۍ، يو ډول واژدې، له پودين سره پښير، کوچ او پس دي. دوی غوښه هم خوري، چې ليمه او مدي يې غوښوي. د دوی ميوې غوړان، انگور، مڼې، بادام او يو راز څنگلي منډتې دي. دوی له ډوډۍ مخکې لاسونه مينځني او په ټوليز ډول د يوې دها په ويلو سره يې پيل کوي.

تر او ښځې ټول تر زيات حد شراب څښي. دوی درې ډوله (سره، سپين او تور) رنگ لري. سربېره پر دې د مريا په څېر تيشگ او ډېر قوي يې هم استعمالوي. دوی شراب د سپينو زرو په لور پيالو کې هم نگه او هم اوبلن څښي او دغه پيالي د دوی د کورونو ډېر قيمتي شته دي، شراب د ډوډۍ په وخت کې څښي او ورسره نشه کېږي، خو په دغې عياشۍ سره جگړه مار ترېنه نه جوړېږي.

دوی خورا ډېر مېله پالونکي دي، د کلي خلک د يوه مساپر د ليدلو لپاره وځي، پښوکي يې له هغو کسانو اخلي، چې وږي يې او په ډېرو هرکليو ويلو سره يې کلي

ته دته کوي. کله چې مېلمه کلي ته ورسېږي، بايد د کلي له هر مهم سړي سره وگوري او په هر کاله کې له دې نه په کلکه غوښتل کېږي. چې وځوري او وڅښي.

کافران د پېکارۍ او هوسايۍ لپاره ډېر وخت لري. دوی له څه پېکار هم کوي، خو نه هومره چې پښتانه يې کوي. تشا کول د دوی ډېر لويه ساعت تېري ده، تشاوي يې په ټوليز ډول ډېرې چټکې دي او دوی خپل تېري ډېر خوځوي. اوږدې هسکوي، سروند خوځوي او خپل د جنگ تېرگي وړاندې وړاندې کوي. د هر منگ سړي او پښخه ناشي. کله کله په وار سره د سړيو او پښخو يوه کړۍ جوړوي او دوی لاس په لاس د څه وخت لپاره د تنگ ټکور غېوونکيو شاوخوا گرځي، وروسته ټول دمخه کېږي او په تشا کې سره گډېږي. دوی په ډېر قوت سره ناشي او ځمکه په ډېر قوت سره درېوي. داريا (چېبه) او شپېلۍ يې د ساز يواځيني آلات دي، خو تشا کوونکي زياتره په اواز سره د غږ ملگرتيا کوي. په ټوليز ډول د دوی ساز ډېر چټک، خو ډول ډول او توند وي.

د دوی يوه ځانگړتيا له ملعاتانو سره د دوی پرله پسې جنگ دی، چې دوی ورڅخه کرکه لري، په واقع کې دلې دلې ملعاتان په وار وار د دوی په ملک بريد کوي، چې مريان ومومي. يو يا دوه ځله دوی د هغو په ضد لوري حملې کړي دي. نېدې ډېرش کاله مخکې د دوی پر ضد يو ټوليز جهاد اعلان شوی و، د بدخشان خان، له تر له، د قاشقار يو شاهزاده، د کوثر پادشاه، د باجوړ ياز او د يوسفزو غور خانان په دغه وخت کې سره يو موټی شول او د کافرو د ملک په منځ کې يې سره وليدل، خو دوی له دغه بري سره سره ونه شو کولای د هغوی په ملک کې توخته (گرځېدل واکرځېدل) وکړي او د يو څه مرگ ژوبلې وروسته دې ته اړ شول، چې دغه ملک پرېږدي.

د کافرو وسلې د څرمنې له يوې ژۍ سره نېدې د غلووړو فوټو يوه اوږده، لينده او د درو (درو) سپک غشي دي. دغه غشي تېرې څوکې لري، چې دوی يې کله کله په زهر لري، دوی په ښي اړخ کې يو ډول عجيبه چرکۍ او په ښي خوا کې يو تيره چاکو گرځوي. له هغو سره دوی په ټوليز ډول يوه بک او دونۍ د پوتکي يو خاص ډول خو لري، چې هغه يو ډېر ښه لگونی دی، دوی ددې پيل هم کړی دی، چې له خپلو پښتو گاونډيو نه د تورو او ناريدو وسلو استعمال زده کړي.

دوی کله کله په څرگند ډول په خپلو غليعاتو بريد کوي، خو د بريد ډېر معمول طرز يې نابيره او له سنگر نه وي. دوی د شپې له خوا څارنه له ياده باسي او په دې ډول ځانونه له خطرونو سره مخامخوي. دوی زياتره لري او سخت بريدونه پر غاړه اخلي او څنگه چې دوی گړندي او سپک دي، ددغه کار لپاره ډېر وړ دي. کله چې پسې واخيستل شي، دوی خپلې ليندې سوي او له هغو نه د توب وېلو د پاڼې په توگه

کار اخلي او له یوې تیږې نه بلې ته حیرانوونکې توپونه وهي.

ملا عجیب و کامدیش خلک ولیدل، چې د یوه بل قوم په ضد یې مارش کاوه. دوی، چې په خپل مارش روان وو، د جنگ بدلې یې وړلې، چې په حقو کې یې دغه کلمې اورېدل کېدلې: چیراهي چیراهي مهراج (Cherahi Cherahi, Mahraj) ده ته چوته شوه، چې دوی په غلیم باندې، چې اماده نه و، بریالي شول. په زوره یې په شپېلۍ وهلو پیل وکړ او سندره یې سر کړه، چې سر یې دا و او شرو او شرو (Ushro ou Lshro) په دغسې مواقعو کې دوی هر بندي وژني، خو د دوی ستر ویاړ په دې کې دی، چې مسلمان وژني.

یو ځوان کافر تر هغه، چې یې د مسلمان د وژلو لپاره په داسې زړور اقدام پیل نه وي کړی، له ډېرو امتیازونو څخه یې برخې دي او ډېر امتیازونه منځ ته راغلي، چې دی وهڅوي، چې څومره یې له وده پوره وي، دغه عمل تکرار کړي. د شومي ناپ (Numminai) په درنو نڅاوو کې هر سړی یو راز لنگوتی په سروی، چې په هغه کې د هر هغه مسلمان په مقابل کې یوه اوږده بڼه یا د هغه یوه نخښه ټوپبل شوې وي، کوم چې ده وژلي وي، د حقو شرتگانو شمېر، چې دی یې په دغسې موقع کې تر ملا پورې تړي، په همدغه معیار سره تنظیم شوی وي او هغه کافر ته، چې مسلمان یې نه وي وژلي، اجازه نه ده چې خپل تېرګی په نڅا کې له خپل سر نه هڅه کړي. هغوی ته چې مسلمان یې وژلي وي، اشنایان ورځي او مبارکي ورکوي. دوی له هغه وروسته ددې حق تر لاسه کوي، چې د ډیرو یوه وږه سره ټوپی، په سر کړي او هغوی، چې ډېر یې وژلي وي، په خپل وروڼو باندې یوه پایښه دروي، چې په هغې کې سوري وي او په هرې یوې کې د هر یوه مسلمان په سر چې ده وژلي وي، یوه ستن پدي، په همدې ډول د هر مسلمان په سر، چې ده ټپي کړی وي، یوه کړۍ پدي. د مسلمانانو د وژلو په دغسې هڅونې سره ناشوني نه ده، چې کافران به زیاتره وغواړي، چې هغوی بنديان ونیسي. داسې ډېر شوي، چې څه وخت کافران له خپل کلي نه دفاع کوي، بیا په ډېر بري سره جشن جوړوي او هغه بدرغه بندي په ډېر بد حال وژني یا یې معکښ خپلو پتانو ته قرباني کوي.

خو داسې ښکاري، چې دوی کله کله له مسلمانانو سره سوله یا اوربند هم کوي. د دوی د اتحاد طریقې د دوی د جنگ د طریقې په څیر عجیبه ده. دوی یوه وړه وژني او زړه یې پخوي، نیسایي یې پخپله خوړي او پاتې یې مسلمانانو ته ورکوي. بیا دواړه خواوې په نرمه د زړه په برخه په یو بل خوله لگوي او په دې ډول تړون کېږي.

کافران که څه هم د مسلمانانو په کولو تر دې درجې پورې سخت زړې دي، خو دوی په ټولیز ډول یې خطر، مینه ناک او زړه سواندي دي، دوی که څه هم هېڅنې

دی، خو په اسانۍ ارامېږي، دوی خوښ، خوښ طبعه او خندان دي. په ټوله مابا د مجلس تبادله روحیه لري. دوی آن په مسلمانانو باندې هم څه وخت چې یې د مېلمنو په توګه مني، مهربان وي.

ملا نجیب یو ځل اړ کېږي شو، چې د یوه نشه کافر له لارې نه لري کېږي شي، خو دی هېڅکله د هېڅ چا له خوا دده د مذهب له لامله چې دی د دغسې لوی استعداد غاړه و، ونه ترېل شو او نه یې سپکاوی وشو.

بدخشان

داسې ښکاري، چې بدخشان که څه هم یو پراخ ملک دی، خو یوه لویه وادي ده، چې د بلخ له ولایت څخه تر بیلوت تاغ (Belout Taugh) پورې د غرنیو ملکونو په منځ کې پرته ده او هندوکش د پامیر له غرونو سره نښلوي. د هندوکش او بیلوت تاغ په نږدې برخو کې کافران اوسي، چې په نتیجه کې د هغوی ملک په ختیځ او سهیل کې په بدخشان پورې تړلی دی او هغه د پښتنو او قاشقار له کویس (Cabis) څخه بېلوي. په لویدیځ کې د کندوز، تالقان او حصار آزاد اوزبکان او شمال ته یې د پامیر قرغیزان او د شفقان دروازو او واخان تاجیکان پراته دي. دا د پرمخني ملکونه دي، چې شمال ته یې یوه ورته سیمه د کوراتیګین Kurrategren په نامه پرته ده، چې اوسېدونکي یې تاجیکان دي او هغه ګوګن یا فراني ته څڅېږي. د دروازو پاچا خپل نسب لوی مکنډر ته منسوب بولي او دده ګاونډیان د دغه دعوا مني. آمو د بدخشان له شمال ختیځ نه راوځي، دغه په شمالي سرحد کې یې بهېږي او بیا هغه له حصار نه بېلوي. د بدخشان داخلي سیمه د ګوګې په سیند خړوبېږي او دغه سیند په آمو کې لوېږي. دا یو ښه لوی سیند دی او څنګه چې د فیض اباد په غیر تیمت نه دی او د پرلپ ګودرونه لري، د لرګیو څو پلونه پرې جوړ شوي دي. د بیلوت تاغ هغه برخه، چې بدخشان کې پرته ده، اوسپنه، مالګه، سلفر او پرمېانه لاجورد لري، خو د لعلونو هغه مشهور ګانونه، چې د فارس شاعرانو یې په وار وار د بدخشان په نامه یادونه کړې، آمو ته نږدې په تیمتو غرونو کې پراته دي او هغه اوس نه رالېستل کېږي.

د بدخشان اواره سیمه او درې زرغونې دي، خو پراخې نه دي، اوسېدونکي یې تاجیکان دي او د بدخشیو په نامه یادېږي، خو په لویدیځ کې یې د اوزبکو د پرې ګرځنده مېنې شته دي، مرکز یې فیض اباد دی، چې د ګوګې پر غاړه یو څه لوی ښار ګوتی دی. د بدخشان اوسنی مشر سلطان محمد نومېږي او زما په خیال دی مطلق واک لري. ویل کېږي، چې مالیه یې شپه لکه روپۍ (نږدې شپېته زره پونډه) ده او پوځ یې له اوو څخه تر لسو زرو میرو پورې دی. دوی زما تره په ماشه یې

توپکونو وسله وال دي او د دغه تړونک په استعمال کې ښايي دوی ډېر مهارت ولري. کله کله دوی د تالقانو د اوزونکو له خوا خورول کېږي او په سرحدې ليکونکي کافران بريدونه کوي. خو ډېره موده تېره شوې، چې دوی له کوم لوی جنگ سره مخامخ شوي نه دي. فيض اباد د احمد شاه په وخت کې د هغه د وزير شاه ولي خان له خوا ونیول شو او ټول ملک يې په نامه تابع شو، خو ښايي ده دا حس کړې وي، چې په خپله نه شي کولای دغه ملک وساتي، په دې چې ده د ځينو تاريخي آثارو په اخیستلو قناعت وکړ او ملک يې پرېښود. د دغو آثارو له ډلې نه د حضرت محمد صراط عليه وسلم خرقه مبارکه ده، چې هغه په گاونډيو ملکونو کې يوه لويه چاپړه گڼل کېده. لکه څنگه چې په اروپا کې فرانسويانو له ايټاليانو څخه مجسمې اخيستي وې.

د قاشقار ملک بايد په ډېرې غيرتيا له کاشغر نه، چې يارگند ته نږدې په چيني ترکستان کې پروت دی، بېل وگڼل شي. ما زيار ايستی، چې په خپلو نقشو باندې د هغه د توريو په ليکونو سره د دغه توپير مراعات وکړم او هغه چې په افغانستان کې ډېر معمول دی، د هغه بل لپاره ځانگړی کړم. که څه هم ما اورېدلي، چې قاشقار، کاشغر او قاشقار گډوډ استعمال شوي دي. هغه وخت چې موږ لومړی پېښور ته ورسېدو، د نومونو دغه ورته والی موږ تېر ايستلو، موږ چای پيړود او موږ ته وريل شول، چې هغه له قاشقار (کاشغر) نه په کاروان سره راوړل شوي و او هغو لومړنيو خلکو، چې موږ ورنه د فاصلي په اړه پوښتنې وکړې، وريل چې موږ په اسانۍ سره په دور او نيو کې قاشقار ته لاړ شو او بېرته په راشو، خو ورو، ورو مو په دې اړه تر هغه سم معلومات ترلاسه کړل، موږ ته چوته شوه، چې هغه نږدې قاشقار يو پراخ، خو غرنی او کم نفوسه ملک دی، چې د بدخشان په لور يېځ کې پروت دی او له هغه نه د بېلوټ تاغ په واسطه بېلېږي. ورو تبت يې ختيځې، پامير يې د شمال په لور او د هندوکش لړۍ يې (چې د يوسفزو له ملک نه يې بېلوي) د سهېل په خوا پراته دي.

دا ملک هک او سوږ دی، که څه هم ځينې ښارگوټي پکې شته. اوسېدونکي يې زياتره په کېږد يو کې اوسي، دوی په هغه ملت پورې اړه لري، چې کولې (Cobi) نومېږي او د هغو اصل په اړه زه هېڅ معلومات نه لرم، خو دوسره پوهېږم چې د دوی نوم د چيني تاريخي له يوې پراخې سيمې سره ورته والی لري. دوی په اوس حال کې مسلمانان دي، چې گومان کوم د خلورو ډېر مستبد واکمنو تر لاس لاندې ژوند کوي. لور يېځ لور ته سيمه يې چترال نومېږي او په دغه ملک د بدخشان له خوا بريدونه شوي، خو د بېلوټ تاغ او قاشقار په سيند سره يې دفاع شوې ده. د يوسفزو په لور يې دروش (Droosh) پروت دی، چې د پنجکوپر پښتنو نيولي

بل شاهزاده نشین مستوک (Mastuch) نومېږي. چې د هغه او په تېره د هغه د شمال او ختیځ په اړه له معلومات په لاس لرو.

ښاغلی مکارتمې (Macartney) وايي، چې له پنګوري نه د قاشقار د لیکو پر غاړه په همدغه نامه یوه دره پورته غځېدلې ده او اوشیان پرې تللی شي. دا په هندوکش باندې د تلپاتو واورو په اړه د قاسم د عبارت اریانیا کموي، چې د یوسفزیز په بیان کې یې یادونه شوې ده.

څلورمه ضمیمه^۱

غرونه او سیندونه

۱. هندوکش، د لویو واورینو غرونو لړۍ

ماته تر هر بل ټکي دا ډېره ستونزمنه ده، چې د لویو غرونو او سیندونو ځانګړي نومونه ترلاسه کړم. خو څنګه چې د غرونو دغه لړۍ په شمال لويديځه خوا کې د هندوکش په نامه یادېږي. زه به یې هم په همدغه نامه یاد کړم. که څه هم دا په حقیقت کې د یو شمېر غرونو له واورو نه ډکې لړۍ ده. خو له یو څه شرحې وروسته به لوستونکي په دې پوه شي، چې د دغو غرونو هره برخه له کشمیر نه تر دغه غره پورې، چې څلور سوه او څلوېښت جغرافیایي میله کېږي، په همدغه نامه یادېږي.

دغه غرونه له همدغې فاصلې څخه د ختیځ او لويديځ په لور پراته دي او داسې ښکاري، چې د شمالي عرض البلد په (۳۵) درجو کې له (۲۴) درجو او (۳۰) دقیقو نه (۲۵) درجو ته کېږي. داسې ښکاري، چې له دغې څوکي نه د لويديځ پر لور د دغې لړۍ هېکوالی لږېږي او نیایي وریل شي، چې د واورینو غرونو لړۍ له همدغه ځایه انخوا د لويديځ پر لور تمامېږي، ځکه چې له هغو لارو نه چې له کندهاره تر بلخه مخېږي دي، داسې ښکاري چې هېڅ څوک له دغو واورینو غرونو څخه نه اړي. بلکې نو دې په دغه عرض البلد کې له هغو غرونو څخه تېرېږي، چې د کابل په څلورو میاشتو کې واوره پرې پرته وي، دا په باوري توګه د دغې لړۍ ادامه ده، خو داسې ښکاري کله چې دوی (لاروي) د هرات او آن د مشهد په لور ځي، د هغو هېکوالی لږېږي، خو یواځې د هرات په برخه کې دغه حال د څه وخت لپاره نه لیدل کېږي. دوی د شمال په لور نه ځي، ځکه چې د بلخ له لارې له فیض اباد، تر

^۱ دغه جغرافیایي برخه القسطن د هیئت د یوه غړي جغلي سکارت نې (Glacartney) له خوا تهیه او لیکل شوې ده، ژباړن

هراته پورې بايد دوى كه ولاړ شي، په دغو لارو ولاړ شي او كه دوى د سهېل په لور
غې، نو بايد له كابل څخه د كندهار پر لار ولاړ شي، نو زه له دې نه داسې نتيجه اخلم، چې
د پورته ياد شوي ټكې په شاوخوا كې واوړينه لږې تمامېږي، خو يوه وړه سلسله په
هماغه لور لا دوام كوي او هغه نيايي هندغه لږې وگټل شي يا وته گټل شي، ما په
هغې آلې سره چې افقي او عمومي گوټونه پرې اندازه كېږي يانې (Theodolite)
د دغې لږې د غرونو څينې ډېرې لږې څوكې د اوښتو راوښتو په نڅېو سره وټاكلې
او راته جوته شوه، چې د سلو ميلو په واټن كې د ځينو څوكو څرگند عرض البلد يوه
درجه او ډېرش دقيقې دي، چې نېغ لوړوالى يې (۲۰۴۹۳) فوټه كېږي، خو البته
دغه اندازه د دغسې وېر زاويې او دومره اوږده واټن لپاره پوره د اعتبار وړ كېدای
نه شي. دلته به يوه ډېره وړه تېروتنه، چې نيايي په دغې آلې ښكاره نه شي، د لوى
توپر لامل وگرځي، خو سره له دې هم دا دومره سمه وه، چې ما د لمر ښكاروالى په
نظر كې ونيوه او د دغو غرونو عرض البلد له مخې د نقالي^(۱) (Nuzami) له مخې يې
ښودلى و. د دوه درجو په حدودو كې راغى، نو واټن به يې نيايي د اعتبار وړ وي،
ځكه چې ما د اساس كړنه چې اندازه يې پينځه څلوېښت ميله وه او دا يوه ښه زاويه
گټل كېږي، په لاس كې لرله.

له كشمير نه تر هندو كشه ټول هغه سيندونه، چې د دغو غرونو له شمال څخه
راوځي، د شمال لويديځ په خوا بهېږي، يواځې اباسين (Indus) يانې د سيند سيند
او د كامې سيند (د كوټ سيند) او ټول هغه غرونه، چې د هغو له سهېلي اړخ نه
راوځي، جنوبي مير لري، دا تر ټولو ډېر قوي ثبوت دى، چې زه يې په دې اړه
وړاندې كولاى شم، چې دغه لږې غرونه ډېر ځك دي او هغه د جون په مياشت او
جوزا له ۱۱ د سرطان تر ۹ پورې، چې په پېښور كې د تودوخي اندازه د فارنهایت
(۱۱۲) او (۱۱۳) درجې وه، په واورو ټك سپين وو. د تودوخي هندغه اندازه
ښكته په جنوب (ملتان) كې د دسمبر او جنوري (قوس، جدي او دلو) په مياشتو
كې، چې د عرض البلد په ډېرشو درجو، څوارلس دقيقو او ډېرشو ثانيو كې واقع
وي، د فارنهایت (۲۶) درجې او څلور دقيقې وي.

د غرونو دغه ستره لږې، چې ما د كشمير له شمال ختيځ نه پرې پيل وكړ،
د سهېل ختيځ پر لور پرته ده، چې د پنجاب د سيندونو له سرچينو څخه نڅېږي او
له كوټ كانگرا (Kotkangra)، بيلاس پور (Bilaspur) او سرينگر څخه
تېرېږي او د چننا (Jumna) او گنگا (Ganga) له سرچينو څخه اوږي او تر هغه
وروسته د دوى مير د جنوب پر لور كېږي.

۱- هندغه له، چې په هغې سره د زاويې او درجې له مخې د واټن اندازه لگول كېږي، ژباړن

دغه غرونه په خپلو څو ګو ګي هېڅ راز شنېلي او بوټي نه لري، خو لښې يې له خنګلونو څخه ډکې دي. سرونه يې ګرد سره سپېره دي او ډېرې څو ګي يې ډېرې هسکې او ډېرې وتلې او ښکلي دي، خو له بده مرغه موږ هغه وخت له پېښور لاړو، چې هغه په سترگو نه ليدل کېده. که نه موږ به ممکن له جلال آباد نه تر سیرينېګر پورې د دغو غرونو کوچوالی د اويستو راويستو په ټخېنو سره په يقيني ډول اندازه کړی وای.

۲ د پامير د غرونو لړۍ

دغه غرونه که څه هم د هندوکش د غرونو په اندازه هسک نه دي، خو داسې ښکاري چې هغه کچه، چې دوی پرې پراته دي، تر نورو ډېره لوړه ده، ځکه چې داسې څرګند پېي، چې له هندوکشه د شمال پر لور سفر په ښکاره ډول مخ پورته دی او د دغه حقيقت د اثبات لپاره د غومره پس ده، چې وريل شي، ټول هغه سيندونه، چې له دغې لړۍ غرونو څخه وځي، د جنوب پر لور بهېږي، ترڅو د هندوکش لورې کچې ته ورسېږي او بيا وروسته له هغه، چې په امو وړګند پېي، د لويديځ او شمال لويديځ پر لور درومي، دغه سيند د هندوکش لور وځمکو ته د بلخ په شمال ختيځ حضرت امام ته رسېږي او دا هغه ټکي دی، چې له دغو غرونو نه يوه درجه د شمال پر لور پراته دي او له هغه وروسته داسې ښکاري، چې د شمال په لور د دوی سیر تمامېږي او کېدای شي، خو ځنګه چې هغه سيندونه چې د پامير له غرونو څخه وځي، چې له هندوکشه وځي، له يوې څخه تر يوې نيسي درجې پورې د سهېل پر لور روان وي او دواړه برابره ګرند يتوب لري، زما په خيال دا ددې نوی ثبوت دی، چې د پامير کچه د هندوکش تر کچې ډېره هکسه ده، خو ځنګه چې هغه غرونه چې نږدې له لويديځ، شمال لويديځ نه تر ختيځ، شمال ختيځ پورې د دغې لړۍ کچې شمال خواته پراته دي (او دا له هغو لارو نه ښکاري، چې له بېلابېلو ليرې ټکيو څخه تېرېږي) د يوې ورځې د تېرېدلو مزل دی او د هندوکش غرونه په ډېرو ځايونو کې د دوو ورځو مزل نيسي، دغه وروستی کچه نايي ډېره ستره وګڼل شي، که څه هم هغه غرونه چې په هغې کې پراته دي، تر هغو نورو ټيټ دي. دغه غرونه له بده مرغه د هندوکش د غرونو په څېر په يوه ټوليز نامه نه يادېږي، خو له دغو وروستيو لارو څخه چې د يوې ورځې مزل په موده کې له يوه لور غره څخه اوږې او هغه د کال په ډېرې مودې کې په واورو پټ وي او له هغو څخه په بېلابېلو برخو کې د شمال او جنوب پر لور سيندونه بهېږي، زما په فکر ثابتوي چې هغه له اکسو (Aksu)، د خوجند له جنوب ختيځ نه تر لاهه (Lah) پورې يالډک (Lalduck) ته نږدې، چې دلته يې نور زه څه پته نه لرم، يواځې يوه لړۍ غرونه دي، هغه لار چې هغو ته نږدې د

هغه عرض الپند په هماغه موازي او هماغه سمت کې تېرېږي، چې وړيل کېږي دوی ور سره امتداد لري. په دې ډول دی:

له دروازې د امو پر غاړو کې تر کوکنه (Kokun) پورې، له پېښور تر یارکنده پورې، چې په دوو لارو کې یو تر بله تېرېږي او له یارکنده د لکه (Lah) یا لدک (Ladduck) له لارې تر کشمیر پورې یو له بله تېرېږي او د یارکنده او واره تبت (Litterbet) ترمنځ یو پر بل باندې تېرېږي.

۳. د بدخشان د غرونو لړۍ

د غرونو دغه لړۍ د پامیر او هندوکش د غرونو ترمنځ له شمال، شمال ختیځ نه تر سهیل، سهیل لورید یخه پورې غځېدلې دی، دغه لړۍ غرونه امو، د کامې یا کامگار (Kamgar) له سیند څخه بېلوي او نه پرېږدي، چې دغه دواړه سیندونه سره یوځای شي او که په مېنځ کې یې نه وای هغه به یو له بل سره گډېدلای او هغه د هسکو واورینو غرونو څخه، چې (پشت خړ) نومېږي او د امو منبع ده، د کامې د سیند د ښي غاړې په اوږدو کې د جنوب او جنوب لورید یخ پر لور (د کامې سیند د ختیځ بدخشان پوله جوړوي) له کافرستان (اوسني نورستان) څخه د جلال اباد په شمال کې د هندوکش تر غرونو پورې له پېښور تر کابل پورې په لارې درومي او که هغه ناو، موجوده نه وای، چې د سپین غره (د جلال اباد سهیل لورید یخ) او په شمال کې د هندوکش د غرونو ترمنځ پرته ده، د ایسایي د غرونو یوه لړۍ وای، چې د هندوکش د غرونو له لړۍ څخه په قایمه زاوړي کې تېرېږي، خو څنگه چې د تېرېدو دغه واټن دولس یا څوارلس کاسه (Cosa) دی (هر کاس یو نیم میل دی) هغه ښایي د هماغو غرونو لړۍ وگڼل شي یا ونه گڼل شي، زه په هغه د سلیمان د غرونو د شرحې پر مهال، چې له جنوب څخه سپین غر د تېر له غرونو سره په قایمو زاوړو کې یوځای کوي، په جلا ډول شرح کړم.

له ټولو غرگندونو څخه داسې ښکاري، چې د بدخشان د غرونو لړۍ د پوره ملاحظې وړ ده او د کال په ډېرو برخو کې په واورو پوښلې وي. د (پشت خړ) غر کړی کال په واورو پټ وي او وړيل کېږي، چې د واورې ژورتیا یې پنځوس نیزي ده، چې بیخ یې د امو سرچینه تشکیلوي. د غرونو دغه لړۍ د سپینو زرو، لاجوردو، اوسپنې او انټي مني (Antimony) ^(۱) قیمتي کانونه لري. د یاقوتو (Ruby) کانونه یې له دغې لړۍ نه یو څه لیرې امو ته نږدې پراته دي. له هغه څخه ښي شمېره رودونه راوځي، چې په امو او کامې ورگډېږي. داسې ښکاري، چې د امو د کیټې خوا

^۱ انټي مني یو قیمتي عنصر دی، چې کله له نورو موادو سره گډ شي، ټینګوالی پکې راوړي، انګرېزي پښتو قاموس.

په لارو کې کله، چې یو غوک د دغه غره په ډور کې شي، د هرې ورځې په سفر کې له ډور ډېرو روډونو څخه تېرېږي، چې هر یو یې له پېنځلسو نه تر دېرشو او څلوېښتو گز پورې اړته او تر ښکته پورې ژور دی، داسې ښکاري، چې د پامیر او هندوکش ترمنځ ټول ملک د غرونو یوه مجموعه ده، خو دا اسانه ده چې څیټې داسې د کتلو وړ غرونه وموندل شي، چې له هغونو واړه غرونه په ټینګه زاویه کې غځېږي، د هغوی دغه ډلې او تنګې ناوې تشکيلوي، غرونه یې ښه څنګلونه لري او د هغوی په پېښور کې د مېوې بېلابېل ډولونه په ډېر شمېر لیدل کېږي. په همدې ډول د هندوکش د سهيلي خوا غرونه تر شپېتو یا اریا میلو پورې د ډېرو غرونو پوره غونډ جوړوي. ناوې یې د توپک له اوازو تر ډور ډېرو میلو پورې سوږي دي، ښه او غني کرښه پکې کېږي او د انګورو، منډو، انارو او نورو مېوو ډېر مقدار تولیدوي. د غرونو دغه لړۍ چې غومره د سهیل پر لور غځېږي، غومره یې هسکوالی لېږي او د پېښور په ناو کې دومره وږي شي، چې لوډوالی یې تر اوسه سوږي وي، ته ډېرېږي.

۴. د تیراه یا خیر د غرونو لړۍ.

دغه لړۍ د اټک له کلا نه له خد ښکته د سیند په ښی غاړه د کلا له خوانه په مقابل لوري پیلېږي او تر هغو په لړیديځه خوا شي، چې د سلیمان له غرونو سره د سپین غره په سهیل کې یوځای شي او د کوهات او پېښور ناوې سره بېلوي، چې د سلیمان د غرونو لړۍ او سپین غره ته رسېږي، هسکوالی یې ډېرېږي. ماته داسې ښکاري، چې د غرونو دغه لړۍ د سلیمان له غرونو څخه تېرېږي او تر غزني پورې لا زیات د سهیل پر لور دوام کوي. له دغه غره څخه یو له نور غرونه د هغه او د هندوکش ترمنځ د قطب او سهیل پر لور پراته دي او له لوري لاري څخه له پېښور تر کابل په ټینګه زاویه کې غځېږي او د جمرود په برخه کې د پېښور د ناوې لړیديځه پوله جوړوي. له دې ټکي نه، چې هغوی د لړیديځ پر لور دوام کوي، لوډوالی یې ډېرېږي او له پېښور یې څلور څرګندي لړۍ لیدل کېدای شي، چې یوه یې له بلې نه په جگوالی کې اړي، له دې نه بیا یې داسې څرګند شي، چې هغه لیرې لړۍ یې یو څه زیاتې هسکې وي، په واقع کې د اقلیم اختلاف دغه ټکي ښه څرګندوي، ځکه چې له پېښور ډور یا درې مزله هغه خوا اقلیم هغه وخت، چې د تودوځې له لامله د پېښور اقلیم د زغملو وړ نه وي، سوړ او په ژړه پورې وي. د تیراه او خیبر غرونه د ښوون په ونو پټ دي، خو سټخ او کلک دي او یواځې په یو غو لارو پاندې یې په اسوټو سواره کسان تللی شي. په لړیديځ لور کې یې ډېره ښه اوسپنه پیدا کېږي. اورېدلي مې دي، چې د کره باغ د مالګې غرونه د سلیمان له غره سره د

ننېلېدو تر حده كېږي.

۵. د سليمان د غرونو لړۍ

د غرونو دغه لړۍ ډېرې پراخې او نږدې د شمال او جنوب پر لور پرتې دي. كېدای شي وویل شي، چې هغه له سپين غره نه پيلېږي او چې د سهيل پر لور دوام كوي، د پيوار شمال ته د تيرا له غرونو سره نښلي. بيا نو له كانيگرام څخه د سليمان تر تخت پورې د سهيل ختيځ پر لور غځېږي. له دغه ټكي څخه د هغو هكوالی لېږي او د جنوبي د مياشتې په پای كې د دغه ټكي په سهيلي لور كې واړه نه ليدل كېږي. پخپله تخت له ډېره اسماعيل خان نه، چې شپته ميله ليرې پروت دی، يوه درجه او ډېرش دقيقې كډوالی لري، چې عمودي جگوالی يې (۱۲۸۳۱) فوټه كېږي. له دغې ټكي څخه د هغو سمت د ملتان تر عرض البلد پورې د سهيل پر لور دی، ځكه چې هغوی له ملتان څخه داسې د لويديځ په سهيل كې په سترگو نه راتلل. دلته له لارو څخه داسې ښكاري، چې له سيند څخه په دغه ټكي كې دوی پوره كډوالی غوره كوي او د شكارپور په برخه كې نه ليدل كېږي، خو له هغو لارو نه چې د سيند په سهيل كې د تالپوريانو له ملك نه تېرېږي، داسې ښكاري چې دوی د سيند پر لور بيا كېږي او تر تاتا (Tatta) پورې د لارې په ښې خوا كې په ټوله لاره كې له شلو څخه تر ډېرشو كاسو (Cass) پورې پراته دي، خو څنگه چې زه په دې بريالی نه شوم، چې د شكارپور سهيل لور ته لار وموم، چې له هغه نه په لويديځه خوا غځېدلی دی. زما لپاره ممكنه نه وه، چې د هغو موقعيت په يقيني ډول وټاكم. له ما سره يواځې د اطلاع راكړونكيو تخميني واټن موجود و، چې ممكن لس كاسه توپير ولري. د شمال خوا ته دغه واړه غرونه د ښوون په ونو پټ دي. دغه غرونه مستقيم دي او گڼ گوتنه لري او تر پېچومو يې اوښتل هم گران دي. د كانيگرام په برخه كې يې ډېره ښه اوسپنه موندل كېږي، چې ښې توري ترېنه جوړېږي.

له دغو غرونو څخه يو څو واړه ښاخونه د تيرا له غرونو سره موازي د ختيځ پر لور تر سيند پورې رسېږي. لومړی ښاخ يې د تيرا سهيل ته د مالگي غرونه دي، چې له سيند څخه د كره باغ په حد كې تېرېږي او د جيلم (Jelum) پر غاړو تر جلال پور، غځېدلي دي. دغه غرونه له ټولو هغو غرونو څخه، چې تراوسه يې يادونه شوې ده، په جگوالي كې كم دي. خو هغه لارې چې له هغو نه تېرېږي، مستقي او سغتي دي. ټول هغه ملك، چې د دغو غرونو او د تيرا د غرونو په منځ كې پروت دی، د غونډيو يوه مجموعه ده، چې ځينې شتمني او مسوري لارې او درې لري، خو د هغو شمېر لږ دی. د دغو ټيټو غرونو عمومي سمت له شمال لويديځ اتيا درجو څخه د سهيل

ختیځ اتیا درجو پورې دوام کوي. نور غرونه د قطب او سهېل پر لور غځېدلې او له دغو غرونو څخه نږدې د سند په برخه کې اوږې. دوی په لوړوالي کې د مالګې له غرونو سره برابر معلومېدل، دوی دغسې ژورې برخې جوړوي، چې ګرنگ وزمه او کلکې زېږې دي. کومه مالګه، چې له دغو غرونو څخه راوځي، د بلورو په څېر رنګه او دومره کلک وي، چې د مصرف لپاره یې د غوړو او ښانګونو په شکل جوړوي، ډېر مقدار یې کره بڼه (کره یاغ)، کشمیر او ښکته سند ته وېل کېږي.

هغه بله لړۍ غرونه، چې د سلیمان د غرونو له لوري ښکاره کېږي، د کاتینګورم (کاتینګرام) له شمال څخه غځېدلې ده، چې پونیالی (Punnialla) ته د ختیځ، سهېل ختیځ په لور دوام کوي. دغه لړۍ غرونه د مالګې له غرونو څخه واړه دي او ممکن اته یا نهه سوه فوټه ټک وي. یواځې یو څو لارې له هغو څخه تېرېږي، چې هغه هم سختې دي. د پونیالي په برخه کې دغه غرونه سپره دي او شگلن غونډې ښکاري. سهېلي برخه یې نږدې عمودي ده او په هغو باندې د خټلو په وخت کې د ښونډه لایونو په نیولو سره غټې ټوټې ترې جلا کېږي، چې یو څه خطر لري.

هغه واړه غرونه، چې د سلیمان له غرونو نه د سند پر لور مخ په ختیځ پراته دي هغه غرونو چې د سترو غرونو ختیځې خواته له هغو سره موازي پراته دي، د وړو غرونو دوه پېل ګروپونه دي، چې د سند په ختیځو غاړو کې په ځینو ځایونو کې له لسو څخه تر دولسو کاسونو پورې پراخ دي.

هغه، چې سیند ته نږدې پراته دي، داسې ښکاري چې شگلن ماهیت لري او د پونیالي د غرونو په څېر پوره سپره دي، خو هغه نارې چې د دغو غرونو په منځ کې پر تې دي، سموري دي او شیراني، ستوریاني او بایر پکې اوسي او دوی لاریان شګوي او په نتیجه کې یواځې یو څو لارې له هغو نه د لویدیځ پر لور غځېدلې دي. داسې ښکاري، چې دریمه ډله واړه غرونه چې د لویو او وړو غرونو په منځني حد کې پراته دي، په ځنګلونو، په تېره د ښوون په ونو په پټ دي. دغه واړه غرونه له لویو غرونو سره په هره برخه کې ملګرتیا کوي. د لویې لړۍ منځنۍ فاصله یې د بېلابېلو ټکونو د اوښتلو راوښتلو د نځېنو په ذریعه معلومه شوې، چې د سند له غاړو نه شپېته میله وي.

هغه نارې، چې د هغو په اړه ماته معلومات راګې شوي، یو څه پراخې دي او له دغو غرونو نه څو څو څوونه راوځي، چې له هغو نه د کرنې په چارو کې کار اخیستل کېږي.

هغه واړه غرونه، چې د سلیمان د غرونو په لویدیځ کې پراته دي ددغې لړۍ غرونو لویدیځه خوا د کابل پېښور له لویې لارې ښکته، د نصیر خان کلات (میري کلات) تر عرض البلد، پورې د وړو غرونو یوه داسې پوره

مجموعه ده. چې په ډېرو برخو كې د طول البلد له دوه نيمو څخه تر درې نيمو درجو پورې پراختيا لري. داسې ښكاري. ډېر مهم يې هغه دي. چې د شمال په لور پراته دي. چې د وزير او سليمان خېلو له ملك څخه تېرېږي او د جنوب پر لور دغو ليرې تر كوتله پورې رسېږي. له دې نه داسې ښكاري. چې دغه غرونه همدا چې مخ په جنوب د كاكړو له ملك نه تېرېږي. هسكوالی يې لېږي. سره له دې. چې هسكوالی يې بيا هم ډېر دی. ځكه چې د سهېل پر لور ډېر كوتلونه او غاښي پرې ليدل كېږي. خو ممكنه نه ده چې كوم منظم غر دلته موند شي. هغه. چې د كاكړو له ملك څخه تېرېږي. تر لويې لارې پورې غځېدلی او له كندهاره د شكارپور تر لويديځ پورې دوام كوي او له هغه څخه هغه خوا يوه لويه مېړه پيل كېږي. هغه د غزني له قطبه نږدې تر كندهار پورې غځېدلی او چې څومره د لويديځ پر لور دوام كوي. هغومره يې لوړوالی لېږي. هغوی له شهر صفا څخه د لويديځ پر لور كېږي او د كاكړو له غرونو سره يوځای كېږي. چې په جنوب كې پرېښودل كېږي او هغه په همدې ډول له كندهاره د نصيرخان تر كلات پور له يوې لار سره نښلي. خو لارې ته نږدې يې هسكوالی ډېر لږ دی.

خو اړم دلته د هر يوه بېله بېله يادونه وكړم. كه څه هم ممكن وړيل شي. چې هغوی د كابل او د هزاره و په لويديځ كې له ورو غرونو سره يوځای كېږي (ځكه چې له كندهاره د غزني په لاره يواځې د ميدان په نامه اواره او يوه وړه ناوې پرته ده) خو ځنگه چې د شمال او جنوب واړه غرونه همدا. چې دغې لارې ته نږدې كېږي. په جسامت كې واړه كېږي. دوی ممكن پيل وگټل شي او دا په دې لامل. چې داسې ښكاري. چې ددغې لارې په اوږدو كې له كوم غره څخه څوك نه اوږي. نوره به ددغې لارې شمال او د كابل له لويديځ څخه لومړی د هزاره و په غرونو پيل وكړم. خو لومړی به په ځانگړې توگه د غزني يادونه وكړم. چې په لوړه كچه كې پراته دي او داسې ښكاري. چې هغه د تيرا له غرونو سره يوځای كېږي او د سليمان له غرونو څخه نږدې په ټينگه زاوې كې تېرېږي. ويل كېږي. چې غزني له كابل نه سوړ دی. كه څه هم داسې نه ښكاري. چې د هغه شاوخوا په لوی غرونه پراته وي. خو هغه بايد په غرگند ډول تر كابل په لوړه كچه پروت وگټل شي. ځكه چې داسې ښكاري چې يو لوی رود د غزني د قطب پر لور د ميدان او لوگر نه تېرېږي او د كابل او پنجشير له سيندونو سره يوځای كېږي.

د ترنگ سيند د غزني له لويديځ او سهېل لويديځ نه دغې او لويديځ او سهېل لويديځ پر لور درومي.

د كرمې سيند د غزني له ختيځ نه دغې او د مستد د سهېلي خوا. ختيځ.

سهېل ختيځ لور تعقيبوي.

د گوملي سيند د هغه له سهېل ختيځ نه وځي او په هغه لور درومي، نو په دې ډول داسې ښکاري، چې ټول هغه غرونه چې د غزني له شاوخوا څخه وځي، له هغه څخه به نېغه درومي او دا د دې لوی ثبوت دی، چې غزني په يوې لورې کچې پروت دی. داسې ښکاري، چې د غزني لوړه سيمه د لرگر په لويديځ کې د تيرا د غرونو او سپين غره پر لور په يوې انحناء کې دوام کوي. په همدې ډول داسې هم ښکاري، چې له دغې ناوې څخه له تېرېدلو وروسته د هغې لورې لارې په اوږدو کې، چې د کابل او کندهار ترمنځ پرته ده او د غزني د شمال لويديځ پر لور درومي، يوه بله لوړه کچه موجوده ده، چې په کابل کې د شمال لويديځ غره پورې نښلې ده.

له ټولو غرگندونو څخه داسې ښکاري، چې ټوله هغه سيمه چې له کابل څخه د هرات تر لويديځ پورې د دغې لارې په ښي خوا کې پرته ده او د شمال پر لور تر هندوکش پورې رسېږي او فاصله يې په لويديځ کې درې سوه او شپېته ميله او په جنوب او شمال کې له دوو څخه تر درېو درجو پورې ده، د غرونو يوه پوره لړۍ او مجموعه پرته ده، چې په ټوليز ډول يې همکوالی ډېر دی او دغه ټوله سيمه د آس سپاره لپاره کله کله د تېرېدلو وړ وي، خو په ډېرو ځايونو کې د آس سپاره پرې هېڅ تېرېدلی نه شي. دغه غرونه په ځنګلونو نه پټ دي او له هغو څخه ډېر رودونه وځي. هغه يو څو ناوې او درې، چې دلته ليدل کېږي، ښې سموري دي او د هرواز مېوو ډېر مقدار پکې پيدا کېږي.

کوهستان، د کابل سيند شمال ته

هغه ټوله سيمه، چې له غورښد څخه د پنجشير د سيند (چې د اوسني ډېر مقدار برابروي او د کابل سيند ورسره يوځای کېږي) پر قاره او د دغو دواړو گډو رودونو په اوږدو کې پرته ده او شمال خوا ته يې د هندوکش د غرونو لړۍ پرته ده، آن د پېښور تر ناوې پورې د وړو غرونو يوه داسې مجموعه ده، چې څومره د کابل له سيند څخه له پورته غرونو سره د يوځای کېدو پر لور درومي، همکوالی يې کمېږي. دغه غرونه لوړ او سپر دي، خو داسې ښکاري چې ډېر ځنګلونه لري او اقليم يې سړی دی او څومره، چې د سهېل پر لور درومي، څومره ډېر خوړونه له دغو گډو رودونو سره گډېږي. چې وروسته د کامې د سيند په نامه يادېږي. کامه له دغو سيندونو سره د هغه د يوځای کېدو په برخه کې د يوه کلي نوم دی. په دغه سيمه کې ځينې تنگې درې جوړې شوي، چې تاجکان پکې اوسي. دغه يو څو ناوې چې دلته شته، ښې آبادي دي او د مېوو ډېر مقدار پکې کېږي، چې مهم يې انگور، منډتي او انار دي. خو په دغه سيمه کې په ټوليز ډول د اسونو ساتنه هملې نه ښکاري.

د سند د ختيځي غاري غرونه

هغه د مالګې د غرونه سيمه، چې له کره باغه تر جلال پور پورې د جيلم پر غاړه د شمال پر لور په ختيځ سمت کې تېرېږي، غرنۍ ده. (په تېره له اټک نه د جيلم ښارگوټي ته د دغې لورې لارې شمالي برخه، چې د دغه سيمه د کينې غارې له روتاس ګر (Rotasgarh) نه (اووه کاسه ده) او تر کشمير پورې ګرنگ ورمه ګروپونو کې غځېدلې او څومره، چې د شمال پر لور درومي، هغومره يې هسکوالي ډېرېږي. دغه غرونه دومره ګرېنده او ګران دي، چې هېڅلاروی کشمير ته نېغ پرې غتلي نه شي او لاروی په ټوليز ډول د صالح کې سرای (Salih K Surai) داپرې لار نيسي، چې په هغې باندې د اټک کشمير لور ته لار تېرېږي، آن دغه لار هم ستونزمنه ده. په تېره هغه وخت چې کشمير ته نږدې کېږي، دلته په دې لار باندې د تېرېدو لپاره يوازې د يوه آس سپور لپاره ځای شته او په دواړو غاړو کې يې غټې نېغې تپې پرته دي. په دغه برخه کې څو واړه، خو سپره غرونه ليدل کېږي. هغه غاړې يې ګران دي، چې له دواب (Dab) نه لاندې د سهېل لور ته پور لور پراته دي او ځينې يې د مالګې له غرونو سره يوځای کېږي، موږ ته ددې فرصت په لاس راغی، چې دغه غرونه او د هغو په مېنځ کې د ځينو ځاينيو ماهيت وپېژنو.

لومړنۍ نه يې موږ هغه وخت تېر شو، چې اټک مو شاته پرېښود. له هغه ځايه، چې موږ واورېدو، هغه لور ته پورېځ. ختيځ ته نږدې درې ميله او له کلاکي سرای (Kalake Surai) نه دېرش ميله ليرې پروت، له دغه ځايه يوه نه لار تېره شوې، چې د شاه جهان په امر جوړه شوې. دغه لار، په اوارو تپو مسطح شوې او د ډېرې برخې حال يې تر اوسه هم نه دی. دغه لارې غرونه تپه، خو مستغ او ډېرېزې او د شمال ختيځ پېنځه اړيا درجو ته د جنوب ختيځ تر اتيا درجو پورې غځېدلې دي. داسې ښکاري، چې دغه ځای يې تر ټولو تپه دی. د ختيځ او شمال پر لور د هغو هسکوالي ډېرېږي او ښکاري، چې مستغ او سپره دي. د غرونو دغه لارې د غرونو له دويمې ډلې سره د حسن ابدال په سهېل کې يوځای کېږي او له هغه ځايه وروسته د نيلاب (Nilab) پر لور غځېږي. هغه ټول د وړو بوټو په ځنګلونو پټه دي.

زه پخپله د همدغه غاښي د ختيځ له لورې وختلم او راته معلومه شوه، چې ډېر ګرېنده، ډېرېز او مشکل دی. سره له دې چې وايي دا تر ټولو اسان ځای دی، د دغو لارې غرونو تر مېنځ دغه ټوله سيمه له آره زياته نااواره ده. په ډېرو برخو کې هسکې ځمکې لري، چې ګرېند يو روډونو، لويو ځنګلونو او ډورو درو پرېکېږي دي. په ډېرو برخو کې يې خاوره شگلنه ده او د پاسه پرې ډېر ټوټې ګانې پراته دي، ځينې مسور ميدانونه هم لري. چې غلې داسې پکې پرېښانه کېږي، څو هغه هم په ډېرو برخو کې

په هغو رودونو پریښکړی شوي، چې له غرونو څخه وځي.

د تیللا (Tilla) غرونه د غرونو دویمه لړۍ جوړوي، چې د جیلم د پاسه د جلال پور د گات (Ghat) یا گودرا^۱ د شمال، شمال ختیځ په پېنځه وېشت میلې کې پروت دی. هغه کوتل، چې د دغو غرونو له پاسه تېرېږي، ډېر مستقیم او نږدې پېنځه میلې اوږد دی او هغه د یوې شیلې په اوږدو کې ګوښېږي. په داسې حال کې، چې په ډېرو ځایونو کې په دواړو خواوو لورې تېرېږي تیږې او نږدې پرتې دي، یوه کلا چې د دغه غاښي د سهیل برخې په نږدې نیمایي کې یې د اوتوم سنگه (Uthum Singh) له خوا جوړه شوې ده، په هغې حاکمه ده او دلته له سوداګرو نه محصول اخیستل کېږي. دغه غاښي په طبیعي ډول ډېر مشکل دي او ممکن په انساني سره وساتل شي. زما د معلوماتو له مخې هغه له شاهي لارې څخه، چې له روتاس ګر نه ښخ لاهور پېنډۍ ته درومي، ډېر آسان دی. موږ له دغه غاښي څخه د سهیل، سهیل ختیځ پر لور څوارلس میلې لیرې د تیللا (Tilla) د غرونو له سهیل لوریدن ښخ برخې ته واوښتلو، چې تر روتاس ګر پورې درومي. د هغو شاوخوا لاره د دغسې یوې ګرندې شیلې په مجرا کې غځېدلې ده، چې غاړې یې جګې او ښې کلکې زېږې دي او ښې خوا ته یې داسې نااواره ځمکه پرتې ده، چې آن د مالګې تر غرونو پورې شپې یا اووه میلې پراخه ده. د تیللا په غرونو باندې له اوښتلو وروسته د ورو تیتو غرونو یوه داسې تیته لړۍ پیل کېږي، چې د مالګې له غرونو سره پراېره ده او د جیلم په اوږدو کې پراختیا مومي. دغه غرونه د لارې په کیښې خوا کې یو نیم میل اوږدې پراته دي. د مالګې غرونه د جلال پور له گودر څخه یو میل پورته له هغه غره سره په یوې انځنا کې یوځای کېږي او دغه لاره دغې ناوې څخه د هغو له منځه د یوې ستغې او ژورې غاړې په اوږدو کې هماغه گات یا گودر ته ځي. د دغې لارې وروستی برخه یوې ډېرې ګرندې شیلې په مجرا کې درومي، چې د هغې ناوې اوبه له خان سره وېږي، چې موږ شاته پرېښوده. د غرونو دغه ټولې لړۍ په شمال ختیځ کې له یوې ډلې ورو تیتو غرونو سره یوځای کېږي، خو یو یې هم د جیلم له ښار څخه لاندې د جیلم له سیند نه اوري، خو هغه واره غرونه هلته تړپنډه تېرېږي او د بېبر (Babar)، جمېر (Jamir)، نورپور (Nur Paur) او ښکته د بېلاس پور (Bilaspor) د جنوب له لارې وړاندې درومي. له جمنانه په فیض آباد او له گنگا نه په هر ډور (Har duar) کې تېرېږي، له جیلم څخه د هغو سمیت هغومره، چې ممکن دي، جنوب ختیځ ته نږدې دي، هسکوالی یې په شمال کې ورو ورو له واورو نه تر

^۱ گات هندي کلمه ده او د سیند هغې تڼۍ او لارې برخې ته ویل کېږي، چې هندوان پکې لاسي، کالي پکې وینځي او په اښانه تړپنډه تېرېږي. ژباړن.

د كو غرونو پورې ډېرېږي او داسې ټسكاري، چې د منظمو غرونو داسې لري جوړوي، چې له يو بل سره جوړه او موازي غځېدلې، خو دوی په واقع کې د ژورو غرونو غرونه دي، چې غومره د شمال ختيځ پر لور درومي، هسکوالي يې ډېرېږي.

د واړه تبت لوړه کچه او هغه غرونه، چې شمال لويديځ پر لور تر يارکنده

پورې پراته دي

داسې ټسكاري، چې د کشمير په شمال ختيځ کې له پينځو ورځو مزلونو وروسته مخ پورته تگ په غرگند ډول پيل کېږي، چې د درېو يا څلورو ورځو لپاره ډېره مخ پورته او يا له هغه وروسته تر ليد (Laili) پورې له مخ پورته دي. مخ پورته تگ آن تر يوې موږې پورې، چې تبت له يارکنده څخه پيلوي، هم دوام کوي او دا حقيقت د هغه رود له لوري څرگندېږي، چې له دغه ټکي څخه راوځي، د غرونو دغه لوړه موږه هغه ده، چې ما يې دمخه يادونه کړې، چې له څو ليرو ټکو څخه تېره شوې او د پامير يوه برخه جوړوي.

هغه لاره، چې له ليد (Laili) څخه وځي، د دولسو ورځو سفر لپاره په دغې موږې کې تر يارکنده پورې ځي او له ليد څخه د پينځلسو ورځو سفر په موده کې لاروي تړنه اوږي. په ليد کې د غدرود شاته پرېښودل کېږي او پياي سرچينه يې يو ډېر لرې ځای وي، د کينې خوا سيمه هم ډېره غرنۍ، خو بيخي شاړه ده او په دې لامل د هغې د ماهيت په اړه له معلومات تر لاسه شول، خو له هغې لارې نه چې له ډير څخه راغلې او د دغې سيمې د جنوبي برخې له لويديځ نه د ختيځ پر لور غځېدلې، داسې ټسكاري چې دغه ټوله لاره بيخي ډېره غرنۍ ده او زما په خيال وروستۍ برخه يې هم همدغې ده.

اوس به زيار وياړم، چې په سيندونو باندې څه رڼا واچوم. هغه غرونه چې څرگندونه يې په دغه ټوليز بيان کې نه ده شوې، د هرې سيمې د بيان په ترڅ کې به يې يادونه وشي.

امو

دغه سيند له خپلې سرچينې نه تر دروازه پورې تر امو نه زيات د پنج په نامه يادېږي، سرچينه يې د پامير هسکه سيمه ده او له هغې تنگې درې څخه وځي، چې په واخان کې دوه سوه يا درې سوه گزه سور لري. واخان د پامير سهېلي پوله ده، دغه تنگه دره له درېو اړخونو جنوب، ختيځ او لويديځ څخه يوه واورين لور غره نيولې، چې (پشت غر) نومېږي، ليدل شوي، چې دغه سيند د کنگل له منځه راوځي، چې ويل کېږي له تر لپه څلويښت نيژې ژور دی، په نتيجه کې دغه سيند

د دغه پریس گنگل له لامله، چې د پاسه پرې پروت دی، نه لیدل کېږي، خو په دې کې څه شک نه شته، چې سیند د گنگل لاندې دی، ځکه چې داسې نه ښکاري، چې له هغو درېو خواوو نه، چې ذکر یې دمخه وشو، د یوې په خولې کې هم کومه مجرا وي، چې له هغه لارې دغه سیند له کومې برې سرچینې نه راووتی، نو زه په دې ډول داسې نتیجه اخلم، چې دا د امور رښتینې سرچینه ده، په هر حال دا د اوسو ډېر زیات مقدار دی، که څه هم ممکن نور هم چیرته وي، چې له کومې لیرې منبع نه به راووتی، دغه سیند په دغې تنګې درې کې د پینځو کاسونو (Cass) په اوږدوالي مخ په شمال روان دی، په څلور کاسې کې یې سور شل گزه او تر سینې پورې ژور دی، خو همدا چې له درې نه ووتی او د تنګ په دوران کې نور وروڼه له همدغه غرنه ورسره گډ شي، سور یې پنځوس گزه او ژور تیا یې د انسان د قد تر نیمایي پورې کېږي.

شیر (یا انسان وژونکی) چې د یوځای کېدو د پورته ټکي په نیمه کاسې کې ورسره یوځا کېږي، د نامه قدر ژور دی او شپېته گزه سور لري، چې په دې ډول امر له خپلې سرچینې نه د پینځو کاسونو په فاصله کې هغه سره نږدې برابر دی او باید د خپل بهیر په دوران کې یې شل کاسه وروسته لږوالی ښه زیات شي، په تېره بیا چې دا حقیقت په نظر کې ونیول شي، چې په دغې فاصلې کې له کینې غاړې نه اووه یا اته واړه وروڼه ورسره گډېږي، چې هغه له ښکانه څخه تر نامه پورې ژور او له لږ څخه تر ډېرشو گزو پورې سور دی، زما په فکر په دې کې څه شک نه پاتې کېږي، چې هغه په دغه اتصال ټکي کې تر شیر ډېر لوی دی او دا پوره یقیني معلومېږي، چې امر له خپلې سرچینې نه تر زیاتې فاصلې پورې د پنځ په نامه یادېږي، دغه ځای دوو کسانو لیدلی او دوی دغه څر گندونه تایید کړي ده او ما همدغه بیان له نورو څخه هم اورېدلی، چې دغه ځای یې پخپله نه دی لیدلی، خو له هغو څخه چې یې لیدلی، اورېدلي دي چې هغه د واخان له درې یا د (پشت خر) له لور واورین غره څخه راووتی.

له ختیځ او لویدیځ نه څو لارې د شمال پر لور یارکنده ته تللي دي، که د دغه سیند سرچینه ډېره لرې وي، له دغو لارو به یوه له هغه نه تېره شوې وي او داسې ښکاري، چې هېڅ یوه له هغه څخه نه ده تېره شوې.

هغه لاره په لویدیځې یا کیښې خوا کې پرته ده، په شیر باندې چې د شاه جهان له کلا څخه پينځه کاسه لرې دی، اوبښې او شیر د لته هغه یواځینې د اهمیت وړ رودګی دی، چې د دوو لارو د یوځای کېدو په برخه کې سړی ترېنه تېرېږي، هغه لاره چې په ختیځې یا ښې خوا کې غنبدلې او د تاله پشت غرنېدې په څلورېشت کاسې کې په ښې خوا کې اوږې او هغه (پشت خر) په کینې خوا کې شاته پرېږدي، داسې

ښکاري چې دغه لاره دغه ټکي ته د کاشغر د سیند یا گامې سیند د مجرا په اوږدو کې غځېدلې ده او له غرنۍ لارې سره، چې پشت خريسي نښې خوا ته پورې ایښی د یوځای کېدو تر ټکي پورې لاروي له رود گيو پرته له بل څه نه تېرېږي، له دې نه داسې څرگندېږي، چې که د پنج سیند سرچینه ډېره لیرې وای، له هغې نه به سړی تېر شوی وای.

زه به دلته د پنج سرچینه پرېږدم او د یو سل او شل ميلو لاره به د جنوب، جنوب لويديځ په خوا د هغه سمت تعقيب کړم، چې هلته هغه په دغسې لوړو غرونو کې شوې، چې له لويديځ، شمال لويديځ نه د ختيځ، سهېل ختيځ پر لور غځېدلې دی، له دغه ټکي څخه دغه سیند د لويديځ شمال، لويديځ سمت تعيینوي او دغو غرونو په شمالي خوا کې د شفتان، درواز او کوراتيگین (Kurategven) له ملکونو څخه وځي او بیا د سهېل پر لور درومي، چې تر څو هغې لورې کچې ته ورسېږي، چې په حضرت امام کې له هند وکښ نه پراختیا مومي، دغه سیند تر دغه ځایه د درې نیم سوه ميلو څخه په زیاتې فاصلې کې د غرونو په منځ کې روان دی او بې شمېره رودونه او څړونه ورسره گډېږي، له کینې غارې نه د هرې ورځې په مزله کې له دوو څخه تر څلورو رودونو پورې ورسره یوځای کېږي، چې هر یو یې له لور څخه تر دېرشو گزو پلن او له رنگاته څخه تر نامه پورې ژور دی، سربېره پر هغو دوه ښه لوی سیندونه یانې د سرخ آب یا کوراتيگین او د کوچني یا بدخشان سیند هم ورسره گډېږي.

له بده مرغه ما د هغه د کینې غارې په اوږدو کې له دروازه د شاهجهان تر کلا پورې د لارو په اړه معلومات تر لاسه کړي نه دي او په نتیجه کې په دې برلاسی شوی نه یم، هغه رودونه معلوم کړم، چې د شمال له خوا ورگډېږي، دغه رودونه باید له هغو نه، چې یا د جنوب له لوري او یا د بدخشان له لوړو غرونو څخه ورسره یوځای کېږي، لوري او مهم دي، ځکه چې د پامیر لوړه کچه، چې له هغه څخه ډېر لوی سیندونه له لويديځ څخه د ختيځ پر لور درومي، له دغې ساحې نه د شمال په خوا بهېږي، گومان کوم، چې تر هغو ډېر نور رودونه هم باید ور تویي شي، خو څنگه چې د هغو په اړه مې معلومات تر لاسه کړي نه دي، له یادوني څخه یې ډډه کوم.

له حضرت امام نه د آمو د سیند مجرا لويديځ، شمال لويديځ ته ده، شمال خوا ته د بخارا پر لور، چې ټول واکمن یې دوه نیم سوه ميله کېږي، داسې ښکاري چې هغه د هندوکش د لورې کچې له لامله د یو څه واکمن لپاره په دغه سمت تفلو ته اړ کېږي او د ډېرې فاصلې لپاره د دغه لوړ غره شمال ته درومي او په اوار او شگلن میدان پاندي روان دی، چې تر میري نه یو څه ښه دی، له دغه ټکي نه زه اورگنچ ته د یوې لارې

په اړه معلومات لرم، چې هغه د سیند پر غاړه و، تللی او څلور سوه میله اوږده ده، چې له تر لږه درې سوه میله یې په میرې کې ده او یواځې د هغې په بېلابېلو برخو کې د آس روزونکیو د اوسېدلو یو څو بانډې په سترگو کېږي. داسې ښکاري، چې د هغه په یکنې خوا کې د زیاتې فاصلې په اوږدو کې یو څنگل دی او لاریان مجبور دي، چې په یوه وخت کې د اتو یا لسو ورځو لپاره خواړه له ځان سره ولري.

په اورگنج کې موږ د امر غاړې وروسته له هغې، چې په څنگل کې پرې تېر شو، تر شا پرېښودلې، اورگنج د امر د سیند یوه ښاخ ته نږدې پروت دی، چې له لوی سیند نه اته کاسه لرې پروت دی. زما خبر راګوونکي له دغه ځای نه د شمال، شمال لوریديځ پر لور مزل وکړ او د تربت (Toubat) او سوگر (Sugger) او لولکان له ښارگوټو نه تېر شو او د ښوایار ته ورسېدو، دغه ښار د نیلوم (Nelum) پر غاړه پروت دی، نږدې د امر قدر ته لوی دی او وروسته له یو څه جریان نه په یوه لوی ډنډ کې توپېږي.

زما په خیال، چې دا د عرب ډنډ دی، ماته ویل شوي، چې امر هم په همدغه ډنډ کې توپېږي، خو په دې اړه زما معلومات پوره او یادې نه دي، د امر په اوږدو کې د یوې لارې په اړه ما معلومات ترلاسه کړي، خو څنگه چې داسې اشخاص نه پېژنم، چې هغه تایید کړي، همدارنگه نورې لارې له هغې نه په دې ډول تېرې شوي نه دي، چې لور یې سم کړای شي، نو له یادونې څخه یې تېرېږم.

تر دې ځایه مې، چې د امر سیند د هغه له سرچینې څخه تر اورگنج پورې د نهه نیم سوه میلو په اوږدو کې شرح کړ، هغه سیندونه به هم په لنډ ډول ذکر کړم، چې له هغه سره یوځای کېږي.

شیر یا ادم کش

دغه سیند په امر کې د ګمېدو له ټکي نه پېنځه کاسه د وړاندې نه دی کتل شوی. په دغه ځای کې یې سور شپېته گزه او تر نامه پورې ژور، خو دومره ګرندی و، چې یواځې یو څو تنه تربته تېرېدلی شول. زما خبر راګوونکي په غوږي سپور تربته تېر شو، خو له دغه سیند نه په دغه ډول تېرېدل پوره عام دي او دا له دې لامله، چې غوایان د ګرندو جریانونو په مقابل کې ښه ټینګار کوي او تر اسونو خپلې پښې ډېرې کلکې لګوي، دده په ریښاس د ژورو جریان توان نه لري، هغه غوایان چې د دغې موخې لپاره تربته کار اخیستل کېده، ډېر پیاوړي وو او اوږدې پیرې لکې یې لرلې.

ګور اتګین یا سرخاب

دغه سیند د پامیر له غرونو څخه راوځي او له یو سل او اتیا میله واټن وروسته

په امر وړگم پري. دغه ټكي له امر سره د كوچې د يوځای کېدو له ځای نه دېرش ميله پورته پروت دی. كوچې له ټپي خوا نه په امر گم پري، له كوراتيگين سره مخكې له دي، چې په امر وړگم شي، دېر رودونه يوځای کېږي او دا رودونه د صوفي گڼ (Naffeehun) او واخيانو په سيندونو سرېږه دي. سرخ آب د كوراتيگين له ملك څخه تېرېږي او له امر سره د يوځای کېدو له ټكي نه لس كاله پورته د تېرېدلو وړ نه دي او دلته خلك په ځيگونو تېرېږي. په دغه ځای كې دغه سيند د يوه پل اطلاق راكړونكي په وينا د كوراتيگين په نامه يادېږي، خو زما په خيال چې د هغه خاص نوم سرخ آب دی. سرخ آب له يوه ډېر غربي ملك څخه تېرېږي.

د كوچې يا بدخشان سيند

دغه سيند د بدخشان په غرونو كې د هغه د مركز فيض اباد له سهېل څخه نه د څلور څلوېښت ميلې له فاصلې نه راوځي، ددغه ښارگوټي د ختيځې خوا په لس ميلې كې دوه نور سيندونه، چې له هغه سره برابر دي، يوځای کېږي او ددغه ښارگوټي ترڅنگه يوځای تېرېږي. په ښار كې د هغه له پاسه يو پل جوړ شوی دی، دا سيند ډېر گړندی دی او گودر نه لري. د يو سيل او دېرشو ميلو په فاصله كې د لويديځ پر لور غللي، ترڅو د خواجه غار د سيمې له پاسه له امر سره په داسې قوت وړگم شي، چې څپې يې د امر تر مخامخ غاړې پورې رسېږي. دا سيند د خپل جريان په زياتې فاصلې كې له غربي ملك څخه تېرېږي او د شمال له خوا څو رودونه ورسره يوځای کېږي.

د اكسوراي سيند

دغه سيند د بنگي (Bungee)، غوري او فرخار د رودونو له يوځای کېدو نه جوړېږي، چې د کندوز د قطب لويديځ په پنځه كاسې كې سره يوځای کېږي. د بنگي او فرخار يو شوی سيند ددغه ښارگوټي له ختيځ او گوراه (Gurah) او د هغه له لويديځ څخه تېرېږي، له دغو سيندونو سره نور ډېر يې شمېره رودونه هم يوځای کېږي.

د غور سيند د هندوكش د غرونو له درېو بېلابېلو برخو څخه راوځي، چې ټول يې د كيله كې (كلاگي) كلي له پاسه سره يوځای کېږي. فاصله يې له سرچينې څخه تر کندوز پورې سل ميله ده، چې له هغه وروسته يې نوم په اكسورا بدلېږي. فاصله يې له کندوزه تر امر پورې، چې په هغه كې وړگم پري، څلوېښت ميله ده. د جريان دغه ټول سمت مخ په قطب دی او هغه له حضرت امام نه نه دي اتد يا لس كاسه لاندې له امر سره يوځای کېږي. يا د فرخار سيند د فيض اباد په سهېل كې له لوري كچې يا د ډېرو غرونو څخه راوځي، چې بدخشان له كافرستان (تورستان) نه بېلوي او د بنگي

سيڼد، چې له هغه سره برابر دی، د تورنگ (Turing) له درې نه راوځي، دغه دواړه سيڼدونه له تالقان نه لس کاسه سره يوځای کېږي. د دوی د جريان واټن د غوري له مجرا سره، چې دمنځه يې ذکر وشو، برابر ده. دغو ټولو سيڼدونو له يوځای کېدو وروسته بايد له هغه نه يو ښه لوی سيڼد جوړ شوی وي. له يوځای شوي سيڼد نه تېرېدل شونې نه دي، خو له هر يوه ځانگړي څخه شونې ده، دوی په غرنۍ سيمه کې روان دي، خو د غسې ډېرې سمسورې او ابادې درې لري، چې د ښو ټول ډولونه پکې په ډېرې پرمېانۍ سره کېږي. له هغو معلوماتو څخه، چې ما د سيمې ددغې برخې په اړه ترلاسه کړي، داسې ښکاري چې دغه درې بايد يو پوره شين بڼ اوسي.

د حصار يا کافرستان سيڼد

دغه سيڼد د غرونو له هغې لورې لری نه راوځي، چې د پامير د غرونو له سهېل نه بهېږي او پخارا له کوراتيگين نه د ختيځ او لويديځ په خوا بېلوي. دغه سيڼد جريان د سهېل، سهېل لويديځ پر لور دی، د کوراتيگين له سيمې او حصار نه د شپېتو ميلو په جريان کې تېرېږي او له کوراتک (Koratuk) سره د ريگر (Rugar) له پاسه او له بالا حصار لاتدې يوځای کېږي.

کوراتک له هماغو غرونو څخه راوځي او د خپل اتصال تر ټکي د سهېل ختيځ پر لور روان دی، له دغه ټکي وروسته ځينې کان دغه يو شوي سيڼدونه د حصار په نامه يادوي، خو د ما په خيال چې د اسم نه دی، ځکه چې بايد يوځای شوي سيڼدونه په هغه نامه ياد شي، چې تر ټولو لوی وي، چې هغه د کافرستان سيڼد دی او په همدې ډول د هغې لارې په نامه ياد شي، چې له امو سره د اتصال له ټکي نه يو څه پورته ترېنه اوږي او په هماغه نامه يانې کافرستان يادېږي، له حصار نه تر ترمزه، چې تر هغه پورته له امو سره ورگډېږي، او يا ميله واټن دی.

د زرفشان سيڼد

دغه سيڼد له هماغسې غرونو څخه، چې همدا اوس يې يادونه وشوه، راوځي، خو د هغو په لويديځې يا منځمنځ خوا کې ددغه سيڼد يو لوی ښاخ پخوا د شيراز له ښار څخه تېرېده، چې هغه (شيراز) د سمرقند په څلور ميلۍ کې پروت دی، خو ډېر کلونه کېږي چې دغه سيڼد د سمرقند شمال ته له درې کاسې نه د لويديځ پر لور بهېږي او د شيراز ښارگوټي له هغه راهيسې متروک شوی دی، البته دغه شيراز بايد د فارس له شيراز سره يو ونه گڼل شي.

دغه سيڼد امو ته تر رسېدو له هر هغه سيڼد نه، چې تر اوسه ياد شوي دي، اوږد دی خو د اوبو اندازه يې ډېره نه ده او له هغه وخت پرته، چې واوره وېلې کېږي، په ټولو ځايونو کې د تېرېدلو وړ وي. د جريان په اوږدې فاصلې کې مخکې له دې،

چې بخارا ته ورسېږي، د هغه زیاته برخه جذبېږي او چې بخارا ته ورسېږي، له هغه نه یوه ریاله گۍ جوړه شوې وي او د بخارا له لویديځه دوه مزله وړاندې د خپل جریان له دوه سوه او اتیا میلو څخه وروسته، چې د لویديځ، سهېل، لویديځ پر لور روان دی، د امر په سیند ورگډېږي.

د مرغاب سیند

دغه سیند د هندوکش د اداسي شمال او د میمنې جنوب ته د هزاره له غرونو څخه راوځي. لومړی د لویديځ پر لور درومي او د اریا میلو په واټن کې د غرونو په منځ کې بهېږي. بیا د شمال پر لور وړاندې ځي. په دغه ځای کې غرونه شاته پرېږدي او په یوې میري کې دوه سوه میله فاصله وهي او بیا له امر سره د بخارا له جنوبه درې مزله وروسته یوځای کېږي، خو دا هغه بیان دی، چې زما خبر راکوونکي یواځې اورېدلي او ښایي سم نه وي، خو د سموالي اټکل یې شته، ځکه چې د امر له کیڼې غاړې څخه دوه مزله وروسته په هغې لارې، چې له بخارا څخه د مور (مرو) له لارې هرات ته غځېدلې ده، له هغه نه سړی تېرېږي او په غالب گومان هغه له امر سره دغه ټکي ته په نږدې کوم ځای کې گډېږي. دا هغه معلومات دي، چې ماته هغه سړي راگړي، چې ددغې لارې څرگندونه یې هم کړې ده.

ددغه سیند جریان د هغه له سرچینې نه دوه سوه اریا میله دی، سور یې په سارۍ موسم کې له پنځوسو څخه تر اویا گزو پورې او ژورتیا یې د انسان تر نامه پورې ده.

سیر دریا

ماته ویل شوي، چې دغه سیند د بخارا د لویديځ، لویديځ قطب له نږدې سلو کاسو تو وروسته په امر ورگډېږي، خو دغه معلومات ښایي د باور وړ نه وي او ددغه سیند د مجرا په اړه ډېر لږ معلومات ترلاسه شوي دي. د هغه د بهېدو لوری لویديځ، سهېل ته دی او درومي کاروانونه د پینځو یا شپږو ورځو په مزل کې د بخارا له شمال، شمال لویديځ نه پرې تېرېږي. دغه فاصله ښایي د هغه د مجرا په اړه موږ ته معلومات راگړي، د هغه د کیڼې غاړې په اوږدو کې له خجند څخه تر کوه کن پورې ماته د څلورو מזلونو په اړه معلومات ترلاسه شوي دي، ویل کېږي، چې دغه سیند دلته تر منځ اوږد او تر اموالنه دی.

د کوه کن په حد کې یو رود گۍ ورسره یوځای کېږي، چې د پامیر د غرونو له سهېل څخه راوځي او د خپل یوځای کېدو تر حده تر اریا میلو پورې د شمال په لوري درومي. په کوه کن کې په دوو ښاخونو بېلېږي او له دغه ښارگوټي څخه د ختیځ او لویديځ په خوا تېرېږي.

سند

زه په دې خواشينی یم. چې د دغه سند د سرچینې په اړه مې زیات معلومات نه دي ترلاسه کړي. که غده هم د هغه ځینې ستر ښاخونه تر دېرو اتن پورې تعقیب شوي دي، خو نه د هغه تر سرچینې پورې، داسې ښکاري، چې دوه ستر ښاخونه یې د (Dras) په ښارگوټي کې له هغه سره یوځای کېږي، چې د یوه کاروان لپاره د کشمیر د قطب ختیځ پر لور د اتو ورځو مزل دی. د یوځای کېدو له برید (ټکي) نه یو څه پورته له دغو ښاخونو څخه هغه چې په کیښې خوا کې چاري دي، په سر اویا گزه او دېر گړندی و.

په دغه حد کې د لرگیو یو پل پرې جوړ شوی او هغه د ختیځ له قطب نه راغلي او وروسته له هغه د لید (Lid) یا د لدا ښاخ ورسره یوځای کېږي او د لویدیځ پر لور درومي. زما د خبر راکوونکي په ریښا، ده داسې اورېدلي چې هغه په بولایي (Bulai) کې له ایاسین سره یوځای کېږي. زما په خیال دا هماغه مولای (Mullai) دی. چې د اټک له پاسه په سند کې پروت دی او د هغه په اړه ما نورې څرگندونې هم اورېدلي، ده هم داسې اورېدلي، چې د هغه تر سرچینې پورې د دېرو ورځو مزل دی. خو په دغې څرگندونې اعتبار نه شي کېدای او دا هغه یواځینې معلومات دي، چې د هغه په اړه ماته په لاس راغلي او دا په یقین سره ښکاري، چې هغه به یواځینې مهمه څرگندونه وي، نورې څرگندونې له دې سره موافقې دي، چې ډراس (Dras) د یوه کاروان لپاره د کشمیر قطب ختیځ ته د اتو ورځو مزل په واټن لري، خو دغه څرگندونې د هغه د یوځای کېدو د ټکي په اړه تر څه حده سره مخالفې دي، یوه کشمیري راته وویل، چې دغه ښاخونه له ډراس نه دوه مزلونو پورته له دوو نورو ښاخونو سره یوځای شوي او په هغه ځای یا له ډراس نه لاتدي په دوو ښاخونو بېلېږي، چې ورو یې د کشمیر د سهېل په لور روان دي او د لوی په اړه یې ده هېڅ معلومات نه دي ترلاسه کړي. ده یواځې دومره اورېدلي، چې هغه ته لوی سند وړل کېږي او هغه، چې په کشمیر کې له بیدسته (Bodusta) سره گډېږي، ورو سند نومېږي.

ماته داسې ښکاري، چې دغه وروستنۍ څرگندونه به ګټه وي او د هغې د بېل ثبوت لپاره زه له دیر (Dier) نه، چې د پېښور قطب لویدیځ ته پروت دی، پښگورې ته د یوې لارې په اړه معلومات لرم، چې له کشمیر د ختیځ، قطب ختیځ ته د سهېل ختیځ پورې کوډوالی لري او له دې نه داسې ښکاري، چې لاروي مخکې له دې، چې کشمیر ته ورسېږي، د اوو ورځو په مزل کې له سند نه تېرېږي او په دې ډول دغه ټکي باید په قطب لویدیځ کې پروت وي. دغه څرگندونه له نورو څرگندونو

سره سمون لري او د هغې له مخې کوټه Kote يانې ټکي، چې دوی د کشمير قطب لويديځ خوا کې له سنده څخه تېرېږي، د دراس نه د سلو ميلو په فاصله کې د لويديځ پر لور پروت دی. دا هغه څرگندونه ده، چې د دغو يو شويو سيندو په اړه له لومړنيو څرگندونو سره سمون لري، چې وړيل کېږي، هغه د دراس په لويديځه خوا کې درومي.

په لومړۍ څرگندونه کې دا نه دي وړيل شوي، چې له ستر ښاخ نه کوم بل ښاخ بېل شوی دی، خو سړی به له هغه نه په اسانۍ سره تېر شي او له نورو څرگندونو څخه داسې ښکاري، چې د قطب له نورو برخو نه يو سيند روان دی او هغه د جنوب له خوا له دې لامله د (Lar) په نامه يادېږي، چې په کشمير کې له دغسې يوې سيمې نه تېرېږي، چې همدغه سيمه نوم دی، خو د هغه ځانگړی نوم وروسته دی، چې ښاغلی فوسټر (Foster) يې هم په همدغه نامه يادوي.

د داخ ښاخ تر دې پورې فاصلي پورې د سهېل ختيځ پر لور تعقيب شوی دی. له دغه ښاخ سره يو بل ښاخ روان دی، چې له قطب لويديځ نه د هغې لارې په اوږدو کې بهېږي، چې په هغې باندې د پېشگلزو ورځو په مزل لاروی يارکند ته رسېږي، لکه څنگه، چې د هغه سيمه يادونه وشوه، زما په حساب دلته هره ورځ يوولس يا دولس ميله مزل وهل کېږي او څنگه، چې دغه سفر په غرنۍ ملک کې کېږي، قافله په ټوليز ډول په خپلې مېنې باندې د اړولو حد ته د ورځني يوولسو يا دولسو بجو پر مهال رسېږي او له لمر خاتو وروسته بيا روانه شي. دا هم وړيل شول، چې هغه بايد د ورځني اووه يا اته کاسه مزل ووځي، دوی د پامير د غرونو له ښي اړخ نه تېرېږي او دغه سيند شاته پرېږدي، چې د اوږدو له مخې په پامير کې له يوه ډنډ څخه راوځي او څنگه، چې د هغه لوري د سهېلي او ختيځې په خوا دی، گومان کوم چې هغه له سيکنګول (Sikhal) نه راوځي، ځکه چې د هغه د جريان لوی او ټول روايتونه له دغه ډنډ سره موافق دي، خو دا يوازې زما خپل اټکل دی.

د ليه (Lah) ښاخ تر هغو زيات تعقيب شوی او هغه قطب لويديځ ښاخ نه لري، خو تر دراس (Drus) يا کين ښاخ نه ورو دی. داسې ښکاري، چې له ليه (Lah) نه په تر لداخ پورې يانې (له هغه ځای نه چې د کشمير شالونو جوړولو لپاره وې، واردېږي) لاره د همدغه ښاخ په اوږدو کې د سوداګرو لپاره چې وې، واردوي، د پېنځه ورځو لپاره اوږدوي، خو څنگه چې هغه د (ناسکلو دو پسونو سره راوړي او دلته يې بيا سکولي) او همدارنگه څنگه، چې دغه سيمه غرنۍ ده، ښايي دوی په يوه ورځ کې تر لسو ميلو زيات مزل ونه شي کولای (ټوله سيمه دوه نيم سوه ميله ده). د هغې فاصله د اټک تر کلا پورې څلور سوه ميله او تر سمندره پورې اووه

سوه میله کېږي، چې ټوله فاصله یو یې زو او درې سوه پنځوس میله کېږي.

سیند تر تورپیلې پورې د لوړو غرونو په منځ کې جاري دی، تورپیله د اتهک د کلا نه پورته د ختیځ-قطب ختیځ پر لور څلورېشت میله لیرې پرته ده او سیند دلته د چپ په دره کې نشوځي او تر اتهک پورې ښه خپرېږي او بې شمېره واره تاپوگان جوړوي. له اتهک نه وروسته بیا د غرونو په منځ کې روانېږي او د اتهک په سیمه کې دوه سوه او شپېته گزه سور لري، خو ژور او گړندی وي. دلته د یوې جنگي کلا ترسره پورې، چې د سیند په یوه اړخ کې پرته وه، جنگېږي او داسې ښکاري، چې هغه په پېنځه دېرش یا څلورېشت فوټه جگه وي، خو تر پنځوسو گزو ډېر نه خپرېږي، بیا په یوه اوار میدان کې نشوځي، چې د اتهک په سهېل کې پروت دی او له هغه وروسته د نیلاب په سیمه کې. چې د اتهک په سهېل کې پېنځه میله لیرې پرته ده، د غرونو په منځ کې جریان پیدا کوي او د ژورو غرونو په منځ کې تر هره باغه (Harahala) پورې دوام کوي، چې د عرض البلد په (۳۳) درجو او اوو دقیقو او دېرشو ثانیو کې پروت دی او دلته د عیسی خېلو په سموري درې کې په څلورو ښاخونو کې نشوځي او بیا د خپل جریان په فاصله کې له غرونو سره هېڅ نه مخامخ کېږي. له داسې سیمې څخه تر میتنډه کوت (Mithenda Kot)، چې هلته د پنجاب پېنځه واره سیندونه سره یوځای کېږي. د پنج نود (Panjnad) په نامه یادېږي، د هغه لوري نږدې د سهېل پر لوري دی او له هغه ځای نه یې سمت تر سمندر پورې، چې د سند له ملک نه تېرېږي، د سهېل، سهېل لویډیځ پر لور دی.

موږ له سند څخه د کاهیری په گودر (Kahere-Ghat) کې، چې د عرض البلد په یو دېرش درجو او اته وېشت دقیقو کې پروت دی، تېر شو، دلته د سند سور په دوو برخو کې د (۱۸۰۹) کال د جنوري د لسمې په وخت یو زو او شپې (۱۰۰۶) او نهه سوه پېنځه (۹۰۵) گزه و. په دغه موسم کې دغه سیند باید تر هروخت نه زیات لږې اوبه ولري. د یوه ښاخ د ژورې برخې ژورتیا، چې سور یې تر سلو گزو څخه لږ و، د لس فوټه و، یو پیل، چې قد یې لس نیم فوټه و، په دې اړه شو، چې تر سلو گزو زیاته لامبو ووهي، خو دلته هغه لوی ښاخ تر زیاتې اندازې پورې دوه ښاخونو په بېلېدو سره ووېشلوی و او له هغه سره څنگ په څنگ روان و. هغه یې، چې په ښې غاړې روان و، یواځې په یو څو ځایونو کې د تېرېدلو وړ و او په ډېرو گودرونو کې یې جالې گرځېدلې او سور یې دوه سوه گزه و. موږ په هغه گودر کې تېر نه تېر شو، چې درې نیم فوټه ژور و او سور یې په ریونده ډول پېنځه سوه گزه و، مخکې له دې، چې موږ د لوی ښاخ کینې غاړې ته ورسیږو، له یو بل نسبتاً لوی ښاخ نه تېر شو، چې سور یې پنځوس گزه او ژورتیا یې درې فوټه وه، تر دغه ځایه موږ له درو ورو

ښاخونو ته هم تېر شوي وو.

د سیند غاړې ډېرې ښکته دي. یانې دتنشې غاړې یې که کله کله له شپږو فوټو او په ټولیز ډول له څلورو پېنځو فوټو څخه ډېرې شي. خو په باراني موسم کې په ډېرو ځایونو کې له لسو څخه تر دولسو ګاښونو پورې خپرېږي. له دې نه دا څرګندېږي، چې لوی ښاخ یې پخوا تر اوسه میلو پورې مخ په ختیځ روان و او د لیه بېله په حاضر وخت کې په خپلې پخوانۍ مجرا روانه ده. ځکه چې د محمد راجن Mohamed Rajan په رود ګرور (Kunar) یا لالې سان (Lalasan) او په څیشو نورو لیسو برخو کې ددغې بیلې په کیښې خوا کې لوړې غاړې د هغې ښې ښاتې څرګندوي.

دغه اوار ملک او ټاپوګان، چې په تاوده موسم کې تر اوسه لاندې کېږي، تر زیاتې اندازې له غني تورې خټې نه جوړ دی. په ډېرو ځایونو کې ښه ګرڼه پکې کېږي او نور ځایونه یې په ځنګلي لوړو بوټو پټ دي. غواړيګان د لته موقتي جونګرې جوړوي او ځمکه کري. د سند مجرا ښکې او د هغو په پرتله خټه لري او داسې ښکاري، چې اوبه یې د ګنګا اوبو ته ورته دي.

ښکې یې ډېرې او ښې خوځنده دي او ټاپوګان یې زیاتره د جهاو (Jhau) د غېز ونو یو ډول دی، چې ډېر لوی او د سیندونو پر غاړو کې شنه کېږي. په لوړو ځنګلونو پټ دی. له میتنډه کوټ نه پنځوس ګاښه پورته یانې چېرته، چې د پنجاب سیندونه ورسره یوځای کېږي. هغه ورسره نږدې په موازي ډول روان دی او د اوچ (Anch) په برخه کې، چې څلور پښت ګاښه لوړ پروت دی، د هغو د پاسه فاصله له لسو میلو څخه زیاته ده. ددغې ساحې مخ د جولای او اګست په میاشتو کې بیخي اوبو نیولی وي او له یو څو کلیو پرته نور ټول یې موقتي دي. داسې ښکاري، چې دغه ټول ملک به له سند نه تر حیدرآباد پورې په یوه بڼه وي، خو داسې هم څرګندېږي، چې هلته په یو مقدار غني ځمکه یې له دې، چې وګرځي، شاړه پرته وي. دا ځمکه په ځنګلي بوټو او ونو پټه ده. له هغو لارو نه، چې د هغه په کیښې غاړې تر حیدرآباد پورې نڅېدلې دي، داسې ښکاري چې هلته ډېر ښارګوټي او بې شمېره کلي پراته وي او په ډېرو ځایونو کې به له سیند څخه ډېر ګانډالونه وېشل شوي وي. دا یو څه عجیبه ده، چې د شمالي ملکونو او سند ترمنځ به کومه سوداګري موجوده وي. خو د ملتان، بهاولپور او سند ترمنځ سوداګري شته.

اوس شواهد هغه سیندونه شرح کړم، چې په سند ورګډېږي. د کشمیر شمال خوا ته د نویو ښاخونو شرح دمخه شوې او اوس به د اباسین په څرګندونې پیل وکړم.

اباسين

داسې ښکاري، چې ددغه نامه په اړه به د نظر يو اختلاف وي، ځينې داسې فکر کوي، چې هغه لوی ښاخ چې له (دراس) نه راوځي او ما يې دمنځه يادونه کړې ده، د اباسين په نامه يادېږي، خو ما بل ځه اورېدلي او د داسې لارو په اړه معلومات لرم، چې له پېښور او اټک نه تر يوې سرچينې پورې غځېدلي دي او اورېدلي مې دي، چې د هغه نوم اباسين دی. دا ښايي سمه نه وي، خو د هغه د معکوس حال په اړه شواهد په لاس کې نه لرم او کوم معلومات مې، چې په دې اړه راغونډ کړي، غواړم اوس يې وړاندې کړم.

هغه لاره، چې له پېښور دغه ټکي ته رسېږي، د سوات د سيند په اوږدو کې چې سرچينه يې هماغه غرونه دي، غځېدلي ده، هغه غر، چې اباسين ترېته راوځي، سنجوکي سور (Soo Chukkur) نومېږي، چې له اباسين نه د هغه لور د قطب ختيځ غلور درجي او دېرش دقيقې دي، دغه سرچينه په دغه حال کې د سر اباسين په نامه يادېږي او ددغه غر د هندوکش له واورينې لري څخه دی. لوړوالی يې يوه درجه او دېرش دقيقې دي او اوږدوالی يې له اټک او پېښور نه تر دغه ټکي پورې په متقاطعو لارو، چې يوه ښه زاويه تشکيلوي او له کورې والي سره سمون لري، سل ميله ده. هغه لاره، چې له اټک نه پيل کېږي او تر دغه ټکي پورې رسېږي، د ملايي (Mullai) له لارې د سند په ښي غاړه غځېدلي دي، داسې ښکاري، چې د ملايي په سيمه کې له دغه سيند نه څوک تېرېدلای نه شي او ددغه موخې لپاره له ورو بېړيو يا جالو څخه کار اخيستل کېږي، له دغه ځايه د اباسين تر سره پورې غلور لاندې مزلونه لار وهل کېږي، په لومړي مزل کې څوک له سيند تېرېدلی نه شي او دغه حقيقت ما په دې قانع کوي، چې له ملايي نه په دغه مزل کې بايد کوم نسبتاً لوی رود له کينې غاړې نه ورسره يوځای شوی وي او دا زما په فکر يې له کوم شک نه د (دراس) ښاخ دی، خو زما خبريال د کينې نه پورته نه دی تللی او په دې اړه څه نه شي ويلای، خو څنگه چې په دغه مزل کې سيند دېر وړوکی کېږي، زما په فکر پورتنی ښاخ بايد له اباسين سره له ملايي نه يوځه پورته يوځای شوی وي.

د همدغه شخص نه ماته دېرې لارې هم معلومې شوي، چې وروسته زه خپله پرې لارم او د هغه بيانونه او فاصلي ماته پوره سمې ثابتې شوې او زه په دې پوره باور لرم، چې ددغه ټکي په اړه دده معلومات هم سم دي، د شيشه (Sheesha) سيند ددغه واره غره له شمال نه راوځي، مخ په لور د يخ بهېږي او د گامې له سيند سره گډېږي، ددغې سيمې په شاوخوا کې غرونه او درې د سرو زرو وږې ټوټې لري. دی (خبر راکوونکي) له دغه ځايه د قطب پر لور لار نه شو.

د کامې سیند

ماته دا ممکنه نه شوه، چې د دغه سیند ریښتینی نوم ووموم او گومان کوم، چې کامه د هغه ځانگړي نوم نه دی^(۱) لکه چې هغه یواځې له دې لامله کامه یادېږي، چې په همدې نامه یوه کلي ته نږدې د پنجشیر، غوربند او کابل سیند سره یوځای کېږي. دغه کلي جلال اباد ته نږدې د پېښور او کابل په لاره پروت دی. د کامې سیند په شمال کې د کاشغر د سیند په نامه یادېږي او دا له دې لامله، چې دغه سیند د کاشغر له ملک ته تېرېږي، څه وخت چې دغه سیند د پېښور ښار ته رسېږي، په درېو لویو ښاخونو وېشل کېږي او بیا ټول بیرته سره یوځای کېږي، هر ښاخ یې ځانله نوم لري او هېڅ یو نوم د څلورو مزلونو په اوږدو کې نه پاتې کېږي، تر ټولو لوی او تر ټولو اوږد ښاخ یې د پامیر له لورې کچو، چې له (پشت خړ) نه دوسره لیرې نه دي او د آمو سرچینه ده، راوځي او له درېو سو اتیا (۳۸۰) میلو فاصلي نه وروسته د اټک له کلا څخه درې میله پورته له سند سره یوځای کېږي.

دغه سیند د خپل جریان په اوږدو کې له څو نسبتاً لویو سیندونو لکه پنجشیر او غوربند سره د کابل قطب ته له چاریکارو نه لاندې یوځای کېږي. وروسته د کابل او لوگر سیندونه په یو څه ښکته برخه کې ورسره گډېږي او هغه د کابل پېښور له لارې د شمال پر لور موازي شي. د کامې د کلي څنگ ته دغه گډ سیندونه له هغه ښاخ سره یوځای کېږي، چې له قطب نه پرې گډېږي. له دغه ځایه تر پېښور پورې دغه گډ سیندونه تر هر بل نامه پر د کامې په نامه یادېږي. د میچنی په سیمه کې د پېښور ښار ته په ننوتلو سره په درېو سترو ښاخونو وېشل کېږي، چې دولس میل ښکته په دویندې کې بیرته سره یوځای کېږي.

د هغو درې شمالي یا کیڼ ښاخ د پنگورې او سوات سیندونه، چې د هغه سره یوځای شوي دي، له اشنغر نه دوه کاسه او له دویندې نه پنځه کاسه او د پېښور له قطب ختیځ ته پنځلس میل پورته دا بل ښاخ له ځان سره یوځای کوي.

له دویندې څخه ښکته ما دغه ټول سیندونه یوځای شوي ولیدل، داسې ښکارېده، چې هغه درې سوه گزه پلن دی او د گودر په برخه کې کیښتی پرې گرځېدلي. زه د دغو ټولو ښاخونو د یوه منځني برخې ته د پېښور شمال ته لاړم.

لومړنی یې د آس تر زین پورې ژور او څلور فوټه^(۲) پلن و، مجرا یې ښه ټینګه وه او په درېو ځایونو کې د پرگړندي روان و او زما آس په زحمت خپلې پټې پر ځای ساتلې شوی. خو دا وخت د مې د میاشتې پیل و او یو څه واوره رېلي شوې وه.

^(۱) مقصد یې د کونړ سیند دی. ژباړن

^(۲) که څه هم په اصل کې یې پلن والی څلور فوټه ښودل شوی دی، خو غالب گومان داسې دی، چې دغه اندازه پلن والی سم نه دی.

له دويم ښاخ نه هم د تېرېدلو په نيت روان شوم، خو په دې کې ناکام شوم. دلته گودرونه شته او په ښه ساره موسم کې په هغه ځای کې، چې د وړو غرونو ترمنځ بهېږي، په يوه حد کې سړی ترېنه تېرېدلی شي.

د پنجشير او غوربند سيندونه يو څه لوی دي، د غوربند سيند د باميانو له قطب نه د هندوکش له لورې هسکې برخې څخه او د پنجشير سيند پنځوس کاسه د هغه د ختيځ نه له هماغه غرونو څخه راوځي، د دوی مجرا د کامې له سيند سره تر يوځای کېدو پورې يو سل او اتيا ميله اوږده ده.

د کابل سيند، چې يواځې اته يا لس گزه پلن دی، د کابل په لويديځ کې د بابا له واورين غره نه راوځي. د کابل ښار په ختيځ کې د غزني او لوگر له سيندونو سره يوځای کېږي، خو زياتې اوږدې د کابل او ميدان په شاوخوا کې په کرڼه لگېږي.

د سوات او پنجکوري سيندونه له هماغه غره نه راوځي او د هغو سيمو په نامه يادېږي، چې له هغو څخه تېرېږي. د دوی مجراگانې نږدې سره برابري دي، يو يې له قطب ختيځ او بل يې له قطب لويديځ نه جريان لري، د پنجکوري نوم د تل کان متکونې (Talkan Markunee) په برخه کې د سوات په نامه بدلېږي، چې له هغه نه ښکته دواړه سره يوځای کېږي او د سهېل پر لور د اشنغر په لويديځه کې د دوو کاسو په فاصله کې تېرېږي او د کامې له کيڼ ښاخ سره يوځای کېږي، چې دمخه يې يادونه وشوه. د دوی مجرا تر دغه ټکي پورې نږدې نوي ميله اوږده ده.

غرشين

دا يو خور دی او د نامه استحقاق نه لري. دوه قوټه ژور او دېرش گزه پلن دی، اوږه يې نيسي رنځې دي، بېخ يې ښه تينگ او غاړې يې مستقي دي. د شمال ختيځ، ختيځ د هغو غرونو په پينځه ويشت ميلۍ کې راوځي، چې تر مظفرآباد پورې اوږده پراته دي. دغه خور د سهېل لويديځ، لويديځ پر لور تر اتيا ميلو پورې روان دی، په پای کې په سند کې له نيلا ب څخه پورته په دوه کاسه واټن کې ورتويږي. په حسن ابدال کې د حسن ابدال، کالاپاني (Kala Panee) او واه (Wah) په نامه درې خورګي ورسره يوځای کېږي.

د سوان سيند

دغه سيند له هماغه پورته غرونو څخه يو څه ډېر د ختيځ پر لور راوځي، خو ځانګړی ټکی يې ماته معلوم نه دی. مجرا يې تر هغه ځايه، چې له موکوډ (Mukud) څخه نهه (۹) کاسه ښکته په سند ورګډېږي، نږدې يو سل او دېرش ميله ده. په ساره موسم کې د هغه مجرا دومره وي، چې له يو قوټ او يو څخه ډېره نه وي. خو په پاراني موسم کې پلن او ډېر ګرندی وي. هغه وخت، چې تر څلورو او څلور نيمو

نوټو پورې لوړېږي، صدکته نه ده، چې غوک ترې تېر شي، خو هغه ژر لوړېږي او ژر ښکته کېږي، موږ په هغه ځای کې ترېنه تېر شو، چې نږدې درې یا درې نیم فوټه ژور و او بیا څو اوتیان پکې اوبه سوږول. مجرا یې ښکته ده او په مجرا کې یې یو څو غټې تېرې شته. ډېرې خوځنده شګې لري او غاړې یې مستغې او ټینګې دي او په ډېرو برخو کې یې له غاړو سره وړې تنګې درې نښتې دي، وروسته له هغه، چې موږ ترېنه تېر شو، یو ځل بیا مت شو او تر ډېرو وړو پورې شونې نه وه چې له هغه نه غوک تېر شي.

په دغې دواړه کې د ډېرو سیندونو حال هم دغسې وي او څو یې ما لیدلي، چې په نیمه گډې کې تر اوبو یا اتو فوټو هسک شوي دي. په داسې حال کې، چې تر هغه دمخه به اوبه پکې هېڅ نه وي او یواځې به وچ مخ ښکته خوړ ته ورته وو.

د کرمې سیند

دغه سیند د غزني قطب ختیځ، ختیځ کې د اریوب سهېل لوریديځ له دولس میلې څخه راوځي او له دې وروسته، چې د یو سل او پینځلسو میلو په واټن د ختیځ سهېل پر لور درومي، د کاگل والا (Kagul Walla) د سهېل ختیځ په درې میلې کې په سند ورگډېږي. په هغه ځای کې، چې موږ ترېنه تېر شو، مجرا یې ښه پلنه وه یانې چارک باندې درې فرلانګه وه^۱، خو مجرا یې وړه وه او له یو فوټ څخه زیاتې اوبه پکې نه وې. مجرا یې ښکته ده او شګې یې ښې خوځنده دي، خو تیا یې ښه ډېره ده او څه وخت، چې واوړه ویلې کېږي، دغه سیند باید ډېر گړندی وي. له هغه څخه د عیسی خېلو ملک ته څو کاناالونه ایستل شوي، چې په دغه ځای کې یې د هغه حجم وروکس کړی دی، په لوګي (Lukkee) کې گومبېلا (Gumbela) ورسره گډېږي. له دغه ځایه تر سندر پورې ما ددې څه نه دي اوريدلي، چې په ښې غاړه کې یا د لوریديځ له لوري یا په کیښې غاړه کې کوم سیند ورسره یوځای شوی دی. یواځې د پنجاب سیندونه له کیښې خوا نه د میتند، کوت Mittandakote په برخه کې د یوه سیند په شکل، چې پنځ لود (Panjnad) نومېږي، ورسره یوځای کېږي، زه به اوس په دغو سیندونو بېله بېله رڼا واچوم.

جیل

د پنجاب په سیندونو کې دا دریمه درجه لوی سیند دی او د ییهور یا وید د سته (Uidlsta) او هایدا سپس (Hydaspes) په نومونو هم یادېږي، موږ د جولای په میاشت کې ترېنه تېر شو، خو په هغه وخت کې خپل پوره هسکوالي ته نه و

^۱ فرلانګ (Furlong) د یوه میل فاصلي څلورمه برخه ده.

رسېدلی. ماته وویل شول، چې د اگست په میاشت کې تر اورو یا اتو فوټو پورې لوړېږي. پلنوالی یې له یوې غاړې نه تر بلې پورې یو میل، یو فرلانګ او پېنځه ډېش پرچه (Perches)^۱ و. د دغه سیند د ژورې برخې له تېرېدو نه، چې تر دوو سوو یا دوه سوه او پنځوسو گزو څخه ډېر نه و، د قوت له مخې په دې اندازه و: ۹-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳-۱۴-۱۴-۱۳-۱۲-۱۱-۱۰. ژوره برخه یې د کینې غاړې په خوا و، بیخ یې شگلن و، چې زیاته اندازه څخه هم ورسره گډه وه. په منځ کې یې ډېر تاپوگان وو، چې غاړې یې له شگړو وې او په خپله ډېره خوځنده شگې لري. کینه غاړه یې په ځانګړې توګه ښکته ده او د خپلې پوره غپاندې په وخت کې باید په کینې غاړې کې څلور یا پېنځه میله خپور شي.

جیلیم د کشمیر د ناوې له سهېل څخه کوټ څخه راوځي، دلته ویده سته نومېږي او د کشمیر له ختیځ نه د دوو ډنډونو له لارې تېرېږي. له دغه ښاره شپې کاسه لاندې یو وړو سیند ورسره گډېږي. له دغې درې او غرونو نه د تېرېدو په ترڅ کې ډېرې وړې او لویې شیلې ورسره یوځای کېږي او بیا په بارامولا (Baramulla) ورننوځي. له مظفر اباد نه دوه کاسه ښکته د کیشونګا (Kishunga) سیند د شمال له خوا ورسره یوځای کېږي. تر دغه ځایه پورې نږدې د لویه بیخ پر لور روان دی. له دغه ټکي نه وروسته د سهېل پر لور په څرګند ډول کېږي. دغه سیند جیلیم ته نږدې دومره مشهور نه دی، ځکه چې دغه ملک پینځې غرنۍ دي او یو څو محدود لارویان کله کله په دغه لاره تېرېږي. د جیلیم سیند د غرونو په منځ کې د تېرېدو په وخت کې پینځې گړنډې او له سلو نه تر دوو سوو گزو پورې پلن دی.

ما له جیلیم نه تر مظفر اباد پورې د هغه د ښې غاړې په اوږدو کې یوازې یوه لاره موندلې او داسې ښکاري، چې په پیل کې به یې ځینې ځایونه په غلطه ښودل شوي وي او ماته دغه موقع په لاس راغله، چې تر ډېرشو کاسو پورې یې سم کړم، خو گومان کېږي، چې د لارې د پاتې برخې حال به هم همدغسې وي. ویل کېږي چې دغه ټوله لاره ځنګه چې د غرونو په منځ کې غځېدلې ده، د یوه پلې لاروي لپاره په ډېر مشکل سره د تېرېدلو وړ ده. له جیلیم نه سړی په هېڅ موسم کې تېرېدلی نه شي، که څه هم په ډېرو ځایونو کې همداسې وي، خو سړي او اسونه په پېنځلس یا شل گزه لایرو وړلو ترې تېرېدای شي. دغه سیند د څلور نیم سوه میلو واټن وړلو وروسته د تریمو په ګورد کې (Trinmo Ghat) چې له جهونګ (Jhang) نه لس کاسه ښکته او له ملتان نه پنځوس میله پورته پروت دی، د پنجاب له سیند سره گډېږي. له دې وروسته په خپل اصلي نامه (جیلیم) نه یادېږي.

^۱ پرچ Perch پېنځه نیم گزه فاصله، ژباړن

دغه دواړه گډ سیندونه، چې د چناب (Chunab) یا چوټها (Chunha) په نامه یادېږي، قاضل شاه او احمد پور ته نږدې شپږ ویشت کاسه ټسکته د راوي (Ravee) له سیند سره یوځای کېږي. راوي له ختیځې غاړې نه ورسره یوځای کېږي. دغه گډ سیندونه بیا له ملتان څخه څلور نیم میله پورته جاري وي او د اوچ (Ouch) تر څلور کاسې پورې خپل نوم ساتي او د شینې پوکرې (Sheenrehukree) په برخه کې گاپا (Gahra) یا د بییا (Beyah) یا بیس (Beas) او سوتلي (Sotley) سیندونه د ملتان نه اته پنځوس کاسه او د بهاولپور نه دوه دېرش کاسه ټسکته ورسره یوځای کېږي. له دغه ځایه تر میتنا کوټ Mittana kot پورې، چې په سندونو توپیري، دغه پنځه واره سیندونه د پنج نود (Panjnad) په ځانگړي نامه یادېږي. پنج نود او سند ددغي فاصلې په اوږدو کې سره جوړه روان دي.

له اوچ نه دغه فاصله اووه کاسه یا لس نیم میله ده. دغه ساحه په تاوده موسم او د اوربستونو په وخت کې پوره یو مخ اوبه وي او دا ټول د یوه سیند په شکل ښکاري. په هغو نقشو کې، چې پخوا خپرې شوي دي، دا ممکن ددې غلطۍ لامل شي، چې گاپا گڼي له سند سره گډېږي، نه دا چې له چناب یا د چناب جېلم او راوي له گډو سیندونو سره یوځای کېږي. ددې لامل دا دی، چې د هغوی اوبه او سند په یو څه فاصله کې له هغو سره د گاپا د یوځای کېدو له ټکي نه پورته یوځای کېږي.

داسې ښکاري، چې د جېلم او سند ترمنځ ددغي دواړې ډېر پراخ سوړ په هغه حد کې دی، چې سوړ تریسه تېر شو یانې په جېلم کې له اټک نه د جلال پور تر گودر پورې یې افقي فاصله یو سل او څوارلس میله او له ملتان څخه د راج د گودر په حد کې تر اوډو کوټ (Udhoo Kot) پورې (له سند نه اوولس میله وړاندې) درې دېرش میله ده. ددغي دواړې شمالي برخه له (۳۳) درجو څخه پورته غرنۍ ده او د سهېل لور ته یې ډېره پرته ده، یواځې د سیند غاړې یې تر څو میلو پورې، چې د سیند اوبه پرې خپرېږي، نه غني دي.

چناب

اسي ساینز (Aeesines) د پنجاب په سیندونو کې تر ټولو لوی دی. د جولای په یو دېرشمه یې د وزیراباد گودر په حد کې د اوبو له یوې غاړې نه تر بلې غاړې پورې فاصله یو میل، درې فلانگه او شل پرچه ده. ژورتیا یې د جېلم په اندازه، یانې ډېره زیاته یې څوارلس فوټه ده، خو جریان یې تر هغې نه په یوه ساعت کې د یو نیم ثاب^(۱) په اندازه گرندی و. د جېلم سیند څلور، د چناب سیند پنځه یا پنځه نیم فوټه ژور دی. په وچ موسم کې د هغه مجرا له دوه نیم سوو یا درې سوو گزو څخه

^(۱) ثاب (Kana) سمندري میل، ژباړن.

زیاتېږي. ماته ورکول شول: دریمه مجرایي. چې تر ټولو ډېره سوره وړه ده. په ساره موسم کې وچه وي. د هغې د مېنځ په لور ډېر ټاپوگان او د شګو غاړې جوړې شوي دي او اندازه یې لکه څنګه چې د جېلم معلومه شوې ده ددغو دوو ترمنځ اخیستل شوې وه. ددغو سیندونو حجم په ساره موسم کې ممکن په اسانۍ سره معلوم شي. ځکه چې هلته ته نږدې د راج د ګودر په برید کې د جېلم، چناب او راوی سیندونه پېنځه سوه گزه سورور او ډېر ژور بیخ یې اړولس فوټه و. خو دغه اندازه یواځې په یوې فاصلې کې وه او منځنۍ اندازه یې ممکن اته یا اته نیم فوټه وي او دغه اندازه دلته داسې ده لکه، چې هېڅ وي.

ښه به دا وي که د جېلم حجم دوه سوه او ډېرش گزه او ژورتیا یې اته فوټه او د چناب دوه سوه او اویا په اتو کې وګڼل شي او پاتې پېنځه سوه یې د راوی د حجم لپاره ځانګړې شي. ځکه چې زه گومان کوم چې راوی به تر څلورو فوټو زیات ژور او له سلو گزو لږ څه ډېر سورور وي. دا ممکن د دسمبر په میاشت کې د دوی منځنۍ حجم وي. په دغه وخت کې موږ له دغو ګڼو سیندونو څخه تېر شو او د بارانونو په وخت کې دغه اندازه د دوی له سور او ژورتیا سره سمون کاوه.

زه ددغه حساب له مخې دا منم، چې هر موږ به دغه سیندونه درې نیم یا څلور فوټه هک شوي وي او په ساره موسم کې به د دوی د مجرا او منځني میچ لس یا لس نیم فوټه وي او گومان کوم، چې دغه اندازه به نږدې سمه وي. ماته دې اورېدلي، چې له غرونو څخه ښکته به دغه سیند ګودر ولري، خو د جېلم په څېر له دغه سیند نه هم په هغو حدونو کې سړی په اسانۍ تېرېدای شي، چې غاړې یې ښې ښکته او مجرا یې پراخه وي. په دغو حدونو کې یواځې د سند په مېنځ کې د لږې فاصلې لپاره په لامبو تېرېدلو ته اړتیا وي. اورېدلي مې دي، چې د راوی، جېلم او چناب له ګڼو سیندونو له هغه ځای نه یو څه ښکته، چې راوی ورسره یوځای کېږي. اوس ترېنه تېرېدای شي، خو که دا خبره سمه وي، په دغه برخه کې دغه سیند باید ښه خپور شوی وي. د چناب غاړې ښکته او د جېلم په څېر په ځنګلونو پټې خو لرګي یې واره وي او هغه لرګي، چې په ودانیو او بیړۍ جوړولو کې ترې کار اخیستل کېږي او یا اتیا کاسه پورته یانې هلته، چې هغه پرېمانه دي، په اوبو کې وهل کېږي. د جلال پور له ګودره د وزیر اباد تر ګودر پورې ددغې مجرا افقي فاصله څلورېست میله ده. دغه ملک پېڅې تیت دی، خو خاوره یې ښه بډایه ده او زیات یې څېر ځایونه دي.

لاندې د وېو بیړیو او ګودرونو د یوه لست یادونه کېږي، چې د جېلم او چناب په لرو او پرو برخو کې د هغو ګودرونو په پس او کیښې غاړې کې پراته دي. له کوم نه چې موږ تېر شو.

په جېلم منگل (Jelm Mungla) کې څلور پېړۍ، په جېلم کې شل، په سيگونيا (Segunia) کې لس، په رسالپور او دادپور کې پنځه، په جلال پور او د هغه په شاوخوا کې پنځه ويشت، په پندې دادن خان او شاوخوا کې يې پنځه څلويښت، په احمد اباد او بهيرا (Bhera) کې شل، چې ټولې يې يو سل او څلويښت وړې پېړۍ کېږي. په چناب، وزير اباد او له هغه نه په پورته حد کې د پنځه اويا يا اتيا ميلو په فاصلي کې دولس پېړۍ، په وزير اباد کې درې، په سودرا کې درې په ديتامونجه (Deena Munja) کې دوه، په معراج کاکوټ (Maraj Kakot) کې دوه، په نوار کې درې، په کولوال (Kulwal) کې دوه، په جندا بهادرپور کې پنځه، په خلاصک چوني (Kholasak Chunee) کې دوه، په کاني کاچوک کې څلور، په اک نون (Aknoon) کې اووه دي، چې ټولې يې دوه څلويښت پېړۍ کېږي. دغه ټول واکمن تر دېرشو کاسو اوږې له وزير اباد ښکته په رڼا خان کې دوه پېړۍ، په سولوکي کې (Suloke) دوه، په رام نيگر کې يوويشت، په سراد کې څلور، په واهو کې دوه، په منهاد ايا باد کې دوه، په بيوټي کاچوک، جلال پور کې څلور، د قادر اباد په گوډر کې شپږ، چې د ټولو پېړيو شمېر يې په دغه پنځه پنځوس کاسې فاصلي کې څلور اتياو ته رسېږي.

له هغو له واورو ډکو غرونو څخه، چې تر ميتن کاکوټ (Mitten Kakot) پورې تعقيب شوي دي، د چناب د سيند ټول اوږدوالی پنځه سوه او څلويښت ميله کېږي.

راوي

راوي يا هايډراوټس (Hydrantes) د پنجاب په سيندونو کې تر ټولو کمکي دي، اندازه يې د اگست په دولسمه د اوبو له يوې غاړې نه تر بلې پورې يواځې پنځه سوه او ديارلس گزه وه، دا هغه وخت و، چې دغه سيند ښه څپاند و. مجرا يې ډېره تنگه وه، ما له هغه نه د تېرېدلو په وخت کې د هغه د ژور تيا د معلومولو دوه اندازې واخيستې. چې دولس فوټه شوه، بېخ يې تر هغو نورو سيندونو ډېر خټين و، چې ممکن پنځه برخه يې خټې او نورې يې شگې وي. ډېره ژوره مجرا يې ممکن دېرش يا څلويښت گزه سور ولري، پاتې يې له درېو څخه تر پنځو فوټو پورې وه. په ساره موسم کې په هر ځای کې سړی ترېنه تېرېدلی شي او ممکن ژور تيا يې دغه وخت تر څلورو فوټو ډېره نه شي. ښې پرېمانه غوڅنده شگې لري، غاړې يې ښکته او له ځنگلونو ډکې دي، يواځې يو څو وړې پېړۍ په دغه سيند باندې وختي، خو هغه چې پرې گرځي، هغسې ښې دي لکه د جندا سيند، چې دي. په سند، جېلم او چناب کې له يوراز پېړيو څخه کار اخيستل کېږي، چې له لسو څخه تر دولسو آسونو پورې پرې تېرېدای شي.

د وزیر آباد له گوډره د میانی تر گوډر پورې د راوي فاصله پېنځه پنځوس افقي میله ده. دواړه یې ښه غشي او هواره ده. خو کچه یې تر وروستی نه هسکه ده او خاوره یې هومره ډېره غشي نه ده. د جریان اوږدوالی یې ښه ډېر دی. خو زه په دې پوره باور نه لرم. چې هغه فاصله په سمه وي. کومه چې ما له چناب سره د هغه د یوځای کېدو تر ټکي پورې وړکړې. دغه فاصله غلور سره او پنځوس میله ټاکل شوې ده. خو له هغې لارې نه چې له کشمیر غنډېلي او له کشتوار (Kishwar) نه تېره شوې، داسې ښکاري چې له یوه لور څخه نه کشتوار ته په ټوټو سره دغه لاره په ټوله فاصله کې د یوه سیند په اوږدو کې غنډېلي ده. چې له بده مرغه نوم یې زما خبريال ته معلوم نه و او داسې ښکاري، چې نور پورته د درېو مزلونو په حد کې هغه دده په ښی خوا پرته ده. په نور پور کې په دې ترېنه تېر شوی وي او هغه به یې په خپلې کینې خوا کې پرېښی وي. دی په خپل وروستي مزل کې چې له نور پور نه یې بوسال (Bosai) ته کاوه. له راوي څخه تېر شو او ده ورپیل. چې درې مزلونه پرته د هغه حجم د یوه سیند په اندازه و. داسې ښکاري، چې همدغه به په زیات احتمال د راوي سیند وي. خو په هغه حد کې، چې ده دغه سیند شاته پرېښود، دی په دې نه پوهېده. خو څنگه چې ده دغه سیند خپلې کینې خوا ته پرېښی وي. هغه باید یا د راوي یا د بیاس (Biyas) سیند ته تللی وي. خو زه گومان کوم، چې هغه به د راوي پر لور تللی وي او هغه به د دغو دوو مزلونو په اوږدو کې په غرونو کې کېږي شوي او بیا به پرته هغه حد ته راغلی وي. له کوم نه چې دی ترېنه واوښت، ځکه چې دده په وینا د هغه له کینې خوا نه ښی لور ته غنډېلي و. چې دا سمه ده او په نتیجه کې ما دغه کوډوالی منلی او تر راوي پورې یا په هر صورت د هغې تر ډېر لرې ښاخ پورې غنډېلي دي.

دغه لاره ماته دا هم ثابتوي، چې چناب د دغه وارین لږ غرونو له شمالي خوا څخه نه راوځي، ځکه چې که هغه ترېنه راوتلای، دغه لاره باید اړومرو ترېنه تېره شوې وای. خو داسې گڼل کېږي، چې په دغه سړک باندې به دا هماغه یواځینې لاره وي، چې سمه ده. ښایي داسې نه وي او زه به یې ښی له شواهدو یقیني ونه گڼم. که څه هم زه اوس ډېر دلیلونه په لاس کې لرم، چې دا به سمه وي، ځکه چې هغه له نور پور نه ښکته له نورو سره سمون لري.

بیاه یا بیاس

دغه سیند، چې د بهیرو وال (Bherawal) په گوډر کې اندازه شو، سور یې اوږه سوه او پنځوس گزه و. ښی غاړه یې ډېره هسکه او جریان یې ډېر گړندی و. په هغه ورځ، چې موږ وروښودو، ښه څپاند او په خپل ډېر قوت کې و او دومره گړندی و.

چې پېړۍ د هغه کینې غاړې ته ونه شوه رسېدلې. ځینو چې کوښښ وکړ، شپږ یا اووه کاسه ښکته یوړلې شوی، خو دغه سیند په بله ورځ له مستی نه ولوېد، په ساره موسم کې په هر حد کې سړی ترېته تېرېدلی شي، خو په بیخ کې خوځنده شگې پرېمانه دي او په دغه موسم کې د هغه په منځ کې ډېر ټاپوگان او د شگر مجراوې جوړې شوې دي.

په دغه ګودر او د هغه په شاوخوا کې پنځه ډې پېړۍ چلېږي، خو د باراني موسم لپاره هغه ښې نه دي. دغه پېړۍ له اوارو ډرو څخه جوړې دي، چې هغه له پېړیو نه ډېرې جالو ته ورته دي. شاوخوا یې هکې تختې نیول شوي، چې لوړوالی یې یو فوټ دی او غل وخت، چې ډکې شي، له شپږ انچو ډېرې اوږه پکې نه غایېږي. د سیند پر غاړو څنگلي بوټي شته، خو ډېر وړه دي.

دغه سیند د ستلوج ((Sutlej)) له سیند سره د هوراکي ((Hurak)) کلي ته نږدې له بهیرووال ((Bhiruwal)) نه اته میله لاندې یوځای کېږي، د یوځای کېدو دغه حد له فیروز پور څخه لرې نه دی او له یوځای کېدو وروسته دغه ګډ سیندونه د بیس ((Besa)) په نامه او وروسته د ګاره ((Ghara)) په نامه یادېږي، خو ماته ددې پته نه شته چې له کوم ټاکلي ټکي وروسته په دې وروستي نامه یادېږي، پاک پتن ((Pak Pattan)) ته نږدې د ګوردیان په ګودر کې په ګاره یادېږي، چې له بهاولپور نه سل کاسه لرې پروت دی، له اوج ((Joch)) نه پورته لکه څنگه چې یې پخوا یادونه وشوه، له چناب سره یوځای کېږي، چې دغه حد له بهاولپور نه دوه ډېرش میله او له ملتان نه اته پنځوس میله ښکته پروت دی.

بیاس او ستلوج نږدې یو اندازه حجم لري، خو لومړنۍ یې لکه چې یو څه لوی وي، د دوی د بهیر او پېدوالۍ هم د هغوی له واړینې سره نږدې برابر دی، چې د هغوی تر یوځای کېدو پورې یو نیم سل میله اوږد دی او له چناب یا د جیلم چناب او راوی سره د یوځای کېدو تر بریده دوه سوه او شپېته میله نور هم پری اضافه کېږي، هغه ته په نږدې غرونو کې پرېمانه لوګي موندل کېږي. له بیګاس ګنگا ((Begas Ganga)) او بان ګنگا ((Ban Ganga)) څخه بیاس جوړېږي، لومړنۍ یې له کوټ ګنگارا ((Kote Kangra)) نه د سهیل پر لور او وروستی یې د قطب پر لور یو څه د لویديخ په خوا تېرېږي او په هر پور کې سره ګډېږي، چې له کلا نه یو مزل لاندې پروت دی. دغې کلا ته نږدې بان ګنگا په اوو ښاخونو کې سره بېلېږي او هر ښاخ یې د کلا په یوه څنګ کې تېرېږي، دلته دوی یو ټاپو جوړوي او له کلا نه ښکته نږدې بیرته سره یو کېږي.

د خراسان سیندونه

هیرمند یا هیلند:

دغه سیند د خراسان په سیندونو کې تر ټولو لوی دی او د کابل په لویديځ کې له کوه بابا نه راوځي. د جریان لوری یې د هزاره و له ملک نه د سهېل لویديځ پر لور دی. بیا د سهېل په لور ځي او د هرات ګندهار له لوري لارې نه د گرشک په حد کې تېرېږي. دغه ټول واټن دوه سوه او شپيته ميله کېږي. له دوه مزلونو پرته دغه ټوله مجرا د ستغو غرونو په منځ کې پرته ده. له گرشک نه تر هغه حد پورې، چې د سيستان په ډنډ کې توپيږي، سل ميله کېږي او په دې ډول ټول واټن یې درې سوه او شپيته ميله راځي. په تاوده موسم کې، چې داوړه ويلي کېږي، له هغه نه ډېر لوی سيند جوړېږي او د گرشک په خلکو کې دا يو عام رواج دی، چې ددغه سيند په سواره باندې غشي یا په مچنو غزو ګاټي ولي. خو ګله چې سيند په مستی راشي، دا کار کېدای نه شي. په ساره موسم کې نږدې تر نامه پورې ژور او د کامې له سيند سره د اکوړې په حد کې برابروي. د گرشک په حد کې دوه وړې پيرې شته، خو د کال په زیاته برخه کې له هغه نه سړی تېرېدلی شي او د هغه د بهیر په واټن کې ډېر رودونه ورتويږي. له گرشک څوارلس ميله پورته یو داسې خوړ ورسره ګډېږي، چې اوږدوالی یې اتيا ميله دی او د هزاره د ملک له سهېل نه د سیاه بند په حد کې راوځي. له گرشک پينځه کاسه لاندې د ارغنداب سيند او د تورنک سيند یوه برخه هم ورسره ګډېږي. يو څه ښکته په خانشين کې خاښود هم ورتويږي.

د ارغنداب سيند:

ارغنداب د کندهار د شمال، ختيځ شمال ته نږدې اتيا ميله ليرې د هزاره و له غرونو څخه راوځي. ددغه ښار د قطب او ختيځ له پينځه کاسې واټن څخه تېرېږي او له هیرمند سره له گرشک پينځه کاسه ښکته د هغه په کيڼې خوا ورګډېږي. په دغه حد کې دغه سيند يو نيم سل ميله واټن ويلي وي. دغه سيند په ساره موسم کې دوه

نیم یا درې فوټه ژور او پنځوس گزه سوړور دی. خو په تاوده موسم کې چې داوړه وړلې کېږي، د درېو میاشتو لپاره څوک ترې نه شي تېرېدلی. په دې چې هغه ډېر گرندی او تر یو نیم سلو گزو ډېر پلن وي.

خاشرود

دغه رود له ساگر (Sakir) نه، چې د هرات سهېل، ختیځ سهېلي خوا کې نږدې نوي میله لرې پروت دی، راوځي او وروسته له دې، چې یو نیم سل میله لار ووهي، د کوه نشین په حد کې په هیرمند کې د هغه په بڼې خوا ورتویږي. خاشرود تر ارغنداب لرې او تر هیرمند وړې دی. په ساره موسم کې د انسان تر ملا پورې، یانې درې فوټه ژور او پنځوس یا شپېته گزه سوړور وي. د واورې د وړلې کېدو په وخت کې ترې څوک نه شي تېرېدلی او خلک د مشکونو یا خیگونو باد وروچجو له لارې، چې له لرگیو او دروو څخه جوړ شوي وي، ترې تېرېږي. سوړیې په تاوده موسم کې له یو نیم سل نه تر یو سل او پنځه اویا گزو پورې رسېږي او ډېر گرندی وي. دغه رود هم د کندهار هرات له لورې لارې ته دلارام ته نږدې په یوه حد کې تېرېږي.

ترنگ

ترنگ یو وړو سیند دی، له مقر نه راوځي او وروسته له دې، چې د لویدیځ، سهېل لړیديځ پر لور دوه سوه میله لار ووهي، دواېې ته نږدې د ارغنداب په سیند ورگډېږي. خو په ساره موسم کې د هغه اوږده غلامان ته نږدې په هغه اوږده ډنډو کې تویېږي، چې دږي (Dorec) نومېږي او د یوه سیند گومان پرې شوی دی. کله چې ترنگ څپانده شي، اضافګي اوږد یې په ارغنداب ورتوځي. په ساره موسم کې تر زنگانه پورې ژور وي او یواځې کله کله د انسان له نامه څخه جګېږي.

فراه رود

فراه رود له هیرمند پرته د دغو نورو سیندو ټو د هر یوه په انډول لوی دی. په ساره موسم کې د انسان نری ملا ته رسېږي او له پنځوسو نه تر شپېتو گزو پورې سوړور وي. په تاوده موسم کې سړی په خیگونو او له درو او ډېرو څخه د جوړو چو په ذریعه پرې تېرېږي. په دغه موسم کې ډېر گرندی وي. هغه د پرسي (Parsce) له سهېل نه راوځي او له فراه نه پورته او د گوراني (Gorunec) نه ښکته د جزیرارود (Jecarand) ورسره یوځای کېږي. وروسته له دې، چې دوه سوه میله مزل ووهي، د میستان د ډنډ په قطب لړیديځ زاوړیې کې تویېږي. د جیرانی ځای دی، چې دومره ډېر سیندونه په دغه ډنډو کې تویېږي، بې له دې چې هغه کومه مجرا ولري او وړل کېږي، چې دغه ډنډ ډېره اړته برخه له ډېرشو یا پنځه ډېرشو کاسو څخه پراخه نه ده.

یو هزاره

۲۶
یو تیمینی ایماق

د پل مالان يا د هرات سيند

دغه سيند د ايسا قو له ملك نه د هرات په ختيځه خوا كې اوسي ته نږدې خای ته راوځي او غځكې له دې، چې هرات ته ورسېږي، درې يا څلور روه كې ورسره يوځای كېږي. دغه سيند په ساره موسم كې زوړ وي، خو څه وخت چې واوره وېلې شي، ښه لوی سيند توي جوړېږي، د اوبو ډېره برخه يې د هرات په شاوخوا كې په كرنه لگېږي. دوه يا درې كانالونه ترېنه ايستل شوي او د ښار په څنگ كې تېرېږي، د هرات د سهېل په درې كاسي فاصله كې يو پل پرې ودان شوی، له هغې لارې، چې له مور (مرو) نه تر مشهد پورې غځېدلې، داسې ښكاري چې د هغې په نيمايي كې يو سيند ترېنه تېر شوی دی، چې هغه له كېنې نه ښی خوا ته روان دی او تجين (Tejin) نومېږي. له هراته تر مشهد پورې ټولې لارې د شمال په لور د هغه د غاړو په اوږدو كې آن تر كافر كلا (اسلام كلا) پورې درومي، چې له هغه ځايه د شمال يا ښی خوا كې روانې وي. دا لاره له هغې لارې پرته بله نه شي كېدای، چې له هغې بلې لارې نه د مور او مشهد ترمنځ تېره شوې، خو دا چې هغه له ټكې نه په كومه خوا تللي ده، ماته معلومه نه ده. زما په فكر دغه لاره به د ارووست (Arrowsmith) په نقشه كې پوره سمه ښودل شوې وي، داسې ښكاري د ښاغلي فوسټر (Foster) لارې به ښاغلي رينل (Renel) قاطعې كړې وي، چې د هغه (فوسټر) په اند د سيستان په ډنډ كې له سهېل نه ورگډېږي، خو داسې ښكاري چې كومه شيله، چې فوسټر ترېنه تېر شوی او د جنوب پر لور روانه ده، د هرات سيند نه دی، بلكې دغسې يو وړ سيند دی، چې له دغسې وړو غرونو څخه راوځي، چې تر مشهد پورې شمال او جنوب لارې سره بېلوي او بايد د سهېل پر لور ورگډ شي. ځكه چې له څو روايتونو څخه ښه څرگنده ده، چې له قراغه تر قاين اوتون (Tonn) پورې يا له جلال اباد نه تر نهه (Nih) پورې به له قراغه رود پرته بل رود نه وي تېر شوی، ځو كه د هرات سيند د سيستان په ډنډ كې گډ شوی وي، په هغه حال كې به هرورود دواړه لارې ترېنه تېرې شوې وي.^(۱)

پای

...

^۱ نه غواړم هغه څرگندونې دلته راورم، چې ښاغلي مكارټ نې (Macrthy) د ميرو په اړه كړي دي. يوه يې زما په شرح كې او هغه بله يې د ښاغلي كينېر Kinner د فارس په جغرافيا كې پوره راغلې ده. د دغو ميرو له شرحي وروسته د هغو بېلابېلو واكمنيو او ولايتونو تفصيل ذكر شوی، چې په نقشه كې ښودل شوي او هغه ډېر لم جغرافيايي دي او په دې ډول نه ښايي دلته يې بيا بيان وشي.

٦٩٨
د تاتاری اوزبك یو خواجه

۶۶۹
یونانی ددوی په جامو کې

ددامان یو پښتون

یوحملہ پاشی بہ رسمی جاموکی

۶۷۳
درانی شپانه

۶۷۴

یوتاجك دكابل ددوی په جاموکی

یو چاووس باشی پتیلو رسمی جاموکی

۶۷۶

یو هند کی د پینور د ژمی په جامو کی

۶۷۷

یو دورانی کلیوال له خپلی وسلې سره

د افغانستان د پوهنې او عاليو زده کړو وزارت
د افغانستان د کلتوري وراثتو وزارت
د افغانستان د ملي کتابتون د پوهنې او عاليو زده کړو وزارت

د افغانستان د پوهنې او عاليو زده کړو وزارت
د افغانستان د کلتوري وراثتو وزارت
د افغانستان د ملي کتابتون د پوهنې او عاليو زده کړو وزارت

د افغانستان د پوهنې او عاليو زده کړو وزارت
د افغانستان د کلتوري وراثتو وزارت
د افغانستان د ملي کتابتون د پوهنې او عاليو زده کړو وزارت
www.danishpress.com

